کەمال مەزهەر

کورد و کوردستان

لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

بەرگی یەکەم

ئامادەکردنی

عەبدوڵڵا زەنگەنە
شەهلا تاهیر حەیدەری

٢٠٠٩

چاپی دووەم
پوختەکراو

كەمال مەزهەر

كورد و كوردستان

لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

بەرگی یەکەم

چاپی دووەم

پوختەکراو

ئامادەکردنی

عەبدوڵڵا زەنگەنە

شەهلا تاهیر حەیدەری

٢٠٠٩

کورد و کوردستان

له بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

(بەرگی یەکەم)

نووسەر: د. کەمال مەزهەر

ئامادەکردنی: عەبدوڵڵا زەنگەنە - شەهلا تاهیر حەیدەری

تایپێست: بنکەی ژین و سەندیکای رۆژنامەنووسانی کوردستان

نەخشەسازی ناوەوە: گۆران جەمال رواندزی

نەخشەسازی بەرگ: محەمەد زادە

چاپ: چاپی دووەم ۲۰۰۹

تیراژ: ۲۵۰۰ دانە

ژمارەی سپاردن: لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارە (٤٣٧)ی ساڵی ۲۰۰۹ی دراوەتێ.

چاپخانە: گرین گلۆری، لوبنان

ناوەڕۆك

بابەتی پێنجەم

بابەتی شەشەم

بابەتی نۆیەم

پاشکۆی وێنە و بەڵگەنامەکان

پێشگۆتن

عەبدوللا زەنگەنە

هەموو دەستەو تاقمێك، بە نەتەوەكانیشەوە، ئەگەر گیانی (ئەمانەت) پارێزیان لەلا پیرۆز بوو و بەهەندیان وەرگرت، دڵنیام بەردەوام لە گەشە كردن و بەرەو پێش چووندا دەبن، بڕواشم وایە هەر كاتێك كە مرۆڤ لەگەڵ یەكدی دڕدۆنگ بوون مانای وایە گیانی (ئەمانەت) پارێزیان لەلا نەماوە، بۆیە ئەوسا گیانی (خۆشەویستی)شیان لەلا كاڵ دەبێتەوە، لەئەنجامدا گیانی هاوكاری و پاڵپشتی كردنی یەكدیشیان لەلا لاواز دەبێت، پێشموایە گیانی (ئەمانەت) پارێزی هەر تایبەت نییە بە میللەت یان خەڵكی وڵاتێكەوە، بەڵكو لەگەڵ بەهۆش خۆدا هاتنەوەی مرۆڤ و دانانی دەستووورو ڕێسا بۆ میللەتانی شارستانی هەر هەبووە، ئەوەتا ئینگلیزەكان، بەرامبەر بە دەستەواژەی (پیاو) و (جوامێر)ی لای ئێمە، دەستەواژەی (گێنتلمان)یان هەیە و لە ژیانی ڕۆژانەشیاندا بەهەندی هەڵدەگرن. لێرەدا دەڵێم با فێمینێستەكان لێمان نەگرن و كەمێك دان بەخۆدا بگرن چونكە ئەو بۆچوونەمان بۆ ڕەگەزی بەرامبەریشە.

هەندێكیش پێیان وایە (ئەمانەت) پارێزی دەبێ هەر سیفەتی پێغەمبەران بووبێ‌و تەنیا هەر لە خۆیان دێت، بەنموونە پێغەمبەری موسڵمانان، محەمەد (د.خ)، هەر لە منداڵییەوە بە (ئەمین) ناسراوەو تەنانەت ئەم سیفەتەی بۆتە مایەی زیاتر ڕێزگرتنی لەلایەن كافرانیشەوە، كەواتە (ئەمانەت) پارێزی هەڤاڵینیشی بەدوادا دێت. پێمان وایە ئەو جۆرە بۆچوونانە ڕاست نین كە دەڵێن: لەو دنیای وا جەنجاڵ و پڕ لە فرۆفیشاڵ و فرتوفێڵدا بەرپرسیارێتی (ئەمانەت) زۆر قورس بووە، چونكە دیارە گەر مرۆڤ خاوەن كەسێتی و هەڵوێستی خۆی بێ، ئەگەر ژیانی خۆیشی لەپێناو بۆچوون و خەسڵەتە باڵاكان دانابێ، گیان لەلای پەشمەو هەر (ئەمانەت) پارێز دەبێ. بەڵام بەداخەوە ئەوەی ئەمڕۆ لەناو خەڵكدا باوە، هەر

کەسێك (ئەمانەت) پارێز بوو بەچاوێکی نامۆ تەماشای دەکرێت، دیارە (ئەمانەت) پارێزان زۆر لەو خەڵکە هەستیارترن و بەردەوام حیساب بۆ ئێستا و دواڕۆژی هەمووان دەکەن، بۆیە ڕۆژانە بەردەوام بەپارێزەوە لەگەڵ ژیان لە ململانێ دان، وەکو دەڵێن: (ئەو کەسانە لەژیانی ڕۆژانەیاندا زۆر لەخەڵکی دیکە هەست ناسکتر دەبن و تەنانەت پێشبینی دواڕۆژی هەموو لایەك دەکەن).

من خۆم بەبیرم نایەتەوە، تەنانەت لەسەردەمی ڕژێمیشدا، ڕۆژێ لەڕۆژان بەبیرمدا هاتبێ، نەك هەر لەگەڵ خەڵك، بەڵکو لەگەڵ دەسەڵات خۆیشیدا جارێ لەجاران ناپاکیم لە (ئەمانەت) کردبێ، بەڵگەو شاهێدی یەکجار زۆریش لەسەر ئەو سوخەت و هەڵوێستانەم هەن(*) و تاوەکو ئەمڕۆکەش ئەگەر بە ژیانی تایبەتی

(*) هەر بە نموونە لە ساڵی ١٩٨٨-١٩٩٠دا بوو، ئێمە نزیکەی (١٥) ئەندازیاری بەڕێوەبەرایەتی ئەشغاڵی هەولێر، کە لە دائیرەی ئەشغال سوپادا، سەربازی یەدەگ (احتیاط)بووین و سەر بە ئەشغالی مەوقعی سەربازگەی هەولێر بووین، ڕۆژێکیان لەسەر بازگە دەرماڵەیەك بۆ ئەندازیاران دابەشکرا، هەموومان چووین وەرمان گرت، بێ ئێوە ناخۆش، پارەیەکی مفتمان وەرگرت، دیارە ئەوانەی سەربازی زەخیرە (احتیاط) بوون، سەرەمانگان دەبا بچین مووچەی خۆمان لە دائیرە وەربگرین، ئەوە بوو سەری مانگ چووینەوە مووچەکەمان وەربگرین، بینیمان هەمان دەرماڵە بۆ دائیرەش هاتبوو و پێچابوویانەوە، هەموو ئەو ئەندازیارانەی لەگەڵم بووە، ئەو دەرماڵەی ئەوێشیان وەرگرت، بەڵام کاتێ ئێمە وەرمان نەگرت، هەموویان گلەییان لێ کردین، گوایە ئەگەر وەری نەگرم گرفت بۆ ئەوان دروست دەبێت و ئاشکرا دەبن، ئێمەش بەدەنگێکی زوڵاڵ، گووتمان: (لەسەربازگە وەرمان گرتووەو نامانەوێ). دەرماڵەکە ئافرەتێك دابەشی دەکرد ناوی "لەیلا" خانەو ئێستاش هەر لەسەر کارەکەی خۆی ماوە، ژمێریارێکی دیکەشی لەگەڵ بوو "زوبێر"ی ناو بوو، دواتر گووتبووی: ئەوە لەدائیرە یەك ببینم کەسێك پارەی بدەنێ و وەری نەگرێ!

بەڵام هەمووی چەند مانگێکی نەبرد (ڕاپەڕین)ی بەسەرداهات، ئافرەتێکی دیکەمان هەبوو ناوی "پەیمان" بوو، لە دائیرە وردبین (مدقق)ی ژمێریاری بوو، ئەوەبوو پارەکەی لەسەر هاوکارانم کردەوە ماڵ و ماوەی چەند مانگ دواتر لە مووچەیان دەگێڕدرایەوە.

جارێکی دیکەش کە سەرۆکی لیژنەی (مشتریات) بووم، کچێکی ژمێریاری مەسیحیمان لەگەڵ بوو "مەنال"ی ناوبوو، کرابووە ئەندامی دارایی لیژنەکەمان، بیرمە ڕۆژێکیان هەندێ پارەی بە دیناری ئەوسای بە سەهوو دابووینێ. ڕۆژی دواتر کە لەدائیرە بینیمانەوە زۆر پەشۆکابوو گووتی: نازانم پارەکە

خۆیشم شکابێتەوە هەر پەشیمان نیم، کەچی بەداخەوە دەبینین لەدوای (راپەڕین)ەوەو لەژێر سایەی حوکمەتی خۆمان وا ڕووی ئاراستەکان بەرە بەرە دەگۆڕێن. ماوەیەك لەمەوبەر دەمەویست، لەبارەی ئەو بوێرییەی کە جاران هەم بووە، خۆم تاقی بکەمەوە تا بزام چەندەم بەبەرەوە ماوە، ئەوەبوو بە برادەرێکی خۆمان گوت: (ئیدی با گلەیی لەخەڵکی دیکە بەس بێ و خۆشمان بکەینە پارسەنگ و قیاس، فەرموو ئەوا من لە خۆمەوە دەست پێدەکەم و پێشتر سەرزەنشتی خۆم دەکەم ئینجا جەنابت، ئەوەتا ئێمەش هەردووکمان گەندەڵ کارین، ئەوە نییە ئێمە دوو مووچە لەحوکمەت وەردەگرین و کەچی هەر گلەییان دەکەین و ناڕازیشین...!)، دیاربوو ئەو، ئەو بۆچوونەی ئێمەی قبوڵ نەبوو و پێی هەزم نەدەکرا، بۆیە نەك هەر زوو زریکەی لێ هەستا، بەڵکو دەشیەویست قەرزارمان بکاتەوە، گوایە دنیا گۆڕاوە ئەو کە شەوو ڕۆژ ئیش دەکات، دەبێ ئەو ماندووبوونەی لەبۆ کێ بێ، ئەگەر مووچەی دیکەی لەپاڵ وەرنەگرێ و قەرەبوو نەکرێتەوە...؟!

"ئازاد عوبێد"ی قوتابی خوێندنی باڵای لای "د.کەمال مەزهەر"، هەروەها "مەسعوود مستەفا"ی پیاوی یاسا لە وەزارەتی ڕۆشنبیری، ئاگایان لێیە هەر لەسەرەتاوە ئێمە نەماندەویست مووچەی ڕێزلێنان وەربگرین، ئەو چەند مانگەش، لەبەر هەر هۆیەك بوو، کە وەرم گرتووە، نەك هەر پێی نارەحەت بووم، بەڵکو وەکو بێ قیمەت کردنی خۆم و نووسەرو ڕۆژنامەنووسانمان دەهاتە پێش چاو،

چۆن کەمی کردووە، هەندێ لێی ورد بوومەوە وام دەهاتە پێش چاو وەکو بڵێی لەپرسەدا بووبێ، پێشتریش نێوانی لەگەڵ ئێمە زۆر خۆش بوو، ڕۆژێ لەڕۆژانیش ئاوەها بەگرژی و مۆنی نەماندیبوو، کەچی ئەو ڕۆژە زۆر بێتاقەت دەهاتە پێش چاو، گووتم: ها "مەنال" خێرە وا بێ تاقەت دیاری، گووتی: (پارەیەکی زۆر زۆرترم لە مووچەی خۆم لە حیساب کەمی کردووە، نازانم چی بکەم)، منیش ڕۆژی پێشتر زانیبووم ئەو پارەی وەرمان گرتبوو (٩٠٠)دیناری زیادە، بۆیە پارەکەمان بەئەسپایی بۆ گەڕاندنەوەو ویژدانی خۆمان ئاسوودە کرد.

وەکو دەڵێن دواتر لای ئەوانە ببووینە (ضرب المثل)، ئێستاش کە دەیانبینین زۆر بەڕێزەوە تەماشامان دەکەن.

هـەرجارەی مووچەکەشم وەردەگرت لەشـەرمەزارییان ئارەقـەم دەکـرد و ڕەش و شین هەڵدەگەڕام...!

ئەو سەربوردانە بۆ ئەوە دێنمەوە، تا لەبارەی ئەو ماوەیە قسەتان بۆ بکەم، کە لەکۆتایی ساڵی ١٩٩٨ بەدواوەوە، ماوە ماوە بـەنهێنی و بەئاشـکرا، بەتایبـەتی بـۆ لای د. کەمال مەزهەر دەچووینە بەغدا، دەمەوێ بشزانن کـە ئـەو زاتـە چـۆن ئـەو ڕەوشتە بەرزانەی لەلا قوڵتر کردووینەتەوە، بەنموونـە ئـەو مووچـەیە، کـە بـەناوی ڕێزلێنان بوو و هەر خۆیشمان بـۆ هەنـدێ کـەسمان دابـین کـردووە، زۆرمـان هـەوڵ لەگەڵ ئەو بەڕێزەدا، کە ئەوسـا ئاگامـان لێبـوو بـاری دارایـی کـەمێك خـراپ بـوو و هەمووشتان دەزانن مووچەکەی ژێر دەسەڵاتی ڕژێم بەهاکەی بـایی چـەند بـوو...؟ بەڵام ئەو هەر قبووڵی نەدەکرد وەری بگرێ و دەیگـووت: (بـا لەکوردسـتان خـەرج بکـرێ)، کەچـی دواتـر ئاشـکرا بـوو گـەورەترین دەسـەڵاتداری لای خۆمـان وەری دەگرن و بەم کارەیان نانی زۆر کەسێ بەسەزمانیشیان بڕی.

زۆرجاریش لـەبارەی خەسـڵەتە تایبەتییـەکانی ئـەو پیـاوە هەنـدێك ڕەخنـەمان لەملاو ئەولاوە دەبیست، بە نموونە (غەیبەت کردن)، کەچـی ئەوسـا کـە هەرچـەند مـانگ جارێـك هاتووچـۆیمان کـردووە، ئەوەنـدەی لـە نزیکـەوە بینیومانـە (ڕۆژێ لەڕۆژان قەت لە خۆیمان نەبیستووە باسی خەوشی یەکێکی دیکە بکات)، ئەوەبوو ڕۆژێکیان هەر بۆ ئەوەی بزانین چ دەڵێ و هەڵوێستیان چی دەبێت؟ قسەی هەنـدێ لەو کەسانەمان بۆی گێڕایەوە، کەچـی ئـەو زۆر لەسـەرخۆ و بـەڕێزەوە باسـی ئـەو کەسانەی بۆ کردین، تەنانەت هەر لەسەر ئەو هەڵوێستانەی بوو حەزم دەکرد ڕۆژێ زووتر بتوانم خزمەتی بکەم، ئەوەبوو لەکاتی ئامادەکردنی بـەرگی دووەمـی کتێبـی (چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد)، حەزم دەکرد ئەوەندە خۆمی بـۆ مانـدوو بکەم تا جێ پەنجەم لەسەر کتێبەکە دیار دەبێ، پێشمان وایە لـە دوای چـاپکردنی کتێبەکە ئەو حەزەم هاتۆتە دی، کتێبەکەش بووە جێـی ڕێـزی زۆربـەی نووسـەر و تـوێژەران، تەنانـەت کتێبەکـە ئەوەنـدە نـاو و دەنگـی دایـەوە برادەرانمـان لـە پێشانگایەکی کتێـب فرۆشـتن بەچـاوی خۆیـان بینیبوویـان خـەڵك وەك کتێبەکـەی "عەبـدوڵڵا زەنگەنـە" داوایـان کردبـوو، زۆر کەسـیش لـەجیاتی دەستخۆشـی و

پیرۆزبایی لە دکتۆر خۆی بکەن لە ئێمەیان دەکرد. بیرمە جارێکیان لە سلێمانی بووین کاتێ بە نووسەرێکی ناسراویان ناساندین، راستەوخۆ باوەشی پێدا کردم و گریا، گووتی: (هەر من دەزانم کارێکی چەندە گەورەت کردووە، د. کەمال چۆن ئەو رەخنانەی ناو کێشەکەی لێ قبول کردووی؟)، ئێمەش بۆ ئەوەی مێوری بکەینەوە گووتمان: (کاکە خۆ ئێمە هیچی وامان نەکردووە، ئەوەندەیە د.کەمال کەس نەیدەناسی، وا بەخێری ئێمەوە هەموو خەڵك ناسیویانە !)، هەر لەوێ گووتمان: لەرەحمەتی کەعبەی ئامالی کورد "بەشیر موشیر" دەگێڕنەوە، هەمووجار بەنووسەرانی گوتووە: (ئێوە بنووسن و منیش تەئلیفی دەکەم)، بڕوا بکە ئەو پیاوە راستی بۆچووە، ئەوە لە د.کەمال و من قەوماوە، ئەو نووسیویەو ئێمەش تەئلیفمان کردووە.

***

دەستپێکی ئەو قسانەی دیکەشمان بۆ هەڵدانەوەی چەند نهێنییەکی نەزانراوی ئەم کتێبەی بەردەستتانە، کەوا ئێستا خۆتان بۆ خوێندنەوەی ئامادە کردووە. ماوەی شەش مانگ دەبێت (ئامادەکردن)ـەکەیمان بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە پێ سپێردراوە، کاتی خۆی کە دەستخەتەکەیمان گەیشتە دەست و ناوی خۆمان بەخەتی د.کەمال خۆی لەسەر دەستنووسی بەرگەکەی بینی و (ئامادەکردن)ێکی خرابووە پاڵ، بڕوامان نەدەکرد، بەڕاستی لەیەك کاتدا پێمان خۆش و ناخۆشیش بوو، چونکە پێش خەڵکی دیکە، خۆم دەزانم بۆ ئەم جۆرە کارانە چ بابایەکی (موزعیج)م..! ئەوەبوو کە دواتر بەتەلەفۆن قسەمان لەگەڵ جەنابیان کردو پرسیاری کارەکەی خۆمان لێی کرد چی لەسەر ئێمەیە بیکەین و چی نەکەین؟ تەنانەت ڕەخنەشمان لێی گرت کە کاری ئامادەکردنی کتێب زۆر قورس و بڤەیە. بەتایبەتی کە ئێمە تا وەکو ئێستا هیچ کارێکی وامان بۆ ئەم کتێبە نەکردووە تا وەکوو (چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی گەلی کورد) شەرەفی ئەو (ئامادەکردن)ەمان بۆ خۆمان حەڵاڵ کردبێ و شەرەفمەندبین ناومان لەسەر بەرگی کتێبەکە بنووسرێ،

دیاره وەڵامی بەڕێزیان زۆر کورت و پڕ مانا بوو: نا زەنگەنەی خۆشەویست دڵنیام و دەزانم ئەم جارەش هەقی خۆت حەڵاڵ دەکەیت...!

دڵنیام کاتی خۆی کە نووسەر ئەو کتێبەی بۆ ناردووین، مەبەستی بووە بە ماوەی دوو مانگێك بخرێتە بەردەست خوێنەر و تۆژەران، پێمانوایە یەك لەحەزەکانیشی لەبەر ئەوە بووە تا خوێنەرانی زوو بیخوێننەوەو ئەویش خۆی بۆ نووسینەوەی بەرگی دووەم ئامادە بکات، بەڵام دڵنیاین و بەداخەوەشین ئێستاکە ئەو، وا بەشی زۆری بەرگی دووەمیشی نووسیوەتەوە، کەچی وا لەکوردستان بەرگی یەکەمی کتێبەکەی هێشتا نەخشەسازی بۆ نەکراوە، پێیشی ناوێ لێرەدا باسی چۆنیەتی دانانی ئەو کتێبەو خوێندنەوەی ناخی دانەرەکەیتان بۆ بکەین، چونکە ئەو خۆی کارێکی وای کردووە کە گێڕانەوەی هەندێ باس لەکۆڵ ئێمە بێتەوە، بۆیە حەز دەکەم باسی پەرۆشی و ئامادەکاری خۆمانتان لەبارەی چاپی ئەم کتێبەکە بۆ بکەین.

کاتێ فۆتۆی بەشی یەکەمی دەستنووسی نووسەرمان بەدەست گەیشت، ڕێکەوت وابوو سەرۆکی (بنکەی ژین بۆ بووژانەوەی کەلەپووری بەڵگەنامەیی و ڕۆژنامەوانی کوردی) لەهەولێر بوو، ئێمە لەگەڵ دوکتۆر، جگە لە تێبینیمان لەسەر وردی فۆنتی چاپەمەنییەکانی دەزگای ئاراس، هێشتا بڕیاری خۆمان بەتەواوی نەدابوو و خۆمان یەکلا نەکردبۆوە کە بیدەینە چ دەزگاو لایەنێك بۆمانی چاپ بکات، کەچی ئەو زوو بەزوو فۆتۆی دەستنووس و بەڵگەنامەکانی، دەردی هەولێرییان دەڵێن: لەدەست قەپاندین و لەگەڵ خۆیان بردیانەوە سلێمانی تا لە بنکەی ژین چاپبکرێت، دواتر لەوێ وا دیاربوو ئەوان پێیان وابووە گوایە کارێکی باش دەکەن، ئەگەر زوو بەزوو بەچەند کەسان بکەونە تایپکردنی دەستنووسەکە و سکان کردنی هەندێ لە بەڵگەنامەکانی هاوپێچ، بێ ئاگا لەوەی د. کەمال لە نووسینەکانیدا حیساب بۆ بێ بایەخترین خاڵ و وێرگوڵ دەکات. لەگەڵ هێنانەوەی بەشی یەکەمی کتێبەکە، ئەوەبوو بەشی دووەم و دواتر سێیەمیشمان لە (لەندەن)ەوە بۆ هات. بەڕاستی نایشارمەوە ئێمە پێشتر نەمانپەرژابوو، جگە لەپێشەکی و بابەتی یەکەم، تەماشای ناوەرۆکی بابەتەکانی پۆستەی بەشی یەکەم بکەین، تا بزانین چی تێدایەو باسی

چی دەکات، ئەوەبوو کە بەشە تایپکراوەکانیان بۆ ناردینەوەو خوێندمانەوە، زوو زانیم پاراستنی (ئەمانەت)ی ئەو (ئامادەکردن)ە، زۆر زۆر لەکتێبی پێشوو قورسترە، بەتایبەتی بارودۆخی کاتی چاپکردنی ئەو کتێبە لەگەڵ هی (چەند لاپەڕەیەك...)دا وەکو دەڵێن: (ئاسمان و رێسمان)ەو (ئەو هەواریشە بەڵام نە ئەو بووارە)، بۆیە لەدڵی خۆمدا ئارەزووم لێ بوو، کەسێکی دیکەشمان لەگەڵ بێت و لەگەڵ خۆمان بیکەینە (هاوبەش)، تا بەرپرسیارییەتەکە لەسەر شانی خۆمان سووکتر بکەین. ئەوەبوو قوتابییەکی خوێندنی باڵامان هەڵبژارد تا هاوبەشیمان لەگەڵدا بکات، دواتر هەواڵی پێبدەین کە ئەویش لەگەڵ خۆماندا دەبێتە (شەریکەبەش)ی (ئامادەکردن)ی کتێبەکە، بۆیە تەواوی بەشی یەکەممان بەو مەرجە دایە تا هەڵەبژێرییان تێدا بکات، هەر سەرنج و تێبینییەکیشی هەبێت، لەبارەی کارەکانەوە ئاگادارمان بکاتەوە، یا بۆمان بنووسێتەوە، لەهەمان کاتیشدا دەتوانێ بۆ کاری دکتۆرانامەکەی خۆی و کارەکانی دواتری کەڵکیان لێ وەربگرێت، بەڵام بەداخەوە ئەو کە لاپەڕە تایپکراوەکانی بۆ هێناینەوە ئەوەندەی ئارام نەگرت تا بزانێ چی بۆ دەکەین، بەڵکو دەیەویست زوو بەزوو مەرجی خۆیمان بەسەردا بسەپێنێ، بەوەی هەر سەرنج و تێبینییەکی نووسیبێتەوە بەناوی خۆیەوە بۆی بخەینە پەراوێزی کتێبەکەوە، ئێمە هەر لەگەڵ چاو پێداخشاندنەوەمان بەتێبینییەکانی ئەو، زانیمان مەسەلە چییە! بەتایبەتی کە ئەو یەك دوو تێبینییەی نووسیبوویەوە بایی ئەوەندەی نەدەکرد بخرێتە پەراوێزەوە، بۆیە بووارمان نەدایێ زیاتری لەسەر بڕوات و یەکسەر توانجی خۆمان هاویشت، کە ئەو جۆرە گوناهانە لای ئێمە وەکو بڵێیت بەناوی دەستنوێژ دەشۆردرێنەوە، ئەو دەزانێ هەتا لەگۆڤاری (ڕۆژنامەنووس)یشدا ئەگەر تێبینییەکمان هەبێت و هەڵەی واش ببینین هیچ پێی سەغڵەت نابین، بەڵکو بەبێ ئەوەی خاوەنەکەیشی هەستی پێبکات، خەتێکی بەسەردا دەهێنین و ڕاستییەکەی دەنووسینەوە. بۆیە لەدڵی خۆمدا زوو بڕیارمدا (شەریکەبەش)ی وا وەلاوەنێین، ناچاربووین دانەیەکی دیکەی تایپکراوی بابەتەکە ڕاکێشینەوە خۆمان بە تەنیا جارێکی دیکە بکەوینەوە پەیجووری هەڵەبژێری لاپەڕەکان. لەگەڵ هەڵدانەوەی هەر لاپەڕەیەك بیرمان

لەقسەی هەندێ کەس دەکردەوە کە گوتبوویان ئەو بەڵگەنامانەی د.کەمال مامەڵەیان لەتەکدا دەکات پێشتر بڵاوکراونەتەوە، ئەم قسەیە سەرەتا ئێمەی زۆر نیگەران کرد، دواتر گەڕاندنییەوە بۆ (١٠) ساڵ لەمەوبەری کاری تۆمارکردنی مێژووی رۆژنامەنووسیی، کە بۆ نووسینەوەی کتێبی (رۆژنامەنووسیی کوردی لەکوردستانی دوای راپەڕین) بەسەر خۆماندا هاتبوو، ئەوەبوو بۆ راپەڕاندنی ئەم کارە لە ساڵی ١٩٩٧دا چەند جارێك لەهەولێرەوە چوو بووینە دهۆك، لەوێشەوە بەنهێنی بەناو رژێمدا چووبووینە مووسڵ، پاشان بۆ کەرکووك و ئینجا بۆ سلێمانی، ئەوەشمان هەر لەبەر ئەوەبوو بەرێگای کۆیەدا نەچینە سلێمانی، نەبادا لەگەڵ خۆشەویستانمان تووشی گرفت ببین، چونکە لەئەنجامی شەڕی خۆکوژی نێوان هەولێرو سلێمانی برادەرانمان ئەوەندە بازگەی ناوخۆیان توند کردبوو و حەشرێکی وایان بەم خەڵکە دەکرد، لە ناو رژێمیش شتی وا نەدەبینرا، ئێمەش دەمانەویست بەم حاڵەوە زانیاری لای ئەم و ئەو، ئەو حیزب و ئەم حیزب، کتێبخانە گشتییەکان، بۆ کتێبەکە و مێژووی رۆژنامەنووسیی کوردی کۆ بکەینەوە، تەنانەت کاتێ کە دەگەڕاینەوە هەولێر هاوسەرەکەشم نەیدەزانی چووبووینە ئەم ولاتە، نەبادا لای یەکێك باسی کردباو بابایەك راپۆرتمان لێبدات. سەرباری هەموو ئەم خەمانە هەندێ کەس پێیان دەگووتین: خۆت بەچییەوە خەریك کردووەو بۆچی ئەوەندە خۆت ماندوو دەکەی وا فلان و فیسار لەهەمان بوواردا کتێبەکەی خۆیان تەواو دەکەن. دیارە ئەوسا وەڵامی ئێمە هەر ئەوەندە بووە: جا قەیدی چی دەکات ئێمە ئیشی خۆمان دەکەین و با خەڵکی دیکەش ئیشی خۆیان بکەن، ئەگەر بەهەردوو لامان دێڕێك بخەینە سەر باخچەی مێژووی رۆژنامەنووسیی کوردی، ئەوا شتێکی تازەمان کردووەو زۆر دەکات. لەسەر ئەم کتێبەی د. کەمالیش، وەڵامێکی وامان داوەتەوە وەکو دەڵێن: دواتر قورقەپمان لێی کردووە. وا کتێبی ئێمە وەکو سەرچاوە بەدوایدا دەگەڕێن و تەنانەت دانەی لای خۆشمان نەماوە، کەچی ئەو کەسانە وا کتێبەکەیان هەروا چاپ دەبێ...! دیارە دوای ئەوە ئەم کتێبەی "د. کەمال مەزهەر"یش دەکەوێتە دەست خوێنەران ئەوسا قسەیەکی دیکەمان دەبێ!

***

لەبارەی گەیشتنەوەی دەستنووسی ئەم کتێبەش بەبیرم نایەتەوە لەو ماوەیەدا چەند کەس لەمامۆستایانی زانکۆ و هونەرمەند و ڕۆشنبیرانی گەلەکەمان هاریکارمان بوونەو لەسەر راسپاردەی د. کەمال پەیوەندییان پێمانەوە کردوون و بەشەکانی ئەم کتێبەیان بۆ هێناوینەتەوە تا بەم شێوەیە بیخەینە بەردەست خوێنەران، بەڵێ دەبێ هەوڵ بدەم ناوی ئەوانەمان بەبیر بێتەوە و دوعای خێریشیان بۆ بکەین.

لەگەڵ دەستپێکی نووسینەوەی ئەم دێرانە شێوەو ناوی ئەو "هاوڕێ نەمەلی"یەمان دێتەوە بیر و پێش چاوان کە ماوەیەك لەمەوبەر خۆی کوشتوە، بەدەست خۆمان نییە وا چاوەکان فرمێسکیان تێدا قەتیس دەمێنێ و دەمەوێ بدەمە قولپی گریان، بەلام زوو بە زوو دەیانسڕمەوە نەبادا، بەم تاریکی نیوەشەوەوە بەم بێ کارەباییە، هاوسەرەکەم لێم بێتەوە ژوور (میزاجی کوردەواریمان تێك بچێ) و ئەویش لەگەڵم دەست پێبکات، کاتێ کارەساتی ئاوەها دەبیستم و دەبینم بەدەست خۆم نییە کە هەندێ جار نەك هەر زۆر لۆمەی خۆمان دەکەم، بەڵکو ورەم دادەبەزێو دەشڵێم: ئێمە دەمانەوێ قوربانییەکی زۆر بدەین تاوەکو فێرە سیاسەت دەبین، دیارە مەبەستیشمان لەو سیاسەتە مانا حیزبایەتییەکە و شیکردنەوەی ڕووداوەکانی ڕۆژ نییە. ئەو کاتەی "هاورێ نەمەلی" بۆ پاراستنی ئابرووی خۆی، گیانی کردە قوربانی (هەڵوێست) و (ئەمانەت)ی پاراست، بەداخەوە وادیاربوو مژدەیەکی تازە هێنرابووە نێو بوواری ڕۆژنامەنووسیی کوردی، ئەویش بڵاوکردنەوەی ئەو نامەو ڕاپۆرتانە بوو، کە لەژێر سایەی ئەو ڕژێمەی کە حوکمی عیراقی دەکرد شتێکی زۆر ئاسایی بوو پیاوەکانی ڕژێم ڕاپۆرتی ئاوەها لەسەر هەر کەسێکی ئەم وڵاتە بۆ سەرووی خۆیان بنووسن، نازانم ئەو ڕاپۆرت و قسانە چەندیان ڕاست بوون و چەندیان درۆ، بەڵام دەنگۆی ئەوەش هەبوو کە زۆربەیان درۆ بوون، تەنانەت هەندێك کەس سوێندیان خواردووە کە ئەو ڕاپۆرتانە چەند ڕۆژێك پێشتر لەکوردستان نووسرابنەوە...! بەهەرحال ژمارەیەکی کەم لەدەستەبژێری نەتەوەکەمان، تەنانەت د.کەمالیش، کە بەم تەمەنەوەو بەو نەخۆشییەوەی کەوا بەناچارییەوە بۆی چۆتە لەندەن وا خەریکی

نووسینەوەی مێژووی ئەو میللەتەیە، لەم نوقورچ و توانجانە بێ بەش ناکەن، ئەو کتێبەی ئەویش نەبووایە ڕۆژێ لەڕۆژان ئێمە قەت ئەو "هاوڕێ ئەمەلی"یەمان نەدەناسی، کە ناسیشمان، دەڵێین: هەتا ئەگەر ئەو ڕاپۆرتانەمان بەدەستی خۆمان لەو دۆسیانەدا دەربهێنابایە، نەك وەکو ڕۆژنامەنووسێك هیچمان لەسەر نەدەنووسی، بەڵکو ئەگەر بەڕێوەبەری ئاسایشی کوردستانیش بووباین، لەگوڵیش کاڵترمان پێی نەدەگوت، چونکە پێمان وایە شتێکی زۆر ئاساییە هەر هاوڵاتییەکی کوردی عیراق ناوی لەراپۆرتەکانی پیاوانی ڕژێمدا هاتبێ. سەد حەیف و مەخابن ئەو وا گیانی خۆی بەم شێوەیە کردە قوربانی نەتەوەکەی خۆی، هەزاران سڵاو لەگیانت ئەی ئەو "هاوڕێ"یەی یەکەم جارمان بوو بتبینین و تاوەکو ئەمڕۆکەش نەمزانی کوڕی کێ بووی و لە چ خانەوادەیەك بووی، سەد حەیف و هەزار مەخابن...؟!

دوکتۆر "فوئاد بابان"ی ئەندام پەرلەمانی کوردستان، کە ئەویش یەکێکی دیکەیە لەو مامۆستایانەی زانکۆ دەبێ ماندووبوونی لەبەرچاو بگیرێ، چونکە دوای ئەوەی بەشێکی دیکەی کتێبیەکەی لەلەندەنەوە هێنابووەوە، ڕۆژێکیان زەحمەتی کێشابوو و زۆر بەبێ فیزییەوە خۆی بۆی هێنابووینە بارەگای سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان.(*)

"عەتا موفتی" کە کارگێڕێکی چالاکی (مەڵبەندی ڕۆشنبیری کوردی)یە لەلەندەن، ئەویش بەشێکی کتێبەکەی هێنابووەوە، وەکو د.کەمال هەموو جار دەڵێ: ناوبراو نەوەی موفتی پێنجوێنییە.

ئەی ماندووبوونی "فەرهاد عەونی"ی هاوکارمان و نەقیبی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان، ئەویش بەشێکی کتێبەکەی بۆ هێناوینەتەوە.

لەنێو ئەو نامانەی کە د.کەمال لەبارەی کتێبەکەیەوە بۆی ناردووین، دوو ناوی وەکو "ئاسۆ" و "سوارە" هەن. بەبیرم نەماوە ئەوانە دوو ناو بوون بۆ

(*) بەداخەوە وادیارە ئێمە تەواو سەرچیغ چووبووین و ئەو زاتەمان بەجێگری سەرۆکی زانکۆی کۆیە دانابوو. هەروەها لە چەند دێڕی دواتر لە جیاتی (فەرهاد عەونی) ناوی (شێرکۆ حەبیب)مان، کە هەمووجار لای د. کەمال بە (موزعیج) ناومان دەبا و باسمان دەکات، نووسیبوو – تێبینی بۆ چاپی دووەم – ع. زەنگەنە).

کەسێك یان دووان، چونکە تاوەکو ئێستا بیرم نایەتەوە ئەو دوو بەڕێزەمان دیبێ، ئەوان ئەو بەشەی کتێبەکەیان بردبووە سلێمانی و دابوویانە **"جەلالی عومەری سام ئاغا"**ی خۆشەویستی د.کەمال، ئەویش دوای ئەوەی لەبارەی ناوەڕۆکی ئەو پۆستە تەلەفۆنی بۆ کردبووین، لەسەر ڕاسپاردەی ئێمە بەشەکەی خۆیان بردۆتە (بنکەی ژین). لەژیانی ڕۆژانەمدا هەموو دەم حەزم کردووە، د.کەمال گوتەنی: (**ئەوی دەنکە جۆیەکی مالّی پاشای خواردبێ**) ناوی بێنین و لەچاکەی خۆی زیاتر خزمەتیان بکەینەوە، بۆیە لێرەدا بەپێویستی دەزانم، لەجیاتی د.کەمالیش، سوپاسی یەکە یەکەی هەموویان بکەین، دەست و پەنجەیان بگوشین.

***

حەزیش دەکەم بزانن ناوهێنانی ئەو بەڕێزانە هەر بۆ پێشکەشکردنی (سوپاس و پێزانین) نییە، بەڵکو مەبەستمانە لەڕێگەی ئەوانەوە قورسایی ئامادەکردنی ئەو کتێبەشتان پێ بڵێین، جارێ لای مێرووە دەستنووسی هەموو لاپەڕەکانی ئەم کتێبە بەکۆپی گەیشتۆتە دەستمان، دیارە ئەوەش لەبواری ڕۆژنامەنووسیی، مەگەر لەناچارییان بێت، ئەگەرنا زۆر پەسند نییە،وەکوو لەپێشەوەش گووتمان: کتێبەکە بەش بەش گەیشتۆتە دەست ئێمە، کە ئەویش بەپێی پێرستی بابەتەکان نەنێردرابوو، بەڵکو کاتێ د.کەمال زانیویتی ئەوا یەکێك لەسەر گەڕانەوەیە بۆ کوردستان، پێشتر زوو نامەیەکی بۆ ئامادە کردووین، دوای سڵاو و هەواڵ پرسینێکی بەپەلە، تێیدا ئارەزووی خۆی لەمەڕ کارەکانی بۆ نووسیوین، لەپاڵیدا بابەتەکەی تا هەر کوێیەك پاکنووس کردبێت، ئەوەندەی بۆ ناردووین، با بڵێین بابەتی هەشتەم، کە درێژترین بابەتی ناو ئەم کتێبەیە، لەوانەیە بە(٣) بەش گەیەنرابێتە دەست ئێمە، دیارە د.کەمال لەگەڵ دەستپێکی هەر بابەتێك، پەراوێزەکانی بەزنجیرەیەکی نوێ دەستپێکردووە، دواتر کە گەیەنراوەتە دەست ئەوانەی تایپیان کردووە، ئەوا وانەبووە هەرکەسە بەپێی دەستنووسی نووسەرەکەی ڕۆیشتبێ، بەڵکو هەریەکەیان هەر بەشێکی لاپەڕەکانی لابووبێ هەر لەو شوێنە دەستی بەتایپ کردن کردووەو جارێکی دیکە لە ژمارە (١)ەوە زنجیرە

پــەراوێزی نوێیــان بــۆی داناوەتــەوە. بۆیــە کــە دواجــار هــەموو بابەتــەکانمان بەتایپکراوی بۆ هاتەوە، زوو زانیمان کە چ گرفتێکی گەورەمان تووش بووە.(*)

(*) ((ئەوەبوو دواتر ماوەی پتر لەچوار مانگان خەریك بووم تا کەمێك ئەو هەڵەت و پەلەتانەمان، وەکو دەڵێن: هێنایەوە سەر سکەی خۆی ئینجا هەواڵمان دایەوە د.کەمال تا خـۆی بـۆ دووبـارە خوێندنـەوەو پێداچوونەوەی کتێبەکە ئامادە بکات، کە لەم ڕۆژانە بەپۆسـتی ئـەلیکترۆنی بـۆی دەینێرینـەوە. دیـارە وەکـو خـەڵکی سـلێمانی دەڵـێن : ئێمـەومانان هـیچ لـەو جیهانـە (پـڕ لەخۆشـی و سـەیرو سـەمەرە)ی کۆمپیوتـەر نازانین، بۆیە لەبیرمان نەمابوو بەو برادەرەمان بڵێین، کە کارەکەی بـۆ جێبـەجێ دەکـردین، تا کتێبەکە بە (PDF) بنێرێ. دیارە شتێکی ئاساییە ئەو ڕێگایـەکی ئاسـان وا بۆخـۆی هەڵبـژێرێ، کـە پێمانوایە پێی دەڵێن (وۆرد). دوکتۆر کەمال و شەهلا خانیش، کاتێـك لـەبازاڕ کتێبەکـەیان هێناوەتـەوە سەرکاغەز وا دیارە گۆڕانی بەسەردا هاتووە. ئەوەی ئێمە ناردبوومـان (٣٠٢) لاپـەڕەی فۆلسـکاب بـوو، جگە لەهەندێ بابەتی پاشکۆ، بەپێی ئەو هەڵەبژێرییەی کە د.کـەمال لەسـەر کتێبەکـە کردبـووی و ئـەو (١٠) لاپەڕە هەڵەت و پەڵەتەی تێیدا دۆزیبووەوەو دواتر ناردبوویەوە، وادیاربوو ژمارەی لاپـەڕەکان لای ئەوان گۆڕابوو، ئەوەبوو دوای (١٠ – ١٥) ڕۆژ، ئینجا توانیمـان ئـەو(١٠) لاپەڕەیـە لەگـەڵ هاوکارانمـان لەناو کتێبەکەدا دەربهێنین و بیانهێنینە سەر کاغەز تا لەسەر کۆمپیوتەر هەڵەبژێریان بکەین. بەڕاسـتی بەمەزندەش نەماندەزانی لاپەڕەکانی لای د. کـەمال ئەوەنـدە زیـادبووبن و لـە هـەمان کاتـدا ئەوەنـدە هەڵەمان بەسەردا تێپەڕ بووبێ، بەڵام لەهەمان کاتیشدا ئەوان ، زۆر ئاگاداری ئەوە نەبوون کە کتێبەکـە هەندێ قۆناغی دیکەی ماوەو ئەو کارانە هەندێکیان لەکاتی نەخشەسازی بنەبڕ دەکرێن، لەوانەیە ئێستا نەك هەر ئێوە، بەڵکو دکتۆر خۆیشی لای سەیر بێت، ئەگەر بڵێین بەقیرسیچمەیی خۆمان، کـە تەنانـەت گوێـشمان بـەداوای ئـەویش نـەداوەو تـا ئەوەنـدەی خۆمـان دڵنیابووینەتـەوە کـە دوا هەڵـەمان تێـدا دۆزیوەتەوە، ئینجـا بڕیـاری کارەکـانی نەخـشەسازیمان داوە. دوکتـۆر لەنامەیـەکی تایبەتیـدا لـەبارەی پرسێکی ڕۆژنامەنووسیی بۆی نووسیوین: (شا بە تاقەتت) کاتێ لەو (١٠)لاپەڕە هەڵەت و پەلەتانـە ورد دەبوومەوەو ئیرەییم پێی دەبردو دەمگووت: نـەخێر شـا بەتاقـەتی خـۆت کـەوا لـەکارەکانت ئەوەنـدە وردی، بەڕاستی ئەمڕۆ زەمانێکە تێی کەوتووین، زۆر هونەرە نووسەر ئەوەندە لەسەر کارەکانی خـۆی سووربێ و ئاوەها حیساب بۆ بچووکترین خاڵ و وێرگوڵی نووسینەکانی خۆی بکات، دیـارە ئـەو هـەموو ماندووبوونەش لەبەر جیاوازی لاپەڕەکانی نێوانمان بووە، لەو (١٠) لاپـەڕەیـەی بۆمـان هـاتبووەوە هـیچ کـام لـە لاپـەڕەکانی سـەرەتاو کۆتـایی لاپـەڕەکانی لای ئێمـە لەگـەڵ ئەوانـەی لای ئـەوان تێکـی نەدەکردەوەو جیاوازی گەلێك زۆر لە نێوانماندا بوو، بۆیە ناچاربووین چوار پێنج، بەڵکو شەش جـاریش پێیاندا بچینەوە تا هەموویانمان بەسەر کردوونەتەوەو ئینجا دەتوانم بڵێم بنەبرمان کردوون.

ئەو هەڵانەی لێمان گیرابوون، دیارە چەند دانەیەکیان ڕەوا نەبوون، پێدەچوو دوکتۆر هەستی پێ نەکردبێ کە ئێمە پێشتر دەستکاریمان کردبوون، دیارە ئەگەر جێبەجێمان کردبان شتی عەنتیکەو سەیرو سەمەرە بەڵکو خۆشیشی لێ دەکەوتەوە، هەر بەنموونە لەشوێنێکی کتێبەکەداو لەبەڵگەنامەیەکدا باسی پەیمانی سیڤەر کراوە، دوکتۆر پەراوێزێکی بۆ ئەو شوێنە کردبوو و ئاوەهای نووسیبوو: (شایانی باسە سێڤەر هێند لەلای کورد خۆشەویستە کە دایك و باوکی کورد کردوویانەتە ناوی کچەکانیان، یەکێك لەوانە سیڤەری مەحموود زامدارە)، لەکاتی هەڵەبژێریدا، ئێمە ڕێك ئەو دەستەواژەی (کچەکانیان)مان کردبووە (کوڕەکانیان) و ئیمزای خۆشمان لەتەکی دانەنابوو، بەچاوپۆشین لەوەی کچیش هەن ناویان "سیڤەر" بێ، بەڵام ئەوە هەڵەیەك بووەو ڕاست کراوەتەوە، دوای ئەوەی دوکتۆر یەکەم جار هەڵەبژێریی بابەتەکەی کردبۆوە، وادیارە وای زانیبوو هەڵەی چاپە، بۆیە ڕایسپاردبوو بیکەینەوە (کچەکانیان)، کاتێ بەتەلەفۆن مژدەی ئەوەمان پێیدایەوە، ئەگەر ئەو هەڵەیە بەدڵی ئەو چاك بکەینەوە، دڵنیام نەك هەر سیڤەر خۆی بەڵکو مەحموود زامداری باوکیشی، کەماڵی بەرامبەر ماڵەکەمانە، دێ دەرگامان لێ دەگرێ و لەوانەیشە تیرۆرمان بکات...!، چونکە سمێڵی سیڤەری کوڕی ئەوەندەی دەسکە کەوەرێکە و وا ئێمەش دەیکەینە کچ. بەم قسەیە مامۆستا زۆر پێکەنی و دڵیشی خۆش بوو، کە ئاوا لەسەر هەڵەبژێری ناو کتێبەکە ئەوەندە ورد بووینە، دوای ئەوەی پاساوی پیری و نەخۆشی بۆ ئەم جۆرە هەڵانە هێناوەتەوە بەبێزاریشەوە هانی داوین کتێبەکەی زوو لەکۆڵ بکەینەوە...!

***

خاڵێکی دیکەی سەرنج ڕاکێش لەم کتێبەدا، ئەویش نووسینی ناوی، **"شەملا تاهیر حەیدەری"**یە لەسەر بەرگی کتێبەکە، کە دیارە ئەوان لای خۆیان ناوەکەیان دانەنابوو، لەوانەیە هەندێ کەس هەبن و پێیان وابێت یان وابزانن کە ئەو ناوە هەر ئاوەها لە خۆڕا هاتبێتە سەر بەرگەکە. لێرەدا دەمەوێ ئەو نهێنییە هەڵبدەمەوە کە هەر لە زووێکەوە هەستمان کردبوو و زانیبوومان ئەو خانمە بەڕێزە چ پشت و پەنایەکی د. کەمال بووە، تەنانەت هەر لەسەر ئەو هەڵوێستەی بووە لەساڵی ٢٠٠١دا وێنەکەیم

خستۆتە ل(٥٥٧)ی بەرگی دووەمی کتێبی (چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی گەلی کورد) و لەژێرەوەیشی نووسیومە: (**شەهلا خان، هاوڕازی د. کەمال**).

ئەمجارەش کە بینیمان زۆربەی کارەکانی ئەو کتێبەو کارە ڕۆشنبیرییەکانی دیکەی دکتۆر لەسەر شانی ئەم خانمە بەڕێزە بووە، بەڵکو دەتوانین بڵێین ئەو خانمە لەم کارەیدا زۆر لە ئێمە ماندووتر بووە، ئەوەندەی ئێمە و زیاتریش لەم کتێبەدا کاری کردووە کە لێرەدا جێی نابێتەوە باسیان بکرێت....

جا بۆیە دەمانەویست هەوەڵجار شۆڕشێك لەناخی خۆماندا، ئینجا دوکتۆر کەمال مەزهەر و هەموو ئەو کەسانەدا بکەم، کە هاوسەرەکانیان لەماڵەوە ئاوەها بوونەتە پشت و پەنایان و وایان لێ بکەین هەقی خۆیان بدەنەوە، بە تایبەتیش ببێتە عیبرەت بۆ کاکە (**محەمەدی مەلا کەریم**) کە هەموو جار شانازی بە خۆیەوە دەکات گوایە کارێکی باشی کردووە دوای ژن گواستنەوەی بابەتی ڕۆژنامەنووسیی و نووسینەکانی خۆی بردۆتە ژووری زاوایەتی لە ئوتێل و کاری هەڵەبڕی بەو "**شیرین خان**"ـەی هاوسەری و دایکی (ژیوار) و (بیارە) و (پیران) کردووە کە ئێمە وێنەکەی ئەمیشمان لە هەمان لاپەڕەو لەپاڵ وێنەی "**شەهلا خان**" داناوەو لەژێر وێنەی ئەمیشدا نووسیومانە: (**شیرین خان، مافناسی ڕۆشنبیران ..!**) خۆ هەر هیچ نەبێت د.کەمال لەزۆربەی نووسینەکانیدا، کە ناوی ئافرەتی تێدا هاتبێ، هەتا لە پێشەکی ئەم کتێبەشدا، باسی ماندووبوونی شەهلا خانی کردووە، بەڵام دیسان دەیڵێینەوە لەپێش چاومە کە چەند بە کتێبخانەو کتێبەکانییەوە ماندووە، هەروەها بۆ ئەم کتێبەش چەندە هاوکاری کردووە، باشیش دەزانم "**سەعدیە خان**"ی دایکی "**میدیا**" و هاوسەری "**د. مارف خەزنەدار**" لەم بووارەدا تاقانەیە، ئومێدەوارم مەزەندەکانم لەشوێنی خۆیان و بەقەد کارەکان بن.

***

د. کەمال، لە پێشەکی و بابەتی یەکەمی کتێبەکەیدا، باسی دەروون حەساوەیی و دڵخۆشی بەم کارەی خۆیەوە دەکات، ئومێدەوارین هەر ئاوەها لە پاڵ نەتەوەکەی خۆیدا بەدڵخۆشی و ئاسوودەیی ببینین، بەڵام لە هەمان کاتدا لە دووتوێی ئەم کتێبەیدا داخ بۆ ئەوە دەخوات کە لە کتێبخانەکەی خۆی دوور بووە

بۆیە، نەیتوانیوە پەراوێز بۆ هەندێ لە بابەتەکان بکات، ئەگەرچی ئێمە هەوڵمان داوە کەمێك لەم بۆشاییە پڕ بکەینەوە، بەلآم قەت پێمان وانییە کارەکەمان جێگەی شێوەو شێوازە تایبەتییەکەی ئەو بگرێتەوە. ئەگەر چی لەم کارەی ئێمەشدا هەست بە هەندێ خۆ بەپەسندزانی بکرێت، بەلآم ئومێدەوارین ئەوەندە لەسەرمان نەیکەنە ماڵ، چونکە ئێمەش حەز دەکەین لە خۆتان بپرسن و بزانن لە خۆڕایی نییە لە نێو ئەو ژمارە زۆرەی قوتابیان، د. کەمال نیمچە خوێندەوارێکی وەکو ئێمەی بۆ (ئامادەکردن)ی کارێکی وا گرنگی خۆی هەڵبژاردووە.

هەروەها د. کەمال خۆی وای فێر کردووین ئەوەندەی بۆمان بکرێت و بۆمان بلوێت لەگێڕانەوەی ڕاستیی ڕووداوەکاندا ڕاستگۆ و ورد بین، تەنانەت لەنامەیەکیدا بۆی نووسیوین و ئەو هەقەی داوینەتێ ئاگاداری هەموو بەرهەمەکانی بین، دیارە ئێمەش، وەکو پێشتر گوتوومە مردنی خۆمان لەناپاکی کردن لە (ئەمانەت) پێ خۆشترە...!

***

لەلایەکی دیکەش کە ئێمە پێمان وانییە لە ژیانی خۆماندا ئەوەندە بابایەکی ناسك و گرینۆك بووبین، بەلآم هەموو جاریش نامانەوێ هەستی خۆمان بشارینەوە ئەگەر بە چەند دێڕێك ڕای خۆمان لەسەر ناوەڕۆکی ئەم کتێبە بدەین. ئەوەتا بە زۆر لەسەربووردەو گێڕانەوەکانی ناو ئەم کتێبە گریاوین، هەر بە نموونە پیاوێکی وەکو "د. وەلید حەمدی" نووسەری کتێبی (الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية)یە، هەرچەندە دەمێك بوو بەکارو ناوەکەیدا مەزەندەمان وا بۆ دەچوو کە ئەو زاتە کورد بووبێ، بەلآم دەبێ گلەیی لە هەر ڕۆشنبیرو ڕۆژنامەنووسێکی شاری هەولێر بەتایبەتی و کوردستان بەگشتی بکرێت، کە لەوانەیە بەهەق لەگەڵ هیچ کەسێك هەڵ نەکەن، باشە چۆن دەبێ تاوەکو ئەمڕۆ نەزانین "د. وەلید حەمدی"، کە کتێبێکی ئاوەها گرنگی لەسەر کورد و کوردستان نووسیوە، چ کەسێکە و خەڵکی کوێ بووە و چ کارە بووە؟ ئەوەتا لە بابەتەکەی ئەم کتێبەدا د. کەمال زۆر بە ئاسانی بۆی ئاشکرا کردووین، بە سەد حەیفو مخابنەوە ئینجا تێدەگەین، د. وەلید حەمدی کوردێکی خەڵکی هەولێرە، وەکو زۆر لە ڕۆشنبیرانی نیوەی یەکەمی سەدەی رابردووی ئەم شارە وا پێدەچێ ئەویش ناچاربووبێ

شـارەکەی خـۆی جـێ هێـشتبێ و ئـاکنجی بەغـدا بـووبێ، بـڕوا بکـەن لەگـەڵ خوێندنەوەی ئەم هەواڵە، بەشێوازە نووسـینە تایبەتییەکـەی د.کـەمال، بەدەست خۆم نەبوو دامە پرمەی گریان.

ئەگەر ئەو کتێبە هەندێك دواکەوتبێ، هەرچەند بەتەنیا گوناهی منی تێدا نییـە، بڕوا بکەن نابێ هەر بە تەنیا داوای لێبووردن لـە د. کـەمال و ئێـوەی بـەڕێز بکـەم، بـەڵکو دەبـێ بـەرایی زۆر داوای لێبـووردن و گـەردەن ئـازادی لـە "رەحیمـە مـەلا زادە"ی هاوسەرم و ئینجا "فاتیمە سالح ئەحمەد"ی دایکم بکەم، کـە ئـەو ماوەیـە بەتەواوی ژیانم لە یەکەمیان ئاڵۆز کردبوو و ئەوەندەش ئاگام لەدووەمیان نەمابوو، ئـەوەش، هـەر بـۆ ئـەوەبوو کـارێکی بـێ هەڵـەو پوخـت و رێـك و پێکتـان بخەینـە بەردەست، شەوو رۆژ خەریك بووینە، لەوانەیە لاتان سەیر بێت ئەگەر بڵێم تەنانەت لـەو کاتانـەدا کـە چـوومەتە میوانـداری، یـان ماڵـە بـاو و خـەزووران، وەکـو هـەر قوتابییەکی سەرەتایی، ئەو کتێبـەمان لەگـەڵ خۆمـان بـردووە، لـەو سـاتانەدا کـە خەڵکی دیکـە خـەریکی کـات بەسـەربردن دەبـوون، ئێمـەش کارمـان لـەم کتێبـەدا دەکرد.

لێـرەدا دەبـێ سوپاسـێکی تایبـەتی "ئـەیوب محەمـەد بابـەکر"ی کارمەنـدی سەندیکای رۆژنامەنووسانی کوردستان بکەین، چونکە دەتوانم بڵێم هاریکـاری ئـەو نەبووایە قەت پێم وانییە ئەو (ئەمانەت)یەم پێبگەیشتبووایە شوێنی خۆی.

دواجاریش دەڵێم دە تۆخوا (مێژوو) گیان ئەوەشمان بۆ تۆمار بکە: والەسەدەی بیست و یەکەم داین و دوای (١٧) ساڵ لەحوکمی خۆماڵی، کە نامەوێ بڵێم لە شانسی ئەم کتێبـە بووە، بەم زستانە وشکە ساڵییە هەندێ جار، بۆ ماوەی مانگێکیش پتر، شـەو و رۆژ تـەنیا بۆ تاقە سەعاتێکیش چییە رووناکایی کارەبامان تێدا نەبینیوە...! لەکاتژمێر ٢,٣٥ شەوی ٢٠٠٨/٥/٥دا، ئـەو چـەند لاپەڕانـەی ئـەو (کەشـکول)ەمـان، کـە لێـرەدا ناوونیـشانی (پێشگۆتن)مان داوەتێ، لەبەر رووناکایی لایتێکی دەستی نووسیوەتەوە.

لەگەڵ رێزی زۆرم بۆ هەموو لایەك، لەخوا دەپاڕێمەوە کە ئاواتەکانی هەریەك لە ئەحمەدی خانی و حـاجی قـادری کۆیی و ئـەوانی دیکـەمان بـۆ بێنیتـەدی و وڵات ئاوەدان.

پێشەکی

دەمێ ساڵ بوو تامەزرۆی ئەوە بووم بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتەکانی هەندەرانو جەنگو موستەعمەرات و فرۆکەوانی و هتد و دەزگا فەرمییەکانی بەریتانیا، دەربارەی کورد و کوردستان، بە چاوی خۆم ببینم، بەر لە کۆتایی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو ئەوە یەکێك لە هاندەرە سەرەکییەکانم بوو بۆ داواکردنی ساڵێك تەفەروغی زانستی لە ئینگلتەرە، بەڵام لەناو مامۆستایانی تردا، کە دووانیان وەك من کورد بوون، من تاکە کەس بووم وەزارەتی خوێندنی باڵا لە عیراق داواکەی ڕەت کردمەوە.

لە ناوەندی ساڵی ڕابردووەوە، بەهۆی نەخۆشییەوە، بۆ یەکەم جار لە ژیانمدا ڕێگەم کەوتە ئەم وڵاتە، چەند مانگێکم لە مانچستەر بە هاتوچۆی نەخۆشخانەو لای ئەم پزیشكو ئەو پزیشك بردەسەر، دوای ئەوە هاتمە لەندەن بەو نیازەی لە ئەرشیفی نیشتمانیی بەریتانیدا کار لەو بەڵگەنامانە بکەم. ئەوەی لەم ماوە کورتەدا دیومن گەلێك لەوە زۆرترو دەوڵەمەندترن کە چاوەڕوانی بووم، بە ڕاستی ئەو ئەرشیڤە زەریایەکی بێ بنو دانسقەیە، تا لێی هەڵێنجی کەمە، لەگەڵ شەهلای هاوسەرمدا هەموو بەیانییەك، یەکشەموان نەبێ[1]،لە سەعات نۆ بەدواوە تا دەوروبەری سەعات پێنج، یا شەشی ئێوارێ لەوێ دەبەینەسەر بێ ئەوەی کەمو زۆر، یەکێکمان وەڕس بین یا هەست بە ماندوێتی بکەین، هەموو ڕۆژ بە هەگبەیەکی پڕو دڵێکی خۆشەوە دەگەڕێینەوە.

---

(1) تەنها یەکشەموان ڕۆژی پشووی دەزگای بەڵگەنامەکانە، لە کاتێکدا دەزگا فەرمێکانی تری میری حەفتانە دوو ڕۆژ پشوویان هەیە، دوو شەموانو چوار شەموانو پێنج شەموانو هەینی لە سەعات نۆی بەیانییەوە دەرگەی دەزگاکە لەبەردەم صەدان توێژەردا ئاواڵە دەکرێ، سێ شەموان لە سەعات دەوەو شەموانیش لە سەعات نۆو نیوەوەو دووشەموانو چوارشەموانو هەینیو شەموان تا سەعات پێنجو سێ شەموانو پێنجشەموانیش تا سەعات حەوتی ئێوارە کار دەکات، واتا ئەوەی بیەوێ دەتوانێ بە لایەنی کەمەوە حەوت سەعات لەگەڵ ئەو بەڵگەنامانەدا خەریك بێ.

له ڕۆژانی یەکەمەوە بیرم هاتەسەر ئەوەی دەربارەی ئەم کارەم، بۆ یەکێك لە گۆڤار یا ڕۆژنامەکانی لای خۆمان، وتارێکی گشتی بنووسم، بەڵام کار بە وتارەوە نەوەستا، چونکە هەر ساتەی شتێکی ئەوتۆ دەدۆزیتەوە، کورد واتەنی: لە قوتوی هیچ عەتارێکدا نیین. لێرەدا وەك بەڵگە تەنها دوو نموونەی چاوەڕوان نەکراو دەخەمە بەرچاو، یەکەمیان ئەوەیە کە سەرجەمی بەڵگەنامە نهێنییەکانی فایلێکی سەربەخۆی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیا تەرخان کراوە بۆ بابەتی هێرشێکی کورد، لە ڕۆژی دوازدەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤١دا، بۆ سەر گوندی سندوری جووەکان لە ناوچەی دهۆکدا[2]، هێرشەکە بۆتە هۆی کوژرانی حەوت جوولەکەو برینداربوونی پێنجی تریان. من بەش بەحاڵی خۆم هیچم دەربارەی ئەم بابەتە نەبیستبوو، هەرچەندە ڕووداوەکانی کوردستانی باشووری چلەکانی ئەو سەدەیە، لە شەستەکانی سەدەی ڕابردووەوە، سەرنجیان ڕاکێشاوم و لە بەرهەمەکانی خۆمدا، چ بە کوردیو چ بە عەرەبی یان بە رووسی، باسیانم کردووە، تەنانەت ئەو ڕووداوانە بەشێکی سەرەکیی بەرگی دووەمی تێزی دوکتۆرا نامەکەم پێك دێنن کە کۆتایی ساڵی ١٩٦٩ لە مۆسکۆ موناقەشە کراو کەسێکیش لە بەشدارارانی سەرەکی ئەو موناقەشەیە، کە دووانیان جوو بوون[3]، نە لە

(2) N.A., F.O., 371/27099, Kurdish attak on Jewish village 1914, Iraq, File No. E627

(3) مەبەستم هەردوو ڕۆژهەڵاتناسی ناسراوی سۆڤێتی میرسکی و دانتیگە، کە هەردووکیان بەرهەمی بەنرخیان دەربارەی مێژووی هاوچەرخی عیراق بڵاوکردۆتەوە.

(*) ((سندور: گوندێکی پڕ لەڕەزو باغ و دارویارە، بەچەند کیلۆمەترێك کەوتۆتە سەرووی دەربەندەکەی دهۆك، کە ئێستا ئاوڕێژی دهۆکی لەسەر دروستکراوەو بۆتە شوێنێکی گەشت و گوزار. لەولاوە تری ڕێگا سەرەکییەکەی ئێستای سندور ئەشکەوتی (چارستێن)ی دیرۆکییە، تۆزێك لەولاوە تر، هەر لەسەر ڕێگاکەی سندور، گوندی بادێیە، بۆیە لەبارەیەوە پەیوەندیم بە(ئیسماعیل بادیّ)ی ڕۆژنامەنووسی هاوکارمەوە کرد، ئەویش گووتی: سندور ئێستاکە لەڕووی کارگێڕییەوە سەر بەشارەدێی (زاوێتە)یە، کاتی خۆیشی ئێمە لەسەر شەرەفی (د.محەمەد عەلی سوێرەکی)ی کوردیی ئوردنی و هاوکارانمان ڕەفیق و سەدیق ساڵح، بەخت یاوەرمان بوو و هەموومان بەناو ئەو گوندەدا تێپەڕ بووین، ئای کە گوندێکی خۆش بووە، نازانم بۆ هەموو ئەو ئاواییانەی لەکوردستان جووەکان تێیدا دانیشتبوون ئەوەندە خۆش بووە؟ ــ ع. زەنگەنە)).

دوورو نه له نزیکەوه، ئاماژەیان بەوه نەکرد، هەرچەنده ئەوساکه بابەتی فەلەستین‌و زایۆنیزم به گەرمی له ئارادا بوو. وێڕای ئەوه، بەش بەحاڵی خۆم، ناوی گونده کوردستانییەکەم به دروستی نەدەزانی، بۆیەکا ناچار بووم له لەندەنەوه تەلەفۆنم بۆ برای بەڕێز مامۆستا سەلاح سەعدوڵلا کرد، که بۆ خۆی خەڵکی شارۆچکەی زاخۆی سەر به دهۆکه، نەبا بکەومه هەڵەوه، کەچی ئینگلیزەکان بەوردی کەوتوونەته سۆراخی کوشتاری جووەکانی سندور[*]، تەنانەت ئەدمۆندسی خاوەنی ((کورد و تورك و عەرەب))، که ئەو ڕۆژانه له عیراق کارمەندێکی دەسترۆیشتوو و ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ بوو، ڕۆژی یازدەی شوباتی ١٩٤١ ڕاپۆرتێکی سەربەخۆی لەمەڕ ئەو کارەساته بۆ کاپتەن ڤ. هۆڵت (V.Holt)[4] ناردووه. یەکێکی تر له بەڵگەنامەکانی ناو فایلەکه به روونی بایەخی بەسەرهاتی سندور نیشان دەدات، چونکه وێنەی لێ نێردراوه بۆ کاربەدەستانی ئینگلیز له قودس[5].

بەو جۆره ئینگلیز دەچنه بنج‌و بناوانی ڕووداوەکه تا لەوه دڵنیا دەبن که هیچ بزووتنێکی سیاسی له ئارادا نییه، بەڵکو کۆنەقین‌و دووبەرەکی نێوان شوان‌و گاوانی کورد و جووەکانی ئەو ناوچەیه تەنها لەسەر لەوەڕو لەوەڕگا بووه. شایانی باسه ئەدموندس له ڕاپۆرتەکەی خۆیدا بەتایبەتی ئاماژەی بۆ ناوی سەعید ئاغای دۆسکی کردووەو دەڵێ: ئەو ئاگری بن کای سەرجەمی گۆبەندەکانی ناوچەکەیه، بەڵام ئەمجارەیان ((نامەیەکی تایبەتیی بۆ خۆم ناردووەو تێیدا ناڕەزایی خۆی دەربارەی کوشتارەکەی سندور دەربڕیوه)). له ڕاپۆرتەکەیدا ئەدمۆندس لەسەری دەڕواو دەڵێ: ((هیوادارم ئەم هەڵوێستەی سەعید ئاغا ڕاست بێ نەك یاری))[6].

---

(4) مەبەست **ڤیڤیان هۆڵته** که له ناوەندی بیستەکانی سەدەی ڕابردووەوه جێگەی مس بێڵی بەناوبانگی گرتەوەو ماوەیەکی زۆر وەك کارمەندێکی دەسترۆیشتوو له عیراق کاری دەکرد.

(5) N.A., F.O., 371/27099, Kurdish attak on Jewish Village 1941, Iraq, File No. E627, P.4, Ministry of the interior, Baghdad, 11th. February, 1941.

(6) Ibid, P.4.

زۆر بە کورتی باسی نموونەی دووەم دەکەم، پێم وایە ئەمیشیان تا ڕادەیەکی زۆر شتێکی چاوەڕوان نەکراوە. باڵوێزخانەی بەریتانیا لە ئەنقەرەی پایتەختی تورکیاوە ڕۆژی پازدەی مارتی ساڵی ١٩٥٢ ڕاپۆرتێکی بەم ناونیشانەوە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیا لە لەندەن ناردووە:

((پێوەندییە سیاسییەکانی نێوان تورکیاو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا. کارتێکردنی ئێزگەی دەنگی ئەمەریکا لە کورد و ئەرمەن))[7].

ناوەڕۆکی ئەم بەڵگەنامەیە بە وردی باسی ئەوە دەکات کە ئێزگەی ((دەنگی ئەمەریکا)) پرۆگرامەکانی بە کوردیو ئەرمەنیش بڵاودەکاتەوەو ئەوەیش بۆتە هاندەرێکی تری بزواندنی هەستی نەتەوەیی کوردو ئەرمەنو ڕیسواکردنی سیاسەتی شۆڤێنییانەی حوکمەتی تورکیا، وێڕای ئەوەی ئێزگەی ناوبراو دەیەوێ لە ڕێگەی پرۆگرامەکانییەوە بەرەەڵستیی نفوزی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا بەگشتیو لەناو کوردو ئەرمەندا بە تایبەتی بکات.

ژمارەیەکی زۆر کەم، لە دڵسۆزانی کورد، دەستیان گەیشتۆتە بەشێك لەم گەنجینە گەورەیە، هی وەك خوالێخۆشبوو "محەمەد ڕەسوڵ هاوار" بۆ بەرگی دووەمی شێخ مەحموودەکەیو ئەو بەرگەی لەسەر سمکۆی شکاك نووسیویە، پێشتریش د. ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر لە دووتوێی کتێبی کوردستان لەسەردەمی ئاشتیدا کۆمەڵێك بەڵگەنامەی بڵاوکردبۆوە، هەروەها بەڕێز کاك "سەباحی غالب"یش وێنەی چوار هەزارێك لەو بەڵگەنامانەی گرتۆتەوە کە دەربارەی سیاسەتی بەریتانیان بەرامبەر چارەنووسی کوردستانی باشوور تایبەت لە بیستەکانی سەدەی بیستەمدا، بەڵام هێشتا کورد پێویستیی بە دەیان دڵسۆزی تری وەك ئەوان هەیە تا لەڕێگەی سامانی بێشوماری ئەو بەڵگەنامانەوە وردترو قووڵتر لە مێژووی نوێو هاوچەرخی کوردستانو دۆستو دوژمنی گەلەکەمان تێبگەین، پێم وایە ئەم بەرهەمەی منیش بەڵگەیەکی سەلمێنەری ئەو بۆچوونەیە.

---

(7) N.A., F.O., 371/101855, Political relations between Turkey and US, effect of ((Voice of America)) broadcasts in Kurdish and Armenian, 1952, British Embassy, Ankara, 15th march 1952.

دیاریی تایبەتی شێخ مەحموودی شێخ کاوە بۆ ئەم کتێبە

بێگومان دەبوو تا ئێستە دەیان رووناکبیری کورد بە پەرۆشەوە روویان لەم دەزگایە بکردایە، هی وەك پسپۆڕانو خزمو کەسوکاری ڕابەرانی کوردو ئەو کەسانەی مێژووی باووباپیرانیان شێوێنراوە، پتر لە هەموانیش ئەو برایانە گلەییان دێتە سەر، کە ساڵانێکە لە بەریتانیا دەژینو ئینگلیزییەکی باش فێر بوون، کەچی ئەوانەیان کە بەتایبەتی لێم پرسیون، لە برایانی خۆشەویست **"سەباحی غالب"** و **"ئەنوەری سوڵتانی"** و **"شێرکۆ حەبیب"** بەولاوە پێموایە کەسێکیان زیارەتی ئەم پەرستگا کەم وێنەیان نەکردووە، هەرچەندە هی وایان تێدایە، بەپێوانەی لەندەن، تەنها چەند بستێك لەولای باڵەخانەی ئەرشیڤەکەوە دەژین.

لەوەیش زۆرتر سەرم لەوە سووڕ دەمێنێ چۆن ئەرمەنەکان تا ئێستە .وەك پێویستە بەو جۆرە کەڵکیان لە بەڵگەنامەکانی ئەم ئەرشیڤە، بۆ تۆژینەوەی مێژووی نوێو هاوچەرخی گەلەکەیان، وەرنەگرتووە، هەرچەندە ئەوان لە سەدەی نۆزدەوە بە دەیان هەزاریان لە ڕۆژئاوا دەژینو شارەزاو خوێندەواریان لە ناودا یەکجار زۆرە، بۆ خۆیشیان، وەك گەلێکی زۆرلێکراو، زۆر بایەخ بە سەرجەمی قۆناغەکانی مێژووی گەلەکەیان دەدەن. وێڕای ئەوە پێم وایە دیپلۆماسییەکانی بەریتانیا بایەخیان بە بەسەرهاتی هیچ وڵاتێکی ڕۆژهەڵات نەداوە بە ڕادەی ئەو بایەخەی بە ئەرمینیایان داوە، بۆیەکا بە خەروار بەڵگەنامەی دەگمەنیان لەو بارەیەوە هەیە. ئەوەی لە گەلێك لە لاپەڕەکانی ئەم بەرهەمەیشدا ڕەنگی داوەتەوە. شایانی باسە ناوەرۆکی چەند بەڵگەنامەیەکی ناو ئەو ئەرشیڤەم بۆ هاورێی بەڕێزم **"هەمبەرسۆم ئۆگانیسیان"** خوێندۆتەوە کە بەڕاستی بە هەموویان حەپەسا، هەرچەندە بۆ خۆی یەکێکە لەو کەسانەی کتێبخانەیەکی مێژوویی دەوڵەمەندی دەربارەی ڕۆژهەڵاتی نزیكو ناوەڕاست هەیەو تەنانەت پردی پێوەندیی نێوان ئەوو من، بە گۆڕەپانی مێژوودا تێپەڕی.

باوەڕ ناکەم هیچ کارێکی لەم بابەتە بێکۆسپو تەگەرە بچێتە سەر، جاری وا هەیە بەڵگەنامەکە هێند کاڵە لەوانە نییە بخوێندرێتەوە چ جای ئەوەی وێنەی لەسەر بگیرێتەوە. لێرەدا یەك نموونەی ئەو ڕاستییە دەخەمە بەرچاو. ڕۆژی

بیستو نۆی نیسانی ٢٠٠٧ لە فایلێکدا کارمان دەکرد، کە بۆ بەشێك لە هەڵوێستی حوکمەتی بەعس لـە ڕۆژانـی یەکـەمی دوای کۆدێتاکـەی هەشـتی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ تەرخان کراوە، لەو فایلەدا ڕاپۆرتێکی زۆر گەورە هەیـە[8] دەربـارەی ئـەو وەفدەی بە سەرۆکایەتی مام جـەلال کـە دوای کـەوتنی ڕژێمەکـەی عەبدولکـەریم قاسم بە چەند ڕۆژێك بۆ بەغدا چووە، بایەخی نهێنییەکانی نـاو ئـەو ڕاپۆرتـە لـە نرخاندن نایـەت، بـەڵام وێنـەکانی سـەرجەمی لاپـەڕەکانی ڕاپۆرتەکـە هێنـد کـاڵ دەرچوون کە تەنانەت بە زەڕەبینیش زۆر بە زەحمەت توانیمان شتێکی کـەمیان لێ هەڵبکرێنین‌و ناچـار بـووین یـەك دوو سـەعات بـە وێنـەگرتنی لاپەڕەکانییـەوە خـەریك بـین، چـونکە لاپـەڕەی وایـان تێدایـە بـەش بـەش نزیکـەی دە وێنـەمان لەسەری گرتۆتەوە[9] [*].

وێڕای ئەوە بەڵگەنامەی بایەخدار هەن کـە بەداخـەوە لەبـەر هـەر هۆیـەك بـێ فـەوتاون. لێرەیـشدا نموونەیـەك دەهێنمـەوە. کاتێـك بـەدووی بەڵگەنامـەکانی سییەکانی سـەدەی ڕابـردوودا دەگـەڕام لـە لاپـەڕە ٤٣٧ی بـەرگی دووەمـی ئـەو پێڕسـتەی بـۆ نامـەو پێوەندییـەکانی وەزارەتـی هەنـدەرانی بـەریتانیا لەسـاڵی ١٩٣٨دا تەرخان کراوە[10] ئەم ناونیشانە سـەرنجی ڕاکێشام: ((عـێراق... بـاری ئێـستەی شـیوعی، ئیجرائـاتی یاسـایی دژی کۆمۆنیـستەکان))[11]. ئـەو هەوڵـە زۆرەی بـۆ دۆزینـەوەی ئـەو بەڵگەنامەیـە دام هـەمووی بـە فـیڕۆ چـوو، بۆیـەکا

---

(8) N.A., F.O., 371/170447,

((المذكرة التي قدمها الطالباني باسم الوفد الكردي الى مفاوضات القاهرة بتأريخ ٨ نيسان ١٩٦٣))، ص١٥+٨.

(9) دەربارەی زانیارییەکانی ناو ئەو ڕاپۆرتە بڕوانە: بابەتی هەشتەمی ئەم بەرهەمە.

(*) ((لەبەر گرنگی ئەم بەڵگەنامەیـە، هەرچۆنێك بـوو دەقەکـەیمان وەکـو خـۆی بـە ڕێنووسـی نـوێ نووسیوەتەوە و لەگەڵ پاشکۆی ژمارە (١٠)ی ئەم کتێبەدا دامان ناوە—ع.زەنگەنە)).

(10) ((Index to the Correspondence of the Foreign Office for the year 1938)), Part II, London, 1969, P.437.

(11) Iraq- Communist Situation, Penalties against communists: Penal Code amendments, E8843/ E6358 /47/93.

ناچاربووم پەنا بۆ کارمەندانی ئەرشیڤەکە بەرم، دوای هەوڵێکی زۆری ئەوانیش، دەرکەوت بەڵگەنامەی ناوبراو نەماوە، جا ئیتر یا دزراوە یا لەبەر هەر هۆیەکی تر، وەك گەلێك بەڵگەنامەی تر، فەوتاوە.

بەڕاستی کە کارمەندانی ئەرشیڤەکە باسی ئەوەیان بۆ کردم چۆن لە بارەگا کۆنەکەی ئەرشیف ژمارەیەکی زۆر بەڵگەنامە دزراوە، ئەوساکە تێگەیشتم بۆچ بارەگا نوێیەکەی بەو هەموو کامێراو ئەمرازی ئەلکترۆنییە تەنراوەو بۆچ سەرجەمی خوێنەران بەر لە چوونە ژوورەوەیان‌و دوای تەواوکردنی کارەکانیان‌و ڕۆیشتنیان وا بەوردی لەلایەن کارمەندانی دەزگاکەوە دەپشکنرێن.

لە وەرگێڕانی بەڵگەنامەکاندا هەوڵم داوە لە دەقی ناوەرۆکیان لانەدەم، بەڵام وەرگێڕان هونەرێکی دژوارو سەختە، لە وێزەی هەموو کەسێکیشدا نییە، بەتایبەت ئەگەر وەرگێڕانەکە لە زوبانی ئینگلیزییەوە بێت، کە زوبانێکی گەلێك دەوڵەمەندو فراوانە، فەرهەنگی ئێستەی، دەیان‌و دەیان هەزار وشەو زاراو دەبێ‌و لە دەوڵەمەندیدا زوبانی یەکەمی جیهانە، چونکە قۆناغی سەرمایەداری لە وڵاتی ئینگلیز دەستی پێکردو لە ئەمەریکایش کۆتایی سەدەی نۆزدە گەیشتە لقەپۆپە، زوبانی فەرمیی ئەو وڵاتەش دیسانەوە ئینگلیزیە– جا ئەگەر کۆتایی سەدە ناوەنجییەکان ژمارەی وشەو زاراوی ئینگلیزی خۆی دابێت لە نزیکەی دوو سەدو پەنجا هەزارێك‌و لە ڕۆژگاری "شکسپیر"یشدا گەیشتبێتە دەوروبەری چوار سەد هەزارێك، ئەوا ئیمرۆکە "شکسپیر"ی گەورە، بۆ خۆیشی زیندوو بێتەوە، نیوەی شاگردێکی ناوەندیی وڵاتەکەی ئینگلیزی نازانێت، هەرچەندە ئەو شاگردەیش هەروا بە ئاسانی لە چیرۆکە بەرزەکانی "شکسپیر" تێناگات[12]. نووسەری بەناوبانگی تری وەك "هـ. ج. وێلز" و "برناردشۆ" هێندەی تر زمانی ئینگلیزییان دەوڵەمەند کرد. جگە لەوە وشەی ئەوتۆ هەیە دەیان مانای هەیەو بە دەیان

(12) بە هەمان دەستوور شاگردێکی قرگەی لای خۆیشمان ئیمرۆکە دەتوانێت گەلێك وشەی بەکارهاتوو لە زمانی کوردیدا لە شەرەفخانی بدلیسی‌و ئەحمەدی خانی‌و نالی‌و مەلای جزیری‌و سالم‌و کەڵە شاعیرو نووسەرەکانی ئەوسای لای خۆمان بپرسێت بێ ئەوەی بتوانن وەڵامی بدەنەوە، هی وەك تەلەفون‌و شەمەندەفەرو فرۆکەو ئوتومبیل‌و مەترەلیۆز، تا دەگاتە مۆبایل‌و ئینتەرنێت.

شێواز بەکار دەهێنرێت، ئەوەی ئەرکی وەرگێڕ دژوارتـر دەکـات، وەك بەڵگـە لـە چەند شوێنێکی بابەتەکانی ئەم بەرهەمەدا ژمارەیەك نموونەم خـستۆتە بەرچـاو. جگە لەوە قۆناغ لەدوای قۆناغ بە هەزاران وشە لەکار کەوتوون، تەنانـەت کاتێـك لە ئەرشیڤەکە داوا لە یەکێك لە شارەزایانی زمان دەکەیت، زاراوێك یا وشـەیەکت بۆ لێکداتەوە، یەکسەر لێت دەپرسێت ئەو زاراوە یا ئەو وشەیە هی چ چـاخێکە؟ دوای ئەوە ئینجا لە ((فەرهەنگی ئۆکسفۆرد))دا بە دوایدا دەگەڕێت.

مەبەسـتم، لـەم باسـە دوورو درێـژەدا، ئەوەیـە نیـشانی بـدەم وەرگێـڕان لـە ئینگلیزییەوە کارێکی هەروا ئاسان نییە، بە تایبەت ئەگەر بێتو ئەوەی دەتەوێت وەری بگێڕێت بەرهەمی خامەی ئەو دیپلۆماسییە لێهاتووانە بێت کە سەرجەمیان لەوسەری زمانەکـەیان دەهاتنـەوە. هـەر بـۆ ئـەوەی مەبەسـتە دوورو نزیکـەکانی بەڵگەنامە نهێنییەکان وەك خۆیان ڕابگەیێنم زۆرو کەم سڵم لە بەکارهێنانی وشەو زاراوی ئینگلیزی و تایبەت عەرەبی نەکردۆتـەوە، چـونکە ڕاگەیانـدنی نـاوەڕۆکی بەڵگەنامەکان مەبەستی سەرەکیی ئەم بەرهەمەیە.

ماوەتەوە سەر چەند خاڵێك کە دەبێ بەر لە کۆتایی ئەم پێـشەکییە ئاماژەیـان بۆ بکەم. بە دەستووری زمانی ئەم بەرهەمە زۆر پابەنـدی هاوسـەنگیی بابەتـەکانی نـەبووم، دوای ئەمانــەتی زانــستی بایــەخم داوە بــەو پرســانەی ڕەوایــی خــەباتی نەتەوەی کوردو ئەوپەڕی کورتبینی دوژمنانی دەخەنە ڕوو، بۆیەکا ئـەو بابەتانـەی پێوەندییان بە سیاسەتی فـەرمانڕەوایانی شـۆڤێنی ناوچـەکەوە هەیـە، لـە سـەروو هەموویشیانەوە توندڕەوانی تورك و عەرەب، درێژتر دەرچوون لەوانی تر. هەروەها نیازم بوو ڕۆژانەکانی[13] "مێجەر نۆیێل"یش تێهەڵکێشی دوا بابەتیان بکەم، بـەڵام گەورەیی ئەو مرۆڤ دۆستە خۆی داسەپاندو بابەتێکی سەربەخۆی بۆ تـەرخان کـرا. بە هیچ جۆر گومانم نییە کە قوتابییەکی کوردی گەر ئینگلیـزی بزانـێ دەتوانـێ بـە نامەیەکی دوکتۆرای گەورەو بەکەڵك کتێبخانەی کوردی بڕازێنێتەوە.

---

(13) وابزانم وشەی ڕۆژانەی کوردی واتای (یومیات)ی عەرەبیو (Diary)ی ئینگلیزی دەبەخشێ، کورد دەڵێن: ڕۆژانەی منداڵ، یا ڕۆژانەی کرێکاران کە دەقاودەق بەرانبەر (یومیة العمال)ی عەرەبی بەکار دەهێنرێت.

بێگومان خوێنەر بەئاسانی هەست دەکات چۆن لەم بەرهەمەدا بایەخێکی تایبەتی بە خەباتی نەتەوەیی کوردی تورکیا دراوە، هەرچی لەو بەڵگەنامانەدا دەربارەی ئەو خەباتە گوتراون پتر ئەو بیرۆکەیە دەچەسپێنن کە گەلێك جار لە نووسینەکانمدا دەربارەی بایەخی بێئەندازەو دوارۆژی گەشی کوردستانی باکوور گوتوومن، هەر لەبەر ئەوەیشە لە دارشتنی لایەنە جیاوازەکانی ئەم بابەتەیشدا ئاوڕمان لە هاوسەنگی نەداوەتەوە، چونکە شتی دڵخۆشکەر لەم بووارەیشدا زۆر زۆرە، حەز دەکەم لێرەدا شتێك بگێڕمەوە: ڕۆژێکیان بەڵگەنامەیەکی بێئەندازە بایەخدارم دەربارەی ئەم بابەتە دۆزییەوە، بە ڕاستی دیسانەوە چاوەڕوان نەبووم ئینگلیزەکان بەو ڕادەیە بایەخ بدەنە هەموو شتێك، ئەو ڕۆژە بەر لە هەمووان برای دێرینو هاوبیرم (جەلالی عومەری سام ئاغا)م بیرکەوتەوە، هەر کە گەڕامەوە ماڵێ یەکسەر لە لەندەنەوە تەلەفونم بۆی کردو ئەو مژدەیەم دایێو دوورودرێژ باسی ناوەرۆكو بایەخی بەڵگەنامەکەم بۆی کرد. دڵنیام ئەگەر کاتی خۆی وەك ئێستە بەڵگەنامەکانی ئەم ئەرشیڤەم لەبەر دەست بوایە، ئەوساکە سەرجەمی بەرهەمە بڵاوکراوەکانم گەورەترو بەسوودتر دەبوون، وەك بەڵگەیش ڕەنگبێ هێندە بەس بێت گەر بڵێم تا ئێستە دەیان بەڵگەنامەی بایەخدارم دەربارەی کوردستانێتی کەرکووك دۆزیوەتەوە، کە بەشێکیان ڕاپۆرتی گەورەو سەربەخۆن، هەڵبەت کاتی خۆی ئەوانەم بدیبایە بەرگی یەکەمی کتێبەکەم، دەربارەی کەرکووكو دەوروبەری، دەوڵەمەندتر دەبوو.

بە نیازی ڕوونکردنەوەی هەمەلایەنیی دەقی بەڵگەنامەکانیش بە پێویستمان زانی، چ لە ناوەرۆکداو چ لە پەراوێزدا، بە کورتی یا تێرو تەسەل، بەپێی سروشتی بابەتەکە، ڕوونکردنەوە پێشکەشی خوێنەر بکەینو گەلێك جار پێوەندیم بەزۆر کەسی وەك برایان: **دوکتۆر ئەمین موتابچیو محەمەد سەعید خەفافو دوکتۆر ئیبراهیم داقوقی**[*] **و دوکتۆر عەبدولڕەحمان**

(*) ((د.ئیبراهیم داقوقی، دوای ئەو نووسینەی د. کەمال لە ٢٠٠٨/١/١٧، لە (ڤیەننا)ی پایتەختی نەمسا کۆچی دوایی کردووە. ناوبراو ڕۆشنبیرێك بوو لەسەر تورکمانان حیساب بوو، چەند کتێبێکی

مـەعرووف[*] و عەبـدوڵڵا زەنگەنـەو شـێخ ئەحمـەدی نەقـشبەندیو بابـەکر پـشدەریو تـاهیر حەیـدەری[**] و کەسـانی تـرەوە کـردووە، بـۆ ئـەوەی هەڵـە نەکەوێتە نێـو ئـەو روونکردنەوانـەوە کـە هـەموو کـات بوونەتـە هـۆی زۆربـوونی ژمـارەی پـەراوێزەکانو دووپـات بوونـەوەی ڕسـتەی روونکـەرەوە کـە بـەناوی خۆمەوە لە ناوەڕۆکی بەڵگەنامەکاندا خستوومنەتە نێوان دوو کەوانی گەورەوە.

بەر لەوەی کۆتایی بـەم پێشەکییە بهێـنم، حـەز دەکـەم ئـەوەیش بڵێم: بـە درێژایی خەریکبوونی ئەمجارەم لەگەڵ بەڵگەنامەکانی حوکمەتی بەریتانیادا بـە پەرۆشەوە عەودالی هەر شتێك بووم لەوانەبێ ببێتە وانەیەکی مێژوویی بەکەڵكو پێویست بۆ نەتەوەی کورد بەگشتیو بۆ ڕابەرانی ئیمڕۆو دواڕۆژی نەتەوەکەمان بە تایبەتی.

لێـرەدا بـە پێویـستی دەزانم سوپاسـی هەریـەك لـە بـەڕێزان: مـام جـەلال و دوکتۆر طاهر البکـاء[14] و دوکتـۆر فوئـاد مەعـصوم و دکتـۆر بەرهـەم سـاڵح و

لەبواری ڕاگەیاندن هەیە، پێموایە بڕوانامە باڵاکەیشی هەر لـەم بـوارەدا بـووە، زیـاتر لـە ٣٠ کتـێبی چاپکراوی بە زمانی عەرەبی و تورکمانی هەیە، بەر لە کۆچی دواییشی کتێبێکی لە بارەی گەلی کـورد نووسیوە، ئەوەی من بیستوومە لەسەر ئەو کتێبە دەسەڵاتدارانی تورکیا هاتووچۆی ئەو وڵاتـەیان لـێ قەدەغە کردبوو. بەم دواییانەش وەزارەتی ڕۆشنبیری بە تەمابوو و لە بەرنامەی دابوو ئەو کتێبەی بـۆ چاپ بکا. ناوبراو نەك هەر دۆستێکی نزیکی کـورد بـوو، بـەڵکو پیـاوێکی متمانـەپێکراوو زاوای کـوردو د.ئـەمین موتابـچی بـووە، ئیـسماعیل عـەل هاوکارمـان ڕۆژی کۆچـی دواییەکـەی بـۆ دیـاریکردووین – ع. زەنگەنە)).

(*) ((دیارە مەبەستی د. ئاوڕەحمانی حاجی مارفە، کە ئەویش ئەم کتێبەی د. کەمالی بەچاوی خۆی نەبینی، ئەوەبوو لە ٢٠٠٧/٨/٧ دا لە شاری سلێمانی، بەکارەساتی ئۆتۆمبیل کۆچی دوایی کـرد – ع. زەنگەنە))

(**) ((تاهیر حەیدەری: هەمان ئەو تاهیر شەهباز حەیدەرییەیە، کە د. کەمال لەشوێنێکی دیکەی ئەم کتێبەدا ناوی هێناوە، دەکاتـە بـاوکی شـەهلاخانی (هاویـەش)م لـە ئامـادەکردنی ئـەم کتێبـەدا، کـاتی خۆیشی زۆر وەزیفەی میری بینیوە – ع. زەنگەنە)).

(14) دکتۆر طاهر البکاء بە لایەنی کەمەوە حەفتەی چوار جاران، لە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکاوە تەلەفۆنم بۆ دەکات تا بزانێ کارەکەم لە ئەرشیفی بەڵگەنامەکان بەکوێ گەیشتووە.

دکتۆر ئەمین موتابچی[15] و جەلالی عومەری سام ئاغاو فاروقی مەلا مستەفای حاجی مەلا رەسووڵ و زرنگی کورِی و کاکە زۆزگی نەوەی نەقشبەندێکان و کاکە ئاریی نەوەی بەرزەنجی و بابان و قەزازەکان بکەم، کە لە بەڵگەنامەکاندا ناوی باووباپیرانیان زوو زوو دووپات دەبێتەوە، بە ڕاستی یاریدەو پشتگیریی دڵسۆزانەو هەمەجۆری ئەو زاتانە نەبووایە ئەم بەرهەمە لەدایك نەدەبوو، لە وێنەیان هەر زۆر بێ.

لە کۆتاییشدا جارێکی تر پەنا دەبەمەوە بەر نەقشی بەردێکی باوکی گەورەی مێژوونووسیی کوردی شەرەفخانی بدلیسیو لە زمان ئەوی پایە بڵندەوە منیش دەڵێم:

((لە زانایانی پیاوچاك و دڵپاكو بەوەج دەپارێمەوە زۆر بە وردی لە نووسینەکەم وردبینەوەو ئەگەر پەشێوییەکیان بەرچاو کەوت بەشێوەیەکی مەردانە بەراوردی بکەن. خۆ ئەگەر هەڵەو لەبیرچوونێکم لەسەر دەدۆزنەوە هەر بە گاڵتە پێکردنو تیزو تەشەر لێم نەقۆزنەوە، پیاوەتیم لەگەڵ بکەنو بە پارچەیەکی چاکترو بزگورِێکی تازەترو پاکژ بۆم پینە بکەن))[16].

---

(15) دوکتۆر ئەمین موتابچی، کە بۆ خۆی لە لەندەن دەژی، هەموو شەوێك دوای گەڕانەوەمان بە ماوەیەك تەلەفونم بۆ دەکات تا پوختەی ئەنجامی کارەکانی ئەو رۆژەمانی پێبڵێم، پێموایە خەو لەچاوی دەپەڕێ گەر شەوێك لە شەوان سەرگوزشتەی خەباتی کوردی بەپێی ئەو بەڵگەنامانە بۆ نەهێنمەوە.

(16) بروانە: کەمال مەزهەر، مێژوو. کورتە باسێکی زانستی مێژوو و کورد و مێژوو، بەغدا، ١٩٨٣، ل٢٦٠.

بابەتی یەکەم

کورتە پێناسەیەکی ئەرشیڤی
نیشتمانیی حوکمەتی بەریتانیا

ئینگلیز، وەك پێشرەوی ڕژێمی سەرمایەداری و شارستانییەتی نوێ، بەر لە هەمووان کەوتنە بایەخدان بە بەڵگەنامە فەرمییەکانیان و کۆکردنەوەو پۆلێن کردنیان بۆ ئەوەی کاربەدەستو شارەزاو شاگردانی خوێندنی باڵاو کەسانی تر سوودیان لێ وەربگرن.

ئەوەبوو ساڵی ١٨٣٨، بەپێی فەرمانێکی باڵای میریی، دەزگایەکی سەربەخۆ بەناوی ((Public Record Office)) (**دایەرەی فایلە گشتییەکان– دائرة السجلات العامة**)ەوە لە لەندەن دامەزرێنرا کە ساڵی ٢٠٠٣ ناوەکەی گۆڕدرا بە ((The National Archives)) (**ئەرشیڤی نیشتمانیی**)، هەر ئەو ساڵەیش مەڵبەندی دەزگای ناوبراو لە ناوەڕاستی شارەوە گوێزرایەوە شوێنێکی دڵگیرو هێمنی قەراغ شار.

لەم دەزگایەدا چەندان ملیار بەڵگەنامەو دەستنووس و ڕاپۆرتو نامەی دیپلۆماسیو بڕیاری دادگا بەرزەکانو نەخشەی وڵاتانو وێنەی ڕابەرانو کتێبی دانسقەو دەگمەن بەشێوازێکی زانستی هەڵگیراون، بە تەنها ژمارەی فایلو ئەو پاکەتە گەورانەی بەڵگەنامەکانیان تێدا پارێزراوە، نزیکەی دە ملیۆنە، گەلێك لەو فایلانە لە چەند بەشێك پێکهاتوون، هەر فایلەو هەر پاکەتەی سەدان بەڵگەنامەیان تێدایە، ژمارەی ناوی کتێبو دەسنووسو گۆڤارە کۆنو دەگمەنەکانی کتێبخانەی ئەرشیڤەکە خۆی لە ٦٥ هەزار ناو دەدا، وێڕای نزیکەی ١٥٠ هەزار مایکرۆفلیم، کە هۆڵێکی گەورەو سەربەخۆی تەنراو بە دەیان کارمەندو کۆمپیوتەرو نوێترینو پێشکەوتووترین ئامێری تری بۆ تەرخان کراوە. جارجارە ناوی کوردیش لەو مایکرۆفلیمانەدا دێ کە باسی عیراقو تورکیاو بەتایبەت ئێران دەکەن. شتی ئەوتۆ لەناو بەڵگەنامەکانی ئەم دەزگایەدا هەن کە لەوانەیە کەس بە بیریدا نەیەت، هی وەك مێژووی خواردنەوەو دروستکردنی جۆرەکانی ویسکیو شەرابو بیرەو شەمپانیا لە ئینگلتەرە لە نێوان ساڵانی ١٦٩٠و ١٩٢٠دا.

مەڵبەندە قەشەنگەکەی ئەم دەزگایە، کە لە سەیرانگەیەکی کەم وێنەی ئەم دونیایە دەکات، کەوتۆتە شوێنێکی ڕازاوەو دڵگیری لەندەنەوە، ڕۆژانە پۆل پۆل توریستی بیانی ڕووی تێدەکەنو بە هۆڵەکانیدا دەیانگێڕن بێئەوەی ورتەیان لێوە بێ، لەوە دەکات بۆ نوێژ چووبنە ناو مزگەوت یا کڵێسەوە.

یەکشەموانو ڕۆژانی جەژن نەبێ، ئیتر ساڵ دوازدەی مانگ دەروازەی ئەم دەزگایە لە سەعات نۆ یا دەی بەیانییەوە تا سەعات پێنج، یا حەوتی ئێواریێ بۆ پسپۆرو شارەزایانو ئەو خوێندکارانەی تەمەنیان لە چواردە ساڵ کەمتر نەبێ کراوەیە، هەریەکەیان بۆی هەیە ڕۆژانە سێ دانە سێ دانە چەندی بوێو هێند فایل وەربگرێو بێدەنگ کاریان لەسەر بکاتو بە پارە چیی بوێ وێنەی بۆ بگرنەوەو مافی ئەوەشت هەیە بۆ خۆت کامێرای تایبەتی لەگەڵ خۆتدا بەریو بە خۆڕایی وێنەکان بگریتەوە. بە سەدان کارمەند لەم دەزگایەدا کار دەکەن کە بەشێکیان بۆ یاریدەدانی خوێنەران تەرخان کراون، چیت بوێ ئاسانکاریت بۆ دەکەنو بە ڕوویەکی خۆشەوە یاریدەت دەدەن. شوێنێك تەرخان کراوە بۆ پێشکەش کردنی فەرهەنگ بۆ ئەوانەی پێویستیان پێیەتی، لەو بەشەی ئەرشیفەکەدا ٤٤٠ فەرهەنگی هەمەجۆری تێدایە بۆ وەرگێڕانی زوبانی ئینگلیزی بۆ سەر ژمارەی هەرە زۆری زوبانەکانی دونیا، تەنها چەند زوبانێك نەبێ کە بەداخەوە زمانی کوردیش یەکێکیانە، کارمەندانی ئەو بەشە پێیان سەیر بوو کە باسی دوو فەرهەنگە ناوازەکەی دوکتۆر شەفیق قەزازو مامۆستا سەلاح سەعدوڵلام[*] بۆیان کردو پێم ڕاگەیاندن کە (شارەزوور)ەکەی یەکەمیان ساڵی ٢٠٠٠ چاپکراوەو نزیکەی شازدە هەزار وشەو زاراوی تێدایە، ئەوەی دووەمیشیان لە ((المورد))ی بەناوبانگی عەرەبی گەورەترەو تا ئێستە دووجاران چاپکراوەتەوەو ئیزگە بەناوبانگەکەی خۆیان، واتا ئیزگەی لەندەن، کاتی خۆی باسی دەرچوونی کردووە[1].

(*) (("سەلاح سەعدوڵلا" لە ٢٠٠٧/١٠/١٨دا کۆچی دوایی کردووە، بەداخەوە ئەویش ئەم کتێبەی بەچاوی خۆی نەبینی، جارێکیان باسی ئەم پەراوێزەی د. کەمالم بۆی کردبوو زۆر دڵی پێی خۆش بوو، بەداخەوەم مەرگ مەودای ئەویشی نەدا فەرهەنگەکەی بۆ ئەم ئەرشیفە بنێرێ ـ ع. زەنگەنە)).

(1) دڵنیام لەوەی کاك سەلاحو دوکتۆر شەفیق بەمە بزانن بۆ خۆیان بێ دواخستن ئەو دوو فەرهەنگەیان بۆ دەنێرن. شایانی گوتنە میرزا توفیق قەزاز یەکێکە لەو ڕابەرانەی دەیان جار ناوی لە بەڵگەنامەکانی تایبەت بە شەڕی بەردەرکی سەراو ئەنجامەکانی هاتووە، بۆ خۆم چەند ساڵێك لەمەوبەر بە پشتیوانی بەڵگەنامەیەکی نهێنی وتارێکی سەربەخۆم دەربارەی هەڵوێستێکی کوردانەی ئەو زاتە بڵاو کردەوە، وێڕای ئەوەی چەند جارێکی تریش ناوی لە نووسینەکانمدا هاتووە. بە وێنە بڕوانە: کەمال

کەمال مەزهەر لەنێو مەڵبەندی ئەرشیفی بەریتانیا لە کاتی ئیشکردندا...

ئەوانەی روو دەکەنە ئەم ئەرشیڤە بۆ کارکردن لە بەڵگەنامەکانیدا لە ڕۆژی یەکەمەوە پێناسەیەکی تایبەتییان لە ماوەی چەند دەقیقەیەکدا بۆ دروست دەکەن کە وێنەکەی سەر پێناسەکە خۆیان بە کامێرای ئەلکترۆنی بێپارە بۆتی دەگرن‌و ژمارەو نیشانەی تایبەتیی لەسەر دادەنێن کە ئەمرازە ئەلیکترۆنیەکان بەچرکەیەك دەیخوێننەوەو رێگەی چوونە ژوورەوەو هاتنە دەرەوەت بۆ ئاسان دەکەن، ماوەی ئەو پێناسەیە سێ ساڵەو هەموو کەس، دوای تەواوبوونی ئەو سێ ساڵە، زۆر بەئاسانی دەتوانێ پێناسەکەی نوێ بکاتەوە.

چێشتخانەیەکی دڵگیرو فراوان، کە پتر لە سەد کەس دەگرێت، تەرخان کراوە بۆ نان خواردن‌و چاو قاوەو شیرینی‌و ساردەمەنی خواردنەوە بێ ڕیز بەستن،

مەزهەر، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی دووەم، ل١٦٠، ١٦٨، ٢١٠، ٣٧٤-٣٧٥، ٣٧٧، ٣٧٩.

وێڕای ئەوە لە بەیانییەوە تا ئێواریێ ئاوی مەعدەنیو شیری سارد لە تێرمۆزدا بە خۆڕایی وا لەبەردەم هەمووآندا. پێم وایە خەڵکەکە وا تێکەڵ بە کارەکەیان دەبن کە هیچ هەست بە کات نەکەن، ماڵیان هەزار جار ئاوا.

ڕۆژانە ژمارەیەکی زۆر لە توریستی بیانی، دەستە دەستە خەڵکی خۆیشیان، روو دەکەنە ئەم ئەرشیڤەو لە تەك یەکێك لە کارمەندان ماوەیەکی زۆر بە گەڕانێکی بێ چرپە بە هۆڵەکانیدا دەسووڕێنەوە، جاری واش هەیە شاگردانی فێرگەکان، لەگەڵ مامۆستاکانیاندا، دێنە سەردانی، تەنانەت ڕۆژێکیان ژمارەیەك کچ و کوڕی کەڕو لاڵیشم دی هاتبوون بۆ زیارەت، بە ئیشارەتەکانیاندا هەستت دەکرد هەم دڵخۆشن، هەم حەپەساون.

لەبەر دەم باڵەخانەی ئەرشیڤەکەدا زەریاچەیەکی نازداری پڕ لە تەیرو تواڵ هەیە، وێڕای چەند ریزە قەنەفەیەك بۆ حەوانەوەی ئەو کەسانە تەرخان کراون کە دەیانەوێ بەدەم جگەرەکێشانەوە، یا بێ جگەرەش، کەمێك بای باڵی خۆیان بدەن. سەد مەترێك لەولای زەریاچەکەوە دوو پارکی گەورەو خاوێنی ئوتومبیل راگرتن هەیە، یەکەمیان تایبەتە بە ئوتومبیلی کارمەندانی ئەرشیڤەکە، ئەوی تریشیان بۆ ئوتومبیلی توێژەرو توریستو کەسانی ترە کە دەتوانن چەندیان بوێ هێند ئوتومبیلەکانیانی لێ ڕاگرن بێ ئەوەی پولێك بدەن، ئەوە لەکاتێکدا وەستانی ئوتومبیل لە وێستگەکانی تری لەندەندا بە سەعاتەو یەکجار گران لەسەر خاوەنەکانیان دەکەوێ. هەمان کات ژمارەیەك پاس و میترۆ لە زۆر ناوچەی لەندەنەوە روو دەکەنە ئەرشیڤی نیشتمانی. کۆگایەکی قەشەنگیش تەرخان کراوە بۆ فرۆشتنی قەڵەمو کاغەزی هەمە جۆرو دەفتەرو زەرفو زەرەبینو ڕۆژنامەو گۆڤارو ئەو جۆرە شتانە بە نرخی بازاڕ، ئەو کۆگایە کەوتۆتە نزیك دەروازەی دەرەوەی دەزگاکەوە.

بەیانی کە چوویتە ژووریێ پێویستە هەر شتێکی زیادت پێ بێت بیانبەیتە مەخزەنێك کە ژمارەیەکی زۆر دۆڵابی تێدایە، بە دڵی خۆت یەکێکیان هەڵدەبژێریتو شتەکانی تێدەخەیتو دەرگاکەی دادەخەیتو کلیلە تایبەتییەکەی لەگەڵ خۆتدا دەبەیت، ئینجا کاغەزو قەڵەمو چاویلکەو ئەو شتانەی پێویستت دەبن،

دەبێ چ بەڵگەنامەیەکی نوێی دیکەی دۆزیبێتەوە...!؟

هی وەك دەرمان، دەیانخەیتە ناو کیسەیەکی نایلۆنی سپیی تەنکەوە کە خۆیان بۆیان داناویت‌و دوای ئەوەی بە ڕێزەوە دەیپشکنن سەر دەکەویتە نهۆمی دووەم، لەوێش لە ژوورێکی درێژکۆلەی شووشەدا دۆلابی تایبەتیی خۆتت هەیە ئەو فایلانەت تێدا داناوە کە هێشتا کاریان لەسەر دەکەیت، وەك وتمان سێ لەو فایلانە دەبەیت‌و ئینجا دەچیتە هۆڵی خوێندنەوە کە مێزی گەورەی تێدایەو هەر مێزەی دابەش کراوە بەسەر هەشت مێزی پان‌و بەرینی بچووکتردا بۆ هەشت توێژەر، هەموو مێزێکیشیان ژمارەی خۆیان لەسەرە، من‌و شەهلا لەسەر مێزی ژمارە یەك ئەلف‌و ژمارە یەك بێ لە تەنیشت یەکەوە کارمان دەکرد.

هەمیشە لەو هۆڵەدا ژمارەیەك کارمەندی پیاوو ئافرەت، بە بەرگی تایبەتیی دەزگاکەوە، زۆر لەسەرەخۆ ماوە نا ماوەیەك دێن‌و دەچن نەبا یەکێك لە توێژەران پێویستی بە یاریدە بێ. ڕۆژی بیست‌و چواری نیسانی ٢٠٠٧ کاتێك کارم لە

بەڵگەنامەکانی ناو یەکێك لە فایلەکاندا دەکرد کە بەشێکی زۆریان تەرخان کراون بۆ بابەتی پرسی کورد لەبەردەم کۆنگرەی ئاشتیی پاریسی ساڵی ١٩١٩دا، دیم سێ بەڵگەنامەیان بە زوبانی فەرەنسین‌و زۆریش مەبەستم بوو بۆ ئەم کتێبەم لە ناوەڕۆکیان تێبگەم، پەنام بردە بەر یەك دوو ئینگلیز کە لە نزیکمەوە کاریان دەکرد، بەڵام بەداخەوە کەسیان فەرەنسییان نەدەزانی، بۆیەکا ناچار بووم لە یەکێك لە سەرپەرشتکەرانی هۆڵەکە بپرسم کە ئایا لە حاڵەتی وادا ئەوان دەتوانن یاریدەم بدەن، لە وەڵامدا گوتی ئاسانەو ڕۆی، پاش پێنج شەش دەقیقە کارمەندێکی تر هات‌و بە ڕوویەکی خۆشەوە لە ناوەڕۆکی بەڵگەنامەکانی گەیاندم[2].

ژمارەیەکی زۆر لە بەڵگەنامەکانی ئەم ئەرشیڤە بە زوبانی فەرەنسین، بە نیسبەت کوردەوە بەدرخانییەکان بەشی هەرە زۆری نامەو یادداشتەکانی خۆیان بە فەرەنسی نووسیوە، بێگومان سەدان سەرچاوەی تری فەرەنسی دەربارەی گەلێك بابەت لە کتێبخانەو مایکرۆفلیمەکانی دەزگاکەدا هەیە. هەر لەم ڕۆژانەیشدا دوای ئەوەی برایان مامۆستا عەبدوڵڵا زەنگەنەو دوکتۆر نەجاتی عەبدوڵڵا لە پاریسەوە تەلەفۆنیان بۆ کردم بەوەم زانی کە دکتۆر نەجات کاتی خۆی بەتایبەتی لە پاریسەوە هاتۆتە لەندەن‌و ماوەیەك لە بەڵگەنامە فەرەنسییەکانی ئەرشیڤەکەدا، کە دەربارەی کوردن، کاری کردووەو لە کتێبێکی سەربەخۆدا بڵاوی کردۆتەوە کە بەداخەوە من تاوەکو ئێستە ئەو کتێبەم نەدیوە، هەرچۆن بێ ناوی دوکتۆر نەجاتی عەبدوڵڵاش دەچێتە سەر ئەو ناوە دەگمەنانەی ئەو کوردانەی کەڵکیان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ((ئەرشیڤی نیشتمانیی حوکمەتی بەریتانیا)) وەرگرتووە.

دوکتور وەلید حەمدیش، ساڵی ١٩٩٢ کتێبێکی ٤٣٣ لاپەڕەیی بەکەڵکی بەم ناونیشانەوە بڵاوکردۆتەوە ((الکُرد وکُردستان في الوثائق البريطانية...دراسة تأريخية وثائقية))[3]. دوکتۆر وەلید بە یاریدەی بەشێك لە بەڵگەنامەکانی

---

(2) ئەو کارمەندە فەرەنسی زانە ناوی میخائیل برێین (Michail Brien)ە، گەلێك منەتباریم.

(3) لەسەر کتێبەکە نەنووسراوە لە کوێ چاپکراوە، تەنها لە کۆتایی ناوەڕۆکیدا نووسراوە ((مطابع سجل العرب))، لە کۆتایی پێشەکیی دانەریشدا نووسراوە: لەندەن، ١٩٩١.

لەگەڵ دوو کارمەندی ئەرشیفی بەریتانیا، دوو دۆستی دیکە بۆ کورد...

وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیا بابەتەکانی کتێبەکەی نووسیوەو هەڵیسەنگاندوون‌و زۆر لایەنی ڕەوای خەباتی کوردی نیشان داوەو لەسەر بەرگی یەکەمی نەخشەیەکی کوردستانی، بەپێی یەکێك لە بەڵگەنامە بەریتانییەکان داناوە، لەسەر بەرگی پشتەوەیشی وێنەی ئەو ئاڵایەی کوردستانی چاپکردووە کە ساڵی ١٩٢٧ ((کۆمەڵەی خۆیبوون)) (جمعية الاستقلال) دایناوە، وا دیارە هەردوو بەڕێزان کاك جەمال عەلەمدارو کاك ناجی کەتانی دەوریان لە بڵاوکردنەوەی ((کورد و کوردستان))ـەکەی دوکتۆر وەلید حەمدیدا گێڕاوە چونکە خاوەنی پێشکەشی ئەو دوو رووناکبیرە کوردەی کردووە.

ئەوەی دەربارەی دانەری ئەم کتێبەوە نەمدەزانی، لەو باوەڕەیشدام کەم کەس ئاگای لەو ڕاستییەیە، ئەوەتە کە دوکتۆر وەلید حەمدی کوردەو خەڵکی شاری هەولێرەو ناوی دروستی وەلید محەمەد سەعید ڕەئووفەو بەشی هەرە زۆری ژیانی لە بەغدا بردۆتە سەرو کۆلێجی سەربازیی لەوێ تەواو کردووەو تا پلەی ڕائید لە

سوپادا ماوەتەوەو ئینجا چۆتە ئینگلتەرەو لە لەندەن ژیانی بردۆتە سەرو تێکەڵی چالاکیی ڕێکخراوگەلی سیاسیی کوردی نەبووەو چەند بەرهەمێکی تری دەربارەی سنووری وڵاتانی کەنداوی وەك سعودییە و کوێت و قەتەر و بەحرەین هەیە، بە داخەوە چەند ساڵێك لەمەوبەر لە لەندەن بووە بەژێر ئوتومبیلەوەو کۆچی دوایی کردووە[4].

جارجارە لە ((ئەرشیڤی نیشتمانیی حوکمەتی بەریتانیا))دا توێژەر تووشی شتی ناخۆشی چاوەڕواننەکراو دێ، کە لەوانەیە ئێمەومانان بەهیچ جۆر بە بەشێکیان ڕانەهاتبین، بە وێنە لە قەڵەمی ڕەش بەولاوە نابێ هیچ جۆرە قەڵەمێکی جاف یا پاندانێك لەگەڵ خۆتا بەریتە ژورێ، نابێ نە لاستیك، نە گوێزان، نە مەرەکەبی سپیی هەڵەکوژێنەوە، تەنانەت نابێ قەڵەم دادانیشت پێ بێ، جا خوای دەکرد هەزارو یەك هەڵەت دەکرد، خۆ ئەگەر هاتو قەڵەم دادانت[*] پێویست بوو ئەوساکە پێویستە لە هۆڵی خوێندنەوە بچیتە دەرێ، چونکە لە پرسگە ژمارەیەك قەڵەمدادانی هەمە جۆر بۆ ئەو کەسانە دانراون کە قەڵەمە ڕەشەکانیان کول بوون.

لەوەیش خراپتر: جاری وا هەیە هەڵەی زۆر زەقی چاوەڕواننەکراو کەوتۆتە ناو بەڵگەنامەکانەوە، لێرەدا نموونەیەکی سەیر دەهێنمەوە کە کەس بە بیریدا نایەت دیپلۆماسییەکی بەریتانی لە سەدەی بیستەمدا بکەوێتە هەڵەیەکی واوە- ڕۆژێکیان لەسەر فایلێکی گەورەی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیا بەم ناونیشانەوە کارم دەکرد ((**ڕاپۆرتی کارگێڕیی ساڵی ١٩٢٠ دەربارەی ناوچەی هەولێرو دەوروبەری**)). ژمارەی لاپەڕەکانی ئەو فایلە ٢٤٧ لاپەڕەی گەورەیە، کە بەشێکیان هەردووك دیویان زانیارییان تێدایە. ڕاپۆرتەکە ٤١ لاپەڕەی گەورەیە

---

(4) لە لەندەن ئەم زانیارییانەم لە بەڕێز کاك هوشیار کەریمەوە پێگەیشت، گەلێك سوپاسی خۆی و هاوسەری و دوکتۆر نامیق محەمەد عەلی ڕەشیدی هاوڕێی نزیکی و دوکتۆرە رووپاك محەمەد عەلی ئەربیللی و نەوەیان دەکەم بۆ ئەو هەموو بایەخەی پێیان دابن. شایانی باسە کاتی خۆی دوکتۆر نەجدەت نەزمەتی هاوڕێی نزیکی خوالێخۆشبوو دوکتۆر وەلید ئەو زانیاریانەی بۆ کاك هۆشیار گێڕاوەتەوە.

(*) ((دیارە مەبەستی قەڵەم تراشە- ع.زەنگەنە)).

دەربارەی زانیاری ئابووریو کۆمەڵایەتیو سیاسیو خوێندنو تەندروستیو ئەوقافو شارەوانیی هەولێرو ناوچەکانی سەر بە هەولێر، بە کویسنجەقو قووشتەپەو کەندیناوەو مەخموورو گوێڕیشەوە، وێڕای گەورە پیاوانو ناودارانی هەموو ئەو ناوچانە، بەڵام هەڵە کەوتۆتە ناونیشانەکەیەوە کە لە بەرگەکەیدا لە بریتی ((ڕاپۆرتی کارگێڕیی ساڵی ١٩١٩...)) نووسراوە ((ڕاپۆرتی کارگێڕیی ساڵی ١٩٢٠...))[5]، ئەوەی زۆر ڕێی تێدەچێ بە شێوازێکی ئۆتۆماتیکی بەسەر تەنانەت خوێنەری وردیشدا تێپەڕێ.

هەڵبەت لە شارێکی گەورەی وەك لەندەندا، کە ژمارەی دانیشتوانی حەوت ملیۆنە[6] و لە هەر چوارگۆشەی دونیاوە خەڵکی رووی تێدەکەن، پیاوی عالی جەنابو ڕەسەنو زاناو بەخشندەو خواپەرست زۆرە، بەرانبەر بەوانیش پیاوخراپو فیڵبازیش کەم نین، بە تایبەت لەناو ڕەشپێستو بێگانەکاندا بە کوردیشەوە، بەڵام ئەوانەی لە ئەرشیڤی نیشتمانیی حوکمەتی بەریتانیادا کار دەکەن لەوە دەچێ سەرجەمیان دەستەبژێری ئەم وڵاتە بن، هەرچەندە ژمارەیەکی وەبەرچاو ڕەش پێستو هندیو پاکستانیو بیانیی تریان تێدایە، لە هیچ بەشێك لە بەشەکانی ئەم دەزگایەدا رووگرژیم، نە لە پیاویاندا و نە لە ئافرەتیاندا نەدیوە، بێگومان ئەوە کاری نەشارەزاو کەم شارەزایانی توێژەران تا ڕادەیەکی زۆر ئاسان دەکات، ئەوانەی تەنانەت نەوەت ساڵەو کەم ئەندامیشیان تێدایە. بۆیەکا بەئەرکی سەرشانی خۆمی دەزانم بەر لەوەی کۆتایی بەم بابەتە بهێنم زۆر بە گەرمی، لە قووڵایی دڵەوە سوپاسی سەرجەمی کاربەدەستو کارمەندانی ((ئەرشیڤی نیشتمانیی)) حوکمەتی بەریتانیا بکەم کە بەڕاستی نموونەنو هەمیشە خۆم بە قەرزاریان دەزانم، هەموویان ببوونە هاوڕێمو بەدڵ حەزیان دەکرد دەستی یاریدەم بۆ درێژ بکەن، هی وەك ئیمتیاز

---

(5) ((N.A., F.O., 371/5069, Administration Report on the Arbil division for the year 1920)), Baghdad, printed at the Government Press, 1920.

(6) بەپێی ئامارە فەرمییەکان، ژمارەی دانیشتوانی هەموو ئینگیلتەرە، تا ساڵی پار، گەیشتۆتە ٦٠ ملیۆنو لەندەنیش ٧ ملیۆن.

ڕەفیع[7] Imtiz Rafi و میخائیل لیتل Michael Littleو سارا لی Sarah Leeو هێلین پای- سمیث Helen Pye- Smithو ڕێبیکا ویتال- ولیەمس Rebecca Whittal-Williamsو ئێمیلی وارد Emily Wardو میخائیل برێین Michail Brienو لاکمی غادە Lakmi Gadha[8] و گەلێکی تری وەك ئەوان کە هەرگیز نە خۆیانو نە هاوکارەکانیان لەیاد ناکەم.

هەمان کات لەناو ئەو توێژەرانەدا، کە زوو زوو دێنە ئەرشیف، ژمارەیەك هاوبیرو هاوکاری نوێم بۆ دروست بوون کە لەکاتی حەوانەوەدا من باسی کوردو کوردستانو عێراقو ئەوانیش باسی وڵاتی خۆیانیان بۆ دەکردم، یەکێکیان باڵوێزێکی بەناوبانگی ژاپۆنو یەکێکی تریشیان مامۆستای زانکۆیەکی کەنەدی بوو[9]. وێڕای ژنو مێردێکی ئێسك سووکی ئوسترالیی، کە هەردووکیان پرۆفیسۆر بوونو تەنانەت شەوی بەر لە گەڕانەوەیان بۆ وڵاتی خۆیان دانیشتنێکی ماڵئاوایی گەرمیان بۆ شەهلاو من کرد، هیوادارم ئەو کوردانەی لەمەودوا بۆ کاری زانستیی، وەك ئەمەی من، ڕوو دەکەنە ئەم جۆرە وڵاتانە شتێك شڕو شیتاڵی کوردەواریی لەگەڵ خۆیاندا بهێنن کە نرخیان لای ئەو جۆرە کەسانە زۆر بەرزە.

---

(7) پیاوێکی بە ساڵادا چووە، ئەندازیارە، چارەکە سەدەیەك دەبێت لەم ئەرشیفەدا کار دەکات، بە دڵ کوردی خۆش دەوێت.

(8) ئەمیش ئافرەتێکی قەرەیە، بیست ساڵ دەبێت کارمەندی ئەرشیفە، خەڵکی تۆگەندەی ڕۆژهەڵاتی ئەفریقایە.

(9) ئەمیان موسڵمانەو ناوی ئەحمەد ئەمینو یووسفە Ahmed Aminu Yusuf.

بابەتی دووەم

دوارۆژی کورد لەبەردەم کۆنفرانسی ئاشتیی پاریسدا
چالاکییەکانی شەریف پاشا و هاوەڵەکانی

بە کەوتنی ئەڵەمانیاو هاوپەیمانەکانی، لە کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهاندا، هەروەها سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبەری سۆشیالیزمی لە رووسیاو فەوتانی دەسەڵاتی ئیتحادییەکان لە تورکیاو لاوازبوونی قاجارییەکانی ئێران، قۆناغێکی مێژوویی نوێ سەری هەڵداو گەلە ژێر دەستەو چەوساوەکانی وەك: کوردو عەرەب و ئازەرو ئەرمەن و ئاشووری و کلدان هیوای ئەوەیان پەیدا کرد ئاواتە نەتەوەییە دێرینەکانیان بێنە دی. کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس، کە لە ڕۆژی هەژدەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩١٩ەوە دەستی بەکارەکانی کرد، بووە مژدەبەخشی یەکەمی ئەو ئاواتەو هێندەی تر هەستی نەتەوەیی هەمووانی ورووژاند.

نوێنەرانی کورد زۆر چالاکانە هاتنە ئەو گۆڕەپانەوەو بە شێوازێکی نەزانراو لە مێژووی رابردوویاندا هەنگاوی چاکیان بەرەوپێش نا، ئەوەی سەرنجی دیپلۆماسی و ڕۆژنامەنووسە بیانییەکانی بە لای خۆیدا راکێشاوەو لە سەرەتایشەوە بووە بابەتێکی پڕ لە زانیاریی ئەو بەڵگەنامە دیپلۆماسییە نهێنییانەی حوکمەتی بەریتانیا کە لە پاریس و ئەنقەرەو بەغداو تاران و واشنتۆن‌و شوێنی ترەوە پەیتا پەیتا دەیاننارده دەزگا فەرمییەکانی بەریتانیا لە لەندەن، لەسەروو هەموویشیانەوە بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەران.

بەو جۆرە لەسەرەتاوە کورد لای هەمووان بووە ژمارەیەکی سەنگدار، تا کار دەگات بەوەی ئینگلیزەکان لە ناوەندی ساڵی ١٩١٩دا پێشنیازی دانانی والییەکی کورد دەکەن بۆ شاری وان، یا لە شاری بدلیس، ئەوەی بووەتە ناوونیشانی لاپەڕە هەشتی فایلی ژمارە ١/٩٦/٦٠٨ی وەزارەتی هەندەران، لاپەڕە یەکی ئەو فایلە گەورەیە، کە ژمارەی لاپەڕەکانی ٤٨١لاپەڕەیە، بەم ناوونیشانە دەست پێ دەکات ((بارودۆخی وان))و بەشی هەرە زۆریشی دەربارەی کوردو ئەرمەنە لەو ڕۆژگارە پڕ لە ئاڵوگۆڕەدا[1].

---

(1) N. A., F. O., 608/96/1, Peace Conference, British Delegation, Files 365/1/5 to 371/1/7, PP.1,8.

هەروەها ئەوسا فایلێکی گەورەی تری وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەیتانیا بۆ چوار راپۆرت دەربارەی کوردستان و عێراق و ئێران تەرخان کراوە، ئەمە ناوونیشانی راپۆرتی دووەمیانە:

((۲. کوردستان سالی ۱۹۱۹، نهێنی، ناودارانی کوردستان)). لەو راپۆرتەدا ناوی ۲۳۰ ناوداری کورد هاتووە، وێڕای ۳۵ ناوداری تر لەبەشێکی تەواوکەری هەمان راپۆرتدا. بەلگەنامەکە تیشکی خستۆتە سەر ژیاننامەی پیاوانی وەك: شەریف پاشا و دەستەو دایەرەکەی شێخ مەحموودو سمکۆو ئەو جۆرە رەهبەرانەی کورد کە شتیان لە باردا بوو، شتی ئەوتۆ لەوانەیە کەسمان تائێستا هیچیمان نەبیستبێ، وەك:

((۱. عارف پاشا، ئەندامی (کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد)ە لە میسر، سەرەتا لەگەڵ داواکانی جەنەڕال شاریف پاشا نەبوو، بەلام لە رێگەی نامەی محەمەد سالح حوسنییەوە پێوەندییان پەیدا کردو بەو هۆیەوە تا رادەیەك ناوی هاتە ناو ناوانەوە))[2].

((۲. محەمەد سالح حوسنی، زڕکوڕی جەنەڕال شەریف پاشایەو لە میسر کاروباری موڵکەکانی ئەوو شازادە ئامینەخانی[*] هاوسەری بەڕێوە دەبات و بۆ

---

(2) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, June 1919, Published by Civil Commissioner's Office, Baghdad, 1919, P. 107.

(*) ((لەهەندێ سەرچاوەدا بە "أمینە" ناوی هاتووە، ئەوەی شایەنی باسە شەریف پاشا لەساڵی ۱۸٦٥دا لەگەڕەکی ئوسکوداری ئەستەنبوڵ لەدایك بووە، لەژێر دەستی سەعید پاشای باوکی پێگەیشتووە. لە قوتابخانەی (گالاتەسەرای) خوێندوویە کە پێشتر باوکیشی تێیدا خوێندبووی...

ئەو قوتابخانەیەش تایبەت بووە بەمنداڵانی میرو پاشاکانی عوسمانی. شەریف پاشا خوێندنی سەربازی لەفەرەنسا بووە، ماوەیەك رۆژنامەی (مەشروتە)ی دەرکردووە، ناوبراو بەهاوسەرگیری لەگەڵ "أمینە خان" ئەوەندەی دیکە ناوبانگی دەرکردووە، چونکە ئەو ژنە کچی "عەباس حیلمی پاشای خدێوی میسر (۱۸٤۸ – ۱۸٥٤)) ی نەوەی "محەمەد عەلی پاشای گەورەی" والی میسر بووە، ئەو ئافرەتە جگە لەوەی کە کچی خانەوادەیەکی پلەو پایە کۆمەڵایەتی لێوەشاوە بووە، خۆیشی لێهاتوو و رۆشنبیر بوو. چەند زمانێکی زانیوە، لەو کۆمەڵانەدا کاری کردووە کە لە سوێد بەرگریان لەمافی ئافرەت کردووە،

خۆیشی لە میسرو بەسرە موڵکی هەیە، ماوەیەك نەقیب بوو لە لەشکری تورکداو دەڵێن سەرەتای جەنگ (جەنگی یەکەمی جیهان–ك.م.) لە پاریس لەگەڵ شەریف پاشای باوەپیارەیدا بووە کاتێك تورکێکی کوشتووە کە گوایە نێردرابوو بۆ تیرۆر کردنی شەریف پاشاو لەسەر ئەوە تورکەکان حوکمی لە سێدارەدانیان بۆی دەرکردووە. وا دیارە ئێستا (واتا ساڵی ١٩١٩–ك.م.) ئەندامی (کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد)ە لە شاری ئەسکەندەرییە. مانگی مایسی ساڵی ١٩١٩ نامەی دەربارەی پرسی کورد ناردووە بۆ جەنەڕال شەریف پاشا و پێی ڕاگەیاندووە وا چاکە ئەو هەنگاوانە بنرێن بۆ ئەوەی شەریف پاشا وەك میری کوردستان ناوزەد بکرێ. ئەو هەمان کات لە نزیکەوە پێوەندیی لەگەڵ عارف پاشادا هەیە، کە ئەویش لە میسرە، وا پێ دەچێ محەمەد ساڵح حوسنی برازای غالب بەگ بێ))[3].

((٣. عەلی غالب بەگ، سکرتێری شەخسیی شەریف پاشا بوو، واپێ دەچێ مامی محەمەد ساڵح حوسنی بێ. شەریف پاشا حەزی دەکرد بینێرێتە کوردستان بۆ ئامادەکردنی هۆزەکان بۆ هاوکاریی هاوپەیمانەکان و ڕاوێژیان بکات بۆ ئەوەی چۆن پێویستە وا بە باشی ڕەفتاریان لەگەڵ بکەن، تایبەت لەگەڵ بەریتانیای گەورەدا.

تەنانەت "ڕۆهات ئالاکۆم" وا باسی دەکات لەساڵی ١٩١٩دا بوویێتە ئەندامی فەخری (کۆمەلا پێشکەتنا پیرەکێن کوردان) لە ئەستەنبۆڵ.

"شەریف پاشا" لە "ئەمینە خان" سێ کچی بووە، گەورەترینیان "شەریفە" بووە کە لەساڵی ١٨٩٣دا لەئەستەنبۆڵ لەدایك بووەو دواتر شووی بە ئەو "ساڵح بەگ"ە کردووە کە هەر لەم کتێبەدا باسی کراوەو سکرتێرو پاسەوانی شەریف پاشا خۆی بووە. دووەمیشیان ناوی "سەعیدە" بووەو لەساڵی ١٨٩٩دا لەسوێد لەدایك بووە. هەرچی سێیەمیانە لەساڵی ١٩٠٢دا هەر لەسوێد لەدایك بووە. ئەوەی شایانی باسە (ژیانی شەریف پاشاو ڕۆلی سیاسیی ئەو) لەلایەن "ساڵح محەمەد بادی"یەوە بەزمانی عەرەبی وەکو نامەی ماستەر پێشکەش بەزانکۆی دهۆك کراوە، ئەوەندەی ئێمە ئاگادارین دواتر لەلایەن دەزگای (سپیرێز) چاپ و بڵاو کراوەتەوە ـ ع. زەنگەنە))

(3) Ibid, P. 130.

پێشنیازیشی بۆی کردووە بچێتە میسر بۆ دیدەنیی مێجەر نۆییل و لەگەڵ بچێتە حەڵەب وکوردستانی ڕۆژئاوا. وا پێ دەچێ ئەوەیشی خستبێتە ئەستۆی عەلی غالب بەگ کە هۆزەکان هان بدات تا داوا بکەن شەریف پاشا بکرێتە میری کوردستان))(4).

٤. پتر لەوەی خوێنەر چاوەڕوان بێ بەڵگەنامەکان بە وردی عەوداڵی هەواڵەکانی سمایل ئاغای شکاك (سمکۆ) بوون، دەربارەی دەڵێن (بەر لە جەنگی یەکەمی جیهان–ك.م.) دەیتوانی نزیکەی دوو هەزار چەکداری سوارەو پیادە کۆ بکاتەوە، بەڵام لەوانەیە ئێستا (واتا دوای نزیکەی پێنج ساڵان–ك.م.) ژمارەی پیاوەکانی نەگاتە لە صەدا دەی ئەو ژمارەیە..

لە ڕێگەی پۆستەوە بۆمبایەك بۆ سمکۆ نێردرا، وەك دەڵێن ئەو کارە پیلانی کاربەدەستانی حوکمەتی ئێرانی بوو، کاتێك ڕزمەکە دەکەنەوە ٢٥ کەس لە پیاوەکانی دەکوژرێن و ژمارەیەکی لەوەیش پتریان لێ زامدار دەبێ....

سمکۆ هەمیشە لە گوتەکانیدا خۆی وەك لایەنگری بەریتانییەکان نیشان دەدات(5).

پاش چەند ساڵێك بەڵگەنامەیەکی نهێنی تری حوکمەتی بەریتانیا بەهەمان دەستوور دێتەوە سەرباسی سمکۆی شکاك و دەڵێ: ((ئیسماعیل ئاغا (سمکۆ) ڕەهبەرێکی کوردی بەناوبانگە، ساڵ و نیوێك دەبێ ناوی زۆر لە نێو ناواندا نییە، بەڵام هەرچۆن بێ هەموو دەم لەوانەیە بێتەوە مەیدان و هێندەی شێخ مەحموود لە سلێمانی و باشوور گێرمەو کێشە بۆ حوکمەتی ئێران و تەنانەت عیراقیش بنێتەوە))(6).

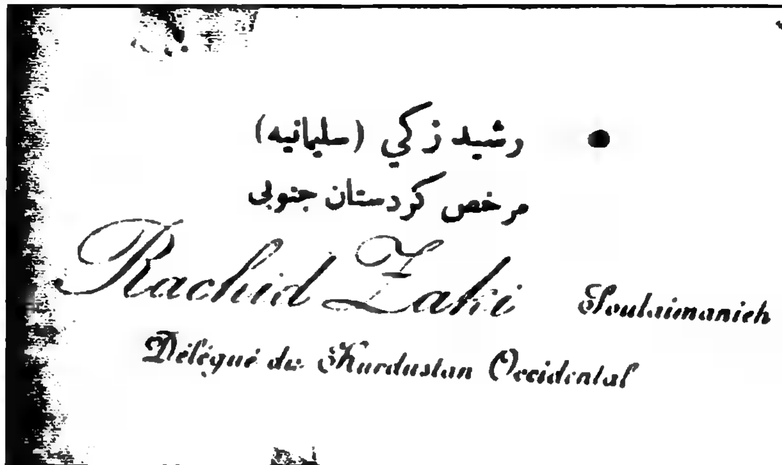
لەبەر ئەوەی شێخ مەحموود هەوڵی دابوو پێوەندیی بە کۆنگرەی ئاشتیی پاریسەوە بکات، دەبوو بەریتانیەکان لەم رووەوە پتر بایەخی پێ بدەن.

---

(4) Ibid, P. 113.

(5) Ibid, P. 118.

(6) N. A., F. O., 251/93, G. Jebb Report, 11th July, 1926, Part IV, Memorandum on Iraq-Persian Border, PP. 3, 234.

کارتی نوێنەرایەتی ڕەشید زەکی کابان بۆ کۆنگرەی ئاشتی ١٩١٩ لەپاریس

سەرچاوە: دیاریی خالید ڕەشید کابان بۆ کتێبی (ئەلبوومی شێخ مەحموودی حەفید).

لە ڕاپۆرتەکەی ساڵی ١٩١٩یاندا کە بۆ ناودارانی کورد تەرخان کراوە دەربارەی شێخی بەردەقارەمان دەڵێن:

((سەید ئەحمەدی بەرزنجی خزمی شێخ مەحموودە، لەلایەن شێخەوە وەك وەفدی کوردستانی باشوور نێردرا بۆ لای جەنەڕاڵ شەریف پاشا بە نیازی ئەوەی عەرزی دیدی کوردی باشوور بۆ کونگرەی ئاشتی (لە پاریس–ك.م.).بکات، لە میسر، بەهۆی یاخیبوونەکەی شێخ مەحموودەوە، ڕێگەی پێ نەدرا بچێتە پاریس. سەید ئەحمەد (لەو سەفەرەیدا–ع.زەنگەنە) ڕەشید زەکی بەگی لەگەڵ بوو))(7)(*).

بەر لەوە بە دوو لاپەڕە دەربارەی ڕەشید زەکی بەگ، دەڵێ:

(7) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan.., PP. 39,140.

(*) ((ئەو ڕێ پێنەدانە لە بێروت بووە نەوەك لە میسر، بەم دواییانە هاوکارمان د. نەجاتی عەبدوڵڵا ئەو بەڵگەنامانەی لە ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی فەرەنسا دۆزیوەتەوە کە لەسەر ئەم پرسەن، هەموو ئەو بەڵگەنامانە لە دووتوێی کتێبێکدا بەناوونیشانی (شێخ مەحموودی حەفیدزادە لە بەڵگەنامەی فەرەنسیدا) لە (بنکەی ژین) بڵاوکراونەتەوە –ع.زەنگەنە)).

((خزمی شێخ مەحموودە. لەلایەن شێخەوە وەك وەفدی کوردستانی باشوور لە تەك سەید ئەحمەددا ناردی بۆ لای شەریف پاشا بەو نیازەی دیدی کوردی باشوور عەرزی کۆنفرانسی ئاشتی بکەن. لە ڕێگە، لە میسر بە هۆی یاخی بوونەکەی شێخ مەحموودەوە، ڕێگەی پێ نەدرا بچێتە پاریس))[8].

بە دەستووری سمکۆ و هەر دوای ناوی ئەو، بەڵگەنامەیەکی نهێنیی تری حوکمەتی بەریتانیا پاش چەند ساڵێك دێتەوە سەر ناوی شێخ مەحموودو بە بایەخێکی تەنانەت لەوسایش زووترەوە دەربارەی دەڵێ:

((حوکمەتی عیراق و بەریتانییەکان بەردەوام هەوڵ دەدەن بۆ قایل کردنی حوکمەتی ئێرانیو خودی ڕەزاشا بۆ هاریکاریی لەگەڵیاندا بۆ بەدیل گرتنی شێخ مەحموود کە هۆزە کوردەکانی ئێرانیش هاریکاریی دەکەن وێڕای میری قاجاری شێتۆکە[9]، سالار الدولە..فرۆکەوانێك و میکانیکییەکی ئینگلیز لەلایەن پیاوەکانی شێخ مەحموودەوە بە دیل گیراون و بردوویاننەتە ناو خاکی ئێرانەوە))[10].

لەبەر گەلێك هۆ دەبوو ئەوەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری بە شێوازێکی تایبەتیی سەرنجی نووسەرانی ئەو ڕۆژگارەی ڕاپۆرتە نهێنییەکانی بەریتانیا ڕابکێشن. ڕاپۆرتەکەی ساڵی ١٩١٩ ئەمەی دەربارەی شێخ عوبەیدوڵڵا خۆی گوتووە:

((لەشکری شێخ عوبەیدوڵڵا، سەرەتای هەشتاکانی سەدەی نۆزدە، خۆی دەدا لە ٣٠ هەزار چەکدار، دوای نوشوستی هێنانی ڕاپەڕینەکەی دوورخرایەوە بۆ ئەستەموول و تا کۆچی دوایی لەگەڵ شێخ عەبدولقادری کوڕە گەورەکەیدا لەوێ

---

(8) Ibid, PP. 37,138.

(9) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە mad Qajar Prince Salar-ed-Dowleh شایانی گوتنە سالار ئەلدەولەی قاجاری، کە لە دایکەوە کورد بوو، چاوی بڕیبووە تەختی پاشایی قاجاری و کوردستانی ئێرانیشی کردبووە یەکێك لە بنکەکانی کۆششی بۆ جێبەجێکردنی ئەو ئاواتەی، ژمارەیەك سەرەك هۆزی کوردیش لەو بووارەدا هاریکارییان دەکرد.

(10) N. A., F. O., 251/93, G. Jebb Report, 11th July, 1926, Part IV, Memorandum on Iraq-Persian Border, PP.5, 235.

مایەوە[*]. عەبدولقادر، دوای کۆچی باوکی، لە ئەستەمووڵ مایەوەو بووە ئەندامی پەرلەمانی ڕژێمی نوێی ئەو وڵاتە (مەبەستی ڕژێمی ئیتیحادییەکانە–ک.م.). ئێستایش (واتا ساڵی ١٩١٩–ک.م.) ئەندامێکی ناسراوی ئەو کۆمەڵە کوردییەی ئەستەمووڵە، کە بۆ سەربەخۆیی کوردستان تێدەکۆشێ. پێوەندیی لەگەڵ سەید تەهادا خراپە))[11].

لێرەدا بەڵگەنامەکە زانیارییەکی بایەخداری بۆ تۆمار کردووین دەربارەی کەڵەکەبوونی سەرمایە (تراكم الرأسمال) لە کوردستان، کەڵەکەبوونی سەرمایەش دیاردەیەکی ئابووری–کۆمەڵایەتی–سیاسیی گرنگەو یەکێکە لە ئەنجامەکانی تێکەڵبوونی کوردستان بە بازاڕی سەرمایەداریی جیهانەوە. بەڵگەنامەکە لەو بارەیەوە دەڵێ:

((شێخ صدیقی کوڕە بچووکی عوبەیدوڵڵا لە کوردستان مایەوە (واتا وەك عەبدولقادری برای لە ئەستەمۆل لەگەڵ باوکیدا نەبوو– ك. م) و لە جێگەی باوکی کە دوورخرابۆوە بووە سەرۆکی هۆزەکەیان. وەك دەڵێن گەورەترین قاچاغچیی تووتنە لە سەرانسەری جیهانداو حسێبی بانقی خۆی هەیە لە ئینگلتەرە لە ((National and Provincial Bank))، کۆشکێکی لە نەهریو یەکێکی تری لە قارتوونە دروست کردووە، ساڵی ١٩٠٧ کۆچی دوایی کردووە))[12].

هەمان بەڵگەنامە ئەم زانیارییە وردو دەگمەنانەی دەربارەی سەید تەها بۆ تۆمار کردووین:

((سەید تەها پیاوێکی زۆر کەتەو قەڵەوە، تەمەنی نزیکەی بیستوهەشت ساڵە، بەڵام گەورەتر دیارە. بەرگی ئەورووپی دەپۆشێ، وا دیارە مرۆڤێکی خۆش مەشرەبەو دانیشتن لەگەڵی زۆر خۆشە. بەر لە جەنگی (یەکەمی جیهان–ک.م.) پێوەندیی گەلێك نزیکی لەگەڵ رووسەکاندا هەبوو، جارێکیان میوانی شەرەفی کونسوڵی رووسی بوو، بۆ خۆی دەڵێ تەنانەت لەو ڕۆژانەیشدا هەر بۆ دامەزراندنی

(*) ((بۆ ئەم پرسە لە بابەتی چوارەمدا پەراوێزمان نووسیوە– ع.زەنگەنە)).

(11) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, PP. 40, 141.

(12) Ibid.

دەوڵەتی کورد کاری کردووەو هەستی بەوە کردووە کە پرۆژەیەکی وا بۆی هەیە تەنها بەحیمایەتی رووسیا سەر بگرێ، چونکە رووسەکان دەریانخستووە ئەوان دەتوانن گەلێك لە ئێرانییەکان پتر نیزامپارێز بن. لەم رۆژانەدا دەنگوباوێك هەیە گوایە سەید تەها بووبێتە گاور(*)، ئەو لە راوبۆچوونە ئاینییەکانیدا بە هیچ جۆر توندرەو نییە هەرچەندە بۆ خۆی نەمەشروب خۆرەو نەجگەرەش دەکێشێ.

کە گۆیەندەکەی ورمێ هەڵگیرسا هەموو ئەڵەمانەکانی ئەو شارە پەنایان بردە بەر سەید تەها، ئەویش باش پێشوازیی لێ کردن. ئێستاکە ئەو دوای فشارێکی زۆرو درێژخایەنی تورك و رووسی (بۆلشەڤیك—ك.م.) سەرچاوەی ژیانی بە جارێك گۆردراوەو هێزو دەسەڵاتی تا رادەیەکی زۆر لاواز بوون، کۆشکەکەی لە نەهری کاول کراوە، شەمدینانیش لەلایەن رووسە (سپییەکانەوە—ك.م.) تالان کراوە، نیوەی پیاوەکانیشی یا بڵاوەیان لێ کردووە یا کوژراون، لەلایەکی ترەوە ئەم دیاردەیە سەرجەمی کوردستانی گرتۆتەوە، بەڵام ئەو ژمارە کەمەی ئێستا لەگەڵی ماون لە جاران باشتر چەکدارن، بەشێکیش لە پیاوەکانی باوکی وان لەژێر کاریگەریی شێخ عەبدولقادری (مامیدا—ك.م.) کە پێوەندییان خۆش نییە. لەگەڵ هەموو ئەوانەیشدا هێشتا نفوزی سەید تەها زۆر گەورەیەو دەتوانێت ئەو ناوچەیە دابین بکات کە کەوتۆتە نێوان باش قەڵاو رەواندزو ئوشنۆ (شنۆ— ك.م.) و ورمێوەو بەگشتی لە کوردستاندا پیاوێکی رێزدارەو قەدری ئایینی هەیە. ئیسماعیل ئاغا (سمکۆ)ی رەهبەری شکاك لەرێی ژنخوازییەوە خزمێکی نزیکی سەید تەهایەو هەمان کات دوو هاورێی گیانی بەگیانین.

(*) ((بەپێی نامەیەك، کە سەید تەها بۆ حوزنی موکریانی ناردووەو من خۆم لای خانەوادەی مامۆستا گیوی موکریانی دیومە، دەبێ سەید تەها دۆستی زۆر نزیکی ئەو (دکتۆر سەعیدی کوردستانی)یە بووبێ کە لەچارەگی یەکەمی سەدەی رابردوودا لەئیسلام هەڵگەرابووەوەو ببووە دیان، تەنانەت دواتر کە سەید تەها، لەکۆتایی سییەکاندا، وازی لەوەزیفەی قائیمقامی رەواندز هێناو چووە تاران، لەوێ هەڵسان و دانیشتنی زۆرتر لەگەڵ ئەو کەسە بووە. تەنانەت لەنامەکەیدا باسی ئەوەی کردووە کە د. سەعید حەزی کردووە خەڵك بکاتە کریستیان. لەوانەیە هەر لەبەر ئەوە بووبێ ئەو دەنگ و باوە بڵاوبووبێتەوە — ع. زەنگەنە)).

سەید تەها موڵکێکی زۆری لە دەشتی ورمێ هەیەو بەپێی نەریتی بنەماڵەکەی دژ بە ئێرانەو بەرژەوەندییەکانیشی توندو تۆڵ بەستراوەتەوە بە کوردەکانی ئازەربایجانەوە.

زۆر زەحمەتە بتوانین بە وردی وێنەی دەروونی (سەید تەها–ك.م.) بکێشین. دوکتۆر ویگرام[13]، بەکەسێکی نزمی کەم وێنەی لە قەڵەم داوە. هەرچۆن بێ ویگرام بۆ خۆی سەید تەهای نەدیوەو بۆچوونەکەی لەسەر بنچینەیەکی زۆر لایەنگرانەی بەسەرهاتێکی گاورەکان داڕشتووە.

مایسی ساڵی ١٩١٩ کاتێك سەید تەها سەردانی ڕەواندزو بەغدای کرد هیچ نەبێ لە رووکەشدا خۆی باش نواندو مەودای نەدا بەهیچ جۆر گومانی لێ بکرێ، بێ ئیدیعاو تروفیز ئامادەیی خۆی دەربارەی کۆمەك کردن (لەگەڵماندا–ك.م.) نیشان دا. ئەگەر ئەمەی پۆز بوویێ ئەوا بێ ئەندازە سەرکەوتوو بوو لە نواندنی ڕۆڵەکەیدا. بیروبۆچوونی وردی هەیە، خوێندەوارێکی چاکە، کوردیو عەرەبی و کەمێك رووسیش دەزانێ. پێی وایە هەرچۆن بێ زۆر زەحمەتە هیچ بیرێکی ورد دەربارەی سیاسەتی دواڕۆژ دابڕێژێ. لەوانەیە ئەوەی کۆسپە لەبەردەم کەڵك وەرگرتن لێی لە کوردستان پێوەندیی نزیکی بێ لەگەڵ بزووتنەوەی دژ بە فارس لە ئازەربایجان، سەرباری پێوەندیی نزیکیشی لەگەڵ کوردی ئەو هەرێمەدا))[14].

---

(13) کتێبەکەی ویگرام و براکەی بەم ناونیشانەیە:

W. E. Wigram and Edgar T. E. Wigram, The Cradle of Mankind (Life in East Kurdistan).

مامۆستا جەرجیس فتح الله کردوویە بە عەرەبی و ساڵی ١٩٧١ لە بەغدا بە ناونیشانی ((کُردستان مهد البشرية))ەوە بڵاوی کردۆتەوە.

(14) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, PP. 40, 141.

له ڕاستەوە: سەید تەهای نەهری، شێخ عەبدوڵڵای شێخ محەمەدی مەدەنی (لە بنەماڵەی شێخ عوسمانی بیارە)یە، فەقێ حەسەن (مقام بێژی سەید تەهای نەهری)یە

هەڵبەت دەبوو ڕۆژئاواییەکان، لەسەرووی هەموویشیانەوە ئینگلیز، بایەخێکی تایبەتی بە بەدرخانێکان بدەن لەبەر مێژووی دێرینیان لە خەباتی کوردایەتیداو چالاکیی فراوان و هەمەجۆری سورەیا عالی بەدرخان و جەلادەت بەدرخان و دوکتۆر کامەران عالی بەدرخان کە لەو ڕۆژانەدا لە پێناو دواڕۆژی نەتەوەکەیاندا دەیاننواند.

جا بەڕاستی لەو قۆناغە ناسکە پڕ لە ئاڵ وگۆڕەدا کەم کورد هەبوون بتوانن بەو زوبانە هاوچەرخییەی ئەو برایانە بدوێن و وەك ئەوان هەستی دەستەبژێری ڕۆشنبیران (ئینتیلیگێنسیا)ی کوردی دەربڕن و بێ ئەندازە بایەخ بدەنە ڕێکخراوی سیاسیی و چاپەمەنیی کوردی، لەبەر ئەوانەیشە کوردێك نییە لە تۆماری بەڵگەنامە نهێنییەکانداو لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامە ڕۆژئاوایی و ڕۆژهەڵاتییەکانداو لە بواری باسی مێژووی ڕێکخراوە سیاسییە کوردییەکانی ئەو ڕۆژگارەدا ناوی وەك ئەوان و بەرادەی ئەوان دووپات بووبێتەوە.

بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونانە بە پێویستی دەزانین لێرەدا چەند نموونەیەك لەخودی بەڵگەنامەکان خۆیان بهێنینەوە. نموونەی یەکەمیان هەڵسەنگاندنێکی مێجەر نۆییڵە کە باوەڕ ناکەم کەس لە ئەفسەرانی ئەو ڕۆژگارەی ئینگلیز، بە مێجەر سۆنیشەوە، بە رادەی ئەو ئاگاداری کوردو داب و نەریتیان بووبێت و وەك ئەو حەزیان کردبێ ئینگلیز دەستی یاریدەیان بۆ درێژ بکات. ئەمەی لای خوارەوە دەقی ئەو قسانەیە کە ئەدمیراڵ کالثرۆپ ڕۆژی دەی تەمموزی ساڵی ١٩١٩ لە ئەستەمووڵەوە ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیا لە لەندەن:

((نیشانە بە بروسکەی ژمارە ١٤٣٠ی خۆم و بە بروسکەی ژمارە ٥٣ی ڕۆژی دوازدەی مایسی مەندوبی سامیی بەریتانی لە بەغداو ئەو نامەیەی خۆتان کە ژمارەکەی ٧٧٦٧٦ەو ڕۆژی بیستونۆی مایس ناردوتانە بۆ وەزارەتی هند. مێجەر نۆییڵ پێی وایە لە هەموو ڕوویەکەوە دەتوانرێ کەڵکێکی زۆر گەورە لە ڕەهبەرە کوردەکانی ناوچە شاخاوێکانی باکوور، کە کەوتوونەتە سەر سنووری میسۆپۆتامیا، وەربگیرێ. ئەوانەیشیان کە ئێستا لە ئەستەمووڵن بریتین لە:

١. سەید عەبدولقادر کە ناوچەی (نفوزی-ك.م.) کەوتۆتە ئەوپەڕی ڕۆژهەڵاتەوە.

٢. بەدرخانێکان[15] کە بەناوبانگترین و ڕێزدارترین بنەماڵەی کوردستانن))[16].

---

[15] شایانی باسە دەمێکە لە نزیکەوە پێوەندیم بە سینەم خانی کچی خوالێخۆشبوان جەلادەت عالی بەدرخان و ڕەوشەن بەدرخانەوە هەیە، ساڵی ١٩٧٢ لە نزیکەوە ڕەوشەن خانم ناسیوە، لە دیمەشق ئەو

لە هەمان فایلیشدا ئەم بەڵگەنامەیە هەڵگیراوە کە دەڵێ: ((ڕۆژی بیستویەکی تەمموز وەفدی کوردی بە شەمەنەفەر لە ئەستەمووڵەوە چوونە حەڵەب بۆ دیدەنیی مێجەر نۆیێل، وەفدەکە لەکامەران عالی بەدرخانو جەلادەت عالی بەدرخان[17] و.. پێکهاتبوو))[18].

لە ڕۆژانەکانی مێجەر نۆیێل خۆیدا زوو زوو ناوی جەلادەت عالی بەدرخان و دوکتۆر کامەران عالی بەدرخان دووپات دەبێتەوە. لەو ڕۆژانەیەیدا، کە بابەتی داهاتووی ئەم بەرهەمەمان بۆی تەرخان کردووە، مێجەر نۆیێل گەلێك وێنەی دەگمەن و ڕازاوەی بڵاوکردۆتەوە، یەکەم وێنەیان هی جەلادەت و دوکتۆر کامەران ئەمین عالی بەگی بەدرخانە، دووەم وێنەیشیان هی ئەکرەم بەگی جەمیل پاشایە کە ئەمەی لەسەر نووسراوە:

((ئەکرەم بەگی جەمیل پاشازادەی خەڵکی دیاربەکر، تورکەکان فەرمانی گرتنیان بۆ دەرکرد چونکە ڕاسپێردرابوو بە ناوی (یانەی کوردان)ەوە لە کاتی گەیشتنمدا بۆ دیاربەکر لە مانگی حوزەیراندا پێشوازیم لێ بکات))[19].

بە بەڕێزان مەمدووح سەلیم و قەدری جەمیل پاشاو قەدری جانی شاعیرو گەلێك کوردی تری تورکیاو سووریای پێ ناساندم، وێڕای هەموو ئەوانەیش سینەم خان هاوسەری هاوڕێی نزیکم سەلاح سەعدوڵڵایە، بۆیەکا دەمێ ساڵە پێکڕا یادی لەدایکبوونی سینەم خان دەکەینەوە کە ڕێکەوتی ڕۆژی نەورۆزە، واتا بیستویەکی مارت، ئیمساڵ وا ڕێکەوت ئەو ڕۆژە ئێمە لێك دوور بین بۆیەکا سەر لەبەیانیی بیستویەکی مارتی ٢٠٠٧، ناوەرۆکی ئەم بەڵگەنامەیەم کردە چەپکە گوڵی ڕازاوەی شەهلاو خۆم بۆ بەڕێزی، دڵنیام لە هەموو دیارییەکانی ئەو ڕۆژە زۆرتر دڵی بە ناوەڕۆکی ئەو بروسکەیە ڕوون بوویێتەوە.

(16) N. A., F. O., 608/95, Peace Conference 1919, British Deligation, Files 365/1-1 to 365/1-4, P. 604.

(17) بە پێی بەڵگەنامەکە وەفدەکە لە سێ کەس پێکهاتبوو، ناوی سێیەمیان بەم جۆرە تۆمار کراوە Seid Moins، بۆم ساغ نەبۆوە ئەو کەسە کێ بووە.

(18)N. A., F. O., 608/95, Peace Conference 1919, British Deligation, Files 365/1-1 to 365/1-4, P. 618.

(19) ((Diary of Major E. M. Noel)), C.I.E., D. S.O., on special duty in Kurdistan, from June 14th, to September 21st, 1919, PP.4-5.

ئەحمەد جەمیل پاشا (١٨٣٧-١٩٠٢)

(دیاریی: قەردا جەمیل پاشا)

لە فایلێکی تری هەمان ساڵی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیادا[20]، دیسانەوە لەبەڵگەنامەیەکی سەربەخۆدا، باسی ناوی ڕەمبەرە هەرە چالاکەکانی ئەوسای کوردو ((کۆمەڵەی پێشکەوتنی کوردستان)) بەم جۆرە دەکات:

((ئەم دەستەیە کۆشش بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ دەکەن لەژێر حیمایەی بەریتانیادا. پڕۆپاگەندەی ئەم پارتە لەسەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی

---

(20) یەکێکە لە فایلە گەورەکان، چوارسەدو هەشتاو یەك لاپەڕەیە، لە لاپەڕە یەکییەوە تاوەکو لاپەڕە چوار سەدو حەفتاو دووی تەرخان کراوە بۆ بابەتی سمێرناو داگیرکردنییەوە لەلایەن گریکەکانەوە، کە ئەویش یەکێك بوو لە پرسە ئاڵۆزەکانی دوای جەنگی یەکەمی جیهان، دوا هەشت لاپەڕەی ئەو فایلە تەرخان کراون بۆ پرسی کورد، بەڵام بایەخی ناوەڕۆکی ئەو لاپەڕە کەمانە لە نرخاندن نایەن، پێم وایە ئەمەیش بەڵگەیەکی ترە بۆ سەلماندنی ئەوەی کارکردن لە نێو بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا کارێکی ئاسان نییە.

((سەربەستی))(*) ڕادەگەیێنرێ. ژمارەی ئەندامانی ((کۆمەڵەی پێشکەوتنی کوردستان)) لە کوردی ئەستەموول بە دە هەزار کەس تەقدیر دەکرێ کە نیوەی کوردی ئەو شارە دەبن. مەڵبەندە سەرەکییەکانی ئەم پارتییە لە ئەستەموولن، لقەکانیشی لە دیاربەکرو دەرسیم و سعردو خەرپووت و مەلاتیەیە کراونەتەوە.

راوەستاوان لە راستەوە: قەدری جەمیل پاشا، هەمزەبێ مۆکسی، ئەکرەم جەمیل پاشا

دانیشتوو: حاجۆ ئاغای هەڤێرکی

(*) ((ئەم رۆژنامەیە هیچ پەیوەندییەکی وای لەگەڵ ئەم رێکخراوەدا نەبووە، خاوەن و سەرنووسەری مەولان زادە رەفعەت بووە، بەلام رۆژنامەکەی وەکو رۆژنامەیەکی کوردی لەمێژووی رۆژنامەنووسیی کوردی تۆمار نەکراوە، خاوەنەکەی یەك لەو (١٥٠) کەسە بووە، مستەفا کەمال ئەتاتورك دووری خستبووەوە، لەدوای جەنگی جیهانی زۆر بەشداری لە چالاکی کوردایەتی کردووە– ع.زەنگەنە)).

سەید عەبدولقادر، سەرۆکی ئەنجوومەنی دەوڵەت و هەمان کاتیش سەرۆکی ئەم پارتییەیە، ئەندامە دیارەکانیشی ئەمانەی لای خوارەوەن:

مستەفا زهنی پاشای بابان (١٨٥٠–١٩٢٦)

١. بەدرخان زادە مستەفا ذهني، والیی پێشووی حیجاز.[*]
٢. بەدرخان ئەمین عالی بەگی کوڕی ناوبراوو مودیری عەدلییەی ئەدریانۆپل.
٣. سەید محەمەد ئەفەندیی کوڕی سەید عەبدولقادر.
٤. سەید عەبدوڵڵا ئەفەندیی کوڕی سەید عەبدولقادر.
٥. محەمەد عەلی بەگی بەدرخان زادە.
٦. سەید شەفلیق Sheflick (؟) ئەفەندی کە ئێستا لە بدلیسە(شەفیق ئەرواسی زادەیە– ع. زەنگەنە).
٧. حەمزی (حەمدی) بەگی موتەسەریفی پێشووی مونتەفیك[21].
٨. مێجەر (رائد) سلێمان نوری بەگ، مەلاتی‌یە.

(*) ((پێمانوایە ئەو زاتە، هەمان ئەو کەسەیە کە وێنەکەی لەسەرەوە دانراوە، واتە بابان زادە بووە نەوەك بەدرخان زادە - ع. زەنگەنە))

(21) دوور نییە مەبەستی حەمدی بەگی بابان بێ.

٩. مێجەر (ڕائد) ئەمین بەگ.

١٠. حەمبی (؟) زادە، لە ئەشرافە.

١١. دکتۆر محەمەد شوکری بەگ[22](*).

١٢. حاجی عەلی ڕەزا ئەفەندی.

١٣. عەلیشان بەگ، لە ئەشراق قۆچگیرییە.

١٤. عەلی حەیدەر بەگ، کوڕی مستەفا پاشای بەگزادەیە.

١٥. ئەحمەد عارف ئەفەندی، کوڕەزای کیاحەیا(؟) ئەحمەدە.

١٦. محەمەد نوری ئەفەندی، پرۆفیسۆری لاهوتە.

١٧. جەنەڕال حەمدی پاشا.

١٨. جەنەرال مستەفا پاشا، ئەندامی مەجلیسی عورف[23].

١٩. مەولان زادە ڕەفعەت بەگ، خاوەنی ڕۆژنامەی سەربەستی[24].

دەقی پرۆگرامی کاری ((کۆمەڵەی پێشکەوتنی کوردستان)) لە چوار لاپەڕەی دواتری ئەم فایلەدا تۆمارکراون کە لە سی و سێ بەند پێکهاتووە[25](*)، وا دەقی

---

(22) مەبەستی دوکتۆر محەمەد شوکری سەگبانە، کە ئەوسا کوردایەتیی دەکردو دوایی دایە پاڵ کەمالییەکان.

(*) ((لە ساڵی ١٩٣٣دا نامیلکەیەکی پاکانەی نووسی و گەڕایەوە تورکیا، ئەوەبوو ڕەفیق حیلمی بە نامیلکەیەك، بە تورکی و عەرەبی، ڕەتی دایەوە، ناوبراو کاریگەری زۆرتر بووە بەسەر چالاکی قوتابیان و دامەزراندنی (جڤاتا هێڤی تەلەبەیێ کوردان) کە لە ساڵی ١٩١٣ (ڕۆژی کورد) و دواتر (هەتاوی کورد)یان دەرکردبووە– ع.زەنگەنە)).

(23) دیارە مەبەستی مستەفا پاشا یامولکییە کە سەرۆکی ئەو دادگە سەربازییە بوو کە بڕیاری حوکمی لەسێدارەدانی مستەفا کەمال ئەتاتورکی دەرکرد، بە (نەمروود)یش ناو دەبرا.

(24) N. A., F. O., 608/104, Peace Conference, Brithish Deligation, 1919, P.477.

(25) Ibid, PP. 477-480.

(*) ((تەواوی دەقە تورێژناڵەکەی ئەو پرۆگرام و پێڕەوی ناوخۆییەی ئەو کۆمەڵەیە لە کتێبەکەی (الاحزاب والمنظمات)ی (د. عەبدولسەتار تاهیر شەریف) بڵاوکراوەتەوە، سەیر ئەوەیە ئەو هەردوو دەقەکەی بە

وەرگێڕاوی بەندی یەکەمی وەك خۆی تۆمار دەکەین کە تیشك دەخاتەسەر هەموو بەندەکانی تری ئەو پرۆگرامە:

((بەندی یەکەم- کۆمەڵەیەك بە ناوی (کۆمەڵەی پێشکەوتنی کوردستان)ەوە دامەزرێنراوە بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە سەرەکییەکانی کوردو تا ئەپەڕی مەسەلەی نەتەوەیی. بنکە سەرەکییەکانی (کۆمەڵە-ك.م.) وان لە ئەستەمۆڵ، لقەکانیشی لە کوردستان و ئەگەر پێویست بوو لە شوێنی تریش دادەمەزرێنرێن. ئەم کۆمەڵەیە هاریکاریی ئەو کۆمەڵەو ڕێکخراوانە دەکات کە کۆشش بۆ جێبەجێکردنی هەمان ئامانج دەکەن))[26].

ئینجا با بێینە سەر دەقی ئەو ڕاپۆرتە سەربەخۆیانەی کە تایبەتن بە خودی پرسی کورد لەبەردەم کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس و شەریف پاشاو هاوەڵەکانییەوە. تا ئێستا گرنگترین فایلێك لە ((ئەرشیفی نیشتمانی)) دەربارەی ئەم بابەتە من دیبێتم فایلی ژمارە (٣٧١/٥٠٦٨)ە کە ئەم ناونیشانەی بۆ دانراوە: ((سیاسی، ڕۆژهەڵاتی تورکیا، فایلی ١١، ١٩٢٠)). فایلەکە ٢٥٠ لاپەڕەیەو بەشی هەرە زۆری دەربارەی کوردو ئەرمەنە، وێڕای ئەو ڕۆژانە حەفتاو شەش لاپەڕەییەی مێجەر نۆییل بۆی کردو وەك پاشکۆیەکی سەربەخۆ لەناو فایلەکەدا دانراوە.

یەکەم بەلگەنامەی ناو ئەم فایلە بەم ناونیشانەوەیە: ((دوارۆژی کوردستان. یادداشتی کۆمیتەی سەربەخۆیی کوردستان دەربارەی

پرۆگرامی دوو کۆمەڵەی جیا، کۆمەڵەی پێشکەوتنی کوردستان و کۆمەڵەی کوردستان، داناوە، کاتی خۆی لە ژمارە (٦-٧)ی گۆڤاری (ڕۆژنامەڤانی) هەموو ئەو هەڵانەمان ڕاست کردۆتەوە، هەروەها دیارە هەردوو دەقەکەی ئەو پەیڕەوو پرۆگرامەی کە لای (د.عەبدولسەتار) بووە، کاتی خۆی بەزمانی تورکی عوسمانی بەناميلکە بلاو کراوەتەوە، دوای بەستنی کۆنگرەی (جەمعیەتی تەعالیی کوردستان) لەساڵی ١٩١٩دا دانەیەکی هەموار کراو لەدیوی ناوەوەی هەردوو بەرگی ژمارە(٧)ی ئەو گۆڤاری (کوردستان)ە بڵاوکراوەتەوە کە (محەمەدی میهری) لە ساڵی ١٩١٩-١٩٢٠دا لەئەستەنبۆڵ دەری کردووە، ئێمە کاتی خۆی لە گۆڤاری ناوبراودا کارمان لەسەر ئەم دەقە کردبوو-ع.زەنگەنە)).

(26) Ibid, P. 477.

داخوازییەکانی کورد)). ئەم یادداشتە حەوت لاپەڕەیەو بە زوبانی فەرەنسی نووسراوەو ڕۆژی چواردەی مارتی ساڵی ١٩٢٠ سورەیا بەدرخان وەك ((سکرتێری گشتیی کۆمیتەی سەربەخۆیی کوردستان)) لە قاهیرە پێشکەشی باڵوێزخانەی حوکمەتی بەریتانیای کردووە بۆ ئەوەی بینێرن بۆ سەرەك وەزیرانی ئەو وڵاتە(27).

ڕۆژی شازدەی مارتی هەمان ساڵ باڵوێزی حوکمەتی بەریتانیا لەمیسر یادداشتەکەی سورەیا بەدرخانی ناردۆتە بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەران لە لەندەن(28).

لە لاپەڕە دوازدەی هەمان فایلدا ئەم بەڵگەنامەیە دەخوێنینەوە:

((دوا ڕۆژی کوردستان. نیشانە بە بروسکەی وەزارەتی هەندەران (ژمارە ٢٥٤، بیستوشەشی مارتی ١٩١٩–ی ٤٤/١١/١٧٧٦). گومانێکی زۆر لەوە دەکرێ هیچ شتێك دەربارەی سەربەخۆیی یا خودموختاری کوردستان لە ئارادا بێ، بە هەرحاڵ ڕایەکی گشتیی یەکگرتوو لە ناو کوردستان خۆیشیدا نییە. زۆرینەی کورد وا چاوەڕوانن لەلایەن دەسەڵاتێکی ژوورووەوە حوکم بکرێن(29). ئەو ژمارە کەمەی کورد کە لە دەرەوەی کوردستان دەژین بیروبۆچوونی جوداخوازییان هەیەو موبالەغە دەکەن لەمەڕ مەودای نفوزیان. هەرچی شەریف پاشایشە بەهۆی مەیلی ئێستەیەوە بەرانبەر بە تورك زۆر شایستەی بایەخ پێدان نییە، لەگەڵ ئەوەیش پێشنیاز دەکەم دەربارەی نوێنەرانی یانەی کوردی(*) ئیستیفسار بکەن، واش بە

---

(27)N. A., F. O., 371/5068, Future of Kurdistan, Memorandum by the Kurdish Independence Committee setting forth claims of the Kurds, PP. 1-8.

(28) Ibid, P. 10.

(29) ئەمە دەقی ئەو هەڵسەنگاندنەیە بە زوبانی ئینگلیزی و بەو جۆرە لە خودی بەڵگەنامەکەدا دارێژراوە:

((Great majority of Kurds expect to be ruled from above)).

(*) ((مەبەست لە (یانەی کورد)ی کۆمەڵەی پێشکەوتنی کوردستان بووە–ع.زەنگەنە)).

باش دەزانین حوکمەتی خاوەن شکۆ لەگەڵ فەرەنسییەکاندا دەربارەی ئەم بابەتە هاوکاری (یا ڕاوێژ-ك.م.) بکات))[30].

لە لاپەڕە پەنجاوە تا لاپەڕە پەنجاو حەوتی بەڵگەنامەکانی ناو ئەم فایلە دێنە سەر باسی ڕێککەوتننامە بەناوبانگەکەی نێوان شەریف پاشا بە ناوی کوردەوەو بۆغۆس نۆبار پاشا بە ناوی ئەرمەنەوە کە دەنگێکی زۆری بە دوو شێوازی جیاواز دایەوە-دژی یا لەگەڵی. ((بۆچوونی ڕای گشتیی لە تورکیا دەربارەی ڕێککەوتننامەی کوردی-ئەرمەنی)) ناونیشانی یەکەم بەڵگەنامەی ئەم فایلەیە دەرحەق ئەو بابەتە کە دەقی وەرگێڕانەکەی دەڵێ:

((بۆچوونی ڕای گشتی لە تورکیا دەربارەی ڕێککەوتننامەی کوردی-ئەرمەنی. لە ئەدمێرال دی ڕۆبێکەوە[31]، ئەستەموول، ژمارە ٣٧٩، پازدەی مارتی ١٩٢٠، نیشانە بە نامەی نهێنی و پەلەی ئەستەموولی ژمارە ٣٠٦ی ڕۆژی دووی مارت (إیل ٤٤/١١/٧٧٦).

ڕاپۆرتەکان دەربارەی ڕێککەوتننامەکەی نێوان شەریف پاشاو بۆغۆس نۆبار پاشا وا ڕادەگەیێنن کە بۆتە هۆی دروستبوونی دوو بیروبۆچوونی زۆر جیاواز.

لەگەڵ ئەم نامەیەدا (وەك پاشکۆ-ك.م.) ئەو بەشەی ڕۆژنامەی ((بسفۆر)) (Le Bosphore)تان بۆ دەنێرم کە سەرنجی ڕەخنەیی گومان لێنەکراوی ئەرمەن دەردەبڕێ.

هەرچی کوردە جوداخوازەکانی ئەستەموولن بە ڕێککەوتننامەکە بەختەوەرن. ئەو کوردانەی (ئەستەموولیش-ك.م.) کە دژن زۆریەیان لە ئەندامانی بنەماڵەی بابانن[32]. موناقەشەی (کوردی ئەستەموول بۆ ئەم بابەتە-ك.م.) دەربارەی

(30)N. A., F. O., 371/5068, Future of Kurdistan, Memorandum by the Kurdish Independence Committee setting forth claims of the Kurds, P. 12.

(31) مەندوبی سامیی حوکمەتی بەریتانیا بوو لە تورکیا.

(32) لێرەدا بە داخەوە میکرۆبی ناجسنی دەردە کوردەکە بزوواوە.

شەریف پاشایە، وا لەگەڵ هاوپێچی ئەم نامەیەمدا لیستی ئیمزای ئەو بروسکانەت بۆ دەنێرم کە دژی شەریف پاشا دراون))[33].

لە هەمان فایلدا، دوا بە دوای ئەم نامەیە، یەکسەر پاشکۆکانی نامەکە هەڵگیراون، یەکەمیان لەشەش خاڵ پێکهاتووە، کە یەکەم و دووەم و پێنجەمیان دووبارەکردنەوەی دەقی قسەکانی ئەدمیراڵ دی رۆبێکە دەربارەی هەڵوێستی ئەرمەن بەرانبەر رێککەوتننامەکەی شەریف پاشاو بۆغوص نۆبار پاشا، بەڵام سێ خاڵەکەی تریان زانیاریی زۆرتریان سەبارەت هەڵوێستی کورد تێدایە، بۆیەکا وا لە خوارەوە دەقەکەی بە کورتی پێشکەش دەکەین:

((٣. سەردارە کوردە جوداخوازەکانی ئێرە بەختەوەرن بە رێککەوتننامەکە، بەڵام (هەمان کات–ك.م.) هەوڵ دەدرێ لە نێوان کوردی تردا هەستی دژایەتیی بۆ دروست بکەن. لە ئەستەمووڵ دژایەتی کردنی رێککەوتننامەکە بەستراوەتەوە بە ناوی ژمارەیەك لە ئەندامانی بنەماڵەی بابانەوە، تایبەت مستەفا پاشای بابان زادەو نەعیم پاشای بابان زادە. دەشێ یەکەمیان (واتا مستەفا پاشای بابان– ك.م.) بکرێتە نموونەی ئەو توێژە خوێندەوارە زۆرەی کوردی ئێرە کە ماوەیەکی دووردرێژ کارمەندی فەرمیی تورکیا بوون بۆیەکا بە راستی بوونەتە جوداخوازی دڵسۆز[34]. دووەمیشیان (واتا نەعیم بەگی بابان–ك.م.) نوێنەری ئەو توێژەی (کوردە–ك.م.) کە ئیسلام بەلایانەوە لەسەروو هەموو شتێکی دییەوە دێ.

٤. لە کاتێکدا ژمارەیەك لە رەهبەرانی (ئەم جۆرە–ك.م.) جوداخوازییە هەڵوێستی گشتیی ئەم دواییانەی شەریف پاشایان بە دڵ نییە، هەمان کات لە خۆیانم بیستووە کە شەریف پاشا بۆ خزمەتی تورك کار دەکات، ئەوەی ئەو گومانەی لە دڵمدا چەسپاند کە خۆیشم هەمبوو[35]. بەوەیشم زانی کە زۆر نییە

---

(33) N. A., F. O., 371/5068, Public opinion in Turkey in regard to Kurdish-Armenian Agreement, From Admiral de Robeck, Constantinople, Registry Number E. 2786/11/44, March 15th, 1920, P. 50.

(34) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێ: become really sincere Separatists کە مەبەستی لەوەیە بوونەتە نیمچە تورك و لە کۆمەڵگای کوردەواری دابڕدراون.

(35) لە دەقی ئینگلیزیی بەڵگەنامەکەدا وەها هاتووە:

شەریف پاشا بۆتە سەرۆکی لقی پاریسی ((کۆمەڵەی ئیسلامی)) کە دەرچوو زۆر نزیکە لە ((کۆمەڵەی ئیسلامی ناوەندی))یەوە کە وا لە خانووبەرەی ژمارە ١٥٦ لە سەر شەقامی فلیێت[36].

٦. لەگەڵ ئەم نامەیەمدا لیستی ئەو ناوانە و ئیمزاو مەڵبەندی ئەو زاتانەتان بۆ دەنێرم کە دژی هەڵوێستی شەریف پاشا بە بۆنەی مۆرکردنی ڕێککەوتننامەی نێوان ئەرمەن و کوردەوە بە بروسکە بۆ منیان ناردووە))[37].

دوا بەدوای ئەم بەڵگەنامەیە لە لاپەڕە پەنجاو سێی فایلەکەدا ئەو وتارەی ڕۆژی پێنجی مارتی ساڵی ١٩٢٠ی ڕۆژنامەی (Le Bosphore)ی فەرەنسیی تێدایە کە لە پاریس دەردەچێ و ئەدمیراڵ دی ڕۆبێك لە نامەکەی پێشوویدا بە تایبەتی ئاماژەی بۆی کردبوو. چوار لاپەڕەی دواتری هەمان فایل بۆ ناوو شوێن و ڕۆژی ئەو بروسکانە تەرخان کراون کە خاوەنەکانیان دژی ڕێککەوتننامەکەی شەریف پاشاو بۆغۆس نۆبار پاشا ناردوویانە بۆ ئەدمیراڵ دی ڕۆبیکی مەندوبی سامیی بەریتانیا لە تورکیا. ژمارەی ئەو کەسانەی بروسکەکەیان ناردووە نزیکەی سەدو چل کەس دەبن، دەوروبەری سەدو دەیان سەرەك هۆزن و پیاوی بەناوبانگی وەك مەحموود پاشای کوڕی ئیبراهیم پاشا زادەی میللییان تێدایە کە بیستوحەوتی شوباتی ساڵی ١٩٢٠ بە ناوی ((لیژنەی پاراستنی ماف))ی ویرانشەهرەوە بروسکەکەی ناردووە.

وێڕای ئەوە پێنج ((لیژنەی پاراستنی ماف))، دەوانیان لە دیاربەکرەوەو ئەو سیانەکەی تریشیان لە سیڤەرەك و سیلڤان و میدیاتەوە بروسکەیان ناردووە. جگە لەوە دە سەرۆکی شارەوانیی، شارانی ئەرزنجان و میدیات و نەسیبەین و ئەرغەنی و سیڤەرەك و دیریك و سیلڤان و دیسانەوە میدیات و دەرسیم و ماردێن، بروسکەیان ناردووە، سێ پشکنەر (موفەتیش)یش، هی هەریەك لە شرناخ و

((and what I hear from them confirms my impression that Cherif Pasha has been won over the Turkish interest)).

(36) فیلیێت ستریت Fleet Street یەکێکە لە شەقامە ناسراوەکانی لەندەن.

(37) N. A., F. O., 271/5068, British High Commission, Constantinople, 15th March, 1920, No. 379/M. 1743/4, PP. 51-52.

سیڤەرەك و میدیات. بە هەمان دەستوور بروسکەیان ناردووە هەڵبەت ئەمانەی لای خوارەوەش کە بروسکەیان ناردووە. هەر یەکەیان بە جۆرێك سەرنج ڕادەکێشن:

١. حسەین و یوسف بە ناوی دانیشتوانی قورەتچایەوە.

٢. حسەینی سەرۆکی ((کۆمەڵەی پێشرەو (طلیعة)ی کوردی)) لە ئەلعەزیز.

٣. لیوا ڕوکن بەگزادە کەریم، خەڵکی بایەزید.

٤. مێجەر (رائید) ئیبراهیمی سەرەك هۆزی جەلیلی لە بایەزیدەوە، کە لەوانەیە لە ئەفسەرانی تیپەکانی حەمیدییەی ڕۆژگاری سولتان عەبدولحەمیدی دووەم بێ(*).

٥. عوسمان، سەرۆکی هێزە نیشتمانییەکانی میدیات[38].

لاپەڕە دوو سەدو شەشی هەمان فایل تەرخان کراوە بۆ چەند لایەنێکی تری ئەو ناکۆکییانەی کەوتبوونە نێوان ڕەهبەرانی ئەوسای کوردەوەو وازهێنانی شەریف پاشا لە نوێنەرایەتی کورد لەبەردەم کۆنفرانسی ئاشتیی پاریسدا. لەوێدا باڵوێزخانەی بەریتانی لەپاریس بەرزترین دەزگاکانی حوکمەتی بەریتانیی لەلایەنە جیاوازەکانی ئەو ڕووداوە ئاگادار دەکات[39]. لەو لاپەڕەیەدا نووسراوە:

ناوو ڕۆژ	بابەت
جەنەڕاڵ شریف پاشا ڕۆژی حەوتی نیسانی١٩٢٠	وازهێنانی لە سەرۆکایەتی وەفدی کوردی بۆ کۆنفرانسی ئاشتی و لە سەرۆکایەتی بیرۆ (مکتب)ی ڕاگەیاندنی ئیسلامی لە پاریس

(*) ((سوارەی حەمیدی: لەسەردەمی سولتان عەبدولحەمیدو لەساڵی ١٨٩١دا دامەزراوە، دوای هاتنی سولتان ڕەشادیش لەساڵی ١٩٠٩ بەدواوە هەر مابوون، ئەوەندە هەیە دواتر ناوەکەیان گۆڕی بوون، بەڵکو تا ساڵی ١٩١٨ هەر مابوون، کۆمەڵەی ئیتیحادو تەرەقی بۆ نیازە خراپەکانی خۆیان و دژایەتی کردنی ئەرمەنەکان بەکاری دەهێنان ـ ع. زەنگەنە)).

(38) Ibid, PP. 54-57.

(39) Ibid, British Embassy, Paris, may 3th, 1920, P. 206.

له لاپەڕەی دواتردا دەقی ئیستیقالەکەی شەریف پاشای تێدایە کە بە زوبانی فەرەنسییەو ڕۆژی بیست‌وحەوتی نیسانی ساڵی ١٩٢٠ پێشکەشی کردووە(40).

هەموو ئەمانە لە ئەستەموول دەنگ دەدەنەوە، ئەدمیراڵ وێب ڕۆژی سێی مایسی هەمان ساڵ لە ئەستەموڵەوە ئەم ڕاپۆرتە دەنێرێتە وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیا لە لەندەن:

((دوو بەرەکی لەنێو کۆمەڵگەی کوردیی ئەستەموڵدا.

نیشانە بە بروسکەی ژمارە ٤٠١ی ئەستەموول، ڕۆژی شازدەی نیسانی ١٩٢٠ (تۆماری إی/٤٠١/١١/٤٤)، بەپێی ڕاپۆرتەکان ناکۆکێکان دوای ئەوەی بە مەرجەکانی ناو ڕێککەوتننامەکەی نێوان شەریف پاشا و بۆغۆس نۆبار پاشا زانرا دەستیان پێکرد. سەید عەبدولقادر ڕەزامەندیی خۆی بە خودموختاریی کوردستان لەژێر سایەی تورکیادا ڕاگەیاند، بەدرخانییەکانیش (لەسەر ئەوە—ک.م.) سەید عەبدلقادریان لەسەرۆکایەتی ((یانەی کوردان))(*) دەرکرد، عەبدولقادریش بەرانبەر بەوە بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی لیژنەی (بەڕێوەبردنی یانەکەی—ک.م.) ڕاگەیاند.

بەپێی ڕاپۆرتەکانیش شەریف پاشا هەمان کات وازی لە نوێنەرایەتی (کورد لە کۆنگرەی ئاشتیی—ک.م.) پاریس هێناوە...))(41).

---

(40) Ibid, P. 207, Villa Keifim 24, Boulevard de L`Ouest, Monte-Carlo, Le 27 avril 1920, Signe Cherif.

(*) ((ئەوە بەدرخانی و بابانییەکان بوون کە لەسەید عەبدولقادر و (یانەی کوردان)، واتا کۆمەڵەی تەعالیی کوردستان، هەڵگەڕاونەتەوەو (کرد تشکیلات اجتماعیە جمعیتی)یان دامەزراندووە، زۆربەی سەرچاوەکان باس لەوە دەکەن کە هەر ئەو کۆمەڵەیە بووە ئاڵای ئەمڕۆی کوردستانیان نەخشاندووە، ئەو کۆمەڵەیە جگە لەناوە دیارەکانی ئەو بنەماڵانە، کۆمەڵێك لەڕۆشنبیرە دیارەکانی ئەو دەورو زەمانەیان بەگەڵ کەوتن. سەیر ئەوەیە دوای تێکشکانی شۆڕشەکەی دیاربەکر بەسەرۆکایەتی شێخ سەعیدی پیران، کەمالییەکان سەید عەبدولقادری نەهری و محەمەدی کوڕی و کۆمەڵێك لەئەو ڕۆشنبیرانەی لە سێدارە دان کە لەسەید عەبدولقادر جیابیوونەوە، لەوانە کەمال فەوزی و زیا وەهبی، نازانم کورد تا چەند دەرس لەم ڕووداوانەی مێژوو وەردەگرێ و وەکوو دەڵێن بەمستە ئاوێك ناکەوێتە مەلە، لەمەودوا بەهەڵوێستی تاکە کەسیی خۆیان تووشی پەرتەوازەیی ناکەن ــ ع. زەنگەنە)).

قەیدکرنا سوارێن حەمیدی ل دیاربەکرێ/ ١٨٩٥، بنۆڕە: ل٧٢ی ئەم کتێبە

لاپەڕەی دواتر دەقی درێژەی ئەو هەواڵانەی تێدایە کە مەندوبیی سامیی بەریتانیا لە ئەستەمووڵەوە ناردوویە بۆ خودی وەزیری هەندەران لۆرد کێرزن[42]، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوەکەیەتی:

((مەندوبییەتی سامیی بەریتانیا،

---

(41) Ibid, From Admiral Webb, Constantinople 620, Registery Number E5063/11/44, 3rd May, 1920, P. 218.

(42) جۆرج ناثانیل کێرزن: ڕۆژی یازدەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٨٥٩ لە دایکبووە، دووەم منداڵ بوو لە یازدە منداڵی خێزانەکەی، دایکی لە تەمەنی سی و حەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە. کێرزن دەرچووی زانکۆی ئۆکسفۆرد بوو، یەکێک بوو لە دیپلۆماسییە هەرە بەناوبانگەکانی ئینگلیزو جیهان لە دوا دواکانی سەدەی نۆزدەوە تا کۆچی دوایی ڕۆژی بیستی مارتی ساڵی ١٩٢٥ بە هۆی تەمەن و هیلاکیی کارەوە، لە ساڵی ١٩١٩ەوە بووە وەزیری هەندەرانی وڵاتەکەی لە کابینەکەی لۆید جۆرجدا، یەکێک لە کارە زووەکانی، کە دەنگی دایەوە، ڕێککەوتننامەی ئابی ١٩١٩ بوو لەگەڵ ئێران. دەربارەی ژیان و کارەکانی بڕوانە:
((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 14, Oxford University Press, 2004. PP. 792-802.

ئەستەموولّ،

٣ی مایسی ١٩٢٠،

ژمارە ٦٢٠/م. ١٧٤٣ە،

گەورەم،

١. نیشانە بە بروسکەی ژمارە ٤٠١ی ڕۆژی شازدەی نیسانم شەرەفمەند دەبم ئەمانەی خوارەوە دەبارەی ئەو دوو بەرەکییەی لەنێو کۆمەڵگەی کوردەواریدا لێرە (لە ئەستەموولّ–ك.م.) رووی داوە بینێرمە خزمەتتان.

٢. هەندێك ناكۆكی لە ڕیزەکانی (یانەی کوردان)دا لە ڕۆژی دامەزراندنییەوە راستەوخۆ دوای موتارەکە (هودنە) دروست بووبوو، بەلاّم هەرچۆن بێ ئەو ناکۆکییە تا شوباتی ئیمساڵ نەگەیشتبووە ڕادەی پێکدادانی ئاشکرا، واتا تا خەڵکی لێرە بە مەرجەکانی ڕێککەوتننامەکەی شەریف پاشا–بۆغوس ئۆباریان زانی.

بلاّوکردنەوەی ئەو ڕێککەوتننامەیە بارێکی دژواری بۆ یانەی (کوردان–ك.م.) خولّقاند، چونکە بەر لەوە هەمیشە (لایەنەکان–ك.م.) خۆیان دوورەپەرێز دەگرت لە داواکردنی سەربەخۆیی تەواوی کوردستان. تەنانەت ئەو ئەندامانەی (یانەکەش–ك.م.) کە بەڕاستی لەگەڵ بیرۆکەی ئەو سەربەخۆییەدا بوون هەرگیز ئەوەیان بە ئاشکرا دەرنەدەبڕی تا لەوە دلّنیا بوون، کە کۆنگرەی ئاشتی، کوردستان لە حوکمی تورك قوتار دەکات.

٣. دوای بلاّوکردنەوەی ڕێککەوتننامەکەی شەریف پاشا–ئۆبار، سەید عەبدولقادر وەك سەرۆکی (یانەی کوردان) لە دیدەنییەکیدا کە ڕۆژنامەی (ئیقدام)ی تورکی لەگەڵی کردبوو گەلێك لە بایەخی ڕێککەتننامەکەی کەم کردبۆوەو دانی بەوەدا نەنا کورد هیچ جۆرە دوژمنایەتییەکی لەگەڵ تورکدا هەبێ و گوتی (خودموختاری) ئەوپەڕی ئاواتی کوردە. هەر لەو دەورووبەرەیشدا لە ئەنجوومەنی پیرانی تورکیادا هەندێك وتووێژ دەربارەی هەمان بابەت کرا. لە ئەنجامی ئەوەدا ژمارەیەك لە ئەندامان، کەبەشێکیان لە بنەماڵەی بابان بوون، لە یانەی کوردان کشانەوەو سەرباری ئەوەیش لەناوخودی یانەدا بەدرخانێیەکان و ئەندامە

ڕۆشنبیرەکان کەوتنە خەبات دژی سەید عەبدولقادر ئەفەندی. ئەم دەستەیە عەبدولقادر ئەفەندییان بەوە تاوانبار کرد کە پشتی کردۆتە پرسی کوردو داوای خودموختارییەکی تەسك لەژێر سایەی تورکدا دەکات، لە کاتێکدا پێیان وایە ئەوەی ئاواتی کورد جێبەجێ دەکات سەربەخۆیی تەواوە. ئەوان (واتا بەدرخانێکان و هاوبیرانیان—ك.م.) هەمیشە ئەو ڕستەیەیان دەدایەوە بە ڕووی عەبدولقادردا کە گوایە بە ئاشکرا گوتبووی کورد حەز ناکەن تەنانەت (لەهیچ گەوڕێکی (حضیرة اغنام) مەڕو مالاتی عوسمانیش وەدەرچن)[43].

٤. سەرەتای نیسان سەید عەبدولقادر ئەفەندی ڕاگەیاندنێکی لە نەقابە کوردییەکانی ئەستەموولّ وەرگرتبوو، کە نوێنەری ژمارەیەکی زۆر لە کوردی سەر بە چینە هەژارەکان بوون، دەربارەی ئەوەی کە ئەو تاکە کەسە بتوانێ بە ناوی کوردەوە قسە بکات. بەرانبەر بەوە یەك دوو هەفتە لەمەوبەر دەستەی بەدرخانی ڕۆشنبیرەکانی یانە سەید عەبدولقادریان لەسەرۆکایەتی و ئەندامەتی یانە دەرکرد، عەبدولقادریش لەلای خۆیەوە هەڵوەشاندنەوەی لێژنەی یانەو بڕیاری هەڵبژاردنێکی نوێی ڕاگەیاند.

٥. شان بە شانی ئەوە هەموو هەڵوێستی ئەم دواییانەی شەریف پاشا لە پاریس زۆر سەرنجی ناوەندە کوردییەکانی ئێرەی ڕاکێشا. هاوکات لەگەڵ هەواڵی دەرکردنی سەید عەبدولقادر دەستەی بەدرخانی و ڕۆشنبیرەکان ڕایانگەیاند کە شەریف پاشا ئیتر نوێنەری (یانەی کوردان) نییە لە پاریس. ڕووداوی دوای ئەمە لەم بووارەدا ئەو بروسکەیەی شەریف پاشا بوو دەربارەی وازهێنانی لەسەرۆکایەتی وەفدی کوردی بۆ کۆنفرانسیی ئاشتیی پاریس.

٦. هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا وەرگێڕاوی وتارەکەی ((ئەقشام))ی ڕۆژی بیستوحەوتی شوبات کە هەڵوێستی سەید عەبدولقادر ئەفەندیی نیشان دەدات،

---

(43) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((Kurds not wish to leave the one fold of Ottomanism))

N. A., F. O., 371/5068, British High Commission, Constantinople, 3rd may, 1920, No. 260/M. 1743/5, PP. 220-221.

لەگەڵ وێنەی ئەو دوو نامەیەی (یانەی کوردان) کە لە سەرەوە ئاماژەیان بۆ کراوە، وێڕای وێنەی بروسکەکەی شەریف پاشاتان بۆ دەنێرم.

٧. نەمتوانیوە بچمە بنج و بناوانی گشت ناکۆکییەکان، بەڵام سەرنجی گشتیم ئەوەیە کە ناحەزانی سەید عەبدولقادر ئەفەندی بریتین لە دەستەیەکی زۆر وێکنەچوو (موتەناقین) کە تەنانەت هی ئەوتۆیان تێدایە زۆر حەزیان لە سەربەخۆیی کورد نییەو زۆر لەوە زیاتر لەگەڵ تورکدا ڕۆیشتوون وەك لەوەی عەبدولقادر هەرگیز ڕێگەی خۆی دابێت بەو ڕادەیە لەگەڵیان بێ. دەتوانرێ ئەم ناکۆکییەی نێو ڕیزەکانی کوردی ئێرە تەنها بە قازانجی تورك لە قەڵەم بدرێ و لەو قازانجە دەکات کە تورك لە دوورکەوتنەوەی شەریف پاشا لە پرسی کورد وەدەستیان هێناوە.

٨. هەر وەك چۆن لە بروسکەی ناوبراومدا ئاماژەم پێی کردووە عەبدولقادر ئەفەندی وێنەیەکی بەرزتری لە زۆربەی ناحەزەکانی هەیەو لە کوردستان لای زۆر کەس لەوانی تر پتر حسێبی بۆ دەکرێ. هەڵوێستی ئێمرۆی کە لە گفتوگۆیدا لەگەڵ ئەوانەی لێوەی نزیکن دەریدەبڕێ بریتییە لە هەوڵدان بۆ مسۆگەرکردنی چاودێری بەریتانیا، ئەگەر ئەمەیش وەدی هات ئەوساکە جیابوونەوە لە تورکیا پێویستە. کەی حوکمەتی بەریتانیا بە ئاوەتەکانی خۆی گەیشت و دەسەڵاتی بڕیاردانی بۆ دواڕۆژی کوردستان هەبوو ئەو کات خۆی کەی ویستی دەتوانێ سەربەخۆیی بداتێ. ئەو بە هیچ جۆرو لە پێناو هیچ شتێکدا ئامادە نییە مساوەمەی بکات، بێگومان خەلیفەی (موسوڵمانانیش-ك.م.) لەبەر ئەو کارە گەورەیەی دوعای خێری بۆ دەکات[44].

٩. ژمارەیەکی زۆر لەبەشدارانی ئەو دووبەرەکییە ئەوانەی سەرەوەیان بۆ گێڕاومەتەوە. هەمیشە هەوڵم داوە (لە پێوەندییەکانمدا-ك.م.) دوورە پەرێز بم لەوەی هەر شتێك لەهەر ڕێگەیەکەوە تەنها ئەوە نەبێ کە بەشێوازێکی ناڕاستەوخۆ

---

(44) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا واهاتوو:

Meanwhile he does not wish to compcomise himself unduly and he is undoubtedly actuated ■ great deal by veneration for the Caliphate.

گوتوومە پرسی کورد بایەخێکی زۆری لەلایەن کۆنفرانسی ئاشتییەوە پێ دراوەو من پێم وایە ئاواتەکانی کورد بە هەدەر ناڕوات. ئاماژەیشم بۆ ئەوە کردووە کە هەر کارێك بەو ڕادەیە پێشکەوێ هەڵبەت ئەوساکە هەزار دەرگەی ڕەحمەتی دەکرێتەوە بۆ ڕەواندنەوەی ئەو دووبەرەکییەی لە نێو ڕیزەکانی ڕەهبەرانی کورددا لێرە دروست بووە. ئەم شێوازی قسانەی من یاریدەی ئەوە دەدەن بۆ دروست بوونی کۆششێك لە پێناو نزیك خستنەوەی تاقمە دووبەرەکەکاندا. کاتێك بە ئامادەکردنی ڕەشنووسی ئەم نامەیەوە خەریك بووم هەڵبژاردنی لیژنەیەکی نوێ بە ڕەزامەندیی گشت لایەنەکان دەستی پێ کرد. گەورەم هەمیشە بەختەوەر دەبم خزمەتکاری دڵسۆزی ئێوە بم.

ئیمزا

جێگری مەندوبی سامی))[45].

لە لاپەڕەی دواتری هەمان فایلدا (واتا ل ٢٢٣) وەرگێڕدراوی ئەو وتارەی تێدایە کە ڕۆژی بیستوحەوتی شوباتی ١٩٢٠ ڕۆژنامەی ((ئیقدام))ی تورکی دەربارەی ناکۆکییەکانی نێوان دەستەو دایەرە کوردییەکانی ئەستەموڵ چاپی کردبوو، ئەمەیش دەقی وەرگێڕانی ئەو وتارەیە:

((کورد و عوسمانیزم، ڕاگەیاندنەکانی ئەندامی ئەنجومەنی پیران سەید عەبدولقادر ئەفەندی.

بیروبۆچوون و تێبینی کارمەندو کۆمەڵگای کوردی لەمەڕ ڕێککەوتننامەکەی نێوان شەریف–نۆبار کە لە پاریس مۆریان کرد، لە ڕێگەی ئەو ڕاگەیاندنانەوە زانران کە لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامەکان دەنگیان دابۆوە.

ڕێکخراوی ((سەرکەوتنی کوردستان))[46][*] بەیاننامەیەکی لە کاتی ڕاگەیاندنی هەواڵی ڕێککەوتننامەکەدا بڵاوکردەوە کە هیوای خۆی دەربڕیبوو ئامانجە

---

(45) N. A., F. O., 371/5068, British High Commission, Constantinople, 3rd May, 1920, No, 620/M. 1743/5, PP. 219-222.

(46) دیارە دەبێ مەبەستی ((یانەی کوردان))بێ.

سەرەکییەکانی (ڕێککەوتننامەکە—ك.م.) لەمەڕ پرسی جیابوونەوەی (کوردو ئەرمەن لە دەوڵەتی عوسمانی—ك.م.) بێنە دی.

بە مەبەستی زانینی بیروبۆچوونی سەید عەبدولقادر ئەفەندی، کە ئەندامێکی کوردی ئەنجوومەنی پیران و سەرۆکی ئەنجوومەنی دەوڵەتە (Counsil of State) لە وەزارەتەکەی فەرید پاشادا، واتا فەرمانبەرێکی عوسمانییە، یەکێك لە پەیامنێرەکانمان ناردە لای بۆ ئەوەی دیدەنی لەگەڵ بکات.

عەبدولقادر ئەفەندی هەمان کات پشتگیرو بەرگریکەری یانەی کوردەکانە. هەرچەندە ئەو جۆری وەفدەکەی شەریف پاشای بەدڵە[47]، بەڵام لەگەڵ سەرجەمی ئەو داواکارییانەی پەیوەندیدارن بە (پرسی—ك.م.) سەربەخۆیی کوردستانەوە نییە بەو جۆرەی لەو ڕێککەوتننامەیەدا هاتووە کە شەریف پاشا (لەگەڵ بۆغوس نۆبار پاشادا—ك.م.) بەستوویە. عەبدولقادر تەنها داوای ئۆتۆنۆمی دەکات. واتا دیارە تاکە مەبەستی ڕێککەوتننامەکە دیاریکردنی سنووری لە نێوان کوردستان و ئەرمینیادا.

(*) ((لەساڵی ١٩٨٨دا د. عەبدولستار تاهیر شەریف کە کتێبی (الجمعيات والمنظمات والأحزاب الكوردية في نصف قرن ١٩٠٨—١٩٥٨)ی لە بەغدا بڵاوکردەوە، کۆمەڵێك ناوی وەکو (جمعية كوردستان و جمعية تعالي كوردستان، النادي الكوردي و جمعية الاستقلال الكردي) تیا بڵاوکردبۆوەو ناوی هەر یەکەیان بۆ کۆمەڵەیەکی سەربەخۆ دانابوون، تەنانەت دوو نیزامنامەی بڵاوکردبۆوەو وەکو (النظام الداخلي) بۆ ئەو هەردوو کۆمەڵەیە (جمعية كوردستان و جمعية تعالي كوردستان) دینابوون، ماوەیەك بوو تۆژەران لەسەر ئەو هەڵەیە دەڕۆیشتن، ئەوەبوو دواتر ئێمە بە بەڵگەی ڕاست و دروست سەلماندمان ئەو دوو نیزامنامەیەی د. عەبدولستار لە ل (٢٣—٢٩) (٣٠ ، ٣٥)ی کتێبەکەی وەك دوو (النظام الداخلي) بڵاوی کردۆتەوە، ئەوە بە هەردووکیان (المنهج والنظام الداخلي) یان بۆ (جمعية تعالي كوردستان) پێکدەهێنا، هەروابێتەوە لەزۆر لە بەڵگەنامەکان، تەنانەت لە گۆڤاری (ژین)ی ئەستەنبۆلیش هەندێ جار ناوی بە (نادی کوردی) دێت. بۆ ئەو زانیارییانەو کۆمەڵێك زانیاری تر لەم بارەوە، بنۆڕە: **گۆڤاری ژین و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، ڕۆژنامەڤانی، ژمارە ٦—٧ ل ١٧٧— ٢٠٩، بە ئیمزای نووسەری ئەم دێڕانە— ع.زەنگەنە))**

(47) لە دەقی دیدەنییەکەدا وا هاتووە:
Although he admits the quality of Kurdish delegate of Sherif Pasha.

هەرچەندە عەبدوللا جەودەت بەگ[48]، کە یەکێکە لە ئەندامانی ((یانەی کوردان))، پێی وایە یەکگرتنی کوردو ئەرمەن کارێکی زۆر پێویستە، بەلام بەلای عەبدولقادر ئەفەندییەوە کە ئەویش لایەنگری ئامانجەکانی هەمان یانەیە، یەکگرتنێکی لەو جۆرە لەنێوان کوردو ئەرمەندا مەحالە.

لەگەڵ ئەوەیش کە شەریف پاشاو عەبدوللا جەودەت بەگ، کە وتەبێژی ((یانەی کوردان))ـە، حەز بەسەربەخۆیی یەکجارەکیی (کوردستان—ك.م.) دەکەن و کار بۆ جێبەجێکردنی دەکەن، بەلام عەبدولقادر ئەفەندی هەرچەندە خۆی بە پارتیزانی (پێشمەرگە—ك.م.) ((یانەی کوردان)) دا دەنێ لەگەڵ ئەوەیشدا زۆر میانڕەوەو داوای تەنها ئۆتۆنۆمی دەکات.

وا لە خوارەوە ئەو قسانەی سەید عەبدولقادر لەگەڵ پەیامنێرەکەماندا کردوونی وەك خۆیان وشە بە وشە بلاویان دەکەینەوە:

پرسیار: ئایا دەتوانن سەرنجی خۆتانمان دەربارەی ئەو رێککەوتننامەیە پێ بلێن کە شەریف پاشاو بۆغۆس نۆبار لە پاریس مۆریان کردووە؟

وەلام: ئێمە بیروبۆچوونی خۆمانمان دەربارەی ئەو بابەتە لە شێوازی بەیاننامەیەکدا بلاوکردۆتەوە. لە وەلامی ئەوەی پێی دەلێن مافی ئەرمەن لە شەش ویلایەتدا ئێمە سەرنجمان بۆ ئەوە ڕاکێشاون کە زۆرینەی دانیشتووانی ئەو شەش ویلایەتە کوردن و ئەو ناوچانەش لە هەموو روویەکەوە تەواو کوردین. ئێمە داوامان کرد ئەم مەسەلەیە لە رێگەی لیژنەیەکی هاوبەشەوە چارەسەربکرێ، بە مەرجێك پرسی دانیشتووانی (ئەو شەش ویلایەتە—ك.م.) وەبەر چاو بگرێ. بۆغۆس نۆبار پاشایش ئەم پێشنیازەی لاپەسند بوو. ئەمەیش (پوختەی—ك.م.) ئەو رێککەوتننامەیەیە کە قسەی دەربارە دەکرێت. بۆغۆس نۆبار، بەوە قایل بوو کە کۆمیتەیەك بچێتە ئەو ویلایەتانەی لە سەرەوە وتمانن بۆ ئەوەی سەرژمێری

---

(48) **عەبدوللا جەودەت**: کوردی عەرەبگیرە، یەکێك بوو لەو پێنج قوتابییەی کۆلێجی پزیشکیی ئەستەموڵ کە لە رۆژگاری فەرمانڕەوایی سولتان عەبدولحەمیدی دووەمدا بە نهێنی **((کۆمەڵەی ئیتیحادو تەرەقی))** یان دامەزراند، دوای ئەوەی رووی شۆڤێنیی ڕاستەقینەی ئیتحادییەکان دەرکەوت چ ئەوو چ ئیسحاق سکوتیی خەڵکی دیاربەکریش، کە وەك ئەو یەکێك لە دامەزرێنەرانی **((ئیتیحاد وتەرەقی))** بوو، کەوتنە کوردایەتی.

دانیشتووانەکانیان بکرێو نیشان بدرێ کێ زۆرینەیە، هەروەها لەوەیش دڵنیای کردین کە لەمەودوا دژی کورد نابێ.

پرسیار: ئایا ڕاستە کوردو ئەرمەن سەربەجنسی ئارین و هەردووک لایان سەر بە یەك لقن؟

وەڵام: گەلێك ڕاو بۆچوون دەربارەی ئەم بیرۆکەیە هەیە، هەن وا ئیدیعا دەکەن کە گوایە کورد عەرەب یا فارسن. من بۆ خۆم پێم وایە کورد لە ڕەسەنی پەهلەوین، کەوابێ ئەوان هیچ جۆرە پێوەندییەکیان بە ئەرمەنەوە نییە.

پرسیار: ئایا ئەو یەکیەتییەی نێوان کوردو ئەرمەن کە باسی لێوە دەکرێ کارێکی مومکینە؟

وەڵام: ئەو یەکێتییە هیچ جۆرە بنەمایەکی نییە بۆیەکا قابیلی روودان نییە. ئێمە حەز دەکەین سنووری نێوانمان بە شێوازێکی عادیلانە دەسنیشان بکرێ. ژێرخانی یەکیەتییەکی لەو جۆرەی (لە ڕێککەوتننامەکەی شەریف پاشاو بۆغوس نۆبار پاشادا هاتووە—ك.م.) لەوانە نییە بە شێوازێکی سروشتی دروست ببێت.

پرسیار: ئایا شەریف پاشا نوێنەری نەتەوەی کوردە؟

وەڵام: شەریف پاشا لەلایەن تەعالیی (یانەی کوردان)ـەوە نێردراوەتە پاریس، بە پێی بیری بەندەش تەعالیی (یانەی کوردان) نوێنەری نەتەوەی کوردە.

پرسیار: بیرو بۆچوونت دەربارەی پێوەندییەکانی نێوان کوردو تورك چییە؟

وەڵام: تورك برای خۆشەویست و هاوئایینمانن، لەبەر ئەوەیش کە هەردووک لامان ئۆمەتی محەمەدین بۆیەکا دووبەرەکیی لە نێوانماندا مومکین نییە. تاکە ئاواتی ئێمە بریتییە لەوەی مافی بەرەو پێشچوونی ئازادمان پێ بدرێ. دەنگو باوی ئەوەی ڕێککەوتننامەیەکی دژ بەتورکیا لە نێوان شەریف پاشاو بۆغۆس نۆباردا مۆر کراوە ڕاست نییە.ئێمە تەنانەت گفتوگۆ سەبارەت شتێکی لەو بابەتە ناکەین. سەرجەمی ئەو دەنگوباوە لەو پرۆپاگەندەیە بەدەر نییە کە بۆ مەبەستی دیار دەکرێت.

پرسیار: ئایا داخوازییە ڕاستەقینەکانی کورد چین؟

وەڵام: ئیمرۆکە پێنج شەش ویلایەتی کوردنشین هەن، با حوکمەت ئۆتۆنۆمی بداتە ئەو ویلایەتانە، وازیشمان لێ بهێنن با لە پێناوی پێشکەوتنماندا بۆ خۆمان کارمەندانی خۆمان لە کەسانی دادوەرو شەر..فمەند هەڵبژێرین. وەك لەسەرەوە گوتم ئێمە بە هیچ جۆر هەستی دوژمنایەتیمان بەرانبەر بە تورك نییە، با ئەوانیش بەشداریمان بکەن لە بەڕێوەبردنی ئەو حوکمەتە ئۆتۆنۆمییەدا کە دایدەمەزرێنین))[49].

دوا بە دوای ئەم دیدەنییەی ڕۆژنامەی (ئیقدام) لەگەڵ سەید عەبدولقادر ئەفەندیدا، لەهەمان فایلدا، سێ بەڵگەنامە بە زوبانی فەرەنسی دەربارەی هەمان بابەت هەڵگیراوە، بەڵگەنامەی یەکەمیان: ئیمزای جێگری سەرۆکی (یانەی کوردان) لە ئەستەمولٚ ئەمین عالی بەدرخان و دووەمیشیان ئیمزای حەمدی سکرتێری گشتیی ئەو یانەیەیە کە دوور نییە حەمدی بەگی بابان بێ کە ڕۆژی چواردەی نیسانی ساڵی ١٩٢٠ دەربارەی فەسڵی سەید عەبدولقادر ئەفەندی لە سەرۆکایەتی یانە دەریان کردووە.

دووەم بەڵگەنامەیشیان ڕۆژی ١٢–١٤ی نیسانی ساڵی ١٩٢٠ی بە سەرەوەیەو دیسان بە ئیمزای ئەمین عالی بەدرخان و حەمدییەوەن و بۆ پشتگیریی کردنی هەنگاوەکانی شەریف پاشا لە پاریس تەرخان کراوە.

سێیەم بەڵگەنامەیشیان بروسکەیەکی شەریف پاشایە کە ڕۆژی بیستوسێی نیسانی ساڵی ١٩٢٠ ناردوویەو تێیدا ڕێزی خۆی بۆ خەلیفەی موسڵمانان، سوڵتانی عوسمانی، دەردەبڕێ چونکە، وا دیارە، ڕێککەوتننامەکەی لەگەڵ بۆغۆس نۆبار پاشادا وا لێکدراوەتەوە کە کارێك بێ دژی بەرژەوەندیی ئیسلام[50].

لەلاپەڕە دووسەدو هەشتی هەمان فایلدا بەڵگەنامەیەکی بە ناونیشانی (دواڕۆژی کوردستان) ەوە تێدایە کە باسی یادداشتێکی ڕۆژی بیستی مارتی ساڵی ١٩٢٠ی بەڕێوەبەرانی (یانەی ناوەندیی کوردستان) دەکات کە تێیدا بە ناوی ئەندامانی یانەوە

---

(49) N. A., F. O., 371/5068, Translation of an article published in the Turkish newspaper ((Ikdam)) on 27th February 1920, PP. 223-225.
(50) Ibid, PP. 226-228.

داوای سەربەخۆیی کوردستان دەکەن و نارەزاییش دەربارەی پێشنیاری بەرفراوان کردنی سنووری ئەرمینیا دەردەبڕن[51].

لەلاپەڕە دووسەدو نۆی هەمان فایلدا مەندوبییەتی سامیی بەریتانیا لە ئەستەمووڵ نامەیەك دەربارەی هەمان بابەت بۆ کێرزنی وەزیری هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیا لە لەندەن دەنێرێ کە ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((مەندوبییەتی سامیی بەریتانیا،

ئەستەمووڵ،

٢٠ی نیسانی ١٩٢٠،

ژمارە ٥٥٩/م ٢٥٧٠.

گەورەم

١- شەرەفمەند دەبم بۆ ئاداگاریتان وێنەی یادداشتێکتان بۆ بنێرم کە ڕۆژی بیستی مارت لە (یانەی ناوەندیی کوردستان)ەوە پێم گەیشتووە، یادداشتی ناوبراو داوای سەربەخۆیی کوردستان دەکاتو نارەزاییش دەربارەی پێشنیازی بەرفراوان کردنی سنووری ئەرمینیا دەردەبڕێ.

٢- وێنەیەکی ئەم نامەیە دەنێرم بۆ نوێنەری مەدەنیی خاوەن شکۆ لە میسۆپۆتامیا.

لۆردی بەڕێزم بەوە من شەرەفمەند دەبم.

ئیمزا

جێگری مەندوبی سامی))[52].

دەقی یادداشتەکەی ((یانەی ناوەندیی کوردستان)) کە بە زوبانی فەرەنسییەو حەوت لاپەڕەی گەورەیە لەگەڵ نەخشەیەکی گەورەی کوردستاندا لە هەمان فایلدا هەڵگیراوە[53].

---

(51) Ibid, P. 208.
(52) Ibid, British High Commission, Constntinople, 20th April, 1920, No. 559/M. 2570, The Earl Curzon of Kedleston, P. 209.
(53) Ibid, PP. 210-217.

بێگومان سەرجەمی ئەو کوردانەی ڕۆژانی کۆنفرانسیی ئاشتیی پاریس دڵسۆزانە هەوڵیان دا لە ڕێگەی ئەو کۆنفرانسەوە شتێك بۆ نەتەوەکەیان بکەن، لەسەروو هەموویشیانەوە بەدرخانییەکان و شەریف پاشای خەندان، بەشیاوی ناویان چووە ناو تۆماری مێژووی کوردەوەو وایان لێ هات لەوساوە لای دۆست و دوژمنی کوردیش سەنگی خۆیان هەبێت و لە هەموو درەفەتێکی داهاتوودا هەوڵ بدەن هەمان ڕێگە بگرنەوە بەر، ئەو ڕاستییەی زۆر بە ئاسانی لەو ڕووداوانەدا هەستی پێ دەکەین کە لەگەڵ نزیکبوونەوەی تەواو بوونی جەنگی جیهانیی دووەمداو تایبەت لە ڕۆژانی سەر هەڵدانی کۆماری مەهاباد(کوردستان)دا بوونە یەکێك لە دیاردە گرنگەکانی ڕۆژهەڵاتی نزیك و ناوەڕاست بەگشتی و خودی کوردستان بەتایبەتی[54].

بەر لەوەی کۆتایی بەم بابەتەی ئێستەمان بهێنین بە پێویستی دەزانین بەکورتی ئاماژە بۆ هەڵوێستێکی زۆر سەیری حوکمەتی قاجاری ئێران لەهەمان بوواردا بکەین. بەپێی بەڵگەنامە دیپلۆماسییە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیا، تاران هەوڵی داوە کەڵك لە دۆڕاندنی عوسمانییەکان لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا وەربگرێ و داوای لە کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس کردووە هەموو ئەو پارچانەی کوردستان، کە لە نێو سنووری ئیمپراتۆریی عوسمانیدا بوون، بخرێنە سەر ئێران، بۆ ڕوون کردنەوەی ئەو بابەتە کەم زانراوە پەنا دەبەینە بەر پوختەکەی بە پێی ئەو بەڵگەنامانە.

یەکێك لە فایلە گەورەکانی تری وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیا، کە بۆ کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس تەرخان کراوە، بریتییە لە ٥٩٥ لاپەڕەی گەورە، بەڵام بەشی هەرە زۆری بەڵگەنامەکانی دەربارەی چارەنووسی فەلەستین و چالاکیی بێ ئەندازە فراوان و هەمەڕەنگی زایۆنیستەکانە، تایبەت هی وایزمان، کە پێم وایە دەبێت کوردیش زۆریان لێوە فێر بن. لە کۆتاییشدا بەڵگەنامەکانی ناو هەمان فایل باسی ڕۆڵی ئێرانی قاجاری لە کۆنفرانسی ئاشتیدا دەکەن و بە تایبەتی ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە شا داوای کردووە هەموو پارچەکانی کوردستانی ژێر دەستەی عوسمانییان

---

(54) لە بابەتی حەوتەمی ئەم بەرهەمەدا دێینەوە سەر ئەم باسەو هەوڵ دەدەین ، بە پێی توانا، لەبەر ڕۆشنایی ژمارەیەکی تر لەبەڵگەنامە دیپلۆماسییە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا ڕوونی بکەینەوە.

بخرێته سەر وڵاتەکەی[55]. شایانی باسە تاران وەفدێکی تایبەتیی ناردۆتە پاریس بۆ ئەوەی بە ناوی ئێرانەوە لە کۆنفرانسەکەدا بەشدار بێت، وەفدی ناوبراو ڕۆژی بیستوچواری کانوونی دووەمی ساڵی ١٩١٩ بۆ ئەو مەبەستە گەیشتۆتە پاریس[56].

دوا گووتەم دەربارەی پرسی کورد لەبەردەم کۆنفرانسیی ئاشتیی پاریسدا لە چوارچێوەی بابەتی دووەمی ئەم کتێبە بریتییە لەم زانیارییانە کە دەربارەی گەورەترین فایلی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیایە کە من تاوەکو ئێستە لە بواری کارەکەمدا دیومە. ژمارەی ئەم فایلە (٩٥/٦٠٨)ە کە بریتییە لە ٦٧٣ لاپەڕەی قەوارە گەورەو لە دێری یەکەمی لاپەڕەی یەکەمییەوە تا دوا دێری دوا لاپەرەی تەرخان کراوە بۆ پرسی کورد لەبەردەم کۆنفرانسی ناوبراودا، بۆیەکا دەیان و دەیان بەڵگەنامەی تێدایە دەربارەی شەریف پاشاو بەدرخانێکان و سەید عەبدولقادر ئەفەندی، وێڕای ژمارەیەکی زۆر یادداشتی هەمە جۆری دیسان ئەوان کە بە ئینگلیزی و فەرەنسی داویانەتە کۆنفرانسی ئاشتیی لە پاریس، یا بە وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیا لە لەندەن، یا بە شوێنی تر، وێڕای دەقی دیدەنییەکی گرنگ لەگەڵ سەید عەبدولقادر ئەفەندیدا کە ڕۆژنامەی ((Le Moniteur Orental)) بە فەرەنسی لەسەر لاپەڕەی یەکەمی ڕۆژی حەڤدەی مایسی ساڵی ١٩١٩یدا بڵاوی کردۆتەوە.

لێرەدا ئاماژە بە بەڵگەنامەیەك دەکەم، کە مەندوبی سامیی بەریتانیا لە ئەستەموولەوە ڕۆژی بیستودووی نیسانی ساڵی ١٩١٩ ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتەکەی لە لەندەن، کە بریتییە لە دوو لاپەڕە سەرنجی وردی خۆی دەربارەی پرسی کورد لەو ڕۆژگارە ناسکەدا، لە یەکێك لە خاڵەکانی ئەو بەڵگەنامەیەدا ئەدمیراڵ کالثرۆپ دەقاو دەق دەڵێت:

((من ئێستاکە تەواو لەوە دڵنیام کە عەبدوڵڵا جەودەت لە هەمان کەشتییەکەی عەبدولقادر دایە))[57].

---

(55) N. A., F. O., 608/100/11, Peace Conference, British Deligation, 1919, PP. 499-500, 534.
(56) Ibid, P. 578.

(57) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا، دەڵێ:

دیاربکر استقلال محکمه‌سنده
عبدالقادر ایله اوغلی، حاجی آختی، سعدی،
کلیبوری و خواجه عسکری اعدامه محکوم

ڕۆژنامە تورکییەکان ئاوەها هەواڵی لە سێدارەدانی شێخ عەبدولقادری نەهری و هەڤاڵەکانیان بڵاوکردۆتەوە..؟

هەڵبەت کالثرۆپ کاربەدەستێکی شارەزاو لێهاتوو نەبووایە، لەو ڕۆژگارە هەرە ناسکەدا، سەرجەمی هاوپەیمانەکان قایل نەدەبوون ئەو پۆستە بەرزەی بدرێتێ[58].

دوای هەموو ئەمانە پێم وایە زێدەڕۆیی نییە گەر بڵێم بەڵگەنامەکانی ناو ئەم فایلە بە تەنها بەشی نامەیەکی دوکتۆرای ڕەسەن و دەگمەن دەکەن.

((I am now fairly satisfied that Abdulla Jevdet is in same boat as Abdulkadir))

بڕوانە:

N. A., F. O., 608/95, Peace Conference, British Deligation, Turkey, Political, Admiral Calthrope, Constantinople, April 22nd, 1919, No. 832, P. 88.

(58) کالثرۆپ: بیستوسێی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٨٦٤ لە لەندەن لە دایکبووە، لە دایك و باوکەوە لە بنەماڵەیەکی سەربازیی ناسراو بوو، بەشی دەریاوانیی کۆلێجی سەربازیی تەواو کردووە، دوای ئەوەی ساڵی ١٩٠٢ بووە کاپتەن لە ماوەی سێ ساڵدا بەڕێز بووە مولحەقی دەریاوانیی وڵاتەکەی لەهەر یەك لە رووسیا و نەرویج و سوید، یەکێك بوو لە ئەفسەرە دیارەکانی بەریتانیا لە جەنگی جیهانیی یەکەمدا، دوای تەواو بوونی جەنگ بووە مەندوبی سامیی بەریتانیا لە ئەستەموڵ، پلەی ئەدمیراڵ و نازناوی (سێر)ی هەبوو، ڕۆژی بیستوحەوتی تەمموزی ساڵی ١٩٢٧ بە وەجاغ کوێری کۆچی دوایی کرد، بڕوانە:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 9, Oxford University Press, 2004, PP. 563-565.

بابەتی سێیەم

چمکێك لە گەشتەکەی نۆییێل

کورتە پێشەکییەک:

لە پێشەکی و هەردووک بابەتی یەکەم و دووەمی ئەم کتێبەدا چەند جارێک ئاماژە بۆ گەورەیی ناوو شۆرەت و نووسینەکانی مێجەر نۆییێل کراوە. لە شەستەکانی سەدەی بیستەمیشەوە، لە بەشێکی زۆری بەرهەمەکانمدا دەربارەی کوردو کوردستان، بە یاریدەی بەڵگەنامە بڵاوکراوەکانی حوکمەتی بەریتانی[1] و گەلێك سەرچاوەی تری دەگمەنی وەك ((نوتق-نطق))ەکەی مستەفا کەمال ئەتاتورك[2] و نووسینی کاربەدەستە ئاگادارەکانی ئینگلیزو مێژوونووسانی شارەزا، باسی ئەو زاتەم کردووە. باوەڕ ناکەم کوردێکی ئاگاداریش هەبێ بە دڵ مێجەر نۆییێلی خۆش نەویستبێت[*]، لەوانە مەمدووح سەلیم و قەدری و ئەکرەمی جەمیل پاشاو ڕەوشەن بەدرخان، کە بۆ خۆم ساڵی ١٩٧٢ لە دیمەشق دیدەنیی تایبەتیم لەگەڵیان کردووە، وێڕای کوردە نیشتمانپەروەرەکانی لای خۆمان، هی وەك ڕەفیق حیلمیو ئەحمەد خواجاو ئەحمەد تەقی و ئیسماعیل حەقی شاوەیسو پارێزەر ئەحمەد فایەق تۆفیق (فایەقی تاپۆ) کە لە نزیکەوە مێجەر نۆییێلیان ناسیوەو تەنانەت فایەقی تاپۆ لە سلێمانییەوە بەشداریی کردووە لە گەشتەکەی

---

(1) تایبەت ئەوانەیان کە لە بەرگی چوارەمی (بەڵگەنامەکانی سیاسەتی دەرەوەی بەریتانیا لە نێوان ١٩١٩-١٩٣٩)دا ئاماژەیان بۆ کراوە، ئەو بەرگە لە پەنجاکانی سەدەی ڕابردوودا لە لەندەن چاپکراوە.

(2) ((نوتق))، بریتییە لە خوتبەو دیدەنییەکانی مستەفا کەمال ئەتاتورك کە وەرگێڕدراوەتە سەر زوبانی رووسیش، لە ڕێگەی ئەو کتێبەوە لە نزیکەوە تێگەیشتم ئەتاتورك چەند ڕقی لە نۆییێل بووە، چونکە بە هاندەری یەکەمی کوردی لە قەڵەم داوە. بڕوانە: مستەفا کەمال ئەتاتورك، نوتق، چاپی رووسی، بەشی یەکەم، ل ١١٧، ١٣٢، ٢٤٨-٢٥٢ و هی تر.

(*) ((لە ل ١٨٨ی ژمارە (٦-٧)ی ساڵی دووەمی گۆڤاری (ڕۆژنامەڤانی) ساڵی ٢٠٠١-٢٠٠٢دا نووسیومە: ئەو گەشتەی مێجەر نۆییێلیش لەگەڵ فائیقی تاپۆ بۆ کوردستانی باکووری ئەوسای کردووەو لەوێ لەگەڵ جەلادەت بەدرخان و ئەکرەمی جەمیل پاشاو هی دیکە سەردانی هەندێ ناوچەی کوردستانی کردووە، وادیارە لە هەمووان پتر سەرنجی عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری ڕاکێشاوە، بۆیە بەتایبەتی بۆ ئەو زاتە شیعرێکی لەژێر ناونیشانی (جەنابی نووەل) نووسیوەو لەسەرەتاکەیدا دەڵێ: کرمانجی هەمی جڤات مەحفەل رازی نە ژ تە جەنابی نووەل!-ع. زەنگەنە)).

نۆییێلداو لە دیاربەکریش لەگەڵ کوردی ناسراوی تورکیا جەلادەت بەدرخان و دوکتۆر کامەران بەدرخان و ئەکرەمی جەمیل پاشا داویانەتە پاڵیان.

بێگومان ئەوانە بە گشتی هۆی سەرەکین کە ناوی مێجەر نۆییێل جارەهای جار لەبەرگی چوارەمی ئەو کتێبەدا هاتووە کە لە لەندەن ساڵی ١٩٥٢ بەم ناونیشانەوە بڵاوکراوەتەوە: ((بەڵگەنامە دەربارەی سیاسەتی دەرەوەی بەریتانیا ١٩١٩-١٩٣٩)) کە گەورەترین بەرگی ئەو زنجیرەیەیە[3]، کە بۆ ڕێکخستن و پۆلین کردنی بەڵگەنامە تایبەتییەکانی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی تەرخان کراون[4].

لەوانەیە هەبن پێیان وابێت کاربەدەستی ئینگلیزی تریش هەبوون کە وەك مێجەر نۆئیل لە ڕەوایی پرسی کورد گەیشتوون و وەك ئەویش نووسینی بەنرخیان دەربارەی کوردو وڵاتەکەیان بڵاوکردۆتەوە، مێژوونووسی عیراقیی ناسراو خوالێخۆشبوو عەبدولڕەزاق حەسەنیی، مێجەر سۆنی بە مامۆستاو هاندەری کورد دادەنا، بەڵام وەك بە خۆیم دەگوت نابێ هەرگیز ئەوە لە یاد بکەین کە سۆن بە خوێنی سەری شێخ مەحموود، لە ڕۆژگارێکی زۆر ناسکی بزووتنەوەکانیدا، تینوو بوو، ئەوەیشم عەرز دەکرد خوا ئەوانە بگرێ کە کورد ناچار دەکەن پەنا بەرنە بەر ئینگلیزو غەیری ئینگلیز.

هەرچۆن بێ دوای ئەوەی لە ((ئەرشیڤی نیشتمانیی)) لە لەندەن ((ڕۆژانەکانی مێجەر نۆییێل))م خوێندەوە لە جاران زۆرتر لە ڕادەی دڵسۆزیی ئەو پیاوە بۆ کورد تێگەیشتم، هەڵبەت ئەو دەبێ بەرژەوەندییەکانی وڵاتەکەی خۆی مەبەست بووبێت، هەر کەسێکیش وا نەبێت ناتوانێ گەلانی تری خۆش بوێت، با خودپەرستیش لە هەڵوێستەکانیدا هەبێت و حەزی کردبێت ناوی ئەویش وەك ناوی ((لۆرانسی عەرەب)) لە سەرانسەری دونیادا دەنگ بداتەوە، ئاخۆ کەسێك هەبێ لەم جیهانە پان و بەرینەدا حەز نەکات بناسرێت و ناوی بە چاکە لەناو ناواندا بهێنرێت؟

---

(3) ژمارەی لاپەرەکانی ئەو بەرگە بریتییە لە ١٢٧٨ لاپەڕە.

(4) ((Documents on British Foreign Policy 1919-1939)), Edited by E. L. Woodward, Professor of Modern History in the University of Oxford, First Series, Vol. 1V, 1919, London, 1925, PP. 678-680, 693-696, 733-736, 742-743, 782.

هـەموو ئـەم ڕاسـتییانە بوونـە هانـدەرم عـەودالّی گـشت کـارو ڕاپـۆرت و سەرنجەکانی مێجەر نۆییێل بم، هەر ئەوەندە لە یەکێك لە کارتەکانی ئەرشیفدا ناویم بەرچاو کەوت یەکسەر داوای ئەو فایلەم کردو کەوتمە سۆراخی، فایلەکە زۆر گەورە دەرچـووە-٥٨١ لاپـەڕە-کـە بەشـی هـەرە زۆری لاپـەڕەکانی لـە هـەردووك دیـوی نووسین و بیروبۆچوونی کارمەندانی وەزارەتی هەندەرانیان تێدایە، بەو جۆرە کـۆی لاپەڕەکانی خۆی دەدات لە نزیکەی هەزار لاپەڕە کە سەرجەمیان دەربارەی لایەنـە کارگێڕییـەکانی ناوچـە داگیرکراوەکـانی میـسۆپۆتامیا، لەلایـەن هێزەکـانی ئینگلیزەوەو بۆ کارەکەی من شتی بەکەڵکیان تێدا بوو، بەڵام نـاوی مێجـەر نۆییێـل یەکجارو تەنها لەخشتەی مووچەی فەرمانبەرانی ئینگلیز لە لاپـەڕە ١٨٨دا هـاتووە کە مووچەی مانگانەی ١٢٥٠ ڕوپیێ بووە[5].

هـەر لـەو بەڵگەنامانـەدا هەسـت بـەوە دەکـەیت چـۆن مێجـەر نۆییێـل زۆر بـە پەرۆشەوە بۆتە پارێزەری کورد لە بواری کوشـتاری ئەرمەنـدا، چـونکە لـە هـەموو دەرفەتێکی ڕەخساودا باسی ئەوەی کردووە کە کورد نەك هەر بە هیچ جۆر ئۆباڵی ئـەو کوشـتارەیان ناکەوێتـە ئەسـتۆ، بـەڵکو هـەمان کـاتیش ((داڵـدەی هـەزاران ئەرمەنییان داوە)) و بەو جۆرە لە قڕکردن ڕزگاریان کردوون[6].

دوای ئەم کورتە پێشەکییە پوختەیەکی ((ڕۆژانەکانی مێجەر نۆییێل)) دەخەمـە بەرچاوی خوێنـەران و ئـیتر ئـەوانیش بۆخۆیـان بیروبۆچـوونەکانی دەرحـەق کـورد هەڵسەنگێنن کە بە داخەوە دۆستی کەم و دوژمنی زۆر بووە، ئەوەی وای لە گەلێك کوردو نووسـەری بیـانی کـردووە تـەنها شـاخ و داخـە سـەختەکانی کوردسـتان بـە دۆستی کورد لە قەڵەم بدەن.

---

(5) N. A., F. O., 371/4151, Plolitical, Turkey 1919-1920, File 144, Office of the Civil Commissioner, Baghdad, the 24th September, 1919, PP. 185, 188.

(6) ((Documents on British Foreign Policy 1919-1939)), First Series, Vol IV, 1919, PP. 678, 693, 782..etc.

پوختەی پێناسەی نۆیێل

ناوی تەواوی مێجەر نۆیێل بەم جۆرەیە: ئێدوارد چارلس ولیام نۆیێل، سەرەتا کاپتەن بووەو دوایی مێجەر. ئەوانەی لە نزیکەوە دیویانە دەڵێن پیاوێکی زیرەك و چوست و چالاك و گورج و گۆڵ و ڕووخۆش بووە، لە قوڵایی نەفسییەتی ڕۆژهەڵاتییەکان، بە تایبەت سەرەك هۆزەکانیان ، باش تێگەیشتبوو، بەر لەوەی بێتە کوردستان لە ناو بەختیارییەکانی باشووری ئێراندا کاری کردبوو، لە ساڵەکانی جەنگی جیهانیی ڕۆڵی دیاری بینیوە لە بزواندنی هۆزەکانی ئێراندا دژی ئەڵەمان و خزمەتی زۆری گەیاندۆتە ((کۆمپانیای نەوتی ئینگلیزیی-ئێرانی)) لە باشووری ئەو وڵاتە.

لە دوا قۆناغی جەنگی یەکەمدا نۆیێل توانیی لە نزیکەوە پێوەندیی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە سەرەك هۆزی دەسەڵاتداری کورددا دابمەزرێنێت و لەوساوە دەستی کردە فێربوونی زوبانی کوردی و بە پێی ئاگادارانی کورد، وەك لە ڕۆژانەکانیشیدا دەیبینین، زۆر باش فێری کوردی ببوو.

مێجەر نۆیێل چەند ساڵێکی لە کوردستان بردەسەرو خزمەتێکی دیاری کوردی کرد، هەڵبەت وا نەبووایە یەکێکی وەك ڕەفیق حیلمی لە خۆڕا نەبوو دەیگوت ئەگەر نەخشەو پێشنیارەکانی نۆیێل سەریان بگرتایە کورد بە گشت ئاواتەکانی خۆی دەگەیشت.

بەریتانییەکان مێجەر نۆیێلیان لە کوردستانەوە گواستەوە قەفقاس و لە گەڕانەوەیدا لەلایەن جەنگەڵییەکانەوە، کە لە گەیلان دژی بەریتانیا خەباتیان دەکرد، دەسگیر کراو ئیتر جارێکی دی(*) کوردستان نەدییەوە.(**)

(*) ((دوای تایپکرنەوەی ئەم بەشەی کتێبەکە لە بنکەی ژین، پاشان ناردنەوەی، بە مەبەستی هەڵەچنی، بۆ لای من ئەو تێبینییەی خوارەوە بەبێ ئیمزا لەم پەراوێزەی دەستنووسەکەدا سەرنجی راکێشام: (ئەمە هەڵەیە، نۆیێل دوای بەربوونی لای جەنگەلییەکان، لە ١٩١٨ هاتە سلێمانی و شوباتی ١٩١٩ بە جێی هێشت، ١٩٢٢یش لەگەڵ شێخ مەحمودا هاتەوە بۆ سلێمانی، تا سەرەتای ١٩٢٣ پەیوەندی هەبوو) دواتر بۆم دەرکەوت ئەوە هاوکارم سەدیق ساڵح بووە ئەم تێبینییەی نووسیوە، لەبەر ئەوەی تێبینییەکانی ئەو لای من شایانی بایەخ پێدانن، بۆیە دەقەکەیم بە تەلەفۆن بە د. کەمال گووت و هەردوولا پێکهاتین لێرەدا بیخەمە بەردەم توژەران-ع.زەنگەنە)).

(**) ((بڕوا بکە زەنگەنە مەبەستم کوردستانی ئێرانە، ئەگینا کوردناسێك نییە نەزانێ دوای ئەوە چەند ساڵێك نوئێل لە کوردستانی باشوور کاری کردووە و لە هەردوو نامەی دکتۆراکەمدا لەگەڵێك نووسینی دیکەمدا بەدرێژی ئاماژەم بۆ ئەو راستییانە کردووە - کەمال مەزهەر)).

((ئەو تێبینییەی سەرەوەی دوکتۆر بۆ چاپی دووەمی ئەم کتێبە نووسراوە - ع. زەنگەنە))

ڕۆژانەی یەکەمی مێجەر نۆیێل

یەکەم ((ڕۆژانەکانی مێجەر نۆیێل)) لە فایلی ژمارە ٦٠٨/٩٥ی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیادا دانراوە(7). کۆی لاپەڕەکانی ئەو ڕۆژانەیە چواردە لاپەڕەی قەوارە گەورەی چڕوپڕەو باسی پوختەی سەرنجەکانی دەکات لە ماوەی ئەو گەشتەیدا لە کوردستان کە ڕۆژی حەوتی نیسانی ساڵی ١٩١٩ دەستی پێکردووەو ڕۆژی بیستوسێی نیسانی هەمان ساڵ تەواوی کردووە، واتا ماوەی گەشتی یەکەمیان زۆر کورت بووە بۆیەکا هەڵبەت ئەنجامەکانیشی زۆر لە گەشتی دووەمیان کەمتر بوون، وێڕای ئەوەیش نۆیێل لەگەڵ گەشتی یەکەمیدا هیچ وێنەیەکی بڵاونەکردۆتەوە، بەڵام لە ڕووی چاپەوە ئەمیان ڕێکوپێکترە لەویان(8).

مێجەر نۆیێل لە موسڵەوە گەشتی یەکەمی دەست پێ دەکات، لە حەوتی نیساندا لەو شارەوە ڕووی کردۆتە ئەو هێڵەی دوایی بووە سنووری نێوان عیراق و تورکیا، لە دوازدەی نیسانیشەوە گەیشتۆتە ناوچەکانی سەر بە قەزای نەسیبەین و باسی هۆزە کوردەکانی و دوا وێستگەی هێڵی شەمەندەفەری بە ناوبانگی بەغدا-بەرلین دەکات کە ئەڵەمانەکان لەوێ دروستیان کردووە (ل١). نۆیێل، لاپەڕەی دواتری ڕۆژانەکانی یەکەمی تەرخان کردووە بۆ هەمان بابەتی نەسیبەین لە چواردە تاحەڤدەی نیسانی ١٩١٩(ل٢).

بایەخی دیموگرافیی ئەو خشتەیەی مێجەر نۆیێل، کە لاپەڕە سێی بۆ تەرخان کردووە، زۆرە، چونکە شتی وردی کەم زانراوی دەربارەی هۆزەکانی قەزای نەسیبەین تێدایە کە وەك دەڵێت، هەشتیان کوردو تەنها دووانیان عەرەبن، بەڵام عەرەبەکان بە ژمارە پێنج هەزارو کوردەکان چوار هەزارو هەشت سەد کەسن(ل٣).

ڕۆژی حەڤدەی نیسان، مێجەر نۆیێل ڕاپۆرتێکی بایەخداری بەم ناونیشانەوە تەواو کردووە ((ڕاپۆرت دەربارەی ژیانی ئابووریی قەزای نەسیبەین)) کە دوو لاپەڕەی ڕۆژانەکەی بۆ تەرخان کردووە (ل ٥-٦). لاپەڕەی دواتریشی تەرخان

(7) N. A., F. O., 608/95, Sitiuation in Nisibin Qaza, Transmits diary of Major E. Noel on special duty from April 7 to April 23, P. 665.

(8) Ibid, ((Diary of major E. Noel on Special Duty)), PP. 667-673.

کردووه بۆ ڕاپـۆرتێکی دانسقەی تـر بـەم ناوونیـشانە ((**ڕاپـۆرت دەربـارەی هێڵـی تەلگرافی نێوان موسڵ و نەسیبەین**)) (ل٧).

مێجەر نۆییێل، بەشێکی زۆری ڕۆژانـەکانی یەکـەمی تـەرخان کـردووە بـۆ باسـی گاورەکانی قەزای نەسـیبەین کـە لـە ڕۆژگـاری سـوڵتان عەبدولحەمیـدی دووەمـەوە سەرنجی ڕای گشتی و دەزگا دیپلۆماسییەکانی ڕۆژئاوایـان ڕاکێـشابوو، سـەرەتای لاپـەڕە چـواری ڕۆژانـەکانی تـەرخان کـردووە بـۆ بابـەتی ((**بـارودۆخی گاورەکـانی قەزای نەسیبەین**)) (ل٤)، لە لاپەڕە نۆیشیدا باسی ئەو کۆبوونەوەیەمان بۆ دەکات کە بیستودووی نیسان لە ماردین لەگەڵ سەرۆکی تایفە گاورەکاندا-یەعقووبییـەکان و سریانە کاسۆلیکەکان و کلدانەکاندا[9] سازی کـردووە، ئـەوەی لـەم بـووارەدا سـەرنج ڕادەکێشێت ئەو تێبینییەی مێجەر نۆییێلە دەربارەی پێوەندیی باشی نێوان موسڵمان و کلدانەکانی ناوچەکەیە بە پێچەوانەی پێوەنـدیی موسـڵمانەکان بـە تایفـە گاورەکـانی ترەوە (ل٩). ڕۆژی بیـست‌وپێنجی نیـسانیش، واتـا لـە دوا ڕۆژی گەشـتی یەکەمیـدا، مێجـەر نۆییێـل ڕاپـۆرتێکی گـرنگ دەربـارەی کوشـتاری سـاڵی ١٩١٥ی ئەرمـەن لـە ڕۆژگـاری ئیتحادییەکاندا بـەم ناوونیـشانەوە تـەواو دەکـات ((**کوشـتاری گاورەکـانی ویلایەتی دیاریەکر لەساڵی ١٩١٥دا**)) (ل ١٠-١٢).

وێـڕای هـەموو ئەوانـەی سـەرەوە نۆییێـل لـە هـەمان ڕۆژانـەدا زانیـاریی تـری دەربارەی شوێنی ژیانی کارمەندانی پێشووی هێڵی شـەمەندەفەری بەغـدا-بـەرلین لە باکووری شاری نەسیبەین و ڕۆڵـی پیاوەکـانی سـەرەک هـۆزی کـوردی ناوچـەکە حەمـە ئاغـای محـە لـە پاراسـتنی ئـەو شـوێنە دەکـات جگـە لەوەسـفی هێزەکـانی بەریتانیا لـە نەسـیبەین. کـە نـۆزدەی نیـسانیش نەسـیبەین بـەجێ دەهێڵـێ و ڕوو دەکاتە شاری ماردین باسی هۆزەکانی ئەو ناوچەیەشمان بۆ دەکـات و خـشتەیەکی کردووە دەربارەی ئەو لایەنانەی لەو ڕۆژانەدا سەرانەیان دەداو بەکێیان دەدا(ل٨).

مێجەر نۆییێل، ڕۆژی بیستی نیسان دەگاتە شاری مـاردین و لـەوێ زەکـی بـەگی پارێزگاری نوێی شار زۆر سەرنجی ڕادەکێشێت، چونکە پیاوێکی دنیادیـدەی سـەر

(9) ئەرمەن لە نەسیبەین و ماردینیش دەژیان، بەڵام وەك مێجەر نۆییێل دەڵێت: ئەرمەنەکان لەو ناوچانە سەرەك تایفەی خۆیان نەبووە.

بە ئینگلیزەو بە دڵ دەیەوێ یاریدەی گاورەکانی ناوچەکە بدات (ل ٨). وەك گوتمان نۆییێل بەشێکی زۆری لاپەڕەی دواتری یەکەم ڕۆژانەکانی بۆ پێوەندیی نێوان موسڵمان و گاورەکانی ماردین تەرخان کردووە، بەڵام لە دوا بابەتی ئەو لاپەڕەیەدا سەرنجەکانی خۆیمان دەربارەی هۆزەکانی هەمان ناوچە بۆ باس دەکات (ل٩).

بەو جۆرە لە چواردە لاپەڕەدا مێجەر نۆییێل زنجیرەیەك زانیاریی دەگمەنمان دەربارەی ناوچەیەکی فراوانی کوردستان دەداتێ، بەڵام لەبەر ئەو هۆیانەی ئاماژەمان پێ داون ڕۆژانەکانی گەشتی دووەمی مێجەر نۆییێل لە هەموو ڕوویەکەوە بایەخیان، چ بۆ خوێنەری ئاسایی و چ بۆ شارەزایان، زۆرترە. با ئەوەیش بڵێین نۆییێل زاراوەی کوردستانی بۆ ناونیشانی ڕوژانەکانی یەکەمی بەکار نەهێناوە.

ڕۆژانەی دووەمی مێجەر نۆییێل

دووەم ((ڕۆژانەکانی مێجەر نۆییێل))، وەك پاشکۆ لەگەڵ فایلی ژمارە ٣٧١ ڤـ٥٠٦٨ی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیادا دانراوە. کۆی لاپەڕەکانی ئەو ڕۆژانەیە حەفتاو شەش لاپەڕەیە[10] و باسی پوختەی سەرنجەکانی دەکات لە ماوەی ئەو گەشتەیدا لە کوردستان کە ڕۆژی چواردەی حوزەیرانی ساڵی ١٩١٩ دەستی پێی کردووەو ڕۆژی بیستویەکی ئەیلوولی هەمان ساڵ تەواوی کردووە[11].

---

(10) N. A., F. O., 371/5068, Political, Eastern Turkey, File 11, 1920, ((Diary of Major E. M. Noel)), C. I. E., D. S. O., on special duty in Kurdistan, from June 14th. to September 21st, 1919.

(11) بەختەوەر بووم کە زانیم ژمارەیەك ڕووناکبیری دڵسۆزی وەك سەباحی غالب و دوکتۆر نەجاتی عەبدوڵڵا ئەو ڕۆژانەیان دیوە، ئەوی ڕاستی بێ زۆر لە دڵم گران هات کە نەم زانیبوو ئەم بەرهەمەیش شەش ساڵ لەمەوبەر لە سلێمانی چاپکراوەو تاوەکو ئێستایش نەمدیوە، ئەگینا بێگومان بە پێی توانا هەڵمدەسەنگاند (مێجەر نۆییێل، سەرنجدانێکی بارودۆخی کورد، وەرگێڕانی: سدیق سالح، سلێمانی، ٢٠٠١). هەر لەم ڕۆژانەیشدا لە ڕێگەی کاك سەربەست کەرکووکییەوە بەوەم زانی کە لە ((مەڵبەندی ڕۆشنبیری کورد))، لە لەندەن نزیکەی ٥٠٠ دانە لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیا هەیەو تا ئێستا ژمارەیەك قوتابیی کوردو ئینگلیز کەڵکیان لێ وەرگرتووە.

مێجەر نوییڵ

وێنەکانی ناو ئەم ڕۆژانەیە یەکجار ڕازاوەو پــر مانــان، زۆر ســەیرە لــەو ســاڵەداو لــەکاتی گەشــتێکدا لــە وڵاتێکــی دواکــەوتووی وەك کوردســتاندا نۆییــل تــوانیبێتی وێنەی وا ڕێکوپێك بگرێت[12].

---

(12) لە چەند شوێنێکی باسەکانی بەر لە ئێستەی ئەم کتێبەدا ئاماژەمان بۆ ئەو وێنانە کردووە، وا لێرەشدا چەند نموونەیەکی تر دەربارەیان دەهێنینەوە.

کورد واتەنی دووەم ڕۆژانەکانی مێجەر نۆیێل بە زانیاری و سەرژمێرو سەرنجی زۆر دەگمەن و زۆر بەسوود تەنراون، گەلێکیان بریتین لەشتی نوێ، تەنانەت بە نیسبەت شارەزایانیشەوە، وێڕای شتی ئەوتۆیش کە هەمیشە مایەی شانازین، وەك ئەوەی لەژێر لاپەڕە هەشتدا نووسیویە: (**لە هەر قزڵباشێك بپرسی تۆ کێی یەك وەڵامی هەیە – ئەم کرمانجین**). لەژێر وێنەی عومەر ئاغای سەرۆکی گورێجیك Gurrejik یشدا نووسیویە: ((**هەستی دژ بە حوکمەت لەناو ئەندامانی ئەم هۆزەدا زۆر بەهێزە. خانووبەرەی هەزاران لە سەربازە هەڵاتووەکان (لە لەشکری تورك– ك.م.) سووتێنران و لەگەڵ زەویدا تەخت کراون. ئافرەت و منداڵ لە برسانا دەمرن و لەسەرمانا رەق هەڵدێن**)) (**بڕوانە: ژێر وێنەی بەرانبەر لاپەڕە ١٨**).

لەژێر وێنەیەکی تریشدا دەقی ئەم قسانە دەخوێنیتەوە: (**ساندوگ Sandug**) ژنە ئەرمەنییەکە کە کوردێك کیلۆس (Kilos)ی کوڕی لەمەرگ قوتار کردووە. ساندۆگ، زۆر بە ڕاشکاوی ڕایگەیاند کوڕەکەی هەر هیچ لەوە دوو دڵ نییە ئەو ماڵە کوردە بەجێ بهێڵێ کەوا باش ڕەفتاریان لەگەڵ کرد، مەبەستی لەوەیە دڵنیایە کەس هیچی لێ ناکات (**بڕوانە: ژێر وێنەی لاپەڕە ٢٧**).

شتی بایەخداری نێو دووەم ڕۆژانەکانی مێجەر نۆیێل زۆر زۆرن، تایبەت دەربارەی هۆزە کوردەکان و داب و نەریت و پێوەندییان بە دراوسێکانیانەوە. بە وێنە بەش بە حاڵی خۆم لە یادم نییە لە وێنەی زانیارییەکانی مێجەر نوییێلم دەربارەی هۆزی ئاتمی (Atmi) لە هیچ سەرچاوەیەکی تردا خوێندبێتەوە کە ئەمەی لای خوارەوە پوختەی ئەو زانیارییانەیە:

ڕاپۆرت دەربارەی کوردی ئاتمی کە لەناوچە شاخاوییەکانی نێوان مەرعەش و مەلاتییەدا دەژین. وشەی ئاتمی لەلایەن حوکمەتەوە گۆڕدراوە بۆ ئاتمیللی(Atmilli)

(١) مێژوو:

ئاتمییەکان، چەند سەدەیەك لەمەوبەر، لە گومش مەدێن (Gumish Madden)ی نزیك خەرپوتەوە هاتوونەتە مەڵبەندی ئێستەیان، گەلێك زەحمەتە هیچ زانیارییەك یا پاشماوەیەك دەربارەی مێژووی ڕابردوویان بزانرێ.

(٢) سەرژمێر:

ئـەم هـۆزە لـە ١٥٦٥ خێـزان پێکهـاتووە کـە ١٥٠٥ خێزانیـان دەوارنـشینن. ئەندامانی هۆزی ئاتمی لەم قەزایانە دەژین:

قەزا	ژمارەی گوند	ژمارەی خانوویەرە	تێبینی
بازارجیك Bazarjik	٨	١٠٤٠	١٣٠ خێزانیـــان بەیـــەکجارەکی لەدەشتایکاندا ماونەتەوە.
بێهەسنیٚ Behesne	٧	٦٨٠	٨٥ خێزانیـــان بەیـــەکجارەکی لـــە دەشتاێکاندا ماونەتەوە.
ئەلبستان Albistan	١١	٦٥٥	گونـــدەکانیان کەوتوونەتـــە ناوچـــە شاخاوێکانەوە، دەواری
ئاقچەداغ Akchadagh	٢	١٨٠	دەواری هاوینـــەیان کەوتۆتـــە نزیـــك گوندەکانیانەوە.
کۆی ژمارە	٢٨	٢٥٦٥	

لیستی تەواوی گوندەکان لە پاشکۆی ژمارە یەکدایە. هاوینەهەوارەکانیان بریتین لە سیرکلی (Sirkili) و نوکراخ داغ (Nukrakh Dagh)کە کەوتوونەتە سەرهێڵی پانی (خـط العـرض) ٣٨و هێڵـی درێـژی (خـط الطـول) ٥ر٣٧، هاتووچـۆ لـەنێوان هـاوین و زسـتانە هەوارەکانیانـدا بـە پـێ سـێ ڕۆژ دەخـایێنێ، ناوەنـدی مـایس بـەرەو هاوینـە هەوارەکانیان سەردەکەون و ئەیلوولیش بەرەو زستانە هەوارەکان دێنەخوار.

چەند بەشێکی تریش لە هۆزی ئاتمی سەربەخۆن، لە گومشی نزیك خـەرپوت و لە ئەرەبگیرو ئیسلاحییەو کلس و مەرعەش دەژین.ئەم هۆزانە ٢٠٠ چەکدار دەدەنە لەشکری تـورك، لەوانـە نزیکـەی سـێ کەسـیان ناگەڕێنـەوە. ئـەم زیانـە سـەرباری ئەوانەی بە ئەنفلۆنزای ئیسپانی Spanish Influenza و لە برسـاناو بـە هـۆی تـرەوە دەمرن بوونەتە هۆی کەم بوونەوەی لەسەدا دەی ژمارەی ئەندامانی هۆزی ئاتمی.

(٣) زوبان[13]:

کوردی و تورکی بەکار دەهێنن، کرمانجییەکەیان زۆر لە زمانی گفتوگۆی دانیشتووانی دیاربەکر نزیکە ، ڕەنگبێ جیاوازی لە نێوانیاندا لەشەش تا حەوت دەرسەد تێپەر نەکات.

(٤) جل و بەرگ:

هاوینان شەڵوار (Sholwar) لەبەر دەکەن، کە پانتۆڵێکی کراوەی ڕەنگاوڕەنگە، لەگەڵ زەبووم (Zabum) کە بریتییە لە چاکەتێکی سەربازی، بە پشتێن دەبەسترێ و لەکاتی شەڕدا بەکاری دەهێنن، لەگەڵ ساکۆ (Saku) کە ئەمەیش چاکەتێکە بە تەرزی چاکەتی ئەورووپی بڕدراوە (ل ٣٨). زستانانیش شاڵو شەپك لەبەر دەکەن، کە جل و بەرگێکی نەتەوەیی کوردە. فێسێکی سوور[14] یا کولیك (Kullik) (کڵاو–ك.م.)ی سپی، کە لەلباد دروست کراوە، لەگەڵ پۆگاریێ (Pugarree)[15] لەسەر دەنێن.

(٥) ئایین:

لەوانەیە نیوەی ئەندامانی ئەم هۆزە شیعە بن (کە بە عەلەوی ناسراون)، نیوەکەی تریشیان سوونەن، هەستی ئایینی (مەبەستی جیاوازی و دووبەرەکییە– ك.م.) لەنێوان شیعە و سوونەکانیاندا نییە، ژن و ژنخوازی لایان ئاساییەو نە ژنەکەو نە منداڵەکانی پابەندی هیچ شەرتو شروتێك نابن، هەر بەچاوی موسڵمان سەیری سوونە و شیعەیان دەکەن، هەست بە جیاوازیی نەریتی ئایینی ناکرێ، ڕاستە مەلاو سەیدو ئەو جۆرە کەسانەیان لەناودا هەیە، بەڵام ڕۆڵیان زۆر کەمە.

---

(13) لە دەقی ڕۆژانەکاندا بۆ جلوبەرگ لە بریتی ژمارە چوار ژمارەی (٣أ) دانراوە کە دیارە ئەوە بەهۆی باری سەختی چاپەوە رووی داوە، ئێمە زنجیرەی ژمارەکانمان نەپچراندووە، بۆیەکا لێرەوە ژمارەی ناونیشانەکانی ئەم بابەتە لەگەڵ دەقی ئینگلیزییەکەدا یەك ناگرنەوە.

(14) شایانی باسە فێست بە ئینگلیزی Fezی پێ دەڵێن، نوێژل بۆ خۆیشی ئاماژەی بۆ ئەو لەیەکچوونە کردووە.

(15) لێرەدا نوێژل وشەی Puggarree ی بەکارهێناوە کە لە هەموو فەرهەنگێکدا نییە، لە ((فەرهەنگی ئینگلیزیی ئۆکسفۆرد))دا Oxford English Dictionary دەڵێت پۆگاریێ شتێکە لەسەر دەکرێ و لەناو گەلانی ڕۆژهەڵاتدا، وەك هندییەکان، باوە.

(٦) سەرۆکەکانیان:

سەرۆکی ئێستایان یەعقوب پاشای[16] کوڕی سلێمان ئاغای کوڕی محەمەد ئاغای کوڕی باز ئاغای کوڕی ناصیف ئاغای کوڕی ئیبراهیم ئاغایە، برایەکی هەیە ناوی شێخ محەمەدە، خێزانیشی کچی تاپۆ ئاغایە.

یەعقوب پاشا، پیاوێکی لاوازە، باڵای پێنج پێ و نۆ ئینجە[17]، تا ڕادەیەك مەنگ و چاو بەگومانە، دوور نییە ئەوەیش ئەنجامی ئەو کارەی تورکەکان بێ کە ساڵی پار بۆ ماوەی نۆ مانگ، بە تۆمەتی یاریدەدانی چەند دەستەیەك چەتەی یاخیبوو، بەندیان کردبوو.

پاشا پیاوێکی دونیادیدەیە، بەڵام جاروبار زوو هەڵدەچێ و زۆر دەڕوا، هەمان کات بەخشندەو چاکەخوازە، خوو و ڕەوشتی تری باشی زۆرە، بێ ئەندازە دژی تورکەو نیشتمانپەروەرێکی کوردی ڕەسەنە.

(٧) لە ڕووی سەربازی و سیاسییەوە:

ئەندامانی هۆزی ئاتمی وەك شەڕکەری لێهاتوو ناوبانگیان دەرکردووە، گەلێك زەحمەتە ژمارەی چەکی ئەم هۆزە مەزەندە بکرێ، یەعقوب پاشا جارێك بە نهێنی بە نوێنەرێکی کوردی گوتووە ئەو خاوەنی دوو هەزار تفەنگە.

نرخی تفەنگێکی تورکی دەگاتە هەشت لیرەی تورکی، نرخی سەد گوللەش خۆی دەدات لە پێنج تا دە مەجیدی، ئەو هۆزە پەنجا سوارەیشی هەیە.

پێوەندیی هۆزی ئاتمی لەگەڵ کوردی بەلیامی (Balliam) قەزای مەلاتییە باش نییە، پار لەسەر کچێك شەڕ لە نێوانیادا قەوما، دەڵێن لەوانەیە ئەم زستانەیش دووبەرەکیی لە نێوانیاندا بتەقێتەوە، لەگەڵ ئەوەیشدا دوژمنایەتی لە نێوان ئەم دوو هۆزەدا دیاردەیەکی هێند کاریگەر نییە. ئابی ساڵی ١٩١٩ ئاتمییەکان بە هیچ جۆر نەکەوتنە ژێر کاریگەریی پڕۆپاگەندەی دژ بە بەریتانیا، یا

---

(16) نۆییێل وێنەیەکی گەورەی یەعقوب پاشاو مەجلیسەکەی لەگەڵ ڕاپۆرتەکەیدا بڵاوکردۆتەوە، لە وێنەکەدا یەعقوب پاشا وەك سەرەك هۆزێکی بە جەوهەرو لێهاتوو دەرچووە.

(17) پێ، واتا Foot ، دوازدە ئینجە، بە وێنەکەشیدا دیارە یەعقوب پاشا کەڵەگەت نییە.

هی پان ئیسلامییەکان، زۆر زەحمەتیشە پرۆپاگەندەیەکی لەو بابەتە بتوانێت هیچ کارێکیان تێ بکات.

دوای هەموو ئەمانە لە تۆ خاڵی سەرەکیی تردا (ل٣٩) بە هەمان دەستوور باسی سەنگ و پێوانە و نرخ و پارەو پوول و کشتوکاڵ و مەڕو ماڵات و بەرهەمی سروشتی و هونەرو بازرگانی و ژیانی ئابووریی و زەوی‌و زارو باری تەندروستی و جۆری نەخۆشییە بڵاوەکانی ناو هۆزی ئاتمی و شێوازی ساکاری بەرەنگاربوونەوەیان دەکات و هەموویشیانی بە پاڵپشتی نموونەو ژمارەی زۆر تۆمار کردووە. بە وێنە دەربارەی مەڕو ماڵات دەڵێ:

((بەر لە جەنگ (جەنگی یەکەمی جیهان–ک.م.) خێزانی دەوڵەمەند دوو سەد سەر مەڕو بزنی هەبوو و خێزانی نەداریش بیستوپێنج سەر ، دوای جەنگ ئەو ژمارانە بە ڕێژەی لە سەدا پەنجا هاتنە خوارێ))(*) (ل٤٠).

دیسانەوە بنەماڵەی بەدرخانێکان

بەر لە ئێستە دەیان جار ناوی ئەندامانی بنەماڵەی بەدرخانی لەم کتێبەدا هاتووە، کە بەشێکیان پێوەندیی ڕاستەوخۆیان بە ڕۆژانەکانی مێجەر نۆییلەوە هەیە. نۆییل، لە دووەم ڕۆژانەکانیدا بەشێکی سەربەخۆی بۆ بەدرخانییەکان تەرخان کردووە کە ئەمەی خوارەوە پوختەکەیەتی:

(*) لێرەدا حەز دەکەم ئاماژە بۆ بۆچوونی کوردێکی شارەزا بکەم، کە لەپێشەکیی ئەو کارەمدا لەبارەیەوە گوتوومە دوکتۆر ئەمین موتابچی هەموو شەوێك دوای سەعات حەوت تەلەفۆنم بۆ دەکات تاوەکو بزانێت دەستکەوتە نوێکانی کاری ئەو ڕۆژەم چین، هەموو جارێکیش زۆر بەگەرمی پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە پێویستە ڕۆژێك زووتر ئەم بەرکولە بخەمە بەردەمی خوێنەرانی کورد، ئێمشەو، پازدە لەسەر شازدەی نیسانی ٢٠٠٧، دوای ئەوەی پوختەی ئەم بەشەی ڕاپۆرتەکەی مێجەر نوێڵم بۆی خوێندەوە گەلێك حەپەساو لە قسەدا لەگەڵ سەفەرنامەکەی ناسر خوسرەودا بەراوردی کردو وەك شارەزایەك فەرمووی ئەم ڕاپۆرتەی نۆییل هەزار بەردی داوە بە پشتی ئەو سەفەرنامە دانسقەیەدا!

ماڵباتا بەدرخانییان نیڤ دەوڵەتەك

دانیشتووان (لەڕاستەوە بۆ چەپ): بەحری بەگ، عەلی شامیل پاشا، ئەمین عالی بەدرخان (باوکی سورەیا و جەلادەت و کامەران بەدرخان)

ڕاوەستاوان (لەڕاستەوە بۆ چەپ): کامیل، میقداد میدحەت، حەسەن، موراد ڕەمزی بەگ (ئەم وێنەیە لەساڵی ١٨٨٠ دا گیراوە).

((ئەم بنەماڵەیە دەچنەوە سەر خالید کوری وەلیدی بەناوبانگ[*] کە یەکێك بوو لە سەرکردە هەرە لێهاتووەکانی ئیسلام، بۆیەکا جاروبار بە بنەماڵەی خالیدیش ناو دەبرێن..باپیرە گەورەی بەدرخانێکان هەر زوو دوای هیجرەت لە عەرەبستانەوە کۆچیان کردە کوردستان و شاری جەزیرەی ئیبن عومەریان دروست کرد. دەسەڵاتی ئەو بنەماڵەیە بە عەزیزی ناسراو تا ساڵی ١٨٤٧ حوکمرانییان کرد. حوکمەتی عەزیزی تا ڕۆژگاری فەرمانرەوایی سوڵتان سەلیم تەواو سەربەخۆ بوو...))(ل ٥٣).

(*) ((لە شوێنێکی دیکەی ئەم کتێبەدا پەراوێزمان بۆ ئەو بۆچوونە کردووە – ع.زەنگەنە))

((سالّی ١٨٣٩ میر بەدرخان (لەلایەن سولّتانەوە—ك.م.) کرایە سەرکردەی فەخریی لەشکری عوسمانی و لەجەنگی (Nisib) دا بەشدار بوو، لەو شەڕەدا تورکەکان لەلایەن ئیبراهیم پاشای (کوڕی محەمەد عەلیی گەورەوە—ك.م.) زۆر خراپ شکێنران. میر بەدرخان هێزەکەی خۆی کشانەوە دیاربەکرو لەوێشەوە بۆ جزیرو کەڵکی لەشکاندنی تورك وەرگرت بۆ ئەوەی سنووری دەسەڵاتی بگەیێنێتە هەکاری و لێرەیش (خەڵکی ناوچەکە—ك.م.) بەگەرمی پێشوازییان لێی کرد.

ئەمە ئینزارێك بوو بۆ دەروازی بالاّ کە لەوە ترسا ناوچەکانی تری کوردستانیش بێنە ژێر سایەی دەسەڵاتی بەدرخان. عومەر پاشا کرایە مارشاڵی ئەنادۆڵ و فەرمانی درایێ لەشکرێك پێکەوە بنێ و دژی میری کوردان بکەوێتە ڕێ.

تورکەکان لە دیاربەکر کۆبوونەوەو لەوێوە دژی میری کورد کەوتنە ڕێ. شەڕی بێ ئەنجام[18](**)، دەستی پێکرد، بەلاّم بەدرخان ناچار بوو بکشێتەوە قەلاّی ئێڤراك (Evrak)، دوای چەند مانگێك بەرگریش قەلاّکە کەوت و لەوێ دەوروبەری شەش مانگ مایەوەو ئینجا دوورخرایەوە (دورگەی —ك.م.) کریت.

ڕێگەدرا بە میر بەدرخان دوو سەد کەس لە پیاوەکانی لەتەك خۆیدا بەرێتە کریت، ئەوانەی ڕۆڵێکی گەورەیان لە دامرکاندنەوەی ڕاپەرینی سالّی ١٨٥٦ی گرێکەکاندا بینی. لە پاداشتی ئەوەدا بەدرخان هێنرایەوە ئەستەموول و ڕێگەی پێدرا لەوێ نیشتەجێ بێت.

سالّی ١٨٦٦، واتا دوای دە ساڵ، بەدرخان تا کۆچی دوایی لە سالّی ١٨٧٠دا لە دیمەشق نیشتەجێ بوو. بەدرخان پاشا، لە گوندی ساڵحییە، کە سەعاتێك لە دیمەشقەوە دوورە، بەخاك سپێردرا، گۆڕەکەی نزیك گۆڕی بەناوبانگترین کوردە کە سەلاحەددینی ئەیوبییە.(**)

---

(18) ئەو زاراوەیە لە دەقی ڕۆژنامەکەدا بەم جۆرەیە Battle was indecisive کە واتای ((المعارك غیر الحاسمة)) دەگەیێنێت.

(*) ((ڕاستتر قەلاّی ئارۆخ بووە. تێبینی: عەبدولفەتاح بۆتانی (دکتۆر) لەسەر چاپی یەکەمی ئەم کتێبە— ع. زەنگەنە))

(**) ((ڕاستتر بەدرخان لە سالّی ١٨٦٩دا کۆچی دوایی کردووە، گۆڕەکەیشی نزیك گۆڕی مەولانا خالیدی نەقشبەندی بووە، کە ئەویش هەر کوردە. تێبینی: عەبدولفەتاح بۆتانی (دکتۆر) لەسەر چاپی یەکەم— ع. زەنگەنە))

بەدرخان ئەوەت کوڕی دوای خۆی بەجێ هێشت. ئەم بنەماڵە گەورەیە هەمیشە بە ناوەوەی بزووتنەوەی دژ بە حوکمەتی عوسمانییەوە خەریك بوون. شفرەیەکی تورکیی تایبەت بە بەدرخان هەیە (کە دەقەکەی دەڵێت–ك.م.) گشت بەدرخانییەکان، پایەو مەقام و توانایان هەرچییەك بێت، گیرۆدەی دوورخستنەوەو بەندیو ئەسارەت بوون))[19]. (ل ٥٣).

بەپێی زانیارییەکانی مێجەر نۆییل بەدرخان پاشا ((لە دوا ساڵی ژیانیدا لە پێناو یەکگرتنی وڵاتەکەیدا رووی کردە رووسیا. ئەو دوو بەدرخانییەی بە گەرمی دووی ئەم شەپۆلە کەوتن کامیل بەگ و عەبدولڕەزاق بەگ[20] بوون، ساڵی ١٩١٧ ئەو دووانە لەلایەن رووسیاوە کرانە والیی بەدلیس و ئەرزڕۆم. ساڵی ١٩١٨ عەبدولڕەزاق بەگ لەلایەن تورکەکانەوە دەزگیرکراو لە موسڵ بەندکرا، دەڵێن کامیل بەگیش لە تفلیسی (جۆرجیا–ك.م.) یە)) (ل ٥٤).

لە هەمان لاپەڕە پەنجاو چواردا نۆییل ئەم زانیارییانەی دەربارەی بەدرخانییەکان لە دوای شۆڕشی تورکە لاوەکانی ساڵی ١٩٠٨ەوە بۆ تۆمار کردووین.

((ساڵی ١٩١٠ حسەین پاشاو حەسەن بەگ بوونە نوێنەری کوردستان لە پەرلەماندا، یەکسەر دوای هەڵبژاردنیان فەرمانی گرتنیان دەرچوو، ئەوانیش پەنایان بردە بەر ناوچە شاخاوییەکان و لەوێ شەش مانگیان بە ئاوارەیی بردەسەر. تورکەکان حسەین پاشایان دەزگیرکردو بە دزییەوە کوشتیان[*]. یەکێك لەوانەی

---

(19) لە دەقی ڕۆژانەکەدا وەها هاتووە:

((There is a special group for Badr Khan in the Turkish cypher. All Badr Khans of any ability and energy have suffered exile and imprisonment)), -((Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan))P.53.

(20) شایانی گوتنە عەبدولڕەزاق بەدرخان بەر لە جەنگی یەکەمی جیهان مەشخەڵی کوردایەتیی بنەماڵەکەی بەسەرکەوتوویی گەیاندە کوردستانی ڕۆژهەڵات و یەکەم کۆمەڵەو یەکەم قوتابخانەی کوردیی لە شاری خۆی دامەزراند، قوتابییانی ئەو قوتابخانەیە بە پیتی لاتینی دەیاننووسی.

(*) ((دیارە ئەم بۆچوونەی کوشتنی حسێن پاشا لێرەدا راست نییە، بەڵکو ئەو زاتە دوای نەشتەرگەریی بە مردنی خۆی کۆچی دوایی کردووە، ئەو هەواڵەو وێنەکەی لەژمارە (٢) و (٣) گۆڤاری (ڕۆژی کورد) بڵاوکراوەتەوە–ع.زەنگەنە)).

لەشاخ لە گەڵیدا بوون و ناوی سلێمان بەگەو ئەویش بەدرخانییە، سێ ساڵ دوای ئەو دەربەدەرییەی مایەوەو ئەنجام لە دەرگوڵ لەلایەن سیخوڕەکانی ئەوڕەحمان ئاغای شەڕناخەوە، کە دوژمنی باوەکوشتەی بەدرخانییەکان بوو، دەزگیر کرا)) (ل٥٤).

لەلاپەڕەی دواتری ڕۆژانەکانیدا مێجەر نۆییێل دەربارەی عەبدولڕەحمان بەگی بەدرخان، کەوا دیارە یەکێك بووە لە هەرە مۆدێرینەکانی ئەو بنەماڵەیە و ماوەیەك سەرنووسەری (کوردستان)ی یەکەم ڕۆژنامەی کوردیی و یەکێك لە ئەندامانی وەفدی کوردیی بووە بۆ یەکەم کۆنفرانسی تورکە لاوەکان کە ڕۆژی چواری شوباتی ساڵی ١٩٠٢ لە پاریس بەسترا، دەربارەی دەڵێت:

((عەبدولڕەحمان بەدرخان یازدە ساڵان لە سویسرە ژیاو هەر لەوێش ژنێکی سویسرەیی هێنا(**)، دەڵێن پیاوێکی زۆر دووربین و دونیادیدە و خاوەن دیدو بۆچوونی پێشکەوتنخوازە، لە کاتی شەڕی نێوان تورك و یۆنانییەکاندا کرایە موتەسەریفی ئایدن، لەوێش زۆر باش ڕەفتاری کردووە))(ل ٥٥).

بەر لەوەیش نۆییێل ئەم هەواڵە نەبیستراوەمان پێ ڕادەگەیێنێت: ((حوکمەتی تورکی بەرانبەر ئەو زەرەرو زیانە زۆرەی بەر ماڵ و موڵکی بەدرخان کەوتووە بڕیاری داوە مانگانە دوو سەد لیرەی تورکی تەقاویتی بۆ بنەماڵەکەی ببڕێتەوە))(***) (ل ٥٤).

(**) ((ئەو ژنە سویسرییە ناوی (ئیلیزابێت) بووەو لە ماڵباتێکی ئەریستوکرات بووە، بنۆڕە: ڕۆژنامەنووس (گۆڤار) ژمارە (٨) ٢٠٠٦ — دیدارەك دگەل مالمیسانژ—ع.زەنگەنە)).

(***) ((لەبارەی ئەو بڕە پارەیەو چۆنیەتی دابەش کردنی لەنێوان میراتگرانی بەدرخان پاشا، بنۆڕە: مالمیسانژ، بدرخانیو جزیرە بوتان، ترجمة: شوکر مصطفی، اربیل ١٩٩٨ — ع.زەنگەنە)).

عەبدولڕەحمان بەدرخان (١٨٦٨–١٩٣٦)

خاوەنی یەکەمین رۆژنامەی کوردی لەگەڵ ئیلیزابێتی هاوسەری و منداڵەکانیان

(ئەم وێنەیە دیاریی مالمیسانژە و لە ژمارە ٨ی "گۆڤاری رۆژنامەنووس" دا بڵاوکراوەتەوە)

دوا بەشی راپۆرتەکەی مێجەر نۆییل تەرخان کراوە بۆ بابەتی شێوازی سەرژمێرکردن لەلایەن تورکەکانەوە کە بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٠٥دا دەستی پێکردووە، ناونیشانی ئەو بەشە بەم جۆرەیە:

((راپۆرت دەربارەی سەرژمێرو ژماردن لای تورک))[21] (ل ٥٦–٥٧).

(21) ((Report on Turkish Census Figures)), ((Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan)), PP. 56-57.

پاشکۆی دووەم

ڕۆژانەکانی نۆبێل

ڕۆژانەکانی مێجەر نۆبێل، دوای نۆزدە لاپەڕەی دووەم، بۆ پاشکۆکانی تەرخان کراون (ل٥٨-٧٦). ((ڕۆژژمێری کوردی Kurdish Galendar)) ناونیشانی یەکێك لەو پاشکۆیانەیە کە لەسەرەتادا ناوی مانگەکانی بە ئینگلیزی و تورکی و کوردی بەم جۆرە تۆمار کردووە[22]:

کوردی	تورکی
کانون پاشی	کانونی ئەوەل
گایجوك[23]	شوبات
ئادار	مارت
نیسان	نیسان
گوڵان	مایس
حزەیران	حەزیران
تیرماە	تەموز
تەباخ	ئاوستۆس
ئیلول یا ئێلول	ئەیلوول
چریا باری	تەشرین ئەوەل
چریا پاشی	تەشرین ثانی
کانونا باری	کانون ئەوەل

بەهار، بەلای کوردەوە، لە یەکی مارتەوە، واتا لە سێزدەوە بە پێی شێوازی نوێ[24]، هاوینیش لەیەکی حوزەیرانەوە، واتا لە سێزدەوە بەهی نوێ، پایزیش

(22) بەپێویستمان نەزانی ناوی مانگەکان بە ئینگلیزیش بنووسین.

(23) Gaijuk.

(24)ئەو جیاوازییە لە جیاوازی کۆنی ڕۆژژمێری گاورەوە هاتووە.

لەیەکی ئەیلوولەوە، واتا لە سێزدەوە بەهی نوێ و زستانیش لە یەکی کانونی یەکەمەوە، واتا لە سێزدەوە بە پێی شێوازی نوێ دەست پێ دەکەن.

کورد مەبەستیان لە چلەی زستان ساردترین ڕۆژانی زستانە، مەبەستیان لە چلەی هاوین گەرمترین ڕۆژانی هاوینە...)) (ل ٦١). دوا بە دوای ئەوە نۆییل ئەو فۆلکلۆرە کوردییە باوانەی دەربارەی کەش و هەوا تۆمار کردووە کە لەناو کوردەواریدا باون و کردووشنی بە ئینگلیزی.(ل٦١–٦٢).

ئینجا مێجەر نۆییل نزیکەی یازدە لاپەڕەی پاشکۆکانی دووەم ڕۆژانەکانی بۆ ئەم بابەتە تەرخان کردووە: ((خوو و ڕەوشتی کوردان چۆن لە پەندو قسە دانسقەکانیاندا ڕەنگی داوەتەوە))[25] لەو بەشەدا نۆییل سەدو یەك پەندو قسەی نەستەقی کوردیی هێناوەتەوە، هەر یەکەشیانی وەرگێڕاوەتە سەر زوبانی ئینگلیزی، هی وەك:

١. مرۆڤ خوێندار بت (واتا دوژمنی هەبێت–ك.م.) قەردار نەبت، هەڵبەت مەبەستی ئەم پەندە ئەوەیە بڵێت ئەوی غیرەتدار بێت هەرگیز ڕێگە نادات قەرزدار بێت.

٢. جانا مرۆڤ دەرکەویت، ناڤا مرۆڤ نا دەرکەویت (واتا باشتر وایە مرۆڤ گیان لەدەست بدات نەك ناوی بزڕێت–ك.م.).

٣. دژمنا بابێ نابتە دۆستا کوڕێ.

٤. ئەگەر دۆست هەزار با کەمە، ئەگەر دوژمن یەك با زۆرە (لای خۆمان دەڵێن: هەزار دۆست کەمە، دوژمنێك زۆرە–ك.م.).

٥. مرن میوانێ هەمی کەسێیە.

٦. مرن مرنە خرە خڕ چییە (لای خۆمان دەڵێن: مردن مردنە لنگەفرتێ چییە–ك.م.).

٧.هەر پێغەمبەرەکی دوعا ل جانا خوە کرییە (واتا هەموو پێغەمبەرێك بەر لە هەمووان دوعای بۆ گیانی خۆی کردووە–ك.م.).

---

(25) ((Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan)), PP. 63-73.

٨. وەکی هیرچ پیر دبت قوتەیلە[26] پێدەکەنین (واتا کاتێك مام ورچ پیر دەبێت مشکۆلە پێی پێدەکەنێ. لای خۆشمان دەڵێن: گورگ کە پیر بوو دەبێتە مەسخەرەی سەگان—ك.م.).

٩. تو دەرا کەسێ نەکوتی کەس دەرا تە ناکوتێ (واتا ئەگەر تۆ دەرگەی کەس نەکوتی کەسیش دەرگەی تۆ ناکوتێ—ك.م.).

١٠. بولبل دانان قەفەزا زێڕ کرە گازی ئاخ وەلات ئاخ وەلات (واتا: گەر بولبول بخەیتە ناو قەفەزی زێڕەوە هەر دەخوێنێ ئاخ وڵات ئاخ وڵات—ك.م.).

١١. شام شەکرە وڵات شیرینترە (واتا: ولات—نیشتمان شیرنترە وەك لە شام بە شەکرەوە—ك.م.)

١٢. وڵاتا من نینا

نیزاما قانونا وەلاتا ژێرینا

کەسەرا دلا من وەلاتا ژوورینا

(واتا: ئەم وڵاتە وڵاتی من نییە، چونکە نیزام و یاساکەی هی وڵاتی ژێرین، یا نزمە، بەڵام قەڵای دڵی من وڵاتی ژوورینە، واتا ولاتی شاخاوییە کە دیارە مەبەستی کوردستانە—ك.م.)

١٣. بیانی بدێ گۆشتێ جانێ عاقیبەت پەشیمانی.

١٤. ژن ستوونا مالێیە (لای خۆیشمان دەڵێن ژن کۆڵەکەی ماڵە—ك.م.).

١٥. ژن و مێر تەڤرو بەیر (واتا ژن و مێرد، تەورو خاکەناز، دیارە مەبەستی ئەم پەندەش ئەوەیە بڵێ ژن و مێردی تەبا مەگەر گۆڕ لێکیان بکا، چونکە تەورو خاکەناز بۆ گۆڕ هەڵکەندن بەکار دێن—ك.م.)[27].

---

(26) لە دەقی ڕۆژانەدا وشەی قوتیلە هاتووەو هەر لەوێشدا مێجەر نۆییێل بەم جۆرە ئەو پەندە کوردییەی کردۆتە ئینگلیزی:

((When the bear grows old the cubs laugh at him)), Ibid, P. 65.

وشەی cub یش لە فەرهەنگدا مشکۆلەیە.

(27) بە پێی وەرگێران و لێکدانەوەکەی مێجەر نۆییێل وشەی Bair خاکەنازی لای خۆمان دەگەیێنێت.
Ibid, P. 68

١٦. مێر چەمە، ژن گۆمە.

١٧. ل ژنا نەگەڕا ل خزما بگەڕا (مەبەستی ئەوەیە خزم و کەسوکار چۆن بن هاوسەریش وەك ئەوان دەردەچێت، پەندێکی لای خۆشمان هەیە، دەڵێت: پێم بڵێ باوکت کێیە پێت دەڵێم تۆ خۆت کێیت—ك.م.).

١٨. ژن قەڵایە مێر فەلایە (واتا ژن قەڵایە، مێرد شوورایە—ك.م.)[28].

١٩. هندی ژنن هندی ژانن
هندی مەلحەما دلانن
هند خانما کوڕو ڕانم

(فۆلکلۆرە دەربارەی هاوسەر کە هەیانە ژین و هەشیانە ژانن، هەشیانە دەرمانی دڵانن، هەشیانە تەنها بۆ ئەوە دەست دەدەن بیانخۆیت، دیارە مەبەست لەوەیە بەتاڵن، بەڵام لەبەر ئەوەی شۆخن بۆ هاوسەر دەبنە میوانی شەوان—ك.م.)[29].

لێرەدا، واتا لە هەمان لاپەڕە شەستوتۆی ڕۆژانەکانیدا، مێجەر نۆیێل دەربارەی سێکس (کاری سەرجێ) لەناو کوردەواریدا ئەم تێبینییەی بۆ تۆمار کردووین:

((لەناو کورددا ئافرەتی خراپ و وشەی (قەحپە) نییە، کە بیانەوێ ئەو وشەیە بەکاربهێنن، وەك ڕەمز بە تەوسەوە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان وشەکە بە فارسی و لە باکووریش بە رووسی و لە باشووریش بە عەرەب و لە ڕۆژئاواش بە تورکی))[30].

٢٠. میڤان میڤانا خودێنە.

٢١. رزقێت میڤانان ل سەر خودێیە.

---

(28) دەقی پەندەکە لە ڕۆژانەکاندا بەم جۆرەیە: ((A woman is a castle, men the besiegers))
نۆیێل بەرانبەر وشەی (فالی) (besiegers) داناوە کە لە وشەی besuege ەوە هاتووە، یەکێك لە واتاکانی besiege یش ئابڵووقە یا چواردەورە دانە. Ibid, P. 80

(29) Ibid, P. 69.

(30) Ibid, P. 69.

٢٢. میڤانا درەنگ شیو لەسەرا خویا (واتا میوانی دەرنگانێ شیوی لەسەر خۆیەتی–ك.م.).

٢٣. خزمەتی بکە ژ پیران ڕا وەکی پیر دبی خزمەتێ ببینی (واتا خزمەتی پیران بکە تا کە خۆیشت پیر بووی خزمەت ببینی–ك.م.).

بە پێی نۆییێل گەلێك لە پەندی کوردی لەگەڵ پەندە ئەوروپاییەکاندا وێك دەچن و ئەم نموونانەی خوارەوە دەهێنێتەوە:

((نە پلەنگ دشێت خلقەتا وە بگۆڕێت نە عەبدی ڕەش))، یا ((کەنگی پشك لەماڵ نییە، مشك بە کەیفا خەوایا–ك.م.))، لای خۆیشمان دەڵێن ((پشیلە لە ماڵ نییە مشکان تلیلیانە–ك.م.)) یا (موش تەگبیر کرن گوتن زەنگەلەك بکەنە ئەستۆی پشك) (واتا گەر مشك تەگبیرکەر بێت دەڵێت زەنگۆڵە بکەنە ملی پشیلە–ك.م.)، یا ((من دارەك دایە ناو چەرخا وی)) (واتا من دارێکم خستە ناو چەرخی ئەوەوە –ك.م.).

بۆ سەرنجی کوردیش دەربارەی دراوسێکانیان مێجەر نۆییێل ئەمەی هێناوەتەوە:

((گەردێ هەبوویا پادیشـــاھ یێك
لایق بدیبیا خودێ کـولاهـــەك
ئەڵبەتە دەبوومە ژێ بەختێـــك
ڕۆم و عەرەب و عەجەم تـەمامەن
هەموویان ژ مەڕا دکر غولامیی)) (ل ٧٢).

واتا:

(ئەگەر هەمانبووایە پادیشـــایەك
خودا لایقی بدیبایـــــە تاجێك
هەڵبەت دەکرایەوە چارەی بەختم
ڕۆم وعەرەب و عەجەم تەمامـــەن
هەموویانم دەکردنە غولامـــــی

(ئەمەیش دەبێت بەیتەکانی ئەحمەدی خانیٚ بن و وەك پەند کەوتبنە سەر زاری خەڵکی کوردستانی باکوور–ك.م.)[*].

دوا بەدوای ئەمە مێجەرنۆییڵ بە جیا هەڵوێستی کوردمان بەرانبەر نەتەوە دراوسێکانیەوە، لە گۆشە نیگای پەندەکانیانەوە، بەم جۆرە بۆ باس دەکات و دەڵێت:

هەڵوێستی کورد بەرانبەر تورك

کورد لە قووڵترین و ئەستوورترین ڕق بەولاوە هیچیان بەرانبەر تورك و هەموو کارەکانیان نییە، بۆیەکا دەڵێن:

١. وەکی خەبەرا ڕۆمییان (واتا وەکو وتەی تورك–ك.م.).

٢. خودیٚ چ کەسیٚ نەکان بەندا ڕۆمییان.

٣. وەکی دیرافیٚ ڕۆمی (واتا وەك باج و سەرانەی تورکەکان، کە کورد بۆ شتی بیٚ فەڕو بیٚ نرخ بەکاری دەهێنێت–ك.م.)(ل ٧٢).

هەڵوێستی کورد بەرانبەر فارس

مێجەر نۆییڵ، لەم بەشەی ڕۆژانەکانیدا، دەربارەی هەڵوێستی کورد بەرانبەر فارس، دەڵێت: ڕقیان لە دووڕوویان دەبێتەوە، بۆیەکا دەڵێن:

(*) ((دەقی شیعرەکانی خانی بە پچڕپچڕی و شێوێنراوی وەرگیراوە، ئەمانەی خوارەوە ڕاستییەکەتی:

گەردیٚ هەبوویان مە پادشاهەك — لائیق بدی یا خودی کولاهەك

تەعیین ببویا ژبۆ وی تەختەك — زاهر ڤەدبوو ژ بۆ مە بەختەك

حاسل ببوا ژ بۆ وی تاجەك — ئەلبەتە دبۆمە ژی ڕەواجەك

لەشوێنێکی دیکەدا دەڵیٚ:

گەردی هەبوویا مە ئیتیفاقەك — فێکرا بکرا مە ئینقیادەك

ڕۆم و عەرەب و عەجەم تەمامی — هەمیا ژ مە ڕا دکر غولامی – ع.زەنگەنە)).

١. **وەکی شیری عەجەمان** (مەبەستیان ئەوەیە کە شیری عەجەم هەردووک لای تیژە، بۆیەکا ئامادەیە وەك یەك، هەمان کات و بێ جیاوازی دۆست و دوژمنیش بپێکێت—ك.م.).
٢. **وەکی عەسکەرا عەجەمان** (بۆ هەمان مەبەست بەکاری دەهێنین—ك.م.).
٣. **وەکی عەجەم قەڵەوە** (دەبێ مەبەستیان ئەوە بێ لەسەرحسێبی خەڵك باش دەڵەوەڕێن—ك.م.)(ل٧٢).

هەڵوێستی کورد بەرانبەر عەرەب

مێجەر نۆییێل بۆ عەرەب دەڵێت: کورد رقیان لەوەیانە، کە بە چاوی ئاغاو نۆکەر، رەفتار لەگەڵ خەڵکی دیدا دەکەن، بۆیەکا لە پەندەکانیاندا لەبارەیانەوە دەڵێن:

١. دبێژن بۆ عەرەب ئەو دەڕێنە سەر عەبا.
٢. عەرەب وەك مێش هەندێ کش دەکەن هەر دێنە پێش (ل٧٢-٧٣).

هەڵوێستی کورد بەرانبەر گاورەکان(*)

دەڵێت هەستی کورد بەرانبەر ئەرمەن لە هەستی دانیشتووانی ئەورووپای ڕۆژهەلات و ئەوپەڕی ڕۆژهەلاتی لەندەن بەرانبەر جوو دەکات، بۆیەکا دەربارەیان دەڵێن:

١. **نینۆك فەلە**، مەبەستیان ئەوەیە بڵێن ئەرمەنی وەك نینۆکی پەنجە پیسەو جێگەی بڕوا نییە.
٢. **هەسپێی قولەسییە**، توولە مارە، فەلە لای مەبە ئەولە، دەڵێ مەبەستیان لەوەیە بڕوایان پێ نەکەیت. (ل٧٣)

بەپێی ڕۆژانەکانی مێجەر نۆییێل کورد وەك خۆیان دەڕواننە نەستوورەکان بۆیەکا دەڵێن:

(*) ((پێموایە دەبوو ناونیشانی ئەم بەشە، هەڵوێستی کورد بەرامبەر (ئەرمەن) بووایە، چونکە لە دەقی تێکستەکاندا دیارە مەبەستیان لە (فەلە) ئەرمەن بووە، نەوەکا گاورەکان. —ع.زەنگەنە)).

٣. ناڤبەینا مە موویەکە، ناڤبەینا مە فەلا چیایەکە، دەڵێ مەبەستییانە بڵێن تاکە موویەک ئێمەو نەستوورییەکان لێک جودا دەکاتەوە، بەڵام شاخێک ئێمەو ئەرمەن لێک جودا دەکاتەوە.

٤. هێجەتا سیرگینان(**)، د.چنە گوندا ماخینان.

واتا ئەگەر یەکێک بیەوێ بۆ شتێک سووتەمەنی بچێتە گوندێکی نەستووری لەوانەیە بشیەوێ کیژێک ببینێ.

لە کۆتایی ئەم بەشەی ڕۆژانەکانیدا مێجەر نۆیێل(*) دەڵێت کوردی سوونەی توندڕەو مافی ئەوەیان نییە کچە گاور بهێنن، ، بەڵام چونکە یەک دەچن بۆیەکا دڵداری لە نێوانیاندا باوە (ل٧٣).

(**) ((سێرگین: ریخی چێڵ (مانگا) کاتێ کە وشك بوویێتەوە، لەلای ئێمە پێی دەگوترێ (سەرگین)، ئەوە جاران بۆ سووتەمەنی بەکاردەهێنرا، ژنان دەچوون لەچۆڵەوانی کۆیان دەکردەوەو بۆ نان کردن بەکاریان دەهێنا، پێموایە لەسلێمانی و دەوروبەری پێی دەڵێن (**تەپاڵە**)، ئەو پێناسەیە ڕەحیمە مەلا زادەی هاوسەرم بۆی کردووم ـ ع. زەنگەنە)).

(*) ((هەروەها کتێبی "**یادداشتەکانی مەیجەر نۆئێل لە کوردستان**" وەرگێڕدراوی (**حسێن ئەحمەد جاف و حسێن نێرگسەجاڕی**)یە، کە دیار نییە کتێبەکە کەی چاپکراوە، بەڵام مۆڵەتی ساڵی ١٩٨٤ی پێوەیە، زۆربەی ئەو پەندە پێشینانەی سەرەوەم لەگەڵ پەندەکانی ناوەرۆکی ئەم کتێبە بەراورد کردووە.

لەلایەکی دیکەوە لەناونیشانی ئەم کتێبەدا، دووخاڵ سەرنجی ڕاکێشاوم، یەکێکیان سەرەتای ناونیشانی کتێبەکە، بەیادداشت تۆمارکراوە، دیارە ئەمەشیان هەڵەیەو وەکو د.کەمال مەزهەر لێکی داوەتەوە (Diary) مانای ڕۆژانە دەگەیەنێت، نەوەك یادداشت. لەلایەکی دیکەوە ناوەکەی "**نۆییێل**"یان بە "**نۆئێل**" نووسیوە، ئەمەشیان ئێمەی خستە گومانەوە، بۆیە لەم بارەیەوە پرسمان بە کاك "**حسێن فەیزوڵڵا جاف**" کرد، کە ئەویش شارەزاو ئینگلیزی زانێکی لێوەشاوەیەو بابەتێکیشی بەناونیشانی (**البدرخانیون في یومیات المیجر نویل**) لە هەرسێ ژمارەی (١٦٦٨، ١٦٧٠، ١٦٧٣)ی ڕۆژنامەی (**الاتحاد**)ی ڕۆژی ٢٩/٩-١/١٠-٦/١٠/٢٠٠٧ بڵاوکردۆتەوە، دیارە ئەویش ناوەکەی وەکو نێو ئەم کتێبەی ئێمەی پێ ڕاستتر بوو-ع.زەنگەنە)).

دوا وشە

باوەڕ ناکەم هەر ڕووناکبیرێکی بە ویژدانی کورد یا بیانی، ئاگاداری ڕۆژانەکان و گەشت و یادداشت و بۆچوونەکانی بەڵگەنامە نهێنییەکانی مێجەر نۆییل بێت دەربارەی پرسی کوردو دواڕۆژی کوردستان بەدڵ ڕێزی ئەو پیاوە نەگرێت. لێرەدا پەنا دەبەمە بەر نموونەیەکی لەبار. بێگومان نەوەی بەدرخان بێ ئەندازە خزمەتی نەتەوەکەیانیان کردووەو تا ئێستا بەڵگەی زۆرمان دەربارەی ئەو ڕاستییە هێناوەتەوە. یەکێك لە بەرهەمە بڵاوکراوە بەنرخەکانی میر جەلادەت بەدرخان **(هەرەکوڵ ئازیزان)** ئەو کتێبەیەتی کە ساڵی ١٩٣٠ لە قاهیرە بە ناوی خواستەنیی بلەچ شێرکۆوە بە عەرەبی و فەرەنسی بە ناونیشانی **(پرسی کورد..ڕابردووی کوردو ئێستایان)**[31] بڵاوی کردۆتەوە، بۆ خۆم دەربارەی بایەخی ئەو بەرهەمە لە **((مێژوو))**دا گوتومە:

(القضية الكُردية)، یەکێکە لە بەرهەمە بەهادارەکانی جەلادەت بەدرخان کە ساڵی ١٩٣٠ بە فەرەنسی و عەرەبی بە ناوی دوکتۆر بلەچ شێرکۆوە بڵاوی کردۆتەوە. لەو کتێبەدا کە عەرەبییەکەی ١١٢و فەرەنسییەکەی ٥٦ لاپەڕەیە، جەلادەت بەدرخان بە جۆرێکی ڕێکوپێك پوختەی مێژووی کۆنی کوردو بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام لە کوردستانداو دەوری گەلی کورد لە ژیانی ژیاریی ئیسلام و زمان و ئەدەبی کوردو خەبات و ڕاپەڕینەکانیانی تۆمار کردووە. ئەو کتێبە کە بۆ خۆی یەکێکە لە بڵاوکراوەکانی **((کۆمەڵەی خۆیبوون))** هەمان کات سەرچاوەیەکی ڕەسەن و نایابە دەربارەی ئەو ڕێکخراوە کە جێگای لە خەباتی نەتەوەیی گەلی کوردو چالاکییەکانی ڕووناکبیرانی کوردستاندا دیارە[32].

---

(31) الدكتور بلەچ شيركو، القضية الكُردية، ماضي الكُرد وحاضرهم، القاهرة، ١٩٣٠.

Docteur Bletch Chirguh, La Question Kurde. Ses origines et ses causes, Le Caire, 1930.

(32) کەمال مەزهەر، مێژوو. کورتە باسێکی زانستی مێژوو و کوردو مێژوو، بەغدا، ١٩٨٣، ل ١٨٩.

وێنەی جەلادەت و کامەران بەدرخان وەکو لە ئەرشیفی رۆژانەکانی نوبێلدا هەڵگیراوە

جا دڵنیام ئەگەر جەلادەت بەدرخان فریا بکەوتایە هەموو نووسینەکانی مێجەر نۆییێل بخوێنێتەوە، بیگومان ئەو کتێبە ناوازەیەی ناوازتر دەبوو[*].

---

[*] ((بەر لە کۆتایی ئەم بابەتە بە پێویستی دەزانم ئەمەیش بۆ مێژوو تۆمار بکەم. ڕۆژێکیان لە گەرمەی هەڵسەنگاندنی دووەم ڕۆژانەکانی نۆییێلدا بووم کاتێك شاعیری هەڵکەوتووی نەتەوەکەمان عەبدوڵلا پەشێو بە تەلەفۆن لە سویدەوە قسەی لەگەڵ کردم، بە دڵ پێم گووت:
پەشێو، مێجەر نۆییێل شایانی ئەوەیە تاوێك سەرت لەژێر بستە ئاسمانێکی شینی لەندەندا دانەوێنێت و تاجەگوڵینەی رازاوەی وەفای کورد لەسەر گڵکۆی ئەو سەربازە ونە دابنێی!))

هەولێر

سەرەتای ساڵی ۱۹۲۰ لە ڕۆژانەیەکی تردا

لاپەڕە ٢٣٣–٢٤٢ی هەمان فایل کە دووەم ڕۆژانەکانی مێجەر نۆیێلی تێدا هەلگیراوە بۆ بەشێك لە ڕۆژانەکانی ئەفسەرێکی تری حوکمەتی بەریتانیا تەرخان کراوە. ئەو ڕۆژانەیە هی ئەفسەری سیاسیی بەریتانییە لە هەولێرو بریتییە لە دە لاپەڕەو باسی هەموو لایەنەکانی ژیانی ئەو ناوچەیە دەکات، کۆتایی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢٠ ئەفسەری ناوبراو ناردوویە بۆ مەندوبی سامیی بەریتانی لە بەغداو ئەمیش ڕۆژی پێنجی مارت دوو وێنەی لێ ناردووە بۆ وەزیری هند لە لەندەن[33]، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕانی ئەو ڕۆژانەیەیە:

(وەرگیراو لە ڕۆژانەی ئەفسەری سیاسیی هەولێر[34]، مانگی کانونی دووەمی ساڵی ١٩٢٠):

کاتێك کێشەی سوورچی لە ناوچەی ئاکرێ (عەقرە) قەوما خۆشبەختانە سەرۆکەکانی هەرکی و زراری لە هەولێر بوون، تا تەواو بوونی کێشەکە لەوێ مانەوە. لەوە ناچێ ئەوان بە ئاشکرا هەستی لایەنگیریی خۆیان بۆ سوورچییەکان دەربڕیبێ، خودی ئەمەیش بەشێکی مەسەلەکە نەبوو. هەموو ئەو سەرۆکانە لایەنگریی خۆیان بۆ میری دەربڕیو ئامادەییەکی زۆریان نیشان دا بکەونە بەینەوە یا لە ڕێگەی سوورچێکانەوە، یا لە ڕێگەی شێخ ئەحمەدی بارزانەوە.

بێگومان پێویستە حوکمەت هەر ماوە نا ماوەیەك مەودای تەقینەوەی ناوخۆ بۆ ئارەزووی شاردراوەی شەڕ لای کورد بڕەخسێنێ ئەگینا لەوانەیە ئەو ئارەزووە بەرووی حوکمەت خۆیدا بتەقێتەوە[35].

---

(33)N.A, F.O., 371/5068, Political, Eastern Turkey. File 11, 1920, Extract from the Diary of the Political Officer, Arbil, for the month of January 1920, PP. 233-242.

(34) لە دەقی ڕۆژانەکەدا ئەربیل هاتووە نەك هەولێر.

(35) لە دەقی ئینگیزییەکەدا وا هاتووە:

هۆزەکانی هەولێر:

سەرۆکەکانی دزەیی دوژمنایەتیی چەکداریی نێوان خۆیان وەلا ناوەو ئێستاکە بە کاریز لێدان و چاککردنی زەوییو زارەکانیانەوە خەریکن. ئەوان لە بریتی ئەوەی خۆیان بە شەڕەوە خەریك بکەن یەکیان یاریدەی ئەوی دییان دەدا بۆ لێدانی کاریز، یا دروستکردنی بەربەست و هەڵکەندنی جۆگە. جاران وەك چەتەو ڕێگر ناوبانگیان دەرکردبوو، بەڵام ئێستا شانازی بەوەوە دەکەن کە پارێزگاریی ئاسایشی ناوچەکەیان دەکەن و بە دڵ پشتی سیاسەتی میری دەگرن بۆ قەدەغەکردنی یەکجارەکیی هەڵگرتنی چەك لە ناوچەکەیاندا.

دزەییەکان ئامادەیی خۆیانیان دەربڕی بۆ یاریدەدانی حوکمەت دژی سوورچییەکان، بەڵام مەیلی زۆریان دەربارەی چاکسازییە کشتوکاڵییەکان دەرنەبڕی. ئەوان دەتوانن لە ماوەی چوار ڕۆژاندا سەدو پەنجا تا دوو سەد سوارە ئامادە بکەن، بەڵام پتر حەز دەکەن وەك دەشتەکی بژین وەك لەوەی بەو کردارە ناساکارانەوە (موعەقەدانەوە) خەریك بن کە لە کاتی هەڵمەتەکاندا بۆ دابینکردنی خۆراك و ئامادەکردنی پەناگە دەکرێن.

ئێستەیش کە هێڵی شەمەندەفەر گەیشتۆتە شەرقات ژمارەیەکی زۆر لە لادێیەکان دەچنە بەغدا و لەو سەرەوە کەمێك شتومەکی بازرگانیی لەگەڵ خۆیاندا دەهێننەوەو لە بازاڕی گوندەکاندا بەنرخێکی هەرزانتر دەیفرۆشن وەك لەوەی لە بازاڕی هەولێردا دەفرۆشرێت. ڕاستییەکەی ئێستە لە گوندەکاندا بازاڕی خۆیان هەیە، ئەمەیش خۆی لە خۆیدا دەرفەتێکی لەبار بۆ پەرەسەندنی بازرگانیی ڕێکوپێك دەرەخسێنێت.

زیارەتی ئەم دواییانەی ئەحمەد پاشای (دزەیی—ك.م.) و حاجی پیرداود ئاغای (دزەیی— ك.م.) بۆ بەغدا کارێکی یەکجار کاریگەری تێکردن. ئەوان دەڵێن تەنانەت لەندەنیش ناتوانێت لە بەغدا جوانتر بێ و سوێند دەخۆن ڕۆژی جەژنی

The hill Kurd undoubtedly likes a crap from time to time and if the Government does not give him achance fighting with it, he will probably fight against it, ((Extract from the Diary of the Political Officer, Arbil, for the month of January 1920)), P. 233.

سەری ساڵ پتر لە سەد هەزار سەربازیان لەناو بازاڕی بەغدادا بەچاوی خۆیان دیوە. هەموو هەڵوێستیان گۆڕدراوەو هەستی ئامادەیی خۆیان دەردەبڕن بۆ جێبەجێکردنی هەچ شتێك حوكمەت ئارەزووی لێ بێت شتێكی زۆریاش دەبێت، بێتو قەناعەت بە سەردارانی ناوچەكان بكرێت بچنە سەردانی بەغدا ئەوان ئەمانەیان دوای خۆبەدەستەوەدانی ڕەهبەرانی دزەیی لە ئەنجامی یاخیبوونەكەی تەمموزی (ساڵی ١٩١٩دا–ك.م.) بۆ ڕەخسا، تایبەت پاش ئەوەی شەش مانگ دەسبەسەرییەكەیان بەسەر چوو.

گەردی:

جەمیل ئاغای گەردی، بەرانبەر ئەو یاریدەیەی لە ڕەواندز پێشكەشی منی كرد، خەڵات كرا، وەك دزەییەكانیش لەناو هۆزەكەیدا دەسەڵاتی ڕەهبەریی پێ بەخشرا.

هۆزەكانی ڕەواندز:

لەماوەی مانگی ڕابردوودا هیچ ڕاپۆرتێك دەربارەی ڕوودانی هیچ هەراو بگرێك لە ڕەواندز نەدراوە، دەسەڵاتی ئیسماعیل بەگیش[36] هیچ مونافیسێكی نییە. هێمنییەكی گشتیی باڵی بەسەر ناوچەكەدا كێشاوەو بازرگانییش گەشەی

---

(36) مەبەست ئیسماعیل بەگی ڕەواندزییە كە یەكێك بوو لە ڕووناكبیرە دونیادیدە ناسراوەكانی كورد، (هامیلتن)ی ئەندازیار لە كتێبە شاكارەكەیدا ((ڕێگەیەك بە ناو كوردستاندا)) لە هەر كوردێك زۆرتر بە شانوباهوی ئەویدا هەڵداوە، یەكێك بوو لەوانەی زۆر زوو ڕادیۆی هێنایە كوردستان، نوێنەری هەولێر بوو لە پەرلەمانی عیراقیداو یەكێك بوو لەو شەش نوێنەرە كوردەی ڕۆژی چواری نیسانی ساڵی ١٩٢٩ یادداشتێكی سەربەخۆیان، دەربارەی مافەكانی كوردی عیراق، دایە سەرەك وەزیرانی ئەوسا عەبدولموحسین سەعدوون، ئەوەی نەتەوەپەرستە توندڕەوەكانی شێتگیر كرد، ئەوانەی بوونە گاڵتەجاڕی پیرەمێردی گەورە، زۆر بە داخەوە ئیسماعیل بەگی ڕەواندزی بووە قوربانیی دوو بەرەكیی هۆزایەتی.

((بۆ پتر زانیاری لەبارەی ئیسماعیل بەگ، بڕوانە: پەراوێزی تەك ژمارە (٦)ی بابەتی پێنجەم لە ل١٥٣ی ئەم كتێبەدا هەرچی عەبدولموحسین ئەلسەعدوون بوو لە ڕۆژی چوارشەممەی ١٣ی تەشرینی دووەمی ١٩٢٩دا خۆی كوشت– ع.زەنگەنە))

سەندووە. بەفر ڕێگەی ئێرانی گرتووە. دەڵێن حاجی نەورەس لەگەڵ برایانی یوسف بەگدا بە پیلانگێڕانەوە خەریکە.

باڵەك:

حاجی محەمەد ئاغا، لە كاتی زیارەتیدا بۆ هەولێر، خەڵات كرا. دانیشتووانی مەرگەش نەبوونەتە هۆی دروستبوونی هیچ كێشەیەكی تر بۆ من و بەشێك لەو شتومەكانەی تاڵانیان كردبوون گێڕاندیاننەوە. قادر ئاغایش، كە جاران هاوپەیمانی یوسف بەگ بوو، دەزگیر كرا، بەڵام دوای ئەوەی بەڵێنی دا لەمەودوا خراپەكاریی نەكات ئازاد كرا.

ناودەشت:

دەڵێن برایانی دایك و باوكیی یوسف بەگ هەر یەك لە ڕەشید بەگ و بێگۆك دەستیان لە یاریدەدانی سوورچییەكان هەڵگرتووەو وا چاوەڕوان دەكرێت پێوەندییان بە شێخ ئەحمەدی (بارزان–ك.م.) و توركەوە كردبێت. بەڵام هیچ مەترسییەك لەو جووتە ناكرێت. هەرچی بەكر بەگیشە كە زڕبرای یوسف بەگە پشتگیریی میری دەكات.

سوورچی:

ڕۆژانی هەراكەی عەقرە، سوورچییەكانی دەشتی هەریر، هیچ جۆرە كێشەیەكیان نەنایەوە، جگە لە دوو موختاریان كە یەكێكیان ئێستا لە هەولێر بەندە، ئەوی دیكەیشیان كە برایەتی بە خۆی و خاوخێزانییەوە لە زێ پەڕیونەتەوە.

هەركی:

ئێستە هەركییەكان لە دەورووبەری دێرە نیشتەجێ بوون و وا پێناچێت نیازی خراپەكارییان هەبێت. ئەحمەد خان، پەنجا لیرەی توركیی دا لە بریتی ئەو كەلوپەلانەی پیاوەكانی بە تاڵانی بردبوویانن:

هەرچی یاهو ئاغایشە پێشنیاری كرد یاریدەی حوكمەت بدات كاتێك هێزەكانی میری هێرشیان بردە سەر ناوچەی بارزان.

خەیلانی:

عزیـزی هـودیAziz-i-Hudi ، کـە سـەرۆکی لقێکـی هـەرکی و خزمـی شـێخ عوبەیدوڵڵای بجیلە لەگەڵ برازایەکی لە کاتی بۆمبابارانی یەکەمی بجیلـدا کـوژران. بە ڕاستی شێخ عوبەیدوڵڵا پیاوێکی خراپ بوو.

خەیلانییەکان هەستیان بـە تاڵانییـەکانی کردبـوو. بەشێك لـە هـۆزی خـەیلانی ئێستا لـە دەشـتی حـەریر نیشتەجێ بـوون و ئـەو بەشـەکەی تریـان لـە ناوچـەی هەولێرن.

شیروان:

جەمیل ئەفەنـدیی کـاتبی ئیسماعیل بـەگی (ڕەوانـدزی—ك.م.) لـەم چـەندانەدا چـەند ڕۆژێکـی لـەناو هـۆزی شـێرواندا بـردە سـەر، بـە پێـی ڕاپـۆرتی ئـەو ئێـستا شێروانییەکان هەموویان هێمـنن و هـیچ مـەیلێکیان دەرنـەبڕیوە بدەنـە پـاڵ شـێخ ئەحمەدی (بارزان—ك.م.) یا فارس ئاغای (زێبـاری—ك.م.).بـەپێی قـسەی جـەمیل ئەفەندی، ئەحمەد ئاغای شێروانی، تا وەکـو بتوانێـت داهـاتی مـیری خـڕ بکاتـەوە داوای جەندرمەی کردووە، لە ئەحمەد ئاغا خۆیشییەوە نامەیـەکمان پێگەیـشتووە کە تێیدا دەبێژێ: فارس ئاغا بە یاریدەی ژمارەیەك لە مزووریییەکان چۆتە یاریدەی سوورچییەکان.

برادۆست:

نامەیەك لە محەمەد سـەعید بەگـەوە گەیـشتووە کـە هـەواڵی بـەدیل گیرانـی نامەبەری ئیسماعیل بەگی بۆ سەید تەها تێدایە. محەمەد خزمی یوسـف بەگـە، بـە پێی ڕاپۆرتەکان ئەو پردی پێوەندیی بوو لە نێوان یوسف بەگ و تورکەکاندا.

بارزان:

تا ئەو کاتەی شێخ ئەحمەدی بارزان بە توندی سزا نەدرا هەمیـشە لـە ناوچـەی ڕەواندزدا ئەگەری ڕوودانی هەراو بگرەو بزووانـدنی خەڵکەکـەی لـە ئـارادا بـوو. بـە هۆی باری کەش و هەواوە تاوەکو مانگی مارت ناتوانرێت هێرشی بکرێتە سەر.

یاسا و هێمنی و بارودۆخی ناوچەی هەولێر

دەوروبەری ناوەندی مانگی (کانوونی دووەم–ک.م.) لە گوندی تەل کوشاف، لە نزیک ئەو شوێنەی زێی گەورەی تێدا دەرژێتە دیجلەوە کوشتار رووی‌دا. موختاری بەشی کوردیی تەل کوشاف میوانێکی لە پەنجەرەی دیوەخانی (مالّی موختار–ک.م.)ەوە لەلایەن بکوژێکی نەناسراوەوە[37] کوژران. وا گومان دەکرێت بکوژەکە پیاوێکی عەرەب بێت کە ماوەیەکی دووروودرێژ خوێن کەوتبووە نێوانی ئەوو موختارەوە، بەلاّم هیچ بەلگە، یا شایەتێکی عەمەلی لە ئارادا نییە.

لە کۆیەش دوو سێ کاری جەردەیی سووک لەنزیک سنووری ناوچەکەوە روویدا. تاوانبارەکان نەناسراون، بەلاّم لەوانەیە لەو دوو سێ گوندە نزیکانەوە بێن کە بلّباسەکانی تێدا دەژین.

وێرای ئەمانە یەک دوو سووکە دزیش روویان داوە، هیچ راپۆرتێکیش دەربارەی رووداني تاوان، نە لە هەولێرەوەو نە لە ناوچەی ڕەواندزەوە، نەدراوە.

داهات:

مەرو مالاّتی هەرکیو خەیلانی لەلایەن مودیری دێرەوە سەرژمێر کراون. هەرکییەکان، چونکە پار باجیان نەداوە، دوو باجیان لێ دەسێندرێ، ئەنجامی سەرژمێرەکەش بەم جۆرەیە:

هەرکی٢٣٦٧٣ سەرمەڕ.

خەیلانی ٣٤٣٦ سەرمەڕ

بە هەردووکیان ٢٧١٠٩ سەرمەڕ.

ئەوەی پێویستە بۆ دەستبەکاربوون لە یەکی شوباتەوە بۆ سەرژمێریی مەڕومالاّت لە هەولێرو لە ڕەواندز جێبەجێ کراوە. فەرمانبەرانی ناوچە لەو سەرژمێرییە بەرپرسیار دەبن ، بەلاّم بۆ هەر یەکەیان یاریدەدەرێك دادەنرێ.

---

(37) لە دەقی رۆژنامەکەدا وا هاتووە: ((by an anknown assailant))

داهاتی زەوی و زار[38]:

پارەیەکی کەم لە داهاتی زەوی‌و زاری ناوچەی هەولێر کۆنەکراوەتـەوە، نزیکـەی یەك دەرسێی کۆی قەرزی داهاتی زەوی‌وزاری ڕەواندزیش تا کانوونی یەکەمی (ساڵی ١٩١٩–ك.م.) کۆکراوەتەوە، وەرگرتنی ئەو داهاتە لە ناحییەی دێرەش باش بـەڕێوە دەچێ.

کارگێڕیی:

دوای داخستنی دایەرەی سیاسیی باتـاس، دێـرەو دەشـتی حـەریر (هـەریر) بـە هەمان شێوازی ناحییەکانی تری ناوچەی هەولێر ئەوانیش کرانە ناحیە. یەحیا بـەگ، بە مودیری مایەوەو کاتبێك و سێ قۆڵچیش بۆ یاریـدەدانی دانـران. پـەیمانیش دراوە پشکنەرێکی داهات بۆ ناوچەکە دابنرێ، هیوادارین بەم زووانە بگاتە جێ.

وەقف:

بەڕێوەبـەری وەقـف نییـە، بـەڕێوەبردنی سـەرجەمی کاروبـاری وەقـف خراوەتـە دەست موفتی کە مووچەیەکی باش وەردەگرێ و هیچ کارێکیش نییە بیکات.

خوێندن:

نەخۆشخانە کۆنەکەی (هەولێر–ك.م.) چۆڵ کراوەو بیناکەی دەکرێتە قوتابخانـە. هەرچی بەشە سـەرەتاییەکەی قوتابخانەکەیـە لـە شـوێنەکەی خـۆی، واتـا لـە قـەڵا، دەمێنێ چونکە زۆربەی قوتابییەکانی لەو نزیکانە دەژین و بـۆ منداڵـە بـچکۆلەکانیش هەر وا ئاسان نییە بێنـە خـوارێ بـۆ دامێنـی گردەکـە، بـەڵام بەشـە ئیبتیدائییەکـەی دەچێتە خانووبەرەیەکی نوێوە.

بەڵام ئەو خانووبەرە نوێیەی بیرمان لێ کردۆتەوە گەلێك نزمەو تەڕوتووشیشی زۆرە، بۆیەکا ژمارەیەك پێشنیازی جیاواز بۆ چاك کردن پێشکەش کراوە، بەڵام تا ئێـستا هـیچ بڕیارێکی کۆتایی دەربارەی ئەو بابەتـە نـەدراوەو دەبـێ گفتوگۆ لـەم بارەیـەوە لەگـەڵ کارمەندێکی بەشی خوێندندا بکرێ کە چاوەڕوانین بەم نزیکانە بگاتە هەولێر.

---

(38) جێگۆرکێمان بە مێڵەکانی ناو ڕۆژانەکانی ئەفسەری سیاسیی هەولێر نەکردووە، واتا لە دەقی ڕۆژانەکاندا چۆن و لە کوێ، لە کەنار، یا ناوەندی لاپەڕەکەدا هاتوون ئێمەیش وەهامان داناون.

سەربازیی:

ڕۆژی بیستوسێی کانوونی دووەمی (ساڵی ١٩٢٠–ك.م.) بارەگای هەشتاو حەوتی (سەربازە–ك.م.) پەنجابییەکان لە هەولێر کشاونەتەوە، ئێستاکە تەنها حامییەیەك ماوە کە لەسێ فەوج پێکهاتووە.

شارەوانی:

ڕۆژی بیستوچواری (کانوونی دووەمی١٩٢٠–ك.م.)، ئەنجومەنی شارەوانیی هەولێر بۆ دانانی بودجەی ساڵی داهاتوو کۆبۆوە.

ئەو بابەتە سەرەکییانەی سەرنجیان ڕاکێشا دەربارەی ڕێگەوبان بریتین لە جۆگەلەیەکی بەرین کە لە ناوەندی شەقامەکە دڕ دەدات، پێشنیار کراوە ئەو جۆگەلانە پڕ بکرێنەوەو ڕێگەوبانەکان لە هەردووك سەرەوە بەرەو ناوەڕاست خوار بکرێنەوە تا باراناوی تێدا گیر نەخوا.

ئەفسەری تەندروستیی موسڵ لە کاتی هاتنی ئەم دواییانەیدا بۆ هەولێر نەخشەیەکی دارشت سەبارەت بە پرۆژەی ئاوی خواردنەوەی شار. ئەو پرۆژەیە بریتییە لە دامەزراندنی تانکییەکی ناوەندیی (مەرکەزی گەورە)، وێڕای ژمارەیەك تانکیی پچووك لەهەر یەکێك لەگەڕەکەکانی شاردا بە قەڵاوە، ئاویش لە تانکیّ گەورەکەوە ڕاگوێزرێتە تانکییە گچکەکان، هەڵبەت ئەم کارەیش لەلایەن دانیشتووانی شارەوە بەرز دەنرخێنرێت. ژمارەیەکی زۆر لە ڕێگەوبانیش لە قۆناغی دروستکردن دان، بەڵام ئەم کارە بە هۆی بارانی زۆری ئەم دواییانەوە دواکەوت.

نەخۆشخانە:

بەهۆی گەلێك ئاڵوگۆڕی سەربازییەوە کە بوونە هۆی کەم بوونەوەی ژمارەی ئەو ئەفسەرانەی لێرەن، بۆیەکا ئەو باڵەخانەیەی ئەوانی تێدا دەژیان ئێستا چۆڵە. کەڵك لەم دەرفەتە وەرگیرا بۆ گواستنەوەی نەخۆشخانەی (هەولێر–ك.م.) بۆ ئەوێو بەو جۆرە قوتابخانەکەش دەچێتەوە شوێنەکەی جارانی وەك ڕۆژانی تورك.

باڵەخانە نوێیەکەی نەخۆشخانەکە لە بارێکی باشدایەو زۆر لەو خانووە باشترە کە ئێستا تێیدایە، هەرچۆن بێ کەوتۆتە قەراغ شارەوەو ئەوەیش بە باشتر زانرا لەباری تەندروستییەوەو بۆ ناساغانی دەرەوەی شار[39].

---

(39) N. A., F. O., 371/5068, Extrat from the Diary of the Political Officer, Arbil, for the month of January 1920, PP. 233-242.

بابەتی چوارەم

ناودارانی کورد
ساڵی ١٩١٩

هەڵبەت ئینگلیزەکان، لەگەڵ تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهاندا، مەبەستیان بوو نزیکتر لە جاران ئاگاداری ئەوە بن کێ لە کوردستاندا دەستی دەڕوات و سەنگو رەنگی ئەو کەسانە چەندن و چین و هەواداری چ هێزو لایەن و دەوڵەتێکن و بۆ؟ لەبەر ئەوەیە ژمارەیەکی زۆر بەڵگەنامەو راپۆرت دەربارەی کەسایەتییەکانی کوردەواری لە ئەرشیڤی نیشتمانیی حوکمەتی بەریتانیدا پارێزراون، کە بێگومان سەنگی مێژوویی و کۆمەڵایەتی و سیاسییان زۆر زۆرە، چونکە رۆڵی تاك یا کەسایەتی، بەپێی هەموو پێوانەیەك، لە نووسینەوەی مێژووی گشت نەتەوەیەکدا رۆڵێکی دیارو وەبەرچاوە.

فایلی ژمارە ٩٣/٢٥١ی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی، یەکێکە لە فایلە گەورەکانی ساڵی ١٩١٩، ژمارەی لاپەڕەکانی ٢٤٢ لاپەڕەیەو لەم چوار بەشە سەرەکییە پێکهاتووە:

(١) ئێران، راپۆرتەکانی ساڵی ١٩٠٦و ١٩٠٧، واتا دەربارەی گەرمەی سەرەتای شۆڕشی دەستووریی بەناوبانگە (١٩٠٥–١٩١١).

(٢) کوردستان، ساڵی ١٩١٩.

(٣) کۆمیتەی سەربازیی ساڵی ١٩٢٠ کە تەرخان کراوە بۆ بابەتی یەکێك لە کۆمیتە جەنگییە گرنگەکانی بەریتانیا کە لەو رۆژانەدا گەلێك دەزگای بەریتانی سەرقاڵی ئەوە بوون چۆن رۆژێك زووتر بتوانن عیراق بکەنە بنکەیەکی سەربازیی سەرەکیی وڵاتەکەیان لەسەرانسەری ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.

(٤) راپۆرتی جێب Jebb دەربارەی عیراق، کە یەکێك بوو لەو راپۆرتە بایەخدارانەی پێوەندی بە خاڵی سێیەمەوە هەبوو.

کەوابێ برگە یا خاڵی دووەمی هەمان فایل، کە دەربارەی کوردستانە، هاوسەنگی سێ خاڵەکەی تری ئەو فایلەیە. درێژەی ناونیشانی ئەو بەشە بەم جۆرەیە:

((نهێنی، ناوداران یا کەسایەتییەکانی کوردستان، حوزەیرانی ١٩١٩)) کە لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەمیان پەنجاو یەك لاپەڕەی چڕوپڕە و ناوی ٢٣٠

ناوداری کوردی تێدا تۆمار کراوە[1]، بەشی دووەمیشیان تەواوکەری بەشی یەکەمەو بەم ناوونیشانەوەیە:

(کەسایەتییەکانی کوردستان، خستنە سەرو ڕاستکردنەوە، تەمموزی ساڵی ١٩١٩)[2]. ئەم بەشەیان لە حەوت لاپەڕە پێکهاتووە و ناوی (٣٥) ناوداری کوردی تری تێدا تۆمار کراوە.

لەم لیستە دوورودرێژەدا، کە لەوانەیە کەسمان تاوەکو ئێستا شتێکی ئەوتۆیمان نەبیستبێ، گەلێك زانیاریی گرنگ دەربارەی ناودارانی کوردی ئەو ڕۆژگارە ناسکە تۆمارکراوە.

بێگومان باس و توێژینەوەی ژیننامەی ٢٦٥ کەسایەتی بەناوبانگ پێویستی بە کتێبێکی گەورەی سەربەخۆیە، هیوادارم دڵسۆزێکی کورد، لەدوارۆژێکی نزیکدا، کتێبخانەی کوردیی پێ ئاوەدان بکاتەوە، تایبەت دوای ئەوەی هەموو بەڵگەنامەکانی ((ئەرشیڤی نیشتمانی)) لەسەر کوردو کوردستان بە شێوازێکی مەنهەجی دەخرێنە بەردەست شارەزایان. جا وا لە خوارەوە پوختەی چەند نموونەیەکی پێویست وەك بەڵگەی ئەم بۆچوونە دەخەمە بەرچاو.

١. عارف پاشا:

ئەندامی ((کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد))ە لە میسر، سەرەتا لەگەڵ داواکانی جەنەڕاڵ شەریف پاشادا نەبوو، بەڵام لە ڕێگەی نامەی محەمەد ساڵح حوسنییەوە ئەو دووانە پێوەندییان پەیدا کردو بەو هۆیەوە تا ڕادەیەك ناوی عارف پاشا هاتە ناو ناوانەوە[3].

(٢) محەمەد ساڵح حوسنی:

---

(1) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, June 1919, Published by Civil Commissioner`s Office, Baghdad, 1919, PP. 98-148.

(2)Ibid, P. 107, Personalities in Kurdistan, Additions and Corrections, July 1919, PP. 149-154.

(3) Ibid, P. 107.

زڕکوڕی جەنەڕاڵ شەریف پاشایە، لە میسر کاروباری موڵکەکانی ئەوو شازادە ئامینە خانی هاوسەری بەڕێوە دەبات، بۆ خۆیشی لە میسرو بەسرە موڵکی هەیە، ماوەیەك لە لەشکری تورکدا نەقیب بوو، دەڵێن سەرەتای جەنگ (**جەنگی یەکەمی جیهان–ك.م.**) لە پاریس لەگەڵ جەنەڕاڵ شەریف پاشای باوە پیارەیدا بووە کاتێك تورکێکی کوشتووە کە گوایە نێردرا بوو بۆ تیرۆرکردنی شەریف پاشاو لەسەر ئەوە تورکەکان حوکمی لە سێدارەدانیان بۆی دەرکردووە. وا دیارە ئێستا ((**واتا ساڵی ١٩١٩–ك.م.**)) ئەنـدامی ((**کۆمیتـەی سـەربەخۆیی کـورد**))ە لـە شـاری ئەسکەندەرییە. مانگی مایسی ساڵی ١٩١٩ نامەی دەربارەی پرسی کورد ناردووە بۆ جەنەڕاڵ شەریف پاشاو پێی ڕاگەیاندووە: وا چاکە ئەو هەنگاوانە بنرێن بۆ ئەوەی شەریف پاشا وەك میری کوردستان ناوزەد بکرێت. لە هەمان کاتدا محەمەد ساڵح حوسنی پێوەندی نزیکی لەگەڵ عارف پاشا هەیە، کە ئەویش لە میسر دەژیت. وا پێ دەچێت محەمەد ساڵح حوسنی برازای غالب بەگ بێت[4].

(٣) عەلی غالب بەگ:

سکرتێری شەخسی جەنەڕال شەریف پاشا بوو، وا پێ دەچێت مامی محەمەد ساڵح حوسنی بێت. شەریف پاشا حەزی دەکرد بینێرێتە کوردستان بۆ ئامادەکردنی هوزەکان بۆ هاوکاری هاوپەیمانەکان و بۆ ئەوەی ڕاوێژیان بکات چۆن پێویستە وا بە باشی ڕەفتاریان لەگەڵ بکەن (**واتا لەگەڵ هاوپەیمانەکاندا–ك.م.**)، تایبەت لەگەڵ بەریتانیای گەورەدا، پێشنیاریشی بۆی کردووە بچێتە میسر بۆ دیدەنی مێجەر نۆییل و لەگەڵی بچێتە حەلەب و کوردستانی ڕۆژئاوا. وا دیارە ئەوەیشی خستۆتە ئەستۆی عەلی غالب بەگ کە هۆزەکانی کورد هان بدات داوا (**لە هاوپەیمانەکان–ك.م.**) بکەن شەریف پاشا بکرێتە میری کوردستان[5].

---

(4) Ibid, P. 130.

(5) Ibid, P. 113.

(٤) حەمدی پاشای بابان:

گەلێکمان ناوی حەمدی بەگی بابانمان بیستووە، کە وەك میرێکی لووت بەرز لە بەغدا ژیانی بردۆتەسەر، هەر چەندە نووسەرانی لیستەکە تەنها چەند دێڕێکیان دەربارەی حەمدی بەگ نووسیوە، بەڵام زانیارییەکیان تۆمار کردووە، کە من بەش بەحاڵی خۆم دەربارەی ئەو پیاوە نەمدەزانی، ئەو زانیارییەش دەربارەی کبریای حەمدی بەگە، ئەمەیش دەقی قسەکانە:

((حەمدی پاشای بابان[*]: لە ڕۆژگاری تورکەکاندا موتەسەڕیفی عەمارە بوو، کاری تری کارگێڕی کردووە، بەڵام دەمێ ساڵە خۆی تەقاویت کردووەو لە بەغدا نیشتەجێ بووە. دوای داگیرکردنی بەغدا پێشنیارمان کرد تەقاویتییەکەی بەردەوام بێت، بەڵام قەبوڵی نەکرد، گوتی هیچی نەکردووە تا شایانی ئەو تەقاویتییە بێت. پیرەمێردێکی ئێسك سووکە))[6].

(*) ((حەمدی بابان (١٨٧٠ ـ ١٩٦٠): جەمال بابان لە کتێبی (اعلام الکرد)دا بەزمانی عەرەبی لەبارەیەوە نووسیویە: کوڕی محەمەد ڕەشید پاشایە، کە بەخدێوی ناسراوە، ڕەچەڵەکی دەچێتەوە

(٥) سمکۆی شکاك:

هەمان فایلی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی کەم باسی سمکۆی شکاکیش ناکات، لێرەدا چەند نموونەیەکی ماناداری ئەو قسانە دەخەینە بەرچاو کە شایانی وردبوونەوەو لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنن، کە دەڵێت:

سمکۆی شکاك (؟- ١٩٣٠)

((بەر لە جەنگ (جەنگی یەکەمی جیهان-ك.م.) سمکۆ دەیتوانی نزیکەی دوو هەزار چەکداری سوارەو پیادە کۆ بکاتەوە، بەڵام لەوانەیە ئێستا (واتا دوای نزیکەی پێنج ساڵان-ك.م.) ژمارەی پیاوەکانی نەگاتە لە سەدا دەی ئەو ژمارەیە)).

هەروەها دەڵێت:

((لە ڕێگەی پۆستەوە بۆمبایەك بۆ سمکۆ نێردرا، وەك دەڵێن ئەو کارە پیلانی کاربەدەستانی حوکمەتی ئێران بوو، کاتێك زەرفەکە دەکەنەوەو دەتەقێتەوە بیستوپێنج کەس لە پیاوەکانی دەکوژرێن و ژمارەیەکی لەوەیش پتریان لێ زامدار دەبێت)).

سەر خالید پاشای بابان. خوێندنی لەئەستەنبۆڵ تەواوکردووە، لەسەردەمی سوڵتان عەبدولحەمید دا بانگەوازی ئازادی کردووە، بۆیە ماوەیەك خراوەتە زیندان، دوای مەشروتەی ساڵی ١٩٠٨ ئازاد کراوە، دواتر گەڕاوەتەوە بەغدا تا موڵکەکانی باوکی لەحارسیە و شوێنەکانی دیکە بەڕێوە ببات. دوای ئەوەی ئینگلیز لێی دڕدۆنگ دەبن ، شا فەیسەڵی یەکەم دەستی بەسەر موڵکەکانیدا دەگرێت، پارێزەری لەلەندەنیشەوە بۆ هێنا، بەڵام سوودێکی ئەوتۆی نەبوو، بۆیە بەغدای جێهێشت و چووە لەندەن دانیشت، دوارۆژەکانی ژیانی زۆر بەناخۆشی بەسەر بردووە-ع.زەنگەنە)).

(6) Ibid. P. 115.

دیسانەوە دەڵێت:

((هەمیشە لە قسەکانیدا خۆی وەک لایەنگری بەریتانییەکان نیشان دەدات))[7].

بەر لەوەی کۆتایی بەم بابەتە بهێنین جارێکی تر دێینەوە سەر باسی سمکۆی شکاک، چونکە ناوی ئەوو ژمارەیەک کەسایەتیی کوردی تری وەک شێخ مەحمودو یاوەرەکانی لە ڕاپۆرتەکەی گ. جێبدا، کە لە هەمان فایلدا هەڵگیراوە، هاتووە.

---

(7)Ibid, P. 118.

شێخ مەحموود و یاوەرەکانی

کەم سەرداری کورد بە ڕادەی شێخی بەردەقارەمان ناوی لەناو بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا هاتووە، تایبەت لە بەڵگەنامەکانی هەردووک وەزارەتی هەندەران و موستەعمەراتی ئەو حوکمەتەدا، بۆیەکا دەبوو شێخ و هاوەڵ و هاودەمە نزیک و دڵسۆزەکانی شوێنی تایبەتییان لە ناوەرۆکی لیستەی ناوەکانی ناو ئەم ڕاپۆرتەدا هەبێت، وا لە خوارەوە پوختەیەکی ئەم باسەیش پێشکەش دەکەین:

(٦) مەحموود خانی دزڵی:

یەکێك بوو لە یاریدەرە نزیکەکانی شێخ مەحموود، لەگەڵ پیاوەکانیدا لە هەورامانەوە بۆ یاریدەی شێخ هاتە سلێمانی، دەربارەی دزڵی دەڵێت:

((مەحموود خان خەڵکی هەورامان و لە بنەماڵەی ڕەزاوە..ژمارەی لایەنگرانی سێ سەد تا چوارسەد سوارە دەبن، لەکاتی یاخیبوونەکەی شێخ مەحموودا (ساڵی ١٩١٩- ك.م.) دایە پاڵ شێخ، بەڵام زوو لێی تەکییەوەو بە پارەیەکی زۆرو ژمارەیەك وڵاخ و تاڵانییەوە گەڕایەوە ناو سنووری ئێران))(8)(*).

---

(8) Ibid. P. 25.

(*) ((مەحموود خانی دزڵی: (١٨٧٠ – ١٩٤٦): کوڕی "عەزیز خان" ی کوڕی "بارام بەگ" ەو دایکی

ناوی "پیرۆزە"یەو کچی "حەسەن سوڵتان" ی گەورەی هەورامانە، دایکی بەبنەماڵە دەچێتەوە سەر شێخانی (عەبابەیلێ).

مەحموود خان، لەساڵی ١٨٧٠دا، لەئاوایی (دزڵی)ی ناوچەی (هەورامانی تەخت) لەدایك بووە، دوای کۆچی دوایی باوکی دەبێتە جێنشینی ئەو، لەبەر لێهاتوویی و پڕ دەسەلاتی، ئەوەندە نابات، وەکو پیاوێکی ئەو سەردەمەی کورد و سەرۆك عەشیرەتێکی بەدەسەلاتی رۆژهەلاتی کوردستان دەناسرێت.

لەژیانی خێزانیدا چەند هاوسەرێکی هەبووە، دواترینیان "نازیف خان"ی کچی"مەحموود خدر"ی سەرداری هەمەوەند بووە، لەسەرجەمی هاوسەرەکانی پانزە کوڕو شەش کچی بووە، زۆربەیان کۆچی دواییان کردووەو هەندێکیشیان ماون.

ناوبراو لەئەنجامی تێکۆشان و گیانی بەرهەڵستکاریدا، لەسالانی جیاوازدا چەندین جار دەربەدەر کراوەو خراوەتە گرتووخانەکانی (هیندستان، سنە، قەسری قاجار، هنێدی، رومادی، سلێمانی، کەرکوك، بەغدا)، زۆر جاریش بەدەستبەسەری رەمەندی شارەکانی ئێران و عیراق کراوە.

خانی دزڵی، پیاوێکی قسە خۆش و دڵتەڕو بێ فیز و تا بڵێی نان بدەو بەخشندە بووە، لەسەردەمی ئەودا ئاواییەکانی ئەو ببوونە پەناگەو داڵدەی ئەو کەسانەی کە لەدەست رژێمە داگیرکەرەکان هەلاتوون و لەم مەڵبەندەدا حەساونەتەوە، خۆیشی چەندین جار بەرەو رووی رژێمی قاجاری و رەزا شاو حەمەی کوڕی بووەتەوە، لەباشووری کوردستانیش پەیوەندییەکی بەتین و دانەبڕاوو برایانەی لەگەڵ زۆر لە سەرکردەکانی کورد هەبووە، لەوانە "سمکۆی شکاك" و دواتریش "مەلا مستەفای بارزان" لەگەڵ "شێخ مەحموودی حەفید زادەی بەرزنجی"دا پەیوەندی تایبەتی وای هەبووە، تەنانەت نووسەرو مێژوونووس "رەفیق حیلمی" لە یادداشتەکانیدا (بە پاڵەوانی یەکەمی شێخ مەحموودی داناوە)، ئەوەبوو شکستی بەداروودەستەی ئیمپریالیزمی ئینگلیز هێناوە، لەدوای شەڕی دەربەندی بازیان و لەسەر داوای ئینگلیزەکان خانی دزڵی گیراوەو نێردراوە بۆ تاران و ئینجا بۆ بەغداو لەوێشەوە بۆ هیندستان، لەساڵی ١٩٤٦یشدا لەئەنجامی فروفێڵ و تەڵەکەبازی فەرمانڕەوایی ئێران، بەدەستی ئەفسەرێکی ئێرانی لەکەڵ "ملە خورد"، کە دەکەوێتە سەر سنووری ئێران و عیراقەوە، دەرمان خوارد دەکرێ و دوای نۆ رۆژ بەو رووداوە پڕ لەناسۆرە کۆچی دوایی دەکات.

بۆ هەموو ئەو زانیارییانەو هی تریش، بنۆڕە: مەحموود خانی دزڵی – شۆڕشگێڕی رۆژهەلاتی کوردستان، عومەر مارف بەرزنجی، چاپی دووەم، چاپخانەی نووسینگەی ئازاد بۆ چاپەمەنی، سلێمانی ٢٠٠٠ – ع. زەنگەنە))

(٧) سەید ئەحمەد[*]:

((خزمی شێخ مەحموودە. لەلایەن شێخەوە وەك وەفدی کوردستانی باشوور نێردرا بۆ لای جەنەڕاڵ شەریف پاشا بە نیازی ئەوەی عەرزی دیدی کوردی باشوور بۆ کۆنگرەی ئاشتی (لە پاریس–ك.م.) بکات، بە هۆی یاخیبوونەکەی شێخ مەحموودەوە لە میسر ڕێگەی پێ نەدرا. سەید ئەحمەد، ڕەشید زەکی بەگی لەگەڵ بوو))[9].

(*) سەیید ئەحمەدی بەرزنجی ١٨٨٨–١٩٦٦/٦/٥: ئەندامێکی وەفدی کوردستانی جنووبی بۆ کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس بووە بۆیە نازناوی (مەرەخەس)ی هەلگرتووە، هەروەها رەئیسی ئەمنییەتی عومومی دووەم (حکوومەتی کوردستان)، رەئیسی مالییەو گومرگ و یاوەر و سەر کاتبی شێخ، سێهەم حکوومەت نوێنەری تایبەتی شێخ بۆ دانوستان و گفتوگۆ تا هەزارو نۆسەدو بیست و حەفت. سەرچاوەی ئەم پێناسەیەو وێنەکەی کتێبی (ئەلبوومی شێخ مەحموودی حەفید)ە کە لە بڵاوکراوەکانی (بنکەی ژین) و ئامادەکردنی (سدیق ساڵح)ە وێنەی ناوبراویشی لە ئەلبوومی بەدریە خانی سەیید ئەحمەدی بەرزنجی وەرگرتووە– ع. زەنگەنە.

(9) Ibid, P. 140.

(٨) ڕەشید زەکی بەگ(*):

((خەڵکی سلێمانییە، شێخ مەحموود لە تەک سەید ئەحمەددا وەک وەفد ناردی بۆ لای شەریف باشا بەو نیازەی دیدی کوردی باشوور عەرزی کۆنفرانسی

(*) ((ڕەشید زەکی کابان (١٨٧٦ - ١٩٤٠): کوڕی مەعروف کوڕی عەزیزە، لەشاری سلێمانی لەدایك بووە، لەئەستەنبۆڵ خوێندنی تەواو کردووە، دواتر بۆتە ئەندازیار لەسەردەمی دامەزراندنی حکوومەتی کوردستانی جنوبی لەساڵی ١٩١٨ - ١٩١٩ دا وەکو نوێنەری حکوومەتەکەی شێخ مەحموودو خەڵکی کوردستان، بەمەبەستی داواکردنی مەقی کورد، لەگەڵ سەیید ئەحمەدی نەقیب ناردوویانە بۆ پاریس تا لەوێ پەیوەندی بە (شەریف پاشا)وە بکەن و دەنگی خۆیان بدەن بە ئەو، بەڵام بەداخەوە دوای ئەوەی ئینگلیزەکان نێوانیان لەگەڵ شێخ تێکچوو - ئەوەبوو فەرەنسییەکان لەگەڵ سەیید ئەحمەدی هاوڕێی لەبەیرووت گرتیان و دواتر لەمووسڵ حوکمیان داو ماوەیەك لەوێ بەدەست بەسەری مایەوە، جگە لەوە ڕەشید کابان نەك پەروەردەکارێکی ناسراوی منداڵانی کوردی سەردەمی خۆی بووە، بەڵکو کۆمەڵێك لە پیاوانی عیراقیش لەسەر دەستی ئەو پێگەیشتوون.

ڕەشید کابان جگە لە زمانی کوردی، چەند زمانێکی دیکەی وەکو عەرەبی و تورکی و فارسی و فەرەنسیشی زانیوە، جگە لەکتێبی (اعلام الکرد) و (سدیق سالح)ی هاوکارمان لە (گۆڤاری پەیڤین)یش لەسەری نووسیوە، هەروەها یەك لە ژمارەکانی گۆڤاری (سلێمانی)یش وێنەکەی بڵاوکردۆتەوە، مۆری نوێنەرایەتییەکەیمان بۆ پاریس لە ل٥٥ی ئەم کتێبە داناوە ـ ع. زەنگەنە)).

ئاشتی بکەن، لە میسر بە هۆی یاخیبوونەکەی شێخ مەحموودەوە ڕێگەی پێ نەدرا))[10].

(٩) دۆکتۆر میهران:

((ئەرمەنییە و نیشتەجێی بەغدایە، دەڵێن دژی ئێمە (واتا ئینگلیز-ك.م.) پیلانی لەگەڵ شێخ مەحموودا گێڕاوە))[11].

لێرەدا بە پێویستی دەزانم ئەم ڕاستییە تۆمار بکەم: کاتێ کەوتمە خوێندنەوەی ئەم لیستەی ناودارانی کوردستانی ساڵی ١٩١٩ە، زۆر بەخێرایی بە دووی ناوی موشیری حەمەی سلێمانی هەمەوەندا گەڕام، چونکە ئەگەر خیانەتی ئەو پیاوە ڕاست بێت ، گوایە ڕێگەی دەربەندی بازیانی نیشانی جەنەڕاڵ فرێزەر داوە، ئەوەش بۆتە هۆی شکاندنی شێخ، ئەوا دەبوو موشیر شوێنێکی دیاری لەو لیستەیەدا بۆ تەرخان بکرایە، چونکە ڕێی تێناچێت ئەگەر ئەو دەنگوباوە ڕاست بێت ناوی موشیری حەمەی سلێمان لە کوولەکەی تەریشدا، نەك لە ڕاپۆرتێکی نهێنیدا نەهێنرێت. لە کاتێکدا باسی دوکتۆر میهرانی ئەرمەنیی، کە باوەڕ ناکەم کەسێکمان ناویمان بیستبێت، لە لیستەکەدا تۆمار بکرێت تەنها لەبەر ئەوەی پێوەندیی بە شێخ مەحموودەوە هەبووە.

(١٠) شێخ مەحموود:

ناوی شێخ مەحموود، بە پێی سروشتی ڕووداوەکانی کوردستان و ڕۆڵی کەسایەتییەکانی ، لە لیستەکەدا زوو زوو دێتە پێشەوە، وێڕای ئەوەی شوێنێکی تایبەتی بۆ ناوی خۆی تەرخان کراوە. لەوێدا نووسەرانی بەڵگەنامەکە بە چڕوپڕی باسی دەسەڵاتی زۆری شێخ و دوژمنایەتیی بەرانبەر حوکمەتی عوسمانیو کوشتنی شێخ سەعیدی باوکی، لە کانونی دووەمی ساڵی ١٩٠٩دا، لە موسڵ و هەڵوێستی لە ساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیهانداو شەڕی دەربەندی بازیان و یەخسیرکردنی بە

---

(10)Ibid, P. 138.

(11) ئەمە دەقی ئینگلیزییەکەیەتی:
((Dr. Mihran... An Armenian, resident in Baghdad, said to be conspiring with Shaikh Mahmoud against us)). (Idia, P. 131).

برینداری لەگەڵ شێخ محەمەد غەریبی ئامۆزایدا دەکەن جۆری. داڕشتن و زاراوەکانی ئەو بەشەی کە باسی دانانی شێخ مەحموود بە بەرپرسی کوردستان دەکات سەرنج ڕادەکێشێت، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕانی ئەو بەشەیە:

((کە کەرکووکمان گرتەوە[12] (شێخ مەحموود–ك.م.) هاتە لامان و لە ئەنجامدا کانونی یەکەمی ساڵی ١٩١٨ بە یەکجاری کرایە سەرۆکی کۆنفیدرالیی کوردی))[13].

شایانی باسە شێخ مەحموود دووەم ناوی ناو لیستەکەی گ. جێبە، بۆیەکا ئەویش، وەك سمکۆی شکاك، بەر لە کۆتایی ئەم بابەتە دێینەوە سەری.

---

(12) لە کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهاندا هێزەکانی بەریتانیا دووجاران شاری کەرکووکیان داگیرکرد، جاری یەکەمیان لەژێر فشاری عوسمانییەکان ناچار بوون بۆ ماوەیەکی کورت پاشەکشێ بکەن و زۆری نەخایاند داگیریان کردەوە.

(13) ئەمەیش دەقی ئینگلیزییەکەیەتی:

((When we re-occupied Kirkuk he came in to us and **was finally appointed head of the Kurdish confederacy in December**, 1918)) (P. 143).

بەدرخانییەکان و نەوەی شێخ عوبەیدوڵلا

یەکێك لەو لایەنانەی ئەم لیستەیە کە سەرنج ڕادەکێشێت یەکیەتی خاکی کوردستان و تێکەڵاویی پرسی کوردە تێیدا، شێخ مەحموودو شەریف پاشای کوردستانی باشوور شان بە شانی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری و سمکۆی شکاکی کوردستانی ڕۆژهەڵات و بەدرخانیو نەوەی جەمیل پاشای کوردستانی باکوورو ڕۆژئاوا پێکڕا ناویان لەسەر لاپەڕەکانی دێن.

بە وێنە لەلاپەڕە شەشی (تەواوکەری لیستەکە)دا زانیاریی وردو بەنرخ دەربارەی بەدرخانییەکان، تایبەت سورەیا بەدرخان، تۆمار کراوە، هەر لەوێشدا ناوی زوبەیدی کوڕی بەدرخان پاشای گەورە هاتووە کە من بۆ خۆم تا ئێستا ناویم نە لە هیچ سەرچاوەیەکدا دیوەو نە لە کەسیشم بیستووە[14]. لە لیستەکەدا دەربارەی زوبێد بەدرخان، دەڵێت:

((لە دیمەشق دەژی، شەخسییەتی زەعیفە، پیاوێکی کۆمە))[15]. بەر لەوە، بە سیازدە لاپەڕە، لیستەکە باسی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری و نەوەکانی دەکات، تایبەت سەید تەهای بەناوبانگ، دەڵێت:

((سەرەتای هەشتاکانی سەدەی نۆزدە لەشکری شێخ عوبەیدوڵلا خۆی دەدا لە ٣٠ هەزار چەکدار، دوای نوشوست هێنانی ڕاپەڕینەکەی دوورخرایەوە ئەستەموولّ و تا کۆچی دوایی لەگەلّ شێخ عەبدولقادری کوڕە گەورەیدا لەویّ مایەوە[*]. عەبدولقادر لە ئەستەموول مایەوەو بووە ئەندامی پەرلەمانی ڕژێمی نوێی ئەو وڵاتە. عەبدولقادر ئەندامێکی ناسراوی ئەو کۆمەڵە کوردییەی ئەستەمۆڵە کە بۆ سەربەخۆیی کوردستان تێدەکۆشێت. پێوەندیی لەگەلّ سەید تەهادا خراپە)).

لێرەدا یادداشتەکە زانیارییەکی بایەخدارو دەگمەنی بۆ تۆمار کردووین دەربارەی کەڵەکە بوونی سەرمایە (تراكم رأسمال) لە کوردستاندا کە دیاردەیەکی

---

(14) تەنها لەبەڵگەنامەیەکی تری هەمان وەزارەتدا دەقی ئەو ڕستەیە دەربارەی زوبەید بەدرخان دووپات بۆتەوە. بڕوانە: د. وليد حمدي، الكُرد وكُردستان في الوثائق البريطانية، ص ٤٤٥، الملحق ج.

(15)N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, June 1919, P. 154.

ئابووریی–کۆمەڵایەتیی– سیاسیی گرنگەو یەکێکە لە ئەنجامەکانی تێکەڵبوونی کوردستان بە بازاڕی سەرمایەداریی جیهانەوە، لەو بارەیەوە دەڵێت:

((شێخ سدیقی کوڕە پچووکی عوبەیدوڵلا لە کوردستان مایەوە (واتا وەك عەبدولقادری برای لە ئەستەموڵ لەگەڵ باوکیدا نەبوو–ك.م.)، لە جێگەی باوکی، کە دوور خرابۆوە، بووە سەرۆکی مۆزەکەیان ..وەك دەڵێن گەورەترین قاچاغچیی تووتنە لە سەرانسەری جیهانداو حسابی بانقی تایبەتیی خۆی هەیە لە ئینگلتەرە لە (بانکی نیشتمانی و ناوچەیی) (National and Provincial Bank)، کۆشکێکی لە نەهریو یەکێکی ترە لە قارتۆنە دروست کردووە، ساڵی ١٩٠٧ کۆچی دوایی کرد)).

دەربارەی سەید تەهاش دەڵێت:

((سەید تەها: پیاوێکی زۆر کەتەو قەڵەوە، تەمەنی نزیکەی بیستوهەشت ساڵە، بەڵام گەورەتر دیارە، بەرگی ئەوروپایی دەپۆشێت، وا دیارە مرۆڤێکی خۆش مەشرەبە، دانیشتن لەگەڵی زۆر خۆشە.بەر لە جەنگی (یەکەمی جیهان–ك.م.) سەید تەها پێوەندیی گەلێك نزیکی لەگەڵ رووسەکاندا هەبوو، جارێکیان میوانی شەرەفی کۆنسوڵی رووسی بووە، بۆ خۆی دەڵێت تەنانەت لەو ڕۆژانەیشدا هەر بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی کاری کردووەو پێی وا بووە کە پرۆژەیەکی لەو بابەتە تەنها بە حیمایەی رووسیا سەردەگرێت، دیار بوو رووس گەلێك لە ئێرانییەکان نیزامپارێزتر بوون. لەم ڕۆژانەدا دەنگوباوێك هەیە گوایە سەید تەها بۆتە گاوور(*)، لە ڕاو بۆچوونە ئاینییەکانیدا بە هیچ جۆر توندڕەو نییە، سەید تەها نە دەخواتەوەو نە جگەرەیش دەکێشێت. ڕۆژانی هەراکەی ورمێ هەموو ئەڵەمانەکانی ئەو شارە پەنایان بردە لای ئەوو باش پێشوازیی کردن.

بە هۆی فشاری زۆرو درێژخایەنی رووس و تورکەوە ئێستا باری دەرامەتی سەید تەها بە جارێك پەرێشانەو هێزو دەسەڵاتی جارانی نەماوە، کۆشکەکەی لە نەهری کاول کراوە، رووسیش شەمدینیان تاڵان کرد، نیوەی پیاوەکانی سەید تەها یا بڵاوەیان لێ کردووە یاخود کوژراون، ئەم دیاردەیە سەرجەمی کوردستانی

(*) ((بۆ لێکدانەوەی ئەم پرسە بنۆڕە: پەراوێزمان لەبابەتی دووەمی ئەم کتێبەدا–ع.زەنگەنە))

گرتۆتەوە، بەڵام ئەوانەی لە مەرگ قوتار بوون ئێستا باشتر چەکدارن، بەشێك لە غوڵامەکانی باوکی لەگەڵ شێخ عەبدولقادری برایدان(*)، پێوەندیی نێوان سەید تەها زۆر فراوانە و دەتوانێت کۆنترۆڵی ئەو ناوچەیە بکات کە کەوتۆتە نێوان باش قەڵاو ڕەواندزو ئۆشنۆ (شنۆ) و ورمێوە، هەرچۆن بێت سەید تەها بەگشتی لە کوردستاندا پیاوێکی ڕێزدارەو سەنگی ئایینی خۆی هەیە. ئیسماعیل ئاغا (سمکۆ)ی ڕەهبەری شکاك لە ڕێگەی ژن و ژنخوازییەوە خزمێکی نزیکی سەید تەهایەو هەمان کات دوو هاوڕێی گیانی بە گیانین. سەید تەها موڵکێکی زۆری لە دەشتی ورمێ هەیەو بە پێی نەریتی بنەماڵەکەی دژ بە ئێرانەو بەرژەوەندییەکانی توندو تۆڵ بەستراوەتەوە بە کوردی ئازەربایجانەوە.

(*) ((لەبابەتی دووەمی ئەم کتێبەدا کە باسی سەید تەها کراوە، لەناو جووت کەوانەیەکدا د. کەمال کە باسی پەیوەندی ئەو زاتەی لەگەڵ شێخ عەبدولقادر کردووە بە (برا)ی ئەو زاتەی دانابوو، بەبێ سێ و دوو ئەم وشەیەم کردبووە (مام)، بەڵام وەکو لێرەدا دەبینین ئەو هەڵەیە وادیارە لەئەسڵی بەڵگەنامەکەدا هەیە بۆیە کەوتمە گومانەوە، لەسەر ئەو پرسە پەیوەندیم بە "**عبدالرحمن الشیخ علاء الدین النقشبندی**"ەوە کرد، ئەویش کتێبی (**السادات النقشبندیة**)یەکەی خۆی بۆ ناردووم کە لەساڵی ١٩٩٨دا لەهەولێر چاپ و بڵاوکراوەتەوە، لەناو کتێبەکەشدا پەرە کاغەزێکی بۆ دانابووم، سەرچەلەی خانەوادەکەی "**سەید تەها**"ی تیادا نووسرابۆوە، ئەوەبوو دڵنیا بوومەوە کە سەید تەها کوڕی ئەو (**شێخ محەمەد سەدیق**)ەیە کە لەبەڵگەنامەکەدا بەپیاوێکی سەرمایەدار ناوی هاتووە، وا دیارە هەر لە زوویکەوە پەیوەندی لەگەڵ شێخ عەبدولقادردا خراپ بووە، بەڵگەشمان بۆ ئەو بۆچوونە ئەوەیە ئەوەتا لەبیرەوەرییەکانی ئەو کەسانەی بەشداری بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردیان کردووە ئەو پرسە باسکراوە، لەوانە زنار سلۆپی دەڵێ: (**حاجی مووسا بەگ سەرۆکی خێڵی کارچکان لەگەڵ سەید تەهای برازای سەید عەبدولقادر ئەفەندیدا هاتبووە ئەستەنبوڵ کە لەلایەن ئەندامانی جەمعییەتی ئیتیحادو تەرەقیدا بۆ ئاشتکردنەوەی لەگەڵ مامۆیدا هێنابوویانە ئەم شارە**)، کەواتە شێخ عوبەیدوڵڵا تەنها دوو کوڕی هەبووە، شێخ عەبدولقادر، کە لەساڵی ١٩٢٥دا لەدیاربەکر لەگەڵ محەمەدی کوڕی لەسێدارە درا. "**شێخ محەمەد سەدیق**"یش کە ئەو سەرمایەدارەی لێ هەڵکەوتووە کە بەڵگەنامەکە باسی دەکات، ئێستا هیچ گومانی نامێنێ ئەو زاتەی دواییان باوکی سەید تەهایە، وا پێدەچێ ئەو ناخۆشییەی "**سەید تەها**"ش لەگەڵ شێخ عەبدولقادری مامی لەبەر ئەو موڵك و سامانە بووە کە باوکی ئەو پێکیەوەی نابوو ـ ع. زەنگەنە))

گەلێك زەحمەتە بتوانین بە وردی وێنەی دەروونیی سەید تەها بکێشین، دوکتۆر ویگرام[16] بە کەسێکی نزمی کەم وێنەی دادەنێت. هەرچۆن بێت ویگرام بۆ خۆی سەید تەهای نەدیوە، بڕیارەکەشی لەسەر بنچینەیەکی زۆر لایەنگرانەی بەسەرهاتێکی گاورەکان دارشتووە، مایسی ساڵی ١٩١٩ کاتێك سەردانی ڕەواندزو بەغدای کرد سەید تەها هیچ نەبێت بە رووکەش وەك سەردارێکی باش و گومان لێ نەکراو هاتە بەرچاو، بێ هیچ جۆرە ئیدیعاو ترۆفیزێك ئامادەیی خۆی بۆ یاریدە دانی (بەریتانییەکان-ك.م.) دەربڕی، خۆ ئەگەر ئەمەی شانۆگەریی (تەمسیل) بوو بێت ئەوا بێ ئەندازە سەرکەوتوو بوو لە نواندنی ڕۆڵەکەیدا.

سەید تەها: بیروبۆچوونی وردی هەیە، خوێندەوارێکی چاکە، کوردی و فارسی و تورکی و کەمێکیش رووسی دەزانێت. پێی وایە، هەرچۆن بێت، ناتوانێت (لە گێژاوی ئەم ڕۆژگارەدا-ك.م.) بیرێکی بە کەڵك دەربارەی سیاسەتی دوارۆژ دابڕێژێت. لەوانەیە ئەوەی کۆسپ بێت لەبەر دەم کەڵك وەرگرتنمان لە سەید تەها لە کوردستاندا پێوەندییە نزیکەکانییە بە بزووتنەوەی دژ بە ئێران لە ئازەربایجاندا))[17].

پێم وایە ئەگەر ڕەفیق حیلمی و ئەحمەد خواجاو ئەحمەد تەقی ئەم زانیارییە وردانەیان لەبەر دەست بوایە دەیانتوانی قووڵتر تیشك بهاونە سەر ئەو لاپەڕەیەی مێژووی کورد لەو ڕۆژگارەداو باشتر لەوە بگەن بۆچی‌و چۆن ئینگلیزەکان، دوای ئەوەی هیوایان بە شێخ مەحموود نەما، ویستیان پشت بە سەید تەها ببەستن و هێنایانە ڕەواندز.

---

(16) دەربارەی ویگرام بڕوانە کتێبەکەی خۆی و براکەی کە جەرجیس فتح الله ساڵی ١٩٧١ لە بەغدا بە عەرەبی بە ناوی ((کردستان مهد البشریة))ەوە بڵاوکردۆتەوە. دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس چاپی دووەمی لە ساڵی ١٩٩٩ دا لە هەولێر بڵاو کردۆتەوە.

(17) N. A., F. O., 251/93, Maclean Report, 1919, Secret, Personalities in Kurdistan, June 1919, P. 141.

سمکۆ و شێخ مەحموود لە ڕاپۆرتەکەی گ. جێبدا

وەك بەر لە ئێستا ئاماژەمان پێ داوە بەشی چوارەمی هەمان فایلی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی بۆ یادداشتەکەی گلادواین جیب تەرخانکراوە، کە بەلایەنی کەمەوە شەش ساڵ دوای لیستەی ناودارانەکەی کوردستان ئامادە کراوە.

وەك گوتمان: ئەو یادداشتە پازدە لاپەڕەیيە سێزدە لاپەڕەی بۆ کورد تەرخان کراوە. مەبەستی سەرەکیمان، لە پێشکەش کردنی پوختەی ئەو ڕاستییانەی گلادواین جیب دەربارەی سمکۆی شکاك و شێخ مەحموود تۆماری کردوون، ئەوەیە تیشك بهاوێنە سەر بەشێك لەوانەکانی مێژووی کورد، هەڵبەت مایەی نیگەرانییە تواناو دەسەڵاتی یەکێکی وەك سمکۆ ڕۆژ بە ڕۆژ ڕووی لە نشێوی بووبێت تا وای لێهات ڕەزا شا بتوانێت بە ئاسانی زەفەری پێ بهێنێت.

دوای پێشەکییەکی کورت سمکۆ یەکەم ناوی لیستەکەی گلادواین جێبە کە دەربارەی دەڵێت:

عەسکەری کوردستان

ریزی دانیشتووی ناوەڕاست: ٤. فایەق کاکەمین ٥. ڕەشید عەبدولکەریم؟ ٦. قادر ئەفەندی قەرەداخیی ٧. رەزا بەگی ئیسماعیل بەگ؟ ٨. سالّح ساحێب قران ٩. مەلا پیسکەندی؟ ١٠. یوونس عەبدولقادر ماهی ١١. ئەحمەد فەهمی؟

راوەستاو: ریزی یەك لە چەپەوە سێهەم کەس ئەمین رەواندزی

سەرچاوە: دیاریی جەمال بابان بۆ کتێبی ئەلبومی شێخ مەحموودی حەفید، ئامادەکردنی سدیق سالّح، لە بلاّوکراوەکانی بنکەی ژین.

((ئیسماعیل ئاغا (سمکۆ) ڕەهبەرێکی کوردی بەناوبانگە، ساڵ و نیوێك دەبێت ناوی زۆر لە ناو ناواندا نەماوە، بەڵام هەرچۆن بێت هەموو کات لەوانەیە بێتەوە مەیدان(*) و هێندەی شێخ مەحموود لە سلێمانی و باشوور گێرمەو کێشە بۆ حوکمەتی ئێران و تەنانەت عیراقیش دروست بکات))[18].

ناوی شێخ مەحموود دووەم ناوی نێو لیستەکەیە، بەشێکی زۆری زانیارییەکانی گلادواین دەربارەی هەوڵی بەردەوامی هەردووك حوکمەتی عیراقی و بەریتانیایە بۆ قایل کردنی حوکمەتی ئێرانی و خودی ڕەزا شا بۆ هاریکاریی لەگەڵیاندا بۆ بەدیل گرتنی شێخ. هەروەها گلادواین باسی هاریکاریی ژمارەیەك هۆزی کورد لەگەڵ شێخ مەحموودا دەکات وێڕای پێوەندیی نێوان شێخ و میری قاجاری سالار ئەلدەولە[19] کە وەك پیاوێکی شێت ناوی دەبات[20].

دوا بە دوای ئەوانە گلادواین دێتە سەرباسی ئەو فڕۆکەوان و میکانیکییە بەریتانیانەی کاتی خۆی فڕۆکە جەنگییەکەیان لەلایەن لایەنگرانی شێخ مەحموودەوە خراوەتە خوارێ و خۆیان بە دیل گیراون و براونەتە ناو خاکی کوردستانی ئێرانەوە[21].

گلادواین جیب لەلاپەڕەی دواتری یادداشتەکەیدا، باسی جافەر سوڵتان و کۆچ و ڕەوی بەشێك لە هۆزە کوردەکانی وەلەد بەگی و قوبادی‌و بابەجانی بۆ لەوەڕگەکانی کوردستانی عیراقمان بۆ دەکات[22].

لە بەشەکانی تری یادداشتەکەیدا گلادواین دێتەسەر باسی ڕووداوەکانی خانەقین و مەندەلی و کەسایەتیی مەجیدی قادر ئاغاو پێکدادانی سەنجاوییەکان و یاساوڵانی سنووری عیراق و هەندێ وردە هەواڵی دی[23].

(*) ((وەکو لە ڕاپۆرتەکەدا پێشبینی کراوە، دوای دوو ساڵێك، سمکۆ هاتەوە مەیدان و ورمێی ئازاد کردو ڕۆژنامەی (کورد)ی لەوێ بڵاوکردەوە، لە ساڵی (١٩٢٣)یشدا چووە سلێمانی و لەوێ سەردانی مەلیك مەحموودی کرد.—ع.زەنگەنە)).

(18) N. A., F. O., 251/93, Memorandum. Iraq – Persian Border, P. 234.

(19) سالار ئەلدەولە، نەوەی فەتح عەلی شای قاجارییە کە وەك دەڵێن سەدان ژنی لە هۆزو نەتەوە جیاوازەکانی ئێران هێناوە، نەوەشی هێند زۆر بوون بۆ خۆی نەیناسیونەتەوە، یەکێك لەهاوسەرەکانی کورد بووە کە کوڕێکی لێی بووە بە ناوی سالار الدەولەوە ناوبانگی دەرکردووە، لە دوا قۆناغی فەرمانڕەوایی قاجارەکاندا یەکێك بووە لەوانەی داوای تەختی پاشایی ئێرانی کردووەو کوردستانی خاڵوانی کردۆتە مەڵبەندی چالاکییەکانی بۆ وەدی هێنانی خەونەکانی.

(20) لە دەقی یادداشتەکەدا دەڵێت: ((mad Qajar Prince, Salar-ed-Dowleh))

(21) N. A., F. O., 251/93, Memorandum. Iraq-Persian Border, P. 235.

(22) Ibid, P. 236.

(23) Ibid, PP. 237-239.

بابەتی پێنجەم

شەڕی بەردەرکی سەرای سلێمانی و ئەنجامەکانی

سەرەتایەک:

سلێمانی، یەکێکە لەو شارانەی کوردستان کە هەمیشە شوێنی دیاری لە خەباتی رزگاریخوازیی نوێ و هاوچەرخی نەتەوەی کورددا هەبووە، ئەوەی تا ئێستە زۆر جاران لە سەرجەمی بابەتەکانی تری ئەم کتێبەدا بە روونی رەنگی داوەتەوە. ئەو راستییە مێژووییەیە کە لە خۆڕا نەهاتووە، شێخ رەزا واتەنی (سلێمانی دار الملکی بابان) بوو، حوجرە زۆرەکانی، لە سەرەتای دروستکردنییەوە، بوونەتە سەرچاوەیەکی زیندووی لە دایکبوونی چەکەرەی دەستەبژێری نوێی کوردی باشوور، تەنانەت سروشتیش بەخشندە بووە لەگەڵی، لە هەر چوار لاوە سەدان سەنگەری لە رووی دوژمنی دڵڕەقدا بۆ رەخساندبوو.

هەموو کورد، وەکو زۆر جاری دیکە، وا چاوەڕوان بوون کەوتنی ئیمپراتۆریی عوسمانی و هاتنی ئینگلیز ببێتە سەرچاوەی خێرو بەرەکەت بۆ نیشتمانەکەیان، هەرگیز چاوەڕوانی ئەوە نەبوون ڕۆژێك لە ڕۆژان تانك و فڕۆکەی ئەوانیش بکەونە دروێنەی گوڵ و گوڵزارو پیرو زارۆکی کوردەواری، بۆ خۆیشمان هەڵەمان کەم نەبوو، ئەوەندە شارەزای پەتپەتێن و فرۆفێڵەکانی سیاسەتبازی نەبووین.

لەگەڵ ئەوەیشدا ڕەورەوەی مێژووی کوردایەتی کۆڵی نەداو بێوچان تەکانی خۆی بەرەو ئاسۆی رزگاری و سەرفرازی دەدا. یەکێك لە بەڵگەکانی ئەو ڕاستییە شەڕی بەردەرکی سەرای سلێمانییە کە دڵسۆزانی کورد بۆ خۆیان بەهەڵە ناویان لێ ناوە (ڕۆژی ڕەشی شەشی ئەیلوول)، ئەو ڕۆژە نەك هەر ڕەش نەبوو، بەڵکو وەك گوڵاڵە سوورەکەی ئەحمەد موختار جاف سوور سوور بوو ، چونکە بە خوێنی جگەری نەمرانی کورد ئاو درابوو.

لەندەن، بەرەبەیانی ڕۆژی بیست و پێنجی حوزەیرانی ٢٠٠٧.

هۆكانی تەقینەوەی شەڕی بەردەركی سەرا
لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەكانی حوكمەتی بەریتانیادا

لە ڕێگەی ناوەرۆكی بەڵگەنامە نهێنییەكانی حوكمەتی بەریتانییەوە دەتوانرێت، زۆر بە ئاسانی و بە قووڵی، هەست بە هۆكانی نارەزایی كوردو ئەو مەترسییە زۆرەی بەر لە مۆركردنی پەیمانی ساڵی ١٩٣٠ی نێوان عیراق و بەریتانیادا تەنگی پێ هەڵچنیبوون بكرێت، دەبوو ئەو بابەتە زوو لە هۆڵەكانی پەرلەمانی عیراقیدا دەنگ بداتەوە، چونكە لەوێ، بەر لە شەڕی بەردەركی سەرا بە چەند مانگێك، پرۆژەی پەیمانی نوێی نێوان عیراق و بەریتانیا خرایە بەر باس و لێكۆڵینەوە. ئەم نوێنەرانەی كورد لە سەرەتای ساڵی ١٩٣٠وە چەند جارێك پرسی دواڕۆژی كوردیان لەم قۆناغە نوێیەدا وروژاند:

مەعرووف جیاووك

پروغرام فرقهٔ متظاهرین کوردان که روژی

١٦ - تموزی ٩٣٠ دا اجرا اکری

١ـ آمال و مقصد لهم مظاهره‌ته صرف له رِییکی مشروعه‌وه طالبی حقوق معلومه‌ی کوردانه که وختی خوی عصبة الامم پی‌ی بخشیوه و قراری له سر داوه .

٢ - فرقه‌ی متظاهرین به صوری مجبوره تبعیتی همو قوانین و نظامات حکومتی بکات و حق الامکان میدان به حرکتیك ندات که ببی به سه‌به‌بی اخلال امنیت و آسایش .

٣ ـ محل اجتماع له بر دمی سرای حکومتی و له باغی بلدیه‌دا ابی .

٤ـ عموم اشراف مملکت و رؤسای عشائر و اهالی امرو که مصادفی ١٦ تموز ٩٣٠یه ساعت ٨ نوی صبح له ناو باغی بلدیه‌دا اجتماع اکات .

٥ ـ ساحه‌ی جولانی فرقه‌ی متظاهرین تنیروی سرای حکومتیه‌وه هتا بردی منکوتی کوره و ام منطقه محدوده‌دا ئه‌بی .

٦ـ له ساعت (٣٠ - ٩) عربی‌دا فرقه‌ی متظاهرین له حال سکونت و اعتدال دا له محل اجتماع دا حرکت اکات و اچیته بردی منکوتی کوره .

له و بدا به ناوی جمعیه‌وه وله طرف رمزی افندی حاجی فتاح) وه کونفرانسیك اُدریت .

٧ ـ له‌دوای کونفرانسه‌که له ساعت دهی عربی‌دا فرقه‌ی متظاهرین بلاو ابیته‌وه

٨ ـ هیئت ممثله‌ی فرقه‌ی متظاهرین ئه‌م ذاتانه‌ی لای خواره‌وه‌ن :

عبدالرحمن اغای احمد پاشا عزت بك عثمان پاشا سعید زاده شیخ قادر افندی حمه اغای عبد الرحمان اغا

رمزی افندی حاجی فتاح میرزا توفیق قزاز مجید افندی حاجی رسول اغا

سلیمانی : ١٦ تموز ١٩٣٠

سه‌رچاوه: سدیق سالح، ئه‌لبوومی شێخ مه‌حموودی حه‌فید. ئه‌م به‌ڵگه‌نامه‌یه‌ی به دیاری له محه‌مه‌د شوان باباڕه‌سوول به‌رزنجی وه‌رگرتووه — ع. زه‌نگه‌نه.

ئیسماعیل ڕەواندزیی نوێنەری هەولێرو محەمەد جاف نوێنەری کەرکووك و حازم شەمدین ئاغای[*] نوێنەری موسڵ و محەمەد ساڵحی نوێنەری سلێمانی و مارف جیاووکی نوێنەری هەولێر. لە فایلی ژمارە ٥/١٥٧/٧٣٠ی وەزارەتی موستەعمەراتدا ژمارەیەکی یەکجار زۆر بەڵگەنامەی پڕ لە زانیاریی دەربارەی ئەم بابەتە لەو بەشەی فایلەکەدا کە بەم ناونیشانەوەیە (کورد لە عیراق، بەشی یەکەم) هەڵگیراون[1]. وا لە خوارەوە پوختەی ناوەڕۆکیی ئەو بەڵگەنامانە دەربارەی داخوازییەکانی کوردو هەڵوێستی هەردووك حوکمەتی عیراق و بەریتانیا دەخەینە بەرچاو.

(*) ((حازم شەمدین ئاغا (١٨٩٥ – ١٩٥٤): کوڕی یوسف پاشای کوڕی شەمدین ئاغایە، لەشاری زاخۆ لەدایك بووە، ئەوەندەی من بیزانم هەندێ لەئەندامانی خانەوادەکەیان گەیشتوونەتە سودان. حازم شەمدین ئاغا لەساڵی ١٩٢٥ دا کراوەتە نوێنەری موسڵ، دواتریش بەردەوام بەنوێنەری ئەم لیوا (پارێزگا)یە هەڵبژێردراوەتەوە. لەساڵی (١٩٤٦ – ١٩٥٤) کراوەتە ئەندامی ئەنجوومەنی پیاوماقولانی عیراق، لەساڵی ١٩٥٠ دا وەزیرێکی بێ وەزارەت بووە، هەر لەحوزەیرانی ئەم ساڵەدا لەموسڵ کۆچی دوایی کردووە– ع. زەنگەنە))

(1) N. A., C. O., 370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1.

ڕۆژی سیازدەی شوباتی ساڵی ١٩٣٠ کۆنترین مێژووە کە یەکێك لە بەڵگەنامەکانی ناو ئەم فایلە تێیدا باسیی هەڵوێستێکی نوێنەری هەولێر مارف جیاووکمان بەم جۆرە بۆ دەگێڕێتەوە:

((لە بەغدا مارف جیاووکی نوێنەری هەولێر یەك دوو هەوڵی خۆنیشاندەرانەی[2]دا بۆ وروژاندنی مەسەلەی کورد لە (ئەنجوومەنی نوێنەران)دا، ڕۆژی سیازدەی شوباتی (ساڵی ١٩٣٠یش-ك.م.) زۆر بە ڕاشکاوی[3] ئەم پرسیارەی کرد: ئایا مافەکانی کورد لەو پەیمانە نوێیەدا دەپارێزرێ کە لەگەڵ بەریتانیادا مۆر دەکرێت؟))[4][*].

دوا بەدوای ئەمە هەمان بەڵگەنامە دێتە سەر باسی ئەوەی چۆن ((**دەورووبەری کۆتایی مارتی هەمان ساڵ ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ[5] بوونی پشکنەری کارگێڕیی (مفتش إداري- ك.م.) لیواکانی هەولێرو موسڵ و کەرکووکی لە بەغدا بە دەرفەت زانی بۆ ئەوەی دەربارەی بارودۆخی ئێستەی کورد گفتوگۆیان لەگەڵ**

---

(2) لەدەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: ((made one or two sporting efforts))

(3) بەڵگەنامەکە لێرەدا وشەی (outright)ی بەکارهێناوە کە بە واتای صەراحەت یا موونافیقانە دێت.

(4) N. A., C. O., 370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1, PP. 185-186.

(*) ((نەك هەر ئەوەندە، مارف جیاووك لەو مشت و مڕو دانوستانەشیدا کە لە ١٩٣٠/٨/٨دا لە شاری هەولێر کردبووی، هەڵوێستی کوردانەو بوێری خۆی بەرامبەر بەو وەفدە، کە لەو ڕۆژەدا هاتبوونە شارەکە، نیشاندابوو، دیارە وەفدەکە جەعفەر عەسکەری وەکیلی سەرۆك وەزیرانی ئەوسا، هەروەها وەکیلی مەندوبی سامی و چەند کەسێکی دیکەی لەگەڵدا بووە، مارف جیاووك داوای جێبەجێکردنی بڕیاری ئەوسای (عصبة الأمم) لەمەڕ کێشەی کورد لە عیراق کردووە. جیاووك لە بڕگەیەکی قسەکانی لەبەرامبەر وەفدەکە دەڵێ: جەعفەر پاشا چاکی ئەزانێ ئێمە لەگەڵ عەرەبا مومکین نییە بە سوڕەتی تەوحید (**جیاووك پەنجەکانی خستە ناو یەکتر**) گوتی بەم سوڕەتە بژین، فەقەت بە سوڕەتێکی (**ئینجا ئەمجارە پەنجەکانی جووت کرد**) گووتی: قابیلە بەم نەوعە وەکو نوستریاو مەجارستان بژین).

لەم بارەیەوە بنۆڕە: ژیان (ڕۆژنامە) ژمارە ٢٥٧ی ١٩٣٠/٨/١٤.-ع. زەنگەنە)).

(5) لەو ساڵانەدا لە هەموو وەزارەتێکدا ڕاوێژکار (موستەشار)ێکی دەستڕۆیشتووی ئینگلیزی وەك ئەدمۆندس هەبوو.

ئیسماعیل بەگی ڕەواندزی

بکات. ئەوان هەرسێکیان لەو باوەڕەدان کە وا باشە حوکمەتی عیراق ژمارەیەك چاکسازیی لە کاروباری ناوخۆو پەروەردەدا لە ناوچە کوردییەکاندا بکات، بۆ جێبەجێ کردنی ئەو گفتانەی لە ڕابردوودا دراونەتە کوردو بۆ ڕەواندنەوەی ئەو مەترسییانەی دەربارەی دواڕۆژیان لە ئارادان. ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆو مەندوبی سامی وای بە باش دەزانن لەگەڵ حوکمەتی عیراقیدا لەو ڕاسپاردانە بکۆڵنەوە کە هەرسێك پشکنەری (هەولێر و موسڵ و کەرکووك —ك. م.) پێشکەشیان کردوون. هەمان کات ئەو هەواڵەی ڕۆژنامە عەرەبییەکان دەربارەی دەستپێکردنی گفتوگۆی بەستنی پەیمانی نوێی نێوان عیراق و بەریتانیا لەیەکی نیسانەوە بۆتە هۆی قەناعەتی کورد کە ماوەیەکی یەکجار کورتیان لە بەردەمدایە بۆ ئەوەی بکەونە کار ئەگەر بیانەوێت کاریگەرانە بێنە دەست. لە ئەنجامی ئەوەدا پێنج ئەندام پەرلەمانی کورد ئەم عەریزەیەیان پێشکەش بە مەندوبی سامی کرد

که وا له خوارەوە ناوەڕۆکیی دەکەینە ئینگلیـزی))[6]. ئەمـەیش نـاوی ئـەو پێـنج نوێنەرە کوردەیە کە بەم جۆرە ڕیزکراون:

١. ئیسماعیل ڕەواندزی – نوێنەری هەولێر.(*)

٢. محەمەد جاف – نوێنەری کەرکووک.

٣. حازم شەمدین ئاغا – نوێنەری موسڵ.

٤. محەمەد ساڵح – نوێنەری سلێمانی.

٥. مارف جیاووک – نوێنەری هەولێر.

---

(6) N. A., C. O.,370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1, P. 186.

(بەپێویستمان نەزانی دەقی ناوەڕۆکیی ئەو عەریزەیە، کە لە لاپەرە ١٨٦–١٨٨ی هەمان فایلدا کراوەتە ئینگلیزی، دیسانەوە وەری گێڕینەوە سەر زمانی کوردی، چونکە تا ئێستە زۆر جاران، چ بە کوردی و چ بە عەرەبی، بڵاو کراوەتەوە.)

(*) ((ئیسماعیل بەگی ڕەواندزی (١٨٩٧–١٩٣٣): کوڕی سەعید بەگی کوڕی عەبدوڵڵا موخلیس کوڕی ڕەسول ئاغایە، لەڕەواندز لەدایك بووە، بەڕەچەڵەك لەبەگزادەکانی بنەماڵەی پاشای کۆرە یا گەورەیـە، ڕەسول ئاغای باپیرە گـەورەی بـرای محەمـەد پاشـای مـیری سۆرانە، لەسـاڵی ١٩٢٠دا، دوای ئـەوەی ئینگلیز دێنە ئەم وڵاتە، دەکرێتە حاکمی ڕەواندز. دوای دامەزراندنی مەملەکـەتی عـیراق، لەهەڵبـژاردنی ساڵی ١٩٢٥دا، لەئەنجوومەنی نوێنەران (مجلس النـواب)دا دەبێتـە نوێنـەری هـەولێر، لەسـاڵی ١٩٢٨دا جارێکی دیکە هەڵبژێردراوەتەوە، لەنێو کوردەواریدا ناوەکەی وەکو سمایـل بـەگ گـۆ دەکـەن، گۆڤـاری (ڕۆژ) لەبارەیەوە نووسیویە: (لەبەر ئـەوەی هەڵوێستێکی جوامێرانـەی لەبەرامبـەر شۆڕشـی بـارزان دەبێ، بۆیە لەلایەن دەسەڵاتدارانی ئەوسای عیراق گومانی دەکەوێتە سەر)، ناوبراو دژی سەرباز گرتنی بەزۆرەملێ بووە، لەساڵی ١٩٣٣دا لەبۆسەیەکی نەیارانی، لەدۆڵی (نیشاوێ)ی نزیك (خەلیفان) غـافلکوژ دەکرێت، هەندێ دەڵێن هەواڵی کوژرانی دڵی پاشـای عیراقـی خـۆش کـردووە، چـونکە مرۆڤێکـی کـورد پەروەرو بەهەڵوێست بووە.

فۆلکلۆر پەروەر (ئەسعەد عەدۆ) تەواوی داسـتانی کـوژرانی سمایـل بـەگی لـەکتێبێکی فۆلکلۆریـدا زینـدوو ڕاگرتووە. بەداخەوە نەکەوتمەوە سەری تا زانیاری دیکەتان بخەمە بەردەسـت، لـەکتێبی (اعلام الکرد)ی جەمال بابان دا ساڵی لەدایك بوونی بە ١٨٩٥ نووسراوە، ئەم وێنەیەی لێرەدا بڵاومان کردۆتـەوە لـە ژمـارە (١)ی کانوونی دووەمی ١٩٩٩ی گۆڤاری (ڕۆژ)ی سیاسی ڕۆشنبیری گشتی وەرگیراوە ـ ع. زەنگەنە)).

دوا به دوای ئەوە بەڵگەنامەکە پێمان ڕادەگەیێنێت کە زۆر لایەن پشتگیریی ئەم عەریزەیەیان کردووە، هەی وەك پشدەرییەکان و جافو داودەو هەمەوەندو شێخ بزێنی و شوان و قەڵاسێوکەو گەلێك هۆزی تری کوردستان[7].

هەمان بەڵگەنامە ڕاستییەکی بایەخداری کەم زانراوی بۆ تۆمار کردووین دەربارەی ئەوەی ڕۆژی هەشتی نیسانی ساڵی ١٩٣٠ مەندوبی سامی لە بەغدا دیدەنیی لەگەڵ ئەو پێنج پەرلەمانتارە کوردەدا کردووە. بە پێی ناوەرۆکی بەڵگەنامەکە پەرلەمانتارە کوردەکان لەو دانیشتنەدا ((هەمان سکاڵاکانی جارانیان دووپات کردۆتەوە، هەی وەك مەترسییان لەوەی عەرەب وەك جاران بە چاوی هاوولاتییەکی نزم سەیری کورد لە دەوڵەتی عیراقیدا بکەن و نیشانیان دا کە حەز ناکەن ژمارەی فەرمانبەرانی عەرەب لە ناوچە کوردنشینەکاندا زۆر بکرێن، کە ئەوەیش خۆی لە خۆیدا پێچەوانەی ڕاسپاردەکانی (کۆمەڵەی گەلان)ـە، هەروەها بێزاریی خۆیانیان دەربڕی دەربارەی ئەو جۆری پەروەردە (تعلیم)ەی لەگەڵ کورددا پەیڕەو دەکرێت و ئەو هەوڵە ئاشکرایانەی عەرەبەکان دەیدەن بۆ خامۆش کردنی هەستی کوردایەتی لە فێرگەکاندا))[8].

لە کۆتاییدا بەڵگەنامەکە دەڵێت: ((مەندوبی سامی زۆر بە بایەخەوە گوێی لە قسەکانی ئەو پەرلەمانتارانە ڕاگرت، لەوەیش دڵنیای کردن کە دەتوانن پشت بەو ببەستن و هەرچی لە توانایدا بێت دەیکات بۆ جێبەجێ کردنی داوا یاساییەکانیان. ئەوەیشی گوت کە ئامانجی سیاسەتی بەریتانیا ئەوەیە کوردو عەرەب و گشت نەتەوەکانی تری پاشانشینی عیراق پێکرا، بە یەکگرتوویی و تەبایی بژین...))[9].

شایانی باسە دوا نەوەت و حەوت لاپەڕەی هەمان فایل تەرخان کراوە بۆ ناوو شوێن و سروشتی کاری فەرمانبەرانی کوردستانی باشوور[10].

---

(7) Ibid, P. 188.

(8) Ibid, P. 188.

(9) Ibid, PP. 188-189.

(10)Ibid, PP. 139-236

هەڵوێستی ئەو پەرلەمانتارانە وەك پوشووی بن كا گڕی بەردایە ڕقی پیرۆزی پەنگ خواردووی ناو ناخی دەروونی كوردی باشووروو[11] لە هەر چوار لای ئەو پارچەیەی كوردستانەوە پەیتاپەیتا نامەو بروسكەو یادداشتی دەمڕاستانی ئەوسای ناوچەكە ئاراستەی (كۆمەڵەی گەلان) و لێپرسراوانی بەغداو لەندەن دەكران بێ ئەوەی هیچ هەنگاوێك بۆ چارەسەرێكی عادیلانەی كێشەی كورد بنرێت. عەزمی بەگی بابان و حەمەی ئەوڕەحمان ئاغاو شێخ قادری برای شێخ مەحموودو عیزەت بەگی وەسمان پاشاو تۆفیق قەزاز[*] و حەمە ساڵح بەگ و ئەوڕەحمان ئاغای ئەحمەد پاشاو مەجید بەگی حاجی ڕەسوڵ بەگ (**بنۆڕە: پەراوێزمان لە ل١٦٣–ع. زەنگەنە**) و ڕەمزی مەلا مارف و فایەق بابان و دوایی شێخ مەحەمەدی گوڵانیش لەم بووارەدا لە گشت ڕوناكبیرو ناسراوانی شاری سلێمانی گەرمتر لەو ڕۆژانەدا هاتبوونە دەست، هەر ڕۆژەی بروسكەیەك یا یادداشتێك یا نامەیەكیان، دەربارەی داخوازییەكانی كورد، بۆ سەرەك وەزیران و وەزیرانی هەندەران و موستەعمەراتی بەریتانیاو مەلیك فەیسەڵی یەكەم و سەرەك وەزیرانی عیراق و ((**كۆمەڵەی گەلان**)) و دەزگا گرنگەكانی تر دەنارد. لەو فایلەی سەرەوەی وەزارەتی موستەعمەراتدا وێنەی ژمارەیەكی زۆر لەو بروسكەو یادداشتانە هەڵگیراون كەوا لە خوارەوە چەند نموونەیەكیان لێ دەخەینە بەرچاو.

---

(11) شایانی باسە شاعیرانی كوردی ئەو ڕۆژگارەیش درێغییان نەكردووە، تایبەت بێكەس و پیرەمێرد، ئەمیان،واتە پیرەمێرد، لەو ڕۆژانەدا دوو پارچە شیعری ناوازەی دژی توندڕەوە عەرەبەكان و تایبەت ڕۆژنامەی سەر بە حوكمەتی (**العراق**) گوتووە كە دەرفەتی بڵاوكردنەوەیان نەبووە بۆیەكا لەناو شیعرە بڵاوكراوەكانی پیرەمێرددا نین، بەڵام وێنەیان لە فایلە نهێنییەكانی حوكمەتی بەریتانیادا هەڵگیراوە. بڕوانە: كەمال مەزهەر، چەند لاپەرەیەك لە مێژووی گەلی كورد، بەرگی دووەم، ل ٥١٧–٥٢٦.

(*) ((**تۆفیق قەزاز** (١٨٩٨ – ١٩٥٥): كوڕی حاجی حەسەنی قەزازە، بەخزمایەتی دەبێتە مامی سەعید قەزازی دوا وەزیری ناوخۆی بوێر و ئازای سەردەمی پاشایەتی، ئەو زاتە، جگە لەوەی د. كەمال هەواڵی مژدەی دۆزینەوەو هەبوونی كۆمەڵێك بەڵگەنامەی لەبارەوە ڕاگەیاندووە، لای خەڵكی شاریش نەك هەر بەنیشتیمانپەروەرێكی كوردلیەتی ناوو دەنگی داوەتەوە، بەڵكو كارە بازرگانییەكانیشی هەر لەزووێكەوە سەرنجی هەموو لایەكی بۆخۆی ڕاكێشابوو، ئەوەبوو لەخوولی حەوتەمی پەرلەمانی ئەوسا وەكو نوێنەر هەڵبژێردرا، ئەو زاتە باوكی (**د. شەفیق قەزاز**)ی سەرۆكی ئێستای (**ئەكادیمیای كوردی**)یە، لەكوڕەكانی دیكەی: ناوی فائیق و نامیق و ڕەفیق و سەرچڵ و سامان و سەربەست هاتووە، (**زەكیە قەزاز**)ی كچیشی هاوسەری (**سەعید قەزاز**) بووە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: جەمال بابان، اعلام الكرد، ص ١٩٢، مطبعة شڤان ، السلیمانیة – ع. زەنگەنە)).

(١) ڕۆژی بیست و شەشی تەمموزی ساڵی ١٩٣٠ عەزمی بەگی بابان و هاوبیرەکانی لە ڕێگەی مەندوبی سامیی بەریتانییەوە یادداشتێکیان بۆ ((کۆمەڵەی گەلان)) ناردووە، تێیدا پەرۆشیی خۆیانیان بەرانبەر برایەتی کوردو عەرەب دەربڕیوەو گوتویانە: پتەوکردنی ئەو برایەتییە بەر لە هەرشت پێویستی بەوەیە ماف خودموختاری بدرێتە کوردو فەرمانڕەواو کاربەدەستانی عەرەب لەناوچە کوردنشینەکاندا بگۆردرێن بە کورد، چونکە بەشی هەرە زۆری ئەو فەرمانڕەواو کاربەدەستانەی ئێستای کوردستان عەرەبن. لێرەدا نێرەرانی یادداشتەکە خاڵێکی زۆر گرنگیان تۆمارکردووە کە ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((ڕەفتاری کاربەدەستانی حوکمەتی عەرەب لەگەڵ کورددا، لەکاتێکدا کە هێشتا قەیمومەت (ئینتیداب)ی بەریتانی بەسەر عیراقەوە بەردەوامە، وامان لێ دەکات بیرمان بۆ ئەوە بچێت کە لەگەڵ نەمانی ئینتیدابدا ئەو ڕەفتارە لە ڕەفتاری ڕابردوو و ئێستای تورك دژی کورد باشتر نەبێ، ئەوەی بۆتە هۆی دروستبوونی دوژمنایەتی و لێکدابڕانی یەکجارەکی لە نێوان کوردو تورکدا.

لەبەر ڕۆشنایی ئەو ڕاستییانەی سەرەوەدا دوابڕیاری قەطعیی کورد داواکردنی دامەزراندنی حوکمەتێکی کوردییە لە ژێر سەرپەرشتیی (کۆمەڵەی گەلان)دا.
تکای یاریدەتان لێ دەکەین بۆ جێبەجێکردنی داخوازییە ڕەواکانمان))[12].

(٢) ڕۆژی سێی ئابی ساڵی ١٩٣٠ دیسانەوە عەزمی بەگی بابان و هاوبیرانی ئەم یادداشتەیان بۆ مەندوبی سامیی بەریتانی لە بەغدا نارد:

((سلێمانی، کوردستانی باشوور، ڕۆژی سێی ئابی ١٩٣٠، بۆ پایەبەرز مەندوبی سامیی بەریتانی لە عیراق، بەغدا.

سێری بەڕێز– شەرەفمەند دەبین شکۆدارتان ئاگادار بکەین کە بەر لە ئێستە ئێمەی کورد گەلێك داخوازیمان لە ڕێگەی پۆست یا بروسکەوە ناردووە بۆ (کۆمەڵەی گەلان)، دوێنی وەڵامنامەیەکی بەڕێوەبەری بەشی ئینتدابمان پێگەیشت کە دەڵێت: بە پێی پەیڕەوە کارگێڕییەکانی ئەنجومەنی (کۆمەڵەی گەلان) هەموو داواکارییەکانی دانیشتوانی ئەو ناوچانەی دەکەونە ژێر ڕکێفی ئینتیدابەوە پێویستە لە ڕێگەی دەوڵەتی مونتەدەبەوە پێشکەشی سکرتارییەتی کۆمەڵە بکرێن. بۆیەکا وا وێنەی ئەو داخوازییانە دەنێرینە خزمەت شکۆدارتان، تکایە بەڵکو ئێوەیش بیانگەیێننە شوێنی مەبەست))[13].

(٣) دوای ماوەیەکی کورت (نۆ کەس لە ئەشرافی سلێمانی) بروسکەیەك دەنێرن بۆ خودی وەزیری موستەعمەرات لە لەندەن کە ئەمە دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((لە سلێمانییەوە بۆ وەزیری موستەعمەرات–لەندەن. پەیمانی نوێی نێوان هەردووك حوکمەتی شکۆداری بەریتانی و عیراقی دانی نەناوە بەو مافانەی دراونەتە کوردو خراوەتە ئەستۆی مەندوبی سامیی لە عیراق، بۆیەکا داوا لە بەڕێزتان دەکەین فەرمان بدەن کە (ئەو مافانە–ك.م.) بخرێنە ناو پەیمانەکەوەو بمانپارێزن و ئەو مافانەی پێمان دراون جێبەجێیان بکەن و داخوازییە نەتەوەییەکانمان مسۆگەر بکەن.
ئەشرافی سلێمانی عەزمی بابان[14]، عەبدولقادر حەفید[15]، حەمە ئاغا[16]، عیزەتی عوسمان پاشا، حەمدی ڕەشید پاشا، شەفیق ڕەشید پاشا، عەبدولڕەحمان ئەحمەد پاشا، فایەق بابان، تۆفیق قەزان))[17].

---

(12) N. A., C. O., 370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1, P. 78.

(13) Ibid, P. 76.

(14) چۆن لە بروسکەکەدا هاتووە وەك خۆیان دەیاننووسین.

(٤) وا دیاره لەو ڕۆژانەدا شان بە شانی ئەو پیاوماقوڵانەی کورد ژمارەیەك هەرزەکاریش هەبوون

کە دوور نییە دڵسۆز بووبن، بەڵام بە شێوازێکی ناشی و گێرەشێوێن کاریان کردووە، بۆیەکا زیانیان زۆرو کەڵکیان هیچ نەبووە، ئەوەی بە ئاسانی لە ناوەرۆکی ئەم بەڵگەنامەیەوە هەستی پێدەکەین.

((چەند کۆمەڵەیەکی نهێنی کە ژمارەیەکیان هەم کۆن و هەم لەگیانەڵادان و بەشێکیشیان نوێن و لەوە دەکەن هاتبنەوە هۆش خۆیان، یا وەك قارچك هەڵتۆقیبن، گشتیان نهێنین و دەستیان داوەتە بڵاوکردنەوەی پەخشەو نامیلکە. شێوازی داڕشتنی ئەو پەخشەو نامیلکانە گەلێك ناشییانەیە، تیراژیشیان کەمەو بۆ ژمارەیەکی کەم لە کاربەدەستی بەریتانی گەورە بەرپرسیارو سیاسییە عیراقییەکان نێردراون. ئەو پەخشەو نامیلکانە وەك ئامرازێکی پڕوپاگەندە بێ بایەخن، بەڵام وەك بەڵگەی بوونی کێشەیەك ئەوەندە بێ بایەخ نین))[18].

(٥) بەر لەو قۆناغە هەرگیز هاودەنگیی سەرەك هۆزانی کوردستانی باشوور نەگەیشتۆتە ئەو ئاستە بەرزەی ڕۆژانی بەر لە تەقینەوەی شەڕی بەردەرکی سەرا. لە لاپەڕە سەدو حەفتاو دووی هەمان فایلدا وێنەی بروسکەیەك هەڵگیراوە کە بیستوچوار سەرەك هۆزی بەناوبانگ ڕۆژی بیستی تەمموزی ساڵی ١٩٣٠ ناردوویانە بۆ وەزیری موستەعمەرات لە لەندەن دژی ئەوەی ماف کورد لە پەیمانی نوێی نێوان عیراق و بەریتانیادا خراوەتە پشت گوێ، لە کۆتایی بروسکەکەیاندا ئەو سەرەك هۆزانە دەڵێن: ((کورد خودموختارییان دەوێت، تکایە دڵنیامان بکەن)). ئەمەیش ناوی ئەو بیستوچوار سەرەك هۆزەن، چۆن لە بەڵگەنامەکەدا نووسراون بەو جۆرە تۆماریان دەکەین:

((لە جاف: حسەین بەگ و حەسەن بەگ و عەبدوڵڵا بەگ و ئەحمەد بەگ و داود بەگ و عەلی بەگ و شێخ ڕەشیدو عەبدوڵڵا نەوڕۆڵی.

لە هەورامانەوە: مستەفا جافەر سوڵتان و ئەفراسیاو سوڵتان.

---

(15) دیارە مەبەستی شێخ قادری برای شێخ مەحموودە.

(16) حەمەی ئەورەحمان ئاغا.

(17)N. A., C. O., 370/157/5, Kurds in Iraq, Part 1, PP. 180-181.

(18) Ibid, P. 185.

لە پشدەرەوە: حەسەن ئاغاو حەماغاو ئەمین بەگ و حەسەن بەگ و ئەحمەد هاوار ئاغاو رەشید ئاغاو مستەفا بەگ و سەعید بەگ و هەمزە ئاغاو محەمەدی حاجی عەبباس ئاغاو محەمەد ئاغا.

لە هەمەوەند: فەتاح ئاغاو سەلمان ئاغاو ئەمین محەمەد ئاغا))[19].

(٦) دوای مانگێك و چوار ڕۆژ سەرۆكانی هۆزی داودەی كەركوك دێنە دەنگ و لە ڕێگەی مەندوبی سامیی بەریتانییەوە لە عیراق مەزبەتەیەك دەنێرن بۆ سەرۆكی **((كۆمەڵەی گەلان))** لە جنێڤ و تێیدا، بەر لە هەر شت، بە توندی بەرپەرچی ڕەفعەت بەگی ئیسماعیل بەگیان[*] داوەتەوە كە ئەویش یەكێكە لە سەرۆكانی داودەو بەر لەوان بروسكەیەكی پشتگیریی بۆ حوكمەتی عیراقی ناردووە. سەرۆكانی داودە لە مەزبەتەكەیاندا دەڵێن: **((زۆر بە گەرمی پشتگیریی خۆمان بۆ داخوازییەكانی كورد، تایبەت ئەوانەی سلێمانی، ڕادەگەیێنین))**.

سەرەك هۆزانی داودە بەم جۆرە كۆتاییان بەمەزبەتەكەیان هێناوە **((بە كورتی زۆر بە گەرمی و ئەوپەڕی سۆزەوە داوای مافە نەتەوەییەكانی خۆمان دەكەین تاوەكو بتوانین نیشتمانێكی تەواو ئازاد دامەزرێنین و تێیدا بە هێمنی و ئاسوودە بژین))**.

ئەمانەیش ناوی سەرەك هۆزەكانی داودەن بەو شێوازەی لە بەڵگەنامەكەدا تۆمار كراون:

حەمە ئەمین ئاغای خورشید ئاغا، عەلی ئاغای مستەفا ئاغا، ئیبراهیم ئاغای مەدحەت ئاغا، ئەحمەد ئاغای حەمە ئاغا، نامیق ئاغای قادر ئاغا[20].

(٧) فایلێكی تری وەزارەتی موستەعمەراتی بەریتانی كە ژمارەكەی (٦/١٥٧/٧٣٠)ە تەرخان كراوە بۆ بابەتی **((كورد لە عیراقدا ساڵی ١٩٣٠، بەشی دووەم))**[21]. ژمارەی لاپەڕەكانی ئەم فایلە ١٨١ لاپەڕەیەو زانیاریی زۆر بایەخداری تێدایە دەربارەی كوردستانی باشوور لە ساڵی ١٩٣٠دا، تایبەت ئەوانەیان كە پێوەندییان بە شەڕی بەردەركی سەراوە هەیە. ئەوەی لەم خاڵەدا مەبەستمانە

---

(19) Ibid, P. 172.

(*) ((ئەو زاتە، لەگەڵ شێخ مەحموددا، بەشداری لەشەڕی شوعەیبەدا كردووە، بنەماڵەكەشیان، بەدرێژایی بیستەكان ناحەزی ئینگلیزو پشتیوانی شێخ مەحمود بوون. بنۆڕە: بابەتی شەڕی شوعەیبە، بەرگی دووەمی چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی كورد، ل ٢٠ — ع.زەنگەنە)).

(20) Ibid, P. 50.

(21) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II.

ئاماژەی بۆ بکەین ئەوەیە کە تەنانەت نوری سەعیدی دووربین و بە ڕەگەز کورد[22]، لەبەر خاتری عیراق لەو ڕۆژە ناسکەدا هیچ هەوڵێکی نەداوە بۆ ئەوەی ئاو بکات بە ئاگرەکەی شەڕی بەردەرکی سەرادا. بە پێی ڕاپۆرتێکی دوورو درێژی جۆرج کلێرکی باڵوێزی بەریتانی لە ئەنقەرە[23](*) کە ناردوویە بۆ ئارثەر هێندێرسۆنی وەزیری هەندەرانی بەریتانیا[24] نوری سەعید هەر خەریکی ئەوە بووە فەرمانڕەوایانی تورکیا لە سیاسەتی حوکمەتەکەی بەرانبەر کورد دڵنیا بکات، تەنانەت، وەك کلێرك نووسیویە، ((پەیمانی تەواوی داوە حوکمەتەکەی پشتگیریی هیچ کۆبەندێکی کوردیی لەسەر سنووری (نێوان عیراق و تورکیادا —ك.م.) نەکات))[25].

(22) گاڵمانی باڵوێز لەو کتێبەیدا، کە دوای کەوتنی ڕژێمی پاشایی عیراق، بە ناوونیشانی: (("Iraq Under Nuri as-Said"، بڵاوی کردۆتەوە دەڵێت نوری سەعید بە خوێن کوردو بە زوبان تورك و بە هەست عەرەب بوو.

(23) مەبەست سێر جۆرج ڕەسێل کلێرك (Sir George Russell Clerk) ە کە بیستونۆی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٨٧٤ لە هندستان لە دایك بووە، تاقانەی جەنەڕاڵ سێر کلێرکی باوکی بووە، لە ساڵی ١٨٩٨ەوە بۆتە کارمەندی وەزارەتی هەندەران، لە کانوونی دووەمی ١٩٢٦ەوە بۆتە باڵوێزی بەریتانی لە تورکیا، تورکییەکی چاك و گەلێك زوبانی تری زانیوە، بڕوای بە ئەتاتورك نەبووەو دژی بەلشەفیزمیش بووە، ڕۆژی هەژدەی حوزەیرانی ١٩٥١ کۆچی کردووە. بڕوانە:
(Oxford Dictionary of National Biography), Volume 12, Oxford, 2004, PP. 43-45.

(*) (لە بابەتی داهاتووی ئەم کتێبەدا دەقی وەرگێڕاوی ئەو ڕاپۆرتە بڵاو دەکەینەوە)

(24) ئارثەر هێندەرسۆن Arthur Henderson: ڕۆژی بیستی ئەیلوولی ساڵی ١٨٦٣ لە دایك بووەو پیاوێکی لیبراڵی بوو، زوو بووە ڕەهبەرێکی بەناوبانگی ((پارتی کرێکاران)) و یەکێك لە ئەندامانی ((ئەنجوومەنی گشتیی)) (مجلس العموم)ی بەریتانیدا، کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢٤ بووە وەزیری ناوخۆ، حوزەیرانی ساڵی ١٩٢٩یش بووە وەزیری هەندەران و لەم پۆستەیدا تەواو ناوبانگی دەرکرد، ڕۆژی بیستی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣٥ کۆچی دوایی کرد. بڕوانە:
((Oxford Dictionary of national Biography)), Volume 26, Oxford, 2004, PP. 297-302
شایانی باسە داڤیدی کوڕە گەورەی هێندێرسۆن لە شەڕی سۆمی ناو خاکی فەرەنسەدا کوژراوە، لەو شەڕەدا بۆ یەکەم و دواجار ئەڵەمانەکان چەکی کیمیاوییان بەکارهێنا. ناوی هێندێرسۆن چۆتە ناو دیوانی شیعری سیاسیی هاوچەرخی کوردییەوە، فایەق بێکەسی شاعیر کاتێك ڕەخنە لە هەڵوێستی ((کۆمەڵەی گەلان)) بەرانبەر بە کورد دەگرێت کۆمەڵە دەشوبهێنێت بە ((کوتەکی دەستی میستەر هەندرسن)).

(25) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 92-93.

بيانامه بو كوردهكاني لواى سليماني

به پي اتفاقنامه يك كه له سال ١٩٢٧ دا امضاى كردوه شيخ محمود تعهدى كرد بوكه له دنى يكداله خارج حدودعراق دا اقامت بكا و به بي اذني حكومت داخلى عراق نه يته وه و هيچ وسيله يك له له لواى سليماني و نه له هيچ جيگايكي ترى عراق دا مداخله اداره حكومت عراق نكا .

شيخ محمود ام شرطنامه ى ئمو نكيانهوه و هر چند امرى پي كراوه كه خاكي عراق بجى بيلي اطاعت اوامرانه ى نكردوه كه درلوجي زلم چند دفعه رابوردوه دا له مناطق لوا سليماني دا دستي كردوه به سورانه وه و لو نماتشيش كردوه كه له ضد حكومت شورش برپابكا لبراوه امرى پي كراوه فوزاً خاكي عراق بجي بهلي واگر اطاعت ام امره نكا له حق خو و اتباعي اجراآت لازمه اتخاذ اكرى .

بناء عليه وا اخطارتان اكه ين كه هر كس پنا بدا به شيخ محمود و اتباعي و امعاونت بكا، خوى تونى جزاى شديد اكا .

٢٠ / ١٠ / ١٩٣٠

سەرچاوە: ئەکرەمی مەحمودی ساڵحی رەشە، شاری سلێمانی، دەزگای رۆشنبیری بڵاوکردنەوەی کوردی، کتێبی ژمارە ٢٣١، لاپەرە (٣٦٢)، ساڵی ١٩٨٩.

دوارۆژەکانی
بەر لە تەقینەوەی ڕاپەڕینی شەشی ئەیلوول

بەم جۆرە تا دەهات هۆکانی کامڵبوونی تەقینەوەی شەڕی بەردەرکی سەرا زۆرتر کەڵەکە دەبوون، شەقامەکانی شاری سلێمانی بۆنی خوێنیان لێ دەهات. بۆ روونکردنەوەی ئەم ڕاستییە پەنا دەبەینە بەر بەڵگەنامەیەکی یەکجار گرنگی وەزارەتی موستەعمەرات، کە لە هەمان فایلدا شوێنێکی وەبەرچاوی بۆ تەرخان کراوە.

بەڵگەنامەی ئاماژە بۆکراو ڕاپۆرتێکی چواردە لاپەڕەیی گەورەی ئاخنراو بە وردترین زانیاریی هەمەجۆر، ((دایەرەی پشکنەری کارگێڕیی ئینگلیز لە سلێمانی ((Office of the Administration Inspector, Sulaimani Liwa)) ئەو ڕاپۆرتەی ئامادە کردووەو سێ دانەی لێ ناردووە بۆ ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ لە بەغدا، کە ئەویش ئینگلیز بووەو لەسەریشی نووسراوە نهێنی و بە پەلە ((Secret and Urgent))، بابەت: ڕاپۆرت دەربارەی یاخیبوونەکەی شاری سلێمانی ڕۆژی شەشی ئەیلوولی ١٩٣٠)).

((Subject: Report on Riot at Sulaimani Town on 6th September 1930)).

ئەمانە پوختەی ئەو زانیارییانەن، کە لەو بەشەی ڕاپۆرتەکەدا تۆمارکراون، لە سەرەتاکەیدا دەڵێت:

((لە نامەی ڕۆژی یەکی تەمموزی ساڵی ١٩٣٠مدا ئاماژەم بەوە کردووە کە بزێوی لە ئارادایە، ئەوەی پێویستە، بۆ دابینکردنی مەرجەکانی هەڵبژاردن کردوومانە ، بەڵام زۆربەی هەرە زۆری خەڵکەکە ڕەفزیان کرد هیچ جۆرە بەشدارییەك لە هەڵبژاردنەکەدا بکەن تا چارەسەری مەسەلەی کورد نەکرێت..ئەمانەی لای خوارەوەیش دیارترینی موعاریزەکان بوون[26].

---

(26) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت:
((The most prominent of the objectors were the following))

شێخ قادر، میرزا تۆفیق قەزاز، ڕەمزیّ فەنی (مەبەست ڕەمزی فەتاحە ك.م.)، حەماغا، عەزمی بەگی بابان، عیزەت بەگی وەسمان پاشا، ئەوڕەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا، محەمەد سالّح بەگ، مەجید ئەفەندیی کانێسکان (مەبەست مەجید بەگی حاجی ڕەسولّ بەگە ك.م.)[*]، فایق بەگی بابان، شێخ محەمەدی گولانی.

ئەم یازدە کەسە پێکرا، لەگەلّ ئەفسەرێکی تۆپچیی لەشکری عیراق بە ناوی عیزەتەوە[27]، کە بە ئیجازە هاتبۆوە سلێمانی، کۆمەڵەیەکیان پێکهێنابوو بۆ هاندانی (جەماوەر– ك.م.) دوای بلّاوکردنەوەی ناوونیشانە سەرەکییەکانی پەیمانی ١٩٣٠ لە ڕۆژی یەکی تەممووزەوە. عیزەت بۆ خۆی ئیمزای هیچ کام لە بروسکەو مەزبەتە زۆرەکانی نەکردووە کە لەلایەن کۆمەڵەکەیانەوە نێردراونەتە ((کۆمەڵەی گەلان)) و بۆ وەزیری موستەعمەرات و مەندوبی سامیی و سەرەك وەزیرانی عیراق.

لەلایەکی ترەوە ژمارەیەك ئامادەی ئەو دوو کۆبوونەوەیە بوون کە هەڵبژاردنیان کرد، خەڵکەکە نارەزاییەکی زۆریان بەرانبەریان دەربڕی، بەڵام ئەوان هەر لایەنگیریی خۆیانیان بۆهەڵبژاردنەکە نیشان دا. دیارترین کەسی ئەم دەستەیە حاجی مەلا محیالدینە، کە یەکێکە لە بازرگانە هەرە دەوڵەمەندەکانی سلێمانیو پیاوێکی خاوەن مەوقیفە[28]، وێڕای حاجی مستەفا پاشا[29] کە کاتی خۆی جەنەڕال بوو لە سوپای تورکدا[30].

لە لاپەڕەی دواتردا پشکنەری ناوبراو بەم جۆرە باسی یەکێك لەو خۆنیشاندانانەی شاری سلێمانی دەکات کە ڕۆژی یازدەی ئاب رووی داوەو بە

(*) ((د. کەمال بە تەلەفۆن، لەسەر داوای (نەجات خان)ی خوشکی ڕایسپاردووە، ئەو ناوەی (مەجید بەگ حاجی ڕەسول بەگ) هەڵبگرم و ڕاستییەکەی بنووسم: مەجید بەگی کانیسکان لە خانەوادەی فوئاد مەستی باوکی نەوشیروانە، باپیری دوکتۆر یادگار حیشمەتە– ع. زەنگەنە)).

(27) مەبەستی عیزەتی فاتەیە کە بە عیزەتی تۆپچیش ناسراو بوو.

(28) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: (a man of some local standing)

(29) مەبەستی مستەفا پاشای یامولکییە کە دوژمنی باوەکوشتەی مستەفا کەمال بوو، چونکە کاتی خۆی، کە سەرۆکی دادگای عورفیی تورکیی بوو، فەرمانی لە سێدارەدانی دژی ئەتاتورك دەرکردبوو.

(30) N. A., C. O., 730/156/6, Kurds in Iraq, 1930, Part II, P. 111

ڕێخۆشکەرێکی شەڕی بەردەرکی سەرای لە قەڵەم دەدات، دەڵێت:

((خۆنیشاندانەکانی پێشوو، تایبەت ئەو خۆنیشاندانەی سەر لە بەیانیی ڕۆژی یازدەی ئاب رووی دا دژی ئەو کۆبوونەوەیەی جێگرانی سەرەك وەزیران و مەندوبی سامیی[31] و ئەشرافی سلێمانی و سەرۆکەکانی سازیان کردبوو. لەو شوێنەیشدا ژمارەیەك قوتابی لەلایەن مامۆستاکانیانەوە، بە تایبەت عەلی ئاغا[32] و محەمەد ساڵح قەفتان[33](*) و ڕەفیق ئەفەندییەوە[34] هێنرا بوون، وێڕای شاگردانی فێرگەی شەوی زانستی کە کەریم بەگ[35] مامۆستایان بوو. هەموو ئەوانە هاندران بۆ ئەو خۆنیشاندانە کە پیاوە شەلاتییەکانی شێخ قادرو هاوڕێکانی دایانە پاڵیان.

---

(31) لەو ڕۆژانەدا سەرەك وەزیران و مەندوبی سامیی بەریتانی لە دەرەوەی عیراق بوون، بۆیەکا جێگرەکانیان هاتنە سلێمانی، جەعفەر عەسکەریی جێگری نوری سەعید بوو، کۆبوونەوەکەش هەر لەبەردەرکی سەرادا سازکرابوو، ئەو ڕۆژە ڕەمزی فەتاح زۆر پیاوانە هاتبووە دەست.

(32) بە عەلی ئاگا ناوبانگی دەرکردبوو، مامۆستایەکی روو خۆش و سەرکەوتوو بوو، ماڵەکەیان تەنیشت مزگەوتی دوو دەرگای سەردەشتی ئەحمەدی ساغا، لەسەر ڕێگەی نێوانی سلێمانی–هەڵەبجە بوو، حۆریی عەلی ئاگا ساڵی ١٩٥٧ بەشی ئینگلیزی (دار المعلمین العالية)ی تەواو کرد، چەپڕەو بوو، شووی کرد بە ئەفسەرێکی عەرەب، کە یەکێك بوو لە یاریدەدەرانی عەبدولکەریم قاسم و بەعسییەکان ساڵی ١٩٦٣ لە سوپا دەریان کرد.

(33) مەبەستی مێژوونوسی ناسراومان ساڵح قەفتانە، نازەنین قەفتان دووەم کچییە، هاوپۆلی من بوو لە بەشی مێژووی (دار المعلمين العالي)، چەپڕەو بوو، هاوسەری خوالێخۆشبوو مستەفا جاف حامید بەگە، دەمێ ساڵە لە لەندەن دەژی.

(*) ((لە ساڵی ١٨٨٤دا لە دایك بووە، دەرچووی قوتابخانەی جەنگیی (ئەستەنبۆڵ) بووە، لە ساڵی ١٩٣٧دا ماوەیەك سەرپەرشتی ڕۆژنامەی (ژیان – زیان)ی کردووە. خاوەن و بەڕێوەبەری ئەو گۆڤاری (زانستی)یە بووە کە ژمارە ١ی لە ٢٥ی شوباتی ١٩٣٨دا لە شاری سلێمانی بڵاوکراوەتەوە، لە ٣٠ شابی ١٩٦٨ لە شارەکەی خۆی کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێ لە گۆڕستانی (گردی سەیوان) نێژراوە – ع. زەنگەنە))

(34) مەبەستی ڕەفیق حیلمییە.

(35) مەبەستی کەریم سەعید بەگە، کە لەبەر ڕۆڵی گەورەی لە قوتابخانەی زانستیدا، بە کەریم زانستی ناسراوە، گێلاسی کچی ساڵی ١٩٥٧ بەشی جوگرافیای لە (دار المعلمين العالية)ی تەواو کرد، هاوسەری خوالێخۆشبوو دادوەر جەلیل هوشیارە کە لە نزیکەوە دەمناسی، لە کوردە هەرە دڵسۆزەکان بوو، گێلاسی کەریم بەگیش دەمێکە لە ئینگیلتەرە دەژی.

ڕۆژنامەنووس و مێژوونووس ساڵح قەفتان

ڕۆژی دووی ئەیلوول هەڕەشەیەکم نارد بۆ ڕەشید ئەفەندیی[36]، بەڕێوەبەری خوێندن و مامۆستا سەرەکییەکان، کە یەکێکیان لە ناوبراوانی سەرەوەن، پێم ڕاگەیاندن کە خۆنیشاندان ئیتر قەدەغەیەو سزای توندی هەر کەسێك دەدرێت هەڕەشە بکات، یا ڕێگە بگرێت لەوانەی دەیانەوێت بەشداریی بکەن لە هەڵبژاردنەکەداو پێویستە گشت توانایان بخەنە گەڕ))[37].

لێرەدا دوو پرسیاری مێژوویی ڕەوا خۆیان فەرز دەکەن، یەکەمیان، ئایا دەتوانین ئەم هەموو چالاکی و بەشدارییانەی قوتابیانی سلێمانی لەو ڕۆژانەدا کە ڕێگەیان بۆ بەرپابوونی شەڕی بەردەرکی سەرا خۆش کردو ڕۆژی شەڕەکەیش خۆی کە یەکێك لە بریندارەکانی شاگردێکی زانستی بوو بیانکەینە سەرەتا، یا بەردی بناغەی لە دایکبوونی بزووتنەوی قوتابیانی کوردستانی باشوور کە هەمیشە

---

(36) لە ڕێگەی بەڕێز دکتۆر ئەمین موتابچییەوە زانیم کە مەبەستی ڕەشید کابانە.

(37) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 92-93.

شوێنی دیاری هەبووە لە گشت قوناغەکانی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردی باشووردا لە مێژووی هاوچەرخدا، دووەمیشیان: ئایا رۆڵی دیاری قوتابیان لە شەڕی بەردەرکی سەرادا بەلایەنی کەمەوە نامەیەکی ماجستێری سەرکەوتووی لێ دەرناچێت؟.

دوای ئەم ناوبڕە دەگەڕێینەوە سەر سەرگوزشتەکەی شەڕی بەردەرکی سەرا لە راپۆرتەکەی ((پشکنەری کارگێڕیی ئینگلیز لە سلێمانی)) کە لەلاپەڕەی داهاتووی راپۆرتەکەیدا دەگاتە سەر باسی رووداوەکانی رۆژی پێنجی ئەیلوول، واتا بیستوچوار سەعات بەر لە هەڵگیرسانی شەڕی بەردەرکی سەراو، دەڵێت:

((رۆژی پێنجی ئەیلوول ناردم بەدووی ئەو یازدە رەهبەرەدا، کە لەسەرەوە بە درێژی باسیانم کردووە[38]، شێخ قادر و حەمەی ئەورەحمان ئاغا و شێخ محەمەدی گوڵان نەبێت، کە لە سلێمانی نەبوون ئیتر ئەوانی تریان هەموویان هاتن و پێم گوتن ئەوانە بۆ خۆیان ئازادن بەشداری لە هەڵبژاردنەکە دەکەن یا نایکەن، بەڵام بۆیان نییە رێگە لە کەسیش بگرن بەشداریی هەمان هەڵبژاردن بکەن))[39].

لابردنی تۆفیق وەهبی

تۆفیق وەهبی، لەو قۆناغە ناسکەدا، موتەسەریفی سلێمانی بوو، لەبەر ئەوەی کوردێکی دڵسۆز بوو، حوکمەتی عیراقی هەزارو یەك بوختانی بۆی هەڵبەست تا رۆژی حەڤدەی ئابی ساڵی ١٩٣٠، واتا نۆزدە رۆژ بەر لە هەڵگیرسانی ئاگری شەڕی بەردەرکی سەرا، بەپێی ((**ئیرادەیەکی خاوەن شکۆ**))، بڕیاری لەسەر کار لابردنی تۆفیق وەهبی کوڕی مەعروف دەرچوو. ئەو بڕیارە لە ژمارە ٨٩ی رۆژی ٢٨ی ئابی ساڵی ١٩٣٠ی ((**الوقائع العراقیة**))دا بە ئیمزای شەریف عەلی و جەعفەر عەسکەریی جێگری سەرەك وەزیران لە هەمان فایلدا هەڵگیراوە[41]. ئەو بڕیارە دەبێتە هۆیەکی نوێی تری تەشەنەسەندنی ناڕەزایی کورد، چونکە بەڵگەنامەیەکی ناو هەمان فایل بە تایبەتی باسی ئەوەی کردووە کە رەهبەرانی

---

(38) مەبەستی عەزمی بەگی بابان و هاوەڵەکانییە.

(39) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 113-114.

(41) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, P. 147.

تۆفیق وەهبی، موتەسەریفی ساڵی ١٩٣٠

بە توندی دژی بڕیاری لابردنی تۆفیق وەهبین و داوا لە حوکمەت دەکەن بیّ دواخستن بیگێڕێتەوە سەر پۆستەکەی خۆی[42].

ڕۆژی شەشی ئەیلوول

لەژێر ناونیشانی ((ڕۆژی شەشی ئەیلول)) دا پشکنەر بۆ خۆی زۆر بە وردی بەم جۆرەی لای خوارەوە، باسی تەقینەوەی شەڕی بەردەرکی سەرای بۆ تۆمار کردووین:

((ڕۆژی شەشی ئەیلوول))، بڕیارم دا لە دیوانی موتەسەریفییەت لەسەرا کۆبوونەوەیەك بۆ لیژنەی پشکینی (هەڵبژاردنەکە ك. م.) ساز بکەم. بەیانیی شەشی ئەیلوول دەعوەتنامەمان نارد بۆ حاجی محیی الدین و نزیکەی ٣٠ کەسی

(42) Ibid, P. 153.

تر له ئەشراف شار کە نوێنەری گەڕەکەکان بوون و دەستکرا بە هەڵبـژاردن[43]، لـە کاتی دیاریکراودا ئامادە بوون و هەڵبژاردنەکە بەسەرپەرشتی سەرۆکی شـارەوانی دەسـتی پێکـرد.. تـا ئـەو کاتـە بـارودۆخی شـار، بـەپێی ئـەو راپۆرتانـەی بۆمـان دەهاتن، ئاسایی بوو، هیچ نیشانەیەکی هەراو بگر لە ئارادا نەبوو.

ژمارەیەکی زۆر لە پـۆلیس لـە بـەردەرکی سـەرا و بـەناوبازاردا بڵاوکرانـەوە بـۆ ئەوەی نـەهێڵن دوکانـدارەکان دوکانـەکانیان دابخـەن و هـەروەها رێگـەیش نـەدەن خەڵکەکە لە نزیك سەراوە کۆ ببنەوە. هەمان کات لەبەر ئەوەی هەڕەشە لە هـەموو ناسـراوەکان[44] کرابـوو، نزیکـەی سـەد پۆلیـسی تایبـەتی لـەناو خـودی سـەرادا ئامادەکران، پێمان وابوو ئەو کارانەمان بەسن بۆ دابین کردنی هێمنی.

یاخیبوونەکە

زۆری نەبرد ئاگادارکراین کـە نزیکـەی پـەنجا قوتـابی شـەلاتی بەسـەرکردایەتی فایقە فەنی[45] کەوتوونەتە هاندانی دوکاندارەکان بۆ ئەوەی دوکانـەکانیان دابخـەن و کۆببنەوە. زۆری نەبرد بەرەو پێش هـاتن تـا گەیـشتنە لای قوتابخانەکـە[46] کـە هێزێکی پۆلیس دەیپاراست. حەشاماتەکە بە هۆی ژمارەیەك شەلاتی و بازاڕییـەوە تا دەهات زۆرترو یاخیگەرتر دەبوون. لێرەدا هێنانی هێزی تـر بـە پێویـست زانـرا،

---

(43) هەڵبژاردنی نوێنەرانی سلێمانی بۆ ((ئەنجوومەنی نوێنەران))ی نوێ کە دەبوو دەنگ لەسەر پەیمانی ساڵی ١٩٣٠ بدات.

(44) مەبەستی لە ناسراوەکان، ئەشرافەکان لایەنگرانی هەڵبژاردنەکەیە، ئەوان هەڕەشەیان لێ کرابوو کە نابێت بەشداریی ئەو هەڵبژاردنە بکەن.

(45) مەبەست فایەق بێکەس (١٩٠٥–١٩٤٨)ی شاعیری ناودارە، بۆ زانیاری پتر: نەوشیروان مستەفا ئەمین، کوردستانی عیراق لە سەردەمی قەڵەم و موراجەعەت (١٩٢٨–١٩٣٠)، زنجیرە کتێبی دەزگای سەردەم، (٣٣) سلێمانی، ١٩٩٩، ل٦١.

(46) مەبەستی قوتابخانەی بەناوبانگی فەیسەڵییەیە کە یەکێك بوو لە قوتابخانە هەرە بەناوبانگەکانی شاری سلێمانی و بەناوی مەلیك فەیسەڵەوە ناونرابوو، قوتابخانەی ناوبراو دوو نهۆم بوو، کەوتبووە ناوەڕاستی شار، بەرانبەر سەرا.

فەرماندەی حامییەی سوپای عیراقی داوای سەد سەربازی بێ چەکی کرد بۆ یاریدەدانی پۆلیسەکان. هێزی پۆلیس لەگەڵ یەدەکەکان (**ئیحتیاتەکان**)دا شەقامەکەی لای سەرایان پاك کردەوە، بەڵام بارودۆخەکە تا دەهات ئاڵۆزتر دەبوو، زۆری نەبرد بەشێك لە جەماوەرەکە کەوتنە بەکارهێنانی کورسییەکانی چایخانەکەی (**بەردەرکی سەرا**– ك.م.) وەك کوتەك دژی پۆلیسەکان کە ژمارەیەکیان بریندار بوون. لێرەدا دەرکەوت کە بەکارهێنانی هێز کارێکی پێویستەو بەو جۆرە یەکەم دەستەی چەکداری لەشکر داوا کرا زۆری پێ نەچوو کاتێك حەشاماتەکە دریان بە پۆلیس دا، ئەوساکە ئەوانیش لەسەرخۆ کشانەوە ناو باخچەکەی سەراوەو سەراکەیش خۆی کە کردبوویانە سەنگەرو پەناگەی خۆیان. لێرەدا بەشێکی یاخیبووەکان رژانە سەر ئەو شەقامەی کەوتۆتە نزیك چایخانەکەی حەماغا لە تەنیشت باخچەکەی سەراوە، لە کاتێکدا ژمارەیەکی کەم لە چاونەترسەکانیان هاتبوونە ناو خودی باخچەکەوە، ژمارەیەکی تریشیان لەسەر شەقامەکەوە لەباڵەخانەی سەراکە نزیك کەوتبوونەوە. لەم ساتەوە یاخیبووەکان بێ پەروا کەوتنە بەردەبارانی چ سەراو چ پۆلیسەکان. لێرەدا داوا لە فەرماندەی حامییەکرا بەتالوێنێك بنێرێت بۆ پشتگیریی ئەو هێزەی تر کە بەرێوە بوو.

بەردەباران تا دەهات تەشەنەی دەسەند، هێرشبەران کەوتنە بەکارهێنانی ژمارەیەك قۆچەقانی، هەروەها ژمارەی دارو گۆچان بە دەستی (**خۆنیشاندەران** – ك.م.) تا دەهات پەرەی دەسەند. لەو کاتەدا هەواڵ گەیشت کە بەشێکی تری حەشاماتەکە چوونەتە سەر سەربانی بەندیخانەکە کە کەوتبووە شوێنێکی تری ناو سەراکەوەو بەو جۆرە ئەویشیان خستە مەترسییەوە.

زۆری نەبرد کاتێك هێزی پیادە گەیشتە جێ، چوار چوار بە ئەوپەڕی نیزامەوە چوونە ناوەندی باخچەکەی سەراوە، ئەوساکە بەردەباران وەستاو یاخیبووەکان لە باخچەکە کشانەوە، هەستیش کرا ئەوانەی پشتەوەی حەشاماتەکەش وردە وردە کەوتنە پاشەکشێ. هێزەکان نێزەکانیان بەسەر چەکەکانیاندا کرد و فەرمانیان پێدرا بڵاوە بە خۆنیشاندەرەکان بکەن. هێزەکە دەستبەکار بوو، بە پێی فەرمان رژانە سەر شەقامەکان، بەڵام حەشاماتەکە دەستبەرداری شوێنەکانی خۆیان

نەبوون و دەبینرا چۆن یاخیبووەکان بە تەوژم هێرشیان دەبردە سەر سەربازەکان و چەند بەرەو پێش دەهاتن هێند زۆرتر بەردەبارانیان دەکردن و کورسی و شتی تریان تێدەگرتن، بەو جۆرەیش کار گەیشتە ئاستی خۆێنڕشتن.

لەو دەمەدا گوێمان لە تەقەیەك بوو، سەربازێکی عیراقی کوژرا، ئینجا دەمانچەی ئۆتۆماتیك یا دەمانچەی تر خرایەکارو دوو سەرباز بریندار بوون، ئەوساکە هێزەکان یەکسەر کەوتنە دەسڕێژ، ژمارەیەکی زۆر لەسەربازەکان بە ئەنقەست تەقەیان بە ئاسماندا دەکرد. حەشاماتەکە دەستوبرد کشانەوەو دیار نەمان و دوای خۆیان ژمارەیەك کوژراوو زامداریان لەسەر شەقامەکان جێ هێشت، بەوەیش تەقە یەکسەر وەستێنرا. زۆری نەبرد بەتالیۆنەکەش گەیشتە جێ و بەپێی فەرمانێکی خۆم دەست گیرا بەسەر سەرانسەری شارداو لە هەر چوار لا ئاسایش دابین کرا، ئەو کارەیش بە خێرایی و بێ هیچ تەگەرەیەك جێبەجێ کرا.

پێکراوەکان

بەر لە گەیشتنی سوپا، پۆلیس دە پێکراوی کۆکردەوە، نۆیان بە بەردو تێلا بریندار کرابوون، یەکێکیشیان بەخەنجەر، سەدو پەنجاو سێ پەنجەرەی سەراو حەڤدە گڵۆپی سەر شەقامەکانیش شکێنرا بوون.

پێکراوانی سوپا

١. یەك نەفەر سەربازی کوژراو.
٢. دوو نەفەر سەربازی بریندارکراو بە گوللە.
٣. یەك نەفەر سەربازی بریندارکراو بە بەرد.

پێکراوی یاخیبووەکان

١. سیازدە کوژراو، پێنجیان بە نێزەو هەشتیشیان بە گوللە، دە لەو سیازدەیە یەکسەر گیانیان لە دەست دا، ئەو سیانەکەی تریان پاشتر مردن.

٢. بیستو سێ بریندار کە دوازدەیان لە نەخۆشخانە کەوتوون.

سەرجەمی پێکراوە مەدەنییەکان سەر بەچینەکانی خوارەوەی کۆمەڵن، شاگردێکی فێرگەیش بریندار کراوە.

کۆمیتەی هەڵبژاردن

بەر لەوەی ئاژاوەکە بگاتە لقەپۆپە ئەشرافی شار دەنگیان بۆ کۆمیتەی پشکنین داو دەنگەکانیان خرانە سندوقی تایبەتی دەنگەکانەوە، دوای ئەوە ئەو ئەشرافانە هاتنە لام و گوتیان پێویست بوو حوکمەت ئەو کەسانە بپارێزێت کە یاسایان پێشێل نەکردووە، وێڕای ئەوانەی هاتبوون بۆ جێبەجێ کردنی ئەرکێکی کۆمەڵایەتی (واتا ئەوانەی بۆ دەنگ دان هاتبوون—ک.م.)، گوتیشیان تا ئاژاوەچییەکان بە تەواوی دانەمرکێنرێنەوە، تا شێخ قادرو هاوەڵەکانیشی دەستگیر نەکرێن، ئەمان ناتوانن لەسەر کارەکانی خۆیان بەردەوام بن. منیش پێم ڕاگەیاندن کەوا هێزەکانی سوپا خەریکی بڵاوە پێکردنی خەڵکەکەن و فەرمانی دەستگیرکردنی هاندەرە سەرەکییەکان دەرچووە.

گرتنی ڕەهبەرەکان

بە پێی ئەو فەرمانەی دەرمکرد، لەگەڵ خۆر ئاوابووندا، ڕۆژی شەشی ئەیلوول دە کەس لەو یازدە ڕەهبەرەی لەسەرەتای ئەم ڕاپۆرتەمدا ناویانم تۆمار کردووە دەستگیرکران، یازدەمینیشیان: شێخ محەمەدی گوڵان کە لە سلێمانی نەبوو[47]،

(47) شێخ محەمەدی گوڵانی، کە ماڵەکەی لە گەڕەکی کانێسکان بوو، لە ڕاپۆرتەکەدا ناوی هەر بە گوڵان هاتووە، وا دیارە دوای دامرکاندنەوەی ڕاپەرینەکە هەڵهاتووە بۆ ناوچەی هەڵەبجەو دواجار ناچار بووە خۆی بدات بە دەستەوە، وەك دەڵێن پیاوێکی چوست و چالاك بووە، ئەفسەری پۆلیس شێخ ڕەزای گوڵانی کوڕی ئەوە، پیاوێکی کەڵەگەتی بۆشناغە، زوو دایە پاڵ شۆرش.

له ناوچەی هەڵەبجە ڕۆژی ١٠ی ئەیلوول خۆیدا بە دەستەوە. وا بە باش زانرا ئەو دە سەرکردەیەی کە شەشی ئەیلوول گیران بیّ دواخستن لە سلێمانی دوور بخرێنەوە، بۆیەکا شەوی شەش لەسەر حەوت گوێزرانەوە بەندیخانەی کەرکووك.

هەمان کات پۆلیس چالاکانە کەوتوونەتە سۆراخی ئەو کەسانەی بەشداریی ئاژاوەکەیان کردووە تا بیانگرن و ڕەوانەی دادگای تاوان (المحكمة الجنائية) بکرێن[48].

دوا بە دوای ئەم سەرگوزشتە دوورو درێژو وردە پشکنەر لە دوو خاڵی سەرەکیی ڕاپۆرتەکەیدا گەلێك بە شانوباهووی هێزە چەکدارەکانی میریدا هەڵ دەدات و وای نیشان دەدات ئەگەر ئەو هێزانە ناچار نەکرانایە هەرگیز دەستیان لە دانیشتوانی شاری سلێمانی نەدەکردەوە. لە نیوەی دووەمی لاپەڕە نۆی ڕاپۆرتەکەیشەوە: بە پیشەی ڕۆژئاواییەکان، پشکنەر لەژێر سەرناوی پوختە (خلاصة Summary)دا بە هەمان دەستوور تا کۆتایی ڕاپۆرتەکەی لە لاپەڕە چواردەدا باسی ڕووداوەکان بە کورتی دەکاتەوە، هەروەها ئەو هەنگاوانەش دەخاتەروو کە لەناو شارو قەزاکانی سەر بە لیوای سلێمانی بۆ تەواوکردنی هەڵبژاردنەکە نراون[49].

هەڵسەنگاندنێکی سەرپێیی

من بەش بە حاڵی خۆم، تاوەکو ئیمرۆکە و لە هیچ سەرچاوەیەك و بە هیچ زوبانێك، پانۆرامایەکی وا فراوان و وردو پڕ لە زانیاریی ئەوەها دەگمەنم دەربارەی شەڕی بەردەرکی سەرا نەدیوە، بڕواش ناکەم لە دوارۆژیشدا ببینم. ئەو ڕاپۆرتەی پشکنەر دەچێتە خانەی ئەو بەرهەمانەوە کە خوێنەر خواخوایەتی کۆتاییان نەیەت.

وێڕای ئەوە گەلێك لایەنی ناو ڕاپۆرتەکە یاریدەی مێژوونووس دەدەن وردتر لە دیاردەکانی ئاڵوگۆڕی هاوچەرخی کوردەواری تیّ بگات. لێرەدا هەر وەك نموونە،

(48) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 110-119.

(49) Ibid, PP. 120-123.

ئاماژە بۆ ئەو تێبینییەی ناو ڕاپۆرتەکە دەکەم کە دەڵێت ((سەرجەمی پێکراوە مەدەنییەکان سەر بەچینەکانی خوارەوەی کۆمەڵن))، بڕوانە: ئەو بەشەی پشکنەر ناوی لێ ناوە ((پێکراوی یاخیبووەکان))، بە داخەوە هەن ئەو بۆچوونەیان پێ هەزم ناکرێت کەپێیان وایە: کۆمەڵانی خەڵک پوشووی دروستکەری ڕووداوی مێژوویین.

بە پێویستی دەزانین سەرنج بۆ چەند لایەنێکی تری ناو ڕاپۆرتەکە ڕابکێشین. پشکنەر، مافی خۆیەتی بەشان و باهووی هێزەکانی میریدا هەڵ بدات، بەڵام ئەوە، هەڵبەت، ڕێگە لە مێژوونووس ناگرێت هەست بەوە بکات کە زۆربەی ئەفسەرەکان زۆر دڕندانە ڕەفتاریان دەکردو کەڵکیان لە بێ ئاگایی سەربازەکانیان وەردەگرت بۆ ئەوەی ئەوانیش بە چاوی دوژمن سەیری کوردەکە بکەن. تاوەکو ئێستا چەند جارێك لەبەڕێز لیوای خانەنشین "فوئاد عارف"م بیستووە کە یەکێك لەو ئەفسەرانەی سلێمانی خەڵکی سووریا بووە، ئەو بە یەك چاو سەیری کوردو جووی دەکرد، شەڕی بەردەرکی سەرای بە هەل زانی بۆ دروێنەی گیانی ئەو لاوە کوردە دلسۆزانەی زۆر کەمتریان بۆ نەتەوەکەیان دەویست وەك لەوەی ئەو بۆ عەرەبی دەویست.

بێگومان قوربانییەکانی کورد لە شەڕی بەردەرکی سەرادا ژمارەیان لەوە زۆرتر بوو کە پشکنەر لە خاڵی ((پێکراوی یاخیبووەکان))دا ئاماژەی بۆ کردووە، وا دیارە هەر ئەو ژمارانەیشن چوونەتە ناو تۆماری فەرمیی حوکمەتی عیراقییەوەو بەرهەمی مێژوونووسە عەرەبە ناسراوەکانی وەك عەبدولڕەزاق ئەلحەسەنی. بەر لە هەر شت هیچ گومان لەوەدا نییە کە ژمارەی زامدارەکان لەو ژمارەیەی ناو ڕاپۆرتەکە زۆرتر بوون، چونکە گەلێك زامداری تر لەو ڕۆژەدا لە ترسی گرتن و تۆڵە خۆیان شاردبووەوە، ئەوەیش دیاردەیەکی گشتییە نەك تایبەتی.

وێڕای ئەوەی گوتمان بەڵگەی تەواو سەلمێنەر هەیە کە کوژراوەکان زۆرتر بوون لەو ژمارەیەی ڕاپۆرتەکە ئاماژەی بۆ کردووە. بۆ ئەمەیان پەنا دەبەینە بەر بەڵگەنامەیەکی زۆر بایەخداری تری خودی وەزارەتی موستەعمەرات کە بۆ بابەتی قوربانییەکانی شەڕی بەردەرکی سەرا سەرچاوەیەکی، نەك کەم هاوتا، بەڵکو بێ وێنەیە. ئەو بەڵگەنامەیە بریتییە لە نامەیەکی سێ لاپەڕەیی جێگری مەندوبی سامیی بەریتانی دەربارەی شەڕی بەردەرکی سەرا کە ڕۆژی هەشتی تەشرینی

دووەمی ساڵی ۱۹۳۰ لە بەغداوە ناردوویە بۆ شەخسی پاسفیڵدی وەزیری موستەعمەرات[50]. نامەکە دوازدە خاڵ لەخۆ دەگرێت، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕانی خاڵی نۆیەمیە کە ئێمە مەبەستمانە:

((۹–سێ منداڵ (بەڵێ سێ منداڵ –ك.م.) لەناو کوژراوەکاندا هەبوون، یەکەمیان تەمەنی نۆو دووەمیان تەمەنی دەو سێیەمیشیان تەمەنی دوازدە ساڵان بوو. هەرسێکیان لەناو جەماوەرەکەدا بوون، یەکێکیان، هەرچۆن بێت، لەبەرد هاوێژەکان بوو. هیچ بەڵگەیەکیش بە دەستەوە نییە نیشانی بدات، یا بکرێتە بنەمای بۆچوونێکی سەلمێنەر کە سەربازەکانی عیراقی مەبەستیان بووە ئەو منداڵانە بکوژن))[51][*].

بەم بۆنەیەوە ئاماژە بۆ ئەوەیش دەکەین کە لە هەمان نامەدا جێگری مەندوبی سامیی دەڵێت کوردەکان ((ڕۆژی شەشی ئەیلوول کاتێك هێرشیان هێنایە سەر سەرا ویستیان بەندیخانەکەی ناو سەرا بشکێنن بۆ ئەوەی بەندەکانی ناوی

---

(50) بارۆن سیدنی جێمس وێب پاسفیلد Baron Sidney James Webb Passfield: ڕۆژی سیازدەی تەمموزی ساڵی ۱۸۵۹ لە لەندەن لە دایك بووە، خۆی و پێتراپس وێبی هاوسەری لە فابییە ناسراوەکانی بەریتانیا و ئەندامی (پارتی کرێکاران) بوون، یاسای لە زانکۆی لەندەن خوێندووە، ساڵی ۱۸۹۵ ڕۆڵی دیاری بینی لە دامەزراندنی (قوتابخانەی ئابووریی لەندەن)دا، ساڵی ۱۹۱۲و بۆ ماوەی پازدە ساڵان کرایە پرۆفیسۆری کارگێڕی گشتی، لەنێوان ساڵانی ۱۹۲۲و ۱۹۲۹دا ئەندامی پەرلەمان بوو، لە نێوان ساڵانی ۱۹۲۹و ۱۹۳۱دا وەزیری موستەعمەرات بوو، سیازدەی تشرینی یەکەمی ساڵی ۱۹٤۹کۆچی دوایی کرد، پێنج کتێبی بە تەنها و سیازدە کتێبیشی لەگەڵ پێتراپس وێبی هاوسەریدا دەربارەی بیروباوەڕی سۆسیالیزمی فابی نووسیوە. بڕوانە:
((Oxford Dictionary of National Biography)), Volume 42, Oxford, 2004, P. 982.

(51) N. A., C. O., 730/157/7, Kurds in Iraq 1930, Part III, From: Acting High Comissioner issioner for Iraq, The Residency, Baghdad, 8. October 1930, To: Lord Passfield P.C., Secretary of State for the Colonies, London, PP. 26-28.

(*) (("ئازاد عوبێد"ی هاوکارمان لەکاتی هەڵەچنی ئەم بەشەدا ئاگاداری کردینەوە: لە ژمارە (۸۲۸)ی (التآخي) ئەیلوولی ۱۹۷۱دا هاتووە ٤٥ کوژراو، ۲۰۰ بریندار، ۱۰۰ گیراو– ع. زەنگەنە)).

ئاپۆرای خەڵك لە رۆژی ٦ی ئەیلوول لە سلێمانی

ئازاد بکەن کە ژمارەیان چل کەس بوو))[52] ، ئەو قسەیەش ڕاستە چونکە ئەو چل کەسە هەموویان نیشتمانپەروەری کوردو زۆربەیان لایەنگری شێخ مەحموود بوون.

(52) Ibid, P. 27.

مەترسیی
دووپاتبوونەوەی ڕاپەرینێکی وەک شەشی ئەیلوول

دامرکاندنەوەی شەڕی بەردەرکی سەرا لە هەرەس هێنانێك بەو لاوە شتێکی تر نەبوو، مێژووی گشت نەتەوەیەکی خەباتگێریش، بەمێژووی کورد خۆیەوە، پڕە لە هەرەس هێنان و پاشەکشێی ناچاری کە دەرسەکانیان هەمیشە ڕێگەیان خۆش کردووە بۆ لە دایکبوونی ڕاپەڕینی گەورەتر، ئەو ڕاستییە فەرمانڕەوایانی عیراقی ڕۆژگاری پاشایی باش دەرکیان کردبوو، بۆیەکا دوای ئەوەی ڕاپەڕینی شەشی ئەیلوولیان لە خوێنی کورددا گەوزاند بە دوو ڕۆژ جەمیل مەدفەعیش وەزیری ناوخۆ (**نامەیەکی زۆر نهێنی**)، دەنێرێت بۆ موتەسەڕیفەکانی هەر چوار لیوای باکوور –موسڵ، کەرکوك، هەولێر، سلێمانی‌و وێنەیشی داوەتە نوری سەعیدی سەرەك وەزیران. وەزیری ناوخۆ لەو نامەیەیدا کە ژمارەکەی (سی/٢٩٥٢)ە بە گەرمی داوا لەو چوار موتەسەڕیفە دەکات ((**بەهیچ جۆر ڕێگە نەدەن جارێکی دی ڕووداوێکی وەك ئەوەی سلێمانی ڕوو بداتەوە**))[53].

ڕەنگدانەوەی
شەڕی بەردەرکی سەرا لە ڕۆژنامەو گۆڤارە ئینگلیزییەکاندا

گەورەیی شەڕی بەردەرکی سەرا لە گەلێك دیاردەی تردا خۆ دەنوێنێت، یەکێ لەو دیاردانە بایەخ پێدانی ڕۆژنامەو گۆڤارە جیهانییەکانە، بە ڕۆژنامەو گۆڤارە ئینگلیزی و عەرەبییەکانەوە، کە دەشێت بکرێتە ناونیشانی وتارێکی مێژوویی ڕەسەن و بەنرخ. لێرەدا تەنها دوو نموونە دەهێنینەوە، یەکەمیان دەربارەی ڕۆژنامەی ((**تایمس**))ی لەندەنیی بەناوبانگە[54] و دووەمیان دەربارەی گۆڤاری

---

(53) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, very secret, No., C./2252, Ministry of the Interior, Baghdad, the 8th September, 1930, PP. 126-127.

(54) تایمس: یەکێکە لە ڕۆژنامە هەرە دێرین و بڵاوو سەنگینەکانی دونیا، ساڵی ١٧٨٨ لە لەندەن دامەزرێنرا، ئێستا تیراژی ڕۆژانەی ٣,٢٧٤,٨٥٥ دانەیە.

((**ڕۆژهەڵاتی نزیك و هیندستان**))ە[55] کە لە هەموو ژمارەیەکیدا، بە پێی بۆچوونی خۆی، تیشکی دەخستەسەر سیاسەتی دەوڵەتە گەورەکان و هەڵوێستی گەلانی ڕۆژهەڵاتی نزیك[56] بەرانبەر بەو سیاسەتە.

ڕۆژنامەی ((**تایمس**)) ڕۆژی دوازدەی ئەیلوولی ساڵی ١٩٣٠ لەژێر ناونیشانی ((**شەڕی کورد لەگەڵ هێزە چەکدارەکانی عیراقدا. سیازدە کوژراو**))[57] ئەمەی لای خوارەوەی بڵاوکردۆتەوە:

لە هەواڵنێرمانەوە،

بەغدا، یازدەی ئەیلوول.

لەشەڕێکی قورسدا لە نێوان پۆلیس و سوپای عیراقی و خۆنیشاندەرانی کورددا لە سلێمانی، کە زۆرینەی دانیشتووانی کوردن، سیازدە کەس کوژران کە یەکێکیان پۆلیسە، ٣٥ کەسیش بریندار بوون، چواریان سەربازو نۆیان پۆلیسن.

هەراکە بە خۆنیشاندانێکی دوو هەزار کەسی دژی ئەو کوردانە دەستی پێکرد کە بەشداریی ئەو هەڵبژاردنە گشتییەی ئێستای عیراقیان کردووە. چەکی خۆنیشاندەران بریتی بوو لە دەمانچەو خەنجەر، ئەوان ئابڵووقەی دایەرەکانی حوکمەتیان دابوو، هاواریان دەکرد ((**بڕووخێت هەڵبژاردن**)) و ((**هەڵبژاردنێکی ئازاد لە ناوچە کوردەوارییەکاندا مەحاڵە**)). پۆلیس بەدار بەربوونە گیانی خۆنیشاندەران، بەڵام کاتێك کاربەدەستان لەوە دڵنیا بوون کە چارەسەری بارودۆخەکە لەوێزەی پۆلیسدا نییە داوای لەشکریان کرد، لەشکر ناچاری دەسرێژ بوو.

حاڵی حازر دەست بەسەر وەزعدا گیراوە، نۆ لە ڕەهبەرە نەتەوەییەکانی کورد گیراون و بۆ توێژینەوە لەگەڵیاندا نێردراونەتە کەرکووك[58].

---

(55) **ڕۆژهەڵاتی نزیك و هیندستان**: یەکێك بوو لە گۆڤارە گرنگە ئینگلیزییەکان، لە لەندەن چاپ دەکرا، وتاری بایەخداری دەربارەی هیندستان و بەشی زۆری وڵاتەکانی ڕۆژهەڵات بڵاو دەکردەوە، ژمارەیەکی یەکجار زۆر وتاری بەنرخی دەربارەی کوردو کوردستان بڵاوکردۆتەوە.

(56) **ڕۆژهەڵاتی نزیك**: زاراوەیەکی جوگرافیی –سیاسییە کە لەسەدەی نۆزدەهەمەوە داهات و هەموو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیی بە بەشە ئەورووپایی و ئەفەریقیاییەکانییەوەو ئێرانی دەگرتەوە.

(57) ((Kurds battle with Iraqi troops. Thirteen killed)).

لێرەدا بە پێویستی دەزانین ئاماژە بۆ دوو ڕاستیی ناو ڕاپۆرتەکەی ڕۆژنامەی ((تایمس)) بکەین، یەکەمیان ئەوەیە کە دەڵێت: ژمارەی ئەوانەی لە خۆنیشاندانەکانی ئەو ڕۆژەدا بەشدار بوون دوو هەزار کەس دەبوون. لێکدانەوەیەکی خێرای ئەو ژمارەیە ئەوەمان پێ دەڵێت کە زۆربەی هەرە زۆری دانیشتووانی شاری سلێمانی لەگەڵ ڕاپەڕینی شەشی ئەیلوولدا بوون، چونکە بە پێی هەموو سەرژمێرییە فەرمییەکان ژمارەی دانیشتوانی ئەوسای شاری سلێمانی بە هیچ جۆر لە ٣٠ هەزار کەس تێنەدەپەڕی ئاخۆ لەوانە چەندیان ژن و منداڵ و پیرو پەککەوتە بوون؟.

دووەمیشیان: دروشمەکانی ڕاپەڕینەکەیە کە، بە پێی ((تایمس)) قەناعەتی کوردەکە ئەوە بووە کە هەڵبژاردنێکی ئازاد لە بارودۆخی ئەوسای کوردستاندا کارێکی مەحاڵ بووە، کەواتە کورد هەڵبژاردنێکی ئازادی دەویست نەك ساختە، ئەوەیش هەمیشە داخوازیی گشت نیشتمانپەروەرانی جیهان بووە لەو ڕۆژەوەی ژیانی پەرلەمانیی داهاتووە.

هەرچی گۆڤاری ((ڕۆژهەلاتی نزیك و هندستان))ە، لە ژمارەی ڕۆژی پێنج شەممە، شازدەی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣٠یدا، وتارێکی بەم ناونیشانە تێدایە ((عیراق و ناوچەی باکوور))، کە سەرجەمی دەربارەی هەڵوێستی هەردووك حوکمەتی عیراقی و بەریتانیایە بەرانبەر کێشەی کوردو پێوەندیی نێوان کوردو ئاشوورییەکان کە هەبوون کنەیان تێدا دەکرد[59].

---

(58) ((The Times)), September 12, 1930; N. A., C. O., 730/157/5, No. 783/5, Kurds in Iraq 1930, Part II, P. 38.

(59)(Iraq and Its Norther Province), -(The Near East and India), London, Thursday, October 16, 1930, P. 423; N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 174 -175.

شەڕی بەردەرکی سەراو
دوارۆژی عیراق لە نێوان جەمیل مەدفەعی و کۆرۆنوالیسدا

دیسانەوە دەگەڕێینەوە سەر بەڵگەنامەیکی یەکجار بایەخدار، نەک تەنها بۆ روون کردنەوەی لایەنە شاردراوەکانی شەڕی بەردەرکی سەرا، بەڵکو بەهەمان رادەو بگرە زۆرتریش بۆ تیشک هاوێشتنە سەر دوارۆژی کورد لە چوارچێوەی حوکمەتی عیراقدا کە ئیتر لە ساڵی ۱۹۳۲ەوە دەبێتە ئەندامی ((کۆمەڵەی گەلان)) و حوکمەتێکی سەربەخۆ.

سەرچاوەی ئەم بەشەی بابەتەکەمان بریتییە لە راپۆرتێکی نۆ لاپەڕەیی کۆرۆنوالیسی[60] راوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ کە ڕۆژی هەژدەی ئابی ساڵی ۱۹۳۰، واتا بیست ڕۆژ بەر لە قەومانی شەڕی بەردەرکی سەرا، ناردوویە بۆ جەمیل مەدفەعیی وەزیری ناوخۆ[61] و لە دە خاڵی تێرو تەسەلدا بە وردی بیرو بۆچوونەکانی وەزیر، بەر لە هەرشت لەبەر خاتری دوارۆژی عیراق، هاڵدەسەنگێنێت، بەڵام جەمیل مەدفەعی بە هیچ جۆر بە ڕاکانی کۆرۆنوالیس قایل

(60) سێر کینهان کۆرۆنوالیس (Sir Kinhan Cornwallis): نۆزدەی شوباتی ساڵی ۱۸۸۳ لە نیویۆرك لە دایك بووە، باوکی نووسەرو ڕۆژنامەنووسێکی ناسراو بوو، زانکۆی ئۆکسفوردی تەواو کردووە، زوبانی عەرەبیی خوێندوەو ساڵی ۱۹۰٦ لە سودان و دوای ئەوە لەمیسرو عەرەبستان کاری کردووەو لە شەڕەکانی وڵاتەکەیدا دژی لەشکری عوسمانی لە سووریاو فەلەستین بەشداریی کردووە. لە ساڵی ۱۹۱٦ بۆتە کۆلۆنێل و کراوەتە بەڕێوەبەری بیرۆ (مەکتەبی) عەرەبیی بەناوبانگ و لە ساڵی ۱۹۱۹ەوە پێوەندیی نزیکی لەگەڵ مەلیك فەیسەڵی یەکەمدا هەبووەو حوزەیرانی ساڵی ۱۹۲۱ لەگەڵیدا هاتۆتە عیراق و لەوساوە بۆ ماوەی پازدە ساڵان بۆتە راوێژکاری وەزارەتی ناوخۆی عیراقی، ساڵی ۱۹۳۵ خۆی تەقاویت کردووەو بەو بۆنەیەوە مەلیك غازی ویسامی ڕافدینی داوەتێ، لەگەڵ بەرپابوونی جەنگی دووەمی جیهانی گەڕاوەتەوە سەرکارو لە نیسانی ساڵی ۱۹٤۱ەوە تا مارتی ساڵی ۱۹٤٥ بۆتە باڵوێزی بەریتانی لە عیراق، ڕۆژی ۳ی حوزەیرانی ساڵی ۱۹٥۹ لە لەندەن کۆچی دوایی کردووە. (بروانە: وێب سایتی ئەرشیفی نیشتمانی، هەروەها:
((The pominions Office and Colonial Office, List for 1935)), London, P. 644))

(61) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 156-164.

نابێت بۆیەکا هەردوولایان دێنە سەر ئەو بڕوایەی پۆختەی بیروبۆچوونەکانیان عەرزی ئەنجومەنی وەزیران بکەن. کۆرۆنوالیس بێ دواخستن ڕاپۆرتە نۆ لاپەڕەییەکەی خۆی ئامادە دەکات و ڕۆژی ١٨ی ئاب دەینێرێت بۆ خودی جەمیل مەدفەعی تا ئەو، بەپێی یاسا، بەرزی بکاتەوە بۆ ئەنجومەنی وەزیران.

کۆرونوالیس، لە خاڵی یەکەمی ڕاپۆرتەکەیدا، بەر لە هەر شت، دەکەوێتە هەڵسەنگاندنی ئەو پێشنیارانەی وەزیری ناوخۆ کە پێی وابووە دەبنە هۆی هێمن کردنەوەی بارودۆخی کوردستان و تایبەت سلێمانی جا با بزانین پێشنیارەکانی وەزیر چی بوون:

((أ. بێ دواخستن لابردنی موتەسەڕیفی سلێمانی تۆفیق وەهبی[*].

ب. بێ دواخستن لابردنی مدیری پۆلیسی سلێمانی و عەرەبێکی کوردی زانی بخرێتە جێ.

ج. لابردنی دەستوبردی سەرجەمی ئەو قایمقام و مودیر ناحیانەی سلێمانی کە بیروبۆچوونیان لەگەڵ بیروبۆچوونی حوکمەتی ناوەندیدا یەك ناگرنەوە.

د. بێ دواخستن هەموو ئەو کەسە ناسراوانەی داوای دامەزراندنی حوکمەتێکی کوردییان لە سلێمانی کردووە بگیرێن و بدرێنە دادگا، ژمارەشیانی بە دوازدە کەس مەزەندە کردووە.

(*) ((**تۆفیق وەهبی (١٨٩١–١٩٨٤)**: تۆفیق کوڕی مەعروف، لە ٣١ی کانوونی یەکەمی ١٨٩١دا لە شاری سلێمانی لە دایك بووە، (وەهبی) نازناوە، ئەویش لەبەر زیرەکی و پێشکەوتنی لە خوێندندا پێ بەخشراوە. خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە سلێمانی و قوتابخانەی سەربازیی لە ١٩٠٨دا تەواو کردووە. لە ساڵانی ١٩٢٥–١٩٢٨مامۆستا بووە لە کۆلیجی سەربازی لە بەغدا، پاشان کراوەتە موتەسەڕیفی سلێمانی، دوای ڕاپەڕینی ٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠ لە نێوان ساڵانی ١٩٤٤–١٩٥٠ چەند جار بۆتە وەزیری ئابووری. لە ١٩٤٨–١٩٥٨ ئەندامی ئەنجومەنی پیاو ماقوڵان بووە. دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ چۆتە لەندەن تا لە ڕێککەوتی ٥ی کانوونی دووەمی ١٩٨٤ لە لەندەن کۆچی دوایی کردووە، لە سەر ڕاسپاردەی خۆی تەرمەکەی هێنراوەتەوە سلێمانی و لە چیای پیرەمەگروون نێژراوە، کۆمەڵێك کتێب و نووسینی لە بوواری جیاجیای زمان و مێژوودا هەیە. سەرچاوە: هیوا، (**گزنگ**)، پاریس ژمارە ٢ی مایسی ١٩٨٤،– ئازاد عوبێد)).

هـ. ڕاوەدونانی هەموو ئەو کەسانەی لە پێناو جیابوونەوەی (کورددا —ك.م.) چالاکانە تێدەکۆشن))[62].

ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەڵامەکەی کۆرۆنوالیسە دەربارەی ئەم پێشنیارانەی وەزیری ناوخۆ:

((٢. من ناتوانم بۆچوونەکانتان پەسەند بکەم، لەبەر ئەوەیش کە ئەو بابەتە بێ ئەندازە گرنگە وایاشە، وەك کارێکی ئۆسوڵی، پێشکەشی ئەنجومەنی وەزیرانی بکەین، حەزیش دەکەم بۆچوونەکانم بە تۆمار کراوی عەرزی وەزیرەکان بکرێن بۆ ئەوەی ئەوانیش رای خۆیان دەربارەی ئەو هەنگاوانە دەربڕن کە جەنابتان پێشنیاز دەکەن بنرێن.

٣. بۆ رەفتارکردن لەگەڵ بارودۆخی گشتیدا بەر لە هەرشت ئاشکرایە کە دەبێت حوکمەتی عیراق لە دیارکردنی سیاسەتی خۆیدا تەنها نەڕوانێتە ئیمرۆکە، بەڵکو پێویستە هەمان کات بڕوانێتە ئەو بارۆدۆخەی دوای ساڵی ١٩٣٢ دێتە کایەوە[63]**، دەبێت بڕیاری ئەوە بدات کە نیازییە هەوڵ بدات لیوا کوردییەکان یا لەژێر سایەی بەرهەڵستیی دانیشتوانەکانیاندا بەڕێوە ببات، یا بە رەزامەندیی ئەوان. ئەگەر رێبازی یەکەمیان هەڵبژێردرێت ئەوساکە پێویستە لە رێگەی بەکارهێنانی هێزەوە ئەو خەڵکە دابین بکرێن، ئایا لە بەرژەوەندیی عیراقە بەشێکی دیاری وڵاتەکەی هەمیشە بێزار بێت، یا لە راستیدا گەیشتبێتە ئاستی بەرپاکردنی شۆرشێکی ئاشکرا؟**

٤. لە وتووێژێکدا لەگەڵ بەڕێزتان هەستم کرد جیاوازییەکی قووڵ لە بۆچوونماندا دەربارەی دەرفەتی پشێوی لە لیوا کوردییەکاندا، هەروەها دەربارەی هەستی نەتەوەیی لەو لیوایانەدا هەیە. بەڕێزتان لەو بڕوایەدان بزووتنەوەی

---

(62) Ibid, P. 156.

(63) مەبەستی کۆرۆنوالیس لەو قسانەی ئەوەیە ئەو راستییە لەجەمیل مەدفەعی و وەزیرو هاوبیرەکانی بگەیەنێت کە دوای ئەوەی عیراق لە ساڵی ١٩٣٢ەوە دەبێتە دەوڵەتێکی سەربەخۆ ئینگلیز ئیتر وەك جاران بەرپرس نابن لە بەڕێوەبردن و رەفتارەکانیدا، بۆیەکا پێویستە هەر لە ئێستاوە خۆی ئامادە بکات بۆ ئەو بەرپرسییەی دوارۆژی وڵاتی لەسەر وەستاوە.

(کوردایەتی—ک.م.) ئێستا دەستکردی ژمارەیەك گێرەشێوێنن کە ئەگەر دەمکوت بکرێن ئەوساکە بزووتنەوەکە تێکدەچێت. بەڕێزتان پێتان وایە تەنانەت ئەگەر خەڵکی دژی حوکمەت ڕاپەڕن ئەوا سوپای عیراق دەتوانێت بە ئاسانی دایانمرکێنێتەوە. ئێوە پێتان گوتم چۆن لە ڕۆژگاری تورکەکاندا کەتیبەیەکی پەرپووت بەیەك دوو تۆپی شڕەوە بێ هیچ جۆرە تەگەرەیەك دەیتوانی دەرسی هۆزە ڕق ئەستوورەکان دابدات. گاڵتەهاتنتان بە توانای کورد بۆ بەرهەڵستی کردنی حوکمەتی عیراق بنەمای سیاسەتی ئێوەیە، ئێوە هەموو مەیلێك بۆ ڕەفتارکردن بە نەرمونیانی لەگەڵ کورددا بە لاوازیی لەقەڵەم دەدەن.

بەپێی بۆچوونی من لە حاڵەتی تەقینەوەی هەر ڕاپەڕینێکی کوردیی گەورەدا پێکڕا هێزەکانی بەریتانیاو عیراق تووشی گەلێك گرفت و کێشە دێن، پێشم وایە دوای ساڵی ١٩٣٢ سوپای عیراق لەو بارەی ئێستا تێیدایە ناتوانێت (وەك پێویست —ک.م.) ڕوو بە ڕووی ئەو ئەرکە بێتەوە. خۆ ئەگەر هاتوو لەم قسانەدا زێدەڕۆیی ببینرێت ئەوساکە دەڵێم لێشاوی پێداویستییە ماڵییەکانی حەرەکاتی سەربازی و مانەوەی هێزێکی فەرمیی گەورە لە لیوا کوردییەکاندا زۆر لەسەر حوکمەتی عیراق دەکەون.

ئەمە لە خۆڕا نالێم، بەڵکو پشت بە تەجروبەی ئەو حەرەکاتە سەربازییانە دەبەستم کە چەند ساڵێك لەمەوبەر لە ناوچەی سلێمانیدا ڕاپەرموێنران، وێڕای سەرنجی گشت ئەو ئەفسەرو کارمەندە بەریتانییانەی دەربارەی ئەم بابەتە گفتوگۆم لەگەڵیان کردووە.

بەم جۆرە وەك بەڕێزتان دەبینن ئێمە لە دوو سەنگەری جیاوازەوە دەڕوانینە ئەم مەسەلەیە —جەنابتان لەو ڕوانگەیەوە سەیر دەکەن گوایە شتێکی مەترسیدار لە کوردەوە لە ئارادا نییە، لەکاتێکدا من لەو بڕوایەدام ئەوان دەتوانن گەورەترین زیان بە حوکمەتی عیراق بگەیێنن. لە قوڕژینی ئەم باوەڕەوە لە سەرەتاوە من لایەنگیری ئەوە بووم کە پێویستە حوکمەتی (عیراق—ک.م.) سیاسەتێکی ئەوتۆ بگرێتە بەر کە هیچ نەبێت جارجارە لای کورد هەستی دڵنیایی دروست بکات، ئەوەیش پێویستە بە جۆرێك بێت تەنها لای کوردە هوشیارەکان پەسند نەبێت،

بەڵکو لای هەرکەسێکیش هەر جۆرە شارەزاییەکی دەربارەی مەسەلەی کورد هەبێت.

من هەمیشە سڵم لە ڕوودانی گێرمەوکێشە کردۆتەوە، بەڵام ئەگەر هاتوو هەر گێرمەوکێشەیەك یەخەی گرتبێت ئەوساکە بێ سێو دوو لایەنی حوکمەتی عیراق دەگرم نەك لایەنی کورد تەنانەت ئەگەر بێتو گێرمەوکێشەیەك ئەنجامی سکاڵایەکی ڕەوای ئەوان بێت، بەڵام ئەوە ڕێم لێ ناگرێت بڵێم دوای ئەوەی چوار ساڵ بەسەر ئەو زەماتانەدا کە (دراونەتە پاڵ کورد-ك.م.) تێپەڕین بێ ئەوەی هیچیان بۆ بکرێت پێویستە حوکمەتی عیراق ئەو گوێنەدانییەی ڕابردووی خۆی بە کورد سەرزەنشت بکات))[64].

کۆرۆنوالیس لە سەری دەڕوات و لە خاڵی پێنجەم و شەشەمی ڕاپۆرتەکەیدا دەڵێت:

((ئێستا ئێمە گەیشتووینەتە قۆناغێکی دژوارو بە پێی بۆچوونی بەندە پێویستە حوکمەتی عیراق بە وردی ئاگای لە هەموو ڕەفتارێکی خۆی بێت (لەگەڵ کورددا-ك.م.) و هیچ هەنگاوێك نەنێت بەبێ هەڵسەنگاندنی ئەنجامە چاوەڕوانکراوەکانی ...من دەزانم بەڕێزتان داخ لە دڵن لە سەرکردەکانی سلێمانی، بەڵام هەمان کات ئەوەیش دەزانم لەگەڵ ئەو بۆچوونەی منیشدا نین کە دەڵێم وەنەبێت حوکمەتیش لەم بارەیەوە هیچ گلەییەکی لێ نەکرێت. کە نوری پاشا کاری گرتە دەست هەستێکی زۆر باشی لای کورد بەو ڕاگەیاندنەی دەربارەی نیازی حوکمەت بۆ بڵاوکردنەوەی یاسای زمانە ناوچەییەکان و جێبەجێ کردنی ئەو گفتانەی دراونەتە کورد دروستکردو بووە هۆی ناردنی بروسکەی عەفەویی سوپاسگوزاری لە سلێمانییەوە، بەڵام زۆری نەخایاند ئەم کارتێکردنە باشە تا ڕادەیەکی زۆر بەو ڕاگەیاندنەی (نوریی سەعید-ك.م.) شێوێنرا کەتێیدا گوتی زانینی زمان (واتا زانینی زمانی کوردی -ك.م.) نەك نەتەوە[65] مەرجە بۆ دانانی کارمەندان (لە لیوا کوردییەکاندا-ك.م.)، وێڕای ئەوەی هیچیش نەکرا بۆ جێبەجێ کردنی گفتەکانی

(64) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 157-159.

(65) مەبەستیان ئەوە بوو هەموو غەیرە کوردێکی عیراقی، دیارە لەسەر هەمووشیانەوە عەرەب، ماق ئەوەیان هەیە ببنە کارمەندی میریی لە ناوچە کوردەوارییەکانی عیراقدا.

تریش (که درابوونە کورد–ك.م.) و پەیمانەکەش[66] بڵاوکرایەوە بێ ئەوەی هیچ ئامازەیەکی بۆ مافەکانی کورد تێدا بێت، ئەوساکە ڕەهبەرانی کوردیش هیچ بڕوایەکیان نەماو لەناو خۆیاندا یەکیان گرت. خۆ ئەگەر بهاتایەو جەنابی جێگری سەرەك وەزیران[67] بیتوانیایە زوو بچێتە شاری سلێمانی ئەوساکە مەودای ئەوە نەدەبوو سەردارە کوردەکان فریا بکەون خۆیان کۆبکەنەوە، بەڵام بەداخەوە ئێمە چەند حەفتەیەکمان بە موناقەشەیەکی توندڕەوانە دەربارەی ئەوەی دەبێت چ بدرێت و چ نەدرێت بە کورد بەفیڕۆدا، ئەوەی هەلی بۆ ئەو سەردارانە رەخساند تاوی وڵاخەکەیان بدەن. چەند مانگێك لەمەوبەر بەندە مەترسی ئەو جۆرە دواخستن و دوودڵییەم نیشاندا و ئەسەفی خۆیشم دەربڕی لەسەر ئەوەی نوێترینی پێشنیارەکانم لەکاتی پێویستدا قەبووڵ نەکران.

٧. هەرچۆن بێت هیچ کەڵکێك لەوەدا وەدی ناکەم فیکری خۆمان بەوەوە خەریك بکەین کە دەبوو چ بکەین، ئەوەی پێویستە حوکمەت وەبەرچاوی بگرێت سیاسەتی ئێستاو دواڕۆژێتی و بەر لەهەر شت بڕیار بدرێت ئایا باشتر وایە هەوڵ بدرێت سەردارە کوردەکان دەمکوت بکرێن یان هەوڵ بدرێت ڕایانکێشێتە ئەو ئاستەی کە نوری پاشا بە بڵاوکردنەوەی یەکەم ڕاگەیاندنەکەی خۆی کردی. لەبەر ئەو هۆیانەی باسم کردن پێم وایە ئەم سیاسەتەی دوایی تاکە ڕێگەی پێویستە بگیرێتەبەر، لەوانەیە ئەوە کارێکی هەر وا ئاسان نەبێت، بەڵام پێم وایە پێویستە هەوڵی بۆ بدرێت. دەبێت هەنگاوی یەکەم بریتی بێت لە وەخستنەگەڕی ئەو گفتانەی وان لە پرۆگرامی حوکمەتدا کە پێویستە بڵاویش بکرێنەوە))[68].

بۆ جێبەجێ کردنی ئەم مەبەستە کورۆنوالیس لە هەمان خاڵی ڕاپۆرتەکەیدا پێشنیار دەکات بێ دواخستن ناوەرۆکیی یاسای زمانە ناوچەییەکان جێبەجێ بکرێت و بێ هیچ جۆرە دەست تێوەردانێك و دواخستنێك ((یاریدەدەری

---

(66) مەبەستی پەیمانی ساڵی ١٩٣٠یە.

(67) مەبەستی جەعفەر عەسکەرییە کە جێگری نووری سەعیدی سەرەك وەزیران بوو، ئەوە بوو کاتی خۆی لەگەڵ جێگری مەندوبی سامیدا هاتنە سلێمانی.

(68) N. A., C. O., 370/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 159-161.

بەڕێوەبەری گشتیی کارگێڕیی))[69] کە دەبێت کورد بێت دابمەزرێنرێت و دەست وبرد بەڕێوەبەریتی وەرگێڕان بکەوێتەکار. داواش دەکات هەردووك موتەسەڕیفی کەرکووك و هەولێر ئاگاداربکرێن کە پێویستە هەوڵ بدەن سەرداره کوردەکانی لیواکانیان بەلای خۆیاندا رابکێشن و کارێکی ئەوتۆ بکەن نەکەونە ژێر کاریگەریی پرۆگاندەی رەهبەرانی سلێمانییەوە و پێویستە ئەمانیش قایل بکرێن کە جێبەجێ کردنی گفتەکان لەبەرژەوەندیی خۆیانە.

بەندی هەشتەمینی راپۆرتەکەی کۆرنوالیس بەم جۆرەی لای خوارەوە دارێژراوە:

((٨. ئەگەر هاتوو ئەم هەموو کارانە بۆ جێبەجێ کردنی چارەسەرێکی ئاشتییانە سەریان نەگرت، ئەوساکە حوکمەت دەتوانێت ڕادە بۆ هەر بزووتنەوەیەکی جیاخوازی (حركة انفصالية -ك.م.) دابنێت. لە بارودۆخێکی وادا حوکمەت دەتوانێت لە بوواری سیاسەتیدا بەرانبەر بە کورد لە ئاستێکی باشتردا بێت چونکە ئەوساکە حوکمەتی خاوەن شکۆی بەریتانیاو (کۆمەڵەی گەلان) پشتگیریی لێ دەکەن، چونکە (حکومەتی عیراق-ك.م.) بەم جۆرە سنگ فراوانی و لێهاتوویی[70] خۆی نیشان دەدات، کەسیش لاریی لەوە نییە کە حوکمەت دەبێت حوکم بکات. هەمان کات وا چاوەڕوان دەکرێت ئەم فاکتەرانە کار بکەنە سەر کوردە میانڕەوەکان و ببنە هۆی رەواندنەوەی هەر پشێوییەك. دڵسۆزانە هیوادارم حوکمەت هیچ هەنگاوێکی دامرکێنەر نەنێت تەنانەت ئەگەر کوردەکانیش ناڕازی و وەرس بن و هیچ چارەسەرێك بۆ دواڕۆژ نیشان نەدەن. بەڵام ئەگەر هاتوو سەرۆکە توندڕەوەکانیان پێیان لەسەر هەڵوێستی خۆیان داگرت تەنات دوای هاتنەوەی وەڵامی (کۆمەڵەی گەلان) یش (لەسەر مەزبەتەکانیان -ك.م.) ئەوساکە پێموایە هیچ بەدیلێك[71] لە ئارادا نامێنێت.

---

(69) واتا "معاون مدير العام الاداري" لە وەزارەتی ناوخۆ.

(70) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا زاراوەی Statesmanship بە کارهێنراوە، ئەم وشەیەش Statesman لەوەوە هاتووە کە دەقاو دەق مانای "پیاوی دەوڵەت"ە.

(71) کۆرنوالیس لێرەدا وشەی Alternative ی بەکارهێناوە.

٩. تێبینیەکانی من دەربارەی ئەو هەنگاوانەی ئێوە پێشنیارتان کردوون و وەك لەسەرەوە وتران، بەم جۆرەن:

ئـ. ئەگەر ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ قایل بوو ئەوا مەسەلەی دانانی موتەسەڕیفی (سلێمانی—ك.م.) حەل دەبێت و ئەوساکە وەك بڕیار دراوە تۆفیق وەهبی بەگ بە فەرمی ئینفیکاك ناکات تا کاتی دانانی ئەو کەسەی دەچێتە جێگەی ئەو.

ب. پێم وایە لە رووی کارگێڕییەوە دروست نییە موتەسەڕیفو بەڕێوەبەری پۆلیس[72]، لە یەك کاتدا بگۆڕدرێن، تایبەت چونکە ئەفسەری پشکنەری پۆلیسی (سلێمانی —ك.م.) شیپارد (Mr. Sheppard)، لەسەر ڕۆیشتنە، موراد بەگیش نیازی هەیە وەك کارمەندێکی حوکمەتی عیراق خۆی تەقاوید بکات، پێشم وا نییە (موراد بەگ —ك.م.) وەك فەرمانبەرێکی حوکمەت لە جێبەجێ کردنی ئەرکەکانیدا قسووری هەبوو بێت. بەلای شەخسی خۆمەوە گۆڕینی موراد بەگ بەعەرەبێکی کوردی زان هەڵەیەکی گەورەیە. ئێمە ئەو سیاسەتە نوێیەمان تاقیکردەوە کە دەیەویست زمان نەك نەتەوە بکاتە بنەمای دامەزراندنی (کارمەندان —ك.م.) و گوایە ئەوە لە بەرژەوەندی کوردە، بەڵام لەم بارەیەوە نابێت ئەو راستییە لەبیر خۆمان بەرینەوە ئەو کارە لادانێك بوو لە یاسا کە لەم دواییاندا عەبدولموحسین بەگ[73] تێی کەوت.

ج. پێم وا نییە هیچ گۆڕینێکی قایمقام و مودیر ناحییەکان بە شێوازێکی لە ڕێتێن بەدەر شتێکی پێویستە، تەنانەت دوای ئەوەیش کە وەڵامی ((کۆمەڵەی گەلان)) دێتەوە[74].

د. لەگەڵ ه— هەوڵم دا ئەو کەلێنانە نیشان بدەم کە لەسزا نەدانی رەهبەرەکانی سلێمانی چاوەڕوان دەکرێن، ئەو زیانانەی (لە سزا دانیان دەکەونەوە—ك.م.) بریتین لەوەی کە لەوانەیە ڕقی کۆمەڵە (کۆمەڵەی گەلان—ك.م.)، دوور نییە

---

(72) ئەوساکە موراد بەگ بەڕێوەبەری پۆلیسی لیوای سلێمانی بوو.

(73) مەبەستی عەبدولمحسن ئەلسەعدونە کە لە ناوەندی بیستەکانی سەدەی رابردوودا سەرەك وەزیران بوو.

(74) مەبەستی ئەوەیە ئاڵوگۆڕی کارمەندانی ناوچە کوردنشینەکان پێویستە دوای گەیشتنەوەی وەڵامدانەوەی (کۆمەڵەی گەلان)یش بۆخاوەن مەزبەتە کوردەکان.

حوکمەتی خاوەن شکۆی بەریتانیاش، بەکارێکی سەرکێش (متهور-ك.م.) هەڵبسێنێت و کوردیش وەڕس بکات بەر لەوەی چارەسەرێکی ئاشتییانە بۆ کێشەکە بێتە ئاراوە.

لەو بڕوایەدام گرتنی سەرکردەکانی سلێمانی دەبێتە هۆی ئەوەی هەموو کوردە میانڕەوەکان بدەنە پاڵ توندڕەوەکان و ئەوەیش ببێتە هۆی تەشەنەکردنێکی فراوانی یاخیبوون لە لیوا کوردەکانداو هیچ هیوایەکی چارەسەری ئاشتییانەی (کێشەی کورد-ك.م.) لە ئارادا نەمێنێت و حوکمەتی عیراقیش دووچاریی دوژمنایەتی و بەرهەڵستییەکی هەمیشەیی بێت.

پێویستە داوای لێبووردن بکەم چونکە راپۆرتەکەم وەها دوورو درێژە، بەلام پێم وایە بابەخی بابەتەکە پاکانەی ئەوەم بۆ دەکات. ئەگەر بێتو ئەنجومەنی وەزیران هەڵوێستێکی بەخشندەو دۆستانە بگرێتە بەر، ئەوساکە من بێ هوودە نابم لەوەی بتوانین کێشەکە چارەسەر بکەین. بەلام ئەگەر هاتوو وەزیرەکان هاوبیر بوون لەگەڵ بەڕێزتاندا کە دەتوانرێت کورد بێ پەروا لە هیچ سزایەك پێشێل بکرێن ئەوساکە من دەتوانم تەنها بۆچوونی قووڵی ناڕەزایی خۆم تۆمار بکەم.

وێنەی ئەم راپۆرتەم دەنێرمە خزمەت بەڕێزان جێگری مەندوبی سامی و جێگری سەرەك وەزیران.

ئیمزا

ك. کۆرۆنوالیس

راوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ

١٨/٨/١٩٣٠))[75] [*].

---

(75)N.A., C.O., 370/157/6, kurds In Iraq. 1930, part II, PP. 146-161.

(*) ((تێبینی بۆ چاپی دووەم: سەرنجی تۆژەرو خوێنەران، لە بارەی (شەڕی بەر دەرکی سەرای سلێمانی)یەوە، بۆ کتابێك رادەکێشین. کە لەلایەن: ئەحمەد حسێن ئەحمەد بە هەمان ناوونیشان و لە ساڵی ٢٠٠٢دا لەلایەن هەفتەنامەی (سلێمانی نوێ)ی سەر بەشاری سلێمانی بلاوکراوەتەوە. کتێبەکە کۆمەڵێك بابەتی لە خۆگرتووە کە لەلایەن نووسەرو تۆژەرو سیاسەتوانانی کوردی وەکو: (مام جەلال، نەوشیروان مستەفا ئەمین، عەلائەدین سجادی، مەلا عەبدوللا زێوەر، شاکیر فەتاح، میرزا محەمەد ئەمین مەنگوڕی، د. ئاوڕەحمان عەبدوللا، ئەحمەد خواجە، سدیق سالح، ئەکرەم مەحموود ساڵح رەشە، رەشید کەریم)ی نووسراوە، بەبەراوردکردنی ئەو بابەتانە لەگەڵ بەڵگەنامەکانی حوکمەتی بەریتانی زۆر لایەنی دیکەی راپەڕینەکە روون دەبێتەوە. - ع. زەنگەنە)).

هیوادارم زێدەڕۆیی نەبێت ئەگەر بڵێم هەر شارەزاو ئاگادارێك بە وردی بیر لە ناوەڕۆکی ئەم ڕاپۆرتە ناوازەیەی کۆرۆنوالیس بکاتەوە دەگاتە ئەو سەرئەنجامەی ئەگەر بهاتایە فەرمانڕەوایانی ئەوسای عیراق بە گوێی کۆرۆنوالیسیان بکردایە زۆر ڕێی تێدەچوو نە شەڕی بەردەرکی سەرا، تەنانەت شۆڕشی چواردەی گەلاوێژی ساڵی ١٩٥٨یش، روویان بدایە. ئەو ڕۆژەی لەخوێندنەوەی ئەم ڕاپۆرتە بوومەوە بەڕێز دوکتۆر طاهر البکاء، لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە، تەلەفۆنی بۆ کردم، کە لە وەڵامی ئەو پرسیارەیدا کە هەموو جارێك دەربارەی کارەکەم لەگەڵ بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا لێمی دەکات ئەو بۆچوونەی سەرەوەم پێ گوت حەپەسا. لەگەڵ ئەو ڕایەی دوکتۆر طاهر دام کە دەڵێت کارکردن لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا ڕاگەیاندنی ئەرکێکی نیشتمانییە.

ئەم بۆچوونە بە هیچ جۆر مانای نکۆڵی کردن نییە لەوەی کە دیپلۆماسییە بەریتانییەکان بەر لە هەر شت خزمەتی بەرژەوەندییەکانی وڵاتەکەی خۆیانیان نەکردووە، ئەوەیش مافێکی ڕەوای خۆیانە، پێویستە هەموو دڵسۆزێك بەر لە هەرشت بیر لە نیشتمانەکەی خۆی بکاتەوە، بەڵام ئەوەندە هەیە ئەوان دووربین بوون لە بیرکردنەوەکەیانداو پەناشیان بردۆتە بەر عەقڵ بەر لە عاتیفە. وێڕای ئەوە و، هەر لەبەر ئەوەیش لە ناو کاربەدەستانی ئینگلیزی ئەو قۆناغەدا هی وا هەبوون کە بە چاوی گومانەوە سەیری پرسی کوردو تایبەت ژمارەیەك لە ڕەهبەرانی کوردیان دەکرد، ئەو ڕاستییەی تا ئێستا چەند جارێك لە بابەتەکانی ناو ئەم بەرهەمەدا هەستمان پێی کردووەو دواییش هەستی پێ دەکەین.

بەر لەوەی کۆتایی بەم بەشەی بابەتەکەمان بهێنین بە پێویستی دەزانم، زۆر بە کورتی، ئاماژەیش بۆ ئەوە بکەم کە کۆرۆنوالیس بەر لەو ڕاپۆرتەی سەرەوەی بە ماوەیەك چەند هەڵوێستێکی بایەخداری تری نواندووە کە لە سەرجەمیاندا بە گەرمی و لەسەر ئەساسی مەنتیق ویستوویەتی قەناعەت بە فەرمانڕەوایانی ئەوسای عیراق بکات کە کورد نەتەوەیەکی جیاوازن لە عەرەب و ماق ڕەوای خۆیانە ناوچە کوردنشینەکان بەڕێوە بەرن و دەبێت ئەوی پێویستە لەم بوارەدا

حوکمەتی بەریتانی وەك خاوەن ئینتیداب و حوکمەتی عیراق وەك دەوڵەتێك لەژێر سایەی ئینتیداب دا جێبەجێی بکەن بۆ راکێشانی هەستی کورد. یەکێك لەو پێشنیارانەی کۆرنوالیس کردوونی دانانی سیمبولێکی کوردیی بووە لەناو ئاڵای فەرمیی عیراقدا[76]، ئەوەی دوایی جێبەجێکراو بووە هۆیەکی پتەوکردنی پێوەندیی نێوان کوردو عەرەب و دوای کەوتنی ڕژێمی بەعس و هەڵوێستی کاربەدەستانی نوێی عیراق بەرانبەر ئاڵاکەی صەدام حسەین ڕەهبەرانی کورد زوو زوو ئاماژەیان بۆی دەکرد.

سەرەنجامی گیراوەکان:

ئەو کوردانەی سلێمانی کە لەسەر شەڕی بەردەرکی سەرا گیران و ڕەوانەی بەندیخانەی کەرکوك کران دوای مەینەتییەکی زۆر ئینجا ئازادکران. دیسان بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانی پڕن لە زانیاری دەگمەن دەربارەی ئەم مەسەلەیە کە لەم بەشەدا چەند نموونەیەکیی لێ دەخەینە بەرچاو.

دیسانەوە هەڵوێستی ئینگلیزەکان بەرانبەر گیراوەکان گەلێك باشتر بوو وەك لە هەڵوێستی فەرمانڕەوایانی عیراق، بە شەخسی نوری سەعیدی سەرەك وزیرانەوە کە وای بە باش دەزانی لەو بووارەدا پشتی وەزیرە توندڕەوەکانی ناو کابینەکەی بگرێت، تایبەت یاسین ئەلهاشمی کە تنۆکێك خوێنی عەرەب لە گیانیدا نەبوو. نوری سەعید لەو ڕۆژانەدا پێویستی بە یەك دەنگیی کابینەکەی بوو لە هەڵوێستی ئەندامەکانیدا بەرانبەر پەیمانی ساڵی ١٩٣٠، بۆیەکا لەو ڕۆژانەدا پشی پشیی بۆ یاسین ئەلهاشمی دەکرد هەرچەندە لە زۆر شتدا لە دوو سەنگەری جیاوازدا بوون.

هەر چۆن بێت لە وتووێژێکی نێوان نوریی سەعیدو سێر فرانسیس هەمفرایزی[77] مەندوبی سامیدا دەربارەی ((وەزعی کورد))[78]، نوری سەعید بە

---

(76) N. A., C. O., 730/157/5, No. 183/5, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 2, 10.

(77) سێر فرانسیس هێنری هەمفرایز Sir Francis Henry Humphrys: ڕۆژی بیستوچواری نیسانی ساڵی ١٨٧٩ لەدایك بووە، کۆلێجی سەربازیی تەواو کردو وەك کۆلۆنێل سەرەتای سەدەی بیستەم لە شەڕی ئەفەریقادا بەشداریی کردووە، ماوەیەکی زۆر لەهندستان و ئەفغانستان کاری کردووە، کۆتایی جەنگی

توندی دژی دوو پێشنیاری مەندوبی سامی وەستاوە، یەکەمیان دەربارەی دادگایکردنی ((ئاژاوەچییە کوردەکان))[79]، کە هەمفرایز پێشنیاری کردووە ئاسانکارییان لەگەڵدا بکرێت و دووەمیشیان: دەربارەی بڵاوکردنەوەی ((یاسای زمانە ناوچەییەکان)) کە نوری سەعید لەگەڵ ئەوەدا نەبووە زوو بڵاوبکرێتەوە[80].

ئەم بێنەو بەرەیە ماوەیەکی زۆر دەخایێنێت بێ ئەوەی هیچ کام لە گێراوەکان بڕوخێت، یا ورە بەر بدات، زوو پێکڕا نامەو یادداشت دەنێرن بۆ کاربەدەستانی ئینگلیزو ((کۆمەڵەی گەلان))، بەڕاستی و بە پیشەی خۆی تۆفیق قەزاز لە هەموو ماوەڵەکانی درێژتر دەهاتە دەست[81]. لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی موستەعمەراتیشدا نامەیەکی دایکی رەمزی فەتاح هەڵگیراوە کە ناردوویە بۆ مەندوبی سامیی بەریتانی، هەر کە نامەکە دەگاتە بەغدا سکرتێری مەندوبی سامی یەکسەر نامەیەك ئاراستەی نوری سەعید دەکات کە تێیدا داوای روونکردنەوەیەکی کردووە دەربارەی چارەنووسی گێراوەکان ((چونکە ئەوە بابەتێکە کە حوکمەتی خاوەن شکۆی بەریتانی بایەخی پێدەدات))[82].

یەکەم لە شەڕگەکانی ئەورووپادا بەشدار بوو، لە ساڵی ١٩٢٩ەوە بووە مەندوبی سامیی بەریتانی لە عیراق، لە نێوان ساڵانی ١٩٣٢و ١٩٣٥ەوە هەر لە عیراق بووە باڵوێزی بەریتانی، دوایی لە چەند کۆمپانیایەکی گەورەی وڵاتەکەیدا کاری کردووە بە کۆمپانیای نەوتی عیراقەوە. ئەفغانستان ساڵی ١٩٢٨و عیراق ساڵی ١٩٣٣خەڵاتی فەرمیی بەرزیان داوەتێ، رۆژی بیست و هەشتی ئابی ساڵی ١٩٧١کۆچی دوایی کرد. بڕوانە:

((Who was who)), Volume VII, 1971-1980, London, 1981, P. 392; ((The Dominions Office and Colonial office List for 1932)), London, P. 693.

(78) ((Kurdish Situators)).

(79) ((Kurdish agitations)).

(80) N. A., C. O., 730/157/5, No. 783/5, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 18-23.

(81) گەلێك بەڵگەنامەی دەگمەنم دەربارەی هەڵوێستەکانی تۆفیق قەزاز هەیەو تا ئێستا چەند جارێکیش لە نووسینەکانمدا ئاماژەم بۆیان کردووە. بە وێنە بڕوانە: چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی دووەم، ل ١٦٠، ١٦٨، ٢١٠، ٢٧٤-٢٧٥، ٢٧٧، ٢٧٩.

(82) N. A., C. O., 730/157/5, No. 783/5, Kurds in Iraq 1930, Part I, P. 15.

حەمەی ئاوڕەحمان ئاغا

عەزمی بەگی بابان

ئەم فشارانە بێ ئەنجام نەبوون، ڕۆژی شازدەی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٣٠، واتا دوای تێپەڕبوونی سێ مانگ و حەفتەیەك بەسەر شەڕی بەردەرکی سەرادا، عەبدولقادر ڕەشیدی سکرتێری ئەنجوومەنی وەزیران نامەیەکی ((نهێنـی و پەلـە))، دەربارەی ئەم بابەتە بۆ یاریدەدەری سکرتێری مەندوبی سامیی دەنێرێت کە ئەمەی لای خوارەوە خاڵە سەرەکییەکانین:

((١. ئەو یازدە کەسەی کە لەسەر شەڕی بەردەرکی سەرا گیراون وان لە بەندیخانەی کەرکووك:

ﺋ. ڕۆژی شازدەی تەشرینی دووەمی ١٩٣٠ بڕیار درا ئەم ناوانەی لای خوارەوە هەر یەکەیان بە کەفالەتی سێ هەزار ڕۆپیە بەربدرێن، بەمەرجێك لە ماوەی ساڵێکی تەواودا هیچ کێشەیەك نەنێنەوە:

١. عەزمی بابان[83]، ٢. فایق بابان، ٣. محەمەد ساڵح بەگ، ٤. حەماغا، ٥. عیزەت بەگ،٦. مەجید ئەفەندی، ٧. شێخ محەمەد قەلاتی[*] ؟ Kilati، 8. عەبدولڕەحمان ئاغا.

---

(83) ناوەکان وەك خۆیان دەنووسینەوە.

(*) ((دیارە دەبێ (گولانی) بێت–ع. زەنگەنە)).

مەجید بەگی کانێسکان

کەریم بەگی زانستی

ب. هەروەها بریار درا شێخ قادری حەفید نەدرێتە دادگا، بەڵام هەمان کات بە باش نازانرێت رێگەی بدرێتێ بگەرێتەوە شاری سلێمانی، بۆیەکا بریارمان داوە داوا بکەین رێگەی پێ بدرێت لە شاری ناسرییە بژیو مافی ئەوەشی بدرێتێ سەردانی بەغدا بکات و کەفالەتی پێنج هەزار روپیی لێ وەربگیرێت کە لە ماوەی ساڵێکی تەواودا هیچ کێشەیەك نەنێتەوە.

ج. دانی رەمزی ئەفەندی و تۆفیق قەزاز بە دادگە، دادگای باڵای کەرکوك رۆژی بیستوسێی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٠ لەو تاوانەی کۆڵییەوە کە ئەو دوانەی پێ تۆمەتبار کرابوون و بریاری دا هەردووکیان بێ تاوانن و پێویستە ئازاد بکرێن، هەردووکیان رۆژی بیستوچواری تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٠ گەرانەوە شاری سلێمانی.

٢. ئەو هەشتاوحەوت تۆمەتبارەی (شەری بەردەرکی سەرا-ك.م.) کە لە سلێمانی گیران نۆ کەسیان هەر لەوێ بە کافالەت بەردران........[84]، ئەوانی تریان رۆژی هەژدەی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٠ بریاری بەردانیان بۆ دەرچوو

---

(84) بەداخەوە دوادێری ئەو لاپەرەیەی بەڵگەنامەکە دراوە، بۆیەکا نەمانتوانی رستەکە وەك خۆی تەواو بکەین.

بەو مەرجەی لە ڕۆژی دیاریکراودا بۆ دادگایی کردنیان ئامادە بن، ئەنجام ئەوانیش پاش چەند ڕۆژێك ئازاد دەکرێن))[85].

بەو جۆرە کێشەی گیراوەکانی شەڕی بەردەرکی سەرا کۆتایی هات و دوای ئەوە زۆربەی یازدە ڕەهبەرەکەی ڕاپەڕینی شەشی ئەیلولی ١٩٣٠ لە سیاسەت دوور کەوتنەوە، بەڵام بە خاوێنی مانەوە.

بروسکەیەکی دەگمەنی
حەپسەخانی نەقیب

کەم ئافرەتی کوردی باشوور بە ڕادەی حەپسەخانی نەقیب و عادیلەخانی جاف لە مێژووی هاوچەرخی نەتەوەکەیاندا چالاك بوون، بۆیەکا هەردووکیان ناویان لە تۆماری مێژووی کوردو بەرهەمی گەشتیارە ڕۆژئاواییەکان و بەڵگەنامە نهێنییەکان و دەکۆمێنتەکانی ((کۆمەڵەی گەلان))دا دیارە. هەڵبەت لەبەر گەلێك هۆ ئافرەتێکی وەك حەپسەخانی نەقیب نەیدەتوانی لە ڕووداوەکانی شەڕی بەردەرکی سەرا دوورە پەرێز بووەستێت. شانازییە بۆ حەپسەخانی نەقیب و بۆ کورد ئەو یەکەم کەس بوو لەسەر خوێنی شەهیدانی ڕاپەڕینی شەشی ئەیلوول بە شێوازێکی کەم وێنە هاتە دەنگ.

حەپسەخان ڕۆژی حەوتی ئەیلوولی ساڵی ١٩٣٠، واتا تەنها یەك ڕۆژ دوای شەڕەکەی بەردەرکی سەراو گرتنی شێخ قادری هاوسەری، بروسکەیەکی ناردووە بۆ مەندوبی سامیی بەریتانی و بێ سڵاو بەم جۆرە دەست بە قسە پڕ لە شانازییەکانی دەکات:

((لە نقیب زادە حەفصەوە،
بۆ شکۆدار مەندوبی سامیی بەریتانی،
ڕۆژی حەوتی ئەیلوولی ١٩٣٠،
لە سلێمانییەوە.

---

(85) N. A., C., O., 730/157/5, No. 783/5, Kurds in Iraq 1930, PartI, PP. 10-12.

حەپسەخانی نەقیب ١٨٨١-١٩٥٣

هەڵبژاردنەکان بە شێوازێکی درندانەی بێزراوی ئەوتۆ ڕادەپەرموێنرێت کە هیچ گەلێکی جیهان لە ڕۆژگاری بەرەبەرییەکاندا لە وێنەیان نەبینیووە. کام یاسا رێگە دەدات گەلێك لە کاتی هەلبژاردندا تیرۆر بکرێت. کێ لە ئێوە یاساپارێزو کێش لە ئێوە یاسا دەخاتە ژێر پێوە؟، کام یاسا رێگەی داوە چەك دژی جەماوەر لە کاتی هەڵبژاردندا بەکار بهێنرێت؟. ئیمرۆ شاری سلێمانی گەێێندراوەتە دۆخێکی دژواری بەرەبەری ئەوتووە کە بۆی هەیە سەرتاپای مێژووی هەرکەسێکی بەرپرس لەکەدار بکات.

لیژنەکەتان (لیژنەی سەرپەرشتیکردنی هەڵبژاردنەکە—ك.م.)، کەوتە وتووێژ لەگەڵ کەسانێکدا کە هیچ سەنگێکیان لەم وڵاتەدا نییە.جەماوەر کاتێك بەمەیان زانی بۆ دەربڕینی ناڕەزایی خۆیان کۆبوونەوە، ئەمەیش بێگومان مافی یاسایی خۆیانە. کاتێك ئەوان (واتا پیاوانی میری—ك.م.) دیان زۆریەی هەرە زۆری خەڵکەکە دژیانن پەنایان بردە بەر سەریازو رەشاش و دەسرێژیان لێکردن، شەست حەفتایەکیان لێ کوشتن و

بریندار کرد. کام یاسا ڕێگەی ڕەفتارێکی وەها دەدات؟، ئەی چۆن ئەوانەی وایان کرد دەتوانن پاکانە بۆ کارەکەیان بکەن؟. ئێمەی کورد بێزاری خۆمان بەرانبەر بەم کارە دڕندانەیە دەردەبڕین و هەتا خوێنی کوردایەتی لە دەمارەکانماندا بجمێت هەر باسی دەکەین و دەکەین، ئێوە یاساپارێزن، ئەگەر وابێت کێن ئەوانەی یاسایان پێ شێل کرد؟. هێزە چەکدارەکانی (میری-ك.م.) بەوەوە نەوەستان کە بە جەماوەرەکەیان کرد، بەڵکو ڕژانە ناو ماڵەکەی منیشەوەو کەوتنە پشکنین و ڕووی چەکەکانیان کردبووە سنگی ئافرەتەکان. ئەم پشکنینە بووە هۆی فەوتان و تالانکردنی شتوومەکە بەنرخەکانم. من داوای مافە ڕەواکانی خۆم لەسەرجەمی ئەو کەسانە دەکەم کە یاسایان پێ شێل کردو ڕێزی ماڵەکەمیان نەگرت. دوای ئەم هێرشە جانەوەرییە هێزە چەکدارەکان کەوتنە گرتنی پیاوە ناسراوەکانمان، ئەوانەی بەرەبەیانی ڕۆژی دواتر ڕەوانەی بەغدا کران[86].

تکا لە شکۆدارتان دەکەم ئەم بروسکەیەم وەرگێڕنە (سەر زوبانی ئینگلیزی-ك.م.) و وێنەی پێشکەشی (کۆمەڵەی گەلان) لە جنێف بکەن))[87].

پێم وایە کەس باوەڕ ناکات ناوەرۆکیی بروسکەیەکی وا بەسۆزی ئافرەتێکی ڕۆژهەڵاتی ناخی دەروونی گشت ئازادیخوازانی جیهان نەهەژێنێت، بە ڕاستی ناوەرۆکی ئەم بروسکەیەی حەپسەخانی نەقیب لە هیچ ڕوویەکەوە هیچی لە بەڵگەنامە بەناوبانگەکانی شۆڕشی گەورەی فەرەنسە کەمتر نییە. ئەوەی لە ناوەرۆکیی ئەم بروسکەیەدا بە شێوازێکی تایبەتی سەرنج ڕادەکێشێت ئەوەیە کە نۆ جاران وشەی (یاسا)ی تێدا دووپات بۆتەوە. وێڕای ئەوە زۆر پێم سەیرە کە لەهەمان فایلدا سێ جاران وێنەی ئەم بروسکەیەی حەپسەخانی نەقیب هەڵگیراوە[88]. من بۆ خۆم تا ئێستا لە هیچ فایلێکدا شتی لەو جۆرەم بەرچاو نەکەوتووە.

بێگومان دەبوو شێخی بەردە قارەمانیش خۆی لە ئاستی ڕووداوەکانی شەڕی بەردەرکی سەرادا پێ نەگیرێت و بێتە دەنگ.

---

(86) وادیارە سەرەتا وا زانراوە گیراوەکان ڕەوانەی بەغدا کراون.

(87) N. A., C. O., 730/157/6, Kurds in Iraq 1930, Part II, PP. 84-85.

(88) Ibid, PP. 88-89, 90-91.

هەڵوێستی شێخ مەحموود

دوای خەباتێکی دوورو درێژی بێوچان و هەوڵێکی زۆری بێ ئەنجام لەگەڵ ئینگلیزو تورك و سۆڤیەتدا، شێخ مەحموود، لە ژێر فشاری فرۆکە و تۆپ و تانکی ئینگلیزدا، ساڵی ١٩٢٧ ناچار بوو بەوە رازی بێت لەناو خاکی کوردستانی ئێراندا بمێنێتەوەو دەستیش نەخاتە ناو کاروباری کوردستانی باشوورەوە. لە بەڵگەنامە نهێنییەکانەوە دیارە شێخ مەحموود رۆڵێکی راستەوخۆی لە ئاڵوگۆرو رووداوەکانی پایزی ساڵی ١٩٣٠ی کوردستانی باشووردا، تایبەت لە هەڵگیرسانی ئاگری شەڕی بەردەرکی سەرادا نەبووە. بەڵام دوای ئەوەی کار لەکار ترازاو راپەڕینی شەشی ئەیلوول هەڵگیرسا ئیتر شێخ نەیدەتوانی دوورەپەرێز بووەستێت، ئەوە بوو. دوای تێپەڕبوونی ماوەیەك بەسەر شەڕی بەردەرکی سەرادا، خۆی و پێشمەرگەکانی سنووری دەستکردیان بەزاندو هاتنەوە ناو خاکی کوردستانی باشوور، بەو جۆرە شەڕی بەردەرکی سەرا بووە هۆی سەرەکیی دەست پێکردنی قۆناغێکی نوێی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد بە رەهبەریی شێخ مەحموود.

بەپێی بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی موستەعمەراتی بەریتانی، ئینگلیزەکان لەو رۆژگارەدا بە پەرۆشی ئەوە بوون لەیەك کاتدا لە هەردووك ناوچەی بادینان و سۆراندا شۆرشی کورد نەتەقێتەوە، بۆیەکا هەوڵێکی زۆریان دا بۆ ئەوەی چەند دەتوانن رۆژێك زووتر راپەرینە نوێکەی شێخ مەحموود دابمرکێننەوە، تایبەت لەبەر ئەوەیش ئاگادار بوون ناوچەی بارزانیش لەسەرپێیە[89].

دوای ئەوەی گلۆڵەی دەکەوێتە لێژیو دیسانەوە ناچار دەبێت پەنا بەرێتەوە بەر خاکی کوردستانی ئێران شێخ مەحموود بە ناچاری رووی دەمی دەکاتە بەریتانییەکان و نامەیەکی تایبەتی دەنێرێت بۆ جێگری مەندوبی سامیی لە عێراق، ئەمیش یەکسەر

---

(89) بۆ درێژەی ئەو باسە بڕوانە بابەتی سێیەمی بەرگی دووەمی **((چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد))**، کە بەم ناوونیشانەوە نووسیومە **((گاڵتەو گەپ و گەمەکانی نێوان شێخ مەحموودو فرۆکەوانە ئینگلیزەکان))**. ئەو بابەتە کە پەنجا لاپەڕەیە بە پشتیوانی دەیان بەڵگەنامەی نهێنی حوکمەتی بەریتانی نووسراوە کە سەرجەمیان بەوردی باسی ئەو تەقەللا فراوانەی هێزی ئاسمانیی بەریتانی دەکەن کە بۆ دامرکاندنەوەی راپەڕینەکەی شێخ مەحموود دایان.

ڕۆژی هەشتی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣٠ ئەم نامەیەی لای خوارەوە دەنێرێت بۆ ((نوری پاشای سەرەك وەزیران)):

((خۆشەویستم سەرەك وەزیران.

١. لە تەك ئەم نامەیەمدا دەقی ئەو نامەیەی شێخ مەحمودتان بۆ دەنێرم کە بۆ منی ناردووە.

٢. لەسەرەتاوە دەڵێم نیازم نییە وەڵامی (نامەکەی شێخ-ك.م.) بدەمەوە تا لەوە دڵنیا دەبم گەڕاوەتەوە ناو خاکی ئێران، وێڕای ئەوە پێم وایە دەبێت سێر فرانسیس (مەندوبی سامی-ك.م.) وەڵامی بداتەوە نەك من.

٣. هەرچۆن بێت حەز دەکەم بەر لە گەڕانەوەی سێر فرانسیس چەند بتوانم هێند ئاگاداری ئەو شتانە بم کە لەسەریان (دەربارەی شێخ مەحمود-ك.م.) ڕێككەوتوون، هەڵبەت ئەو کاتیش سێرفرانسیس بەختەوەر دەبێت لەگەڵ بەڕێزتاندا لەسەر ئەو وەڵامەی کە دەینێرێتەوە بۆ شێخ مەحمود ڕێك بکەون.

٤. بەلای منەوە پێویستە ئەم خاڵە سەرەکییانە لەوەڵامەکەدا وەبەرچاو بگیرێن، هی وەك ئەوەی نابێت شێخ مەحمود دەست بخاتە ناو کاروباری شاری سلێمانییەوەو سووربوونی حوکمەت لەسەر جێبەجێ کردنی ئەو گفتانەی دراونەتە کورد، لەوانە دامەزراندنی کوردێك وەك یاریدەری کارگێڕیی گشتیی وەزارەتی ناوخۆ و دامەزراندنی بیرۆی وەرگێران و دانانی پشکنەرێکی پەروەردەی کوردو یاسای زمانە ناوچەییەکان..

پێویستە ئەوەیش نیشان بدرێت کە ساڵانی ڕابردوو عەرەب و کورد بە تەبایی پێکەوە ژیاون، وێڕای ئەوەی کورد پێی خۆشە لەگەڵ نەتەوەیەکدا بژی کە زمانەکەی زمانی قورئانە..

هەمان کات دەبێت سەرنجی شێخ مەحمود بۆ ئەو قسانەی مێجەر یونگ ڕابکێشرێت کە لە سلێمانی کردنی، تایبەت ئەو بەشەی تێیدا گوتی: حوکمەتی بەریتانی گوێ ناداتە هیچ جۆرە چالاکییەکی وەك جوداخوازی لەناو کورددا، ئەوەیش نیشان بدرێت کە بیرکردنەوە لەسەربەخۆیی خەیاڵ پڵاوییەو بەرژەوەندیی گشتیی

کورد بە بەرژەوەندیی عیراقەوە بەستراوەتەوەو تاکە هیوای گەشەسەندن و بەختەوەریی کورد لەوەدایە بدەنە پاڵ حوکمەتی عیراق نەك دژی بووەستن.

دڵسۆزتان

ئیمزا

ر. برووك-پۆپهام[90]))[91]

ئینجا با لێرەدا بە دەقی نامەکەی شێخ مەحموود خۆی کۆتایی بە بابەتی شەڕی بەردەرکی سەرا بهێنین کە ئەویش نامەیەکی (بنۆڕە: پاشکۆی ژمارە (١)- ع. زەنگەنە) دانسقەی بڵاونەکراوەی شێخی نەمرەو هەڵبەت تیشك دەهاوێتە سەر گەلێك لایەنی باری سەخت و دژواری بزووتنەوەی رزگاریخوازیی نەتەوەیی کورد.

((١٩٣٠/٩/١٧. سەعادەتی مەندوبی سامیی بەریتانی لە عیراق. دوای سڵاو

گومان لەوەدا نییە کە سەعادەتتان باش ئاگاداریی باری کارگێریی ئێستای کوردستانن، ئەو کارە پڕ لە شەرمەزاریانەی لە کوردستان کران[92]. ئەو کارە درندانانەی عەرەبەکان لە سلێمانی ئەنجامیان دا کوردستان هەرگیز لە وێنەیانی

(90) سێر هێنری ڕۆبێرت موور برووك پۆپهام (Sir Henry Robert Moore Brooke Popham): ڕۆژی هەژدەی ئەیلوولی ساڵی ١٨٧٨ لە دایك بووە، ساڵی ١٩٠٤ بووە کاپتانی فڕۆکەوان، لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا لە بەرەکانی فەڕەنسەدا بەشدار بوو، دوای جەنگ بۆ ماوەیەکی کورت گوێزرایەوە رووسیا، ساڵی ١٩٢٤ نازناوی یاریدەری مارشاڵی پێدرا، لە ساڵی ١٩٢٧ەوە گوێزرایەوە عیراق، ساڵی دواتر بوو بە بەڕێوەبەری هێزی ئاسمانیی بەریتانی لە عیراق، یەکەم فڕۆکەوان بوو کرایە جێگری مەندوبی سامی و کە ئەو لەوێ نەدەبوو ئەرکەکانی بەڕێوە دەبرد، دوای عیراق لە کەنەداو باشووری ئەفەریقا وکینیاو سەنغافۆرەو هۆنگ کۆنگ و و شوێنی تر کاری کرد، ڕۆژی بیستی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٥٣ لە لەندەن کۆچی دوایی کرد. بڕوانە:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 5., PP. 1-6, ((Who was who 1951-1960)), Vol. V, London, 1964, P. 883.

(91)N. A., C. O., 730/157/7, Kurds in Iraq 1930, Part III, Secret, No., P.O. 225, The Residency, Baghdad, 8 October 1930, His Excellency Nuri Pasha al-Sa`id President of the Council of Ministers, Baghdad, PP. 23-25.

(92) مەبەستی شەڕی بەردەرکی سەرایە.

بەخۆیەوە نەبینیوە، دوای ئەوە هەڵبەت لای سەعادەتتان تەواو ئاشکرایە تا چ ڕادەیەك ئیتر کوردو عەرەب ناتوانن پێکڕا بژین. کورد هەمیشەو بێ هیچ جۆرە شەرتوشروتێك ئێستاو دواڕۆژیش خۆیان بە قەرزداری حوکمەتی بەریتانی دەزانن. کورد وەك ئەرکی سەرشانی خۆیان هەرگیز درێغییان نەکردووە لە دەربڕینی دۆستایەتی و ملکەچییان بۆ بەریتانییەکان چ ئیمڕۆکەو چ لەدواڕۆژیشدا. بەڵام بە داخێکی گرانەوە دەڵێم ئەم دۆستایەتیو ملکەچییە تاوەکو حاڵی حازر لە کێشەو نەهامەتی بەولاوە هیچی بۆ کورد لێ نەکەوتۆتەوەو بۆ عەرەبیش بوونەتە هۆی خێرو بێر.

بەپێی ئەو نامەو سەرەخۆشییانەی پێم گەیشتوون لەوە گەیشتم کە کوردەکانی دراوسێشمان هیچ هیوایەکیان نەماوەو ئەوانیش تەواو بێ هوودە بوون[93]. بەردەوام لەهەر چوار لای کوردستانەوە هەواڵی ئەوەم دەگاتێ کە دوای خوێنڕشتنە پڕ لە شەرمەزارییەکەی عەرەب لەگەڵ کوردی لای خۆماندا (واتا کوردی کوردستانی باشوور–ك.م.) کردیان ئیتر حەقی هیچ ماف و ئیدیعایەکیان نییە.

بەناوی ئەم نەتەوە ئاریییەوە (دەڵێم–ك.م.) هەموو داوای کورد ئەوەیە ئێوە لە چنگی عەرەب ڕزگاریان بکەن و جودایان بکەنەوە. کورد زۆر بە پەرۆش و بڕواوە داوا دەکەن هەمیشە لەژێر حیمایەی بەریتانییەکاندا بن.

ئیمزا

مەحموود))[94]

دوا سەرنج:

سەرگوزشتەی شەڕی بەردەرکی سەرا ناو زۆر دەکێشێت و وەك گوتمان ئەو کارەساتە وەرچەرخانێکی بایەخدار بوو لە مێژووی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی هاوچەرخی نەتەوەی کورددا، تایبەت لە بواری شێوازی سەرکردایەتی ئەو بزووتنەوەیەدا، هەڵبەت لە خۆڕا نەبوو کە سەرجەمی ڕەهبەرانی شەڕی بەردەرکی

---

(93) دەبێت شێخ مەبەستی کوردی تورکیاو ئێران بێت کە ئەوانیش جاران وەك کوردی عیراق هیوایان بە بەریتانیا بوو.

(94)N. A., C. O., 730/157/7, Kurds in Iraq 1930, Part III, P. 25.

سەرا بە پێوانەی کات و شوێن و بۆ ڕۆژگاری سییەکانی سەدەی ڕابردوو خوێندەواری چاك و لێهاتوو بوون، لە خۆڕاش نەبوو کە نە لە دوورو نە لە نزیکەوە ناوی شێخ مەحموود لەو ژمارە زۆرەی مەزبەتە یەك لە دوای یەکەکانی ئەو ڕەهبەرانەدا نەهاتووە، هەروەها شێخ مەحموود بۆ خۆیشی درەنگ لەسەر شەڕی بەردەرکی سەرا هاتە دەنگ. ئەوانە هەموویان ئاڵوگۆڕی نوێ و پێویست بوون و هیچیش لە سەنگی قورسی شێخ لە تۆماری کوردایەتیو لە ناخی دەروونی دڵسۆزانی کورددا کەم ناکەنەوە، بەڵگەکانی ئەم بۆچوونە خەرمانێکن، وا مشتێکی کەمی بۆ ئەم دوا سەرنجە لێ دەکەینە نموونە.

بەر لەهەر شت پەنا دەبەینە بەر هەڵسەنگاندنی بەرپرسیارێکی گەورەی ئینگلیز لە عیراقی ئەو ساڵانەدا کە بە تایبەتی و نهێنی لە ڕاپۆرتێکدا ئامادەی کردووە بۆ وەزارەتی موستەعمەراتی بەریتانیی، ئەو بەرپرسیارە ڤیڤیان هۆڵتە[95]، کە ڕۆژی سیازدەی مایسی ساڵی ١٩٣١، واتا دوای دوا خۆبەدەستوەدانی شێخ مەحموود، ئەو بیروبۆچوونەی خۆی دەربارەی نووسیوە، گرنگیش ئەوەیە کە ڤیڤیان هۆڵت بۆ خۆی لە پێنجوین بە ناوی هەردووك حوکمەتی عیراق و بەریتانییەوە وتووێژی ئەو خۆبەدەستەوەدانەی لەگەڵ شێخ مەحمووددا کردووەو بۆ خۆیشی لەگەڵ شێخی

(95) سێر ڤیڤیان هۆڵت: ڕۆژی بیستوپێنجی کانونی دووەمی ساڵی ١٨٩٦ لە دایك بووە، لە ساڵی ١٩١٩ەوە لە عیراق کاری کردووە، کە ساڵی ١٩٢٦ مس بێڵی بەناوبانگ کۆچی دوایی کرد ئەو جێگەی گرتەوەو لەوساوە بووە سکرتێری ڕۆژهەڵاتیی مەندوبی سامیی بەریتانی لە عیراق کە پۆستێکی بەرزو کاریگەر بوو، ڤیڤیان هۆڵت لەو کارەیدا هێند سەرکەوتوو بوو کە ئیتر دەروازەی بەرەوپێش چوون لە ڕوویدا کرایەوە، لە ڕۆژگارێکی ناسکی وەك دوای جەنگی دووەم بووە باڵوێزی بەریتانی لە ئێران و لە نزیکەوە ئاگاداری گشت ڕووداوەکانی کۆماری مەهاباد (کوردستان) بوو، ساڵی ١٩٤٩ کرایە باڵوێزی وڵاتەکەی لە کۆریا، واتا لە ڕۆژگارێکی سەختی سەرەتاکانی ((جەنگی سارد)) لە نێوان هەردووك بەرەی سۆسیالیزمی و سەرمایەداریدا کە کۆریا بۆ خۆی یەکێك لەبەرە سەرەکییەکانی ئەو جەنگە بوو، ئەو سەرکەوتنانەی ڤیڤیان هۆڵت ڕێگەیان خۆش کرد بۆ ئەوەی نازناوی بەرزی سێری پێ بدرێت، ڕۆژی بیستونۆی تەمموزی ساڵی ١٩٦٠کۆچی دوایی کرد. بڕوانە:
((Who was Who)), Vol. V, 1951-1960, London, 1964, PP. 536-537.

بەخسیرداو لەژێرچاودێریی هێزەکانی میریدا لە پێنجوینەوە تاوەکو بەغدا لە تەنیشتییەوە بووە. ڤیڤیان هۆڵت لە ڕاپۆرتە نهێنییەکەیدا دەڵێت:

((شێخ مەحموود ئازایانە، خاوێن و مەردانە دەجەنگی..دۆڕاندنی لەشەردا ناوی لەناو کوردی باشووردا نەزڕاند. دوای ئەوەی لە پێنجوین خۆی دا بە دەستەوە بە دەستبەسەری گواستمانەوە، کوردی گوندەکانی دامێنی چیاکان بە لێشاو بە سەریا دەڕژان، بە پەرۆشەوە دەستیان ماچ دەکرد، گەلێکیان بەچاوی پڕ لە فرمێسک و هەنسکەوە ماڵ ئاواییان لێی دەکرد..باسی دڵ ڕەقیی دەکەن، بەڵام کێ شایەتە؟، لەناو لادێیەکاندا شایەتێکی وا نییە، ئەوان لە کاتی بەزینیدا پاڵپەستۆیان بوو تا فریا بکەون دەستی ماچ بکەن. شایەتێکی وا لەناو فڕۆکەوانەکانی هێزی ئاسمانیی مەلەکیشدا، کە دژی جەنگین، چنگ ناکەوێت، دووانیان لای شێخ دیل بوون، ئەوانیش بە دڵ دەیانویست لەو کاتی شکستییەیدا دڵ نەوایی بکەن. کەس لاریی لەوە نییە شێخ طەموح و خاوەن کیبریا بوو، بەڵام هەردووکیان بۆ نەتەوەکەی بوون نەک تەنها بۆ خۆی، زۆر کەسی تریش وەک ئەو طەموح و خاوەن کیبریا بوون و ئەوەیان پێ شەرم نەبوو. با نازناوی چەتەو یاخیگەریی لە ئاستی یاسادا پێ ببەخشین، ئەی غاریباڵدی ومستەفا کەمالیش وەک ئەو نەبوون؟. خۆ ئەگەر بێتو هەردووک لایەنی مەسەلەکە وەبەرچاو بگرین ئەوساکە دروستترین حوکم بە سەریدا ئەوەیە کە گەورەترین هەڵەی شێخ بریتی بوو لەوەی سەدەیەک درەنگتر لەوەی دەبوو لە دایک بوو))[96].

دوای دە ساڵی ڕەبەق دەربەدەریی لە سەماوەو ناسرییەو عانەو بەغدا، شێخ مەحموود ڕاپەڕینەکەی ڕەشید عالیی گەیلانیی ساڵی ١٩٤١ی بە هەل زانی و لە بەغداوە بە نهێنی گەڕایەوە کوردستان و ئیتر بە پێی دوا ڕێککەوتننامەی لەگەڵ حوکمەتدا گوندی داری کەلی بووە مەڵبەندی خۆی و پەناگەی ژمارەیەک نیشتمانپەروەرانی کورد. لەوساوە هەر کاتێک بۆ زیارەتی گلکۆی حاجی کاک

---

(96) N. A., C. O., 730/163/88069, XM 08533, 1931, Shaikh Mahmud, Part II, Appendix A, Biographical Note on Shaikh Mahmud by Captain V. Holt.

هەروەها بڕوانە: کەمال مەزهەر، چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی دووەم، ل ٦٥-٦٦.

ئاپۆڕای خەڵکی کورد لە دەوری ئۆتۆمبێلی شێخ مەحموود، لەکاتی هاتنی مەلیک فەیسەڵی دووەم بۆ سلێمانی، لە ساڵی ١٩٥٢دا

سەرچاوە: ستۆدیۆ ڕەفیق – سلێمانی

ئەحمەدی شێخی باپیرە گەورەی، یا بۆ پرسەو هەر بۆنەیەك ڕێگەی بکەوتایە سلێمانی بە ئەوپەڕی ڕێزو تەقدیرەوە پێشوازیی لێ دەکرا. بۆ خۆم زۆر باشم لە یادە کە ئەمین زەکی بەگی مێژوونووس سەرەتای هاوینی ساڵی ١٩٤٨ هاتەوە سلێمانی، شێخ مەحموود بە تایبەتی لە داری کەلییەوە هات بۆ زیارەتی، هەرچەندە شێخ لە ڕێبازی کوردایەتیی ئەمین زەکی بەگ ڕازی نەبوو، ئەو ئازادیی کوردستانی لە لوولەی تفەنگەوە وەدی دەکرد. بە هەمان دەستوور ساڵی ١٩٥٢یش شێخ بۆ پێشوازیی مەلیك فەیسەڵی دووەم هاتەوە سلێمانی، بەڵام لە قەراغ شار حەشاماتەکە، لە بریتی ئەوەی روو بکەنە ئۆتۆمبیلەکەی خاوەن شکۆ، پاڵەپەستۆیان بوو تا بگەنە لای شێخی بەردە قارەمان و ئۆتۆمبیلەکەیان وەك تەختی پاشایی خستە سەر شانیان. کە لە ئەیلوولی ساڵی ١٩٥٦ یشدا شێخ بۆ دواجار ماڵئاوایی لە چیا سەرکەشەکانی کوردستان کرد ڕەش و رووت و جامانە بەسەرەکانی ناوبازاڕو شاگردان و مامۆستایانی قوتابخانەکان و ئەفەندییەکانی دایەرەکان بە خوێنی گەشی ئەختەری شۆخ و شەنگ ڕێگەی تەرمەکەی شێخیان گوڵاوپڕژێن کرد.

بابەتی شەشەم

دیاردە سەرەکییەکانی قۆناغی نوێی خەباتی رزگاریخوازیی کورد دوای تەواو بوونی جەنگی دووەمی جیهانی لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

سەرەتایەک

تەواو بوونی جەنگی دووەمی جیهان، تایبەت لەو وڵاتانەدا کە ئیتر بەناوی جیهانی سێیەمەوە ناسران، سەرەتای قۆناغێکی نوێی لە مێژووی هاوچەرخی گشت جیهاندا دارشت. گەلانی ئەو جیهانی سێیەمە، بەر لە هەمووانیش گەلە چاوساوەو بێ مافەکانی، دوای ئەوەی هیچ هیوایەکیان بە رۆژئاوا نەما روویان کردە وڵاتی شوورەوی. ئەم دیاردەیە لەناو کورددا زۆر زەق دیاربوو، تەنانەت زۆربەی هەرە زۆری دەستەو رێکخراوە نەتەوەییەکانیش بەئاشکرا ئەو سەنگەرەیان هەڵبژارد. دیپلۆماسییە بەریتانییەکانی ئەو رۆژگارە بەوردی کەوتوونەتە سۆراخی هەموو لایەنەکانی ئەم ئاڵوگۆڕە بایەخدارە کە ((**پارتی رزگاریی کورد**)) یەکێك لە دیاردە گرنگەکانی بوو.

پارتی رزگاریی کورد لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

رووناکبیرانی کورد، بە ماوەیەك بەرلەوەی جەنگی جیهانیی دووەم کۆتایی بێت، کەوتنە خۆو ژمارەیەك کۆمەڵەو رێکخراوی نوێیان دامەزراند، ئەوانەی رۆڵێکی گەورەیان لە هاندانی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستاندا بینیو بوونە هۆی ئەوەی شار ببێتە ناوەندێکی کاریگەری تری خەباتی کورد، ((**پارتی رزگاریی کورد**))یش یەکێك لەو رێکخراوە چالاکانە بوو کە لەسەرەتای سەرهەڵدانییەوە سەرنجی دیپلۆماسییە ئینگلیزەکانی راکێشا. هەر ئەوەندە بەشی رۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی بە هەواڵی دامەزراندنو بیروراکانی ((**پارتی رزگاریی کورد**))یان زانی یەکسەر رۆژی بیستو شەشی تەمووزی ساڵی ١٩٤٦ بە نامەی ژمارە ٤٦/١٢/٢٢١ داوا لە باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا دەکات چی دەزانێت دەربارەی ئەو پارتییەو رێبازو شێوازی کاریو ئەندامە چالاکەکانی بیکاتە راپۆرتێكو بۆی بنێرێت، باڵوێزخانەی بەریتانیش داوا لە ئەفسەری پاراستنی ئاسایش و (**د.دەبل یو ئۆوین**) دەکات دەستوبرد ئەو فەرمانە جێبەجێ بکات، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێراوی راپۆرتەکەی ئۆوینە:

((نهێنی،

ئەفسەری ئاسایشی گشتی،

بەغدا،

بۆ: باڵوێزخانەی خاوەن شکۆ لە بەغدا،

بابەت: پارتی رزگاریی کورد

١- وەڵام بۆ نامەی ژمارە ٤٦/١٠/٢١١ی ڕۆژی دوازدەی تەمموزی ساڵی ١٩٤٦تان وا لە خوارەوە پوختەیەکی ئەو زانیارییانەتان بۆ دەنێرین کە ئێمە دەربارەی ئەو پارتییە هەمانن. ل

٢- قوتابیانی کۆلێجی یاساو دارالمعلمین العالیة ((پارتی رزگاری))یان دامەزراند، رزگاری داوای یەکگرتنی سەرجەمی نیشتمانپەروەرانی کورد دەکات، بە ناو قوتابیانی کەرکوكو هەولێرو سلێمانیو کویسنجەقو ڕەواندزو عەمادییەو زاخۆدا بڵاوبۆتەوە، هەمان کات پێوەندیشی لەگەڵ ئەو بارزانییانەدا هەیە کە ئێستە لە ئێران پەنابەرن. ئەو ڕۆژنامانەی پارتی کۆمەڵە لە مەهاباد (ئێران) پەخشیان دەکات لە ڕێگەی عەلی عەبدوڵڵای خاوەنی کتێبخانەی ڕەواندزەوە دەینێرن بۆ ((پارتی رزگاری)) تا ئەو لە عیراق بەنهێنی دابەشیان بکات.

٣- لە هەولێر بەهۆی ئەو چالاکییانەوە کە ژمارەیەك لە قوتابیو فەرمانبەرانی شار لە هەڵسوڕاندنی ئاهەنگی نەورۆزی (ئیمساڵدا- ك.م.) نواندیان هەست بە بوونی ((پارتی رزگاری)) کراو بەوەیش زانرا کە کتێبخانەی شێخ محەمەد شوێنی کۆبوونەوەی ئەندامانی رزگارییە، وێڕای ئەوە نەخشەیەکی ئەو پارتییە دۆزرایەوە کە دابەش کردنی کوردستان بەسەر عیراقو تورکیاو ئێرانو سووریادا نیشان دەدات.

٤- زۆر نییە وێنەی مەلا مستەفای بارزان بە بەرگی جەنەڕاڵیی رووسییەوە لە سلێمانی دابەش کراوە[1]، دەشڵێن حوکمەتی ناوەندیی عیراق توانیویە لە هەولێر گورزی باش لە ((پارتی رزگاری)) بووەشێنێت.

---

(1) بەر لە رووخانی ڕژێمی پاشایی دابەش کردنو باربوو کردنی هێزە نیشتمانییەکان لە ڕێگەی فرۆشتنی وێنەی بارزانی بە بەرگی جەنەڕاڵییەوە دیاردەیەکی بەربڵاو بوو، خوالێخۆشبوو فارسی برینپێچ

مەلا مستەفای بارزان بەجلی جەنەراڵییەوە

٥- وا پێدەچێت لە بەغدا ناکۆکی هەبێت لەنێوان باڵی چەپڕەوی قوتابیانی (سەر بەم ڕێکخراوە- ک.م.) سەبارەت ئەوەی ئایا پێویستە ((ڕزگاری)) بداتە پاڵ ((پارتی تەحەڕوری نیشتمانی))[2] یا وەك دەستەیەکی کۆمۆنیستیی سەربەخۆ بمێنێتەوە. بەپێی دیاردە هەستپێکراوەکان لایەنگرانی سەربەخۆیی ڕزگاری زۆرترن، هەرچەندە ژمارەیەك کورد تاوەکو ئێستەیش وەك دەزگایەکی جیاواز لەگەڵ تەحەڕوڕ کار دەکەن. هەروەها ئەو ڕاپۆرتانەی باسی پڕۆژەی

کە هەر بە دکتۆر فارس ناسرابوو هەمیشە دەستەیەك لەو وێنەیەی بارزانیی لە بەریاخەڵدا بوو کە بە ئێمەو مانانی دەفرۆشت.

(2) تەحەڕوڕ: پارتییەکی چەپڕەوی سەر بە حیزبی شیوعیی عیراقی بوو، لە کۆتایی چلەکاندا لە کوردستان لایەنگری زۆر بوو، بەداخەوە دوویەرەکییەکی توندوتیژ کەوتبووە نێوان ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) و ((پارتی تەحەڕوری نیشتمانی))، تەنانەت زۆر جاران بەجیا خۆنیشاندانیان دەکرد.

شێخ محەمەد ناسراو بە (شێخە شەل)(*)

عەلی عەبدوللا ناسراو بە (عەلی مەکتەبە)

پێشنیارکراوی یەکگرتنی ((پارتی نیشتمانیی دیموکراسی)) (الحزب الوطني الديمقراطي) و ((پارتی یەکیەتیی نیشتمانی)) (حزب الاتحاد الوطني) و ((پارتی گەل)) (حزب الشعب) دەکەن دەڵێن ((رزگاریی کورد))یش حەز دەکات بداتە پاڵ ئەو رێکخراوانەی سەرەوە بەپێی پەیڕەو کردنی مەرجەکانیان کە بریتین لە وەستاندنی سەرجەمی چالاکییە نهێنییەکانو بانگدانی وەرگرتنی ئاشکرای ئەندامەتی.

٦- بەلای ساڵح حەیدەرییەوە کە قوتابیی ((کۆلێجی یاسای بەغدا))یە کارکردن لە رزگارییەکی چەپڕەوی سەربەخۆی وەك ئەوەی رۆژانی پشووی (سەری ساڵی- ك. م.) رابردوو دامەزرێنرا گەلێك باشترە لەو رزگارییەی باسی دەکەن. شایانی باسە ساڵح حەیدەری خزمی داود پاشای حەیدەرییە.(**)

ئیمزا

د. دەبلیو. ئۆوین))(3)

(*) ((لەسەردەمی منداڵی ئێمەدا، لە دوای ١٤ تەمموزی ١٩٥٨، دروشمێك لە ناو منداڵان دەگوترایەوە: بژی گەل، رۆڵەی گەل، مام رەحمان و شێخە شەل- ع. زەنگەنە)).

(**) ((ساڵح حەیدەری: ئامۆزای داود حەیدەرییە. تێبینی د. جەمشید حەیدەری لەسەر چاپی یەکەم -ع.زەنگەنە)

(3)N.A., F.O., 371/52369, Kurdish Problems, Iraqi Kurdistan Relations, Secret, From: D.W. Owen, Defense Security Office, To: His Majesty Embassy, Baghdad, P.8.

بە کامێرای د. جمشید حەیدەری

ڕۆژی بیستو شەشی تەموزی ساڵی ١٩٤٦سکرتێری باڵوێزخانەی بەریتانیی لە بەغدا ئەو زانیارییانەی سەرەوە دەربارەی ((پارتی رزگاریی کورد)) بە نامەیەکی تایبەتیی دەنێرێت بۆ بەشی ڕۆژهەلاتی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی لە لەندەن، ئەمەیش دەقی وەرگێرانی ئەو نامەیەیە:

((باڵوێزخانەی بەریتانی، بەغدا،

ژمارە ٤٦/١٢/٢٢١، ٢٦ی تەموزی ١٩٤٦،

بەشی ڕۆژهەلاتی خۆشەویست!

تکایە سەیری نامەی ژمارە ٤٦/٥/٢٢١ی بیستو نۆی کانوونی دووەمی ڕابردوومان بکەن.

وا پێدەچێت هیچ گومانێك لەوەدا نەبێت کە (پارتی رزگاریی کورد) ڕێکخراوێکی بە رووکەش، یا بەڵکو تەنانەت لەوانەیشە دەستکردی کۆمۆنیست بێت، وا وەك هاوپێچ وێنەی ڕاپۆرتەکەی ئەفسەری پاراستنی ئاسایشتان بۆ دەنێرم کە ئەو زانیارییە نوێیانەی تێدایە کە دەستمان کەوتوون.

ئیمزا

دڵسۆزی هەمیشەییتان

سکرتێر))[4].

(4) Ibid, British Embassy, Baghdad, No. 221/12/46, 26th July, 1946, To: Eastern department, Foreign Office, London.

کوردی سووریا و ئەرکەکانی قۆناغی نوێ
لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

تا ئێستا، لە زۆر لاپەڕەی ئەم کتێبەدا، ناوی کوردی سووریاو خەباتو کۆششی دیاریان لە گەلێك بوواردا هاتۆتە پێشەوە. بێگومان دەبێت هۆی سیاسیو کۆمەڵایەتیی کاریگەر پاڵی بەو ژمارە کەمەی کوردی سووریاوە نابێت ئەو ڕۆڵە دیارە ببینین. ساڵی ١٩٧٢ بەناوی ((کلۆری زانیاری کورد))ەوە چوومە دیمەشق، لەوێ بە تایبەتی سەردانی خوالێخۆشبووان: ڕەوشەن بەدرخانی هاوسەری جەلادەت بەدرخانو قەدریو ئەکرەمی نەوەی ـ ەمیل پاشاو مەمدووح سەلیم[5] کرد، بەر لەوەیش قەدری جانی شاعیرو عیسمەت شەریف وانلیم لە بەغدا دیبوو، بەڕاستی گشتیان نموونەی کوردی دڵسۆزو ڕەسەن بوونو هەریەکەشیان بە جۆرو شێوازێك کاریان کردبووە سەر هەستی نەتەوەیی ئێمەو مانان.

بەڵام ڕاستێکەی نەمدەزانی نیشتمانپەروەریو دڵسۆزیی کوردی سووریا تا ئەو رادە زۆرە سەرنجی دیپلۆماسییە بەریتانییەکانی ڕاکێشاوە تا ئەوکاتەی لە نزیکەوە ئاگاداری ناوەڕۆکی فایلەکانی ئەرشیڤی نیشتمانیی بەریتانی بووم. پوختەی لێکدانەوەیەکی سەرپێی هۆکارەکانی ئەم دیاردەیە بەلای ئێمەوە بریتین لە:

١- سووریا وڵاتێکە هەموو بەشی ڕۆژئاوای کەوتۆتە سەر دەریای سپیی ناوەڕاست، بۆیەکا بازرگانی لەدێر زەمانەوە بۆتە پیشەی بەشێکی زۆری دانیشتووانی[6]، هەر لەو ڕێگەیەشەوە پڕیشکی شارستانیەتیی جیهانی

---

(5) شایانی باسە دوکتۆر مەمدووح سەلیم خەڵکی سوورییایە، ((ڕاستتر، ئەگەر ئەوەیان کەسێکی دیکە نەبێ، خەڵکی (وان) بووە، ناوبراو دوکتۆر نەبووە، بەڵکو ڕۆژنامەنووسێکی لێهاتوو بوو، لە ساڵی ١٩٢٥دا، دوای شکستی شێخ سەعید، ئاکنجی سووریا بوو و لەلاپەڕەکانی داهاتوودا پەراوێزێکی دیکەی لەسەر دەنووسین-ع.زەنگەنە))، خوالێخۆشبوو مەسعوود محەمەد هەر لەو دەوروبەرەدا مەمدووح سەلیمی دیبوو، وەك کوردێکی دڵسۆزو دووربین بێئەندازە سەرنجی ڕاکێشا بوو، وتارێکی نازدارو قووڵی دەربارەی بڵاو کردەوە. مەمدووح سەلیم لە خانوویەکی پەڕپوتدا دەژیا کە بە هەمەجۆر سەرچاوەی نایاب دەربارەی کوردو کوردستان ئاخنرا بوو، تەنانەت لەسەر ئەرزی ژووری میوانەکەشی ژمارەیەك لەو سەرچاوانە کەڵەکە کرابوون.

(6) کەس نەبوو شان لەشانی فینیقییەکانی سووریا بدات لە بوواری بازرگانیی جیهانیی دێریندا.

دوا وێنەی مەمدووح سەلیم

(دیاریی: د. جەمشید حەیدەری)

سەرمایەداری، بەر لە زۆربەی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی نزیك و ناوەڕاست شەوەزەنگی سەدە ناوەنجییەکانی سووریای ڕەواندەوە.

٢- سووریا بە درێژایی مێژووی نوێو هاوچەرخ، لەبەر گەلێك هۆ، بۆتە پەناگەی نیشتمانپەروەرانی کوردی تورکیا، ئەوانەی خۆیانو نەوەیان چاکی خەباتیان لێ کرد بە لاداو ڕۆڵێکی دیاریان لە بوواری دروستبوونی بنکەیەکی پتەوی کوردایەتیدا لە سووریا بینی.

٣- لاوازیی پێوەندیی دەرەبەگیو هۆزایەتی لەناو خودی کوردی سووریاداو ئەوەی ژمارەیەکی زۆریان نیشتەجێی دیمەشقی پایتەخت بوون کە ناوی یەکێك لە گەڕەکە بەناوبانگەکانی (حي الاكراد) بوو، دەمێکە دیمەشقیش بۆتە ناوەندێکی سیاسیو فیکریی دیار.

٤- بوونی گۆڕی سەلاحەددینی ئەیوبی لە دیمەشق لە قوڵایی دەروونی کوردی ئەو وڵاتەدا جۆرە شانازیەکی دروست کردووە کە ئەوان هیچیان لە کەس کەمتر نییە.

دانیشتوو: حەسەن ئاغا حاجۆ، جەلادەت عالی بەدرخان، حەجی عەبدولکەریم (نوێنەری پەرلەمان)

راوەستاوان: حاجۆ حاجۆ، جەمیل حاجۆ، جگەر خوێن، مەجید حاجۆ

(دیاریی: سینەم خانی جەلادەت بەدرخان)

٥- توندڕەویی بزووتنەوەی نەتەوەپەرستانی عەرەب، تەنانەت میشێل عەفلەق ((پارتی بەعسی عەرەبیی سۆشیالیزم))ی لە سووریا دامەزراند، ئەو جۆرە بزووتنەوە توندڕەوانە لە هەموو شوێنێك پاڵ بە کەمینەکانەوە دەنێن بە پەرژینێکی پۆڵایین چواردەورەی دابو نەریتی نەتەوەیی خۆیان بدەن، جووەکان باشترین نموونەن بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونە.

وا لە خوارەوە لە زمان زنجیرەیەك بەڵگەنامەی نهێنیی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانییەوە باسی لایەنە جیاوازو کەم، یا هەر نەزانراوەکانی ئەو رۆڵە دەکەین کە کوردی سووریا لە سەرەتای قۆناغی دوای جەنگی دووەمی جیهانیدا بینیویانە.

أ- کوردی سووریا و کۆماری مەهاباد (کوردستان):[*]

دامەزراندنی کۆماری مەهابادو کەوتنی ئەو کۆمارە بە ڕادەیەك لەناو کوردی سووریەدا دەنگی داوەتەوە تەنانەت سەرنجی خودی سەرەك کۆماری بەناوبانگی سووریای ئەوسا شوکری قوەتلیی‌و کاربەدەستە گەورەکانی ئەو وڵاتەی ڕاکێشاوە، ئەوەیش هانی دیپلۆماسییە بەریتانییەکانی داوە هێندەی تر بە گەرمی بکەونە سۆراخی لایەنە دیارو شاراوەکانی ئەو بابەتە، بۆیەکا وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیا بەم ناونیشانەی لای خوارەوە فایلێکی سەربەخۆی بۆی تەرخان کردووە:

(ئەرشیڤی نیشتمانی، وەزارەتی هەندەران، ٣٧١/٦٢١٤٥، ڕۆژهەڵات ١٩٤٧، سووریا، فایلی ژمارە ١٣٠١)[7].

((هەڵوێستی کورد لە سووریا)) ناونیشانی بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلەیە. لە چەند لاپەڕەیەکی ئەم بەڵگەنامەیەدا سەرنج‌و لێکدانەوەی ژمارەیەك کارمەندی دیپلۆماسیی بەریتانیی دەربارەی ئەم بابەتە دەگمەنە تۆمار کراوەو ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕاویی تێبینییەکانی یەکێك لەو کارمەندانەیە کە ناوی گ. هـ. بێکەر (G.H. Baker)ەو ڕۆژی سیازدەی شوباتی ساڵی ١٩٤٧ی بەسەرەوەیەو بە چاپکراوی لەناو فایلەکەدا هەڵگیراوە:

((ئێمە زۆر باش ئاگاداری جۆری بیرکردنەوەی کورد نین چ لە سووریاو عیراق، یا لە ئێران، یا (ئەوەندەی من ئاگادارم)[8] لە تورکیاش، وا دیارە پرسیاری سەرەکیش بریتییە لەوەی ئایا کورد ئێستەکە ئاتاجی هیچ ڕاوێژێك یا ڕێگە نیشاندانێکن لەلایەن بەریتانییەکانەوە. پێموایە هیچ هۆیەك لە ئارادا نییە وام لێ بکات بڵێم بەڵێ ئەوان ئاتاجن، هەموو[9] ئەوەی ئێمە دەتوانین لەسەری بڕۆین

(*) ((دەستەواژەی (کۆماری مەهاباد)، لەهەر کوێیەکی ئەم کتێبەدا دانرابێ، لەناو دووکەوانەدا ناوی (کوردستان)مان لەپاڵ داناوە، دیارە بۆ ئەم کارەشمان پاساوی خۆمان هەبووە، لەپەراوێزێکی دیکەی لاپەڕەکانی دواتردا بنۆڕە: ل(٤١٠-٤١٥) ئەم کتێبە، بەوردی باسیمان کردووە ـ ع. زەنگەنە)).

(7) N.A., F.O., 371/62145, Eastern- 1947, Syria, File No. 1301.

(8) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: ((as far as I am aware)).

(9) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا ئەم ڕستەیە لە وشەی (هەمووەوە) تا وشەی (رووسیا) خراوەتە نێوان دوو کەوانی گەورەوە.

تێبینییەکەی سکرتێری شوکری قوەتلییە کە دەڵێت حوکمەتی سووریا بە پەرۆشەوە دەڕوانێتە مەیلی کورد بەلای رووسیادا. بە پێویستی دەزانم ڕاو بۆچوونی باڵوێزخانەی خاوەن شکۆ لە دیمەشق سەبارەت ئەم خاڵە بزانین. ئەگەر کوردی سووریا پێویستییان بە ڕایەك، یا ڕاوێژێکی مەعقول هەبێت ئەوا کۆلۆنێل ئێلفینستۆن[10] کەسێکی تەواو لەبارە بۆ ئەو کارەو چوونیشی بۆ سووریا لەوانەیە ئەنجامی باشی لێ بکەوێتەوە، پێشم وانییە ئێلفینستۆن هیچ جۆرە گومانێك لای سوورییەکان بوورووژێنێت تایبەت لەو گۆشەنیگایەوە کە سکرتێری قوەتلیی بە خۆمی گوتووە، تێش ناگەم بۆچ تورکەکان دەبێت لە چوونی کۆلۆنێل بکەونە گومانەوە. بە هەرحاڵ ئەگەر کۆلۆنێل ئێلفینستۆن بیری گۆڕیو بڕیاری دا بچێت بەش بەحاڵی خۆم لەو باوەڕەدا نیم زیارەتەکەی بۆ هیچ لایەنێك زیانی لێ بکەوێتەوە.

ئێمە لەم ڕۆژانەدا گەلێك شت دەربارەی ئەوەی کورد پتر لە جاران چاویان بڕیوەتە رووسیا دەبیستین، بەڵام من بۆ خۆم شتێکی وا لە ئارادا نابینم پاڵم پێوە بنێت پشتگیری بۆچوونێکی لەو جۆرە بم.

بروسکەی روونکردنەوە بۆ دیمەشق.

ئیمزا

١٣ی شوباتی ١٩٤٧))[11].

---

(10) کۆلۆنێل ئێلفینستۆن (Colonel W.E. Elphinston) یەکێکە لەو ئەفسەرە بەریتانییانەی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانەوە لە نزیکەوە ئاگاداری پرسی کورد بەگشتیو کوردی سووریا بەتایبەتی بووە، ساڵی ١٩١٩ کراوەتە یاریدەری ئەفسەری سیاسیی بەریتانی لەناوچە کوردەوارییەکانی باکووری سووریا، بە ئینگلیزی وتاری لەسەر کورد بڵاو کردوەتەوە، پێموایە یەکێك لە وتارەکانی کراوەتە کوردیو لە گۆڤاری ((گەلاوێژ))دا بڵاوکراوەتەوە.

(11) N.A., F.O., 371/62145, Eastern- 1947, Syria, File No. 1301. Kurdish Situation in Syria, Minutes, G.H. Baker, February, 1947.

ڕۆژی بیستی شوباتی ساڵی ١٩٤٧ وەزارەتی هەندەران بیروبۆچوونی هاو[12] دەربارەی ئەم بابەتە دەنێرێت بۆ باڵوێزخانەی بەریتانی لە دیمەشق، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانی ئەو بەڵگەنامەیەیە:

((إی ١٥٠١/١٣٠١/٨٩،

نهێنی، شفرەی و. ت. پ،

لە: وەزارەتی هەندەرانەوە،

بۆ: دیمەشق،

ژمارە ٨٨، ٢٠ی شوباتی ١٩٤٧،

وێنەی بۆ:

بێروت، ژمارە ٦،

دایەرەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە قاهیرە، ژمارە ٥٥،

ئەنقەرە، ژمارە ٧.

ئەمەی لای خوارەوە لە هاوەوەیە

١- کۆلۆنێل ئێلفینستۆن پێوەندیی لەگەڵ ژمارەیەك کورددا هەبوو لەو ڕۆژانەوەی ساڵی ١٩١٩ کرایە یاریدەری ئەفسەری سیاسیی (بەریتانی- ك. م.) لە ناوچە کوردییەکانی باکووری سووریادا، لەم چەندانەی دواییشدا لەلایەن موحسین بەرازییەوە[13] کە سکرتێری سەرکۆماری (سووریایە- ك. م.) بانگهێشت کراوە بۆ زیارەتی دیمەشق بۆ ئەوەی (ڕاوێژی مەعقول) بداتە کوردی سووریا.

---

(12) وا دیارە سێر ڕوبەرت جۆرج هاو (Sir Robert George Howe) فەرمانبەرێکی گەورەی ئەوسای وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی بووە، ڕۆژی نۆزدەی ئەیلوولی ساڵی ١٨٩٣ لەدایك بووە، دەرچووی زانکۆی کامبریج بوو، لە ساڵی ١٩٣٥وە بۆتە کارمەندی وەزارەتی هەندەران، لە چین و کۆمارەکانی بەڵتیك و حەبەشەو سوودان کاری کردووە، لە ساڵی ١٩٤٥وە بۆتە یاریدەری وەزیری هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی، ڕۆژی بیست و دووی حوزەیرانی ساڵی ١٩٨١ کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە:

((Who was Who))، Vol. V،III London، 1991، P.370.

(13) موحسین بەرازی یەکێکە لە کوردە ناودارەکانی سووریا.

حوکمەتی سووریا ترسی ئەوەی لێ نیشتووە کە کوردی ئەم وڵاتە مەیلی داوەتە رووسیا. لەو کاتەوەی موحسین گەڕاوەتەوە سووریا کۆلۆنێل ئێلفینستۆن دەعوەتنامەیەکی نووسراوی لە مستەفا شاهینەوە بۆ هاتووە، کە یەکێکە لە رەهبەرە بەناوبانگەکانی کوردە بەرازییەکان، بۆ ئەوەی زیارەتی سووریا بکات.

٢- کۆلۆنێل ئێلفینستۆن لە ئێمەی پرسی ئاخۆ هیچ هۆیەك هەیە وامان لێ بکات حەز بکەین ئەو دەعوەتنامەیە قەبوڵ بکات، تا ئەگەر وا نەبێت لەوانەیە ئەویش دەعوەتەکە قەبوڵ نەکات. بەختەوەر دەبم ئەگەر زوو بەزوو بە بروسکە وەڵامم بدەنەوە تا بزانم ئایا ئێوە هیچ هۆیەك پاڵتان پێوە دەنێت لەو بڕوایەدا بن کوردی سووریا، بە تایبەتی ئێستە، ئاتاجی (نەسیحەتێکی مەعقول[14] بن))[15].

لێکۆڵینەوەی دیپلۆماسییە بەریتانییەکان لە لەندەن و دیمەشق دەربارەی ئەم بابەتە بەردەوام بوو، رۆژی ١٠ی مارت لە دیمەشقەوە ئەم بروسکەیە دەنێرن بۆ وەزارەتی هەندەران لە لەندەن:

((شفرە/ و.ت.پ،

لە: دیمەشقەوە،

بۆ: وەزارەتی هەندەران،

میستەر ئایرێس،

ژمارە ٦٧،

١٠ی مارتی ١٩٤٧.

بروسکەی ژمارە هەشتاو هەشتتان، ئەمەی لای خوارەوە بۆ سێر ر.گ. هاوە.

١- موحسین بەرازی هیچ هۆیەك لە ئارادا نابینێت بۆ ئەوەی کۆلۆنێل ئێلفینستۆن زیارەتی کوردستان نەکات، تایبەت کە لە سەرەتاوە پێشنیاری زیارەتەکە لە خودی کۆلۆنێلەوە بووە نەك لە بەرازییەوە.

---

(14) خودی بەڵگەنامەکە ئیمزای بەسەرەوە نییە.

(15) N.A., F.O., 371/62145, Eastern- 1947, Syria, File No. 1301, E1501/1301/89, Secret, Cypher/ OTP, from: Foreign Office, To: Damascus, No.88, 20th February, 947, Reported to Beirut, No.6, British Middle East Office, No.55, Angora, No.7.

٢- هەرچەندە باشتر وایە ڕاپۆرتێکی ڕاستەوخۆمان دەربارەی ناوچە کوردییەکان بۆ بێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا بەڕاستی ناتوانم بڵێم کوردی سووریا بە جۆرێکی تایبەتی ئێستە پێویستییان بە (نەسیحەتێکی مەعقولە). ڕاستە رادیۆی رووسی پشی پشی بۆ کورد دەکات، بەڵام ڕووداوەکانی ئازەربایجان نەبوونەتە هۆی ئەوەی بڕوای کورد بە رووس پەرە بسێنێت، بۆیەکا بە پێویستی نازانم ئێمە کۆلۆنێل ئێلفینستۆن هان بدەین دەعوەتنامە کوردییەکە قەبوڵ بکات.

وێنەی بنێردرێت بۆ سێر ر. هاو))[16].

ئەم بێنەو بەرەیە ماوەیەکی تر دەخایێنێت تا ڕۆژی نۆزدەی مارت هاو نامەیەکی تایبەتیی، بەناوی وەزارەتی هەندەرانەوە، دەنێرێت بۆ کۆلۆنێل ئێلفینستۆن کە ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوەکەیەتی:

((وەزارەتی هەندەران،

١٩ی مارتی ١٩٤٧،

لە: سێر ر. هاوەوە،

بۆ: کۆلۆنێل ئێلفینستۆن،

ناوچەی ٣٤ هەرلینگهام، س. دەبل یو. ٦.

سوپاستان دەکەم بۆ نامەی ڕۆژی حەوتی مارت کە دەربارەی زیارەتتان بوو بۆ لای هۆزە کوردەکانی سەر سنووری نێوان سووریاو تورکیا کە بۆ خۆت لە نزیکەوە شارەزایانی. داوای لێبوردنت لێ دەکەم کە زووتر وەڵامم نەداونەتەوە. بەپێی بۆچوونی من بەر لەوەی هیچ بڕیارێك بدەیت باشتر وایە بیروبۆچوونی باڵوێزخانەی بەریتانی لە دیمەشق بزانیت.

هیچ هۆیەك لە ئارادا نابینین فشارتان بخەینە سەر بۆ کردنی ئەو گەشتە، بەڵام ئەگەر بڕیاری چوونیشتان دا هیچ ئیعتیرازێکمان نییە ، هەڵبەت لەو حاڵەتەیشدا،

---

(16) Ibid, Cypher/ OTP, from Damascus, To: Foreign Office, Mr. Eyres, No.67, 10th March 1947.

بێگومان، حەز دەکەم ڕاستەوخۆ لە یەکێکی وەک تۆوە هەواڵی ناوچە کوردییەکان ببیستم.

لەگەڵ ئەم نامەیەدا نامەکەی مستەفا شاهینت بۆ دەنێرمەوە))[17].

هەواڵەکانی کوردی سووریا ئەنقەرە دەورووژێنن، ئەوەی لەندەن ناتوانێت بیخاتە پشت گوێ، دوو بەڵگەنامەی ناو هەمان فایل تیشکمان بۆ دەخەنە سەر لایەنەکانی ئەم بابەتە. بەڵگەنامەی یەکەمیان بریتییە لەم نامەیەی لای خوارەوەی باڵوێزخانەی بەریتانی لە ئەنقەرە بۆ وەزارەتی هەندەران لە لەندەن:

((شفرەی و.ت.پ،

لە: ئەنقەرەوە،

بۆ: وەزارەتی هەندەران،

سێر د. کێللی،

ژمارە ٢٥٧

٥ی نیسانی ١٩٤٧،

وێنەی بۆ دیمەشق و بێروت و دایەرەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە قاهیرە، نهێنی.

١- نیشانە بە بروسکەی ژمارە ٨٨ إی بۆ دیمەشق دەربارەی زیارەتی کۆلۆنێل ئێلفینستۆن.

ئەگەر ئێلفینستۆن بچێتە سووریا بێگومان تورکەکان لەرێگەی کۆنسوڵخانەی تورکییەوە لە حەلەب پێی دەزانن. ئەگەر ئەو زیارەتە سەری گرت ئەوکاتە حەز دەکەم دەسەڵاتدارانی تورک بە شێوازێکی نهێنی دەربارەی چوونەکەی کۆلۆنێل ئێلفینستۆن، بەو جۆرەی لە پەرەگرافی یەکەمی بروسکەی ئاماژەبۆکراوتاندا هاتووە، ئاگادار بکەم. ئەگەر وا نەکەم ئەوساکە بەئاسانی ئەو گەشتەی ئێلفینستۆن لەلایەن تورکەکانەوە خراپ لێك دەدرێتەوە.

---

(17)Ibid, : Foreign Office, S.W.1, 19 March, 1947, Registry No.E 2195/1301/89, From: Sir R.Howe, To: Colonel Elphinston, 34 Hurlingham Court, S.W.6.

٢- لەبەر ئەوانە زۆر بەختەوەر دەبم ئەگەر ئاگادارم بکەن لەوەی ئایا کۆلۆنێل ئێلفینستۆن دەچێت بۆ سووریا یا ناچێت، ئەگەر دەچێت کەی نیازییە ئەو سەفەرەی بکات؟

تکا لە وەزارەتی هەندەران دەکەم وێنەی ئەم نامەیەم بنێرن بۆ دیمەشق، هەروەها بروسکەی ژمارە هەژدەشم))[18].

پاش ماوەیەك وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی ئەم وەڵامەی لای خوارەوە دەنێرێت بۆ باڵوێزخانەی بەریتانی لە ئەنقەرە:

((وەزارەتی هەندەران،

س. دەبل یو. ١،

٢١ی نیسانی ١٩٤٧،

ژمارە إی ٢٨٩٧/١٣٠١/٨٩.

سکرتێری خۆشەویست.

نیشانە بە بروسکەی ژمارە ٢٥٧ی ڕۆژی پێنجی مارتتان دەربارەی ئەگەری زیارەتی کۆلۆنێل ئێلفینستۆن بۆ لای هۆزە کوردەکان.

کۆلۆنێل ئێلفینستۆن نیازی نییە ئێستە ئەو زیارەتە بکات.

وێنەی ئەم نامەیە دەنێرین بۆ باڵوێزخانەکانمان لە دیمەشق و بێروت و دایەرەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی بەریتانی.

هەمیشە دڵسۆزتان

بەشی ڕۆژهەڵات))[19].

---

(18)Ibid, Cypher/ OTP, from: Angora, To: : Foreign Office, Sir Kelly, No. 257, 5th April, 1947, Reported to Damascus, Beirut, British Middle East Office Cairo, Secret.

(19) Ibid, : Foreign Office, S.W.1, 21st April, 1947, No. E2897/1301/89, to the Chancery, British Embassy, Angora.

ب- راپۆرتی کۆلۆنێل ئێلفینستۆن دەربارەی پرسی کورد:

لێرەدا ئیتر وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی داوا لە کۆلۆنێل ئێلفینستۆن دەکات بیرو بۆچوونەکانی خۆی دەربارەی کوردو کوردستان بە گشتیو لەمەڕ کوردی سووریا بەتایبەتی بکاتە راپۆرتێکی سەربەخۆو بۆیانی بنێرێت. ئێلفینستۆن دەستوبرد راپۆرتێکی تێروتەسەلی دە لاپەڕەیی ئامادە دەکاتو رۆژی هەشتی مارتی ساڵی ١٩٤٧ دەینێرێت بۆ وەزارەتی هەندەران. راستە ژمارەیەك هەڵەی ئاسایی وەك هەڵەی ناوو شوێنو ساڵ کەوتوونەتە ناو ئەو راپۆرتەوە، راستیشە بەئاسانی هەست بە دژایەتی سۆڤێتو کۆمۆنیزم بەگشتیو کۆمۆنیزم لەناو کورددا بەتایبەتی لە هەندێك شوێنی راپۆرتەکەدا دەکرێت، بەڵام نە ئەوانەو نە غەیری ئەوانەیش هەرگیز لە بایەخی سیاسیو کۆمەڵایەتیو مێژوویی راپۆرتەکە کەم ناکەنەوەو ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوی ناوەرۆکی ئەو راپۆرتەیە کە بە چاپکراوی لە فایلی ژمارە ٦١٦٨٧/٣٧١ی وەزارەتی هەندەراندا هەڵگیراوە، ((**کێشەی کورد ساڵی ١٩٤٧**))یش ناونیشانی ئەو فایلەیە[20].

((کێشەی کورد

کورد وەك دێرینترین ئەرستۆکراتیی جیهان وەسف کراون[21]. دەڵێن لەوحە سۆمەرییەکانی دوو هەزار ساڵ بەر لە زایین باسی کوردیان کردووە، هیرۆدۆتس[22] و زەینەفونیش[23] باسی کوردیان کردووە. کەواتە کورد گەلێکن وەك قارچك لەبن زەوییەوە هەڵنەتۆقیون. ئەگەر کورد توانیبێتیان بۆ ماوەی چوار هەزار ساڵ وەك

---

(20) N.A., F.O., 371/61678, The Kurdish Problem, 1947.

(21) لە دەقی فایلەکەدا ئەم رستەیە یەکەم دێڕی راپۆرتەکەیە:

((The Kurds have been described as the oldest aristocracy in the World))

(22) **هیرۆدۆتس**: گەورەترینو کۆنترین مێژوونووسی گریکو جیهانە، زۆر دەمێکە ((**باوکی مێژوو**)) بۆتە نازناوی.

(23) **زەینەفون یا کسەنەفون**: سەرکردەیەکی سەربازیی گریکی کۆنە، ساڵی ٤٠١ی بەر لە زایین لەرێگەی کوردستانەوە بەرەو وڵاتی خۆی گەڕاوەتەوەو لەو بەرهەمەیدا کە ناوی ((**ئەناباسیس**))ە باسی کوردی کردووە.

جنسێکی[24] یەکگرتووی ڕاستەقینە هەبووین، ئەی ئایا بۆچ ناتوانن وەك گەلێکی جیاوازی خاوەن کێشەی خۆی بمێنن. من پێموایە هۆی سەرەکیی ئەوەیش لەوەدایە کە کورد گەلێکن مل بۆ تواندنەوە کەچ ناکەن.

هۆزێك هەیە ژمارەی ئەندامەکانی چوار سەد کەس دەبن، لە سەدەی حەڤدەوە لەناوچەی مەسایفی غەزەی عەلەوێکانی سووریادا دەژین، ئەو هۆزە لە هەر چوار لاوە بە عەرەب چواردەورە دراون، کەچی هەر بە کورد ماونەتەوە، تەنانەت جلو بەرگیشیان کوردییە.

یەکێك لە کوردە هەرە ناسراوەکانی مێژوو سەلاحەددینی ئەیوبییە کە ناوی بە ناوی خاچ هەڵگران (صلیبی)یەوە بەستراوەتەوە، ئەو باشترین نموونەیە بۆ کوردێکی هاوچەرخ کە چۆن دەتوانێت کاری باش لە چوارچێوەی ڕژێمێکی عەرەبیدا ڕاپەرموێنێت.

بە درێژایی سەدەی حەڤدەمین کورد بوونە بەشێك لە خەباتی نێوان تورکە هاتووەکانو سەفەوییەکانی ئێراندا. بە دەستووری کوردی ئیمڕۆکە ئەوسا کوردەکان پێوەندییان لەگەڵ حوکمەتی ئێراندا زۆرباش نەبوو بۆیەکا، هیچ نەبێت زۆربەیان، دایانە پاڵ حوکمەتی عوسمانیی زەوتکەر دژی حوکمەتی ئاریی ئەو وڵاتەی تێیدا دەژیان، چونکە کورد بۆ خۆیشیان ئارین.

کەس ناتوانێت چاو لە ئاستی ئەو وێکچوونەدا بنوقێنێت کە ئیمڕۆ لەنێوان ئازەربایجانو ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیادا هەیەو خۆی لەوە گێل بکات کە ئەگەر هاتوو کورد جارێکی دی یاریدەی هێرشهێنەرێکی لە باکوورەوە دژی ئەو وڵاتانەی تێیاندا دەژیت دا ئەوە خۆی لە خۆیدا ڕەفتارێکی لە نموونە بەدەرە[25].

---

(24) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا ((as a social entity)) چاپ کراوە، بەڵام یەکێك، کە زۆر لەوە دەچێت خودی ئێلفینستۆن خۆی بێت، وشەی (Social)ەکەی بە خەتی خۆی کوژاندۆتەوەو کردوویە بە (racial)، خەتەکەش دەقاو دەق لە خەتی ناوو ئیمزاکەی دوا لاپەڕەو هەموو وشە چاککراوەکانی ڕاپۆرتەکە دەکات.

(25) مەبەستی نووسەر ئاشکرایە کە دەیەوێت بڵێت هاریکاریی کورد لەگەڵ سۆڤیەتەکان کە لە باکوورەوە لە ساڵەکانی جەنگی دووەمدا هاتنە ناو خاکی ئێرانەوە ڕەفتارێکی بێ وێنە نییەو ئەوەتا ئازەرییەکانیش هەمان هەڵوێستیان هەبوو.

دوای مۆرکردنی پەیمانی ساڵی ١٦٣٩ لەنێوان سوڵتان مورادی تورکیاو شا عەبباسی دووەمی ئێران سنووری ئەو دوو وڵاتە دەستنیشان کراو بێگۆڕین وەك خۆی تاوەکو ساڵی ١٩١٨ مایەوەو بەو جۆرەیش کورد لە ڕێگەی سنوورەوە لێك جیاکرانەوە بە هەمان دەستووری جیاکردنەوەی هۆزە (کوردییەکانی- ك.م.) باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیاو سووریا کە بەپێی ڕێککەوتننامەی فرانکلین- بوویت[26] ئەیلوولی ساڵی ١٩٢١ لێك دابڕێندران.

سوڵتان موراد، گەلێك ئیمتیازی بەخشییە کوردەکانی تورکیا، بەرانبەر ئەو یاریدەیەی دژی ئێرانییەکان پێشکەشی سوڵتانیان کرد، بڕیاری دامەزراندنی یازدە ئیمارەتی کوردی دراو تاوەکو ساڵی ١٨٢٦ ژیانێکی بەختەوەریان لەناو خاکی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیدا دەبردە سەر، لەو ساڵەدا سوڵتان محەمەدی دووەم بەنیازی لێدانی دەسەڵاتی بارۆنەکان، واتا سەرکردە دەرەبەگەکان، سیاسەتی نوێخوازیی گرتە بەر تاوەکو بتوانێت لەو ڕێگەیەوە دەزگای کارگێڕیی سیڤیلو مۆدێرن دابمەزرێنێت.

یاخبوونی محەمەد عەلی لە میسرو هێرشی ئیبراهیم پاشای (کوڕی محەمەد عەلی- ك. م.) بۆ سەر سووریاو تورکیا دەرفەتی بۆ کورد ڕەخساند بە سەرکردایەتی بەدرخانی میری بۆتان کۆنفیدراسیۆنێکی سەربەخۆی کوردیی دابمەزرێنن کە لەساڵی ١٨٣٠وە تاوەکو ساڵی ١٨٤٥ ژیا. ساڵی ١٨٤٧ تورکەکان بەدرخانیان لاداو دەسەڵاتی خۆیانیان داسەپاندەوە. بەدرخان دوور خرایەوە دورگەی کریتو ساڵی ١٨٦٨ لە دیمەشق کۆچی دوایی کرد.

هەرچەندە ئەو ڕاپەڕینەی بەدرخان دامرکێنرایەوە بەڵام بناغەی بۆ بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد داڕشت کە لەوساوە لە تورکیا درێژەی کێشاو ئێستاکەیش لەلایەن (کۆمەڵەی خۆیبوون)ـەوە لە سووریا ڕەهبەریی دەکرێت. یەکەم سەرۆکی (خۆیبوون) جەلادەت بەدرخان بوو کە ڕاستەوخۆ نەوەی ئەو پیاوەیە کە سەرکردەی شۆڕشی ساڵی ١٨٣٠ بوو.

---

(26) مەبەست ئەو ڕێککەوتننامەیەیە کە ئەیلوولی ساڵی ١٩٢١ لەنێوان بەریتانیاو فەرەنسەدا مۆرکراو بەناوی نوێنەری بەریتانیا فرانکلین (Franklin)، نوێنەری فەرەنسا بوویین (Bouillon)ەوە ناسراوە.

کۆمەڵی کوردیی سووریا لە سێ دەستە پێکهاتووە، یەکەمیان هۆزە کوردەکانی باکووری جەزیرو کورداغی باکووری- ڕۆژئاوای حەلەبن کە ژمارەیان خۆی دەدات لە دوو سەد هەزار کەسێك، دووەمیان کوردی دیمەشقە کە ژمارەیان بیست هەزارێك دەبێتو سێیەمیشیان پەنابەرە سیاسییە کوردەکانی تورکیان کە لە ناوچەی جیاوازی سووریاو لوبنان نیشتەجێ بوون.

ئەمانەی دوایی (واتا کوردە پەنابەرەکانی تورکیا- ك.م.) هێزی بزوێنی کۆمیتەی نەتەوەیی کوردیی- (خۆیبوون) پێك دەهێننو هەر (خۆیبوون) بۆ خۆیشی پێوەندیی لەگەڵ بزووتنەوەی نەتەوەیی ئەرمەندا لەڕێگەی ئەندامانی (داشناق)ەوە کە سەر بە (خۆیبوون)ن، دامەزراند.

بەدرخانییەکان ئێستا ئەندامی (خۆیبوون) نین، کۆمەڵەکە لەلایەن لیژنەیەکی پێنج کەسییەوە بەڕێوە دەبرێت، دوانیان- قەدریو ئەکرەم کوڕەزای جەمیل پاشای دیاربەکرن، وێڕای دوو دوکتۆر (پزیشك)- یەکەمیان مەمدووح سەلیمە کە خەڵکی حەسەکەیەو دووەمیان نافیز بەگە کە خەڵکی قامیشلییە، جگە لە نیشتمانپەروەرێکی خوێن گەرم کەناوی عوسمان سەبرییە[*]، ڕەهبەرانی کوردی دیمەشق بایەخ دەدەنە بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، تایبەت عەلی زلفۆ، بەڵام وای بۆ دەچم ئەوانە بۆ ناوو شۆرەتی خۆیان ڕێگەی کوردایەتییان هەڵبژاردووە، یا ئەوەی ئاخۆ خەڵکی چییان پێبڵێن ئەگەر وا نەکەن.

(*) ((عوسمان سەبری (١٩٠٥-١٩٩٣): لە گوندی نارنجەی ناوچەی کوختەی ویلایەتی (ئادیامان) لە کوردستانی باکوور لە دایك بووە، دوای دامرکاندنەوەی شۆڕشەکانی باکوور ڕووی لە سووریا کردووە و لەوێ ئاکنجی بووە، لە گۆڤاری (هاوار) و دواتر لە گۆڤاری (ڕۆناهی) و ڕۆژنامەی (ڕۆژا نوو) بابەت و نووسینی بڵاوکردۆتەوە، لە ڕێکخراوی (خۆیبوون)یشدا کاری کردووە و دواتر لە ساڵی ١٩٣٨دا بەشداری لە دامەزراندنی (نادی کوردستان) لە دیمەشق کردووە. لەگەڵ حەمید دەرویش و چەند تێکۆشەرێکی دیکە بەشداری لە دامەزراندنی (پارتی)ی لە سووریا کردووە، لە دوای کەرت بوونی ئەو حیزبە لە ساڵی ١٩٦٥دا خۆی بۆتە سکرتێری باڵێکی، ڕێنووسێکی کوردیشی بە لاتینی داناوە و بە (ڕێنووسی عوسمان سەبری) ناسراوە، لە ژیانیدا خەڵك نازناوی (ئاپۆ)یان داوەتێ. چەند جارێك لە عێراق و سووریا و لوبنان گیراوە، جارێکیش سرگوونی مەدەغەشقەر کراوە، چەند دانراوێکی هەیە. لە ١٩٩٣/١٠/١١ دڵی لە لێدان کەوتووە لە گوندی (بڕکەفەر) لە پارێزگای حەسەکە نێژراوە — ع. زەنگەنە)).

سەرەك هۆزەكانی (كورد– ك.م.) دوای ئەوە ڕۆڵێكی گەورەیان بینی، ئەوان پیاوەكانیان و كۆمەكیان دەنارده توركیا بۆ یاریدەدانی یاخیبوونەكانی ١٩٢٥و ١٩٣٠، وێڕای ئەوەی ڕۆڵێكی باشیان گێڕا لە بوواری ئاڵوگۆڕكردنی نامەكانی (ڕەهبەرانی كورددا– ك.م.) لەنێو توركیاو ئێرانداو لەپشت بەرەكانی شەڕەوە.

هەمان كات (خۆیبوون) پێوەندیی بە بزووتنەوەی كوردی توركیاو عێراق و ئێرانەوە هەبوو، بەپێی توانای دەستی یاریدەی بۆ ئەو كوردە نیشتمانپەروەرانە درێژ دەكرد كە ئاتاجی پارە بوون، ماوەیەكیش (خۆیبوون) مانگانەی بۆ ڕەهبەری یاخیبوونەكەی ساڵی ١٩٣٠ ئیحسان نوری[27] بڕیبۆوە، ئیحسان نوری زۆر بە هەژاری لە تاران دەژیا.

هەرچەندە بزووتنەوەی نەتەوەیی كورد وەك ئەنجامێكی پرۆتێست دژی هێرشی توركیی بۆسەر بەرژەوەندییە دەرەبەگایەتییەكان دەستی پێكرد، بەڵام دەكەوینە گێژاوی هەڵەیەكی گەورەوە ئەگەر بێتو هۆی بزووتنەوەی كوردایەتی نوێ تەنها بۆ خەونی دەرەبەگەكان بە دەسەڵات و سەنگی ڕابردوویانەوە بگێڕینەوە. ڕاستە ژمارەیەكی زۆر لە ڕەهبەرانی (بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد– ك.م.) دەرەبەگن، بەڵام لە هەمان كاتدا گەلێكیشیان دەرەبەگ نین، ئەو

---

(27) لە دەقی بەڵگەنامەكەدا نووسراوە (Isman Nuri)و ڕاستیش نەكراوەتەوە، دیارە مەبەست ئیحسان نوری پاشایە. شایانی باسە ناوەندی حەفتاكانی سەدەی ڕابردوو لە تاران داوام لە خوالێخۆشبوو مامۆستا جەمیل ڕۆژبەیانی كرد بمباتە خزمەت ئیحسان نوری پاشا كە دیاربوو ڕۆژبەیانی زوو زوو سەردانی دەكرد، چەند سەعاتێكم لە خزمەت خۆی و خانمی هاوسەریدا بردە سەر، خانم كە ئافرەتێكی شۆخ و شەنگی تورك بوو، هەر زوو لەگەڵ ئیحسان نوریدا حەزیان لە یەك كردبوو، ڕۆژانی ڕاپەڕینەكەی ئاگری داغیش خانم بە بەرگی پیاوانەی كوردییەوە شان بەشانی شۆڕشگێڕان دەجەنگی، هەردووكیان زۆر قۆزو یەكجار قورس بوون، لە قەراغ شاری تاران لە شوققەیەكی پچووكدا دەژیان، بە داخەوە وەجاخیان كوێر بوو. پوختەی ئەو دیدەنییەم تۆمار كردو كە ساڵی ١٩٧٥ شۆڕش نوشوستی هێنا لەگەڵ گەلێك نووسراوی تردا لە ڕێگەی برای بەڕێز ((فەرهاد عەونی))یەوە ناردمە نەغەدەو ئەویش لەوێ بە ئەمانەتەوە لای برادەرێك بۆی دانابووم، خۆم درەنگ هاتمە ئەودیو، بە داخەوە هەموو ئەو نووسراوانەم فەوتان.

دیاریدەیەی لەنێو ڕیزی سەرکردەکانی ئیمڕۆکەی عەرەبی فەلەستینیشدا وەدی دەکرێت. سەرکردە سروشتییەکانی کورد ئەو دەرەبەگانەن کە هەمیشە بە چاوی ڕەهبەر، یا سەرکردە سەیریان کراوە. هەمان بۆچوون عەرەبی فەلەستینیش دەگرێتەوە[28].

هۆکانی ئەو سێ یاخیبوونەی لەنێوان هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمدا (لە کوردستانی تورکیا– ك.م.) بەرپا بوون– یاخیبوونی ساڵی ١٩٢٥ بە سەرکردایەتی شێخ سەعیدی پیران و یاخیبوونی ساڵی ١٩٣٠ بە سەرکردایەتی ئیحسان نوری و یاخیبوونی دەرسیمی ساڵی ١٩٣٧– لەوە قووڵتر بوون کە بکرێنە ئەنجامی هاندانی سەرکردە دەرەبەگەکان.

ساڵی ١٩١٩ بۆ ماوەی هەشت مانگ لەنێو هۆزێکی کورددا ژیام و توانیم زۆر لە نزیکەوە ئەندامەکانی بناسم. دەزانم ئەو هۆزە لەنێو هەموو حوکمەتەکاندا گەر بیانتوانییایە حوکمەتی تورکیان هەڵدەبژاردو زۆریش دژی سەربەخۆیی کورد بوون.

کورد هەر ئەوەندە بەرهەمێکی کشتوکاڵیی ئەوتۆی هەبێت نانەکەی مسۆگەر بکات و کاوڕێکی هەبێت بۆ میوانەکەی سەری ببڕێت و بوتڵێ عەرەقی بۆ شەو هەبێت و گوللەی تەواوی بۆ تۆڵەو بەرگریی هەبێت ئیتر باکی ئەوەی نییە سەر بە کام حوکمەتە، هەمان کات تورکی دەزانێت و بەڵەدی ئەو ڕێگەیەیە کە ڕۆژی تەنگانە دەیگەیێنێتە هەوارگەی هۆزەکەی، ئیتر عەوداڵی هیچ گۆڕینێك نییە.

لەم دواییانەدا خوێندەواری ژیانی کوردی گۆڕیوە، کوڕە گەورەی سەرەك هۆزەکە[29]، یا وەك خۆیان پێی دەڵێن ئاغا، ئێستا زانکۆی ئەمەریکایی بێروتی تەواو کردووەو ئینگلیزییەکی زۆر باش دەزانێت. هۆزەکە بۆ خۆیشی ئێستا ئاگاداری بەسەرهاتەکانی جیهانی دەرەوەیە، پتر کەڵکی شارستانەتی نوێ و

---

(28) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بە دەستخەت ئەم ڕستەیە نووسراوە: ((The Same Argument applies the Arabs in Palestine)) (P.4) کە دەقی وەرگێڕانەکەی دەبێتە ((هەمان بۆچوون عەرەبی فەلەستینیش دەگرێتەوە)).

(29) مەبەستی ئەو سەرەك هۆزە کوردەی سووریایە کە ساڵی ١٩١٩ بۆ ماوەی هەشت مانگ لە ناویاندا ژیاوە.

کردنەوەی قوتابخانەو نەخۆشخانە تێدەگات و دەشزانێت ئەو کارانە لە وێزەی سەرکردە دەرەبەگەکانیاندا نییەو هەستی پێویستیی لاواز کردنی فەرمانڕەوایی دەرەبەگی لە نێوانیاندا لە پەرەسەندندایە. ئاخۆ هۆی ئەمە چی بێت ؟. پێموایە ئەوە ئەنجامی شانازی کردنیانە بە ئەسڵی خۆیانەوە. کورد گەلێك شانازی بەخۆیانەوە دەکەن کە کوردن، شانازی بە ئەسڵی دێرینی خۆیانەوە دەکەن‌و سوورن لەسەر ئەوەی نە لە بۆتەی تورك‌و نە عەرەب‌و نە فارسدا نەتوێنەوە.

ئەو سیاسەتی تواندنەوەی مستەفا کەمال پەیڕەویی کرد، بە تایبەت ئەو یاسا دژ بە کوردانەی کانوونی دووەمی ساڵی ۱۹۳۷ بڵاو کرایەوە، بوونە هۆی بەرپا بوونی یاخیبوونەکانی کورد لەنێوان هەردووك جەنگی جیهانیدا.

هەستی کوردایەتی، لە عیراق‌و ئێران، شێوازێکی تری هەیە. کورد حەز لەوە ناکەن ژێردەستەی حوکمەتێکی عەرەب یا فارس بن، بەڵام ئەوان ئامادە بوون حاڵەتێکی وا پەسەند بکەن بەو مەرجەی بە چاوێکی یەکسان ڕەفتاریان لەگەڵ بکرێت. کورد لەو بڕوایەدان کە لە ئێران عادیلانە مامەڵەیان لەگەڵ ناکەن، هەرچی دەربارەی عیراقە دان بەوەدا دەنێن کە بە گشتی خراپ مامەڵەیان لەگەڵ ناکەن، بەڵام باش لەوە گەیشتوون کە ئەوە ئەنجامی دەست تێوەردانی بەریتانییەکانەو لە بەرژەوەندیی ئەوانە، ئەگینا هیچ بڕوایەکیان بە حوکمەتی عەرەبیی بەغدا نییە.

ئاخۆ لەوەدا ■ بەرژەوەندییەکی حوکمەتی بەریتانی‌و گەلی بەریتانی وەدی دەکرێت ؟. من وای بۆ دەچم کە ئاشتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستداو پێوەندیی ڕێکوپێك لەگەڵ گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا یەکێکن لە بەرژەوەندییە هەرە سەرەکییەکانمان‌و پێویستە بەوردی ئاگاداری ئەو هەڵوێستانە بین کە دەبنە هۆی ئاژاوە نانەوە، تایبەت هەوڵی هێزە دەرەکییەکان بۆ تێکدانی ئاشتی‌و ئاسایشی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست تا بەو جۆرە ڕێگە بۆ دزە کردنی بیروبۆچوونی ڕوخێنەر خۆش بکەن[30].

---

(30) دیارە مەبەستی کۆلۆنێل ئێلفینستۆن لێرەدا بیروباوەڕی لیبراڵ‌و چەپڕەوە، تایبەت کۆمۆنیزم.

بڵاوكراوەیەكى خۆیبوون لە ساڵى ١٩٢٨دا وێنەى ڕەنگاورەنگى ئاڵاى كوردستانى بەسەرەوەیە

وەك گوتمان سەدەى حەڤدەمین كورد دژى ئێرانییەكان یاریدەى توركیان دا، تۆ بڵێى لە دواڕۆژێكى نزیكدا ئەوان بە هەمان دەستوور ئامادە بن دژى فارس‌و تورك یاریدەى رووسەكان بدەن؟.

بەڵگەى تەواوى ئەوە بە دەستەوە نییە كە رووسەكان دەیانەوێت بزووتنەوەى رزگاریخوازى كورد ئاراستەى خزمەتى ئامانجەكانى خۆیان بكەن، بەڵام بەڵگەى تەواوى ئەوە بە دەستەوەیە كە كۆى پارچەكان بەڕاستى وێنەیەكى دڵگیر پێك دەهێنێت[31].

---

(31) مەبەستى نووسەر ئەوەیە كە برایەتى‌و پێكەوە ژیانى نەتەوە جیاكانى ڕۆژهەڵاتى ناوەڕاست بە تەبایى ئامانجێكى بەرزى ئەوتۆیە كە دەتوانرێت بهێنرێتە دى.

راوەستاوان: حەسەن ئاغا حاجۆ، مقداد جەمیل پاشا، محەمەد جەمیل پاشا، مەمدووح سەلیم، عومەر ئاغا شەمدین، جەلادەت عالی بەدرخان، کامەران عالی بەدرخان، عەلی ئاغا زولفۆ، جەمیل حاجۆ، د. ئەحمەد نافز، کورێکی دیکەی جەمیل پاشا، پاسەوانێك.

دانیشتووان: حاجۆ ئاغا هەڤێرکی، خەلیل رامی، قەدری جەمیل پاشا.

دانیشتووانی رێزی پێشەوە: ئەکرەم حاجۆ، منداڵەکەی دیکەی لای چەپ نەوەی جەمیل پاشایە

(دیاریی سینەمخانی جەلادەت بەدرخان)

دوای تەواو بوونی جەنگی یەکەمی جیهان (١٩١٤–١٩١٨) ئاڵوگۆڕە سنوورییەکان بوونە هۆی ئەوەی بیست هەزار کوردێك ببنە هاووڵاتیی کۆماری ئەرمینیای سۆڤیەتی[32]. رووسەکان توانییان لەناو ئەم کۆمەڵگا بچووکەدا هەستی

---

(32) لە دێر زەمانەوە کورد لە ئەرمینیا دەژین، زۆربەی کوردی ئەرمینیا ئێزیدین کە لە دەست زوڵمو زۆری موسڵمانان بەگشتیو عوسمانییەکان بەتایبەتی پەنایان بردە بەر ئەو بەشەی ئەرمینیا کە لەناو خاکی رووسیای چارەکان (قەیسەرەکان)دا بوو بۆیەکا دەستی عوسمانییەکانیان نەدەگەیشتیو دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩١٧ ئەو بەشەی ئەرمینیا بووە یەکێك لە کۆمارەکانی ناو یەکیەتی سۆڤیەتو کوردیش بە بەشێکی زۆر لە مافەکانی خۆی گەیشت.

نەتەوەیی کورد لە هەموو ڕێگەیەکەوە گۆش بکەن و ناوەندێکیان بۆ هەستی نەتەوەیی کورد پێکەوە نا کە لە سەرانسەری جیهانی کوردەواریدا هەست بە ڕەنگدانەوەی دەکرێت.

کاتێک هاوپەیمانەکان لە ساڵی ١٩٤١دا هاتنە ناو خاکی ئێرانەوە کوردی باکووری ئێران بە گەرمی پێشوازیی رووسەکانیان کرد، بەڵام هەرچۆن بێت دوای ئەو حەماسەی سەرەتا ئەو کوردانە تووشی خەیبەت بوون لەو هەڵوێستە ڕاستەی رووسەکان بەرانبەریان وەریان گرت و پێچەوانەی هەڵوێستی حوکمەتی تاران بوو[33].

کوردەکانی باشووری ڕۆژئاوای ئێران بە هەمان شێوازو هەست پێشوازیی هاوپەیمانانیان کردو کۆتایی بە ڕەوینەوەی خەونەکانیان هات، ئەوان بەڕاستی ئەوەیان پێ قووت نەدەچوو چۆن دەشێت بەریتانی و رووسەکان دوای ئەوەی شەڕیان دژی جوکمەتی ئێرانی سەر بە نازییەکان کرد[34] و بەریتانییەکان دوای ئەوەی لە عیراق شەڕیان دژی حوکمەتی عەرەبیی سەر بە نازییەکان کرد[35] ئینجا پشتی حوکمەتانی ئێران و عیراق بگرن، بەڵام تاڵ و کۆڕێکی کەم لە دیدی ئەو کوردانەدا رووی داوە کە جاران هەمیشە دژی گشت جۆرە هاوڕێیەتی (نزیک کەوتنەوە)یەک بوون لەگەڵ بەریتانیاو رووسیادا.

دوای ئەوە (سەرنجی کورد– ک.م.) دەربارەی هەڵوێستی رووس لە ئێران کەمێك داشكا، بەرلەوە رووسەکان زۆر پشتگیریی کوردیان لە ناوچە داگیرکراوەکاندا مەبەست بوو بۆ سەر پێ شۆڕکردنی کاربەدەستانی ئێران و لەو

---

(33) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بەم جۆرە هاتووە:

((after the first burst of enthuasism the Kurds Became rather disappointed at the correct attitude the Russians adopted towards them vis-à-vis the Government in Tehran)) (P.6).

(34) مەبەستی حوکمەتی ڕەزا شای پەهلەوییە کە ساڵی ١٩٤١ لەژێر فشاری سۆڤیەت و ئینگلیزدا ناچار بوو خۆی بدات بە دەستەوەو نەفی کراو بە غەریبی کۆچی دوایی کردو پاش چەند ساڵێك تەرمەکەی هێنرایەوە تاران.

(35) مەبەست حوکمەتەکەی ڕەشید عالی گەیلانییە کە ساڵی ١٩٤١ ڕوخێنرا.

بووارەدا لە هەر شوێنێك (ئێرانییەکان– ك.م.) هەستی کوردیان برینـدار بکردبایـە ئەوان یەکسەر بۆ ئەو مەبەستەی خۆیان دەیانقۆستەوە.

کەمێك دوورتر، لە باشوور فەرمانبەرانی کونسوڵخانەی رووسیا لە کرمانـشا بـە ناوچە کوردەوارییەکاندا گەڕان‌و هەستی دڵسۆزییان بەرانبەر خەڵکەکەی دەربڕی. ساڵی ١٩٤٣ سیاسەتی رووسیا بەرانبەر کورد چالاك‌و ئیجابی تر بوو، لەو ڕۆژانەدا (ژیانا کورد)(36)(*) کە ڕێکخراوی نەتەوەیی کوردی‌و هەستی کۆمۆنیزمیی هەبوو لە کوردستانی رووسیا(37) کەوتە چالاکی.

دەرکەوت مەڵبەندی ئـەو ڕێکخـراوە دەوروبـەری مـەهابادە، واتـا شـاری قـازی محەمەدی بەناوبانگ کە لە نزیکەوە پێوەندیی بەو ڕێکخراوەوە هەبوو(38).

---

(36) لە لاپەڕەی حەوتی دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە (Jiana Kurd) کە دیارە مەبەستی کۆمەڵەی ((ژیانەوە یا ژیانی کورد)) ە کە هەر بە ((ژ.ك.)) ناودەبراو لەو ڕۆژانەدا بە ڕەهبەریی زەبیحی دامەزرا بوو. خوالێخۆشبوو مامۆستا زەبیحیم لە نزیکەوە دەناسی، پیاوێکی چوست‌و چالاك‌و زمانزان بوو، کورد واتەنی چەشنی دانی مار زیرەك بوو، تەنانەت هەر لە زووەوە خەڵکی ئازناوی عولەمایان بۆی هەڵبژاردبوو.

(*) ((سەرچاوەکان لەسەر پرسی (ژ.ك) جیاواز و جۆراوجۆرن، هەنـدێ سەرچـاوەی دیکـە بـاس لـەوە دەکەن هەردوو پیتی (ژ.ك) لەبری (ژیانـەوەی کوردسـتان) بوویێـت، لـەم بارەیـشەوە پاسـاوی خۆیـان هەیە، بەنموونە: "جووتیاری حاجی تۆفیقی هەورامی" لەم بارەیەوە، کە لەبەدوا داچوونی ئـەم جـۆرە بابەتانە زۆر وردە، بابـەتێکی بڵاوکردۆتـەوە، هـەروەها "حامیـدی گەوهـەری" کتێبێکـی بەناوونیـشانی (ژیانەوەی کوردستان) هەیەو بەم دواییانە لەلایەن دەزگای ئاراسەوە بۆی چاپ کراوە. ئەوەی شـایەنی باسە "عەبدولڕەحمان زەبیحی"، کە د.کەمال لەم پەراوێزەدا بەرەهبەری ئەو کۆمەڵەیەی داناوە، خۆی وتارێکی لەڕۆژنامەی (خەبات)ی ئاشکرای شەستەکان نووسیوە، وا دیـارە ئـەو بەرێزانـەش سەرچـاوەی بۆچوونەکانیان هـەر وتارەکـەی ئـەم ژمارەیـەی ڕۆژنامـەی (خـەبات) بـووە. ئـەوەی بـەبیرم مابـێ ئـەو ژمارەیەی ڕۆژنامەکەش (١٩٠) بووە، چونکە جارێکیان لەسەر ڕاسپاردەی کاك جووتیار خۆم بۆیم فۆتـۆ کردووەو ناردوومەتە سوێد ـ ع. زەنگەنە))

(37) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت (in Russian Kurdistan) (P.7)، هەڵبەت زاراوێکی لەو جۆرە نییە، دیارە مەبەستی ئەو ناوچانەی کوردستانە کە ئەوسا بەدەست هێزەکانی یەکیەتی سۆڤیەتەوە بوون.

(38) زەبیحی دەیزانی کۆمەڵەی ((ژ.ك)) پێویستی بە کەسایەتییەکی وەك قازی محەمەدە تاوەکو بتوانێت باشتر کار بکاتە سەر هەموو چین‌و توێژەکانی کۆمەڵگای ئەوساکەی کوردستان، بە کۆمەڵانی خەڵکیشەوە.

آزادی

کۆمەڵە کە بووە هێزێکی بزووێنی دیاری بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد دەستی کردە بڵاو کردنەوەی گۆڤاری[39](نیشتمان) کە تەواو بەلای بیروبڕوای سۆشیالیزمیدا دەیشکاندەوە.

دواتر ناوی کۆمەڵەکە گۆڕدرا بە (کۆمەڵا کورد)[40] بۆ جیاکردنەوەی لە (پارتی تودە) کە ئاشکرا سەر بە رووسیا بوو، بەڵام کوردی مەهاباد بە چاوی گومانەوە دەیڕوانییە تودە.

تا دەهات دەنگوباوی پاریدەی رووس بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ پەرەی دەسەندو رووسەکان چاپخانەیەکی کوردییان دایە قازی محەمەد.

ساڵی ١٩٤٤ دوو گۆڤاری کوردیی دەرچوون کە هەردووکیان ئاشکرا رێبازی کۆمۆنیستیان گرتە بەر، یەکەمیان ناوی (ئازادی) و دووەمیان ناوی (یەکیەتی تێکۆشین) بوو[41]. لە کاتێکدا (نیشتمان) کوردی هان دەدا بۆ یەکگرتن لەپێناوی

---

(39) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: (P.7) ((it published paper called Nishtman))

(paper)یش لە زمانی ئینگلیزیدا گەلێك مانای هەیە، یەکێك لەو مانایانە بۆ بواری رۆژنامەنووسیی بە واتای رۆژنامە نەك گۆڤار بەکار دێت.

(40) هەر بە (کۆمەڵە) نەك (کۆمەڵا) ناو دەبرا.

(41) رۆژنامەی ((ئازادی)) و گۆڤاری ((یەکیەتی تێکۆشین)) لەلایەن دەستە کۆمۆنیستەکانی کوردی عێراقەوە، نەك ئێران، دەردەکران.

داواكردنی مافەكانیانداو داوای لە سەركردە دەرەبەگەكان دەكرد خۆیان بگەیێننە ئاستی ژیانی هاوچەرخ[42]، (ئازادی) خۆی لە بابەتی نەتەوەیی لا دەداو لە بریتی ئـەوە داوای لـە كـورد دەكـرد یـەك بگـرن دژی كۆنەپەرسـتی و ئیمپریـالیزمو كۆلۆنیـالیزم، بـە ئاشـكرایش دژی بـەریتانیا بـوو. هـەمان كـات (ئـازادی) پڕوپاگەندەشی بۆ یەكیـەتی كـوردو عـەرەب دەكـرد، بـەڵام ئـەم ڕێبـازە بـە دڵـی زۆربەی خوێنەرانی كورد نەبوو.

سـاڵی ١٩٤٥ قـازی محەمـەد لـە مـەهاباد، بـە ڕەزامەنـدیی رووسـەكان، میلیـشیایەكی كـوردیی دامـەزران، وەك دەشـڵێن لـە ڕێگـەی ئەفـسەرە كـوردە هەڵهاتووەكان لە سوپای عیراق رووسیا دەستی لە ڕاپەڕینەكەی مەلا مستەفادا لە ناوچەی بارزاندا هەبووەو ئەو ئەفسەرانەیش چوون بۆ یاریدەدانی.

لە ڕۆژانی ئەو بێنەو بەرەیەی بەهاری ساڵی ١٩٤٦دا، سەبارەت بە كشانەوەی رووسـیا، لـە ئازەربایجـانی (ئێـران– ك.م.) دروسـت بوویـوو قـازی محەمـەد حوكمـەتێكی كـوردیی سـەربەخۆیی لـەژێر سـایەی رووسـەكاندا دامەزرانـدو مـەلا مستەفـایش ببـووە (كـەسایەتییەكـی گـەورە)[43] وەك سەركـردەی هێزە

---

(42) مەبەستی لەوەیە بڵێت ((ژ. ك.))و ((نیشتمان)) وەك ((ئازادی)) توندڕەو نەبوون.

(43) تێ نەگەیشتم بۆچ كۆلۆنێل ئێلفینستۆن ئەو دوو وشەیە (كەسایەتییەكی گەورە)یەی خستۆتە نێوان دوو جووت كەوانی پچووكەوە: ((Splendid figure)) تۆبڵێی پیاوانی وەك قازیو بارزانی بەلای ئێلفینستۆنەوە كەسایەتیی گەورە نەبووبن ؟.

چەکدارەکانی مەهاباد. هەر لەو دەورووبەرەدا (قەلەباچکەیەکی شوومی تر)ی بە گوێبەند[44] لە مەهاباد پەیدا بوو کە ناوی حەمە ڕەشیدە[45] و پایزی ساڵی ١٩٤٤ دژی حوکمەتی رووسیا یاخی بوو، حەمە ڕەشید، لەوکاتەوەی لە ئێران دوور خرابۆوە عیراق، لە شاری سلێمانی لەژێر چاودێریی میریدا دەژیا.

دوا بەدوای ئەوەی رووسەکان لە کەلی شەیتان هاتنە خوارێو تەنانەت بەر لەوەیش قەوام سەڵتەنە ببێتە سەرەك وەزیران ڕێگەیان دایە هێزەکانی سوپای ئێران ئازەربایجان داگیر بکەنەوە، ئیتر ئەوان دەستیان لە قازی محەمەد هەڵگرتو لەوساوە نازانم چی بەسەر ئەو پیاوەدا هاتووە.

هەرچۆن بێت ئێمە باش لەوە گەیشتووین کە سیاسەتی رووس بەو جۆرە داڕێژراوە کەی بە پێویستیان زانی پاشەکشێ بکەنو هەر کاتێکیش دەرفەتیان بۆ هەڵکەوت دیسانەوە بیقۆزنەوە، بەڵام کەم گومان لەوە دەکەین ئەگەر دیسانەوە دەرفەتی لەباریان لە ئێران بۆ هەڵکەوتەوە پیاوێکی تری وەك قازی محەمەد، یا هەر ڕابەرێکی تری کورد ئامادە دەبێت یاریدەیان بدات بۆ ئەوەی بە مەرامەکانی خۆیان بگەن.

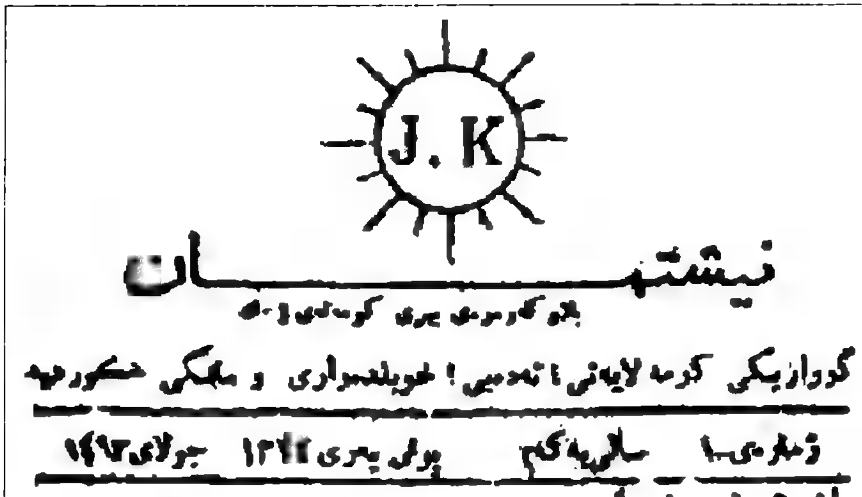
رووسەکان لە عیراق، دوور لە هاندانەکەی مەلا مستەفایش، تایبەت لە ڕێگەی پڕوپاگەندەوە نفوزی خۆیان هەیە. دەستەیەکی کورد لە بەغدا کە ناوی (پارتی رزگاری)یان لە خۆیان ناوە لە پەخشەکانیاندا دەربارەی مافی نەتەوەیی کورد ستایشی رووسیا دەکەنو ڕەخنە لە بەریتانیا دەگرن.

گومان لەوەدا نییە چ کوردی ئێرانو چ عیراقو چ تورکیا تا ڕادەیەکی زۆر کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی پڕوپاگەندەی رووسیا و حیزبی شیوعی دژی بەریتانیا.

---

(44) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت (P.8) ((another stormy petrel))، (Petrel)یش مەلێکی دەریاییە کە لە (ئەورەس) دەکاتو مەبەستی ئەو زاراوەیەیە کە بە عەرەبی (طائر الشؤم)ی پێ دەڵێن.

(45) مەبەستی حەمە ڕەشید خانی بانەیە.

هەمان کات بەڵگەش هەن کە بیروبۆچوونێکی وا لـەناو کـوردی سووریاشـدا هەیـە، تایبەت بەهۆی سەرۆکی حیزبی شیوعیی ئەو وڵاتەوە کە لاوێکی لێهاتووی کـوردە بەناوی خالید بەگداشەوە.

ئەی ئێمە لەم بووارەدا چی دەتوانین بکەین؟ جووتیاری کـورد کـە بـە دەسـت نەخوێندەواریو هەژارییـەوە دەناڵێنێـت کـەرەسـتەیەکی ئـەوتۆ بـۆ پروپاگەنـدەی کۆمۆنیزم پێك ناهێنێت. ئەو بایەخێکی ئەوتۆ بە سیاسەت نادات‌و هەمیـشە بـیری لای دەغڵ‌و دان‌و مەڕو ماڵاتەکەیەتی، هەرچی ئاغا، یا سەرەك هۆزە کوردەکانیشە قێزیـان لـەو شـتانە دێتـەوە کـە دەربـارەی بەلـشەڤیزم دەیانبیـستن‌و تـەواو بـە پێچەوانەی ژیانی خۆیان سەیریان دەکەن.

ئەگەر کورد، لە عیراق‌و باشووری ئێران، رێگەی ئـەوەی پـێ بـدرێت بـەراورد لەنێوان حیمایەی رووسی یا بەریتانیدا بکات دووەمیان هەڵدەبژێرێت، لە سووریاش هەمان وەڵام دەدەنەوە لەگەڵ جیاوازییەکدا کە لەوانەیـە هـەبن فەرەنـسەیان لـە هـەموان پێباشـتر بێـت چـونکە باشـتر دەیناسـن‌و فەرەنـسییەکان لـە سـاڵەکانی قەیمومەتدا (ئینتیداب) زۆر باش رەفتاریان لەگەڵ کردوون.

ئەگەر واز لە کورد بهێڵرێت لەوانەیە ئالوودەی وەرچەرخانێکی گەورە نەبن لـە ژیانیاندا، بەڵام کێشە لەوەدایە ئاخۆ وازیان لێ دەهێنن؟ مەترسییەکە لەوەدایە کە گەلێك کورد، تەنانەت دژ بە ئارەزووی خۆیـشیان، ناچار بـن حـەز بکـەن رووسـیا

بگەڕێتەوە. ئەوەی وا لە کورد دەکات بەو جۆرە سەیری رووسیا بکەن بێ هودە بوونیان لە چارەنووسی ڕەشیان. لەوانەیشە کورد هەبن چاویان بڕیبێتە بەریتانیا، لە ڕاستیشدا کوردی وا هەن، بەڵام ئێمە هاندانی کورد بۆ پشت بەستن بە بەریتانیا لە سیاسەتماندا نییە. ئەگەر ئێمە بتوانین قەناعەت بەو حوکمەتانە بکەین کە کورد لەگەڵیاندا دەژین بە سیاسەتێکی باشتر ڕەفتاریان لەگەڵ بکەن‌و دان بەوەدا بنێن کە تواندنەوەی کورد مەحاڵەو پێویستی بە سیاسەتێکی عادیلانەیە ئەوساکە ئەو کوردانە دەبنە هاووڵاتی باشی ئەو وڵاتانەی تیایاندا دەژین‌و ئیتر مەترسیی ئەوەیش کەم دەبێتەوە کە کورد بکەونە ژێر کاریگەریی پڕوپاگەندەی شیوعییەکانەوە.

پێویستە ئامانجی سیاسەتی ئێمە بریتی بێت لەوەی حوکمەتانی تورکیاو ئێران‌و عیراق هان بدەین گوێڕایەڵی سکاڵا ڕەسەنەکانی کوردو ئامادەی چاکسازیی بن لەبەر ڕۆشنایی ئەو سکاڵایانەدا. ئەوە بۆ خۆی باشترین ڕێگەیە بۆ بەرهەڵستی کردنی نفوزی سۆڤیەتی‌و ڕێگە نەدان بەوەی کێشەی کورد ببێتە هۆی شێواندنی ئاسایشی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست. ئایا کەسێك هەیە حەز لە تێکدانی ئەو ئاسایشە بکات(46).

من بۆ خۆم ڕێزی کورد دەگرم، پێشموایە هەموو یەکێك لە ئێمە کە هاوڕێی کوردی هەبێت پێویستە هانیان بدەین خۆیان ئامادە بکەن بۆ جۆرە ڕەفتارێکی وا باش تا جارێکی دی ئەوە بسەلمێنن کە کاتی خۆی سەلاحەددینی ئەیوبی سەلماندی، کورد دەتوانێت بەناوبانگترین هاووڵاتی بێت لە وڵاتێکدا کە کورد بۆ خۆی حوکمی ناکات.

ئیمزا

ئێلفینستۆن

تۆزدەی مارتی ١٩٤٧))(47).

---

(46) لە دەقی ڕاپۆرتەکەدا ئەم دوا ڕستەیە بە دەستخەت نووسراوەتەوە، وابێ دەچێت خەتی ئێلفینستۆن خۆی بێت.

(47) N.A., F.O., 371/61678, The Kurdish Problem, 1947, PP.817.

بەر لەم راپۆرتەو لە لاپەڕە پێنجی هەمان فایلدا دەقی ئەو نامەیە هەڵگیراوە کە وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی ڕۆژی چواردەی مارتی ساڵی ١٩٤٧ ناردوویە بۆ کۆڵۆنێل ئێلفینستۆن، ئەمەی لای خوارەوەش دەقی وەرگێڕدراوی ئەو نامەیەیە:

((وەزارەتی هەندەران،

١٤ی مارتی ١٩٤٧،

بۆ: کۆڵۆنێل إی. ئێلفینستۆن،

پەیمانگای مەلەکیی پرسە نێو دەوڵەتییەکان،

باڵەخانەی چاتهام ١٠،

شەقامی گۆڕەپانی جێمس،

لەندەن س. دەبل یو ١.

سوپاستان دەکەم لەمەڕ ئەو نامەیەی ڕۆژی هەشتی مارتتان کە وێنەی دەسنووسی وتارەکەتانی دەربارەی کورد لەگەڵدا بوو.

هیچ شتێك لە دەسنووسی ئەو وتارەدا نییە مایەی ئەوە بێت ئێمە لەگەڵیدا نەبین. گەلێك منەتبارمان دەکەن ئەگەر ڕێگەمان بدەنێ جارێکی دی ئەو وتارە کە وا وەك هاوپێچ بۆتانی دەنێرمەوە، بیبیننەوە.

ئێمە بە دڵ حەز دەکەین، ئەگەر لێتان زیاد نەبێت، ژمارەیەکی ئەو وتارە لە ئەرشیڤی خۆماندا هەڵبگرین. خۆ ئەگەر هاتوو ئەوەتان پێنەکرا ئەوساکە تکایە بۆ ماوەیەك دەسنووسەکەم بۆ بنێرنەوە تاوەکو بتوانم وێنەی لەسەر بگرمەوە.

ئیمزا

سێر ر. هاو))[48].

---

(48) Ibid, 14th March, 1947, To: Colonel E. Elphinston, Royal Institute of International Affairs, Chatham House 10, St. James Square, S.W.1.

یادداشتی دوکتۆر ئەحمەد
نافیز بەگ بۆ بێڤن

هەر ئەو مانگەی کۆلۆنێل ئێلفینستۆن ئەو ڕاپۆرتە دوورو درێژەی خۆی سەبارەت بە پرسی کورد ناردۆتە وەزارەتی هەندەرانی وڵاتەکەی، کوردێکی دڵسۆزی سووریایی، کە ناوی دوکتۆر ئەحمەد نافیز بەگە، بێ ئەوەی هیچ ئاگایەکی لە ڕاپۆرتە نهێنییەکەی ئێلفینستۆن بێت، یادداشتێکی گرنگی دەربارەی پرسی کورد ناردووە بۆ سێر بێڤنی[49] وەزیری هەندەرانی بەریتانی کە ئەو کاتە لە مۆسکۆ لە کۆنگرەیەکی وڵاتە هاوپەیمانەکان بووە.

لەراستەوە بۆ چەپ: قەدری جەمیل پاشا، د. نووری دەرسیمی، د. ئەحمەد نافیز، د. نورەددین زازا
(حەلەب ١٩٤٧/٨/١٦)

---

(49) سێر ئێرنێست بێڤن: ڕۆژی حەوتی مارتی ساڵی ١٨٨١ لەدایك بووە، لە هەرەتی لاوییەوە پێوەندیی بە نەقابە کرێکارەکانو سۆشیالیزمەکانی وڵاتەکەیەوە هەبووە، ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانی وەزیری کار (عەمەل) بوو، لە هەڵبژاردنی گشتیی ساڵی ١٩٤٥دا سێر ئێرنێست بێڤن ڕۆڵێکی گەورەی گێڕا بۆ ئەوەی ((پارتی کرێکاران)) سەرکەوێت بۆیەکا لەوساوە ئەتلی کردییە وەزیری هەندەران لە کابینەکەی خۆیدا، بێڤن، بە دەستووری چەرچل، زۆری دەخواردو زۆری دەخواردەوەو زۆر زۆریش جگەرەی دەکێشاو هیچیش وەرزشی نەدەکرد، لە دوای ساڵی ١٩٤٥وە تەندروستیی خراپ بوو،ڕۆژی چواردەی نیسانی ساڵی ١٩٥١ بە نەخۆشیی دڵ کۆچی دوایی کرد. بڕوانە:
((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol.5, Oxford University Press, 2004, P.P.601-6011.

شایانی باسە ئێلفینستۆن لە ڕاپۆرتەکەی خۆیدا کاتێک دێنە سەر باسی ((**خۆیبوون**)) ناوی ئەحمەد نافیز بەگی هێناوەو وەك گوتمان دەڵێت ((**کۆمەڵەکە لەلایەن لیژنەیەکی پێنج کەسییەوە بەڕێوە دەبرێت**)) کە دوانیان دوکتۆرن ((**یەکەمیان مەمدووح سەلیمی**[*] **خەڵکی حەسەکەیەو دووەمیان نافیز بەگە کە خەڵکی قامیشلییە**))[50].

یادداشتەکەی ئەحمەد نافیز بەگ لە دوو لاپەڕە پێکهاتووەو بە زوبانی فەرەنسی نووسراوەو[51] بە تەنها لە فایلێکی سەربەخۆی وەزارەتی هەندەرانی

(*) ((**مەمدووح سەلیم (١٨٩٣ – ١٩٧٦)**: ڕۆژنامەنووس و شۆڕشگێڕێکی کوردستانی باکوور بوو، خەڵکی (وان)ە نەوەك (حەسەکە)، ئەمە ئەگەر ئەم ناوەی وەکوو لەم بەڵگەنامەیەی سەرەوەدا هاتووە کەسێکی دیکە نەبوبێت، دوای تێکچوونی شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران پەڕیوە سووریاو لەوێ ئاکنجی بووە.
د. کەمال خۆی لەهەندێ لەنووسینەکانی باسی دەکات، تەنانەت خۆی لە سەرەتای حەفتاکاندا دیویە، ئاماژەشی بۆ ئەوە کردووە مامۆستا مەسعوود محەمەد بەبۆنەی کۆچی دوایی شیوەنێکی بەسۆزی بۆی کردووە، هەروەها باس لەوە دەکرێ ناوبراو کتێبخانەیەکی گەورەی لەماڵەوە هەبووە، ئەسکەندەر بەگ ناوێکی دیکەی ئەو زاتە بووەو لەنێو (خۆیبوون) پێی ناسراوە، لەساڵی ١٩١٢ و دواتر ئەندامی (**جڤاتی هێڤی تەلەبەی کوردان**) بووەو ماوەیەکیش سکرتێری ئەو کۆمەڵەیە بووە. لەساڵی ١٩١٩ دا، دوای هەمزەی مۆکسی، لەژمارە (٢١) بەدواوەی (ژین)دا بۆتە خاوەن ئیمتیازو بەڕێوەبەری لێپرسراوی ئەو گۆڤارە، دواتر بەرپرسیارێتی ڕۆژنامەی (ژین)ی هەفتانەی وەرگرتووە کە دوای جیابوونەوەیان لەکۆمەڵەی تەعالیی کوردستان بۆتە زمانی (**کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتیماعییەی کورد**) ، لەساڵی ١٩٢٥دا ماوەیەك هاتۆتە بەغداو لەوێ میوانی دوکتۆر محەمەد شوکری سەکبان بووە، تەنانەت دوو وتاریشی لەگۆڤاری (**دیاریی کوردستان**) بڵاوکردۆتەوە، لەیەکێکیاندا بەرگری لە (**جڤاتا هێڤی تەلەبەی کوردان**) کردووە، محەمەد ئۆزون ڕۆمانێکی تایبەتی بەناونیشانی (سیبیا ئەڤینێ) لەسەر ژیانی نووسیوە، بەداخەوە لەهیچ کام لەسەرچاوەکانی ئەنسکلۆبیدیایی ژیانی ناودارانی کورد، کە ئێستا لەبەردەستن، ناوی ئەو زاتە نەهاتووە، ئەوەی شایانی باسە پێشتر لەنووسینێکمدا من ساڵی (١٨٨٠)م بۆ لەدایك بوونی (**مەمدووح سەلیم**) دانابوو، ئەوەبوو دواتر د.جەمشید حەیدەری بەبەڵگەیەکی ڕەسمی ئەو ساڵەی بۆ ڕاست کردمەوەو بۆی سەلماندوم کە ئەو ساڵە ١٨٩٣ بووە، دیارە بەپێی تەمەن و ساڵی کۆچی دواییەکەی ناوبراویش بێت ئەوەی د. جەمشید ڕاسترە – ع. زەنگەنە)).

(50) N.A., F.O., 371/61678, The Kurdish Problem, 1947, PP.10.

(51) زۆر بە گەرمی سوپاسی برای بەڕێز **دوکتۆر نەجاتی عەبدوڵلا** دەکەم کە دەقی یاداشتە فەرەنسییەکەی ئەحمەد نافیز بەگم بۆی ناردە پاریس‌و ئەویش لە ڕێگەی پۆستەوە دەقی وەرگێڕانەکەی بۆ

حوکمەتی بەریتانیدا هەڵگیراوە[52]. دامێنی لاپەڕەی دووەمی یادداشتەکە ئیمزای دوکتۆر ئەحمەد نافیز[*] و مۆری (کۆمەڵەی کوردیی)ی بەسەرەوەیە، ناوی کۆمەڵەکە لەسەر مۆرەکە بە کوردیو فەرەنسی بەم جۆرە هەڵکەنراوە:

((LIGUE KURDE ،KOMEL E KURDI)). دوکتۆر نافیز لە یادداشتەکەیدا لە ڕێگەی بێڤنەوە داوا لە دەوڵەتە گەورەکان دەکات پشتی کورد بگرن بۆ دامەزراندنی ((کوردستانێکی یەکگرتووی سەربەخۆ))[53] ئەمەیش ناوەڕۆکی یادداشتەکەیە:

((بێروت، یازدەی مارتی ١٩٤٧،

بۆ: جەنابی بەڕێز بێڤن،

مۆسکۆ.

جەنابی بەڕێز

لەوەتی جەنگ کۆتایی هاتووە گەلی کورد ڕۆژانی تەنگانە لە ڕێگەی (کۆمەڵەی کورد)و چەندین ڕێکخراوی هەمە چەشنەوە رووی لە زلهێزەکان ناوە هەوڵ بدەن کۆتاییەك بۆ ئەو رەوشە دابنێن کە هەڕەشە لە بوونی فیزیکی گەلی کورد دەکاتو وەکی دیکە ڕەوشی ئاشتیی جیهانی، بە ئاشتیو ئارامیی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی نزیکەوە دەخاتە مەترسییەوە.

ژمارەی گەلی کورد نۆ ملیۆن کەسە، کورد خاوەنی خاكو زەویی خۆیەتی نەك کەمینەیەکی نەتەوەیی لە چوارچێوەی ئەو دەوڵەتانەدا کە کوردستانیان دابەش کردووە، کورد گەلێکە گشت تایبەتمەندییە پێویستەکانی هەیە بۆ ئەوەی سنووری سەربەخۆیی خۆی هەبێت.

سەر زوبانی کوردی بۆ ناردمەوە لە لەندەن. وا دیارە دوکتۆر نەجاتی عەبدوڵڵا یەکێکە لە لاوە هەرە دڵسۆزەکانی کورد بۆیەکا لە قووڵایی دڵەوە تامەزرۆی بینینیم.

(52)N.A.، F.O., 371/61547, Kurdish Situation, 1947, PP.1-4.

(*) ((لە پەراوێزێکی لاپەڕە ٢٦١ی ئەم کتێبەدا د. ئەحمەد نافز بناسە– ع. زەنگەنە))

(53) لە دەقی نامەکەیدا دوکتۆر ئەحمەد نافیز ئەم ڕستەیەی وا دارشتووە:

((United Independent Kurdistan)).

ئەو پرنسیپانەی لە کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانییەوە جاڕ دراون مافی ئەوە دەدەنە کورد داوای گەڕاندنەوەی حەقی زەوت کراویان بکەن. جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەو سێ دەوڵەتە سەرەکییەی کوردستانیان دابەش کردووە، واتا تورکیاو ئێران‌و عیراق، دەوڵەتانێکی خاوەن ڕابردوویەکی خوێناوین. بۆ ئەوەی نەچینە ناو وردەکارییەکانەوە هێند بەسە ئەوە وەبیر بهێنینەوە چۆن تورك لە دەورانی جەنگی گەورەدا ئەرمەن‌و ئینجا، لە ماوەی ئەم چارەکە سەدەیەی دواییدا، کوردیشیان ڕەشەکوژ کردووە، چۆن ئێران بە دەستووری سەدە ناونجییەکان مامەڵەی کوردی کردووەو چۆن لە عیراقیش ئاسووری– کلدانی‌و کورد ڕەشەکوژ کراون.

گومان لەوەدا نییە کورد چۆن لە ماوەی جەنگدا بە وەفا لەگەڵ هاوپەیمانەکاندا مایەوەو بە دەستووری ساڵی ١٩١٨ گشت متمانەو هیوایەکی خۆی خستبووە سەر بیرۆکەی دیموکراسیی‌و ئازادیی هاوپەیمانەکان، ئەوەی لە بەرپاکردنی شۆڕشی جەنەڕاڵ مستەفا بارزانی لە عیراق‌و دامەزراندنی کۆماری کوردیی مەهاباد بە سەرکردایەتی سەرۆکی گەورەیان قازی محەمەد لە ئێران، ڕەنگی خۆی دایەوە، وێڕای شۆڕشەکانی ساڵانی ١٩٢٥–١٩٢٦و ١٩٣٠و ١٩٣٨ لە تورکیا. کورد لە هەموو لایەکەوە ئەوەیان بە ڕاشکاوی دەربڕی کە دەیانەوێت بە ئازادی لە وڵاتی خۆیاندا بژین‌و ئەوەیش بە مافێکی سروشتیی خۆیان دەزانن، مافێك کە جاڕنامە یەك لەدوای یەکەکانی هاوپەیمانەکان دانیان پێدا ناوە.

بەڵام ئایا ئەوان (تاوانباران– ك.م.) لەو هەموو بەرپرسیی‌و ئەو هەموو خوێن ڕشتنە بە کوێ گەیشتن ؟، لەکاتێکدا لە نۆرینبورگ[54]و چەندین شوێنی دیکە تاوانکارانی دژە مرۆڤایەتی یا سزا دراون، یا خەریکە سزا دەدرێن. بەرانبەر بەوە بە چاوی خۆمان دەبینین حوکمەتی ئێران هێزەکانی خۆی ناردۆتە سەر کۆماری مەهابادو ئاواییەکانی کورد بۆمباباران دەکات‌و خەڵکانی بێ‌وەیی چەندین شاری هەمە چەشنە، بە مەهابادیشەوە، دەکوژرێن، فەرمانڕەوایانی عیراقیش شانازی

---

(54) نۆرینبورگ شارێکە لە ئەڵمانیا، دوای کۆتایی جەنگی دووەمی جیهان هاوپەیمانەکان لەو شارە دادگەیەکی بەرزیان بۆ دادگایی کردنی نازییەکان دامەزراند.

بەوەوە دەکەن تەنانەت مریشکی زیندووش لە ئاواییە کوردییەکاندا نەماون. ئێمە بە ئەوپەڕی نیگەرانییەوە ڕوو دەکەینە (نوێنەرانی– ک. م.) ئەو زلهێزانەی بەرپرسیاریی جیهانو دادپەروەریی‌و ئازادییان لە ئەستۆدایەو دەپرسین چۆن دەتوانن وا بێ خەم لێی دانیشتوون ؟.

ڕەوشەکە لە تورکیاش بە هەمان شێوەو شێوازە، وێڕای ئەوەی کە ستاستیکە فەرمییەکان ئەوە بەدیار دەخەن کە چوار ملیۆن دانیشتووی ئەو ناوچانەی وەك کوردستان ناسراون (بڕوانە نەخشەی نی. م. تورك کە لە ماوەی جەنگی جیهانیدا بڵاوکراوەتەوە) کەچی لەوێ (واتا لە تورکیا– ک. م.) کوردەکان ناتوانن تەنانەت بشڵێن ئێمە کوردین، ئەوان لەسەر پچووکترین بیانوو دەگیرێن‌و زیندانی دەکرێن، فەلاقە دەکرێن، دەکوژرێن، ناوچەکە لەرووی ئابووریشەوە بە جارێك وێرانەیە.

ئەگەر چەند لەبەرچاو گرتنێکی نێو دەوڵەتیی ڕێگر بن لەوەی دەمو دەست بیر لەوە بکرێتەوە کوردستانێکی یەکگرتوو و سەربەخۆ دروست ببێت، ئەوەی دەشێت‌و دەبێت دەمودەست بە جێگەی بگەیەنرێت ئەوەیە کە هێزە گەورەکان تەدەخول بکەن بۆ ئەوەی ڕەوشێکی بەرگە بۆ گیراوو مرۆڤانە بۆ کورد دروست ببێت‌و دان بە ئۆتۆمییەکەیاندا بنرێت لە چوارچێوەی ئەو وڵاتانەی تێیدان. ئێمە ڕێگە بە خۆمان دەدەین سەرنجی جەنابی بەڕێزتان بۆ ئەوە ڕاکێشین کە ئەم هەڵوێستەی دەوڵەتانی خاوەن مەسەلەکە کە تەحەدای هەموو بیرۆکەیەکی دادپەروەری‌و ماف پارێزی دەکەن‌و هەڵوێستی خەمساردیی گەورە هێزەکان بەوە کۆتایی دێت کە گەنجانی دڵ گەرمی کورد بێزار بن، ئەوە هانیان دەدات هەموو باوەڕو گشت متمانەیەکیان بە ماف‌و دادپەروەری لەدەست بدەن.

بەلای ئێمەوە پێویستە پێ لەسەر ئەو خاڵە دابگرین‌و بە ڕاشکاوی بڵێین ئەگەر هاتوو سبەینێ گەنجانی ئاوەها لەناو موعاناتدا لە دایکبوون‌و دژی ئەم بێ دادییە ڕابوون‌و چەند چەمکێکی پوچگەرایی‌و بێ هوودەییان کردە هی خۆیان‌و ئەمانەیان تەرجەمە کرد بۆ کردەوە، چۆن دەکرێت ئەوانە سزا بدرێن ؟. ئەم گەنجە هاوچەرخانەی ئێمەی ئەم تێبینییانەتان بۆ دەنووسین داخۆ چ دەبینن بە چاوی خۆیان ؟، نیشتمانپەروەرانی کورد، ئەفسەرو ئەندازیارو نووسەرو مامۆستا هاوشان

لەگەڵ جووتیارو چیاییە نیشتمانپەروەرو چاکەکاندا یەکیان گرتووەو بە یەك دەنگ بۆ سەربەخۆیی خۆیان خەبات دەکەن، بەڵام لە وەڵامدا زۆر دڵ ڕەقانە بەر ڕەشاش دەدرێن‌و لە بەرانبەرو لە دیوەکەی دیکە لەیەك کاتدا لە لایەن ئێران‌و عیراقەوە بۆمباباران دەکرێن.

جەنابی بەڕێز: لەگەڵ سوپاسگوزاری پێشدەستیانەمدا تکایە ڕێزلێنانی لە هەمووان شایانتری ئێمە قەبووڵ بفەرموون.

مۆر:

ئیمزا: د.ئە. نافین))[55].

بێگومان دەبێت لاوانی کوردی سووریا لە هەرکوێ بن، ئەوانەی بە شیرێکی وا خاوێن گۆش کراون چاوو دڵی دوکتۆر ئەحمەد نافیز[*] و هاوەڵەکانی لە بەهەشتی بەریندا هێندەی تر رووناك بکەنەوە.

---

(55)N.A., F.O., 371/61547, Kurdish Situation, 1947, PP.1-4.

(*) **دکتۆر ئەحمەد نافیز بەگ (١٩٠٢–١٩٦٨)**: ئەویش هەر خەڵکی باکوور بووە، خەباتگێرێکی ماندوو نەناس بووە، بە بنەچە خەڵکی (پاخر مادن)ـە، کە شارێکە دەکەوێتە نێوان (دیاربەکر) و (ئالازین). ئەو تێکۆشەرە ولاتپارێزە لە باب و کالانییەوە هەر ولاتپارێز بوونە، (مەلا یوسف)ی باوکیشی کوردپەروەرێکی ژێهاتی بووە. (ئەحمەد نافین)، دوای خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە شارەکانی (مادن) و (دیاربەکر)، بە مەبەستی تەواو کردنی خوێندنی باڵا روو لە ئەستەنبوڵ دەکات و لەوێ خوێندنی پزیشکی تەواو دەکات. هەر لەو شارەشدا تێکەڵی کۆمەڵەو رێکخراوەکانی کوردان دەبێت، لەگەڵ بنەماڵەی (جەمیل پاشا) و بەدرخانییان نێوانی خۆش بووە، پەیوەندی بە **(کۆمەڵەی ئازادی)**یەوە کردووە، کە راپەڕینەکەی (شێخ سەعیدی پیران) دەستپێدەکات، ئەویش بەشدارییەکی کاریگەری تێدا دەکات، ئەوەبوو دواتر بەسەردا دەگیرێ. ساڵی ١٩٢٧ کاتێ هەڵبژاردنی شارەوانییەکان لە تورکیا دەستپێدەکات، ئەوەبوو (دوکتۆر نافین)یش لەسەر داوای خەڵکی (مادن) خۆی هەڵدەبژێرێ و دەبێتە سەرۆکی شارەوانی، لەوێدا نەخۆشخانەیەك بۆ شارەکە دروست دەکات، بەڵام ئەوەندەی پێناچێ، کەمالییەکان لێی هەڵدەگەڕێنەوەو لێناگەڕێن ئەوەندە لەسەر کارەکەی خۆی بمێنێتەوە، ئەوەبوو سەرۆکی هەموو شارەوانییەکانی کوردستان لادەدەن و (تورك) دەخەنە شوێنییان، بۆیە **(دکتۆر ئەحمەد نافین)** ناچار دەبێ بچێتە (دیاربەکر)، بەڵام لەوێش هەر وازی لێنامێنن، **(مستەفا تاڵی**

کوردە سوورییەکانی لەندەن

خۆشبەختانە ژمارەیەك لەو لاوە کوردە سوورییانەم ناسیوە کە نیشتەجێی لەندەنن. پیری موغانی ئەو کوردانە دوکتۆر جەواد مەلایە کە هەرئەوەندە زانیبووی من لێرەم پێوەندیی پێوە کردمو بیری خستمەوە چۆن ساڵی ١٩٧٢ کاتێك هێشتا قوتابی بووەو سەردانی بەغدای کردووە لە ((**کۆڕی زانیاری کورد**)) هاتۆتە لای منیش. دوکتۆر جەواد بە گەرمی ئامادەیی برایانەی خۆی بۆ هەموو یاریدەیەکی پێویست نیشان داو بەو بۆنەیەشەوە داوای لێ کردم سەردانی مەڵبەندی ((**کۆمەڵەی ڕۆژئاوای کوردستان**)) لە لەندەن بکەم، تایبەت ڕۆژی حەفدەی تەموزی ٢٠٠٧ چونکە، وەك گوتی، لەو ڕۆژەدا ((**کۆڕێکی ڕۆشنبیری**

شەرکسی) کە حاکمی کوردستان دەبێ و سیاسەتی (ئەتاتورك) لەناوچەکە جێبەجێ دەکات، زیاتر تەنگی پێهەڵدەچنێ و فەرمانی دادوەری بۆ دەردەکات، تا بینێرێتە (ئەزمیر)، ئەوەبوو (دکتۆر ئەحمەد نافیز) بە ماڵ و منداڵەوە لەگەڵ (نورەددین زازا)ی برای، کە دواتر لە سوریا پارتی دیموکراتی کوردی دامەزراندووە، سنوور دەبڕن و دەچنە سوریا، لەوێ سەرەتا لە حەلەب جێوار دەبێ، دواتر بەهاوکاری دۆست و برادەرانی دەچێتە دیمەشق و لەوێ ئاکنجی دەبێ. دیارە ئەوسا دەوڵەتی فەرەنسا، کە حوکمی ئەو وڵاتەی دەکرد و نێوانیشی لەگەڵ تورکیا خۆشبوو، نەیدەهێشت ڕۆشنبیرانی کورد لەناوچەی جزیرەو شوێنەکانی دیکەی کوردان بمێننەوە، بۆیە ماوەیەکی زۆری ویست تا ڕێگا بە ئەحمەد نافیز درا بچێتە ناوچەی (عەیندیوەر).

دوای خەباتێکی درێژخایەن، ئەوەبوو لە ساڵی ١٩٦٨دا ئەحمەد نافیز نەخۆش دەکەوێ و دەچێتە بێروت تا لەنەخۆشخانەی ئەمەریکی چارەی خۆی بکات، بەڵام لەوێ مردن پشتی لێ دەستێنێ و کۆچی دوایی دەکات، لەسەر راسپاردەی خۆیشی دەیبەن لە گوندی (دووگری) دەینێژن، دەڵێن بە هەزاران کەس لە کوردو عەرەب و ئەرمەنی و سریانی ناوچەکە، چووبوونە پێشوازی تەرمەکەی. دکتۆر ئەحمەد نافیز لە ژیانی خۆیدا هەر دۆست و خۆشەویستی خەڵك نیشتمانپەروەرانی کوردی ناوچەکە بووە، لەوانە (حاجۆ ئاغای هەفێرکی، عەبدولڕەحمان ئاغا عەلی یونس، هەمزە بەگی مۆکسی، حاجی موسا، حەسەن ئاغا حاجۆ، مەمدووح سەلیم)، هەروەها (جەلادەت بەدرخان) گۆشەیەکی لە گۆڤاری (هاوار)دا بۆ تەرخان کردبوو، بەردەوام بابەتی تەندروستی تێدا بڵاودەکردەوە. بەداخەوە لە کتێبخانەکەمدا نەکەوتمەوە سەر ئەو سەرچاوانەی لەبارەی ئەو زاتە نووسیویانە، بۆیە نەکرا چالاکییە سیاسییەکانی دیکە باس بکەم– ع. زەنگەنە)).

دەربارەی **پەرتوکێکی نوێی دوکتۆر ڕەزوان بادینی))** دەبەستن کە بە عەرەبی دوو ساڵ لەمەوبەر لە پاریس چاپی کردووە، بەر لەوەیش لە مۆسکۆ بە رووسی بڵاوی کردۆتەوە[56]. بەر لە ڕۆژی کۆڕەکەیان دوکتۆر جەوادو دوکتۆر ڕەزوانم لەو کۆڕەدا بینی کە ئێوارەی پازدەی تەمموز بۆ باسی مێژووی کەرکوکو دەروبەری بۆ منیان ساز کردبوو[57]، هەردووکیان لە بەشدارە چالاکەکانی ئەو کۆڕە بوون.

بەر لە بەستنی کۆڕەکە بە سەعاتێك منو شەهلاو نەجاتی خوشکم گەیشتینە مەڵبەندی ((**کۆمەڵەی ڕۆژئاوای کوردستان**)) چونکە دوکتۆر جەواد حەزی دەکرد پێشانگای کوردەواریی مەڵبەندەکەیان ببینین کە دڵو چاوی روون کردینەوە، لە نیمچە هۆڵێکدا گەنجینەیەك جلوبەرگو کڵاشو گەلێك کڵاو و کەلوپەلی کوردەواریی تر بە شێوازێکی ڕازاوەی سەرنج ڕاکێش لەنێو ئاڵای کوردستاندا دانرابوون، وەك گوتیشیان، ژمارەیەکی باش لە بیانییەکان سەردانی دەکەن. وێڕای ئەوە هەر لە تەنیشت پێشانگاکەوە کتێبخانەیەکی پچووك، بەڵام پڕ لە سەرچاوە، دەربارەی کوردی سووریا دانراوە، تایبەت ئەوانەی ((**کۆمەڵەی ڕۆژئاوای کوردستان**)) بڵاویکردوونەتەوە، وەك کتێبەکەی دوکتۆر جەواد خۆی کە لە لەندەن ساڵی ٢٠٠٥ بەم ناونیشانەوە بڵاوی کردۆتەوە: ((**کوردستانو کورد. نیشتمانێکی دابەش کراوو نەتەوەیەکی بێ دەوڵەت**))[58].

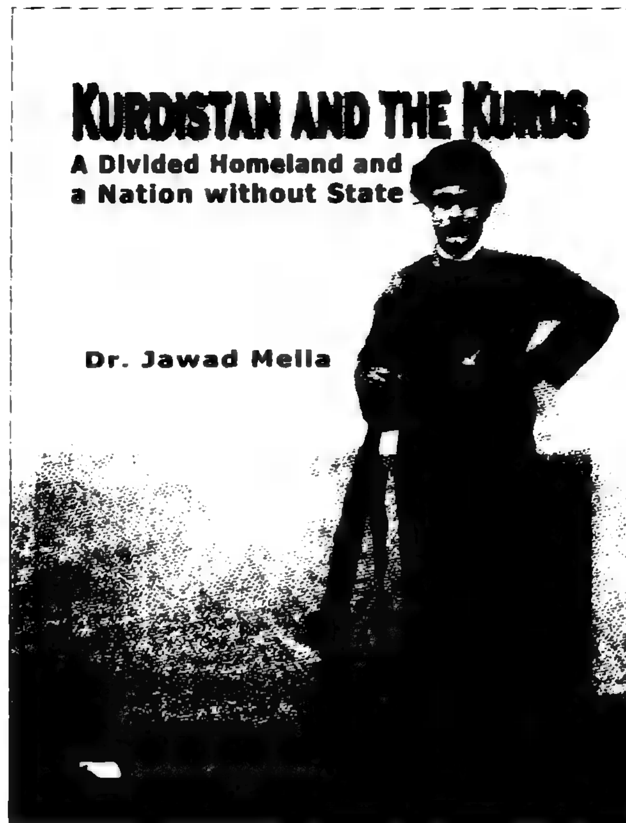
لەکاتی دیاری کراودا کۆڕەکە دەستی پێکردو دوکتۆر ڕەزوان بادینی بە کوردییەکی ڕەوان ئەوی مەبەستی بوو ڕایگەیاند، ئینجا ئامادە بووان، کە زۆربەیان کوردی سووریا بوون، کەوتنە وتووێژو پرسیار. دوکتۆر جەواد خۆی کۆڕەکەی بەڕێوە دەبرد، بەرلە کۆتایی داوای لە منیش کرد شتێك بڵێم. سەرەتا بە زوبانی

---

(56) د. رضوان بادینی، أكراد سوريا: موعد مع التأريخ، باريس، ٢٠٠٥، ١٩٥ صفحة.

(57) بەڕێز كاك شێركۆ حەبیب کۆڕەکەی بەڕێوە دەبرد، ئەویش یەکێکە لەو برا کوردانەی دانیشتووی لەندەن کە زۆر خزمەتیان کردووین، تەنانەت کاتی خۆی بۆ بەسەرکردنەوەم بە تایبەتی هاتبووە مانچستەر بۆ لام.

(58)Dr. Jawad Mella, Kurdistan and the Kurd. A Divided Home and a Nation without State, London, 2005, 296 PP.

کوردی گوتم لەبەر ئەوەی دۆستی نزیکی نەتەوەکەمان عبدلمنعم الاعسمو هاوسەرەکەی[59] لێرەن و کۆڕەکەیان گەورەتر کردووە، بۆیە من قسەکانی خۆم بە عەرەبی دەکەم. پاش ئەوە زۆر بە کورتی باسی پوختەی ناوەرۆکی ئەو بەڵگەنامانەی سەرەوەم، دەربارەی هەڵوێستی ڕەسەنی باوو باپیرانیان، بۆ کردن کە بێ ئەندازە پێیان شاگەشکە بوون، تایبەت لەو شوێنەدا کە سەرنجم ڕاکێشان

(59) برادەران گووتیان: عبدالمنعم الاعسم ئامادەی گشت کۆڕەکانی کوردان دەبێت، ئەو ڕۆژەیش بەر لە دەست پێکردنی کۆڕەکە بە ماوەیەك هاتو بێ ئەوەی هیچ لە دوکتۆر ڕەزوان بادینی تێبگات، چونکە وەك گووتم: ئەو بە کوردی قسەی دەکرد، خۆی و هاوسەری بێ ورتە لەپێشی پێشەوە دانیشتبوون، وا دیارە هەندێك جار شتێکی لە قسەکانی دوکتۆر ڕەزوان هەڵدەکڕاند چونکە بەسەر پشتگیریی خۆی دەردەبڕی.

بۆ ئەوەی هەردووك زاراوی ((كوردستانی سووریا))و ((كوردستانی ڕۆژئاوا)) لەو بەڵگەنامانەدا چەند جارێك بەكار هێنراون[60].

ئەو كاتەی خۆری پیرۆزی مەهاباد ئاوا بوو ماتەمینی سەرتاپای كوردستانی گرتەوە، بەڵام ئەوە بۆ خۆی، هەروەك چۆن لاپەڕەیەكی بایەخداری مێژووی نەتەوەكەمان بوو، بە هەمان شێواز وانەیەكی پڕ لە سوودی ئەو مێژووەیش بوو، وەك لە بابەتی داهاتووی ئەم كتێبەدا هەست بە گەلێك لایەنی نەزانراوی دەكەین.

---

(60) شاهۆ ئەمین كۆڕەكەی بۆ سەتەلایتی كوردستان تۆمار كرد، زۆرم پێ خۆش بوو كە زانیم هاوسەری شاهۆ كیژە كوردێكی سووریی قەشەنگە، بادینیو سۆرانیش زۆر بە باشی دەزانێت.

بابەتی حەوتەم

هەڵهاتن‌و خێرا ئاوابوونی خۆری مەهاباد

لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

پێشەکی

لە بابەتەکانی ئەم بەرهەمەدا، کەم ناو بە ڕادەی ناوەکانی مەهابادو کۆماری مەهاباد (کوردستان) دووپات بۆتەوە، هۆی ئەوەش لای هەمووان ئاشکرایە، نەدەکرا ئەو باس و خواسانەش لەم بابەتەدا کۆ بکەینەوە، چونکە هاوسەنگیی نێوان بەشەکانی کتێبەکە تەواو تێك دەچوو. ئەوەیش کە لەم بەشەدا بڵاوی دەکەینەوە، چمکێکی کەمی ئەو خەرمانە دەوڵەمەندو هەمە جۆرەیە، کە لەناو بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا ڕەنگیان داوەتەوە، ئەو بەڵگەنامانە پڕن لە لاپەڕەی نەزانراوو کەم زانراو، کە بێگومان دەتوانن مێژووی نووسراوەی هاوچەرخی کورد دەوڵەمەندتر بکەن، وێڕای ئەو وانە گرنگانەی کە پێویستە ڕابەرانی کورد، بەر لە هەمووان، دەرسیان لێ وەربگرن.

بێگومان لەدایکبوونی هەموو ڕووداوێکی مێژوویی، وەك مەهاباد، پێویستی بە ژانێکی دوورو درێژی کەم هاوتایە، ئەو ژانەی کاتی خۆی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد بە ڕەوایی ناوی ((ژانی گەل)) ی بۆی هەڵبژاردووە. بەر لە هەر شتیش پێویستە ئەوە وەبیر بهێنینەوە کە هۆی دەرەکی ڕۆڵێکی گەورەی لە هەڵهاتنی خۆری مەهابادا بینی، ئەگەر زۆرانبازیی نێوان زلهێزەکان و توندڕەویی نازییەکان و هەڵەکانی ڕەزا شای پەهلەوی نەبوونایە ئەو خۆرە پیرۆزە بۆی نەدەلوا خۆی لە گەردەلوولی ستەم و زۆرداری قوتار بکات.

لەگەڵ ئەوەیشدا نیشتمانپەروەرانی کوردستانی ڕۆژهەلات، لەپێناو ڕزگاریی گەل و نیشتماندا، عەودالی هەر دەرفەتێك بوون و لە هەر کونێیەکەوە بووبێت تا لەپێناو ئەو خەون و ئاواتەیاندا بیقۆزنەوە. بەهۆی هەڵە گەورەکەی هیتلەرەوە ،کە ساڵی ١٩٤١ هێرشی بردە سەر یەکیەتی سۆڤیەت و ڕووداوە گەورە یەك لەدوایەکەکانی ئەو هێرشە– بانگدانی جەنگ دژی ئەڵەمانیای نازیی لەلایەن سۆڤیەتەوەو داگیرکردنی خاکی ئێران لەلایەن هاوپەیمانەکانەوەو کەوتنی ڕەزا شا ڕێگەیان خۆش کرد بۆ هەڵهاتنی خۆری مەهاباد، ئەو ڕووداوە مێژووییە دەگمەنە لەناو کوردی کوردستان و دەرەوەی کوردستاندا ڕاستەوخۆ دەنگی دایەوەو بووە هۆی شڵەژاندنێکی کەم وێنەی گشت فەرمانڕەوایانی ئەو وڵاتانەی کوردستانیان بە سەردا دابەش کرابوو.

دەنگدانەوەی مەهاباد لە بەشەکانی تری کوردستاندا و
هەڵوێستی بەریتانیاو یەکیەتی سۆڤیەت
لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

بەڵگەنامەکانی ناو یەکێك لەو فایلانەی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی، کە پڕیە لە باس‌و خواسی دانسقەی ئەم بابەتە، لە کۆتایی ساڵی ١٩٤١وە دەست پێ دەکات، وا دیارە مەهاباد، بەر لە هەمووان، فەرمانڕەوایانی تورکیای تۆقاندووە. یەکەم بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلە، کە هەشتاو سێ بەڵگەنامەی تێدایە، بریتییە لە نامەیەکی ئەنتۆنی ئیدنی[1] وەزیری هەندەرانی بەریتانیا، کە ڕۆژی بیستی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤١، بۆ میخائیل مۆلۆتۆڤی[2] وەزیری هەندەرانی یەکیەتی سۆڤیەت ناردوویە، تیایدا باسی نیگەرانی زۆری تورکیای بۆ کردووە دەربارەی ئەوەی ((کوردەکان نیازیانە دەوڵەتێکی سەربەخۆ

---

(1) **ڕۆبەرت ئەنتۆنی ئیدن** (Robert Anthony Eden): ڕۆژی دوازدەی حوزەیرانی ساڵی ١٨٧٩ لەدایك بووە، خوێندنی بەرزی بە سەرکەوتوویی تەواو کردووە، ساڵەکانی جەنگی یەکەم براوە بۆ سەربازی، هەر لەو ساڵانەدا براکەی لەلایەن ئەڵمانەکانەوە دەستگیر کراوە، ئیدن بۆ خۆی لە شەڕگەکانی فەرەنسە بریندار کراوەو ساڵی ١٩١٧ میدالی سەربازیی پێدراوە، لە پایزی ١٩١٩وە دەستی کردە خوێندنی زمانە ڕۆژهەڵاتییەکان لە زانکۆی ئۆکسفۆرد، تایبەت فارسی‌و عەرەبی، ساڵی ١٩٢٢ بە پلەی شەرەف خوێندنی تەواو کردو یەکەمی دەورەکەی خۆی بوو، ئەندام پەرلەمانێکی چالاکی حیزبی موحافیزین بوو، لە سییەکانی سەدەی ڕابردووەوە، وەك دیپلۆماسییەکی سەرکەوتوو، ناوبانگی دەرکرد، کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣٥ بووە وەزیری هەندەران، ساڵەکانی جەنگی دووەم وەزیری هەندەرانی وەزارەتەکەی چەرچڵ بوو، ناوەندی پەنجاکانی سەدەی ڕابردوو بووە سەرەك وەزیران، گەلێك وتارو کتێبی هەیە، وێڕای یادداشتەکانی، کە لە چەند بەرگێکدا چاپ کراون، ژمارەیەکی زۆر میدال‌و خەڵاتی بەرزی پێ دراوە، ڕۆژی بیست‌و شەشی تەموزی ساڵی ١٩٦١ کۆچی دوایی کرد. بڕوانە:

((Oxford Dictionary of National Biography)),Vol. 17, Oxford University Press, 2004, PP. 664-679.

(2) **میخائیل مۆلۆتۆڤ**: وەزیری هەندەرانی ئەوسای یەکیەتی سۆڤیەت‌و یەکێك لە ڕەهبەرە دەست ڕۆیشتووەکانی ئەو وڵاتە بوو لە ڕۆژگاری ستالیندا (١٩٢٤– ١٩٥٣).

دابمەزرێنن))، مۆلۆتۆڤ لە وەڵامەکەی خۆیدا، کە ڕۆژی یەکی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٢ ناردوویە بۆ ئیدن، دەڵێت ((یەکیەتی سۆڤیەت نە ئاگاداری نیازێکی وای کوردەو نە ئاگاداری هەراویگری کوردی تورکیایە))[3].

سێ بەڵگەنامەی تری هەمان فایل بۆ ئەم بابەتە تەرخان کراون، وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی تورکیا ڕۆژانی دوو و پێنجو یازدەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٢ سێ نامە دەنێرێت بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی دەربارەی بارودۆخی کوردستانی ئێران، لەندەن حەزی کردووە مۆسکۆ بۆ خۆی ئەنقەرە دڵنیا بکات دەربارەی وەزعی کوردستان. شایانی باسە ئەو بەڵگەنامانە لەناو فایلەکەدا بەم ناونیشانەوە هەڵگیراون ((چالاکییەکانی کوردو هەڵوێستی حوکمەتی تورکیا))[4].

هەڵبەت حوکمەتی بەریتانی بۆ خۆیشی عەوداڵی ئەوە بوو لە نزیکەوە ئاگاداری گشت ئاڵو گۆڕەکانی مەهاباد بێت. ڕۆژی نۆی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٢ بۆلاردی[5] باڵوێزی بەریتانی لە تاران نامەیەکی تایبەتیی دەنێرێت بۆ وەزارەتی

(3)N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, Confidential, E 60/21/34, December 20, 1941 and January 1, 1942, PP. 3-9.

(4)Ibid, Kurdish Activities, attitude of the The Turkish Government, PP. 10-12.

(5) **سێر ڕیدەر ولیام بۆلارد** (Sir Rrader William Bullard): ڕۆژی پێنجی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٨٨٥ لە لەندەن لەدایك بووە، یەکێکە لە دیپلۆماسییە هەرە بەناوبانگەکانی بەریتانیاو جیهان لە سەدەی بیستەمدا، گەلێك لایەنی ژیانو کارەکانی سەرنج ڕادەکێشن، یەکەم کاری دیپلۆماسیی لە ئەستەموڵ لە دواڕۆژەکانی فەرمانڕەوایی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمدا بووە، دوای ئەوە بۆتە جێگری کۆنسوڵ لە تەرابزۆنو ئەرزیرۆمو بەو هۆیەوە کوردیشی لە نزیکەوە ناسیوە، کە هاوینی ساڵی ١٩١٤ کراوەتە کۆنسوڵی بەریتانی لە بەسرە بە کەڵەك لە دیاربەکرەوە بە دیجلەدا هاتۆتە بەغداو لەوێشەوە بە پاپۆڕ چۆتە بەسرە، شەش ساڵ لە عیراق مایەوە، ئینجا تا ساڵی ١٩٣٠ بە ڕیز لە عەرەبیی سعودیو یۆنانو حەبەشە کاری کردووە، دوای ئەوە چوار ساڵی وەك کۆنسوڵ لە مۆسکۆو لینینگراد بردە سەرو ئینجا تا سەرەتای جەنگی دووەمی جیهان بەڕیز بووە کارمەندی باڵوێزخانەکانی بەریتانیا لە سترازبورغ و ڕەباتو بێروتو جەددەو لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣٩یشدا، واتا سەرەتای جەنگی دووەم، بووە وەزیر موفەوەز لە تارانو ساڵی ١٩٤٣ هەر لەوێ بووە باڵوێز، لەو ساڵانەدا تاران شتی گەورەی بە خۆیەوە بینی، هی وەك ((**کۆنفرانسی سێ گەورەکە**)) (The Big Three) چەرچلو

هەندەران لە لەندەن دەربارەی هەڵوێستی یەکیەتی سۆڤیەت بەرانبەر بە کوردو بارودۆخی شاری ڕەزائییە (ورمێ)، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕاوی خاڵە سەرەکییەکانی ئەو نامەیەیە:

((لە تارانەوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

سێر ر. بۆلارد،

ژمارە ٤٢،

ڕاستەوخۆ.

١- بروسکەی ژمارە ٢٦٨٤تانو بروسکەی ژمارە ٦٠٦ی من بۆ ئەنقەرە.

باڵوێزی تورکیا بروسکەیەکی نیشان دام کە لە کۆنسوڵی تورکیاوە لە ڕەزائییە پێی گەیشتووە، ئەمەی لای خوارەوە ناوەڕۆکییە:

((کوردو ئەرمەنو ئاشووری پارتییەکیان بە ناوی ((ڕزگاری))ەوە دامەزراندوە کە هەڕەشە لە فەرمانبەرانی حوکمەت دەکات بۆ ئەوەی ڕەزائییە بەجێبهێڵن. ئەفسەرێکی پۆلیسو ئەو ئاشوورییانەی کە قەبوڵ ناکەن بدەنە پاڵ ئەم پارتییە کوژراون. باندە چەکدارەکان لە شاری ڕەزائییەو دەوروبەریدا تالانیی دەکەن. ڕۆژی سیو یەکی کانوونی یەکەمی ١٩٤١ سۆڤیەتەکان فەرمانیان داوەتە حاکمی شار ژمارەی پۆلیسی ڕەزائییە لە سەدەوە بهێنێتە خوارێ بۆ چلو پێنج ئەگینا بۆ خۆیان چەکی پتر لە چلو پێنج کەسیان دادەماڵن.

ڕۆزڤلتو ستالین، لەو کۆنفرانسەدا چەرچل لەنێوان ستالینو ڕۆزڤلتدا دانیشتبوو، بەرانبەریشیان بۆلارد لە نێوان ڤۆرشیلۆڤو مۆلۆتۆڤدا دانیشتبوو، لەسەر ڕۆڵی گەورەی لەو کۆنفرانسەدا بۆلارد خەڵات کرا. لەدوای جەنگەوە تەقاویت بوو، بەڵام هەر سەرقاڵی کاری دیپلۆماسیی بوو، لەنێوان ساڵانی ١٩٥١-١٩٥٦دا بووە بەڕێوەبەری ((مەعهەدی دیراساتی کۆمۆنوێلث)) لە زانکۆی ئۆکسفۆرد، نووسینی زۆرە، ساڵی ١٩٦١ بیرەوەرییەکانی خۆی بەم ناونیشانەوە بڵاو کردەوە ((The Camels must Go)) (حوشترەکان دەبێت بڕۆن)، ئەدەب دۆستو زمانزان بوو، گەلێك زمانی ڕۆژئاواییو ڕۆژهەڵاتیی دەزانی، ژمارەیەکی زۆر شەهادەی فەخریی پێدرابوو، ڕۆژی بیستو چواری مایسی ساڵی ١٩٧٦ کۆچی دوایی کرد. بڕوانە:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 18, Oxford University Press, 2004, PP.603-605.

٢- وەزیری هەندەرانی (ئێران- ك.م) ئەو هەواڵانەی پێ ڕاگەیاندم، گوتیشی لە ماکۆدا سۆڤیەتییەکان فەرمانیان داوەتە فەرمانبەرە فارسەکان ئەو شارە جێ بهێڵن چونکە ئازەری تاکە زوبانی فەرمیی ئەو شارەیە.

٣- من هیچ کاتێك هەواڵ بە باڵوێزی سۆڤیەتی ڕاناگەیەنم چونکە بڕوام بە ئەمانەتی نییە، وێڕای ئەوەی باڵوێزخانەکەیان گەلێك جێگەی گومانە، تەنانەت خودی وەزیری هەندەرانی (ئێران- ك.م.) بۆ خۆمی گێڕاوەتەوە چۆن باڵوێزی سۆڤیەتی چەند جارێك گلەیی لای وەزیر کردووەو پێی گوتووە: ئێوە هەمیشە لۆمەی سۆڤیەتییەکان دەکەن بێ ئەوەی جارێکیش چییە دژی بەریتانییەکان قسە بکەن. هەرچۆن بێت من، بە ڕەزامەندیی باڵوێزی تورکیا، قسەکانی کۆنسوڵی تورکم کردۆتە بنەمای قسەکانم لەگەڵ باڵوێزی سۆڤیەتدا، ئەو پاساوەیەش کە بۆم هێناوەتەوە ئەوەیە کە جیاوازیی سیاسیی نێوان ئێمەو ئەوان لەوانەیە کێشەمان بۆ دروست بکات، تایبەت ئەگەر بێتو لایەنێکی تر دەست لەو کارە وەردات. ئەوەیشم وەبیر باڵوێز هێنایەوە کە گفتم پێ داوە دەربارەی سیاسەتی خۆمان لەمەڕ کورد ئاگاداری بکەمو پێشم گووت: ئامادەم بە خۆشییەوە سەبارەت ئەوەو هەر لایەنێکی تری سیاسەتمان بەرانبەر ئێران ئاگاداری بکەم. باڵوێز نەیپرسی من چ مافێکم هەیە بابەتی سیاسەتی سۆڤیەتیی لە ئازەربایجان لەگەڵی بووروژێنم، بەڵام پشتی نەگرتم لەوەدا کە گووتم: ئەوە هەڵەی من بوو (چونکە شتێك نییە نهێنی بێت)[6].

٤- باڵوێزی سۆڤیەتی تۆمەتی ئەوەی دایە پاڵ حاکمی ڕەزائییە کە پیاوێکی موالی نییەو وەك نموونە ئەوەی گێڕایەوە کە چەکی داوەتە ژمارەیەك کورد لە گۆشەنیگای ئەوەوە گوایە ئەوانە کوردی (چاکن)[7]. باڵوێز خودی خۆی بەوە موقتەنیعە (چونکە هێشتا تەعلیماتی وەرنەگرتووەتەوە سەبارەت

---

(6) بەو جۆرە ئەو دوو وشەیە (group undec) خراوەتە نێوان دوو کەوانی گەورەوە کە لە پێوەندیی دیپلۆماسیدا بۆ حاڵەتێك بەکار دێت کە پێویستی بە شفرە نەبێت.

(7) لە دەقی بەڵگەنامەکە خۆیدا ئەو وشەیە بەم جۆرە خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوە:
For instance, he had given arms to some of the Kurds on the ground that they were ((good)) Kurds.

پرسیارەکانی لە دەزگا بەرپرسە سۆڤیەتییەکان) کە ئەگەر شتێکی وەك بزووتنەوەی رزگاریخوازیی لە ئارادا بێت ئەوە کارێکی عەفەوییە، یا کردەی حاکمە بۆ مەبەستە تایبەتییەکانی خۆی. لێشم پرسی بەرپرسە سۆڤیەتییەکان پشت بە چ بۆچوونێك بڕیاری کەم کردنەوەی ژمارەی پۆلیس‌و جەندرمەی ڕەزائییەیان داوە، بۆشم روون کردەوە کە بەرپرسانی بەریتانی کارێکی وایان لەو ناوچانەدا نەکردووە کە بەدەست ئەوانەوەن نەبا حوکمەتی ئێران ئەوە بکاتە بەڵگەی بێ دەسەڵاتیی پاراستنی ئاسایشی ناوچەکە. باڵوێز گووتی: دەزگاکانی ئاسایش لەگەڵ هاتنی هێزە چەکدارەکانی سۆڤیەتدا هەموویان رووخان، کاتێکیش وەزیری ناوخۆی (ئێران– ك.م.) داوای کرد رێگە بدرێتە حوکمەتەکەی بۆ دامەزراندنەوەی ئەو دەزگایانە لێیم پرسی چەند ژمارەی پۆلیس‌و جەندرمە پێویستن بۆ جێبەجێ کردنی ئەو کارە، ئەویش ئەو ژمارانەی بۆ ڕەزائییە گووت، بەڵام گووتیشی بۆ هەندێك ناوچە حوکمەت بە پێویستی دەزانێت ئەو ژمارەیە زۆرتر بێت، ئەوەی بەرپرسانی سۆڤیەت رازی بوون لەسەری.

٥– وەزیری هەندەرانی (ئێران– ك.م.) وێنەی ئەو تێبینییانەی بۆ ناردووم کە بیدەمە باڵوێزی سۆڤیەتی سەبارەت رووداوەکانی ڕەزائییەو ماکۆ، دەشڵێت حوکمەتی ئێران پێشنیاری کردووە لەشکر بنێرێتە ئەو ناوچانە. دواتریش بروسکەتان دەربارەی ئەم بابەتە بۆ دەنێرم))(8).

دوای ئەمە، دەربارەی هەمان بابەت، بروسکەیەکی بێ ئەندازە نهێنی دانراوە کە بەر لە ئەدرێس‌و ژمارەو هەر شتێکی دی ئەم دوو دێرە لەسەری سەرەوەی لاپەڕەکەدا نووسراوە کە تاوەکو ئەو ڕۆژەی ئەم بروسکەیەم دی لەناو ئەو هەزاران بەڵگەنامەو یادداشت‌و بروسکانەدا کە من دیومن، لە وێنەیم بەرچاو نەکەوتووە:

---

(8)N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, from Tehran To Foreign Office, Sir R. Bullard, No. 42, 9th January, 1942, Immediat, PP. 14-15.

((ئەم بروسکەیە یەکجار نهێنییەو پێویستە ئەو کارمەندەی وەری دەگرێت هەڵیبگرێتو نەیدات بە کەس))[9].

دوا بەدوای ئەمە ناوەڕۆکی بروسکەکە دەست پێ دەکات کە ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوەکەیەتی:

((لە تارانەوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

سێر ڕ. بۆلارد،

ژمارە ٤٨،

٩ی کانوونی دووەمی ١٩٤٢،

وێنەی بۆ:

دەلهیو ئەنقەرە ژمارە ٦و قاهیرەو بەغدا.

١- بروسکەی ژمارە ١٢٥٨تان.

حوکمەتی ئێران لەو بڕوایە دایە کە بزووتنەوە سەربازییەکانی ئەم دواییانە بۆ ماوەیەك ئەو مەترسییەی نەهێشت کە لە کورد لە ئارادا بوو. هەمان کات بڵاوکردنەوەی ئەو ڕاگەیاندنەمان، کە سیاسەتی ئێمە هەوڵ دەدات، هانی حوکمەتی ئێران بدات دەسەڵاتی بگێڕێتەوە کوردستانو هەموو سکاڵایەکی ڕەوا چارەسەر بکات قەناعەتی بە دڵسۆزیی ئێمە بە حوکمەتی ئێران کردو ئیدیعاکانی ڕەهبەرە کوردەکانی بە درۆ خستەوە کە گوایە حوکمەتی خاوەن شکۆی بەریتانیا پشتی بزووتنەوەی کوردی دەگرێت، ئەوەی ڕەهبەرە کوردەکان بەوانەیان دەگووت کە دوویان کەوتوون.

٢- وەزیری هەندەرانی (ئێران- ك.م.) دانی بەوەدا نا کە سەرکەوتنەکانی حوکمەتی ئێران بەسەر کورددا چارەسەر نین، بەڵکو پێویستە هۆکانی ناڕەزاییان چارەسەر بکرێن. هەرچۆن بێت لەو بڕوایەدا نیم کە بەرپرسیارە سەربازییە (ئێرانییەکان- ك.م.) لەگەڵ ئەم بۆچوونەدا بن. داوا لە حوکمەتی

---

(9) ئەمە دەقی ئینگلیزییەکەیەتی:

((This telegram is of particular secret and should be retained by the authorized recipent and no passed on)).

ئێران دەکەم دەربارەی نەخشەی چاکسازییەکانیان (لە کوردستان – ک.م.) ئاگادارمان بکەن چونکە دەمەوێت ئێوە زانیاریتان دەربارەیان هەبێت.

٣- ئەو پێی وایە، ئەوەی لە پەرەگرافی چواری بروسکەکەتدا ئاماژەت بۆ مەترسیی رووداني کردووە ئێستا لەوانە نییە روو بدات، بەڵام من رۆژی دوازدەی کانوونی دووەم لەگەڵ جەنەراڵ قوینان (General Quinan) باسی ئەوە دەکەم. بە داخەوە کوردێك نییە کە رێزی گشتیی هەبێت[10] تاوەکو بکرێتە حاکمی کوردستان))[11].

دوای ئەوە نۆرە دێتە سەر باڵوێزی بەریتانیا لە ئەنقەرە وەزیری هەندەرانی تورکیا ببینێت‌و دەربارەی هەمان بابەت ئاڵو گۆڕی بۆچوونەکانیان بکەن وەك لەم بەڵگەنامەیەدا رەنگی داوەتەوە:

((لە تورکیاوە،

لە ئەنقەرەوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

سێر هـ. کناتچبوول هۆگێسێن،

ژمارە ٦٩،

١٠ی کانوونی دووەمی ١٩٤٢،

وێنەی بۆ کوییەشێڤ ژمارە ٣و

تاران ژمارە ٥و بەغدا ژمارە ٩و

بێروت ژمارە ٨و قاهیرە ژمارە ٢٩،

تکا لە وەزارەتی هەندەران دەکەین وێنەی بروسکەی ژمارە سێمان بۆ کوییەشێڤ و وێنەی بروسکەی ژمارە هەشتیشمان بۆ بێروت بنێرن.

١. لە دیدەنی ئیمڕۆمدا لەگەڵ وەزیری هەندەرانی (تورکیادا– ک.م.) باسی پرسی کوردم لە کۆشەنیگای ناوەرۆکی پەرەگرافی دووەمی بروسکەی ژمارە بیست‌و

---

(10) دیارە مەبەستی ئەو کوردانەیە کە سەر بە تاران، یا لەندەنن.

(11)N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, from Tehran To Foreign Office, Sir R. Bullard, No.48, 9th January, 1942, Reported to Foreign New Delhi, Angora No.6, Cairo Saving, Baghdad Saving, P.17.

حەوتی مۆسکۆوە کرد. پێیم گووت: مۆلۆتۆڤ دەڵێت هیچ ئەساسێك نییە بۆ گومان کردن لە سیاسەتی سۆڤیەت، پێیشم ڕاگەیاند کە جەنابتان یادداشتێکتان دەربارەی بابەتەکە داوەتە ستالین، دەبێت تەعلیمات بۆ روونکردنەوەی ئەو باسە دەرچێت، دیارە ئەو کات شتەکان باشتر روون دەبنەوە. هەروەها باسی ئەوەیشم بۆی کرد کە مۆلۆتۆڤ گوتوویە: هیچ هۆیەکی سیاسیی گرنگ لە ئارادا نییە بۆ سۆڤیەت تا نیازی بێت سیاسەتی خۆی بشارێتەوە و هیچ هۆیەکیش بۆ نیگەرانی تورك نییە.

٢. هەروەها وەزیری هەندەرانی تورکیام لە بروسکەی ژمارە دووسەدو نەوەتو پێنجی کویبەشێڤ ئاگادار کرد، لە وەڵامدا گووتی: ئەویش ئەو بروسکەیەی پێگەیشتووە کە پێشنیار دەکات حوکمەتی تورکیا بۆ خۆی راستەوخۆ پێوەندیی بە حکومەتی سۆڤیەتەوە بکات.

٣. وەزیری هەندەران قسەکانمی کەمێك بە گومانەوە وەرگرتو گووتی: گەلێك یاری بە وشەی (سیاسەت) دەکرێت. لە وەڵامدا منیش پێیم گوت: ئەم وشەیە پێویستە هەموو شتێك بگرێتەوە بۆ داپۆشینیی ئەوەی ناو نراوە پیلانی سەربەخۆیی کورد، یان چالاکیی دژی ئەو دەوڵەتانەی کوردیان تێدا دەژی. وەزیری هەندەران قسەکەی خۆی دووپات نەکردەوە.

٤. هەرچی دەربارەی کوردی عیراقە، وەزیرم ئاگاداری ناوەرۆکی بروسکەی ژمارە هەزارو سێ سەدو شەستو پێنجی بەغدا کرد. ئەوەیشم پێی راگەیاند کە حەفتەی پێشوو کاتێك لە بەغدا بووم قسەم لەگەڵ باڵوێزی حوکمەتی خاوەن شکۆی بەریتانیاو سەرکردەی باڵای هێزەکانی (بەریتانیا لە عیراق- ك.م.) کردو هەردووکیان گووتیان: کوردی عیراق دابین کراونو هەردووکیشیان پێیان وایە کوردی عیراق سەرچاوە نین بۆ هیچ جۆرە نیگەرانییەك (قەلەق).

٥. دەربارەی کوردی سووریاش پێیم گووت کە لە حەلەب بووم کۆلۆنێل ئێلفینستۆنم دی‌و پێی ڕاگەیاندم کە جەلادەت بەدرخان ئەو گفتەی خۆی دووپات کردەوە، کە لە ئەسڵدا دابوویە جەنەراڵ وێیگاند (General Weygand) دەربارەی ئەوەی کێشە بۆ تورکە هاوپەیمانەکانمان دروست نەکەن.

٦. بە گشتی وەزیری هەندەرانی تورکیا لە بیروبۆچوونیدا دەربارەی کوردی هەموو شوێن، تەنها کوردی ئێران نەبێت، میانڕەو بوو.

٧. ئەو هەمان کات قەڵەقێکی زۆری دەربارەی چالاکییەکانی رووسیا لە ئازەربایجان دەربڕی.

لەگەڵ ئەم بروسکەیەدا بروسکەی ژمارە پەنجاو حەوتیش بنێرن بۆ کویبەشێڤو بروسکەی ژمارە هەشتیش بۆ بێروت))[12].

ژمارەیەك بەڵگەنامەی تریش لە هەمان فایلدا بۆ هەمان بابەت تەرخان کراون، بەڵام بێ ئەوەی شتێکی نوێیان تێدا بێت[13].

لە لاپەڕە بیستو حەوتی هەمان فایلدا ئەم بروسکەیەشی تێدایە کە خودی وەزیری هەندەرانی بەریتانی ئەنتۆنی ئیدن ناردوویە بۆ س. کریپس لە کویبەشێف، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوەکەیەتی:

((نهێنی،

إی ٣٢١/٢١/٣٤،

لە: میستەر ئیدنەوە،

بۆ: سێر کریپس، کویبەشێڤ،

ژمارە ١٦،

وەزارەتی هەندەران،

١٣ی کانوونی دووەمی ١٩٤٢.

سێر: لە کاتی گفتوگۆی ئەم ئێوارەیەمدا لەگەڵ باڵوێزی سۆڤیەتی (لە لەندەن– ك.م.) پێیم گوت: کە لە مۆسکۆ بووم لەگەڵ میخائیل مۆلۆتۆڤدا قسەم دەربارەی کورد کردو لەو بارەیەوە تێبینییەکم پێی گووت کە بریتییە لەوەی ئەو مەسەلەیە هێشتا نەچۆتە خانەی بەڵگەنامەیەکی دیپلۆماسییەوە، بەڵکو بریتی بوو

---

(12)Ibid, From Turkey, From Angora to Foreign Office, Sir Knatchbull Hungessen, No.69, 10th January, 1942, Reported to Kuibyshev No.3, Baghdad, No.9, Beirut No.29, PP. 19-20.

(13) Ibid, PP. 21-26.

لە تێبینییەك كە بۆ من ئامادە كرابوو، بۆیەكا بە شێوازێك دانەرێژرابوو بشێت بۆ ئەوەی پێشكەشی حوكمەتێكی بیانی بكرێت. ئێمە ئێستە وەڵامی مۆلۆتۆڤمان بۆ هاتۆتەوە كە تا ڕادەیەك بە شێوازێكی ڕەق داڕێژراوە، دوور نییە ئەوەیش ئەنجامی ئەو هەڵەیەی من بێت كە بەو شێوازە بەڵگەنامەیەكی (فەرمیم– ك.م.) پێشكەش بە حوكمەتی سۆڤیەتی كردووە، لەوانەیە هەر لەبەر ئەوەیش بێت كە وەزارەتی هەندەرانی سۆڤیەتی دروست لە مەسەلەكە نەگەیشتووە. م. مایسكی[14] پێكەنیو گوتی: من تەواو بەو جۆرە تێگەیشتمو هەڵبەت میخائیل مۆلۆتۆڤیش بە هەمان جۆر تێگەیشتووە، گوتیشی هەوڵ دەدات هەموو لایەنەكانی ئەو كارە بۆ حوكمەتەكەی خۆی روون بكاتەوە. دڵسۆزتان ئەنتۆنی ئیدن))[15].

ئەم بەڵگەنامەیەش كە ڕۆژی هەژدەی كانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٢ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەنەوە ناردوویە بۆ باڵوێزخانەی بەریتانی لە تاران بە هەمان شێواز داڕێژراوە، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕانەكەیەتی:

((ئەم بروسكەیە یەكجار نهێنییەو پێویستە ئەو كارمەندەی وەری دەگرێت هەڵیبگرێتو نەیدات بە كەس.

بۆ ئێران،

لە وەزارەتی هەندەرانەوە،

بۆ تاران،

ژمارە ٩٤،

١٨ی كانوونی دووەمی ١٩٤٢،

وێنەی بۆ:

ئەنقەرە ژمارە ١٢١،

كوییەشێڤ ژمارە ١٠٦.

---

(14) دیارە مەبەست لە م. مایسكی (M. Maisky) ناوی باڵوێزی سۆڤیەتییە لە لەندەن.

(15)N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, Secret, E 321/21/34, Mr. Eden to Sir S. Cripp (Kuibyshev), No.16, Foreign Office, January 13, 1942, PP. 27-29.

١– كە لە مۆسكۆ بووم تێبینییەکم دەربارەی وەزعی کورد پێشکەشی م. مۆلۆتۆڤ کرد کە ئەساسەکەی بروسکەکانی تۆو سێر هـ. کتاچبوولْ هەگێسێن بوو، ئەو تێبینییەش بۆ بەکارهێنانی من ئامادە کرابوو (واتا نەك بۆ ئەوەی لەگەڵ سۆڤیەتییەکاندا باسی بکەم– ك.م.)، لەبەر ئەوەیش کە بۆ پێوەندی کردن بە حوکمەتی سۆڤیەتییەوە ئامادە نەکرابوو بۆیەکا بە شێوازێکی ڕێکوپێك دانەڕێژرابوو، ئەم عیبارەتەی تێکەوتبوو:

((بەلای سێر بۆلاردەوە گەورەترین تەگەرە لەم بووارەدا ئەوەیە کە سیاسەتی سیاسیی سۆڤیەتی[16] لەو ناوچە داگیرکراوەی (ئێراندا– ك.م.) کە بەدەست سۆڤیەتەوەیە کاروباری لەلایەن دەزگایەکەوە دەبرێت بەڕێوە کە باڵوێزی سۆڤیەتی لە تاران کەم قسەی لای دەڕوات)).

یەکسەر ئەم هەڵوێستەم بۆ م. مایسکیو م. مۆلۆتۆڤ روون کردەوەو هەردووکیان دروست هەڵیانسەنگاند، بەڵام بۆ ئەوەی هیچ جۆرە لێکدانەوەیەکی نادروست نەیەتە کایەوە، کە لەوانە بێت کار بکاتە پێوەندیی تۆ بە هاوکارە سۆڤیەتییەکەتەوە (واتا باڵوێزی سۆڤیەتی لە تاران– ك.م.)، من جارێکی دی ئەوەی ڕوویدا بۆ م. مایسکیم روون کردەوە. پێشم گووت ڕاستێکەی شێوازی توندی داڕشتنی ئەو وەڵامەی من لە حوکمەتی سۆڤیەتەوە پێم گەیشت (بڕوانە بروسکەی ژمارە سەدو چوارم بۆ ئەنقەرە) لەوانەیە ئەنجامی ئەوە بێت کە وەزارەتی هەندەرانی سۆڤیەتی دروست لە هەڵوێستەکە نەگەیشتبوو. م. مایسکی جەختی ئەوەی کردەوە کە چ خۆیو چ میخائیل مۆلۆتۆڤ تەواو دروست لە وەزعەکە گەیشتوونو گفتیشی دا هەموو لایەنەکانی (ئەم بابەتە– ك.م.) بۆ دەزگاکانی حوکمەتەکەی بە ڕێکوپێکی روون بکاتەوە))[17].

---

(16) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بە ئینگیلیزی وا هاتووە:

((the main difficulty is that Soviet Political Policy…))

(17)Ibid, To Persia, from Foreign Office to Tehran, No. 49, 18th January, 1942, Reported to Angora No. 121, Kuibyshev No. 106, PP. 30-31

ئاڵو گۆڕە خێراکانی ئەو ڕۆژانەی ورمێ و دەوروبەری، کە سەرەتای وەرچەرخانێکی نوێ بوون، سەرنجی گەلێك لایەنی دەوڵەتییان ڕاکێشا. بەڵگەنامەی داهاتووی ناو هەمان فایل بریتییە لە نامەیەکی سێر ڕ. بۆلارد کە ڕۆژی چواردەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٢ لە تارانەوە ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتەکەی لە لەندەن دەربارەی ئەم بابەتە، وەك لە دەقی وەرگێڕانەکەیدا دەیبینین:

((له ئێرانەوە،
له تارانەوە بۆ وەزارەتی هەندەران،
سێر ر. بۆلارد،
ژمارە ٦٨،
١٤ی کانوونی دووەمی ١٩٤٢،
وێنەی بۆ:
حوکمەتی هندو ئەنقەرەو بەغداو قاهیرە، راستەوخۆ.
١- تکایە وێنەی بنێرن بۆ کویبەشێف لەگەڵ بروسکەی ژمارە بیستو دوومدا. ئەمەی لای خوارەوەمان لە تەورێزەوە پێ گەیشتووە:
نزیکەی چوار سەد کەس لە دانیشتوانی ڕەزائییە کە لە ئەشرافو بازرگانو کارمەندانی میری پێکهاتوون دوێنێکە گەیشتنە ئێرە (واتا تەورێز- ك. م.) کە لەتاو وەزعی ئەوێ هەڵهاتوون. لە رێگەی سەرچاوەی باوەڕ پێکراوەوە زانیومە کە چوار جەندرمە پێرێ لەسەر شەقامەکانی ڕەزائییە کوژراون، هەروەها چوار کەسیش لە کارمەندانی کۆمپانیای شەمەندەفەری بەها، وێڕای کوشتنی بێ وچانی خەڵکی بە هاندانی ئەو دەزگا تیرۆرستە بێ بەزەییانەی لە هەموو ئایینو قەومێکیان تێدایەو ئامانجیان تێکدانی تەختو تاراجی سەرجەمی دەزگا کارگێڕییەکانی تارانو دامەزراندنی حوکمەتێکی ناوچەییە لەژێر چاودێریی سۆڤیەتدا. سۆڤیەتییەکان دەورویەری دوو هەزار تا سێ هەزار سەربازیان لەوێ هەیە، بەڵام تەدەخولیان نەکردووە. حاکمی گشتی ڕەزائییەش داوای یاریدەی لە تاران کردووە چونکە ئاسایشی گشتی نەماوە.
٢- پێم وایە ئەو هەواڵانەی سەرەوە ڕاستنو هیچ گەورە نەکراون، وێنەی بۆ کویبەشێف- ژمارە هەشتاو دووی ڕۆژی پازدەی کانوونی دووەمی وەزارەتی هەندەران))[18].

(18) Ibid, From Persia, from Tehran to Foreign Office, Sir R. Bullard, No. 68, 14th January, 1942, Reported to Government of India, Angora, Baghdad, Cairo, Immediat, PP. 32-33.

دوای ئەوە گرنگترین زنجیرەی ئەم فایلە دەست پێدەکات و بریتییە لە حەڤدە لاپەڕە (ل ٣٤-٥١) کە سەرجەمیان بەڵگەنامەی بایەخدارن، چونکە بۆ بابەتی سیاسەتی یەکیەتی سۆڤیەت بەرانبەر کوردو ئازەر، لەو قۆناغەی جەنگی دووەمدا، تەرخان کراون. شایەنی باسە ئەو حەڤدە لاپەڕەیە هێند خوێنراونەتەوەو هێند سەرنجیان لەسەر نووسراوەو هێند بۆ وێنەگرتن یا بۆ هەر مەبەستێکی تر لە فایلەکە دەرهێنراون کە بەشێکیان پەڕپووت بوونو ڕیزی دانانەوەیان لەناو فایلەکەدا تەواو شێوێنرا بوو. وا لە خوارەوە بەڵگەنامە هەرە گرنگەکانیان، تایبەت ئەوانەیان کە لە رووی ناوەڕۆکەوە دووپات بوونەوەیان تێدا نییە، وەك خۆیان دەکەینە کوردی، لەبەر دڕاویی چەند شوێنێکی لاپەڕەکانیش ناچاربووین ئەو ڕستانە بپەڕێنین کە شوێنەکانیان لە بەڵگەنامەکاندا دڕاوە.

دووەم بەڵگەنامەی ئەم زنجیرەیە لە باڵوێزخانەی بەریتانییەوە لە تاران ڕۆژی پازدەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٢ نێردراوە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن، بریتییە لە دوو بەش، بەشی یەکەمیان سەعات یازدەو چل دەقیقە نێردراوەو بەشی دووەمیشیان سەعات دوو و نیوی هەمان ڕۆژ نێردراوە، وا لە خوارەوە دەقی وەرگێڕاوی هەردووك بەشەکە پێشکەش دەکەین:

بەشی یەکەم:

بەشی یەکەمی ئەو بەڵگەنامەیە بریتییە لە چوار خاڵ، کە لە لاپەڕەیەکی گەورەی دوو دیویدا تۆمار کراون، ئەمەیش دەقی وەرگێڕانەکەیانە:

((لە ئێرانەوە،

لە تارانەوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

سێر ڕ. بۆلارد،

ژمارە ٧٦،

١٥ی کانوونی دووەمی ١٩٤٢،

وێنەی بۆ:

حوکمەتی هند ژمارە ٣٦،

قاهیرە ژمارە ١٣،

بەغدا ژمارە ۲۳،

ئەنقەرە ژمارە ۱۱،

زۆر پەلە[19]

تکایە وێنەی ئەم نامەیە لەگەڵ بروسکەی ژمارە بیستو پێنجمدا بنێرن بۆ کوییەشێف.

نیشانە بە هەردووک بروسکەم ژمارە ٤۲و ژمارە ٦۸،

۱- باڵوێزی تورکیا (لە تاران- ک.م.) و حوکمەتی ئێران ڕۆژی سیازدەی کانوونی دووەم بە رەسمی پێیان ڕاگەیەندرا کە کوردەکان رەزائییەیان داگیر کردووەو فەرمانبەرە ئێرانییەکان لەوێ هەڵهاتوون. هەردووک لایان بە پێویستی دەزانن (لە ڕەزائییە- ک.م.) ئینزار جاڕ بدرێت، بەلام بڕواننە ناوەرۆکی ئەو بروسکەیەی کۆنسوڵی حوکمەتی خاوەن شکۆ لە تەورێزەوە ناردوویەو لە سەرەوە ئاماژەی بۆ کراوە. بەر لە بینینی ئەو بروسکەیە لە باڵوێزی سۆڤیەتم پرسی کە ئایا ئەو ئاگاداری هەواڵەکانی رەزائییەیە، لە وەلامدا گووتی: حاکمی شار ئیستیقالەی کردووەو ئەوێی جێهێشتووەو ئەو دەنگوباوێکی وای بڵاوکردۆتەوە، گووتیشی ئێستاکە لەوێ تەواو هێمنە. هەرچی باڵوێزی تورکیاو حوکمەتی ئێرانە لەو بڕوایەدان بارودۆخەکە بەو جۆرە نییە وەک رووس دەڵێنو زۆر بەڵگەش هەن کە ئەوە دەسەلمێنن.

۲- دەمێکە ئاماژەم بۆ ئەوە کردووە کە ئەوەی رووس دەیڵێن گوایە ئەوان دەست لە کاروباری ناوخۆ وەرنادەن تەواو پێچەوانەی ئەوەیە کە ئێمە دەیزانین. سەرەتای ئیحتیلال دوای ئەوەی چەکی جەندرمەو پۆلیسی شاریان داماڵی قایل نەبوون هاریکاریی بکەن بۆ دامرکاندنەوەی ئاژاوەکە. لە ئازەربایجان کاربەدەستی بێ کەڵکیان داناوەو رێگەی بەڕەلاییان داوەو لەوانەیشە هانی بدەن.

۳- بە پێی قسەی وەزیری هەندەرانی (ئێران- ک.م.) باڵوێزی سۆڤیەتی پێی گوتووە تاوەکو ئێستە چەند جارێک بروسکەی ناردۆتە مۆسکۆ دەربارەی ئەو داوایەی ئێران کە رێگەی پێ بدرێت ژمارەی جەندمەرکانی لە ناوچەکەدا زۆر بکات، بەلام تاوەکو ئێستە وەلامی وەرنەگرتۆتەوە. باڵوێزی (سۆڤیەتی لە

---

(19) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا خەتێک بەژێر (زۆر پەلە)کەدا هاتووە.

ئێـران ك.م.) هـیچ ناتوانێـت كـار بكاتـه سـەر بەرپرسـانی سـۆڤیەت لـە ئازەربایجان، تەنانەت وەك پێویستیشە ئاگاداری وەزعەكەی ناكەن، ئەوەیش نازانرێت كە ئایا مۆسكۆ خۆی ئـەو سیاسـەتە دادەرێژێت كـە پێویسـتە (لـە ناوچـەكەدا- ك.م.) پەیرەو بكرێت، ئەوان ئامادەن بـێ پـەروا وەپـشت گـوێی بخەن گـەر هەڵوێستێكی وا لەگـەڵ دیدیانـدا بگونجێت، بـەڵام بـە هـەر حـاڵ زەحمەتـە بەرپرسـیی كاربەدەسـتە ناوچـەییە سـۆڤیەتییەكان (لـەوەی روو دەدات- ك.م.) وەپشت گوێ بخرێت.

٤- یەكەم: بەرپرسە سۆڤیەتییەكان رێگەیان نەدا هێزەكانی سوپای ئێران بنكەی خۆیانیان هەبێت نەك لەو ناوچانەی ئێراندا (كە بەدەست ئەوانەوەن) بەڵكو لە هـەموو ئـەو ناوچـانەی تـریش كـە كەوتوونەتـە بـاكووری قـەزوێن- تـاران- مەشهەدەوە، وێڕای ئەوەی ئێرانییەكان تەنانەت مافی ئەوەشیان نییە خۆیان بە تەنها لە رێگەی جەندرمەوە ئاسایشی ناوچەكە دابین بكەن.

دووەم: بە درێژایی چەند حەفتەیەك دوای داگیر كـردن (سـۆڤیەتەكان- ك.م.) رێگەیان نەدەدایە جەندرمەو پۆلیسی ئێرانی چـەك هـەڵبگرن. حوكمـەتی ئێرانـی رایگەیاند ئەو شێوازەی سۆڤیەتییەكان لەم بووارەدا پەیڕەویان دەكـرد تـەنها بـە نیسبەت جەندرمەوە ژمارەیان بـەپێی شـوێنە جیاوازەكـان دەستنیـشان كردبـوو، هەرچی پۆلیسە هیچ تەحدیدێك بۆ ژمارەیان دانـەنرابوو، زۆریـش نییـە فـەرمانیان داوە ژمارەی جەندرمە لەو رێژەیە كەمتر بێت كە سەرەتا لەسەری رێككـەوتبوون. ئـەوە بـڕوای خۆمــە كــە تەحدیـدی ژمــارەی پــۆلیس نــەكرابوو چــونكە هــیچ رێكەوتننامەیـەكی نووسـراوە دەربـارەی ئـەو بابەتـە نییـە لـە چـەند خـشتەیەكی پەرپووت بەولاوە كە لە چەند شوێنێك ئاماژە بۆ ژمارەیان كـراوە. هەرچـۆن بێـت ئەگەر سۆڤیەتەكان بە راستی بیانەوێت، وەك دەڵـێن، یاریـدەی حوكمـەتی ئێـران بـدەن ئەوسـاكە هـیچ هۆیـەكی پەسـەند لـە ئـارادا نابێـت رێگـە نـەدرێت ژمـارەی جەندرمە زۆر بكرێت، تایبەت لـەو ناوچـانەدا كـە هـەمووما‌ن دەزانـین هـێمن نـین و بێبەشن لە وجـوودی هێـزی سـەربازی، بـە هـەمان دەسـتوور هـیچ ماناشـی نییـە فەرمان بدرێت دەربارەی كەم كردنـەوەی تەنانـەت ژمـارەی پۆلیسیش. فـەرمانی كەم كردنەوەی ژمارەی پۆلیسی تەورێز لە چوار سەدەوە بۆ دوو سەدو پـەنجا لـە

کاتێکدا دەرچوو کە بە پێی راپۆرتەکانی کۆنسوڵی خاوەن شکۆ کوردەکان بێ پەروا بە تفەنگەوەو تەنانەت بە ڕەشاشیشەوە هاتوچۆیان دەکرد.

سێیەم: ڕەهبەرانی کورد بردرانە باکۆ بۆ سەردانێکی ڕۆشنبیری[20]، وا دیارە زوو زوو دەعوەتو دەعوەتکاری دەکرێت.

چوارەم: هەرچەندە بەڵگەی تەواو دەربارەی ئەم خاڵە بە دەستەوە نییە، بەڵام گومان لەوەدا نییە کە بەگشتی ئەفسەرو قۆمیسەری سۆڤیەتی ئەوتۆ هەن، ئەگەر دەزگا فەرمییە سۆڤیەتییەکانیش نەبێت، ئەوان هەر کەمینەکان دژی حوکمەتی ناوەندیو کرێکاران دژی پارەدارانو باج دەران دژی میریو تورك زوبان دژی فارس زوبانو ڕاستێکە، هەموو مەیلێکی یەکنەگرتن هان دەدەن.

بەشی دووەمیش دێت.

وێنەی لێ نێردراوە بۆ کوییبەشێف بە ژمارە هەشتاو پێنجی وەزارەتی هەندەران)).[21]

بەشی دووەم:

بەشی دووەمی هەمان بەڵگەنامە بریتییە لە پێنج خاڵ کە لە لاپەڕەیەکی گەورەی دوو دیویدا تۆمار کراونو ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕدراوەکەیانە:

((لە ئێرانەوە،

لە تارانەوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

سێر ر. بۆلارد،

ژمارە ٧٦، بەشی دووەم،

١٥ی کانوونی دووەمی ١٩٤٢،

زۆر بە پەلە

---

(20) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت:((on a cultural visit)).

(21) N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, From Persia, From Tehran to Foreign Office, Sir R. Bullard, No.76, Reported to Government of India No. 36, Cairo No. 13, Baghdad No. 23, Angora No. 11, Most Immediat, P. 37.

٥- سەرەتا لەو بڕوایەدا بووم کە حوکمەتی سۆڤیەتی گشت کۆششێکی سەرەکیی خۆی بۆ دابەش کردنی ئێران دوا دەخات بۆ دوای قۆناغی کشانەوەو خۆی بە هەڵسەنگاندنی وەزعەکەوەو پەیدا کردنی سیخوڕەوە خەریك دەکات. هەرچۆن بێت ڕووداوەکانی ئەم دواییانەی ئازەربایجان ئاماژە بۆ نیازی دوورتر دەکەن، لەوانەیشە ئەوەی من دەیڵێم بە زەبری فشاری چەند هۆیەکی وەك ئەمانەی لای خوارەوە روو بدات:

یەکەم: سەرکەوتن بەسەر ئەڵەمانیادا، ئەوەی نەك تەنها سەنگی رووسیا لە ریزی هاوپەیمانەکاندا زۆر دەکات بەڵکو دەشبێتە هۆی ئەوەی زۆر حسێب بۆ ئێران نەکات.

دووەم: پتەو کردنی جێگە پێی رووسیا لە ڕۆژهەلاتی دوور[22].

سێیەم: لە نزیکەوە زانینی هەرەس هێنانی دەوڵەتی ئێرانی.

چوارەم: دڵسۆزی بەریتانییەکان بۆ حوکمەتی ئێران کە بووە هۆی ئەوەی پشتی کورد نەگرین، ئەوەی دەرفەتی بۆ رووسیا ڕەخساندووە کە خۆی بە دۆستیان لە قەڵەم بدات.

٦- هەرچۆن بێت هۆ بزوێنەکانی سیاسەتی سۆڤیەتی بەرانبەر ئازەربایجان بووە هۆی ئاڵۆزکردنی بارودۆخەکەو ئەوەیش بە مەرجێك چارەسەر دەکرێت ئەگەر بێتوو لە باکوور ڕەفتار لەگەڵ حوکمەتی ئێراندا بکرێت بەو شێوازەی ئێمە لە باشوور ڕەفتاری لەگەڵ دەکەین، واتا رێگەی بدرێتێ چەند بە پێویست دەزانن هێند جەندرمەو پۆلیسیان هەبێت کە پشت ئەستوور بن بە هێزێکی سەربازیی لەبار. ئەگەر ئەوە بەس بێت بێ هاریکاریی، یا هیچ نەبێت بێ دەست تێوەردانی بەرپرسانی سۆڤیەت...[23]. حوکمەتی سۆڤیەتی حەز ناکات ئەو

---

(22) وەك دەزانین لەو ڕۆژانەدا کۆمۆنیستەکانی چین بە سەرۆکایەتی ماوتسی تۆنگ لە گەرمەی خەباتدا بوون و جێ پێی شان کای شیکیان شلۆق کردبوو.

(23) لێرەدا لەنێو دوو کەوانی گەورەدا نووسراوە (grp. Undec) کە مەبەست لەوەیە بڵێت بۆمان نەخوێندرایەوە، دیارە لە باڵوێزخانەی بەریتانی لە تاران ئەوەی ڕەشنووسی بەڵگەنامەکەی چاپ

دەسـەڵاتە کەمـەیش بداتـە حوکمـەتی ئێـران، بۆیـەکا بـە پێویـستی دەزانم حوکمەتی خاوەن شکۆ ئەو بابەتە لەگەڵ حوکمەتی سۆڤیەتیدا، لەسەر بنەمای زانیارییەکانی تورکو کۆنسوڵخانەی خاوەن شکۆ لە تەوریز، بووروژێنێت.

٧- هـەراو بگرەکـەی ئازەربایجـان زیـانی زۆری بـە ئێمـەیش گەیانـد، بـەڵام ئـەو ڕاستییەی پێویـستە وەبـەر چـاو بگیرێـت ئەوەیـە کـە حوکمـەتی سـۆڤیەتی چاوەڕوانی شتێکی وەها نەبوون... [24]. ئەو هەڵوێستەی من پێشنیارم کـردووە پشت بەو سەرنجانە دەبەستێت کە لە پەرەگرافی داهـاتوودا باسـم کـردوون لـە خاڵی هەشتەمدا- ك.م.).

٨- یەکەم: هاندانی کـورد لـە بـاکوور بـاری سەرشـانی بەریتانییـەکان لـە باشـوور قورسـتر دەکـات. بـە هـەمان دەسـتوور کاربەدەسـتە سـەربازییە ئێرانییـەکان دەترسـێن بـەردەوام بـن لەسـەر کـارە سـەربازییەکانیان بـەرەو بـاکوور نـەبا ڕووسەکان بکەونە هاندانی کورد دژیان (زۆر باشە. کورد ئێستا هەست دەکـەن کە تەنها ڕووسیا دۆستی ئەوانن)[25].

دووەم: حوکمەتی تورکی تەنانەت لەوەیش پـتر نیازەکـانی سـۆڤیەت شـپرزەی دەکـەن (هەرچۆن بێـت ئێمـە لەمـەدا نـاتوانین پـشت بـە تورکیـا ببەسـتین، ئێمـە شەڕمان لەگەڵ ئەڵمانە بۆیەکا دەتـوانین- هـیچ نـەبێت لـەم قۆناغـەدا- تورکیـا وەپشت گوێ بخەین).

سێیەم: بۆچوونێکی وەك ئەوەی ئازەربایجان، لەلایەن ڕووسەوە، هان دراون بۆ ئەوەی لە ئەنجامدا وڵاتەکەیان بخرێتە سـەر ڕووسـیا دەبێتـە هـۆی لـەکار خـستنی وەزارەتـی جـەنگی ئێـران کـە خـۆی لـە خۆیـدا ناتوانێـت بـەرەنگاری کێـشە

کردووە لەو شوێنەدا شتێك هەبووە بۆی نەخوێندراوەتەوە بۆیەکا ئەو تێبینییەی داناوە، ئێمەیش بە ناچاری ئەو خاڵانەمان داناوە.

(24) دیسانەوە لە دەقی بەڵگەنامەکەدا هەمان دوو وشە خراونەتە نێو دوو کەوانی گەورەوە بۆ هەمان ئەو مەبەستەی لە پەراوێزی پێشوودا ڕوونمان کردۆتەوە.

(25) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((Excellent. Kurds will now realize that Russia their only friend)).

ههنووكهییهكانی وهك پاراستنی ئاسایشی ههموو ناوچهكان ببێتهوه (حوكمهتی ئێران به ههر حاڵو بهرانبهر به ههر شتێك تهواو بێ هوودهیه ئیتر بۆچ دهبێت ئێمه چاكسازیی لهشكرێك بكهین كه لهوانهیه له دواییدا دژی خۆمان بهكار بهێنرێت).

چوارهم: لهوانهیه ههراویگر به جۆرێك تهشهنه بسێنێت كه كار بكاته هێڵو رێگهوبانهكانی پێوهندیی ئینگلیز- رووسی (ئهم رێگایانه كهمتر بایهخیان بۆ ئهم مهسهلهیه ههیه چونكه سهركهوتنهكانمان له باكووری رووسیادا دهبنه هۆی ئهوهی شتومهكو چهكی زۆرتر له رێگهی مورمانسكهوه[26] بۆ رووسیا بنێردرێت. ههرچی دهربارهی هێڵهكانی پێوهندیی ناوچهكهی ئێمهیه دهتوانین وهڵام بدهینهوه. لهم بووارهدا تاكه رێگهی بایهخدار كه لهوانهیه بكهوێته مهترسییهوهو لهوانهیشه پێویستیمان بهو رێگهیه ببێت بۆ پتهوكردنی بهرهی قهفقاس، بهڵام له راستیدا ئێمه ئاتاجی شتێكی لهو بابهته نیین، خۆ ئهگهر هاتو پێویستیمان پێی بوو ئهوساكه سۆڤیهتییهكان كوردهكان ناچار دهكهن هێمن بن).

پێنجهم: ههر گێرهشێوێنییهك له باكوورو باكووری رۆژئاوای (ئێران- ك.م.) كه له ناوچه ههره زهنگینهكانی ئهم وڵاتهن، دهبێته كۆسپ لهبهر دهم ههوڵهكانماندا بۆ بوژاندنهوهی ژیانی ئابووریی ئێران (چ دهكرێت له حاڵهتێكی وههادا ؟، لهوانهیه ئێرانێكی به توانا شتێكی باش بێت بۆ بهریتانیا...)[27].

٩- كاتێك كاربهدهستانی ئێران...[28] رازی بن له سیاسهتی سۆڤیهت بهرانبهر وڵاتهكهیان ئهوساكه به ئاسانی دهتوانم ئهوهیان وهبیر بهێنمهوه ههر كاتێك پهیمانهكه مۆر بكرێت بۆ ئهوان ئاسانتر دهبێت لهگهڵ سۆڤیهتییهكاندا گفتوگۆ دهربارهی ئهمهو ههر بابهتێكی تر بكهن.. به داخهوه وهزعی ئازهربایجان كار

---

(26) مورمانسك: یهكێكه له بهندهره گرنگهكانی باكووری رووسیا، له جهنگی دووهمی جیهاندا، دوای ئهوهی لهشكری ئهڵمانیای نازی توانیی زۆر لهو ناوچانهی باكوور داگیر بكاتو تهنانهت بشگاته قهراغ شاری لینینگراد (پهترسبورگ)و ئابڵۆقهی بدات، سهنگی ئهو بهندهره هێندهی تر گهوره بوو چونكه بهشی سهرهكیی یاریدهكانی هاوپهیمانان لهوێوه دهگهیێنرانه سوپای سۆڤیهتیو شاره ئابڵۆقه دراوهكانی ئهو وڵاته.

(27) دیسانهوه ههمان دوو وشه (grp. Undec) خراونهته نێوان دوو كهوانهوه.

(28) دیسانهوه ههمان دوو وشه خراونهته نێوان دوو كهوانی گهورهوه.

ناکاتە سەر بەرژەوەندییەکانی ئێران بە تەنها، بەڵکو کار دەکاتە سەر ئێمەیش.

(وێنەی ئەم بەشی دووەمە دەدرێتە کوییەشێڤش– ژمارە ٨٥).))[29].

ژمارەیەکی زۆر لە لێپرسراوانو دەزگا فەرمییەکانی حوکمەتی بەریتانی بە بایەخەوە ئەم راپۆرتەی سێر ر. بۆلارد دەخوێننەوەو راوبۆچوونی خۆیان دەربارەی خاڵەکانو هەڵسەنگاندنو دیدەکانی دەردەبڕن[30].

هەر هەشت خاڵی دوا بەڵگەنامەی ئەم بەشەی هەمان فایل بایەخیان وەك وەرچەرخانێکی خێرای تر لە بارودۆخی ورمێداو هەڵوێستی بەریتانیو سۆڤییەتەکان بەرانبەری زۆرە، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕدراوی ئەو خاڵانەیە:

((إی ٣٤/٢١/٣٣٢،

شفرە،

بۆ ئێران،

لە وەزارەتی هەندەرانەوە بۆ تاران،

ژمارە ١١٦،

٢١ی کانوونی دووەمی ١٩٤٢،

وێنەی لێ دراوەتە:

ئەنقەرە ژمارە ١٤٩،

کوییەشێڤ ژمارە ١٣٠،

حوکمەتی هند ژمارە ١٣٤٩،

بەغدا ژمارە ٨٤،

قاهیرە ژمارە ٣٨٤.

---

(29) N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, From Persia, From Tehran to Foreign Office, Sir R. Bullard, No.76, (part 2), 15th January, 1942, Most Immediat, PP. 39-40.

(30) Ibid, PP. 41-48.

١- بروسکەی ژمارە حەفتاو شەشتان (دەربارەی رووداوەکانی ئازەربایجان‌و کوردستانی ئێران). ئەمەی لای خوارەوە بریتییە لەو یادداشتەی رۆژی بیست‌و یەکی کانوونی دووەم ناردوومە بۆ باڵوێزی سۆڤیەتی (لە لەندەن- ك. م.).

٢- راپۆرتەکان وا رادەگەیێنن کە کوردو ئەرمەن‌و ئاشوورییەکانی رەزائییە لیژنەیەکیان دامەزراندووە بۆ لابردنی فەرمانبەرەکانی حوکمەتی ئێران‌و دامەزراندنی حوکمەتێکی سەربەخۆی ناوچەیی(31).

٣- حوکمەتی سۆڤیەتی لەگەڵ ئەوەدایە کە زۆر پێویستە هێمنی‌و ئاسایشیی گشتیی هەموو ئێران بپارێزێت. ئەگەر هاتوو بەرەڵاَیی بەردەوام بوو لەوانەیە حوکمەتی هەردوو لامان ناچار بن تەدەخول بکەن بۆ دابین کردنی ئاسایش، ئەو کارەی دەبێتە هۆی خەریکبوونی هێزێکی چەکداری زۆر کە لەوانەیە لە شوێنی تر پێویستمان پێی بێت.

٤- وێرای ئەوە تەشەنەسەندنی نائارامییەکی لەو جۆرە وەك ئەنجامی بێ دەسەڵاتی حوکمەتی ئێران لە بواری پاراستنی ئاسایشدا لەوانەیە خراپ کار بکاتە سەر ئەو رێگایانەی یاریدەی جەنگیی پێویستیان پێدا دەنێردرێت بۆ یەکیەتی سۆڤیەت، ئەگەر نائارامیی ناوچەکانی ئازەربایجان‌و کوردستانی ئێران بگرێتەوە ئەوە، بێگومان، کار دەکاتە سەر هەندێ ئەو کەلوپەلە سەربازییانەی دەگەنە یەکیەتی سۆڤیەت.

٥- لەوەیش پتر حوکمەتی خاوەن شکۆی بەریتانی سڵ لەوە دەکاتەوە ئەو راپۆرتانەی باسی نائارامیی تەورێزو رەزائییە دەکەن ببنە هۆی ناڕەزایی توندی حوکمەتی تورکیا چونکە ئەو رووداوانە لە ناوچەیەکی زۆر نزیك لە سنووری ئەوەوە روو دەدەن. لە گۆشەنیگای ئەو بەرژەوەندیانەشەوە کە ستالین لەکاتی گفتوگۆکانی مۆسکۆدا باسی کردن پێویستە پشتی حوکمەتی تورکیا، وەك سەنگەرێك دژی ئەڵەمانیا، بگیرێت، بۆیەکا بە پێویستی دەزانم ئاماژە بۆ ئەوە بکەم کە بە پێی مەترسیی سێر هـ. کناتچبوول- هەگێنسێن وەزعی ئێستەی کوردستانی ئێران گەورەترین کۆسپە لەبەردەم چاکبوونی

(31) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((and setting up independent local government in their place))

پێوەندییەکانی نێوان تورك‌و سۆڤیەت. تورکیا، لەبەر مەوقیعی جوگرافی، بێ ئەندازە مەبەستیە هیچ ئاڵو گۆڕێك لە وەزعی ئازەربایجانی ئێراندا روو نەدات، بۆیەکا زۆر مەبەستە ئەو مەترسییەی تورکیا کۆتایی بێت، چونکە ئەگەر وا نەبێت ئەوە کار دەکاتە سەر هەموو سیاسەتی ئەو وڵاتە بەرانبەر جەنگ‌و لەوانەیە تەنانەت کار بکاتە سەر هەڵوێستیشی بەرانبەر هێرشی ئەڵەمان.

٦- حوکمەتی خاوەن شکۆ باش هەست بە ئەرکی سەرشانی حوکمەتی ئێرانی دەکات کە پێویستە ئاسایشی ناوخۆی هەموو وڵات بپارێزێت، هەروەها باشیش لەوە گەیشتووە کە حوکمەتی سۆڤیەتی ناتوانێت رێگە بداتە حوکمەتی ئێران هێزەکانی خۆی بنێرێت، یا رێگە بدات هێزەکانی جەندرمە بگەڕێنەوە ئەو ناوچانەی لە لایەن سوپای سۆڤیەتەوە داگیر کراون، بەڵکو فەرمان دراوەتە دەسەڵاتی کارگێڕیی تەورێزو رەزائیيە کە ژمارەی پۆلیسی ئەو دوو شارە کەم بکرێنەوە تا نیوەی ژمارەی ئێستەیان.

٧- ئەگەر ئەمە واقیعی حاڵ بێت دەتوانم پێشنیار بکەم کە حوکمەتی سۆڤیەتی ئەوە وەبەر چاو بگرێت کە لەبەر ئەوەی حوکمەتی ئێران پێویستە ئاسایش بگێڕێتەوە بۆیەکا دەبێت رێگەی بدرێت چەند بۆ ئەو کارە پێویستە هێند جەندرمەو پۆلیسیان لە ئازەربایجان‌و کوردستان هەبێت‌و دەبێت رێگەیش بدرێت ژمارەیەکی باش سەرباز بۆ جێبەجێ کردنی ئەو مەبەستە پشتیان بگرن. هەروەها پێویستیشە فەرمان بدرێتە بەرپرسانی سۆڤیەتی بۆ ئەوەی لەو ناوچانەدا، لەپێناوی دابین کردنی ئاسایشدا، هاریکاریی لەگەڵ ئێرانییەکاندا بکەن.

٨- بەرانبەر بەوەی باڵوێزی سۆڤیەتی ئەم پێشنیارانە بگەیێنێتە حوکمەتەکەی دەیەوێت بەڵێنی ئەوە بدرێت کە حوکمەتی بەریتانیش پەیرەویی هەمان سیاسەت بکات لەو ناوچانەی (ئێراندا- ك.م.) کە لەلایەن ئەوەوە داگیر کراون. لە کۆتاییشدا دەربارەی ئەوەی لەم بووارەدا پێوەندیی بە حوکمەتی تورکیاوە هەیە ئەوا تەعلیمات نێردراوە بۆ باڵوێزی حوکمەتی خاوەن شکۆ لە ئەنقەرە کە لەم بارەیەوە پێشنیاری نزیك کەوتنەوەی تورك لە سۆڤیەتیان بۆ بکات))[32].

---

(32)N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, E 332/21/34, Cypher, To Persia, From Foreign Office, To: Tehran, No. 116, 21st January, 1942, Reported

ڕۆژی بیستویەکی شوباتی ساڵی ١٩٤٢ ئەنتۆنی ئیدنی وەزیری هەندەرانی بەریتانی ئەم بەڵگەنامەیە دەنێرێت بۆ وەزیری هەندەرانی سۆڤیەتی، ئەویش بە نامەیەکی تایبەتی سوپاسی ئیدن دەکات[33].

دوا بەدوای ئەمانە لە هەمان فایلدا ئەم نامە دە خاڵیەی باڵوێزی بەریتانی لە ئەنقەرەوە ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن هەڵگیراوە، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوی ئەو نامەیەیە:

((بە شفرە،

لە تورکیاوە،

لە ئەنقەرەوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

سێر هـ. کناتچبوول- هوگیسێن،

ژمارە ٩٤،

١٤ی کانوونی دووەمی ١٩٤٢،

وێنەی لێ دراوەتە:

تاران ژمارە ٦،

بەغداو قاهیرەو حوکمەتی هند.

١- نیشانە بە بروسکەکانم ژمارە ٢٩١٦و ٠٦٩ وەزارەتی هەندەرانی (تورکیا- ك.م.)، ڕۆژی دەی کانوونی دووەم سێیەم یادداشتی وەبیرهێنەرەوەی[34] بۆ ناردووم.

٢- وەك لە پەرەگرافی دووەمی بروسکەی ژمارە ٢٨٣٩مدا سەبارەت بە (سنگ فراوانیی)[35] سۆڤیەتی ئاماژەی پێ کراو لە پەرەگرافی دووەمی بروسکەکەی تۆدا دەرهەق تەسریحەکەی م. مۆلۆتۆڤ کە باسی ئەو دەعوەتە دەکات کە

to Angora No. 149, Kuibyshev No. 1130, government of India No. 1349, Baghdad No. 84, Cairo No. 384, PP. 49-50.

(33)Ibid, P.51.

(34) Aide- memorie زاراوێکی فەرەنسییە بە واتای (مذكرة تأكيد) دێت.

(35) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وشەی دڵفراوانیی ((toleration)) بەو جۆرە لەنێوان دوو جووت کەوانی بچووکدا هاتووەو مەبەستی جۆرە گاڵتە پێ کردنێك، یا ڕاگەیاندنی پێچەوانەی ئەو وشەیەیە.

سۆڤێتییەکان بۆ سەردارەکانی کوردیان کردووە کە بچنە باکۆو پێنجیشیان بە ناو ناویان هاتووەو وەك دەشلێن باسی نەخشەی سەربەخۆیی کوردیان کردووەو خەڵاتەکەشیان بریتی بووە لە تفەنگێكو دەستێك جلو بەرگو سێتێك بێتەل (لاسلکی)، دەشلێن کە گەڕاونەتەوە ڕەزائییە سەدان کورد بە ئاڵای (کوردستان– ك.م.) و وێنەی ستالینو مۆلۆتۆڤ و دروشمی (هەر بژی بەلشەڤیزم)ەوە پێشوازییان کردوون.

٣– بە پێی دەنگوباسە دووپات کراوەکان لە باکۆ بڕیار دراوە کۆمیتەیەکی ناوەندیی (رزگاری)[36] دابمەزرێنێت بۆ ئ·وەی ببێتە بنەمای دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد.

٤– وەك دەڵێن کۆبوونەوەی تر لە ڕەزائییە ساز کراوە بۆ سوێندخواردنی سەربەخۆیی لە لایەن ئەندامە کوردو ئەرمەنو ئاشوورییەکانی کۆمیتەی ناوبراوەوەو دەشلێن دە هەزار کەس بەشداریی ئەو کۆبوونەوەیەیان کردوەو بڕیاریان داوە ئەگەر (بە خۆشی– ك.م.) دەسەڵات نەدرێتە کۆمیتەی رزگاری ئەوساکە بە زەبری چەك وەری دەگرن. وەك دەشلێن ناحەزانی ئەو ڕێبازە تووشی ئەزیەت هاتوون.

٥– دەنگو باسە دووپاتکراوەکان کە لە پەرەگرافی یەکەمی بروسکەی تارانی ژمارە چلو دوودا ئاماژەی بۆ کراوە ئەندامانی هۆزە کوردو ئەرمەنیو ئاشوورییەکانی (ڕەزائییە– ك. م.) بە لایەنی کەمەوە دە هەزار تفەنگیان هەیە.

٦– دەڵێن بەرپرسانی سۆڤیەتی گوێ نادەنە وەرسبوونی خەڵکی (سەر بە ئێران– ك.م.) و تەنانەت لەوەیش زیاتر ئەو تاوانبارانەیان ئازاد کردووە کە کاتی خۆی لە لایەن حوکمەتی ئێرانەوە بەند کرابوون.

٧– واش باوە کە موخابەراتی سۆڤیەتی[37] لە باکۆ سەردارەکانی کوردیان ڕاسپاردووە کە پەنا بەرنە بەر چەك ئەگەر هاتوو پۆلیسی ئێرانی هەوڵیان

---

(36) دیسانەوە لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وشەی رزگاری ((deliverance)) خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوە.

دا چەکیان بکەن. دەنگوباوێکی واش هەیە کە دەستە رێگرو جەردەکان بە ناو شاری رەزائییەو دەورو بەریدا بڵاو بوونەتەوە.

٨- وەك دەڵێن هێزە چەکدارە سۆڤیەتییەکان دەسەڵاتی تەواوی پروپاگەندەیان لە ئازەربایجانی ئێران پێ دراوەو بۆ ئەم مەبەستەیش راپۆرتی زۆر بڵاو دەکەنەوە دەربارەی ئەوەی بارودۆخی تورکەکانی ئازەربایجانی رووسیا گەلێك باشە.

٩- وێنەی یادداشتە دووپات کراوەکانتان لە رێگەی جانتای دیپلۆماسییەوە بۆ دەنێرین.

١٠- تکایە وێنەی بروسکەی ژمارە پێنجیشم بنێرن بۆ کوییبەشێڤ.

(وێنەی بە پێی ژمارە نەوەتو یەکی وەزارەتی هەندەران دەدرێتە کوییبەشێڤ)[38].

بەشی زۆری بەڵگەنامەکانی دواتری ئەم فایلە بۆ بابەتی خاڵی هەشتەمی بەڵگەنامەی پێشوو، واتا بایەخ دان بە پروپاگەندە دەربارەی باری چاکی ئازەربایجانی سۆڤیەت لە ئازەربایجانی ئێران، تەرخان کراون[39]، وێڕای بایەخ دانی تورکیا بە سیاسەتی سۆڤیەت بەرانبەر کوردی ئێران[40].

---

(37) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا G.P.U هاتووە کە لە K.G.B.ی رووسییەوە هاتووە، واتا ((کۆمیتەی پاراستنی ئاسایشی دەوڵەت)) کە لە سەرەتای شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩١٧دا وەك دەزگایەکی ئەمنی دامەزرێنرا، لە رۆژگاری فەرمانڕەوایی ستالیندا بووە دەزگایەکی داپڵۆسێنەری کەم هاوتا لە سەرانسەری جیهاندا.

(38) N.A., F.O., 371/31388, Eastern 1942, Persia File No. 21, Cypher, From Turkey, From Angora to Foreign Office, Sir H. Knatchbull- Hugessen, No.94, January 14th, 1942, Reported to Tehran No.6, Baghdad, Cairo, government of India, PP. 52-53.

(39) Ibid, PP. 54-70.

(40) Ibid, PP. 71-83.

ڕۆژنامە بیانییەکان چۆن باسی مەهاباد و ڕەنگدانەوەی مەهابادیان کردووە؟

بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانی تیشکیان خستۆتە سەر گەلێك لایەنی بایەخداری ئەم بابەتە. یەکەم بەڵگەنامەی فایلێکی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی کە ١٣٢ لاپەڕەیەو تەرخان کراوە بۆ کێشەی کورد لە ساڵی ١٩٤٦دا بریتییە لە نامەی باڵوێزی بەریتانی لە قاهیرە بۆ خودی سێر ئێرنێست بێڤنی وەزیری هەندەران[41] کە تێیدا باسی وتارێکی ڕۆژنامەیەکی میسریی بە زوبانی فەرەنسی دەکات دەربارەی پرسی کورد کە ڕۆژی بیستی مایسی ساڵی ١٩٤٦ بڵاوی کردۆتەوە[42]. شایانی باسە ڕۆژنامەی ناوبراو نەخشەیەکی گەورەی کوردستانیشی لەگەڵ وتارەکەیدا بڵاوکردۆتەوەو هەمووی بەسەر یەکەوە وەك هاوپێچ ناردوون بۆ بێڤن، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوی نامەکەی باڵوێزە:

((باڵوێزخانەی بەریتانی،

قاهیرە،

ژمارە ٨٢٦ (٢٢٨/٦/٤٦)،

١٢ی تەموز، ١٩٤٦.

گەورەم

١- شەرەفمەندم لەگەڵ هاوپێچی ئەم نامەیەدا وتارێکتان سەبارەت بە داواکارییەکانی کورد بۆ بنێرم کە ڕۆژی بیستی مایس لە ڕۆژنامەی (Progre's Egyptien)دا بڵاو کراوەتەوە. ئەوەی بەر لەهەر شت لەم وتارەدا سەرنج ڕادەکێشێت دەربارەی سنووری کوردستانە کە بە جۆرێك کێشراوە کانە نەوتەکانی ئینگلیزی- ئێرانی بگرێتەوە، بۆیەکا وتارەکە لەوە دەکات پروپاگەندەیەکی سەر بە رووسیا بێت. هەرچۆن بێت لەوانەیە بیروبۆچوونی نەتەوەیی ئێستەی کورد ببەسترێتەوە بەناوی جەنەراڵ شەریف پاشاوە کە تۆماری پێوەندیی بە بەریتانییەکانەوە

---

(41) دەربارەی پوختەی ژیاننامەی سێر ئێرنێست بێڤن بڕوانە پەراوێزی ژمارە ٤٩ی بابەتی شەشەمی ئەم کتێبە.

(42) Les Kurdes revendiquent leur autonomic, ((Progre's Egyptien)), 20th May, 1946.

دووردرێژە، بەڵام بێگومان لەوانە نییە لە ڕابردوودا هیچ پێوەندییەکی بە رووسەوە هەبووبێت. من نەمزانی مەبەست لەو دیپلۆماسییە بەریتانییە کێیە کە ناوی لە ستوونی دووەمی وتارەکەدا هاتووە، بەڵام بۆچوونەکانی زۆر لەوانە دەکەن کە جەنەڕاڵ شەریف پاشا تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٥ بۆ سێر والتر سمارت (Sir Walter Smart)ی دەربڕیوەن و لەو نامەیەمدا کە ژمارەکەی ١٥٧٧و ڕۆژی بیست و تۆی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٥ بۆم ناردوون لەبارەیان ئاگادارم کردوون.

٢- وێنەکانی ئەم هاوپێچەم بۆ ئەنقەرەو بەغداو تارانیش دەنێرم.

خزمەتکاری هەرە دڵسۆزتان

ئیمزا))[43].

دوای دوو لاپەڕە، لە هەمان فایلدا، نامەیەکی لەوەیش بایەخدارتری باڵوێزی بەریتانی لە یەکیەتی سۆڤیەتی تێدایە کە ڕۆژی شازدەی حوزەیرانی ساڵی ١٩٤٦ ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن و ئەمەیش دەقی وەرگێڕاوی ناوەڕۆکی ئەو نامەیەیە:

((لە مۆسکۆوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

بەڕێز. م. پێتێرسۆن،

ژمارە ٢١٠٣،

١٦ی حوزەیرانی ١٩٤٦،

بایەخدار (موهیم).

١- تکایە وەزارەتی هەندەران ئەمانە بنێرێت بۆ: تاران ژمارە ١٥٨و ئەنقەرە ژمارە ٥٣و بەغدا ژمارە ١٧و واشنتۆن ژمارە ١٦١.

ڕۆژنامەی (ترود)[44] ڕۆژی پازدەی حوزەیران ستوونێکی بۆ وتاری ڤاسیلێیڤ (Vasiliev) (ئایا پرسی کورد لە تورکیا هەیە ؟) تەرخان کردووە.

---

(43)N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq File No.19, Kurdish Problems: Iraqi Kurdistan Relations, British Embassy, Cairo, No. 826 (228/6/46), 12th July 1946, PP. 2-4.

(44) یەکێك لە ڕۆژنامە سەرەکییەکانی ڕۆژگاری سۆڤیەت ناوی ((ترود)) واتا ((کار- العمل)) بوو کە لە مۆسکۆ دەردەچوو.

٢- ناوەڕۆكی سەرەكیی ئەو وتارە بریتییە لەوەی كە نووسەر دەڵێت هەرچەندە سەرژمێرییە فەرمییەكانی توركیا دان بەوەدا دەنێن كە نزیكەی ملیۆن‌و نیوێك كورد لە توركیا دەژین بەڵام توركەكان دان بە بوونیاندا نانێن‌و پەنا دەبەنە بەر ئەمرازی داپڵۆسەر دژی ئاواتە نەتەوەییەكانیان. وتارەكە دەشڵێت (كوردەكان تەنها رانەگوێزراونەتە ناوچەكانی ناوەندی توركیا، بەڵكو راگوێزراویشنە ناوچەكانی قارس‌و ئەردەهان). دەربارەی ئەوەی (لەودیو شووراى ئاسنین)ەوە[45] روو دەدات شتی گەلێك ستەم دەگێڕنەوە.

٣- لەم رووەوە رەخنە لە پەیمانی توركی- عیراقی دەگیرێت، دەڵێن ئەو راپۆرتە نهێنییانەیش كە باسی رەفتاری (حوكمەتی توركیا- ك.م.) لەگەڵ هۆزەكانی كورد دەكەن زۆر رێگەیان تێ دەچێت. رۆژنامەیەكی فارسی بە ناوی (دەریا)وە[46] كە پشتگیری ئاواتەكانی كورد دەكات‌و (رۆژنامەی ترود- ك.م.) شتی لێ وەرگرتووە لەلایەن رۆژنامە توركییەكانەوە هێرشی كراوەتە سەرو بەپێی ئەو رۆژنامانە سەرجەمی ئەو شتانە بە هاندانی سۆڤیەت روو دەدەن.

٤- وتارەكە گەیشتۆتە ئەم سەرئەنجامە: بەهۆی پەرەسەندنی هەستی نەتەوەییەوە پرسی كورد لەوانە نییە لە رێگەی دامركاندنەوە، یا لە رێگەی نكوولی كردنی بوونییەوە چارەسەر بكرێت. وەرگێڕانی وتارەكەتان (لە زوبانی رووسییەوە بۆ سەر زوبانی ئینگلیزی- ك.م.) بە جانتای دیپلۆماسیدا بۆ دەنێرم.

بەم ژمارانەی وەزارەتی هەندەران ٦٣٠و ٣٦٨و ٤٩٦ یەك لەدوای یەك، وێنەی لێ نێردراوەتە تاران‌و ئەنقەرەو بەغدا، بۆ واشنتۆنیش بە ژمارە ٨١٥ی وەزارەتی هەندەران نێردراوە.

هەروەها وێنەیشی لێ نێردراوەتە بەشەكانی ڕاگەیاندن))[47].

---

(45) واتا (وراء الستار الحديدي)یەوە.

(46) لە دەقی بەڵگەنامەكەدا سەرەتا بە هەڵە ناوی رۆژنامەكە چاپ كراوە، لە بریتی (Darya) نووسراوە (Darka)، لە بەڵگەنامەی دواتری هەمان فایلدا، كە دەربارەی هەمان بابەتە، ناوەكە بە دروستی هاتووە. بەڕێز (دوكتۆر ئەمین موتابچی)یش هەمان بۆچوونی هەیە.

(47) N.A., F.O., 371/52369, Kurdish problems: Iraqi Kurdistan Relations, Departmental No.2, Moscow to Foreign Office, Sir M. Peterson, No. 2103, 16th June, 1946, PP. 9-10.

دوو لاپەڕەی دواتری هەمان فایل تەرخان کراوە بۆ بروسکەیەکی نهێنیی کە بە شفرە ڕۆژێك لەوەوبەر، واتا پازدەی حوزەیرانی ساڵی ١٩٤٦، لە مۆسکۆوە نێردراوە بۆ وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی لە لەندەن کە ئەمەیش دەقی وەرگێڕاوەکەیەتی:

((بە شفرە،

لە مۆسکۆوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

سێر م. پیتێرسۆن،

ژمارە ٢١٠٤،

١٥ی حوزەیرانی ١٩٤٦،

بایەخدار.

نیشانە بە بروسکەی ڕاستەوخۆ نێردراوم. ئەمە یەکەم جارە پرسی کورد لە ڕۆژنامەوانیی سۆڤیەتیدا موناقەشە دەکرێت، ئەگەر (هەواڵەکانی مۆسکۆ) (Moscow News)ی لێ دەریکەین، کە گۆڤارێکی پروپاگەندەییەو بە ئینگلیزی چاپ دەکرێت (بڕوانە بروسکەی ژمارە ٣٨٨ی میستەر ڕۆبەرتس Mr. Roberts)[48].

تکا لە وەزارەتی هەندەران دەکەم وێنەی ئەم بروسکەیە بنێرێت بۆ بەغداو ئەنقەرەو تاران‌و واشنتۆن بەپێی ژمارەی بروسکەکانم ١٨و ٥٤و ١٥٩و ١٦٢))[49].

---

(48) وا دیارە بەر لەوە لە ((هەواڵەکانی مۆسکۆ)) (Moscow News)دا وتارێکی تر دەربارەی پرسی کورد بە ئینگلیزی بڵاوکراوەتەوەو کاتی خۆی ڕۆبەرتس بە بروسکە وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیی دەربارەی ئاگادار کردووە.

(49) N.A., F.O., 371/52369, Kurdish problems: Iraqi Kurdistan Relations, Cypher, Departmental 2, From Moscow to Foreign Office, Sir M. Peterson, No. 2104, 15th June, 1946, PP11-12.

دەقی وتارێکی

ڕۆژنامەی ((ترود))

لاپەڕە چواردەو پازدەی هەمان فایل تەرخان کراون بۆ دەقی وەرگێڕاوی وتارە رووسییەکەی ڕۆژنامەی ((ترود)) بۆ سەر زوبانی ئینگلیزی کە وتارێکی دوورو درێژی بایەخدارەو نەخشەیەکی گەورەی کوردستانیشی لەگەڵدایە، ئەمەیش دەقی وەرگێڕاوی ئەو وتارەیە لە ئینگلیزییەوە بۆ سەر زوبانی کوردی[50]:

ڕۆژنامەی ((ترود))،

پازدەی حوزەیرانی ١٩٤٦،

ئایا پرسی کورد لە تورکیا هەیە ؟،

نووسینی ئای. ڤاسیلێێڤ.

ئەوەندەی من بیزانم ژمارەیەکی وەبەرچاو یۆنانیو ئەرمەنو جوولەکەو عیساییو کوردو هی دی لە تورکیا هەن. لەگەڵ ئەوەیشدا بەرپرسە فەرمییەکانی تورکو ڕۆژنامە تورکییەکان هەموو دەرفەتێك دەقۆزنەوە بۆ ئەوەی بڵێن پرسی نەتەوەیی لە تورکیادا نییەو هەموو ئەو کەسانەی لەم وڵاتەدا دەژین تورکن. نووسەری تورك تێکین ئەڵپ (Tekin Alp) باسی ئەوەی لەو کتێبەیدا کردووە کە سەرەتای ساڵی ١٩٣٦ بە ناونیشانی ((کەمالیزم))ەوە بڵاوی کردۆتەوە.

بەپێی سەرژمێری فەرمیی، کە سەرژمێرێکی یاساییە، نزیکەی ملیۆنو نیوێك کورد لە ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیا دەژین[51] کە لە ڕۆژهەڵاتەوە لەگەڵ

---

(50) بە داخەوە لە لەندەنەوە دەستم نەگەیشتە دەقی وتارەکە بە زوبانی رووسی، بەڵام لەوە دڵنیام وتارەکە بە ئەمانەتەوە کراوەتە ئینگلیزی.

(51) ڕۆژی سیویەکی تەممووزی ٢٠٠٧ گەیشتبوومە ئەم ئاستە کاتێك برای بەڕێز مامۆستا مستەفا هیجری سەعات یەكو نیوی نیوەڕۆ بە کاتی لەندەن تەلەفونی بۆ کردم، زۆری پێ خۆش بوو کە عەرزم کرد بە دانانی ئەم کتێبەوە خەریکمو ئیمڕۆ گەیشتوومەتە بابەتی حەوتەمی کە دەربارەی کۆماری مەهابادە. شایانی باسە لەو کۆڕەدا کە چەند ڕۆژێك لەمەوبەر لێرە بۆ کێشەی کەرکووك بۆیان ساز کردم بە شێوازێکی تایبەتیی سوپاسی برا دیموکراتەکانی ئەودیوم کرد چونکە یاریدەی دڵسۆزانەی ئەوان نەبوایە بەرگی یەکەمی کتێبەکەم دەربارەی ((کەرکووك و دەوروبەری)) زەحمەت بوو بەچاپ

ئێران و لە باشووری ڕۆژهەڵاتەوە لەگەڵ عێراق و لە باشوورەوە لەگەڵ سووریادا هاوسنوورن. ئەم ناوچەیە بە ناوی کوردستانی تورکیاوە ناسراوە.

لەگەڵ ئەو هەموو ڕاستییانەش و ئەو هەموو بەڵگە باشانەیشدا ئینجا ڕۆژنامەی ((سۆن پۆستە)) (Son Posta)ی تورکی، لە ژمارەی ڕۆژی شازدەی نیسانی ساڵی ١٩٤٦یدا، نووسیوییە هەرگیز لە تورکیا **((نە کوردی نیشتەجێ و نە کوردی کۆچەر نەبوون))**.

لە تورکیا وا بیر دەکەنەوە گوایە سەرجەمی کەمینەکانی نەتەوەیی توانراونەتەوە و گشتیان بوونەتە تورک. حوکمەتی تورکی ماوەیەکی دوورودرێژ پەیڕەویی سیاسەتی تواندنەوەی دەکرد. مایسی ساڵی ١٩٢٥ سەرکۆماری ئێستەی تورکیا ئینۆنۆ (ئەوسا عیسمەت پاشا) لە یەکێك لە گوتەکانیدا گوتی:

((ئێمە خۆمان بە نەتەوەپەرست دادەنێین. نەتەوەپەرستیش تاکە هێزی بزوێنی چالاکییەکانمانە. پێویستیشە بە هەر نرخێك بێت ئێمە هەموو ئەوانە بکەینە تورك کە لە وڵاتەکەماندا دەژین)).

لە مێژووی هاوچەرخی تورکیاوە دیارە دەرچوونی ئەو پرنسیپانە هەمیشە بوونەتە هۆی ناڕەزایی کەمینەکانی تورکیا. وێڕای ئەوە گەلێك جار ئەو سیاسەتە بۆتە هۆی ڕاپەڕینی کوردی تورکیاو دامرکاندنەوەیان بە شێوازێکی دڕندانە لەلایەن سوپای تورکیاوە. بە وێنە هەواڵنێری گۆڤاری ((ئیکۆنۆمیست))ی بەریتانی لە ژمارە دەی مایسیدا ئەوەی هێناوەتەوە یاد کە **((ساڵی ١٩٣٠ لەشکری تورك هێرشێکی زۆر فراوانی کردە سەر کورد، ساڵانی ١٩٣٧، ١٩٣٩ لەشکر ئەوەی دووپات کردەوە، ئەوساکە وەزیری ناوخۆی تورکیا ڕایگەیاند کە ئیتر کێشەی کورد لە ناو خاکی تورکیادا نەماوە))**. لە درێژەی قسەکانیدا هەواڵنێری ناوبراو گوتی:

((لەوساوە کورد بە ڕەسمی نەماون، خۆ بەختانە هەندێك جار بە ناوی یاخیگەرە شاخاوێکان، یا تورکە شاخاوێکان ناو دەبرێن)).

بگات. ((هەموو پۆستە نهێنییەکانی منیش، لەسەردەمی ڕژێمی سەددامدا، لەنێوان هەولێرو بەغدا زیاتر لەڕێگەی برادەرانی حیزبی دیموکرات لەهاتووچۆدا بوو–ع.زەنگەنە)).

هەمان هەواڵنێر، کە زۆر نییە لە گەشتێکی ڕۆژهەڵاتی نزیکەوە گەڕاوەتەوە، ڕایگەیاند کە ((**شتێکی دیاری کراو دەربارەی چارەنووسی کوردی تورکیا نازانرێت، کوردستانی تورکیا بە شوورایەکی پۆڵایین چواردەورە دراوە**))، ڕاستێکەشی وایە، شتێکی کەم دەربارەی بارودۆخی ئێستەی کوردی تورکیا دەزانرێت، بە زەحمەتیش چاوەڕوان دەکرێت ڕۆژنامەکانی تورك دەربارەی ئەو پرسە بنووسن، نەك تەنها لەبەر ئەوەی بە گشتی نکولی بوونی کورد، وەك یەکێك لە نەتەوەکانی تورکیا، دەکرێت، ئەوەی هەواڵنێری ڕۆژنامەی ((**نیویۆرك پۆست**)) (New York Post) ڕۆژی حەڤدەی نیسانی ساڵی ١٩٤٦ دەربارەی نووسیوییە. بەپێی گوتەی ئەو:

((**کورد لە تورکیا بە ڕادەیەك یا کوژراون یا نەفی کراون کە حوکمەتی تورکیا ئێستاکە ئیدیعا دەکات گوایە پرسی کورد لە تورکیادا نییە**)).

لەگەڵ ئەوەیشدا ئەو هەواڵانەی جار جارە دزە دەکەنە سەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامە بیانییەکان ئەوە نیشان دەدەن کە پرسی کورد نەك تەنها لە تورکیا هەیە، بەڵکو سەرباری ئەوەیش بۆتە هۆی نیگەرانی حوکمەتی تورك.

بەپێی ڕاگەیاندنی ڕۆژنامە بیانییەکان، تەنانەت ڕۆژنامە تورکییەکانیش، ڕۆژی بیستو چواری مارت پەیمانێکی دۆستایەتی لە نێوان عیراقو تورکیادا مۆر کراوە. سەبارەت بە ئەم بابەتە ئەوە ڕاگەیێنراوە کە ((**کاری هاویەش لە بوواری کۆششدا دژی هۆزەکانی کورد**)) لە نێوان هەردووك حوکمەت وتووێژی دەربارە کراوە، ئەوەی بەپێی بۆچوونی ژمارەیەك هەواڵنێری بیانی لە پاشکۆکانی پەیمانەکەدا ڕەنگی داوەتەوە.

ئەم جۆرە ڕاپۆرتانە زۆر جێگەی بڕوان، چونکە دەربارەی ئەو هەنگاوانەن کە ئاراستە کراون بۆ دامرکاندنەوەی ئاواتە نەتەوەییەکانی کوردی تورکیا. دەربارەی ئەو ئاواتانە ڕۆژنامەی ((**دەریا**))ی ئێرانی ڕۆژی پازدەی نیسان نووسیوییەو دەڵێت:

((**بزووتنەوەی کورد لە تورکیاو عیراق لەپێناوی ئۆتۆنۆمیدا دیاردەیەکی تەواو سروشتییە، چونکە کورد لە ڕووی نەژادەوە چ لە تورکو چ لە عەرەب جیاوازن**))، ئەوان ((**بێگومان مافی خۆیانە داوا بکەن بە زوبانی زگماکی خۆیان بخوێنن**)).

ڕۆژنامە تورکییەکان کاتێك باسی کورد دەکەن هێرشێکی دوژمنانە دەبەنە سەر یەکیەتی سۆڤیەتو ڕەخنە لە کۆمارە سۆشیالیزمە سۆڤیەتییە یەکگرتووەکان دەگرن چونکە وەك دەڵێن کورد بۆ سەربەخۆیی نەتەوەیی هان دەدەن، سەرباری ئەوەی ڕەخنە لە کارەکانی حوکمەتی تورکیا دەگرن، ڕۆژنامە تورکییەکان ئەمە بۆیەکا دەکەن تاوەکو ڕاستیی بارودۆخی کوردستانی تورکیا، کە بریتییە لە وێنەیەکی زۆر ستەم، بشارنەوە.

ڕۆژی سێی نیسان هەواڵنێری ئاژانسێك لە بەغداوە[52] بە پشتیوانی تەعلیقێکی ماجید مستەفا بەگی[53] ئەندامی پەرلەمان دەڵێت ((کورد لە تورکیا گەلێك خراپ ڕەفتار دەکرێن))و داواشی لە ((نەتەوە یەکگرتووەکان کردووە لە باری ژیانی کوردی تورکیا بکۆڵێتەوە)).

لەو ناوچانەدا، کە کوردیان تێدا دەژین، هیچ دەزگایەکی تەندروستی، یا قوتابخانە، یا هیچ جۆرە ڕێکخراوێکی ڕووناکبیری نییە، کورد قەدەغەن لەوەی لە سوپادا یا لە دەزگا کارگێڕییەکاندا هیچ جۆرە پۆستێکیان بدرێتێ، وێڕای ئەوەی ناتوانن هیچ هەستێکی پشتگیریی بەرانبەر هیچ بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی کورد دەرببڕن.

لەوەیش بەولاوە وەك ڕۆژنامەی ((دەیلی ئێکسپرێس)) (Daily Express)ی (لەندەنی) ڕۆژی بیستو یەکی مارت ڕایگەیاندووە ((لە تورکیا کوردەکان لە گوندەکانی سەر سنووری سووریە ڕاگوێزراون))و دوور خراونەتەوە قووڵایی وڵاتەوە. بە هەمان دەستوور ڕاگواستنی دانیشتووانی گوندەکانی ناوچەکانی سەر سنووری ئێرانو عیراقیش بە نیازی تواندنەوەیان کاری کردۆتە سەر باری ژیانیان.

کوردەکان تەنها ڕاناگوێزرێنە ناوچەکانی ناو قووڵایی تورکیاوە، بەڵکو هەمان کات ڕاشیاندەگوێزنە ناوچەکانی قارسو ئەردەهان، ئەو دوو ناوچەیەی هەمان کات

---

(52) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: ((AP correspondent in Baghdad))، بۆ پیتی A دەزانم کورتکراوەی (Agency)ە، بەڵام بە داخەوە نەمزانی پیتی P ئاماژە بۆ چی دەکات؟.

(53) بە هەڵە، یا بە پێی نەریتی ڕۆژئاواییەکان دەڵێت: مستەفا ماجید بەگ، کە دیارە مەبەستی ماجید مستەفایە، ئەوسا ئەندامی ئەنجوومەنی نوێنەران بوو.

ژمارەیـەك ئەرمـەنیان لێ دوور خـستۆتەوەو ژمارەیـەكی تریـشیان لێ كووشـتونو پێیان وایە بەو جۆرە گوایـە چارەسـەری پرسـی ئەرمەنیـشیان كـردووە. هـەر بـەو جۆرەیش ئێستا لە توركیا هەوڵ دەدەن گوایە پرسـی كـوردیش ((چارەسـەر))[54] بكەن. دەیان هەزار كورد لە زێدی باوو باپیرانیان ڕاگوێزراون و ناچار كراون دەست لە ماڵو حاڵیان هەڵبگرنو نازانن چۆن پـارووە نانێـك پەیـدا بكـەن، تایبـەت دوای ئەوەی هەموو مەڕو ماڵاتیان لە قـەراغ شـەقامەكان مـردار بوونەتـەوە، ژمارەیـەكی زۆر لە پیرو ئـافرەتو منداڵـەكانیان لـە ڕێگـە مـردوون، تـەنها ژمارەیـەكی كـەمیان گەیشتوونەتە ئەو هەوارگانەی بۆیان دیاری كراوە.

ئەو كوردانـەیش كـە نەیانویـستووە ڕاگـوێزرێن، یـا لـە ڕیزەكـانی سـوپادا ببنـە سەرباز، پەنایان بردۆتە بەر كێوە سەختەكانو لەوێ ژیانێكی دژوار بەسەر دەبەن. هەموو ئەمانە ناشێت نەبنە هۆی ناڕەزایی كورد.

ئەم جۆرە نكولی كردنەی بوونی كورد لە توركیاو هـەمان كـات نـەبوونی پرسـی كورد وەك ئەنجامی نەبوونی كورد تەنها نیشانەی ئەوەن كە دەسـەڵاتدارانی تـورك بەو جۆرە دەیانەوێت نیازەكانیان بۆ ((چارەسەری))[55] پرسی كـورد بـە شـێوازی توركانـە لـە ڕای گـشتی بـشارنەوە. چەوسـاندنەوەو زۆر لێكـردنو قەدەغـەكاریی ئـاواتی نەتـەوەیی هـەرگیز ئـەنجامی باشـیان لـە بـواری چارەسـەركردنی پرسـی نەتەوەییدا لێ نەكەوتۆتـەوە، دوا بـەدوای ڕمانـدنی فاشـیزم لـە ڕێگـەی هاریكـاریی هـەموو گەلـە ئازادیخوازەكانـەوە هیـواو ئـاواتی سـەرجەم نەتـەوەكانی جیهـان بـە شـێوازێكی بەرچاو پـەرەی سـەند. ڕاسـتێكەی هـیچ شـتێكی سـەیر لـەوەدا وەدی ناكرێت گەر ئاواتی نەتەوەیی كوردی توركیا[56] پەرە بسێنێتو بەم شێوە، یا بـەو شـێوە تـەعبیر لـە بـوونی خـۆی بكـات. ئـەوە نەشـارەزاییەكی سیاسـییە ئەگـەر

---

(54) وشەی ((Solve)) بەو جۆر خراوەتە نێو دوو جووت كەوانی بچووكەوە.

(55) لێرەدا وشەی چارەسەرەكە، وەك جارانی دیكە نەخراوەتە نێوان دوو جووت كەوانی بچووكەوە، بەڵكو ئێمە خۆمان بە هەمان دەستوور خستومانەتە نێوان ئەو دوو جووت كەوانەوە، چونكە ئەو كارە بە پێچەوانەوە ئاڵۆزكردنو دژواركردنی چارەسەری پرسی كوردە لە توركیا.

(56) لە دەقی بەڵگەنامەكەدا دەڵێت ((The Turkish Kurds)) واتا كوردە توركەكان.

بگوترێت پرسی کورد له تورکیا له ڕێگەی تواندنەوەی زۆرەملێی کوردەوە، یا لە ڕێگەی دامرکاندنەوەی ئاواتی نەتەوەییەوە، یا هەر نەبێت لە ڕێگەی نکولی لە بوونی مەسەلەکەوە، بڕوانێتە بابەتەکە))[57].

هەزار هەزار جار ماڵت ئاوا ڤاسیلێیێڤ چونکە، بۆ کورد بێت یا بۆ کورد نەبێت، ئەو ڕاستییانەت گوتووە کە بێگومان خزمەتی هەمووان دەکات، هی تورک ئینجا هی کورد.

دوا بەدوای ئەم وتارە بایەخدارە، کە زیندوویێتی پرسی کورد نیشان دەدات، لە هەمان فایلدا شەش لاپەڕە تەرخان کراوە بۆ هەمان بابەت، بەڵام ئەمجارەیان لە ڕوانگەیەکی جیاوازەوە. چاپەمەنییە ڕۆژئاواییەکان بە هۆی کۆماری مەهاباد (کوردستان)ەوە کەمتر عەودالی هەواڵەکانی کوردستان نەبوون. بۆ ڕوون کردنەوەی ئەمە بەر لە هەر شت دەقی وەرگێڕانی نامەیەکی باڵوێزخانەی بەریتانی لە ئەنقەرە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن پێشکەش دەکەین:

((باڵوێزخانەی بەریتانی،

ئەنقەرە،

٥ی تەموزی ١٩٤٦،

ژمارە ٤٦/٢٦/١٤.

١- خۆشەویستم هایتەر

پێم وایە بەشی (ڕۆژهەڵات- ك. م.) حەز دەکەن ئەم یادداشتە هاوپێچە دەربارەی کورد بخوێننەوە کە بەناو پێوەندیی هەیە بە دوکتۆر بوورەوە (Doctor Burr) و لەلایەن ئالێن (Allen)ی مولحەقی ڕۆژنامەوانییەوە نووسراوە وەك ڕاگەیاندنێك بە نوێنەرانی ڕۆژنامەی (تایمس) و (دەیلی تێلێگراف) و هەواڵنێرە سویسری و ئەمەریکایی و کەنەدییەکانەوە کە عەودالی زانیاری بوون دەربارەی بابەتەکەی

---

(57)N.A., F.O., 371/52369, Kurdish problems: Iraqi Kurdistan Relations, Cypher, Departmential 2, PP. 14-15.

ئالێن. هەرچی بابەتەکەی دوکتۆر مالکۆلم بووره لە (گۆڤاری کۆمەڵەی ئاسیایی ناوەندیی مەلەکی)دا (ڕۆژی یازدەی مارتی ساڵی ١٩٤٦– ك. م.) بڵاو کراوەتەوە.

٢– لەسەر داوای مولحەقی سەربازی وێنەیەکی تایبەتیی (وتارەکەت– ك. م.) بۆ دەنێرم تا ئێوە بینێرن بۆ وەزارەتی جەنگ کە پێم وایە پێیان خۆشە ببینن.

ئیمزا

دڵسۆزتان

داڤید ڤ. کیللی))[58].

چوار لاپەڕەی دوای ئەو نامەیە تەرخان کراون بۆ وتارەکەی مالکۆلم بوور کە، وەك گوتمان، ڕۆژی یازدەی مارتی ساڵی ١٩٤٦ لە ((گۆڤاری کۆمەڵەی ئاسیایی ناوەندیی مەلەکی))دا بڵاوی کردۆتەوە، وا لە خوارەوە ئەوی بە پێویستی دەزانین لە ناوەرۆکی ئەو وتارەو سەرنجی خۆمان دەربارەی بڵاو دەکەینەوە:

((تێبینییەك دەربارەی کورد. نووسینی مالکۆڵم بوور.

بۆ ئەوەی بتوانیت لە کێشەی ئێستەی کورد تێبگەیت پێویستە لەڕوانگەی مێژووییەوە تێی بڕوانیت. کورد گەلێکی دێرینن و هەموو ئەو تایبەتمەندییانەیان پێوە دیارە کە وان لە ژینگە و ئابووریی گەلە شاخاویەکاندا. سەرەتای سەدەی هەژدەمین خوو و ڕەوشتیان زۆر لە خوو و ڕەوشتی ئێسکۆتلەندییە شاخاوێکانی ئێستەیان دەکرد. لەڕاستیشدا ئەو مەڵبەندە سەرەکییانەی وەك دیاربەکر و سنە و مەجلیسی دەرەبەگانی بدلیس و عەمادییە و شارەزوور و داب و نەریتی قەڵاکانی بنەماڵە فەرمانڕەواکانیان گەلێك ئاوەدان و ڕازاوەترن ئەگەر لەڕووی ژیاریشەوە پێشکەوتوتر نەبن وەك لە سەردارە کوردەکانی ناوچە شاخاوێکانی ئیمڕۆ. تراجیدیای ڕووی کەڵچەریی ناوچە شاخاوێکان لەدوای ساڵی ١٩٤٥وە لەوەدایە کە سەد ساڵ دواکەوت. لەڕاستیدا تراجیدیاکە لە هەوڵی داسەپاندنی دەوڵەتێکی نوێدایە بەسەر کۆمەڵگایەکی دواکەوتوودا کە هەمان کات گیرۆدەی ئابوورییەکی

(58) Ibid, From: David V. Kelly, British Embassy, Angora, 5th July, 1946, No. 14/26/46, To: W.G. Hayter, Esq. Foreign office, London, P.18.

دەرماڵی و فەوزاو لە خۆبایی بوون و پێوەندیی باوکایەتی هاتبێت و قەبووڵی هیچ دیاردەیەکی بەرەوپێشچوون نەکات)).

لێرەدا پێویستمان بە ڕوونکردنەوە و هەڵسەنگاندنی ئەم بۆچوونانەی ماڵکۆڵم بووره. کەس ناتوانێت نکوڵی لەوە بکات کە بوور خوێندەوارێکی پڕو لە بواری بەراوردی مێژوویی و ئەدەبیدا شۆڕە سوارەو تا ڕادەیەکی باش ئاگاداری مێژووی نوێ و هاوچەرخی کوردە و بە سەرکەوتوویی کورد بەراورد دەکات بە گەلە شاخاوێکانی وەك گەلانی ناوچەی ئالپ و بۆسنە و هەرسك، وێڕای ئیسکۆتلەندییەکان وەك لە سەرەتادا گوتمان، باسی سوارەی حەمیدی و سیاسەتی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم و ئەو دەردەسەرییانەمان بۆ دەکات کە کورد لە ساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیهاندا گیرۆدەیان بوو، لەو بوارەدا دێتە سەر باسی هێرشی لەشکری ڕووسیش بە سەرکردایەتی جەنەڕاڵ بەراتۆف بۆ سەر کوردستانی باشوور و پوختەی کوشتارەکەی ڕەواندزمان پێشکەش دەکات کە ئەرمەنیش دەستیان تێیدا هەبوو، دوای ئەوە دێتە سەر ڕاپەڕینەکانی کورد دژی کەمالییەکان و ئاماژە بۆ شێخ سەعیدی پیران وەك ڕەهبەرێکی ئاینی دەکات.

دوا بەدوای ئەوانە (بوور) باسی سەرنجەکانی نەتەوەپەرستانی کورد دەکات ئەوانەی، وەك دەڵێت: ((**ژمارەی گەلەکەیان بە ١٠ ملیۆن لە قەڵەم دەدەن و کوردستانیش بە لایانەوە لە شاخی تووروسەوە دەست پێدەکات و دەگاتە سەر زەریای قەزوێن لە باکوورەوە و کەنداوی فارس لە باشوورەوە**)) و تەنانەت ((**ئەو لوڕانەی کە کوردیش نازانن ئەوان هەر بە کوردیان دادەنێن**))، بەڵام بۆ ئێزیدییەکان دان بەوەدا دەنێت کە ((**کوردن و بە کوردی دەدوێن هەرچەندە جیاوازییەکی زۆر لەنێوان کەلچەری ئێزیدی و موسڵمانەکاندا هەیە**)).

هەرچی ماڵکۆڵم بوور خۆیەتی ژمارەی کورد بە دوو ملیۆن دەخەملێنێت و ئەوەیش، بێگومان، بە هەموو پێواندنێك ژمارەیەکی یەکجار کەمە، بەتایبەت ئەگەر ئەوە وەبەرچاو بگرین کە بوور بۆ خۆی ژمارەی کوردی عیراق بە تەنها بە ٧٠٠ هەزار کەس لەقەڵەم دەدات، بەو پێوانەیش ژمارەی چ کوردی تورکیا و چ کوردی ئێران لە ژمارەی کوردی عیراق کەمتر دەردەچن و هیچیش بۆ کوردی سووریا و لوبنان و ئەرمینیا و ئازەربایجانی باکوور و شوێنەکانی دیکە نامێنێتەوە.

بە پێویستی دەزانین دیسانەوە بێینەوە سەر مەبەستی سەرەکیی بوور لە وتارەکەی، ئەو مەبەستەی لەژێر پەردەوە زیرەکانە ئاماژەی بۆ دەکات، وەك ئەوەی دەڵێت ((تەنانەت لە ئیمڕۆی عیراقیشدا)) کورد ((ئەگەر یاریدەی ژیرانەی بەریتانییەکان نەبووایە گەیشتبوونە ئاستی گیانەڵا))، ئینجا لەگەڵ ئەوەشدا ((دەتوانیت لە ناو کوردی عیراقیشدا خانەوادەی ئەوتۆ وەدی بکەیت کە ڕەفتارو کردەوەیان ئالان برێك ستیوارتو ڕۆب ڕۆی لای خۆمان دەهێننەوە یاد))[59].

کەوابێت مەبەستی سەرەکیی مەڵکۆڵم لە وتارە سەنگینەکەی ئەوەیە پێمان بڵێت کورد هەرچەندە گەلێکی دێرینو خاوەن دابو نەریتو هەڵوێستی ڕەسەنە بەڵام مێژوو زوڵمی لێی کردووەو ئێستاکە کاتی دامەزراندنی کۆماری مەهاباد (کوردستان) بە یاریدەی یەکیەتی سۆڤیەت نییە چونکە ئەوە خۆی لە خۆیدا بازدانە بەسەر قۆناغی مێژوویی ئێستەی کورددا کە لەبارترین ڕژێم بۆی ڕژێمی میانڕەوی عیراقییە لەژێر سایەی بەریتانیدا، بێ ئەوەی دەرگای کەڵك وەرگرتن لە (شۆڕشی کشتوکاڵیی) تورکیا لە ڕوماندا دابخات، چونکە بەم جۆرەی لای خوارەوە کۆتایی بە وتارەکەی دەهێنێت:

((بەم جۆرە تورك کە قووەتیان لە شۆڕشە کشتوکاڵیەکەی ئەتاتورکەوە هاتووە نموونەیەکیان داچەسپاندووە کە دەست دەدات نەك هەر لە ناوچە کوردنشینەکانی وڵاتە دراوسێکاندا، بەڵکو لە سەرانسەری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیشدا لاسایی بکرێتەوە))[60].

---

(59) ئالان برێك ستیوارت (Allan Breck Stewart): سکۆتلەندییە، ساڵی ١٧٥٢ کۆچی دوایی کردووە، ڕۆب ڕۆیش (Rob Roy) سکۆتلەندییە، ساڵی ١٦٧١ لە دایکبووە و ساڵی ١٧٣٤ کۆچی دوایی کردووە، هەردووکیان پاڵەوانی دژ بە یاسا بوون لای قەومی خۆیان چونکە بەخشندەو هەژار پارێز بوونو تا ڕادەیەك دەیانشوبهێنن بە ڕۆبن هوود (Robin Hood)ی بەناوبانگ کە پاڵەوانێکی ئەفسانەیی یاخی بوو، لە کۆتاییەکانی سەدەی دوازدەوە لە بەریتانیا سەری هەڵداوە، لە سەدەی پازدەمینەوە دەیان کتێبیان دەربارەی ڕۆبن هوود داناوە، هی وایان هەیە تەنانەت شوێنی گۆڕەکەشی دەستنیشان کردووە، لە سەدەی ڕابردووەوە ڕۆبن هوود بووە بابەتێکی سەرکەوتووی فلیمەکانی هۆلیوودو دوای ئەویش هی تەلەفیزیۆن. دەربارەی ئەو سێ پاڵەوانە ئەفسانەییە بڕوانە:
((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 27, Oxford University Press, 2004, PP. 926-929, Vol. 35., Oxford University Press, PP. 440-444.

(60) N.A., F.O., 371/52369, Kurdish Problems: Iraqi Kurdistan Relations, From: David V. Kelly, British Embassy, Angora, 5th July, 1946, No. 14/26/46. To:, W.G.

شەریف پاشا و مەهاباد

بە دەستووری مەهاباد شەریف پاشای خەندانیش یەکێکە لەو کوردە ناسراوانەی کەم کورد بە ڕادەی ئەو ناوی لەنێو بەڵگەنامە جیاوازە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا دووپات بووەتەوە، بێگومان ڕووداوەکانی مەهاباد ناخی دەروونی شەریف پاشایان هەژاندووە، وای بۆ دەچم ئەگەر هەستی شاردراوەی بەرانبەر سۆڤیەتو کۆمۆنیزم نەبووایە بە گۆچانە ماندووەکەی لەو ڕۆژانەدا بەر لە هەمووان ڕووی دەکردە مەهاباد.

شەریف پاشا

Hayter, Esq. Foreign Office, London, Brace Lenman, The Jacobit Rising in Britain 1689-1746, London, 1980, PP. 11-12, 46-47, 182, 236.

بێگومان مەهابادو شەریف پاشا دوو دیوی یەك لیرەی بێ غەلو غەشن، بۆیەكا لەو بەڵگەنامە نهێنییانەدا كە بۆ باسو خواسی مەهاباد تەرخان كراون گەلێك جار ناوی شەریف پاشا دووپات دەبێتەوەو ئەمانەی لای خوارەوە چەند نموونەیەكی بەڵگەی ئەو بۆچوونەن.

باشترین بەڵگەی ئەم بووارە زنجیرەیەك ڕاستیی نەزانراون كە لەو فایلە گەورەیەدا هەڵگیراون كە سەرجەمی بەڵگەنامەكانی بۆ پرسی كورد لە ساڵی ١٩٤٦دا تەرخان كراونو چەند ئاماژەیەكی سەلمێنەریان تێدایە بۆ ئەم بۆچوونە. ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕاوی ئەو بەڵگەنامەیەیە كە لە لاپەڕە پەنجاو هەشتی ئەو فایلەدا هەڵگیراوە:

((لە قاهیرەوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

لە لۆرد كیللیرنەوە[61]،

ژمارە ٤٢٥،

٣١ی كانوونی یەكەمی ١٩٤٥،

وێنەی بۆ بەغدا، ژمارە ٧٠.

١- بروسكەی ژمارە ١٩٥١تان، ڕۆژی پازدەی كانوونی یەكەمی ١٩٤٥ دەربارەی گفتوگۆی نێوان وەزیری ڕۆژهەڵاتو شەریف پاشا. ئەمانەی خوارەوە بۆ میستەر هاو (Mr. Howe)ن[62].

---

(61)مەبەست لامپسۆن مایلس وێدێر بوورن كیللیرنە (Lampson Miles Wedder burn Killearn)، ڕۆژی چواری ئابی ساڵی ١٨٨٠ لە دایك بووە. بەشی هەرە زۆری ژیانی دیپلۆماسیی خۆی لە ڕۆژهەڵاتی دوور، تایبەت لە چینو ژاپۆن، هەروەها لە میسرو سودان بردۆتە سەر، پیاوێكی بێ ئەندازە كەتەو قەڵەو بووە، درێژی مەترێكو ٩٦ سانتیمەترو كێشی ١١٥ كیلۆ بووە، ڕۆژی هەژدەی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦٤ كۆچی دوایی كردووە. بڕوانە:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Vol. 32, Oxford University Press, 2004, PP. 355-356.

(62) سێر ڕۆبەرت جۆرج هاو (Sir Robert George Howe): ڕۆژی نۆزدەی ئەیلوولی ساڵی ١٨٩٣ لەدایك بووە، دەرچووی زانكۆی كامبریدجە، لە ڕۆژی یەكی تەشرینی یەكەمی ساڵی ١٩١٩وە ژیانی

شەریف پاشا بەر لەم زیارەتەی دواییشی پەیوەندیی بە باڵوێزخانەی (بەریتانییەوە لە میسر —ك. م.) هەبوو. شەریف پاشا کە داوای کرد وەزیری ڕۆژهەڵات ببینێت وەزیر نەیدەزانی شەریف پاشا دەیەوێت دەربارەی چی قسەی لەگەڵ بکات. جارێکیان کە پرسی کوردی ورووژاند وەزارەتی ڕۆژهەڵات بۆ ئەو کارەی هانی نەدا، ئەوەی شەریف پاشا بۆ خۆیشی لە دوا بڕگەی یادداشتەکەیدا ئاماژەی بۆی کردووە.

٢- بێگومان ئێوەیش ڕازین کە شتێکی باش نییە ڕێگەی شەریف پاشا بدرێت ناوی حوکمەتی خاوەن شکۆ تێکەڵ بە چالاکییەکانی خۆی بکات. وەزیری ڕۆژهەڵات ئەم هەڵوێستەی زۆر بە ڕوونی دەربڕی لەکاتی گفتوگۆکەیدا لەگەڵ شەریف پاشا. پێم وایە شتێکی باشە ئێمە تێی بگەیێنین کەوا ئاگاداری گشت چالاکییەکانین. لەم قۆڕینەوە هەندێك شت هەیە پێویستە بە شەریف پاشایان بڵێین ئەگەر هاتوو جارێکی دی پەیوەندیی پێوە کردین تا نەهێڵین (بە جارێك- ك. م.) لێمان دوور بکەوێتەوە.

٣- لە لایەکی ترەوە پێم وایە ئێستە هیچ پێویست ناکات ڕێگە بدەین حوکمەتی عیراق لەبەر هیچ هۆیەك گومان لەوە بکات ئێمە پشتگیریی ئەو کەسانە دەکەین کە کار بۆ سەربەخۆیی کورد دەکەن، خۆ ئەگەر شەریف پاشا بە خودموختاریی کورد قایل بوو وە جارێکی دیکە لە باڵوێزخانەی خاوەن شکۆ پێشوازیی لێ کرایەوە ئەوساکە پێویستە حوکمەتی عیراقی دان بەوەدا بنێت کە شەریف پاشا پاڵنێوەری ڕەوای خۆی هەیە بۆ ئەوەی (لە هەڵوێستی عیراق- ك. م.) ناڕازی بێت. وێڕای ئەوە هەمیشە لەوانەیە ئەو جۆرە پەیوەندییانە وەك پشتگیرییەکی فەرمی لە لایەن شەریف پاشاوە هەڵسەنگێنرێن.

٤- وەك جۆرە موازەنەیەك لەوانەیە وا باشتر بێت جارێکی تر پێشوازیی شەریف پاشا لە دەرەوەی باڵوێزخانەی خاوەن شکۆ بکەین و هەوڵ بدەین لە ڕێگەی

دیپلۆماسیی سێر هاو دەستی پێ کردووە، بە ڕیز لە دانیمارك و یۆگۆسلاڤیا و ئەرجەنتین و ڕۆمانیا و چین کاری کردووە تا ڕۆژی یەکی مارتی ساڵی ١٩٣٨ گوێزراوەتەوە خودی وەزارەتی هەندەران لە لەندەن، ماوەیەکیش لە حەبەشە و سودان کاری کردووە. بڕوانە:

((Who Was Who)), Volume VIII, London, P.370, ((Foreign Office List and Diplomatic and Consuler Year Book)), one Hundered and Twenty –First Publication, London, 1948, P.253.

ترەوە پەیوەندیی پێوە بکەین بۆ ئەوەی بە لایەنی کەمەوە لەوە دڵنیای بکەین کە ئێمە ئاگاداری چالاکییەکانین. ئایا قایلن بە قسەکانم ؟.

وێنەی لێ نێردراوە بۆ میستەر هاوو بۆ سکرتارییەتی بەشی ڕۆژهەڵات))[63].

بێگومان ئەو هەموو بایەخدانەی حوکمەتی بەریتانی بە شەریف پاشا ئەنجامی گەورەبوونی پرسی کورد بوو بە هۆی مەهابادەوە، ئەوەی لە گەلێك بەڵگەنامەی نهێنیی تری ئەو ڕۆژگارەی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیدا ڕەنگی داوەتەوەو کار گەیشتووە بەوەی یادداشتێکی سەربەخۆ دەربارەی بنووسن. بەم یادداشتەو بە گەلێك لە بەڵگەنامەکانی دیکەدا دیارە کە مەترسیی یەکەمی بەریتانییەکان لەم بووارەدا لەوەوە هاتبوو کە تەواو لە ڕەنگدانەوەی مەهاباد لەناو کوردی عیراقدا زراوەترەك ببوون، چونکە پێم وایە کوردی عیراق پتر لە هەمووان کەوتبوونە ژێر کاریگەریی کۆماری مەهاباد (کوردستان) کە بۆ خۆیشیان لە ڕێگەی بارزانییەکانو ئەفسەرە کوردەکانەوە ڕۆڵی ڕاستەوخۆی خۆیانیان لە ڕووداوەکانی ئەو ڕۆژگارەی کوردستاندا بینی، ئەو مەترسییەی بەریتانییەکان تەواو لە پەیوەندییە بەردەوامەکانیان بە شەریف پاشاوە ڕەنگی داوەتەوەو ئەم یادداشتەی لای خوارەوەی سێر واڵتەر سمارت[64] نموونەیەکی سەلمێنەری ئەو

---

(63) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, From Cairo to Foreign office, Lord Kill earn, No. 425, 31st December, 1945, Reported to Baghdad No.70.

(64) **سێر واڵتەر سمارت ئەلێکسەندەر** (Sir Walter Smart Alexander): ڕۆژی دوازدەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٨٩٣ لەدایك بووە، دیپلۆماسییەکی بەریتانیی بەناوبانگە، زۆربەی ساڵانی کاری لە ڕۆژهەڵات بردۆتە سەر، تایبەت لە ئێرانو وڵاتە عەرەبییەکان، لە دیمەشقو بێروتو حەڵەبو قاهیرەو تارانو تەورێزو شیراز کاری کردووە، لە ڕۆژئاواش لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کۆنسوڵ بووە، گەلێك نازناو و میدالی بەرزی پێ دراوە، ڕۆژی یەکی ئابی ساڵی ١٩٤٥ کاتێك لە قاهیرە کاری کردووە نازناوی (Plenipotentialy) لە لایەن وەزارەتی هەندەرانی بەریتانییەوە دراوەتێ، بە پێی فەرهەنگی لاتینیی ئۆکسفۆرد ئەو نازناوە پلەیەکی دیپلۆماسیی بەرزو دەگمەنە، لە باڵوێزی (فوق العادة) زۆرترە چونکە مافی ئەوەی هەیە بە پێی بۆچوونی خۆی، بێئەوەی بگەڕێتەوە بۆ وەزارەتی هەندەران، هەڵوێست وەربگرێت. دەربارەی ژینامەی سێر واڵتەر سمارت بڕوانە:

((The Foreign List and Diplomatic and Consular Book)), London, one Hundred and Twenty –Second Publication, P.346.

پەیوەندییانەیەو لەبەر ئەو بابەخەشییە کە وێنەی یادداشتەکە لە دوو فایلی جیاوازی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیادا هەڵگیراوە، یەکەمیان فایلی ژمارە (٤٥٣٤٦/٣٧١)ە کە ئەمە ناوونیشانییە ((ڕۆژهەڵات ١٩٤٥، عیراق، فایلی ٣٢))[65]، دووەمیشیان فایلی ژمارە (٥٢٣٦٩/٣٧١)یە کە ئەمە ناوونیشانیە ((ڕۆژهەڵات ١٩٤٦، عیراق، فایلی ١٩))[66]. لە فایلی یەکەمیاندا ژمارەیەك نامەی تایبەتیی دەربارەی هەمان یادداشت لە نێوان ژمارەیەك دیپلۆماسیی بەریتانیادا هەڵگیراوە کە گەلێك لایەنی نەزانراوی ئەو بابەتەمان بۆ ڕووناك دەکاتەوە بۆیەکا بە وەرگێڕانی دەقی گرنگترینی ئەو نامانە دەست پێ دەکەین، کە یەکەمیان بریتییە لە نامەیەکی باڵوێزی بەریتانی سێر هـ. ستۆنهێوێر بێرد[67] کە ڕۆژی بیستی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٥ لە بەغداوە بە بروسکە ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی وڵاتەکەی‌و ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((ئەم بروسکەیە نهێنییە بۆیەکا پێویستە ئەو بەرپرسەی وەری دەگرێت بە شێوازێکی تایبەتی بیپارێزێت‌و نەگاتە دەست کەس.

لە بەغداوە بۆ وەزارەتی هەندەران،

لە سێر هـ. ستۆنهێوێر بێردەوە،

ژمارە ٩٠،

دەربارەی زاراوەی Plenipotentialyیش بڕوانە:

((The Latin Oxford Dictionary)), Oxford, Eight Edition, 1990, P.914.

(65) N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229.

(66) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1945, Iraq, File No. 19.

(67)سێر فرانسێس‌هەف(*) ولیەم‌ستۆنهێوێر بێرد (Sir Francis Hugh William Stonehwer Bird) ڕۆژی سیازدەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٨٩١ لەدایك بووە، لە هەرەتی لاوییەوە بۆتە کارمەندی وەزارەتی هەندەران، لە یۆگۆسلافیا و سعودییە و کازابلانکا و ڕۆمانیا و حەبەشە کاری کردووە، ڕۆژی بیست‌و هەشتی مارتی ساڵی ١٩٤٥ بۆتە باڵوێزی وڵاتەکەی لە عیراق، ئینگلیزییەکەی بێ ئەندازە دەوڵەمەند بووە، با ئەوەیش بڵێین پاش تەنها مانگو نیوێك دوای ئەوەی بووەتە باڵوێزی وڵاتەکەی لە بەغدا ئەم ڕاپۆرتە چڕوپڕەی وەك شارەزایەکی کۆن‌و کەلەبەری سەرانسەری عیراق، بە کوردستانی باشووریشەوە نووسیوە. دەربارەی بڕوانە:

((The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book 1947)), London, P. 308.

(*) ((وا دیارە ئەو ناوە لە پەڕاوێزی (٧٣)ی ل٢٩٦دا بە (هەخ) خوێندراوەتەوە — ع. زەنگەنە)).

٢٠ی تەشرینی دووەمی ١٩٤٥،
وێنەی بۆ:
بێروت، ژمارە ٤٧،
تاران، ژمارە ١٨١،
ئەنقەرە، ژمارە ١٣.

١- ئەم بەیانییە کە سەرەك وەزیرانی عیراقم دی بە دەرفەتم زانی دەربارەی رووداوەکانی ئەم دواییانەی باکووری ئێران گفتوگۆی لەگەڵ بکەمو پێی بڵێم: ئەو رووداوانە بۆ حوکمەتی عیراقی بەکەڵکن بۆ ئەوەی دیسانەوە هاوولاتییە کوردەکان دڵنیا بکاتەوە کە بەرژەوەندییەکانیان ناخرێنە پشت گوێو ئەوانیش وەك سەرجەمی دانیشتووانی عیراق بەشی تەواوی خۆیان دەبێت لە گشت چاکسازییو بەرەوپێشچوونێکی ولاتدا.

٢- ئەو روونکردنەوەیەی حوکمەتی خاوەن شکۆم دەربارەی هەڵوێستمان بەرانبەر کوردی عیراق هێنایەوە یاد بەڕێزیان، ئەوەی کە ڕۆژی چواردەی حوزەیران وێنەیم لێ دایە دەست خۆی، هەر وەك چۆن لە نامەی ژمارە ٢٥١میشدا ئاماژەم بۆی کردووە. لە ڕۆژانی هەراو بگرەکەی ئەم دواییانەی بارزاندا کارێکی وامان کرد هەمووان، بە کوردیشەوە، زۆر بە روونی بزانن بەلای ئێمەوە هەمووان هاوولاتییەکی عیراقیی ئاسایین، بۆیەکا شتێکی بایەخدارە کورد لە هیچ شوێنێك لە دەرەوەی سنووری عیراق بە دوای دۆستدا نەگەڕێن.

٣- سەرەك وەزیران یەکسەر لە مەبەستەکانم گەیشتو سوپاسی کردم، گفتیشی دا کارێکی ئەوتۆ بکات لە وتاری عەرشدا، کاتی کردنەوەی پەرلەمان لە ڕۆژی یەکی کانوونی یەکەمی داهاتوو، ئاماژەیەکی لەبار بۆ کوردستان بکرێتو تێیدا بگوترێت زۆربەی کوردی عیراق[68] دڵسۆزی ولاتن))[69].

ناوەرۆکی بەڵگەنامەی دواتریش، کە سێر هاو بە ناوی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانییەوە ڕۆژی پێنجی شوباتی ساڵی ١٩٤٦ ناردوویە بۆ سێر هەف ولیەم

---

(68) بە داخەوە دەستم ناگات بە تۆمارەکانی پەرلەمانی ئەو کاتی عیراقیدا تاوەکو بزانم چی لە وتاری عەرشدا دەربارەی ئەم بابەتە گوتراوە.

(69) N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229, From Baghdad to Foreign office, Sir H. Stone hewer Bird, No. 90, 20th November, 1945, Reported to: Beirut No.47, Tehran No. 181, Angora No. 13, P.32.

ستۆنهێوێر بێردی باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا، جارێکی دیکە لایەنەکانی بایەخی هەمان یادداشتمان بۆ دەخاتە روو، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوی ئەو بەڵگەنامەیەیە:

((وەزارەتی هەندەران،

س. دەبلیو ١،

ژمارە ٩٣/١٩/١٠٠٨،

شەخسی و نهێنی،

پێنجی شوباتی ١٩٤٦.

گەلێك سوپاستان دەكەم بۆ نامەی ڕۆژی دوازدەی كانوونی دووەمتان دەربارەی قسەكانی سمارت لەگەڵ جەنەڕاڵ شەریف پاشادا دەربارەی پرسی كورد.

من پێم وایە هەمیشە زەحمەتە بۆ وەزیری ڕۆژهەڵات بڕیار بدات ناچارە دیدەنیی یەكێكی تایبەتیی بكاتو دەربارەی ئەم حاڵەتە (حاڵەتی بینینی شەریف پاشا– ك. م.) من پێم وانییە سمارت چاكی كردبێت ڕەفزی بینینی ئەو پیاوەی كردبێت. من لەگەڵتام لەوانەیە هۆ بزوێنەكانی شەریف پاشا بۆ ئەوەی لە باڵوێزخانەی بەریتانیی پێشوازیی لێ بكرێت بریتیی بێت لەوەی بە جەماعەتەكەی ڕابگەیێنێت كە وا ئەو لەو باڵوێزخانەیە پێشوازیی لێ كراوەو ئەوە بكاتە سەرمایە بۆ خۆی، بەڵام من لەوە دەترسێم كەس لە ئێمە هەمیشە نەتوانێت بینینی یەكێك ڕەفز بكات تەنها لەبەر ئەوەی گومان لە ڕادەی خاوێنی هۆ پاڵنێوەرەكانی دەكرێت. بە هەر حاڵ كە جەنەڕاڵ شەریف پاشا پرسی خودموختاریی كوردستانی عیراقی لە چوارچێوەی دەوڵەتی عیراقدا ووروژاند، سمارت حەقی بوو كە نەیویست بیبینێت. هەرچەندە (ئۆتۆنۆمیی ناوچەیی) بابەتێكی یەكجار بڵاوە (لە ئیمڕۆی ئێراندا– ك. م.) بەڵام سمارت نەیدەویست شتێك بڵێت كە لەوانە بێت بۆ بەرژەوەندیی عیراق لێك نەدرێتەوە، هەرچەندە ئەو بە ڕاشكاوی لە وەڵامەكەیدا گوتوویە ((ئێمە ناتوانین هانی هیچ بزووتنەوەیەك بدەین كە لەوانە بێت هاوپەیمانەكانمان لاواز بكات)). بە لای ئێمەوە ئەم وەڵامە تەواو لەگەڵ ڕەوتی ڕاستیدا دەگونجێت.

ئەوەیش[70] کە تایبەتە بە ئایا عەزام[71] کەمتر لە نوری[72] بایەخ دەداتە پرسی هیجرەتی جوولەکە بۆ فەلەستین بەلای منەوە بابەتێکە هەڵناگرێت زۆر لێی بکۆڵرێتەوە، وا دیارە نە میسرییەکان و نە عیراقییەکان لە ڕاستیدا پێشنیارەکانی ئێمەیان بە دڵە دەربارەی ئەوەی تا ماوەیەکی دیکە رێگە لەو هیجرەتە نەگیرێت. ئەوان هەردووکیان دەڵێن ئامادەن ئەوەی ئێمە پێمان باشە قەبووڵی بکەن، بەڵام کێشەکە لەوەدایە کە دەوڵەتە عەرەبییەکان لەو بووارەدا هەڵوێستێکی لەوە ڕەقتریان هەیە.

لەوە دڵنیام ئێوە باش دەکەن هیچ جۆرە ڕەخنەیەك لە باڵوێزخانەی قاهیرە لە بروسکە دیپلۆماسییەکانتاندا ناگرن. ئەگەر لە دواڕۆژدا هیچ گلەییەکتان هەبوو باشتر وایە ئێمە ئاگادار بکەن، ئەوساکە ئێمەیش، بەو شێوازەی کە لە تواناماندا بێت یاریدەی خۆمان پێشکەش دەکەین.

ئیمزا

دڵسۆزتان

ر. گ. هاو

وێنەی بۆ سێر هەخ ستۆنهێوێر بێرد لە بەغدا))[73].

لاپەڕەی دواتری هەمان فایل تەرخان کراوە بۆ دەقی ئەو نامەیەی هاو ناردوویە بۆ سێر هەخ ستۆنهێوێر بێرد دەربارەی شەریف پاشا[74]. بەر لە تۆمارکردنی

---

(70) ئەم دوابابەتەی بەڵگەنامەکە پەیوەندیی نییە بە کوردو شەریف پاشاوە، بەڵام بە پێویستمان نەزانی لەوێدا ناوەرۆکی بەڵگەنامەکە بقرتێنین، هەڵبەت فەلەستین و جوولەکەیش بابەتێکی گرنگن.

(71) مەبەستی عەبدولڕەحمان عەزامی ئەمینداری گشتی کۆمکاری عەرەبییە.

(72) مەبەستی نووری سەعیدە.

(73) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No.19, Foreign office, S.W.1., No. 1008/19/93, Personal and Confidential, 5th February, 1946, Sgd. R.G. Howe, Copy to: Sir Hugh Stone hewer Bird, Baghdad, P.77.

(74) Ibid, Registry No. E 1008/19/93, From: Mr. Howe, To: Sir A. Stone hewer Bird, Baghdad, Personal and Confidential, P.78.

دەقی یادداشتەکەی سمارت، باڵوێزی بەریتانی لە قاهیرە لۆرد کلێرنیش ئەمەی لای خوارەوەی کردۆتە پێشەکی، یا روون کردنەوەی یادداشتەکە:

((پێوەندییەکانی عیراق بە کوردەوە. نیشانە بە نامەی ژمارە إی ٩٦٩٦/٣٢٢٩/٩٣- وێنەی یادداشتی سێر واڵتەر سمارتە بە بەرواری بیست‌و شەشی تەشرینی دووەم کە باسی دیدەنییەك لەگەڵ جەنەراڵ شەریف پاشادا دەکات، شەریف پاشا کاتی خۆی سەرۆکی ئەو کۆمیتە کوردییە بووە کە لە پاریس لە رۆژانی وتووێژەکانی پەیمانەکانی ڤێرسایدا دامەزرێنرابوو. شەریف پاشا گوتوویە کە لە لایەن ژمارەیەك لە ئەشرافی ناوچەکانی کەرکوك‌و سلێمانی‌و موسڵەوە کراوەتە نوێنەریان بۆ داواکردنی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عیراق لە چوارچێوەی دەوڵەتی عیراقدا لە کۆنفرانسی ئاشتی))[75].

ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوی[76] ئەو یادداشتە گرنگەیە:

((یادداشت

جەنەراڵ شەریف پاشا، ئەوەی من بیزانم، سەرۆکی ئەو کۆمیتە کوردییە بوو کە لە پاریس کاتی گفتوگۆکانی پەیمانەکانی ڤێرسایدا دامەزرێنراو لەگەڵ سەرۆك ویلسندا[77] باسی سەربەخۆیی کوردستانی کردووە، ئیمرۆ بەیانی (واتا رۆژی بیست‌و شەشی تەشرینی یەکەمی ١٩٤٥- ك. م.) بانگی کردم.

لە دانیشتنەکەدا پێی ڕاگەیاندم ژمارەیەك لە ئەشرافی ناوچەکانی کەرکوك‌و سلێمانی‌و موسڵ[78] داوایان لێی کردووە داخوازییەك دەربارەی ئۆتۆنۆمیی کوردستانی عیراق، لە چوارچێوەی دەوڵەتی عیراقیدا، پێشکەش بە کۆنفرانسی

---

(75) N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229, Iraqi Relations with Kurds, From Lord Kill earn, Cairo, No. 1577(1327/3/45), Dated 29th November, 1945, P.33.

(76) شایانی باسە منیش دوو جار ئەو یادداشتەم وەرگێڕاوەتە سەر زوبانی کوردی.

(77) مەبەستی ویدرۆ ویلسنی سەرۆکی بەناوبانگی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکایە کە سەرۆکی وەفدی وڵاتەکەی بوو بۆ کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس لە ساڵی ١٩١٩داو لەو قۆناغەدا چواردە بەندە بەناوبانگەکەی خۆی بڵاو کردەوە.

(78) لە هەموو بەڵگەنامەکانی تری ئەم فایلەدا ناوی هەولێریش لە گشت ئەو شوێنانەدا هاتووە کە باسی ئەم بابەتە دەکەن.

ئاشتی بکات، گوتیشی ئەوانەی ئەو نامەیەیان بۆی ناردووە دوای ماوەیەکی کورت وەکالەتی تایبەتیی بۆ دەنێرن بۆ جێبەجێ کردنی ئەو کارە. هەمان کات شەریف پاشا هەمیشە لایەنگری بەریتانییەکان بووەو هەرگیز نایەوێت بێ ئاگاداریی ئێمە هیچ هەنگاوێك بنێت، بۆیەکا حەز دەکات لەوە دڵنیابم نەبا راپۆرتی سیخورە نهێنییەکانمان ببێتە هۆی ئەوەی گومانی لێ بکەین.

شەریف پاشا ئەوەیشی نیشان دا کە بارودۆخی کوردستان بەرەو قۆناغێکی مەترسیدار دەچێت. هەرچی کوردی تورکیایە هەرگیز ناتوانن لەو سیاسەتی کوشتارو داپڵۆسینەی بیستەکانی تورك خۆش ببن.

(کۆمیتەی کوردی) بە سەرۆکایەتی بەدرخانییەکان لە دیمەشق بۆ سەربەخۆیی کوردی تورکیا خەبات دەکەن. لە ئێرانیش رووس بە پارەو لە رێگەی دیکەوە کورد دەبزوێنن، ئەگەر بەریتانیای گەورە دەستوبرد فریا نەکەوێت شتێك بکات ئەوا رووس بە شێوازێکی غەیرە موباشیر بۆمان دەگەنە کەرکووك‌و تەوقەسەری هەناردنی نەوتی عیراقی[79].

شەریف پاشا ئەوەیشی گێڕایەوە چۆن ساڵی ١٩١٩ بە رەمبەریی ئەو گفتوگۆی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆی پێکهاتوو لە هەر سێ پارچەکەی کوردستانی عیراق‌و ئێران‌و تورکیا کرا. ئەو پێی وایە جێگەی داخە بەریتانیای گەورە لایەنگریی ئەو پرۆژەیەی نەکرد، ئێستەیش، وەك دەڵێت، گرنگ ئەوەیە کوردستانی عیراق بە لایەنگری بەریتانیا بمێنێتەوەو ببێتە شوورایەك لەبەردەم پێشکەوتنی رووسدا، بەڵام کوردی عیراق لە لایەن عەرەبەوە باش مامەڵە ناکرێن، دەرفەتی خوێندنیان بە زوبانی زگماکی خۆیان بۆ نەڕەخسێنراوە، فەرمانبەری عەرەب دەنێرن بۆ حوکمڕانیان، زۆر پێویستە کورد دەزگای پەروەردەی تایبەتیی خۆیانیان هەبێت‌و فەرمانبەری کورد وڵاتەکەیان بەڕێوە ببات.

---

(79) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا قسەکەی شەریف پاشا بەم جۆرە دارێژراوە:

((Unless Great Britain did something soon, the Russians would, indirectly, be in Kirkuk and on top of our Iraq oil supplies))- N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229, Iraqi Relations with Kurds, From Lord Kill earn, Cairo, No. 1577(1327/3/45), Dated 29th November, 1945, P.35.

جەنراڵ شەریف پاشا گوتیشی حەز دەکات بزانێت هەڵوێستی ئێمە بەرانبەر پێشنیاری دامەزراندنی کوردستانێکی ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی عێراقدا چییە.

لە وەڵامدا پێم گوت: من ناتوانم وەڵامی ئەو پرسیارەی بدەمەوە، بەڵام ئەوەندە دەزانم ئێمە هاوپەیمانی تورکیاو عێراق‌و ئێرانین، بۆیەکا نابێت هیچ بزووتنەوەیەك هان بدەین کە لەوانە بێت ببێتە هۆی لاواز بوونی ئەو هاوپەیمانانەمان. لێشم پرسی ئایا گومان لەوەدا هەیە کوردستانێکی ئۆتۆنۆمی لەو جۆرە لە عێراقدا نابێتە ناوەندێکی راکێشەر بۆ دروست بوونی بزووتنەوەیەکی لەو بابەتە لە کوردستانی ئێران‌و کوردستانی تورکیادا ؟.

جەنەراڵ شەریف پاشا لە وەڵامدا گوتی: بەڵێ رێی تێ دەچێت شتێکی وا روو بدات، گوتیشی ئەمە تەنها بۆ روون کردنەوە بوو، ئێمە پێوەندیمان هەر وەك خۆی دەمێنێت[80] و دوای ئەوەی ئەو وەکالەتەی لە سەرەوە ئاماژەمان بۆی کرد دەگاتە دەستی دێتە سەردانم.

شەریف پاشا ماوەیەك لەگەڵ تورکە لاوەکان بوو، بەڵام لەگەڵ (کۆمیتەی تورکانی لاو) دا تێکچوو بۆیەکا ناچار بوو لە تورکیا هەڵبێت‌و بچێتە فەرەنسا، لەوێش تورکە لاوەکان هەوڵیان دا تیرۆری بکەن[81]، ئەو لەوساوە بە یەکجاری لە فەرەنسە دەژی. شەریف پاشا خەڵکی سلێمانییەو وەك بیستوومە رۆڵێکی گەورەی دیوە لەو کۆششەدا کە دوای جەنگی ئەم دواییە بۆ سەربەخۆیی کوردستان دراوە.

شەریف پاشا هەمیشە خۆی بە دۆستی زۆر نزیکی ئێمە زانیوە، بەڵام لە رۆژانی جەنگی (دووەمدا– ك. م.) چەند راپۆرتێکی نهێنی ئاماژەیان بۆ ئەوە کردووە کە

---

(80) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا ئەم بەشەی وەڵامەکەی شەریف پاشا بەم جۆرە دارێژراوە:

((He said that this present demarche was merely to keep "au courant", "demarche", us au courant))

فەرەنسین‌و وەك زاراو بە واتای هەر وەك خۆی، یا تا ئێمرۆکەیش دێن. شایانی باسە سێر واڵتەر سمارت بە تایبەتی خەتی بە ژێر ئەو دوو وشەیەدا هێناوە.

(81) باسی ئەوەمان لە سەرەتای بابەتی ژمارە چواری ئەم کتێبەدا کردووە کە بۆ (ناودارانی کورد لە ساڵی ١٩١٩)دا تەرخان کراوە.

پێوەندیی بە ئەڵەمانەکانەوە هەبووە[82] وەك بەشێك لە هەستی دژ بە رووسی (بڕوانە ١٦٠٠/٦/٤٢، هاوپێچ). زۆر روونو ئاشکرایە کە جەنەڕاڵ شەریف پاشا هەرگیز دژی بەریتانییەکان نەبووە، بەڵام وەك کوردپەروەرێك هەمیشە ئامادە بووە شتێك بۆ بەرەوپێش بردنی بەرژەوەندییەکانی کورد بکات، لەم بارەیەوە بڕوانە نامەی ژمارە ١١٢١/٣/٤٤ ی دەزگای (ئیستیخباراتی پاراستنی ئاسایشی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست)[83] کە زۆرو کەم ڕۆشنایی دەخاتە سەر ژیاننامەی ئەم پیاوە[84].

ئیمزا

واڵتەر سمارت

٢٦ی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٥))[85]

ئەم هەڵوێستەی شەریف پاشا، کە سێر واڵتەر سمارت لە یادداشتەکەیدا باسی دەکات، یەکێکە لە دەیان هەڵوێستی تری هاوشانیو باوەڕیش ناکەم ئەوی بیخوێنێتەوە، چ لە کوردو چ لە غەیری کورد، هەست نەکات ئەو پیاوە تا ڕادەیەك دیپلۆماسییەکی هاوچەرخو پڕ و دڵسۆز و شارەزایەکی چاکی پەتپەتێنی سیاسەت

---

(82) شەریف پاشا، هەمان کاتو بۆ هەمان مەبەست، پێوەندیی بە مۆسۆلینیشەوە کردووەو دوو نامەی بۆی ناردووە. بڕوانە: د. فەرهاد پیرباڵ، ژنەڕاڵ شەریف پاشا (١٨٦٥-١٩٥١). یەکەمین سیاسەتمەداری کورد کە داوای دەوڵەتێکی سەربەخۆی بۆ کورد کرد، سلێمانی، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، ٢٠٠١، ل١٣٦-١٣٩.

(83) تەنها کورتکراوەی ناوی ئەو دەزگایە نووسراوە (S.I.M.E.) کە ئەمە دەقی تەواوی ناوەکەیەتی ((Security Intelligence Middle East)) واتا ((ئیستیخباراتی پاراستنی ئاسایشی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست)) کە دەزگایەکی سیخوڕیی زۆر چالاکی بەریتانی بوو، ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهان پیاوەکانی بە ڕاستو بە چەپدا لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، بە کوردستانەوە، گاڵەیان دەدات.

(84) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: ((more or less white- washing him)) کە بێگومان ئەوە دەگەیێنێت کە ئاماژەمان بۆی کردووە.

(85) N.A., F.O., 371/45346, Eastern 1945, Iraq, File No. 3229, Iraqi Relations with Kurds, From Lord Kill earn, Cairo, No. 1577(1327/3/45), Dated 29th November, 1945, PP. 34-36.

بووه، یا لەوە دوودڵ بێت کە بە قووڵی بەرهەمەکانی ماکیاڤیللیی خوێندۆتەوە. ئاخۆ کام کورد سەری نەوازش بۆ ئەو پیاوە دڵسۆزەی ((قاچی لە پاریس و بیری لە بەریتانیا و دڵیشی لە کوردستان)) بوو[86] دانانەوێنێت و هەزار ڕەحمەت بۆ گۆڕە ونەکەی لە قاهیرە نەنێرێت، تایبەت دوای ئەوەی بە خامەی پیرۆزی خۆی پوختەی ژیانی بۆ کردووینەتە مۆنۆدرامایەکی[87] دانسقە[88]، بەڵێ کوردێکی وا دڵسۆز دەبێت بگاتە ئاستی ئەوەی ((لە پاریس لە ئوتێلێکی دەرەجە پێنجی ئەرمەنییەک)) بکەوێت و پارەی ئوتێلەکەی نەبێت بیدات، بەڵکو ((پارەی ژەمێک خواردنی ئێوارە))یشی لە باخەڵدا نەبووبێت[89].

شایانی باسە دەنگوباوی ئەم هەوڵانەی دوایی شەریف پاشا، هەستی ئەوڕەحمان بەگی بابانی بزواندووە و بەو بۆنەیەوە شیعرێکی ئاوازەی بەسەردا هەڵداوە[90](*).

با لێرەدا بچینە سەر باسی هەڵوێستی چەن و دەستەیەکی دیکەی کوردستان کە لە زۆر رووەوە گەلێک لە شەریف پاشاو ئەوەی بەدرخان و جەمیل پاشای دیاربەکر جیاوازن، بەڵام تەنانەت ئەوانیش لەبەر ئەوەی بە دەست یەک دوژمنەوە دەیانناڵاند زۆر بە گەرمی، هیچ نەبێت لە سەرەتاوە، لە دەوری دروشمەکانی کۆماری مەهاباد (کوردستان) ئاڵان و لەناو خۆیاندا کەوتبوونە پێشبڕکێی یەکتر لە بوواری دەربڕینی خۆشەویستیاندا بەرانبەر یەکیەتی سۆڤیەت.

---

(86) بە کەمێک دەستکارییەوە لە مۆنۆدراماکەی وەرگیراوە.

(87) لە وشەی (Drama)وە هاتووە کە مانای هونەری شانۆییە.

(88) بڕوانە دەقی ئەو مۆنۆدرامایە لە: د. فەرهاد پیربال، سەرچاوەی ناوبراو، ل ١٢٤-١٣٣.

(89) هەمان سەرچاوە، ل١٣١.

(90) بڕوانە: محمود أحمد محمد، بەشێک لە دیوانی ئەوڕەحمان بەگی بابان، بەغدا، ١٩٨٩، ل٨١.

(*) ((شایانی باسە (عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری)یش، لەژێر ناونیشانی: (ژ بۆ شەریف پاشا) شیعرێکی بۆ نووسیوە و لەژمارە (٢١)ی ساڵی ١٩١٩ی گۆڤاری (ژین) لە ئەستەنبوڵ بڵاوی کردووەتەوە-ع.زەنگەنە))

هەڵوێستی ژمارەیەك
دەرەبەگی كورد

فایلی ژمارە ٥٢٣٦٩/٣٧١ی ساڵی ١٩٤٦ی وەزارەتی هەندەرانی حوكمەتی بەریتانی گەلێك بەڵگەنامەی گرنگی دەربارەی كۆماری مەهاباد (كوردستان) تێدایە كە تەنها دەقی بەشێكی كەمی ڕاپۆرتی كاپتەن هـ.م. جاكسۆنی یاریدەری ڕاوێژكاریی سیاسیی هەولێری لێ وەردەگرین كە تەرخان كراوە بۆ ئەو گفتوگۆیەی لەگەڵ سێ سەرەك هۆزی كوردستانی ئێراندا كردوویەتی‌و ئەمەی لای خوارەوەش دەقی وەرگێڕاوی ئەو بەشەی ڕاپۆرتەكەیەتی:

((١- دەرفەتێكی باش بوو لە نزیك سنووری عیراقی-ئێرانی، لە زینۆی شێخی(*)، دیدەنی لەگەڵ سێ گەورە پیاوی كوردستانی ئێراندا بكەم، قەرەنی ئاغای قەڵاڕەشی سەرۆكی پیران‌و شێخ موسڵیحی خزمی شێخ عوبەیدوڵڵای زینۆ، كە وێنەیەكی ڕەنگاوڕەنگی ئاڵوگۆڕەكانی ئازەربایجانی لێ وەدی دەهات... پاش پێشەكییەكی ئاسایی ئەم پرسیارانەم لێ كردن:

كاپتەن جاكسۆن: ئاغا گوندەكەت لە ئێران كەوتۆتە كوێوە ؟

قەرەنی ئاغا: گوندەكەی من قەڵاڕەشە، لێم ببورە ئەو گوندە لە ئێران نییە، بەڵكو لەناو ئازەربایجاندایە.

(*) ((**زینوێ شێخی**: گوندێكە كەوتۆتە نێوان حاجی ئۆمەران و ڕایات، بەدوو كیلۆمەترێك لە (ئازادی)یەوە دوورە، ڕۆڵێكی بەرچاوی لەشۆڕشی ئەیلوولدا هەبووە، وەكو زۆر لەگوندەكانی دیكەی كوردستان كە لەگەڵ گوندێكی دیكە بەجووتە ناویان دێت. زۆرجار ئەمیش لەگەڵ گوندی خەلان، واتە وەكو (زینوێ و خەلان) ناوی هاتووە. لەدوای نسكۆی شۆڕشی ئەیلوول و ڕاگواستنی خەڵكی گوندەكان ئەمیش تێكدرابوو، لەدوای ڕاپەڕین جارێكی دیكە ئاوەدان كراوەتەوە، لەدەقەكەدا ناوی وەكو (زینۆی شێخی) هاتووە، ئەمویست دەستكاری ناوەكە بكەم، لەبیریشم كردبوو پەراوێزی بۆ بكەم، ئەوەبوو لەكاتی هەڵەبڕێری كۆمپیوتەردا (ئەیوب محەمەد بابەكر)ی هاوكارمان، كە بەڕەسەن خەڵكی ئەو گوندەیە، ناوە ڕاستەكەی نووسیبووەوە. كاتێ ئاگاداری منی كردەوە، سەرەتا دەستخۆشیم لێی كرد، بەڵام كە دواتر جارێكی دیكە هەڵەبڕێری بابەتەكەم كردەوە بینیم لەدووتوێی بەڵگەماندا هاتووە بۆیە وەكو خۆیم داناوەتەوە، ئەوە بەچاوپۆشین لەوەی لە هەندێ سەرچاوەی دیكەش هەر بە (زینۆ) نووسراوە-ع.زەنگەنە)).

کاپتەن جاکسۆن: چۆن وای لێ هات؟ من پێم وابوو ئازەربایجان بەشێکە لە ئێران‌و ناوچەی باکووری ئەو وڵاتە پێك دەهێنێت.

قەرەنی ئاغا: ئا، وا دیارە نەتبیستووە ئێستاکە ئێمە حوکمەتی خۆمانمان هەیە.

کاپتەن جاکسۆن: بەڵێ شتێکم دەربارەی ئەوە بیستووە، وابزانم شەڕێکی زۆر قورسیش لەسەر ئەوە قەوماوە.

قەرەنی ئاغا: نەخێر وا نەبوو، سەرکەوتنێکی ئاسان بوو، لە گەلێك شوێن هیچ جۆرە شەڕێکیش نەقەوما.

کاپتەن جاکسۆن: کەوابێ ئێوە زۆر باش چەکدارو ئامادە بوون، ئێوە لە کوێوە ئەو هەموو چەکەتان دەستکەوت، ئایا کڕیوتانن؟.

قەرەنی ئاغا (بە فیزێکەوە): نەخێر، دڵنیابە نەمانکڕیون، بەڵکو لە رووسەکانی دۆستمانەوە بۆمان هاتوون !.

کاپتەن جاکسۆن: بە ڕاستتە؟، من وام دەزانی رووسەکان لە هیچ کام لە رووداوەکاندا بەشدار نەبوون، چونکە ئەوان بۆ خۆیان وایان دەگوت.

قەرەنی ئاغا: نۆ، کوڕە بەسییە، ئەوان لەسەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامەکانی تەورێزو ڕەزائییەش هەمان شتیان گوت، ئەوە تەنها بۆ سەر لێ شێواندنە[91]، ئەوان زۆر زۆر یاریدەمان دەدەن، بە وێنە پێنج سەد تفەنگو نۆ لۆرییان داوە بە مەهابادی ئێمە، لە هەموو شوێنێکی (کوردستانیش– ك. م.) تفەنگو ئۆتومبیلیان دابەش کردووە، ئەوان بۆ ئێمە گەلێك باشن.

کاپتەن جاکسۆن: یەکەم جار هەرا لە کوێ قەوما؟.

قەرەنی ئاغا: نۆە، لە مەهاباد. ئێمە یەکەم کەس بووین فەرمانبەرو سەربازە فارسەکانمان لە مەهاباد وەدەر نا، دوای ئەوە ناوچەکانی دیکەش هەمان ڕێبازیان گرتە بەر.

کاپتەن جاکسۆن: کەواتە ئێوە ئێستا حوکمەتی خۆتانتان هەیە، لەوانەیە بگوترێت زووتریش.

---

(91) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وشەی (bluff)ی بەکار هێناوە کە بلۆفی کوردی‌و عەرەبیی لەوەوە هاتووە، لە عەربیدا خراوەتە قاڵبی ڕابردوو و داهاتووشەوە: بَلَفَني، بَلَفْتُهُ...

محەمەد ئەمین ئاغا: نەخێر، بەڵام بەم زووانە بەخێریێ دایدەمزرێنین. ئێستەکە کێشەیەك لە نێو کورد و تورکماندا (مەبەستی ئازەرەکانە– ك. م.) هەیە، ئەوان دەیانەوێت حوکمەتێکی جیاواز لە تەورێز دابمەزرێنن، کوردیش دەیانەوێت حوکمەتێکی جیاواز بۆ خۆیان لە مەهاباد دابمەزرێنن.

کاپتەن جاکسۆن: ئەو جیاوازییەی نێوانتان چۆن چارەسەر دەکرێت؟.

قەرەنی ئاغا: بەڵێ قازی محەمەد ڕەهبەرمانە، ئەو چۆتە مۆسکۆ بۆ وتوویژ لەگەڵ ستالیندا، ئێمە لەوە دڵنیاین چ وەڵامێك لەگەڵ خۆیدا دەهێنێتەوە، رووسەکان هەمیشە پشتی ئێمەی کورد دەگرن.

کاپتەن جاکسۆن: وا دیارە قازی محەمەد پیاوێکی گەورەیە، ئایا ئەو پیاوە نییە کە ڕەهبەری کۆمەڵەیە لە مەهاباد؟.

محەمەد ئەمین ئاغا: قوربان کۆمەڵە بەسەر چوو، ئێمە هەموومان ئێستاکە دیموکراتین ((مەبەستی ئەوەیە بڵێت هەمووماں لە (حیزبی دێمۆکراتی کوردستان)ین– ك. م.))، بەڵام قازی محەمەد هەر سەرۆکمانە، هەڵبەت پیاوێکی یەکجار گەورەیە، ئینگلیزیو فەرەنسیو گەلێك زمانی دی دەزانێت.

کاپتەن جاکسۆن: ئایا ئێوە لە مەهاباد ڕۆژنامەی خۆتانتان هەیە؟.

قەرەنی ئاغا: بەڵێ زۆر نییە دەستی بە دەرچوون کردووە، رووسەکان چاپخانەیەك و کاغەزیشیان داوینەتێ.

کاپتەن جاکسۆن: ئایا ئێوە هیچ پیاوێکی گەورەی تری وەك قازیتان هەیە؟.

قەرەنی ئاغا: ئەی چۆن نیمانە، مەلا مستەفای بارزان کاری سەربازیی بەڕێوە دەبات، رووسەکان زۆریان خۆش دەوێت، قازی محەمەد زەویو زارێکی زۆری لە دەوروبەری شنۆ پێ داوەو نزیکەی نۆ هەزار دیناری عیراقیشی بۆ خۆی و لایەنگرەکانی کۆکردۆتەوە.

کاپتەن جاکسۆن: کەواتە بارزانی و پیاوەکانی لە شەڕەکانی ئێستەدا بەشدار بوون؟.

قەرەنی ئاغا: بەڵێ بەشدار بوون، ئەحمەد ئاغای مێرگەسوورو شێخ ئەحمەدی بارزان بەرپرسی بەرەی ڕەزائییە بوون، مەلا مستەفایش ناوچەکەی بەسەر کردۆتەوە،

یەکسەر بۆ ڕۆژی دواتر گەیشتە شنۆ کە لێرەوە نزیکەو بێ دواکەوتن لەوێشەوە چووە سەردەشت.

کاپتەن جاکسۆن: وا دیارە خەریکن سەردەشتیش بخەنە سەر ناوچەکەتان.

قەرەنی ئاغا: بەڵێ نەك هەر سەردەشت، بەڵکو سنەیش!.

کاپتەن جاکسۆن: کەی بەخێرێ ئەو کارە جێبەجێ دەکەن؟.

قەرەنی ئاغا: هەڵبەت ئەوە کارێکی پێویستەو زۆر ناخایێنێت!.

کاپتەن جاکسۆن: ئایا لەوێ کەس هەیە کار بۆ ئێوە بکات؟.

قەرەنی ئاغا: بەڵێ هەمانە، حەمە ڕەشید خان یەکێکیانە.

کاپتەن جاکسۆن: بۆ حەمە ڕەشید خان ئێستا لە ئێرانە؟.

قەرەنی ئاغا: زۆر نییە لە عیراق هەڵهاتووە، رووسەکان لە ڕۆژنامەکانی خۆیاندا وایان ڕاگەیاندووە کە بەریتانییەکان یاریدەی حەمە ڕەشید خانیان داوە بۆ ئەوەی هەڵبێت تاوەکو لەوێ (لە سەردەشت– ك. م.) هەرایەك دژی ئێرانییەکان بنێتەوە.

کاپتەن جاکسۆن: ئەگەر ئێوە حوکمەتی خۆتان دامەزراند ئایا کادری تەواوتان هەیە بۆ ئەوەی بیبەن بەڕێوە؟.

محەمەد ئەمین ئاغا: ژمارەیەکی زۆر کادرمان هەیە، بەڵام رووسەکانیش گفتیان پێ داوین چی پێویست بێت بۆ ئەوە یاریدەمان بدەن، وێڕای ئەوەش ئێمە ڕێگەمان داوە سەرجەمی کارمەندە فەرمییە ئازەرییەکان لە شوێنەکانی خۆیان بمێننەوە.

کاپتەن جاکسۆن: ئەی دەربارەی پارە چۆن؟، ئایا تاران دەستی نەگرتووە بەسەر پارەیەکی زۆرتاندا؟.

قەرەنی ئاغا: ڕاستە وایە، بەڵام رووسەکان پێیان ڕاگەیاندوین تاوەکو ئەو ڕۆژەی بەریتانی و ئەمەریکاییەکان دان بە حوکمەتەکەماندا دەنێن ئەوان پارەمان بۆ چاپ دەکەن.

کاپتەن جاکسۆن: بەڵام گریمان بەریتانی و ئەمەریکاییەکان ئەوەیان نەکرد، ئەوسا چۆن؟

قەرەنی ئاغا: نەخێر دانی پێدا دەنێن، ئەی ئەوە ئەوان نین ئەو هەموو قسانە دەربارەی مافی گەلە بچووکەکان دەجوونەوە؟.

کاپتەن جاکسۆن: ئەی ئاخۆ وەزعی تووتنی ئیمسالّتان خراپ نییە؟.

قەرەنی ئاغا: بەلّیّ خراپە، تاران تا ئێستەکەیش دوو ملیۆن ڕیالّی داهاتی سالّی پارمان قەرزدارە، بەلاّم رووسەکان دەلّێن ئەگەر تاران بەرهەمی تووتنی ئیمسالّیان نەبرد ئەوا ئێمە دەیبەین‌و دوو مایۆن ڕیالّەکەی پاریشتان دەدەینێ.

کاپتەن جاکسۆن: وا پیّ دەچێت رووسەکان حوکمەتەکەتان بەڕێوە دەبەن؟.

قەرەنی ئاغا: ئای قوربان ئەوان گەلێك خاسن‌و باشترین دۆستی کوردن، هەرچییەکیان لیّ داوا بکەین بیّ سیّ‌و دوو دەماندەنیّ!.

کاپتەن جاکسۆن: ئەی ئێوە بەرانبەر ئەو چاك یەی ئەوان چییان پیّ دەدەن؟.

قەرەنی ئاغا: ئەوانیش مافی دەرهێنانی نەوتی (کوردستان– ك. م.)یان پیّ دراوە.

کاپتەن جاکسۆن: ئایا دەستیان بە کار کردووە؟.

قەرەنی ئاغا: بەلّیّ، ژمارەیەکی زۆر ئەندازیاریشیان لە رووسیاوە هێناوە.

کاپتەن جاکسۆن: ئەی ئاخۆ هەژارانی (کورد– ك. م.) لەم هەموو ئالّ‌و گۆڕانە چییان پیّ دەبڕدرێت؟.

قەرەنی ئاغا: ئەوان زەوییەکانیان لە زەنگینەکانی تاران وەرگرتۆتەوە، وێڕای ئەوە خەریکین قوتابخانەو نەخۆشخانەو ڕێگەو بان‌و هێلّی شەمەندەفەریان بۆ دروست دەکەین.

کاپتەن جاکسۆن: وای بۆ دەچم دوای ئەوەی زەنگینەکانی تاران نەماون، ئاغایانی (کوردی– ك. م.) وەك بەڕێزتان زەوی‌و زار دەدەنە ئەو خەلّکە!.

محەمەد ئەمین ئاغا بە گەرمی: نەخێر ئێمە کۆمۆنیست نین، ئێمە دیمۆکراتین!.

کاپتەن جاکسۆن: وای بۆ دەچم سەربەخۆییەکەتان زۆر تەواو نەبێت، رووسەکان حوکمەتەکەتان بۆ بەڕێوە دەبەن، وێڕای ئەوەیش هەرچییەکتان پێویستە لە رووسیاوە دەیانهێنن.

قەرەنی ئاغا: بەلّیّ، ئەوە تا خۆمان دەگرین، رووسەکانیش گفتی ئەوەیان پیّ داوین.

کاپتەن جاکسۆن: کەواتە ئێوە کەوتوونەتە نێوان دوو ئاگرەوە، چونکە رووسەکان پەیمانیان داوە لە یەکی مارتەوە ناوچەکە بەجیّ بهێلّن!.

قەرەنی ئاغا: ئەوە هەر قسەیە، ئێمە دڵنیاین لەوەی ئێمە چەند پێویستمان پێ بێت ئەوان هێند دەمێننەوە.

کاپتەن جاکسۆن: چ گەلێکی ترتان لە ئازەربایجان سەندووە؟.

قەرەنی ئاغا: ئاشووریو ئەرمەن.

کاپتەن جاکسۆن: ئایا ئەرمەنەکان نیازیان نییە بچنە ئەرمینیای سۆڤیەتی تا لەوێ نیشتەجێ ببن؟

قەرەنی ئاغا: ئێمە بە رووسەکانمان گوتووە کارێکی خراپە ژمارەی دانیشتووانی ئازەربایجان کەم بکرێتەوە، ئەوانیش تەعلیماتیان دەرکردووە کە دەبێت ئەرمەنەکان هەر لەو شوێنانەی خۆیان بمێننەوە، وێڕای ئەوەیش گفتیان داوە بەم زووانە سێ ناوچەی تورکیاش بخەنە سەر ئازەربایجان.

لەم گفتوگۆیەوە بە روونی دیارە پڕوپاگەندەی رووس لە ئازەربایجان تەواو لەگەڵ بیروبۆچوونی عەشرەتییەکاندا دەگونجێت. بێگومان هەرچی سیاسەتی ئینجابیو راستگۆی بەریتانیشە، وەك ئەو سیاسەتەی لە عیراق پەیرەوی دەکات، لەوانە نییە لەگەڵ بیروبۆچوونی عەشرەتییە ساکارەکاندا بگونجێت، ئەوانەی هەرگیز بیر لە سبەی رۆژێ ناکەنەوە، بەڵام رووسەکان، بە پێچەوانەوە لە رێگەی جۆرە گفتێکی خێراوە کە لەوانەیە جێبەجێی بکەن یا نا، توانیویانە کارێکی زۆر بکەنە سەر ناوچە کوردییەکان.

لە دوا دواشدا داوا دەکەم بەراوردێك بکەن لەنێوان ئەو شێوازی حەماسو ئاواتەی کوردی ئێران و ئەو ڕەشبینی و بێ هوودەییەی باڵی بەسەر ڕەواندزدا کێشاوە کەوابزانم، ئیمرۆ یا دوارۆژ، لەمدیو سنوور (مەبەستی ناو خاکی کوردستانی عیراقە–ك.م.) ڕەنگ دەداتەوە.

ئیمزا

جێگری یاریدەری

راوێژکاری سیاسی

کاپتەن هـ. م. جاکسۆن، هەولێر))[92]

(92) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, Tour Notes: Deputy Assistant Political Adviser, Erbil, Rowanduz- Rayat, 6-9 January, 1946, PP. 65-70.

لەبەر بایەخی زۆری ڕاپۆرتەکەی کاپتەن جاکسۆن، باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا وێنەیەکی دەنێرێت بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی کە ڕۆژی چواردەی شوبات بەم نامەیەی لای خوارەوەی بیروبۆچوونی خۆی دەربارەی دەردەبڕێت:

((وەزارەتی هەندەران،

١٤ی شوباتی ١٩٤٦،

ژمارە ٥٩(ای ٩٨٨/١٩/٩٣)

سێر

١- بە شەوقێکی زۆرەوە نامەی ژمارە سی‌و یەکی هەژدەی کانوونی دووەمی ڕێزدارتان و ڕاپۆرتەکەی کاپتەن هـ.م. جاکسۆنی هاوپێچیشیم خوێندەوە کە دەربارەی کوردی ڕەواندزی کوردستانی عیراقن و وێنەی هەردووکیانم ناردە باڵوێزخانەی حوکمەتی خاوەن شکۆ لە واشنتۆن و مۆسکۆ.

٢- بیروبۆچوونتان دەربارەی ئەوەی کە تەنها بەشێکی پچووک لە کوردستانی عیراق کەوتۆتە ژێر کاریگەریی پڕۆژەی سەربەخۆیی بزووتنەوەی (دیموکراسی)[93] لە ڕێگەی سنووری ئێرانەوە سەرنج ڕادەکێشێت، هەروەها زۆر بە گەرمی لەگەڵ ئەو بۆچوونەی بەڕێزتاندام دەربارەی پێویستیی بێ ئەندازەی نانی هەنگاوێکی ڕاستەوخۆ بۆ پاراستنی کورد لە ئەنجامەکانی ئەو ناڕەزاییە ڕەوایەی هەیانە. بەندە لەوە دڵنیام کە ڕێزدارتان هیچ هەلێك لە دەست خۆتان نادەن بۆ ئەوەی ڕێگەی ڕاست نیشانی کارمەندانی حوکمەتی عیراقی بدەن‌و تێیان بگەیەنن کە وەزعەکە ترسناکەو تەحەمولی هیچ جۆرە دواخستنێك ناکات، بۆیەکا پێویستە لەسەریان دەستوبرد ئەو گفتە باشانەی لە ڕابردوودا داویانەتە کورد هەموویان جێبەجێ بکەن.

لەگەڵ ڕێزی زۆرمدا بۆ جەنابی سێر

لە خزمەتکاری ئەڵقە لە گوێتانەوە

پ. دەبلیو. پاکستەر))[94]

---

(93) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وشەی دیموکراسی بەو جۆرە خراوەتە نێوان دو جووت کەوانی پچووکەوە.

(94) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, From Foreign office, S.W.1 14th February, 1946, No. 59 (E 988/19/93), To His Excellency Sir Hugh Stone hewer Bird, Baghdad, P.73.

سەرباری هەموو ئەوانەی گوتمانن باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا ڕاپۆرتەکەی کاپتەن جاکسۆن بە تایبەتی دەنێرێت بۆ خودی وەزیری هەندەرانی وڵاتەکەی سێر ئێرنست بێڤن و ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانی نامەکەیەتی:

((باڵوێزخانەی بەریتانی،

بەغدا،

١٨ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦،

ژمارە ٣١، ٤٦/٤/١٦٦،

سێر ئێرنست بێڤن

١- شەرەفمەند دەبم لەگەڵ ئەم نامەیەمدا وێنەی ئەو ڕاپۆرتەی هـ. م. جاکسۆنی یاریدەری ڕاوێژکاری سیاسیی هێزەکانی بەریتانی لە هەولێرتان دەربارەی بارودۆخی ڕەواندز لە کوردستانی عیراق، بنێرمە خزمەتتان. پێم وایە (دوای خوێندنەوەی ڕاپۆرتەکە- ک. م.) لەگەڵم دەبن کە کاپتەن جاکسۆن وێنەیەکی یەکجار باشی بۆ بارودۆخی ئەو ناوچە زۆر بزێوەی وڵات کێشاوە، سەرنجە وردو بێ لایەنەکانی شایانی سوپاسن، گفتوگۆکانیشی لەگەڵ ئاغا کوردەکانی کوردستانی ئێران بایەخێکی زۆریان هەیە.

٢- من بەگشتی لەگەڵ بۆچوونەکانی کاپتەن جاکسۆن دام، چ خۆم و چ ستافەکەشم هیچ دەرفەتێکمان لەکیس نەداوە بۆ فشار خستنە سەر حوکمەتی عیراق دەربارەی ڕادەی بێ ئەندازەی پێویستیی چارەسەرکردنی سکاڵا ڕەواکانی کورد. ئەو سکاڵایانەی کاپتەن جاکسۆن ئاماژەی بۆیان کردووە هەر ئەوانەن کە سەرنجی منیشیان ڕاکێشاوەو هیوادارم هەموو ئەمانە ببنە هاندەری حوکمەتی (عیراق- ک. م.) کە ئاوڕ لە کورد بداتەوە.

٣- ڕاستە کورد هێزێکی گەلێك نوێ لەئاسۆدا وەدی دەکەن (دیارە مەبەستی یەکیەتی سۆڤیەتە- ک. م.) و حەز دەکەن بۆ ئەمیان دەست لە خۆشەویستە کۆنەکەیان هەڵبگرن. ئەوان ناتوانن لەوە بگەن کە حوکمەتی خاوەن شکۆ بێ وچان کار بۆ خزمەتی بەرژەوەندییەکانی ئەوان دەکات بێ ئەوەی هیچ جۆرە پەیمانێکی ئەوتۆیان بداتێ کە پێی جێبەجێ نەکرێت. هەڵبەت بەرهەمی

سیاسەتێکی لەو بابەتە کتوپڕ دەرناکەوێت، تایبەت ئەگەر لەگەڵ گفتە دڵخۆشکەرەکانی (دیموکراتەکانی)[95] ئازەربایجان[96] بەراوردی بکەین، هیچ نەبێت بۆ ئەوانەی کاولکردنی ڕەواندزیان لە لایەن رووسەوە لە ساڵەکانی جەنگی یەکەمدا لەیاد نییە[97]. باوەڕ ناکەم لە بەشێکی پچووکی کوردستانی عێراق بەولاوە، ئەو بەشەی سوپای عێراق پاییزی ڕابردوو لەگەڵ مەلا مستەفای بارزاندا شەڕی تێدا کرد، بەو دەردەی ڕەواندز برابێت.

٤- وێنەی ئەم نامەیە دەنێرم بۆ باڵوێزخانەکانی خاوەن شکۆ لە ئەنقەرەو قاهیرەو سەرۆکی بەڕێوەبەرێتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی بەریتانی لە قاهیرە. هەروەها بەشی سێیەمی ئەم نامەیەم لێرە دایە ڕاوێژکاری سیاسیی سەرەکیی مولحەقی سەربازیی ئەمەریکا، وەک زانیومە ئەویش ناردوویە بۆ واشنتۆن.

سێر شەرەفمەند دەبم لەگەڵ ڕێزێکی زۆرمدا خزمەتکاری هەرە دڵسۆزتان بم.

ئیمزا))[98].

---

(95) وشەی دیموکراتەکان لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بەو جۆرە خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوە.

(96) لە بەڵگەنامەکاندا لەباتی ناوی کوردستان زوو زوو ناوی ئازەربایجان دووپات دەبێتەوە، بۆیەکا لێرەدا ئەوە وەبیر خوێنەری بەڕێز دەهێنینەوە، کە بە نیازی خراپو بۆ نانەوەی دووبەرەکیی نەتەوەیی‌و ئایینیی لە ڕۆژگاری ڕەزاشای پەهلەوییەوە، بەشێکی بەرفراوانی کوردستانی ڕۆژهەڵاتی سووننی مەزهەب، بە مەهابادیشەوە، لە ڕووی کارگێڕییەوە خراوەتە سەر ئازەربایجانی شیعە مەزهەب، بۆیەکا، وەک گوتمان، زۆر جاران لە نووسینی ڕۆژئاواییەکاندا ئاماژە بۆ ئەو ناوچانە لە ڕێگەی ئازەربایجانەوە دەکرێت نەک لە ڕێگەی کوردستانەوە.

(97) شایانی گوتنە دیپلۆماسییە ڕۆژئاواییەکان لەم بوارەدا ئەو ڕاستییە لەیاد دەکەن کە جەنراڵ باراتۆڤ (General Baratov)ی سەرکردەی هێزەکانی رووسیا لە کوردستان دایە پاڵ لەشکری سپی (الجیش الابیض) کە گەورەترین دوژمنی شۆڕشی ئۆکتۆبەر و دامەزراندنی یەکیەتی سۆڤیەتو لەشکری سوور (الجیش الاحمر) بوو بۆیەکا وڵاتە سەرمایەدارەکانی ڕۆژئاوا بە هەموو جۆر یاریدەی ئەو لەشکرەیان دەدا.

(98) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, From British Embassy, Baghdad, 18th January, 1946, No. 31/166/4/46, To: Sir Ernest Bevin, London, P.64.

خۆشبەختانە لەگەڵ ئەم نامەیەی باڵوێزی بەریتانی بۆ ئێرنست بێڤن، بەشی یەکەمی ڕاپۆرتەکەی کاپتەن جاکسۆنی لەگەڵدایە ، وەك لە خوارەوە دەیبینین، تەنانەت جاکسۆن لەوێدا باسی ڕێگەو بانو کەش‌و هەوای ڕەواندزیشمان بۆ دەکات:

تێبینییەکانی گەشتێك

جێگری یاریدەری ڕاوێژکاری سیاسیی هەولێر،

((ڕەواندز– ڕایات،

٦–٩ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦.

ڕێگەو بان:

١– هەولێر– باتاس– ڕەواندز– ڕێزان– ڕایات– زینوێ شێخی– گەڵاڵە– ڕێزانۆك– جندیان– دیانا– حەریر– هەولێر.

٢– وەزعی ڕێگەی سەرەکیی نێوان هەولێرو ڕایات زۆر باشە، بەڵام پێویستە پردی گەڵاڵە– ڕایات بێ دواخستن چاك بکرێتەوە، چونکە پەرینەوەی چەکە قورسەکان لە هاوینی ڕابردوودا لەگەڵ لێشاوی بارانی ئێستە بەشێك لە پردەکەیان داتەپاندووە، چەند شوێنێکی ڕێگەکەیش ئیتر بەرگەی چەکی قورس ناگرێت. تاشە بەردی گەورەیش لە زۆر شوێن کەوتوونەتە ناو گەلیی عەلی بەگو ڕێگەی نێوان دەربەند و ڕایات. بەگشتی نیشانەی هیچ کارێکی چاك کردنی ڕێگەکە وەبەرچاو ناکەوێت.

کەش و هەوا:

١– لەو لای ڕایاتەوەو نزیك حاجی ئۆمەران ڕێگەوبان بەهۆی بەفرەوە گیراوە. لە ساڵە ئاساییەکاندا لە دەربەند بەولاوە جاروبار ڕێگە دەگیرێت.

پلەی گەرما بۆ ئەم وەرزەی ئێستە زۆر بەرزە، تەنانەت لە بەرزایی زینوێ شێخیش هەر بەرزە، لەوێ شەوو بەرەبەیان گەلێك ساردە، بەڵام گەرمای ڕۆژ وا لەپیاو دەکات هەست بکات بەهارە نەك زستان، لێزمەی بارانێکی زۆریش گشت ناوچەکەی گرتۆتەوە.

بارودۆخی سیاسی:

١- ڕەواندز

أ- تەنها دوو شتی دڵخۆشکەر لە ناوچەی ڕەواندزدا هەیە- کەش‌و هەوا و ئاهەنگی ئاشوورییەکان بە بۆنەی جێژنی سەری ساڵەوە. بە ڕاستی، نەك تەنها لای خەڵکی ناوچەکە بەڵکو بەلای حوکمەتی عیراقیشەوە، خۆشیی کەش‌و هەوای ئیمساڵ ڕەحمەتییەکی گەورەیە، ئەوەی تا ڕادەیەك لە ڕەنگدانەوەی قوربانییەکانی شەڕی ئێستەی کەم کردۆتەوە، چونکە بە لایەنی کەمەوە دانیشتووانی دەشتی دیانا دەتوانن لە دەواردا ژیان بەرنە سەر، زۆربەی ئاشوورییەکانی هاودیانیش، هیچ نەبێت لەبەر باران، توانییویانە ژوورێك لە ماڵە ئاوارە بووەکانیان چاك بکەنەوە، هەرچەندە کوردی هاودیان‌و ناوچەکانی دیکەی دەشتی دیانا هێشتا فریا نەکەوتوون شتێکی ئەوتۆ بکەن بۆ ئەوەی خانووبەرەکانیان وا لێ بکەن دەست بدەن بۆ ئەوەی تێیدا بژین. حوکمەتیش برێك گەنمی بۆ ناردوون بەو مەرجەی دوای دروێنەی بەرهەمی داهاتوو بیگێڕنەوە، بەلام کەس تاوەکو ئێستە پارەی قەرەبووی کشتوکاڵ‌و ناوماڵی وەرنەگرتووە هەرچەندە پارێزگاری هەولێر[99](*) گفتی داوە بەم زووانە شتێك لەو قەرەبووەی بڕیار دراوە هەر ئەوەندە لە بەغداوە بگات، دابەشی بکات. ڕێژەی نەخۆشیش لە ناوچەکەدا لەوە نزمترە کە چاوەڕوان دەکرا، بۆیەکا بە درێژایی دوو حەفتەی ڕابردوو، لە گشت ناوچەی دیانادا، چوار کەس مردوون، دکتۆری ڕەواندزیش لە هیچ کامیاندا

---

(99) لەو ساڵانەدا خوالێخۆشبوو سەعید قەزاز پارێزگاری لیوای هەولێر بوو.

(*) ((ناوبراو لە ساڵی ١٩٠٤دا لەدایك بووە، لە ١٩٤٤/٨/١٤دا بۆتە جێگری متەسەڕفی لیوا (**پارێزگا**)ی هەولێر، لە ١٩٤٤/٩/١٧دا کراوەتە متەسەڕف، دیارە لەو ساڵانەدا بزووتنەوەکەی بارزان لەگەرمەیدا بووە، حکوومەتیش چەند کەسایەتییەکی کوردی لەخۆی کۆکردبووەو پلەو پایەی دابوونێ. بۆ زیاتر زانیاری لەسەر ئەو پرسە بنۆڕە: سعید قزاز و دوره فی سیاسة العراق حتی عام ١٩٥٩، عبدالرحمن البیاتی، تقدیم د. کمال مظهر، ٢٠٠١. دیارە ئەمڕۆ بەڵگەنامەکان سەلماندویانە کە سەعید قەزاز، لەڕاپەڕاندنی کاروباری دەوڵەت و وەزیفەکەی و چ لەڕاستگۆیی بۆ کوردایەتی، پیاوێکی بێ غەل و غەش بووەو بەسەربەرزیش چۆتە بەر پەتی سێدارە ـ ع. زەنگەنە)).

یاریدەی پێشکەش نەکردووە، هەر چواریشیان بە زات الرئە، یا بەهۆی نەخۆشیی گەدە (مەعیدە)وە مردوون، دیارە نەخۆشییەکانی گەدە ئەنجامی بێ کەڵکیی خۆراکی خەڵکەکەیە.

ب- هۆی سەرەکیی پەشێویی گشتیی ناوچەکە لەوانەیە مەجلیسی عورفیی[100] بێت، کە خەڵکەکە بێ ئەندازە لێی وەڕسن. خەڵکەکە بەگشتی لەو بڕوایەدان میری نیازی نییە بەم زوانە ئەو حوکمی عورفییە لابەرێت، نەک تەنها لەبەر ئەوەی دەیەوێت بە چەپۆکی ئاسنین ناوچەکە دابین بکات، بەڵکو هەمان کات بۆ ئەوەیش چەند بتوانرێت هێند ئیعادەی ئیعتیبار (بۆ توانای دەوڵەت- ک. م.) بکرێتەوەو لەو گۆشە نیگایەشەوە کە بارودۆخەکە تاوەکو ئێستە تەواو ئاسایی نەبۆتەوە... ئەو بێزارییەی جەماوەریش خەڵکەکە زۆرتر هان دەدات روو بکەنە رۆژهەڵات (واتا کۆماری مەهاباد (کوردستان) و یەکیەتی سۆڤیەت- ک. م.).

ج- راستە ئاواتی کوردی ناوچەی ڕەواندز بە براکانی ئەودیو سنوورەوە (واتا کوردستانی ئێران- ک. م.) بەستراوەتەوە، بەڵام ئەوە وا ناگەیێنێت ئەوان ئەو کەسەی لەنێوانیاندا هێند خوێندەوارن بتوانن ڕەش‌و سپیی ناو وێنەکان بە دروستی لێك جودا بکەنەوە. کەمیی ڕادیۆو ڕۆژنامە هێندەی تر ئەو ئەرکەی دژوار کردووە بۆیەکا ناتوانن لەوە بگەن ڕووداوەکانی ئازەربایجان (مەهاباد) بەرەو کوێ دەچن. هەرچۆن بێت سێ خاڵی سەرەکی لە ئارادان کە زۆرینەی خەڵکی ناوچەکە بایەخیان پێ دەدەن، ئەو سێ خاڵەیش ئەمانەی لای خوارەوەن:

<u>یەکەم</u>: یەکێك لە ئامانجەکانی خەباتی ئازەربایجان (مەهاباد) سەربەخۆیی کوردە،

<u>دووەم</u>: یەکێك لە زلهێزەکانی جیهان[101] بە گەرمی پشتی ئەو خەباتەی گرتووە.

---

(100) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: (The Court Martial) کە مەجلیسی عورفی و هەمان کات دادگەی سەربازیش دەگرێتەوە، دەبێت مەبەستی جاکسۆن ئەو حوکمی عورفییە بێت کە بەهۆی بزووتنەوەکانی بارزانی ١٩٤٣-١٩٤٥ـەوە لە ناوچەکەدا راگەیێنرا.

(101) دیارە مەبەستی یەکیەتی سۆڤیەتە.

سێیەم: مەلا مستەفای بارزان‌و لایەنگرەکانی، کە حوکمەتی عیراق بە یاریدەی هۆزەکانی کورد کردنیە ئەودیو سنوورەوە، ئێستە لەپێناو ئازادیدا بەشدارێکی سەرەکین لەو خەباتەدا.

لەبەر ئەوەیش کە ئەوان دەزانن سنوورەکانی نێوان پارچەکانی کوردستان سنوورێکی دەستکردن، بۆیەکا لەوە دڵنیان ڕۆژێك لە ڕۆژان مەلا مستەفاو کوردی ئازەربایجان (مەهاباد)[102] روو دەکەنە عیراق. وێڕای ئەوەیش ئەو کوردانەی لەودیو سنوورەوە دێن ئەوە دەگێڕنەوە کە بارزانی نەك هەر ئەوەی کردووە بە تەنها یەکێك لە ئامانجەکانی، بەڵکو هەمان کات بۆ سزادانی ئەو کوردانەیش کە ساڵی ڕابردوو خیانەتیان لە پرسی کورد کرد.

د- با ئەوەیش بڵێین ساڵی ڕابردوو هۆزەکانی کورد یاریدەیەکی زۆری حوکمەتی عیراقییان داو لەوانەیشە ئەو کارە دیسانەوە دووپات بێتەوە. بە پێی بۆچوونی من، هەرچۆن بێت، چەند هۆیەك لە ئارادان کە دەبنە کۆسپ لەبەر دەم ڕوودانی شتێکی وادا، هی وەك:

یەکەم: بە پێی بۆچوونی من هیچ گومان لەوەدا نییە کە زۆربەی هەرە زۆری ئەو سەرەك هۆزانەی یاریدەی حوکمەتیاندا خراپترین نموونەی کوردن، لە ناو خەڵکدا خۆشەویست نین‌و ئەوەی پاڵی پێوە ناون (بۆ یاریدەدانی حوکمەتی عیراق- ك. م.) بریتی بوو: لە دوژمنایەتیی شەخسییان‌و غیرە کردنیان‌و هەلپەیان بۆ دەسکەوت، هی وەك شێخ ڕەشیدی لۆلان‌و شێخ ڕەقیبی سورچی‌و ئاغاکانی زێبار، کەس لەم ناوانە شەعبییەتیان نییەو ئاغایانی زێبار چونکە دڵڕەقن هەرگیز لە ناو خەڵکدا خۆشەویست نەبوون، ئەوان ساڵی پاریش بە کردەوە هیچ هەوڵێکیان نەدا بۆ ئەوەی وێنەی خۆیان لای خەڵکی چاك بکەن، ئەوان ئەمە باش دەزانن...[103].

---

(102) لەو شوێنەدا خۆمان ناوی مەهابادمان خستۆتە نێوان دوو کەوانی گەورەوە.

(103) ڕاستیەکەی حەزم نەدەکرد ئاماژە بۆ ناوی کەس بکەم، بەڵام پێم وایە بۆ ئیمڕۆی کورد زۆر پێویستە، بەر لە هەرشت، کەڵك لە وانەکانی مێژووی خۆیان وەربگرن.

دووەم: ساڵی ڕابردوو لەوەی دەکرد سەربەخۆیی کورد هێشتا هیوایەکی زۆر دوور بێتو چالاکییەکانی حوکمەتی عیراقیش دژی مەلا مستەفا وەك کۆششی میری بۆ سزادانی بنەماڵەیەکی سەرکێشو باوەڕبەخۆ کە هەمیشە لەگەڵ حوکمەتدا ناکۆکن، ئەنجامدار بێت، بەڵام ئیمڕۆکە بارودۆخەکە بە جارێك گۆڕدراوەو پێگەی هەڵوێستی مەلا مستەفا گەلێك پتەوە.

سێیەم: پڕۆپاگەندەی چالاکی دەزگا فەرمییە ناوچەییەکانو سوپای عیراق، لە ماوەی ساڵی ڕابردوودا، دیارو وەبەرچاو بوون. بەریتانیاش وەك یەکێك لە زلهێزەکان، لەو ڕۆژەوەی حوکمەتی عیراق دامەزراوە، هەمیشە جێ پێی لە باکووری ئەو وڵاتەدا قایم بووەو کوردیش بە چاوی دۆستو پارێزەر سەیریان کردووە، بەڵام لە نێو هۆزەکانی کوردەکانی هەندەراندا ئێستە ئەو پڕۆپاگەندەیەیان دژ دەکرێت کە بەریتانیا هەمیشە هێزێکی گەورە بووە لەپشت حوکمەتی عیراقەوە دژی مەلا مستەفا، بۆ ئەو مەبەستە سوپای عیراق لە لایەن بەریتانیاوە پڕ چەك دەکرێت، فڕۆکەو تۆپو لۆریی ئەو سوپایە هەموویان بەریتانیا داویاننەتە سوپای ناوبراو بۆ لەناو بردنی مەلا مستەفا. بەڵام ئێستا دەوڵەتێکی گەورەی وەك ئەو لە گۆڕەپانەکەدا سەری هەڵداوە کە ئەگەر بە شێوازێکی فەرمیش نەبێت ئەوا بە شێوازێکی تایبەتی پشتی ئاواتەکانی کورد دەگرێتو هیچ نەبێت هانیان دەدات.

هـ. ڕەنگبێ ئەوەی لاوی ڕەواندز بیری نەبێت، بەڵام تەمەندارانی ئەو شارە بە ڕقو کینەوە هێرشی رووسیان بۆ سەر ناوچەی ڕەواندز و سووتاندن و تاڵانی و کاولکارییەکانیان لە یادە کە چۆن یاڵێکی گەڕیان دوای خۆیان جێ هێشت. بەڵام ئەو ڕاستییە هەڵوێستو کارە باشەکانی ئێستای رووس بەرانبەر کوردی ئازەربایجان (مەهاباد) ناسڕێتەوە، هەرچۆن بێت یاریدەی رووس لەوە باشترە کە هیچ یاریدەیەك لە کەس وەرنەگرن. لەگەڵ ئەوەیشدا زاراوی کۆمۆنیستو بەلشەفیك لەو زاراوانەن کە پیاوانی هۆزەکان و تەمەنداران دەتۆقێنن، هەرچەندە لەوانەیە تەنها پێویستییان بە چەکی رووس ئەوەیان لەبیر بەرێتەوە.

و- ئەوە هەڵەیە ئەگەر وا بزانرێت هەستێکی فروانی دژ بە بەریتانییەکان (لە ناو کورددا- ك. م.) لە ئارادایە، کوردەکان لەوە دەگەن بێ بەریتانییەکان وەزعیان لە عێراقدا دژوارتر دەبێتو لەوەیش دەگەن کە بەریتانییەکان گەلێك کاری چاکیان لە کوردستاندا کردووە. تا ئیمڕۆکەیش جۆرە هیوایەك هەیە بەوەی بەریتانییەکان مەیلیان بۆ کورد هەبێت، بەڵام ئەو هیوایەی کورد ئێستە تەواو کز بووەو وەك جاری جاران نەماوە. شتێکی سەیر نییە لەناو خوێندەوارانی کورددا بە توندی ڕەخنە لە بەریتانیا بگیرێت چونکە کاتی خۆی زۆر باسی بەیانی ئەتڵەسی و مافی نەتەوە پچووکەکانی دەکردو ئێستەیش ئەوانەی لە یاد کردووە وەك ئەوەی هەر نەبووبن. بەڵام عەشرەتییەکان ئەوەیان لەیادە چۆن (کاتی خۆی- ك. م.) ئەفسەرە بەریتانییەکان گیانیان کردەوە بە بەر ڕەواندزی هەڵتەکێنراوو کاول کراودا.

ز- ڕۆژی یەکی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٦ داواکردنی لەدایك بووانی ساڵی ١٩٢٧ بۆ سەربازیی بووە سەرباری هۆ ڕەشبینییەکانی کورد دوای ڕووداوە جەرگبڕەکانی پار کە بە جارێك چارەی لەشکری عێراقییان لا ڕەش بووە... تەنانەت دەزگا کارگێڕییە ناوچەییەکانیش بیرەوەریی تاڵیان دەربارەی ئەو ڕووداوانە لە دڵدایە. ئەو بانگهێشتنەی لەدایك بووانی ساڵی ١٩٢٧ هێندەی دیکە قورس هاتە بەر چاو چونکە بەدەلی پەنجا دیناریش[104] پارەیەکی زۆرەو بە هەمووان نادرێت))[105].

بێگومان هەموو ئەمانە گەورەیی کۆماری مەهاباد (کوردستان) و ڕەنگدانەوەی لە بەشەکانی دیکەی کوردستاندا نیشان دەدەن، ئەو بابەتەی لە گەلێك فایلو

---

(104) لە عێراق، لە ڕۆژگاری پاشاییدا، ئەو لاوانەی کاتی سەربازییان دەهاتو لە قوتابخانە نەبوون دەیانتوانی پەنجا دینار بدەنو لەباتی دوو ساڵ تەنها سێ مانگ سەربازی بکەن، ئەوەی پێیان دەگوت بەدەل کە لە (بدل)ی عەرەبییەوە وەرگیراوە، ئەو یاسایەش لەبەر دوو هۆ دانرابوو، یەکەمیان دابین کردنی داهاتێك بوو بۆ بودجەی دەوڵەت کە ئەوسا زۆر لاواز بوو، دووەمیشیان بۆ یاریدەدانی کوڕی پارەداران بوو، تایبەت ئەوانەیان کە لایەنگری دەوڵەت بوون.

(105) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, From British Embassy, Baghdad, 18th January, 1946, No. 31/166/4/46, To: Sir Ernest Bevin, London, PP. 65-70.

بەڵگەنامەی تردا بە روونی ڕەنگی داوەتەوە، بە ڕادەیەك سەرجەمی بەڵگەنامەكانی فایلی ژمارە ٤٥٥٠٣/٣٧١ی وەزارەتی هەندەرانی حوكمەتی بەریتانی بۆ بابەتی ((خۆپیشاندان بۆ پشتگیریی سەربەخۆیی كورد ساڵی ١٩٤٥))[106] تەرخان كراون.

لەو فایلەدا دەیان بەڵگەنامەی بایەخدار دەربارەی كۆماری مەهاباد (كوردستان) و دەنگدانەوەی و پەخشەی ڕێكخراوە كوردییەكانو ڕاپۆرت و نامەی كاربەدەستانی ئینگلیز لە لەندەنو تاران و بەغداو ئەنقەرە هەڵگیراوە، وێڕای ژمارەیەك بەڵگەنامە بە زوبانی فەرەنسی كە مێژووی هەموویان دەگەڕێتەوە ناوەندی چلەكانی سەدەی ڕابردوو. لە یەكێك لەو ڕاپۆرتانەدا، بە وێنە، ئەم ژمارانەی دەربارەی كوردو كوردستان تێیدا هاتووە:

	ڕووپێوی گشتی بە كیلۆمەتری چوارگۆشە	ناوچە كوردنشینەكان بە كیلۆمەتری چوارگۆشە ڕێژەیان	كۆی ژمارەی دانیشتووان	ژمارەی كوردو ڕێژەیان
توركیا	٧٦٠٠٠٠	٢٢٠٠٠٠ (٢٩٪)	١٦٢٠٠٠٠٠	٤٠٠٠٠٠٠(٢٥٪)
ئێران	١٦٠٠٠٠٠	١٩٠٠٠٠ (١٢٪)	١٥٠٠٠٠٠٠	٣٥٠٠٠٠٠ (٢٣٪)
عیراق	٤٥٠٠٠٠[107]	١٠٥٠٠٠ (٢٩٪)	٣٥٠٠٠٠٠	١٠٠٠٠٠٠(٢٨٪)[108]

لە هەمان فایلدا نامەیەكی فەرمی و نهێنیی كۆنسوڵی گشتیی بەریتانی لە تەورێز ج. دەبلیو. وڵ (J.W. Wall)ی تێدایە كە ڕۆژی حەوتی مایسی ساڵی ١٩٤٥ ناردوویە بۆ سێر ڕیدەر بۆلادری باڵوێزی بەریتانی لە تارانو ئەمیش ڕۆژی شازدەی

(106) N.A., F.O., 371/45503, Demonstration in favour of Kurdish Independence.

(107) لە دەقی بەڵگەنامەكەدا ژمارەكە بە هەڵە ٣٠٠ هەزار كیلۆمەتری چوارگۆشە نووسراوە.

(108) N.A., F.O., 371/45503, Demonstration in favour of Kurdish Independence, PP. 10, 19.

هەمان مانگ ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی‌و تێیدا باسی ((ئاهەنگی سەربەخۆیی کورد لە مەهاباد)) دەکات‌و دەڵێت ((هەر بژی ستالین ئازادکەری نەتەوە بچووکەکان)) یەکێك لە دروشمە سەرەکییەکانی ئەو ئاهەنگە بوو.

بەپێی هەمان بەڵگەنامە ئەمانە کوردی بەشەکانی دیکەی کوردستانیان بزواندووە، بەر لە هەموانیش شارە کوردەکانی تورکیا، تایبەت دیاربەکر، کە زنجیرەیەك خۆپیشاندانی پشتگیریيان ساز کردووەو ((هێزە چەکدارەکانی تورکیا دەسرێژیان لێ کردوون و بەپێی هەواڵەکانی ١٢٠ (بەڵێ تەنها سەدوبیست– ك. م.) ناوداری کورد لەسەر ئەوە گیراون و لەسێدارە دراون))[109] .

کاتێك بەڵگەنامەکانی ناو ئەم فایلە دێنە سەر باسی خودی مەهاباد، هەندێك شت دەگێڕنەوە کە پێم وایە کەسمان چاوەڕوان نەبووین ئەو شتانە لە مایسی ساڵی ١٩٤٥و تەنانەت بەر لەوەیش روویان دابێت، وەك باسی ((خۆ ئامادە کردن بۆ دامەزراندنی لەشکری سەربەخۆی کورد)) و ناوزەد کردنی قازی محەمەد بۆ پۆستی ((سەرەك کۆماری کورد)). هەر لەوێدا بەڵگەنامەکە دەڵێت:

((بەڵام دوو کەس بزوێنەری سەرەکیی رووداوەکانن– خەلیل بلوری‌و عەزیزی فەیزوڵلا بەگی[110]، ئەو دووانەی رۆژی پازدەی شوبات ئاژاوەچییانیان هان دا هێرش بەرنە سەر پۆستی پۆلیسی مەهاباد. وەك دەڵێن: ئەو دووانە پیاوانی هۆزەکانی دەورووبەری مەهاباد هان دەدەن بدەنە پاڵ لەشکری سەربەخۆی (کوردستان– ك. م.) دژی فەرمان‌و ئارەزووی سەرۆکەکانی خۆیان، ئەوانەی داوایان لە سەرلەشکری ئێرانی لە تەورێز کرد فریایان بکەوێت، ئەمیش یاریدەرێکی خۆی ناردە مەهاباد بۆ سۆراخی ئەو هەواڵانە، هیوادارم دوای گەڕانەوەی لە نزیکترەوە ئاگاداری هەواڵەکانی مەهاباد بم.

موخبیرێکمان لە ڕەزائییە (کە هەواڵەکەی پێویستیی بە بەدواداچووندا هەیە) دەڵێت سەردارانی شکاك‌و هەرکی‌و بەگزادە چەند کۆبوونەوەیەکیان لە نزیك شار ساز داوەو سوورن لەسەر ئەوەی هاوکاریی کوردی مەهاباد بکەن. وا دیارە ڕەهبەرانی ئەم هەڵوێستە بریتین لە تاهیری کوڕی سمکۆی شکاك‌و ڕەشید بەگی هەرکی‌و سەعید خان

(109) Ibid, From: Sir R. Bullard, Tehran, To: Foreign Office, No. 245/90/A-7/45, 16th May, 1945.

(110) گەلێك سوپاسی برای بەڕێز مامۆستا هاشمی کەریمی دەکەم کە چەند ناوو رووداوێکی ناو ئەم بابەتەی بۆ روون کردوومەتەوە.

بەگی برای. هەرچی عەمەر خانی شکاکە (یاریدەری ڕابردووی سمکۆ) وا دیارە خۆی دوورەپەرێز گرتووە.

((وا پێ دەچێت جموجۆڵی کوردی مەڵبەندی ڕەزائییە تا ڕادەیەك بووبێتە هۆی ناڕەزایی تودەییەکانی گوندەکانی ئەو ناوچەیە. ئەو گوندنشینانە، کە هیچیان دژی کوردە شەڕخوازەکان لە لایەن کۆمیتەی ناوچەیی تودەوە بۆ نەکرا، پەنایان بردە بەر پارتی تودە خۆی. ژمارەیەك لە سەرەك هۆزەکانی کورد بۆ ئەم کارە هانیان دان، یەکێك لەوانە زیرۆ بەگی هەرکی بوو.

ڕاپۆرتێکی تر کە لە مەهابادەوە پێمان گەیشتووە، باسی ئەوە دەکات چۆن سێ حەفتە لەمەوبەر کاتێك جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەتی لە ڕەزائییەوە هاتۆتە مەهاباد بە بۆنەی کردنەوەی لقی ((کۆمەڵەی ڕووناکبیریی ئێرانی- سۆڤیەتی))یەوە لەوێ گاردی شەرەفی لەشکری سەربەخۆیی تازە دامەزراوی کورد پێشوازیی کردووە))(111).

وەك چاوەڕوان دەکرا بەو شێوازە لایەنەکانی ئابووری و تێکەڵاویی ژیانی ئابووریی پارچەکانی کوردستانو ڕەنگدانەوەی ئەو فاکتەرە لەسەر هەڵوێستی سیاسیی گشت لایەنەکان لەناو دوو توێی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا بە زەقی خۆ دەنوێنن. لەم بووارەدا پەنا دەبەینە بەر بەشێکی کەمی ڕاپۆرتێکی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی کە ڕاستەوخۆ پێوەندیی بە کۆماری مەهاباد (کوردستان)ـەوە هەیە.

لە هەمان فایلی ژمارە ٥٢٣٦٩/٣٧١ی وەزارەتی هەندەراندا ڕاپۆرتێکی دوورو درێژی بەشی توێژینەوەی ئەو وەزارەتە هەڵگیراوە کە لە حەڤدە خاڵی سەرەکیی پێکهاتووەو لە گەرمەی ڕۆژانی کۆماری مەهاباد (کوردستان)دا نووسراوەو سێ خاڵی کۆتایی ڕاپۆرتەکە بۆ ئەم مەسەلەیە تەرخان کراونو ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوی ئەو سێ خاڵەیە:

((١٥- دوو خاڵ هەن لەوانەیە وا لە پرسی کوردستانی تورکیا بکەن بایەخێکی زۆری بۆ حوکمەتی سۆڤیەتی هەبێت، یەکەمیان بریتییە لەوەی لەو ویلایەتانەدا، کە بە ویلایەتی کوردیی دەژمێردرێن، لەوانەیە نەوت بدۆزرێتەوە.

---

(111) N.A., F.O., 371/45503, Demonstration in favour of Kurdish Independence, PP. 56-58.

کۆمپانیای ستاندەرد ئۆیل[112] لەوە گەیشتووە بۆیەکا هەوڵی داوە مافی دەرهێنانی ئەو نەوتەی بدرێتێ.

١٦) دووەم خاڵیشیان بوونی کوردە لە سایلیزیاو کورداغ (شاخی کورد) لەسەر سنووری نێوان تورکیاو سووریاو لە دووری سیو پێنج میل لە بەندەری ئەسکەندەروونەوە، ئەوەی لەوانەیە رووسەکان بیکەنە بیانوو بۆ گەورەکردنی رووپێوی کوردستان بە جۆرێك ئەو بەندەرەیش بگرێتەوە.

ئەم داخوازییە دەشێت شانبەشانی چاوتێبڕینی ئەمەریکاییەکان لە سایلیزیا دابنرێت، تا بەڵکو بخرێتە تای یەك تەرازووەوە لەگەڵ پرۆژەی جۆرجییەکان لەمەڕ شاخی توورووس، لەوانەیشە هیچ کامێکیان سەر نەگرێت.

١٧) زەحمەتە بیر لەوە بکرێتەوە کە لەوانەیە تورك هیچ جۆرە سازشێك لە بواری ئازادیی کورداندا بکەن، تەنانەت ئەگەرچی تورکیش لەو گەلانە بن بە سروشتو نەریت ئامادە بن لە رێگەی نانی هەنگاوێکی لیبرالییەوە بۆ قازانجی خۆیان بیقۆزنەوە، ئینجا لەگەڵ ئەوەیشدا عەقڵ هەرگیز تەسەووری ئەوە ناکات تورك لەژێر فشاری رووسدا هەنگاوێکی وا لەگەڵ کورددا بنێنو تەنانەت ئەگەر لەسەر کاغەزیش ئەوەیان کرد بە کردەوە هیچ ناکەن. ترس لەوەی باری کەمینەیەك بەرەو ئۆتۆنۆمی بچێتو خودموختارییەکەش بەرەو سەربەخۆیی بڕوات ئەوە وەك تیغێکی کوشندەیە ئاراستەی سیاسەتی تورك کردنەکەیان دەکرێت، بۆیەکا بە لایانەوە باشتر وایە شەڕ بکەن وەك لەوەی خۆیان بخەنە گێژاوێکەوە ببێتە هۆی لەدەست دانی بەشێکی زۆری وڵاتەکەیان و دانیشتووانی ئەو وڵاتە.

بەشی توێژینەوە،
وەزارەتی هەندەران،
٩ی مایسی ١٩٤٦))[113]

(112) ((Standard Oil Company)) یەکێکە لە کۆمپانیا نەوتییە هەرە کۆنو گەورەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو هەموو جیهان، سەرەتای دامەزراندنی دەگەڕێتەوە ساڵی ١٨٦٣، ماوەیەکی زۆر ٩٠-٩٥٪ی نەوتی ئەمەریکای بە دەستەوە بوو، هەر زوویش دەستی گەیشتە کانە نەوتە دەوڵەمەندەکانی رۆژهەڵاتی نزیكو ناوەڕاست، بە کوردستانیشەوە. بڕوانە:
Internet, B.S. Beth, British oil policy 1919-1939, London, 1985, PP.1-5, 41-44, 93, 103-108, 132 etc.

چەند نموونەیەکی دەگمەنتر لە بەڵگەنامە نهێنیەکانی حوکمەتی بەریتانیدا دەربارەی کۆماری مەهاباد (کوردستان)

بێگومان ئەوانەی تا ئێستا لەم بابەتەدا دەربارەی کۆماری مەهاباد (کوردستان) پێشکەشمان کردوون پەردە لەسەر رووی گەلێك رووداوی نەزانراوی ئەو کۆمارە لا دەدەن، ئینجا لەگەڵ ئەوەیشدا ژمارەیەکی زۆر فایلی دیکەی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی تەرخان کراون بۆ باسی مەهابادو شتی یەکجار حەپەسێنەریشیان تێدا هەڵگیراوە. فایلی ژمارە ٢٥٩٦/١٩٥ یەکێکە لەو فایلانە کە ئەمەی لای خوارەوە پوختەی پێناسەکەیەتی.

ئەم فایلە ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، کە بۆ خۆم ژماردمن دەرچوو ٩٧ لاپەڕەیە، گەلێك لە لاپەڕەکانی هەردووك دیویان نووسراون، دوو نەخشەی گەورەی کوردستانو وێنەی رۆژنامەیەکی تێدایە کە وتارێکی لەسەر کورد بڵاو کردۆتەوە. مێژووی بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلە چواردەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٦و مێژووی دوا بەڵگەنامەیشی سیو یەکی کانوونی یەکەمی هەمان ساڵە.

لەسەر بەرگی یەکەمی فایلەکە نووسراوە ((باڵوێزخانەی بەریتانی، ئەنقەرە، ژمارە ١٤، ئەوپەڕی نهێنی، ناوی فایل: کورد و کوردستان، ئەوپەڕی نهێنی)). شایانی باسە لەسەر بەرگی پشتەوەی هەمان فایل جارێکی دیکە بە گەورەیی نووسراوە ((ئەوپەڕی نهێنی))، واتا سێ جار لەسەر هەردووك بەرگی ئەم فایلە رستەی ((ئەوپەڕی نهێنی)) نووسراوە.

ڕاستە چەند بەڵگەنامەیەکی ناو ئەم فایلە لە فایلەکانی تری هەمان وەزارەتدا هەن، وەك بەشێك لە ڕاپۆرتەکەی کاپتەن جاکسۆن، بەڵام من بۆ خۆم تا ئێستا لە وێنەی ئەم قەڵغانی (نهێنی)یەم لە هیچ فایلێکی تردا بەدی نەکردووە[(114)].

لە گەلێك رووەوە بەڵگەنامەکانی ناو فایلی ژمارە (٥٢٧٠٢/٣٧١)ی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیش بایەخێکی زۆریان بۆ بابەتی کۆماری مەهاباد (کوردستان)

---

(113) N.A., F.O., 371/52369, Eastern 1946, Iraq, File No. 19, The Kurds of Turkey, Research Department, From Foreign office, 29th May, 1946, PP. 26-35.

(114) N.A., F.O., 371/52369, British Embassy, Angora, No.14, Top Secret, Name of File: Kurds and Kurdistan, Top Secret.

هەیە[115]. ژمارەی لاپەڕەکانی ناو ئەم فایلە سەدو حەفتاو دوو لاپەڕەیە، حەقدەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٦ مێژووی یەکەم بەڵگەنامەی و یەکی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٧ مێژووی دوا بەڵگەنامەکەیەتی، ژمارەیەك لە لاپەڕەکانی لە هەردووك دیویان نووسراوە، چەند پارچە ڕۆژنامەیەکی تێدا هەڵگیراوە کە وتاریان دەربارەی کورد و کۆماری مەهاباد (کوردستان) تێدایە، هی وەك وتارێکی م. فلیپس پرایس کە بە ناوونیشانی ((ڕێگە بەرەو دیمەشق)) ڕۆژی بیستو شەشی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٦ لە ڕۆژنامەی ((مانچستەر گاردیان))دا بڵاوی کردۆتەوە[116]. وا دیارە ئەم فایلە لەلایەن توێژەرانو کەسانی ترەوە زۆر بەکار هاتووە بۆیەکا چ بەرگو چ لاپەڕەکانی بەجارێك پەرێشانن.

ئەم فایلە پڕییە لە بەڵگەنامەی بایەخدار دەربارەی ناکۆکییەکانی نێوان قازی محەمەدو جەعفەر پێشەوەریی سەرەك کۆماری ئازەربایجان[117] کە دەیویست کۆماری مەهاباد (کوردستان) بریتی بێت لە خودموختارییەکی ناوچەیی ژێر دەستەی ئازەربایجان، وەك ئەو ڕاپۆرتە گرنگەی جێگری کۆنسوڵی بەریتانی لە تەورێز ڕۆژی هەشتی شوباتی ساڵی ١٩٤٦ ناردوویە بۆ سێر ڕیدەر بۆلارد لە تاران[118].

لە هەمان فایلدا ئەم بەڵگەنامە گرنگەش دەربارەی هەڵوێستی حەمە ڕەشید خانی بانە هەڵگیراوە:

---

(115) N.A.,F.O., 371/52702, Eastern 1946, Persia, File No.104.

(116) Ibid, P.42., M. Philips Price, The Road to Damascus, -(Manchester Guardian), Manchester, 26th January, 1946.

(117) شایانی باسە، بەر لەوەی لەشکری ئێرانی بگاتە تەورێز، جەعفەر پێشەوەری و هاوەڵەکانی هەڵهاتنە ناو خاکی ئازەربایجانی سۆڤیەتییەوە، پاش ماوەیەك پێشەوەری بە کارەساتی ئۆتومبیل گیانی لەدەست دا، دەنگوباسێکی وا بڵاو بۆوە کە باقرۆڤی سکرتێری پارتی کۆمۆنیستی ئازەربایجانی سۆڤیەتی و یەکێك لە کاربەدەستە هەرە نزیکەکانی ستالین پیلانی وەرگەڕانی ئۆتومبیلەکەی پێشەوەریی داڕشتووە، هەمووی چەند ساڵێکی نەخایاند دوای مردنی ستالین کە باقرۆڤ بۆ خۆیشی لەسێدارە درا. باقرۆڤ گەلێك عەزێتی بارزانییەکانیشی دابوو. لە شەستەکانی سەدەی ڕابردوودا بۆ خۆم درێژەی ئەم هەواڵانەم لە ئازەرییەکانی باکوو کوردە پەنابەرەکانی وەك دوکتۆر ڕەحیمی قازی و دوکتۆر عەلی گەلاوێژ بیستووە.

(118) N.A.,F.O., 371/52702, Eastern 1946, Persia, File No.104, PP. 35-36.

((بە شفرە،

لە تارانەوە بۆ بەغدا،

سێر ر. بۆلارد،

ژمارە ٣،

٣ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦،

وێنەی لێ دراوەتە وەزارەتی

هەندەران، ژمارە ١٤،

حوکمەتی هند،

دایەرەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستی

بەریتانی لە قاهیرە.

نیشانە بە بروسکەی ژمارە نەوەتتان. بەپێی ڕاگەیاندنی سەرۆکی ستافی گشتیی سوپای ئێران حەمە ڕەشید (خانی بانە– ک. م.) سنووری بەزاندووەو[119] ئێستا لە مەهاباد لەگەڵ قازی محەمەددا خەریکی پیلان گێڕانە.

سەرۆکی ستافی گشتیی سوپای ئێران ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە دەزگا بەرپرسەکانی عیراق ڕایان گەیاندووە کە نەیانتووانیوە حەمە ڕەشید بگرن‌و کە دەربارەی ئەوە لێی پرسرا گوتی ئەو بەو جۆرە ئاگادار کراوە.

تکا لە وەزارەتی هەندەران دەکەم بروسکەی ژمارە سێ‌و ژمارە نۆیشم بنێرن بۆ بەغداو حوکمەتی هند.

وێنەی دراوەتە بەغداو بەپێی ژمارە چواردەی وەزارەتی هەندەران‌و بە لقی دایەرەی تەلەگرافی هند بۆ گەیاندنی بە حوکمەتی هند))[120].

پێم وایە گرنگترین بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلە دەربارەی ڕاپۆرتی ئەو کارمەندەی ئیستیخباراتی بەریتانییە، کە بە تایبەتی لە لەندەنەوە ناردوویانەتە سووریاو کوردستانی عیراق تەنها بۆ ئەوەی لە نزیکەوە دەرسی ڕادەی کارتێکردنی

---

(119) ئەو کات حەمە ڕەشید خان دوور خرابۆوە عیراق.

(120) N.A.,F.O., 371/52702, Eastern 1946, Persia, File No.104, Cypher, From Tehran to Baghdad, Sir R. Bullard, No.3, 36 January, 1946, Reported to Foreign Office, No.14, Government of India, British Middle East Office Cairo, P.3.

پڕۆپاگەندەی سۆڤیەتی لەسەر کوردو ئەو هەنگاوانەی پێویستە دەزگا بەریتانییە پەیوەندیدارەکان بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەو پروپاگەندەیە بینێن. شایانی باسە لە هیچ کام لە بەڵگەنامەکاندا ناوی ئەو کارمەندە نەهاتووە، کە دوور نییە ئەفسەرێکی دەرەجەدار بوو بێت و ((رووسیا و کورد))یشی کردۆتە ناونیشانی راپۆرتەکەی[121]. ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوی خاڵە سەرەکییەکانی راپۆرتەکەی ئەو کارمەندەیە کە بە ئیمزاو لێدوانی لیوا ماکنایەوە ڕۆژی بیستو حەوتی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٦ نێردراوە بۆ ئەو دەزگایانە:

((نهێنی،

ستافی گشتیی دەزگای زانیاریی

(ئیستخبارات– ك. م.)، سەرکردایەتیی

گشتیی هێزەکانی ڕۆژهەڵاتی

ناوەڕاست،

٢٧ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦[122]،

بەڕێوەبەری دەزگای زانیاریی (م. ئای. ٣)،

دایەرەی جەنگ،

لەندەن، س. دەبلیو. ١.

١– ماوەیەکی زۆر نییە کارمەندێکمان ناردۆتە سووریاو باکووری عیراق بۆ ئەوەی دراسەی وەزعی کورد بکات و بۆ پێشکەشکردنی هەر پێشنیارێکی پێویستی بە بیردا دێت بۆ بەرپەرچ دانەوەی پروپاگەندەی سۆڤیەتی[123]. راپۆرتەکەی هاوپێچی ئەم نامەیەیە.

٢– من نامەوێت دەربارەی راپۆرتەکە، کە سەروبەری راپۆرتێکی سیاسییە، هیچ بڵێم، تەنها ئەوە نەبێت کە لەگەڵ دێڕی یەکەمیدا نیم وەك بنەمایەکی وتووێژ،

---

(121) Ibid, Russia and the Kurds, 10 January, 1946, P.49.

(122) لە باتی ساڵی ١٩٤٦ بە هەڵە ساڵی ١٩٤٧ چاپ کراوە.

(123) دەقی ئینگلیزییەکەی بەم جۆرەیە:

((1-An observer was recently sent into Syria and Northern Iraq to study the Kurdish situation and to make any Suggestions thought necessary to offset Russia propaganda. His report is attached)) (N.A.,F.O., 371/52702, Eastern 1946, Persia, File No.104, P.48).

هەر وەك چۆن لەگەڵ ئەوەیشدا نیم كە ئێستا كاتێكی لەبارە بۆ جێبەجێ كردنی برگەی یەكەمی ((پێشنیارەكانی دەستبەكار بوون)) (مقترحات العمل).

٣- هەرچۆن بێت كێشەی كورد كاتێك بۆ ئێمە دەبێتە دیاردەیەكی ترسناكی گەورە كە رووسیا بیر لەوە بكاتەوە كەڵك لە دەستكەوتەكانی ئازەربایجان وەربگرێت بۆ كاركردنە سەر كوردی عیراق.

رووسیا بانگهێشتی ژمارەیەك لەو سەركردە (كوردانەی- ك. م.) بۆ شاری باكۆ كردووە كە لە ئێران دەژین، پارەو چەكیشی داوەتە هۆزی جیاواز، زنجیرەیەك راپۆرت ئامادەیان بۆ ئەوە كردووە كە هۆزە (كوردەكانی- ك. م.) عیراق بە بەهەشتی سۆڤیەتی لە ئازەربایجانی دراوسێیان گەلێك بەختەوەرن- ئەمەیش هەمان رەنگدانەوەی لەناو كوردی وڵاتەكانی دیكەی رۆژهەڵاتی ناوەراستدا دەبێت...

ئیمزا

لیوا گ. ماكناب))[124].

ئەو كارمەندە لە خودی راپۆرتەكەیدا گەورەترین رێبازی بەرەنگاربوونەوەی پلانەكانی یەكیەتی سۆڤیەت لە كوردستاندا لەوەدا دەبینێت (دەستوبرد لە عیراق و توركیا و سووریا ئۆتۆنۆمی بدرێتە كورد) و وەك دەڵێت ((نوری پاشا (دیارە مەبەستی نوری سەعیدە- ك. م.) ئامادەیە بەیانی ئەو ئۆتۆنۆمییە بداتە كورد))، هەرچی ((سووریاشە گوێ رایەڵە))، بەڵام توركیا دەبێت ((فشاری بخرێتە سەرو هەرەشەی ئەوەی لێ بكرێت كە هەڵوێستی (نادیموكراسییانەی ك. م.) دەبێتە هۆی ئەوەی ناوچە كوردنشینەكان بدۆرێنێت)) ئەوساكە ((ئەویش ناچار دەبێت مل بدات))[125].

---

(124) Ibid, Secret, General Staff Intelligence General Headquarters Middle East Force, 27 January, 1946, Director of Military Intelligence (M. I. 3) The War Office, London S.W.1., Brigader G. Mac nab, P.48.

(125) Ibid, Russia and the Kurds, 10 January, 1946, P.49.

سەرەنجام

هەموو ئەو بەڵگەنامانەی بۆ نووسینی بابەتی حەوتەمی ئەم کتێبە بەکار هێنراون وەکوو کانیاوێکن لە زەریایەکی بێ سنوور، بۆیەکا زۆر بە دڵنیاییەوە دووپاتی دەکەمەوە کە زانکۆکانی کوردستان دەتوانن، بە پشتیوانی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانی، ژمارەیەکی زۆر نامەی ماجستێرو دوکتورای ڕەسەن بۆ لاپەڕە جیاوازەکانی مێژووی کۆماری مەهاباد (کوردستان) تەرخان بکەن.

لێرەشدا ژمارەیەك بەڵگەنامە دەهێنمەوە کە گشتیان ئاماژە بۆ سەوزبوونەوەی خێرای تۆوەکانی کۆماری مەهاباد (کوردستان) لەسەر دەستی ڕۆڵەکانی کوردستانی ئێرانی وەك نەمران هەژارو قاسملوو هێمن و زەبیحی و سادقی شەرفکەندی و ڕەحیمی قازی و عەلی گەلاوێژ و غەفوری هەمزەیی و ئەوانی تر دەکەن. بەڵگەنامەکانی ناو فایلی ژمارە (١١٤٨٠٩/٣٧١)ی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی بۆ چالاکییەکانی ((حیزبی دێمۆکراتی کوردستان))ی ئێران و تایبەت ((کوردستان))ی ئۆرگانی ئەو حیزبە تەرخان کراون.

بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلە تیشکی تەواو دەخاتە سەر گشت لایەنەکانی ئەم بابەتە. بەڵگەنامەی ئاماژە بۆکراو باڵوێزی بەریتانی لە تاران ڕۆژی هەژدەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٥٥ ناردوویە بۆ دوگالد ل.ستیوارت لە بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن، بەڵگەنامەکە دوو لاپەڕە و پێنج خاڵی سەرەکییە کە ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوەکەیەتی:

((نهێنی،

ژمارە ٥٥/١/١٠١٩،

باڵوێزخانەی بەریتانی، تاران،

١٨ی کانوونی دووەمی ١٩٥٥،

بۆ: دوگالد ل. ستیوارت،

بەشی ڕۆژهەڵات،

وەزارەتی هەندەران،

لەندەن، س. دەبلیو ١.

خۆشەویستم دوگالد

١- تکایە ئاماژە بدەنە نامەی دێنس ڕایت (Denis Wright) بۆ فرای (Fry) کە ژمارەکەی ١٨٢ إی. پ ١٠١، ٥٤/٢ و ڕۆژی حەوتی ئابی ساڵی ڕابردوو دەربارەی کوردستان نووسراوە. ماوەیەکی کورت لەمەوبەر لێرە هاوەڵم[126] لە باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا چەند وێنەیەکی لە وەرگێڕدرانی ناوەرۆکی ڕۆژنامەی (کوردستان)ی دامێ کە ئۆرگانی ئەو پارتەیە کە پێی دەڵێن (حیزبی دێمۆکراتی کوردستان). باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، لە ڕێگەی کۆنسوڵخانەکەی تەورێزیانەوە پاش دەرچوونیان بە ماوەیەکی کورت، وێنەی ڕۆژنامەکانیان دەستکەوتبوو. ئەو ڕۆژنامەیە بۆ یەکەم جار ساڵی ١٩٤٦ پەخش بووە، لەوساوە پچڕ پچڕ مانگی جارێك دەردەچێت.

٢- (کوردستان) لەسەر لاپەڕەی گەورە و بە کوردی و نهێنی چاپو دابەش دەکرێت. ئەمەریکاییەکان بەوەیان زانیوە کە ئەو ڕۆژنامەیە لە مەهابادو سەقز بڵاو دەکرێتەوە، وا پێ دەچێت دەشگاتە باکووری ئەو ناوچانە، بەڵام ئەوان نازانن تیراژی هەر ژمارەیەکی چەندەو تا چ ڕادەیەك کاریگەرە.

٣- ژمارەکانی زووی (کوردستان-ك. م.) تا ڕادەیەکی زۆر پەیڕەوی ڕێبازی کۆمۆنیزمییان دەکرد، باسی کوردستانیشیان، وەك ناوچەیەکی سەربەخۆی هاوشانی ئێران و ئازەربایجان دەکرد. دواژمارەی، کە باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکان دەستی کەوتووە، ئەیلوولی ساڵی ١٩٥٤ چاپ کراوەو گەلێك ئاشکراتر باسی سەربەخۆیی کوردستانێکی (ئازاد لە چەوساندنەوەی ئێران و تورکیا و عیراق) دەکاتو یادی (کۆماری دیموکراسیی) کوردیی ساڵی ١٩٤٦و قوربانییەکانی دەکاتەوەو کەمتر ئاماژە بۆ هاریکاریی لەگەڵ هاوڕێ ئازەری و فارسەکاندا دەکات، بەڵام هەڵبەت خێرو بێرەکانی یەکیەتی سۆڤیەت لە یاد ناکات. وا دیارە

---

(126) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: ((My opposite number in the United Embassy here...)) سەرەتای ئەو ڕستەیە، واتا my opposite number مانای (ژمارەکەی بەرانبەرم)ـە، ئەوەیش زاراوێکە بۆ واتای (ئەوەی لەو لا کارەکەی وەك کارەکەی خۆم وایە لەم لا) بەکار دەهێنرێت.

ئەمەریکاییەکان زۆر بایەخیان بەم وەرچەرخانە داوە، بەڵام ڕەنگبێ هۆی سەرەکیی ئەوە لەوەوە هاتبێت کە ئەو ژمارەیەی (کوردستان– ک. م.) یادی دامەزراندنی (حیزبی دێمۆکراتی کوردستان) لە ساڵی ١٩٤٦دا[127] دەکاتەوە. هیچ گومان لەوەدا نییە کە دەرچوونی ئەم ژمارەیەی (کوردستان) چەپۆکێکە ئاراستەی ئەو دەستەیە دەکرێت کە دوو مانگێك لەمەوبەر خۆیان ناو ناوە ((چاکسازیکەرانی پارتی تودە)) دژی جیابوونەوە خوازان‌و ناردبوویان بۆ ڕۆژنامەکانی تاران.

٤– هەمان کات هاوکارە ئەمەریکاییەکەم پێی ڕاگەیاندم کە ئەوان بەڵگەی ناڕاستەوخۆیان لایە دەربارەی ئەوەی ژمارەیەکی کەم لە نوێنەرانی مەلا مستەفای بارزان (بڕوانە نامەی ژمارە ١٠١١٥/١٢/٥٤ی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا کە ڕۆژی یەکی حوزەیرانی ساڵی ١٩٥٤ دەربارەی ئەو بابەتە ناردوویە بۆ مۆسکۆ) دەورو بەری سێ چوار مانگ لەمەوبەر لە یەکیەتی سۆڤیەتەوە هاتوونەتە ئێران و ماوەیەك لە ناوچە کوردەوارییەکانی باکووری ئێران ماونەتەوەو پێوەندیان بە سەرەك هۆزەکانەوە کردووەو ئینجا چوونەتە عیراق. ئێمە بۆ خۆمان لە تاران هیچمان دەربارەی ئەمە نەبیستووە، بەڵام هیچ شتێك لە ئارادا نییە بۆ ئەوەی وا بە بیردا بێت کە باروودۆخی ناوچە کوردەوارییەکان ئارام نەبێت لەکاتی ئەو ڕووداوەی لە نامەکەی سەرەوەی دێنیس ڕایتدا (Denis Wright) باسی کراوە.

٥– وێنەی ئەم نامەیە دەنێرم بۆ باڵوێزخانەکانمان لە هەریەك لە ئەنقەرەو بەغداو مۆسکۆو نوێنەرایەتی خاوەن شکۆ لە نیقۆسیا))[128].

پاش ماوەیەك دوگالد ئەم وەڵامە دەنێرێت بۆ ج. ت. فێرنلێی (J.T. Fearnley) لە تاران:

((لە وەزارەتی هەندەرانەوە،

س. دەبلیو ١،

١٦ی مارتی ١٩٥٥،

---

(127) بە هەڵە لە بەڵگەنامەکەدا لەباتی ١٩٤٦ ساڵی ١٩٥٤ چاپ کراوە.

(128) N.A., F.O., 371/114809, Confidential, No. 1019/1/55, British Embassy, Tehran, January 18, 1955, To: Dugald L. Stewart, Eastern Department, London.

کوردستان

ئۆرگانی حزبی دیموکراتی کوردستان

ژمارە إی، پ. ١/١٠٦،

نهێنی.

گەلێك سوپاسی نامەی ژمارە ١٠١٩/١/٥٥ی ڕۆژی هەژدەی مارتتان دەربارەی ڕۆژنامەی (کوردستان) دەکەم.

بەشی توێژینەوەو ڕاگەیاندنی (وەزارەتی هەندەران– ك. م.) حەز دەکات وێنەی ئەو تەرجەمانەی (ناوەرۆکی ڕۆژنامەی کوردستان– ك. م.) ببینێت ئەگەر لێتان زیادن، وێڕای هەر تەرجەمەیەکی وەك ئەوە لە دواڕۆژدا.

ئیمزا

دوگالد ل. ستیوارت))[129].

لەم بووارەدا ((بەشی توێژینەوە))ی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی دەگاتە ئەو بڕوایەی پێویستییان بەوە هەیە فایلێکی سەربەخۆ بۆ ڕۆژنامە کوردییەکان تەرخان بکەن وەك لەم نامەیەی ئێکلێسی کارمەندی ئەو بەشەوە بە ڕوونی دەردەکەوێت:

---

(129) Ibid, Foreign Office, S.W.1, March 16, 1955, No. EP 1016/1, Confidential, To: J.T. Fearnley, Esq. Tehran.

((هۆزەکانی کورد

نوێترین ڕۆژنامەم دەربارەی کورد بۆ بەشی توێژینەوە نارد، تکایە هەر ڕۆژنامەیەکتان لایە لەمەڕ کوردی تورکیا و سووریا و عێراق و ئێران بۆمیانی بنێرن بۆ پێکەوەنانی فایلێکی تەواو بۆ هەر بابەتێك و بۆ هەر ساڵێك.

ئیمزا
إی. ئێکلێس
بەشی توێژینەوە
١-ی کانوونی دووەمی ١٩٥٦

وێنەی بۆ:
بەشی باشوور،
بەشی سەوز،
بەشی ڕۆژهەڵات و سووریا و لوبنان))[130].

دوا بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلە دەربارەی ڕۆژنامەی ((کوردستان)) وەڵامنامەیەکی باڵوێزخانەی بەریتانییە لە تاران کە ڕۆژی دووی مایسی ساڵی ١٩٥٥ ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەران لە لەندەن و ئەمەیش دەقی وەرگێڕدراوەکەیەتی:

((باڵوێزخانەی بەریتانی،
٢ی مایسی ١٩٥٥،
ژمارە ١٠١٩/٣/٥٥،
نهێنی.
دوگالدی خۆشەویست.

١- نامەی ژمارە إی. پ/ ١ی شازدەی مارتتان دەربارەی ڕۆژنامەی (کوردستان)[131]، وا هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەمدا دوو وێنەی وەرگێڕدراوی

(130) Ibid, Kurdish Tribes, E. Eccles, Research Department, January 10, 1956, Southern Division, Green Division, Eastern and Levant Division.

تەواوتان بۆ دەنێرم کە هی هەموو ئەو ژمارانەی ڕۆژنامەکەن و لێرە گەیشتوونەتە دەست باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکان. وەرگێڕانەکە لە هەندێك شوێندا زۆر تەواو نییە، چونکە ئەوانەی لامان کار دەکەن سەرەتا لە کوردییەوە کردوویانن بە فارسی و ئینجا لە فارسییەوە کراونەتە ئینگلیزی.

٢- کونسوڵخانەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە تەورێز لە دوای ئەو ژمارەیەی (کوردستانەوە- ك. م.)، کە ڕۆژی شازدەی ئەیلوولی ١٩٥٤ دەرچووە، ژمارەی دیکەی پێ نەگەیشتووە. بە هەر حاڵ ئەمە وا ناگەیەنێت پەخشی ڕۆژنامەکە دوای ئەو ژمارەیە وەستابێ. هەرچۆن بێت وا پێ ناچێت ئەو هێرشەی دەزگا ئێرانییەکان، دەوروبەری مانگێك لەمەوبەر کردیانە سەر چاپخانەکەی حیزبی تودە لە تەورێز ببێتە هۆی دەرنەچوونی (ئەو جۆرە- ك. م.) ڕۆژنامانە. بەپێی قسەی هاوکارە ئەمەریکاییەکانم دەزگا (ئەمنییەکان- ك. م.) لە کاتی هێرشەکەیاندا پلێتی ناوی ڕۆژنامەی (کوردستان)یان دۆزیوەتەوە، لەوانەیە لەو کاتەدا چاپی ڕۆژنامەکە تەواو بووبێت. بێ گومان ئەو جۆرە چالاکییە نهێنییانە زۆر ئاسانترە لە تەورێز بکرێن وەك لە خودی کوردستان کە شارەکانی لەو بچووکترن.

ئیمزا

ج.ن. فیرنلێی))[132].

دوا بەدوای ئەم نامەیە، وەرگێڕدراوی ئینگلیزیی ناوەڕۆکی ئەم ژمارانەی ڕۆژنامەی ((کوردستان)) بەم جۆرە هەڵگێراون:

أ- ژمارەی ڕۆژی یەك شەممەی پازدەی ئوردیبەهەشتی ساڵی ١٣٣٣ (واتا مایسی ساڵی ١٩٥٤) کە بریتییە لە چوار لاپەڕەو نیوی زۆر گەورەو ئەمەی لای خوارەوەیش ناونیشانەکانی ناوەڕۆکی ئەو ژمارەیەن:

---

(131) شایانی گوتنە لە هەر شوێنێکی بەڵگەنامەکانی ناو ئەم فایلەدا ناوی ڕۆژنامەی ((کوردستان)) هاتووە خەتێك، بە مەبەستی سەرنج ڕاکێشان بەژێر ناوەکەدا هێنراوە.

(132) N.A., F.O., 371/114809, Confidential, No. 1019/1/55, British Embassy, Tehran, May 2, 1955, No. 1019/3/55, Confidential From: J.T. Fearnley, To: Dugald L. Stewart, Esq., Eastern Department, Foreign Office, London.

١- سەروتار (ل١-٢).

٢- گەلانی ئێران هەمیشە لەپێناو جێبەجێ کردنی مافی خۆماڵی کردنی نەوتدا دەجەنگن (ل ٢-٣).

٣- برایەتیی هەمیشەیی نێوان گەلانی کوردستان و ئازەربایجان ڕۆژ لەدوای ڕۆژ توندوتۆڵتر و ئاگادارتر دەبێت (ل ٣-٤).

٤- هەر شەکاوە بێت ڕۆژی یەکی ئایار- ڕۆژی فیستیڤاڵی جیهان (ل ٤-٥).

ب- ژمارە دووی خوولی دووەم(*)، ڕۆژی یەك شەممەی نۆزدەی خوردادی ساڵی ١٣٣٣ (واتا حوزەیرانی ساڵی ١٩٥٤) کە بریتییە لە سێ لاپەڕەو نیوی زۆر گەورەو ئەمانەیش ناونیشانەکانی ناوەرۆکی ئەو ژمارەیەن:

١- وتاری ((لە ڕێگەی دەنگ دانی بڕوا (سیقە) بە حوکمەتەکەی زاهیدی مەجلیس سروشتی ڕاستەقینەی خۆی نیشان دەدات))(ل١).

(*) ((بەچاوپۆشین لەو ڕۆژنامەی (کوردستان)ەی کە بەیەك لاپەڕەو وەکو بەشێك لەڕۆژنامەی (ئازەربایجان)ی ئۆرگانی (فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان)ە لەباکۆی پایتەختی ئازەربایجانی سۆڤیەتی جاران بڵاوکراوەتەوە، کە د.کەمال خۆیشی لە ل٢٢٣ی کتێبی (تێگەیشتنی ڕاستی)یەکەیدا باسی دەکات، ئەوەندەی ئاگادارم، دەبێ ڕۆژنامەی (کوردستان)، لەدوای ڕووخانی (جەمهوریەتی کوردستان) و وەستانی ڕۆژنامەکەیان، ئەوە بۆ یەکەم جارە، وەکو خوولی دووەم، جارێکی دیکە لەساڵی ١٩٥٤دا دەست بەبڵاوکردنەوەی دەکرێتەوە، ئەو بەڵگەنامەیەی سەرەوەش زیاتر ئەو بۆچوونە دەسەلمێنێ. لەم بارەیەوەش، لەگەڵ هاوکارم ڕەفیق ساڵح، لەبابەتێکماندا بەناوونیشانی (ڕابەری ڕۆژنامەنووسیی کوردی) لەژمارە (١١-١٢)ی گۆڤاری (ڕۆژنامەڤانی) لەساڵی ٢٠٠٢دا نووسیومانە: (نووسەرانی ئەم ڕۆژنامەیە: غەنی بلوریان، سەدیقی ئەنجیری، عەزیزی یوسفی، عەبدولڕەحمان قاسملوو بوون، چاپخانە: فیرقەی حیزبی دیموکراتی ئازەربایجان، شوێنی دەرچوون: تەورێز، ژمارەکانی: ژمارە (١)ی لە ١٣٣٣/٢/٢٥، هەتاوی (٢٥ی ئاوریلی ١٩٥٤)دا دەرچووە، ژمارەی (٤)ی لە ١٣٣٣/٣/١٦ (٦ی ژوئەی ١٩٥٤)دا دەرچووە، ژمارە (٥)ی پۆلیس دەستی بەسەردا گرتووە). هەر لەوێدا نووسیومانە: (پێشتر جگە لەژمارە ٢٥٧ی ڕۆژنامەی (کوردستان)ی ئۆرگانی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان، کە لەساڵی ١٩٩٨دا بڵاوکراوەتەوە. هیچ سەرچاوەو کەسێکی دیکە باسی ئەم ڕۆژنامەیەی نەکردووە)، پێشم وایە ئەم زانیارییانەی لەبابەتەکەی ئێمەدا هاتووە لەگەڵ ناوەرۆکی ناو ئەو بەڵگەنامەیە تێکدەکەنەوە ـ ع. زەنگەنە)).

٢- بۆ پێشەوە لەپێناو وەدی هێنانی ئاواتەکانی گەلی ئێراندا (ل٢).

٣- لاپەڕە سێی وەرگێڕدرانی ئەم ژمارەیە تەرخان کراوە بۆ بابەتێکی بایەخدار دەربارەی سیاسەتی شۆڤێنیی فەرمانڕەوایانی ئێران دژی نەتەوەی کورد بەم ناونیشانەوە ((لەناو بردنی نەتەوەیەك)) کە بەم جۆرە دەست پێ دەکات.

((ئیمپریالی و فاشی و دەرەبەگانی حوکمەتی کۆنەپەرست هەوڵ دەدەن نیشانی بدەن کورد نەتەوەیەکی ژیاریی نییەو چییان پێ بکرێت دەیکەن بۆ پیشەکێش کردنی هیواو رووناکیی نەژادی کوردو بەو جۆرە دەیانەوێت داب‌و نەریتمان کوێر بکەنەوە)) (ل٣).

٤-یادی سەرکەوتن بەسەر فاشیزمدا. لەم وتارەیدا ڕۆژنامەی ((کوردستان)) بە گەرمی یادی نۆی مایسی ساڵی ١٩٤٥ دەکاتەوە کە (ڕۆژی سەرکەوتنی لەشکری سۆڤێتییە بەسەر فاشیزمدا[133] و کە بووە هۆی رزگار کردنی گشت گەلانی جیهان لەدەست زوڵم و زۆری فاشیستی) (ل٤).

ج- دوای ئەوە لە سێ لاپەڕەو نیوی زۆر گەورەدا وەرگێڕدراوی ئینگلیزیی ئەو ژمارەیەی ڕۆژنامەی ((کوردستان)) هەڵگیراوە کە ڕۆژی شازدەی ئەیلوولی ساڵی ١٩٥٤ دەرچووەو سەرجەمی بۆ یادی نۆیەم ساڵی ڕۆژی بیست‌و پێنجی شەهریوەری ساڵی ١٣٢٤، واتا شازدەی ئەیلوولی ساڵی ١٩٤٥ کراوە کە لەو ڕۆژەدا ((حیزبی دێمۆکراتی کوردستان))ی ئێران دامەزرێنراوە. سەرجەمی سێ لاپەڕەی یەکەمی ئەو ژمارەیە بۆ سەروتاری ((کوردستان)) بە بۆنەی ئەو یادەوە تەرخان کراوەو بە وردی باسی خەباتی ڕەوای نەتەوەی کوردو دامەزراندن و کەوتنی (کۆماری مەهاباد-کوردستان) و لەسێدارە دانی قازی محەمەدو سەیفی قازی و

---

(133) ڕۆژی نۆی مایسی ساڵی ١٩٤٥ سوپای سووری سۆڤێتی توانیی بەرلینی پایتەختی ئەڵمانیای هیتلەری بگرێت‌و ئەو ڕۆژە کرایە جەژنی سەرکەوتن بەسەر فاشیزمداو سەرجەمی چەپڕەوانی جیهان هەموو ساڵ یادیان دەکردەوە. شایانی باسە پێشبڕکێیەکی گەلێك توند لەنێوان هێزە چەکدارەکانی یەکیەتی سۆڤیەت و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا هەبوو بۆ داگیرکردنی شاری بەرلین، هەرچەندە کەوتنی ئەڵەمانیا کۆتایی تەواوەتیی بە جەنگی جیهانیی دووەم نەهێنا.

سەدری قازی و نوشوستییەکانی کورد دەکات و بەڵێنی کۆڵ نەدانو تۆڵە سەندنەوە دەدات (ل١–٣).

هەرچی لاپەڕەی چواری ئەو ژمارەیەی ڕۆژنامەی ((کوردستان))ە تەرخان کراوە بۆ ئەم سێ بابەتە:

١– داوای باربوو کردنی (حیزبی دیمۆکراتی کوردستان) چونکە حیزب لە یاریدەی نیشتمانپەروەران بەولاوە هیچ شك نابات، بۆیەکا داوا لە دڵسۆزان دەکات هەر یەکەیان داهاتی ڕۆژێکیان بۆ حیزب تەرخان بکەن.

٢– سروودی ((ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زمان)) کە بە سروودی نەتەوەیی کورد وەسفی دەکات، دەبێت ((کوردستان)) لەو ژمارەیەیدا هەموو بەیتەکانی هۆنراوە ناوازەکەی دڵداری بڵاو کردبێتەوە، بەڵام لە وەرگێڕدراوەکەی باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا تەنها چوار دێڕی یەکەمی کراوەتە ئینگلیزی.

٣– لەو لاپەڕەیەدا لەژێر ناونیشانی ((هەواڵەکان))دا ((کوردستان)) باسی تەخشان و پەخشانی ((هەتیوەکەی ڕەزا خان)) دەکات، کە دیارە مەبەستی محەمەد ڕەزا شایە، لەوێدا ((کوردستان)) دەڵێت شا کە هاتۆتە مەهاباد تەنها لە شەوێکدا بیستو سێ هەزار تومانی خەرج کردووەو ئەوە بۆتە وێردی سەر زمانی ڕۆژنامە کۆنەپەرستەکانی ئێران[134].

---

(134) N.A., F.O., 371/114809, Confidential, No. 1019/1/55, British Embassy, Tehran, May 2, 1955, From: J.T. Fearnley, To: Dugald L. Stewart, Esquire., Eastern Department, Foreign Office, London.

داستانەکەی محەمەدی مەولود

حەز دەکەم کۆتایی ئەم بابەتە بە کورتە باسێکی یەکێك لە رۆڵە هەرە دڵسۆزو ساکارەکانی مەهاباد بهێنم کە ناوی محەمەدی مەولودە، لە ساڵی ١٩٦١وە دوکتۆرە نەسرین فەخری و دوکتۆر عیزەددین مستەفا رەسوڵ و من لە نزیکەوە ئەو زاتەمان ناسیو بە دڵ خۆشمان ویستو رێزێکی تایبەتیمان لێی دەنا. خوالێخۆشبوو محەمەدی مەولود پیرەکوردێکی ساکارو رەشیدو بە جەوهەرو لای خەڵك خۆشەویستو رێزدار بووە، هەر زوو هەستی کوردایەتی رەسەن پاڵی پێوە ناوە ببێتە پێشمەرگەیەکی دڵسۆزی کۆماری مەهاباد (کوردستان) و نزیك خودی قازی محەمەد. ئاوا بوونی خۆری ئەو کۆمارە و لەسێدارەدانی پێشەواو هاوەڵەکانی و کردارە چەپەڵەکانی دوژمن ناخی دەروونی خاوێنی دەهەژێنن،

حەمەی مەولوودی: لەساڵەکانی دوایی ژیانیدا. یەکێك بوو لەکەسایەتییە ناودارەکانی کۆماری کوردستان، ساڵی ١٩٧٩ لەتەمەنی (٨٠) ساڵیدا لە (باکۆ) کۆچی دوایی کردووە. کچەکەی لەسەر وەسیەتی باوکی هاتۆتەوە مەهاباد و مشتێ لەخاکەکەی بردووە بۆ (باکۆ) و بەسەر گلکۆی ئەو گۆرغەریبەی داکردووە.

((سەرچاوە: ژمارە ٥٩ی گۆڤاری (مەهاباد)ی ٢٠٠٦)).

خۆی لەگەڵ خۆیدا بڕیار دەدات تۆڵەیەك بسێنێت، بیری ساکاری ئەم نەخشەیەی بۆ دادەڕێژێت- ئەو مەلایەی بەر لەسێدارەدانی تەلقینی قازی محەمەدی داوە خۆڵو دۆی بەسەردا بکاتو بە سواری کەرێك چەند بۆی بلوێت هێند شاربەدەری بکات[135]، ئەنجام محەمەدی مەولود پەنا دەباتە بەر وڵاتی سۆڤیەت و لە شاری باکۆی پایتەختی ئازەربایجان تا کۆچی دوایی لە کۆتایی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا بە قەدرەوە دەژیا [*].

---

(135) شایانی باسە محەمەدی مەولود بۆ خۆی زۆر دەگمەن توخنی ئەو باسە دەکەوت، بەڵام گەلێك جار دوکتۆر ڕەحیمی قازی و دوکتۆر عەلی گەلاوێژو کاك عەبدوڵلای برای دوکتۆر مورادو ژمارەیەك ئازەریی وەك دوکتۆر ڕۆئێندیژ ئەم باسەیان بۆ گێڕاومەتەوە، هەروەها بە بۆنەی ساڵ یادی مەهابادەوە پوختەیم لە وتارێکمدا نووسی کە پێم وایە لە ڕۆژنامەی (کوردستان)دا بڵاو کرایەوە، بەو بۆنەیەوە برای بەڕێز مامۆستا عەبدوڵلای حەسەن زادە ئاگاداری کردم کە ئەو مەلایە ناوی مەلا سدیق بووەو پیاوێکی خراپ نەبووە، پێی وابووە بەو کارەی ئەرکێکی ئایینی بەجێ دەگەیەنێت، برای بەڕێز مامۆستا هاشمی کەریمیش لەم ڕۆژانەدا لە لەندەن ئەمەی دووپات کردەوەو بەپێی گێڕانەوەی دیموکراتەکانی ئەودیو ساڤاك، بە زۆرو هەڕەشەی کوشتن، گەلێك لە پیاوە ئاینییەکانی مەهابادو دەوروبەریان ناچار کردووە قسەی ناشیرین دژی کۆماری مەهاباد (کوردستان) و پێشەوا بکەن و تەنها مەلایەك زاتی کردووە بەرپەرچیان بداتەوەو لەسەر ئەوە شەهیدیان کردووە.

[*] ((وەکو دەبینن هەر بابەتێك پەیوەندی بەناوەرۆکی بەڵگەنامەکانی بەریتانییەوە هەبووبێت د. کەمال باسیان دەکات و هەندێك ڕوونکردنەوەشیان لەبارەوە دەنووسێتەوە، بەڵام ئەم بابەتەی "محەمەدی مەولوود" لەدوورو نزیکەوە هیچ پەیوەندییەکی بەو بەڵگەنامانەوە نییە کەچی وا لێرەدا جێی کراوەتەوەو لەڕێگەیەوە کۆتایی بەم بابەتە هێنراوە، من پێموایە ئا ئەوەشیان یەك لەو شێوازانەیە کە د. کەمال لەڕێگەیەوە مێژووی لای، تەنانەت خەڵکی ئاسایی خۆشەویست کردووە. بەڵام دڵنیام لەپاڵ ئەو مەبەستەدا د. کەمال دەیەوێ خوێنەران شارەزای هەندێ چەمکی(مێژوو)مان بکات کە نەدەبووایە لەسەر لاپەڕەکان بنووسرابانەوە. من ئەوەندەی سەردێنم و سەردەبەم و بیر لەڕابردووی خۆمان و ئەو عەقلیەتەی دەستەبژێر (سیاسییەکان)ی میللەتەکەی خۆمان، لەبارەی ئەوەی پەیوەندی بەشکستی ڕاپەڕین و شۆڕشەکانیانەوە هەیە دەکەمەوە، ئەوەندەی دیکە غەم دامدەگرێ، تەنانەت هەندێ جاران ورەم دادەبەزێ، نازانم بۆ کە لێیان دەقەومێ چەند پاساوێکی بێ بنەما بۆ تێکشکانەکەیان دێننەوە، ئەوەتا "مەلای خەتێ" بەرامبەر تێکشکانی جوولانەوەکەی پاشای کورە قیت کراوەتەوە، "ئێزدین شێر" پاساوی ڕووخانی ئەمارەتی (بۆتان)ە، شکانی شێخ مەحموودی حەفیدیش "مشیری حەمەی سلێمان"ی بۆ قوت کراوەتەوەو ناوەناوە (گوڕەشار) دەکرێتەوە. باش بوو چەند ساڵێك لەمەوبەر د.کەمال خۆی بابەتەکەی ("مشیری حەمەی سلێمان"ی ورووژاند و داوای لێبوردنی

لەگیانی کرد. هەندێك هەبوون بۆچوونەکەی دوکتۆریان پێ قبوڵ نەکرابوو، بەڵام تاوەکو ئەمڕۆکەش نەیانتوانیوە، جگە لەیاداشتەکانی ڕەفیق حیلمی، یەك بەڵگەی لەسەر بێننەوە، دیارە بۆچوونەکانی ئەویشیان لەیاداشتیێ وەرگرتووە کە بەماوەی پتر لە(٢٥) ساڵ دواتر نووسراوەتەوە، ئەوەش ناکاتە بەڵگەی بنەبڕ. "**ئێزدین شێر**"یش لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا خۆی شۆڕشی دژی دەوڵەتی عوسمانی کردووە، تەنانەت حاجی قادری کۆیی لەشیعرێکیدا بە(**شێر**)ی داناوە. "**د. جەبار قادر**"یش بابەتێکی لەسەر نووسیوەو پێمان دەڵێت: ئەو کاتەی "**بەدرخان پاشا**" دژی دەوڵەتی عوسمانی ڕاپەڕیوە، ئەو زاتەو خانەوادەکەی هەموویان لای "**بەدرخان پاشا**" لەزیندان بوون. جگە لەو پاساوی هێنانەوەی بۆچوونەکەی "**حاجی قادر**"، هەروەها یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی (**کوردستان**)یش کە باس لە "**بەدرخان**" و بنەماڵەی بەدرخانییان دەکات، بەتاقە وشەیەکیش چییە نزیك ئەو بابەتە نەکەوتووەتەوە، ئەو بابەتەشیان تەنیا ئەو بۆچوونەی لەبارەوە لەبەردەستە کە "**د. بلەج شێرکۆ**" لەکتێبەکەی (**القضية الكردية**) دا باسی کردووە، دیارە تاوەکو ئێستا کێشەی ئەمیش یەکلا نەبۆتەوە لەنێوان سێ کەسان : "**جەلادەت بەدرخان و سورەیا بەدرخان و محەمەد عەلی عەونی**" کامیان نووسەری ئەو کتێبەن و بەڵگەیەکی ڕاست و دروست لەبەردەستدا نییە هی کامیان بووە.

چەند ساڵێکیش لەمەوبەر لەژمارە(١٢)ی گۆڤاری (**هەزار مێرد**)دا کاتێ هاوکارم "**سەدیق ساڵح**" بابەتێکی لەبارەی "**سەعید تەتەر**" بڵاوکردبۆوە تیایدا ئاماژەیەکی وای دابوو گوایە سەرۆکی هەرێمی کوردستان بەناوی ئەو زاتە کرابێتەوە کە ناوە ئەسڵییەکەی "**مەسعوود**" بوو، لەو بابەتەمدا کە بەناونیشانی (**کاریزمای کورد مەلا مستەفای بارزانی**) نووسیومە، بەتەمابووم ئەو بابەتەی هاوکارم، لەگەڵ چەند بابەتی تۆژەرانی دیکە بۆ دەستخستنی زانیاری لەسەر ئەو پرسانە ئەوسا چوومە لای د.کەمال لەبەغدا، دیاربوو بۆچوونەکەی لێ وەرنەگرتم، بەڵکو ئامۆژگاری کردم ڕاست و دروستی سەربوردەکە لە "**مەسعود بارزانی**" خۆی بپرسم، ئەوەبوو لەڕێگای "**فەیسەڵ دەباغ**"ەوە نامەیەکم بۆ جەنابی نووسی، ئەوەندەی نەبرد وەڵامم بۆ هاتەوە کە جەنابی، لەناوی باپیرە گەورەی خۆی زیاتر بەناوی هیچ کەسێکەوە نەکراوە، دیارە سەرچەلەی ئەو زاتە خۆی هەموو گومان و بۆچوونەکانی دیکە وەلا دەنێ. هەر لەو بابەتەی (**کاریزمای کورد** ...)دا باسی دادگاییکردنی پێشەوای کوردستان "**قازی محەمەد**" و هاوەڵانی و وەسیەتنامەکەیان کراوە، چونکە لەساڵی ٢٠٠٠دا کە گۆڤاری (**خەباتی قوتابیان**) دەقی وەسیەتنامەیەکی بڵاوکردەوە گوایە ئەوە هی پێشەوا قازی محەمەد بووە و لەشێوە ئەرشیفی سوپای ئێران چنگ خراوە، زوو بەزوو من، بەباوەڕێکی زۆر پتەوەوە، ئەو بۆچوونانەی ناو وتارەکەی (**خەباتی قوتابیان**)م ڕەت کردەوە، بەتایبەتی کە دەقی وەسیەتنامەیەکم لابوو، کە بە ئیمزای سەید محەمەدی سەمەدی لە ژمارە (٢٤– ٢٥)ی گۆڤاری (**مامۆستای کورد**) بڵاوکرابووەوە کە فەرهاد شاکەلی لەسوێد دەری دەکرد.

بەداخەوە ئەوەندەی پێنەچوو کە ناوەرۆکی هەمان وتار هێنرایە سەر ڕێنووسی لاتینی و لەگەڵ هەمان وتاردا لەدوو توێی کتێبێکدا هەزاران دانەی لێ چاپ کرا، دیارە ئەو کتێبە بڵاوکرایەوە، بەرەو یادی سەد ساڵە بارزانی دەچووین، منیش دەمێك بوو خۆم ئامادە دەکرد و بەدوای هەر بەڵگەنامەیەکدا دەگەڕام

که لەسەر ئەو زاتە نووسراین، دیارە دوای بینینی بەڵگەنامە بڵاوکراوەکەی (**مامۆستای کورد**) بەهیچ شێوەیەك پێم قبووڵ نەدەکراو بڕوام نەدەکرد، جەنابی قازی لەسەرەمەرگدا وەسیەتی ئاوەها بێ مانای کردبێ و شاڵاویش بباتە سەر میللەتێکی دیکە، بۆیە ئەوەندەی بۆم بلوایا و بۆم بچوویایە سەر بەدوای بەڵگەو ڕای پسپۆڕ و سیاسییەکان دەگەڕام، بەبیرمە کاتی خۆی لەنووسینگەی هەولێری (**حیزبی دیموکراتی کوردستان**) لەسەر ئەو پرسە قسەم لەگەڵ "**عەبدوللا حەسەن زادە**" هەروەها "**کەمالی کەریمی**"ش کردبوو، کە لەسەرەوە د. کەمال لەپەراوێزەکەی خۆیدا شاهێدیەکەی یەکەمیان و چەند کەسێکی دیکەی لەزاریانەوە لەسەر "**مەلا سدیق سدقی**" گێراوەتەوە.

هەروەها پێموانییە د. کەمال مەزهەر ئەو ڕۆژەی کۆتایی ئاداری ٢٠٠١ی لەبیر چووبێ، کە مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی تێدا تیرۆر کرا. ئەوەبوو پاش نیوەڕۆکەی لەسەر ئەو ڕووداوە جەرگ بڕە تەلەفۆنم بۆ جەنابی کردو ویستم هەواڵەکەی پێ بڵێم تا ئەویش لای خۆیەوە دۆست و ناسیاوانی بەغدای لێ ئاگادار بکات، ئەوەبوو لای ئێوارەش سەردانی جەنابیم کرد. دیار بوو کوردەکانی بەغدا لەسەر ئەو ڕووداوە شلەژابوون، بۆیە شەملا خانیش ڕێی دانەدەگرت لەگەڵ خوشکی د.کەمال بچنە لای دوکتۆر، کە پێشتر مەوعیدیان بۆ دانابوو، بۆیە هەموو لایەك حەزیان دەکرد تا گەڕانەوەی ئەوان من لەگەڵ مامۆستا بمێنمەوە، پێموایە ئەو ماوەی (٦) سەعاتەی لەوێ ماومەتەوە زێڕینترین کاتمە لەژیانمدا کە هەر هەموویم لەگەڵ بەڕێزیدا بەقسەکردن لەسەر مێژووی هاوچەرخ و نوێ بەسەر بردبێت، هەر ئەوسابوو خۆزگەی ئەوەم دەبرد تەسجیلێکمان لابوایە و ئەو هەموو گفتوگۆیەمان تۆماریکردابا، یەك لەو پرسانەیمێژوومان کە ئەوسا باسمان کردبوو دەقی ئەو وەسیەتنامەی (**مامۆستای کورد**) و وەسیەتنامە ساختەکەی "**م. م. بۆکانی**" ی (**خەباتی قوتابیان**) بوو. هەر لەوێدا باسی ئەو "**مەلا سدیق**"مشمان کردبوو، بەداخەوە ئەوسا سەرەداوەکان هێشتا ئاڵۆز بوون، بەڵام من هەر وازم لەکردنەوەیان نەهێنا. ئەوەبوو لەساڵی ٢٠٠٧دا، کە دڵنیابووم زۆربەی ناوەڕۆکی ئەو کتێبە بەناوونیشانی (**سەرۆك کۆماری کوردستان لەبەردەم دادگای ئێراندا**) بڵاوکراوەتەوە وەکو هەڵبەستراوە، ئەو "**م. م. بۆکانی**"یەش کە دەستنووسە فارسییەکەی لەگەڵ خۆی هێنابووە کوردستان، تەنیا بۆ ئامانج و مەبەستی خۆی و چەند دەستکەوتێکی ماددی ئەو وەسیەتنامەی هەڵبەستووە. دوای ئەوەی کە هاوکارمان "**مووسا ئەحمەد**"یش، کە ئەو کاتەی (**خەباتی قوتابیان**) بابەتەکەی بڵاوکردۆتەوە ئەو سەرنووسەری بووە، هەموو بۆچوونەکانی سەلماندم. ئەوەبوو بابەتێکم بەناوونیشانی (**دلۆەریکردن و وەسیەتنامەکەی پێشەوا قازی محەمەد...**) بەئیمزای (**کوردێکی یەکڕەنگ**) وەکو (**دیاریی ژمارە**) (١٠)ی (**ڕۆژنامەنووس**) لەساڵی ٢٠٠٧دا لەو گۆڤارەکەدا بڵاوکردەوە، وا لێرەدا لەتەك هەموو ئەو ڕوونکردنەوانەدا ئەو وێنانەی "**مەلا سدیق سدقی**" و "**محەمەدی مەولود**" و فۆتۆی وەسیەتنامەکەی پێشەوا قازییش وەکو دیارییەکی دانسقە دەخەمە نێو ئەم کتێبە. جارێکی دیکەش دەڵێمەوە هەقە ئێمە لەجیاتی قسەو شیعری درۆی هەڵبەستراو لەسەر سەرکردەو ڕێبەرەکانمان، بەدوای بەڵگەنامەی ڕاست و دروست دا بگەڕێین، ڕووداوەکانی ژیانیاییشیان بەتاڵ و شیرینییەوە، وەکو خۆی بنووسینەوە—ع.زەنگەنە)).

وەسێتنامەی پێشەوا قازی محەمەد

ئامادەکردنی: سەیید محەمەدی سەمەدی

ساڵی ١٩٩٥ چلونۆیەمین ساڵڕۆژی دامەزران و ڕووخانی کۆماری کوردستان لە مەهابادە و چلوهەشتەمین ساڵڕۆژی شەهیدبوونی پێشەوای خۆشەویست و گەورەی کورد قازی محەمەدە. لە ماوەی هەموو ئەم ساڵانەی ڕابوردوودا زۆر کتێب و لێکۆڵینەوە و وتار لەبارەی ئەزموونی کۆماری کوردستان و ژیان و شەهیدبوونی پێشەواوە نووسراوە. لە زۆربەی سەرچاوەکانیشدا باسی وەسێتنامە [یا وەسێتنامەکان]ی قازی کراوە، بەڵام هەتا ئێستا تێکستی ڕاستەقینەی ئەو وەسێتنامەیە لە هیچ کوێیەک بڵاونەکراوەتەوە.

ئێستا بۆ یەکەم جار وەسێتنامەکەی پێشەوا لە مامۆستای کورددا بڵاودەکرێتەوە. سوپاس بۆ برای هێژا مامۆستا سەیید محەمەدی سەمەدی و ئەو بەڕێزانەی کە بۆ ئامادەکردنی ئەم بەڵگە گرنگەی مێژووی تازەی کوردستان هەوڵیان داوە.

خوێندنەوە و لێکۆڵینەوەی ئەم بەڵگەنامەیە زۆر شت سەبارەت کۆماری کوردستان، هەلومەرجی شەهیدبوونی پێشەواکانی کۆمار و تەنانەت باری دەروونیی پێشەوا قازی محەمەد دەخاتە ڕوو. هیوادارین بڵاوبوونەوەکەی ببێتە هۆی زیاتر ناسین و ناساندنی ئەو قۆناخەی مێژووی کورد و قووڵکردنەوەی باس و لێکۆڵینەوەکانی پێوەندیدار بە ئەزموونی کۆماری کوردستانەوە، بەتایبەت کە دەزانین ساڵی داهاتوو؛ ١٩٩٦، یادی پەنجایەمین ساڵەی دامەزران و ڕووخانی کۆماری کوردستانە.

مامۆستای کورد

هەندێ سەرنج و ڕوونکردنەوە:

١- ئەم سەنەدەی لێرەدا بڵاودەکرێتەوە بەشێکە لە وەسیتنامەی پێشەوا قازی محەمەد، کە بە خەتتی مەلا صدیق صدقی لە شەوی ١٠-١-١٣٢٦ی هەتاویدا، نیو سەعاتێک پێش شەهید بوونی قازی نووسراوەتەوە و لەژێرەوە ئیمزای مەلا صدیق و قازی محەمەدی پێوەیە. قازی هەمیشە ئیمزای خۆی بە "محمد قاضی" نووسیوە. مامۆستا مەلا سددیقی سدقی ڕۆحانییەکی زۆر بەڕێزی مەهابادی بووە و لە ڕابوردوودا پێشنوێژ و دەرسبێژی مزگەوتی هەباساغای مەهاباد بووە، لە شەوی لە دار درانی قازیدا بۆ وەسێت کردنی قازی و یارانی، ئەویان هێناوە تا وەسیتەکەیان یادداشت بکا.

ئەسڵی ئەم وەسیتنامەیە لەلای "دۆکتۆر عەبدوڵلا ئەبریشمی" یە. دۆکتۆر ئەبریشمی پیاوێکی هەڵکەوتووی مەهابادە، زاوای قازی محەمەدە و ئێستا لە تاران دەژی. کاک سەعیدی هومایوون کە خوشکەزای قازییە، بۆ ڕوونکردنەوە و شیکردنەوەی چەند جێگەیەکی ئەو بەڵگەنامەیە یارمەتییان دام. زۆر سوپاس بۆ کەورەیی و پیاوەتیی هەردوو لایان.

٢- [گندمی که در تثبیت است]، تثبیت (تەسبیت) ناوی جێگەیەکە و عەمباری دەغڵ و دان بووە.

٣- معینی: محەمەد ئەمینی موعینی: وەزیری کیشوەر لە کابینەی کۆماری مەهاباددا.

٤- [سید سلام نمیدام هشت هزار تومان]، سەیید سەلامی حوسەینی، ئەرباب (خاوەن)ی دێی سەوزی بووە.

٥- باباشێخ: جەنابی حاجی باباشێخ: سەرۆکوەزیرانی حوکوومەتی مەهاباد.

٦- لە دوو جێگەدا ناوی سەروان شەریف هاتووە. ئەم سەروان شەریفە ئەفسەرێک بووە لە پادگانی مەهاباد کە ئەو سەردەمە لە لایەن حوکوومەتەوە وەک وەکیل (پارێزەر)ی بەزۆر دانراو (تسخیری) بۆ پێشەوا قازی دیاری کراوە، پیاوێکی بەڕێز و ڕاستگۆ بووە، پاشتر خاتوو مریەمی کاکاغازادەی خەڵکی مەهاباد بوو بە هاوسەری. زۆربەی ڕووداوەکان لە بارەی قازییەوە و کاروباری بە دادگادانی ئەوی بۆ خەڵکی مەهاباد گێڕابوووەوە و ئاشکرا کردبوو.

٧- [عیالم مادر بچەها ... و ملا عبدالله]، مەبەست مەلا عەبدوڵلای مودەڕڕیسییە.

٨- [اگر ان پانزده هزار تومان بالا اخذ شد به هر یک از سعید همایون و میرزا رحیم ... و به محمد فیروزه خانم]، سەعیدی هومایوونی کەسایەتییەکی بەڕێز و خۆشەویستی مەهابادە (لە بنەماڵەی فەیزوڵلابەگییە) و خوشکزای پێشەوا قازی محەمەدە. میرزا ڕەحیم، میرزا ڕەحیمی جەوانمەردی قازییە. محەمەدی فەیرووزە خانم کارمەندی ئیدارەی دوخخانییات (کارگێڕیی توتن)ی مەهاباد بووە، ئارژەنێکی لێهاتوو بووە و پووڕزای قازی بووە.

٩- میرزا ڕەحمەت: خودالێ خۆشبوو میرزا ڕەحمەتی شافیعی، یەکێک بوو لە کەسایەتییە ناودار و دیارەکانی مەهاباد.

١٠- ئاغڵیان: ناوی دێیەکە لە دەوروبەری مەهاباد.

این وصیتنامه، قاضی در دهم فروردین ۱۳۲٦ بحضور اینجانب محمد صدیق صدقی گفته‌اند:

یک پارچه یا دو پارچه قالی یا قالیچه سید رحیم پسر سید جامی با اسبابهای منند، بدهید بخودش و او هم پولی به من مقروض است. اگر داد خوب و اگر نداد مختار است.

گندمی که در تثبیت بوده‌است و مال من است اگر دادند بگیرید.

ماشین فورد ٤٦ هم مال شخص خودم است.

موقعی که مرا بازداشت کردند پنجهزار و دویست تومان در جیبم بوده، از من گرفتند و یکصد و پنجاه و سه تومان هم یک فقره و ده هزار تومان هم سروان شریف به نام حق الوکاله از عیال من گرفته ان را هم پس بگیرید.

معینی سه هزار تومان چیزی زیاد یا کم به من مقروض است و او هم چیزی داده‌است و ساعت که به عنوان هدیه برای من اورده داخل دفتر شرکت کرده و من با شرکت طرف نبوده‌ام.

سید سلام نمیدانم هشت هزار تومان یا چیزی کمتر طلب بر سرم دارد، هرچه خودش گفت به او بدهید.

تلفون را برده‌اند تعقیب نمائید.

اتومبیلی که از بابا شیخ گرفته‌اند انهم مال شخصی خودش است.

چهار جیب که بشخص خودم ... و در اختیار من بوده انها هم مال شخص خودم میباشند.

چون سروان شریف زحمت ... در حدود سیصد تومانی به او بدهند.

اگر ان پانزده هزار تومان بالا اخذ شد به هر یک از سعید همایون و میرزا رحیم که خدمت کرده‌اند یک هزار تومان و به محمد فیروزه خانم هم پانصد تومان بدهید.

خواهر خودم هستند غیر از اغلیان که به اسم خودم ثبت شده، در همه، ترکه پدرم حق دارند، ایشان را راضی نمائید.

عیالم مادر بچه‌ها وصی باشد اطفالها سرپرستی بکند و ملا عبدالله ناظر باشد.

مطبعه هم خودم خریده‌ام مال من است

مام عزیز قرنی اقا کاری که بر سرش امده به خیالش به تحریک من بوده‌است اگرچه بی خبرم، اما کاری بکنید که مرا ازاد نماید.

میرزا رحمت یا دیگری هرچند از کشتن نجاتش دادم اگر از من چیزی در دل داشته باشد ازادم کند.

نوکرها که این مدت خدمت کرده‌اند زحمت با من کشیده‌اند، نیکی به ایشان کرده و ایشان را راضی نمائید.

بعد از ... چند هزار تومان برایم اسقاط و تهلیل نمائید.

شب ۱۰-۱-۱۳۲٦

امضاء ملا صدیق صدقی و قاضی محمد

مەهاباد – مزگەوتی شادەرویش – ١٣١٥/١٦ی هەتاوی.

لەڕاستەوە: ١– روحانی (رەیسی سەبت و ئەحوال)، ٢– مەلا حوسێن مەجدی، ٣– مەلا عەبدوڵلا مودەڕیسی، ٤– میرزا وەهاب قازی (کوڕی قازی مونعیم)، ٥– قازی مونعیم، ٦– شەمسولواعیزین، ٧– قازی محەمەد، ٨– مەلا سەدیق سدقی (ئەو مەلایەی دواتر تەلقینی پێشەوا قازی و هاوەڵانی داوە)، ٩– مەلا ئەحمەدی ماوەرانی، ١٠– مەلا محەمەدی لاهیجانی، ١١– سەدری قازی.

((دیاریی: حاجی محەمەد مەلانی، ژمارە ٦١ی گۆڤاری (مەهاباد)ی نیسانی ٢٠٠٦)).

ئەوە ئەو کتێبەیە کە وەسیەتنامە هەڵبەستراوەکەی

پێشەوا (قازی محەمەد)ی تێدا بڵاوکراوەتەوە

((هاوکارمان (مامۆستا ئەحمەد) کە کاتی خۆی سەرنووسەری گۆڤاری (خەباتی قوتابیان) بووە بەدواداچوونێکی لەسەر بۆچوونەکانی ئێمە لەسەر وەسیەتنامەکەی پێشەوا هەبووە و بەنامەیەک بۆی ناردووین، ئێمەش دەقی نامەکەیمان لە ل(٣٢٦-٣٢٨)ی کتێبی (بستێکی خاکی کوردستان بەهەموو دونیا ناگۆڕمەوە) بڵاوکردۆتەوە — ع.زەنگەنە))

بابەتی هەشتەم

پرسی کورد لەنێوان بەرداشی عەبدولکەریم قاسمو بەعسدا، چۆن لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا ڕەنگی داوەتەوە...؟!

پێشەکی

باوەڕ ناکەم کەس گومان لە بایەخی زۆری ئەم بابەتە بکات، هۆ بزوێنە جیاوازەکانی سەرجەمی ڕووداوەکانی پێویستییان بە لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی قووڵو بابەتەکییە، تایبەت ئەگەر ئەوەیش لەبەرچاو بگرین کە گشت لایەنە ناوخۆو دەرەکییەکان، لە ئەوپەڕی چەپەوە تا ئەوپەڕی ڕاست، ئۆباڵی بەسەرهاتەکانی ئەو قۆناغەیان دەکەوێتە ئەستۆ کە بە شۆڕشی چواردەی گەلاوێژی ساڵی ١٩٥٨ دەست پێدەکاتو تا ئیمڕۆکەیش بەردەوامە، بەڵام کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٦٣ ئەڵقەیەکی گەلێك بایەخداری زنجیرەی ئەو مێژووە پێك دەهێنێت، دڵنیام لەوەی کەم ڕووداوی دیکەی ناوچەکە بەڕادەی ئەو ئەڵقەیە بە قووڵی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا ڕەنگی دابێتەوە، لەو بووارەدا پرسی کوردیش شوێنێکی گەورەو دیاری هەیە.

شعار الجمهورية العراقية

بێگومان شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ، بە هەموو پێودانێك، هەنگاوێكی مێژوویی گەورە بوو بۆ پێشەوە، بەپێی بەندێكی سەربەخۆی دەستووری کاتیی ئەو شۆڕشە کوردو عەرەب بوونە دوو گەلی هاوبەشی عیراقو خەنجەری کوردی شانبەشانی شیری عەرەبی دروشمو ئاڵای فەرمیی نوێی عیراقیان ڕازاندەوە، یاسای چاککردنی کشتوکاڵو کشانەوە لە پەیمانی بەغداو[1] بلۆکی ئیستەرلینیو هەوڵی خۆماڵی کردنی نەوتو گەلێك شتی تری وەك ئەوان هەنگاوی گرنگ بوون بۆ پێشەوە ئەگەر بهاتایە وڵات دووچاری گێژاوێکی سەختی ئەوتۆ نەهاتایە وا لە نیشتمانپەروەرێکی گەورەی وەك محەمەد ڕەزا شەبیبی بکات فاتیحا بۆ ڕۆحیانەتی نوری سەعید بنێرێتو مەسعوود محەمەدیش، کە یەکێك بوو لە پەرلەمەنتارە هەرە چالاکەکانی بەرەی موعارەزە، وای لێ بێت تا دوارۆژی ژیانی خەون بەوەوە ببینێت ڕەوڕەوەی مێژووی وڵات بگەڕێتەوە ئاستی ڕۆژی سیازدەی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨[2].

یەکەم بەرپرسی ئەو وەرچەرخانە عەبدولکەریم قاسمە. کەس لاریی لەوە نییە کە عەبدولکەریم قاسم نیشتمانپەروەرێکی دڵسۆزو پیاوێکی ساکارو بێ تروفیزو لەخۆبوردووش بوو، تا کۆچی دوایی کرد چەند ژوورێکی وەزارەتی بەرگریی کردبووە شوێنی ژیانو بارەگای کاری ڕۆژانەیو[3] دڵنەرمو دەستو داوێن خاوێنو

(1) شایانی باسە ئێوارەی ڕۆژی ئاهەنگی نەورۆزی ساڵی ١٩٥٩، کە لە هۆڵی کۆلێجی علوم لە ئەعزەمییە ساز کرا، عەبدولکەریم قاسم بۆ خۆی ئامادەی بوو، لەوێ وتارێکی خوێندەوەو تێیدا گووتی: حەز دەکەم بەم بۆنەیەوە ئاگادارتان بکەم کە لەم ڕۆژانەدا مژدەیەکی خۆش بە گەلی عیراق ڕادەگەیێنین، دوایی دەرکەوت مەبەستی هەواڵی کشانەوەی عیراق بوو لە ((پەیمانی بەغدا)) کە لەوساوە ناوی بووە ((پەیمانی سێنتۆ)). لەو ئاهەنگەدا بۆ خۆم ئامادە بووم‌و وتارێکیشم دەربارەی بە کوردی بڵاو کردەوە، دوکتۆر عیزەددین مستەفا ڕەسوڵیش بە بەرگی کوردییەوە عەریفی ئاهەنگەکە بوو، مام جەلالیش سەرپەرشتیی ئاهەنگەکەی دەکرد.
(ئەم وتارەی د. کەمال بەناوونیشانی (نەورۆزی ساڵی ١٩٥٩ لە بەغدا) لە ژمارە (٨)ی گۆڤاری (هیوا)ی ئەو ساڵەدا بڵاوکراوەتەوە–ع. زەنگەنە)

(2) جارەهای جار بۆ خۆم ئەو قسەیەم لە خوالێخۆشبوو مەسعوود محەمەد بیستووە.

(3) بەڕێز فوئاد عارف، کە پێوەندیی زۆر نزیکی بە عەبدولکەریم قاسمەوە هەبوو، شتی گەلێك دانسقە لەم بارەیەوە دەگێڕێتەوە و لە یادداشتەکانی خۆشیدا ئاماژەی بۆ هەندێکیان کردووە، کاك فوئاد چەند جارێك لەو ژووری نووستنەی وەزارەتی بەرگری لەگەڵ عەبدولکەریم قاسمدا خەوتووە، دەڵێت ژوورەکە یەك قەرەوێڵەی تێدا بووەو بەزۆر ئەوی لەسەر قەرەوێڵەکەی خۆی نواندووەو بۆ خۆیشی لەسەر ئەرزەکە نوستووە، لەمەدا عەبدولکەریم قاسم تا ڕادەیەك لە ستالینی کردووە، هەرچەندە جیاوازیی نێوانی ئەو دوانە ئاسمانو ڕێسمانە. دەربارەی ژیاننامەی ستالین کە جۆرجییەو ڕۆژی بیستویەکی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٨٧٩ لەدایك بووەو لە ساڵی ١٩٢٤وە بووە سکرتێری یەکەمی پارتی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی تا کۆچی دوایی کتوپڕی لە پێنجی مارتی ساڵی ١٩٥٣دا بڕوانە:
"The New Encyclopedia Britannica", Volume 28, Chicago, London…., 1988, PP. 193-197.

ئەفسەرێکی لێهاتوو بوو، کوردیشی خۆش دەویست، بەڵام پیاوی سیاسەتو حوکم نەبوو، ئەو دووانە، واتا سیاسەتو حوکم، سەختترین دیاردەو هونەری ژیانن، ماکیاڤێللی واتەنی ئەوی لە عۆدەی ئەو هونەرە نەیەت نابێت توخنی بکەوێت.

لێرەدا بەپێویستی دەزانم، بۆ پتر روونکردنەوەی مەبەست پوختەی سەرگوزشتەیەکی سەیر دەربارەی عەبدولسەلام عارفی ڕەهبەری دووەمی شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ بگێڕمەوە. لیوا ڕوکن دوکتۆر سوبحی نازم، کە تۆژەرە لە کۆلێجی زانستە سیاسییەکانی زانکۆی بەغدا، دەمێکە دەیناسم، تورکمانێکی کەرکووکیی کەڵەگەتو کامڵ و بە توانایە، ساڵی ١٩٦٣ یەکەمی کۆلێجی ئەرکانی عیراقی بووە، بۆیەکا هەڵیانبژاردووە ببێتە گەورە یاوەری عەبدولسەلام عارف، دوای کۆدێتای هەشتی شوباتی ئەو ساڵەو تا کەوتنە خوارەوەی فڕۆکەکەی عەبدولسەلام عارف لەو پۆستەدا ماوەتەوە، دوکتۆر سوبحی بە چاوی مام سەیری فەریق عومەر عەلیی کردووە بۆیەکا ڕاوێژی پێی کردووە ئەو کارە بکات یا نا، عومەر عەلی کارەکەی پێناخۆش بووە، بەڵام زانیوییە دوکتۆر سوبحی وەك ئەفسەرێك مافی ڕەتکردنەوەی ئەو فەرمانەی نییە، بۆیەکا پێی گوتووە ئەو پیاوە هەڵەشەیەو شتی سەیری لێ دەوەشێتەوە، لەبەر ئەوە ئامۆژگاریی من ئەوەیە، هەموو شەوێك بەر لە نووستن، سەرنجەکانی خۆت لەبارەی ڕەفتارەکانی بنووسیتەوە. دوکتۆر سوبحی ئەو ئامۆژگارییەی لا پەسەند دەبێتو لە یەکەم ڕۆژی کارەکەیەوە لە دەفتەری تایبەتیدا ئەوەی لە ماڵو لە کۆشك لەو پیاوەی دیوەو بیستووە هەمووی وەك خۆیان، بە وردی و بێلایەنانە، تۆمار کردوونو دوایی یادداشتێکی گەورەو دەگمەنیان لێ دەرچووە. چەند ساڵێك لەمەوبەر، دوای ئەوەی یادداشتەکەی تەتەڵە کردو بە شێوازێکی نازدار داپشتەوە، داوای لە من کرد پێشەکییەکی بۆ بنووسم.

زۆر بە وردی کەوتمە خوێندنەوەی ئەو یادداشتە، بەڕاستی هەرگیز نەمدەزانیو بڕوام نەدەکرد عەبدولسەلام هێند سیفاتی باشی تێدا بێت، هێند دڵ سافو ساکارو بەوەفا بووبێت بۆ هاوڕێو برادەرو دراوسێکانی، هەموو ڕۆژ بەر لە دەوام داوای لە یاوەرو یاساوڵەکانی کردووە لە تەختانی عەنتەر چاوەڕێی بنو خۆی بە سەڵتیو بەپێ هاتووەو لای گەلێك دوکاندار لای داوەو ماوەیەکی کورتی لە چایخانەکەی تەنیشت سینەمای ئەعزەمییە لەگەڵ هاوڕێ کۆنەکانی بـردۆتە سەر، یـا چــۆن ئێوارەیەکیان

کامیل چادرچی

محەمەد ڕەزا شەبیبی زۆر بە توڕەیی هاتۆتە سەری‌و چۆن ئەم لەسەرەخۆ دڵنەوایی کردووەو ساردی کردووەتەوەو دواییش تکای لێی کردووە بەر لەوەی بڕوات پێکڕا نوێژی خەوتنان بکەن، بەو مەرجەی شێخ ببێتە پێش نوێژ، چۆن هەر لە ماڵە کۆنەکەی خۆی لە ئەعزەمییە ژیاوەو قەبوڵی نەکردووە بگوێزێتەوە کۆشکی کۆماری‌و چۆن ڕێگەی نەداوە منداڵەکانی خۆیان لە کەس بەزیاتر بزانن[4]، یا بهێڵێت هیچ کامیان هیچ جۆرە پۆستێکی دیار وەربگرن‌و چۆن‌و چۆن‌و چۆن...!؟

ئینجا، لەگەڵ هەموو ئەوانەو گەلێکی دیکەی وەك ئەوانە، کۆتایی پێشەکییەکەی خۆمم بەوە هێنا کە بەختی ئەو پیاوە نەیهێناوە بۆیەکا تێکەڵی سیاسەت بووەو بووەتە سەرەك کۆمار، چونکە لە بواری کارگێڕیدا تەنها شایانی ئەوە بوو ببێتە سەرۆکی کۆمەڵەیێکی هاریکاریی ئیسلامی (جمعية تعاونية إسلامية).

---

(4) کۆتایی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو ڕەجاء عەبدولسەلام عارف یەکێك بوو لە قوتابییەکانم لە بەشی فارسیی کۆلێجی زمانەکانی زانکۆی بەغدا کە دوکتۆر ئەمین موتابچی سەرۆکی ئەو بەشە بوو، ڕەجا ءکچێکی ئۆغرو ڕێکوپێك بوو، پێم وایە هەر بۆ ئەزیەت دان لەو بەشە وەرگیرا بوو، دەمبیست قوتابییە بەعسییەکان بە پلارو توانج وەڕسیان کردووە، من بۆ خۆم زۆر ڕێزم لێی دەنا.

بۆ هەمان مەبەست پەنا دەبەمە بەر کامیل چادرچی، کە نیشتمانپەروەرێکی ڕەسەن‌و ئازاو دڵسۆزو دیموکراسیخواز بووە، ڕووناکبیرانی کوردیش بە دڵ خۆشیان دەویست، چونکە کەم ڕەهبەری عەرەب بە ڕادەی ئەو پەرۆشی برایەتی‌و هاوخەباتیی نێوان کوردو عەرەب بوون، تەنانەت کامیل چادرچی یەکەم کەس بوو، بەر لە شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ بە چەند ساڵێك، هاوبەشیی کوردو عەرەبی کردبووە بەندێکی سەرەکیی پرۆگرامی ((پارتی نیشتمانیی دیموکراسی)) (الحزب الوطني الديمقراطي)[5]، بەڵام ئاخۆ ئەو کامیل چادرچییە گەورەیە چەند لەو دروشمە بەرزانەی پێ جێبەجێ دەکرا ئەگەر لەو ساڵانەدا ببووایەتە سەرەك وەزیران، یا سەرەك کۆماری عێراق ؟.

---

(5) دوکتۆر عادل تەقی بەلداوی، کە یەکێکە لە قوتابییە هەرە خۆشەویستەکانم‌و ئێستا مێژوونووسێکی ناسراوەو دۆستی کوردیشە، کتێبێکی سەربەخۆی دەربارەی بارزانیی لە بەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی عێراقیدا بڵاوکردۆتەوە، کاتی خۆیشی بە سەرپەرشتیی من هەردووك نامەی ماجستێرو دوکتۆراکەی تەرخان کرد بۆ مێژووی ((پارتی نیشتمانیی دیموکراسی))و ((پارتی نیشتمانیی)) و ڕەهبەرە دیارەکانیان چادرچی‌و محەمەد حەدیدو حسەین جەمیل‌و ئەوانی تر، ئەوەی یاریدەی منیشی دا نزیکتر ئاگاداری هەڵوێستە سیاسییەکانی کامیل چادرچی بم.

کورتە پێناسەیەکی
فایلەکانی ئەم بابەتە

ناوەڕۆکی هەزاران لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی تایبەت وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی ڕۆشنایی تەواو دەخەنە سەر گەلێك لایەنی نەبینراو و کەم زانراوی ئەم بابەتە، کە ڕۆشنبیرو توێژەرو سیاسەتمەدارانی کوردو عەرەب‌و غەیری ئەوانیش تامەزرۆی زانینیانن. لێرەدا زۆر بە کورتی، بە ڕیزو بەپێی ڕۆژگار، ئاماژە بۆ ناوەڕۆکی تەنها حەڤدە فایلی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی دەکەین کە وێنەی سەرجەمیانمان گرتووەتەوەو توێژەران، بەپێی پێویست، دەتوانن کەڵکیان لێ وەربگرن.

یەکەم– فایلی ژمارە ١٦٤٢٨٢/٣٧١

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، سەدو پەنجا لاپەڕەیەك دەبێت، بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلە نامەیەکی نهێنی باڵوێزی بەریتانییە لە بەغدا، کە ڕۆژی حەڤدەی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٢ ناردوویە بۆ هەردووك بەشی ڕۆژهەڵات‌و ئابووریی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی دەربارەی بارودۆخی ئەمنیی کەرکوك‌و دەوروبەری.

دوا بەڵگەنامەی ناو هەمان فایل بریتییە لە نامەی نهێنیی باڵوێزخانەی بەریتانی بۆ ژمارەیەك لە بەشەکانی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن بە بەرواری بیست‌و نۆی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٢ دەربارەی پێوەندی کردنی بەریتانییەکان بە دیپلۆماسییەکانی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە لە عیراق دەرحەق هەمان بابەت.

ئەم فایلە پڕییە لە بەڵگەنامەی زۆر بایەخدارو نەزانراو دەربارەی سیاسەتی عەبدولکەریم قاسم لە بوواری نەوتدا، کە هەمیشە یەکێك بووە لە هۆ سەرەکییەکانی بایەخدانی گشت لایەنەکان بە پرسی کورد لە مێژووی نوێ‌و تایبەت هاوچەرخدا. یەکێك لە بەڵگەنامە هەرە گرنگەکانی ناو ئەم فایلە بریتییە لە ڕاپۆرتێکی بیست‌و نۆ لاپەڕەیی کە لە پەنجاو دوو خاڵ پێکهاتووەو مێژووی

بیستو شەشی تەشرینی دووەمی ساڵی ۱۹٦۲ی بە سەرەوەیەو بریتییە لەڕای هاوبەشی سەرۆکانی **((کۆمپانیای نەوتی عیراق))** و **((کۆمپانیای نەوتی موسڵ))** و **((کۆمپانیای نەوتی بەسرە))** کە بەڕێز ئەمانە بوون– هـ. والدووك (H. Waldook) و س. ب. ر. کووك (S.B.R. Cooke) و ی. لاوتەرپاچت (E. Lauterpacht) وێڕای م. ج. مەستیل (M.J. mustill)[6].

لێرەدا ئەم پرسیارە زانستییە ڕەوایە دێتە پێشەوە: ئایا **((سیاسەتی عەبدولکەریم قاسم لە بواری نەوتدا لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا))** چۆن نامەیەکی دوکتۆرای ڕەسەنو بەکەڵکی لێ دەردەچێت؟.

دووەم– فایلی ژمارە ۱۷۰٤۲۸/۳۷۱

ئەم فایلەش ژمارەی لاپەڕەی لەسەر نییە، دووسەد لاپەڕە دەبێت، یەکەم بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلە بریتییە لە نامەیەکی نهێنیی د. ك. هاسکێل[7] کە ڕۆژی بیستو دووی کانوونی یەکەمی ساڵی ۱۹٦۲ لە بەغداوە ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیو پێیان ڕادەگەیەنێت ڕۆژنامەی **((الجمهورية))**ی عیراقی لە ژمارەی ڕۆژی بیستو دووی کانوونی یەکەمی ئەو ساڵەیدا ئەو بڕیارەی بڵاو کردۆتەوە کە لە ڕۆژی شەشی کانوونی دووەمی ساڵی ۱۹٦۳وە عەبدولکەریم قاسم، دوای ئەوەی چوار ساڵی وەك عەمید ڕوکن بردووەتە سەر، دەبێتە لیوا ڕوکن.

---

(6) N.A., F.O., 371/164282, Iraq Petroleum Company Limited, Mosul Petroleum Company Limited, Basrah Petroleum Company Limited, Joint Opinion, Messrs. Bischoff and Company, City Wall House, 79/83, Chiswell Street, London, E. C.. 1.

(7) **دۆناڵد کیث هاسکێل** (Donald Keith Haskell): ڕۆژی نۆی مایسی ساڵی ۱۹۳۹ لەدایك بووە، ساڵی ۱۹٦۱ زانکۆی کامبریجی تەواو کردووە، لەو ساڵەوە بووەتە کارمەندی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیو بە ریز لەم شوێنانە کاری کردووە: بارەگای وەزارەت لە لەندەنو بێروتو بەغداو بەنغازیو طرابلسو سانتیاگۆو شوێنی دیکە، دیپلۆماسییەکی سەرکەوتوو بووەو چەند خەڵاتێکی وەرگرتووە. بڕوانە:
"Who's Who 1980", London, 1980, P. 1126.

دوا بەڵگەنامەی ناو هەمان فایل دیسانەوە نامەیەکی هاسکێلە کە ڕۆژی بیستو دووی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ ناردوویە بۆ گودچایلد لە بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیو تێیدا باسی ئەوە دەکات چۆن مانگرتنی قوتابییە بەعسییەکان بۆتە هۆی دواخستنی ڕۆژی هەڵبژاردنی ئەندامانی نەقابەی مامۆستایان بۆ کۆتایی مانگی شوباتو ڕۆژنامە شیوعییەکانیش زۆر بە توندی دژی ئەو دواخستنەن[8].

سێیەم- فایلی ژمارە ١٦٤٢٨٤/٣٧١

فایلێکی پچووکە، ئەمەشیان لاپەڕەی لەسەر نییە، بەپێی ژماردنی خۆم پەنجاو نۆ لاپەڕەیە، بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلە نامەیەکی فەرمیو نهێنی باڵوێزخانەی بەریتانییە لە بەغدا، کە ڕۆژی بیستو چواری کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦٢ بە ئیمزای د. ج. ب. ڕۆبییەوە[9] نێردراوە بۆ د. م. سمیث[10]و بەشی ((خوێندنو کۆمەڵایەتییەکان)) و ((بەشی هەرەوەزی تەکنیکی)) وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن. لەو نامەیەدا، کە لە شەش خاڵ پێکهاتووە، ڕۆبی باسی ئەوە دەکات چۆن سیاسەت باڵی بەسەر گشت بوارەکانی خوێندندا کێشاوەو چۆن کاربەدەستانی عێراقی، لەدوای شۆڕشی چواردەی گەلاوێژەوە، بەچاوی گومانەوە سەیری ئەو بەریتانییانەیان کردووە کە لەبواری خوێندنو پەروەردەدا کاریان کردووە[11].

---

(8) N.A., F.O., 371/170428, From: D. Haskell, British Embassy, Baghdad, No. 10116/1/63, January 22, 1963, To: D.L.N Godchild, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(9) دۆگلاس جۆن برێت ڕۆبی (Douglas John Breet Robey): ڕۆژی حەوتی ئابی ساڵی ١٩١٤ لەدایك بووە، لەساڵی ١٩٣٧وە بۆتە کارمەندی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی، بە ڕیز لە پەکینو واشنتۆنو پاریس و بەرلینو بەغداو شیکاغۆو نەتەوە یەکگرتووەکان کاری کردووە، ژمارەیەك وتارو کتێبی هەیە. بڕوانە: ((Who's Who 1980)), London, 1980, P.2176.

(10) دەبێت مەبەستی داڤید ماکلیز سمیث ((David Maclies Smith)) بێت کە ساڵی ١٩٠٠ لەدایك بووەو وتارو بەرهەمی زانستیی زۆرە. بڕوانە: Ibid, P. 2364.

(11) N.A., F.O., 371/164284, From: D.J.B. Robey , British Embassy, Baghdad, No. 1741/3/62, Confidential, January 24, 1962, To: D.M. Smith, Esq., Education and

هەرچی دوا بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلەیە، بریتییە لە ڕاپۆرتێکی یازدە لاپەڕەیی کە لە دوازدە خاڵو دوو پاشکۆ پێکهاتووە، ڕۆجەر ئەلێنی باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا ڕۆژی یەکی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٢ ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەران لە لەندەن دەربارەی هەمان بابەتی خوێندنو پەروەردە لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی عەبدولکەریم قاسمدا[12].

چوارەم– فایلی ژمارە ١٧٠٤٢٩/٣٧١

ئەمەشیان ژمارەی لاپەڕەی لەسەر نییە، دوو سەد لاپەڕە دەبێت، بەڵگەنامەی یەکەمی ڕاپۆرتێکی نهێنی دوو لاپەڕەیی چڕوپڕە، کارمەندی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا، ڕ. دەبلیو. مۆنرۆ (R.W.Monro) ناو، ڕۆژی بیستو دووی کانونی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەران لە لەندەن، دیسانەوە باسی مانگرتنەکەی قوتابییە بەعسییەکانو خۆپیشاندانەکانی لە بەغدا تێدایە، وێڕای بیروبۆچوونی هەردووک ڕۆژنامەی ((**الجمهورية**))ی میری و ((**المواطن**))ی سەر بە کامیل چادرچی[13].

دوا بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلەش بروسکەی باڵوێزی بەریتانی لە هۆڵەندەیە، کە ڕۆژی دەی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی وڵاتەکەی لە لەندەن دەربارەی ئەوەی حوکمەتی هۆڵەندی هێشتا بڕیاری خۆی نەداوە دان بە ڕژێمی نوێی عێراقدا بنێت[14].

Social Services Department, Department of Technical Co-operation, Foreign Office, London, S.W.1.

(12) Ibid, Form: Roger Allen, British Embassy, Baghdad, No. 81 (1746/11/62), December 1, 1962, To: Foreign Office, London S.W.1.

(13) N.A., F.O., 371/170429, From: R.W. Monro, British Embassy, Baghdad, No. 1016/9/63, Confidential, January 22, 1963, To:D.L. N. Godchild, Eastern, Foreign Office, London, S.W.1.

(14) Ibid, From: The Hague, To: Sir A. Noble, No. 37, February 10, 1963, Foreign Office, London, S.W.1.

شایانی باسە باڵوێزی بەریتانی لە ستۆکهۆڵم وێنەی بروسکەکەی خۆی بە ڕیز داوەتە هەریەك لە باڵوێزخانەکانی بەریتانیا لە تاران‌و واشنتۆن‌و پاریس‌و بۆن‌و ئەنقەرەو ڕۆماو بارەگای ((پەیمانی ناتۆ)) و بەغداو نیویۆرك.

پێنجەم– فایلی ژمارە ٣٧١/١٧٠٤٣٠

ژمارەی لاپەڕەی لەسەر نییە، نزیکەی سەدو پەنجا لاپەڕە دەبێت، فایلێکی یەکجار بایەخدارە، سەرجەمی بەڵگەنامەکانی ناو ئەم فایلە بۆ یەکەم چوار ڕۆژی دوای کۆدێتای هەشتی شوباتی بەعسییەکان تەرخان کراون، ئەو ڕۆژانەی دیپلۆماسییە بەریتانییەکان، لەو چوار ڕۆژەدا بە پەرۆشەوەو ئان بەئان دووی ڕووداوەکانی عیراق کەوتبوون، بۆیەکا لەم فایلەدا گەلێك هەواڵی بێ‌ئەندازە دانسقە دەخوێنینەوە.

بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلە بروسکەیەکی باڵوێزی بەریتانییە لە بەغدا کە ڕۆژی دووەمی کۆدێتاکە ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی‌و تێیدا وەزارەت لەوە ئاگادار دەکات کە گشت دیپلۆماسییە بەلچیکییەکان لە عیراق سەلامەتن[15].

هەرچی دوا بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلەیە بریتییە لە بروسکەیەکی باڵوێزخانەی بەریتانی لە تاران، کە ڕۆژی یازدەی شوباتی هەمان ساڵ ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی‌و تێیدا دەڵێت ئەم بەیانییە وەزیری هەندەرانی ئێران پێی ڕاگەیاندم کە هەر ئیمڕۆ تاران دان بە ڕژێمی نوێی عیراقدا دەنێت[16].

بەڵگەنامەی دووەمی ناو ئەم فایلە بروسکەیەکی نهێنی باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا سێر ڕۆجەر ئەلێنە کە ڕۆژی نۆی شوبات ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی بۆ ڕاگەیاندنی هەواڵی بریندار بوونی دوو بەریتانی کە گوللەی وێڵ بەر

---

(15) N.A., F.O., 371/170430, From: British Embassy, Baghdad, No.108, 9 February, 1963 To: Foreign Office, London, S.W.1.

(16) Ibid, From: British Embassy, Tehran No.136, 11 February, 1963, To: Foreign Office, London, S.W.1.

لاقیان کەوتووە، یەکەمیان ك. دیڤیسی هەواڵنێری ڕۆیتەرو دووەمیشیان ڕ. برایثوەیتی ئەفسەری یاریدەری کارگێڕییەو چۆن هەردووکیان گەیێندراونەتە نەخۆشخانە[17].

هەمان ڕۆژی نۆی شوبات دیسان سێر ڕۆجەر ئەڵێن لە بەغداوە بروسکەیەکی پەلەی ناردووە بۆ وەزارەتی هەندەران لە لەندەن دەربارەی دۆزینەوەی لاشەی هەر یەك لە عەبدولکەریم جەدەو وەسفی تاهیر لەناو داروپەردووی وەزارەتی بەرگریدا، بەڵام هەرچی عەبدولکەریم قاسمو مەهداوی‌و تەها شێخ ئەحمەدە[18] بە زیندوویی دەستگیر کراون‌و دوای ئەوە گوللەباران کراون‌و تەرمەکانیان لە هۆڵی ((ئەنجوومەنی نیشتمانی)) عەرز دەکرێن[19].

ڕۆژی دواتر، واتا دەی شوبات، سێر ڕۆجەر ئێلێن لە بەغداوە بروسکەیەکی ناردووە بۆ وەزارەتی هەندەران لە لەندەن دڵنیایان دەکات لە وەزعی بەریتانییەکانی بەغداو کەرکووك‌و بەسرە، ئەوەیش بەڵگەنامەی چوارەمی ناو هەمان فایلە.

هەمان ڕۆژی دەی شوبات دیسانەوە سێر ڕۆجەر ئێلێن لە بەغداوە بروسکەیەکی ناردووە بۆ وەزارەتی هەندەران لە لەندەن‌و تێیدا فەرمانڕەوایانی بەریتانیا لەوە ئاگادار دەکات کە وەزیریی هەندەرانی ڕژێمی نوێی عیراق پێی ڕاگەیاندووە کە حوکمەتەکەی ((هیوادارە باشترین پێوەندیی بە بەریتانیاوە هەبێت‌و نیازییە بە زووترین کات باڵوێزێکی خۆی بنێرێتە لەندەن))[20].

بەڵگەنامەی شەشەمی هەمان فایل بروسکەیەکی پەلەو نهێنی سێر ڕۆجەر ئێلێنە بۆ وەزارەتی هەندەرانی وڵاتەکەی‌و تێیدا دەڵێت:

---

(17) Ibid, From: British Embassy, Baghdad No.139, 9 February, 1963, To: Foreign Office, London, S.W.1

(18) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بە هەڵە تاهیر شێخ ئەحمەد (Taher Shaikh Ahmed) نووسراوە.

(19) N.A., F.O., 371/170430, From: British Embassy, Baghdad, No.110, 9 February, 1963 To: Foreign Office, London, S.W.1.

(20) Ibid, From: British Embassy, Baghdad, No.127, 10 February, 1963, To: Foreign Office, London, S.W.1

((وەزیری هەندەرانی نوێی عیراق داوای لێ کردووم ئێمڕۆ سەعات دوو و نیوی پاش نیوەڕۆ بەکاتی بەغدا بچم بۆلای، پێشنیاریش دەکەم بچم)).

وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی یەکسەر موافەقەت دەکات، هەمان کات وەزیری هەندەران پێشنیار دەکات **((لە ماوەی بیستو چوار سەعات، یا ئەوپەڕەکەی لە ماوەی چلوهەشت سەعاتدا، حوکمەتی خاوەن شکۆ بە فەرمی دان بە ڕژێمی نوێی عیراقدا بنێت))**[21].

بەڵگەنامەی دواتری ناو هەمان فایل هی سێر ڕۆجەر ئێلێنە کە دوای دیدەنییەکەی لەگەڵ وەزیری هەندەرانی ڕژێمی نوێی عیراقدا یەکسەر ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانو ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((وەزیری هەندەرانی (عیراق– ك.م.) گەنجێکی سی ساڵان دەبێت[22]، چونکە بڕوانامەی ئەندازیاریی لە لەندەن وەرگرتووە، ئینگلیزییەکی زۆر باش دەزانێت، پێی گوتم کە ژنێکی ئینگلیزی هەبووە، عەصەبییەتی پێوە دیار بوو، بەڵام یەکجار دۆستانە گفتوگۆی لەگەڵ دەکردم))[23].

بەڵگەنامەکانی دیکەی ناو ئەم فایلە زۆر بەروونی ڕادەی بەختەوەریی گشت فەرمانڕەوا کۆنەپەرستەکانی ناوچەکە، لەسەروو هەموشیانەوە نەتەوەپەرستە

---

(21) Ibid, From: British Embassy, Baghdad No.123, 10 February, 1963, To: Foreign Office, London, S.W.1, Ibid, From Foreign Office, London, To: Baghdad, Cypher, OTP, No. 179, February 10, 1963, Emerency, Confidential.

(22) مەبەستی طالب حسەین شبیبە، دوایی بووە نوێنەری عیراق لە نەتەوە یەکگرتووەکان، بەر لە کۆچیی دوایی بیرەوەرییەکانی دەربارەی ئەو ڕۆژگارە بڵاو کردوەتەوە.

(*) ((ئەو بیرەوەرییانەی لەم پەراوێزەدا ئاماژەی بۆ کراوە، لەڕۆژنامەی (الزمان)ی چاپی (لەندەن)دا بڵاوکراوەتەوە، (ساڵح محەمەد ئەمین) بەشی (١٧) و (١٨)، کە تایبەتە بە پرسی کورد، کردوویەتیە کوردی و لەژمارە(٣)ی (باسکار)ی ١٩٩٩دا بڵاوی کردۆتەوە و بەدواداچوونێکیشی لەسەر نووسیوە.

باسکار: گۆڤارێکە تاساڵی ٢٠٠١، (٧)ژمارەی لێ دەرچووە، لەوساوە ژمارەی دیکەی لێ بڵاونەکراوەتەوە، (سەباحی غالب) سەرنووسەری بووە ـ ع. زەنگەنە)).

(23) N.A., F.O., 371/170430 Confidential, From: Sir Roger Allen, British Embassy, Baghdad, Cypher OTP, No.128, February10, 1963, To: Foreign office, Immedial, London, S.W.1.

عەرەبەکان نیشان دەدەن کە بەبۆنەی کەوتنی ڕژێمەکەی عەبدولکەریم قاسمەوە پێشبڕکێیان بوو لە بوواری پشتگیریو دان پیاناندا بە ڕژێمی بەعس. بەپێی یەکێك لە بەڵگەنامەکان سەعات حەوتو نیوی سەرلەبەیانیی ڕۆژی نۆی شوبات شێخی کوێت بروسکەی پیرۆزبایی بۆ عەبدولسەلام عارف ناردووەو لە هەموو کوچەو کۆڵانو شەقامێكو ئێزگەی کوێت بۆتە شاییو هەڵپەڕکێ، هەموویشی بیست ساڵی نەخایاند کاتێك سەدام حسەین سەد قات حەقی ئەو چاکەیەی دانەوە.

شەشەم- فایلی ژمارە ٣٧١/١٧٠٤٣١

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، دوو سەد لاپەڕە دەبێت، بەڵگەنامەی یەکەمی بروسکەی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانییە بۆ باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا، لە سەعات هەشتو دە دەقیقەی بەیانیی هەشتی شوباتی ١٩٦٣ بەکاتی لەندەن. دەقی ناوەرۆکی بروسکەکە دەڵێت:

((حوکمەتی ئەڵەمانیای (ڕۆژئاوا- ك. م.) هەواڵی ستافی باڵوێزخانەکەیان لە بەغداو ئەڵەمانەکانی دیکەی ئەوێیان لە ئێمە پرسی. تکایە پێوەندیی بە باڵوێزخانەکەیانەوە بکەنو ئەم ڕاپۆرتەیان بگەیێننێ))[24].

دوا بەڵگەنامەی ناو هەمان فایل بریتییە لە دوو وتار، یەکەمیان وتاری ڕۆژنامەی **((تایمس))**ی ڕۆژی دوازدەی شوباتی هەمان ساڵە بە ناونیشانی **((پیاوە نوێکانی عێراق))**ەوە[25]، دووەمیشیان وتاری ڕۆژنامەی **((دەیلی مەیل))**ی ڕۆژی سیازدەی شوباتی هەمان ساڵە بەناوی **(یەکەم هەواڵنێری بەریتانی لە بەغدا)**وە[26]، هەردووك وتارەکەش ئاماژەیان بۆ کورد کردووە، لە **((دەیلی مەیل))**دا وێنەی ئارثەر کووكو سێر ڕۆجەر ئەلێنی باڵوێزی بەریتانی لە بەغداو وێنەی خۆپیشاندانێکی گەورەی

---

(24) N.A., F.O., 371/170430, Confidential, From:, Foreign office, London, To: Baghadad, Cypher OTP, No.147, February 8, 1963, D.8. 10 p-m.

(25) Ibid, Iraq's New Men, -"The Times", 12 February, 1963.

(26) Ibid, Arthur Cook, First British reporter in Baghdad, The voices of Nasser Speak,- "Daily Mail", February, 1963.

خەڵکی کوێت بەبۆنەی سەرکەوتنی کۆدێتای هەشتی شوباتەوە بڵاو کراونەتەوە (بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٦)).

وێڕای هەموو ئەوانە گەلێك بەڵگەنامەی دەگمەنو بایەخدار دەربارەی ڕووداوو ئاڵو گۆڕو هەڵسوکەوتی ڕەهبەرانی ڕژێمی نوێ لەم فایلەدا هەڵگیراون.

حەوتەم- فایلی ژمارە ۳۷۱/۱۷۰٤۳۲

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، نزیکەی دوو سەد لاپەڕە دەبێت، بەڵگەنامەی یەکەمی بریتییە لە نامەیەکی نهێنی باڵوێزخانەی بەریتانی لە کەراچی کە ڕۆژی دوازدەی شوباتی ساڵی ۱۹٦۳ ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن دەربارەی هەواڵی دان پێدانانی پاکستان بە ڕژێمی نوێی عیراقدا، دوا بەڵگەنامەیشی بریتییە لە وتارێکی ئێریك داونتۆن لە ((دەیلی تێلێگراف))دا بەم ناونیشانەوە: ((**جەنگی عیراق دژی کۆمۆنیستەکان**))[27].

هەشتەم- فایلی ژمارە ۳۷۱/۱۷۰٤۳۳

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، بەڵام فایلێکی زۆر گەورەیە، بە لایەنی کەمەوە سێسەد لاپەڕە دەبێت، سێ لاپەڕەی یەکەمی بریتین لە ژمارەیەك بروسکەی پەلەو نهێنی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا بۆ وەزارەتی هەندەران لە لەندەن دەربارەی ڕووداوەکانی ڕۆژانی یەکەمی دوای کۆدێتای هەشتی شوباتی ۱۹٦۳.

دوای بروسکەکان، یەکەم بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلە نامەیەکی نهێنیی باڵوێزخانەی بەریتانییە لە ئەنقەرە کە ڕۆژی پازدەی شوباتی ساڵی ۱۹٦۳ ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن، لە خاڵی پێنجەمی نامەکەیدا باڵوێز دەڵێت ((**بەپێی بۆچوونی ڕۆژنامە تورکییەکان پێوەندیی تورکیا بە ڕژێمی نوێی عیراقەوە لەجاران باشتر دەبێت**))، وێنەی ئەم نامەیە دراوەتە بەغداو دیمەشقو بێروتو عەممانو تارانو قاهیرەو ئەسینا[28].

---

(27) N.A., F.O., 371/170432, Eric Downton, Iraq's "War" on Communists,- "Daily Telegraph", 21 February, 1963.

(28) N.A., F.O., 371/170433, From Ankara, To: Foreign Office, By Bag, No. 10 Saving, February 15, 1963, London, S.W.1.

دوا بەڵگەنامەی ناو هەمان فایل سوپاسنامەیەکی نهێنی ((گ. ف. هیللەر))ە ڕۆژی پازدەی مارتی ساڵی ١٩٦٣ ناردوویە بۆ ((ڕۆجەر ئەلێن))ی باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا کە ڕاپۆرتێکی سێ لاپەڕەیی نهێنیی دەربارەی ڕووداو و ڕابەرانی کودێتای هەشتی شوبات و سەرنج و بۆچوونیانی بۆی ناردووە[29].

یەکێك لە بەڵگەنامە دەگمەنەکانی ناو ئەم فایلە ڕاپۆرتێکی نهێنیی دوو لاپەڕەو نیویە دەربارەی هەڵوێستی ئێزگەی ((پەیکی ئێران)) بەرانبەر کودێتای هەشتی شوبات، ((پەیکی ئێران)) ئێزگەیەکی نهێنیی بوو، پرۆگرامەکانی بە فارسی و ئازەری و کوردی لە ئەڵەمانیای ڕۆژهەڵاتەوە بەخش دەکرد[30]، دەقی وتارەکەی ((پەیکی ئێران)) بەزمانی کوردیی بووە، بەڵام لە فایلەکەدا وەرگێڕانەکەی بە ئینگلیزی هەڵگیراوە. بەکورتی ئەم فایلە پڕییە لە ڕاپۆرت و نامەو بروسکەی یەك لەدوای یەك دەربارەی کودێتاکەی هەشتی شوبات، کە زانیارییەکانی ناو زۆربەیان پێوەندییان بە پرسی کوردەوە هەیە، بۆیەکا سەرچاوەیەکی ڕەسەن و پێویستن بۆ هەمووان، تایبەت بۆ توێژەرو نووسەران.

دوەم- فایلی ژمارە ١٧٠٤٣٥/٣٧١

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، نزیکەی سەد و پەنجا لاپەڕە دەبێت، یەکەم بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلە نامەیەکی فەرمیی وەزیری هەندەرانی نوێی عیراق ((طالب حسەین شبیب))ە کە ڕۆژی بیستی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ ناردوویە بۆ سێر ((ڕۆجەر ئەلێن))ی باڵوێزی بەریتانی لە بەغداو تێیدا سوپاسگوزاریی ڕژێمی نوێی عیراق ڕادەگەیەنێت بەرانبەر بڕیاری دان پێدانانی حوکمەتی خاوەن شکۆی بەریتانی لە ڕۆژی دوازدەی شوباتدا بە ڕژێمی نوێی عیراق[31]. شایانی باسە نامەکەی (طالب شبیب) لەسەر لاپەڕە فەرمییەکانی ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی عەبدولکەریم قاسم چاپ کراوە کە

---

(29) Ibid, Confidential, EQ 1015, From: G.F. Hiller, Foreign Office, London, March 15, 1963, To: Sir Roger Allen, K.C.M.G, British Embassy, Baghdad.

(30) Ibid, No. EE/1176/A4/1, International Affairs, Middle East, Peyk-e Iran, on the Iraqi Coup d'Etat, Berlin (G D R), in Kurdish.

(31) N.A., F.O., 371/170435, From: Foreign Office, Baghdad February 20, 1963, To: Sir Roger Allen, Embassador of Her British Majesty's Government, Baghdad.

لەلای سەرەوەی بە دروشمە کۆنەکەی ئەو ڕۆژگارە ڕازاوەتەوە کە وێنەی شێری عەرەبو خەنجەری کوردی تێدایە (بڕوانە: پاشکۆی ژمارە (٥)).

دوا بەڵگەنامەی ناو هەمان فایل بریتییە لە دوو نامەی نهێنی دەربارەی پرسی کورد بە بەرواری یازدەی نیسانو یازدەی مایسی ساڵی ١٩٦٣، وێڕای دەیان بەڵگەنامەی زۆر بایەخداری دیکە دەربارەی هەمان بابەت.

دەیەم- فایلی ژمارە ١٧٠٤٣٧/٣٧١

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، نزیکەی دوو سەد لاپەڕە دەبێت، ((پێوەندییەکانی کوردی عیراق)) ناونیشانی یەکەم بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلەیەو بریتییە لە یادداشتێکی دوورو درێژی چوار لاپەڕەیی کە ڕۆژی نۆی مایسی ساڵی ١٩٦٣ کارمەندی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی ((پێرسی کرادۆك))[32] نووسیوییە[33]. ئەم چوار وتارە گرنگەی خوارەوەیش لە هەمان فایلدا هەڵگیراون:

أ- ((مەترسییەکانی ڕاپەڕین لە عیراق))، ڕۆژنامەی ((یۆرکشایەر پۆست))، پازدەی مایسی ١٩٦٣[34].

ب- ((کورد هەوڵ دەدەن سەرۆك ناسر یاریدەیان بدات، لە هەواڵنێری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستمانەوە، بێروت))، ڕۆژنامەی ((تایمس))، هەژدەی مایسی ١٩٦٣[35].

---

(32) پێرسی کرادۆك (Percy Cradock): ڕۆژی بیستو شەشی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٣ لەدایك بووە، لەساڵی ١٩٥٤وە بووەتە کارمەندی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی، وەك کۆنسوڵو وەزیر موفەوەز لە چینو هۆنگ کۆنگو کوالالامپورو شوێنی دیکە کاری کردووە، ساڵی ١٩٧٦ بووەتە باڵوێزی بەریتانیا لە ئەڵمانیای ڕۆژهەڵات، کاتێك ئەو نامەیەی لای سەرەوەی نووسیوەو تا ساڵی ١٩٦٦ لە خودی وەزارەتی هەندەران کارمەند بووە. بڕوانە:

((Who's Who 1980)), London, 1980, P. 570.

(33) N.A., F.O., 371/170437, Confidential, Iraqi, Kurdish Relations, P. Cradock, May 9, 1963.

(34)Rising Dangers in Iraq,- ((Yourkshire Post)), 15 May, 1963.

(35) Kurds Seek help of President Nasser, From our Middle East Corresponded, Beirut, -((The Times)), 18 May, 1963.

ج- ((ئامادە بوونی هێزەکانی عیراق بۆ شەڕی کورد))، ڕۆژنامەی ((دەیلی تێلگراف))، بیستی مایسی ١٩٦٣[36].

د- ((پووچەڵکردنەوەی پیلانەکەی عیراق، سەدو هەشتا گیراو))، ڕۆژنامەی ((ئۆبزێرڤەر))، بیستو شەشی مایسی ١٩٦٣. لە ناوەڕۆکی وتارەکەدا ((ئۆبزێرڤەر)) دەڵێت: شەست کەس لە گیراوەکان ئەفسەرن[37].

یازدە- فایلی ژمارە ١٧٠٤٣٨/٣٧١

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، نزیکەی سەدو پەنجا لاپەڕە دەبێت. یەکەم بەڵگەنامەی ناو ئەم فایلە نامەیەکی نهێنیی باڵوێزی بەریتانی سێر ((ڕۆجەر ئەلێن))ە کە ڕۆژی نۆی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ دەربارەی چالاکییەکانی چەکدارانی کورد لە دەوروبەری کەرکوك ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی، پێشنیار دەکات بەریتانییەکانی ئەو ناوچانە بگوێزرێنەوە ناو کەرکوك خۆی، یا بۆ بەغدا[38].

دوا بەڵگەنامەی ناو هەمان فایلیش بریتییە لە بەیانێکی حەوت لاپەڕەیی ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) کە ڕۆژی دەی حوزەیرانی هەمان ساڵ بڵاوی کردۆتەوە لەگەڵ ناوەڕۆکی ئەو کۆنگرە ڕۆژنامەوانییەی جێگری سەرەك وەزیرانو وەزیری ئیرشاد عەلی سالح سەعدی هەمان ڕۆژ بەستوویەتیو گەلێك ڕۆژنامەنووسو هەواڵنێری عیراقیو عەرەبو بیانی تێیدا بەشدار بوونو چ ئەمیان کە پێنج لاپەڕەیەو چ ئەویان بۆ سیاسەتی بەعس بەرانبەر پرسی کورد لەو ڕۆژگارە ناسکەدا تەرخان کراون[39].

وێڕای ئەوانە بەشی هەرە زۆری بەڵگەنامەکانی ناو ئەم فایلە پێوەندییان بە پرسی کوردەوە هەیە لە ڕۆژانی فەرمانڕەوایی بەعسداو بەو جۆرە دەبنە سەرچاوەیەکی بایەخدار بۆ توێژینەوەی پرسی کورد لەو قۆناغەدا.

---

(36) ((Iraqi Troops Massing in case of Kurdish War)), -((Daily Telegraph)), 20 May, 1963.

(37) ((Iraq plot foiled, 180 arrested)), -"The Observer", 26 May, 1963.

(38) N.A., F.O., 371/170438, Confidential, From: Sir Roger Allen, No. 613, June 9, 1963, Cypher OTP, British Embassy, Baghdad, To: Foreign Office, Priority Confidential, London, S.W.1.

(39) Ibid, Sayed Ali Saleh Al-Sa'adi, Deputy Prime Minister and Minister of Guidance, held a Press Conference at 11.30 A.M. at Broadcasting Station, PP.8-12.

دوازده– فایلی ژماره ۱۷۰٤۳۹/۳۷۱

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، یەکەم بەڵگەنامەی بریتییە لە نامەیەکی نهێنیی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا کە ڕۆژی پازدەی حوزەیرانی ساڵی ۱۹٦۳ بە ناوونیشانی ((هەڵوێستی کورد)) (Kurdish Situation)ەوە ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەران لە لەندەن.

دوا دوو بەڵگەنامەی ناو هەمان فایلیش بریتین لە دوو نامەی دیکەی هەمان وەزارەت، دەربارەی هەمان بابەت، کە ڕۆژانی سیازدەی تەممووز حەوتی ئەیلوولی ساڵی ۱۹٦۳ ناردوونی بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن. وێڕای ئەوانە زۆربەی بەڵگەنامەکانی تری ناو ئەم فایلە تەرخان کراون بۆ پرسی کوردی عێراق لە دوا قۆناغی یەکەم فەرمانڕەوایی بەعسدا، لەوانە ئیستیقالەکەی فوئاد عارفو بابە عەلیی شێخ مەحموودو چالاکییەکانی جەواهیری (بڕوانە: پاشکۆی ژمارە (٤)– ع. زەنگەنە) لە ڤیەنناو محەمەد سەعید خەفاف لە لەندەن، وێڕای ژمارەیەك ڕۆژنامەی جۆراو جۆر کە هەواڵەکانی کوردستانی ئەو ڕۆژگارەیان بڵاو کردووەتەوە[40].

سیازدە– فایلی ژمارە ٤٥٢٢٧٨/٣٧١

ژمارەی لاپەڕەی لەسەر نییە، نزیکەی سەد لاپەڕە دەبێت. لەگەڵ ئەوەیشدا بەڵگەنامەکانی بایەخێکی تایبەتییان هەیە، چونکە زۆربەیان دەربارەی وتووێژی حوکمەتی بەعسن لەگەڵ ڕەهبەرانی کورددا.

بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلە نامەیەکی دوو لاپەڕەیی سێر ((ڕۆجەر ئەلێن))ی باڵوێزی بەریتانییە لە بەغدا کە ڕۆژی یازدەی نیسانی ساڵی ۱۹٦۳ بە ناوونیشانی ((وتووێژی عێراقیی– کوردی))یەوە ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن[41].

---

(40) لە بەشەکانی دیکەی ئەم بابەتەدا دێینەوە سەر درێژەی ناوەرۆکی ئەم بەڵگەنامانە و وێنەی بەشێکیشیان دەکەینە پاشکۆی ئەم کتێبە.

(41)N.A., F.O., 371/4522787, Confidential, From British Embassy, Baghdad, No. 395, 11 April, 1963, Iraqi- Kurdish Negotiations, To: Foreign Office, London , S.W.1

دوا بەڵگەنامەی ناو هەمان فایل دیسانەوە بریتییە لە نامەیەکی سێ لاپەڕەیی چڕوپڕی نهێنیی سێر ڕۆجەر ئەلێنی باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا دەربارەی پرسی کورد کە ڕۆژی پازدەی مایسی هەمان ساڵ ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن‌و وێنەشی لێ داوەتە باڵوێزخانەکانی بەریتانیا لە هەر یەك لە واشنتۆن‌و تاران‌و ئەنقەرەو قاهیرەو بێروت‌و دیمەشق[42].

لەم فایلەدا گەلێك بەڵگەنامەی گرنگی دیکە دەربارەی پرسی کورد لەو ڕۆژگارەدا هەڵگیراون، لێرەدا سەرنجی خوێنەر بەتایبەتی بۆ بابەتەکانی ناو ئەم پێنج ڕۆژنامەیەی لای خوارەوەی هەمان فایل ڕادەکێشین:

أ- ((**بڕیاری کوشتنی دوازدە سەربازی عیراقی بە گوللە**))، ڕۆژنامەی ((**تایمس**))، ٢٢ی نیسانی ١٩٦٣. بەپێی ((**تایمس**)) ئەو سەربازانە بە کوشتنی عەبدولوەهاب شەوافی ڕەهبەری یاخیبوونەکەی موسڵی ساڵی ١٩٥٩ تاوانبار کراون[43].

ب- تائێستە لەناو ئەو فایلانەی ئەرشیفی نیشتمانیی حوکمەتی بەریتانیدا، کە بۆ پرسی کورد تەرخان کراون‌و من دیومن، تەنها ڕۆژنامە بەریتانییەکان هەڵگیراون ئەم فایلە نەبێت کە وتارێکی گەورەی ڕۆژنامەی بەناوبانگی ((**نیویۆرك تایمس**))ی ئەمەریکیی دەربارەی ئەو پرسەی تێدا هەڵگیراوە. ((**مۆسکۆ پشتگیریی دامەزراندنی دەوڵەتێك بۆ هۆزە کوردەکان دەکات**)) ناونیشانی وتارەکەو ((**سێیمۆر تۆپینگیش**)) نووسەرییەو بەشی یەکەمی لە عەموودی یەکەمی لاپەڕەی یەکەم‌و بەشەکەی دیکەشی لە عەموودی شەشەمی لاپەڕە شەشی ((**نیویۆرك تایمس**))ی ڕۆژی حەوتی مایسی ساڵی ١٩٦٣دا بڵاوکراوەتەوە، کە لە ڕۆژانی وتووێژی دامەزراندنی ((**کۆماری عەرەبیی یەکگرتوو**))دا پێشکەشی کردبوو دەربارەی ئەوەی کوردستانی عیراق هاوشانی وڵاتە عەرەبییەکان بێت‌و بە دەستووری ئەوان یەکێك لە ئیقلیمەکانی ئەو کۆمارە بێت[44].

---

(42) Ibid, Confidential, From British Embassy, Baghdad, No. 522, 15 May, 1963, To: Foreign Office, London , S.W.1

(43) ((12 Iraq Soldiers to be shot)),- "The Times", 22 April, 1963.

(44) Seymour Topping, Moscow Supports State for Iraqi Kurdish Tribes, -"New York Times", 7 May, 1963.

ج- ((ئینسات، رووس پشتگیریی دەوڵەتێکی کوردی دەکەن لەناو کۆماری عەرەبیی یەکگرتووی نوێدا))، ڕۆژنامەی ((تایمس))، ٨ی مایسی ١٩٦٣[45].

د- کلەیر هۆلینگوث، بەعسییەکان خاڵی پشکنین (سیطرة) دادەنێنەوە، ڕۆژنامەی ((گاردیان))، ١٤ی مایسی ١٩٦٣[46].

ه- ڕیچارد بێستۆن، ڕژێمی عیراقی لە مەترسیدایە. یاریدەی نا بەدڵی هێزە سەر بە ناسرییەکان)) ڕۆژنامەی ((دەیلی تێلێگراف))، ٢١ی مایسی ١٩٦٣[47].

چواردە- فایلی ژمارە ١٧٠٤٤٩/٣٧١

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، فایلێکی گەورەیە، ((ڕاپەڕینی کورد: پێکدادان لەگەڵ سوپادا)) ناونیشانی ئەم فایلەیە[48]، واتا گشت بەڵگەنامەکانی ناوی دەربارەی پرسی کوردن لە گەرمەی ڕۆژانی یەکەم فەرمانڕەوایی بەعسی عیراقدا.

بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلەو گەلێك بەڵگەنامەی دیکەشی دەربارەی هەڵهاتنی هەزارەها منداڵو ئافرەتو پیرێژنو پیرەمێردو پەککەوتەی کوردی عیراقن لەژێر فشاری سوپادا بۆ ناو خاکی تورکیا، تایبەت بۆ ناوچە شاخاوییە سەختەکانی هەکاریو هەڵوێستی حوکمەتی تورکیا بەرانبەریان وەك دواییش لەم بابەتەدا بە درێژی باسی دەکەین. لە هەمان فایلدا گەلێك بەڵگەنامەی دیکەی نهێنی و بایەخداری وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی هەڵگیراون، کە بەشی هەرە زۆریان بۆ داڕشتنی ناوەڕۆکی ئەم بابەتە بەکار دەهێنرێنو دڵنیاین لەوەی لە هەموو ڕوویەکەوە سەرنجی خوێنەر ڕادەکێشن.

پازدە- فایلی ژمارە ١٦٤٢٨١/٣٧١

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، بەلایەنی کەمەوە سێسەد لاپەڕە دەبێت. بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلە بریتییە لە یادداشتێکی باڵوێزخانەی بەریتانی لە

---

(45) Monitor, Russian Support For Kurdish State in New U.A..R., -“The Times”, [redacted] May, 1963.

(46) Clare Holling worth, Ba,atheists retain control, -“The Guardian”, 14 May, 1963.

(47) Richard Beston, Iraq Regime in Danger. Discontent aiding pro- Nasser forces, -“Daily Telegraph”, 21 May, 1963.

(48) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish Revolt: Conflict with army.

بەغدا، ڕۆژی شازدەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٢ ناردوویە بۆ لەندەن دەربارەی بارودۆخی وڵات لە دوا قۆناغی فەرمانڕەوایی عەبدولکەریم قاسمدا[49]، دوا بەڵگەنامەی ناو هەمان فایلیش بریتییە لە وتارێکی ڕۆژنامەی ((دەیلی تێلێگراف)) کە ڕۆژی حەوتی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣، واتا دوای کەوتنی ڕژێمی بەعسی یەکسەر بڵاوی کردووەتەوە[50].

یەکێك لە ڕۆژنامەکانی ناو ئەم فایلە باسی فڕاندنی ((میستەر فرانك گۆسلینگ))ی بەریتانیی تەمەن سی‌و هەشت ساڵان دەکات کە جیۆلۆجییەکی کۆمپانیای نەوتی کەرکووك بووەو وا مەزەندە دەکات ((شاخاوێکان لەنزیك کەرکووکەوە فڕاندبێتیان))[51].

شازدە– فایلی ژمارە ١٨٦٧٤٨/٣٧١

ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، فایلێکی زۆر گەورەیە، بە لایەنی کەم سێ‌سەد لاپەڕە دەبێت، بەڵگەنامەی یەکەمی ناو ئەم فایلە بریتییە لە نامەیەکی باڵوێزخانەی بەریتانی لە ستۆکهۆڵمی پایتەختی سویدەوە کە ڕۆژی هەژدەی مایسی ساڵی ١٩٦٦ باڵوێزی بەریتانی ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی لە لەندەن، نامەکە دەربارەی وتاری ڕۆژنامەیەکی سویدییە کە ڕۆژێك لەوەوبەر دەرحەق ((کۆمیتەی کوردی – سویدی)) (Swedish Kurd Coommittee) نووسیویە، کۆمیتەی ناوبراو بە دەستووری ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا)) هەوڵی داوە پرسی کورد بووروژێنێت‌و ((خاچی سووری سویدی)) قایل بکات یاریدەی لێقەوماوانی کوردی عیراق بدات[52].

دوا بەڵگەنامەی ناو هەمان فایلیش بریتییە لە بەیاننامەی لیژنەی ناوەندیی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) کە ڕۆژی پێنجی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٦ دەرحەق

---

(49) N.A., F.O., 371/164281, Confidential, From: Sir Roger Allen, British Embassy, Baghdad, No. 754, November 16, 1962, Cypher OTP To: Foreign Office, London , S.W.1

(50) Eric Downston, Europeans in Iraq agree to curfew, Daily Telegraph Special Correspondent, Beirut, -"Daily Telegraph", 7 December, 1963.

(51) "Briton Missing in Iraq", -"The Times", 19 December, 1963.

(52) N.A., F.O., 371/186748, From: J.H. Lambert, British Embassy, Stockholm, 18 May, 1966, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

حەوتەمین کۆنگرەی پارتی بڵاوی کردۆتەوە (بنۆڕە: پاشکۆی ژمارە ١٦)، بەیاننامەکە کە سێ لاپەڕەیە وەك هاوپێچ لەگەڵ نامەیەکی باڵیۆزخانەی بەریتانی لە بەغداوە ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەلاتی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی لە لەندەن و تێرو تەسەل باسی پرسی نەوتیش وەك هۆیەکی کاریگەری سیاسی دەکات[53]. شایانی باسە وێنەی ئەم نامەیەی باڵیۆزخانەی بەریتانی لە بەغداو هاوپێچەکەی دراونەتە هەریەك لە باڵیۆزخانەکانی بەریتانیا لە ئەنقەرەو تاران و دیمەشق و عەممان و بەحرەین و بێروت و قاهیرەو جەددەو کوێت و مۆسکۆو تەل ئەبیب و واشنتۆن و نیقوسیاو عەدەن.

وێڕای هەموو ئەوانەی گوتمان ژمارەیەکی یەکجار زۆر بەڵگەنامەی دەگمەن دەربارەی پرسی کورد لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی عەبدولسەلام عارفدا لەم فایلەدا هەڵگیراون.

حەڤدە- فایلی ژمارە ١٨٠٨١٣/٣٧١

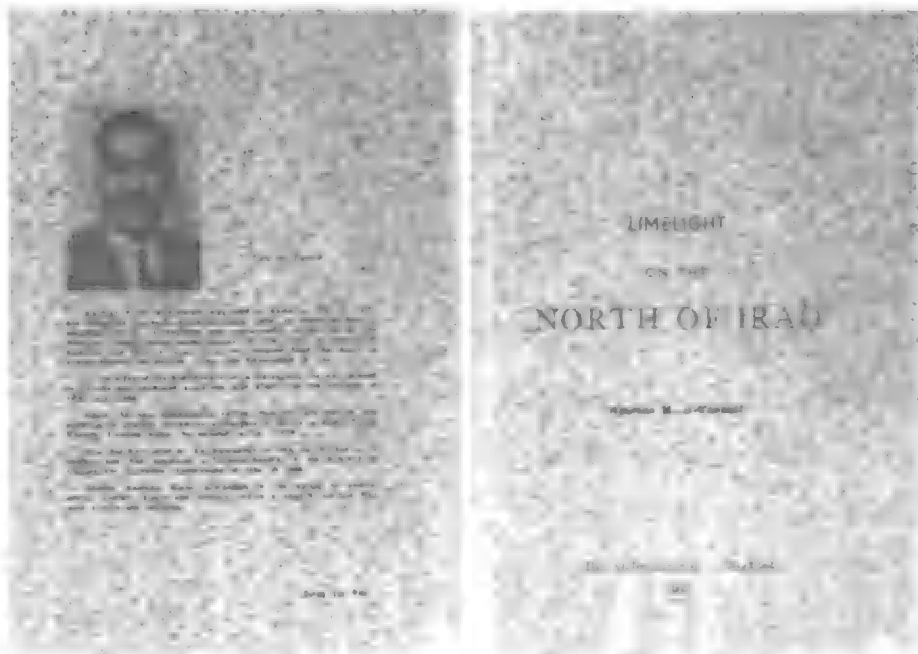
ئەمیش فایلێکی زۆر گەورەیە، ژمارەی لاپەڕەکانی لەسەر نییە، بەلایەنی کەمەوە سێ سەد لاپەڕە دەبێت، بەشی هەرە زۆری بەڵگەنامەکانی ناو ئەم فایلە دەربارەی پرسی کوردی عیراقن لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی عەبدولسەلام عارفدا. شایانی باسە ئەو کتێبەی نەتەوەپەرستی عەرەب نەعمان ماهیر کەنعانیی لەو ڕۆژگارەدا بە ناوونیشانی ((ڕووناکیی مەشخەڵێك بۆ سەر باکووری عیراق)) بە ئینگلیزی بڵاوی کردۆتەوەو حەفتاو دوو لاپەڕەیە لەم فایلەدا هەڵگیراوە[54].

وێڕای ئەم حەڤدە فایلە دەوڵەمەندو زەنگین و سەنگینەی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی لە دەیان فایلی دیکەی هەمان وەزارەتدا باس و خواسی شۆڕشی چواردەی گەلاوێژو یەکەم فەرمانڕەوایی بەعسی عیراق و ڕۆژگاری عەبدولسەلام عارف هاتووەتە پێشەوە کە تایبەت بۆ توێژەران و سیاسەتمەدارانی کوردو عیراقی و عەرەب کەڵکی زۆریان هەیە، ئەوەی لە دوو توێی ئەم کتێبەیشدا هەستی پێ دەکرێت. دوای ئەم کورتە پێناسەیەی ئەم حەڤدە فایلە دەچینە سەر گێڕانەوەی پوختەی مێژووی پرسی کورد لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی عەبدولکەریم قاسمەوە تا کۆتایی ڕۆژگاریی فەرمانڕەوای عەبدولسەلام عارف لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا.

---

(53) Ibid, Confidential, From: S.L. Eager ton, British Embassy, Baghdad, No. 10114/117/66, 20 December, 1966, Kurdish Affairs, To: D. Montgomery, Esq., Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(54) Naaman M. al- Kanaani, Limelight on the North of Iraq, Baghdad.

وێنەی هەردوو بەرگی کتێبەکەی (نعمان ماهر الکنعاني) کە لەرۆژگاری عەبدولسەلام عارفدا بە ئینگلیزی و عەرەبی لە ساڵی ١٩٦٥دا لە بەغدا چاپکراوە، کتێبەکە ٧٢ لاپەڕەیەو دانەیەکی بە ئینگلیزی لە فایلی ژمارە (١٨٠٨١٣/٣٧١)ی وەزارەتی هەندەرانی حکومەتی بەریتانیادا هەڵگیراوە وێنەی بەرگی پشتەوەی کتێبەکە بریتییە لە پێناسەی دانەر-کەمال مەزهەر.

دواڕۆژەکانی عەبدولکەریم قاسمو پرسی کورد
لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

دیپلۆماسییە بەریتانییەکان، بە وردیو هەنگاو بەهەنگاو تاقیبی ئاڵو گۆڕە خێراکانی دوا قۆناغی فەرمانڕەوایی عەبدولکەریم قاسمیان دەکرد، هەواڵو سەرنجو تێبینییەکانی خۆیانیان، یەك لەدوای یەك، دەکردە ڕاپۆرتو یادداشتو دەیانناردنە دەزگا بەرپرسەکانی هەردوو وەزارەتی هەندەرانو جەنگی بەریتانی لە لەندەن. مولحەقی سەربازیی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا ڕۆژی هەژدەی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ یادداشتێکی چوار لاپەڕەیی بۆ یاریدەری وەزیری جەنگ لە لەندەن ناردووە، ناوبراو بەشی هەرە زۆری بەشی یەکەمی یادداشتەکەی تەرخان کردووە بۆ پرسی کورد لە دواڕۆژەکانی فەرمانڕەوایی عەبدولکەریم قاسمداو تەنانەت وشەی ((جاش))یشی[55] بەکارهێناوە، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوی ناوەڕۆکی ئەو یادداشتەیە:

((نهێنی،

بەشی یەکەم،

باری سەربازی،

حەرەکاتی کوردی.

١- هەواڵی دیکەی دوای نامەی ژمارە ٢٣، پەرەگرافی یەك. دەنگوباسێك هەیە گوایە ٦٠٠ کەس لەوانەی پێیان دەڵێن یاخیگەر (متمرد) خۆیان داوە بەدەستەوە. هەرچۆن بێت هەمووان دەزانن ئەو شەش سەد کەسە یاخیگەر نین، بەڵکو (جاش)ن[56] واتا ئەو عەشایرییانەی سەر بە حوکمەتن، حوکمەتیش بە چاوی یەدەك سەیریان دەکات.

---

(55) ئەمە یەکەم بەڵگەنامەی نهێنیی حوکمەتی بەریتانییە، لەو هەزاران بەڵگەنامانەی من تا ئێستا دیومن، وشەی (جاش) بەکاربهێنێت، وا دیارە ئەوانیش لە زووەوە فێری ئەو وشەیە بوون.

(56) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا، لەنێو دوو جووت کەوانی بچووکدا، نووسراوە جەحش "jahash"، وەك ئاشکرایشە وشەی جاش لە زمانی کوردیدا لە جەحشی عەرەبییەوە هاتووە.

٢- هەواڵی دیکەی دوای نامەی ژمارە ٢٣، پەرەگرافی دوو. دیسانەوە بڕیاری لێبووردن (عەفوات) تا کۆتایی جێژنی قوربان، واتا تا بیستو حەوتی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ درێژ کرایەوە.

٣- بەپێی سەرچاوەیەکی باوەڕ پێکراو، ڕۆژی دوو شەممەی بیستو هەشتی کانوونی دووەمی ١٩٦٣، بیست بریندارى دیکە لە باکوورەوە گەیەنرانە نەخۆشخانەی سەربازگەی ڕەشید (لە بەغدا- ک.م.). بەپێی سەرچاوەیەکی تر هێرشێکی (کورد- ک.م.)، بەڵام بە زیانێکی زۆر، پووچەڵ کرایەوەو بەم جۆرە- یاخیگەران لەژێر ئاڵایەکی سپیدا گوایە بۆ خۆبەدەستەوە دان بەرەوپیری سوپا هاتوونو لەپڕ چەکە شاردراوەکانیان دەرهێناوەو کەوتوونەتە دەسرێژ لە سەربازەکان.

٤- بەپێی سەرچاوەکان، ڕۆژی سێیەکی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦٣، باری دوو لۆری کوژراوو بریندارى سوپا لە باکوورەوە هێنراونەتەوە بەغدا. هەروەها ئەوەیش دەگێڕنەوە چۆن خەبیرێکی رووس، کە لەگەڵ هێزی ئاسمانیی عیراقیدا کار دەکات، کۆتایی کانوونی دووەمی (ساڵی ١٩٦٣- ک. م.) لە ژووری نووستنەکەی لە کەرکووك فڕێنراوە.

٥- ڕۆژی سێی شوباتی ١٩٦٣ سیڤیلێکی بەریتانی، بەناوی میستەر ئارمسترۆنگەوە، کە ئەندازیاری کۆمپانیای نەوتی عیراقی- بەریتانییە، لە کاتژمێری هەژدەو پازدە دەقیقە لەرێگەی نێوان زاب- دووبزدا کەوتوەتە ناو بۆسەیەکی کوردەکانەوەو بریندار کراوە، دوای سێ سەعات قافڵەیەکی سەربازی، لەگەڵ ئوتومبیلێکی فریاگوزاری، گەیشتە لای برینداره‌کە.

تەعلیق: وا پێ دەچێت ئەم رووداوە ئەنجامی بێ بەختیی ئەو سیڤیلە بەریتانییە بێت چونکە سەعات هەژدەو چارەکێك تاریکایی دادێت بۆیەکا یاخیگەرەکان زۆر لۆمەیان ناچێتە سەر[57].

---

(57) دوور نییە مەبەستی لەو قسەیەی ئەوە بێت بڵێت پێشمەرگەکان ئەو ئەندازیارە ئینگلیزەیان نەناسیوەتەوە.

٦- شەوی سێ لەسەر چواری شوباتی ١٩٦٣، کوردەکان دەسڕێژیان لە شەمەندەفەری شەوانەی نێوان کەرکوك‌و بەغدا کرد، ئەو هێرشە بووە هۆی ئەوەی شەمەندەفەرەکە شەش سەعات دوای کاتی خۆی بگاتە بەغدا. شەمەندەفەرەکە گەیشتبووە دوزخورماتو کاتێك سێ سەد سوارەی کورد ئابڵۆقەیان داوەو ژمارەیەك لەو پۆلیسانەیان کوشتووە کە بەرگرییان کردووە، کوردەکان چل پەنجا سەربازێکیشیان لە پاسەوانانی شەمەندەفەرەکە بەدیل گرتووە، ژمارەیەك ئەفسەری سوپاو معاونێکی پۆلیسیش بەدیل گیراون))[58].

بۆ ڕۆژی دواتر هەمان مولحەقی سەربازیی بەریتانی بەشی دووەمی یادداشتەکەی دەنێرێت بۆ جێگری وەزیری جەنگ، ئەم بەشەیان سیازدە لاپەڕەی گەورەیە، بەڵام تەنها ئەمەی لای خوارەوەی، کە لە سەرەتای ئەو بەشەدا هاتووە، پەیوەندی بە شۆڕشی یازدەی (ئەیلول)ی ساڵی ١٩٦١و ڕەنگدانەوەکانییەوە هەیەو ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((جەنگی دژ بە کورد (لە ڕۆژگاری عەبدولکەریم قاسمدا- ك. م.) هەژدە مانگ درێژەی کێشا بێ ئەوەی هیچ سەرکەوتنێکی سەربازی، یا چارەسەرێکی سیاسیی، لێ بکەوێتەوە. سوپا نەیتوانی کورد ببەزێنێت چونکە نە مەشقی تەواوی هەبوو، نە دڵیشی بەشەڕەکەوە بوو. ڕاستێکەشی ڕێگە نەدەدرایە سوپا تەکانی تەواوی خۆی لە هێرشەکانیدا بدات، خۆ ئەگەر هاتوو لەشوێنێك هەنگاوێکی وای نا ئەوا بەلالووتییەوە بۆی لەقەڵەم دەدرا[59]**. زیانەکانی سوپا، کە ژمارەیەکی زۆریان (لەلایەن کوردەوە-ك.م.) بە دیل گیرابوون، بوونە هۆی ئەوەی زۆربەی ئەفسەرو دەرجەدارانی سوپا ببنە دوژمنی قاسم))**[60].

---

(58) N.A., F.O., 371/170434, Secret, Military Attache, British Embassy, Baghdad, 18 February, 1963, No. MA/I/1/31, Memorandum for the Under Secretary of State, The War Office, London, Part I- Military, Kurdish Op.

(59) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: ((more often than not received a "bloody nos"))

(بلۆدی نۆس)ەکەشی کە خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوە زاراوەیەو مانای بۆکسێکی خویناوی یا بۆکسێکی خوێن پڕژێن دەگەیەنێت.

(60) N.A., F.O., 371/170434, Secret, Military Attache, British Embassy, Baghdad, No. MA/I/60/13, 19 February, 1963, Memorandum for the Under Secretary of State, The War Office, London.

بەداخەوە کاڵفامیی عەبدولکەریم قاسم لە بوواری سیاسەتدا گەیشتبووە ئەو ئاستە نزمەی مەرگی بارزانیی لای ببێتە رزگارکەری رژێمەکەی لەگشت نەهامەتییەکانی، بۆیەکا بەر لە کودێتای هەشتی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ هەر ئەوەندەت دەزانی دەزگا فەرمییەکانی ڕاگەیاندن دەکەوتنە جاڕدانی هەواڵی کوشتنی بارزانی. یازدە ڕۆژ بەر لە کەوتنی رژێمەکەی عەبدولکەریم قاسم بەغدا بۆ دواجار هەواڵی کوشتنی بارزانیی ڕاگەیاند، ئەو هەواڵەی یەکسەر بەم جۆرەی لای خوارەوە دەچێتە ناو یەکێك لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانییەوە:

((دوێنێ لە بەغدا هەواڵی مردنی ڕەهبەری بەناوبانگی یاخیگەرییەکەی کورد، کە بە ((مەلای سوور)) (الملا الاحمر) ناسراوە ڕاگەیەنرا. بەپێی ئەو هەواڵە (بارزانیی– ك. م.) لەکاتی هێرشێکی سوپای عیراقیدا بە سەختی بریندار بووە، بە برینداری پەنای بردووەتە بەر گوندێك لەناو خاکی تورکیاداو لەوێ گیانی لەدەست داوە))[61].

دەستوبرد گشت ڕۆژنامە بەناوبانگەکانی جیهان ئەم هەواڵە بڵاو دەکەنەوە، سیان لەو ڕۆژنامانە– **((تایمس))** و **((سەندێی ئێکسپرێس))** و **((سەندێی تێلگراف))** لە هەمان فایلدا هەڵگیراون[62]، وێڕای دەیان بەڵگەنامەی بایەخداری دیکە دەربارەی هەڵوێستی هەڵەشەی عەبدولکەریم قاسم بەرانبەر کورد.

جگە لەوانە ئەم بەڵگەنامە بەنرخانەی لای خوارەوەیش لە هەمان فایلدا هەڵگیراون:

أ– بەیاننامەی ((پارتی دیموکراتی کوردستان– ناوچەی بەغدا)) کە ڕۆژی پازدەی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٢ بڵاو کراوەتەوەو باسی خۆپیشاندانێکی جەماوەری شاری سلێمانی دژی دیکتاتۆرییەتی عەبدولکەریم قاسمو

---

(61) N.A., F.O., 371/170428, Internal Political Situation: military coup and revolution and Kurdish situation, 1963.

(62) Ibid, "Death" Claim by Baghdad, by our Diplomatic Staff, "Sunday Telegraph", London, 30 December, 1962, Kurdish rebel, "Red Mullah" is reported dead, - "Sunday Express", London, 30 Times" London, 1 January, 1963.

داروده‌سته‌كه‌ی ده‌كات، وێڕای كوشتنی ژماره‌یه‌ك جاش كه‌ یه‌كێكیان ناوی شێخ محه‌مه‌د بووه‌.

ب- نه‌خشه‌ی كوشتنی زه‌عیم مسته‌فا، به‌ڵام ئه‌و پێش كات هاتووه‌ته‌ سلێمانی بۆیه‌كا نه‌خشه‌كه‌ سه‌ری نه‌گرتووه‌.

ج- كوشتن‌و به‌دیل گرتنی نزیكه‌ی سی‌و شه‌ش سه‌ربازو دوو ئه‌فسه‌ر.

شایانی باسه‌ له‌ ناوه‌ندی چله‌كانی سه‌ده‌ی ڕابردووه‌وه‌ ڕۆژئاواییه‌كان به‌ ته‌وسه‌وه‌ نازناوی ((The Red Mulla))(*) یان بۆ بارزانی هه‌ڵبژاردبوو به‌و نیازه‌ی وای نیشان بده‌ن گوایا مه‌لا مسته‌فا پیاوی ئه‌ڵقه‌ له‌ گوێی شووره‌وییه‌، جاروبار نه‌ته‌وه‌په‌رستانی عه‌ره‌بیش ئه‌و نوقڵه‌یان ده‌شكاند.

له‌ هه‌مان فایلدا ژماره‌یه‌ك به‌یاننامه‌ی به‌عسی عیراق هه‌ڵگیراوه‌، كه‌ له‌ هه‌موویان سه‌یرو سه‌مه‌ره‌و سه‌رنج ڕاكێشتر ئه‌و وتاره‌ی ((الاشتراكی))ی ئۆرگانی به‌عسه‌ كه‌ له‌ ژماره‌ی مانگی ته‌شرینی دووه‌می ساڵی ١٩٦٢یدا به‌م ناوونیشانه‌ بڵاوی كردووه‌ته‌وه‌: ((**مه‌ترسییه‌كانی بزووتنه‌وه‌ی گومان لێكراوی باكوورو هه‌ڵوێستی قاسم به‌رانبه‌ری**))، واتا به‌عسییه‌كان به‌ر له‌وه‌ی ده‌سه‌ڵات بگرنه‌ ده‌ست به‌ ماوه‌یه‌كی كورت به‌و جۆره‌ ده‌یانڕوانییه‌ ئه‌و كورده‌ی به‌ چه‌كه‌وه‌ به‌ره‌نگاری گه‌وره‌ترین دوژمنی سه‌رسه‌ختی ئه‌وسای به‌عس بووه‌وه‌ !.

دوژمنانی كورد هه‌میشه‌ به‌ندو باڵۆره‌ی ئه‌وه‌یان لێ داوه‌، تا ئێسته‌یش به‌رده‌وام لێی ده‌ده‌نه‌وه‌، گوایه‌ بزووتنه‌وه‌ی ڕزگاریخوازی كورد ده‌سنێژی ئینگلیزو ئه‌مه‌ریكایی‌و سایۆنیزم‌و ئێران‌و سۆڤیه‌ت‌و گه‌لێك لایه‌نی دیكه‌ن. تا ئێسته‌ له‌ زمان به‌ڵگه‌نامه‌ نهێنییه‌كانی حوكمه‌تی به‌ریتانییه‌وه‌ ڕاده‌ی بێ‌ویژدانیی ئه‌و جۆره‌ بوختان‌و تۆمه‌تانه‌مان به‌پێی توانا نیشان داوه‌. ئێسته‌یش با بزانین ئه‌و وه‌زیری هه‌نده‌رانه‌ی محه‌مه‌د ڕه‌زا شای په‌هله‌وی، كه‌ به‌ خوێنی سه‌ری عه‌بدولكه‌ریم قاسم تینوو بوو، چی ده‌رباره‌ی هه‌ڵوێستی ئه‌و پیاوه‌ به‌رانبه‌ر كوردی عیراق ده‌ڵێت. ڕۆژی سێی كانوونی دووه‌می ساڵی ١٩٦٢ باڵوێزی به‌ریتانی

(*) ((بۆ زیاتر زانیاری له‌سه‌ر ئه‌م بۆچوونه‌ بنۆڕه‌: كتێبی (**خناجر وجبال او قاسم والاكراد**)ی ئه‌حمه‌د فه‌وزی- ع. زه‌نگه‌نه‌)).

له تاران نامەیەکی نهێنیی ناردووه بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی وڵاتەکەی که ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((١- هەڵبەت لێره (واتا له تاران- ك. م.) له نزیکەوه تاقیبی ئاڵۆگۆڕەکانی کوردستانی عیراق دەکەن.

٢- لەکاتی گفتوگۆیەکی ئەم دواییانەمدا لەگەڵ وەزیری هەندەرانی (ئێران- ك. م.) وەزیر له خۆڕا گوتی: ئەو تا ڕادەیەك مەیلی بەلای کۆششی قاسمدا، بۆ دامرکاندنەوەی یاخیبوونەکەی کورد، دەشکێتەوە، چونکە ئێرانییەکان مەترسییان له بزووتنەوەیەکی کوردیی جیابوونەوەخواز هەیە که لەسەر سنووری وڵاتەکەیان له لایەن بارزانییە مەیلدارەکانی کۆمۆنیستەوە سەرکردایەتیی بکرێت.

ئەمەیش پەیوەندیی هەیە بەو ڕاپۆرتانەوەی پێمان گەیشتوون دەربارەی ئەوەی ئێرانییەکان نیازیان نییە هیچ جۆرە یاریدەیەکی وەك چەكو ئازوقەو شتی دیکه بۆ یاخیبووه (کوردەکان- ك. م.) بنێرن نەبا ببنه هۆی فشار خستنه سەر قاسم. ئەوەندەی ئێمه ئاگادارین ئێرانییەکان سنوورییان لەڕووی یاخیگەره (کوردەکاندا- ك. م.) داخستووه، هەرچەنده هاتوچۆی ئاسایی هۆزەکان له ڕێگەی سنوورەوە وەك خۆیەتی.

٣- وێنەی ئەم نامەیەمان دەنێرین بۆ هەردووك باڵوێزخانەمان له بەغداو ئەنقەره))[63].

هەرچۆن بێت کەس ناتوانێت نکۆڵی لەوه هەبێت که ڕاپەڕینی نوێی کوردستانی باشوور گشت بەشەکانی دیکەی کوردستانی هەژاندبوو، وا دیاره له هەمووانیش پتر فەرمانڕەوایانی تورکیای زراوەترەك کردووه، ئەوەی دیپلۆماسییه بەریتانییەکان به ئاسانی هەستیان پێی کردووەو گەلێك نامەو بروسکەو ڕاپۆرتیان دەربارەی نووسیوه.

به وێنه بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەران له ڕاپۆرتێکی نهێنیی خۆیدا دەڵێت:

((ڕاپۆرتێکی ڕۆژنامەوانیی سووریا دەربارەی کێشەی کورد وای بۆ دەچێت کوردی عیراق و تورکیا و ئێران و سووریا یەکدەگرن و کوردستانێکی سەربەخۆ دادەمەزرێنن))[64].

(63) N.A., F.O., 371/163988, Kurdish question in the Middle -East, 962, Confidential, No. 1821/62, British Embassy, Tehran, January 3, 962, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

هەمان ڕۆژی پازدەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٢ ج. ك. كلۆپی باڵوێزی بەریتانی لە مۆسكۆ، بێ ئەوەی ئاگاداری ناوەرۆكی ئەو ڕاپۆرتەی سەرەوە بێت، دەربارەی هەمان بابەت ڕاپۆرتێكی چڕوپڕی یەكجار بایەخداری ناردووە بۆ وەزارەتی هەندەرانی حوكمەتەكەی لە لەندەن، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕاوەكەیەتی:

١- ڕۆژنامەی ((پراڤدا)) ڕۆژی پازدەی تەشرینی دووەم نامەیەكی ئاژانسی تاسی لە بێروتەوە بەم ناونیشانەوە بڵاو كردووەتەوە ((درۆو دەلەسەكانی ڕۆژنامە ڕۆژئاواییەكان دەربارەی هەڵوێستی كوردی عێراق)) كە پوختەی وتارێكی دوورو درێژی ڕۆژنامەیەكی لوبنانییە بەناوی ((الهدف))ەوە[65].

٢- ماكی وتارەكەی (الهدف- ك. م.) بریتییە لە ناوەرۆكی دیدەنییەكی هەواڵنێرێكی ڕۆژنامەكە لە دیمەشق لەگەڵ (ڕەهبەرێكی كوردی ناسراوی لایەنگری بارزانیدا) كە ناوی نەهێناوە. مەبەستی سەرەكیی نامەكە بریتییە لە بەدرۆخستنەوەی تەواوی ئەو دەنگوباوەی ڕۆژنامەی ((نیویۆرك تایمس)) پەخشی كردووە، گوایە ئامانجی بارزانی یەكخستنی هەموو كوردی عێراق‌و توركیاو ئێران‌و سووریایە لە كوردستانێكی سەربەخۆدا. هەمان كات ((پراڤدا)) ئەم تێبینییانەی خوارەوەیشی تۆمار كردووە:

أ- بارزانی تەنها هەوڵ بۆ خودموختاریی كوردی عێراقی، چەسپێنراو لە دەستووری كاتیی عێراقدا دەدات، زووتر قاسم ئەمەی پەسەند كردبوو.

ب- مەبەستی وتارەكانی ڕۆژنامە ڕۆژئاواییەكان دەربارەی بارزانی نانەوەی پشێوییە لە ناوچەكەدا، تایبەت لە توركیاو ئێران‌و سووریا.

ج- بەریتانییەكان فشار دەخەنە سەر قاسم بۆ ئەوەی هەڵوێستی لەگەڵ كۆمپانیاكانی نەوت و داوا كردنی كوێتدا بگۆڕێت. ئەو تۆمەتانەی دەیاندایە پاڵ بارزانی دەربارەی دامەزراندنی دەوڵەتێكی كوردی بەشێكن لە فشارو سیاسەتی تەقلیدیی بەریتانییەكان- دابەش بكەو حوكم بكە (فرق تسد- ك. م.).

---

(64) Ibid, Eastern Department, General, No. 1821/3, November 15, 1962.

(65) لای ناوی ((الهدف))ەوە پرسكەیەكی داناوە وەك نیشانەی ئەوەی كە ئەو ڕۆژنامەیە لای ئەوان نەناسراوە.

د- مەبەستی راپۆرتە رۆژئاواییەکان دەربارەی ئەوەی بارزانی داوای یاریدەی ئەمەریکای کردووە شلۆق کردنی جێ پێیەتی. قاسم کاتێك بارزانیی بە پیاوی بەریتانیا لە قەڵەم دا کەوتە هەمان هەڵەوە.

هـ. لەگەڵ هەموو ئەمانەیشدا، کورد دەیانەوێت لەگەڵ قاسمدا بگەنە رێککەوتنامەیەك و بگەرێنەوە دۆخی هاریکاریی کوردو عەرەب (**لە پێناو پاراستنی سەربەخۆیی وڵاتەکەماندا**).

٣- ماوەیەکە ئەمە یەکەم ئاماژەیە بۆ کێشەی کورد لە رۆژنامە سۆڤێتیەکاندا و هەرچەند ئەو ئاماژە کردنە لە سەرچاوەیەکی دەرەکی وەرگیراوە، بەڵام بڵاوکردنەوەی لە ((**پراڤدا**))دا بێ هیچ جۆرە رەخنەیەك ئەگەری ئەوە دروست دەکات کە دەبێت ئەو سەرچاوەیە (واتا رۆژنامەی ((**الهدف**))- ك. م.) زۆر لە سیاسەتی سۆڤیەتییەوە نزیك بێت تا بەو جۆرە بە فەرمیی پشتگیریی لێ بکرێت. ئێمە شتێکی ئەوتۆ دەربارەی ئەو رۆژنامەیە نازانین کە دەقی وتارەکەی تێدا پەخش بووە تا خەمڵی ئەوە لێ بدەین کە لەوانەیە هەموو کارەکە پلانێکی رێکخراو بێت بۆ دەربڕینی مەبەستە (**شاردراوەکان**- ك. م.) بەم جۆرە.

٤- وێنەی ئەم نامەیە دەنێرم بۆ باڵوێزخانەکانمان لە بەغداو بێروتو دیمەشقو ئەنقەرەو تاران و قاهیرە[66] (*).

بەو جۆرە کورتبینی عەبدولکەریم قاسمو دەستەو دایەرەکەی، هەروەها تەڵەکەبازیی شۆڤێنییە عەرەبەکان، کارێکی ئەوتۆیان کرد پرسی کورد ببێتە یەکێك لە بارە هەرە قورسەکانی سەرشانی رژێمەکەی لەدوا قۆناغی تەمەنیداو بارزانی واتەنی: **عەبدولکەریم قاسم ئاسکێك بوو کورد ماندووی کردو بە داخەوە بەعس راوی کرد.**

---

(66) N.A., F.O., 371/163988, Kurdish question in the Middle –East, 1962, Confidential, No. 10213/15/11, British Embassy, Moscow, November 15, 1961, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(*) ((بنۆڕە: پاشکۆی ژمارە (٣). ع. زەنگەنە)).

سەرەتای حوکمی بەعس

لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

دوای ئەوەی کار لەکار ترازا، ڕۆژی هەشتی شوباتی ساڵی ۱۹٦۳ کودێتای لقی عیراقی ((پارتی بەعسی عەرەبیی ئیشتراکیی)) سەری گرت، دیپلۆماسییە بەریتانییەکان لەهەر چوار لاوەو ئان بەئان کەوتنە دووی هەواڵەکانی ئەو ڕووداوەو تەتەڵە کردنو لێکدانەوەیان، بەو جۆرە هەزارەها لە نامەو ڕاپۆرتو یادداشتو بروسکەکانیان بوونە گەنجینەیەکی کەم وێنە بۆ لێکدانەوەو تێگەیشتنی هەموو لایەنە نهێنیو شاردراوەکانی کودێتای هەشتی شوبات، وا لەم بەشەدا چەند نموونەیەکی ئەو ڕاستییە دەخەینە بەرچاو.

یەکێك لە بەڵگەنامەکانی ناو فایلی ژمارە ۱۷۰٤۳٤/۳۷۱ی وەزارەتی هەندەران بەم شێوازەی لای خوارەوە باسی کەوتنی دراماتیکیی عەبدولکەریم قاسممان بۆ دەکات:

((نهێنی،

ژمارە ۱۰۱۲٤/٥٦/٦۳،

۱۵، کورتەیەك.

قاسم بەشێوازێکی سەرنج ڕاکێش و کتوپڕ کەوت. لە سوپا بەولاوە قاسم هیچ هێزێکی ڕێکخراوی وڵاتەکەی لەپشت نەبوو، هەوڵی دەدا هاوسەنگیی تەرازووی هێزی نێوان کۆمۆنیستو نەتەوەپەرستەکان ڕابگرێت و پتر لە هەرشت پشتی بە یاساوڵە تایبەتییەکانی خۆی دەبەست. بەڵام وەك دەرکەوت، سوپا لە سیاسەت دوورە پەرێز نەبوو[67]، ئەوانەیش کە لە دژی وەستان بریتی بوون لە نەتەوەپەرستان، بە بەعسییەکانیشەوە، بۆیەکا کەس نەبوو قاسم پشتی پێ ببەستێت (پەرەگرافی یەکەم و دووەم).

تاوەکو ئێستە بە تەواوەتی ناوی پیلانگێڕەکان نەزانراوە، بەڵام وا دیارە بنکەی سەرەکیی بزووتنەوەکەیان حەبانییەیە، وێڕای شانەیەکیان لە ئەبوغرێب.

---

(67) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: ((out the army proved to be not above politics)) کە ئەوەیش لە دەقی ئەو ڕستەیەی عەبدولکەریم قاسم وەرگیراوە کە تا کۆچی دوایی کردبوویە بنێشتە خۆشەی ژێر ددانی– ((الجيش فوق الميول والاتجاهات)).

یەکەم ئامانجی پیلانگێڕەکان گرتنی ئیزگە بوو، هەمان کات هێرشیشیان کردە سەر ئەو فڕۆکانەی لە سەربازگەی (معسکر) ڕەشید بوون، یەکەم هێرشی فڕۆکەیش بۆ سەر وەزارەتی بەرگری لەو کاتەوە دەستی پێکرد کە ئیزگە کەوتە دەست پیلانگێڕەکان.

ناشزانرێت پیلانگێڕەکان بۆچ لە سەرەتاوە هێرشیان نەبردە سەر ماڵەکەی قاسم، دوور نییە نەیانویستبێت هێزەکانی سوپا هەست بە هیچ بکەن بەر لە گرتنی ئیزگەو هێرشە ئاسمانییەکانی سەر بارەگای وەزارەتی بەرگری (پەرەگرافی سێیەم).

خودی وەزارەتی بەرگریی لێ دەریکەیت ئیتر هیچ کام لە چەکدارەکانی میری بەرهەڵستیی پیلانگێڕەکانیان نەکرد، چەند خۆنیشاندانێکی پەرش‌و بڵاویش ڕێکخرا[68]. بەو جۆرە شەوی هەشت لەسەر نۆی شوبات دەست بەسەر وەزارەتی بەرگریدا گیرا (پەرەگرافی چوارەم).

وا پێ دەچێت قاسم بەرەبەیانی دووەم ڕۆژ لەناو بارەگای وەزارەتی بەرگریدا دەستگیر کرابێت‌و سەعات یەک‌و نیوی دوای نیوەڕۆ کوژرابێت (پەرەگرافی پێنجەم).

گەلێك باسی ئەوە دەکرێت گوایە قاسم بە زەحمەت (یا بە عونف— ك. م.) لابرابێت، لە ڕاستیدا بەرهەڵستی‌و خوێنڕشتنێکی کەم قەوماون، هەرچەندە دوور نییە قاسم زۆر هەوڵی دابێت بە سەرپەرشتیی کۆمۆنیستەکان خۆنیشاندانی جەماوەری ساز بکرێت. کۆمۆنیستەکان دەتوانن ڕۆژێك لە ڕۆژان بەو جۆرە کێشە بنێنەوە، ئەمەیش خۆی لە خۆیدا یەکێك بوو لە پرنسیپە سەرەکییەکانی سیاسەتی قاسم (پەرەگرافی شەشەم).

قاسم پیاوێکی خوێنڕێژ نەبوو، بەڵام تەموح‌و لەخۆبایی‌و خۆپەرست (ئەنانی)و گوومانکەر (شکاك) بوو. ڕەنگبێ هیچ جۆرە ڕەگێکی شێتی لەو پیاوەدا نەبووبێت،

---

(68) چەپڕەوانی کازمییە بەشی هەرە زۆری ئەو خۆپیشاندانانەیان دژی کودێتای هەشتی شوبات ساز کرد، شایانی باسە ئەوساکە ئامیر شەهباز حەیدەری، کە لە بنەماڵەی حەیدەرییەکانی هەولێرە، قایمقامی کازم بوو، هەر ئەو ڕۆژە بەند کرا، بەڵام لیوای پۆلیس ئەحمەد ئەمینی هاوڕێی نزیکی، کە دەسترۆیشتوو بوو، فریای کەوت.

بەلام دەستەوەسان بوو لە بەرەنگاربوونەوەی ئەو کێشانەی تەنگیان پێ هەڵدەچنی، سەربازی ئەوەیش ڕۆژ بە ڕۆژ قیرسیچمەتر دەبوو. ڕاستێکەی قاسم خۆی لە خۆیدا بەهیچ جۆر کەسایەتییەك نەبوو بایەخێکی ئەوتۆی هەبووبێت، بەلام شێوازی سەرهەڵدانو لەناو چوونی نموونەیەکی ترسناکە (پەرەگرافی حەوتەم)[69].

بەڵگەنامەی یەکەمی ناو هەمان فایل بریتییە لە نامەیەکی نهێنیی د. ك. هاسکێلی[70] یاریدەری باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا کە ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەلاتی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی لە لەندەن، تێیدا باسی دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی ڕژێمی نوێ بەناوی (الجماهیر)ەوە و یەکەم دیدەنیی پەیامنێری ئەو ڕۆژنامەیە لەگەڵ حامیدی برای عەبدولکەریم قاسمو ژمارەیەك وەزیرو بەرپرسیاری ڕژێمی پێشوودا دەکات کە لە (الجماهیر)دا بڵاو کراوەتەوە، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((نهێنی،
باڵوێزخانەی بەریتانی،
بەغدا،
ژمارە ١٠١٢٨/١/٦٣،
ڕۆژی ١٩ی شوبات، ١٩٦٣.
خۆشەویستم گودچایلد.

---

(69) N.A., F.O., 371/170434, Confidential, No. 10124/56/63, 15, Summary.

(70) دۆنالد کیث هاسکێل(*) (Donald Keith Haskell): دیپلۆماسییەکی وریاو چالاك بوو، نۆی مایسی ساڵی ١٩٢٩ لەدایك بووە، دەرچووی (قوتابخانەی زمانەوانیی پۆرتسمۆث)و زانکۆی کامبریج بوو، لە ساڵی ١٩٦١وە بووە کارمەندی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیو بەڕێز لەم شوێنانە کاری دیپلۆماسیی کردووە- بارەگای وەزارەت لە لەندەنو لوبنانو عیراقو لیبیاو کۆمۆنوێلیـث و سانتیاگۆو یابان. بڕوانە:
((Who's Who 1980. An Annual Biographical Dictionary)), London, 1980, P.1126.
(*) ((پەراوێزی ژمارە (٧)یش هەر باسی ئەم زاتەی کردووە – ع.زەنگەنە)).

١- ژمارەیەك لە یاریدەرو وەزیرانی قاسم، كە ئێستەكە بەندن‌و چاوەڕوانی دادگایكردنن، لەم ڕۆژانەدا دیدەنیی ڕۆژنامەوانییان لەگەڵدا ساز كرا. (الجماهیر) كە یەكەم ڕۆژنامەی عەرەبییە لە دوای شۆڕشەوە (لە عیراق- ك. م.) دەردەچێت، لە ژمارەی ڕۆژی چواردەی شوباتیدا ڕایگەیاند كە هەواڵنێرێكی دیدەنیی لەگەڵ حامید قاسم‌و لیوا (ئەحمەد ساڵح- ك. م) ئەلعەبدی‌و هاشم جەوادو ئیسماعیل عارف‌و تەڵعەت شێبانیدا كردووە[71](*).

٢- (میر)[72] حامید قاسم بە درێژی باسی دەسكەوتە حەرامەكانی كرد كە گوتی ئەمانەن: پتر لە سەد هەزار دیناری عیراقیی كاش‌و خانوویەك كە بیست هەزار دیناری عیراقی دەهێنێت‌و سێ ئوتومبیل. هەرچی ئەلعەبدی و سێ وەزیرەكەشە لەناو خۆیاندا پێشبڕكێیان بوو لە تاوانبار كردنی قاسمدا لەسەر ئەوەی (لە ئامانجە سەرەكییەكانی شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ لای دا) و

---

(71) ئەحمەد ساڵح ئەلعەبدی حاكمی عەسكەریی گشتی‌و هاشم جەواد وەزیری هەندەران‌و ئیسماعیل عارف وەزیری پەروەردەو تەلعەت شێبانی وەزیری پلاندانان بوو.

(*) ((هاشم جواد: لە ٧ی شوباتی ١٩٥٩ تا ٨ی شوباتی ١٩٦٣ وەزیری خارجییە بووە.

ئیسماعیل ئیبراهیم العارف: لە ٣ی ئایاری ١٩٦٠ تا ٨ی شوباتی ١٩٦٣ وەزیری (المعارف) بوو، لەهەمان كاتدا جێگری وەزیری (الارشاد) بوو.

د. طلعة علي محمد الشيباني: لە ٧ی شوباتی ١٩٥٩دا تا ٨ی شوباتی ١٩٦٣ وەزیری پلاندانان (التخطيط) بوو.

ئەو زانیارییانەی سەرەوەم لەكتێبی (تاريخ الوزارات العراقية في العهد الجمهوري، ١٩٥٨ – ١٩٦٨، الجزء الخامس، ١٩٦١ – ٨شباط ١٩٦٣) دەرهێناوە، ئەوەی شایەنی باسە كتێبەكە لەئامادەكردنی هەریەك لە(د. نوري العاني و أ. د. علاء الحربي و د. محمد الدليمي و د. جهاد مجيد و د. أحمد الدليمي والسيد كامل جواد) بووە. لەساڵی ٢٠٠٢دا لەبەغدا بڵاوكراوەتەوە ـ ع. زەنگەنە))

(72) لە دەقی بەڵگەنامەكەدا وا هاتووە: “Prince” Hamid Qasim، ناحەزانی عەبدولكەریم قاسم بەڕاست‌و چەپدا پڕوپاگەندەی ئەوەیان بۆ حامید، كە برای عەبدولكەریم قاسمە دەكرد، گوایە ئەو هەلەی قۆستۆتەوەو زۆر زەنگین بووە، هەرچەندە خوا هەڵناگرێت شتی وا لە ئارادا نەبوو، بەر لە شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ حامید قاسم بازرگانی دانەوێڵە بوو، دوای شۆڕشیش هیچ پۆستێكی وەرنەگرت، نە حامیدو نە ماڵ‌و منداڵی، بە هیچ جۆر خۆیان دەرنەدەخست.

(وەزیرەکانو گەلی) لە ئازادی بێبەش کردبوو. ئیسماعیل عارف ڕایگەیاند ئەو چۆن بێ ئەنجام هەوڵی داوە قەناعەت بە قاسم بکات سەرپەرشتی بداتە وەزارەتی پەروەردە بۆ چارەسەرکردنی مانگرتنەکانی قوتابییان[73]. هەرچی تەلعەت شێبانیشە تۆباڵی (خۆشکردنی ئاگری دووبەرەکیی) خستە ئەستۆی کۆمۆنیستەکانی عیراق، ئەوەی هانی (مەیلە دیکتاتۆرییەکانی) قاسمی دا.

٣- دەربارەی سیاسەتی دەرەوەی قاسم، هاشم جەواد گوتی: ئەو لەو بڕوایەدایە کە ئەو سیاسەتە (خزمەتی پیلانەکانی ئیمپریالیزمی ئەنگلۆ-ئەمەریکایی لە ناوچەکەدا دەکرد). هەرچۆن بێت جەواد ئەم تۆمەتە، کە جێگەی بڕوا نییە، لەو دیدەنییەدا کە ڕۆژنامەنووسە بەریتانییەکان لەگەڵیدا سازیان کرد دووپاتی نەکردووەوە، بەڵام بەو ڕۆژنامەنووسانەی گوت کە ئەو (ڕۆڵی هێوەر کردنەوەی لەنێوان قاسمو جیهانی دەرەوەدا دەبینی)[74]، بە وێنە قاسم کێشەی کوێتی وەها داڕشت کە بیکاتە بیانوو بۆ کشانەوە لە کۆبوونەوەکانی جامیعەی عەرەبیی تا بەو جۆرە خۆی قوتار بکات لە تاوانی ئیسرائیل لە بواری گۆڕینی ڕێڕەوی ڕووباری ئوردوندا.

٤- ژمارەیەک پەیامنێری بیانیش دیدەنییان لەگەڵ ئەو گیراوانەدا کردو بەشێک لە دیدەنییەکەیان لەسەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامە لەندەنییەکاندا بڵاوکرایەوە[75]. بەپێی قسەی بینەران هاشم جەواد لە هەر پێنجیان وریاو خوێندەوارتر بوو، هەرچی ئیسماعیل عارف و طەلعەت شێبانیشە خراپ نەبوون، بەڵام ئەحمەد ساڵح عەبدی لە شێوازی قسەکردنیدا وازیح نەبوو، لەوەی دەکرد ڕووخابێت، هەرچی حامید قاسمیشە لە خۆی پیرتر دیار بوو، یەکجار پیسیش بوو، بەهەر لایەکیشدا دەیڕوانیی هەستت دەکرد تۆقیوە. هەموو ئەمانە لەو وێنانەوە

---

(73) بەعسییەکان لە ڕێگەی زنجیرەیەک مانگرتنی قوتابیانی فێرگەو کۆلێجەکانی بەغداوە ڕێگەیان بۆ بەرپابوونی کودێتای هەشتی شوبات خۆش کرد.

(74) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((He described himself as a "shock- absorber" between Qasim and the outside world)).

(75) لە شوێنی خۆیدا ئاماژەیان بۆ دەکەین.

دیار بوون کە لە ڕۆژنامەی (الجماهیر)دا بڵاوکرابوونەوە، بەندەکان بیجامەو دسداشەیان لەبەردا بوو، ئەحمەد ساڵح عەبدی لە هەموویان داڕوخاوتر بوو، بەڵام ڕۆژنامەکە هیچ وێنەیەکی حامید قاسمی چاپ نەکردبوو.

٥- ئەوە ماوە بزانین ئایا ئەم هەموو پاڕانەوەیە دادی ئەوە دەدەن ملیان لە پەتی سێدارە رزگار بێت. ڕاپۆرتەکان وا ڕادەگەیەنن بڕیاری خنکاندنی عەبدی دەرچوو بێت، بەڵام وا پێدەچێت جێبەجێ کردنی ئەو بڕیارە دواخرابێت بۆ کاتێکی نادیار، لەوانەیە ڕژێمی نوێش نیازی بێت دادگایکردنێکی شانۆگەرییانە بۆ ئەمانە ڕێك بخات کە مایەی بەزەیین، چونکە لەوانەیە بەو جۆرە ڕەنگدانەوەی خراپی کوشتنە پەلەکەی قاسمو ئەوانی دیکە لە ڕۆژانی یەکەمی شۆڕشدا کەم بکاتەوە.

دڵسۆزتان

ئیمزا

د. ك. هاسکێل))[76].

لاپەڕەی دواتری هەمان فایل بۆ وتارێکی ڕۆژنامەی ((گاردیان))ی بەریتانی تەرخان کراوە کە (کلەیر هۆلینگوورث) بە ناونیشانی ((شۆڕشی چینی ناوەندیی عیراقی))ەوە نووسیویە[77].

بەڵگەنامەیەکی دیکەی ناو ئەم فایلە بریتییە لە نامەیەکی دوورو درێژی (مۆنرۆ)ی کارمەندی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا کە ڕۆژی بیستو شەشی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەلاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن، تێیدا بە هەندێك پلارو توانجەوە تیشك دەخاتە سەر گەلێك لایەنی نەزانراوی پەیوەندیی نێوان ڕژێمی نوێی عیراقو شیوعییەکانو یەکیەتی سۆڤیەت، کە ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕاوەکەیەتی:

---

(76) N.A., F.O., 371/170434, Confidential, From: D.K. Haskell, British Embassy, Baghdad, No. 10128/1/63, February 19, 1963 To: Goodchild, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1

(77) Ibid, Clare Hollingsworth, Iraq's middle- class revolution, -((The Guardian)), 27 February, 1963.

((نهێنی،

لە ڕ. دەبلیوو مۆنرۆوە،

باڵوێزخانەی بەریتانی،

بەغدا،

٢٦ی شوباتی ١٩٦٣،

ژمارە ٦٣/٩/١٠١١٣،

بۆ: د. ل. ن. گودچایلد،

بەشی ڕۆژهەلات،

وەزارەتی هەندەران،

لەندەن

خۆشەویستم گودچایلد

١- سەر لەبەیانیی ڕۆژی شۆڕش، واتا هەشتی شوبات، هەروەها ئێوارەکەیشی، کۆمۆنیستەکان لە ڕێگەی بەیاننامەوە داوایان لە ئەندامانی حیزبەکەیان کرد چەك بۆ بەرگریی لە ڕژێمی قاسم هەڵبگرن. غەوغا بۆ ماوەیەك بە شەقامەکاندا سووڕانەوەو دوای قەدەغەکردنی هاتوچۆ سوپاو حەرەس قەومی بە تەواوەتی دەستیان بەسەر وەزعەکەدا گرت. لە ئەنجامی ئەمەدا، هەڵبەت وێڕای دووبەرەکیی دوورو درێژی نێوان پارتی بەعسو کۆمۆنیستەکان، ڕژێمی نوێ پەنای بردۆتە بەر زنجیرەیەك کاری هەمەجۆر بۆ لەناو بردنی کۆمۆنیزمی ڕێکخراو لە عیراقدا.

٢- هەرچۆن بێت بەعسییەکان، لە ڕاگەیاندنەکانیاندا بۆ ڕای گشتی، هەوڵ دەدەن هێڵێك بکێشن لە نێوان هەڵوێستیاندا بەرانبەر کۆمۆنیزم بە گشتیو کە لێبووردە دەبن لەگەڵیو ئەوانەی ئیدیعای کۆمۆنیستی دەکەنو بەتوندی دژی شۆڕش وەستانو چەکیان لە ڕوویدا هەڵگرت. لە یەکێك لەو کۆنفرانسە ڕۆژنامەوانییە زۆرانەی لە سەرەتای شۆڕشەوە ساز دەکرێن ئەوە ڕاگەیەنرا کە لەوانەیە تەنها هەشت کەس بە ڕەسمی هەڵواسرابن، لە نیوەی ئەو ژمارەیەش کەمتر کوژرابنو ئەوانی دیکەش گیراون. زۆر لەوە دەکات ئەمە ڕاست بێت، بەڵام

بەپێی قسەیەکی بەربڵاو سەرجەمی ڕەهبەرە گەورەکانی کۆمۆنیست گیراون‌و پەنجاشیان بەبێ دەنگ هەڵواسراون.

٣- نە حوکمەت‌و نە ڕۆژنامەکان ڕێبازێکی توندڕەویان دژ بە کۆمۆنیستەکان پەیڕەو نەکردووە، ئەگەر توندڕەوی رووشی دابێت ئەوە ڕەنگدانەوەی ئەو هێرشانەیە کە لەوڵاتی ئەودیو شووری پۆڵایینەوە[78] دەیکەنە سەریان. بە وێنە (الجماهیر)ی یەکەم ڕۆژنامەی فەرمیی شۆڕش، کە ئاشکرایش گوتەبێژی حوکمەتە، دەڵێت: کۆمۆنیستەکان‌و دڵسۆزانی ڕژێمی قاسم دەرفەتی لەباریان بۆ ڕەخساو سامانێکی زۆریان لەسەر حسێبی کۆمەڵ بۆ خۆیان پێکەوە نا. ئەمە بێگومان وایە. هەرچی دەربارەی هێرشی دوژمنانەی ئیزگەی یەکیەتی سۆڤیەتە هەمان ڕۆژنامە دەڵێت: بێگومان ئەوە دەبێتە هۆی تێکدانی پەیوەندیی لەگەڵ ولاتە سۆشیالیزمەکاندا، ئەنجامی ئەوەیش یەخەی خۆیان دەگرێتەوە. (الجماهیر) لەم بارەیەوە پرسیار دەکات‌و دەڵێت: ئایا ئەو هێرشە بۆ پاراستنی دەستەیەکی دیموکراتیخوازو نیشتمانپەروەرە ؟. (بۆ خۆیشی وەڵام دەداتەوەو- ك. م.) دەڵێت: کۆمۆنیستەکانی عیراق هەرگیز نە دیموکراتیخوازو نە نیشتمانپەروەر بوون، تایبەت ئەوانەیان کە داوایان کرد چەك لەرووی ئەو شۆڕشەدا هەڵبگیرێت کە دیکتاتۆرییەتی رووخاند. ئیزگەکانی وڵاتە سۆشیالیزمییەکان، غەیرەز ئەوەی زیان بە خۆیان دەگەیەنن، هیچیان پێ ناکرێت، بێگومان ئەگەر بێت‌و ئەو هێرشانە نەوەستێنرێن ئەوساکە دەبنە هۆی تێکچوونی پەیوەندیی عیراق بە گەلانی وڵاتە سۆشیالیزمەکانەوە.

٤- ڕۆژنامەی (الفجر الجدید)یش لە سەروتارێکی خۆیدا بە ناوونیشانی (درۆکانی ڕادیۆی مۆسکۆو ڕۆژنامە شیوعییەکان)ەوە دەڵێت: شۆڕشی (هەشتی شوبات-ك. م.) بۆ ئەوە هەڵگیرسا تاوەکو عیراق بگێڕێتەوە ناو ڕیزی عەرەب‌و بە یەکجارەکی لە خراپەکاریی کۆمۆنیزم‌و بەدفەڕی گێرەشێوێنەکان رزگاری بکات.

---

(78) شووری پۆڵایین (Iron Curtain) (السور الحدیدي): زاراوێك بوو بە وڵاتە سۆشیالیزمەکان دەگوترا، تایبەت لە دوا قۆناغی فەرمانڕەوایی ستالیندا، وینستن چەرچلی سەرەك وەزیرانی بەریتانیا یەکەم کەس بوو ساڵی ١٩٤٦ ئەو زاراوەیەی بەکار هێنا، ئەوەیش بە سەرەتای دەست پێ کردنی جەنگی سارد (الحرب الباردة) لە نێوان بەرەی سۆشیالیزم‌و بەرەی سەرمایەداریدا دەژمێردرێت.

کۆمۆنیستەکان سەنگەری شەڕێکی دۆڕاویان بۆ خۆیان هەڵبژاردووە، عیراق ئێستا لە جیهان مەعزول نییەو حوکمەتەکەشی هەوڵ دەدات شۆڕش لە گێرەشێوێنەران بپارێزێت. ئەم حوکمەتەی ئێستا بۆ ڕزگارکردنی عیراق لە خوێنڕێژەرانی بەعس‌و لە چەتە پیاوکوژو وڵات فرۆشەکان دروست بووە.

گەلێك سەروتاری دیکەی لەو بابەتە بڵاو کراوەتەوە، وێڕای پرۆتێستی توندوتیژ دژی ئیزگەی (پەیکی ئێران) چونکە هەوڵ دەدات کورد هان بدات. وەزیری دەوڵەت حازم جەوادیش، کە ئێستە گوتەبێژی حوکمەتە، لە دوا کۆنفرانسی ڕۆژنامەوانیی خۆیدا زۆر بە ڕەقی دژی کۆمۆنیزم دواو بەشێك لە شریتێکی قاسمی بۆ ئامادەبووان لێ دا کە لە وەزارەتی بەرگری تۆماری کردبوو، قاسم لەو شریتەدا داوا لە جەماوەر دەکات (دژی شۆڕش– ك. م.) ڕاپەڕن، هەروەها نموونەی ئەو بەیاننامانەی بە سەریاندا دابەش کرد، کە حیزبی شیوعیی ڕۆژی هەشتی شوبات بڵاوی کردبۆوە و تێیدا هانی خەڵك دەدات بۆ بەرگریی چەکدارانە.

٥– گەلێك دیاردە ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە تەلەفزیۆنی بەغدا ئێستا هیچ فلیمێك نیشان نادات پەیوەندیی بە کۆمۆنیزمەوە هەبێت، گشت کۆمۆنیستە ناسراوەکانی دەزگاکانی میری، تایبەت ئەوانەیان کە سەر بە وەزارەتی ئیرشادو ئاژانسی هەواڵەکانن، یا بە یەکجاری یا بۆ چەند ساڵێکی دیاری کراو دەستیان لەکار کێشراوەتەوە.

لە ڕێگەی دیدەنییە زۆرەکانمانەوە، لەگەڵ کاربەدەستانی حوکمەتی نوێدا، لەوە گەیشتووین کە چاو بە گشت ڕێککەوتننامە کۆنەکانی (عیراق– ك. م.) لەگەڵ وڵاتە سۆشیالیستەکاندا دەگێڕدرێتەوە، واش پێدەچێت لەگەڵ ئەوەیشدا ڕێککەوتننامە کۆنەکان وەك خۆیان بمێننەوە، بەڵام دەرگەی قۆنتەراتی پرۆژە نوێکان بۆ هەمووان کراوە دەبێت. گەلێك شت دەربارەی ئاڵوگۆڕەکانی بەسەرهاتی خوێندکارە ئەفەریقاییەکان لە بەلغاریا ڕاگەیەندراوە، بەلام هەمان کات ڕێگە دراوەتە باڵوێزخانەی بەلغاریا (لە بەغدا– ك. م.) کە ئەویش ڕوونکردنەوەی خۆی دەربارەی ئەو بابەتە ڕابگەیەنێت.

بیست‌و سێی شوبات، کە ڕۆژی یادی دامەزراندنی سوپای رووسییە، تەنها سێ کەسی سیڤیل (لە عیراقییەکان– ك. م.) و دە دوازدە ئەفسەری سوپا هاتبوون، جاران بە لێشاو کۆمۆنیست و تەنانەت خەڵکی لاوەکیش ئەو یادەیان دەکردەوە.

لە شاری بەغدا دەنگوباوێکی زۆر هەیە دەربارەی ئەوەی دوو سەد تەکنیکییەکی وڵاتە سۆشیالیزمەکان دەگەڕێنەوە وڵاتەکانی خۆیان، بەڵام تاوەکو ئێستا کەس بە تەواوەتی نازانێت ئەوە ڕاستە یا ڕاست نییە. زۆر نییە وەزیری هەندەرانی عیراق بە جێگری باڵوێزی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکای گوتووە کە سەدو پەنجا تەکنیکی سۆڤێتی مانگی حەفتا هەزار دیناری عیراقی لەسەر حوکمەت دەکەون، ئەوەیش بارێکی قورسە بەسەر وڵاتەوە کە بەرگەی ناگرێت. هەمان کات دەنگوباوێکی دیکە بڵاوە، گوایە دەبوو چوار سەد تەکنیکی سۆڤیەتی تر لەم ڕۆژانەدا بگەنە عیراق، بەڵام دوای بەرپابوونی شۆڕش ئەو بڕیارە ئیلغا کرا. بەڕێوەبەری ئوتێلێکی بەغدا، کە زۆر لە نزیکەوە دەیناسم، بە خۆمی گوت ئەو بیستو پێنج تەکنیککارە سۆڤیەتییەی لە ئوتێلەکەی ئەو دەژین لە ڕۆژی شۆڕشەوە (واتا لە هەشتی شوباتەوە—ک. م.) تا بیستی شوبات، ئەو ڕۆژەی کە یەکترمان دی، نەچوونەتە سەر کار.

دوا هەواڵیشم[79] دەربارەی دیدەنیی ئەم دواییانەی باڵوێزی رووسە لەگەڵ وەزیری نوێی هەندەرانی عیراق، لەو کاتەدا باڵوێزی ئیتالیاو چەند کەسێکی دیکە لە ژووری پێشوازی، کە بەرانبەر ژووری وەزیرە، چاوەڕوانی نۆرەی خۆیان بوون گوێیان لێ بووە باڵوێز چۆن بە تووڕەیی بەسەر وەزیری نوێدا دەقیژێنێتو چۆن لە قیژە قیژ نەکەوتووە تا ئەو کاتەی دەستکراوە بە وەرگێڕانی قسەکانی (لە رووسییەوە بۆ عەرەبی— ک. م.)، دوایش باڵوێزی رووسی کە لە ژووری وەزیر هاتووەتە دەرەوە هەڵچوونو تووڕەییو روو گرژییەکی زۆری پێوە دیار بووە.

٦— ئەمانە هەر هەموویان ئاماژە بۆ (وێنەی نوێی) عیراق دەکەن، ئەی ئاخۆ کار بەرەو کوێ دەڕوات، ئەوەیان شتێکی دیکەیە.

ئیمزا

ر. دەبلیو. مۆنرۆ))[80].

---

(79) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: ((Last but not least)) کە دەقاو دەق ((أخيراً وليس آخراً))ی عەرەبی دەگرێتەوە.

(80) N.A., F.O., 371/170434, Confidential, R.W. Monro, British Embassy, Baghdad, No. 10113/9/63, February 26, 1963, To: D.L. N. Good child, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1

ناوەڕۆکی بەڵگەنامەی دواتری ناو هەمان فایل بۆی هەیە تیشك بخاتە سەر سرووشتی ئەو ڕۆژانەی مێژووی عێراق. ڕۆژی حەوتی مارتی ساڵی ١٩٦٣ باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا بە شفرە ئەم بروسکەیەی لای خوارەوەی ناردووە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەران لە لەندەن:

((نهێنی،

لە بەغداوە،

بۆ وەزارەتی هەندەران، لەندەن،

بە شفرە، لە: سێر ڕۆجەر ئەلێنەوە،

ژمارە ٢٤٧، ٧ی مارتی ١٩٦٣.

١- بێگومان ئەو ڕاپۆرتانەتان دیوە دەربارەی ئەوەی حوکمەت بڕیاری داوە ڕۆژی هەشتی مارت خۆنیشاندانی پشتگیریی (ڕژێمی نوێ- ك. م.) لە بەغدا ساز بکات. ئەم هەنگاوە لە لایەن گەلێك لایەنەوە بە هەنگاوێکی هەڵەشە دادەنرێت‌و زۆر عێراقی بڕیاریان داوە کاتی خۆنیشاندانەکە لە ماڵ دەرنەچن، چونکە دەترسێن ناحەزانی (بەعس- ك. م.) ئەم دەرفەتە بۆ نانەوەی ئاژاوە بقۆزنەوە. وەك هەموو جار هاتوچۆی (ئۆتومبیل) لە بەغدا قەدەغە دەکرێت.

٢- لەئیمشەوەوەش هەموو دەزگا فەرمیێکانی باڵوێزخانەکەمان چۆڵ دەکەین‌و تەنها ژمارەیەکی کەم پیاویان تێدا دەمێڵینەوە، لە کۆنسوڵخانەو ماڵی مولحەقی فرۆکەوانی لە مەسبەح بنکەی هەواڵنێری دادەنێین. لەبەر دوو هۆ پەنا دەبەینە بەر ئەم کارانە، یەکەمیان بۆ ئیحتیاتەو دووەمیشیان بۆ ئامادە بوونە، نەبا هێرش بکرێتە سەر باڵوێزخانەکەمان، بە ماڵ‌و منداڵی دیپلۆماسییەکانی خۆمانیشمان ڕاگەیاندووە لە ماڵ دەرنەچن، هەمان ڕاسپاردەیش دەگەیەنینە بەریتانییەکانی دیکەی ئێرە))[81].

شایانی باس‌و سەرنجە دیپلۆماسییە بەریتانییەکانی باڵوێزخانەی بەریتانی لە عێراق زۆر زوو لە سروشت‌و نیازی نادیموکراسییانەی ڕژێمی بەعس گەیشتوون، بۆیەکا لە ڕاپۆرت‌و نامەو بروسکە نهێنییەکانیاندا دەستیان لە بەکارهێنانی زاراوەی (شۆڕش) هەڵگرتووە کاتێك باسی ڕووداوەکانی هەشتی شوباتی ساڵی ١٩٦٣

---

(81) Ibid, Confidential, No. 10124/56/63, 15, Summary.

عیراقیان کردووەو ئیتر هەر بە کۆدیتا ناویان هێناوەو رووی ڕاستەقینەیان بە وردی هەڵسەنگاندووە، ئەوەی توێژەر بە ئاسانی لەو ڕاپۆرتە پێنج لاپەڕەییەی ڕۆژی دووی مارتی ساڵی ١٩٦٣ی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا هەستی پێ دەکات[82].

کاتێك بەعس، لە دوارۆژانی ژیانی یەکەم ڕژێمیدا، گلۆڵەی کەوتە لێژی بە گەرمی کەوتە باسی ((دیموکراسی))و دانی گفتی سازکردنی هەڵبژاردنو سەربەستیی حیزبە موعاریزەکان تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ ڕۆژنامەی ((تایمس)) بەم جۆرەی لای خوارەوە باسی کردووە:

((بەغدا گفتی هەڵبژاردن دەدات،

ئازاد کردنی ٢٢٨ بەندکراو،

بەغدا، سیی تەشرینی یەکەم.

سەرەك وەزیرانی عیراق لیوا ڕوکن ئەحمەد حەسەن بەکر ئیمڕۆ ڕایگەیاند هیوادارە وڵات بتوانێت بە زووترین کات هەڵبژاردنی گشتیی ساز بکات بۆ دامەزراندنی حوکمەتێکی دیموکراسی لەگەڵ پارتییە موعاریزەکاندا:

لە دیدەنییەکدا جەنەراڵ بەکر ڕایگەیاند ((ئێمە دیموکراسی پەروەرینو زۆر بە توندی بڕوامان بە ژیانی دیموکراسی هەیە. هیچ حوکمەتێك نییە بتوانێت لە حوکمدا بمێنێت بێ پشتیوانیی تەواوی گەل لە ڕێگەی هەڵبژاردنەوە)).

بەکر لەسەر قسەکانی ڕۆیشتو گوتی: پێویستە پارتییە موعاریزەکان هان بدرێن چونکە دوارۆژی حوکمەتی عیراق لەگەڵ گەل دایە، دیاری کردنی ڕۆژی هەڵبژاردنیش لەسەر ئەوە وەستاوە کەی حوکمەت هەستی کرد کە بارودۆخەکە لەبارە بۆ ئەنجامدانی.

جەنەڕاڵ لەسەر قسەکانی ڕۆیشتو گوتی: هەڵوێستی عیراق لە ئاستی کێشە نێودەوڵەتییەکاندا پێویستە هەڵوێستێکی بێ لایەنانە بێت- ((سیاسەتمان لە بواری کێشە جیهانییەکاندا لە ناخی ویژدانمانەوە هەڵدەقوڵێتو لایەنگریی کەس ناکەین)). گوتیشی: گشت وڵاتێکی دواکەوتوو، بەر لە هەر شت، دەبێت بیر لە بەرژەوەندییەکانی خۆی بکاتەوە.

---

(82) Ibid, The Situation in Iraq, 5PP., 2 March, 1963.

گفتوگۆ دەربارەی یەکیەتی

سەرەك وەزیرانی عیراق ڕایگەیان: یەکیەتیی سوپایی لەنێوان عیراقو سووریادا هەنگاوی یەکەمە بەرەو یەکیەتییەکی یەکجارەکیی نێوانیان، هیواشی خواست ئەو یەکیەتییە باڵ بکێشێت بەسەر گشت نیشتمانی عەرەبدا. گووتیشی هیچ مێژوویەکی دیار دەستنیشان نەکراوە بۆ ڕاگەیاندنی یەکیەتیی فیدراڵی، بەڵام هەردووك حوکمەتی عیراقو سووریا لە کێشەکانی ئەم بووارە دەکۆڵنەوە.

کە (ئامادەبوان– ك. م.) لە سەرەك وەزیرانیان پرسی ئایا عیراق نیازی هەیە دەزگاکانی وەك بانكو زەمان (ضمان) خۆماڵی بکات، لە وەڵامدا گووتی: هێشتا بە تەواوەتی لەو بابەتە نەکۆڵراوەتەوە.

(بەکر) ئەو ڕایەشی سەلماند، کە کەسایەتیو دەستەو دایەرەی وەك پارتی کۆمۆنیست هەن کە پشتی حوکمەتی ئێستەی عیراق ناگرن، ((بەڵام (لە وەڵامدا گووتی– ك. م.) **ڕۆژێك دێت کۆمۆنیستەکان لەوە تێ بگەن کە ئێمە لەپێناو بەرژەوەندیی گەلەکەماندا کار دەکەین، بەر لە هەمووانیش هەژارانی گەل، ئەوساکە ئەوانیش دێنە سەر ڕێو پشتی شۆڕش دەگرن**)).

هەرچی هەواڵی ئازادکردنی دوو سەدو بیستو هەشت بەندەکەیشە ئەوە، وەك ڕۆژنامەی ((العرب)) دەڵێت، بەپێی فەرمانی حاکمی سەربازیی گشتیی عیراق لیوا ڕوکن ڕەشید موسلیح ئازاد کراون. دەستەی یەکەمی ئازادکراوەکان ژمارەیان دوو سەد کەس بوو کە ڕۆژی بیستی تەشرینی یەکەم بەردران– ڕۆیتەر))[83].

بێگومان دیاردەیەکی ئاسایيو گشتییە ئەگەر دوای بەرپابوونی شۆڕشی (ئەیلوول)ی ١٩٦١ سەرکردایەتیی ئەو شۆڕشە، لە گۆشە نیگای پەندە بەناوبانگەکەی عەرەب خۆیانەوە ((دوژمنی دوژمنم دۆستمە)) (عدو عدوي صديقي)، پەیوەندیی بە دوژمنانی ڕژێمەکەی عەبدولکەریم قاسمەوە کردبێت، یەکێکیش لەو دوژمنانەی عەبدولکەریم قاسم کە سەرکردایەتیی شۆڕشی ئەیلوول بەر لە ڕووخانی ڕژێمەکەی پەیوەندیی نهێنییان پێوەی کردووە سەرکردایەتی لقی

---

(83) Ibid, Baghdad Promise of Election. 228 Prisoners Freed, -"The Times", 31 October, 1963, Iraq "needs a Democracy", Pledge by Premier, ((Yorkshire post)) 31 October, 1963.

عەبدولکەریم قاسم

عیراقی ((پارتی بەعسی عەرەبیی سۆشیالیزمی)) بووە کە بارزانییان لەوە ئاگادار کردووە ئەوان پیلانی رووخاندنی رژێمیان دارشتووەو پەیمانیان داوەتێ کە هەنگاو بە هەنگاو لە هەموو کردارەکانی خۆیان لەو بووارەدا ئاگاداری بکەنەوە، تەنانەت لە ((سەعاتی سفری))ش[84]، واتا لەو رۆژەیش کە تێیدا دەستبەکار دەبن، بەڵام ئەوەیان لە سەرکردایەتی کورد شاردۆتەوەو رۆژێکی درەنگتریان لە مەشتی شوبات پێ راگەیاندوون، دواتر گەلێك پۆزش‌و بیانووی بەعسیانەیان بۆ هێناونەتەوە، ئەوەیش بووەتە سەرەتای نەخشە گڵاوەکەیان، کە دوا ئامانجی بە عەرەب کردنی نەتەوەی کورد بوو، وەك لە بەشی داهاتووی ئەم بابەتەدا رووی گەلێك لایەنی شاردراوەو بایەخداری لەبەر رۆشنایی ژمارەیەك لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیدا دەخەینە بەرچاو.

---

(84) ((سەعاتی سفر)): زاراوێکی سیاسیی باوە، لە بوواری کاری زۆر گرنگو نهێنیی، وەك جەنگو کودێتا، بەکار دەهێنرێت، بە واتای سەعاتی دەستبەکار بوونەو تەنها ژمارەیەکی یەکجار کەم لە رەهبەرو سەرکردەکان بەو سەعاتە نادیارە دەزانن.

پرسی کورد و ڕۆژانی دەسەڵاتی یەکەمی بەعس
لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

بەعسییەکان سەرەتا خۆیان وا نیشان دا گوایە لەگەڵ کورد نیازیان خاوێنەو ڕژێمەکەیان هەوڵ دەدات لە سنووری عێراقدا چارەسەرێکی دیموکراسییانەی کێشەکەیان بکەن، ئەوەی دیپلۆماسییە بەریتانییەکان، لە ڕۆژی هەشتی شوباتی ساڵی ١٩٦٣وە، بە وردی کەوتنە دووی هەواڵەکانی.

یەکەم گەورە پیاوی کورد، کە ڕۆژی هەشتی شوبات پەیوەندیی بە سەرکردایەتی کودێتاکەوە کردووە فوئاد عارف بووە، بەر لە نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە بەپێ ڕوو دەکاتە بنکەی سەرکردایەتی، لە نزیك گۆڕەپانی حافز قازیی تووشی لۆرییەکی سەربازی دێتو دەیوەستێنێت، دوای ئەوەی خۆی بە شۆفێرەکەی دەناسێنێت داوای لێ دەکات بیگەیەنێتە ئەو بنکەیە، کە هەست بە دوودڵیی شۆفێرەکە دەکات دەمانچەی لێ دەردەهێنێتو ناچاری دەکات بیگەیەنێت[85].

بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی بەم جۆرەی لای خوارەوە لەو بەشەی فایلی ژمارە (١٧٠٤٣٣/٣٧١)ی خۆیاندا کە ناوی ((کوردو ڕژێمی نوێ))یە[86]، لە زوبان ((هەواڵنێری دەنگوباسی ڕۆژمەڵاتی ناوەڕاست))ەوە، ئامارەیان بۆ ئەم دەورەی فوئاد عارف کردووە:

((فوئاد عارفی وەزیری دەوڵەتو نوێنەری کورد لە حوکمەتی شۆڕشدا ڕایگەیاند کە هیچ جۆرە جیاوازییەك لە نێوان شۆڕشو کورددا نییە، ئێمە نەوەی یەك بنەماڵەو یەك وڵاتین، هەموو شتێکیش بە باشترین شێوازێکی لەبار بەڕێوە دەچێت))[87].

جەلال تاڵەبانیو ساڵح یۆسفیش، یەکەم دوو نوێنەری شۆڕشن کە دەگەنە بەغدا، زوو زوو ناویان لە بەڵگەنامەکانی ناو ئەم فایلەو گەلێك بەڵگەنامەی دیکەی ناو فایلەکانی تری هەمان وەزارەتدا دووپات دەبێتەوە. لە بەشی ((کورد و ڕژێمی نوێ))ی هەمان فایلدا دەڵێت:

---

(85) چەند جارێك دەقی ئەم قسانەم لە خودی فوئاد عارف خۆی بیستووە.

(86) Kurds and the new regime.

(87) N.A., F.O., 371/170433, Kurds and the new regime.

((جەلال تاڵەبانی و ساڵح یوسفی نوێنەری کوردی ناوچەی سلێمانین کە کەوتووەتە باکووری عیراقەوەو دوێنێ شەو بە فڕۆکەیەکی جەنگی، لە ڕێگەی کەرکووکەوە، گەیشتنە بەغدا. تاڵەبانی هەر دوێنێ لەگەڵ سەرەك كۆمارو (عەبدولسەلام — ك. م.) عارف و سەرەك وەزیران (ئەحمەد حەسەن– ك. م.) بەکر و وەزیری بەرگری ساڵح مەهدی عەمماشدا كۆبووەوە))[88].

دوای ئەمە یەکسەر ناوەڕۆکی بروسکەی دووەمی هەمان بەش هەڵگیراوە، کە بریتییە لە ناوەڕۆکی هەواڵێکی ئێزگەی لەندەن، بە ناوونیشانی ((مستەفا بارزانی شەڕی ڕاگرت)) کە سەعات شەش‌و نیوی ئێوارەی دوو شەممەی دوازدەی شوباتی ١٩٦٣ بە کاتی لەندەن، ڕایگەیاندووە، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوەکەیەتی:

(88) Ibid.

جەلال تاڵەبانی. سەرۆکی وەفدی کوردی

((تاڵەبانی ڕایگەیاند کە لە بەغدا لەگەڵ بەرپرساندا دەستی بە وتووێژی سەرەتایی (تمهیدی) کردووە. دوای ئەوەیش گوتی: مستەفا بارزانیی ڕەهبەری کورد هەر ئەوەندە هەواڵی شۆڕشی چواردەی ڕەمەزانی بیست وەك بەڵگەی خۆشەویستیی بەرانبەر ناسیۆنالیزمی عەرەبیو بۆ دەربڕینی هەستێکی دڵسۆزانە بەرانبەر برایەتی عەرەبو کوردو بۆ بەربەست کردنی لە خۆڕا ڕژاندنی خوێنی نازداری عەرەبو کورد شەڕی وەستاند.

تاڵەبانی هەمان کات گوتی: ((وتووێژی دیکە لەگەڵ بەرپرسانی حوکمەتی عیراقیدا دەکاتو ئێمە لەگەڵ ڕەهبەرانی شۆڕشی عیراقین))[89].

(89) Ibid.

((پێویستیی گەیشتن بە ڕێککەوتن)) ناونیشانی بروسکەی سێیەمی ئێزگەی لەندەنە کە پاش تەنها دوو دەقیقە لە پەخشی بروسکەی دووەم ڕایگەیاندووە، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوەکەیەتی:

((جەلال تاڵەبانی، کە نوێنەری ((پارتی دیموکراتی کوردستان))ەو ساڵح یوسفی کە نوێنەری یاخیبوونەکەی کوردە نەتەوەپەرستەکانن، دوێنێ شەو گەیشتوونەتە بەغدا، گوتیان مستەفا بارزانیی تەکیدی بۆ کردوون کە پێویستە لەگەڵ شۆڕشی عیراقیدا بگەنە ڕێککەوتنامەیەکی ئەوتۆ کە گەرانتیی بەرژەوەندییەکانی هەردووك لا، چ عەرەبو چ کورد، بکات))[90].

لە هەمان فایلدا، دوای ئەم هەواڵە گرنگانە، یەکسەر سێ وتاری بایەخداری دوو ڕۆژنامەنووسی ڕۆژئاوایی هەڵگیراون، یەکەمیان وتاری ڕۆژنامەنووسی ئەمەریکایی بەناوبانگ ((دانا ئادەمس شمیدت))ی خاوەنی کتێبی ((گەشتێك بەناو ئازایاندا))یە[91] کە ڕۆژی حەڤدەی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ بە ناوونیشانی ((ڕەهبەرە کوردەکان شاخەکان جێ دەهێڵن بۆ کۆبوونەوەی ئاشتی لە بەغدا)) لە ستوونی چوارەمی لاپەڕەی یەکەمو ستوونی چوارەمی لاپەڕەی شەشەمی ((نیویۆرك تایمس))دا بڵاوی کردۆتەوە[92].

هەردووك وتارەکەی دیکەش ((ریچارد بێستۆن)) لە ڕۆژنامەی ((دەیلی تێلێگراف))دا بڵاوی کردوونەتەوە، ((کورد لە هەڵوێستی هێزەوە سازش دەکەن))

---

(90) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((Mustafa Barzani had stressed to them: the need to reach an agreement with Iraqi Revolution which would guarantee the interests of both the Arabs and the Kurds)) (Ibid).

ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێت بارزانی لەو جۆرە ڕاگەیاندنانەیدا هەمیشە ناوی عەرەبی پێش ناوی کورد دەخست.

(91) Dana Adams Schmidt, Journey Among Brave Men, Boston, Little Brown, 1964, 289 PP.

شایانی باسە هەر زوو مامۆستا جەرجیس فەتحوڵلا ئەم کتێبەی وەرگێڕایە سەر زوبانی عەرەبیو بڵاوی کردەوە.

* ((هێشتا مامۆستا جەرجیس فەتحوڵلا لەژیاندا مابوو، کە دەزگای (ئاراس) لەهەولێر ئەو کتێبەو چەند کتێبێکی دیکەی لەسەر پرسی کورد دووبارە بۆ چاپ کردەوە– ع. زەنگەنە)).

(92) Dana Adams Schmidt, Kurd Chiefs Leaving Mountains For Peace Meetings in Baghdad, -((New York Times)), February 17, 1963.

((الكرد يساومون من موقع القوة)) ناوونیشانی وتاری یەکەمیانە کە ڕۆژی بیستو یەکی شوبات بڵاوی کردۆتەوە[93] و **((کورد هیوادارن بەم زووانە بگەنە ڕێککەوتننامەی ئۆتۆنۆمی))**ش ناونیشانی وتاری دووەمیانە کە پاش شەش ڕۆژ لە هەمان ڕۆژنامەدا بڵاوی کردۆتەوە[94].

ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕدراوی هەواڵێکی دیکەی ئەم بووارەیە کە لە فایلی ژمارە (١٧٠٤٤٧/٣٧١)ی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیدا هەڵگیراوە:

((نهێنی، عیراق،

وتووێژ لەگەڵ کورددا.

بەپێی ئەو هەواڵانەی کە ئەمەریکاییەکان لە بروسکەکانی خۆیاندا ڕایانگەندوون، تاهیر یەحیا بە ناوی ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش))ەوە بەو دوو نوێنەرە کوردەی ڕاگەیاندووە، کە ڕۆژی هەژدەی شوبات گەیشتوونەتە بەغدا، پرنسیپی ئۆتۆنۆمیی کورد لای حوکمەت پەسەند کراوە، بەڵام تا ئێستا ئەم قسەیە روون نییە کە لە واقیعدا چی ڕادەگەیێنێت.

بەپێی قسەی ئەمەریکاییەکان یەکێك لە کۆسپە گەورەکانی وتووێژ، پرسی ئازادکردنی دیلە کوردەکانە، حوکمەت نایەوێت ئەو بەندە کوردانە ئازاد بکات، کە جۆرێك پەیوەندییان لەگەڵ کۆمۆنیستەکاندا هەبووە، وێڕای ژمارەیەکی زۆر لەو کوردانەی کە لە ڕابردوودا شتێکیان کردووە، تایبەت لە ئەندامانی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)).

ئیمزا

پ. کرادۆك[95]

ڕۆژی ٢٧ی شوباتی ١٩٦٣))[96].

---

(93) Richard in Beston, Kurds Bargaining From Position of Strength, -“Daily Telegraph”, 21 February, 1963.

(94) Richard in Beston, Kurds hoping Autonomy Pact Near, -“Daily Telegraph”, 27 February, 1963.

(95) **پێرسی کرادۆك** (Percy Cradock): ڕۆژی بیستو شەشی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٣ لەدایك بووە، لە ساڵی ١٩٤٥ەوە بۆتە کارمەندی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی، وەك کونسوڵو وەزیر موفەوەز، لە چینو هۆنگ کۆنگو کوالالامپورو شوێنی دیکە کاری کردووە، کاتێك ئەو نامەیەی لای سەرەوەی نووسیوەو تا ساڵی ١٩٦٦ لە خودی وەزارەتی هەندەران کارمەند بووە. بڕوانە:

((Who’s Who 1980. An Annual Biographical Dictionary)), London, 1980, P.1128.

به دەگمەن هەبوون بروا بەم جۆرە گفتو ڕاگەیاندنانەی فەرمانڕەوایانی ڕژێمی نوێی عێراق بکەن، ئەوەتا هەمووی چوار مانگو دوو ڕۆژ بەسەر کۆدێتای هەشتی شوباتدا تێپەڕی کاتێك ڕژێمی نوێ بە فەرمیو بە شێوازێکی دراماتیکی دژی کورد بانگی دەستپێکردنەوەی شەڕی دا، لەو ڕۆژەدا، واتا دەی حوزەیرانی ساڵی ۱۹٦۳، ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) بەیاننامەیەکی حەوت لاپەڕەیی دەربارەی داسەپاندنەوەی جەنگی بەسەر کورددا ڕاگەیاند، دوا بەدوای ئەوە هەمان ڕۆژ عەلی ساڵح سەعدیی جیگری سەرەك وەزیرانو وەزیری ئیرشاد کۆنفرانسێکی گەورەی ڕۆژنامەوانیی لە بارەگای ئیزگەو تەلەڤیزیۆنی بەغدا بەست کە ژمارەیەکی یەکجار زۆر ڕۆژنامەنووسو هەواڵنێری عێراقیو عەرەبو بیانیی ئامادەی بوونو دەقی وەرگێڕدراوی بەیاننامەو کۆنفرانسەکە بۆ سەر زوبانی ئینگلیزی لە فایلی ژمارە (۱۷۰٤۳۸/۳۷۱)ی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیدا هەڵگیراونو ئەمەی لای خوارەوەیش پوختەیەکی وەرگێڕدراوەکەی هەردووکیانن:

أ- هەر لە سەرەتاوە بەیاننامەکەی ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) دەیەوێت نیازخاوێنی بەعس لەگەڵ کورددا دەرببڕێت، گوایە کۆدێتاکەیان هەوڵی داوە هەموو ئەو دیاردانەی ڕژێمی عەبدولکەریم قاسم ((لە ماوەی چوار ساڵو نیوی)) تەمەنیدا لە ژیانی سیاسیی عێراقدا تێکی دابوو گشتیان چارەسەر بکات، ((تایبەت ئەو بارودۆخە یەکجار نائاساییەی هەوڵی دەدا لەناو عەرەبو کورددا دروستی[97] بکات کە سەدەها ساڵە بە خۆشەویستیو هاوڕێزیو هاوچارەنووسیی پێکرا دەژین))[98](*).

(96) N.A., F.O., 371/170434, Confidential, Iraq: Negotiation With the Kurds, From: P. Cradock, To: Good child, February 27, 1963.

(97) سەعات دەی ئەم بەیانییەی ڕۆژی سیی ئابی ۲۰۰۷ بە کاتی لەندەن گەیشتبوومە ئەم ئاستەی پاکنووسی ئەم لاپەڕەیەی کتێبەکەم بکەم کاتێك خاتوو بەیانی کچی کوردی دڵسۆزو ڕەسەن ئیسماعیل حەقی شاوەیسی مامۆستای خۆشەویستم لە سویدەوە تەلەفۆنی بۆ کردم، دڵنیام لە بەهەشتی ڕازاوەی کوردایەتیدا چاوو دڵە گەورەکەی شاوەیسی کوردستان بەم بەرهەمە دەگەشێتەوە. لە لاپەڕە ۱٤۷-۱٤۸ و ۲٦٥-۲٦٦ و ۳٤۲-۳٤٤ی کتێبی ((مێژوو))دا بەرز بەرهەمە نایابەکانی شاوەیسم نرخاندووە.

(98) N.A., F.O., 371/170438, Nofication issued by the National Council of Revolutionary Command, P.1.

(*) ((بنۆڕە: پاشکۆی ژمارە (۹). ع- زەنگەنە).

ب- ((لەبەر ڕۆشنایی ئارەزووی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشدا بۆ نەهێشتنی خێرای ئاسەواری ئەو سیاسەتە جیاوازکارییەی ڕژێمی ڕەشی قاسم لەگەڵ هاوولاتییە کوردەکاندا پەیڕەوی دەکرد، شۆڕش لە لای خۆیەوە دەستپێشکەریی کرد لە وەستاندنی شەڕدا لە باکوورو ئەو بەندییە سیاسییە کوردانەی ئازاد کرد کە لە لایەن قاسمەوە حوکم درابوون، گشت ئەو کاربەدەستو فەرمانبەرو کرێکارانەش، کە لە لایەن دەسەلاتدارە زۆردارەکانی قاسمی (دابەشکەر)ەوە[99] فەسڵ کرابوون، گێڕدرانەوە سەر کارەکانی خۆیان بۆ ئەوەی لەگەڵ برا (عەرەبەکانیاندا - ك. م.) لە بوواری پێکەوەنانی کۆمەڵگایەکی شۆڕشگێڕدا بەشداربن.

سەربیاری ئەوانە حوکمەتی شۆڕشگێڕ هەموو هەنگاوێکی حازمو خێرای نا بۆ نەهێشتنی ئەو ئابلۆقە ئابوورییەی قاسمی (دابەشکەر) بەسەر ناوچەکانی باکووردا دایسەپاندبوو تا بەو جۆرە ژیانی ئابووری بگەشێتەوەو گشت هاوولاتیان ئاسودە بژین))[100].

ج- ((شۆڕش پەلەی بوو ئەو هاوبڕواییەی نێوان عەرەبو کورد، کە ڕژێمی تاوانباری قاسمی (دابەشکەر) خستبوویە مەترسییەوە، بگێڕێتەوە دۆخەکەی جارانی، بۆیەکا وەفدێکی شەعبیی، کە لەم زاتانە- سەید شێخ محەمەد ڕەزا شەبیبی و حسەین جەمیل و فایەق سامەڕائیو فەیسەڵ حەبیب خەیزەرانو دکتۆر عەبدولعەزیز دووریو زەید ئەحمەد عوسمان پێکهاتبوو[101](*)، نارد بۆ گفتوگۆ

---

(99) شایانی باسە لە هەر شوێنێکدا ناوی عەبدولکەریم قاسم هاتووە ئەو وشەی دابەشکەرە بەو جۆرە خراوەتەوە نێوان دوو کەوانی گەورەوە.

(100) N.A., F.O., 371/170438, Notification issued by the National Council of Revolutionary Command, P.1.

(101) هەر هەموویان نیشتمانپەروەر بوونو باش لە سروشتی بەعس تێگەیشتبوون و هەر یەکەیان بە شێوازێك حەزی دەکرد کێشەی کورد ئاشتییانە چارەسەر بکرێت.

(*) ((زەید ئەحمەد عوسمان (١٩٢٤-١٩٧٨): یەکێك بوو لە کەسایەتییە کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری و سیاسییەکانی شاری هەولێر، لە خانەوادەیەکی ئایینی کۆن و ناسراوی ئەو شارەیە، لە ساڵی ١٩٢٤دا هەر لەو شارەدا لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی و ئامادەیی لەوێ تەواو کردووە، دواتر چۆتە قاهیرە تا لەوێ لە کۆلێژی مافی سەر بە زانکۆی مەلیك فوئاد بخوێنێ، بەڵام نەیتوانیوە خوێندن لەوێ تەواو

زەید ئەحمەد عوسمان

(دیاریی: ئیحسان موفتی)

بكات، بۆیە گەڕاوەتەوە ئێراق و چووەتە كۆلێژی ماف لە بەغدا، لە ساڵی ١٩٥٨دا وەكو نوێنەری هەولێر هەڵبژێردراوە، نوێنەری ئێراقیش بووە لە حوكمەتی فیدراڵی هاشمی لەنێوان ئێراق و ئوردون دا، دوای ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ بۆتە ركابەر، دوای كودەتای ١٩٦٨ چۆتە پاڵ شۆڕشی ئەیلول، لە ١٧ی ئەیلوولی ١٩٧٨دا كۆچی دوایی كردووە، لە گۆڕستانی خانەوادەكەیان لە باداوە نێژراوە.

زەید ئەحمەد عوسمان پیاوێكی لیبراڵی بووەو بڕوای بە دیموكراسییەت هەبووە، حەزی بە ڕژێمەكانی ڕۆژئاوا كردووە، لە سەردەمی شۆڕشی ئەیلوولدا جێی متمانەی شۆڕش بووەو بەردەوام بەشداری لەو شاندانە كردووە كە ویستوویانە سەركردایەتی شۆڕش و حكومەت بەیەك بگەیەنن.

د.كەمال مەزهەر، پێی وایە هەردوو كتێبی: (المجاهد الكردي أمين بروسك ولجنة فلسطين الدولية) و (نضال الأكراد، القاهرة، ١٩٤٦) كە بە ئیمزای (محەمەد شێرزاد) و بەزمانی عەرەبی بڵاوكراونەتەوە، ئەوە هی (زەید ئەحمەد عوسمان)ن، بەتایبەتی ئەو كتێبەی دواییان، لای مێژوونووسان بە سەرچاوەیەكی باشی مێژووی هاوچەرخ دادەنرێت—ع.زەنگەنە))

لەگەڵ نوێنەرانی مستەفا بارزانیو پارتەکەیداو دەربڕینی هەستی پێویستی بەردەوامبوونی پەیوەندی لەگەڵیاندا بۆ بەرپاکردنی ئاشتییەکی هەمیشەیی لە ناوچەکانی باکووداو پتەوکردنی پەیوەندییە مێژووییەکانی عەرەب و کورد و جێبەجێکردنی ئاواتە نەتەوەییەکانی کورد))... ((لەگەڵ ئەو ڕاستیەشدا کە مستەفا بارزانیو دەستەو دایەرەکەی مافی ئەوەیان نییە نوێنەری گشت کورد بنو لەگەڵ ئەو ڕاستیەش کە بارزانییەکان یەکێك بوون لەو لایەنانەی بە هەموو توانایانەوە پشتی حوکمی فرە دیکتاتۆریی قاسمیان گرتو لە کوشتارە خوێناوییە ترسناکەکانی موسڵو کەرکووك یاریدەیان دا و پشتی سیاسەتی تاوانباری کۆمۆنیستەکانی ناو وڵاتیان گرت کە دژ بە بەرژەوەندیی گەلو ئاواتەکانی لە بواری ئازادیو دیموکراسیدا بوو، وێڕای ڕێبازیی دەرەبەگییانو پەیوەندییان بە ئیمپریالیزمو کۆنەپەرستانو زایۆنیزمەوەو هەڵوێستو تاوانەکانیان دەرحەق هاووڵاتییە کوردەکانی دیکە))، ئینجا لەگەڵ هەموو ئەوانەیشدا ((بڕوای حوکمەتی شۆڕش بە یەکیەتیو هاوچارەنووسیی عەرەبو کورد روونو ئاشکرا لەوەدا خۆی نواند کە ئاسانکاریی بۆ نوێنەرانی کورد کرد تاوەکو لە وەفدە فەرمیو کۆمەڵایەتییەکاندا بەشداربن کە دەرسی کاروبارەکانی یەکیەتیی ناوچە عەرەبییەکانیان دەکردو بەو جۆرە مەودا بۆ کورد ڕەخسێنرا تا لە نزیکەوە ئاگاداری ئامادەکاریو ئەنجامەکانی گفتوگۆکانی (پرۆژەی —ك. م.) یەکیەتیی فیدراڵیی نێوان میسر و سووریا و عیراق بن))[102].

د– بەو جۆرە بەیاننامەی ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) بە ڕاستو چەپدا باسی دڵفراوانیو دڵسۆزیو لێبووردەییو خۆشەویستیی خۆی بەرانبەر کورد دەکات، بە ڕاستو چەپیشدا باسی سپڵەییو بێ وەفاییو بێگانەپەرستیی شۆڕشی ئەیلوول دەکاتو دوایی لە بیستو سێ خاڵدا ژمارەیەك بەڵگە وەك نموونە بۆ نیازپاکی خۆیو سپڵەیی کورد عەرز دەکات هی وەك ((پەنادانی هەموو ئەو کۆمۆنیستو پیاوکوژانەی لەدەست دادگا مەدەنیو سەربازییەکان هەڵهاتوونو

---

(102) N.A., F.O., 371/170438, Notification issued by the National Council of Revolutionary Command, PP.1-2.

نایانداتەوە دەست بەرپرسە عیراقییەکان))و ((پشکنینی ئۆتومبیل لەسەر ڕێگە سەرەکییەکانو زەوت کردنو بە تالآن بردنی ماڵو موڵکی خەڵکی)) و ((هێرش بردنە سەر بنکە پۆلیسییە کەلاکانو بەدیل گرتنو زەوت کردنی چەکەکانیان، وێڕای هێرش بردنە سەر بنکە پۆلیسییەکانو تالآن کردنیان))و ((بە نیازی تەگەرە خستنە بەر چالاکییەکانی دەزگاکانی میریو دواخستنی کاری هاووڵاتیان هێڵی تەلەفۆنەکانی نێوان شارو قەزاکان دەبڕن))و ((دەستڕێژ لە هێزە چەکدارەکانی (میری- ک. م.) دەکەن)) و ((هاووڵاتیان دەفڕێنن، وەك فڕاندنی قایمقامی مێرگەسۆرو سێ کەس لە ئەندامانی حەرەسی قەومی لە ناوچەی مەخموورو پێنجی دیکەیان لە ناوچەی ئاڵتون کۆپریو پێنجی دیکەشیان لە ناوچەی عەین دبس)) و ((هێرشی سێ سەد کەس لە یاخیگەرانو کۆمۆنیستەکان لە ڕۆژی پێنجی مایسی ساڵی ١٩٦٣دا بۆ سەر گوندی ئیبن ناسرو زەوت کردنی چەكو پارەو پووڵو ئازاردانی دانیشتووانی ئاشتیخوازی ئەو گوندە))و ((دەسڕێژی ڕۆژی چواردەی مایسی ساڵی ١٩٦٣ی جیابوونەوەخوازان بۆ سەر ئەو هێزانەی سوپا کە لە دەزگای ئەلکتریکی نیشتمانی دبس هێرشی هەردووك شەلاتی جەبار جەباریو عادل عیزەتو پتر لە سێ سەد شەلاتیی دیکە بۆ سەر ناوچەی قەرە حەسەنو تالآنکردنی چەکی دانیشتووانیو کشانەوەیان بەرەو گوندی تەکییەی جەباری، هەموویشیان لە دەستەو دایەرەی بارزانی بوون)) و ((هێرشی ڕۆژی چواری حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ی جیابوونەوەخوازانو کۆمۆنیستە هەڵهاتووەکان بۆ سەر سوارەی سەلاحەددین[103](*) و شەڕ لە نێوانیاندا پتر لە پێنج سەعاتی خایاندو بە

(103) میری بە ناوی سەلاحەددینی ئەیوبییەوە ناوی ((سوارەی سەلاحەددین*))ی لەو کوردانە نابوو کە دژی شۆڕشی ئەیلوول هاریکاریی سوپاو پۆلیسیان دەکرد.

(*)((چەکداری هۆزە عەرەبەکانی نزیك سنووری کوردستانیش، کە حکوومەت بۆ دژایەتی بزووتنەوەی کورد چەکداری کردبوون، پێیان دەگوترا (فرسان خالد)، بەبیرمە لەناوەڕاستی شەستەکان چەند لۆرییەك لەو چەکدارانە بەناو شاری هەولێردا دەسوڕانەوەو هاواریان دەکرد:(ئەحنەل بەدوو ---- وێنەل عەدوو)، هەر ئەوسابوو ئەوانە زۆر گوندی کوردیان تالآن کردبوو، هەتا ئەم ساڵانەی دواییش، کە خەڵکی دەشتی هەولێر باسی ئەو ساڵانەیان دەگێڕایەوە بە(ساڵی فەرهوود) ناویان دەهێنا، دیارە

کشانەوەی جیابوونەوەخوازان، کە شازدە کەسیان لێ زامدارو هەژدەیان لێ بەدیل گیرا، کۆتایی هات، هەرچی سوارەکانیشە شێخ سامی عابید غەزالەی سەرەك هۆزی سلێڤانییان لێ کوژرا)) و ((ڕۆژی بیستو هەشتی مایسی ساڵی ١٩٦٣ کوردەکان هێرشیان هێنایە سەر گوندی زەلکە لە ناوچەی مەیدانو شێخ نوری زەلکەیان کوشتو گوندەکەیان سووتاند لەسەر ئەوەی شێخ نوری قایل نەبوو هەریکارییان لەگەڵ بکات، دانیشتووانی گوندەکەش ناچار بوون پەنا بەرنە بەر پۆستی پۆلیسی مەیدان)) و ((ڕۆژی پێنجی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ جیابوونەوەخوازان دەسرێژیان لەو پۆستانە کرد کە لە شاخی قەرەچۆك تاقیبی ئەو کۆمۆنیستو چڵکاوخۆرو جیابوونەوەخوازانەیان دەکرد کە سەرقاڵی پڕۆپاگەندە بوونو حەرەسە قەومییەکانیان کوشت)) و ((عومەر مستەفای جیابونەوەخواز، کە بە عومەر دەبابە ناسراوە، مەکتەبی پارێزەر کەمال محی الدینی لە کۆیسنجەق کردۆتە دادگەو بڕیاری نایاسایی دژی بێتاوانان دەر دەکات)) و ((دەسرێژی تاوانباران لە هیلیۆکۆپتەرێك، کە بە ئاسمانی چەمچەماڵدا دەفڕیو پێکانی لاقی فڕۆکەوانەکەی)) و ((جیابوونەوەخوازە خۆفرۆشەکان، کە لە خانەقین دادگایەکی بەرەڵلایان دامەزراندووە، بڕیاری لە سێدارەدانی چوار هاوولاتیی بێ تاوانی دەرکردووە، بڕیارەکەش بە سەریاندا جێبەجێ کراوە)) و ((ڕۆژی شەشی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ جیابوونەوەخوازان پەلاماری قافڵەیەکی تەجهیزاتیان لە بنکەی پۆلیسی ئەزمڕ داو شەڕێکی قورسی چەند سەعاتی قەوما)) و ((هەروەها ڕۆژی هەشتی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ لە ناوچەی سپیلك هێرشیان کردە سەر قافڵەیەکی ئەو سەربازانەی بۆ حەوانەوە دەچوونو موقەدەمی شەهید

چەکدارە کوردەکانیش لەناو خەڵکدا پێیان دەگوترا: جاش یان جاش پۆلیس، هی عەرەبەکانیش پێیان دەگوترا جاشی عەرەب، بۆ زیاتر پشت ڕاستکردنەوەی ئەم بۆچوونانەم تەلەفۆنم بۆ (معتاز حەیدەری)ی موڵکدارێکی ئەوسای ناوچەکە کرد، ئەویش گووتی: لەبارەی جاشە کوردەکانەوە خەڵك دەیانگوت: لەبرسان و لەترسان کاکە مەبنە فورسان، بەلآم ئەوەی بەبیرم مابێت دەقی شیعرەکە ئاوەهابووە: لەبرسان و لەترسان خەڵك هەمووی بوونە فورسان ــ ع. زەنگەنە)).

عەباس کەمال‌و سێ سەرباز کوژران‌و بیست‌و سێ نایب زابت‌و سەربازی دیکە بریندار کران‌و ئاگریان لە چوار ئۆتۆمبیلی سوپایی بەردا))[104].

هـ- دوا بەدوای نمایشی بیست‌و سێ خاڵە پڕ لە ((تاوانەکانی)) کورد بەیاننامەکەی ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) بێ کەم‌و زۆر دەڵێت: ((ئەمانەی گوتمانن شتێکی کەمن لەو ڕووداوە تاوانکاری‌و چەتەگەرییانەی جیابوونەوەخوازەکان لە ڕۆژانی وتووێژدا کردوویانن، وێڕای کارە نایاساییەکانیان لە بواری هاندانی سەربازو پۆلیسە کوردەکانی ناو ڕیزەکانی سوپاو پۆلیس بۆ ئەوەی بە چەکەکانیانەوە هەڵبێن)).

لەبەر ئەمانەو گەلێك هۆی دیکەی وەك ئەمانە ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بڕیاری دا لە ئیمڕۆوە ناوچەکانی نیشتمان لە پاشماوەی بارزانییەکان‌و پیاوەکانیان پاك بکاتەوە، هەروەها بڕیاریشی دا هەموو ناوچەکانی باکووری (عێراق- ك. م.) ناوچەی بزووتنەوەی سەربازیی بن)). بەڵام خوا هەڵناگرێت بەخشندەیی بێ ئەندازەو سنگ فراوانیی بێ سنووری ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) بە زەقی خۆی لەو مۆڵەتە بیست‌و چوار سەعاتیەدا نوواند کە دابوویە شۆڕشگێڕانی کورد بۆ ئەوەی بە چەکەکانیانەوە خۆیان بدەن بە دەستەوە !![105].

و- دوای ئەم هەموو درۆو دەلەسانە نۆرەی جەنابی عەلی سالح سەعدی دێت کە دەڵێن گوایە بە ڕەگەز کوردە، ئەمیش ماوەی پتر لە دوو سەعات تۆمەتەکانی ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) دووپات دەکاتەوەو هێرشێکی زۆر دەکاتە سەر بارزانی‌و تاڵەبانی چونکە هەردووکیان وەك دەفەرمووێت، لە یەك کاتدا گوایە داردەستی دەرەبەگان و کۆنەپەرستان‌و ئیمپریالسیەکان‌و کۆمۆنیستەکان‌و زایۆنیستەکانن‌و هەر بەو جۆرە شێوازەیش وەڵامی گشت پرسیارەکانی ڕۆژنامەنووس‌و هەواڵنێرەکان دەداتەوە[106] (بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ٨-٩)، هەموو

---

(104) N.A., F.O., 371/170438, Notification issued by the National Council of Revolutionary Command, PP.2-6.

(105) Ibid, P.7.

(106) Ibid, PP. 8-12.

ئەمانەیش گومان لەوەدا ناهێڵن کە کورد بە درێژایی مێژووی نوێو هاوچەرخی خۆی تووشی دوژمنێکی هەزار رووی وەك بەعس نەهاتووە، ئەوەی ئەرکی سەر شانی سەرکردایەتیی شۆڕشی ئەیلوولی هێندەی دیکە سەختو دژوارتر کردو ناچاری کرد پەنا بەرێتەوە بەر چەكو پتر لە جارانیش بایەخ بداتە ڕاگەیاندنو پەیوەندییەکانی بە هێزو وڵاتەکانی دەرەوەی کوردستان.

هەرچی وەڵامی تۆمەتەکانی ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) و جێگری سەرەك وەزیرانو وەزیری ئیرشاد عەلی سالح سەعدییە لەو یادداشتە پازدە لاپەڕەییەی جەلال تالەبانیدا دەخوێنینەوە کە بە ناونیشانی ((پرسی کوردو بەعس لە عیراق)) بە زوبانی عەرەبی لە فایلی ژمارە (١٧٠٤٤٧/٣٧١)ی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیدا هەڵگیراوە. یادداشتەکە لە سیو نۆ خاڵی سەرەکی پێکهاتووەو دوا خاڵی بە شێوازێکی قووڵ رووی ڕاستەقینەی ڕژێمی بەعسی بەم جۆرە نیشان داوە:

((٣٩– لە بارودۆخێکی وای پڕ لە پیلانو هەڵخەڵەتاندنو درێژدادڕیو غەشو تەڵەکەبازیدا، بەعس رووی ڕاستەقینەی نیازەکانی خۆی دەربڕیی، ڕۆژی ١٠ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ ئینزارێکی دایە هێزە چەکدارەکانی کورد، کە چەکەکانیان بەدەستەوە بدەن، ئەگینا حوکمەت بانگی جەنگی تەفروتونا کردنیان دژ دەدات))[107].

دوو لاپەڕەی دواتری ئەو یادداشتە بۆ پوختەیەکی ناوەرۆکی تەرخان کراوە، ((کارە سەلبییەکانی (بەعس– ك. م.) لە ڕۆژانی وتووێژدا)) ناوونیشانی دوا بەشی ئەو پوختەیەیەو ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((ب– کارە سەلبییەکانی (بەعس– ك. م.) ڕۆژانی وتووێژ:

١– جێبەجێ نەکردنی یاسای بەخشینی گشتی (قانون العفو العام) بۆ بەشداربووانی شۆڕشی (کورد– ك. م.).

٢– لانەبردنی بڕیاری حەجزی پارەو پووڵی بەشدارانی شۆڕشی (کورد– ك. م.).

(107) N.A., F.O., 371/170447, Kurdish Question and Ba,atheists in Iraq, P.14.

٣- ئازادنەکردنی سێ هەزار بەندکراوی (کورد- ك. م.) کە لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی قاسمەوە، وێڕای ئەوانی دیکە[108](*)، لە بەندیخانەکاندان.
٤- گشت ئەفسەرانی کورد، لە ڕۆژانی وتووێژدا، لە سوپا دوور خرانەوە.
٥- دەست کێشانەوەی زۆربەی هەرە زۆری فەرمانبەرە کارگێڕییەکانی کورد لەکار بە شێوازێکی تایبەت.
٦- دانانەوەی ئابلۆقەی ئابووریی لەسەر (کوردستان- ك. م.) بە شێوازێکی خراپتر لە جاران.
٧- دەستکردنەوەی (حوکمەت- ك. م.) بە بزووتنەوە سەربازییەکانی لە نزیك ئەو ناوچانەوەی هێزە کوردییەکانیان کۆبۆتەوە.
٨- ئەو فەرمانڕەوا کارگێڕیانەی دژ بە کوردن، هی وەك بەدرەدین عەلیی موتەسەریفی هەولێرو زەعیم سدیق مستەفا کە خودی عەمماش دەربارەی گوتی تاوانبارێکی ترسناکەو پێویستە لەسەر گشت کارەکانی دادگایی بکرێت، نەگۆڕدران بە فەرمانڕەوای دیکە بەو جۆرەی (کورد- ك. م.) داوای گۆڕینیانی کردبوو.
٩- ڕۆژانی کۆنگرەی کۆیسنجەق فەوجی مەغاویری ئەو ناوچەیە کەوتە شەڕ فرۆشتن بە دانیشتووانی و دەستی کردە سووتاندنی گوندەکانی ئەو ناوە.
١٠- تاوەکو ئێستا هیچ هەنگاوێك بۆ لابردنی ئاسەوارە خراپەکانی (ڕژێمی- ك. م.) قاسم نەنراوە. ((بنۆڕە: پاشکۆی ژمارە ١٠ - ع. زەنگەنە))

---

(108) بە داخەوە وێنەی چەند شوێنێکی یادداشتەکە بە باشی دەرنەچوون، لەم بەندی سێیەمەی پوختەکەیدا وشەیەکم بۆ نەخوێندرایەوە.

(*) ((بۆ ئاسانکاری بەردەم خوێنەرو توێژەرانمان، هەروەها بۆ بەرچاوڕوونی سیاسییەکانمان، بەپێویستمان زانی دەقی یاداشتی ئاماژە بۆکراو دووبارە بەڕێنووسی نوێ بنووسینەوەو لەگەڵ پاشکۆی ژمارە (١٠) دایبنێین، سوپاس بۆ هاوکارم (ڕەفیق ساڵح)، کە تایپکردنی یاداشتەکەی خستەئەستۆی خۆی، پێشموایە یاداشتەکەمان بەشێوەیەکی راست و دروست نووسیوەتەوە، دەشتوانم بڵێم هەموو کەلەبەرەکانیمان پڕ کردۆتەوە ـ ع. زەنگەنە)).

١١- فەوجی ئەو جاش پۆلیسانەی قاسم لە خۆفرۆشانی (کورد- ك. م.) دروستی کردبوون تاوەکو ئێستایش بڵاوەیان پێ نەکراوە.

١٢- بەردەوام بوون لەسەر هەڵخەتاندنو درێژدادڕیو تەڵەکەبازیی بە درێژایی چوار مانگی رابردوو[109].

شایانی باسە ئەو فایلەی یادداشتەکەی تاڵەبانیی تێدا هەڵگیراوە یەکێکە لە فایلە گەورەکانی ئەو رۆژگارەی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی دەربارەی پرسی کورد، بەڵگەنامەکانی لە رۆژی بیستی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣وە دەست پێ دەکەن تاوەکو بیستو حەوتی تەمموزی هەمان ساڵو گەلێك بابەتی گرنگیان تێدایە. بە وێنە بەڵگەنامەی بەر لە یادداشتەکەی تاڵەبانی نامەیەکی نهێنیی (رۆدریك پارکێس)ی باڵوێزی بەریتانی لە عەممان هەڵگیراوە کە رۆژی دەی تەموزی ساڵی ١٩٦٣ ناردوویە بۆ (ر. س. کراوفۆرد) لە بەشی رۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی لە لەندەن دەربارەی ئەوەی حسەینی پاشای ئوردون رۆژی هەشتی تەمموز داوای کردووە بۆ کۆشکو بۆ ماوەی دوو سەعات گفتوگۆیان دەربارەی کێشەی کوردی عیراق کردووە[110].

بەو جۆرە رۆژ بە رۆژ بارودۆخی بەعسییەکان لە کوردستان روو لە لێژی دەکات، تەنانەت وەزعەکە دەگاتە ئەو رادەیەی رۆژی نۆی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ (سێر رۆجەر ئێلێن) لەناو چالاکییەکانی ((باندە کوردییەکان))[111] لە دەوروبەری کەرکوك داوا لە وەزارەتی هەندەرانی وڵاتەکەی دەکات رێگەی بدەنێ:

((أ- یان ژنو منداڵی بەریتانییەکان لە کەرکوکەوە بگوێزنەوە بەغدا، یا تەنانەت

ب- هەر هەموو بەریتانییەکانی دەوروبەری کەرکوك[112] بگوێزرێنەوە))[113].

---

(109) N.A., F.O., 371/170447, Kurdish Question and Ba'atheists in Iraq, P.15.

(110)Ibid, Confidential, From: Roderick Parkes, British Embassy, Amman, July 10, 1963, To: R. S. Crawford, Foreign Office, London, S.W.1

(111) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:. ((The Kurdish bands)).

(112) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((A- To arrange evacuation to Baghdad of British wives and families, or even.
B- To withdraw all British personnel from Kirkuk neighborhood)).

لەگەڵ هەموو نوشوستییەکانیو ناوزڕانی و ئابرووچوونیدا، چ لە ناوەوەو چ لە دەرەوەی وڵات، ئینجا ڕژێمی بەعس لە دوژمنکارییەکانی خۆی دژی کورد نەکەوت، کار گەیشت بەوەی دەیان هەزار منداڵو ئافرەتو پیرێژنو پیرەمێردی کورد پەرتەوازەو سەرگەردان بنو گەلێکیان ناچار بن پەنا بەرنە بەر خاکی وڵاتە دراوسێکان. ئەمەیش بە روونی لە ناوەرۆکی ژمارەیەك لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانیی حوکمەتی بەریتانیی ئەو ڕۆژگارەدا ڕەنگی داوەتەوە. ڕۆژی بیستو هەشتی ئابی ساڵی ١٩٦٣ باڵوێزخانەی بەریتانیی لە ئەنقەرە، لەندەنی لەوە ئاگادار کردۆتەوە کە دەوروبەری هەشت سەد بارزانی، بە خۆیانو خاوو خێزانو چەکەکانیانەوە، لەژێر فشاری سوپای عیراقیدا، پەنایان هێناوەتە بەر ناوچەی هەکاری[114] لە ناو خاکی تورکیاداو ((دوای ئەوەی سەربازە تورکەکان پیاوەکانیان چەك کردووە هەموویان ڕاگوێزاونەتە کامپێکی تایبەتی)). پاش هەشت ڕۆژ بەو بۆنەیەوە ئێرکینی (Mr. Erkin) وەزیری هەندەرانی تورکیا لەبەر دەمی ((ئەنجوومەنیی نیشتمانیی گەورە))ی وڵاتەکەیدا ڕایگەیاندووە کە بەهۆی هێرشی سوپای عیراقەوە ((شەپۆلی هەڵهاتن لە ناو کوردی عیراقدا دەستی پێکردووە)).

ئێرکین لە گوتەکەی خۆیدا، بەپێی نامە نهێنییەکەی باڵوێزی بەریتانیی لە ئەنقەرە، ئاماژەی بۆ ئەم خاڵە گرنگەی لای خوارەوەی کردووە:

((٣- بەر لەوە میستەر ئێرکین دیسانەوە ئەو دەنگوباوەی بە درۆخستەوە کە کۆمۆنیستەکان دەربارەی ئەوەی گوایە حوکمەتەکەی چالاکانە (دژی کورد- ك. م.) یاریدەی حوکمەتی عیراق دەداتو گوایە تەنانەت بۆمبی ناپاڵمیش دەداتە عیراقییەکان))[115].

---

(113) N.A., F.O., 371/170438, Confidential From: Baghdad, To:. Foreign Office, Cypher OTP, Sir Roger Allen, No. 613, Priority Confidential.

(114) **هەکاری**: یەکێکە لە ناوچە هەرە سەختەکانی کوردستانو هەر لەبەر ئەوەیش لەتورکیا بۆتە یەکێك لە بنکە سەرەکییەکانی ((پارتی کرێکارانی کوردستان)).

(115) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish Revolt, Conflict With army, Inward Saving Telegram From: Ankara, To:. Foreign Office, R. September 6, 1963.

بەڵگەنامەی دواتری ناو هەمان فایل دیسانەوە بۆ بابەتی ئەو پەنابەرانە تەرخان کراوەو زانیاریی زۆرترو گرنگتری دەربارەیان تێدایە. ڕۆژی پێنجی ئەیلوولی هەمان ساڵ باڵوێزی بەریتانی لە ئەنقەرە بروسکەیەك دەنێرێت بۆ وەزارەتی هەندەرانی وڵاتەکەی و تێیدا دەڵێت:

((ڕۆژی چواری ئەیلوول ئیسماعیل ئێرەز (Ismail Erez)ی کارمەندی وەزارەتی هەندەرانی تورکیا پێی ڕاگەیاندم ئەو پەنابەرە کوردانەی (هاتوونەتە ناو خاکی تورکیاوە– ك. م.) بارزانیی نین، بەڵکو سەر بە هۆزی دیکەی کوردی سەر سنووری تورکیان، زۆربەشیان پیرەمێردو ژنو منداڵن و دەڵێن پیاوەکانیان شان بەشانی بارزانی خەبات دەکەن[116]. ئێرەز گوتی ئەو ناوی تەواوی ئەو هۆزە پەنابەرانە نازانێت، بەڵام بەپێی ڕۆژنامە تورکییەکان نەستووریو ڕێکانین، ژمارەیشیان نەك هەشت سەد کەس بەڵکو خۆی لە هەزارو دوو سەد کەس دەدات، چاوەڕوانیش دەکرێت شەپۆلی کوردە هەڵهاتووەکانی (عیراقی– ك. م.) ڕوو لە بەرزبوونەوە بکات))[117].

ئەو هەواڵە لەسەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامە تورکییەکانیش ڕەنگی داوەتەوە، ڕۆژی بیستو دووی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ باڵوێزخانەی بەریتانیی لە ئەنقەرەوە بە نامەیەکی تایبەتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە پوختەی ناوەڕۆکی بابەتەکانی ڕۆژنامە تورکییەکان دەربارەی پەناهەندەکانی کورد بەم جۆرەی لای خوارەوە ئاگادار دەکات:

((٢– دوێنێ ڕۆژنامەکانی (تورکیا– ك. م.) ڕایانگەیاند کە کۆمەڵێك پەناهەندەی (نوێی کوردی عیراق– ك. م.) کە ژمارەیان هەزار کەسێك دەبێتو زۆربەیان ژنو منداڵن ڕۆژی بیستی تەشرینی دووەم ڕاگوێزراونەتەوە ماردین بۆ ئەوەی ئاودیوی عیراق بکرێنەوە، دەڵێن ئەم پەناهندانە لە هۆزەکەی کەلحێی سەر بە میرین.

---

(116) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: ((fighting with Barzani)).

(117) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish Revolt, Conflict With army, From: British Embassy, Ankara, Department, Foreign Office, London, S.W.1.

٣- بەپێی هەواڵەکان لە ڕۆژی هەژدەی تەشرینی یەکەمەوە ڕەوانەکردنەوەی پەناهەندە (کوردە- ك. م.) عێراقییەکان دەستی پێ کردووە.

وێنەی بۆ باڵوێزخانەکانی بەریتانیا لە بەغداو دیمەشق و تاران))[118].

بەو جۆرە، بەر لە دەی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ بە ماوەیەکی زۆر، ڕژێمی بەعس خۆی ئامادە دەکرد یا ئەوەتا سەر بە سەرکردایەتیی شۆڕشی ئەیلوول شۆڕ بکات و بە جۆرێك بەچەند مافێکی سەرەتایی گەلێك کەمتر لە خودموختارییەکی رووکەش قایل بێت، یا ئامادە بێ بۆ شەڕی تەفروتوونا کردنی کوردی عێراق، ئەوەی هەموو ڕۆژێك هێندەی دیکە چارەی ڕژێمەکەیانی لای هەرە میانڕەوو دونیادیدە دڵسۆزەکانی عێراق ڕەشتر دەکرد، لە دوو توێی بەڵگەنامە

(118) Ibid, From: British Embassy, Ankara, October 22, 1963, To: Central Department, Foreign Office, London, S.W.1.

نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا توێژەر زۆر بە ئاسانی هەستی پێ دەکات. بە وێنە عەلی حەیدەر سلێمان[119](*) یەکێك لەوانە بووە کە مۆنرۆی کارمەندی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا تەنها دوو ڕۆژ بەر لە بەیاننامەکەی دەی حوزەیرانی

---

(119) عەلی حەیدەر کوڕی سلێمان بەگی ڕەواندزییە، کە بە سیلاحشۆر ناسرا بوو، لە نەوەی میری ڕەواندزە(*)، یەکێك بوو لەو حەفتاو نۆ کوردەی لەسەر ڕاپەڕینی مایسی ساڵی ١٩٤١ گیران، چەند جارێك بووەتە نوێنەری هەولێر لە پەرلەمانی عیراقیداو چەند جارێکیش بووە وەزیر، ساڵی ١٩٢٩ باشترین کتێبی لە سەر مێژووی ئەورووپا بۆ پۆلی سێی ناوەندی دانا.

(*) ((**عەلی حەیدەر سلێمان** (١٩٠٥-١٩٩١): لەبەشێك لەو پەراوێزەی د. کەمال کە وا ئاماژەی بۆ عەلی حەیدەر کردووە بەگومان بووم گوایە (**لەنەوەی میری ڕەواندز**) بووبێ، چونکە ئەوەندەی من ئاگادارم و پێشم وایە (**پاشا گەورە**)ی ڕەواندز وەچەی لەپاش بەجێ نەماوە، بۆیە بەتەما بووم ئەو دارشتنەی د.کەمال بگۆڕم و بیکەمە (**لەخانەوادە یان بنەماڵە، یان ماڵباتی میری ڕەواندزە**)، ئەوەبوو دواتر پەیوەندیم بە مامۆستا (**فەخری سیلاح شۆر**)ەوە کرد کە هەندێ زانیاریی نووسراوو وێنەیەکی ناوبراوی بۆ هێنام، لەنووسینەکەدا دەزانین عەلی حەیدەر لە ١٩٠٥/٣/٤دا لەڕەواندز لەدایك بووە، ڕەچەلەکی دەچێتەوە سەر میرەکانی سۆران کە ئەوانیش دەچنەوە سەر عەشیرەتی ڕاوەندی، کە سەلاحەدینی ئەیوبیش یەکێك بووە لەوان. عەلی حەیدەر سەرەتای ژیانی زۆربەی لەبەغدا و مووسڵ و حەڵەب و دێرلزووری سووریە بەسەر بردووە، هەندێ لە قۆناغەکانی خوێندنیشی لەو شوێنانەدا تەواوکردووە، ئەوەندەش کە خۆم لەسەرچاوەکان بەبیرم مابێ، لەساڵی ١٩٢٥-١٩٢٦دا، کە قوتابخانەی لەڕەواندز تەواوکردووە، حوسێن حوزنی موکریانی لەگۆڤاری (**زاری کرمانجی**)دا هەواڵی چوونی بۆ بەیروت بەمەبەستی تەواوکردنی خوێندن ڕاگەیاندووەو پێشبینی لێهاتوویی و دوارۆژی کردووە.

عەلی حەیدەر لەساڵی ١٩٣٠دا ژنی هێناوە، کوڕو کچێکی هەبووە، کوڕەکەی ناوی (**عامل**)و کچەکەشی ناوی (**عاملە**) بوو. لەژیانی وەزیفی خۆیدا پلە بەپلە سەرکەوتووە تا دواتر پۆستی چەند وەزارەتێکی وەرگرتووە، لەدوای شۆڕشی چواردەی تەممووزیش جێی متمانەی دەسەڵات و شۆڕش بووە، چەند جارێك کراوەتە باڵیۆزی عیراق، دواتر لەناوەڕاستی شەستەکان ڕۆڵێکی گرنگی لەدانووستانی نێوان حکوومەت و شۆڕشی کورد بینیوە.

ئەوەی شایانی باسیشە لەساڵی ٢٠٠٢دا قوتابییەك، کە پێدەچێ عەرەب بووبێ، بەناوی (**محمود شكحان الدليمي**) بەناونیشانی (**علي حيدر سليمان، نشاطة الثقافي و دوره السياسي في العراق حتى عام ١٩٦٨**) نامەیەکی ماستەری لەسەر ناوبراو پێشکەش بە زانکۆی بەغدا کردووە، ئای کە بۆ تۆمارکردنی مێژووی خۆمان زۆر بێ خەمین..! وادیارە هەمیشە دەبێ خەڵك بۆمانی بنووسێتەوە... ـ ع. زەنگەنە))

((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) چەند جارێك لەو نامە دووروودرێژە سێ لاپەڕەییەی خۆیدا کە ناردوویە بۆ د. ل. ن. گودچایلد لە بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیی دەربارەی پرسی کورد، باسی هەوڵە دڵسۆزەکانی کردووەو سەرئەنجام وەك خۆی بە خودی باڵوێزی بەریتانیی گوتووە هێند وەڕس بووە لە فرتوفێڵی بەعسییەکان کە لەو لیژنەیەی ڕژێم ناوی لێ نابوو لیژنەی واسیتەی نێوان بەغداو سەرکردایەتیی شۆڕشی ئەیلوول دەست هەڵبگرێت[120].

هەمان بەڵگەنامە، بە هەمان دەستوور، باسی هەڵوێستی بابە عەلیی شێخ مەحموود و محەمەد سەعید خەفاف دەکات، ئەوانیش گەلێك سکاڵای خۆیان لای ئینگلیزەکان کردووە[121] (**بڕوانە: پاشکۆی ژمارە١٧**).

لەو بارودۆخە ناسك و سەختەدا دیاردەیەکی ئاسایی بوو ڕەهبەرانی کورد بێوچان هەوڵ بدەن بۆ ئەوەی سەرنجی گشت لایەنە کاریگەرە عیراقیو عەرەبو ئەوروپاییو ئەمەریکاییەکان بۆ ئەو کردارە ناهەموارانەی بەعس ڕابکێشن. دیتنی موشیر عەبدولحەکیم عامیر لە سەرەتادا، ئینجا دیتنی خودی جەمال عەبدولناصر، لە لایەن تاڵەبانییەوە، یەکێکە لەو پەیوەندییە بایەخدارانەی ئەو ڕۆژگارەی سەرکردایەتیی شۆڕشی ئەیلوول، شایانی باسە ڕۆژنامەی ((الاخبار))ی قاهیری بە تایبەتی ئاماژەی بۆ ئەو دوو دیدەنییەی تاڵەبانی کردووە[122].

خۆئامادە کردنی گشت چینو دەستەو توێژەکانی کوردەواریی بۆ بەرەنگاربوونەوەی هێرشی بەرفراوانی ڕژێمی بەعس بۆ سەر کوردستان بە شێوازێکی تایبەتیی سەرنجی دیپلۆماسییە بەریتانییەکانی ڕاکێشاوە چونکە لەو بووارەدا کار گەیشتووە بەوەی کوردەکان تەنانەت بە قووڵی دەرسی تاکتیكو شێوازی شەڕی پارتیزانیی یۆگۆسلاڤییەکان دژی نازییەکان بکەنو کتێبی تایبەتیی لەسەر بخوێننەوە[123].

---

(120) N.A., F.O., 371/170438, From: R.W. Monro, British Embassy, Baghdad, NO. 10114/98/63, June 8, 1963, To: D.L.N. Goodchild Esq. Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., P.1.

(121) Ibid, PP.1,3.

(122) Ibid, P.1.

(123) Ibid, P.2.

باباعەلی شێخ مەحموود

(دیاریی: شێخ مەحموودی شێخ کاوە)

مۆنرۆ لە نۆیەم خاڵی راپۆرتەکەیدا دەڵێت ((وێنەی ئەم نامەیەم ناردووە بۆ هەر یەك (لە باڵوێزخانەکانمان– ك. م.) لە ئەنقەرەو بێروتو قاهیرەو دیمەشقو تارانو واشنتۆنو مۆسکۆ))[124].

دیپلۆماسییە بەریتانییەکان لە عیراق بەر لەوەیش چەند جارێکی دیکە لە نامە نهێنییەکانی خۆیاندا ئاماژەیان بۆ بایەخپێدانی سەرکردایەتیی شۆڕشی ئەیلوول بە راکێشانی سەرنجی رای گشتیی جیهانی بۆ پرسی نەتەوەکەیان کردووە. ئەم نامە نۆ خاڵییەی لای خوارەوەی کە هەمان (مۆنرۆ) لەبەغداوە دیسانەوە ناردوویە بۆ (گودچایلد) لە لەندەن، بایەخی زۆری هەیە بۆ روونکردنەوەی هەمان بابەت:

(124) Ibid, P.3.

((نهێنی،
ژماره ١٠١١٣/٣١/٦٣،
باڵوێزخانەی بەریتانی،
بەغدا،
٥ی مارتی ١٩٦٣.
خۆشەویستم گودچایلد.

١- لە درێژەی نامەی رۆژی بیستو شەشی شوباتمدا پێتان رادەگەیەنم کە نوێترین هەواڵی پرسی کورد ئەوەیە: سەرەتا وا پێدەچوو گفتوگۆ دەربارەی باش بڕوات بەرێوە، بەڵام ئێستا، ئەگەر پچڕاندنی یەکجارەکی نەبێت، گەیشتۆتە ئاستی وەستان.

٢- چەند رۆژێك لەمەوبەر تاڵەبانی بە هەواڵنێری رۆیتەری راگەیاند کە لەگەڵ فوئاد عارفدا پێکڕا جەمال عەبدولناصریان لە قاهیرە بە تەنها بینیوەو هەستیان بەوە کردووە کە عەبدولناصر لە کێشەی کورد گەیشتووە. ئەوەی کورد دەیانەوێت ئۆتۆنۆمییەکی ناوچەییە لە چوارچێوەی عیراقدا کە مافی بەڕێوەبردنی کاروباری خوێندنو ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووریو کارگێڕیی ناوخۆیان بۆ مسۆگەر بکات بە رابەریی یەك سەرۆكو یەك سیاسەتی دەرەوە، لەگەڵ سوپایەکی نیشتمانی و یەك هێزی پۆلیسدا کە هی کوردو عەرەب بن. بەپێی قسەی خودی تاڵەبانی، کوردستان دەیەوێت بۆ عیراق وەك ئیسکۆتلەندە وابێت بۆ بەریتانیا، گووتیشی کورد داوای بەشێکی تایبەتیی لە داهاتی نەوت نەکردووە، بەڵام لە بواری ئابووریدا پەیڕەوکردنی هەڵوێستێکی یەکسانیی مەبەستە.

٣- کە رۆژی بیستو هەشتی شوبات تاڵەبانیو (شەوکەت- ك. م.) عەقراویم[*] دی ئەوان هیچیان دەربارەی وتووێژ (لەگەڵ حوکمەتی عیراقدا- ك. م.)، یا بوونی تەگەرەیەك لە رێگەیدا نەگووت، بەڵام ورەی هەردووکیان بەرز بوو، گووتیشیان نوێنەرانی کورد بۆ وتووێژ تەمسیلی هەموو کوردستان دەکەن چونکە، وەك گووتیان، بەر لە

---

[*] ((ماوەیەك لە دەستەی یەکەمی خاوەنی ئیمتیازو نووسەرانی رۆژنامەی (التاخی - برایی)بووە کە یەکەم ژمارەی لە ١٩٦٧/٤/٢٩دا دەرچووە- ع. زەنگەنە)).

ئیبراهیم ئەحمەد (١٩١٤-٢٠٠٠)

هەمزە عەبدوللا (١٩١٤- ١٢/١٣ /١٢/١٩٩٨)(*)

شۆڕش بە ماوەیەکی کورت لەگەڵ ئەو هێزە کوردییانەدا ڕێککەوتبووین کە بەر لەوە هاریکاریی قاسمیان دەکرد، بەو جۆرەیش وەفدی وتووێژی کورد نوێنەری سەرجەمی هێزە کوردەکان و (پارتی دیموکراتی کوردستان) و لایەنگرانی جارانی قاسمە.

٤- دەربارەی دەسەڵاتی شیوعی لەکوردستاندا، چ تاڵەبانی و چ عەقراوی، گوتیان سەرەتای شەستەکان هێزی کۆمۆنیستەکان (لە ناو پارتیدا- ک. م.) تێکشکێنرا، دوای ئەوەی مەلا مستەفا ژمارەیەکیانی لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزب دوور خستەوە، لەوانە هەمزە عەبدوڵڵا و ساڵح حەیدەری و نەژادی ئەحمەدی عەزیز ئاغاو خەسرەو تۆفیق[125] و حەمید عوسمان. بەر لەوە لە بواری هەوڵی دوورخستنەوەی کوردپەروەرە ڕەسەنەکاندا مەلا مستەفا مەیلی دایە کۆمۆنیستەکان و گەلێك لەو کوردانەی

(*) ((لە چاپی یەکەمدا کۆچیی دوایی هەمزە عەبدوڵڵامان لە ١٩٩٩/١٢/١٣ نووسی بوو، لێرەدا د.جەمشید حەیدەری ئاوەهای بۆ ڕاست کردووینەوەتەوە - ع. زەنگەنە)).

(125) خوالێخۆشبوو خەسرەوی تۆفیق ئەفەندیی ئاغا فەتحوڵڵا، یەکێك بوو لە برادەرە هەرە نزیکەکانم، ساڵی ١٩٧٤ سەنگەری شۆڕش لە ناوپردان بەیەکەوە کۆی کردینەوە، کوردێکی خوێندەوارو ڕەسەن و چاونەترس بوو، بە ئاگاداریی خۆم لە سەرەمەرگیشدا عەوداڵی هەواڵی یەکڕیزیی کورد بوو، پشتی بە خاتوو شەهبال ماجید مستەفای هاوسەری زۆر قایم بوو.

((تەجمید))(126)(*) کرد کە کۆمۆنیست نەبوون، لەوانە ئیبراهیم ئەحمەدی سکرتێری گشتیی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) و جەلال تاڵەبانی خۆی. کوردی عیراق لەم دواییانەدا لەسەر بە کۆمۆنیزمەوە گۆڕدران بۆ نەتەوەپەرستی رووت، ئەوان حەز دەکەن ڕۆژئاوا پشتی ئاواتەکانیان بگرێت.

---

(126) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: "frozen".

(*) ((ئالێرەدا (ڕاپۆرتنووس)، وەکو هەندێ لە کادیرانی حیزبەکە خۆی، کەوتۆتە هەڵەیەکی زۆر زەق و گەورەوە، دوو ڕووداوی ناو مێژووی "پارتی" تێکەڵ و پێکەڵ کردووە. یەکەمیان لابردنی "برایم ئەحمەد"ە وەکو سکرتێری گشتی ئەوسای پارتی دیموکراتی یەکگرتووی کوردستان بووە، کە ئەم ڕووداوە لەکانوونی دووەمی ساڵی ١٩٥٩دا بووە، هەر لەگەڵ ئەویشدا ئەندامیەتی "تاڵەبانی" هەڵپەسێردراوە، واتە (تەجمید) کراوە، تا لێرەدا ئەو هەڵپەساردنە دەقۆزمەوەو لەسەر زاری "ممتاز حەیدەری" ئەو ڕووداوەی ناو حیزبەکانی ئەوساتان بۆ دەگێڕمەوە، ناوبراو دەڵێ: ئەوسا ئێمە لەیەکێتی لاوانی دیموکراتی کوردستان بووین، لەلایەن مامۆستا کەمال عەبدولقادر نەشئەتەوە، کە ئەوسا مەسئوولی من بوو لەپارتی، پێمان ڕاگەیەنرابوو کە مام جەلال، پێشموایە ئەوسا ناوە نهێنییەکەی "شۆڕش"بوو، تەجمید کراوە. بەڕێکەوت یەکێتی لاوانی دیموکراتی عیراقی بۆ سەردانی بارەگای یەکێتی لاوانی دیموکراتی کوردستانیان دەکرد. مام جەلال و شێخ لەتیف و یەك دوو کەسی دیکەمان لەگەڵ بوو، لەناو مەراسیمەکەدا لەبارەگای لاوان، کە لەنزیك چایخانەی سەید مەجید بەرزنجی بەرانبەر دائیرەی کارەبا بوو، مام جەلال دەیویست لەکۆبوونەوەکەدا چەند قسەیەك بکات، ئەوەبوو منیش پێیم گووت: بەپێی بڕیاری حیزب تۆ (تەجمید) کراوی، بۆیە لەو کۆبوونەوە حەقی قسەکردنت نییە. ئەویش بەگیانێکی حیزبییانە قەبولی کردو گووتیشی باشە قسە ناکەم!).

(ئەو چەند دێڕەی سەرەوەم، کە لە سلێمانی بوو، لەبەردەنگی تەلەفۆنی مۆبایل نووسیوەتەوە).

هەرچی دوور خستنەوەی پێنج کەسەکەی دیکەیە ئەوە لە کۆتایی حوزەیرانی ساڵی ١٩٥٩دا بووە، ئەوەبوو لە کۆبوونەوەی هەندێ لە کادیرە پێشکەوتووەکانی پارتی، بەسەرۆکایەتی مەلا مستەفا، بڕیاری دوور خستنەوەی ئەو کەسانە دراوە، ڕۆژنامەی (خەبات)و بارەگاکەیان، کە ئەوسا هەر بارەگای ڕۆژنامەی (خەبات) بووە، لێ سەندراوەتەوەو برایم ئەحمەد و جەلال تاڵەبانی گەڕاونەتەوە ناو حیزب، ئەوەی شایانی باسە ئەوسا لەکاتی ئەو ڕووداوانە برایم ئەحمەد لەگەڵ وەفدێکی عیراق لەوڵاتانی باکووری ئەفەریقا بووە، هەموو ئەو پرسانەیشم لەم بابەتەدا باس کردووە کە بەناوونیشانی (دادگاییکردنی خەبات) لەژمارە (٢،٣،٤)ی گۆڤاری (ڕۆژنامەڤانی)ی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان لەساڵی ٢٠٠١دا بڵاوکراونەتەوە ـ ع. زەنگەنە)).

سالح حەیدەری

حەمید عوسمان

ئەگەر بێتو ڕۆژئاوا دۆستی کوردی عیراق بێت ئەوا جارێکی دیکە دەرفەت بۆ کۆمۆنیزم هەڵناکەوێت لە کوردستاندا سەر بەرز بکاتەوە. هەرچۆن بێت کورد زۆر پێویستییان بە یاریدە هەیە، لە هەر کوێیەکەوە بێت، ئەگەر پێویست بکات ئامادەن هاریکاریی شەیتان بکەن بۆ ئەوەی بە ئامانجەکانیان بگەن. خۆ ئەگەر ڕۆژئاوا یاریدەیان نەدات ئەوساکە ئەوان درێژە بە خەباتی خۆیان دەدەن لەگەڵ یاریدەی (لایەنی دیکە)[127]. پێویست ناکات تورکیاو ئێران مەترسییان (لە شۆڕشی کورد– ک. م.) هەبێت، چونکە کوردی عیراق تەنها بۆ خۆیان بیر لە ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی عیراقدا دەکەنەوە، پێویستە ئەوانیش حەز بکەن ئەوەمان بۆ جێبەجێ ببێت. خۆ ئەگەر هاتو کارەکان بە ڕێگەیەکی چەوتدا بڕان بەڕێوە[128] ئەوساکە بێگومان کوردستان دەبێتە کۆریایەکی باکوور ڕۆژهەڵات

(127) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

If the west did not help them would continue the struggle with help from ((other)).

(128) دیارە مەبەست هەڵوێستی تورکیاو ئێرانو سووریاو تایبەت وڵاتە ڕۆژئاواییەکانە.

خەسرۆ تەوفیق

نەژاد ئەحمەد عەزیز ئاغا

بەرلینێکی یا کوبایەکی دیکە. بەلام ئەگەر دژانی کۆمۆنیست یاریدەی کورد بدەن ئەوا بەو کارەیان بۆ ماوەی پەنجا سالّی داهاتوو کۆمۆنیزم لە باکووری (عیراق– ک. م.) بنبڕ دەبێت. ئەمە دەرفەتێکی لەبارە بۆ ڕۆژئاوا هەلّکەوتووە بۆ ئەوەی پەیوەندیی بە کوردەوە چاك بکاتو بەو جۆرە وەرچەرخانێکی مێژوویی بێتە کایەوە.

ئەوان (واتا تالّەبانیو عەقراوی– ک. م.) ئەوساکە داوایان لێ کردم بە تەحدید پێیان بلّێم سیاسەتی حوکمەتی خاوەن شکۆ لەگەلّ کوردی عیراقدا چۆن بوو، ئایا لەگەلّیان بوو یا لە دژیان بوو، یا بێلایەن بوو ؟. ئەوان وەلّامێکی ڕوونو بێ پێچو پەنایان ویست، وەلّامێکی دوور لە زوبانی ڕازاوەی دیپلۆماسی(129)، هەروەها ویستیان ئەوەیش بزانن ئایا ئێمە دەتوانین ئێرانو تورکیا قایل بکەین کە هیچ کارێکی دوژمنانە دژی بزووتنەوەی خودموختاریو بێوەیی کوردی عیراق

(129) لە دەقی بەلّگەنامەکەدا وا هاتووە:

((by working to reforce the partnership of all counrtrymen))

ئەنجام نەدەن‌و ئایا دەتوانین، ئەگەر لە توانادا بێت، نفوزی خۆمان لەگەڵ حوکمەتی عیراقدا بەکار بهێنین بۆ گەیشتن بە چارەسەرێکی عادیلانەی کێشەی کورد. گووتیشیان هەر یاریدەیەکی مەعنەوی یا مادیی کورد بدەن بە دڵخۆشی وەردەگیرێت. ڕۆژئاوا دەتوانێت سەد دەرسەد لەوە دڵنیا بێت کە کوردی عیراق کۆمۆنیست نەبوون. (تاڵەبانی گووتی– ك. م.) من بۆ بەریتانییەکان باسی سیاسەتی دەستێوەرنەدانی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە کاروباری ناوخۆی یەکدیدام کرد، بەڵام ئەوان، دیار بوو، بەو قسانەی من قایل نەبوون. لە کۆتایی دیدەنییەکەدا تاڵەبانی بە گاڵتەوە گووتی: قاسم ئێمە (واتا بەریتانییەکان– ك. م.)ی ناچار کرد پێنج هەزار پاوەن بدەینە کورد، بەڵام کوا ئەو پارەیەی ئێستاکە ئێمە موحتاجی پوولێکین ؟.

لە بیست‌و هەشتی شوباتەوە باروذۆخەکە روو لە خراپ بوون دەکات. تاڵەبانی گەڕاوەتەوە باکوور‌و بەپێی ڕاپۆرتەکان گوتوویەتی ئامادەیە بچێتەوە بەغدا ئەگەر مەلا مستەفا فەرمانی ئەوەی بداتێ. ڕۆژی شەممە، ڕێککەوتی دووی مارت (ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) بەیاننامەیەکی دەرکرد کە تێیدا سووربوونیانی دەربڕیوە لەسەر (نەهێشتنی هیچ پاشماوەیەکی ڕژێمی بێزراوی قاسم... لە ڕێگەی کارکردنەوە بۆ داسەپاندنی هاوبەشیی لەنێو گشت هاوولاتیاندا.. بۆ مسۆگەرکردنی مافەکانی برا کوردەکانمان... بۆ بنیاتنانەوەی وڵات... بۆ دامەزراندنی حوکمەت لەسەر بناغەی یەکسانی‌و بەرژەوەندیی کۆمەلایەتی... بۆ مسۆگەرکردنی یاساو نیزام... هتد)[130]. ڕاستە هەموو ئەمانە دیاردەی قێزەونن، بەلام ئاواتی هەمووان ئەوەیە گوێبیستی ڕاگەیاندنی هەواڵی مۆرکردنی ڕێککەوتننامەیەك بن.

ئێمە تاوەکو ئێستا نەمانزانیوە ئەو خاڵانە چین کە بوونەتە کۆسپ لەبەر دەم وتووێژدا. دەنگوباوێك هەیە کە نوێنەرانی جاف[131] و زێباری (ئەوانەی هاریکارییان

(130) شایانی باسە ئەو خاڵە یەك لەدوای یەکانە بەو جۆرە لە دەقی بەڵگەنامەکەدا هاتووە.

(131) دیاردەیەکی ئاسابیە لە هەڵو مەرجی وەك کوردستاندا لە نێو سەرکردەی هۆزەکاندا بیروبۆچوونی جیاواز دروست ببێت، ئەگەر بەو گەزەیش هۆزی گەورەی جاف بپێوین دەڵێین گوڵاڵە

لەگەڵ بزووتنەوەکەی بارزانیدا نەکرد) هاتوونەتە بەغدا، لەوانەیە حوکمەت بەوە قایل نەبوویێت کە مەلا مستەفا وتوویژ بە ناوی سەرجەمی کوردستانەوە بکات.

وەزیری هەندەرانی عیراق بە جێگری باڵوێزی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکای گوتووە: کورد داوای ئۆتۆنۆمیی تەواو دەکەن، بەڵام بێ ئەوەی پێمان بڵێن ئەوان مەبەستیان لەو قسەیە چییە. (بەپێی قسەی ئەو– ک. م.) حوکمەت حەز دەکات خودموختارییەکی کارگێڕیو ڕووناکبیریو ژمارەیەکی عادیل ئەندام لە وەزارەتداو لە حوکمەتی ناوەندیدا بداتە کورد، چونکە ئەوان ناتوانن لەوە پتریان بدەنێ لە ترسی ئەوەی نەبا کەمینەکانی دیکەی وەك شیعەو تەنانەت گاورەکانیش داخوازیی وەك ئەوانەی ئەوان داوا بکەن. وەزیر گوتیشی وا پێ ناچێت بارودۆخەکەی ئێستا باش بێت.

بیستومانە چۆن ئەو ئەفسەرانەی پشتگیریی ڕژێمی قاسمیان دەکرد سووکایەتییان بە کورد دەکرد، بیستووشمانە پاکسازییەکی زۆر لە ڕیزەکانی فڕۆکەوانەکاندا دەکرێت هەرچەندە لەبەر دووریی بەئاسانی دەستمان بە بنکە فڕۆکەوانییەکاندا ناگات تاوەکو لە نزیکەوە بزانین شتی وا دوای شۆڕش ڕووی داوە یا ڕووی نەداوە، بەڵام هەرچۆن بێت لەوە ناکات وەزعی حوکمەت زۆر باش بێت.

ئیمزا

ر. دەبلیو. مۆنرۆ)).[132]

سوورەکەی ئەحمەد موختار جافو جوانڕۆکانو دوکتۆر ئەکرەم جافو ئاڵاکانی کوردستانو وێنە ڕازاوەکانی ماڵی بەهێ خانی حامید بەگی جاف کە بە تەمەنی نەوەت ساڵییەوە بە سەروپێچی لاری ڕەسەنی کوردەوارییەوە نەك هەموو ڕۆژ شەقامەکانی لەندەن تەی دەکات، بەڵکو بەر لە زۆربەی گەنجەکان ئامادەی گشت ئاهەنگو کۆڕو خۆنیشاندانەکانی کوردی ئەم ولاتە دەبێت، ئەمانەیش چەند نموونەیەکی کەمی دەیانو دەیان نموونەی دیکەی وەك خۆیانن.

(132) N.A., F.O., 371/170434, Confidential From: R.W. Monro, British Embassy, Baghdad, No. 10113/31/63, March 5, 1963, To: D.L.N. Goodchild, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

لە هەمان فایلدا وێنەی دوو ڕۆژنامەی لەندەنی هەڵگیراون، کە هەردووکیان بە گومانەوە باسی هەڵوێستی ڕژێمی بەعس دەکەن بەرانبەر پرسی کوردی عیراق لەو ڕۆژگارە ناسکەدا، یەکەمیان ڕۆژنامەی ((دەیلی تێلێگراف))ە کە ڕۆژی یازدەی مارتی ١٩٦٣ لە زاری ئاژانسی ڕۆیتەرەوە وتارێکی بەم ناونیشانەوە بڵاو کردۆتەوە ((کورد مافە نەتەوەییەکانیان پێ درا- بەپێی ئیدیعای عیراق))[133]. لە وتارەکەیدا ((دەیلی تێلێگراف)) تەنها لە زاری ڕۆیتەرو ئێزگەی بەغداوە دەدوێت و نەخشەیەکی باکووری عیراقیشی چاپ کردووە.

وتاری دووەمیان هی ڕۆژنامەی ((گاردیان))ـە، کە ئەویش لەهەمان یازدەی مارتدا وتارێکی درێژی بەم ناوونیشانەوە بڵاوکردۆتەوە: ((کوردستان لە عیراقدا))[*] ناوی نووسەرەکەی لەسەر نییە، بۆیەکا دەبێ بەڕاو بۆچوونی ڕۆژنامەکە دابنرێ. ((گاردیان))یش وەك ((دەیلی تێلێگراف)) دوای ئەوەی باسی بەیاننامەکەی ((ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)) دەکات ئینجا دەڵێت:

((ڕاپۆرتەکان بە روونی بۆمان دەرناخەن ئەم عەرزە چی دەگەیێنێت، یا هیچ نەبێت ئەو کوردەی ڕاپەڕیوە پێی قایلە. جەنەڕاڵ بارزانیی ڕابەریان قایل نییە بەو گفتە غامیزانەی ڕەهبەرانی نوێی عیراق دەربارەی (مافەکانی)[134] کورد دوای ئەوەی هاتنە سەر حوکم دایان. گفتوگۆکانی بەغدا لە نێوان نوێنەرانی جەنەراڵ بارزانیو حوکمەتی عیراقیدا گەیشتە لێواری ڕووخان[135] تا وەفدێکی باڵای میری گەیشتە بارەگای جەنەراڵ بارزانی لە شاخەکاندا. ئایا کوردەکان پتر لە خودموختاریی کارگێڕییان دەوێت، یاخود داخوازیی دیکەیشیان هەیە، هی وەك بەشێك لە داهاتی نەوت بە سەرپەرشتیی خۆیان، تەنانەت کشانەوەی هێزە عیراقییەکان لە ناوچە کوردییەکان تاوەکو هێزی کوردییان تێ بچێت.

---

(133) Ibid, Kurds Given "Notional Rights" –Iraq Claim, "Dialy Telegraph", 11 March, 1963.

(*) Ibid ((Kurdstan in Iraq)), ((The Gurdian)), 11 March, 1963.

(134) لە دەقی وتارەکەی ((گاردیان))دا وشەی مافەکان ((rights)) بەو جۆرە خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی بچوکەوە.

(135) لە دەقی وتارەکەدا وا هاتووە: ((verge of breaking)).

ئەمە بۆ خۆی کارێکە هیچ حوکمەتێکی عیراقی بەر لەم حوکمەتە نەیکردووە. لەوانەیە کارێکی وا پێویستی بەدەست تێوەردانی ڕەهبەرێکی یان ئەرەبیزم هەبێت[136]. زۆریشی نەبرد دوای ئەوەی وەفدی وتووێژی کورد گەیشتە بەغدا هەتا لەگەڵ وەفدی عیراقدا پێکڕا فڕین بۆ قاهیرە بۆ بەشداریکردنی ئاهەنگەکانی یادی دامەزراندنی کۆماری عەرەبیی یەکگرتوو. لەوێ هەردووك لا سەرۆك عەبدولناصریان بینی، دەشڵێن هەردووك لا پشتگیرییکردنی ئەویان مەبەست بوو، نەبا دوایی هێرش بکرێتە سەر ڕێککەوتننامەکە، وەك ڕێککەوتننامەیەکی دژ بە خاکی عەرەب. تەنها ئەو عەرەبانەیش دەتوانن هەنگاوێکی لەو جۆرە بنێن کە هیچ گومانێك لە دڵسۆزییان ناکرێت. ئەمەیش خاڵێکە لەو خاڵانەی لە لایەن ئیسرائیلەوە ناخرێتە پشت گوێ.

تەنانەت ئەگەر هەردووك لا (میریو کورد– ك. م.) ڕێك بکەون ئینجا پێمان وا نییە ئیتر هەموو شت دەبڕێتەوە، هەرگیز پەیوەندیی نێوان کوردو عەرەبی عیراق لە ڕۆژانی دوای شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨ باشتر نەبووە، بەڵام ئەوە تەنها لە ماوەی سێ ساڵدا تێك نەچوو. گریمان ڕێککەوتنەکە سەری گرت، بەڵام ئەو کێشانەی لێی چاوەڕوان دەکرێن دوور نییە لەخۆی ئاڵۆزتر بن نەك تەنها لە چوارچێوەی عیراقدا، بەڵکو لەنێو دراوسێکانی عیراقیشدا. تەنانەت ئەوە کۆمپانیای نەوتی عیراقیش دەگرێتەوە کە زۆربەی بیرە بەرهەمهێنەرەکانی کەوتوونەتە ناو خاکی کوردەوارییەوە، زۆریش ئاڵۆزو ستەمە لەگەڵ دوو دەسەڵاتدا کار بکەیت، تەجروبەی ئەو کۆمپانیایە لەگەڵ حوکمەتەکەی جەنەراڵ قاسمدا زۆر تاڵ بوو.

کورد لە سووریاو ئێران و تورکیا، ژمارەیەکی کەمیشیان لە یەکیەتی سۆڤیەت هەن. ئەوان بەگشتی دوای تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهان تووشی خەیبەت هاتوون، چونکە ئاواتەکانیان لە بواری دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی

---

(136) مەبەستی جەمال عەبدولناصرە.

شایانی باسە بەعسییەکان جەمال عەبدولناصریان خۆش نەدەویست، هەرگیز ئەوە لەیاد ناکەم کە ئەیلوولی ساڵی ١٩٧٠ عەبدولناصر کۆچی دوایی کرد چۆن بەعسییەکان بە تێڵا بەربوونە گیانی ئەو قوتابییانەی کە ویستیان پرسەیەکی ڕەش بە قاپیی دەرەوەی کۆلیجی ئادابدا هەڵبواسن‌و چۆن پارچە قوماشەکەیان دڕاند.

کوردستان نەهاتنە دی. بە هەر حاڵ کورد، وەك یەکێك لەو کەمینە نەتەوەییە بایەخدارانەی لە لایەن بێگانەوە حوکم دەکرێن، هەمیشە گوماندارن و مەیلی شۆڕشیان هەیە. هەڵسوکەوتی فەرمانڕەوایان لەگەڵ کورددا لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی دیکە دەگۆڕدرێت، تورکیا تەنانەت وەك دەستەیەکی جیاواز دان بە بوونیشیاندا نانێت.

ئێستا وا پێدەچێت یەکێك لە شۆڕشەکانی کورد سەرکەوتبێت، دوای هەژدە مانگ لە شەڕ، حوکمەتێکی عەرەب دانی بە مافی ئۆتۆنۆمییاندا ناوە. تەنانەت ئەگەر کوردەکانی دیکەی ئەودیو سنووریش بە چاوی بناغەیەك بۆ دامەزراندنی حوکمەتێکی یەکگرتووی کوردستان سەیری ئەو حوکمەتە ئۆتۆنۆمییەی باکووری عێراق نەکەن خۆ هیچ نەبێت پێویستە بە چاوی نموونەیەك کە دەشێت بۆ ناوچەکانی خۆیان لاسایی بکەنەوە.

هەرچۆن بێت ئەوانەی تاوەکو ئێستا گووتمانن لایەنی تیۆریی (نەزەریی) بابەتەکەن، تایبەت سەبارەت بە ئەگەری بەرەنگاربوونەوەی فەرمانڕەوا نوێکانی عێراق لەگەڵ مەترسیی (شەڕدا– ك. م.) کە لە ڕاستیدا لەوانەیە شەڕێکی کاولکاریی بێت و لەوانەیشە ببێتە هۆی کەوتنی حوکمەت. ئەوان شایانی پیرۆزبایین بۆ ئەو ئازایەتی و دووربینییەی لە مامەڵەکردنی کێشەکەدا پەیڕەویان کرد، خۆ ئەگەر هاتو چارەسەرکردنی کێشەکە نەبووە هۆی مسۆگەرکردنی پێکەوە ژیانی برایانەی عەرەب و کورد لەژێر سایەی یەك دەوڵەتی عێراقیدا، ئەوا هەر هیچ نەبێت هەنگاوێکی هیوابەخشی چاکترە وەك لە بەردەوامبوونی شەڕ))[137].

لێرەدا پرسیارێکی ڕەوا دێتە پێشەوە: تۆ بڵێی فەرمانڕەوایانی بەعسی ئەوساو دوای ئەوانیش ئەم جۆرە لێکدانەوە قووڵانەی وەك ئەمەی ڕۆژنامەی ((گاردیان))یان خوێندبێتەوە ؟، پێم وایە ئەگەر خوێندبێشیانەوە کەڵکیان لێی وەرنەگرتووە، ئەگینا نەدەبوونە هۆی ئەو هەموو نەهامەتییانەی گەلانی عێراق تووشیان هاتوون !.

---

(137) N.A., F.O., 371/170434, Kurdistan in Iraq ?, -"The Gurdian", 11 March, 1963.

سەرجەمی ئاڵوگۆڕە یەك لە دوای یەکەکانی ئەو ڕۆژگارەی عیراق ئاڵۆزبوونی گێروگرفتە زۆرەکانی ڕژێمی بەعس دەخەنە روو، ئەو ڕاستییەی دیسانەوەو بە روونی ئەوە نیشان دەدەن چۆن ڕژێمی بەعسی هەوڵی دەدا بە بزگورکی پینەو پەڕۆ دەلاقەکانی جەستەی ڕژێمەکەی داپۆشێت. بە وێنە ڕۆژی حەوتی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ سێ وەزیری قورسی سەر بە جەمال عەبدولناصر ئیستیقالە دەدەن- ڕەجەب عەبدولمەجید و ناجی طالب و دوکتۆر محەمەد جەواد ئەلعبوسی[138] کە جێگەیان بە چەند کەسێکی وەك حەمید خەڵخالی[139] بەعسی پڕ دەکەنەوە[140].

ئەو جۆرە کردارانە هێندەی دیکە ناحەزانی ڕژێمی بەعسییان هان دەدا بۆ دارشتنی پلانی قوتار کردنی عیراق ڕۆژێك زووتر لە دەست ئەو ڕژێمە. ڕۆژی بیستی تەشرینی یەکەمی ١٩٦٣ حاکمی سەربازیی گشتیی عیراق فەریق ڕەشید موسڵیح بەیاننامەیەك دەربارەی ((دۆزینەوەی تۆڕێکی سیخوڕی لە عیراق)) ڕادەگەیەنێت کە باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغداو ڕۆژنامە بەریتانییەکان گشت هەواڵەکانی ڕادەگەیێنن‌و وا لە خوارەوە چەند نموونەیەك پێشکەش دەکەین‌و سەرەتا بە دەقی وەرگێڕانی نووسینێکی ڕۆژنامەی ((دەیلی تێلێگراف)) دەست پێ دەکەین:

---

(138) لە ڕێگەی خوالێخۆشبوو مەسعوود محەمەدەوە لە نزیکەوە خوالێخۆشبوو ڕەجەب عەبدولمەجید و ناجی طالب و صوبحی عەبدولحەمیدم ناسی، زوو زوو پێکەوە لە ماڵی ڕەجەب عەبدولمەجید کۆ دەبووینەوە، بەر لەوە دەمزانی ڕەجەب عەبدولمەجید ئەفسەرێکی ئەندازیاری لێهاتوو بووەو یەکەم شانەی نهێنیی ئەفسەرە ئازادیخوازەکانی ناو سوپای عیراقی ئەو دایمەزراندووە، بەڵام تاوەکو لە نزیکەوە نەمناسی هەرگیز نەمدەزانی چەند پیاوێکی کراوەو خوێندەوارو کوردی خۆش دەوێت‌و لە نزیکەوە پەیوەندیی تایبەتیی بە تاڵەبانییەوە هەیەو بڕوای بەوەیە کورد دەبێت دەوڵەتی سەربەخۆی خۆی هەبێت، خوالێخۆشبوو (دایکی محەمەد)ی هاوسەریشی، کە بە ڕاستی شاژن بوو، کوردی فەیلی بوو.

(139) بیرم دێت حەمید خەڵخال لە ناوەندی پەنجاکانی سەدەی ڕابردوودا لە ((دار المعلمین العالیة))دا لەگەڵ ئێمە قوتابی بوو، پێموایە ساڵی ١٩٥٧ زانکۆی تەواو کرد، بەعسییەکی دڵسۆزو بێ وەی بوو.

(140) N.A., F.O., 371/170441, ((The Iraq Times)), Baghdad, October 8, 1963.

((دۆزینەوەی پیلانی سیخوڕانی عیراق،
ڕۆڵی ئەفسەرە دوورخراوەکان،
لە هەواڵنێرمانەوە،
بەغدا،
ڕۆژی یەکشەممە.

حاکمی عەسکەریی گشتیی عیراق فەریق ڕەشید موسڵح ئیمڕۆ (واتا بیستی تەشرینی یەکەمی ١٩٦٣- ك. م.) ڕایگەیاند تۆڕێکی سیخوڕیی دۆزراوەتەوە کە کاریان دەکردو پارەیان دابەش دەکرد دژی کۆماری عیراق‌و گووتی: پیلانگێڕەکان ئەفسەری دوورخراوەی سوپاو (پیاوانی توندڕەوی ڕژێمی) جەنەراڵ قاسمن.

هەمان کات فەریق موسڵیح گووتیشی پیلانگێڕەکان ((پەیوەندییان بە بێگانەو ئیمپریالیستیەکانەوە لە ڕێگەی سنوورەوە هەبوو. لە ڕاگەیاندنەکەیدا فەریق ڕەشید موسڵیح گووتی: سەرجەمی بەشدارانی ئەو پیلانە دەستگیر کراون‌و شەوی پێنج شەممەی داهاتوو دەدرێنە دادگای شۆڕش))[141].

((تایمس))ی لەندەنیش کە لە هەمان فایلدا هەڵگیراوە هەمان هەواڵی بەم جۆرەی لای خوارەوە بڵاو کردۆتەوە:

((لە عیراق ئەفسەرە دوورخراوەکان دەستگیر دەکرێن،
لە هەواڵنێری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستمانەوە،
بێروت،
بیستی تەشرینی یەکەم.

دۆزینەوەی پیلانێکی دیکە دژی حوکمەتی بەعس لە بەغدا ڕاگەیێندرا. بە پێی قسەی حاکمی عەسکەریی گشتیی عیراق فەریق ڕەشید موسڵیح، ژمارەیەك ئەفسەری دوورخراوەی سوپا کە لایەنگری ڕژێمی پێشوون‌و سەر بە دەرەبەگەکانن، دەستگیر کران‌و بەم زووانە دادگایی دەکرێن.

(141) Ibid, ((Iraqi Spy plot Discovered)), -((Daily Telegraph)), 21 October, 1963.

فەریق موسڵیح گووتی پیلانگێڕەکان پارەیان بەشێوەتەوەو لە ڕێگەی سنوورەوە پەیوەندییان بە بێگانەو یاخیگەرانی کوردەوە لە باکووری عیراق کردووە. هەروەها گوتیشی ئەوان دەیانویست (هیلالی خەسیب)[142] دامەزرێنن.

بیرۆکەی هیلالی خەسیب بیرۆکەیەکی کۆنەو ئامانجی سەرەکیی بریتییە لە یەکگرتنی عیراقو سووریاو لوبنانو ئوردون))[143].

لاپەڕەی دواتری هەمان فایل بریتییە لە بروسکەیەکی دوورو درێژی کۆنفرانسە ڕۆژنامەوانییەکەی ڕەشید موسڵح لە ڕۆژی نۆزدەی تەشرینی یەکەمی ١٩٦٣دا، وێڕای گوتەیەکی سەرەك وەزیرانی ئەوسای عیراق ئەحمەد حەسەن بەکر کە دەربارەی هەمان بابەت لە کوت خوێندبوویەوە. لەم بروسکەیەدا ناوی کورد بەم جۆرە هاتووە:

((حاکمی عەسکەریی گشتی گووتیشی: ئێمە بەڵگەی تەواومان بە دەستەوەیە کە ئەندامانی ئەم دەستەیە پەیوەندییان بە یاخیبوونەکەی بارزانییەوە هەبوو، بەڵگەمان بە دەستەوەیە نیشانی دەدەن کە ئەوانە شعوبین و[144] دژی لایەنە عەرەبییەکان کار دەکەنو پیلان دژی کۆماری عیراق دەگێڕن. گشت عیراقییەكو گشت عەرەبێك ئێستا دژی یاخیبوونەکەی بارزانین چونکە ئەو پیاوە پارچە پارچەبوونی عیراقی دەوێت. ئێمە دەمانەوێت ڕای گشتی لەوە دڵنیا بکەین کە لە پیلانەکەدا ژمارەیەك لە ئەفسەری دوورخراوەی ڕژێمی کۆن بە کۆمەڵ بە گوپو دەرەبەگی بەشدارمان دەستگیر کردووە))[145].

---

(142) ((هیلالی خەسیب)) (Fortile Crescent) پرۆژەیەکی سیاسیی بوو کە بەشێك لە نەتەوەپەرستانی عیراقو سووریا باوەڕیان پێی بوو، کردبوویانە دروشمی ڕۆژانەی خەباتی خۆیان لەپێناو یەکگرتنی سووریای گەورەو عیراقدا، بەعسییەکان بە توندی دژی ئەو پرۆژەیە بوون.

(143) N.A., F.O., 371/170441, ((Ex- Officers held in Iraq)), -((The Times)) 21 October, 1963

(144) ((شعوبی)) زاراوێکی کۆنە بە گەلە موسڵمانەکانیان دەگوتو لە سەروو هەمووانیشەوە بە فارس، گوایە ئەو نەتەوانە بە درۆ بوونەتە موسڵمان تا لەو ڕێگەیەوە کنە بکەنو زەفەر بە ئیسلام بەرن، بەعسییەکان زوو زوو ئەو زاراوەیان لە نووسینەکانی خۆیاندا دووپات دەکردەوەو وەك پلارو توانج دژی هەمووان– کوردو فارسو عەجەم و شیوعی و تەنانەت بۆ نیشتمانپەروەری وەك کامیل چادرچیش بەکاریان دەهێنا.

(145) N.A., F.O., 371/170441, Arrests of Spies in Baghdad, Experts of report of statement by Gen. Rashid Muslih, Military Governor- General.

بەڵگەنامەیەکی دیکەی ناو هەمان فایل، لە زاری ئێزگەی لەندەنەوە، بەم جۆرەی لای خوارەوە ناوی دەستگیرکراوەکانی تۆمار کردووە: جەنەڕاڵ محەمەد ڕەشید جەنابیو کۆلۆنێڵ سالح مەهدی سامەڕائیو کۆلۆنێڵ یاسین محەمەد ڕەوفو تۆفیق سویدیو لوئەی تۆفیق سویدیو جەمال بابانو ئەحمەد موختار بابانو جەواد عەبدولهادی چەلەبیو فەریق غازی داغستانیو کۆلۆنێڵ عەلی بەدریو کۆلۆنێڵ محەمەد شێخ لەتیف و دادوەر جەودەت هندیو شێخ عەلی شەعلانو شێخ طالب سوهێلو[146] لیوا ڕوکن شەمسەددین تۆفیق عەزاویو[147] شێخ سالح طەلالو عیسا مەحموود و پارێزەر سدیق عەبدولهادی بەسامو ذەرب قەسسارو جەنەراڵی فرۆکەوان جەسام محەمەد شاهریو صاحیب محەمەد مەلا مەحموود و ژمارەیەکی تر[148]، دووان لە دەستگیرکراوەکان لە ڕۆژگاری پاشاییدا سەرەك وەزیران بوون– تۆفیق سویدیو ئەحمەد موختار بابان، ژمارەیەکیشیان وەزیر بوون هی وەك جەمال بابانو عەبدولهادی چەلەبی، کە ماوەیەکیش سەرۆکی ((ئەنجوومەنی پیران)) (مجلس الاعیان) بوو.

هەرچۆن بێت کورد دەوری لە لاوازکردنی خێرای ڕژێمی بەعسدا کەم نەبوو ، ئەو ڕژێمەی مۆرانە لە هەموو لایەکەوە کنەی دەکرد لە جەستەیداو بە شێوازێکی چاوەڕوان نەکراوو دراماتیکی لە تەمەنی نۆ مانگیدا رووخا.

---

(146) شایانی باسە ژنێکی لوبنانیی هەبوو، سەفییەی کچی کە ئافرەتێکی لێهاتووەو ئێستا ئەندام پەرلەمانە، هاوسەری دوکتۆر بەختیار ئەمینە کە یەکێك بوو لە وەزیرەکانی کابینەکەی ئەیاد عەلاوی.

(147) لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی عەبدولکەریم قاسمدا دوو دادگای سەربازی هەبوو، سەرۆکی یەکەمیان شەمسەددین تۆفیق عەزاوی بوو کە پیاوێکی کۆنەپەرست بوو، کاری ئەو دادگایە دادگاییکردنی پێشکەوتنخوازەکان بوو، دادگای سەربازیی دووەم بە سەرۆکایەتی عەقید ئیبراهیم غەزالی بوو کە تەرخان کرابوو بۆ دادگاییکردنی کۆنەپەرستەکان، دوای کودێتای هەشتی شوباتی ١٩٦٣ ناچار بوو لە ڕێگەی ئێرانەوە بە قاچاغ پەنا بەرێتە بەر یەکیەتی سۆڤیەت، لەوێ لە نزیکەوە ناسیم، بە پێی توانا خزمەتم کرد، خێزانی لە بنەماڵەی محەمەد مەهدی کوبەیە.

(148) N.A., F.O., 371/170441, BBC Mon Testing, Iraq Plot Trail.

کەوتنی کتوپڕی ڕژێمی بەعس
لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی
حوکمەتی بەریتانیادا

دیپلۆماسییە بەریتانییەکان، وەك چاوەڕوان دەکرا، بە وردی دووی گشت هەواڵەکانی کەوتنی یەکەم ڕژێمی فەرمانڕەوایی بەعسو دیاردەو ئەنجامەکانی ئەو کەوتنە کتوپڕە کەوتن، بۆیەکا ژمارەیەکی یەکجار زۆر نامەو بەڵگەنامە و بروسکەی نهێنیی، وێڕای نووسینی ڕۆژنامە و هەواڵنێرەکان، لە فایلەکانی ئەرشیفی نیشتمانیی حوکمەتی بەریتانیادا، دەربارەی ئەو ڕووداوە، هەڵگیراون و ئەمەی لای خوارەوە چەند نموونەیەکی هەڵبژاردەیانن.

باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا، ڕۆژی سیازدەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ ئەم نامە ((پەلەو نهێنی))یەی دەربارەی دوورخستنەوەی عەلی ساڵح سەعدی ناردووە، بۆ وەزارەتی هەندەران لە لەندەن:

((لە بەغداوە،

بۆ وەزارەتی هەندەران،

سێر ڕۆجەر ئەلێن،

ژمارە ١١٧٠،

١٣ی تەشرینی دووەمی ١٩٦٣،

پەلەو نهێنی.

بۆ ئاگاداری وێنەی ئەم نامەیە نێردراوە بۆ هەریەك لە باڵوێزخانەکانمان لە دیمەشق و بێروت و قاهیرە و عەمان و مەدرید.

١- تاوەکو ئێستا حوکمەتی عیراق هەواڵی دوورخستنەوەی عەلی ساڵح سەعدی جێگری سەرەك وەزیرانی بۆ ئیسپانیا ڕانەگەیاندووە، ئەوەی شەوی یازدە لەسەر دوازدەی تەشرینی دووەم ڕووی دا. وا دیارە چوار کەسی دیکە لەگەڵ سەعدیدا دوورخراونەتەوە، یەکێکیان وەزیری کاروباری کۆمەڵایەتییە، وێڕای دوو ئەندامی (ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) کەوا پێ دەچێت

ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر

یەکێکیان سکرتێری ئەو ئەنجومەنە بێت، چوارەمیشیان وەندارییە کە لەم دواییانەدا لە سەرکردایەتیی (حەرەسی قەومی) دوور خرایەوە.

٢- وا دیارە ئەم کۆدێتایە لەلایەن سەرەک کۆمار (عەبدولسەلام عارف- ک. م.) و سەرەک وەزیران (ئەحمەد حەسەن بەکر- ک. م.)ەوە بە پشتگیریی میانڕەوەکان ساز کرابێ. گەرچی بەغدا بە شائیعات تەنراوە، بەڵام تاوەکو ئێستا هێمنە. ئیمڕۆ بەیانی ژمارەیەك فڕۆکە بە نزمی بەسەر بەغدادا فڕین، هەروەها وا دیارە ڕەکیتێك یا بۆمبایەك گیراوەتە وەزارەتی بەرگری))(149).

هەمان ڕۆژ، پاش تەنها سێ سەعاتو سێزدە دەقیقە، باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا بروسکەیەکی دیکە دەربارەی هەمان بابەت دەنێرێت بۆ وەزارەتی هەندەران لە لەندەن کە ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕاوەکەیەتی:

---

(149) N.A., F.O., 371/170441, From: Baghdad, To: Foreign Office, London, Sir Roger Allen, No. 1170, November 13, 1963, Emergency, Immediate.

((له بەغداوە،

بۆ وەزارەتی هەندەران،

سێر ڕۆجەر ئەلێن،

ژمارە ١١٧٤،

١٣ی تەشرینی دووەمی ١٩٦٣،

پەلەو نهێنی.

بۆ ئاگاداری وێنەی ئەم بروسکەیە نێردراوە بۆ هەریەك لە باڵوێزخانەكانمان لە دیمەشق و عەمان و قاهیرە و بێروت.

١- چەند حاڵەتێكی پچووكی تەقە بە چەكی سووكی لێ دەریكەیت، بەغدا هێمنە. قەنناسێك بەرپرسی ئەو هێرشە ئەرزییەی سەعات نۆو چارەك بوو كە لە پەرەگرافی دووی بروسكەی پێشوومدا ئاماژەم بۆی كردبوو، ئەو كەسە دەوروبەری سێ ڕەكێتی گرتۆتە كۆشكی كۆماری و وەزارەتی بەرگری، لەوسایشەوە هیچ جۆرە چالاكییەكی فڕۆكەوانی رووی نەداوە.

٢- ئەو تانكانەی ستۆدیۆكانی ئێزگەی نزیك باڵوێزخانەكەمانیان[150] دەپاراست ئێستە چواردەورەی ناوچەكەیان داوە. سەعات دەو چلوپێنج دەقیقە ئێزگەی بەغدا ڕایگەیاند كە پاش ماوەیەكی كورت سەرەك وەزیران ڕاگەیاندنێك پەخش دەكات، بەڵام پاش تەنها شەش دەقیقە هەموو پەخشی ئێزگە ڕاوەستا، هەرچەندە گوێمان لە دەنگی شەپۆلەكانیەتی.

٣- دەوروبەری سەعات یازدە خۆنیشاندانێكی سێ سەد كەسیی، بە سەركردایەتیی ژمارەیەك لاوی حەرەس قەومی، بەلای باڵوێزخانەكەماندا بەرەو ستۆدیۆكانی ئێزگە ملیان ناو دروشمەكانی بەعس و دروشمە باوەكانی دیكەی وەك ئەوانەی دەربارەی فەلەستینیان دەگوتەوە، جاروباریش هیتافیان دژی حازم جەواد دەكێشا.

٤- لە دوێنێ شەوەوە حەرەسی قەومی بە شەقامەكاندا دەسووڕێنەوە.

---

(150) ستۆدیۆكانی ئێزگەی بەغدا لە كەرخ كەوتوونەتە نزیك بارەگای باڵوێزخانەی بەریتانی لە عیراق و دەنگنێنەرەكانیشی (المرسلات) لە ئەبوغرێب دانراون.

٥- وا دیاره قەدەغە کردنی هاتوچۆ (منع التجول) ئێستا بە تەواوەتی جێبەجێ دەکرێت و هەمووان شەقامەکانیان چۆڵ کردووە، بەڵام بەشێك لە شەقامەکان بەدەست سوپاوەیەو بەشەکەی دیکەشیان بەدەست حەرەسی قەومییەوەن.

٦- بەهۆی وەستانی پێوەندیی تەلەفۆنییەوە ناتوانین پێوەندی بەو بەریتانییانەوە بکەین (کە لە عێراق دەژین- ك. م.) بەڵام لەبەر گەلێك هۆ دڵنیاین لەوەی کەسیان لە ماڵ دەرناچن و هەموویان بێوەین))[151].

باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا، هەمان ڕۆژی سیازدەی تەشرینی یەکەم، ئەم بروسکە سەیرە دەنێرێت بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن:

((١- سەعات دوازدەو دەقیقەیەك ئێزگەی بەغدا بەیاننامەیەکی بەناوی سەرەك وەزیران ئەحمەد حەسەن بەکرەوە بڵاوکردەوە، کە تێیدا دەڵێت یەکیەتی ڕیزەکانی حیزبی (بەعس- ك. م.) تەواو تێکشکێنرا، بە ملیۆنەها لە کۆمەڵانی خەڵك پشتگیریی سەرکردایەتیی نوێ دەکەنو داوای ڕیشەکێش کردنی کۆمۆنیزم و ئیمپریالیزم دەکەن.

٢- وەزیری بەرگری سالح مەهدی عەمماش، بەناوی ئەحمەد حەسەن بەکرەوە، بەیاننامەکەی خوێندەوە))[152].

دوا دوو بەڵگەنامەی هەمان فایل، کە ڕۆژی نۆزدەی تەشرینی دووەمی هەمان ساڵ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی ناردوونی بۆ باڵوێزی بەریتانی لە تاران، بایەخیان یەکجار زۆرە بۆ لێکدانەوەی دوورخستنەوەی عەلی سالح سەعدی و هەڵسەنگاندنی ڕژێمی فەرمانڕەوایی بەعس، چونکە خودی وەزیر داوا لە باڵوێز دەکات نەسیحەتی محەمەد ڕەزا شای ئێران بکات دوورەپەرێز بێت لە ئاڵوگۆڕەکانی عێراق و دەست نەخاتە ڕووداوەکانی و بەو

---

(151) N.A., F.O., 371/170441, From: Baghdad, To: Foreign Office, London, Sir Roger Allen, No. 1174, November 13, 1963, Emergency, Confidential.
(152) Ibid, From: Baghdad Embassy, To: Foreign Office, London, Sir Roger Allen, No. 1176, November 13, 1963, Confidential.

بۆنەیەشەوە وەزیر ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە یەکیەتی سۆڤیەتیش ((جارێکا لە دوورەوە)) چاودێری وەزعی عیراق دەکات[153].

نەتەوەپەرستە عەرەبەکانی سەر بە جەمال عەبدولناصرو ژمارەیەکی زۆر کەم لە بەعسییە میانڕەوەکان و ژمارەیەکی لەوانیش کەمتر کەسایەتیی بێلایەن بوونە فەرمانڕەوای نوێی عیراق کە لەناو بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیادا پوختەیەك دەربارەی هەر یەکێکیان هەیە، لەگەڵ بایەخ پێدانێکی تایبەتی بە فرتوفێڵەکانی ساڵح مەهدی عەمماش کە سەرەتا بەو دەست پێ دەکەین.

((لە باڵوێزخانەی بەریتانییەوە،

بەغدا،

٣٠ی کانوونی یەکەمی ١٩٦٣،

لە د. ك. هاسکێلەوە،

بۆ دەبل یو. مارسدین،

بەشی ڕۆژهەڵات،

وەزارەتی هەندەران،

لەندەن.

١- ئەمانەی لای خوارەوە دەربارەی ڕووداوەکانی ڕۆژی هەژدەی تەشرینی دووەمن لە بەغداو ئەو فرتوفێڵانەی لەو ڕۆژەدا دەربارەی چارەنووسی وەزیری بەرگریی پێشوو جەنەڕاڵ عەمماش کەوتنە سەر زاران.

٢- زۆر زوو دەرکەوت لەوانەیە ساڵح مەهدی عەمماش نەگیرابێت، ئەگەر وابێت مانای وایە بێگومان لە وڵات دەرچووە. واش بە بیردا دێت کە لەوانەیە وەك باڵوێزی عیراق لە دوورە پایتەختێکی لەبار دانرابێت، بە دەستووری ئەوەی (عەبدولکەریم قاسم- ك. م.) ساڵی ١٩٥٨ لەگەڵ سەرەك کۆماری ئێستە (عەبدولسەلام- ك. م.) عارفدا کردی[154]. تەنانەت ڕاپۆرتی ئەوتۆش هەیە کە

(153) Ibid, From: Baghdad, To: Foreign Office, London, To: British Embassy, Tehran, No. 1455, November 13, 1963, Confidential.

(154) دوای شۆڕشی چواردەی گەلاوێژی ساڵی ١٩٥٨، بە ماوەیەکی کورت، دووبەرەکیی کەوتە نێوان هەردووك سەرۆکی ئەو شۆڕشەوە- عەبدولکەریم قاسم و عەبدولسەلام عارف، ئەوساکە زۆرینەی

جەنەڕاڵ تاهیر یەحیای سەرەك وەزیران پێی باشە عەمماش بکرێتە (بالۆێزی عیراق– ك. م.) لە واشنتۆن چونکە، وەك گوتوویە (ئەمەریکاییەکان هەمیشە بەعسییەکانیان خۆش ویستووە بۆیەکا دەتوانن تەحەمولیان بکەن)[155].

ئێزگەکانی قاهیرە و پاریس و تونس ڕایانگەیاند کە (عەمماش– ك. م.) لە بەغداوە بە فڕۆکەیەکی سەربازیی گەیشتۆتە قاهیرە، ئەوەیش لێرە (واتا لە بەغدا– ك. م.) مەزەندەی خەڵکەکەی دەربارەی چارەنووسی عەمماش پتر لە جاران بەرفراوانتر کرد. یەکێك لەو نوکتانەی دەربارەی ئەمە وا لەسەر زاری خەڵکی دەڵێت: عەمماش بۆ خۆی داوای کردووە، ئەگەر بڕیاری دوورخستنەوە (نەفی)یان داوە ئەوا با بینێرنە قاهیرە، خۆ ئەگەر وا نەبێت ئەوساکە بۆ خۆی دەتوانێت داوای پەنابەریی لەوێ بکات !. هەرچۆن بێت ڕووداوەکان وا نیشان دەدەن لەوانەیە عەمماش لە قاهیرە نیشتەجێ کرابێت. ڕاپۆرتە ڕۆژنامەوانییەکانی ئێمڕۆکەیش دەڵێن دوێنێ عەمماش لەگەڵ خێزان و منداڵەکانیدا گەیشتوونەتە ئەوێ، لەوانەیشە بەر لەوە عەمماش گەڕابێتەوە بەغدا بۆ ئەوەی خێزانەکەی لەگەڵ خۆیدا بەرێت.

٣– وەزیری ئیرشاد لە کۆنفرانسی ڕۆژنامەوانییەکەی خۆیدا کە ڕۆژی بیستو چواری تەشرینی یەکەم بەستی (بڕوانە نامەی ژمارە ٦٣/١٨٩/١٠١٣ ی ڕۆژی حەوتی تەشرینی یەکەمم) ڕایگەیاند کە جەنەڕاڵ عەمماش کراوەتە بالۆێزی عیراق لە قاهیرە، بەڵام ڕۆژی دواتر وەزیری نوێی بەرگری فەریق تکریتی ئەو قسەیەی بە درۆ خستەوە)).

لە دوابەشی نامەکەیدا بالۆێزی بەریتانی لە بەغدا ئاماژە بۆ ئەو سەرچاوە ڕۆژنامەوانییانە دەکات کە هەمان هەواڵیان بلاوکردۆتەوە، لەوانە ڕۆژنامەی

ئەفسەران و جەماوەری عیراق، بە کوردیشەوە، بە دڵو بە گیان لەگەڵ عەبدولکەریم قاسمدا بوون، ئەمیش بۆ چارەسەری کێشەکە بڕیاری دا عەبدولسەلام عارف بکاتە بالۆێزی عیراق لە بۆن، ئەو بڕیارە کێشەکەی دژوارتر کرد، عەبدولسەلام یاخی بوو، بۆیەکا درایە دادگا و فەرمانی لەسێدارەدانی بۆ دەرچوو، بەڵام عەبدولکەریم قاسم بە بڕیارێکی شانۆگەرییانە بەخشیی.

(155) دەقی قسەکەی تایەر یەحیا خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوەو ئەمەیش دەقەکەیەتی:

((It was even reported that General Yahya, the new Prime Minister, favoured his appointment to Washington, Commenting ((the Americans have always liked the Ba'athist, they can have them!))

((العرب))ی ڕۆژی بیست و هەشتی تەشرینی دووەم. لە خاڵی چوارەمینی نامەکەیدا باڵوێزی بەریتانی ئەم تێبینییە وردەی لای خوارەوەی بۆ تۆمار کردووین:

((بێگومان شتێکی سەرنج ڕاکێشە ئەگەر عەمماش بچێتە قاهیرە، ئەوساکە ئێمەیش بەختەوەر دەبین بزانین ئایا جەمال عەبدولناصر هیچ بایەخێکی پێ دەدات یا نا)).

باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا، لە دوا خاڵی نامەکەیدا دەڵێت **((وێنەی ئەم نامەیەم دەنێرمە هەر یەك لە باڵوێزخانەکانمان لە عەمان و بێروت و قاهیرە و دیمەشق و کوێت و واشنتۆن))**(156).

ئەمەی لای خوارەوەیش بریتییە لەو زانیارییانەی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیدا، دەربارەی گشت فەرمانڕەوا سەرەکییەکانی ڕژێمی نوێی عێراق هەڵگیراون: ((سەرەك وەزیرانی نوێ تاهیر یەحیا نەتەوەپەرستە، دوور نییە ناصریش بێت، وەك سەرۆك ئەرکانی لەشکر (لە ڕۆژگاری بەعسدا– ك. م.) بووە ڕەهبەری ڕاستەقینەی کۆدێتاکەی ئەم دواییانە.

وەزیری بەرگری فەریق ڕوکن حەردان تکریتی بەعسییە، لە شوباتەوە بۆتە فەرماندەی هێزی ئاسمانی، خاڵۆزای سەرەك وەزیرانی ئێستایە.

وەزیری ناوخۆ، لیوا ڕەشید موسڵیح، نەتەوەپەرستە، لەوانەیە دژی بەعس و سەر بە ناصر بێت، حاکمی سەربازیی گشتیی بوو.

وەزیری هەندەران، لیوا صوبحی عەبدولحەمید، دژی بەعسە، لەوانەیە سەر بە عبدولناصر بێت، بەڕێوەبەری بزووتنەوەی سەربازی (مدیر الحرکات العسکریة) بوو.

وەزیری شارەوانی و کاروباری لادێ، فەریق ڕوکن محەمەد شیت خطاب، بەعسییە، لە حوکمەتی پێشوودا هەمان وەزارەتی بە دەستەوە بوو.

وەزیری پلان دانان (التخطیط)، دوکتۆر عەبدولکەریم ئەلعەلی، هیچ هەڵوێستێکی سیاسیی دیاری نییە، ئەندازیارە.

---

(156) N.A., F.O., 371/170443, Confidential , From: D.K. Hasskell, British Embassy, Baghdad, No. 10/3/192/63, November 30, 1963, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

وەزیـــری کاروبـــاری هاتوچـــۆ، فـــەریق عەبدولـــسەتار عەبدوللـــەتیف، نەتەوەپەرستە، لەوانەیە سـەر بە بەعس بێت، لـە حوکمـەتی پێـشوودا وەزیـری کاروباری هاتوچۆو بە وەکالەتیش وەزیری پیشەسازیی بوو.

وەزیری نەوت دوکتۆر عەبدولعەزیز ئەلوتری، هەڵوێستی سیاسیی دیـاری نییـە، لەوانەیە مەیلی بەعسیی هەبێت[157].

وەزیری پیشەسازی عەبدولکەریم کەنوونە، هەڵوێستی سیاسیی دیـاری نییـە، بـەر لـە کـەوتنی بـەعس بـە کـاری مەدەنییـەوە خـەریك بـوو، هـاوڕێی سـەرەك وەزیرانی نوێیە.

وەزیری پەروەردە دوکتـۆر ئەحمەد عەبدولسەتار ئەلجەواری، نەتەوەپەرستە، دایە پاڵ بەعسییەکان، لە حوکمەتی پێشوودا هەمان وەزارەتی بەدەستەوە بوو.

وەزیـری دارایـی، دوکتـۆر محەمـەد جـەواد ئەلعبوسـی، وا دیـارە هەڵوێـستی سیاسیی دیاری نییە، ئابووریناسە، مایسی ساڵی ١٩٦٣ وەزیری دارایی بوو، بـەڵام تەشرینی یەکەمی هەمان ساڵ دەستی لە وەزارەت هەڵگرت.

وەزیری داد، کامیل ئەلخەطیب، لەوانەیـە مـەیلی بەعـسی هـەبێت، پـارێزەرە، تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ کرایە وەزیری داد.

وەزیری تەندروستی، دوکتۆر عیزەت مـستەفا، لـە حوکمـەتی پێـشوودا هـەمان وەزارەتی بە دەستەوە بوو[158].

---

(157) لە بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:
((bue sympathetive to Ba'ath)) وشەی (bue)م لە هیچ فەرهەنگێکدا نەدۆزییەوە، تەنانەت لە ((فەرهەنگی ئینگلیزیی ئەلیکترۆنیی ئۆکسفۆرد)) (Oxford Electronic English Dictionary)یشدا، کە بەرفراوانترین فەرهەنگی ئینگلیزییە، بەڵام بە شێوازی دارشتنی رستەکەدا وا دیارە مەبەستی بێت بڵێت لەوانەیە وەزیری نەوت مەیلی بەعسیی هەبێت، لەوانەیە وشەکە هەڵەی چاپ بێت.

(158) باسی بیروبۆچوونی دوکتۆر عیزەت مستەفای نەکردووە، بەڵام یەکێك بوو لە بەعسییە کۆنە میانڕەوەکان، ماڵەکەی لە مەنسوور (شارع الامیرات) لای ماڵی خوالێخۆشبوو رەجەب عەبدولمەجیدەوە بوو، بەپێی قسەی ئەو دوکتۆر عیزەت پیاوێکی قورس و پارەدار بووە، لە دوای کۆدێتای تەممووزی شەست و هەشت تاوەکو ساڵی ١٩٧٣ بۆتە وەزیری تەندروستی، لەو ساڵەدا لەسەر پیلانە گەورەکەی

وەزیری کشتوکاڵ، لیوای فڕۆکەوان عارف عەبدولڕەزاق کە بۆ ماوەی سێ حەفتە دوای شۆڕشی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ فەرماندەی هێزی ئاسمانی بوو، هیچ لە کشتوکاڵ تێ ناگات.

وەزیری ئابووری، دوکتۆر عەبدولعزیز ئەلحافظ، پیاوێکی بەتوانایە، هیچ جۆرە مەیلێکی سیاسیی نییە، ڕاگر (عەمید)ی کۆلێجی بازرگانیی زانکۆی بەغدا بوو.

وەزیری بیناو کارە گشتییەکان، دوکتۆر عەبدولفەتاح ئەلعبوسی، دوور نییە نەتەوەپەرستێکی بێ لایەن بێت، ئەندازیارێکی عێراقیی پیشەییە، ئەندامی (کۆمیتەی کۆمەڵەی ئەندازیاران)ـە.

وەزیری ئیسلاحی زەراعی، دوکتۆر عەبدولصاحیب عەلوان، ڕاگری پێشووی کۆلێجی کشتوکاڵ بوو، هەروەها وەک ڕاوێژکار هاریکاریی لە بواری دانانی یاسای چاککردنی کشتوکاڵ (قانون الاصلاح الزراعی)دا کردووە، پتر زانایە وەک لەوەی سیاسەتمەدار بێت، نەتەوەپەرستەو لەوانەیە سەر بە بەعس بووبێت.

وەزیری کاروباری وەحدە، دوکتۆر شامیل سامەڕائی، نەتەوەپەرستەو لەوانەیە مەیلی ناصریی هەبێت، فیزیکە.

وەزیری دەوڵەت موسلیح نەقشبەندی، کوردە، بەڵام بەهۆی دووبەرەکیی هۆزایەتییەوە دوژمنی باوەکوشتەی مەلا مستەفا و بارزانییەکانە، پێشینەیەکی ئاینیی هەیە، خاڵۆزای ئەندامی ((ئەنجوومەنی سیادە))کەی ڕۆژگاری قاسم

نازم گزاری بەڕێوەبەری گشتیی ئاسایش، لە وەزارەت لابراوەو دوکتۆر ریاض حاج ئیبراهیم حسەین جێگەی گرتۆتەوە، دوکتۆر ریاضیش لە بەعسییە کۆنە میانڕەوەکان بووە، کاتی خۆی زۆربەی کۆبوونەوە نهێنییەکانی سەرکردایەتی بەعس لە ماڵی ئەو ساز کراوە. لە ڕۆژانی شەڕی ئێران و عێراقدا لە کۆبوونەوەیەکی سەرکردایەتیدا بە مەبەستی بنبڕکردنی بیانووەکانی ئیمام خومەینی زۆر ساویلکانە پێشنیاری کردووە صەدام حسەین بۆ ماوەیەکی کورت بە ڕووکەش دەست لە پۆستی سەرەک کۆمار هەڵبگرێت و وەک سەرۆکی حیزب وڵات بەڕێوە بەرێت، لەسەر ئەو قسەیەی صەدام فەرمانی داوە سەرەتا زمانی ببڕن و ئینجا بیکوژن. بەر لە کەوتنی ڕژێم چەند جارێك لە پزیشکە کوردەکانم بیستووە کە دوکتۆر ریاض پیاوێکی ڕێکوپێك بووە.

بـوو[159]، بـۆ خۆیـشی لـە ڕۆژگـاری نـوری سـەعیددا ئەنـدامی ((ئەنجوومـەنی نوێنەران)) بوو.

وەزیـری کـارو کاروبـاری کۆمەڵایـەتی (العمـل والـشؤون الاجتماعیـة)، دوکتـۆر عەبدولکـەریم هـانی، لەوانەیـە بەعـسی بێـت، جـاران لـە وەزارەتـی تەندروسـتی بەڕێوەبەری خزمەتگوزارییە پزیشکایەتییەکان (مدیر الخدمات الطبیة) بوو.

هەر جۆرە ئاڵوگۆڕێك لەم کابینەیەدا رووی بدایە باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا یەکسەر بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی دەربارەی ئاگادار دەکرد. بـە وێنـە هەر ئەوەندە عەبدولمەجید دوجـەیلی کرایـە وەزیـری کاروبـاری هاتوچۆ یەکسەر باڵوێزخانەی بـەریتانی لـە بەغداوە ئـەم بروسـکەیەی لای خـوارەوەی نـاردووە بـۆ لەندەن:

((نهێنی،

لە بەغداوە،

بۆ وەزارەتی هەندەران،

لەندەن.

ڕۆژنامـەکانی (عـیراق– ك. م.) ئـەم بەیانییـە ڕایانگەیانـد کـە عەبدوللـەتیفی وەزیری پێشووی کاروباری هاتوچۆ کراوەتە باڵوێز لە دیوانی وەزارەتی هەنـدەران و لە جێگەی ئەو عەبدولمەجید دوجەیلی دانراوە کە ناصرییەکی میانڕەوەو هەمان کات دژ بە کۆمۆنیزم و بەعسە، دانانیشی لەو پۆستەدا دەستکەوتێکە بـۆ سـەرۆك عەبدولسەلام عارف))[160].

شـایانی باسـە جـارێکی دیکـە لـە هـەمان فایلـدا لیـستێکی دیکـەی نـاوی فەرمانڕەوایانی ڕژێمی نوێ هەڵگیراوە، بەڵام ئەمجارەیان بە ناوی (سـەرەك کۆمـار فیلـد مارشـاڵ عەبدولـسەلام محەمـەد عـارف) دەسـت پـێ دەکـات کـە دەربـارەی

---

(159) مەبەستی خالید نەقشبەندییە کە بەر لەوەی ڕژێمەکەی عەبدولکەریم قاسم بروخێت ئەو کۆچی دوایی کرد.

(160) N.A., F.O., 371/170443, Confidential , From: Baghdad Embassy, To: Foreign Office, London, Sir Roger Allen, No. 1283, December 5, 963.

دەڵێت: **((نەتەوەپەرستە، سەرەتای ڕۆژانی شۆڕشەکەی قاسم ڕکەبەری قاسم بوو، دوای کۆدێتای شوباتی ساڵی ١٩٦٣ هاریکاریی پارتی بەعسی کرد، مەیلی ناصریی هەیە))**.

دوا بەدوای ئەوە یەکسەر بەم جۆرە باسی ئەحمەد حەسەن بەکر دەکات: **((جێگری سەرەك کۆمار فەریق ئەحمەد حەسەن بەکر، بەعسییەکی میانڕەوە، لە حوکمەتی پێشوودا سەرەك وەزیران بوو))**(161)، دوای ئەوەیش لیستەی ناوی وەزیرەکان وەك خۆی دیسانەوە تۆمار دەکات.

کەوابێت تاکە ((دەستکەوتی)) کورد، لە رووخانی رژێمی بەعسی، وەزیرێکی بێ دەسەڵات بوو کە هۆی هەڵبژاردنی ئەویش هۆیەکی نابابەتیی شۆڤێنیی زەق بوو بەپێی تەرازووە بێ سەروبەرەکەی عەبدولسەلام عارف کە نەیدەزانی نەقشبەندییەکان لە ڕۆژگاری خالید نەقشبەندیی گەورەوەو لەژێر فشاری زنجیرەیەك هۆی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتیی ئاڵۆزو تێکەڵاوەوە لە چوارچێوەی بنەماڵە و تەنانەت کوردستانی نیشتمان و پێوەندیی خوێنەوە دەرچووبوون و ببوونە رێبازێکی ئاینیی بەرفراوان و لەوساوە لەژێر پاڵەپەستۆی فشاری زنجیرەیەك هۆکاری بابەتییەوە شوێنپەنجەیان بە بزووتنەوەی رزگاریخوازیی نەتەوەی کوردەوە دیار بوو(162).

پێویستە، لەم گۆشە نیگایەوە، هەڵوێستی ئەو خالید نەقشبەندییە، کە لە پەنجاکانی سەدەی ڕابردووەوە ناوی کەوتۆتە سەر زاران و لەم بەڵگەنامەیەدا ناوی هاتووە، هەڵسەنگێنین. خالید نەقشبەندی دەرچووی کۆلێجی سەربازی بوو، لە ڕۆژگاری پاشاییەوە بووە فەرماندەی سەربازیی حامیەی ڕەواندز، پاشان ڕێبازی کارگێڕیی گرتە بەرو سەرەتای پەنجاکانی سەدەی ڕابردوو بووە قایمقامی ژمارەیەك قەزای کوردستانی وەك: هەڵەبجە و ڕانیە، دوای ئەوە بووە پارێزگار

(161) Ibid, Confidential, From: Baghdad Embassy, To: Foreign Office, London, S.W.1.

(162) بۆ درێژەی ئەو بابەتە بڕوانە: جەعفەر ڕەسوڵ عەلی، سۆفیزم و کاریگەری لە بزووتنەوەی رزگاری- نەتەوەیی گەلی کوردا ١٨٨٠-١٩٢٥، نامەی دوکتۆرا، زانکۆی کۆیسنجەق، ئەیلوولی ٢٠٠٧.

خالید نەقشبەندی

(موتەسەرف)ی هەولێر، خالید نەقشبەندی پیاوێکی سادەو ساکارو بێ ترۆفیز بوو، نەزاری کوڕی گەیشتە پلەی عەقید لە سوپای عیراقیدا و یەکێك بوو لەوانەی بە فەرمانی صەدام حسەین لەسێدارە درا، غازیی کوڕیشی، کە کۆلێجی ئەندازیاریی زانکۆی بەغدای تەواو کرد زوو خۆی خانەنشین کرد. هەرچی موسڵیح نەقشبەندیشە لە دوا قۆناغی ڕۆژگاری پاشاییدا نوێنەری هەولێر بوو لە پەرلەمانی ئەوسادا(163). بەڵام لە سەراپای ئەم مێژووەدا تەنها ئەوە سەرەنجی عەبدولسەلام عارفی ڕاکێشاوە کە وەك لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: ((موسڵیح نەقشبەندی دوژمنی باوەکوشتەی مەلا مستەفا و بارزانییەکان بووە)) بۆیەکا بووەتە تاکە وەزیری کوردی ناو یەکەم کابینەی ڕۆژگاری نوێ و ئەوەیش، بێ گومان، هۆی سەرەکیی چارەسەرنەکردنی کێشەی کوردە لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی عەبدولسەلام عارفدا.

---

(163) دیدەنی لەگەڵ تامیر شەهباز حەیدەری و شێخ ئەحمەدی شێخ عەبدولقادری نەقشبەندی.

پرسی کورد لەرۆژانی فەرمانڕەوایی عەبدولسەلام عارف دا
لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

ڕاستە عەبدولسەلام عارفی سەرەك کۆمار لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی بەعسدا دەسەڵاتێکی ئەوتۆی نەبوو، تەنها لە بوواری شەڕی کورددا نەبێت کە بە ئارەزووی خۆی هەرچییەکی بویستایە دەیکرد، زوو زوویش سەری هێزەکانی سوپای لە کوردستان دەدا، ئەوەی بە شێوازێکی خەستوخۆڵ لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا ڕەنگی داوەتەوەو وای بە باش دەزانین ئەم بەشەی بابەتەکەمان بە چەند نموونەیەك لە ناوەڕۆکی ئەو بەڵگەنامانە دەست پێ بکەین و تیشکیش بهاوێژینە سەر ئەوەی چۆن عەبدولسەلام دەیویست دڵسۆزیی خۆی بۆ یەکیەتی عەرەب لە ڕێگەی سوور کردنی دەستی سەربازە سوورییەکان بە خوێنی کورد بسەلمێنێت.

عەبدولسەلام عارف

ڕۆژی بیستو پێنجی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا ئەم نامەیەی لای خوارەوەی ناردووە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن:

((نهێنی،

لە س.ل. ئێگێرتۆنەوە،

بەغدا،

ژمارە ١٠١١٤/٢٢٩/٦٣،

بۆ میستەر گودچایلد،

بەشی ڕۆژهەڵات،

وەزارەتی هەندەران،

لەندەن.

بارودۆخی ئێستای شەڕ، دژی کورد، وا نیشان دەدات عیراقییەکان نزیکەی سێ حەفتەیان پێویستە بۆ ئەوەی بە تەواوەتی خۆیان دژی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) ئامادە بکەن، پارتی ناوچە شاخاوییەکانی دەوروبەری سلێمانی و هەڵەبجەی بە دەستەوەیە. عیراقییەکان ژمارەیەکی زۆر بەتاڵیۆنیان گواستۆتەوە کەرکووک و سلێمانی بۆ ئەوەی لەو بزووتنەوانەی لەشکردا بەشداری بکەن کە هەوڵ دەدەن ڕێگەی کەرکووک– سلێمانی– هەڵەبجە پاك بکەنەوە. بەشی زۆری ئەو هێزانە لە باکوورەوە هێنراون.

هەرچۆن بێت کەشوهەوای زستان بەڕێوەیە، تەنانەت لە دەوروبەری زاخۆیش بارانێکی بێ شومار باریوە، پێویستە مانگی داهاتوویش سوپای عیراقی بەشی زۆری هێزەکانی خۆی ڕاگوێزێتە زستانە هەوارەکانی مووسڵ و هەولێر و کەرکووک و سلێمانی، لە ناوچە شاخاوییەکاندا تەنها ئەو پۆستانە دەهێڵێتەوە کە قایمگیرن، گرنگترینیان بامەڕنییە کە کەوتۆتە باشووری زاخۆوە، وێڕای عەقرە کە کەوتووەتە ئەولای باشووری ڕۆژهەڵاتەوە، ئەوە وێڕای بافێستاو سەید صادق و دوکان. وا پێدەچێت کوردەکان چەك و ئازوقەی باشیان هەبێت و وەزارەتی جەنگی (بەریتانی– ك. م.) لەو باوەڕەدایە چەکی کاریگەریشیان، هی وەك بازوکا، دژی

تانك هەیە، بەڵام ئەوان لەبەردەم هێرشی فڕۆکەدا بێ دەسەڵاتن بۆیەکا، بۆ ئەوەی لە بۆمبابارانی هێزی ئاسمانیی عێراقی خۆیان بپارێزن، پەنا دەبەنە بەر ئەشکەوتەکان.

وا پێدەچێت سوورییەکان چەند شەڕێکی چالاکیان لە دەوروبەری زاخۆ کردبێت، ئەوەیش یاریدەیەکی گەورەیە بۆ عیراقییەکان دژی کورد.

دەتوانین لە ئێستاوە پێشبینی ئەوە بکەین کە لە سەرەتای تەشرینی دووەمەوەو بۆ ماوەی سێ مانگ جۆرە هودنەیەك دروست دەبێت.

ئیمزا

س. ل. ئێگێرتۆن

بیستو پێنجی تەشرینی یەکەمی ١٩٦٣))[164].

ڕۆژی دواتر، واتا بیستو شەشی تەشرینی یەکەمی ١٩٦٣ هەمان دیپلۆماسیی بەریتانی س. ل. ئێگێرتۆن[165] لە بەغداوە نامەیەکی نهێنیی دووردرێژی سێ لاپەڕەیی ناردووە بۆ دەبل یو. مارسێدن لە بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن دەربارەی ئەو گەشتەی سەرەك كۆمار عەبدولسەلام عارف ڕۆژانی بیستو بیستویەکی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ کردوویە بۆ کوردستان کە ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕانی خاڵە سەرەکییەکانییە:

١– سەرۆك عارف ڕۆژانی بیستو بیستویەکی تەشرینی یەکەم گەشتێکی کرد بۆ ناوچەکانی باکوور و باشووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان کە پڕوپاگەندەیەکی

---

(164) N.A., F.O., 371/170450, From: S.L. Egerton, Baghdad Embassy, Secret, No. 10114/229/63, October 25, 1963, To: Mr. Godchild, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(165) ستیڤن لۆفتەس ئێگێرتۆن (Stephen Loftus Egerton): ڕۆژی بیستو یەکی تەمموزی ساڵی ١٩٣٢ لەدایك بووە، دەرچووی زانکۆی کامبریجە، لە ساڵی ١٩٥٢ەوە بووە کارمەندی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی، لە بارەگای وەزارەت لە لەندەن و لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و ژمارەیەك وڵاتی عەرەبی کاری کردووە، لە ساڵی ١٩٦٣ەوە تاوەکو ساڵی ١٩٦٧ لە عیراق باڵوێز بووە، واتا لە ڕۆژگاری بەعس و عەبدولسەلام و عەبدولڕەحمان عارفدا. بڕوانە:
((Who's Who 1980. An Annual Biographical Dictionary)), London, 1988, P. 770.

یەکجار زۆری بۆی کردووە. وەبیرتان دێنمەوە کە ئەو سەرەتای هێرشی ئەمجارە زوو زوو زیارەتی بەرەکانی شەڕی دەکرد، بەڵام وا بۆ دوو مانگ دەچێت زیارەتی نەکردووە و لە خوتبەکانیدا ئاماژەی بۆ ئەمە کردووە و مەعزەرەتی هێناوەتەوە و گوتوویە ماوەیەك بەهۆی زیارەتی قاهیرە و دیمەشقەوە گەلێك سەرقاڵ بووە.

٢- ڕۆژی یەکەمی زیارەتەکەی عارف فەریق ڕوکن تاهیر یەحیای لەگەڵ بوو، ئەو ڕۆژە چووە سەربازگەی عاصی[166][*] کە کەوتۆتە نزیك زاخۆوە، لەوێ لیوای سووری فەهد ئەلشاعیر کە بە ((سەرکردەی هێزی یەرمووك)) ناسراوە، لەگەڵ لیوا فەیسەڵ سەرحان ئەلعرسی فەرماندەی لیوای هەشتی سوارەی سوپای عیراقیدا پێشوازییان کرد. هەواڵی ئەم کۆبوونەوەیە سەرنج ڕاکێشە چونکە یەکەم دان پێدانانی فەرمییە دەربارەی بوونی سوپای سووری لە باکووری عیراق. لیوا فەیسەڵ ئەلشاعیریش کەسایەتییەکی ناسراوە، مارت و نیسان ئەندامی وەفدی سووری بوو بۆ گفتوگۆی وەحدە لە قاهیرە.

٣- ئەفسەرو سەربازان لە سەربازگەی زاخۆ پێشوازیی عارفیان کرد، لە دهۆکیش زیارەتی سەربازگەی لیوای چواردەی سوارەی کرد، لەوێ عەمید تەها محەمەد ئەمین پێشوازیی کرد، ئینجا چووە زیارەتی سەربازگەی ئالوکە[167] و چاوی بە بەتالیۆنی دووی لیوای هەژدەی سوارە کەوت کە لیوا نەعیم عەبدولنەبی سەرکردەیەتی، دەڵێن لە ئالوکە لیوا عەبدوڵڵا جاسمیش، کە فەرماندەی کەتیبەیەکی تۆپە، لە هەمان سەربازگە پێشوازیی کردووە.

---

(166) **دیارە بە ناوی ڕووباری عاصیی سوورییەوە ناو نراوە وەك نیشانەیەکی (هاتنە دیی) یەکیەتیی نەتەوەی عەرەب.**

(*) ڕاستییەکەی (ئاسیهی)یە کە گوندێکە لە نزیك ڕێگای سێمێل - زاخۆ، لە دەشتی سلێڤانەتی، ڕەنگە کاتی خۆی بۆ تەعریب پێیان گوتبێ: عاصی/ تێبینی: د. عەبدولفەتاح بۆتانی لەسەر چاپی یەکەمی ئەم کتێبە - ع. زەنگەنە)

(167) **ئالوکە: ناوی گوندێکە کەوتۆتە ڕۆژئاوای شاری دهۆکەوە، پردی ئالوکەیش کە بەناوی گوندەکەوەیە لەسەر شیوێك دروست کراوە، جۆگە ئاوێکی پێدا دەچێت و ڕێگەی نێوان دهۆك و موسڵی پێدا تێدەپەڕێت، ناوەندی سەدەی نۆزدەمین ناوچەی ئالوکە شەڕێکی مێژوویی گەورەی بە خۆیەوە بینیوە لەنێوان سوپای والیی بەناوبانگی موسڵ مەحموود جەلیلی و سوپای میر زوبێر پاشای بادینی، کە لەسەر کوردانی ئێزیدی هاتۆتە دەنگ و خراپ سوپای والیی موسڵی شکاندووە، ئەوەی لە فۆلکلۆری باوی ناوچەکەدا دەنگی داوەتەوە. بڕوانە: أنور المائی، الاكراد في بهدينان، الموصل، ١٩٦٠.**

٤- عارف بە فڕۆکە لە دهۆکەوە چووە موسڵ و شەوی لەوێ بردە سەر. بۆ سبەینێ، واتا بیستویەکی تەشرینی یەکەم، لە کۆلێجی پزیشکیی موسڵ وتارێکی هەست بزوێنی پێشکەشی قوتابییەکان[168] کرد، تێیدا گووتی: پێویستیمان بە هێرشێکی وریایە دژی پیلانگێڕان[169]. دەربارەی وەحدەیش گووتی: هەرچەندە لەوانەیە جێگەی داخ بێت بەڵام ((**ئەو یەکیەتییەی هەیە لە نێوان سووریا و میسردا لە مەترسیدایە. ئەوەی ئێمە ئێستا عەودالێن بۆی یەکیەتییەکی لێکۆڵراوەی تەواوی عەرەبە**)). ئەم گوتە توندوتیژە ئاماژە بۆ قۆناغێکی نوێی هێرشی شاردراوەی[170] عارف دەکات لە بەواری ئەو دروشمەیدا کە دەڵێت ((**هەموو شتێك بۆ هەموو عەرەب**)) (كل شئ من أجل كل العرب).

٥- سەرەك كۆمار لە موسڵەوە بە فڕۆکە چووە کەرکوك، لە فڕۆکەخانە حاکمی عەسکەریی گشتیی باکوور عەمید سەعید فەتحی صقلی و سەرکردەی فیرقەی دوو عەمید شەنشەل پێشوازییان کرد، وێڕای ژمارەیەك لە ئەندامانی سوارەی سەلاحەددین. دوای ئەوە بەناو شاردا گەڕاو چووە زیارەتی سەربازگەی فیرقەی دوو، ئینجا بە فڕۆکە چووە سلێمانی، لێرەش پارێزگارو فەرماندەی لیوای سوارەی بیست عەمید صدیق مستەفا پێشوازییان لێی کرد. سەر لەئێوارەی بیستویەکی تەشرینی یەکەم عارف گەڕایەوە بەغدا.

٦- برای سەرەك كۆمار، عەمید عەبدولڕەحمان محەمەد عارف، کە فەرماندەی فیرقەی پێنجە، لە بەشێکی ڕۆژی دووەمی گەشتەکەی سەرەك کۆماردا لەگەڵی بوو، لە چرکەیەکی بێ ئاگاییدا[171] عەمید بە پەیامنێرێکی ((**ئاژانسی هەواڵەکانی عیراق**))ی ڕاگەیاند دوای نوێژ بە هاریکاریی نێوان سوپاو سوارەی سەلاحەددین

---

(168) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: ((he gave a pep talk to the students)).

(169) دیارە مەبەستی کوردە.

(170) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وشەی (fence) هاتووە کە بۆ قسەی مەبەستدار بەکاردێت.

(171) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((in a rather unguarded moment the Brigadier said to a representative of the Iraq News Agency…))

بەو جۆرەش واتای (زلة لسان) یا کورد واتەنی ((دەمی تەتەڵەی کرد)) دەگەیەنێت.

(قافڵەکە بەڕێکەوتو بێ هیچ جۆرە کۆسپێك نێوان جلەولاو سلێمانیی بڕی و دوای ئەوە لیوای بیستەمین خورپەی خستە دڵی یاخیگەرانەوە)[172]. هەڵبەت بەر لەوە هیچ ئاماژەیەکی فەرمی نەکراوە دەربارەی ئەوەی هیچ کێشەیەك لە ڕێگەی سلێمانی تووشی قافڵەکە هاتبێت، هەرچەندە ئێمە ئەوەمان دەزانی کە ماوەیەك جێ پێی موعارەزە لەوێ قایم بوو[173].

خاڵی حەوتی بەڵگەنامەکە بۆ باسی جێگۆڕکێی ڕۆتینیی هێزەکانی میری لە ناوچە کوردییەکانی ئەو ڕۆژانەدا تەرخان کراوە کە بەشێکی کەرکووکیشی گرتۆتەوە. هەرچی خاڵی هەشتەمیە پەیوەندیی بە زینجیرەیەك لە چالاکییە نهێنییەکانی کوردەوە هەیە کە ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوەکەیەتی.

((٨) دوور نییە هەندێك لەو شتانەی[174] ئەمەریکاییەکان پێیان ڕاگەیاندووین شایانی ئەوە بن پێتانی ڕابگەیێنین، چونکە ئەوان لە سەرچاوەیەکی بەرزی ((پارتی دیموکراتی کوردستان))ـەوە وەریان گرتوون. ئەو سەرچاوەیە گوتوویە ورەی شەڕکەرانی کورد (ڕەنگبێت بە پێچەوانەی لادێی و ئافرەت و منداڵانەوە)[175] چ لە باکوور و چ لە باشووری ڕۆژهەڵات بەرزە، کوردەکان لە سێ ناوچەی سەرەکیدا سەنگەری بێ ئەندازە پتەویان ئامادە کردووە، کە دووانیان ئەم ناوچانە دەگرنەوە:

---

(172) ئەوانە قسەکانی عەبدولڕەحمان عارفن بۆیەکا لە دەقی بەڵگەنامەکەدا خراونەتە نێوان دوو جووت کەوانی بچووکەوە، هەروەها لە دەقی بەڵگەنامەکەدا هەر بەناوی ئەوەوە دەڵێت ترسی تیرۆری خستە ناو دڵی یاخیگەرانەوە، بەڵام پێم وایە ڕستەکە بەو جۆرەی سەرەوە خۆشتر دێتە گوێ. هەرچۆن بێت ئەم زانیارییە خۆی لە خۆیدا بایەخی زۆرە، چونکە وا دەگەیێنێت پێشمەرگەکانی ناوچەی سلێمانی هەوڵی کوشتنی عەبدولسەلام عارفیان دابێت.

(173) لە بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((though we have known for some time that the supply position there was serious)).

(174) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وشەی (snippets) نووسراوە کە مانای بەشێك دەگەیێنێت.

(175) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووەو خراوەتە نێوان دوو کەوانی گەورەیشەوە:

(as opposed, perhaps, to villagers, women and children).

أ) ناوچەی ڕۆژهەڵاتی هێڵی ماوەت- بەرزنجە- هەڵەبجە.

ب) ناوچەی چوارگۆشەی دێلێژە- دەربەندی خان- شێخ بابا (کە زۆر نزیکی خانەقینە)- کفری- دووز.

ج) لە باکووری ڕۆژهەڵاتیش ئەو ناوچە سێ سووچکەیە دەگرێتەوە کە شارەکانی لەژێر دەستی حوکمەتدان، واتا- زاخۆ- عەممادیە- دهۆك. لەولاترەوە بەرەو ڕۆژهەڵات، کوردەکان دان بەوەدا دەنێن کە هێزەکانی میری لە شێروان مەزن و بارزان دەستکەوتیان هەیە.

٩- هەرچی سەبارەت بە ڕێککەوتنی شێخ ئەحمەدی بارزانە لەگەڵ حوکمەتدا[176] (تکایە بڕوانە ئەو نامەیەی ژمارە ٦٣/٢٣١/١٠١١٤ی ڕۆژی دوازدەی تەشرینی یەکەم کە ناردوومە بۆ داڤید گودچایڵد) ئەو کوردە گوتوویەتی ئەو کارە بە ئاگاداریی مەلا مستەفا کراوە. هەرچۆن بێت شێخ ئەحمەد تەنانەت تاکە چەکدارێکی کورد چییە لەگەڵ خۆیدا نەیهێناوە. ئەمەریکاییەکان لەو باوەڕەدان کە لە پشت پەردەی هاتنی شێخ ئەحمەددا گەلێك دیاردەی دیکە هەن کە بە چاو نابینرێن و ئەوانیش (واتا ئەمەریکاییەکان- ك. م.) ناتوانن بە وردی ئەو لایەنانە هەڵبسەنگێنن.

١٠- هەمان کات کوردەکان بە ئەمەریکاییەکانیان ڕاگەیاندووە کە عیراقییەکان ڕۆژی پێنجی تەشرینی یەکەم (لە شوێنێك لە دەرەوەی عیراق) پێوەندیی فەرمییان، لەسەر داوای کورد، بە کوردەوە کردووە. لەو کۆبونەوەیەدا عیراقییەکان داوایان کردووە مەلا مستەفا یەکێك بنێرێت بۆ ئەوەی ببێتە نوێنەری خودی ئەو لە هەر وتووێژێکدا بۆ ئەم مەبەستە لە داهاتوودا ساز بکرێت و پێشیان ڕاگەیاندووە سالح یوسفی کە یەکێکە لە ڕەهبەرانی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) ئێستا لە حللە بەندەو هەر ئەویش دەزانێت بارزانیی چ گەرانتییەکی لە حوکمەتی عیراق دەوێت بۆ ڕێککەوتن. نازانم ئەم قسانە چەند ئاو دەکێشن، بەڵام ڕۆژی کۆبوونەوە (لەگەڵ نوێنەری خودی بارزانیدا- ك. م.) بە ڕوونی دیاری کراوە.

---

(176) بەر لەوەو لە هەمان فایلدا بەڵگەنامەیەکی نهێنیی دیکە بۆ باسی هەمان بابەتی هەڵوێستی شێخ ئەحمەدی بارزان تەرخان کراوە.

١١– وێنەی ئەم نامەیەم دەنێرم بۆ باڵوێزخانەکانمان لە هەریەك لە واشنتۆن و تاران و ئەنقەرە و بێروت و قاهیرە و دیمەشق و کوێت و عەدەن، لەگەڵ ئەم هاوپێچەشیدا وێنەیەکی دیکەیتان بۆ دەنێرم نەبا بۆ کاری دیکە پێویستیتان پێی بێت.

ئیمزا

س. ل. ئێگێرتۆن))[177].

لە هەمان فایلدا و دوای چەند بەڵگەنامەیەکی دیکە، کە دەگەڕێینەوە سەریان، وتارێکی گۆڤاری ((ئیکۆنۆمیست))ی لەندەنی بەم ناونیشانەوە هەڵگیراوە ((ئاشتی لەگەڵ کورددا)) کە ڕۆژی حەڤدەی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ بڵاوی کردۆتەوەو ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوی ئەو وتارە بێ لایەن و وردەیە:

((ئاشتی لەگەڵ کوردا

شتی ئەوتۆ لە ئارادان کە وا نیشان دەدەن حوکمەتی عیراق بڕیاری دابێت دەست لە سیاسەتی قڕکردنی یاخیبوونی کورد لە ڕێگەی چەکەوە هەڵبگرێت، ئەو سیاسەتەی تاکە مانگێك لەمەوبەر لەوە دەچوو سیاسەتێکی نەگۆڕی حوکمەت بێت (بڕواننە ئەو ڕاپۆرتەمان کە سەبارەت بە بابەتی ناوبراو لە ژمارە بیستو شەشی ((ئیکۆنۆمیست))دا بڵاومان کردۆتەوە). ئەوساکە یاخیگەرە کوردەکانیش، کە پێیان وابوو شەڕ ڕاناوەستێت، بەڵام لەوە دڵنیا بوون هێزەکانی میری دەرفەتی سەرکەوتنیان کەمە. هەرچۆن بێت لە ماوەی دوو حەفتەی ڕابردوودا ئەم هەواڵانەی لای خوارەوەمان پێ گەیشتوون:

١– پتر لە هەزار کورد، کە لە ماوەی چەند مانگێکدا بەند بوون، دوو حەفتە لەمەوبەر ئازاد کران، بەشی زۆری ئەو بەردراوانە لە سلێمانی بەند بوون.

٢– دەیان کەس لەو کوردە عیراقییانەی لە ترسی گرتن لە دەرەوەی وڵات دەژیان گەڕانەوە عیراق.

---

(177) N.A., F.O., 371/170450, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, No. 10114/237/63, Confidential, October 26, 1963, To: W. Marsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1

٣- له ڕێگەی ژمارەیەك لەو كوردانەی له بەندیخانەی بەغدا ئازاد كران حوكمەت هەستی ئاشتییانەی خۆی بەرانبەر یاخیگەرانی كورد دەربڕی.

٤- بەپێی گێڕانەوەی ئەو عیراقییانەی لەم دواییانەدا گەیشتوونەتە لەندەن شێخ ئەحمەدی بارزان، كه برا گەورەی مستەفا بارزانیی ڕەهبەری یاخیبوونەكەیە، ئێستا به میوانداریی حوكمەت له بەغدایە، لەوانەیە هاتنەكەی بۆ یاریدەدان بێت له بوواری وتووێژی بەڵێندراودا.

ڕاپۆرتی هەمەجۆر سەبارەت به هەڵوێستی شێخ ئەحمەد هەیە. ڕۆژی یازدەی تەشرینی یەكەم حوكمەتی عیراق ڕایگەیاند كه شێخ دڵسۆزیی خۆی بۆ حوكمەت دەربڕیوە. ئەم قسەیە ڕاست بێت یا درۆ له سەنگی شێخ وەك ناوبژیكەرێك كەم ناكاتەوە. كاتی خۆی حوكمەتی قاسمیش هەمان دەنگوباوی دەربارەی بڵاو كردەوە. هەرچۆن بێت شێخ ئەحمەد لای كوردەكان هەمیشە وەك پیاوێكی بێ لایەن له هەراكەدا سەیری كراوە، بۆیەكا پێیان وایە ناوبژیكەرێكی لەبارە.

له بەرەی كورددا میانڕەوەكان، كه لەگەڵ وتووێژدان، وردە وردە جێپێیان لەسەر حسێبی توندڕەوەكان كه دژی وتووێژن، پتەو دەبێت. هەرچۆن بێت توندڕەوەكان، وەك بارزانی، ڕۆڵی شێخ ئەحمەد لەم بووارەدا به پێویست نازانن. وێڕای ئەوە توندڕەوەكان، كتوپڕ دەستیان بەسەر ئیزگەیەكی نوێدا گرت، ئەو ئیزگەیە مانگێك لەمەوبەر دامەزرێنراو له بەغداو شارەكانی دیكەی عیراق به باشی دەبیسترێت. ئەو ئیزگەیە ڕۆژانە پرۆگرامەكانی بۆ ماوەی سەعات و نیوێك به كوردی و عەرەبی پەخش دەكات و داوا له عیراقییەكان دەكات بدەنە پاڵ خەباتی كورد لەپێناو ڕوخاندنی ئەو ڕژێمەی بەغدادا كه ئەوان به ڕژێمی فاشستی حیزبی بەعس وەسفی دەكەن.

ڕەنگبێ ئەو هۆ سەرەكییانەی پاڵ به حوكمەتی عیراقەوە دەنێن پێوەندیی به یاخیگەرانی (كوردەوە- ك. م.) بكەن بریتی بن له:

أ-وا دیارە ئێستا حوكمەت هەستی بەوە كردووە كه كاری سەربازیی به تەنها ناتوانێت كۆتایی به بەرگریی كورد بهێنێت. ڕێگە سەرەكییەكانی هاتوچۆی نێوان كەركووك و سلێمانی ئێستاكه به تەواوەتی وان لەژێر كۆنترۆڵی یاخیگەراندا.

یاخیگەران لە شەڕێکدا لە نزیک زاخۆوە، کە کەوتۆتە باکووری ڕۆژهەڵاتی مووسڵ و حەفتەی ڕابردوو قەوما، پتر لە پێنج سەد کەسیان لە هێزەکانی میری گەمارۆ داو ئەوی کوژرا کوژراو ئەوانی دیکەیشیان بە دیل گرتن.

ب- هێرشەکانی میری بوونەتە بارێکی قورس بەسەر ژیانی ئابووریی (وڵاتەوە- ک. م.). ئەمە یەکێك بوو لەو هۆیانەی وەزیری پێشووی دارایی دوکتۆر ئەلعبوسی ئاماژەی بۆ کردن‌و بوونە هۆی ئەوەی خۆی‌و دوو وەزیری دیکە سەرەتای ئەم مانگە دەست لە کورسیی وەزارەت هەڵبگرن.

ج- پەرەسەندنی چالاکییەکانی ناصر چ لەناو ڕیزەکانی سوپادا و چ لە وڵاتدا.

د- (پارتی فاتمی) کە بە نهێنی کار دەکات لەم چەندانەی دواییدا زۆر ناوبانگی دەرکردووە، هەرچەندە شتێکی کەم دەربارەی ئەم پارتیە دەزانین، بەڵام هۆی دەرکەوتنی دەگەڕێتەوە بۆ ئەم دروشمانەی:

١- ئەم پارتە نوێیە داوا لە جەماوەری عیراق دەکات ئەو ڕژێمە بڕوخێنن کە ناوی لێ ناوە دیکتاتۆرییەتی کەمینە[178].

٢- بڵاوکراوەکانی فاتمی وای دەردەخەن ئەو (پارتە- ک. م.) نوێنەری شیعە بێت کە زۆرینەی دانیشتوانی عیراق پێك دەهێنن، کەچی زۆربەی هەرە زۆری فەرمانڕەوایانی حوکمەتی بەعس سوننی مەزهەبن، لەوانە سەرەك کۆمار عەبدولسەلام عارف و جەنەڕاڵ ئەحمەد حەسەن بەکری سەرەك وەزیران و میستەر عەلی ساڵح سەعدیی جێگری سەرەك وەزیران و جەنەڕاڵ ساڵح مەهدی عەمماشی وەزیری بەرگری و سەرۆکی سوپای عیراقیی- سووریی یەکگرتوو، وێڕای جەنەڕاڵ تاهیر یەحیای سەرۆکی ئەرکان.

٣- بە گوێرەی چەند ڕاپۆرتێك، کە نازانرێت تا چەند ڕاستن، پارتی فاتمی کەوتۆتە ژێر کاریگەریی کۆمۆنیستەکان.

هـ- وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەندێك فشاریان خستۆتە سەر ڕەهبەرانی بەعس بۆ ئەوەی بگەنە جۆرە ڕێککەوتنێك لەگەڵ یاخیبووە کوردەکاندا. ئەوە زانراوە کە ئەمەریکاییەکان پێوەندییان هەیە بە هەر ڕەهبەرێکی کوردەوە

(178) دیارە مەبەستی سوننەیە.

دەستیان بیگاتێ چ لە بەغدا یا بێروت یا ژمارەیەك پایتەختی ئەورووپایی بێت. لە بێروت مانگی ڕابردوو وەزیری هەندەرانی عیراق طالب شبیب و وەزیری ناوخۆی عیراق حازم جەوادو براکەی نازم جەواد، کە باڵوێزی عیراقە، لە بێروت گفتوگۆیان لەگەڵ میستەر ئارمین مێیەر (Mr. Armin Meyer)ی باڵوێزی ئەمەریکا لە لوبنان کرد. میستەر مێیەر دڵنیای کردن لە هەستی باشو ئامادەیی ئەمەریکا بۆ یاریدەدانی بەعس، مێیەر گفتوگۆی لەگەڵ ئەو کوردە عیراقییانەشدا کردووە کە لە لوبنان دەژین و داوای لێ کردوون فشار بخەنە سەر یاخیگەرە کوردەکان بۆ وتووێژی ئاشتییانە لەگەڵ حوکمەتی عیراقدا. نیشانەیەکی دیکەی جۆری بیرکردنەوەی ئەمەریکاییەکان (لەم بووارەدا – ك. م.) لەوەدا وەدی دەکرێت کە بەشی لێپرسراوی دەوڵەت مانگی ڕابردوو ڤیزەی دایە دوو نوێنەری کورد تاوەکو بتوانن لە نەتەوە یەکگرتووەکان ئامادە بن کاتێك پرسی کورد لەبەردەمیدا تاووتوێ دەکرێ.

ئەمەریکاییەکان هۆی بزوێنی سیاسیی ڕەوا پاڵیان پێوە دەنێت بۆ ڕێکخستنی حوکمەتی عیراق و کورد، هۆ سەرەکییەکانی ئەو ڕاستییە لەمانەدا وەدی دەکرێن:

١- بڕوای دەوڵەت کە حوکمەتی بەعسی ئێستە شایانی پشتگیرییە چونکە:

أ- دژ بە کۆمۆنیست و دژ بە سۆڤێتە،

ب- ڕژێمێکی میانڕەوەو تا ڕادەیەك موستەقیرە.

٢- ئەمەریکاییەکان دەیانەوێت کارێکی ئەوتۆ بکەن کوردە یاخیبووەکان بۆ یاریدە پەنا نەبەنە بەر کۆمۆنیستەکان و رووسیا، ئێستا ئەمەریکاییەکان ئەو بیرۆکەیەیان لا پەسەندە کە کورد نیشتمانپەروەرن و حەز دەکەن یاریدە لە کۆمۆنیستەکانەوە، یا هەر لایەنێکی دیکەوە بێت، وەربگرن، لە کاتێکدا میستەر دەلەس[179] کاتی خۆی پێی وابوو بارزانی و پیاوەکانی کۆمۆنیست بوون چونکە پێوەندییان بە مۆسکۆوە هەبوو.

---

(179) مەبەستی دەلەس (Dulles)ی وەزیری هەندەرانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکایە.

٣- ئەمەریکاییەکان حەز دەکەن کۆتایی بە پڕۆپاگەندەی سۆڤیەتیی نەك تەنها لەنێو کوردی عیراقدا بهێنن ، بەڵکو هەمان کات لەنێو کوردی ئێرانیشدا کە کوردی عیراق یاریدەیان لێ وەردەگرن.

هەرچی بەریتانییەکانە بە دوو دڵیی یاریدەی ئەوە دەدەن ئاشتیی کورد بکاتە هەمان دوا ئامانج[180].

لە هەمان فایلدا بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانی باسی ئەوە دەکەن کە کورد دەتوانن بیرە نەوتەکان و بەربەستەکانی وەك دوکان و دەربەندیخان کاول بکەن، بەڵام، وەك باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی ئاگادار کردووە کورد **((هیچ کاتێك نایانەوێت لەو بووارەدا زەبری گەورە بووەشێنن))** نەبا **((ئەو کارە کار بکاتە سەر هەڵوێستی ڕۆژئاوا))**[181].

بەڵگەنامەیەکی بایەخداری دیکەی ناو ئەم فایلە بریتییە لە ڕاپۆرتێکی دەگمەنی باڵوێزخانەی بەریتانی کە ڕۆژی شازدەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ دەربارەی شەڕە بەناوبانگەکەی چەمی ڕێزان ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەت لە لەندەن و ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕدراوی ناوەڕۆکەکەیەتی:

((باڵوێزخانەی بەریتانی،

بەغدا،

نهێنی،

ژمارە ١٠١١٤/ ٢٤٩/ ٦٣،

١٦ی تەشرینی دووەمی ١٩٦٣،

لە: إی. ف. گ. ماینارد‌ەوە،

بۆ: دەبل یو. مارسدێن،

بەشی ڕۆژهەڵات،

---

(180) N.A., F.O., 371/170450, Extract From (The Economist), London, October 17th,1963, (Peace with the Kurds, PP. 7-8.

(181) Ibid, Secret, From: E.F.G. Maynard, British Embassy, Baghdad, No. 10114/237/63, November 9 and 23, 1963, To: W. Marsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

وەزارەتی هەندەران،

لەندەن.

١- تکایە بڕواننە نامەی ژمارە ٦٣/٢٤٨/١٠١١٤ی ڕۆژی نۆی تەشرینی دووەمی ١٩٦٣مان دەربارەی ڕووداوەکانی کوردستان.

٢- زۆر نییە، لە پتر لە سەرچاوەیەکەوە، بەوەمان زانی ئەو سەرکەوتنەی چەمی ڕێزان کە حوکمەت باسی دەکات (بڕوانە پەرەگرافی هەشتەمی نامەکەی سەرەوەمان) لە ڕاستیدا شکاندن بووە. ئێمە تاوەکو ئێستا ناتوانین بە وردی شوێنی چەمی ڕێزان لەسەر نەخشە دیاری بکەین، بەڵام چەمەکە بە گەلییەکدا تێدەپەڕێت و ژمارەیەکی زۆر ئەشکەوتی تێدایە کە کوردەکان کردوویاننەتە عەماری ئازووقە و شوێنێکی یەکجار سەختەو زۆریش لە ڕێگای سەرەکیی نێوان کەرکووك و سلێمانییەوە دوور نییە. ئەم دەنگوباوە پێوەندیدارە بەوەوە کە حوکمەت هەوڵی دا لەم گەلییەدا بەرەوپێش بچێت، بەڵام بە زیانێکی زۆرەوە ناچاری کشانەوە کرا بەر لەوەی ((سەرکەوتنە))کەیان[182] ڕابگەیەنن. لە ڕێگەی ئەم ڕاگەیاندنەوە میری ویستی پاکانە بۆ ئەو زیانە زۆرە بکات و ئەو خێزانانەی گەڕەکی سەورە[183] کە

(182) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وشەی سەرکەوتن (victory) خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوە کە پێچەوانەی واتای وشەکە دەگەیێنێت، واتا ژێرکەوتن. هەرچی چەمی ڕێزانیشە کەوتۆتە لای چەپی چەمچەماڵەوەو سەرکەوتنی گەورەی پێشمەرگە لەو شەڕەدا دەنگێکی یەکجار گەورەی دایەوەو ڕێزانی وەك ناوی کیژ هێندەی دیکە لەناو کوردەواریدا خۆشەویست کرد.

(183) دوای شۆڕشی چواردەی گەلاوێژی ساڵی ١٩٥٨، عەبدولکەریم قاسم زەویی بەسەر ئەو سەدان خێزانەدا دابەش کرد کە بە بەخێوکردنی گامێش و دروستکردنی قەیماغەوە لە زەلکاوەکانی باکووری شاری بەغدادا ژیانێکی سەختیان دەبردە سەرو لەوساوە ناوی (ثورة- شۆڕش) لەو گەڕەکە نراو دانیشتوانیی عەبدولکەریم قاسمیان دەپەرست و بەشی هەرە زۆریشیان سەر بە حیزبی شیوعیی عیراقی بوون، بۆیەکا نەتەوەپەرستە شۆڤێنییەکان بەخوێنی سەریان تینوو بوون. شایانی باسە دوای کودێتای هەشتی شوباتی ساڵی ١٩٦٨ بە ماوەیەك بەعسییەکان ناوی گەڕەکی سەورەیان گۆڕی بە شاری صەدام (مدينة صدام).

((ئێستاش لەژێر کاریگەری "ڕەوتی صەدر" ناوی گەڕەکەکەیان لە جیاتی ناوە کۆنەکەی (الثورة) کردۆتە "مدينة الصدر" - ع. زەنگەنە))

کەوتۆتە قەراغ شاری بەغداوە هێور بکاتەوە چونکە دەنگی بێزاریی بەهۆی لەدەستدانی جگەرسۆزەکانیانەوە لە ناویاندا بەرز بۆتەوە.

٣- وێنەی ئەم نامەیەم دەنێرمە هەر یەك لە باڵوێزخانەکانمان لە واشنتۆن و تاران و ئەنقەرە و بێروت و قاهیرەو دیمەشق و عەدەن و مۆسکۆ و کوێت و عەمان و بەحرەین و نیقوسیا.

ئیمزا

إی. ف. گ. ماینارد))[184]

هەموو ئەمانە پرسی کوردی عیراق بە ڕادەو شێوازێکی نەبینراو دەوروژێنن، ئەو پرسە گەلێك لە جاران زۆرتر سەرنجی ڕای گشتیی جیهان و دەوڵەتە گەورەکان ڕادەکێشێت و رووناکبیرە دڵسۆزەکانی کوردیش چالاکانە دێنە دەست، وا لێرەدا لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا تیشك دەخەینە سەر ئەم لایەنە بایەخدارەی مێژووی هاوچەرخی کورد. لەم بووارەدا زوو زوو ناوی دوکتۆر کامەران عالی بەدرخان و محەمەد سەعید خەفاف و ڕەشید عارف و عیصمەت کەتانی[*] و ئەندامە چالاکەکانی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە

---

(184) N.A., F.O., 371/170450, British Embassy, Baghdad, Confidential, No. 10114/249/63, November 16, 1963, From: , E.F.G. Maynard, To: W. Marsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

(*) ((عیصمەت کەتانی (١٩٢٩ – ٢٠٠١): کوڕی حاجی ئەحا کوڕی عەبدولعەزیز کەتانییە، لەشاری ئامێدی لەدایك بووە، هەر لەوێش خوێندنی سەرەتایی تەواو کردووە، خوێندنی ناوەندیشی لەسەرەتای چلەکان لەهەولێر تەواو کردووە، دواناوەندیشی لەژێر سایەی مامێکی بەناوی عەلی عەزیز، لەدیوانیە تەواو کردووە، لەبەر زیرەکی و لێهاتوویی و پلە باشی لەخوێندن و بەیەکەم دەرچوونی لەسەر لیواکە نێردراوە بۆ ئەمەریکا و لە (زانکۆی تینۆکس) زانستی سیاسی تەواو کردووە، ناوبراو کاری لەگەڵ هەریەك لەئەمینداره گشتییەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان، یوثانت و کۆرت ڤالت هایم و دیکیولار و پەترۆس غالی و کوفی ئەنان کردووە، زۆر پلەی کاری (UN)ی پێ سپێردراوەو گەلێك لەگرفتەکانی ئەو ڕێکخراوەی چارەسەر کردووە، سەرۆکایەتی کۆنگرەیەکی ئافرەتانی جیهانی لەچین کردووە. وەکو

ئەورووپا)) و کەسانی دیکەی وەك ئەوان زوو زوو لەو بەڵگەنامانەدا دێنە پێشەوەو بەو بۆنەیەوە دیپلۆماسییە بەریتانییەکان دەکەونە باس کردنیان و هەڵسەنگاندنی بیرو بۆچوونەکانیان.

لەم فایلەی بەردەستماندا گەلێك لەو بابەتانە هەڵگیراوە کە پێم وایە لە سەرجەمیان گرنگتر نامەیەکی دانسقەی دوکتۆر کامەران عالی بەدرخانە لەگەڵ نامەیەکی سکرتێری نوێنەرایەتیی بەریتانیا لە نەتەوە یەکگرتووەکان کە دەربارەی

جەمال بابان نووسیویە: هەقە کورد سوود لەو کتێبخانە دیبلۆماسییەی وەربگرێت کە بەچەند زمانێك ئێستا وا لەجنێڤ ماوەتەوە. کاتی کۆچی دوایی کرد تەرمەکەی هێنرایەوە زێدی خۆی و لەگوندی (کانی سنج)ی سەر بەئامێدی نێژرا. حکوومەتی عیراق لەهەموان زیاتر سەرپەرشتی پرسەکەی کردبوو، هەر سێ ڕۆژەکە (جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران بۆ کاروباری دەرەوەو وەزیری دەرەوە) ئامادەی پرسەکەی بوونە کە لەمزگەوتی (حاجی مەحموود بنیە)ی بەغدا بۆی دانراوە.

دواتر چلەکەی کە لە ٢٠٠٧/١٢/٧ بووەو لە (هۆڵی شێخ عەبدولقادری گەیلانی) بۆی گێڕدراوە، ناوبراو برا بچووکی د. حەسەن کەتانی و برازای عیززەت عەبدولعەزیزی شەهیدی ١٩ی حوزەیرانی ١٩٤٧ بووە ـ ع. زەنگەنە))

دوكتۆر كامەران عالی بەدرخان – ئەو میرەی تا دوا هەناسەی
ژیانی وەك مۆم بۆ كوردو كوردستان دەسووتا – كەمال مەزهەر

نامەكەی دوكتۆر كامەران ناردوویە بۆ (بەشی ڕۆژهەلآت)ی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن و هاوپێچەكانی دوكتۆر كامەرانیشی بۆ ناردووە.

هەموو ئەو بەلگەنامانە بەسەر یەكەوە دە لاپەڕەن، بەلآم ئەفسوس لەو دە لاپەڕەیە تەنها لاپەڕەی یەكەمیان، كە نامەی سكرتێرە ئینگلیزەكەیە باش چاپكراوەو دەخوێندرێتەوە، ئەوی تری هێند كالّ چاپكراون كە خوێندنەوەیان بە زەڕەبینە تایبەتییەكانی ئەرشیڤیش یەكجار زەحمەتە، هەرچۆن بێت نامەكەی دوكتۆر كامەرانم وەرگێڕاو توانیشم لە خالّە گشتییەكانی هاوپێچەكان تێبگەم. جا با سەرەتا بە نامە فەرمییەكەی سكرتێری نوێنەری حوكمەتی بەریتانی لە (كۆمەلّەی نەتەوە یەكگرتووەكان) لە نیویۆرك دەست پێ بكەین كە ڕۆژی شازدەی تەشرینی یەكەمی ١٩٦٣ دەربارەی نامەكەی دوكتۆر كامەران بەدرخان ناردوویە بۆ (بەشی ڕۆژهەلآت)ی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن و ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوەكەیەتی:

((نوێنەرایەتیی بەریتانیی
لە نەتەوە یەکگرتووەکان،
نیویۆرك،
ژمارە ١٨٢١٥|٧٢|٦٣،
١٦ی تەشرینی دووەمی ١٩٦٣.
خۆشەویستان

١- هەرچەندە دوور نییە ئێوە ئەم بابەتەتان لە سەرچاوەی دیکەوە پێگەیشتبێت، بەڵام وا وێنەی نامەیەکی ئەمیر بەدرخانتان لەگەڵ دوو هاوپێچی دیکەدا دەربارەی پرسی کورد بۆ دەنێرین.
٢- ئەمە نامەیەکی بڵاو ڕاگەیەندراوە کە بێگومان نێردراوە بۆ گشت باڵوێزخانەکان بۆیەکا هیچ پێناسە و زانیاریەکتان دەربارەی بۆ نانێرین.
٣- وێنەی ئەم نامەیە دەنێرین بۆ باڵوێزخانەکانمان لە هەر یەك لە بەغداو واشنتۆن.

دڵسۆزی هەمیشەییتان
ئیمزا
سکرتێر))[185].

دوا بەدوای ئەم نامەیە، لە هەمان فایلدا، یەکسەر نامەکەی دوکتۆر کامەران عالی بەدرخان بە زوبانی ئینگلیزی هەڵگیراوە. وادیارە ڕۆژی چواردەی تەشرینی یەکەمی ١٩٦٣ دوکتۆر کامەران لە ئوتێلی باربیسۆن- پلازای نیویۆرکەوە ناردوویە بۆ باڵوێزخانەکان، لەوانەیشە بۆ شوێنی دیکەشی ناردبێت، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێردراوی ئەو نامە دانسقەیەیە:

(185) Ibid, From: United Kingdom Mission to the United Nations, New York, No. 18215|72|63, October 16, 1963, To: Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

((نیویۆرک،

١٤ی تەشرینی یەکەمی ١٩٦٣،

ئوتێلی باربیسۆن– پلازا،

١٠٦، باخی گشتی،

باشووری نیویۆرک، ١٩،

ژمارەی تەلەفۆن: ٧– ٧٠٠٠.

بەڕێز:

گوتەبێژی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، گەلێك جاران لە ڕێژەیەکی جیهانیدا، بەرگریی لە گەلە چەوساوەکان کردووە، پێم وایە ناشێت ئەم هەڵوێستە گەلی کوردیش نەگرێتەوە.

لەو گۆشەنیگایەوەی کە گەلی کورد لە هەشتی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦١وە خەبات بۆ جێبەجێکردنی ئەو مافە نەتەوەییانەی خۆی دەکات کە حوکمەتی عیراق (بەپێی یاسا– ک. م.) دانی پێدا نابوو[186] بە مافی خۆی دەزانێت جارێکی دیکە ڕوو بکاتە بەڕێزتان و داواتان لێ بکات ئێوەو گشت ڕێکخراوە جیهانییەکان، کارێکی ئەوتۆ بکەن ڕادەیەك بۆ چەوساندنەوەو کوشتاری جەماوەری سیڤیلی کورد دابنرێت و هەنگاوی پێویست بۆ جێبەجێ کردنی مافە نەتەوەییەکانیان بنرێت.

داواتان لێ دەکەین، بە لایەنی کەمەوە، لیژنەی بەسەرکردنەوەی ڕاستییەکان (لجنة تقصي الحقائق– ک. م.) بنێرن بۆ عیراق وەك چۆن لەگەڵ ئەو وڵاتانەدا کردووتانە کە گیرۆدەی هەمان کێشەن. وەك دەزانن پرسی کورد پرسێکی نەتەوەییە، پرسی مافی نەتەوەییە، لە لایەکی دیکەوە کارە دڕندەییەکانی سوپای عیراق (دژی نەتەوەی

---

(186) مەبەستی ئەو بەندەی دەستووری کاتیی عیراقە کە دوای شۆڕشی چواردەی گەلاوێژی ساڵی ١٩٥٨ دانی بە مافی گەلی کورددا لە چوارچێوەی عیراقدا نابوو.

((لە دەقی مادەی سێی ئەو دەستوورەدا وراهاتووە: يقوم الكيان العراقي على اساس من التعاون بين المواطنين كافة بأحترام حقوقهم وصيانة حرياتهم، ويعتبر العرب والأكراد شركاء في هذا الوطن ويقر هذا الدستور حقوقهم القومية ضمن الوحدة العراقية– ع. زەنگەنە))

کورد– ك. م.) گەیشتوونەتە ڕادەیەك ناکرێت ئیتر بە کێشەیەکی ناوخۆی عیراق لە قەڵەم بدرێت.

با ئاماژە بۆ ئەوەیش بکەم کە پێویستە بڕیارەکانی (ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان) لە یازدەی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٦و ساڵی ١٩٤٨ و چواردەی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٠ دا وەبەرچاو بگیرێن.

ئاوڕدانەوەتان لەم بابەتە نێودەوڵەتییە ناسکە لەوانەیە، هەمان کات، ببێتە هۆی ئەوەی حوکمەتی عیراق هەست بەو هەڵوێستە دژ بە یەکەی (موتەناقیزەی) خۆی بکات کە لە لایەکەوە گوایە دژی ڕەفتاری ئیمپریالییەکان دەری دەبڕێت کەچی خۆی، لە لایەکی دیکەوە، گەلێك لەوەیش خراپتر (لەگەڵ گەلی کورددا– ك. م.) دەکات.

حەزم کرد بەڕێزتان ئاگاداری ئەم ڕاستییانە بکەم، وا هاوپێچیش لەگەڵ ئەم نامەیەمدا مەتریاڵی دیکە دەنێرمە خزمەتتان تاوەکو بزانن چی لە کوردستان ڕوو دەدات.

تکا لە بەڕێزتان دەکەم قەبوڵی سوپاسی دڵسۆزانەم بفەرموون بۆ هەر کارێك بۆ گەلی کوردی بکەن.

دڵسۆزتان

ئیمزا

ئەمیر ك. بەدرخان

نوێنەری گەلی کورد

هاوپێچەکان:

١– یادداشت دەربارەی کێشەی کوردستانی عیراق.

٢– وێنەی ڕاپۆرتێکی ئاژانسی هەواڵەکان))[187].

---

(187) N.A., F.O., 371/170450, New York, October 14, 1963. Bar bison Plaza Hotel, 106 Central Park, South New York 19, Telephone Circle 7-7000m, From Emir K. Badir- Khan Representative of the Kurdish People.

ناوەرۆکی هاوپێچی نامەی یەکەمی دوکتۆر کامەران بەدرخان، کە ناوی لێ ناوە ((یادداشت دەربارەی کێشەی کوردستانی عێراق)) بریتییە لە باسی زنجیرەیەك وتارو موحازەرە و بەراوردکاری و سەرژمێری و بەڵگەنامەی فەرمیی دەربارەی کوردی عێراق لە سییەکانی سەدەی ڕابردووەوە کە هەموویان مافی ڕەوای کورد دەسەلمێنن. هەرچی هاوپێچی دووەمیشە لە زوبان ڕۆژنامە و ئاژانسەکانی هەواڵەوە باسی بارودۆخی کوردستانی عێراق دەکات.

هەرچەندە بەشێکی سەربەخۆی ئەم بابەتی هەشتەمە بۆ چالاکییەکانی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا)) لەو ساڵانەدا تەرخان دەکەین، بەڵام لێرەدا لەبەر چەند هۆیەك، بەپێویستی دەزانم ئاماژە بۆ نامەیەکی عومەر شێخ موس و وەڵامەکانی بکەم کە ئەوانیش لە هەمان فایلدا هەڵگیراون.

ڕۆژی بیستوپێنجی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ عومەر شێخ موس بە ناوی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا– لقی بەریتانیا))وە ئەم نامەیەی لای خوارەوەی ناردووە بۆ شاژنی بەریتانیا ئەلیزابێــثی دووەم:

((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا–

لقی بەریتانیا،

و. شێخ موس،

شەقامی جێمس ئەڤینیو،

ژمارە ٣٤،

لەندەن، دەبل یو ١٤،

٢٥ی تەشرینی دووەمی ١٩٦٣.

شاژنی خاوەن شکۆ

ئەو بارودۆخە ترسناکەی حوکمەتی عێراق لە کوردستاندا، بە بۆمبابارانی لادێکان و سووتاندنی بەروبووم و کوشتنی خەڵکی سیڤیل و بەندکردنی هەزارەها کەسی بێ تاوان، دروستی کردووە، پێشێل کردنێکی دڕندەو نامرۆڤانەی پێڕەوی نەتەوە یەکگرتووەکان و بەندە سەرەکییەکانی مافی مرۆڤن.

حوکمەتەکەتان ڕازی بووە چەکی قورس بداتە حوکمەتی عێراق، ئەو چەکەیش دژی کورد بەکار دەهێنرێت و تەنها بارودۆخەکە دژوارترو هەڕەشەی زۆرتر لە

ئاسایشی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەکات و قوڕبەسەریی پتر، چ بۆ کورد و چ بۆ عەرەب، دەهێنێت.

بەناوی ئەو مرۆڤایەتییەوە، کە جەنابتان زۆر ڕێزی لێ دەنێن، تکا لە شکۆدارتان دەکەین داوا لە حوکمەتەکەتان بکەن چاو بەو بڕیارەی خۆیدا بگێڕیتەوەو هەناردنی چەك بۆ عیراق بووەستێنێت.

دڵسۆزتان

سکرتێری (کۆمەڵەی خوێندکارانی

کورد لە ئەورووپا- لقی بەریتانیا)

ئیمزا

و. شێخ موس))(188).

شایانی باس و پیاهەڵدانە کە کۆشك و وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی ئەم نامەیەی عومەر شێخ موسیان نەخستۆتە پشت گوێ بەڵکو بە ئەوپەڕی ڕێزو تەقدیرەوە وەڵامی خاوەنەکەیان داوەتەوە، ئەوەی لە ڕێگەی دوو بەڵگەنامەی ناو هەمان فایلەوە بە روونی هەستیان پێ دەکەیت و ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕدراوی هەردووکیانە:

((یادداشت.

١- نامەی هاوپێچ، کە لە لایەن سکرتێری ((کۆمەڵەی خوێندکاران لە ئەورووپا- لقی بەریتانیا)) میستەر و. شێخ موسەوە ئاراستەی شاژن کراوە، بە شێوازێکی فەرمی نێردراوە بۆ وەزارەتی هەندەران بۆ ئەوەی وەڵامی بدرێتەوە.

٢- سەبارەت بە ئەو ڕەخنەیەی خاوەنی نامەکە لە سیاسەتی حوکمەتی خاوەن شکۆی گرتووە کە چەکی قورس دەداتە حوکمەتی عیراق، بەلای منەوە بابەتێکە دەچێتە خانەی بایەخی بەشی سیاسیی وەزارەتی هەندەرانەوە.

ئیمزا

بەشی پرۆتۆکۆڵ

یەکی تەشرینی دووەمی١٩٦٣)) (189).

---

(188) Ibid, From: K.S.S.E- U.K Branch, O. Sheikh Mous, 34, St. James Ave, London, W.13, 25th October, 1963, To: Her Majesty.

لەبەر ڕۆشنایی ئەو ئامۆژگاریەی سەرەوەدا، وەزارەتی هەندەران ڕۆژی نۆزدەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ ئەم نامە نازدارە دەنێرێت بۆ عومەر شێخ موس:

((ژمارە: إی. کیو ١٠١٩|٦٨،

لەندەن، س. دەبلیو. ١،

١٩ی تەشرینی یەکەمی ١٩٦٣.

گەورەم !

بەپێی فەرمانی میستەر بەتلەر (Butler)ی سکرتێر، ئاگادارتان دەکەم ئەو نامەیەی ڕۆژی پازدەی تەشرینی یەکەم ناردبووتان بۆ خاوەنشکۆ شاژن گەیشت و نێردرایە ئەم بەشەی (وەزارەتی هەندەران). ناوەڕۆکی نامەکەتان وەبەرچاو گیرا.

سێر

من خزمەتکاری ئەڵقە لەگوێتانم))[190].

سەرەك کۆمار عەبدولسەلام عارف، ڕۆژی بیستو دووی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣، کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەوانیی فراوان دەبەستێت، بەڵام بەر لەوە، ڕێکخەرانی کۆنفرانسەکە داوایان لە ڕۆژنامەنووسە بیانییەکان کردووە هەر پرسیارێکیان هەبێ بە نووسراوەیی پێشکەشی بکەن، عەبدولسەلام عارفیش وەڵامەکانی بە عەرەبی و نووسراوەیی ئامادە کردووەو ڕۆژی کۆنفرانسەکە وەڵامەکانی خوێندۆتەوە. دوو خاڵی سەرەکی لەو کۆنفرانسەدا سەرنجی پەیامنێری ڕۆژنامەی ((نیویۆرك تایمس))ی ئەمەریکییان ڕاکێشاوە، یەکەمیان بیروبۆچوونی سەرەك کۆمار دەربارەی سیاسەتی بێ لایەن (حیاد)ی وڵاتەکەی. دووەمیشیان دەربارەی ئەوە بووە کە عەبدولسەلام گووتوویەتی حوکمەتەکەی (هەوڵ بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێکی ئاشتییانە بۆ کێشەی کورد دەدات). ڕۆژی دواتر

---

(189) Ibid, Minutes, H. Bowen, Protocol Department, November 1, 1963.

(190) Ibid, No. EQ 1019|68, London, S.W.1., November 19, 1963, To: Mr. O. Sheikhmous, K.S.S.E. (United Kingdom Branch), 34 St. James Avenue, W. 13.

((نیویۆرك تایمس)) وەڵامەکانی عەبدولسەلام عارفی بەم جۆرەی لای خوارەوە بڵاو کردۆتەوە:

((سیاسەتی من ئەوەیە نە لەمیانو نە لەویان[191] داوای یاریدە نەکەم، بەڵام پێشوازیی هەموو جۆرە یاریدەیەکی بێ شەرتوشرووت دەکەم، یاریدەیەك توخنی سەربەخۆییمان نەکەوێت... هێزە چەکدارەکانی عیراق هەمیشە بەشی زۆری چەکەکانیان لە ڕۆژگاری ڕژێمی قاسمەوە لە یەکیەتی سۆڤیەتەوە هاتوون، یەکیەتی سۆڤیەت کەوتە پێشکەشکردنی یاریدەیەکی ئابووریی یەکجار فراوانیش بۆ بەرەوپێشبردنی عیراق، بەڵام لە ڕۆژگاری بەعسدا هەرچۆن بێت یاریدەی سەربازی و ئابووریی رووسیا تا دەهات کەم دەبۆوە تا گەیشتە ئاستی نەمان. بەریتانییەکان قایل بوون هەندێك چەك بە عیراق بفرۆشن)).

هەرچی دەربارەی کوردە ئەمەی لای خوارەوە وەڵامی عەبدولسەلام عارفە وەك لەو ژمارەیەی ((نیویۆرك تایمس))دا و بەر لە خاڵەکەی دیکە چاپ کراوە[192]:

((هەمیشە بە پەرۆشەوە چاوەڕوانی ئەو ڕۆژە بووم تەوقە لەگەڵ هەر دەستێك بکەم بۆ برایەتیمان درێژ بکرێت، ئێمە لەگەڵ برا کوردەکانماندا لەم وڵاتە هاوبەشەدا پێکڕا ژیاوین. ئێمە خوا یار بێت هەتا هەتایە هەر پێکەوە دەژین)).

وا پێ دەچێت پەیامنێری ((نیویۆرك تایمس)) لە دڵدا گاڵتەی بەم وەڵامەی سەرەك کۆمار هاتبێت، چونکە لەگەڵ تەواو بوونیدا، بۆ خۆی دەڵێت:

((هەر ماوەی گفتوگۆ کردنەکەی لێ دەربکەیت، کە لە هەشتی شوباتەوە تاوەکو دەی حوزەیرانی ئیمساڵی خایاند ئیتر حوکمەتی عیراق لە ساڵی ١٩٦١وە شەڕ لە دژی کورد دەکات))[193].

---

(191) عەبدولسەلام عارف مەبەستی هەردوو بەرەی وڵاتانی سۆشیالیزم و سەرمایەدارییە.

(192) بە داخەوە پەیامنێری (نیویۆرك تایمس) لە ڕاپۆرتەکەی خۆیدا ناوی کوردی وەك (گەلێکی نیمچە کۆچەری نیشتەجێی باکووری ڕۆژهەڵاتی عیراق) هێناوە، هەرچەندە دانیشی بەوەدا ناوە کە گەلی کورد هەمیشە داوای ئۆتۆنۆمییان کردووە.

(193) N.A., F.O., 371/170450, Minutes, No. EQ 1019/72 (A),- (New York Times), 23 November, 1963.

نەك هەر بەعسییە توندڕەوەكان، بەڵكو بە ڕادەی ئەوانیش، عەبدولسەلام عارف و یاریدەرە نزیكە نەشارەزاكانیشی لەو ڕۆژگارەدا زۆر لووت بەرزانە دەیانڕوانییە پرسی كورد، هەڵبەت ئەوەیش لە هیچ ڕوویەكەوە، نە لە ناوەو نە لە دەرەوەی وڵات، لە قازانجیان نەبوو، ئەو ڕاستییەی دیسانەوە بە ڕوونی ڕەنگیان لە بەڵگەنامە نهێنییەكانی حوكمەتی بەریتانیدا داوەتەوە. هەر ئەو ڕۆژەی ((نیویۆرك تایمس)) وتارەكەی خۆی تێدا بڵاو كردبووەوە، دیپلۆماسییە بەریتانییەكان لە نامە نهێنییەكانی خۆیاندا بەم جۆرەی لای خوارەوەو بە ناوونیشانی ((كورد))ەوە تیشكیان دەهاویشتە سەر گەلێك لایەنی ئاڵۆزی ئەو بابەتە:

((١- میستەر ئیلیتس (Mr. Eilitis) ئیمڕۆ پێی ڕاگەیاندم ئەو كوردانەی كە لێرە پێوەندیی پێیانەوە هەیە پێیان گوتووە لەشكری عیراق لە كوردستان بە ڕەزامەندیی تایەر یەحیا نوێنەرێكیان، كە (قاچاغچییە)[194] ناردۆتە لای مەلا مستەفا و پێشنیاری دەست پێكردنی وتووێژی ئاشتییان عەرز كردووە. لە وەڵامدا مەلا مستەفا گوتوویەتی: پێویستە وتووێژ لە ڕێگەی نوێنەرەكانییەوە لە بەغدا دەستی پێبكرێت (لەوانەیە مەبەستی بەندە كوردەكان بێت)، دەشبێت وتووێژ بە ئاشكرا بكرێت نەك بە نهێنی.

٢- هەروەها میستەر ئێلیتس گوتی: كوردەكان حەز دەكەن ڤیزەیەكی ئەمەریكا بۆ ڕەهبەرێكی كورد بەناوی ئیبراهیم ئەحمەدەوە، كە ئێستا لە بەرەی باشووری شەڕە لە كوردستان، وەربگرن تاوەكو بچێتە وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا، چونكە دەیانەوێت ببێتە لۆبی كورد لە نیویۆرك.

٣- میستەر ئێلیتس گوتوویەتی زەحمەتە بەهۆی باری ناسكی عیراقەوە ڕێگەی ئەو زیارەتە بدەن، هەمان كاتیش پێیان ئاسان نییە ڕەتی بكەنەوە. میستەر جەستیس دۆگلاس (Mr. J. Douglas) ئێستا لێپرسراوی پرسی كوردە.

٤- كوردەكان پێشنیازیان كردووە ئیبراهیم ئەحمەد ڤیزەكە لە لەندەن وەربگرێت. ئەگەر بڕیاری ئەوە درا ئایا دەبێت ئێمە ڕێگەی بدەینێ بێتە ئێرە ؟.

---

(194) مەبەستی لەوەیە شتێكی ئەوتۆ نەكات حوكمەتی عیراقیان لێ بووروژێنێت.

٥- گووتم من ناتوانم داخوازییەکەی ڕەت بکەمەوە، ئەگەر ئیبراهیم ئەحمەد هاتە کۆنسولخانەی بەریتانی و پاسپۆرتێکی دروستی پێ بوو، هەروەها بشزانین کە ڤیزەی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکایشی پێ دەدرێت، ئەوساکە بە بیری من زەحمەت دەبێت بۆ ئێمە ڤیزەی ترانزێتی پێ نەدەین، هەرچەندە بێگومان دەبێت بەڵێنی ئەوەی لێ وەربگرین کە ئەو ماوەیەی لێرە دەبیاتە سەر باش ڕەفتار بکات.

ئیمزا

دەبل یو. مۆریس[195]

٢٢ی تەشرینی دووەمی ١٩٦٣)).

هەر لەژێرەوەی ئەو تێبینییانەی مۆریسدا دوای چوار ڕۆژ دەبل یو. مارسدێنیش تێبینییەکانی خۆی، کە دوو هێندی تێبینییەکانی مۆریس دەبن، بەم جۆرەی لای خوارەوە تۆماری کردوون:

((دەربارەی برگەی چوارەم و پێنجەمی تێبینییەکانی میستەر مۆریس دەڵێم سێ کەس لە گوتەبێژانی کورد- تاڵەبانی و میر بەدرخان و شەوکەت عەقراوی ئیمساڵ داوای ڤیزەی بەریتانییان لێ کردین. هۆکانی هەڵوێستی ئەوسای ئێمە لە دان یا نەدانی ڤیزەی بەریتانی پێیان هاوسەنگ بوون. هۆ دژەکان بریتی بوون لەوەی کە دانی ڤیزە پێیان موجازەفەیە چونکە لەوانەیە ببێتە هۆی دروستبوونی چالاکیی لە خاکی ئێمەدا دژی حوکمەتی عیراق، ئەوەیش دەبێتە مایەی ناڕەزایی عیراقییەکان. لە لایەکی دیکەوە ئەگەر ئێمە ڕێگە نەدەینە ئەو گوتەبێژانە ئەوساکە

---

(195) سێر ویلیی مۆریس (Sir Willie Morris): ڕۆژی سێی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٩ لەدایك بووە، دەرچووی زانکۆی ئۆکسفۆردە، لە ساڵی ١٩٤٧وە بۆتە کارمەندی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی و لە گەلێك ولاتی عەرەبیی وەك میسرو سعودییە و یەمەن، وێڕای حەبەشە کاری کردووە، لەنێوان ساڵانی ١٩٦٠-١٩٦٣ دا بۆتە سەرۆکی بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی. بڕوانە:
((Who's Who 1980. An Annmual Biographical Dictionary)), London, 1980, P. 1816.

دەبینە تاکە ولآت لەو بووارەدا و وا دەردەچێت کە ئێمە بەشدارێکی سەرەکیین دژی کوردو ئەوەیش پتر بابەتی دانی چەك بە عیراقییەکانمان لێ دەوروژێنێت، وێڕای ئەوەی لەوانەیە لە پەرلەمانیشدا ڕەخنەمان لێ بگیرێت ئەگەر هاتوو بەوە زانرا کە نەمانویستووە گوێ بدەینە پرسی کورد. خاڵێکی دیکە کە پێویستە وەبەرچاو بگیرێت بریتییە لەوەی کە کوردەکان دەتوانن زیانی زۆر گەورە لە (کۆمپانیای نەوتی عیراق) بدەن، ئەو کاتەیش کارێکی بێ عەقڵی دەبێت ئەگەر موجازەفەی ئەوە بکەین سزایان بدەین چونکە بەو جۆرە پاڵیان پێوە دەنێین ئەوانیش دەستبەرداری ئەو سیاسەتەی ئێستایان بن کە توخنی دەزگاکانی نەوت ناکەون.

من بۆ خۆم لایەنگری ئەوەم کە:

أ- ڤیزە بدرێتە ئەو گوتەبێژانەی کورد کە سومعەیان باشە.

ب- پێویستە ئەوەی لە تواناداد بێت بیکەین، بەڵکو گفتێکی نافەرمیش لەو گوتەبێژانە وەربگرین کە ڤیزەیان دەدرێتێ هیچ چالاکییەکی ئاشکرای جەماوەریی نەکەن.

ج- نابێت رێگە بدرێت هیچ جۆرە دیدەنییەکی فەرمی لەگەڵ ئەو گوتەبێژانەدا بکرێت، باشتر وایە رێگە بدرێتە بەرپرسێکی پچووك لە دەرەوەی بارەگای وەزارەتی هەندەران بیانبینێت و گوێ بگرێت لەوەی دەیانەوێت بیڵێن(196).

من لەو بڕوایەدا نیم ڕووداوەکانی ئیمڕۆی عیراق لەوە بچێت ببنە هۆی ڕوودانی وەرچەرخانێك لە پێوەندیی نێوان حوکمەتی عیراق و کوردا. پێمان وایە حوکمەتی عیراق ئێستا پتر لە هەرشت حوکمەتێکی سەربازییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا لەوانەیە کە کێشەی کورد لە وەرزی زستاندا، بەهۆی کزبوونی شەڕەوە کەمتر خۆ بنوێنێت، ئینجا میری دەست لە هەڵوێستی ڕەقی خۆی هەڵناگرێت و ئامادە نییە، بەپێی ئەو مەرجانە نەبێت کە ئاسان نییە مەلا مستەفا پێیان قایل بێت، وتووێژ

(196) تالەبانی لە دانیشتنێکدا باسی ئەوەی کردووە چۆن لەو ساڵانەدا دیپلۆماسییەکی بەریتانی لە گازینۆیەك لە دەرەوەی بارەگای وەزارەتی هەندەران لەگەڵی دانیشتووەو باسی کێشەی کوردیان کردووە، دوور نییە ئەوە بەپێی پێشنیارێکی وەکو ئەوەی سەرەوەی مارسدێن بووبێت.

بکات. لەبەر ڕۆشنایی ئەمەدا وا چاوەڕوانم ئەو نوێنەرە کوردانەی داوای ڤیزەیان لێمان کردووە تا ڕادەیەك ڕێکوپێك ڕەفتار بکەن، هەڵوێستمان بەرانبەریان پێویستە هەر بەو جۆرە بێت کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێی داوە.

بەجیا تێبینییەکانی خۆم دەربارەی بابەتی پێوەندییە گشتییەکانی ئێستای کوردی عێراق دەردەبڕم.

ئیمزا

دەبلیو. مارسدێن))[197].

لە هەمان فایلدا بەڵگەنامەیەکی نهێنیی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا هەڵگیراوە، باسی ئەو گفتوگۆ سەیرەی نێوان خودی باڵوێزو وەزیری بەرگریی نوێی عێراق حەردان تکریتی دەکات کە دەربارەی کێشەی کورد لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٦٣دا لە کاتێکدا هەردووکیان پێکڕا بە تەنها کۆبوونەتەوە، ئەمەیش دەقی وەرگێڕاوەکەیەتی:

((نهێنی،

لە بەغداوە،

بۆ وەزارەتی هەندەران،

بە شفرە،

بۆ لۆرد ڕۆجەر ئەلێن،

ژمارە ١٠١٣،

یازدەی کانوونی یەکەمی ١٩٦٣.

بروسکەی ژمارە ١٠١٣ی یازدەی کانوونی یەکەمی ١٩٦٣ دەنێرین بۆ واشنتۆن و تاران و قاهیرە.

١-ئەم بەیانییە چوومە سەردانی حەردان تکریتی وەزیری بەرگری و لێم پرسی: ئایا باری هێرش بۆ سەر کورد لە چیدایە ؟. لە وەڵامدا گوتی: باش دەڕوات بەڕێوە، ماوەتەوە سەر تەنها چەند دەستەیەك لە یاخیگەران.

---

(197)N.A., F.O., 371|170450, Minutes, Confidential, Kurds.

له وەڵامدا پێم گوت: لەگەڵ ڕێزمدا، بە لایەنی کەمەوە پێنج مانگ دەبێت، من هەمان وەڵام لە سەرچاوەی فەرمیی جیاوازەوە دەبیستم. دوای ئەوە لێم پرسی ئایا هیچ ئەگەرێکی ڕاستەقینە لە ئارادا نییە بۆ ڕێککەوتن لەگەڵ مەلا مستەفادا ؟. تکریتی گوتی: ئەو پێی وایە ڕێککەوتن لەگەڵ مەلا مستەفادا ئێستا مومکینە، مەلا مستەفا بۆ خۆیشی داوایەکی وای کردووە. لە وەڵامدا بە تکریتیم گوت: من زۆر بەختەوەرم بەوەی قسەیەکی وا لەو دەبیستم هەرچەندە ناشزانم مەرجەکانی کورد بۆ ڕێککەوتنێکی لەو بابەتە چین. وەزیر گوتی: ئێستاکە هیچ پرسێکی دامەزراندنی حوکمەتێکی کوردیی جودا لە ئارادا نییە، کورد ئەمانەیان دەوێت:

أ- دروستکردنەوەی گوندەکانیان.

ب- چەککردنی هێزەکانی میری و سووارەکانی کورد.

ج- ڕێگە بدرێتە هەموو کوردەکان بگەڕێنەوە ناوچەکانی خۆیان.

د- پێویستە یاریدەی تایبەتی کورد بدرێت بۆ چارەسەرکردنی کێشەی خوێندن بە زمانی کوردی و ئەو جۆرە بابەتانە.

وەزیر گوتی: هیچ جۆرە کۆسپێك لەبەردەم چارەسەرکردنی خاڵی یەکەم و چوارەمدا نییە، هەرچی دووەمیشە پێویستە چەکی هەردووك لا بە خێرایی دابماڵرێت، بەڵام خاڵی سێیەم بە هیچ جۆر هەنگاوێکی لەبار نییە، چونکە لەوانەیە ببێتە هۆی ڕووبەڕوو بوونەوە (هەراویگر) (بەڵام من بە تەواوەتی لێم ڕوون نەبوو مەبەستی وەزیر ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ حوکمەتە[198] یان لەنێو هۆزە کوردەکان خۆیاندا).

٢- تکریتی وای نیشان دا کە ئەو زۆر ئاگاداری مەودای پێویستی کۆتایی هێنانی شەڕە لە باکوور. پێم گوت ئێستاکە گەلێك کەس لە بەغدا پێم دەڵێن کاتی ئەوە هاتووە کۆتایی بەو شەڕە بهێنرێت و من بۆ خۆم لەو بڕوایەدام ئەگەر حوکمەت بتوانێت کارێکی وەها جێبەجێ بکات ئەوساکە زۆر لە پایەو مەقامی خۆی بەرز دەکاتەوە.

---

(198) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت ((vis-à-vis)) کە زاراوەیەکە واتای ڕووبەڕوو یا بەرانبەر بەیەکتر دەگەیێنێت.

٣- جەنراڵ تكریتی گەلێك گەشبینە دەربارەی چارەسەركردنی ئەو كێشەیەو بەوەی كە ئەوە ئاوات و خۆزگەی گشت ئەو كاربەدەستانەیە كە من لەم بارەیەوە دواندومن.

٤-وەزارەتی هەندەران با ئەم نامەیە بنێرێت بۆ واشنتۆن و تاران و قاهیرە، وێڕای ئەو بروسكانەم كە ژمارەكانیان پەنجاو نەوەت و سێ سەدو بیست و چوارن[199].

باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا، پاش تەنها سێ ڕۆژ، دیسانەوە دێتەوە سەر باسی شەڕە بەناوبانگەكەی چەمی ڕێزان و پێوەندیی نێوان ڕژێمی عەبدولسەلام عارف و كورد، ئەمەی لای خوارەوە دەقی وەرگێڕدراوی ئەو بەڵگەنامە دوورو درێژەیە كە سەرجەمی خاڵەكانی بەڵگەی سەلمێنەری بایەخدانی زۆری ئەمەریكایی و ئینگلیزەكانن بە ڕووداوو ئاڵوگۆڕەكانی كوردستانی عیراق لەو قۆناغەدا:

((باڵوێزخانەی بەریتانی،

بەغدا،

ژمارە ١٠١١٤|٢٥٧|٦٣،

١٤ی كانوونی یەكەمی ١٩٦٣،

نهێنی

١- تكایە بگەڕێنەوە بۆ ئەم نامانەم: ژمارە ١٠١١٤|٢٥٥|٦٣ ی ڕۆژی حەوتی كانوونی یەكەم و ژمارە ١٠١١٤|٢٥٥|٦٣ ی ڕۆژی سێی تەشرینی دووەم، كە هەردووكیان لەمەڕ ڕووداوەكانی كوردستانن.

٢- ئێستا هەواڵی ئەو شەڕەی چەمی ڕێزانمان پێگەیشت، كە واتایەكی مێژوویی ڕوونی هەیە، وێڕای ئەوەش تیشك دەخاتە سەر هەڵوێستی ئێستای حوكمەتی عیراق بەرانبەر كێشەی كورد. سێ ڕۆژ لەمەوبەر گوتەبێژێكی فەرمیی (پارتی دیموكراتی كوردستان) بە ئەندامێكی باڵوێزخانەی ئەمەریكایی (لە بەغدا- ك.م.) ڕاگەیاندبوو كە سوپای عیراق لە شەڕی چەمی ڕێزاندا دوو هەزار كەسی لێ

(199)N.A., F.O., 371|170450, Confidential, From: Baghdad Embassy, To: Foreign Office, Cypher OTP, To: Lord Roger Allen, No. 11, 1963, Addressed to Foreign Office telegram No. 1031 of December 11.

کوژراوەو ئەو لە دیقەتی ئەو قسەیە گەلێك دڵنیا بوو. ئەمەریکاییەکان لە سەرچاوەیەکی دیکەوە پێیان گوتراوە کە ئەو ژمارەیە لەوانە نییە لە هەزار کەس تێپەڕێت. هەوڵم دا ئەم ژمارانە هەڵسەنگێنم و بەراوردیان لەگەڵ ئەو ژمارەیەدا بکەم کە کوردێك داوییە بەدانێس[200]، ئەویش هەزارو شەش سەد کەسە، ئەو ژمارەیەی کە بەر لە ئێستا من ئاماژەم بۆی نەکردووە، بەڵام دانێس پێی وایە لەوانەیە ئەو ژمارەیە ڕاست بێت. ڕۆژنامەی (خەبات)ی نهێنی لەو ژمارەیەی خۆیدا، کە مانگی تەشرینی یەکەم دەرچووە و زۆر نییە دانێس دانەیەکی لێی پێگەیشتووە، دەڵێت: زیانی ئەو هێزەی حوکمەت، کە ڕۆژی یەکی تەشرینی یەکەم هێرشی پێ کردە سەر چەمی ڕێزان، دەگەیشتە سی هەزار (٣٠٠٠٠) کەس، بەڵام ئێمە پێمان وایە ئەو هێزە لە چوار لیوا پێکهاتبوو کە ژمارەیان ڕەنگبێت بگاتە دوازدە هەزار کەس. کوردەکان دەڵێن دوای حەفتەیەك لە شەڕی قورس، کە بوونە هۆی کوشتن و بریندار کردنی ژمارەیەکی زۆری دوژمن، پێشمەرگە لە چەمی ڕێزان کشانەوە (پێمان گوترابوو کوردەکان بەر لە کشانەوەیان بەشی زۆری ئازووقەو کەلوپەلی خۆیان گواستبۆوە شوێنی دیکە). بەپێی قسەی ڕۆژنامەی (خەبات) لەو شەڕەدا یازدە تانك یا زرێپۆش پێکراون. ڕۆژنامەکە لە سەری دەڕوات و دەڵێت: ڕۆژی حەڤدەی تەشرینی دووەم کوردەکان توانییان چەمی ڕێزان بگرنەوە. ئەو کوردەی پێوەندیی بە ئەمەریکاییەکانەوە هەیە ئیدیعا دەکات کە سوپای حوکمەت زۆر بەرگریی نەکردووەو چوار سەد کەسیشیان لێ بەدیل گیراوە.

٣- بەپێی قسەی یەکێك، کە پێوەندی بە سوپاوە هەیەو جێگەی متمانەیە، کە دوێنێ لێیم پرسی، لە وەڵامدا گوتی: ناتوانم دەربارەی زیانەکانی سوپای عیراق لە (چەمی ڕێزان- ك.م.) ژمارەیەکی دیارت پێ بڵێم، بەڵام دڵنیام کە زیانەکانی سوپا گەلێك گەورە بوون[201].

---

(200) لە بەڵگەنامەکەدا ناوی دانێس (Danes) ئاوەها بە ڕووتی هاتووە، بێ ئەوەی ئاماژەی بۆ کاری، یا پێناسەکەی کرابێت، بۆیەکا بێ سوود هەوڵێکی زۆرم دا بۆ ناسینەوەی، لەوانەیشە ناوی خوازراو (موستەعار)ی کارمەندێکی باڵوێزخانەی بەریتانی بێت لە بەغدا.

(201) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە. ((but they were very heavy)).

٤- لە شەڕێکی لەو جۆرەدا ڕێی تێناچێت زیانەکانی سوپای میری هێند گەورە بووبن کە بگەنە نەك دوو هەزار بەڵکو هەزار کەسیش، لەوانەیە ئەو زیانانە ئەوپەڕەکەی دوو سەد یان سێ سەد کەس بن. پتر لەوەیش کوردەکان کەڵك لە دەنگوباوێکی وا گەورە کراو دەبینن چونکە ئەوە بۆ ئەوان لەناو ڕیزەکانی سوپای میریدا باش ڕەنگ دەداتەوە کە خۆی لە خۆیدا گەلێك گیرۆدەی دەستی سەرماو سۆڵەو ئەو ڕاستییەی کە هیچ نیشانەیەکی تەواوبوونی ئەم شەڕە لە ئاسۆدا بەدی ناکەن. دوور نییە ئەمە خۆی لە خۆیدا بووبێتە هۆی ئەوەی گەلێك ڕاپۆرتمان پێ بگات کە باسی ئەگەری دەستپێکردنەوەی وتووێژ لەگەڵ کورددا دەکەن. دوێنێ دوو سەرچاوەی جیاواز، بەڵام هەردووکیان جێگەی باوەڕن، پێیان ڕاگەیاندم کە لەم هەلومەرجە نوێیەدا کوردەکان وای بەباش دەزانن کە خودی سەرەك وەزیران بۆ وتووێژ بچێتە کوردستان. دەشڵێن گوایە لەوانەیە وەزیری هەندەرانی عیراق لە قاهیرە پێوەندیی بە شەوکەت عەقراوییەوە، کە نوێنەری کوردە لە قاهیرە، کردبێت، دەشڵێن ئیبراهیم ئەحمەدی سکرتێری گشتیی (پارتی دیموکراتی کوردستان) دوای ئەوەی گەیشتە قاهیرە ئەویش داویەتە پاڵ عەقراوی. دەڵێن ئامانجی سەرەکیی ئەم هەواڵانە پتەوکردنی هەڵوێستی (بەرەی- ك. م.) ناصر- عارفە لە عیراق. هەمان کات وا باوە ماجید مستەفا، کە یەکێکە لە وەزیرە کوردەکانی ڕۆژگاری پاشایی، پاڵێوراوە بۆ پۆستی جێگری سەرەك کۆمار ئەگەر بێتو بتوانێت کێشەکانی خۆی لەگەڵ کوردەکاندا بڕەوێنێتەوە (ئیگێرتۆن بە جیا ڕاپۆرتێکتان دەربارەی ئەم بابەتە پێشکەش دەکات). هەروەها چەند چیرۆکێکمان دەربارەی ئەوە بیستووە کە حوکمەت گەلێك بەپەرۆشە بۆ ئەوەی بابە عەلی مستەفا[202]ی وەزیری کشتوکاڵ لە ڕۆژگاری بەعسدا ببێتە ناوبژیکەر (لەنێوان میری و کورددا- ك. م.). بابە عەلی یەکێك بوو لە بەشدارانی وتووێژی حوزەیرانی ئیمساڵ لەگەڵ کورددا و وەك دەڵێن ئەو بە هیچ جۆر نایەوێت جارێکی دیکە ئەو تاقیکردنەوەیە دووپات بکاتەوە. هەرچۆن بێت بەپێی قسەی کوردە ئاگادارەکان نە ماجید مستەفا و نە بابە عەلی لای کورد پەسەند نین.

---

(202) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە، ئەوەیش تێکەڵکردنێکی بێمەبەستە لەنێوان بابە عەلی کوڕی شێخ مەحموود و عەلی مستەفادا.

٥- کوردەکـــان، بـــەپێی قـــسەی ئـــەو کـــوردە پێوەندیـــدارە لەگـــەڵ ئەمەریکاییەکانـدا، خۆیـان بـۆ بزووتنەوەیـەکی دیکـەی دژ بـە حوکمـەت ئامـادە دەکەن، واش پێدەچێت یەکێك لە هـەنگاوەکانی (ئـەم نەخـشەیە- ك. م.) هێـرش بردنە سەر خودی شاری کەرکووك بێت. وەك دەشڵێن کوردەکان داوایەکی میرییان بۆ ئاگربەست لەکاتی وتووێژدا ڕەت کردۆتەوە. ئەو کوردە (پێوەندیدارە- ك. م.) بە وردی بە باڵوێزی وڵاتە یەکگرتووەکانی نەگوتووە کە کوردەکان نیازیانـە لـەم بارەیەوە چی بکەن، بەڵام ئەوەی لەم بـووارەدا سـەرنج ڕادەکێـشێت ئەوەیـە کـە ڕۆژنامەی (خەبات) لەو ژمارەیەی تەشرینی دووەمیدا قسەیەکی جـەلال تاڵـەبانیی وەرگرتـووە کـە گوایـە کوردەکـان خـەریکی دامەزرانـدنی هێـزی فیـدائین (بـۆ پاککردنەوەی شارەکان لە بوواری خۆ ئامادەکردندا بۆ ئازاد کردنی گشت عـێراق). ئێمە گومان دەکەین کورد بتوانن هیچ شارێك، تەنانەت سلێمانیش، ئـازاد بکـەن، بەڵام دوور نییە ئەمە نیمچە ئاماژەیەك بێت بۆ ئەو هێرشانەی لەوانەیە بکرێن.

٦- ئەو کوردە پێوەندیدارە بـە ئەمەریکاییەکانـەوە، چ لـە هەڵوێـستی وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـــەریکا و چ ئێمـــەش (واتـــا بەریتانییـــەکان- ك. م.) گـــەلێك ناڕازییە، ئەو زۆر بەتونـدی ڕەخنـەی لـە ئەمەریکاییـەکان گـرت چـونکە ڤیزەیـان نەدایە نوێنەرانی کورد تاوەکو ئامادە بن لە نەتەوە یەکگرتووەکان لـە نیویـۆرك و ئاماژەی بۆ گـەلێك نموونـە کـرد، هـی وەك هەڵوێـستی ئەمەریکاییـەکان بەرانبـەر کاپتەن گاڵڤۆ دوژمنیان[203]، هەرچی هۆی ڕقیشیانە بەرانبەر بە ئێمە (مەبەستی حوکمەتی بەریتانییە- ك. م.) لەوەوە هاتووە کە ئێمە چەك دەدەیـن بـە سـوپای عێراق. لەم چەندانەی دواییدا هەستم بـەوە کـردووە کوردەکـانی بەغـداش لەسـەر ئەوە هەستی دوژمنایەتییان بەرانبەرمان پەرەی سەندووە. ئەوان ئـەو هۆیانـەیان بە لاوە پەسەند نین کە دەبنـە کۆسـپ لەبـەردەم دەسـتێوەردانمان لـە کاروبـاری سیاسیی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، پێیان وایە چونکە کورد زۆریان بەدەست دڕندەیی حوکمەتی عێراقەوە چێشتووە بۆیەکا پێویستە ڕێگەیەك بدۆزرێتـەوە بـۆ

---

(203) کاپتەن گاڵڤۆ (Captain Galvo): دەریاوانێکی چەتەو ڕێگری پورتوگالی بوو، لە شەستەکانی سەدەی بیستەمدا، لە نزیك ڕۆخەکانی بەرازیلەوە ژمارەیەك سیڤیلی ئەمەریکایی بەدیل گرتووە، لەگەڵ ئەوەیشدا حوکمەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا توندڕەو نەبووە لەگەڵیدا.

یاریدەدانیان. هیچ شتێك قەناعەتیان پێ ناكات كە ئێمە ئەدەبییەن مەجبوور نین یاریدەیان بدەین، لەگەڵ ئەوەیشدا وردە وردە خەریكە دەركی ئەوە دەكەن كە ڕوودانی ئەو شتە لە ڕاستیدا گەلێك دوورە[204]. هەرچۆن بێت ئەو ڕقە بەرانبەر ئێمە لەوانە نییە، هیچ نەبێت لەم قۆناغەدا، ببێتە هۆی ئەوەی وەرچەرخانێكی گەورە لە هەستیاندا بەرانبەر ڕووس ڕوویدات.

كوردەكان داڵدەی ژمارەیەكی دیاریان لە كۆمۆنیستەكان داوە، بەڵام بەپێی قسەی ئاگاداران ئەوان نە ڕێگەی چەك هەڵگرتن نە بەكار هێنانی چەكیان نەداونەتێ چونكە بڕوایان پێیان نییە. پێمان وایە ئەمە تاوەكو ئێستاكەیش لە ئارادایە، بەڵام ڕووسەكان گەلێك هەوڵ دەدەن خۆیان لە كورد نزیك بخەنەوە هیچ نەبێت لە ڕێگەی پشتگیریی ئەدەبییانەوە، ئەوەیش لەوانەیە لەگەڵ كاتدا ببێتە هۆی ئەوەی تا ڕادەیەك جێ پێی خۆیان بكەنەوە بەو مەرجەی شەڕ لە كوردستاندا نەوەستێت.

٧- وێنەی ئەم نامەیەم دەنێرم بۆ باڵوێزخانەكانمان لە هەریەك لە واشنتۆن و تاران و ئەنقەرەو بێروت و قاهیرە و دیمەشق و مۆسكۆ و عەمان و بەحرەین و عەدەن و نیقۆسیا.

ئیمزا

إی. ف. گ. ماینارد))[205].

هەمان ڕۆژی چواردەی كانوونی یەكەمی ساڵی ١٩٦٣ ماینارد ئەم نامەیەشی، دەربارەی وتووێژی حوكمەتی عەبدولسەلام عارف لەگەڵ سەركردایەتیی شۆڕشی كورددا، ناردووە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن:

---

(204) مەبەستی ئەوەیە بڵێت كوردەكان خەریكە لەوە تێ بگەن كە لە داهاتووشدا لەوانە نییە حوكمەتی بەریتانی بتوانێت دەستی یاریدە بۆ كورد درێژ بكات.

(205)N.A., F.O., 371|170450, Confidential, From: E.F.G. Maynard, British Embassy, Baghdad, No. 10114\257\63, December 14, 1963, To: W.Marsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

((نهێنی،

باڵوێزخانەی بەریتانی،

بەغدا،

ژمارە ١٠١١٤|٢٦١|٦٣،

١٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٦٣.

١- تکایە بگەڕێنەوە بۆ نامەی ڕۆژی چواردەی کانوونی یەکەمم کە دەربارەی ڕووداوەکانی کوردستانە.

٢- ئیمڕۆ لە بەغدا هەر باسی ئەوەیە کە گفتوگۆ لەگەڵ کورددا هەنگاوی باشی بەرەوپێش ناوە، گوایە کێشەکە لە ماوەی یەك حەفتەدا چارەسەر دەکرێت. هەرچەندە ئەمە بەلای ژمارەیەك لەو کوردانەی ئێمە پێوەندیمان پێیانەوە هەیەو بڕوایان بە هەموو شتێك نییە ڕێی تێ دەچێت، بەڵام بەلای ئێمەوە کەمێك ترش‌و خوێ بەو باسەوە کراوە. دوور نییە ئەو زیارەتەی شێخ ئەحمەدی بارزان، لەژێر چاودێریی میریدا، بۆ بەغداد و کۆبوونەوەی لەگەڵ سەرەك وەزیراندا بووبێتە هۆی ورووژاندنی ئەم مەسەلەیە. هەروەها ئەوەیشمان بیستووە کە ساڵح عەبدوڵڵا یوسفی لە بەندیخانە ئازاد کراوەو گەڕاوەتەوە کوردستان. یوسفی کە بەرپرسیاری بەغداو باشووری عیراقە لە (پارتی دیموکراتی کوردستان)دا تاکە ئەندامیی سەرەکیی وەفدی وتوویژی کوردی بوو کە لە بەغدا مابۆوە کاتێك حوکمەت شەڕی هەڵگیرساندەوە بۆیەکا گیرا. دەڵێن بەعسییەکان ئەو ڕۆژانە دڕندانە ڕەفتاریان لەگەڵ کردووە. بەپێی دەنگوباوێك، کە وا پێدەچێت ڕاست بێت، لەکاتی ئامادەکردنی ئەو ڕێککەوتننامەیەی کە دەبێت لەلایەن حوکمەت و مەلا مستەفاوە ئیمزا بکرێت وا بە باش زانرا ساڵح یوسفی بمێنێتەوە نەبا حوکمەت دەربارەی وتوویژ پێویستیی پێی بێت، ئەوساکە هەموو کات دەتوانێت قسە لەگەڵ ئەو بکات چونکە یوسفی زۆر باش ئاگاداری بیروبۆچوونەکانی مەلا مستەفایە. ئەمە ڕاست بێت یا نا، ئازاد کردنەکەی یوسفی لە بەندی نیشانەیەکی مژدەدەرە.

٣- شتێکی ئەوتۆ ئاگادار نین دەربارەی پێوەندیی نێوان هەردووك باڵی نێو پارتی، بەڵام ئەو کوردانەی لێرە پێوەندیمان پێیانەوە هەیە دەڵێن پێویست ناکات

بایەخێکی زۆر بەو ڕاپۆرتانە بدرێت کە باسی ناکۆکیی نێوان مەلا مستەفا و حیزب دەکەن، چونکە هەردووک لایان بەرانبەر حوکمەتی عیراق لە بەرەیەکدان. گومان لەوە دەکەین وتووێژی نێوان کورد و حوکمەت بگاتە ئاستی وتووێژێکی بەرفراوان. زۆر لەوە دەکات شەپۆلێکی گەشبینیی عەرەبیی تەقلیدی لە ئارادا بێت بێ وەبەرچاو گرتنی ڕاستییەکان (حەقیقەتەکان). زەحمەتە ئەوە بزانرێت حوکمەت تا چ ڕادەیەک ئامادەیە ئەو مەرجانە پەسەند بکات کە لەوانەیە کورد داوایان بکەن وەک کەمترین گەرانتیی بۆ دوارۆژیان.

٤- وێنەی ئەم نامەیە دەنێرم بۆ هەریەک لە باڵوێزخانەکانمان لە واشنتۆن و تاران و ئەنقەرەو بێروت و قاهیرە ودیمەشق و مۆسکۆ و کوێت و عەمان و بەحرەین و عەدەن و نیقۆسیا.

ئیمزا

إی. ف. گ. ماینارد))[206].

تارانیش، بە پیشەی هەمیشەیی خۆی، بێ ئەندازە عەودالی گشت هەواڵەکانی عیراقی ئەو ڕۆژگارەو تایبەت پێوەندیی نێوان حوکمەت و کورد بوو، چەندیش بۆی بلوایە هەوڵی دەدا لە هەزار سەرەوە دەست وەرداتە سەرجەمی ئاڵوگۆڕ و ڕووداوەکانی عیراقەوە، ئەو ڕاستییەی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانی کەم تیشکیان نەخستۆتە سەرو گەلێك جار لە دووتوێی ئەم بەرهەمەدا هەستمان پێی کردووە. ئەم بەڵگەنامەیەی لای خوارەوەیش بریتییە لە نامەیەکی نهێنیی باڵوێزخانەی بەریتانی لە تاران کە ڕۆژی دوازدەی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ ناردوویە بۆ بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی بەریتانی دەربارەی بیروبۆچوونی محەمەد ڕەزا شاو حوکمەتەکەی لەم بووارەدا:

((١- دوێنێ وەزیر موفەوەزی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە تاران پێی گووتم کە سەرەك وەزیرانی ئێران پێی ڕاگەیاندووە کە ئەو لەو بڕوایەدایە تا

---

(206) Ibid, Confidential, From: E.F.G. Maynard, British Embassy, Baghdad, No. 10114/261/63, To: W. Mardern, Eastern Department Foreign Office, London, S.W.1.s

ڕادەیەك ڕاستیی لەو ڕاپۆرتانەدا کە لە بەغداوە گەیشتوونەتە حوکمەتی ئێران، وەدی دەکرێت دەربارەی ئەوەی مەلا مستەفا خەریکە لەگەڵ حوکمەتی ناوەندیدا جۆرە ڕێککەوتنێك ببەستێت و حوکمەتیشی لەوە ئاگادار کردووە. ئەمە شتێکی سەرنج ڕاکێشە لەبەر ڕۆشنایی ئەو هەواڵەی لەو بروسکەیەی باڵوێزخانەی (بەریتانی– ك. م.)دا هاتووە کە ژمارەکەی ١٣٠١ و ڕۆژی یازدەی کانوونی یەکەم لەوێوە نێردراوە بۆ وەزارەتی هەندەران.

٢– ئێمە لێرە شتێکی ئەوتۆمان نییە بیخەینە سەر ئەمە جگە لەوەی حەفتەی ڕابردوو موسافیرێکی عیراقی کە جێگەی بڕوایەو تاڵەبانیی دیوە نەك مەلا مستەفا، ئەو دەڵێت تاڵەبانی وای نیشان داوە لەوە نیگەرانە کە بزووتنەوەی کوردی وا لێکبدرێتەوە کە بزووتنەوەی شەرواڵ لە پێ و کڵاو لەسەری هۆزایەتیی بێ[207]، نەك وەك بزووتنەوەیەك کە هەستی ڕووناکبیران و شارەزایانی کورد دەربڕێت. تاڵەبانی بێ ئەندازە لە کاریەدەستانی حوکمەتی بەریتانیش ناڕازییە لەسەر ئەوەی ڤیزەی بەریتانییان نەداوەتێ. دەڵێن ئەو گوتوویە کورد بەشێك نین لە وڵاتە ژێردەستە (موستەعمەرە)کانی بەریتانیا، ئەگینا دەیانتوانی داوای یاریدەی نێو دەوڵەتی بکەن، ئەو بارودۆخەی ئەوانی تێدان بۆتە هۆی خستنە پشت گوێی پرسی نەتەوەییان.

٣– بەپێی ڕاپۆرتەکان تاوەکو ئێستەیش پێوەندییەکی هەست پێکراو لەنێوان کوردستانی ئێران و کوردستانی عیراقدا هەیە، زۆریەی پەنابەرەکانی دیوی عیراق پەنابەری چەکدار نین، هەروەها وا دیارە ئازووقەیەکی زۆر لێرەوە بۆ کوردەکانی عیراق دەچێت و بەشی هەرە زۆری بریتییە لە شەکرو نەوت و ئەو جۆرە شتانە، وێڕای ژمارەیەکی کەم لە تفەنگی چیکی. حەفتەی ڕابردوو کاتێك شا قسەی لەگەڵ یەکێکی سەر بە ئێمە دەکرد[208] گوتی ئەو هیچ کۆسپێك ناخاتە بەردەم ئەوەی

---

(207) مەبەستی لەوەیە بزووتنەوەی کوردایەتی بخرێتە چوارچێوەی وێنەیەك، یا قاڵبێکی پاشکەوتووەوە.

(208) لە دەقەکەیدا وا هاتووە: ((Speaking last week to an informant of ours)) کە واتای موخبیرێك، یا سیخوڕێکی ئێمە دەگەیێنێت.

برێك یاریدە بۆ كوردەكانی عیراق بچێت، بەپێی بیری ئەو باشترین چارەسەری ڕاستەقینەی كێشەكە ئەوەیە كە كوردی عیراق بگەنە جۆرە ڕێككەوتنێك لەگەڵ حوكمەتی بەغدادا. دیار بوو شا مەترسیی لەوە نییە كورد نەتوانن خۆیان لەبەردەمی هێرشی سوپای عیراقدا بگرن، بەڵكو لەوەیە چەندەی كێشەكە درێژە بسێنێت، هێند پتر دەرفەت بۆ دەست تێوەردانی لایەنێكی سێیەم دەڕەخسێت.

٤- وێنەی ئەم نامەیە دەنێرمە بەغداو قاهیرە و دیمەشق.

ئیمزا

هـ. فلیپس))[209].

دوا سێ بەڵگەنامەی ناو هەمان فایل بۆ دوو بروسكەی ژمارەیەك لە سەرەك هۆزانی بادینان و دیدەنیی ڕادیۆو تەلەڤیزیۆنی بەغدا لەگەڵیاندا تەرخان كراون، كە ناوەرۆكیان جارێكی دیكە كورتبینی عەبدولسەلام عارف و دەستەو دایەرەكەیمان نیشان دەدەن كە چۆن وەك جاری جاران هەوڵ دەدەن لەسەر گشت پەتەكان یاری بكەن، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانەكانیانە:

((ب٧٣

سەرۆكانی كورد لە تەلەڤزیۆنی بەغدادا،

ڕادیۆی بەغدا.

ئیمشەو چوار كەس لە براكانمان، كە سەرۆكی هۆزە كوردییەكانن، بە دەنگ بانگەوازەكەی سەرەك كۆمار عارفەوە هاتوون، چەكەكانیان داناو دڵسۆزیی خۆیانیان بۆ حوكمەتی نیشتمانی دەربڕی و لە تەلەڤزیۆنی بەغداشدا نیشان دەدرێن)).

بروسكەی دووەمیان بەم جۆرەی لای خوارەوە پتر ڕۆشنایی دەخاتە سەر ئەم بابەتە:

---

(209) N.A., F.O., 371/170450, From: H.Phllips, British Embassy, Tehran, No. 18.../63, December 12, 1963, To: W. Morris, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1.

((سەرۆکەکانی کورد لە ڕادیۆو تەلەڤیزیۆنی بەغدادا:

ئیمشەو ڕادیۆی بەغدا دیدەنیی تەلەفزیۆنی بەغدای لەگەڵ سێ سەرۆکی هۆزە کوردەکاندا نیشان دا، ئەوانەی بە دەنگ داواکەی سەرەك کۆمار عارفەوە هاتوون و لەگەڵ چوار سەد کەس لە پیاوەکانیان تەسلیمی حوکمەت بوون.

ئەو سێ کەسە ئەمانەن: عەبدولواحیدی حاجی مەلۆی سەرەك هۆزی مزوری و ئەبوبکر عەبدی ئەزیدکیی کوڕی سەرەك هۆزی ئەزدیکی و عەبدی ئاغای ئەزدیکی، ئەفسەری ناوچەی دهۆك عەبدولکەریم تکریتیشیان لەگەڵ هاتبوو.

هەواڵنێرەکە گوتی: سەرەك هۆز یونس محەمەد کە لە هۆزی ئەزدیکییە، سەرەك هۆز حیکمەت عابد، کە لە هۆزی مزورییە، ئەوانیش هاتبوونە ستۆدیۆی تەلەڤیزیۆنی بەغدا.

ئەو سێیانەی یەکەم کە قسەیان کرد داوایان لە کوردەکان کرد ئەوانیش هەمان ڕێگە بگرنە بەرو بارزانییان تاوانبار کردو گوتیان ئەو گفتەی عەبدولسەلام عارف دابووی دەربارەی ئەوەی لەوانە خۆش بێت کە خۆیان دەدەن بە دەستەوە ڕاست و دروستە)).

شایانی باسە وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی ئەم هەواڵەی لە ڕێگەی ئینساتی ((ئێزگەی بی. بی. سی))یەوە وەرگرتووە[210].

بەو جۆرە ڕژێمە لاوازەکەی عەبدولسەلام عارف دووی کڵاوی بابردوو کەوتبوو، لە کاتێکدا دەیتوانی لە ڕێگەی عەقڵەوە کورد بکاتە دۆستێکی نزیکی خۆی و جێ پێی ڕژێمەکەی لەو ڕێگە دروستەوە قایم بکات، ڕادەیەکیش بۆ ئەو کێشانەی دیکە دابنێت کە لە ڕۆژانی کۆدێتای هەشتی شوباتەوە زۆرینەی گشت چین و توێژەکانی وڵات، بە عەرەب و کورد و تورکمان و کلدان و ئاشووری و شیعە و سوننەو عیسابیەوە، گیرۆدەیان ببوون. بەڵگەنامەیەکی نهێنیی یەکجار دانسقە و گرنگی حوکمەتی بەریتانی زۆر بە وردی باسی لایەنە جیاوازەکانی گشت ئەو کێشانەمان بۆ دەکات کە حوکمەتەکەی عەبدولسەلام عارف گیرۆدەیان ببوو، وا لە خوارەوە خاڵە سەرەکییەکانی ئەو نامەیە تۆمار دەکەین.

---

(210)Ibid, Kurdish heads to appear on Baghdad T.V., B.B.C. Monitor 2250, 2/12 ND., December 2, 1963.

بالۆیزی بەریتانی، لە خاڵی یەکەمی نامەکەیدا بەم جۆرە باسی ململانێی ڕژێمەکەی عەبدولسەلام عارفمان لەگەڵ پاشماوەکانی ((حەرەسی قەومی))دا بۆ دەکات کە هەزار تاشە بەردی دابوو بە پشت گشت دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی هیتلەرو مۆسۆلینیدا. عەبدولسەلام دەیویست بە زووترین کات دەزگاکانی ئەو ڕێکخراوە چەك بکات، چونکە زۆر باش دەیزانی لە یەکەم دەرفەتی ڕەخساودا ڕووی ئەو چەکانە دەکەنە ڕژێمە لاوازەکەی خۆی. لەگەڵ ئەوەیشدا عارف دەرەقەتی فرتوفێڵی بەعسییەکان نەهات بۆیەکا ناچار بوو چەند جارێك مۆڵەتی تەسلیم کردنی چەکی ((حەرەسی قەومی)) درێژ بکاتەوە. دەربارەی ئەمە بالۆیزی بەریتانی لە خاڵی سێیەمی نامەکەیدا دەڵێت:

((لەگەڵ هەموو هەڕەشەکانی حوکمەتدا ئینجا گومان لەوە ناکرێت کە ژمارەی ئەو چەکانەی حەفتەی ڕابردوو تەسلیم کراون زۆر کەمەو ژمارەیەکی زۆر لە چەکی سووك، کە ڕەنگبێ ژمارەیان لە بیست هەزار تێپەڕ بکات، تەنها لە بەغدا لەژێر خاکدا یا لە ژێرابەکاندا، حەشار دراون، بۆیەکا ئەو دواڕۆژەی کە لە خاڵی دووەمدا باسیمان کردووە وەك دواکاتی تەسلیمکردنی چەك دوێنێ شەو درێژ کرایەوە تا ڕۆژی پێنجی کانوونی یەکەم))(211).

خاڵی سێیەمی نامەکەی بالۆیزی بەریتانی بۆ بابەتی نەقابەکان و خاڵی پێنجەمیش بۆ بابەتی ((**هێزە چەکدارەکانی میری**)) تەرخان کراون، باسی کۆششی زۆری ڕژێمەکەی عەبدولسەلام عارفیش دەکات بۆ پاککردنەوەی ئەو دوو دەزگایە لە بەعسییەکان، تایبەت لەناو ڕیزەکانی سوپادا کە وەك دەڵێت:

((ڕژێمی عارف دەیەوێت سوپا لە سیاسەت دوور بخاتەوەو ئەو کۆسپانەیش دەستنیشان بکات کە وان لەبەردەم جێبەجێ کردنی ئەو ئاواتەدا، هی وەك بوونی ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسەری بەعسی و ناصری لەناو سوپادا و وەرگرتنی سێ سەد قوتابیی بەعسی لە کۆلێجی سەربازیی عیراقیدا بەر لە کەوتنی بەعس بە ماوەیەکی

(211) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, November 30, 1963, To: W. Morsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., P.1.

کورت و ئەوەی کە لە گشت وڵاتە عەرەبییەکاندا سوپا بەشێکی گرنگی دانەبڕاوی ژیانیی سیاسییە))[212].

خاڵی شەشەم و حەوتەمی نامەکە بۆ بابەتی ((زانکۆی بەغدا و قوتابییەکان)) تەرخان کراون و گەلێك سەرنجی وردیان تێدایە، بۆیەکا پێویستە زۆرتر تیشك بخەینە سەر لایەنە سەرەکییەکانی ئەم دوو خاڵە چونکە شاگردانی دەزگا بەرزەکانی خوێندن لە عیراق، لە ڕۆژگاری عوسمانییەکانەوە[213]، ڕۆڵی دیاریان لە ڕووداوە مێژووییە هاوچەرخەکانی عیراقدا هەبوو، ئەو ڕاستییەی بەعسییەکان بە قووڵی دەرکیان پێ کردبوو، بەڵام بەداخەوە بە ڕێگەیەکی گەلێك چەوت و هەڵەیاندا برد.

باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا، لە نامەی ژمارە ١٠١٣/١٨٨/٦٣ ی ڕۆژی بیستو سێی تەشرینی دووەمیدا، بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لەوە ئاگادار کردووە کە بڕیارە زانکۆو پەیمانگا بەرزەکان تاوەکو ڕۆژی هەینیی بیستو دووی تەشرینی دووەمی ١٩٦٣ دابخرێن، بەڵام ((وا چاوەڕوان دەکرا ڕۆژی دواتر خۆنیشاندانی گەورەی قوتابییە (بەعسییەکان– ك. م.) دەست پێ بکات. دوای ئەوە گوتیان بڕیارە بیستو هەشت یا بیستو نۆ یا سیی تەشرینی یەکەم خۆنیشاندانی گەورە ساز بکرێت، بەڵام گوایە حاکمی عەسکەریی گشتی، دوای ئەوەی ئەو هەواڵەی بیستووە، گوتوویەتی ئەو فەرمانی داوە بە هێزە سەربازییەکان تەقە لە هەر کەسێك بکەن کە گوێڕایەڵی فەرمانی قەدەغەکردنی هەر کۆبوونەوەیەك نەبێت کە لە پێنج کەس تێپەڕ بکات. ڕۆژی بیستو نۆی تەشرینی دووەم دیسانەوە هەواڵێکمان بیست گوایە ڕەهبەرانی بەعس لە بەغدا بڕیاریان داوە داوای سازکردنی خۆنیشاندان بکەن))[214].

---

(212) Ibid, P.2.

(213) مەبەستمان مانگرتنە بەناوبانگەکەی قوتابخانەی بەرزی ماف (حقوق)ـە لە بەغدا دژی والیی توندڕەوی بەناوبانگ جەمال پاشای سەفاح لە ساڵی ١٩١١دا.

(214) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, November 30, 1963, To: W. Morsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., PP. 2-3.

لێرەدا باڵوێزی بەریتانی لە عێراق ئاماژە بۆ ڕاستییەکی بایەخدار دەکات کاتێک دەڵێت:

((هیچ کاتێك ئاسان نەبووە تەقدیری مەودای هێزی بەعس لەنێو ڕیزەکانی قوتابیان و مامۆستایاندا بکرێت، سەیر ئەوەیە هیچ کاتێك ئەوان بە ژمارە زۆر زۆر نەبوون، بەڵام ڕێکخستنەکەیان یەکجار توندو تۆڵبووە بۆیەکا دەنگیان لە ڕەنگیان دیارترە[215]. هەمان کات زۆربەی هەرە زۆریان سەر بە عەلی ساڵح سەعدی بوون، لەو بڕوایەشدا نیم حازم جەواد و طالیب شبیب سەنگێکی ئەوتۆیان لەناو قوتابیاندا هەبێت))[216].

خاڵی هەشتەمینی نامەکەی باڵوێزی بەریتانی، کە بۆ بابەتی دەزگا کارگێڕییەکان تەرخان کراوە، زانیاریی بایەخدارو وردی تێدایەو بەم جۆرە دەست پێ دەکات:

((ڕژێمی نوێ لەم بووارەدا کێشەیەکی گەورەی هەیە چونکە کارمەندە ناوەندییەکانی دەزگا کارگێڕییەکانی لەلایەن بەعسییەکانەوە باش هەڵبژێردرابوون، ڕەهبەرانی هەژدەی تەشرینی دووەم (واتا کۆدێتاکەی عەبدولسەلام عارف– ك. م.) لەوانەیە ناوەکانیشیان بزانن و ڕقیشیان لە هەموویانە، بەڵام بێ ئەوان ناتوانن کاری دەوڵەت بەڕێوەبەرن. تا ئیمڕۆ، ئەوەندەی ئێمە ئاگادارین، ژمارەیەکی زۆر کەم لە بەعسییە ناسراوەکان، کە لە پلەی بەڕێوەبەری گشتیدان (مدیر عام)، لەسەر کارەکانیان لابراون و خەڵکی دیکە لە جێگەیان دانراون. گەورەترین ئاڵوگۆڕ لە وەکالەی ئەنبای عیراقیدا کراوە بەوەی شازل طاقەی سەرۆکی لابراوە (دەربارەی شازل طاقە بڕوانە نامەی ژمارە پ. ٦٣/٤/١٦٧٢ م کە ناردوومە بۆ جۆن درینکول John Drinkall)، شازل طاقەش دراوەتە دادگەو جارێکا ئەفسەرێك

---

(215) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: ((they were vocal)) کە پێموایە بە کوردییەکی (دەنگیان لە ڕەنگیان دیارترە) پڕ بەپێستییە.

(216) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, November 30, 1963, To W. Morsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., P.3.

له جێگەکەی دانراوە. شازل طاقە، وەك شەفیق کەمالیی بەڕێوەبەری گشتیی لە وەزارەتی ئیرشاد، پیاوی عەلی سالح سەعدی بوون، وا دیارە شەفیق کەمالیش لابراوە[217]**. دەنگوباوێکی زۆر هەیە دەربارەی پاکسازیی لە وەزارەتی ئیرشادا، بەڵام لەوە ناکات ئەو کارە بە ڕێکوپێکی بېرێتە سەر))**[218]**.**

خاڵی نۆیەمی نامەکەی باڵوێزی بەریتانی بۆ بابەتی دەزگای پۆلیسی عیراقی تەرخان کراوەو دەڵێت: ((لەدەزگای پۆلیسدا بەڕێوەبەری گشتی ئەحمەد ئەمین[219]** کە بەعسییەکی فەناتیك بوو بەرەبەیانی ڕۆژی هەژدەی تەشرینی دووەم دەستی لەکار کێشرایەوە، ناتوانم لەوە بەولاوە ئاماژە بۆ بەعسیی ناسراوی دیکە بکەم لە دەزگای ناوبراو دوور خرابێتەوە، بەڵام لیوا پۆلیسێکی هاوڕێم، کە کاتی خۆی ئەحمەد ئەمین لە خۆڕا دەستی لەکار کێشابۆوە، پێی وایە گێڕانەوەی بۆ سەر کارە کۆنەکەی خۆی گەلێك زەحمەتە))**[220]**.**

باڵوێزی بەریتانی لە بەغدا، لە دوا دوو خاڵی نامەکەیدا، زۆر بەوردی دەکەوێتە هەڵسەنگاندنی گشت دیوە چاوەڕوانکراوەکانی ڕەفتاری ((پارتی بەعس)) دوای

---

(217) شەفیق کەمالی و شازل طاقة هەردووکیان ئەدیب بوون. شەفیق کەمالی، لە ڕۆژگاری صەدام حسەیندا، کرایە بەڕێوەبەری گشتیی دەزگای ((افاق عربیة)) کە گۆڤارێکی بە هەمان ناوەوە دەردەکرد، دەڵێن کاتی خۆی لەسەر قسەیەك دەرمانخوارد کرا. شازل طاقەیش کرایە باڵوێزی عیراق لە یەکیەتی سۆڤیەت، بەڵام زۆری نەبرد کۆچی دوایی کرد.

(218) N.A., F.O., 371/170443..., P.3.

(219) لە پەراوێزی شەستو هەشتی ئەم بابەتەدا ئاماژەم بۆ ئەوە کردووە کە ئەحمەد ئەمین هاوڕێیەکی زۆر نزیکی تایەر حەیدەرییە، لە ساڵی ١٩٩٢وە منیش لە ڕێگەی کاك تایەرەوە لە نزیکەوە ناسیم. ئەحمەد ئەمین زۆر لە ئەحمەد حەسەن بەکر نزیك بووە. چەند جارێك لە خۆیم بیستووە چۆن بەکر، کە سەرەك کۆمار بوو، لەوە دڵنیا بوو صەدام حسەین بەوردی تاقیبی گشت حەرەکات و سەکەناتێکی دەکات، بۆیەکا، چ لە ماڵەوەو چ لە بارەگای سەرەك کۆمار، هەر کاتێك ویستبێتی قسەیەکی تایبەتی، یا سکاڵایەکی دڵی خۆی، بۆ ئەحمەد ئەمین بکات، بە بیانووی پیاسەوە بردویەتە حەوشەو لەوێ قسەکەی بۆی کردووە.

(220) N.A., F.O., 371/170443, Confidential, From: S.L. Egerton, British Embassy, Baghdad, November 30, 1963, To W. Morsden, Eastern Department, Foreign Office, London, S.W.1., P.3.

کەوتنی ڕژێمەکەی، کە یەکێکیان ئەگەری نزیککەوتنەوەیە لە ((پارتی کۆمۆنیستی عیراقی))، یا لە ناصرییەکان و سوورییەکان کە لەوانەیە، وەك دەڵێت، دروشمی ((سووریا بۆ سوورییەکان)) بەرز بکاتەوە، واتا ((سیاسەتێکی نوێی تا ڕادەیەك گۆشەگیر بگرێتە بەر))[221].

بەو جۆرە ڕژێمەکەی عەبدولسەلام عارف و ناحەزەکانی کەوتبوونە ناو گێژاوی گەردەلولێکی سەیرو کەم وێنەوە، بەڵام خوا هەڵناگرێت پیاوەکە بۆ خۆی بێ ئەندازە بە پەرۆشی دەسەڵات بوو، تەنانەت ((وەحدەی عەرەب))یش، کە کردبوویە وێردی سەر زوبانی و دروشمی یەکەمی دیدەنی و خوتبەو سەرجەمی ڕاگەیاندنەکانی، لە ناخی دەروونیدا داردەستی یەکەمی بوو بۆ وەدەست هێنان و پاراستنی دەسەڵات. بۆ دیاریکردنی ناوەرۆکی ئەم بۆچوونە بە پێویستی دەزانم بۆ مێژوو پوختەی ئەم سەرگوزشتە سیاسییەی لای خوارەوە تۆمار بکەم کە لە خودی دوکتۆر خەیرەددین حەسیبم[222] بیستووە.

بەر لە کەوتنی ڕژێمەکەی صەدام حسەین، بە ماوەیەکی کورت، دوکتۆر ومیض جەمال عومەر نظمی، بەبۆنەی سەردانی دوکتۆر خەیرەددین حەسیبی هاوڕێ و هاوبیریەوە دانیشتنێکی گەورەی لە ماڵی خۆیان ساز کردبوو، ژمارەیەك پیاوی سیاسیی وەك نەصیر کامیل چادرچی و مامۆستای زانکۆی وەك دوکتۆر سەعد ناجی جەوادی[223] بانگ کردبوو، لە کورد هەر سەلاح سەعدوڵلاو منی لێ بووین. یەکێك لەو

---

(221) Ibid, PP. 3-4.

(222) **دوکتۆر خەیرەددین حەسیب**: لە بنەماڵەیەکی موسڵاویی ناسراوە، ناصرییەکی دڵسۆز و یەکێك لە عیراقییە هەرە نزیکەکانی سەرۆك جەمال عەبدولناصر بوو، لە ڕۆژانی فەرمانڕەوایی عەبدولسەلام عارفدا وەزیری وەحدە بوو، دەمێکە لە بێروت نیشتەجێیە و وەك سەرۆکی (**مرکز دراسات الوحدة العربية**) لە بواری فیکریدا چالاکییەکی وەبەرچاو دەنوێنێت، پێوەندیی نزیکی لەگەڵ تاڵەبانی و فوئاد عارفدا هەیە.

(223) **دوکتۆر سەعد ناجی جەواد**: مامۆستایەکی کۆلێجی زانستە سیاسییەکانی زانکۆی بەغدایە، نامەی دوکتۆراکەی، کە دەربارەی مێژووی هاوچەرخی پرسی کوردە لە عیراق، لە بەریتانیا تەواوی کردووە، ناجی جەواد الساعاتيی باوکیشی دۆستێکی ناسراوی کوردە.

شتانەی دوکتۆر خەیرەددین حەسیب لەو دانیشتنەدا بە درێژی گێڕایەوە دەربارەی هەڵوێستی عەبدوسەلام عارف بوو لە بوواری پرۆژەی یەکگرتنی میسرو عیراق و سووریادا. لە کۆبوونەوەکانی قاهیرەدا دەربارەی ئەو بابەتە دوکتۆر خەیرەددین حەسیب یەکێك دەبێت لە ئەندامانی وەفدی عیراقی بە سەرۆکایەتی خودی عەبدولسەلام عارف. جەمال عەبدولناصر، بە دووربینی خۆی، هەستی بە دوودڵیی عەبدولسەلام عارف کردووە کە وادیارە حەزی نەکردووە بە هیچ جۆر پۆستی سەرەك کۆماری لەکیس بچێت بۆیەکا عەبدولناصر بە تایبەتی ئەو ڕاستییەی بە دوکتۆر خەیرەددین گوتووەو داوای لێ کردووە بە شێوازێکی دیپلۆماسیی کۆتایی بە وتووێژەکانی قاهیرە بهێنن، عەبدولسەلام بە ئەوپەڕی خۆشییەوە، وەك مژدە ئەو بڕیارەی قۆستۆتەوە[224].

پێویستە لەو گۆشە نیگایەوە گشت هەڵوێست و هەنگاوە سیاسییەکانی عەبدولسلام عارف هەڵبسەنگێنرێن، لە سەرو هەموویشیانەوە هەڵوێست و کردارەکانی لەگەڵ کورددا کە بەپێی ئاگاداریی وردی دیپلۆماسییە بەریتانییەکان سەرکردەکانیان ئامادەی ڕێککەوتن بوون لەگەڵیدا، تەنانەت دەقی ناونیشانی بەڵگەنامەی یەکەمی ناو فایلی ژمارە (٣٧١|١٧٠٤٥٠)ی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی، کە ڕۆژی دوازدەی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ی بە سەرەوەیە، بەم جۆرەیە: **((ئەگەری ڕێککەوتنی مەلا مستەفای بارزان لەگەڵ حوکمەتی مەرکەزیدا))**[225].

هەڵوێستی ڕاڕاو هەلپەرستی ڕژێمەکەی عەبدولسەلام عارف سەرکردایەتیی شۆڕشی کوردی ناچار کرد، وێڕای پتەو کردنی سەنگەرەکانی لە ناوەوەی کوردستاندا، دیسانەوە پەنا بەرێتەوە بەر ڕای گشتیی جیهانی و دەوڵەتە گەورەکان و نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ ئەوەی فشار بخەنە سەر حوکمەتی عیراق دەست لە هەڵوێستی

---

(224) تەنانەت دوکتۆر خەیرەددین حەسیب ئەوەیشی گێڕایەوە چۆن عەبدولسەلام عارف لە خۆشیدا شەهییەی کراوەتەوە، هەرچەندە پارێزیشی هەبووە، بە دڵ مریشکێکی سوورەوەکراوی لەبەر چاوی خۆی خواردووە.

(225) N.A., F.O., 371|170450, Eastern Department, Iraq, No. 1821|63, Confidential, Possibility of Mulla Mustafa reaching agreement with the Central Government.

General Mustapha Barzani

بارزانی کە هەردوو ڕژێمی بەعس و عەبدولسەلام عارف بەخوێنی سەری

تێنوو بوون، کەچی ئەوان مردن و ئەویش زیندوو– کەمال مەزهەر

توندڕەوانەی خۆی بەرانبەر بە کورد هەڵبگرێت و بە شێوازێکی دیموکراسییانە چارەسەری کێشەکەیان لە چوارچێوەی عێراقدا بکات و ڕێگەش نەدەنە هیچ دەوڵەتێك یاریدەی سەربازیی عێراق بدات، چونکە هەر چەکێکی کە دەیدرێتێ دڵڕەقانە بۆ کاولکردنی کوردستان و قڕکردنی گەلەکەی بە کاری دەهێنێت.

پێمان وایە یەکێك لە نموونە زیندووەکانی ئەم بووارە نامەیەکی بارزانییە کە ڕۆژی پازدەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦٦ بە زوبانی عەرەبیی لە ڕێگەی باڵوێزی بەریتانییەوە لە تاران ناردوویە بۆ هارۆڵد ویلسنی سەرەك وەزیرانی بەریتانی[226] و

(226) هارۆڵد جەیمس ویلسون (Harold James Wilson): ڕۆژی یازدەی مارتی ساڵی ١٩١٦ لەدایك بووە، لە بنەماڵەیەکی ناسراو نەبوو، دەرچووی زانکۆی ئۆکسفۆرد بوو، زۆر زیرەك و لێهاتوو بوو، چەند جارێك بووە ئەندامی پەرلەمان، سەرۆکی ((پارتی کرێکاران)) بوو، یەکێکە لە دیپلۆماسییە هەرە بەناوبانگەکانی نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم، دوو جار بووە سەرەك وەزیرانی بەریتانیا، جاری

دەقەکەی لە فایلەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیدا هەڵگیراوەو ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((شکۆمەند میستەر ویلسنی سەرەك وەزیرانی وڵاتی یەکگرتووی خاوەن شکۆ.

لە ڕێگەی بەڕێز باڵوێزی وڵاتی یەکگرتووی خاوەن شکۆی ڕێزدار لە تاران.

بەختەوەرم ئەم نامەیە ئاراستەی ئێوەی شکۆمەند بکەم بەو هیوایەی وێنەی ئەم جەنگەتان بۆ بکێشم کە لە نیشتمانەکەماندا، کوردستانی عیراق، بەرپا کراوە. بەڕێزتان ئاگادارن کە گەلی کورد، نزیکەی چوار ساڵە، لەلایەن سێ ڕژێمی دیکتاتۆریی سەربازیی، یەك لە دوایەکەوە، هێرشی ڕەگەزپەرستیی شۆڤێنیی دەکرێتە سەر.

مەودای ئەو جەنگە لە مەودای جەنگی جیهانیی یەکەم زۆرترە و هەمووی بەسەر یەکەوە چەند مانگێکیش لە مەودای جەنگی جیهانیی دووەم کەمترە. چەکە کاولکاری و بکوژو هەڵتەکێنەرەکانی فڕۆکە و تانك و تۆپەکانی حوکمەتی عیراقیی، کە لە جەنگە دوژمنکارییەکەیدا دەیکاتە سەر گەلی کوردی بێ وەی، گەلێك لەو چەکانەی لە هەردووك جەنگی جیهانیی یەکەم و دووەمدا بەکار هێنراون نوێترو کاولکەرترن. بەڕێزتان و گەلەکەتان، کە سەرگەردانی و نەگبەتییەکانی جەنگی جیهانیتان دیوە دەتوانن لەوە بگەن نیشتمانەکەمان گیرۆدەی چ کارەساتێك و گەلەکەمان تووشی چ دەردو ئازارێك هاتوون.

سەرباری جەنگ، کە بە تەنها خۆی نەهامەتییە، گەلە بێ وەیەکەشمان گیرۆدەی سیاسەتێکی ڕەگەزپەرستیی قێزەون و کرداری زۆرداری و کۆمەڵکوژی و تاڵانی و ڕاگواستن و دەربەدەری و سوتاندنی کێڵگەو خەرمان و گوندەکانیان و کاول کردنی ماڵەکانیان بەسەر خانەوادە منداڵ و پیرێژن و پیرەمێردەکانیاندا، وێڕای زەوت کردن و ئەتککردنی ئافرەتەکانیان هاتوون.

ئەوەیش کە پاڵم پێوە دەنێت ئەم نامەیە بنێرمە خزمەتتان شوولێ لێ هەڵکێشانی ئەم دواییانەی حوکمەتی عیراقییە لە ڕەفتارە دوژمنکاری و کاولکارییەکانیدا کە بوونەتە هۆی پەرتەوازەبوونی دەیان هەزار هاوڵاتیی کورد، دوای سووتاندنی گوندەکانیان و تاڵانکردنی

یەکەم لە دەی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٤ەوە تاوەکو نۆزدەی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٠ و جاری دووەمیش لە چواری مارتی ساڵی ١٩٧٤ەوە تاوەکو پێنجی نیسانی ساڵی ١٩٧٦، ڕۆژی بیستوسێی مایسی ساڵی ١٩٩٥ کۆچی دوایی کرد. بڕوانە:

((Oxford Dictionary of National Biography)), Volume 59, Oxford University Press, 2004, PP. 554-555.

کەلوپەلەکانیان و بەو جۆرە جەنگەکە دیسانەوە چۆوە قۆناغی تەفروتوناکردن بە نیازی قڕ کردنی گەلی کورد دوای ئەوەی حوکمی دیکتاتۆریی سەربازیی نەیتوانی شۆڕشی کورد لەناو بەرێت. هەموو ئەمانەیش کە دەرحەق گەلەکەمان دەکرێن لەبەر ئەوەیە دەیەوێت زوبانی زگماك و نەریت و پێناسەی نەتەوەیی خۆی بپارێزێت، ئەوپەڕی داخوازیی گەلەکەمان بریتییە لە دان نان بە مافە ڕەواکانیدا لە چوارچێوەی کۆماری عیراقدا، ئەوەی گشت یاسا دەوڵەتییەکان دانی پێدا دەنێن و لەگەڵ هەڵوێستی زانراوی وڵاتەکەتان و حوکمەتەکەتاندا بەرانبەر ئازادیی و مافی چارەنووسیی گەلاندا دەگونجێت.

ئەوەیش کە حوکمەتی عیراقی دەیەوێت پرسی کورد بکاتە کێشەیەکی ناوخۆ لە بنەماوە پووچەڵە، چونکە گەلی کورد نەتەوەیەکە زوبان و نەریت و دیاردە تایبەتییەکانی خۆی هەیە، وێڕای ئەوەی ((کۆمەڵەی گەلان)) (عصبة الامم)، ئەوانەی ئیمڕۆکە کورد داوای دەکەن، ئەو کردنیە مەرجی ئەو بڕیارەی ڕۆژی شازدەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٥ی کە کوردستانی باشووری پێ خرایە سەر عیراق. جگە لەوە ساڵی ١٩٦٣ حوکمەتی عیراقی سوپایەکی بیانیی هێناوە بۆ شەڕی کورد کە ئەویش سوپای سووریبە. بەردەوامبوونی جەنگیش لە کوردستاندا هەڕەشەیە لە ئاشتیی ڕۆژهەڵاتیی ناوەڕاست و ئەوەیش هێمنی و بەرژەوەندییە یاسایییەکانی دەوڵەتان لە ناوچەکەدا دەخاتە مەترسییەوە.

بۆیەکا بە ناوی خۆم و بەناوی گەلە زۆرلێکراوەکەمانەوە داوا لە شکۆمەندتان دەکەم چەك نەدەنە حوکمەتی عیراق و فریای گەلی کوردی گیرۆدەبووی ئەم جەنگە بکەون و کاریگەریی فراوان و هەوڵی پیرۆزتان بخەنە گەڕ بۆ چارەسەرێکی ئاشتییانەی پرسی کورد لەسەر بنەمای جێبەجێ کردنی مافە نەتەوەییە ڕەواکانی گەلەکەماندا.

تکایە سوپاس و تەقدیرم قەبوڵ بفەرموون.

دڵسۆزتان

مستەفا بارزانی

سەرۆکی ئەنجوومەنی شۆڕشی کوردستانی عیراق

١٥|١|١٩٦٦ ئیمزا))[227]

---

(227) N.A. F.O., 371|186747.،، - ((سيادة المستر ولسن رئيس وزراء المملكة المتحدة الموقر، بواسطة سعادة سفير المملكة المتحدة بطهران المحترم، من المخلص مصطفى البارزاني رئيس مجلس قيادة الثورة لكردستان العراق، ١٥|١|١٩٦٦)).

عەبدولڕەحمان عارف

لە هەمان بوواری هەوڵ داندا بۆ ڕاکێشانی سەرنجی ڕای گشتیی جیهان بۆ دەردەسەرییەکانی گەلی کورد ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا)) لەو ساڵانەدا ڕۆڵێکی یەکجار گەورەی بینی، ئەو ڕاستییەی دەیان بەڵگەنامەی دەگمەنی ناو فایلەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی تیشکیان خستۆتە سەر لایەنە جیاوازاکانی بەشێوازێك کە بە دڵنیاییەوە دەڵێین بوونەتە سەرچاوەیەکی ڕەسەنی کەم وێنە بۆ تێگەیشتنی دەوری مێژوویی ئەو ڕێکخراوە کوردییە لەو قۆناغە چارەنووسییەی کورددا.

شایانی باسە لەناو فایلەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیدا ژمارەیەك نامەی دیکەی لەو بابەتەی بارزانیی هەڵگیراوە. بڕوانە: پاشکۆی ژمارە(١٢-١٣-١٤).

چالاكییەكانی (كۆمەڵەی خوێندكارانی كورد لە ئەورووپا) دوای شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ
لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەكانی حوكمەتی بەریتانیادا

بێگومان ((كۆمەڵەی خوێندكارانی كورد لە ئەورووپا)) وەرچەرخانێكی گەورە بوو لە بوواری چالاكیی فیكری و سیاسیی چاپووكی رووناكبیرانو خوێندكارانی كورددا تایبەت لە شەستەكانی سەدەی ڕابردوودا، ئەوەی تاوەكو ئێستا چەند جارێك ئاماژەمان بۆ لایەنو دیاردە بینراوەكانی كردووە. ئامانجی كۆمەڵەكە بریتی بوو لە كۆششی ڕێكوپێك بۆ ناساندنی ڕای جیهانی پێشكەوتوو بە ڕەوایی پرسی كورد. هەر لە سەرەتاوە ((كۆمەڵەی خوێندكاران)) بە پێویستی زانی گۆڤارێك بە زوبانی ئینگلیزی بەناوی ((كوردستان))ەوە دەر بكات. ((سكرتێری كۆمیتەی دەركردنی گۆڤار)) عومەری قازی[228](*) ڕۆژی بیستوسێی كانوونی دووەمی ساڵی ١٩٥٨ لە لەندەن بەیاننامەیەكی بە كوردی و عەرەبی بڵاو كردەوە كە لە سەرەتاكەیدا دەڵێت:

((ئەی خوێندكاری كوردی خۆشەویست هەموومان ئەزانین كە یەكێك لە ئامانجە پیرۆزەكانی كۆمەڵە خۆشەویستەكەمان گەیاندنی مێژوو و وێژەو زانستی كوردە بە

---

(228) **عومەری قازی**: خزمی نزیك و زاوای پێشەوا قازی محەمەدە، مرۆڤێكی كوردپەروەری خاوێن و دڵسۆزە. كاتی خۆی لیسانسی لە زانكۆی تاران وەرگرتووە، دەمێك ساڵە لە سوید دەژی، هاوسەرەكەی بە پیلانێكی دوژمن شەهید كراوە.

(*) ((ئەو ناوەی (**عومەر قازی**) ئاماژە بۆ كراوم لەنێوان (**عومەری قازی**) و (**ئەمیری قازی**) بۆ یەكلا نەكرایەوە، بەڵام ئەوەندەی بەبیرم بێ، (**عیفەتی**) هاوسەری (**ئەمیری قازی**) لەڕۆژی ١٩٩٠/٩/٦دا لەشاری (**ڤیستەرۆس**)ی وڵاتی سوید بەنامەی تەقینەرەوە گیانی خۆی لەدەست دا، لەنێو ئاپۆرەی زیاتر لە (٢٠٠٠) كەسی كوردی دەرەوەدا تەرمەكەی بەخاك سپێردرا، تەنانەت (**شێركۆ بێكەس**) ی شاعیر بەم بۆنەیەوە شیعرێكی خوێندۆتەوە، دیسان ئەوەی بەبیرم بێت یەك لەژمارەكانی گۆڤاری (**بەربانگ**)ی ئەوسا بەبۆنەی ڕووداوەكەوە، ڕیپۆرتاژێكی بەوێنەوە بڵاوكردۆتەوە ـ ع. زەنگەنە))

میللـەتانی تـر))[229]. هـەر لـەو ساڵەیـشدا سـەلاح سـەعدوڵلا، کـە ئەنـدامێکی خوێنـدەوارو چـالاکی کۆمەڵەکـە بـوو، لـە لەنـدەن کتێبێکـی ئینگلیـزی بـەناوی خواسـتەنیی (س.س. گاڤـان) و ناونیـشانێکی سـەرنج ڕاکـێش: ((کوردسـتان. نیشتمانێکی دابەشکراوی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست))ەوە بڵاو کردەوە[230]. پاش ساڵێك عیصمەت شەریف وانلیش، کە لاوێکی چالاکو ئیشکەر بوو، لـە پـاریس نامیلکەیـەکی سی لاپەڕەیی دەربـارەی پرسـی نەتـەوەیی کـورد لـە ئێـران بـڵاو کـردەوە[231]. کـە کۆمەڵە خۆی گرت دامەزرێنەرانی هەوڵیان دا خۆیـان بـە کاربەدەسـتە ئەورووپییـەکان بناسێنن. لە یەکێك لە فایلەکانی وەزارەتی هەنـدەرانی بەریتانیـدا ئـەم نامەیـەی لای خوارەوەی عیـصمەت شـەریف وانلـی، کـە ڕۆژی بیـستو پێنجـی کـانوونی دووەمـی ساڵی ١٩٦١ ناردوویە بۆ سەرەك وەزیرانی بەریتانی، هەڵگیراوە:

((لۆزان،

٢٥ی کانوونی دووەمی ١٩٦١،

ژمارە ب/٨٤٠.

ڕێزدار سەرەك وەزیرانی بەریتانیای گەورە

لەگەڵ نەوازشی کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا.

ئیمزا

عیصمەت شەریف وانلی

سەرۆکی کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا

ئەدرێسی کۆمەڵە

[232]((Switzerland, Lausann, Avenu Dicknes, 10))

---

(229) دیوێکی بەیاننامەکە بە کوردی و دیوەکەی دیکەی بە عەرەبی بە ڕۆنیۆ چاپ کراوە.

(230) S.S. Gavan, Kurdistan. Divided Nation of the Middle East, London, 1958.

(231) I.C. Vanly, Aspects de la question nationale Kurde en Iran, Paris, 1959, 30 PP.

(232) N.A., F.O., 371/157404, Kurdistan question in Middle East, 1961, To: His Excellency the Prime Minister of Great Britain, London, From: Ismet cheriff- Vanly, President of the Kurdish Students Society in Europe, No. B/840, 25th January, 1961, Lausanne, Switzerland.

د. ئیحسان فوئاد

شەستەکانی سەدەی رابردوو ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا)) کۆنفرانسی ساڵانەی خۆی لە یەکێك لە شارە ئەورووپییەکان، تایبەت لە ئەڵمانیا دەبەست، ژمارەیەکی زۆر لە خوێندکارانی کورد لە زۆربەی وڵاتە ئەورووپییەکانەوە، بە وڵاتە سۆشیالیزمەکانیشەوە، بۆ ماوەی چەند رۆژێك کۆدەبوونەوەو بە دەم سروود و هەڵپەرکێوە گەلێك وتارو شیعری نیشتمانیی بەسۆزی تێدا دەخوێندرایەوە.

یەکێك لە کۆنفرانسەکانی کۆمەڵە هەستی دوکتۆر ئیحسان فوئادی(*)، بەداخەوە کەم بەرهەمی، وەها بزرواند هۆنراوەیەکی نازدار پێشکەش بکات کە تێیدا بە سۆزەوە روو دەکاتە پێشمەرگەی کوردستان و پێی دەڵێت:

(*) ((د. ئیحسان فوئاد (١٩٣٦–٢٠٠٨): لە ١/٧/١٩٣٦دا لە شاری هەولێر لە دایك بووە، لە ١/٦/٢٠٠٨دا لە شاری سلێمانی کۆچی دوایی کرد، لە ژمارە ٩٧ رۆژنامەی (بەدرخان)ی رێککەوتی رۆژی یەکشەممەی٨/ ٦/٢٠٠٨ مەلەفێکی لەسەر ژیانی بڵاوکراوەتەوە، ئێمەش لەوێدا لە ژێر ناوونیشانی (گەورەم، چیت لە بارەوە بنووسم...؟) بەشداریمان تیادا کردووە و زۆر لە وردەکارییەکانی ژیانیمان باس کردووە–ع زەنگەنە).

محەمەد مەهدی ئەلجەواهیری

پێشمەرگەکەی مەرگ بەزێن　　　تانکی دوژمن هەڵتەکێنە
من گیانی خۆم دایە دەست تۆ　　　تۆش ئازادیم بۆ بسێنە

شایانی باسە سەرانی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا)) شاعیری گەورەی عەرەب و دۆستی نزیکی کورد محەمەد مەهدی جەواهیریی بانگ دەکەن بۆ یەکێك لە کۆنفرانسەکانیان و لەوێ قەسیدە هەمیشە زیندووەکەی ((کردستان او موطن الابطال)) دەڵێت: کە بەم بەیتە دەستی پێی کردووە:

قلبي لكردستان يهُدى والفمُ　　　ولقد يجودُ بأصغريه المُعدمُ

بەم بەیتەش کۆتایی پێی هێناوە:

شعبٌ دعائمُهُ الجماجمُ والدمُ　　　تَتَحطمُ الدُنيا ولا يتحطمُ

ئەندامانی ((**کۆمەڵەی خوێندکاران**)) لە کۆنفرانسەکانیاندا، بە پێی بۆچوونی خۆیان، **گفتوگۆیان** دەربارەی بارودۆخی هەموو پارچەکانی نیشتمان دەکرد. هەمان کات، سەرکردەکانی کۆمەڵە، پێوەندییان بە سیاسەتمەدارو بەرپرس و رۆژنامەنووسانی ئەورووپایی و ئەمەریکایی و نەتەوە یەکگرتووەکان و ئاگادارانی کێشەی کوردی، وەك ئەدمۆندسەوە، دەکرد، بە هەمان دەستوور و لە سنووری تواناداد پێوەندییان بەو کوردە ناسراوانەیشەوە هەبوو کە لە ئەورووپا دەژیان، هی وەك تۆفیق وەهبی و دوکتۆر کامەران عالی بەدرخان و محەمەد سەعید خەفاف و دوکتۆر ئەکرەم جاف و دوکتۆر عیصمەت کەتانی، **کە لە سەرەتادا رۆڵی گەورەی لە دامەزراندنی کۆمەڵەدا بینی بوو، ئەوەی لەناو بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیدا رەنگی داوەتەوە**، وەك دوایی لە شوێنی خۆیدا باسی دەکەین.

زۆر زوو گۆڤاری ((کوردستان)) وەك ئۆرگانی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا)) لەدایك بوو، گۆڤارێکی وەرزیی دەوڵەمەند و ڕازاوە بوو، جێگەی لە کتێبخانەی مێژوونووسیی کورددا دیارە.

دوای شۆڕشی چواردەی گەلاوێژی ساڵی ١٩٥٨ی عیراقی و داننانی ڕژێمی نوێی ئەو وڵاتە بە مافەکانی گەلی کورددا لە چوارچێوەی عیراقدا، دەرفەتێکی نوێ بۆ هیواو ئاواتەکانی سەرجەمی کوردی جیهان ڕەخسا، هەرچی خوێندکارانی کوردی عیراق لە ئەورووپا هەبوون ئیتر هەر هەموویان بە ئاشکراو بێ ناوی خواستەنی هاتنە گۆڕەپانی خەباتی رووناکبیری و سیاسیی کوردایەتییەوە، بەڵام خۆری ئەو بەهارە خۆشەی کورد زوو ئاوا بوو، بۆیەکا دەبوو ((**کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا**))یش خۆی لەگەڵ ئەرکەکانی قۆناغی نوێدا بگونجێنێت. کاتێك بارودۆخی کوردستانی عیراق تەواو گرژ بوو و ساردی کەوتە نێوان ڕەهبەری شۆڕش عەبدولکەریم قاسم و ((**پارتی دیموکراتی کوردستان**))ەوە خوێندکارە چالاکەکانی سویسرە دەکەونە خۆو کۆتایی تەممووزی ساڵی ١٩٦١ ((**کۆمیتەی پارێزگاریی مافی نەتەوەی کورد**)) دادەمەزرێنن، کە هەر زوو سەرنجی دیپلۆماسییە بەریتانییەکان ڕادەکێشێت و دەکەونە کۆکردنەوەی زانیاریی وردو دانسقە دەربارەی، ئەو زانیارییانەش ڕەنگێکی خەستو خۆڵیان لەناو بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانی

بەریتانیدا داوەتەوە. یەکێك لە ڕاپۆرتە هەرە گرنگەکانی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لەم بووارەدا بریتییە لەم ڕاپۆرتەی دەقی وەرگێڕاوەکەیتان پێشکەش دەکەین:

((وەزارەتی هەندەران،

نهێنی،

کۆمیتەی پارێزگاریی مافی نەتەوەی کورد.

١- ئەمە هەر هەمان کۆمیتەی پارێزگاریی کوردستانە، کۆتایی تەمموزی ساڵی ١٩٦١ لەلایەن ژمارەیەك کوردی نیشتەجێی سویسرەوە، بە هاندانی دیپلۆماسیی عیراقی لە جنێڤ عیصمەت کەتانی[233] دامەزرێنرا. عیصمەت کەتانی خۆی لە عیصمەت شەریف وانلی نزیك خستەوەو داوای لێی کرد ئەو کۆمیتەیە دابمەزرێنێت.

٢- کاکڵەی (نەواتی) ڕاپەڕێنەری ئەم کارە نزیکەی بیستو پێنج کەسی خوێن گەرم بوون کە کۆتایی ساڵی ١٩٦٢ لە لۆزان گردبوونەوە. ئەمانە پێوەندییەکی توندوتۆڵیان بە کۆمۆنیستەکانەوە هەبوو، دەوروبەری بیستوپێنج لە سەدی (٢٥٪) ئەندامانی کۆمیتە کۆمۆنیست بوون، ڕەنگبێ زۆربەی ئەندامانی کۆمیتە حەز بە کوردستانێك بکەن کە شیوعی نەبێت، بەڵام ئەو هەموو کۆمەکەی لە بلۆکی سۆڤێتییەوە (بۆ کورد- ك. م.) دێت بۆتە هۆی پەرەسەندنی ژمارەی ئەوانەی لەو باوەڕەدان کە تاکە هیوای کورد پاریدەی کۆمۆنیستە.

---

(233) عیصمەت کەتانی، لە بنەماڵەیەکی ناسراوی ئامێدییە، دیپلۆماسییەکی بەناوبانگە، تەها کەتانیی باوکی عیصمەت پیرێکی ئۆغرو دونیادیدە و کامڵو زۆر لایەنگری بارزانیی بوو، بارزانیش زۆر ڕێزی لێ دەنا، خزمی نزیکی عیزەت عەبدولعەزیزی ئەفسەرە کە دایە پاڵ ڕاپەڕینی بارزانی و کۆماری مەهاباد (کوردستان) و حوزەیرانی ساڵی ١٩٤٧ لەسەر ئەوە لەگەڵ خەیروڵلا عەبدولکەریم و مستەفا خۆشناو و محەمەد قودسی لەسێدارە درا. حەسەن و کەمالی برایانی عیصمەت، کە هەردووکیان کۆچی دواییان کردووە، لە خوێندەوارە دیارەکانی کوردستانی باشوور بوون.

((لەدوای بەیانی ١١ی ئاداری ١٩٧٠، پێموایە لە ساڵی ١٩٧٣ بوو ئەو زاتە بووە سەرۆکی ساڵانەی جمعیة الامم، ئەوەبوو ڕۆژنامەی "الثورة"ی حیزبی بەعس هەواڵەکەی بلاوکردبۆوە و نووسیبووی: وهو اول عربي عراقي يحتل هذا المنصب الكبير، ڕۆژی دواتریش ڕۆژنامەی (التآخي) لەژێر ناونیشانی: دبلوماسي عراقي كردي يتولى منصباً رفيعاً في الأمم المتحدة، لە سەری نووسیبوو. بڕوانە: ل٤٥٢-٤٥٣ی ئەم کتێبە و ژیاننامەکەی بە تێروتەسەلی بخوێنەوە- ع. زەنگەنە)).

٣- لە ماوەی نیوەی یەکەمی ساڵی ١٩٦٢دا عیصمەت شەریف وانلی و حەسەن سلێمان زەهاوی و ژمارەیەکی دیکەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوبراو زیارەتی مۆسکۆ و وڵاتانی ئەو بەرەیەیان کرد بۆ گەورەکردنی پرسی کورد و وەدەست هێنانی یاریدەی ماڵی بۆ مەلا مستەفا و دە هەزار دۆلاریکیان بۆ ئەو مەبەستە لە حوکمەتە کۆمۆنیستەکان دەستکەوت.

٤- هەرچەندە ئەم کۆمیتەیە هەرگیز پرۆگرامێکی فەرمیی ڕانەگەیاندووە، بەڵام بە هەڵوێستەکانیدا زۆر زۆر دیارە نەتەوەپەرستە و شوباتی ساڵی ١٩٦٣ ڕایگەیاند کە ئەو دژی هەر ڕێککەوتننامەیەکە لەگەڵ بەغدادا مۆر بکرێت ئەگەر خودموختارییەکی وەهای تێدا نەبێت ((مافی ئەوە بدات لەشکری کورد بمێنێت و هێزەکانی عیراق لە ناوچە کوردییەکان بکشێنەوەو بەشێك لە داهاتی نەوتی عیراق بدرێتە کورد))(234). وانلی ئاماژەی بۆ ئەم خاڵانە لە ڕێگەی ئیزگەی بەرلینەوە(235) کردو ئەوەیشی ڕاگەیاند ئەگەر بێتو حوکمەتی عیراقی لە ماوەی دوو حەفتەدا ئەم داوایانە پەسەند نەکات ئەوساکە ((کۆمیتەی پارێزگاری)) داوا لە بارزانی دەکات حوکمەتێکی کوردی دابمەزرێنێت و فەرمان بداتە لەشکری شۆڕش شەڕ هەڵبگیرسێنێتەوە تاوەکو کوردستان ئازاد دەکرێت.

٥- ئاژانسی تاسی (سۆڤیەتی- ك. م.) بە زوبانی ئینگلیزی ئەو قسانەی ((کۆمیتەی پارێزگاری مافی نەتەوەی کورد))ی ڕاگەیاندبوو کە کۆمیتە ڕۆژی شازدەی ئەیلوول بڵاوی کردبۆوەو تێیدا بەعسییەکانی بە هەڵگیرسێنەری ((شەڕێکی چەوسێنەرو نەگریس))(236) تاوانبار کردبوو، وێڕای ئەوەی گاڵتەی بە دەستێوەردانی سوورییەکان هاتبوو، هەمان کات کۆمیتە داوای پشتگیریی جیهانی بۆ کورد کردبوو))(237).

بەو جۆرە چالاکییەکانی عیصمەت شەریف وانلی سەرنجی دیپلۆماسییە بەریتانییەکان ڕادەکێشێت و دەکەونە کۆکردنەوەی زانیاریی دەربارەی ئەسڵ و فەسڵیو ئەم ڕاپۆرتە وردەی لای خوارەوەی لەسەر دادەنێن کە لەوانەیە دایكو باوکی وانلی پتر لەوەیان لەمەڕ کوڕەکەی خۆیان نەزانیبێت:

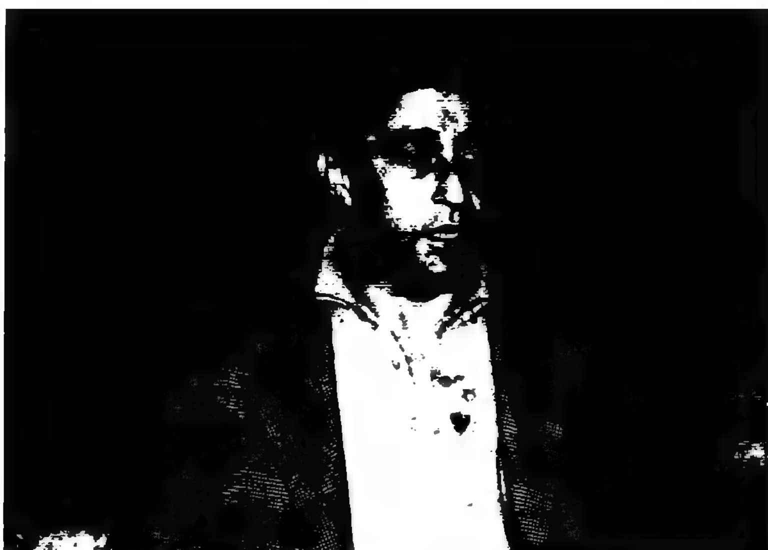
---

(234) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا ئەو ڕستەیە بەو جۆرە خراوەتە نێو دوو جووت کەوانی پچووکەوە.

(235) ئەوساکە بەرلین پایتەختی ئەڵەمانیای دیموکراسی بوو کە بەشێك بوو لە بەرەی سۆشیالیزمی.

(236) دیسانەوە لە دەقی بەڵگەنامەکە خۆیدا ئەو ڕستەیە بەو جۆرە خراوەتە نێو دوو جووت کەوانی پچووکەوە.

(237) N.A., F.O., 371|170450, Secret, The Committee for the Defence of the Kurdish Peoples Rights.

عیصمەت شەریف وانلی/ لە ئەرشیفی د. مارف خەزنەدار وەرگیراوە

((وەزارەتی هەندەران،

نهێنی،

عیصمەت شەریف وانلی.

١- ڕۆژی بیستو یەکی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٤ لە دیمەشق لەدایك بووە. تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٨ گەیشتۆتە لۆزان و دەستی کردووە بە خوێندنی زانستی سیاسی و نامەیەکی دەربارەی پرسی کورد نووسیوە. لە ساڵی ١٩٤٩وە بووە برادەری خوێندکارە کوردە کۆمۆنیستەکان بەڵام بێ ئەوەی ئەوساکە بۆ خۆی توخنی کاروباری سیاسی بکەوێت، بۆیەکا پتر بە ((پێشکەوتنخواز))[238] دادەنرا نەك کۆمۆنیست.

٢- ساڵی ١٩٥٨ بووە نوێنەری ((لاوانی دیموکراتی کوردستانی باشوور)) لە حەوتەمین کۆبوونەوەی ئامادەیی فیستڤاڵی لاوانی جیهان و ساڵی ١٩٥٩یش وەك سەرۆکی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا)) هەڵبژێردرا، ساڵی ١٩٦٠ دیسانەوە لە کۆنفرانسی کۆمەڵە لە بەرلین بۆ هەمان پۆست هەڵبژێردرایەوە، لەو

(238) لە دەقی بەڵگەنامەکە خۆیدا وشەی پێشکەوتنخوازەکە بەو جۆرە خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوە.

کۆنفرانسەی کۆمەڵەیشدا کە مانگی ئابی ساڵی ١٩٦٣ لە میۆنیخ بەسترا وەك سەرۆکی کۆبوونەوەکان ناو دەبرا.

٣- لە دوای کەوتنی ڕژێمی قاسمەوە ژمارەیەك خوتبەی دژی کارە دڕندەکانی بەعسی عێراق داوەو هەستو سۆزی پێزانینی بۆ پشتگیری کردنی سۆڤیەت لە خەباتی کورد لەپێناو خودموختاریی نەتەوەییدا دەربڕیوە))[239].

لەو ڕۆژەوەی هەردووك ڕژێمی بەعس و ڕژێمی عەبدولسەلام عارف بەربوونەتە گیانی کورد، پرسی نەدانی چەك لەلایەن حوکمەتە ڕۆژئاواییەکانەوە بە عێراق بووە یەکێك لە ئەرکە پەلەکانی سەرشانی ڕەهبەران و دەزگا و ڕێکخراوە کوردییەکان، بارزانی و تاڵەبانی و دوکتۆر کامەران عالی بەدرخان دەیان جار لە نامەو دیدەنییەکانیاندا ئاماژەیان بۆ ئەو بابەتە کردووە. تەنانەت بڕیار وابوو تاڵەبانی بە ناوی کوردەوە گەشتێك بۆ وڵاتە ڕۆژئاواییەکان بکات بۆ عەرزی ئەو بابەتە لەسەر ڕای گشتی و فەرمیی ئەو وڵاتانە و نەتەوە یەکگرتووەکان، بۆیەکا بەریتانییەکان گەلێك دوودڵ بوون لەوەی ڤیزەی پێ بدەن، ئەو ڕاستییەی بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی چەند جارێك بە تایبەتی ئاماژەیان بۆی کردووە. لێرەدا وەك نموونە دەقی وەرگێڕانی ڕاپۆرتیی کارمەندێکی ئەو وەزارەتە بەناوی دەبلیو. مۆریس (W. Morris)ەوە پێشکەش دەکەین کە ڕۆژی حەفدەی ئەیلولی ساڵی ١٩٦٣ لە پاریسەوە ناردوویە بۆ وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی سەبارەت بە ئەو کۆنفرانسە ڕۆژنامەوانییەی ڕۆژێك لەوەوبەر تاڵەبانی لەوێ سازی کردبوو:

((چەك بۆ عێراق:

١- دوێنێ نوێنەری کورد تاڵەبانی[240] لە پاریس کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەوانیی ساز کردو لەوێ بەریتانیای بەوە تاوانبار کرد کە چەك دەداتە عێراق بۆ بەکار هێنانی لەو جەنگەدا کە لەگەڵ کورددا دەیکات، چەکەکەش (وەك گووتی- ك. م.) فڕۆکەو تانکی سووکی تێدایە. ڕۆژنامەی (دەیلی ورکەر) ئیمڕۆکە ئەو هەواڵەی قۆستەوە، هەروەها ڕۆژنامەی (مانچستەر گاردیان)یش دەربارەی هەمان بابەت پرسیاری

---

(239)N.A., F.O., 371|170450, Secret, Ismet Sharif Vanly.

(240) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: (the Kurdish Emissary Talabani) واتای تەواوی وشەی (Emissary) نێردراو بۆ ئەرکێکی گرنگ (مبعوث لاداء مهمة دقیقة) دەگەیێنێت.

ئاراستەی (بەشی هەواڵ)[241] کردووە، ئەوڕۆ بەیانی چاوەڕوانی پرسیاری دیکەیش دەربارەی هەمان بابەت لە ڕۆژنامەکانی دیکە دەکرێت.

٢- ئەوەی کە فەریق حەردان تکریتی بۆ تەواوکردنی مامەڵەی کرینی فڕۆکەکان ڕۆژی بیستی ئەیلوول دەگاتە ئێرە بۆتە هۆی پتر ئاڵۆزکردنی دەنگوباوی ئەم هەواڵە، هەرچەندە تاوەکو ئێستا شتێکی ئەوتۆ دەربارەی ئەم زیارەتە نەگوتراوە. بەڵام وای بۆ دەچین کە زۆر لەوانەیە هاتنی تکریتی و مەبەستی ئەو هاتنەی حەفتەی داهاتوو دەنگ بداتەوە.

٣- مانگی مایسی ڕابردوو (بەشی هەواڵ) ڕۆژنامەکانی ئاگادار کرد کە ئێمە بڕیاری تەواومان داوە چەك بدەین بە عیراق، ئەوەی بە کارێکی ئاسایی لە قەڵەم دەدرێت، ئێمە وەك تەقلیدێك هەمیشە چەکمان داوەتە عیراق تەنها بە حوکمەتەکەی قاسم نەبێت، هەرچی حوکمەتی عیراقی ئێستایە بێگومان سیاسەتی پێچەوانەی سیاسەتی قاسمە کە بێ سنوور پشتی بە سەرچاوە کۆمۆنیستەکان بەستبوو.

٤- ئەگەر ڕۆژنامەکان ئیمڕۆ پرسیاریان دەربارەی لێدوانەکەی تاڵەبانی کردو وەك چاوەڕوان دەکەین پێمان بڵێن سیاسەتی ئیمڕۆمان وەك سیاسەتی مایسی ڕابردوومان نییە کە (کاتی خۆی- ك. م.) شەرحمان کرد، لە حاڵەتێکی وادا دەتوانین چۆن ئەوسا گوتمان ئێستەش بڵێین داواکردنی چەك لەلایەن عیراقییەکانەوە داوایەکی ئاساییە.

٥- خۆ ئەگەر هاتوو باسی ئەوە هاتە گۆڕێ کە لەوانەیە پرپشکی ئەو هەنگاوە ئەو جەنگەیش بگرێتەوە کە لەگەڵ کورددا دەکرێت ئەوساکە پێویستە (بەشی هەواڵ) لە وەڵامدا بڵێت ئەو کارە پێوەندیی بە سیاسەتی ناوخۆی حوکمەتی عیراقەوە هەیە، هەرچەندە ئێمە هەمیشە بە ڕوونی گوتوومانە هیواداریین چارەسەرێکی ئاشتییانە (بۆ کێشەی کورد- ك. م.) بدۆزرێتەوە. دوور لەوەیش کە دەربارەی ئەم بابەتە گوتراوە پێویستە (بەشی هەواڵ) بڵێت هەموو جۆرە چەکێك وەك دیاریدەیەکی ئاسایی دەبێتە هۆی بەهێزبوونی تواناى سەربازیی هەر حوکمەتێك بە کاری سەربازییەوە تێگلابێت، بەڵام مەبەست لەو چەکەی ئێمە دەیدەینە حوکمەتی عیراق ئەوە نییە تایبەت تەرخان بکرێت بۆ بەکارهێنانی لە جەنگی دژ

---

(241) ((بەشی هەواڵ)) (News Department) یەکێکە لە بەشە سەرەکییەکانی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی.

به کورددا، وێڕای ئەوەی ڕژێمەکەی قاسمیش بە چەکی سۆڤێتی شەڕی کوردی دەکرد.

٦- ئەگەر دوای گەیشتنی فەریق حەردان پرسیار دەربارەی زیارەتەکەی کرا پێویستە (بەشی هەواڵ) بگەڕێتەوە سەر ڕوونکردنەوەکەی پێشووی و بڵێت تکریتی لێرەیە بۆ گفتوگۆ دەربارەی کڕینی چەك لەبەر ڕۆشنایی ئەو سیاسەتەدا کە لە سەرەوە روون کرایەوەو نەشبۆتە عورف و عادەت درێژەی ئەو کڕین و فرۆشتنە پەخش بکرێت. هەروەها (بەشی هەواڵ) ئەوەیش ڕوون بکاتەوە کە ڕاستە سیاسەتی هەناردنی چەك لەلایەن حوکمەتی خاوەن شکۆوە دیار دەکرێت، بەڵام سەردانەکەی تکریتی لە ڕاستیدا بۆ وتووێژە لەگەڵ کۆمپانیا ئەهلییەکاندا.

ئیمزا

دەبل یو. مۆریس

١٧ی ئەیلوولی ١٩٦٣))[242].

هەڵبەت دەبوو ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا)) بایەخێکی تایبەتی بەم بابەتە بدات و ڕەهەبەرەکانی، پتر لە هەرلایەنێکی دیکەی کورد، کەڵك لە نووسینەکانی ڕۆژنامە ئینگلیزییە بەناوبانگەکان وەربگرن بۆ نیشاندانی گشت لایەنە ناهەموارەکانی سیاسەت و ڕەفتارە نامرۆڤییەکانی هەردووك ڕژێمی بەعس و عەبدولسەلام عارف بەرانبەر بە کورد. لەم بووارەدا وابزانم سەرۆکی لقی بەریتانی ((کۆمەڵەی خوێنکارانی کورد لە ئەوروپا)) محەمەد سالح قەرەداغی بۆڕی هەموانی داوە، ئەوەی بە ئاسانی لەنێو بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەو ڕۆژگارەی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیدا هەستی پێ دەکەین، پێمان وایە ئەم نموونانەی لای خوارەوەیش بەڵگەی سەلمێنەری تەواوی ئەم بۆچوونەن:

لە فایلی ((شۆڕشی کورد: شەڕ لەگەڵ سوپادا)) کە بەر لە ئێستا ئاماژەمان بۆی کردووە بەیاننامەیەکی پێنج لاپەڕەیی قەرەداغی کە ڕۆژی بیست و نۆی حوزەیرانی ١٩٦٣ پەخش کراوەو هەڵگیراوە. ((پێشێل کردنی پێڕەو (میساق)ی نەتەوە یەکگرتووەکان لەلایەن حوکمەتی عیراق))ەوە ناوونیشانی ئەو بەیاننامەیەیە کە دوای هێنانەوەی چەند خاڵێکی پێڕەوی ناوبراو بە چڕوپڕی

---

(242) N.A., F.O., 371/170449, Kurdish revolt: Conflict with army, Confidential, Minutes: Arms for Iraq.

باسی جوگرافیای کوردستان و سروشتی کۆدێتای هەشتی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ی کردووەو ئینجا بە پشتیوانیی سێ ڕۆژنامەی هەرە بەناوبانگی بەریتانیا- ((تایمس)) و ((گاردیان)) و ((دەیلی تێلگراف)) باسی ڕەفتارە درندەکانی سەرکردەکانی ئەو کۆدێتایەی دژی کورد کردووەو لە زوبان ((گاردیان))ەوە ئەوەیشی تۆمار کردووە کە ((سەرانی بەعس سەد هەزار پاوەن خەڵاتیان تەرخان کردووە بۆ ئەو کەسەی ڕەهبەری کورد جەنەڕاڵ بەرزانیی بە زیندوویی یا مردوویی بەخسیر بکات))[243].

هەمان کات محەمەد ساڵح قەرەداغی بە پشتیوانیی ڕۆژنامەی ((سەندەی تایمس))ی ڕۆژی دووی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣وە خاڵی چوارەمی بەیاننامەکەی تەرخان کردووە بۆ باسی ئەوەی چۆن سەرکردایەتیی شۆڕشی کورد ((بێ غەل و غەش کەوتە وتووێژ لەگەڵ سەرانی ڕژێمی بەعسدا)) و ((ئەو سێ هەزار دیلە کوردەی لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی قاسمەوە گیرابوون بەعسییەکان ئازادیان نەکردن هەرچەندە کوردەکان ئەو دوو هەزار عیراقییەی دەستگیریان کردبوون هەموویان ئازاد کردن))[244].

قەرەداغی لە خاڵی شەشەمی بەیاننامەکەیدا لە زاری ژمارە بیستی مایسی ساڵی ١٩٦٣ی ڕۆژنامەی ((دەیلی تێلیگراف))ەوە ئەم هەواڵە سەیرو سەمەرەیەی پەخش کردووە کە پڕ بەپێستی توندڕەوە بەعسییەکانە:

((وەزیر و ئەفسەرە پلەدارەکانی حوکمەتی عیراق لەکاتی وتووێژی ئەم چەندانەی دوایی (نێوان نوێنەرانی حوکمەت و کورددا- ك. م.) بە ئەوپەڕی لەخۆباییی بوونەوە گوتویانە ئەوان دەتوانن لەماوەی چەند ڕۆژێکی کەمدا کێشەی کورد چارەسەر بکەن و هەتا هەتایە ڕادە بۆ ئەو کێشەیە دابنێن))[245].

---

(243)N.A., F.O., 371/170449, Kurdish revolt: Conflict with army, Confidential, Minutes: Arms for Iraq, Appleal by the K.S.S.E. (U.K. Branch) on account of the violation of the charter of the U.N. by the Government of the Republic of Iraq, PP. 1-2.

(244) Ibid, P.2.

(245) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((Ministers and senior army officers at the time of the negotiator had been heard boosting that they could end the Kurdish problem in a few days and solve this problem once and for all)), Ibid, P.3.

له خاڵی حەوتەمی بەیاننامەکەیدا، محەمەد ساڵح قەرەداغی ئەوجا لە زاری ژمارەی ڕۆژی دوازدەی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ی ڕۆژنامەی ((تایمس))ـەوە پوختەی ئەو پرۆژەیەی بڵاو کردۆتەوە کە حوکمەتی عیراق بەناوی ((ئیدارەی لامرکزی))یەوە ڕایگەیاندو دەبوو بەپێی ناوەڕۆکی عیراق لە ڕووی کارگێڕییەوە دابەش بکرێت بەسەر ئەم شەش ناوچەیەدا: موسڵ و کەرکوك و سلێمانی لە باکوورو بەغدا و بەسرە و حیللەیش لە باشوور کە هەریەکەیان گوایە دەبێت مافی ئۆتۆنۆمیی خۆیانیان هەبێت و تەنها لە ناوچەی ئۆتۆنۆمیی سلێمانیشدا خوێندن تەنها لە شەش پۆلی سەرەتاییدا بە کوردی بێت(246).

ئەو پرۆژەیەی بەعسییەکان، بێگومان، وەڵامێکی سەقەت بوو بۆ پرۆژەی شۆڕشی کورد دەربارەی خودموختاریی کوردستانی باشوور، وێڕای ئەوەی یەکێك لە ئامانجە سەرەکییەکانی دابڕینی یەکجارەکیی کەرکوك و دەوروبەری بوو لە کوردستان.

بەیاننامەکەی لقی بەریتانیای ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا)) بە پشتیوانیی ڕۆژنامە ئینگلیزییەکان لە چەند خاڵێکی دیکەدا باسی ئەو بارودۆخە بێ ئەندازە سەختەی کوردی عیراق لەژێر سایەی حوکمەتی بەعسدا دەکات، لەوانە قەدەغە کردنی ڕۆژنامەوانیی و چاپەمەنیی بە زوبانی کوردی و گرتنی هەزاران کورد و عەرەب کە بەپێی ڕۆژنامەی ((دەیلی تێلگراف)) خۆی داوە لە چوار هەزار کەس. ئینجا بەیاننامەکە باسی ئەوە دەکات چۆن بەپێی ڕاگەیاندنی خودی ئێزگەی بەغدا، وێڕای ئێزگەی لەندەنیش، پتر لە سەد عەرەب و کورد لەسێدارە دراون، جگە لە دانانی دادگەیەکی سەربازی بۆ دادگاییکردنی ((یاخیبووانی کورد)). لێرەدا محەمەد ساڵح قەرەداغی لە زار ڕۆژنامەی ((دەیلی تێلگراف))ـەوە دەڵێت ڕۆژی سیازدەی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ حوکمەتی عیراق بە فەرمی بڕیاری داوە ((مەرگ سزای هەر کەسێك بێت پشتگیریی بارزانی بکات)).

لە کۆتایی بەیاننامەکەیدا، کە وێنەی لێ ناردووە بۆ گەلێك ڕۆژنامە، محەمەد ساڵح قەرەداغی دەڵێت:

((بەناوی هەزاران قوربانیی کوردەوە لێتان دەپاڕێمەوە داوا لە حوکمەتی بەریتانی بکەن چاو بە بڕیارەکەیدا بخشێنێتەوە و چەك نەداتە عیراق، چونکە ئەوان

(246) Ibid, P.4..

(بەعسییەکان– ک. م.) دژی کورد و عەرەب وەك یەك بـەکاری دەهێـنن و ئەوسـاکە بەریتانییەکانیش بە شێوازێکی ناڕاستەوخۆ بەشداری تاوانەکەیان دەبن[247].

ئێمە گەلێك منەتباری بە دەنگەوە هاتنی خێرلو بەویـژدانتانین بـۆ ئـەوەی شـەڕی قـڕ کردنی کوردو دانی چەك (لەلایەن بەریتانیاوە– ک. م.) بە حوکمەتی عیراق بووەستێنرێت.

ئیمزا

محەمەد ساڵح قەرەداغی

سەرۆکی لقی بەریتانیای ((کۆمەڵەی

خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا))،

بیستو نۆی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣))[248].

لە هەمان فایلدا، لە بریتی دانەیەك، دوو دانە لە نامەیەکی دیکەی محەمەد ساڵح قـەرەداغی هـەڵگیراون کـە ڕۆژی چـواردەی ئـەیلوولی سـاڵی ١٩٦٣ ناردوویـە بـۆ ڕۆژنامەکان تـاوەکو لـە ڕێگەیانـەوە ڕای گـشتیی بـەریتانی دژی حوکمـەتی بـەعس بووروژێنێت، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوی ئەو نامەیەیە:

((محەمەد ساڵح قەرەداغی

سەرۆکی لقی بەریتانیای

(کۆمەڵەی خوێندکارانی

کورد لە ئەورووپا)،

١٤ی ئەیلوولی ١٩٦٣.

خۆشەویست جەنابی سێر !

بە درێژایی چوار مانگی ڕابردوو حوکمەتی عیراق شـەڕێکی بەربـەریی قڕکردنـی (جینۆساید) دژی گەلی کورد لە کوردستانی عیراق دەکات. حەفتا هەزار کـەس لـە سوپای عیراق بۆ ئەم شەڕە کاولکاری و دوور لە بەزەییـە تـەرخان کـراون، وێـڕای هێزی ئاسمانی کە کەوتۆتە وێرانکردنی گوندە کوردنشینەکان و بەربوونەتە گیانی پیرەمێردو پیرێژن و زارۆکانی کورد.

---

(247) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((for they are used against the Kurds and Arabs alike, Britain although indirectly must share their guilty)), Ibid, P.5.

(248) Ibid, P.5.

به ناوی مافی مرۆڤ و هەزاران قوربانیی بەسەرزمانی کوردەوە تکاتان لێ دەکەین داوا لە نوێنەرتان لە نەتەوە یەکگرتووەکان بکەن پشتگیریی خەباتمان لەپێناو خودموختاری لە چوارچێوەی دەوڵەتی عیراقدا بکات. لە تەك نامەکەمدا ئەم دوو هاوپێچەی خوارەوە دەنێرمە خزمەتتان:

١- ناميلكەيەك دەربارەی کورد و کوردستان،

٢- داخوازییەك لەلایەن (کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا)وە.

ئیمزا

دڵسۆزتان

محەمەد ساڵح قەرەداغی))[249].

لە لاپەڕەی دواتری هەمان فایلی وەزارەتی هەندەرانداو یەکسەر دوای ئەو نامەیەی سەرەوەی محەمەد ساڵح قەرەداغی وێنەیەکی ڕازاوەی دەستەیەك قوتابیی کورد کە زۆربەیان بەرگی کوردییان لەبەردایە هەڵگیراوەو[250] بە زوبانی ئینگلیزی لەژێر وێنەکەدا نووسراوە ((دەستەیەك لە ئەندامانی کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا بە بەرگی نەتەوەییەوە دەست لەناو دەستدا بەرەو یەکیەتی)). لە هەمان لاپەڕەی ناو ئەو فایلەدا و لە سەروو وێنەکەوە بەجیا نووسراوە: ((نابێت هیچ لەسەر ئەم لاپەڕەیە بنووسرێت)). بە داخەوە کەسانی ناو وێنەکەم نەناسیوەتەوە، ئەوەیش سەرنجی ڕاکێشام کە کیژە کوردێکیان لە نێودا نییە.

وا دیارە ئەم چالاکییانە دەوری باشیان لە بواری ڕاکێشانی سەرنجی ڕای گشتیی ئەورووپیدا بەلای پرسی کورد و ڕیسوا کردنی ڕژێمە شۆڤێنییەکانی عەرەبدا بینیوە، بۆیەکا ڕۆژنامەی ((الجهاد)) بۆ هاوسەنگیی و پاکانە کردن بۆ کارەکانی ڕژێمی عیراق لە کوردستانی باشووردا سەرەتای ئەیلوولی ١٩٦٣ ڕاپۆرتێکی دروستکراوی زۆر سەیری لە شوێنێکی دیاری لاپەڕەی یەکەمیدا بڵاو کردۆتەوە کە گوایە ((لە لەندەن سەرچاوەیەکی باوەڕ پێکراو لە سەرکردایەتیی شۆڕشی کورددا

---

(249) Ibid, Admiralty House, Whitehall, S.W.1., Date 19th September, 1963.

(250) گەلێك مەبەستم بوو ئەو وێنە نازدارە وەك خۆی لەم کتێبەدا بڵاو بکەمەوە، ئەوەی پێویستی بە حەفتەیەك و نۆ پاوەن بوو چونکە دەبوو لە دەرەوەی ئەرشیڤی نیشتمانیی بۆ خۆیان وێنەکەی لەسەر بگرنەوە، چونکە نابێت تەنانەت وێنەیەکیش چییە، بە دەستی کارمەندێکی فەرمی نەبێت، لە ئەرشیف بچێتە دەرەوە. (مەبەستی ئەو وێنەیەیە کە لە لاپەڕەی دواتر دانراوە- ع. زەنگەنە)

محەمەد سەعید خەفاف

ڕۆژی یەکی ئەیلوول بڕیاری دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی ڕاگەیاندووە و دەڵێت ڕەهبەری شۆڕش مەلا مستەفای بارزان وەك سەرۆکی ئەو دەوڵەتە نەوزەت کراوە تا ئەو کاتەی ئەنجوومەنێکی نیشتمانی، دوای تەواو بوونی کۆششی ئازاد کردنی خاکی کوردستان، هەڵدەبژێردرێت. ئەم ئەنجوومەنەیش لە نوێنەرانی کوردی تورکیا و ئێران و عیراق و کوردە دوورخراوەکانی ئەورووپا پێکهاتووەو بۆ ئەم مەبەستە ئەنجوومەنێکی وەزیران لە پازدە ئەندام و دە باڵوێزی گەڕۆك[251] دامەزرێنرا))[252].

بەڵام بەپێی هەمان بەڵگەنامە ((سکرتارییەتی لیژنەی بەرگری مافی کورد لە ئەورووپا)) ڕایگەیاندووە: ((کە ئەو هیچ هەواڵێکی دەربارەی ئەوەی دەگوترێت

---

(251) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: ((and ten Roving Ambassadors were appointed)).

(252)N.A., F.O., 371/170449, Kurdish revolt: Conflict with army, The Arab World, September 9, 1963, Weekend's Main News and Trends, Has Kurdish State been Proclmted ?, Mr. Goodchild, Eastern Department, Foreign Office.

سەبارەت دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد لە عیراق پێنەگەیشتووەو شتێکی لەو بابەتە لەگەڵ سیاسەتی بزووتنەوەی کورددا ناگونجێت، چونکە ئەوپەڕی ئامانجی ئەو بزووتنەوەیە بریتییە لە خودموختاریی (کوردستانی باشوور– ك. م.) لە چوارچێوەی دەوڵەتی عیراقیدا... ڕۆژنامەی ((الندا))ی ئۆرگانی کۆمۆنیستەکان، کە لە بێروت دەردەچێت، بڵاوی کردۆتەوە کە سکرتارییەتی کوردی ڕاپۆرتەکانی لەندەن دەربارەی دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردیی لە عیراق بە درۆ دەخاتەوە))[253].

وا دیارە لەناو کوردیشدا ساختەچیی ئەوتۆ هەبوون کە ویستویانە دەرفەتی باری نالەباری کورد بۆ قازانجی خۆیان بقۆزنەوە. لەناو هەمان فایلدا ئەم هەواڵە سەیرە دەخوێنینەوە:

((بەپێی ئاژانسی هەواڵە عەرەبییەکان لە بێروت دەستەیەك ساختەچی (عصابە) بە سەرۆکایەتی محەمەد حەمید ئەلشەریف ناوێکەوە، بەناوی سەرکردەی شۆڕشی کورد بارزانییەوە، پارەیان لە کوردی لوبنان کۆکردۆتەوە کە هەر یەکەیان لە دە تا بیست لیرەیان داوە، ئەلشەریف و تاقمەکەی بەند کران بۆ دادگایکردنیان))[254].

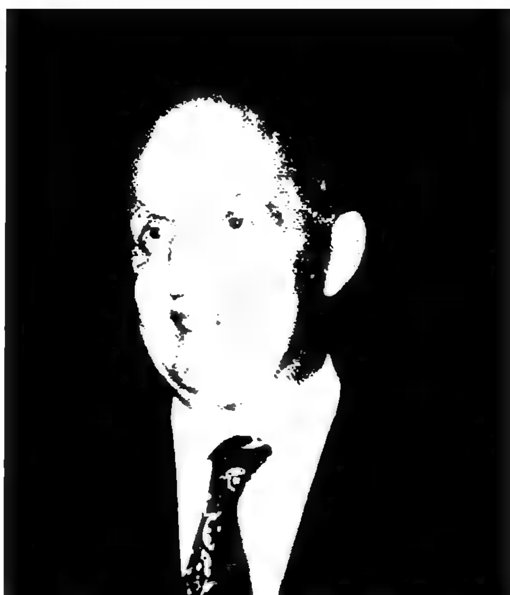
کەوابێت بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی ئاوێنەیەکی بێ غەلوغەش‌و بایەخدارن بۆ بینینی گەلێك لایەنی کەم زانراوی چالاکییەکانی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا)) و ئەو کوردە خاوێن و دڵسۆزانەی ئەوسای لەندەن کە لەپێناو گەلە ستەمدیدەکەیاندا پەنایان بردۆتە بەر گەلێك کەسایەتیی بەریتانی. لەم بووارەی دواییشدا بە پێویستی دەزانم دەقی وەرگێڕاوی بەڵگەنامەیەکی زۆر دەگمەنی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی دەربارەی هەڵوێستێکی محەمەد سەعید خەفاف پێشکەش بکەم.

ڕۆژی بیست‌و سێی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣، واتا لە گەرمەی دەسەڵاتی ڕژێمی یەکەمی بەعسدا، (محەمەد سەعید خەفاف) بە تایبەتی زیارەتی (دەبل

---

(253) Ibid.

(254) ((نووسەر خۆی لە دەستنووسەکەیدا، دەقی ئەم پەراوێزەی دیار نەکردووە، بە مەزەندەی من لەوانەیە ئەمیش (Ibid) بوو بێت– ع.زەنگەنە)).

وێنەی (کۆمبس) کاتێ باڵوێزی بەریتانیا بووە لەئەندەنوسیا - ك. م.

یو. ئای. کۆمبس)[255]ی لە ماڵەکەی خۆی کردووە چونکە وەك بازرگانێکی ناسراوو خوێندەوار لەو کاتەوەی (کۆمبس) لە بەغدا سکرتێری بازرگانیی

---

(255) سێر ویلیس کۆمبس (Sir Willis Combs): ڕۆژی شەشی مایسی ساڵی ١٩١٦ لە شاری مێلبۆرن (Melbourne) لەدایك بووە، لە بنەماڵەیەکی نیوزیلەندییە، دەرچووی زانکۆی کامبریجە، لە نێوان ساڵانی ١٩٤٠ و ١٩٤٦ دا چۆتە ڕیزی سوپای بەریتانییەوە، لە ساڵی ١٩٤٧وە بۆتە کارمەندی وەزارەتی هەندەران و هەر ئەو ساڵە بۆتە سکرتێری دووەمی بازرگانیی باڵوێزخانەی بەریتانی لە پاریس و زۆری نەخایاندووە هەر لەوێ بۆتە سکرتێری یەکەم و تا ساڵی ١٩٥١ لەوێ ماوەتەوەو لەو ساڵەدا گوێزراوەتەوە هەمان پۆست لە ڕیو دی جانیرۆ، لە ساڵی ١٩٥٣یشدا بۆتە سکرتێری یەکەمی بازرگانی و کونسوڵی وڵاتەکەی لە پەکین، دوای ئەوە چەند ساڵێك لە بارەگای وەزارەت لە لەندەن کاری کردووە تا لە ساڵی ١٩٥٩دا بۆتە کونسوڵی بازرگانیی لە باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغداو ساڵی ١٩٦٥ بۆتە باڵوێزی بەریتانی لە ڕانگون و دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٧٠وە تا ساڵی ١٩٧٥ بۆتە باڵوێزی بەریتانی لە ئەندەنوسیا، ئەمەیش ئەدرێسێتی: Sunest, Wadhurst Park, wadhurst, East Sussex.

بڕوانە: ((Who's Who 1980.An Annual Biographical Dictionary)), London, 1980. P. 526.

وێنەی کۆمبس لەناو پاشماوە رۆمانییە دێرینەکانی شاری بەعلەبەگدا، لەدوا ساڵەکانی ژیانیدا – کەمال مەزهەر

باڵوێزخانەی بەریتانی بووە جۆرە هاوڕێیەتێکی برایانەی دوور لە مەبەست لە نێوانیاندا دروست بووەو[256] ویستوویەتی لە رێگەی ئەوەوە بە ڕاشکاوی ڕەوایی پرسی کورد و دڵنیایی خۆی لەوەی حوکمەتی بەریتانی نیازییە یاریدەی کورد بدات ڕابگەیێنێت، (کۆمبس)یش بۆ ڕۆژی دواتر ئەم نامەیەی لای خوارەوە دەربارەی پوختەی ئەو دانیشتنە بە شێوازێکی فەرمیی دەنێرێت بۆ سەرۆکی بەشی ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی:

---

(256) سێر ویلیس کۆمبس پێوەندیی لەگەڵ محەمەد سەعید خەفافدا یەکجار نزیك بووە، چەند ساڵێك هاتوچۆ لەنێوان خێزانی هەردووکیاندا بەردەوام بووە، وەك دەڵێت پیاوێکی دونیادیدەو یەکجار سادەو بێ ئەندازە دڵسۆزو خاوێن بووە، بەدڵ کوردی خۆشویستووە، مەبەستی سەرەکیی کاك محەمەد سەعید لە دیدەنیی ئەو ڕۆژەی لەگەڵ کۆمبسدا هاندانی بەریتانییەکان بووە بۆ ئەوەی دەستی یاریدە بۆ شۆڕشی کورد درێژ بکەن.

(دیدەنیی لەگەڵ محەمەد سەعید خەفاف ڕۆژی بیستویەکی ئەیلوولی ٢٠٠٧ لە لەندەن).

((نهێنی،

یادداشتێکی فەرمیی.

١- کوردێکی عیراقی، بە ناوی محەمەد سەعید خەففافەوە، دوێنێ هاتە ماڵی خۆمان بۆ لام. خەففاف بازرگانێکی ناسراوی بەغدایەو من لەو کاتەوەی کۆنسوڵی بازرگانی بووم لەوێ زۆر لە نزیکەوە ناسیم. خەففاف پێی گوتم هەرچەندە ئەو لە ساڵی ١٩٤٨وە توخنی سیاسەت نەکەوتووە[257]، ئەوەی من پێم وایە ڕاست دەکات، بەڵام بە ناچاری بۆتە ئەندامی لیژنەی کوردیی بۆ وتووێژ لەگەڵ حوکمەتی عیراقیدا. زۆری نەخایاند دوای ئەوەی وتووێژەکە رووخا بۆ ڕۆژێك لە لایەن پۆلیسی عیراقەوە گیراوەو هەرچەندە لەوە نەترساوە تووشی هیچ جۆرە گێرەو کێشمەیەکی گەورە بێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا بڕیاری داوە بۆ ماوەیەك عیراق بەجێ بهێڵێت.

بەو جۆرە لە پێنجی حوزەیرانەوە هاتۆتە لەندەن و ئەگەر بتوانێت نیازییە لێرە بمێنێتەوە تا ئەو کاتەی بارودۆخەکە هێمن دەبێتەوە، ماڵ و منداڵەکانیشی تاوەکو ئێستا هەر لە بەغدان.

٢- وا دیارە پێوەندیی بە تەها مەعروفەوە[258] هەیە کە پێم وایە کارمەندی باڵوێزخانەی عیراقی بوو لە لەندەن تا ئەو کاتەی لە لایەن قاسمەوە دەستی لەکار

---

(257) محەمەد سەعید خەففاف: لە منداڵییەوە کوردایەتی لە کەللەی داوە، لە پۆلی دووی ناوەندییەوە بۆتە ئەندامی ((پارتی هیوا)) و بۆچوونەکانی ڕەفیق حیلمی کاریان تێی کردووە، دوایی بۆتە ئەندامی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) و بەرپرسی لقی بەغدا بۆ ماوەیەك، پێوەندیی هاوڕێیەتی و فیکریی لەگەڵ ئیبراهیم ئەحمەددا هەبووە، تەنانەت لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا بۆ خۆی پێشنیاری کردووە ئەو نامەیەی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) ویستوویەتی بینێرێت بۆ ئەو ئەفسەرە کوردانەی سوپای عیراق کە دابوویانە پاڵ کۆماری مەهاباد (کوردستان) ئەو بیگەیەنێت بەڵام ئیبراهیم ئەحمەد، لەبەر تەمەنی، ڕێگەی نەداوە، لە کۆتایی چلەکانی سەدەی ڕابردووەوە دەستی لە حیزبایەتی، نەك کوردایەتی، هەلگرتووە (هەمان دیدەنیی).

شایانی باسە محەمەد سەعید خەففاف کوڕی حاجی ئیبراهیم ئاغایە کە باوو باپیرانی لە بنەماڵە ناسراوەکانی سلێمانین، لە بنەڕەتدا لە قەلاچوالانی پایتەختی میرنشینی بابان ژیاون و دوای ئەوەی سلێمانی بۆتە ((دار الملکی بابان)) باوو باپیرانی حاجی ئیبراهیم ئاغایش هاتوونەتە سلێمانی.

(258) مەبەستی تەها محیی الدین مەعروفە، کە لە بنەماڵەیەکی ناسراوی سلێمانییە، ناوی حاجی مەلا محیالدینی باوکی چەند جارێك لەو بەڵگەنامە نهێنییانەی حوکمەتی بەریتانیدا هاتووە، کە باسی

کێشرایەوە. هەمان کات خالید شاویی مولحەقی بازرگانیی باڵوێزخانەی عیراقیشی لە لەندەن دیوە کە چەند ساڵێکە هاوڕێی یەکترین.

٣- وەك کوردێك میستەر خەفاف بەرانبەر پرسی کورد هەمان ڕێبازی باوی گرتۆتە بەر، بەڵام پێم وایە پێویستە ئاماژە بۆ بیرۆکەیەك بکەم کە لە مێشکیدا چەسپاوە، بەپێی قسەی ئەو حوکمەتی خاوەن شکۆی (بەریتانی- ك. م.) دەیەوێت یاریدەی کورد بدات، ئەو یاریدەیەش (بەلای ئەوەوە- ك. م.) پێویستە فڕۆکە و فڕۆکەوانیش بگرێتەوە. منیش پێم گوت هەرچەندە ئەوە کاری من نییە بەڵام شتێکی لەو بابەتە بە هیچ جۆر لەوانە نییە ڕوو بدات. میستەر خەفاف گوتی ئەو تێ دەگات کە لەوانەیە من نەزانم، بەڵام ئەوەی پێی گوتم تەواو ڕاستە. (بڕوانە: پاشکۆی ژمارە١٨).

ئیمزا
دەبل یو. ئای. کۆمبس
٢٤ی حوزەیرانی ١٩٦٣
بەشی ڕۆژهەلات))[259].

بەو جۆرە کوردە دڵسۆزەکانی ئەو ڕۆژگارە، لە هەر شوێنێك بووبن، چاکی کوردایەتییان لێ کردووە بە لاداو بەپێی تواناو شێوازی سەنگینی خۆیان وەك ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا)) ئەوانیش پشتی شۆڕشی نەتەوەکەیانیان گرتووە، بەلام کۆمەڵە وەك هەر دەزگایەکی دیکەی قوتابیان لە جیهاندا دەنگی زوڵاڵتر بووە، ئەوەی بە ئاسانی لە ڕێگەی خوێندنەوەی خێرای دوا ژمارەی گۆڤاری ((کوردستان))ەوە بە روونی هەستی پێ دەکەین.

شەڕی بەردەرکی سەرا دەکەن (بڕوانە بابەتی پێنجەمی ئەم کتێبە)، تەها محی الدین یەکێك بوو لە دامەزرێنەرانی ((پارتی دیموکراتی کوردستان)) لە عیراق، تەنانەت ساڵی ١٩٤٧ وەك نوێنەری پارتی بەنهێنی لە ناوچەی (بستان الخس)ی بەغدا لەگەڵ فەهدی سکرتێری پارتی کۆمۆنیستی عیراقدا کۆبۆتەوە.

(259) N.A., F.O., 371/170435, Confidential, Minutes, W.I. Combs, June 24, 1963, Eastern Department.

ژمارەیەکی دانسقەی گۆڤاری (کوردستان) و ئاوا بوونی خۆری درەوشاوەی کۆمەڵەی خوێندکاران

بەر لە ئێستا ئاماژەمان بۆ ئەوە کرد کە گۆڤاری ((**کوردستان**)) وەك ئۆرگانێکی وەرزیی ((**کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا**)) زۆر زوو لەدایك بوو. ژمارە سیازدەی ((**کوردستان**)) کە ساڵی ١٩٦٩ لە لەندەن بە سەرپەرشتیی دارا عەتتار چاپ کراوە ئەو ژمارە دانسقەیەی ئەو گۆڤارە بوو. ناوەرۆکی ئەو ژمارەیە دەوڵەمەندیی و ڕازاوەیی ((**کوردستان**)) دەسەلمێنن، دوای سەروتاری دارا عەتتار[260] ئەم وتارەی سەردار ئاراراتی چاپ کراوە (**نا دەستووریی مامەڵەی کورد لە تورکیا**) کە لەبەر ڕۆشنایی پێنج بەندی سەرەکیی دەستووری تورکیای کەمالیدا ڕادەی نایاسایی ڕەفتارەکانی ئەنقەرە بەرانبەر کورد نیشان دەدات[261]. دوا بەدوای ئەو وتارە هەر پازدە بڕیارەکانی دوازدەمین کۆنگرەی کۆمەڵ لە بەلگراد (**کانوونی دووەمی ١٩٦٩**) لەگەڵ سوپاس و ئاواتدا بڵاو کراونەتەوە[262]، ئینجا بە ڕیز باسی چالاکییەکانی کۆمەڵ لە هەر یەك لە یەکیەتی سۆڤیەت و سویدو پۆڵۆنیا و ئەڵمانیای دیموکراسی و بەریتانیا و بەرلین دەکات[263]، دوای ئەوە دێتە سەر باسی چالاکییەکانی خوێندکارانی کورد لە فێستیڤاڵی جیهانیی سۆفیادا، کە لە نێوان ڕۆژانی بیستو هەشتی تەممووزو شەشی ئابی ساڵی ١٩٦٨دا، لە بەلغاریا ساز کرا[264].

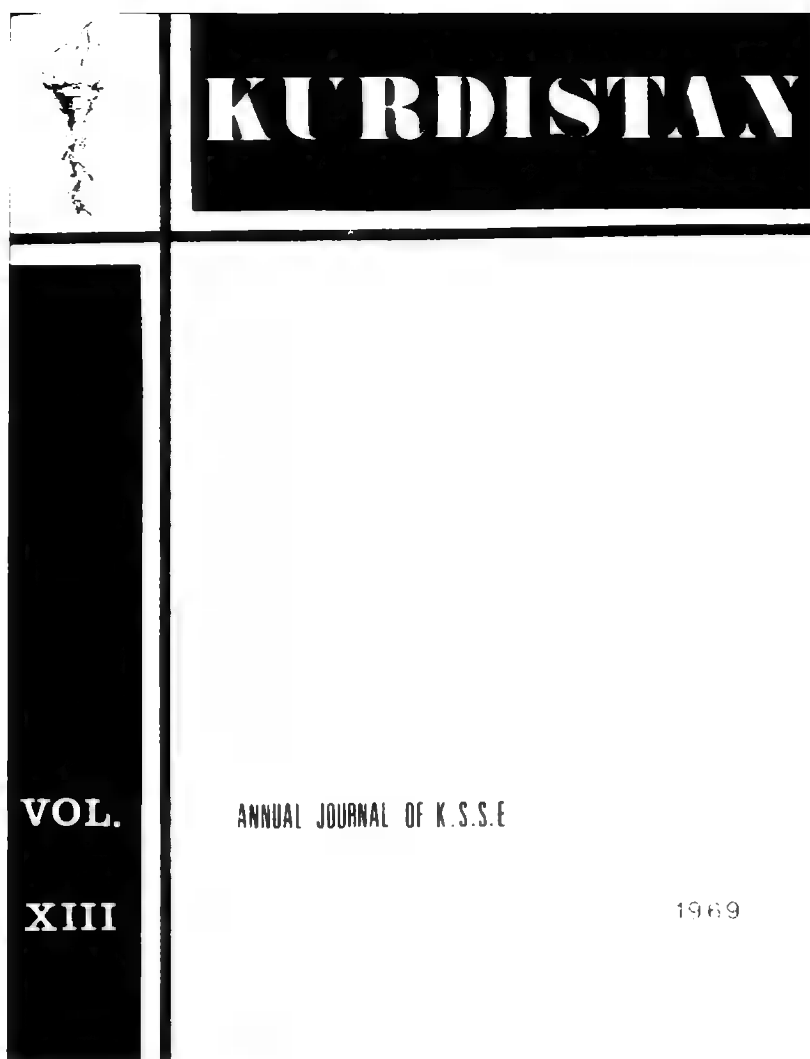
(260) Editorial, Kurdistan Politics in Perspective, (Kurdistan, Vol. III, Annual Journal of K.S.S.E., London, 1969, PP.4-7).

(261) Sardar Ararati, Unconstitional Treatment of the Kurds in Turkey,- ((Kurdistan)), Vol. XIII, PP. 1,8.

(262) Ibid, PP. 9-10.

(263) Ibid, PP. 11-12.

(264) Ibid, PP. 15-16.

دوا بەدوای ئەوانە ئەم ژمارەیەی ((کوردستان)) ئەم وتارە زانستییە بەنرخەی تۆفیق وەهبیی بڵاو کردۆتەوە: ((پاشماوەی میثراییەکانی حەضەر و کوردستانی عیراق و پاشماوەکانیان لە یەزیدیزمدا. یەزیدییەکان شەیتانپەرست نین))(265).

---

(265) Taufiq Wahby, The Remaints of Mithraism in Hatra and Iraqi Kurdistan and its Traces in Yazidizm: The Yazidis are not Devil- Worshippers, ((Kurdistan)), Vol. III. PP. 18-19, 25-30.

دوای ئەوە وتارە ڕۆمانسییەکەی لۆرد کیلبراکێنی[266] ئایرلەندەیی ((عیشقی من بۆ کوردستان)) دوا ژمارەی گۆڤاری ((کوردستان))ی ڕازاندۆتەوە. شایانی باسە لۆرد کیلبراکێن، کە ئەندامی ((پارتی کرێکاران)) و پەرلەمانی بەریتانی و

---

(266) ناوی تەواوی لۆرد کیلبراکێن جۆن رایمۆند گۆدلییە- John Raymond Godley Kilbracken ـە، ڕۆژی حەڤدەی تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٠ لەدایك بووە، لە ئایرلەندەی باکوور دەژیا، ماجستێری لە زانکۆی ئۆکسفۆرد وەرگرتووەو دواییش هەمان زانکۆ دوکتۆرای فەخریی داوەتێ، کیلبراکێن سەرەتا فڕۆکەوان بوو (١٩٤٠-١٩٤٦) و گەیشتە پلەی نەقیبی فڕۆکەوانیی دەریایی بەریتانی و فەرماندەی هەردووك تیپی ٧١٤ و ٨١١ی ئەو هێزە، دوای جەنگی دووەمی جیهان دەستی لە کاری سەربازیی هەڵگرت و بووە پەیامنێری ژمارەیەك لە ڕۆژنامە بەریتانییە بەناوبانگەکان، وەك ڕۆژنامەی ((دەیلی میرەر)) (Daily Mirror) لە نێوان ساڵانی ١٩٤٧ و ١٩٤٩داو ڕۆژنامەی ((سەندەی ئێکسپرێس)) (Sunday Express) لە نێوان ساڵانی ١٩٤٩ و ١٩٥١دا، دوای ئەوە لە نێوان ساڵانی ١٩٥١ و ١٩٩٦دا وەك ڕۆژنامەنووس و وێنەگرێکی سەربەخۆ کاری کردو گەلێك لە گۆڤار و تەلەڤزیۆنەکانی بەریتانیاو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و وڵاتانی دیکە بەرهەمە ناوازەکانیان بڵاو دەکردەوە، لە ساڵی ١٩٤٠وە ژمارەیەك کتێبی بڵاو کردۆتەوە، هی وەك: ((تەنانەت با بۆ سەعاتێکیش بێت)) (Even For An Hour) کە بریتییە لە هۆنراوەکانی، ((ئەوەی دواترم پێ بڵێ)) (Tell Me The Next One)، (نامەکانی بەرەبەیانی نیوزیلەندە)، (Letters From Early New Zealand)، ((ژیان وەك لۆردێك)) (Living Like a Lord)، ((لۆردێك لەپشت پەردەوە)) (A Peer Behind the Curtain)، ((وەستا فێڵگەر)) (The Master Forger)، ((کەشتیی ئایرلەندی و ئەسپی بوراق)) (Shamrocks and Unicorns)، (ڤان مێگێرن) (Van Megeren) ژمارەیەکی دیکە لەو کتێبانەی وا دیارە هەموویان بەرهەمی ڕەخنەئامێزی دیاردە نالەبارەکانی کۆمەڵ بوون، ساڵی ١٩٥٣ کیلبراکێن بووە ئەندامی ((پارتی لیبراڵ)) و لە ساڵی ١٩٦٦یشەوە بووە ئەندامی ((پارتی کرێکاران)) و نوێنەری لە پەرلەماندا. لۆرد کیلبراکێن عاشقی کوردو کوردستان بوو، ساڵی ١٩٦٦ دوو جار زیارەتی ناوچە ئازاد کراوەکانی کوردستانی باشووری کردو لە ساڵی ١٩٧٥وە بۆ ماوەی پازدە ساڵ ئەندامی ((کۆمەڵەی دۆستایەتیی بەریتانی- کوردی)) بوو، بە داخەوە ڕۆژی چواردەی ئابی ساڵی ٢٠٠٦ کۆچی دوایی کرد، ئەمەیش ناونیشانی جۆنی کوڕییە بۆ ئەو کوردانەی ڕێگەیان دەکەوێتە ئایرلەندەی باکوور، یا هەر کوردێك مەبەستی بێت:

Killegar, Co. Leitrim, Ireland. T. and Fax: (49) 433430.

بڕوانە:

((Who's Who 1966. An Annual Biographical Dictionary)), London, 1966, P.1693, ((Who was who 1897-2006)), London, 2006, Kilbracken.

عاشقە گەورەکەی کوردستان لۆرد کیلبراکێن (ساڵی ١٩٦٦) بەجل و بەرگی کوردییەوە — کەمال مەزهەر.

سەرچاوە: گۆڤاری کوردستان

دوکتۆرای شەرەفی زانکۆی ئۆکسفۆردو خاوەنی ژمارەیەك کتێب بوو، دوو جاران زیارەتی ناوچە ئازاد کراوەکانی کوردستانی کردووەو بە جلوبەرگی کوردییەوە چۆتە ناو پێشمەرگە و بەرەکانی شەڕەوەو سەری لە قوتابخانەکانی ناوچە ئازادکراوەکان و ئێزگەی ((دەنگی کوردستان)) داوەو لە نزیکەوە شمشاڵ ژەنو شوانی نۆ ساڵانی کوردی بە پەستەکەوە دیوە، هەموو ئەوانەیش بەسەر یەکەوە، وێڕای شاخی ڕەنگاوڕەنگی کەم هاوتای کوردستان وێنەی ئەو عیشقە پیرۆزەیان لەو دڵە گەورەیەدا کێشاوە(267).

(267) Lord Kilbracken, Kurdistan Man Amour. ((Kurdistan)), Vol. XIII, 1969, PP. 20-24.

خوێندکارانی کورد لەئەورووپا بەشداری نۆیەم فیستیڤاڵی جیهانی لاوان و قوتابیان دەکەن کە لە بیست و شەشی تەموزەوە تاوەکو شەشی ئابی ساڵی ١٩٦٨ لە سۆفیای پایتەختی بولگاریا ساز کرا.

سەرچاوە: گۆڤاری کوردستان — کەمال مەزهەر.

لە راستەوە بۆ چەپ: حوسێن فەقێ ئەحمەد بارزانی، ؟ ، د. وەهبیە شەوکەت، برای جەلال دەباغ، جمشید حەیدەری، جەوهەر شاوەیس (برای نوری شاوەیس)

خوێندکارانی کورد لە لەندەنی بەناوبانگ و قەشەنگ بە بڕواوە ناوی کوردستان بەرز دەکەنەوە — کەمال مەزهەر. سەرچاوە: گۆڤاری کوردستان.

ئینجا دوا ژمارەی ((کوردستان)) وتارێکی ئەدمۆندسی دووبارە کردۆتەوە کە چەند مانگێک لەوەوبەر بەم ناونیشانەوە ((شەڕی کورد لە عیراق: پێشینە دەستوورییەکانی)) لە ژمارەی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٨ی ((گۆڤاری جیهانی ئیمڕۆ))ی لەندەنیدا بڵاوی کردۆتەوە[268].

هەمان ژمارەی ((کوردستان)) پێنج لاپەڕەی خۆی بۆ ژمارەیەک بەڵگەنامەی مێژوویی زۆر بایەخدار تەرخان کردووە. یەکەم بەڵگەنامەیان نامەیەکی بارزانییە بۆ جەنەڕاڵ دیگۆلی سەرۆکی فەرەنسی کە شوباتی ساڵی ١٩٦٨ بۆی ناردووەو بە سۆزێکی زۆرەوە گلەیی لێ کردووە چونکە پێی سەیرە پیاوێکی وا گەورە، کە فەرەنسای لەدەست داگیرکەر قوتارکرد، ئاوڕ لە دەردو ئازاری گەلی کورد نەداتەوەو بە یەک چاو سەیری کوردو ڤێتنامییەکان نەکات، وەک موسڵمانیش کۆتایی نامەکە بە ئایەتێکی پیرۆزی قورئان دەهێنێت و هیوای ئەوە دەخوازێت جەنەڕاڵ دیگۆڵ و فەرەنسا ببنە مژدەدەری بەهەشتی رزگاریی لە ئاسمانی کوردستاندا، ئەوەی ڕای گشتیی فەرەنسی دەبزوێنێت و وا لە ژمارەیەک کەسایەتیی ناسراوی ئەو وڵاتە دەکات داوا بکەن ئەگەر هاتوو فەرەنسا چەکی دایە عیراق مەرجی ئەوەی بۆ دابنێت ڕوی ئەو چەکە نەکرێتە کورد[269][*].

بەڵگەنامەی دووەمی ((کوردستان)) ئەو یادداشتەیە کە دوکتۆر کامەران عالی بەدرخان ڕۆژی پازدەی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٨ وەک ((گوتەبێژی ئەنجوومەنی شۆڕشی کورد لە کوردستانی عیراق)) پێشکەشی نەتەوە یەکگرتووەکانی کردووە لە نیویۆرک[270]. دوای تەنها سێ ڕۆژ دوکتۆر کامەران نامەیەک دەربارەی هەمان بابەت دەنێرێت بۆ خودی یو. ثانتی سکرتێری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان و ڕۆژی شازدەی مایسی ساڵی ١٩٦٩یش نامەیەکی دیکەی بۆ دەنێرێت[271].

---

(268) C.J. Edmonds, The Kurdish War in Iraq: The Constitutional Background, -(Kurdistan), Vol.XIII, 1969, PP. 31-34.

(269) "Barzani writes to do Gaulle", (Kurdistan), Vol.XIII, 1969, P. 35.

(*) ((دڵنیام ئەم نامەیەی بارزانی بۆ (دیگۆل) دواتر کاریگەری خۆی بووە. بۆ پتر زانیاریی لەم بارەیەوە بنۆڕە: بەرگی دووەمی کتێبی بیرەوەرییەکانی موحسین دزەیی — ع. زەنگەنە)).

(270) ((Memorandum on the Kurdish Question presented to the United Nations in November 1968)), -(Kurdistan), Vol.XIII, 1969, PP.36-37.

(271) Ibid, PP. 37-38, 41.

دوای دامەزراندنی لقی پۆلۆنیای (کۆمەڵەی خوێندکاران) لە ساڵی ١٩٦٢دا خوێندکارانی کوردی ئەو وڵاتە زوو زوو بەو جۆرە دەڕژانە سەر شەقامەکانی وارشاوی پایتەخت – کەمال مەزهەر

سەرچاوە: گۆڤاری کوردستان

خوێندکارانی کوردو هاوڕێ دڵسۆزە سوێدییەکانیان بەو پەڕی برواوە ناوی کوردستان لەسەر شەقامەکانی شاری ستۆکهۆڵمی پایتەخت بەرز دەکەنەوە – کەمال مەزهەر. سەرچاوە: گۆڤاری کوردستان

دوا لاپەڕەی ئەم بەشەی گۆڤاری ((کوردستان)) تەرخان کراوە بۆ دوو بەڵگەنامەی دیکەی زۆر دەگمەن لە هەمان بوواردا، وێڕای نامەیەکی کۆمەڵە خۆی بۆ سەرەك كۆماری سووریا. ڕۆژی پازدەی مایسی ساڵی ١٩٦٩ لە ((ئەنجوومەنی لۆردان))ی بەریتانی لە گەرمەی گفتوگۆی بەکارهێنانی وڵاتە یەککگرتووەکانی ئەمەریکا بۆ هێزی ئاسمانیی بەریتانی لە ڤێتنام هەمان عاشقی کوردستان لۆرد کیلبراکێن وەستایانە ئەو هەلەی قۆستۆتەوە بۆ ووروژاندنی پرسی کورد. بەر لەوەیش ڕۆژی بیستوحەوتی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦٨ (م.ڕوایس) لە پەرلەمانی فەرەنسیدا مەسەلەی بەکارهێنانی چەکی فەرەنسی دژی کورد دەووروژێنێت، لە وەڵامیدا درۆو دەلەسەکانی عەبدولسەلام عارف باس دەکرێت کە شوباتی ساڵی ١٩٦٦، لە کاتی زیارەتەکەی پاریسیدا، چۆن باسی ((برا)) کوردەکانی کردبوو. دوا بەڵگەنامەیش نامەکەی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا))یە بۆ سەرەك كۆماری سووریا نورەددین ئەتاسی بە بەرواری بیستودووی تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٨ دەربارەی ژیانی سەختو ناڵەباری نیو ملیۆن کوردی ئەو وڵاتە[272].

دوا بابەتی دوا ژمارەی ((کوردستان))ی ئۆرگانی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا)) خشتەیەکە دەربارەی گرنگترین ڕووداوی کوردستان، لە ساڵی ١٨٣٤ەوە تاوەکو مارتی ساڵی ١٩٦٩، لەگەڵ ناوی ژمارەیەك سەرچاوەی هەڵبژاردە بە گەلێك زوبان دەربارەی مێژووی کوردو کوردستان[273](*).

ئەم پوختەیەی ناوەڕۆکی ئەم ژمارەیەی گۆڤاری ((کوردستان)) نیشانە و بەڵگەی سەلمێنەرە بۆ ڕۆڵو سەنگی ((کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا))، بۆیەکا دەبوو بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە گەلێك

---

(272) Ibid, P. 39.

(273) Ibid, PP. 40-44.

(*) ((لەبەر گرنگی ناوەڕۆکی ئەم ژمارەیەی گۆڤاری کوردستان، ئەگەر بمێنین تەواوی لاپەڕەکانی لە ژمارەی داهاتووی گۆڤاری (ڕۆژنامەنووس)ی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان وەکو (دیاریی ژمارە) بڵاودەکەینەوە–ع. زەنگەنە)).

((دواتر تەواوی لاپەڕەکانی لە ژمارە (١٤)ی گۆڤاری ئاماژە بۆ کراو بڵاوکرایەوە – ع. زەنگەنە)).

رووەوە بایەخ بدات بەو دیاردە نوێیەی ژیانیی سیاسیی و فیکریی هاوچەرخی کوردو بەو جۆرە سەرچاوەیەکی ڕەسەن و دەگمەن پێك دەهێنن بۆ لێکۆڵینەوەی زانستیی گشت لایەنە فیکریو سیاسی و چالاکییەکانی (**کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا**) و دیسانەوە بە دڵنیاییەوە دەڵێین دەتوانرێت نەك تەنها دەربارەی کۆمەڵە خۆی نامەیەکی دوکتۆرای گەورە بنووسرێت، بەڵکو هەمان کاتو بە هەمان دەستوور دەتوانرێت دوو نامەی ماجستێری ڕێکوپێکیش دەربارەی گۆڤاری ((**کوردستان**))ی ئۆرگانی کۆمەڵە بنووسرێت، یەکێکیان لە بواری مێژووداو ئەوی دیکەشیان لە بواری ڕۆژنامەنووسیدا. هەڵبەت ئەو خوێندکارانەی کارێکی زانستیی نایابی وەها دەگرنە ئەستۆ دەتوانن لە ڕێگەی ئەم ناوە بەرێزانەی لای خوارەوە گەنجینەیەکی دەوڵەمەند لە زانیاریی بایەخدارو ڕەسەن بۆ کارەکەیان وەدەست بهێنن:

عیصمەت شەریف وانلی و دارا تۆفیق (**نووسینەکانی**)، دوکتۆر کەمال فوئادو دوکتۆر وریا ڕەواندزی و نورەددین زازا (**نووسینەکانی**)، عومەر شێخ مووس و سەلاح سەعدوڵلا (**نووسینەکانی**) و دوکتۆرە نەسرین فەخری و دوکتۆر عیزەددین مستەفا ڕەسوڵ و دوکتۆر کاوس قەفتان و د. مارف خەزنەدار و د. جەمشید حەیدەری و دوکتۆر ئیحسان فوئاد و هاواری کاکە زیاد و دارا عەتتار و سیامەند صەمەد بەنا و جەوهەر صدیق شاوەیس و کەسانی دیکەی وەك ئەوان، وێڕای ئەوەیش ڕۆژنامەی ((**خەبات– النضال**))ساڵی ١٩٦٠ بە عەرەبی و ((**التآخي**)) دووجار هەر بە عەرەبیو هەر سێ جارەکەیش بە ناونیشانی (**کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا**)وە وتاریان بڵاو کردۆتەوە[274]، دوور نییە لەم بووارەدا وتاری دیکەش هەبێت کە دەچنە خانەی سەرچاوەی بەکەڵك و پێویستەوە[*].

---

(274) بڕوانە: ((**خەبات– النضال**))، بغداد، ٧ مارت ١٩٦٠، ((**التآخي**))، بغداد، ١٤ اب و ٢ ايلول ١٩٧٣.

(*) ((لەژمارەکانی (٢،٣،٤)ی گۆڤاری (**ڕۆژنامەڤانی**)دا، وەکو لەپەراوێزێکی پێشووشدا ئاماژەم بۆ ئەم بابەتە کردووە، بابەتێکم بەناونیشانی (**دادگاییکردنی خەبات**) بڵاوکردۆتەوە، زۆربەی ناوەڕۆکەکەی لەبارەی (**کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا**) بووە، کاتی خۆی (**خەبات**) خۆیشی هەر لەسەر ئەو کۆمەڵەیە، کە ئەوسا بۆ بەشداریکردن لەکۆنگرەی قوتابیانی جیهان سەردانی بەغدایان کردبوو، دراوەتە دادگا، چونکە لەئەنجامی مشت و مڕ لەسەر هەبوونی کورد وەکو نەتەوە، سەرنووسەری

زانــا و سیاســەتمەداری ناســراوی کــورد مامۆستا تۆفیق وەهبی بەگ. خوێنـدکارانی کورد لەئەورووپاو تایبەت لە لەندەن تا کۆچی دوایی خۆی و خاتوو ئاسیای هاوسەری کە دەورو خولیان بوون - کەمال مەزهەر.
سەرچاوە: گۆڤاری کوردستان

(خەبات)، کە برایم ئەحمەد بوو، سەروتارێکی بەناوونیشانی (الأمة الكردية والمادة الثانية من الدستور)ی نووسیبوو. هەروەها لەژمارە (٦)ی گۆڤاری (ڕۆژنامەنووس)ی ساڵی ٢٠٠٥دا بابەتێکمان بەناوونیشانی (ڕۆژنامەگەری خوێندکارانی کورد لەدەرەوەی کوردستان) بۆ نەوزاد عەلی ئەحمەد بڵاوکردۆتەوە، وەکو لە خۆیشیم بیستووە، بەم زووانە وەکو کتێب بڵاودەکرێتەوە.
لەژمارە (٢ – ٣)ی گۆڤاری (هاڤیبوون)ی ساڵی ١٩٩٨دا، (د.کەمال فوئاد) بابەتێکی بەناوونیشانی (چەند زانیارییەك لەبارەی بزووتنەوەی خوێندکارانی کوردەوە لەهەندەران) بڵاوکردۆتەوە، هەر (د.کەمال فوئاد) لەسەرەتای حەفتاکاندا نامیلکەیەکی لەسەر کۆمەڵە لەلایەن (یەکێتی قوتابیانی کوردستان) بۆ بڵاوکراوەتەوە. لەساڵی ١٩٦٨یشدا، کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد، نامیلکەیەکیان بەناوونیشانی (اضواء على الحركة الطلابية في الخارج) لەپراگ بڵاوکردۆتەوە. ئەوە جگە لەوەی گۆڤاری (ڕۆژی نوێ)ی ساڵی ١٩٦٠ لەسلێمانی چەند نامەیەکی بەرپرسانی ئەو ڕێکخراوەی وەکو خۆی بڵاوکردۆتەوە.
هەرچی ئەو بابەتانەی (التآخي)یە کە د.کەمال ئاماژەی بۆی کردووە، ئەوە بەبۆنەی بەستنی کۆنگرەی شازدەمی کۆمەڵەکە بووە، (دارا تۆفیق و سەلاح سەعدوڵڵا) و چەند کەسێکی دیکە بابەتیان بەم بۆنەیەوە نووسیوە، لەکۆنگرەکەشدا محەمەد مەحموود عەبدولڕەحمان "سامی" وتارێکی درێژی بەناوی "پارتی دیموکراتی کوردستان" خوێندۆتەوە، ـ ع. زەنگەنە))

پارێزەرانی کوردو کوردستان لەبنکەیەکی نزیك شاری سەربەرزی ڕەواندز — کەمال مەزهەر.

سەرچاوە: گۆڤاری کوردستان.

هێڵی پێشەوەی بەرەی شەڕ: پێشمەرگەیەك، لە فەرماندە خۆجێیەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان، بە دووربین سەیری شاری ڕەواندزو هێزەکانی سوپای عیراق لە نزیك ئەم شارەوە دەکات. سەرچاوە: گۆڤاری کوردستان.

بابەتی نۆیەم

پرسی کورد لەنێوان دوو دژە تەوەری ئیمام خومەینی و صەدام حسەینداد
لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیادا

کورتە ڕووتکردنەوەیەک

پێموایە پێشتر، لە شوێنی دیکەی ئەم بەرهەمەمدا، ئاماژەم بۆ ئەوە کردووە، کە سەرەتا لە کارمەندانی فەرمیی بەریتانی بەولاوە کەس مافی ئەوەی نەبووە بەڵگەنامە هەڵگیراوەکانی ناو ((ئەرشیڤی نیشتمانیی)) بەریتانی ببینێت، چونکە ناوەڕۆکی ئەو بەڵگەنامانە بە سەرنجو ڕاپۆرت و کارە نهێنییەکانی کاربەدەستە بەریتانییەکان تەنراون، واتا ئەو شتانەی کە لە هەموو وڵاتێک بەنهێنی دەوڵەت ((أسرار الدولة)) دادەنرێن و کەسی دیکە بۆی نییە بیانبینێ. دوای کۆششێکی زۆر لەلایەن توێژەرو پسپۆڕو پەرلەمانتارو ڕۆژنامەنووسانی ئەم وڵاتە خۆیان، بڕیار درا دوای تێپەڕبوونی پەنجا ساڵ (نیو سەدە) بەسەر هەر بەڵگەنامەیەکدا ڕێگە بدرێتە هەموان ببینن، تەنها ژمارەیەکی کەم لەو بەڵگەنامانە نەبێت کە یەکجار نهێنین و لەوانەیە کار بکەنە سەر پێوەندییە دیپلۆماسییەکانی حوکمەتی بەریتانی، یا ببنە هۆی ناوزڕاندنی بنەماڵەی پاشایانی ئەم وڵاتە، کە بەچاوی سیمبوڵی نیشتمانیی سەیر دەکرێن. پاش ماوەیەک ئەو پەنجا ساڵە کرایە چل ساڵو ئێستایش سی ساڵە، لە ساڵی دوو هەزارو حەوتیشدا، واتا ئەو ساڵەی من دەستم دایە دانانی ئەم کتێبە، توێژەران مافی ئەوەیان هەیە تەنها ئەو فایلانە ببینن کە مێژوویان دەگەڕێتەوە پێش ساڵی ١٩٧٢.

ڕۆژێکیان وا ڕێککەوت ئەو باڵوێزە یابانییەی لە تەنیشت منەوە کاری دەکردو ببووینە برادەر یەکێك لەو فایلانەی ئەو ڕۆژە کاری تێدا دەکرد هی ڕووداوەکانی دە دوازدە ساڵ پاش ساڵی ١٩٧٢ بوو. کە پرسیم گووتیان: بەڵێ شتێکی کەم لەو فایلانەی هیچ جۆرە نهێنییەکی دەوڵەتیان تێدا نییە بینینیان قەدەغە نییە، ئەوە وەك هەموان پرسی کوردیش دەگرێتەوە. بەو جۆرە ژمارەیەك ڕاپۆرتی بەنرخم دەستکەوت کە دوای ساڵی ١٩٧٢ نووسراون و پێوەندییان بە کوردەوە هەیە، یا سەرجەمی ناوەڕۆکیان بۆ ئەو پرسە تەرخان کراوە، وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دەیانبینین.

شاپوور بەختیار

محەمەد ڕەزا شا

یەکەم: کەوتنی شای ئێران و گەڕانەوەی ئیمام خومەینی

کەس ناتوانێت نکۆڵی لەوە بکات کە دڵی سەرجەمی ڕۆڵە دڵسۆزەکانی کورد لە ڕەزا شای بکوژی سمکۆی شکاك و محەمەد ڕەزاشای بکوژی پێشەواو هاوبیرەکانی پڕ بوو لە هیواو ئاواتی ڕوخانی ڕۆژێك زووتری ڕژێمی پەهلەوی لە ئێران، بۆیەکا شۆڕشی ئیسلامیی ئێرانی مژدەدەرێکی پڕ لە هیوا بوو بۆ کوردیش کە بە دڵ پشتگیرییان کردو قوربانییان لە پێناویدا دا، تەنانەت ڕۆژنامە بیانییەکانیش باسی ئەوەیان دەکرد چۆن کیژو لاوی کوردی کەرمانشا و سنە و مەهاباد و شارە کوردییەکانی دیکە، بە بەرگی کوردی ئاڵواڵا و چەپڵەڕێزانەوە، پێشوازییان لە کەوتنی ڕژێمی پەهلەوی و گەڕانەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی دەکرد[1]، بە داخەوە

([1]) بۆ درێژەی ئەو باسە بڕوانە: أمل عباس جبر البحراني، الثورة الاسلامية في ايران. دراسة تأريخية في أسبابها و مقدماتها و وقائعها، اطروحة دكتوراه، جامعة المستنصرية، بغداد، ٢٠٠٧.

(شایانی باسە ئەم نامەیە بە سەرپەرشتیی من ئامادەکرا و پلەی ئیمتیازی پێدرا. وەك گووتیشمان سەرەتا گەلی کورد بە گەرمیی پشتگیریی شۆڕشی ئیسلامی ئێران و گەڕانەوەی سەرکردەی ئەو شۆڕشە ئایەتوڵڵا خومەینی کرد، لەم بووارەدا تەنانەت کار گەیشت بەوەی سەرکردایەتیی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردی ئێران سەرەتای کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٩ ئامادەیی تەواوی خۆی بە سەرکردایەتیی شۆڕشی ئیسلامیی ڕابگەیێنێت دەربارەی ئەوەی هەر چەکێکیان پێویستە بۆ

ئیمام خومەینی

دواتر ئەو بەهارە خۆشەی کورد دیسانەوە بووە خەونێك لە ڕابردوو. لایەنێکی ئەم ڕاستییە، لە ڕاپۆرتێکی نۆ لاپەڕەیی فایلی ژمارە (٩٣/٩٧٣)ی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیدا ڕەنگی داوەتەوە کە بەم ناونیشانەوەیە:

((خشتەی ڕۆژانەی ڕووداوە سەرەکییەکانی ئێران دوای ڕۆیشتنی محەمەد ڕەزاشا پەهلەوی ڕۆژی شازدەی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٩ و گەڕانەوەی ئایەتوڵلا خومەینی لە مەنفاوە "یەکی شوباتی ١٩٧٩– پێنجی مایسی ١٩٨٠"))[2]، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوی (بنۆڕە: پاشکۆی ژمارە (١٩) ناوەرۆکەکەیەتی:

مسۆگەرکردنی سەرکەوتنی شۆڕش ئەوان ئامادەن پێشکەشیان بکەن، وێڕای ئەوە هەر لەو دەورووبەرەدا بروسکەی پشتگیرییەکەی بارزانی بۆ ئایەتوڵلا خومەینی و خۆ ئامادەکردنی بۆ گەڕانەوە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە لە هەر چوار لاوە دەنگی دایەوە).

(2) N.A., F.O., 973/93, Chronology of the principal events in Iran following shah (Muhammad) Reza Pahlavi's departure on 16 January 1979 and Ayatollah Khomeni,s subsequent return from exile (1 February 197- 5 May 1980), 9PP.

((١٩٧٩

يەكی شوبات: گەڕانەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی لە فەرەنسەوە بۆ ئێران.

سێی شوبات: خومەینی داوا لە حوكمەتەكەی دوكتۆر بەختیار دەكات واز لە كار بهێنێت[3].

پێنجی شوبات: خومەینی مەهدی بەزرگان دیاری دەكات بۆ پۆستی سەرەك وەزیرانی حوكمەتێكی كاتی.

نۆ تا دەی شوبات: كوشتار لە فڕۆكەخانە سەربازییەكانی تاران و هێرشی سەربازە یاخیبووەكان و چەكدارە سیڤیلەكان بۆسەر پۆلیسخانە و سەربازگەكان.

یازدەی شوبات: ئیستیقالەی دوكتۆر بەزرگان و كابینەكەی.

دوازدەی شوبات: دوای چوار ڕۆژ پێكدادان لەگەڵ هێزە سەربازییە یاخیبووەكان لە تاران فەرمان درایە هێزەكانی سوپا بگەڕێنەوە سەربازگەكانیان. ئەو وەزیرو ئەفسەرانەی لە ماوەی چەند حەفتەی ڕابردوودا بەند كرابوون دەدرێنە دادگە ئیسلامییەكان بۆ دادگاییكردنیان.

چواردەی شوبات: حوكمەتی بەریتانی ئیعتیراف بە حوكمەتی بەزرگان دەكات.

پازدەی شوبات: دادگەی ئیسلامیی یەكەم بڕیاری لەسێدارەدانی ئەو كەسایەتییە سەربازی و سیڤیلانەی دەركرد كە بەرپرسی تاوانەكانی ڕۆژگاری شابوون.

---

(3) مەبەست شاپوور بەختیارە، كە ئەندامی ((بەرەی نیشتمانی)) بوو. كاتێك محەمەد ڕەزا شا گلۆڵەی كەوتە لێژی داوای لە كەریم سنجابیی بە ڕەسەن كوردی كرد وەزارەتێكی نوێ دابمەزرێنێ، بەڵام ئەو قایل نەبوو ئەركێكی وا بە فەرمانی شا قەبووڵ بكات، ئەوسا شا داوای لە شاپوور بەختیار كرد وەزارەتی نوێ دابمەزرێنێ، كە بەختیار قایل بوو (بەرەی نیشتمانی) یەكسەر بڕیاری دەركرد بەختیاری لە ڕیزەكانی خۆی دەركرد، هەرچۆن بێت شاپوور بەختیار ڕۆژی سی‌ویەكی كانوونی یەكەمی ساڵی ١٩٨٧ وەزارەتی نوێی دامەزراند. دوای گەڕانەوەی ئایەتوڵڵا خومەینی بە ماوەیەكی كورت بەختیار ناچار بوو دەست لەكار هەڵبگرێت و بە نهێنی هەڵبێت و بۆ پاریس بچێت.

حەڤدەی شوبات: سەرۆکی ((ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستین)) (منظمة تحرير فلسطين) یاسر عەرەفات سەردانی تاران دەکات[4].

شەشی مارت: حوکمەت ڕایگەیاند شاو خێزانەکەی بە غیابی دادگایی دەکرێن وەك ڕێگەیەك بۆ حەجزی پارەوپولیان لە هەندەران.

دوازدەی مارت: ئێران و پاکستان کشانەوەی خۆیان لە پەیمانی سێنتۆ ڕادەگەیێنن. کشانەوەی تیپی سەربازیی ئێرانی لە هێزەکانی ئاشتیپارێزی نێوان ئیسرائیل و سووریا.

شازدەی مارت: خومەینی فەرمانی لەسێدارەدان قەدەغە دەکات و داوای لە دادگاکانی شۆڕش کرد جارێکا هەموو بڕیارێکی دیکە لەو بارەیەوە بووەستێنن. هەلگیرسانی شەڕی قورس لەنێوان هێزەکانی حوکمەت و شۆڕشگێڕانی ناوچەکانی کوردستان و تورکمان[5].

سیی مارت: شا لە مەراکیشەوە دەچێتە باهاما.

سیی- سیویەکی مارت: دەنگدانیی نیشتمانی- دەنگدانی بێ شومار بۆ کۆماری ئیسلامی.

حەوتی نیسان: لەسێدارەدانی سەرەك وەزیرانی پێشوو (ئەمین) هوەیدا. وەزیری داد دەست لەکار دەکێشێتەوە.

---

(4) فەلەستینییەکان، بەهۆی هەڵوێستی شاوە، بە گەرمی پێشوازییان لە هەلگیرسانی شۆڕشی ئیسلامی کرد، تەنانەت، بەپێی گەلێك سەرچاوە، ژمارەیەکیان بە چەکی خۆیانەوە بەشدارییان لە جێبەجێکردنی فەرمانەکانی سەرکردایەتیی شۆڕشدا کرد، بۆیەکا دوای گەڕانەوەی ئایەتوڵلا خومەینی لە پاریسەوە، بە ماوەیەکی کورت، کاتێك لایەنگرانی دەستیان بە سەر باڵەخانەی مەڵبەندی ئیسرائیلی لە تاران گرت، تەختەی ناوی مەڵبەندەکەیان داگرت و لە جێگەی ئەو تەختەیەکی دیکەیان بەم ناونیشانەوە هەڵواسی: ((باڵوێزخانەی فەلەستین))، کەچی دواتر یاسر عەرەفات لە هەموو ڕوویەکەوە پشتی صەدام حسەینی دەگرت.

(5) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بەم جۆرە هاتووە:

((Serious fighting between Government forces and insurgents in Kurdistan and Turkoman provinces)) (N.A., F.O., 973/93…., P.1)

شازدەی نیسان: ڕەهبەری پارتی توده (کۆمۆنیست)ی ئێران کەیا نوری لە مەنفاوە دەگەڕێتەوە.

پێنجی نیسان: شەڕێکی گشتیی لە نەغەدەی ئازەربایجان[6] پێنج سەد کوژراوی لێ کەوتەوە.

حەوتی مایس: باڵوێزەکانی ئێران لە وڵاتە ڕۆژئاواییەکان[7] بانگکرانەوە.

سیی مایس: لە هێزەکانی سوپا و میلیشیای ئیسلامی لەگەڵ عەرەبی ئێراندا لە خورمشەهر پێکدا دەدەن، بەپێی ڕاپۆرتەکان هەشتا کوژراو هەیە.

چواری حوزەیران: فڕۆکەکانی عیراقی بۆمبابارانی گوندە کوردییەکانی ڕۆژئاوای ئازەربایجان دەکەن.

هەشتی حوزەیران: خۆماڵیکردنی بانکە ئێرانی و بیانییەکان.

دەی حوزەیران: شا لە باهاماوە دەچێتە مەکسیك.

سیازدەی حوزەیران: حوکمەتی ئێرانی هاتوچۆ لە ناوچە سنوورییەکاندا قەدەغە دەکات و عیراقیش بە هەناردنی چەك بۆ عەرەبی خۆزستان تاوانبار دەکات.

پازدەی حوزەیران: پڕۆژەی دەستووری کۆماری ئیسلامیی نوێ پەخش کرا.

بیست و پێنجی حوزەیران: خۆماڵیکردنی کۆمپانیاکانی دراو (**شركات الصيرفة**)و تەئمین.

بیست و نۆی حوزەیران: پتر لە پەنجا هەزار ئەندامی موجاهیدینی خەڵك، کە ڕێکخراوێکی مارکسییە، لە زانکۆی تاران دژی مەلاکان مان دەگرن.

پێنجی تەمموز: خۆماڵیکردنی کارگە پیشەسازییە سەرەکییەکان.

---

(6) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە، ئەگینا نەغەدە شارێکی کوردستانیی ڕەسەنەو لەڕووی کارگێڕییەوە سەر بە ئازەربایجانی باشوورە. Ibid, P.2 .

(7) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: ((Iranian Ambassadors recalled from overseas)). وشەی (oversea)یش (پشت دەریاکان– ما وراء البحار) دەگەیێنێت کە مەبەست وڵاتە ڕۆژئاواییەکانە.
Ibid, P.2.

ناوەندی تەممووز- دووی ئاب: دوای شەڕێکی سەخت لە کوردستان بە پەلە هێزێکی سەربازیی نێردرایە سەربازگەی مەریوانی سەر سنوور کە لە لایەن هێزە کوردەکانەوە ئابلۆقە دراوە.

سێی ئاب: پارتی کۆماریی ئیسلامیی سەر بە خومەینی زۆرینەی ئەو حەفتاو سێ هەڵبژێردراوەی ئەنجوومەنی شارەزایانی هەڵسەنگاندنی پرۆژەی دەستووری وەدەست هێنا.

دوازدە تا چواردەی ئاب: شەڕو پێکدادان لەنێوان گروپە چەپڕەوو ڕاستڕەوەکانی تاران.

هەژدەی ئاب: هێزەکانی سوپا لەکاتی هێرشیاندا بۆ سەر کورد شاری پاوەی سەر سنووریان گرت و سنوورە نزیکەکانی عێراقیان داخست.

ناوەندی ئاب: گەلێك لە یاخیبووەکانی کورد لە پاوەو کەرمانشەهر لەسێدارە دران، بەڵام شەڕ نەوەستاوە.

بیستو هەشتی ئاب: خومەینی ئاگربەسی ((نافەرمیی))[8] لەگەڵ یاخیگەرانی کورددا پەسەند ناکات. لەسێدارەدانی ژمارەیەکی دیکە لە یاخیگەرانی کوردو تورکمان.

دەی ئەیلوول: ئایەتوڵڵا تاڵەقانی، کە دووەم مەلای ئێرانە (دوای خومەینی- ك. م.) لە تاران، کۆچی دوایی کرد.

سیازدەی ئەیلوول: ئەنجوومەنی شارەزایان ئەو پێشنیارەی دەستووری دەربارەی پێزانینی توانای خوداوەندیی خومەینی پەسەند کرد[9].

سێی تەشرینی یەکەم: ڕێگە درایەوە ڕۆژنامەی ((مردم))ی ئۆرگانی پارتی تودە (کۆمۆنیست) کە دەربچێتەوە.

---

(8) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بەو جۆرە وشەی نافەرمیی ((unofficial)) خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوە. Ibid, P.3.

(9) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بەم جۆرە هاتووە:

((Assembly of Experts approved Constitional proposal to invest Supreme power in Khomeini)), Ibid, P.3.

چوار تا هەشتی تەشرینی یەکەم: پێکدادان لەنێوان یاخیگەرانی کوردی مەهابادو هێزە سەربازییەکانی میری. پەنجا کەس لە ئەندامانی پاسەوانی شۆڕش (حەرەسی خومەینی– ک. م.) لە بۆسەیەکدا کوژران.

بیستوسێی تەشرینی یەکەم: شا لە مەکسیکەوە چووە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بۆ تەداوی.

بیستو چواری تەشرینی یەکەم: کۆمیتەیەکی وەزیران هاتنە سنە بۆ وتووێژ لەگەڵ کورددا.

چواری تەشرینی دووەم: دوای ئەو خۆنیشاندانانەی لە تاران لە ئەنجامی ڕەخنە گرتنی خومەینی لە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەسەر ئەوەی پەنای داوەتە شا، قوتابییانی ئێرانی بالۆێزخانەی ولاتە یەکگرتووەکانیان داگیر کردو ئەندامانی بالۆێزخانەکە وەك بارمتە (رهائن) گلدرانەوە.

پێنجی تەشرینی دووەم: بالۆێزخانەی حوکمەتی بەریتانی لە تاران بۆ ماوەی شەش سەعات لەلایەن قوتابییانی ئیسلامی و پاسەوانانی خومەینییەوە داگیر کرا، هەمان ڕۆژ حوکمەتی ئەمریکا ڕایگەیاند ڕێگە نادات شا تەسلیمی ئێران بکرێت. حوکمەتی ئێران یەك لایەنی بانگی هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی ئاشتیی ساڵی ١٩٢١ی لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەتدا و پەیمانی بەرگریی هاوبەشی لەگەڵ ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا ڕاگەیاند.

شەشی تەشرینی دووەم: حوکمەتی بازرگان ئیستیقالەی کرد. خومەینی بڕیاری دا ئەنجوومەنی شۆڕش حوکمی ئێران بکات و هەڵبژاردنیش دوا بخرێت.

هەشتی تەشرینی دووەم: قوتابییە مانگرتووەکانی (ناو بالۆێزخانەی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە تاران– ک. م.) داوای ((ڕێکخراوی رزگاریخوازی فەلەستین))ی قەبوڵ نەکرد کە دەیویست بکەوێتە نێوان ئەوان و ئەمەریکاییەکان. هەمان ڕۆژ سکرتێری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان داوای لە حەرەسی خومەینی کرد گەرانتی ئازادکردنی بارمتەکان بدات. یەکەم هەنگاوی دیپلۆماسیی بالۆێزانی ولاتە ئەندامەکانی ((بازاڕی هاوبەشیی ئەورووپی)) لە تاران دەربارەی بارمتەکانی بالۆێزخانەی ولاتە یەکگرتووەکان.

دەی تەشرینی دووەم: خومەینی جارێکی دیکە داوای کرد شا بنێردرێتەوە ئێران.

یازدەی تەشرینی دووەم: نوێنەرانی ڤاتیکان و سوید و سووریا و فەرەنسە و جەزائیر سەر لە بارمتە ئەمەریکاییەکان دەدەن. کوردەکان هێرشێکی فراوانی دیکە دەست پێ دەکەن و هێرش دەکەنە سەر (**هێزەکانی میری**– ک. م.) لە سنە و سەقز.

دوازدەی تەشرینی دووەم: سەرۆک کارتەر فەرمان دەدات هاوردنی نەوتی ئێران بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بوەستێنرێت. هەر حەفتاو پێنج نوێنەرە دیپلۆماسییە بیانییەکان لە تاران داوایان کرد ئەو داوایەی ئێران دەربارەی تەسلیم کردنەوەی شا جێبەجێ بکرێت. سێیەم داوای باڵوێزانی وڵاتە ئەندامەکانی ((**بازاڕی هاوبەشیی ئەورووپا**)) لە تاران دەربارەی بارمتەکانی باڵوێزخانەی ئەمەریکی.

چواردەی تەشرینی دووەم: پارەوپووڵی حوکمەتی ئێران لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا تەجمید کرا، ئەنجوومەنی ئاشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان داوای ئێران بۆ وتووێژ ڕەت دەکاتەوە.

پازدەی تەشرینی دووەم: ئەنجوومەنی شارەزایان دوا پرۆژەی دەستووری (**نوێی ئێران**– ک. م.) پێشکەش دەکات.

نۆزدە– بیستی تەشرینی دووەم: سیازدە کەس لە بارمتەکانی (**ناو باڵوێزخانەی**– ک. م.) وڵاتە یەکگرتووەکان ئازاد کران و گەڕانەوە وڵاتی خۆیان. هەمان ڕۆژ خومەینی ڕایگەیاند زۆربەی بارمتەکانی دیکە وەک سیخوڕ دەدرێنە دادگە.

بیستی تەشرینی دووەم: باڵوێزانی وڵاتانی ناو ((**بازاڕی هاوبەشیی ئەورووپا**)) لە تاران گرتنی بارمتە ئەمەریکاییەکان و هەڕەشەی ئێران دەربارەی دادگایی‌کردنیان بە وەژێر پێنانی یاسا نێو دەوڵەتییەکان دادەنێن.

بیست‌و دوو تا بیست‌و سێی تەشرینی دووەم: خومەینی هەڕەشەی ئەوەی کرد کە ئەگەر بێتو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هێرش بێنێتە سەر ئێران ئەوساکە ئەو ناتوانێت ڕێگە لە قوتابییەکان بگرێت بارمتەکان نەکوژن. سەرۆک کارتەر

قسەی دەربارەی ((**ئەو ئەنجامە هەرە خراپانە**))[10] کرد کە لە ئازاردانی هەرکام لە بارمتەکان دەکەوێتەوە.

بیستو چواری تەشرینی دووەم: دەرچوونی چوارەم پرۆتێستی بالۆێزانی ولاتانی ناو (**بازاڕی هاوبەشیی ئەورووپا**) لە تاران.

بیستو هەشتی تەشرینی دووەم: (**بەنی سەدر**) کرایە وەزیری دارایی و سادق قوتبزادەیش کرایە وەزیری هەندەران.

بیستو نۆی تەشرینی دووەم: داوای ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەربارەی پێشکەش کردنی ئێران بە ((**دادگای دادوەریی نێو دەوڵەتی**)) (محکمە العدل الدولی) لە لاهای. سەرۆکانی ولاتانی ناو ((**بازاڕی هاوبەشیی ئەورووپا**)) کە لە (**دبلن**) کۆبوونەتەوە داوای ئازاد کردنی بارمتەکانی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەکەن.

یەک تا چواری کانوونی یەکەم: ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان داوای ئازادکردنی بارمتەکان دەکات بێ هیچ جۆرە دواخستنێك. ئێران داوای دوکتۆر ڤالد هایمی (**سکرتێری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان**– ك. م.) بۆ زیارەتی ئێران قەبوڵ ناکات.

سێی کانوونی یەکەم: دەرچوونی پێنجەمین پرۆتێستی بالۆێزانی ولاتانی ناو ((**بازاڕی ئەورووپایی**)) (**دەربارەی بارمتە ئەمەریکاییەکان**– ك. م.)

شەشی کانوونی یەکەم: چەکدارە ئازەرییەکان دەست بە سەر ئێزگەو تەلەڤزیۆنی تەورێزدا دەگرن.

حەوتی کانوونی یەکەم: ئەو دەسەلاتەی دەستووری نوێ داوییە بە خومەینی و مەلاکان لە رێگەی ریفیراندۆمەوە پەسەند کرا.

سیازدەی کانوونی یەکەم: ئەنجوومەنی ((**پەیمانی ناتۆ**)) داوای ئازادکردنی بارمتە ئەمەریکاییەکان بێ دواخستن دەکات.

---

(10) لە دەقی بەڵگەنامەکە خۆیدا ئەو ڕستەیە بەو جۆرە خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوە.

جیمی کارتەر

ئەبولحەسەن بەنی سەدر

پازدەی کانوونی یەکەم: شا لە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە چووە پەنەما. دەرچوونی فەرمانی ((دادگای دادوەریی نێو دەوڵەتی)) بۆ ئێران[11] دەربارەی ئازادکردنی بارمتەکان و دانەوەی باڵوێزخانەکەیش بە کارمەندانی ولاتە یەکگرتووەکان.

حەڤدەی کانوونی یەکەم: تاتچەری (سەرەك وەزیرانی بەریتانی– ك. م.) لەکاتی سەردانیدا لە واشنتۆن کارتەری دڵنیا کرد کە حوکمەتی بەریتانی پشتی بڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکان دەگرێت دەربارەی سزادانی ئابووریی ئێران. ((ئەنجوومەنی شۆڕش)) ڕۆژی بیستو پێنجی کانوونی دووەمی بۆ هەڵبژاردنی سەرەك کۆمارو ڕۆژی پازدەی شوباتیشی بۆ هەڵبژاردنی ئەندامانی پەرلەمان دەستنیشان کرد.

هەژدەی کانوونی یەکەم: وەزیرانی هەندەرانی ولاتانی ناو ((بازاڕی هاوبەشیی ئەورووپا)) پشتگیریی خۆیانیان بۆ سیاسەتی فشاریی دیپلۆماسیی ئەمەریکا لەپێناو ئازادکردنی بارمتەکاندا ڕاگەیاند.

---

(11) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت فەرمانی داوەتە ئێران:
((Interim decision of ICJ ordered Iran to release hostages and return Embassy to US jurdiction)) (N.A., F.O., 973/93, Chronology..., P.5).

نۆزده تا بیستو دووی کانوونی یەکەم: لە زاهیدان شەڕ لەنێوان حەرەسی خومەینی و هۆزە بلوجییەکاندا هەڵگیرسا.

بیستو پێنجی کانوونی یەکەم: لە کریسمس ((**جێژنی سەری ساڵ**))دا پیاوانی کڵێسە (**لە تاران– ک. م.**) سەریان لە بارمتەکان دا.

بیستو هەشتی کانوونی یەکەم: ئێران هێرشی یەکیەتی سۆڤیەتی بۆ سەر ئەفغانستان تاوانبار کردو ئەو کارەی وەك هێرش بردنە سەر گشت وڵاتە موسڵمانەکان لە قەڵەم دا.

١٩٨٠

یەك تا چواری کانوونی دووەم: دوکتۆر کۆرت ڤاڵد هایم زیارەتی تاران دەکات و دەگەڕێتەوە بێ ئەوەی خومەینی ببینێت.

چوارو پێنجی کانوونی دووەم: لە قوم و تەوریز لایەنگرانی خومەینی و شەریعەتمەداری، کە پیاوێکی میانڕەوە، پێکدا دەدەن.

شەشی کانوونی دووەم: سوونە و شیعە موسڵمانەکانی (**بەندەر لەنگە**) شەڕیان دەبێت. عێراق هێرش دەکاتە سەر سەربازگە سنوورییەکانی ئێران.

حەوتو هەشتی کانوونی دووەم: لایەنگرانی شەریعەتمەداریی بنکەی حەرەسی خومەینی لە تەوریز گوللەباران دەکەن.

سیازدەی کانوونی دووەم: یەکیەتی سۆڤیەتو ئەڵەمانیای ڕۆژهەڵات دەنگ بۆ بڕیاری ((**ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان**)) دەربارەی سزادانی ئابووریی ئێران دەدەن.

حەڤدەی کانوونی دووەم: ((**دادگای دادوەریی نێو دەوڵەتی**)) داوای لە ئێران کرد بەرگریی لە خۆی پێشکەش بکات (**ئێران وەڵامی نەبوو**)[12]. قوتبزادە گوتی ئێران حەز دەکات وتووێژ لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا، دەربارەی تەسلیم کردنەوەی شاو گێڕانەوەی پارەکانی ئێران، بەرانبەر ئازاد کردنی بارمتەکان بکات.

---

(12) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((ICJ invited Iran to present her defence (not taken up)) (Ibid, P.5).

هەژدەی کانوونی دووەم: پێکدادانی گشتیی لە کوردستان لەنێوان ڕێکخراوی جاش و پێشمەرگەی کورددا[13].

بیستی کانوونی دووەم: دادگاکانی شۆڕش لەسەر دەرکردنی بڕیاری لەسێدارەدان بەردەوامن.

بیستو سێی کانوونی دووەم: لە تاران خومەینی برایە نەخۆشخانە.

بیستو شەشی کانوونی دووەم: دادگایی کردنەکانی بنکەی ئاسمانیی تەوریز تەواو بوون، چوار ئەفسەر لەسێدارە دران.

بیستو نۆی کانوونی دووەم: ئاشکرا بوو ئەو شەش کارمەندەی باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کە لە چواری تەشرینی دووەمی (ساڵی ١٩٧٩وە- ك. م.) خۆیان لە بارەگای باڵوێزخانەی کەنەدا لە تاران شاردبۆوە (**باڵوێزخانەی ناوبراو ڕۆژی بیستو هەشتی کانوونی دووەم داخرا**) توانیویانە هەڵبێن.

سیی کانوونی دووەم: دووبەرەکیی لە کامیاران و کوردستان و خۆنیشاندانەکانی دژ بە حوکمەت لە ئەسفەهان بەردەوامن. شەڕو پێکدادان لەنێوان گروپە جیاوازەکانی زانکۆی تاران قەوما.

سیو یەکی کانوونی دووەم: داواکاری گشتی فەرمانی گرتنی شای ئیمزا کرد.

یەکی شوبات: نرخی بەرمیلێك نەوتی خاوی ئێرانی لە دوو پاوەن و نیوەوە گەیشتە سیو یەك پاوەن.

دووی شوبات: دادگای شۆڕش پێشنیاری نەتەوە یەکگرتووەکانی دەربارەی ڕۆڵی شا پەسەند کرد.

سێی شوبات: بەپێی ڕاپۆرتەکان لە شەڕی نێوان کوردو سوپادا هەشتا کوژراو کەوتەوە.

چواری شوبات: بەنی سەدر ، وەك یەکەم سەرەك کۆماری ئێران، سوێندی خوارد. خومەینی، کە هێشتا هەر لە نەخۆشخانەیە، هێرشی یەکیەتی سۆڤیەتی بۆ سەر ئەفغانستان تۆمەتبار کرد.

---

(13) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە، دوور نییە هەڵەیەکی تێکەوتبێت:
((Intercommunal clashes in Kurdistan between Jash,ha (Labour) organisation and Kurdish Peshmerga)) (Ibid, P.5).

پێنجی شوبات: سەرەك كۆمار بەنی سەدر، وەك سەرۆكی دادگای شۆڕش، هەڵبژێردرا (تا كاتی هەڵبژاردنی مەجلیس).

هەشت تا دوازدەی شوبات: شەڕو پێكدادانی سەخت لە گۆن ئابادو توركمان.

یازدەی شوبات: ئەو قوتابییانەی بارمتە ئەمەریكاییەكانیان گرتووە دەڵێن ئەو بارمتانە تەنها بە فەرمانی خومەینی بەردەدرێن. سەرەك كۆمار بەنی سەدر گوتی بارمتەكان لە ماوەی ((دە رۆژدا)) ئازاد دەكرێن ئەگەر بێتو لیژنەیەكی نێودەوڵەتی تۆماری كردارەكانی شا هەڵبسەنگێنێت و وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكایش دان بە بەرپرسیی خۆی لە ((تاوانەكانیدا))[14] لە ئێران بنێت.

دوازدەی شوبات: بەپێی ڕاگەیاندنی وەزیری بەرگری ئێران نرخی كەلوپەلی پێویست (بۆ سوپای ئێران– ك. م.) دەگاتە سی (٣٠) بلیۆن پاوەنی ئیستەرلینی چونكە ئەو كەلوپەلانەی هەن بەهۆی نەبوونی سپێرەوە لەكار كەوتوون.

سیازدەی شوبات: سەرەك كۆمار بەنی سەدر ڕایگەیاند: نەخشەی ئازادكردنی بارمتەكانی مۆر كردووە. دووبەرەكیی نێوان سەرەك كۆمارو ئەو قوتابییانەی بارمتەكانیان دەستگیر كردووە پەرە دەسەنێت.

چواردەی شوبات: ئێران، دوای لافاوەكانی خۆزستان، داوای كۆمەكی فریاگوزاریی دەكات. (دواترحوكمەتی بەریتانی، ماوەیەك لە ڕێگەی نەتەوە یەكگرتووەكانەوە، دە ملیۆن پاوەنی بەخشی بە ئێران).

نۆزدەی شوبات: خومەینی وازی لە پۆستی سەركردەی باڵای هێزە چەكدارەكان هێنا بۆ سەرەك كۆمار.

بیستی شوبات: (لیژنەی دەرخستنی ڕاستییەكان) (لجنة تقصي الحقائق)ی سەر بە نەتەوە یەكگرتووەكان[15] كە لە نوێنەرانی ڤەنزوێلا و جەزائیرو سووریا و سەریلانكا و فەرەنسا پێكهاتووە بۆ هەڵسەنگاندنی سكاڵاكانی ئێران دامەزرێنرا.

---

(14) لە دەقی بەڵگەنامەكەدا بەو جۆرە وشەی تاوانەكان "crimes" خراوەتە نێوان دوو جووت كەوانی پچووكەوە. Ibid, P.6.

(15) لە دەقی بەڵگەنامەكەدا وا هاتووە:

((UN Commission Enquiry (comprising Venezuela, Algeria, Syria, Sir Lanka and France) set up to investigate Iranian grievances)) Ibid, P.6.

بیست‌و یەکی شوبات: دەستە جیاوازە موسڵمانەکان لە گەلێك شاری سەرەکیی ئێراندا بەربوونەتە گیانی یەکدی.

بیست‌و سێی شوبات: ((**لیژنەی دەرخستنی ڕاستییەکان**)) گەیشتە تاران. خومەینی ڕایگەیاند پەرلەمان، دوای هەڵبژاردنی، چارەنووسی بارمتەکان دەستنیشان دەکات. ئایەتوڵڵا بەهەشتی کرایە سەرۆکی دادگای باڵا.

بیست‌و نۆی شوبات: ئێزگەی ڕادیۆی عیراقیی لەسەر سنوور (لەلایەن ئێرانەوە– ك. م.) کاول کرا.

یەکی مارت: ((**حیزبی دێمۆکراتی کوردستان**)) پێشنیاری نوێ، دەربارەی خودموختاریی کورد، پێشکەش بە سەرەك کۆمار بەنی سەدر دەکات.

دووی مارت: خومەینی لە نەخۆشخانە دەرچوو.

پێنجی مارت: ئەو بۆڕییە نەوتانەی غاز دەگەیێننە ناو خاکی سۆڤیەتەوە لە ساوەی نزیك تارانەوە تەقێنرانەوە.

شەشی مارت: بەرهەمی ڕۆژانەی نەوتی ئێران لە ڕۆژگاری شادا پێنج ملیۆن بەرمیل بوو، ئێستا دوو ملیۆن بەرمیلە.

حەوتی مارت: ڕاگەیێندرا کە لە دواڕۆژدا خومەینی حوکم تەنها دەربارەی بابەتە ئاینییەکان دەدات. قوتبزادەی وەزیری هەندەران هێرشی بردە سەر بارمتەکان و باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکان.

هەشتی مارت: قوتابییەکان بەرگریی لە قوتبزادە دەکەن و دەڵێن دەست هەڵناگرین.

یازدەی مارت: ((**لیژنەی دەرخستنی ڕاستتیەکان**))ی نەتەوە یەکگرتووەکان، دوای ئەوەی زانیاریی پێویستی کۆکردەوە، نەیتوانی بارمتەکان ببینێت و ئێرانی جێهێشت. ڕاگەیاندنە جیاوازەکانی خومەینی و قوتابیە دەستگیرکەرەکانی بارمتەکان و دادگای شۆڕش و قوتبزادە پاشاگەردانییەکی ئەوتۆیان دروست کردووە کەس نەزانێت چارەنووسی بارمتەکان لەدەست کێدایە.

چواردەی مارت: لە قۆناغی یەکەمی هەڵبژاردنەکانی پەرلەماندا ((**پارتی کۆماری ئیسلامی**)) زۆرینەی دەنگی وەرگرت. ئەو سکاڵایانەی دەربارەی ناخاوێنی

هەڵبژاردنەکە پێشکەش کران گشتیان لە لایەن خومەینییەوە ڕەت کرانەوە. ڕۆژی چواری نیسان بۆ قۆناغی دووەمی هەڵبژاردن دەستنیشان کرا.

چوار تا شازدەی مارت: خۆنیشاندانی چوار هەزار بێ کارەی خوزستان گەلێك کوژراوی لێ کەوتەوە.

هەژدەی مارت: ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا داوای لە **((دادگای دادوەریی نێو دەوڵەتی))** کرد ئێران تۆمەتبار بکات چونکە نەیتوانیوە فەرمانی دادگا بۆ ئازاد کردنی بارمتەکان دەربکات. دوا بەدوای سەرنەکەوتنی وتووێژی دوو لایەنە دەربارەی نرخی غازی ئێران یەکسەر هەناردنی غازی بۆ یەکیەتی سۆڤیەت وەستاند.

بیستی مارت: ڕاگەیاندنی لێخۆشبوون لەو کارمەندانەی ڕژێمی شا کە تاوانەکانیان گەورە نین. قوتابییە دەستگیرکەرەکانی بارمتەکان ڕایانگەیاند: تاوەکو ئەو ڕۆژەی شۆڕشی ئێران بە تەواوی ئامانجەکانی دەگات[16] ئەو بارمتانە ئازاد ناکرێن.

بیستو سێی مارت: شا بۆ عیلاج لە پەناماوە چووە میسر.

بیستو پێنجی مارت: داوای ئێران بۆ تەسلیم کردنەوەی شا ئیمڕۆکە درایە حوکمەتی پەناما. سەرەك کۆمار بەنی سەدر ڕایگەیاند ئێران هەرگیز دەست لە دورگەی هرمز هەڵناگرێت **((دورگەی ناوبراو لە ساڵی ١٩٧١وە لە لایەن ئێرانەوە زەوت کراوە))**.

بیستو پێنجی مارت: سەرەك کۆمار کارتەر داوای لە تاتچەر کرد حوکمەتە ئەورووپییەکان هان بدات بۆ کارێکی هاوبەش **(دژی ئێران** – ك. م.) لەسەر بارمتەکان.

---

(16) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت:

((Student captore now said that hostages would not be released until completion of the Iranian Revolution)).

واتا: ((قوتابییە دەستگیرکەرەکان ئێستا دەڵێن بارمتەکان ئازاد ناکرێن تا ئەو کاتەی شۆڕشی ئێران تەواو دەبێت))

(Ibid, P.7).

سی‌و یەکی مارت: دەڵێن هێزەکانی عیراق هێرشیان هێناوەتە سەر سەربازگەی خوسرەویی (ئێرانی– ک. م.) کە کەوتۆتە سەر سنوور.

یەکی نیسان: سەرەک کۆمار بەنی سەدر دژی ئەگەری گواستنەوەی بارمتەکانە بۆ بەندیخانەکانی حوکمەتی ئێران. سەرەک کۆمار کارتەر بڕیاری سزادانی ئێرانی دواخست.

شەشی نیسان: ڕوودانی کاولکاریی دیکە لە دەزگا نەوتییەکانی عەباداندا. ئیمڕۆ بیست کەس لە پیاوانی کڵێسە (کە یەکێکیان **کاپوسیی** Capussi **ڕەهبەری ئەرتەدۆکسە یۆنانییەکان بوو**) زیارەتی بارمتەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانیان کرد.

حەوتی نیسان: خومەینی ڕایگەیاند: هیچ جۆرە ئاڵوگۆڕێک لە وەزعی بارمتەکاندا ناکرێت و هەر لە دەست قوتابییە دەستگیرکەرەکانیاندا دەمێننەوە.

ئیمڕۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا پێوەندیی دیپلۆماسیی لەگەڵ ئێراندا پچڕاندو بڕیاری سزادانی ئێرانی دەرکرد. هەر ئیمڕۆیش ئەندامانی باڵوێزخانەی ئێرانی لە بەغدا داوایان لێ کرا بگەڕێنەوە ئێران. چەند هەزار موسڵمانێکی شیعەی ((ئێرانی))[17] لە عیراق دوور خرانەوە.

هەشتی نیسان: خومەینی لە ڕێگەی ڕادیۆی تارانەوە گەلی عیراقی هان دا بۆ ڕووخاندنی ڕژێمی صەدام حسەین.

نۆی نیسان: دیپلۆماسییە ئێرانییەکان وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکایان جێ‌هێشت.

دەی نیسان: وەزیرانی هەندەرانی ولاتانی ((بازاڕی هاوبەشیی ئەورووپا)) لە لیشبونەی (پایتەختی پورتوگال– ک. م.) لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە باڵوێزەکانیان (لە تاران– ک. م.) خودی سەرەک کۆمار بەنی سەدر ببینن، بڕیاری سزادانی ئێرانیشیان دواخست.

---

(17) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بەو جۆرە وشەی ئێرانی (Iranians) خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی پچووکەوە وەک گاڵتە پێ کردن بەوەی کە ئەو دوورخراوانە بە ئێرانی لە قەڵەم دەدەن، چونکە ئەوانە کوردە فەیلییەکان بوون کە لە دێرزەمانەوە لە زێدی باووباپیرانی خۆیاندا دەژیان و لەبەر ئەوە دوور نەخرانەوە چونکە شیعەن، بەڵکو لەبەر ئەوە دوور خرانەوە چونکە کورد بوون.

يازدەی نيسان: قوتبزادە بە باڵوێزانی وڵاتانی ((بازاڕی هاوبەشيی ئەورووپا))ی ڕاگەياند: سزاکانی ئەمەريکاييەکان دژی وڵاتەکەی دەبنە کۆسپ لەبەردەم ئازادکردنی بارمتەکاندا.

دوازدەی نيسان: باڵوێزانی وڵاتانی ((بازاڕی هاوبەشيی ئەورووپا)) لەگەڵ ياباندا پێنجەم داوا دەربارەی ئازادکردنی پەلەی بارمتەکان دەدەنە سەرەك کۆمار بەنی سەدر.

چواردەی نيسان: تاتچەر بايەخی پشتگيريی کردنی نێودەوڵەتيی لە وڵاتە يەکگرتووەکانی ئەمەريکا دووپات کردەوەو پەيمانيشی دا کە حوکمەتی بەريتانی بە گەرمی پشتی ئەمەريکا بگرێت.

پازدە تا بيستو دووی نيسان: تەشەنە سەندنی هێرشێکی بەرفراوان بۆ سەر زانکۆکانی ئێران، چەند کەسێك کوژران و هەزار کەسێکيش برينداربوون، ئۆباڵی ئەو هەراوبگرە دەکەوێتە ئەستۆی بەرەی ئيسلامی. سەرەك کۆمار بەنی سەدر ڕايگەياند تەحەدا کردنی دەسەڵاتی شەرعی وڵات بەرەو ((کەشو هەوای کۆدێتا دەبات)).

حەڤدەی نيسان: سەرەك کارتەر بڕياری دا سزا ئابوورييەکانی سەر ئێران زۆرتر بکاتو هەڕەشەی کرد کە دوور نييە هەنگاوی داهاتووی وڵاتەکەی ئابلۆقەدان، يا هەر کارێکی سەربازيی ديکە دژی ئێران بێت. هێرشە ئاسمانييەکانی ئێران بۆسەر گوندە کوردييەکان بوونە هۆی ئەوەی تۆڕی ئينزارەکانی تورکيا بکەونە کار(18).

حەڤدە تا بيستو سێی نيسان: گەرم بوونی شەڕ لە بەرەی کوردستاندا(19).

بيستی نيسان: دوا بەدوای کۆمپانيای نەوتی بەريتانی کۆمپانيای شێلی يابانيش بڕيار دەدات ئيتر نەوتی خاو لە ئێران نەکڕێت دوای بەرزکردنەوەی نرخی هەر بەرميلێك نەوتی ئێرانی بۆ سیو پێنج پاوەنی ئيستەرلينی.

---

(18) ديارە مەبەستييە بڵێت هێرشی فڕۆکەکانی ئێرانی بۆ سەر گوندە کوردييەکان هێند بەرفراوان و توندو تيژ بوون کە تەنانەت تۆڕی ئينزارەکانی ناو سنووری تورکياش کەوتوونەتە ئيش.

(19) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت (لە بەرەی کورديدا) on Kurdish front کە ديارە مەبەستی بەرەی شەڕە لە کوردستان.

بیستو دووی نیسان: حوکمەتانی ((بازاڕی هاوبەشیی ئەورووپی)) بڕیار دەدەن لە ڕۆژی حەڤدەی مایسەوە سزا ئابوورییەکانی سەر ئێران پەسەند بکەن ئەگەر هاتوو هیچ جۆرە بەرەوپێش چوونێك لە بواری ئازاد کردنی بارمتەکاندا ڕوو نەدات.

بیستو چواری نیسان: یەکیەتی سۆڤیەت و ئێران ڕێککەوتننامەیەکی بازرگانییان مۆر کرد بەرانبەر سزا ڕۆژئاواییەکان. ڕاگەیاندنی بەرفراوان کردنی هاریکاریی لە بواری وزەدا لەگەڵ ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتدا، هەروەها لە بواری بازرگانیی نەوتیشدا لەگەڵ ڕۆمانیادا. هەمان ڕۆژ هێزی ئاسمانیی ئێران هێرشی کردە سەر پێشمەرگەکانی کورد[20] لە ناوچەی سنە.

بیستو پێنجی نیسان: سەرنەگرتنی هەوڵی سەربازیی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بۆ ئازاد کردنی بارمتەکان بەهۆی هۆکاری تەکنیکییەوە لە بیابانەکانی تەبەسی[21] ئێرانیدا. دوای ماوەیەك لە تاران لاشەی هەشت کوژراوی ئەمەریکایی عەرز کران کە لە ئەنجامی پێکدادانی دوو فڕۆکە، لە فڕۆکە بەشدارەکانی ئەو کارەدا، گیانیان لەدەست دابوو. ڕاگەیاندنی دەست لەکار کێشانەوەی سایرۆز ڤانسی وەزیری دەوڵەتی وڵاتە یەکگرتووەکان کە بەو موجازەفەیە قایل نەبوو.

بیستو شەشی نیسان تا سێی مایس: لەو ماوەیەدا قوتبزادە زیارەتی هەر یەك لە سووریاو لوبنان و کوێت و ئیماراتی عەرەبیی یەکگرتووی کرد بۆ ڕوونکردنەوەی هەڵوێستی شۆڕشی ئێرانیی ئیسلامی و داواکردنی پشتگیریی عەرەب.

بیستو حەوتی نیسان: لەگەڵ ئەوەیشدا کە سەرەك کۆمار بەنی سەدر بڕیاری ئاگربەسی ڕاگەیاند، شەڕو پێکدادان لە کوردستان نەوەستا (لە پێکدادانی ئەم دواییانەدا سێ سەدو حەفتاو پێنج سەربازو پێنج سەد کورد کوژران).

---

(20) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت:

((Kurdish guerrillas in Sanandaj attacked by Iranian Air Force))

کە دیارە مەبەستی پێشمەرگەیە. بڕوانە: N.A., F.O., 973|93, Chronology..., P.9.

(21) بیابانی تەبەس کەوتۆتە ڕۆژهەڵاتی ئێرانەوە، لەنێوان خوراسان و کرمان و سیستان و بلوجستاندا، یەکێك لە شارە کەمەکانی ئەو بیابانە ناوی تەبەسە، فڕۆکە زۆر بە ئاسانی دەتوانێت لەو بیابانەدا بنیشێتەوە.

بیستو نۆی نیسان: هەوڵی کوشتنی قوتبزادە لە کوێت. بەحرەین باڵوێزی خۆی لە تاران دەکێشێتەوە دوای ئەوەی ئێران بەحرەینی بەوە تۆمەتبار کرد کە لە موغامەرە سەرنەکەوتووەکەی وڵاتە یەکگرتووەکاندا دەستی هەبووە.

سیی نیسان تا پێنجی مایس: دەستەیەك چەکدار، کە دەڵێن عەرەبی خۆزستانن، باڵوێزخانەی ئێرانیان لە لەندەن داگیر کردو داوای ئازاد کردنی نەوەتو یەك بەند کراو لە عەبادانو داننانی حوکمەتی ئێران بە مافە نەتەوەییەکانی کەمینەکانی ئێران دەکەن بەرانبەر ئازادکردنی دەوروبەری بیست کارمەند و میوانی باڵوێزخانەی ئێران لە لەندەن. دوای ئەوەی چەکدارەکان دوان لە بارمتەکانیان کوشت هێزە تایبەتییەکان[22] هێرشیان کردە سەر باڵوێزخانەکە و ئەو نۆزدە کەسەیان ئازاد کرد کە مابوون (یەکێکیان پۆلیسێکی بەریتانی بوو)، زۆربەی چەکدارەکانیش کوژران)[23].

دووەم– ڕاپۆرتێکی سەربەخۆ دەربارەی کێشەی کورد– مارتی ساڵی ١٩٧٩

دوای ئەو پانۆراما قەشەنگە بەرفراوانەی کە وێنەی یەك لەدوای یەکی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی دوا ڕۆژانی ژیانی سیاسیی و دەربەدەریی محەمەد ڕەزاشاو گەڕانەوەی ئیمام خومەینی لە پاریسەوە بۆ تاران و کێشە نوێکانی ئێرانی، بە کێشەی کوردیشەوە، بە وردی بۆ کێشابووین، دێینە سەر ناوەڕۆکی فایلێکی دیکەی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانی کە بۆ هەمان قۆناغ تەرخان کراوە، بەڵام ئەمیان بریتییە لە ڕاپۆرتێکی چوار لاپەڕەیی و خشتەیەکی سەربەخۆ

---

(22) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت: ((SAS stormed the Embassy)) واتا هێزە تایبەتەکان (قوات خاصة)، ئەوانەی هێرشیان کردە سەر باڵوێزخانەکە (ل٩).

(23)N.A., F.O., 973|93, Chronology of the principal events in Iran following Shah (Muhammad) Reza Pahlavi,s departure on 16 January 1979 and Ayatollah Khomeni,s subsequent return from exile (1 February 1970- 5 May 1980), P.9.

کە سەرچەمیان تەنها بۆ بابەتی ((کێشەی کورد)) تەرخان کراون کە لە مارتی ساڵی ١٩٧٩دا ئامادە کراوە[24].

وا دیارە ئەو جۆرە راپۆرتانە بەشێکن لەو فایلانەی لە ساڵی ٢٠١٤وە دەخرێنە بەر دەست خوێنەران، بەڵام لەبەر ئەوەی هیچ شتێکیان تێدا نییە پێوەندیی بە سیاسەتی حوکمەتی بەریتانییەوە هەبێت، یا لەوانە بێت زیان بە بەرژەوەندییەکانی ئەو حوکمەتە بگەیێنێت بۆیەکا لەو فایلە دەری دەهێنن و دەیخەنە ناو فایلێکی نوێوەو ژمارەیەکی نوێشی دەدەنێ، بەڵام لە ژێدەری لاپەرەی یەکەمی ئەو جۆرە راپۆرتانەدا ئەم رستەیەی لای خوارەوە دەنووسن:

((ئەم بەڵگەنامەیە بۆ کاری پەلەی گشتیی ئامادە کراوە. بەهیچ جۆر نابێت وەها لێکبدرێتەوە، یان بەجۆرێك ئاماژەی بۆ بکرێت کە بیروبۆچوونی حوکمەتی (بەریتانی– ك. م.) دەردەبرێت))[25]. ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕاوی ئەو راپۆرتەیە:

((ژمارەی گەلی کورد رەنگبێت ئێستا دەوروبەری دە ملیۆن کەس بێتو رێژەیەکی وەبەرچاو لە هەر یەك لە تورکیاو ئێران و عیراق پێکدەهێنن، رێژەیەکی لەوە کەمتریش لە هەریەك لە سووریا و یەکیەتی سۆڤیەت و لوبنان هەن. کورد زۆربەیان لە ناوچە شاخاوییەکانی رۆژهەڵاتی تورکیا و دەوڵەتە دراوسێکانیدا دەژین، لەوانەیش ئەرمەنستان و جۆرجیا و ئازەربایجانی سۆڤیەت (بروانە خشتەکەی لاپەرە چوار – واتە لاپەرە (٥٩٧)ی ئەم کتێبە– ع.زەنگەنە). زۆربەی هەرە زۆریان موسڵمان و سوننی مەزهەبن.

کورد وەك گەلێکی لە هۆز پێکهاتووی خاوەن نەریت و زوبانی خۆی بەلایەنی کەمەوە سێ هەزار ساڵ دەبێت لەم ناوچەیەدا دەژین، لەگەڵ ئەوەیشدا تاوەکو

---

(24)N.A., F.O., 973|32, Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, March 1979, The Kurdish Problem, 4+1 PP.

لەدەقی بەڵگەنامەکەدا واهاتووە: (بروانە: پاشکۆی ژمارە ٢٠)

(25) This paper has been prepared for general briefing parposes. It is not and should not construed or quoted as an expression of Government pdicy (Ibid, P.1).

دواداواکانی سەدەی نۆزدە لای ڕەهبەرانی کورد بیرۆکەی یەکیەتیی کورد لە چوارچێوەی یەك دەوڵەتدا دروست نەبوو بوو، بەڵام لەوساوە هەوڵی هەمەجۆر بۆ گەیشتن بەو ئاواتە دراوە. یەکێك لە کۆسپە هەرە سەرەکییەکانی پێکەوەنانی یەکیەتی نەتەوەیی لەو بابەتە بریتییە لەوەی زوبانەکەیان لە دوو زاراوی سەرەکیی پێکهاتووە، دووەم کۆسپیش لە هەمان بواردا بریتییە لەوەی لە سەدا هەشتاو پێنجی (٨٥٪) کورد نەخوێندەوارن، جیاوازیی هۆزایەتیش کۆسپێکی دیکەی یەکگرتن بوو.

لە سەدەی حەڤدەوە تاوەکو سەدەی بیست سێ لەچواری کورد کەوتبوونە ژێر دەستی دەوڵەتی عوسمانییەوە، ئەوانی دیکەشیان کەوتبوونە ژێردەستی ئێرانی سەفەوییەوە. لەو ماوەیەدا یەك لەدوای یەك کورد ڕاپەڕینی هەڵگیرسان، تایبەت دژی تورکیا لە ساڵانی ١٨٢٦ و ١٨٣٦ و ڕۆژانی جەنگی رووسیی– تورکیی لە ساڵانی ١٨٥٣– ١٨٥٦دا.

لەگەڵ بەزینی تورکیادا لە ساڵانی جەنگی یەکەمدا گشت نەتەوە ژێردەستەکانی (ناو دەوڵەتی عوسمانی– ك. م.) چاوەڕوانی ئەوەبوون بە سەربەخۆیی بگەن: ((پرۆگرامی ویدرۆ ویلسنی سەرەك (کۆماری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا– ك. م.) دەربارەی ئاشتیی جیهان)) کە ساڵی ١٩١٨ ڕایگەیاند دەڵێت گشت کەمینە ناتورکەکانی ئیمپراتۆریی عوسمانی پێویستە (دەرفەتی تەواوی بەرەوپێشچوونی ئۆتۆنۆمییان بۆ برەخسێنرێت)[26]. بەپێی

---

(26) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((President Woodrow Wilson's "Programmed of the World's Peace" of 1918 said that the non- Turkish minorities of the Ottoman Empire should be assured of an "unmolested opportunity of autonomous development)) (Ibid, P.1).

مەبەستی ڕاپۆرتەکە چواردە بەندە بەناوبانگەکەی ویدرۆ ویلسنە کە یەکێك بوو لەو هۆیانەی پاڵیان بە کوردیشەوە نا بۆ وەدی هێنانی ئاواتی سەربەخۆیی، تەنانەت شێخ مەحموود لە کاتی دادگایی کردنەکەیدا لە بەغدا لە لایەن بەریتانییەکانەوە، دوای دامرکاندنەوەی ڕاپەڕینەکەی ساڵی ١٩١٩ی و بەخسیر کردنی، هەر چواردە بەندەکەی سەرەك ویدرۆ ویلسنی لەسەر لاپەڕەیەکی قورئان نوسیبووەو وەك گولەبەند لەسەر قۆڵی گرێی دابوو، لەو کاتەدا زۆر تورە دەبێتو فەقیانەکەی هەڵدەکات و

(پەیمانی سێڤەر) کە ئابی ساڵی ١٩٢٠ لەنێوان دەوڵەتە هاوپەیمانەکان و سوڵتاندا مۆر کرا دان بە دامەزراندنی دەوڵەتێك لە کوردستان[27] و دەوڵەتێکیش لە ئەرمەنستان نراوە، وێڕای دامەزراندنی سێ دەوڵەتی عەرەبیی لە هەر یەك لە حیجاز (کە دوایی بووە عەرەبیی سعودی) و سوریا و عیراق. سێڤەر چەند مەرجێکی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی دانابوو، هی وەك ئارەزووی زۆرینەی کورد دەربارەی ئەوەی لە ناوچەیەکی جودا (سەربەخۆ)دا بژینو (ئەنجوومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان)یش دان بەوەدا بنێت کە کورد شایانی ئەوەن سەربەخۆ بژین[28].

پەیمانی سێڤەر هەرگیز لەلایەن (ئەنجوومەنی نیشتمانی تورکی)یەوە دانی پێدا نەنراو ساڵی ١٩٢٢یش سوڵتانی عوسمانی لەسەر تەخت لابراو دوا بەدوای ئەوە

لاپەڕەکە دەردەهێنێت و دەیدات بە رووی دادوەرە بەریتانییەکەدا و بە فارسی پێی دەڵێت: ((پدەر سوخت (ناجسن) من بە پشتی ئەم قسانە بانگی سەربەخۆییم دا))(*). بۆ درێژەی ئەو باسە بڕوانە ئەو بابەتەی دەربارەی بەندەکانی ویدرۆ ویلسن لەو کتێبەم دایە کە ساڵی ١٩٧٨ بە ناونیشانی ((أضواء على قضايا دولية))وە بڵاوم کردۆتەوە.

(*) (ئازاد عەبدولواحید)ی هاوکاریشمان لەبارەی ئەو ڕووداوانەی ناو هۆڵی ئەو دادگایەی شێخ مەحموودی تێدا موحاکەمە کراوە، بۆی گێڕاوینەتەوە کاتی خۆی لەگفتوگۆیەکدا لەگەڵ خوالێخۆشبوو (مەحموود شەوقی) کە شەش ساڵ لەبزووتنەوە سیاسی و چەکدارییەکەی شێخ مەحموودی حەفیدا بووە وتوویە: لەپاش بەدیل گرتنی شێخی حفید لەشەڕی دەربەندی بازیاندا ڕەوانەی شاری بەغدای دەکەن تا بدرێتە دادگا. لەبەغدا گرینهاوس لەدادگاییکردنێکی ڕووکەشانەدا لەبەردەمی دادگا ئامادەی دەکەن، کاتێ دەیبەنە ناو هۆڵی دادگاوە تەماشا دەکات ئەو کەسانەی کە لەناو هۆڵەکەدا ئامادە کرابوون بۆ ئەوەی لەدژی ئەو شایەدی بدەن، زۆربەیان کەسانی نزیکی خۆی و خەڵکی شارەکەی بوون، بۆیە کاتێ لێیان ورد دەبێتەوەو دەیانناسێتەوە پێیان دەڵێ: (دینی نوێتان پیرۆزبێت...!)—ع.زەنگەنە)).

(27) هەرسێك بەندی ٦٢ و ٦٣ و ٦٤ی (پەیمانی سێڤەر) بۆ دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ تەرخان کراون.

(28) بۆ درێژەی ئەو باسە بڕوانە: كمال مظهر، نظرة جديدة إزاء معاهدة سيفر والمسألة الكردية، ترجمة: محمد الملا عبدالكريم، ((الثقافة الجديدة)) (مجلة)، بغداد، العدد ٥٢، ١٩٧٣.

شایانی باسە سێڤەر هێند لای کورد خۆشەویستە کە دایكو باوکانی کورد کردوویانەتە ناوی کوڕ و کچەکانیان، یەکێك لەوانە سێڤەری مەحموود زامدارە.

مستەفا کەمال ئەتاتورك کۆماری ئەرمینیا کە (بەپێی پەیمانی سێڤەر– ك. م.)(*) دامەزرێنرا بوو لەناوی بردو ئاواتی سەربەخۆیی کوردیشی وەچاڵ نا(29). جارێکی دیکە هەرگیز ئەو پرسە (مەسەلەیە) بەشێوازێکی جیدی نەهێنرایە پێش.

لەم ساڵانەی دواییدا بزووتنەوە نەتەوەییەکانی کورد، لە هەریەك لە عیراق و ئێران و تورکیا، بە شێوازێکی گەلێك دوور لەیەکتر بەڕێوە دەچوون، هەرچەندە چالاکیی زۆر لە بەزینی سنوور لە ئارادایە و تەنها کوردی عیراقیش هێند توانایان هەبوو ببنە هەڕەشەیەکی گەورە بۆ حوکمەتی ناوەندی. کورد هەمیشە خۆیان لە کاری تیرۆرستی دوورەپەرێز گرتووە، لەو جۆرە کارانەی ژمارەیەك لە ئەندامانی (ڕێکخراوی رزگاریخوازی فەلەستین) (منظمة تحرير فلسطين) ئەنجامی دەدەن.

تورکیا:

دوای ڕاپەڕینە کوردییەکانی بیست و سییەکانی (سەدەی ڕابردوو– ك. م.) فەرمانڕەوایانی تورك بەتوندی کەوتنە بەرهەڵستیکردنی هەموو جۆرە هەستو پێناسەیەکی جوداخوازیی کورد. ساڵی ١٩٦٧ لە تورکیا بە شێوازێکی نهێنی (پارتی دیموکراتی کوردی)(**) دامەزرێنرا کە بیروبۆچوونی سۆشیالیزمیی بەهێز

(*) ((وەکو دەبینین د.کەمال لەزۆر شوێنی ئەم کتێبەدا ناوەکە وەکو (سێڤەر) ئاوەها بە(ێ)ی کراوە گۆ دەکات، هەرچی لای کوردەکانی باکوورە ئەوا بە "سیوەر" گۆی دەکەن، لای خەڵکی ئێمەش (ی)ەکە کراوە نییە، واتە نیشانەی (٧)ی لەسەر دانانرێ، وەکو "سیڤەر"ی مەحموود زامدار.
لێرەدا گرفتێکم لەسەر ئەو پرسە هەبووە، تایپێستەکانمان بەردەوام (٧)ەکەیان لەسەر یای "سێڤەر" دانەدەنا، ئێمەش حەزمان کردووە ناوەکان ، وەکو چۆن د.کەمال گۆی کردوون، ئاوەها وەکو خۆیان بیاننووسینەوە. لەزۆر شوێن و جێگەی دیکەی ئەم کتێبەدا گرفتی ئاوەهامان هەبووە، تەنانەت تایپێستەکان بەردەوام وشەی (عیراق) یان بە (عێراق) دەنووسییەوە، دەیان بەڵکو سەدان جار (ˇ)ەکەمان لادەبرد کەچی ئەوان دواتر هەر وەکو خۆی دەیاننووسییەوە–ع. زەنگەنە))

(29) یەکێك لە ڕۆژنامە توندڕەوەکانی کەمالییەکان کاتی خۆی وێنەیەکی کاریکاتێریی بڵاو کردبۆوە کە بریتی بوو لە گۆڕێك لەسەر کێلەکەی نووسرابوو ((دەوڵەتی کوردستان)). بڕوانە: الدکتور بلەچ شیرکوه، القضية الكردية، القاهرة ١٩٣٠.

(**) ((ناوی دروستی (پارتی دیموکراتی کوردستان لە تورکیا)یە، لە لاپەڕەکانی دواتردا پەراوێزێکی دیکەی بۆ دەنووسین – ع.زەنگەنە)).

بوو وە هاوپەیمانی (پارتی کرێکارانی تورک) بوو کە ڕێکخراوێکی نهێنی نییەو ئەمەیش بووە هۆی پەرەسەندنی فشاری سەربازیی بۆ سەر ناوچە کوردییەکان. لەم ساڵانەی دواییدا تا ڕادەیەك ئەو فشارە سەربازییە کەم بۆوەو ئەوەیش بووە هۆی سەرهەڵدانی چالاکییەکی کەمی کوردایەتی. بەڵام کورد هەمیشە هێزێکی ئامادەی ئاژاوە بوون.

ئێران:

کوردی ئێران، بە پێچەوانەی کوردی ئیمپراتۆریی عوسمانییەوە، دوای جەنگی یەکەمی جیهان بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ نەبزوێنران بۆ ئەوەی بیر لە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ بکەنەوە[30]. هەرچۆن بێت نزیکی کوردی ئێران لە یەکیەتی سۆڤیەتەوە دەرفەتی ئەوەی بۆ ڕەخساندن لە زوویەکەوە پێوەندیی بە ئایدۆلۆجیای سۆڤیەتییەوە بکەن و ساڵانی ١٩٠٥ و ١٩١٨یش ئەنجومەنی سۆڤیەتی کورت تەمەن لە چەند ناوچەیەکی کوردنشینی ئێراندا دابمەزرێنن[31]. ساڵی ١٩٤١یش، دوای داگیرکردنی ئێران لەلایەن بەریتانی و سۆڤیەتییەکانەوە، چ ئەو کوردانەو چ ئەو ئازەرییانەی لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەتدا بوون توانییان چالاکانە فەرمانڕەوایی خۆیان بکەن، بە پێچەوانەی ئەو ناوچەیەوە کە

---

(30) مەبەستی ئەوەیە لەبەر ئەوەی ئێران وەك تورکیا بەشداری جەنگی یەکەمی جیهان نەبوو بۆیەکا شتێکی وەك (پەیمانی سیڤەر) لە ئارادا نەبوو بۆ هاندانی کوردی ئێرانیش بۆ ئەوەی هەوڵی دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بدەن.

(31) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((Their Proximity to the Soviet Union, however, gave them early contact with Soviet ideology and short- Lived Soviets were set up in parts of Kurdish Iran in 1905 and 1918)) (N.A., F.O., 373/32, Foreign and Commonwealth Office, The Kurdish Problem, March 1979, P.2).

پێموایە مەبەستی ئەنجومەنەکانی ڕۆژگاری شۆڕشی دەستووریی ئێران (١٩٠٥–١٩١١) و دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩١٧یە.

لەژێر دەسەڵاتی بەریتانیدا بوو چونکە هێزە ئێرانییەکان لێرە ئازاد بوون بۆ ئەوەی دەسەڵاتی خۆیان داسەپێننەوە. کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٥ دوو کۆمار لە ناوچەی دەسەڵاتی سۆڤیەتیدا دامەزرێنران: کۆماری دیموکراسیی ئازەربایجانی (ئێران)[32] و کۆماری کوردیی مەهاباد[*]. هەرچۆن بێت دوای کشانەوەی

---

(32) لە دەقی بەڵگەنامەکە خۆیدا وشەی ئێران بەو جۆرە خراوەتە نێوان دوو کەوانی گەورەوە (ibid, P.2).

(*) ((ئەوی ڕاستی بێت (**کۆمار**) لە ١٩٤٦/١/٢٢دا دامەزراوە، نەوەك لەساڵی ١٩٤٥، وەکو لەم بەڵگەنامەیەدا هاتووە، لەلایەکی دیکەوە وەکو دەبینن نووسراوە: (**کۆماری کوردیی مەهاباد**)، (**د. کمال**)یش لەهەموو نووسینەکانی خۆیدا (**کۆماری مەهاباد**)ی نووسیوە، تەنانەت لەبەرگی دووەمی ئەو کتێبەیدا کە بەناونیشانی (**چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی گەلی کورد**)ە، کە لەئامادەکردنی من بووە، لە ل(٤٠٠، ٤٣٦، ٤٥٠)دا هەمان دەستەواژەی چەندجار بەکارهێناوە، بیرمە جارێکیان لەکاتی ئامادەکردنی کتێبەکەدا خۆم گەیاندە بەغداو ئەو پرسیارەم لێی کرد، باسی ئەوەشم بۆی کرد کە ناوە دروستەکەی بەزاراوەی ئەمڕۆ دەبێ (**کۆماری کوردستان**) بێ، لەئەسڵیشدا ئەو ناوە (**جەمهوری کوردستان**) بووە نەوەك (**کۆماری مەهاباد**). ئەوسا جەنابی وای وەڵام دامەوە کە دەستەواژەکەی ئەویش ڕاستە، دیارە ئەوسا باسی ئەوەم بۆی کردووە کە ئەو (**کۆماری مەهاباد**)ە لەگەڵ بڵاوکردنەوەی کتێبەکەی ولیام ئیگلتن و ئارشی رۆزفلت لە شەستەکان و سەرەتای حەفتاکان کەوتۆتە سەر زاران، ئەگینا ئەوەندەی من ئاگادارم و سەرنجم داوەتێ تا کۆتایی شەستەکان هەر زاراوەی (**کۆماری کوردستان**) بەکاربراوە، هەموو بەڵگەنامەو گۆڤارو ڕۆژنامەو بڵاوکراوەو بەیاننامەکانی سەردەمی کۆمار، دواتریش هەموو بڵاوکراوەکانی دواتری ئەم دیوو ئەو دیوی سنوور ئەوانەش کە لەشاخ بڵاوکراونەتەوە، هەتا ئەو چاوپێکەوتنانەش کە لەدوای ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ لەگەڵ مەلا مستەفای بارزان کراوە، هەروەها ئەو چاوپێکەوتنە تایبەتییەش کە لەگەڵ شێخ ئەحمەدی بارزان کراوەو بەدوو ئەلقە لەڕۆژنامەی (**ئازادی**)ی ساڵی ١٩٥٩دا بڵاوکراوەتەوە، هەر ئاوەها ناویان بردووەو ناوی (**کۆماری مەهاباد**) لەئارادا نەبووە. بەداخەوە (**عەقید بەکر عەبدولکەریم**)ی بەشدارێکی کارای کۆمار، کە بیرەوەرییەکانی خۆی لەدووتوێی کتێبێکدا لەهەولێرو سلێمانی چاپ کردووە، ناوی (**گەشتێك بەکۆماری مەهاباد**)ی لەسەر کتێبەکەی داناوە کە بەم دواییانە چاپی کردووە، با خوێنەر و توێژەران لەلایان (**عەجیب و غەریب**) نەبێت ئەگەر بڵێم زۆربەی ئەو بیرەوەرییانە پێشتر لەساڵی ١٩٦٠دا بەپتر لە (٣٠) ئەلقەو بەزنجیرە لەسەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی (**دەنگی کورد**)ەکەی عومەر جەلال حەوێزی و بەنیمزای (ب. ئەلوەن) بڵاوکراونەتەوەو ئەو

هێزەکانی سۆڤیەت (لە ئێران– ك. م.) لە مایسی ساڵی ١٩٤٦دا یەکیەتی سۆڤیەت هیچ هەوڵێکی نەدا بۆ ئەوەی رێگە نەداتە ئێرانییەکان هەردووك کۆماری ئازەربایجان و مەهاباد لە کانوونی یەکەمی ١٩٤٦دا لەناو بەرن و ڕەهبەرەکانیان لەسێدارە بدەن[33]. بەوجۆرە شا بەردەوام بوو لە فشار خستنە سەر نەتەوەپەرستانی کوردو (پارتی دیموکراتی کورد)ی قەدەغە کرد کە داوای خودموختاریی لە چوارچێوەی ئێرانێکی دیموکراسیدا دەکرد بێ توخن کەوتنی

ناونیشانە نامۆیەی لەسەر نەبووە، ئەوەتا خوالێخۆشبوو مەحموودی مەلا عزەتیش، کە شارەزایەکی مێژووی کۆمارە، کاتی خۆی و لەساڵی ١٩٧٠دا، بابەتەکانی خۆی لەبارەی کۆمارەوە لەسەر لاپەڕەکانی گۆڤاری (ڕزگاری) بڵاودەکردەوە، ناوی (کۆماری مەهاباد)ی بۆ دانابوو.

دواتریش هەر ئەم ناونیشانەی دابووە کتێبێکی خۆی کە بە دوو بەرگ لە شاخ بڵاوکراوەتەوە، ئەوە بوو لە دوای راپەڕین هەستی بەم هەڵەیەی خۆی کردبوو بۆیە لەسەر لاپەڕەکانی یەك لە ژمارەکانی گۆڤاری (ئاران)، کە لەدوای ڕاپەڕین لەچەمچەماڵ دەردەچوو، بابەتێکی بڵاوکردبۆوەو رەخنەی لە خۆی گرتبوو، ئەوەبوو دواتر ئەم بابەتە لە ژێر ناونیشانی: (ناوی مێژوویی قەوارەکەو ریشەی ناوی قەوارەکە) بۆتە بەشێکی گرنگی لاپەڕە (١٤٦–١٥٤) ئەو کتێبەی کە بەناوی (جەمهوریەتی کوردستان) لە ساڵی ٢٠٠١دا لەلایەن دەزگای سەردەم لە سلێمانی بڵاوکراوەتەوە، بەپشت بەستن بەم بۆچوونانە هەموو (کۆماری مەهاباد)ەکانی نێو ئەو کتێبەی بەردەستتانم لەم کتێبەدا کردبووە (کۆماری کوردستان)، دواتر بەبیرم هاتەوە کە جارێکیان دکتۆر کەمال خۆی ئامۆژگاری کردبووم کە بۆچوونەکانی خۆم بکەمە پەراوێزێکی ئەم کتێبە، بۆیە لە تەك ناوی (کوردستان)ی نێو دوو کەوانە لە هەر شوێنێك کە ناوی (کۆماری کوردستان)م دانابوو، دووبارە (کۆماری مەهاباد)م دانایەوە، دیارە مامۆستای خۆشەویستیشم لەو هەڵەبژێرییەی کە خۆی کردبووی هیچ لارییەکی لەم کارەم نەبووە، تەنیا لەیەك شوێندا ڕایسپاردبوو کە بکرێتەوە (کۆماری مەهاباد) ئەویش لە دوتوێی بەڵگەنامەیەکدا بووە، دیارە بەڵگەنامەش، وەکو مامۆستا بۆی نووسیوم، بەهیچ شێوەیەك نابێ دەستکاری بکرێ، تەنانەت وابزانم ئەمڕۆکە هیچ ئاستەنگێکی سیاسیش لەپێش بەکارهێنانی ئەم ناوە مێژووییە نییە، بەڵگەشمان بۆ ئەو بیروبۆچوونە ئەوەیە کە لەکۆماری ئێرانی ئیسلامیدا ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکان زۆر ئاسایی ئەم ناوە لەسەر لاپەڕەکانیان بەکاردەبەن – ع. زەنگەنە)).

(33) ئەوی ڕاستی بێت ڕەهبەرانی کۆماری مەهاباد (کوردستان) لەسێدارە دران، هەرچی ڕەهبەرانی کۆماری ئازەربایجان بوون هەڵهاتنە ناو خاکی یەکیەتی سۆڤیەت.

دەسەڵاتی حوکمەتی ناوەندی چ لە بوواری سیاسەتی دەرەوەداو چ لە بوواری دانانی پلانی درێژخایەنی ئابووریداو چ لە بوواری بەرگری (سوپا)دا.

دوای کەوتنی ڕژێمی شا پرسی پێوەندیی دوارۆژی کوردی ئێران بە حوکمەتی ئیسلامیی نوێوە هاتە گۆڕێ. لە دەستووری نوێی ئێراندا پێویستە حوکمەت بە وردی ئاگای لەوە بێت کە نموونەیەکی نوێ (سابیقەیەك) نەیەتەوە کایەوە لە ڕێگەی دانی ئیمتیازەوە بە کورد وەك تاکە کەمینەیەك لەناو هەمواندا بە تورکمان و ئەفغان و بلوچ و ئازەری و عەرەبی ئێرانەوە. زۆری نەبرد دوای وەرگرتنی دەسەڵات لە شوباتی ساڵی ١٩٧٩دا کاتێك حوکمەت وەفدێکی ناردە (کوردستان- ك. م.) بۆ هەڵسەنگاندنی بارودۆخەکە (لتقصي الحقائق) لە ناوچە کوردییەکان (کوردستان)[34] دوای ئەوەی ئەو ڕاپۆرتانە گەیشتن کە باسی خۆپیشاندانی کوردو پێکدادان لەنێوان هۆزە کوردەکاندا (کە لەلایەن ڕەهبەری کوردی عیراقەوە جەلال تاڵەبانییەوە قیادە دەکرێن)[35] لەگەڵ لایەنگرانی حوکمەتی نوێدا دەکەن. وەفدەکە شێخ عیززەددینی حسەینیی[36] بینی کە ڕەهبەرێکی ئاینیی مەهابادە.

شێخ تەکیدی ئاواتی ئۆتۆنۆمی کوردی کرد لەگەڵ جێهێشتنی سیاسەتی دەرەوەو کاروباری سەربازیی و دانانی نەخشەی پلانی ئابووریی وڵات بۆ حوکمەتی ناوەندی. ئەمیر ئینتیزامی نوێنەری سەرەك وەزیرانیش تەکیدی کرد هەرچۆن بێت حوکمەت ڕێگە نادات هیچ پارچەیەکی ئێران جیابێتەوە.

---

(34) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە: ((Kordestan))

(35) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((… following reports of Kurdish demonstrations and of clashes between Kurdish tribesmen (led by the Iraqi Kurdish leader Jalal Talabani) and supporters of the new government)) (N.A.,F.O., 373/32, Foreign and Commonwealth Office, The Kurdish Problem, March 1979, P.2).

(36) **شێخ عیززەددینی حسەینی**: خەڵکی بانەیە، مەلایەتیی لە مەهابادو بۆکان تەواو کردووە و دوای ئەوە بۆتە ئیمام جومعەی مەهاباد، هەستی کوردایەتیی هەمیشە بەهێز بووەو لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی محەمەد ڕەزا شایشدا وەك نیشتمانپەروەرێکی دڵسۆز ڕەفتاری کردووە، دوای کەوتنی ڕژێمی پەهلەوی لە مەهاباد دەفتەر (مەکتەب)ێکی سەربەخۆی دامەزراندووەو گەلێك مەلاو فەقێ و ڕووناکبیری لە دەور کۆبۆتەوە، ئەندامی لیژنەی وتوێژ بوو لەگەڵ حوکمەتی ئیسلامیدا، دانووی لەگەڵ ڕژێمی نوێی ئێراندا نەدەکولا بۆیەکا پەنای بردە بەر سویدو لەوێ دەژی.

(حیزبی دیموکراتی کوردستان) کە رادیکالترەو ئیستا لەلایەن ئابووریناس عەبدولڕەحمان قاسملووەوە[37] بۆ یەکەم جار لە گۆڕەپانی کاردا ڕەهبەریی

---

(37) خۆشبەختانە لە ساڵی ١٩٥٩وە دوکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملووم لە نزیکەوە ناسی‌و تەنانەت یەکێك لە وتارە زووەکانم لە ڕۆژنامەی ((ژین))دا دەربارەی ئەوە، لە ژیاندا کەم کەسی وەك ئەو زیرەك‌و وریام دیوە، هەردووك زاراوی کوردی و زمانەکانی فارسی و تورکی و عەرەبی و ئازەری و چیکی و سلۆڤاکی و رووسی و فەرەنسی و ئینگلیزی دەزانی، لە ڕێگەی ئەوەوە ڕۆژنامەنووسی فەرەنسی کرێس کۆچێرا ((مۆبیك))ی دۆستی دڵسۆزی کوردم ناسی، قاسملوو نامەی دوکتۆراکەی کە ساڵی ١٩٦٣ پێشکەشی زانکۆی پراغی کرد دوای تەنها یەك ساڵ ((بنکەی بڵاو کردنەوەی سیاسی))ی لە براتیسلاو بە زوبانی سلۆڤاکی و ناوونیشانی ((کوردستان و کورد))ەوە بڵاوی کردەوە، دیسان لە چیکۆسلۆڤاکیا ساڵی ١٩٦٥ بە زوبانی ئینگلیزیش بڵاو کرایەوەو لە لەندەنیش بنکەی بەناوبانگی کولینز چاپی کردەوە، ساڵی ١٩٦٨ لە بەغدا هەمووی و ساڵی ١٩٧٠یش لە بێروت پوختەیەکی بە عەرەبی بڵاو کرایەوەو ساڵی ١٩٦٩ لە وارشاو بە زوبانی پۆڵۆنی چاپ کراو دوای هەموانیش نۆرەی زوبانی کوردی هات‌و ئەوە بوو مامۆستا عەبدوڵڵای حەسەن زادە ساڵی ١٩٧٣ کردییە کوردییەکی پاراوو ڕەوان و

دەکرێت و بەر لە سی‌ودوو ساڵ لەلایەن قازی محەمەدی (سەرۆکی کۆماری کوردستانی تەمەن کورتەوە) دامەزرێنراوە، دەڵێت ئایەتوڵڵا خومەینی وتووێژی لەگەڵ یەکێکی وەك ئەحمەدی موفتیزادەی[38] سنەیە[39]. بەپێی راپۆرتەکانی عەلی هومام قازی[40](*) کە رەهبەرێکی دیکەی کوردە دەڵێت: هەرچەندە کوردی ئێران داخوازی جیابوونەوەیان هەڵنەگرتووە، بەڵام ئەگەر بێت و جارێکی دیکە داواکانیان دەربارەی دامەزراندنی ناوچەیەکی ئۆتۆنۆمیی دیموکراسییەوە پشت گوێ بخرێت، ئەوساکە ئەو کارە دەبێتە هۆی دروستبوونی گێرەوکێشمە.

((بنکەی پێشەوا))یش لە کتێبێکی چوار سەد لاپەڕەییدا بڵاوی کردەوە، چەند جارێك رۆژنامە و گۆڤارە کوردی و بیانییەکان ئەو بەرهەمەی قاسملوویان بەرز نرخاندووە، خوالێخۆشبوو لە گشت بەرهەمەکانیدا هەمیشە وەستایانە هەوڵی دەدا دیاردە مێژووییەکانی کورد تێکەڵ بە باری ژیانی ئابووری و کۆمەلایەتی بکات. **((مێژووی سیاسی و بەرهەمە زانستییەکانی دوکتور عەبدولرەحمان قاسملوو))** ناونیشانێکی سەرکەوتووی نامەیەکی دوکتورای رەسەن و پێویستە.

(38) **ئەحمەدی موفتیزادە:** لە بنەماڵەیەکی بەناوبانگی سنەیە، مەلایەکی باسەوادو شارەزا بوو، لەناو فەقێ و مەلایانی سنەو دەوروبەریدا لایەنگری زۆر بوو، دژی رژێمی پەهلەوی بوو و بە گەرمی پشتی شۆرشی ئیسلامی گرت، ئەندامی لیژنەی وتووێژ بوو، بەڵام هەمان کات مەیلی بەلای وەهابییەکاندا دەشکایەوە، ئەوەی دڵی تارانی لێ کرمێ کردو بووە هۆی بەند کردنی‌و دەوروبەری دە ساڵ لە زینداندا مایەوە تا بەهۆی نەخۆشییەوە ئازاد کراو زۆری نەخایاند کۆچی دوایی کرد.

(39) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا دەڵێت:

((...has been negotiating whith the conservative secondery- level leader, Ahmed Muftizadeh of Sanaadaj)).

دەقی وەرگێڕانی وشەی (Conservative) موحافیز (محافظ) دەگەیەنێت. بڕوانە:

N.A., F.O., 372/32, Foreign and commonwealth office, The Kurdish prablem, March 1979, P. 2.

(40) لە بنەماڵەی پێشەوا دوو عەلی ناو هەیە، یەکیان عەلی کوڕی پێشەوا قازی محەمەدە کە ناسراوە بە ((کوڕی رەش))، ئەویدیکەشیان عەلی کوڕی سەدری قازییە. هەرچی عەلی هومامی قازییەکە ناوی لە بەڵگەنامەکەدا هاتووە، بۆمان ساغ نەبۆوە کێیە..!

(*) ((بێ دوودڵی دەڵێم مەبەست لەم ناوە هەر عەلی کوڕی پێشەوا قازی محەمەدەو کەسێکی دیکە نییە، لەم بارەیەوە بەڵگەی راست و دروستم لەلا هەیە —ع.زەنگەنە)).

عیراق:

کوردی عیراق، کە نیشتەجێی ناوچە شاخاوییەکانی باکووری- رۆژهەڵاتی ئەو وڵاتەن، لەوانەیە یەك لە پێنجی دانیشتوانی پێك بهێنن، لەو رۆژگارەوەی ئیمپراتۆریی عوسمانیی کۆتایی هات کەوتوونەتە گێژاوی خەباتەوە لەگەڵ حوکمەتی بەغدادا. عیراق، بە پێچەوانەی وڵاتانی دراوسێیەوە، لەنێوان هەردووك جەنگی جیهانیدا چ لەژێر سایەی قەیمومەتی بەریتانیداو چ لەو رۆژگارەوەی بۆ خۆی بووە دەوڵەتێکی سەربەخۆی نوێ لەبەردەم (کۆمەڵەی نەتەوەکان)دا رووبەرووی ژمارەیەك ئەرکی دەستووریی بووەتەوە کە دەبوو جۆرە ئۆتۆنۆمییەك بداتە کورد. بەڵام هەرچۆن بێت فەرمانڕەوایانی عیراق سڵیان لەوە دەکردەوە ئەگەر بێتو خودموختارییەکی بەرفراوان بدەنە کورد ئەوساکە ئەوە ببێتە هۆی جیابوونەوە، بەو جۆرەیش ناوچە سەرەکییەکانی وەبەرهەمهێنانی نەوت، کە لە دەوروبەری کەرکووکدان، بکەونە مەترسییەوە، چونکە کەرکووك بۆ خۆی کەوتۆتە ناوچەی کوردەوە[41]. ساڵەها شەڕو پێکدادان لەنێوان کوردو هێزە عیراقییەکاندا بەردەوام بوو. (پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق) دەیگوت ئەو خەبات تەنها لەپێناو ئۆتۆنۆمیدا بۆ کوردستان ناکات، بەڵکو هەمان کات خەبات بۆ ئازادی و دیموکراسی بۆ گشت عیراق دەکات. باڵی سەربازیی پارتی پێشمەرگەیە کە ژمارەیان لە گەرمەی خەباتدا لە پەنجا هەزار کەس تێدەپەڕێت.

دووبەرەکیی ئێرانی- عیراقیش ئەم بارودۆخەی هێندەی دیکە ئاڵۆز کرد. تاوەکو ساڵی ١٩٧٥ شا چەك و یارمەتیی ماڵیی دەدایە کوردی عیراق، بەڵام دوای رێککەوتننامەی جەزائیری ساڵی ١٩٧٥ هەڵوێستی ئێران بووە هۆی هەرەسهێنانی شۆڕش. لەوانەیە عیراق لەناو وڵاتانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بەرفراوانترین ئۆتۆنۆمیی دابێتە ناوچە کوردنشینەکانی، هەرچەندە بەپێی (پارتی دیموکراتی کوردستان) نزیکەی چارەکە ملیۆن کەسێك لە زێدی خۆیان راگوێزراون بۆ دروستکردنی

---

(41) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((The Iraqi authorities, however, fear that by giving too much autonomy to the Kurds they could risk the secession of Iraq's main oil producing areas around Kirkuk, which fall within the Kurdish area)) (N.A., F.O., 372|32, Foreign and Commonwealth Office, The Kurdish Problem, March 1979, P.3).

ناوچەیەکی چۆڵ[42] لەنێوان سنووری عیراقدا لەگەڵ تورکیا و ئێران. هەروەك چۆن لەگەڵ تورکیادا، بە هەمان دەستوور حوکمەتی عیراق دەبێت ئاگاداری ئەگەری ڕەنگدانەوەی ڕووداوە نوێکانی ئێران بێت. لەگەڵ بەردەوامبوونی بزووتنەوە ئاسایییەکانی هۆزە کوردییەکانی ناوچە سنوورییەکاندا بۆچوونێك لەناو بەشێك لە کوردی ئێراندا دروست بووە، کە ئەوان دەتوانن هەلی لاوازبوونی حوکمەتی ئێران بقۆزنەوە بۆ هاندانی کوردەکانی دراوسێیان بۆ وەدی هێنانی ئەم پرۆسەیە، یا بۆ پەرەپێدانی کۆششی خۆیان لەپێناو وەدەست هێنانی ئۆتۆنۆمییەکی بەرفراوانتردا.

یەکیەتی سۆڤییەت:

کورد لەناو یەکیەتی سۆڤیەتدا کەمینەیەکی پچووکتر پێك دەهێنن، بەڵام وەك نەتەوەیەکی سۆڤیەتی دانیان پێدا نراوەو هەندێك مافی رووناکبیرییان پێ دراوە. بەڵام کاربەدەستە سۆڤێتییەکان بە ئاشکرا حەز بە بیرۆکەی پان- کوردیی کوردستانی سەربەخۆ ناکەن، یا تەنانەت بە ئۆتۆنۆمییەکی بەرفراوانتری کورد لە چوارچێوەی سنوورەکانی ئێستادا، کوردەکانی سۆڤیەت پەیوەندییەکی کەمیان بە کوردی وڵاتەکانی دیکەوە هەیەو زۆر تێکەڵی ئاواتی بەرفراوانتری نەتەوەیی نەبوون. بەپێی ئەوەش هەڵوێستی کاربەدەستە سۆڤیەتییەکان بەرانبەر ڕێکخراوە کوردییەکانی وڵاتە دراوسێکان دەگۆڕدرێت. کاتێك بەرژەوەندییە کوردییەکان لەگەڵ سیاسەتی سۆڤیەتیدا بە باشی یەکدەگرنەوە، وەك پشتگیریی گرتنی پارتە کۆمۆنیستەکان دژی بزووتنەوە سیاسییەکانی دیکە، ئەو کاتە رووس لەژێر پەردەوە یاریدەی (کورد- ك. م.) دەدەن. ئەمە لە عیراقدا وا بوو، لەوێ سۆڤیەتییەکان پێوەندییان بە ڕەهبەرانی کوردەوە هەبوو و دوای کەوتنی کۆماری ئەمەن کورتی مەهاباد لە ساڵی ١٩٤٧وە تاوەکو گەڕانەوەی بۆ عیراق لە ساڵی ١٩٥٨دا پەناگەیان دایە مەلا مستەفای بارزان (بارزانیی لە مەنفا لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ڕۆژی یەکی مارتی ساڵی ١٩٧٩ کۆچی دوایی کرد). بەڵام دوای ئەوەی کوردی عیراق قایل نەبوون بچنە ناو ئەو (بەرە نیشتمانی)یەی

---

(42) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:
((to create a free zone along Iraq's frontiers with Turkey and Iran)) (Ibid, P.3).

تەمموزی ساڵی ١٩٧٣ دامەزرێنرا پاریدەی سۆڤیەتی (بۆ کورد– ك. م.) رووی لە کزی کرد. رووسەکان لە ئێران ئاگاداری ئەوەبوون سازشی پێوەندییان بە شاوە لەگەڵ پشتگیریی ئاشکرای کوردی ئێراندا نەکەن[43]. لە کاتێکدا پاریدەی نەتەوەیی سۆڤیەت بۆ هێزە شۆڕشگێڕە کوردییەکان بەگشتی کەم بوو، بەڵام رووس هیوادار بوون بتوانن لە رێگەی پێوەندیی دوورو درێژیانەوە بە ڕەهبەرە کوردەکانەوە تا ڕادەیەك کار بکەنە سەر رووداوەکان ئەگەر هەوڵی کورد بۆ ئۆتۆنۆمی لە ئێران یا لە هەر شوێنێکی دیکە سەری گرت.

سووریا:

کوردی سووریا کەم دەرفەتی ئەوەیان هەبووە هەستی خۆیان دەربارەی خودموختاری دەرببڕن و فەرمانڕەوایانی سووریا ڕێبازی بە زۆر کردنە عەرەبیان لە ناوچە کوردییەکاندا گرتە بەر. لەم ساڵانەی دواییدا نەتەوەپەرستیی کورد لە سووریا دیاردەیەکی زیندوو نەبوو. لەنێوان ساڵانی ١٩٧٥ و ١٩٧٨ دا سوورییەکان پاریدەی چالاکییەکانی جەلال تاڵەبانییان لە عیراق دەدا، بەڵام لەژێر سایەی نزیککەوتنەوەی ئەم دواییانەی نێوان عیراق و سووریا ئەو پاریدەیە وەستێنرا. هەرچی کوردی لوبنانیشە بۆ خۆیان پەنابەرن و بنکەیەکی ناوچەییان نییە، لەگەڵ ئەوەیشدا رێگەیان پێ دراوە پتر لە وڵاتەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەستی خۆیان دەربڕن و ئەنجام دابەش بوون بەسەر ئەو پارتییە (لوبنانییانەدا– ك. م.) کە لە گۆڕەپانی سیاسەتدا کار دەکەن، هەرچەندە لەوانەیە هەر کاتێك بێت لەو وڵاتە دوور بخرێنەوە.

خشتە:

لەبەر ئەوەی بە دەگمەن سەرژمێریی دەکرێت زەحمەتە مەزندەیەکی تەواو و ڕێکوپێکی ژمارەی کورد بکرێت، هەمان کاتیش جیاوازییەکی زۆر لەنێوان ئەو ژمارانەدا هەیە کە ڕەهبەرانی کورد دەیانڵێن و ئەوانەدا کە (فەرمانڕەوایانی ئەو

---

(43) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((In Iran the Russians were careful not to compromise their relations with the shah by openly supporting the Iranian Kurds)) (Ibid, P.3)

وڵاتانە– ك. م.) دەیانڵێن کە کەمینە کوردەکانیان تێدا دەژین. ئەم خشتەیەی لای خوارەوە دوا مەزەندەیەکە کە لەبەر دەستدایەو ئاماژەی هەردووك مەزەندەی نزمو بەرز دەکات:

	کەمترین	زۆرترین	کۆی ژمارەی دانیشتوانی وڵاتەکە
تورکیا	٣٢٠٠٠٠٠	٨ ملیۆن	٣٥٦٦٦٥٠٠
ئێران	١٨٠٠٠٠٠	٥ ملیۆن	٢٨٤٤٨٠٠٠
عیراق	١٥٥٠٠٠٠	٢,٥ ملیۆن	٩٤٩٨٠٠٠
سووریا	٣٢٠٠٠٠	٦٠٠٠٠٠	٦٢٩٤٠٠٠
یەکیەتی سۆڤیەت (ئەرمەنستان و جۆرجیا و ئازەربایجان)	٨٠٠٠٠	٣٠٠٠٠٠	١٣١٣٢٠٠٠
لوبنان	٤٠٠٠٠	٧٠٠٠٠	٢٦٤٥٠٠٠

سەرچاوە: ((کورد)) (دەستەی مافی کەمینەکان)، ١٩٧٥))[44].

دوا بەدوای دەقی ناوەرۆکی راپۆرتەکە بەشی هەرە زۆری لاپەڕەی چوارەمی بۆ ئەو خشتەیەی سەرەوە دەربارەی ژمارەی کورد تەرخان کراوە (بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ٢٠).

---

(44) Ibid, P.4.

سێیەم– ڕاپۆرتێکی سەربەخۆی دیکە دەربارەی کێشەی کورد– حوزەیرانی ساڵی ١٩٨٣

هەرچەندە جۆرە وێکچوون و دووپات کردنەوەیەکی ئاسایی لەنێوان ناوو ڕووداوەکانی ناو ڕاپۆرتی دووەم و ئەم ڕاپۆرتەدا هەیە، بەڵام بە پێویستمان زانی دەقی ئەم ڕاپۆرتەیش وەك خۆی پێشکەش بکەین، چونکە جیاوازیش لەنێوان ناوەڕۆکی هەردووکیاندا زۆرە، هیچ نەبێت لەبەر ئەوەی ئەمیان چوار ساڵ و سێ مانگ دوای ئەویان نووسراوە. شایانی باسیشە ڕاپۆرتی ئەمجارەمان تەتەڵە کراوە چونکە لە سەری نووسراوە ((Reviced))، لە پەراوێزی لاپەڕەی یەکەمیشیدا هەمان ڕستە دووپات کراوەتەوە کە دەڵێت:

(ئەم بەڵگەنامەیە بۆ کاری پەلەی گشتیی ئامادە کراوە، بە هیچ جۆر نابێت وەها لێکبدرێتەوە، یا بە جۆرێك ئاماژەی بۆ بکرێت کە بیروبۆچوونی حوکمەتی (بەریتانی– ك. م.) دەردەبڕێت).

ڕاپۆرتی سێیەممان لە حەوت لاپەڕە پێکهاتووەو لاپەڕەی شەشەمی خشتەیەکی سەرژمێریی کوردەو لاپەڕەی حەوتەمیشی نەخشەیەکی کوردستانە، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانی ناوەڕۆکی ئەو ڕاپۆرتەیە:

((کێشەی کورد.

کورد، کە ژمارەیان نزیکەی دە ملیۆنە، بەشێکی بایەخدار لە دانیشتووانی تورکیا و ئێران و عیراق پێکدەهێنن. ئەوان لە سووریا و یەکیەتی سۆڤیەت و لوبنانیش هەن. بە شێوازێکی سەرەکی کورد نیشتەجێی ناوچە شاخاوییەکانی تورکیا و دەوڵەتەکانی دەوروبەرین. زۆرینەی کورد موسڵمانی سوونەن، بەڵام لە ئێران ژمارەیەك کوردی شیعەش هەن. کورد، وەك گەلێکی لە هۆز پێکهاتووی خاوەن کولتوورو نەریت و زوبانی خۆی، بە لایەنی کەمەوە سێ هەزار ساڵە هەن، لەو ماوەیەدا نەریتێکی سەربەخۆیی زۆر بەهێزی پێکەوە ناوە. لەنێوان سەدەی حەڤدەو بیستدا سێ لەچواری گەلی کورد لە لایەن عوسمانییەکانەوە و ئەوانی دیکەیشی لە لایەن ئێرانەوە حوکم دەکران. گەلێك ڕاپەڕینی کوردیی یەك لەدوای یەك، تایبەت دژی عوسمانییەکان، لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەمیندا بەرپا بوون، بەڵام تەنها لە دوا قۆناغی سەدەی نۆزدەمیندا ڕەهبەری کورد عوبەیدوڵلا

بیرۆکەی گەلێکی یەکگرتووی لە دەوڵەتێکدا هێنایە کایەوە[45]. کورد هەوڵی هەمەجۆرەیان بۆ دروستکردنی یەکیەتیەکی نەتەوەیی لە بارودۆخی جیاوازیی و دووبەرەکیی هۆزایەتیدا داوە، ئەو جیاوازی و دووبەرەکییەی حوکمەتە ناوەندییەکان هەمیشە دەیانقۆستنەوە. هەمان کات تەشەنەسەندنی نەخوێندەواری و ئەوەی زوبانی کوردی لە دوو زاراوی سەرەکیی پێکهاتووە، وێڕای جیاوازیی نێوان (بیرو بۆچوونی– ك. م.) ڕەهبەرە دەرەبەگە موحافیزەکان و باڵی چەپڕەوو ڕادیکاڵی کورد بوونەتە کۆسپ لەبەردەم پتەوکردنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورددا.

هەر کە تورکیا لە جەنگی یەکەمی جیهاندا ژێرکەوت بابەتی سەربەخۆیی (گەلانی ناو ئەو وڵاتە– ك. م.) هاتە گۆڕێ. (پەیمانی سێڤەر) کە ساڵی ١٩٢٠ لەنێوان هاوپەیمانەکان و حوکمەتی سوڵتاندا بەسترا، بە دەستووریی دامەزراندنی سێ دەوڵەتی عەرەبیی لە حیجاز (دوایی خرایە سەر عەرەبیی سعوودی) و سووریا و عیراق، کوردیش بۆ یەکەم جارو دواجار دەرفەتی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆیان بۆ هاتە پێش. تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٢ لە تورکیا سەڵتەنەت لابراو دوای ئەوە دامەزراندنی کۆماری تورکی کۆتایی بە ئاواتی کوردستانێکی سەربەخۆ هێنا. (پەیمانی لۆزان)ی ساڵی ١٩٢٣ کە تورکیا مۆری کرد، ئاماژەی بۆ کوردستان نەکردو چەسپاندنی سنووری نوێی نێوان نەتەوەکان بووە هۆی دروستبوونی کۆسپی دیکە لە بەردەم ئاواتەکانی کورددا.

---

(45) ڕاستە شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری ساڵی ١٨٨٠، بۆ یەکەم جار، دروشمی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردو جیابوونەوەی کوردی، هەم لە دەوڵەتی عوسمانی و هەم لە ئێران، بەرز کردەوە، بەڵام بەدرخانی گەورەیش، بەر لەو بە لایەنی کەمەوە بە سێ دەیە (عقد)، دروشمی سەربەخۆیی بەرز کردبۆوەو کارگەی دروستکردنی چەکیشی دامەزراندبوو، وێڕای ئەوە زۆربەی هەرە زۆری ئیمارەتە کوردییەکان نیمچە سەربەخۆ بوون، لە دانی باجێکی دیاریکراوی کەمو لەکاتی جەنگدا ژمارەیەك چەکدار بەولاوە هیچ شتێکی دیکە ئەو ئیمارەتانەی نە بە ئەستەموولەوەو نە بە ئەسفەهان و تارانەوە نەدەبەستەوە، ئەو ڕاستییە مێژووییەی لە ئەدەبی کوردیشدا بە ئاشکرا ڕەنگی داوەتەوە، ئەوەتا شێخ ڕەزای تاڵەبانی لە بیری بوو کە سلێمانی ((دار الملکی بابان)) بوو، ((نە یەخسیری عەجەم نە سوخرەکێشی ئالی عوسمان بوو)).

لەم ساڵانەی دواییدا ئامانجەکانی هەریەك لە بزووتنەوەی رزگاریخوازیی کورد لە عیراق‌و ئێران و تورکیا بە شێوازێکی سەربەخۆ لە یەکدی بەرەوپێش دەچوون، هەرچەندە چالاکیی لەنێوان سنوورەکاندا هەر بەردەوام بوو. کورد هەرگیز پەنایان نەبردۆتە بەر تیرۆری نێو دەوڵەتی وەك ئەمرازێکی سەرنج ڕاکێش بۆ پرسی گەلەکەیان.

ئێران:

بڕیاری دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی، بەپێی (پەیمانی سیڤەر)، ناوچە کوردنشینەکانی ئێرانی نەدەگرتەوە[46]. لە بیستەکان و سییەکانی (سەدەی ڕابردوودا– ك. م.) زنجیرەیەك ڕاپەڕینی کوردی لە ئێران بەرپا بوو، بەڵام ڕەزاشا زۆر بە توندی دایمرکاندنەوە. ساڵی ١٩٤١ داگیرکردنی خاکی ئێران لەلایەن یەکیەتی سۆڤیەت و بەریتانیاوەو لابردنی ڕەزاشا لەسەر تەخت بوونە هۆی نەمانی دەسەڵاتی حوکمەتی ناوەندی لە سەرجەمی ناوچەکانی ئێراندا. لە ئازەربایجان و کوردستان، کە کەوتبوونە ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەتەوە، دروشمی ئۆتۆنۆمی لە لایەن سۆڤیەتییەکانەوە هان دەدرا، ئەوەی ڕێگەی خۆش کرد بۆ دامەزراندنی کۆماری ئازەربایجانی دیموکرات و کۆماری مەهابادی کوردیی لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٥دا. قایل نەبوونی هێزەکانی یەکیەتی سۆڤیەت لە باکووری ئێران بکشێنەوەو وەك بەپێی بەندی داگیرکردنی ناوچەکە دەبوو بیکەن بووە هۆی ڕوودانی یەکەم کێشەی نێو دەوڵەتیی لەنێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا دوای تەواو بوونی جەنگی دووەم، لەو بووارەیشدا وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا زۆر بە گەرمی پشتی حوکمەتی ناوەندیی تارانی دەگرت. مایسی ساڵی ١٩٤٦ هێزەکانی سۆڤیەت ناچار

---

(46) ئێران وەك تورکیا لە بەرەی جەنگی یەکەمی جیهاندا بەشدار نەبوو هەرچەندە شای قاجارو زۆربەی گەلی ئێران بە دڵ لایەنگری ئەڵەمانیاو هاوپەیمانەکانی بوون، بەڵام دەوڵەتی عوسمانی یەکێك بوو لەو دەوڵەتە شەڕکەرانەی پێیان دەڵێن ((دەوڵەتانی ناوەند)) (دول الوسط)،ئەڵەمانیا و لایەنگرانی کە دژی دەوڵەتە هاوپەیمانەکان دەجەنگین سەرئەنجام جەنگیان دۆڕاندو زنجیرەیەك پەیمان لەنێوان هاوپەیمانەکان و ئەواندا بەسترا کە لایەنێکی سەرەکیی ناوەرۆکیان بۆ دابەش کردنی وڵاتە ژێر دەستەکانیان تەرخان کرابوو، ئێران بە دەوڵەتێکی بێ لایەن لەو جەنگەدا دەژمێردرا بۆیەکا کەس مافی یاسایی نەبوو دەست بۆ خاکی ئەو بەرێت.

بوون لە باکووری ئێران بکشێنەوە بەرانبەر ئیمتیازی نەوتی سەراخ کە کەوتۆتە باکووری ڕۆژهەلاتی ئێرانەوە، ئەو ئیمتیازەی دوایی پەرلەمانی ئێرانیی تازە هەڵبژێردراوی ساڵی ١٩٤٧ پەسەندی نەکرد. کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٦ سوپای ئێران ئەو ناوچانەی داگیر کردەوە کە بە دەست سۆڤیەتییەکانەوە بوون و بەو جۆرە ڕژێمەکەی پێشەوەری[47] لە ئازەربایجان و ڕژێمە کوردییەکەی مەهاباد رووخان. قازی محەمەدی سەرەك كۆماری مەهابادی کوردیی لەسێدارە دراو شانبەشانی کەوتنی کۆماری مەهاباد حوکمەتی ناوەندی دەستی گرتەوە بەسەر هەموو ناوچەکانی کوردستانی ئێراندا.

(حیزبی دێموکراتی کوردستان)[*] ساڵی ١٩٤٥ لە لایەن قازی محەمەدەوە دامەزرێنرا. ئەوساکە ئەو پارتییە ڕادیکاڵترین و بەهێزترین دەستەیان لەناو هەموو نەتەوەپەرستانی کورددا پێك دەهێنا و ڕەهبەریی هێزی پێشمەرگەی دەکرد. (حیزبی دێموکراتی کوردستان) لەو قۆناغەدا لە رووی ئایدۆلۆجیاوە سەر بە یەکیەتی سۆڤیەت بوو، هەر ئەویش یاریدەی دەدا، بەڵام حیزبی ئێستا دەڵێت پێوەندیی لەگەڵ پارتی (تودە)ی ئێرانیی کۆمۆنیستدا پچڕاندووە. تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨١ (حیزبی دێموکراتی کوردستان) دایە پاڵ (ئەنجوومەنی

---

(47) مەبەستی جەعفەر پێشەوەریی سەرەك كۆماری ئازەربایجانی ئێرانە کە لەگەڵ کۆماری کوردستان پێکرا دامەزرێنران، پێشەوەری و هەزاران ئازەریی دیکە پەنایان بردە بەر خاکی شوورەوی بۆیەکا محەمەد ڕەزاشا نەیتوانی، وەك ڕەهبەرانی کورد، زەفەریان پێ بەرێت.

(*) ((د. کەمال لە چەندین نووسینی پێشووتری ئەو ناوەی بە (پارتی دیموکراتی کوردستان) وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، دیارە، لەم کتێبەشدا چەندین جار هەر ئاوەها دووبارە کرابۆوە، ئەوەبوو جارێکیان بە تەلەفۆن لەگەڵ بەڕێزیدا ڕەخنەم لەسەر ئەو کارەی لێی گرت کە نابێ ئەو ناوە بەم شێوەیە وەربگێڕدرێتە سەر زمانی کوردی، بەتایبەتی کە لە ئەدەبیاتی هەموو حیزبە کوردییەکاندا ناوی (پارتی دیموکراتی کوردستان) بۆ (پارتی)یەکەی عیراق بەکار دەبردرێ، هەرچی پارتییەکەی دیوی ئێرانیشە ئەوا هەمیشە لەسەردەمی کۆمارەوە، دواتریش بەشۆڕشگێڕو نا شۆڕشگێڕییانەوە و خوای دەکرد چەند پارچە دەبوون، هەر پێی گوتراوە (حیزبی دێموکراتی کوردستان)، ئەوەبوو دوای چەند ڕۆژێك هەر لە پەیوەندییەکی تەلەفۆنیدا، جەنابی دوکتۆر ئەو ڕەخنەیەی لێ قبوڵ کردم، وەکو دەبینن ناوەکانی ئەو حیزبە لە هەر شوێنێکی ئەم کتێبەدا هاتبێ بەم شێوەیەی سەرەوە نووسیومەتەوە نەوەك (پارتی دیموکراتی کوردستان) — ع. زەنگەنە)).

بەرگریی نیشتمانی) کە مەسعوود ڕەجەوی لە پاریس دایمەزراند، ڕەجەوی ڕەهبەری (موجاهیدینی خەڵك)ە کە لە مەنفا دەژی. بە سەرکردایەتیی ڕەهبەری ئێستای عەبدولڕەحمان قاسملوو (حیزبی دێمۆکراتی کوردستان) دەستبەرداری دروشمی کوردستانی گەورەی پێکهاتوو لە ناوچە کوردنشینەکانی تورکیاو سووریا و عیراق و ئێران و یەکیەتی سۆڤیەت بوو، ئەو دروشمەی کورد گەلێك بڕوای پێیەتی، قاسملوو دروشمی میانڕەوی ئۆتۆنۆمیی ناوچەیی لە جێگەی ئەو دروشمە بەرز کردۆتەوە. (کۆمەڵە) کە دەستەیەکی بچووکی مارکسی– ماوییە هاوپەیمانی (حیزبی دێمۆکراتی کوردستان)ە، وێڕای شێخ عیززەددینی حسەینیش کە سەرکردەیەکی ئایینی کوردە و ڕێکخراوێکی نەتەوەیی بەڕێوە دەبات، هەروەها دەستەیەکی چەپڕەوی دیکە کە لە پیاوی ئایینیو نەتەوەیی پێکهاتووە، گشت ئەم ڕێکخراوانە داوای ئۆتۆنۆمی دەکەن و کاروباری پێوەندیی لەگەڵ هەندەرانو بەرگری و نەخشە دانانی ئابووری بۆ حوکمەتی ناوەندی جێ دەهێڵن.

شوباتی ساڵی ١٩٧٩، لەگەڵ کەوتنی ڕژێمی شادا، کورد داوای مافەکانی خۆیانیان لە کۆماری ئیسلامیی تازە دامەزرێنراو کرد. ڕەهبەرانی ڕژێمی نوێی ئێران بۆ هەڵسەنگاندنی بارودۆخەکە وەفدێکیان ناردە ناوچەی کوردی، دوا بەدوای ئەوە بەپێی ڕاپۆرتەکان خونیشاندان و پێکدادان لەنێوان هێزەکانی کورد و لایەنگرانی حوکمەتی نوێدا قەوما. وتووێژ لەنێوان هەردووك لادا پچڕاو ئابی ساڵی ١٩٧٩ ئایەتوڵلا خومەینی فەرمانی لەناوبردنی یاخیگەرانی کوردی دەرکرد. تەشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨١ بۆکان، کە دوا شاری کوردی بوو بەدەست نەتەوەپەروەرانی کوردەوە، لەلایەن هێزەکانی میرییەوە داگیر کراو لەوساوە سوپای ئێران توانیی کوردەکان ناچار بکات پەنا بەرنە بەر ناوچە شاخاوێکان. هێرشێکی چڕی هێزەکانی میری، لە کۆتایی ساڵی ١٩٨٢و سەرەتای ساڵی ١٩٨٣دا، بووە هۆی داگیرکردنی ڕێگەی ستراتیجیی نێوان پیرانشارو سەردەشت، بەو جۆرەیش ج (حیزبی دێمۆکراتی کوردستان) و ج (کۆمەڵە) لەو هێڵە دابڕدران کە لە ڕێگەیەوە یاریدەی عیراقیان پێ دەگەیشت، ئەمەیش خۆی لە خۆیدا کارەساتێکی گەورە بوو و بەپێی ڕاگەیاندنی ڕادیۆی بەغدا دوکتۆر قاسملووی ناچار کرد داوای یاریدەی نێودەوڵەتی دژی حوکمەتی ئێرانی بکات.

لەبەر ئەوەی یاخیبوونی کورد دەبێتە هۆی خەریکبوونی هێزەکانی میری لەبریتی بەکارهێنانیان دژی عیراق، بۆیەکا حوکمەتی ئێران پتر بایەخ بەو یاخیبوونە دەدات وەك لە گشت سەرپێچییەکانی کەمینەکانی دیکەی ناو ئەو وڵاتە.

عیراق:

کوردی عیراق لە ناوچە شاخاوییەکانی باکووری- ڕۆژهەڵاتدا دەژین و نزیکەی لە سەدا بیستی دانیشتوانی ئەو وڵاتە پێك دەهێنن، زۆرینەی دانیشتووانی عیراق عەرەبن، کوردیش، لەو کاتەوەی دەوڵەتی عوسمانی ڕوخا، بوونەتە بەشێکی حوکمەتی بەغدا. بە پێچەوانەی دراوسێکانییەوە، عیراق وەك دەوڵەتێك کە لەنێوان هەردووك جەنگی جیهانیدا کەوتبووە ژێر سایەی قەیمومەتی بەریتانییەوە و ئینجا بەهۆی مەرجەکانی سەربەخۆییەوە کە (کۆمەڵەی گەلان) بۆی دانابوو جۆرە ئۆتۆنۆمییەکی دابووە کورد. کاربەدەستانی عیراق لەوە سڵ دەکەنەوە کە ئۆتۆنۆمییەکی بەرفراوان ببێتە هۆی دابڕینی ناوچە نەوتییەکانی دەوروبەری کەرکووك. شەڕ (لەنێوان میریو کورددا- ك. م.) زوو زوو دەقەوما، لە هەموویشیان بەرفراوانتر ئەو شەڕانە بوون کە لە ساڵی ١٩٦١ەوە هەڵگیرسان، ئەو کاتەی مەلا مستەفای بارزان بانگی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی دا(48)، ئەو شەڕەیش ساڵی ١٩٧٠ وەستێنراو تاوەکو ساڵی ١٩٧٤ ئاشتییەکی لاواز لەنێوان هەردووك لادا بەردەوام بوو.

(پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق)، کە دوای بەرپابوونی شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨(*) دروست بوو، دەیگووت ئەو تەنها لەپێناوی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان خەبات ناکات، بەڵکو هەمان کات خەبات لەپێناو ئازادی و دیموکراسیدا بۆ گشت

---

(48) ئەوساکە کورد لە خودموختارییەکی مەودا تەسك لە چوارچێوەی عیراقێکی دیموکراتی یەکگرتوودا بەولاوە هیچی دیکەی داوا نەدەکرد.

(*) ((ڕاستییەکەی (پارتی دیمۆکراتی کوردستان) لە ساڵی ١٩٤٦ دامەزراوە نەوەك لەساڵی ١٩٥٨دا، وەکو لەم بەڵگەنامەیە واماتووە، بەڵام لە دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨دا بەئاشکرا کاری کردووە، واتە لە ساڵی ١٩٦٠دا، دوای ڕاگەیاندنی یاسای کۆمەڵەکان، مۆڵەتی ڕەسمی وەرگرتووە و دەبێ لەبەر مۆڵەت وەرگرتنی ئەو ماوەیە بووبێ زۆربەی سەرچاوە بیانییەکان وا ئاماژەی بۆ دەکەن لەدوای ١٩٥٨ دامەزرابێ- ع. زەنگەنە)).

عیراقــیش دەکــات. کوردەکــان هاوپــەیمانن لەگــەڵ پارتییــە ئۆپۆزســیۆنە عیراقییەکاندا، بە حیزبی شیوعیی عیراقییەوە. لە سەرەتای دامەزراندنیدا (پارتی دیموکراتی کوردستان) بەرگریی لە کۆمۆنیزم و هەروەها لە ناسیۆنالیزمی کوردی دەکــرد[49]، بــەڵام دوایــی لــەژێر ســەرکردایەتی مــەلا مــستەفادا بیروبۆچــوونی رادیکــاڵیی پــارتیی لەبــەردەم هۆزایەتیــدا، تایبــەت هۆزایــەتیی بارزانییەکانــدا، پاشەکشێی کرد. ئێستا (پارتی دیموکراتی کوردستان) بــە ڕەهبــەریی هــەردووک کوڕەکانی مەلا مستەفا[50] گەورەترین و پڕچەکترین ڕێکخراوی کوردییە، ژمارەی پێشمەرگەکانی دەوروبــەری بیــست هــەزار شــەڕکەری ئامــادەن بــۆ ڕاگەیانــدنی ئەرکەکانیان (بەپێی هەندێك سەرچاوە ژمارەیان خۆی لــە چــل هــەزار دەدات). دووەمین گــەورەترین دەســتەی کــوردی (یــەکێتی نیــشتمانیی کوردســتان)ە کــە جەلالەددین تاڵەبانی[51] ساڵی ١٩٧٥ دایمەزراند، یەکێتی ڕێکخراوێکی مارکسییە و لەرووی سیاسەتیشەوە لە هەمووان خــەباتگێڕترن، لیبیــا و ســووریا یاریــدەی یــەکێتی دەدەن. لــەنێوان ســاڵانی ١٩٧٦ و ١٩٨٠دا شــەڕ لــەنێوان (پــارتی دیموکراتی کوردستان) و (یــەکێتی نیــشتمانیی کوردســتان)دا لەســەر دەســەڵاتی ناوچەیی قەوما. ڕێکخراوە کوردییەکانی دیکــە بــریتین لــە (پــارتی سۆشــیالیزمی کــوردی)[*] کــە ســاڵی ١٩٧٩ بــە نــاوی ((پــارتی سۆشــیالیزمی یــەکگرتووی کورد))[**]ەوە دامەزراو یەکێك بوو لەو ڕێکخراوانەی بیانییان بۆ پارە

---

(49) مەبەستی ئەو ڕۆژگارەیە کە باڵی چەپڕەو (هەمزە عەبدوڵلا و هاوبیرەکانی) بەر لە شۆڕشی چواردەی گەلاوێژی ساڵی ١٩٥٨ باڵادەست بوو لە سەرکردایەتیی ((پارتی دیموکراتی کوردستان))ی عیراقدا.

(50) دیارە مەبەستی خوالێخۆشبوو ئیدریس و مەسعود بارزانییە.

(51) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بەو جۆرە نووسراوە جەلالەددین تاڵەبانی "Jalal al Din Talabani"، ئەوەیش یەکەم جارە لەو بەڵگەنامە نهێنییانەی حوکمەتی بەریتانیدا کە من تاوەکو ئێستا دیومن ناوی تاڵەبانی بەو جۆرە بێت. بڕوانە:

N.A., F.O., 973/319/, The Kurdish Problem, June 1983, Reviced, P.3.

(*) ((ڕاستتر ناوەکەی (حیزبی سۆشیالیستی کوردستان) بووەو کورت کراوەکەیشی (حسك) بووە– ع. زەنگەنە))

(**) ((پێموایە لێرەدا دەبێ نووسەری ڕاپۆرتەکە ناوەکەی لەگەڵ (پاسۆك) لێ تێکچووبێ– ع. زەنگەنە)).

ئیدریس بارزانی – مەسعوود بارزانی

دەفڕاند، وێڕای (پارتی دیموکراتی گەلانی عیراق)[*] کە ساڵی ١٩٨١ دامەزرێنراوە.

ساڵی ١٩٦٨ بەپێی یاسا لە عیراق دان بە نەتەوەی کورددا نرا، وا چاوەڕوان دەکرا لە ماوەی چوار ساڵی دوای ئاگربەسی ساڵی ١٩٧٠ وتوویژی دووقۆڵی بە دامەزراندنی ڕژێمێکی ئۆتۆنۆمیی پەسەند کۆتایی بێت، بەڵام مارتی ساڵی ١٩٧٤ پرۆژەیەکی ئۆتۆنۆمیی ناتەواو ڕاگەیەنراو لە هەولێر تەشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٧٤ ئەنجوومەنێکی (یاسادانان)ی بێ دەسەڵات کرایەوە. کورد هیچ کام لەم کارانەی لا پەسەند نەبوو، وێڕای ئەوەی بە لایانەوە نوێنەرایەتی کورد لە حوکمەتی ناوەندیدا زۆر کەم و لاواز بوو. شەڕی ئاشکرا لەنێوان هەردووک لادا هەڵگیرسایەوە. ئێران ئەم هەلەی بۆ ئاڵۆزکردنی بارودۆخی عیراق قۆستەوەو کەوتە یاریدەدانی مادیی کورد.

(*) ((ڕاستتر ناوەکەی (پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان)) بووە، کە شەهیدی دەستی تیرۆر (سامی عەبدولڕەحمان) پێشڕەوایەتی دەکرد، دوای ڕاپەڕین لەگەڵ (پاسۆک) چوونە ناو (پارتی دیموکراتی کوردستان) – ع. زەنگەنە)).

مارتی ساڵی ١٩٧٥ ئێران و عیراق ڕێککەوتننامەی جەزائیریان مۆر کرد، عیراق بەپێی ناوەڕۆکی ئەو ڕێککەوتننامەیە داواکانی ئێرانی دەربارەی سنوور بەرانبەر وەستاندنی یاریدەدانی کورد پەسەند کرد، لە ئەنجامی ئەوەیشدا بە خێرایی یاخیبوونەکەی کورد هەرەسی هێنا. دوا بەدوای ئەوە حوکمەتی عیراق پرۆژەیەکی ئاوەدانیی لە ناوچە کوردنشینەکاندا دەست پێ کردو کەوتە دابەش کردنی زەویو ڕێگە درایە چل هەزار کوردێك لەوانەی بە زۆر ڕاگوێزرابوونە باشوور بگەڕێنەوە شوێنی خۆیان، ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠یش هەڵبژاردنێکی نوێی (ئەنجوومەنی یاسادانان)ی ناوچەی کوردستانی ئۆتۆنۆمی کرا.

جەنگی نێوان ئێران و عیراق دەرفەتی ئەوەی بۆ کورد ڕەخساند جارێکی دیکە چەك لەرووی حوکمەتی ناوەندیدا هەڵبگرنەوە. ئیلغای ڕێککەوتننامەی جەزائیر لەگەڵ ئێراندا دەرفەتی ئەوەی بۆ کورد ڕەخساند بتوانن لەنێوان سنووری هەردووك وڵاتدا بێنو بچنو ئێرانیش دەستی یاریدەی بۆ درێژ دەکردن. ساڵی ١٩٨١ بەرەیەك لەنێوان ڕێکخراوە کوردییە جیاوازەکان، کە یەکێکیان (پارتی دیموکراتی کوردستان) بوو، لەگەڵ (پارتی دەعوە)ی شیعەی شەرکەرو ژمارەیەك کەسایەتیی مونشەقی عیراقیدا دامەزرا، لەو بارودۆخەی حوکمەتدا، کە بوواری ئەوەی نەبوو هێزی تەواو بنێرێتە باکوور، ڕژێم ناچار بوو بکەوێتە گفتوگۆ. بەو جۆرە ڕێگە درایە هێزە کوردییەکان لەناو خاکی کوردستاندا کار بکەن، کوردە بەندەکان ئازاد کران و تەمموزی ساڵی ١٩٨٢ بەخشینی گشتیی بۆ ئازاد کردنی گشت بەندەکان ڕاگەیەنرا، تەنها ئەوانە نەبن کە لەسەر تاوانی کوشتن یا فڕاندنی بیانی گیرابوون.

تورکیا:

وێڕای خستنە پشت گوێی ئاواتە نەتەوەییەکانی کورد ئەو ئاڵوگۆڕانەی کە لە دامەزراندنی ڕژێمی کۆماریی کەوتنەوە هەستی ئایینی کوردیان بریندار کرد. بڕیاری لابردنی خەلافەت لە مارتی ساڵی ١٩٢٤دا و بانگ دانی فەرمانڕەوایی عیلمانیی نوێ لە ساڵی ١٩٢٥دا بوونە هۆی بەرپا بوونی یەکەم یاخیبوونی(*)

(*) ((ئاماژەیە بۆ بزووتنەوەکەی شێخ سەعیدی پیران – ع.زەنگەنە)).

گەورەی کورد (لە ڕۆژگاری کۆماریدا– ک. م.). حوکمەتی تورکیا هەرگیز دانی بەوەدا نەناوە کە کورد نەتەوەیەکی جیاواز، یاخود کەمینەیەکن لە تورکیاداو بەو پێیەش هەمیشە بە توندی دژی هەموو جۆرە بانگەوازێکی پێناسەی جودایی بوون. بزووتنەوە (کوردییەکانی– ک. م.) سییەکانیش بە توندی لێدران. دامەزراندنی (پارتی دیموکراتی کورد)[*] بە نهێنی لە ساڵی ١٩٦٧دا کە بۆچوونێکی سۆشیالیزمیی بەهێزی هەبوو، وە هاوپەیمانی (پارتی کرێکاران) بوو کە ئەوساکە بە ئاشکرا کاری دەکرد، ڕێگەیان بۆ پتەوکردنی دەسەڵاتی سەربازیی لە ناوچە کوردییەکاندا خۆش کرد. لەوەیش بەدواوە حەفتاکانی (سەدەی ڕابردوو– ک. م.) بەهۆی ڕاگەیاندنی حوکمی عورفییەوە ئاشووبو ئاژاوە ناوچە کوردییەکانی، وەك ناوچەکانی دیکەی تورکیا، گرتەوە. هەرچۆن بێت هەوڵەکانی پارتی کۆمۆنیستی تورکیی نهێنی و ئیزگەکەی لە ئەڵەمانیای ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ماندانی ڕق و کینەی کورد لەدەست سەرکوتکردنی سەربازی و ڕەفتاری دڕندانە لە ناوچە کوردییەکاندا سەرکەوتنێکی کەمی وەدی هێنا. کۆمەڵگای کوردی هەرچەندە بەهۆی نەریتە باوەکانی تۆڵە سەندنی خوێنو قاچاغچێتییەوە هەمیشە هەوارگەی ئاژاوە بووە، بەڵام وا دیارە باری ئاسایشی ناوچەکە دوای کۆدێتا سەربازییەکەی ساڵی ١٩٨٠ بەرەو باشی دەچێت. کوردی تورکیا هەرچەندە هەمیشە هێزێکی بەردەوامی ئاژاوە بوون، بەڵام وا پێ دەچێت زۆربەیان ئامادە نەبن دووی چالاکییەکانی ئەو چەند چەپڕەوە بکەون کە وان لە ڕیزەکانیاندا، یا نەتەوەپەرستیی کوردی ئێرانو عیراق قەبووڵ بکەن.

(*) ((ئەو ناوە دەبێ (پارتی دیموکراتی کوردستان لەتورکیا) بێ، لەساڵی ١٩٦٥دا دامەزراوە، هێندەی پێنەچوو ناکۆکی کەوتبووە نێوانیان، ئەوەبوو لەژێر هەمان ناودا بوو بەدوو پارتی و بەهەمان ناو کاریان دەکرد، لەساڵی ١٩٧١دا، کە حوکمی عورفی لەتورکیا دامەزرا، سەرکردایەتی هەردوو لایان هاتنە کوردستانی عیراق، لەو نێوەندەدا هەندێ لە سەرکردایەتییان کوژران، "دوکتۆر شڤان" یەکێك بوو لەکوژراوان، پاش نەمانی حوکمی عورفی لەساڵی ١٩٧٣دا جارێکی دیکە کەوتنەوە کارکردن. هەڤاڵانی "سەعید ئالچی" بەناوی (پارتی دیموکراتی کوردستان تورکیا) دەستیان بەکار کردەوە، هەڤاڵانی (دکتۆر شڤان)یش بەناوی (پارتی دیموکراتی کوردستان لەتورکیا) کاریان دەکرد.

بۆ زیاتر زانیاری لەسەر ئەم باسە بنۆڕە: کوردستانی تورکیا، ١٩٨٣، نووسینی: دلاوەر، وا پێدەچێت کاتی خۆی ئەو نامیلکەیە لەشاخ بڵاوکرابێتەوە ــ ع. زەنگەنە)).

کوردی یەکیەتی سۆڤیەت:

کورد لەناو یەکیەتی سۆڤیەتدا یەکێك لە کەمینە هەرە بچووکەکانی ئەو وڵاتە پێك دەهێنن، بەڵام وەك نەتەوەیەك ئیعترافیان پێ کراوەو تا ڕادەیەك مافی ڕووناکبیرییان پێ دراوە، هی وەك ئیزگەو پەخش کردنی ڕۆژنامەی کوردیی. کوردی سۆڤیەت پێوەندییەکی ئەوتۆیان بە کوردی دەوڵەتە دراوسێکانی (یەکیەتی سۆڤیەتەوە– ك. م.) نییەو تێکەڵی ئەو خەباتەیان نین کە لە پێناوی ئاواتە فراوانەکانیاندا دەیکەن[52]، ئەوەیش یاریدەی سۆڤیەتی داوە لە هەر کوێ بێت پشتگیریی چالاکییە کوردییەکان بکات، تایبەت ئەوانەیان کە لەگەڵ سیاسەتی سۆڤیەتیدا بگونجێن، وەك پشتگیریی کردنی پارتییە کۆمۆنیستە ناوچەییەکان لەلایەن کوردەوە. ئەمە لە عیراقدا بە ڕوونی هەستی پێ دەکرا، لەوێ ڕووسەکان ساڵەهای ساڵ پێوەندییان بە سەرکردە کوردەکانەوە هەبوو، لە ساڵی ١٩٤٦وە تاوەکو گەڕانەوەی دوای بەرپابوونی شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨ مەلا مستەفا لەوێ پەنابەر بوو. بەڵام ئەو پشتگیریی کردنەی یەکیەتی سۆڤیەت، دوای ئەوەی لە ساڵی ١٩٧٢وە پێوەندیی لەگەڵ عیراقدا باش بوو، کەمێك ڕووی لە نشێوی کرد.

---

(52) ئەم بابەتە ناو زۆر دەکێشێت و پێویستیی بە لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆی دوورو درێژە، بەڵام زۆر بە کورتی دەڵێم ئەو کوردانەی سۆڤیەت وەك هەر کوردێکی دڵسۆزی دیکە بۆ کوردو کوردستان بە پەرۆش بوون‌و بە پەرۆشن: خوالێخۆشبووان دوکتۆر قەناتی کوردۆو جاسمێ جەلیل و عەرەبی شامۆ و دوکتۆر عەسکەروف شامیل سەلیم ئۆغلو و دوکتۆر حسەین عەلی شانۆف (کورد ئۆغلو) و لە زیندووانیش، خوا تەمەنیان درێژ بکات، دوکتۆر ئۆردیخانی جەلیل و دوکتۆر جەلیلێ جەلیل و جەمیلەی جەلیلی مۆسیقا ژەن‌و دوکتۆر شاکرۆی خدۆی مەحموود(*) و دوکتۆر کەرەم ئەنقۆسیی خەڵکی تبلیسی پایتەختی جۆرجیا و گەلێکی دیکە. هەرگیز فرمێسکەکانی خوالێخۆشبوو هەژاری موکریانیی شاعیر لەیاد ناکەم کاتێك چاوی بە کوردی ئەلەگەزی ئەرمەنستان کەوت هەڵیدەڕشتن.

(*) ((لەنێو ئەو ناوانەی لەم پەراوێزەدا لەسەرەوە وەك زیندوو ناویان هاتووە، ئێستا دووانیان کۆچی دواییان کردووە، یەکێکیان د.ئۆردیخانی جەلیلە، لە ٢٠٠٨/١٠/٢٠دا لە سانت پترسبورگ کۆچی دوایی کرد، (ئازاد عوبێد)ی هاوکارم ئەو ڕۆژەی بۆ دیارکردووم، ئۆردیخان کوردناسێکی کارامە بووە لە پەرێڤان بڕوانامەی وەرگرتووەو کاری کوردناسی کردووە، برای د. جەلیلێ جەلیلە. ئەوەی دیکەشیان د. شاکرۆ خدۆیە و لە ١/٢ /٢٠٠٧دا کۆچی دوایی کردووە – ع.زەنگەنە)).

بارودۆخی بگۆڕی کێشەی کورد دەرفەتی ئەوەی بۆ سۆڤیەت ڕەخساند کەی بیانەوێت بە بیانووی هەڵوێستیانەوە بەرانبەر بە کورد فشار بخەنە سەر ئەو حوکمەتانەی ئەوان ڕقیان لێیان دەبووەوە. سۆڤیەت لە ئێران پشتگیریی خەباتی کوردیان لەپێناو خودموختاریدا کرد، بەڵام هەرچۆن بێت ئاگاداری ئەوەیش بوون پێوەندییان لەگەڵ حوکمەتی شادا تێك نەدەن بەهۆی یاریدەدانی ئاشکرای کوردەوە[53]، بە هەمان دەستوور خۆیشیان لەوە دەپارێزن سەرکردە ئیسلامییەکانی ئێستای ئێران بتوانن تۆمەتی ئەوەیان بدەنە پاڵ کە بە چەك و پارەو زانیاریی سەربازیی یاریدەی کورد دەدەن.

کوردی سووریا و لوبنان:

کوردی سووریا دەرفەتی کەمیان بۆ داواکردنی ئۆتۆنۆمی بۆ ڕەخسا، سیاسەتی کاربەدەستانی سووریا لە بوواری بە عەرەب کردندا ناوچە کوردنشینەکانیشی گرتۆتەوە. لەم چەند ساڵانەی دواییدا ناسیۆنالیزمی کوردیی لە سووریا پرسێکی زۆر وەبەرچاو نەبوو، هەرچەندە کورد دژی سیاسەتی بە عەرەب کردن لەو وڵاتەدا وەستاون. سوورییەکان پشتی خەباتی جەلالەددین تاڵەبانی لە عیراق دەگرن.

هەرچی کوردی لوبنانە زۆربەیان پەنابەرن، بەڵام ئەوان ئازادیی دەربڕینیان لە کوردی گشت وڵاتەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست زۆرترەو دەنگیان لە ڕێگەی شەبەنگە بەڕۆژێکی سیاسییەوە خۆ دەنوێنێت[54]. هەرچۆن بێت کوردی لوبنان هەمیشە مەترسیی ئەوەیان هەیە لەو وڵاتە دوور بخرێنەوە))[55].

---

(53) لە دەقی بەڵگەنامەکە وا هاتووە:

((however, they were careful not to compromise their relations with the Shahis government by giving overt support to the Kurds)) (N.A., F.O., 973/319, The Kurdish Problem, June 1983, Reviced, P.5).

(54) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((They have been allowed a greater degree of self-expression than in other Middle Eastern countries, and are represented across the political spectrum)) (Ibid, P.5),

دوا وشەی ئەو ڕستەیەیش، واتا (spectrum) مانای شەبەنگە بەڕۆژە (طيف شمسي).

(55) N.A., F.O., 973/319, The Kurdish Problem, June 1983, Reviced, PP. 1-5.

لە لاپەڕە شەشی ئەم ڕاپۆرتەیشدا خشتەیەکی سەرژمێریی کورد بڵاو کراوەتەوە کە لە گەلێك ڕووەوە جیاوازیی لەگەڵ خشتەی ڕاپۆرتی دووەمدا هەیەو ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی وەرگێڕانەکەیەتی:

((خشتە. گەلێك زەحمەتە ژمارەی دروستی کورد وەدەست بکەوێت، بە دەگمەن سەرژمێرییان کراوەو جیاوازییەکی زۆریش هەیە لەنێوان ئەو ژمارانەی سەرکردە کوردەکان دەیانڵێن و ئەوانەی حوکمەتانی ئەو وڵاتانەی کوردیان تێدا دەژین دەیانڵێن. ئەم خشتەیەی لای خوارەوە دوا خەمڵاندنی ژمارەی کوردە بە هەردووك پێوانەی زۆرو کەمەوە کە دەستمان پێیدا ڕاگەیشتووە:

وڵات	بەلایەنی کەمەوە(*)	بەلایەنی زۆرەوە	کۆی دانیشتووانی وڵاتەکان (بەپێی دوا سەرژمێری کە دەستمان کەوتووە)
تورکیا	٣٢٠٠٠٠٠	٨ ملیۆن	٤٥ ملیۆن (ساڵی ١٩٨١)
ئێران	١٨٠٠٠٠٠	٥ ملیۆن	٣٤ ملیۆن (ساڵی ١٩٨٠)
عیراق	١٥٥٠٠٠٠	٢,٥ ملیۆن	١٢,٢ ملیۆن (ساڵی ١٩٧٧)
سووریا	٣٢٠٠٠٠	٦٠٠٠٠٠	٨,٩٨ ملیۆن (ساڵی ١٩٨٠)
یەکیەتی سۆڤیەت (ئەرمەنستان و جۆرجیاو ئازەربایجان)	٨٠٠٠٠	٣٠٠٠٠٠	٣,١٦ ملیۆن (ساڵی ١٩٨١)
لوبنان	٤٠٠٠٠	٧٠٠٠٠	
کۆی هەردووك ژمارەی کورد	٦٩٩٠٠٠٠	١٦٤٧٠٠٠٠	

١) بەپێی سەرژمێری ساڵی ١٩٦٥ ژمارەی کوردزوبانی تورکیا ٢,٢ ملیۆن بوون.

(*) سەرچاوە: ((کورد، ئامادە کردنی (دەستەی مافی کەمینەکان)، ١٩٨١))[56].

لاپەڕە حەوتی ڕاپۆرتەکە تەرخان کراوە بۆ نەخشەکە. (بنۆڕە: پاشکۆی ژمارە (٢١).

(56)Ibid, P.6.

چوارەم- شاراپۆرتی ڕاپۆرتان:

لێرەدا دەگەینە سەر شاراپۆرتی ڕاپۆرتەکان کە بریتییە لە پوختەیەکی وردی مەینەتییەکانی کوردو خەباتی بێ وچانی مانو نەمانیان لە بەرەنگاربوونەوەی فرتوفێڵە شەیتانییەکانی صەدام حسەیندا[57].

ڕاپۆرتی ئەم جارەمان بریتییە لە شەش لاپەڕە[58] دەربارەی ((کێشەی کورد لە عێراق))[59] کە مایسی ساڵی ۱۹۹۲ نووسراوەو سەرەتای ڕاپۆرتەکە بە ڕایەکی تاڵەبانی دەست پێ دەکات کە لە نیسانی ساڵی ۱۹۹۱دا گوتویەتی:

((کێشەی کورد بریتییە لە هەڵهاتن لەدەست دێوەزمانی تەفروتونا کردن و کۆمەڵکوژی (جینۆسایدو) و ڕاگواستن)) (جەلال تاڵەبانی، ڕەمبەری یەکێتی نیشتمانیی کوردستان، نیسانی ساڵی ۱۹۹۱)[60]، ئەمەی لای خوارەوەیش دەقی (بنۆڕە: **پاشکۆی ژمارە (۲۲)** وەرگێڕاوی ڕاپۆرتەکەیە:

---

(57) لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی (صەدام حسەین)دا ژمارەیەکی کەم لە مامۆستایانی زانکۆی بەغدا، کە هاوبیر بووینو بڕوامان بە یەکتر هەبوو، جارویار لەناو خۆماندا سکاڵامان لە دەست وەزعەکە دەکردو باسی پیلانگێڕیی صەدام حسەینمان دەکرد، زوو زوو **دوکتۆر ئیبراهیم داقوقی**، کە ڕووناکبیرێکی تورکمانیی پێشکەوتنخوازو دۆستی نزیکی کوردە، لای **دوکتۆر ئەمین موتابچی** و من دەیگوت صەدام حەفتەیەک بەر لە شەیتان لەدایک بووە، منیش لە وەڵامدا پێم دەگوت: **دوکتۆر بیکەرە مانگێک**. پێم خۆش بوو کە ئەم ڕاپۆرتە پتر لە جارێک ئاماژەی کردووە بۆ فرتوفێڵەکانی (صەدام حسەین)کە لە هەمووان زۆرتر کورد گیرۆدەی هاتبوون.

(58) بە دەستووری ڕاپۆرتەکانی پێشووی ئەم بابەتە لە پەراوێزی لاپەڕەیەکی ئەم ڕاپۆرتەیشدا هەمان تێبینی نووسراوە کە **((ئەم بەڵگەنامەیە بۆ کاری پەلەی گشتیی ئامادە کراوە و بە هیچ جۆر نابێت وەها لێکبدرێتەوە، یان بەجۆرێك ئاماژەی بۆ بکرێت کە بیروبۆچوونی حوکمەتی (بەریتانی- ك. م.) دەردەبڕێت))**.

(59) N.A., F.O., 973/689, Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, May 1992, The Kurdish Problem in Iraq, 6PP.

(60) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا وا هاتووە:

((The Kurdish Problem is the problem of escaping the gangers of annihilation, of genoside, of deporation)) (Jalal Talabani, Leader of the Patriotic Union of Kurdistan, April 1991) (Ibid, P.1).

((کورد کە ژمارەیان لە پازدە ملیۆن تێدەپەڕێت وەك گەلێکی عەشرەتیی خاوەن کولتورو نەریت و زوبانی خۆیانن و بە لایەنی کەمەوە سێ هەزار ساڵە هەن، بەڵام لەگەڵ ئاواتی زۆری ڕزگار بوونیان لە داگیرکەری بیانی هەرگیز لەژێر ئاڵای یەك سەرۆکدا کۆنەبونەتەوە. کورد بە زۆری لە ناوچە شاخاوییەکانی باکووری عێراق و باکووری ڕۆژئاوای ئێران و باشووری- ڕۆژهەڵاتی تورکیا دەژین. ژمارەیەکی کەمتریان لە سووریا و دەوڵەتەکانی ناوچەی قەفقاسی یەکیەتی سۆڤیەتی جاران و لوبنان دەژین. زۆرینەی کورد موسڵمانی سوننی مەزهەبن، بەڵام ژمارەیەکی کەم شیعەی کوردیش لە ئێران و لەوەیش کەمتر لە عێراق هەن. دووبەرەکیی هۆزایەتی لەنێو کورددا هەمیشە قووڵ بووە، ئەوەی حوکمەتە ناوەندییەکان هەمیشە لەگەڵ جیاوازیی سیاسیی نێوان سەرەك هۆزە موحافیزەکان و چەپڕەوە ڕادیکاڵەکاندا دەیانقۆزنەوە. کۆسپێکی دیکەی گەورە لەبەردەم یەکگرتنی ڕیزەکانی کورددا تەشەنەسەندنی نەخوێندەواری و جیاوازیی دیالێکتەکانی زمانەکەیانە.

ئاواتی ئۆتۆنۆمی:

زۆربەی کورد، بە درێژایی سەدەکانی حەڤدە تا بیست، لەلایەن ئیمپراتۆریی عوسمانییەوە حوکم دەکران، هەرچەندە بەشێکی وەبەر چاویشیان لە ئێرانن. دوای هەڵوەشاندنەوەی ئەو ئیمپراتۆریەتە پاش تەواو بوونی جەنگی یەکەمی جیهان بەپێی (پەیمانی سیڤەر)ی تەسدیق نەکراو لەنێوان هاوپەیمانان و سوڵتانی عوسمانیدا مافی ئۆتۆنۆمی درایە ناوچە کوردنشینەکان لەگەڵ ئەگەری دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆدا. لەگەڵ ئەوەیشدا پەیمانی ناوبراو لەلایەن تورکیای کەمال ئەتاتورکەوە زیندەبەچاڵ کراو چواری تەممووزی ساڵی ١٩٢٣ پەیمانیی ئاشتیی لۆزان لەنێوان هاوپەیمانان و تورکیادا جێگەی گرتەوە، ئەو پەیمانەی هیچ ئاماژەیەکی بۆ کوردستان تێدا نەبوو. دوای ئەوە کوردستان دابەش بوو لەنێوان تورکیا و وڵاتی فارس (ئێران) و هەردووك دەوڵەتی تازە دامەزرێنراوی سووریا و عێراقدا. بەڵام تا ئەو لیژنە تایبەتییەی (کۆمەڵەی گەلان) پێکیهێنابوو

بڕیاری نەدا کە ویلایەتی موسڵ، بە زۆرینەی کوردەکەیەوە، دەبێت بخرێتە سەر عێراق سنووری نێوان تورکیا و عێراق بەپێی پەیمانی بەریتانی- تورکی- عێراقیی پێنجی حوزەیرانی ساڵی ١٩٢٦ دەستنیشان نەکرا.

شەستەکان و حەفتاکانی (سەدەی بیستەم- ك. م.) (پارتی دیموکراتی کوردستان) بە سەرۆکایەتی مەلا مستەفای بارزان (شۆڕشێکی- ك. م.) دژی حوکمەتی بەغدا بەرپا کرد لەپێناو خودموختاریی کوردی عێراقدا. یاخیبوونی کورد لە ساڵی ١٩٦١وە دەستی پێ کردو بە درێژایی شەستەکان شەڕی گەرم لەنێوان هەردووك لادا بەرپا بوو، هەرچەندە ساڵی ١٩٦٨ حوکمەت دانی بە بوونی نەتەوەیی کورددا لە دەستووری کاتیی عێراقیدا نابوو، بەڵام دەسەڵاتدارانی عێراق ترسی ئەوەیان لێ نیشتبوو کە لەوانەیە سەرکەوتنەکانی کورد ببنە هۆی داگیرکردنی ناوچەی کانە نەوتەکانی دەوروبەری کەرکوك. مانگی مارتی ساڵی ١٩٧٠ ڕێککەوتننامەیەکی پازدە خاڵی لەنێوان سەرکردایەتی کوردو (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) (مجلس قیادة الثورة)دا مۆر کرا (ئەوساکە[61] صەدام حسەین جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی شۆڕش بوو، بەڵام یەکەم دەسەڵاتداری ناو ڕیزەکانی پارتی بەعسی عەرەبیی سۆشیالیزم بوو، ساڵی ١٩٧٩ بووە سەرەك کۆمار). (ناوەرۆکی سەرەکی ئەو ڕێککەوتننامەیە-ك.م.) کە دەبوو لە ماوەی چوار ساڵدا جێبەجێ بکرێت بریتی بوو لە:

* کورد بەشداریی تەواو لە دەزگا مەدەنییەکانی میری و سوپادا بکات و یەکێك لە جێگرانی سەرەك کۆماریش کورد بێت.
* دە بێت فەرمانبەرانی کورد ئەو ناوچانە بەڕێوە بەرن کە زۆرینەی دانیشتوانیان کوردن.
* دەبێت ڕێژەیەکی عادیلانە لە داهاتی ئابووریی وڵات بدرێتە ناوچە کوردییەکان.
* دان بە نەتەوەی کوردو کوردیی وەك زمانێکی فەرمیی ناوچە کوردنشینەکاندا دەنرێت، هەروەها زمانی عەرەبیش.
* پێویستە سەرژمێرییەك بکرێت بۆ دیار کردنی ئەو ناوچانەی زۆرینەیان کوردن.

---

(61) ئەو ڕستەیە لە بەڵگەنامەکە خۆیدا بەو جۆرە خراوەتە نێوان دوو کەوانی گەورەوە.

دواییش دەرکەوت ڕێککەوتننامەی مارتی ۱۹۷۰ پاشکۆ (پرۆتۆکۆڵ)ێکی نهێنی لەگەڵدا بوو دەربارەی هێزە چەکدارەکانی کورد (پێشمەرگە) و چەك داماڵینی ئەو کوردانەی دژیانن (واتا جاشەکان– ك. م.) و مافی (پارتی دیموکراتی کوردستان) بۆ کارکردنی ئازاد لە ناوچە کوردنشینەکاندا و جێبەجێ کردنی سەرژمێرییەکە لە ماوەی ساڵێکدا. دوای تێپەڕ بوونی چوار ساڵ بەسەر مۆرکردنی ڕێککەوتننامەکەدا حوکمەت یەك لایەنیی یاسایەکی ئۆتۆنۆمیی ڕاگەیاند و گوایە ڕێککەوتننامەکە بەو جۆرە جێبەجێ کرا، بەڵام لە ڕاستیدا لەو کارەیدا سەرکەوتوو نەبوو.

تەشرینی یەکەمی ساڵی ۱۹۷٤ لە هەولێر (ئەنجوومەنی یاسادانان) دامەزرێنرا، بەڵام کورد چ ئەمەو چ بڕیارەکانی دیکەی میرییان ڕەت کردەوە چونکە داواکانیانی وەبەرچاو نەگرتبوو، تایبەت ئەوانەیان کە پێوەندییان بە نوێنەرایەتی کوردەوە لە حوکمەتدا هەبوو. کوردێك کرایە جێگری سەرەك کۆمار[62]، بەڵام دەسەڵاتی کەمەو لەلایەن کوردیشەوە بەچاوی نوێنەری ڕاستەقینە سەیر ناکرێت. هەروەها هیچ هەنگاوێکیش لە بواری سەرژمێری کردنەکەدا بۆ دیاری کردنی ئەو ناوچانەی زۆرینەیان کوردن نەنرا. بەو جۆرە شەڕ دەستی پێ کردەوەو ئێرانیش ئەو دەرفەتەی قۆستەوە بۆ لاواز کردنی ڕژێمەکەی صەدام حسەین لە ڕێگەی یاریدەدانی مادیی کوردەوە. حوکمەتی عیراقی دەستی کردە ڕاگواستنی دەیان هەزار کورد لە زێدی خۆیان تایبەت بۆ ناوچەکانی باشووری عیراق، وەك دەڵێن سەدان گوندیش کاول کران بەپێی سیاسەتی (الارض المحروقة)[63] تا جارێکی دیکە دانیشتووانی ئەو گوندانە نەتوانن بگەڕێنەوە ناویان. ڕژێم دەیەویست لەو ڕێگەیەوە توانای بنەمای پێشمەرگەی کورد هەڵتەکێنێت و هەستی یەکیەتی نەتەوەیی لای کورد بسڕێتەوە تاوەکو ڕێگە خۆش ببێت بۆ پەرەسەندنی هەستی یەکیەتیی نیشتمانیی عیراقی (شعور الوحدة الوطنية العراقية) لە ڕیزەکانیاندا.

---

(62) مەبەست تەها محي الدین مەعروفە.

(63) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا واهاتووە ((Scorched earth policy)) کە دەقاو دەق (سیاسة الارض المحروقة) دەگەیێنێت، پێم وایە لە کوردیدا زاراوێکی وامان نییە.

ساڵی ١٩٧٥، کە ڕێککەوتننامەی جەزائیر مۆر کرا[64]، شا بەرانبەر جێبەجێ کردنی عیراق بۆ داخوازییە سنوورییەکانی ئێران لە یاریدەدانی کوردی عیراق وەستا، ئەوەی بووە هۆی هەرەس هێنانی یاخیبوونەکەی کورد. دوابەدوای ئەوە حوکمەتی عیراق پرۆژەیەکی ئاوەدانیی لە ناوچە کوردنشینەکاندا دەست پێ کردو کەوتەوە دابەش کردنی زەوی‌و ڕێگە درا بە چل هەزار کوردێك لەوانەی بەزۆر ڕاگوێزرابوونە باشوور بگەڕێنەوە شوێنی خۆیان، ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠یش هەڵبژاردنێکی نوێ بۆ دانانی پەنجا ئەندامی (ئەنجوومەنی یاسادانان)ی ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کورد کرا.

ساڵی ١٩٧٥ پارتێکی سەرەکیی موعاریزی کوردیی دیکە بە ڕەهبەریی جەلال تاڵەبانی بە ناوی (یەکێتی نیشتمانیی کوردستان)ەوە دامەزرا، لەبەر ئەوە ئەندامانی بەشێك بوون لە (پارتی دیموکراتی کوردستان). (یەکێتی نیشتمانی کوردستان) سەیری خۆیان وەك پارتییەکی چەپڕەوترو شارستانیترو مۆدێرێنتر (نوێخوازتر) دەبینی وەك لە (پارتی دیموکراتی کوردستان). لە دوا ساڵانی حەفتاکانی (سەدەی ڕابردوودا– ك. م.) (یەکێتی نیشتمانی کوردستان) مەیلی بەلای بەغدادا دەشکایەوە، بەڵام هەر ئەوساکە شان بەشانی (پارتی دیموکراتی کوردستان) چەکیان دژی هەڵگرت کاتێك دەستپێکردنەوەی شەڕی نێوان عیراق و ئێرانیان بەدەرفەت زانی بۆ دامەزراندنی ئەو ئۆتۆنۆمییەی خۆیان دەیانویست. تەمموزی ساڵی ١٩٨٣ (پارتی دیموکراتی کوردستان) توانیی، بە یاریدەی ئێران و شیعە یاخیبووەکانی عیراق، ناوچە شاخاوییەکانی حاجی ئۆمەران، کە شەش کیلۆمەتر لە سنوورەوە دوورەو هەشت ساڵ لەوەوبەر لە کیسیان چووبوون، ئازادیان بکەنەوە.

---

(64) وەك قوتابیی زانکۆ، لە پەنجاکانی سەدەی ڕابردوودا، ئاگاداری ئەوە بووم چۆن نیشتمانپەروەرانی کورد بەپێی توانا پشتی خەباتی گەلی جەزائیریان دەگرت، بەڵام دوای ڕێککەوتننامەی جەزائیری ساڵی ١٩٧٥ بومیدیانی سەرەك کۆماری ئەو وڵاتە بە ڕادەیەك لەبەرچاوی کورد کەوت کە مردنەکەیان بە تۆڵەی کورد لە قەڵەم دەدا، گەلێك جار لە خەڵکی دڵپاکی سادەی کوردم دەبیست دەیانگووت: خواوەندی گەورە لە ئاهی کورددا بومیدیان و شای بردەوە، ماوەتەوە سەر صەدام حسەین.

تەکتیکەکانی صەدام:

لە قۆناغە دژوارەکاندا صەدام حسەین هەوڵی دەدا لە ڕێگەی وتووێژەوە کورد دڵنیا بکات، ئەو وتووێژەی هەر کات بۆ ئەم لا یا ئەولا دەستی نەدەدا دەوەستا: گفتوگۆ لەگەڵ (یەکێتی نیشتمانیی کوردستان)، کە یەکێکە لە دوو دەستە سیاسییە هەرە بەهێزەکەی کورد، کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٨٣ دەستی پێکرد (واتا لەو کاتەدا کە عیراق کەوتبووە گێژاوی ئەوەوە چۆن بتوانێت سەرچاوەی یاریدەی سەربازی و ماڵی بۆ جەنگەکەی لەگەڵ ئێراندا بدۆزێتەوە)، بەڵام ئەو گفتوگۆیە پاش چەند مانگێکی کەم ڕوخا، هەرچەندە بە شێوازێکی پچڕ پچڕ تاوەکو کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٨٥ بەردەوام بوو.

(یەکێتی نیشتمانیی کوردستان) داوای دەکرد ئەو هەشت هەزار خێزانە کوردەی ڕاگوێزرابوونە باشوور بگەڕێنەوە زێدی باووباپیرانیان و گشت بەندە سیاسییەکان ئازاد بکرێن و هێزەکانی ئاسایشی ناوچەی ئۆتۆنۆمی بەدەست ئەوانەوە بێت و سەرجەمی ناوچە نەوتییەکانی دەوروبەری کەرکووك بخرێنە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی و ڕێژەیەکی دیاریکراو لە داهاتی نەوت بدرێتە ئەو ناوچەیە. هەروەها داواشی دەکرد (جاش)[65] واتا ئەو هێزە نافەرمییانەی (دەستەی سووکەڵە– الافواج الخفيفة)یان پێك دەهێناو کاریان بۆ حوکمەتی بەغدا دەکرد حەل بکرێن. جاشایەتی بووە هۆی ئەوەی ژمارەیەکی زۆر لە هۆزەکانی باکووری عیراق ببنە یاریدەری فەرمیی ڕژێم لە ساڵانی جەنگی نێوان عیراق و ئێراندا.

بەهۆی نزیککەوتنەوەی نێوان (پارتی دیموکراتی کوردستان) و (یەکێتی نیشتمانیی کوردستان)ەوە ساڵی ١٩٨٧ هەنگاوی باشی بەخۆیەوە بینی لە بواری یەك ڕیزیی هێزە سیاسی و سەربازییەکانی کورددا، دواجاریش لە دروستبوونی بەرەی نیشتمانیی یەکگرتووی کوردستاندا کە پێنج پارتیی سەرەکیی کورد لەژێر سایەیدا کۆبوونەوە. بەڵام ساڵی ١٩٨٧ هەر ئەوەندە فشاری ئێران بۆ سەر باشووری عیراق کەم بۆوە صەدام حسەین رووی کردە باکوور بۆ سزادانی کورد

---

(65) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بەو جۆرە هاتووە: "jash".

صەدام حسێن

لەسەر هاریکارییان لەگەڵ ئێراندا. عەلی حەسەن مەجیدی[66] ئامۆزای صەدام، کە بووە وەزیری جەنگ، جێبەجێ کردنی ئەو سیاسەتە تۆقێنەرەی گرتە ئەستۆ. وا مەزەندە دەکرێت تەنها ساڵی ١٩٨٨ سێ هەزار گوندی کورد کاول کرابێت. نزیکەی لە سەدا سیی (٣٠٪) ناوچە کوردنشینەکان کەسیان تێدا نەهێڵرا. گەلێك کوردی وەك ژمارەیەکی زۆر لە ئەندامانی هۆزی بارزان بە خۆفرۆش دانران و لەناو بران، کوردی دیکە ڕاگوێزرانە کامپە زۆرەملێیەکان لە باشووری عیراق. دواتر زۆربەی کوردی گوندە کاولکراوەکان ڕاگوێزرانە کامپەکانی باکووری عیراق، چونکە لەو کامپانەدا ئاسانتر دەستی حوکمەتیان دەگەیشتێ وەك لە گوندەکانی ناوچە شاخاوییەکاندا. پتر لە شەست هەزار سەرباز تەرخان کران بۆ هێرشێکی دڕندانە دژی چەکدارە یاخیگەرو سیڤیلەکان، کەوتنە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دژیان کە هەڵەبجە یەکێك لەو کارەساتانەی کیمیاباران بوو کە دەنگێکی زۆری دایەوە، لە هەڵەبجە نزیکەی پێنج هەزار کەس، کە زۆربەیان ئافرەتو منداڵ بوون، بە گاز خنکان. بەپێی ژمارەیەك ڕاپۆرت دەیان گوندی دیکە کیمیاباران کرانو هەزاران کەس بەگاز خنکان.

---

(66) لەناو کورددا هەر بە عەلی کیمیاوی ناسراوە.

ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٨ (نیشتەجێ کردنەوە)[67] هێندەی دیکە پەرەی سەند. هێزە چەکدارەکانی عێراق ناوچەیەکی ئارام (ئەمنی) (security zone)یان بە پانایی سی (٣٠) کیلۆمەتر لەسەر هەردووك سنووری تورکیا و ئێران دروست کرد، ساڵی دواتر نزیکەی سێ سەد هەزار کەسی ئەو ناوچەیە ڕاگوێزران و دەزگاکانی میری دەیانگوت گوایە ئاسانکاریی باشتریان بۆ دەکرێت.

بەو جۆرە لە ماوەی دە ساڵی ڕابردوودا هەزاران کورد ((ون))[68] بوون. بەپێی ڕاپۆرتێکی ((ڕێکخراوی عەفوی نێودەوڵەتی)) گروپە بێ لایەنەکانی مافی مرۆڤ کە حوزەیرانی ساڵی ١٩٩٠ ڕایانگەیاندووە لە ساڵی ١٩٨٨وە ژمارەی لەناوبراوان و لەسێدارە دراوانی کورد ڕووی لە زێدەبوون کردووە. ژمارەیەك لەو قوربانییانە بریتین لەو کوردانەی بەپێی زنجیرەیەك بڕیاری لێبووردنی حوکمەتەوە گەڕابوونەوە.

تەنانەت ئەو کوردانەی عێراق کە زۆر فشاریان نەدەخرایە سەر جیاوازگەریی مافی سیاسیی و ئابووری دەیگرتنەوە. پاڵێوراوانی هەڵبژاردنی ((ئەنجوومەنی یاسادانان)) لە لایەن میرییەوە دەستنیشان دەکران و خودی ئەنجوومەنەکەیش یەکێك بوو لە بووکە سەماکەرەکانی ڕژێمی صەدام[69].

تاوەکو دۆزینەوەی نەوت لە باشووری عێراق لە ساڵی ١٩٦٩دا، باکووری عێراقی کوردیی بە بەرهەمی نەوتو کشتوکاڵەوە سەرچاوەی بەشی هەرە زۆری سامانی عێراق بوو، تاوەکو ئێستایش هەر لەوێ بەشێك لە نەوتی عێراق وەبەرهەم دەهێنرێت.

---

(67) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بەو جۆرە وشەی نیشتەجێ کردنەوەکە ((resettlement)) خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی بچوکەوە کە دیارە گاڵتە پێکردنە بەو زاراوەیەی بیووە وێردی سەر زوبانی عەلی حەسەن مەجیدو یارەرو هاوڕەوشتانی.

(68) لە دەقی بەڵگەنامەکەدا بە هەمان جۆر وشەی ون بوونەکە ((disappeared)) خراوەتە نێوان دوو جووت کەوانی بچوکەوە کە دیسانەوە گاڵتە پێکردنێکی ئاشکرایە بە ڕەفتارو کردارەکانی ڕژێمی بەعس لەگەڵ کورددا.

(69) لە دەقی ڕاپۆرتەکەدا بەم جۆرە هاتووە:

((and the Council is widely viewed as a puppet of Sadams regime))

وشەی ((puppet))یش دەقاو دەق بووکەسەماکەرەیە.

کیمیایی بۆ..!؟

ڕژێم هەوڵی دا لە ڕووی ئابوورییەوە ناوچە کوردنشینەکان ناچار بکات پشت بە بازاڕی بەغدا ببەستن و چالاکیی ئابووریی ناوچەیی (کوردستان– ک. م.) هەڵتەکێنێت. حوکمەت نەیدەویست سەرژمێری بکات چونکە لەوە سڵی دەکردەوە کوردو (تورکمانیش)[70] زۆرینەی دانیشتوانی کەرکوکی خاوەن نەوت دەربچن و بەو جۆرەیش هۆکانی ئەوەی کەرکوك بخرێتە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کورد بەهێزتر دەبوون. حوکمەت گەلێك خێزانی عەرەبی عیراق و (تەنانەت لە خێزانی نەتەوەکانی دیکەشی) لە باشوورەوە هێناوەتە کەرکوك بۆ کەم کردنەوەی ڕێژەی کوردو تورکمان (ئەو تورکمانانەی کەمینەیەکی ناوچەیین کە چەند سەدەیەك لەمەوبەر هاتوونەتە ئێرە)[71].

(70) لە دەقی ڕاپۆرتەکەدا بەو جۆرە ناوی تورکمان خراوەتە نێوان دوو کەوانی گەورەوە. بۆ درێژەی بابەتی تورکمانی کەرکوك و دەوروبەری بڕوانە: كمال مظهر أحمد، كركوك و توابعها. حكم التأريخ والضمير. دراسة وثائقية عن القضية الكردية في العراق، الجزء الاول، ص ٨٣–٩٤.

(71) لە دەقی ڕاپۆرتەکەدا بەم جۆرە هاتووە:

ئاڵوگۆڕەکانی ئەم دواییانە:

دوای هێرشی سەر کوێت لەلایەن عیراقەوە لە ئابی ساڵی ١٩٩٠داو ڕاووەدوونانی سوپای عیراق لەلایەن هێزە هاوپەیمانەکانەوە، ناوچەیەکی فراوانی شیعەنشینی باشووری عیراق، تایبەت لە دەوروبەری بەسرە، وێڕای ناوچەیەکی شیعەنشینی فراوانی نێوان بەسرەو بەغدا کۆتایی شوباتی ساڵی ١٩٩١ دژی حوکمەتی ناوەندی یاخی بوون. صەدام حسەین پاشماوەکانی سوپای ئاراستەی ئەو ناوچانە کرد بۆ بەرەنگاربوونەوەی بارودۆخەکەو هەمان کاتیش دەستی کردە کێشانەوەی هێزی دیکە لە بنکەکانی باکوورەوە. گروپە ناحەزە کوردەکانی ڕژێم ئەمەیان بە دەرفەت زانی بۆ بەرپاکردنی یاخیبوون، ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوانی ناوچەکە پشتگیرییان کردن‌و جاشەکان و سەرکردەکانیشیان بڕیاریان دا لە ڕژێمی بەغدا هەڵگەڕێنەوە[72].

شان بەشانی گیرۆدە بوونی ڕژێم لە هەر چوار لاوە کورد پێشکەوتنی گەورەی هێنایە دی، دەستیان گرت بەسەر گەلێك ناوچەی باکووری ڕۆژهەڵاتی عیراقدا بە شارە گەورەکانی وەك هەولێرو سلێمانی و دهۆك و بۆ ماوەیەکیش کەرکوك. بەڵام دوای ئەوەی حوکمەت توانیی یاخیبوونەکەی باشوور سەرەونگوم بکات هێزەکانی ئاراستەی باکوور کرد. دەرفەتی بەرهەڵستی کردنی (ئەو هێرشە- ك. م.) بە چەکی سووك کارێکی ئاسان نەبوو، بۆیەکا میری تاوەکو سێی نیسان توانی دەسەڵاتی خۆی بەسەر زۆربەی باکووردا داسەپێنێتەوە. بەشێکی زۆر لە دانیشتوانی ناوچەکە ناچار بوون لەژێر فشاری چڕی هێزەکانی میری بە هیلیکۆپتەرو تانك‌و ڕۆکێت‌و تۆپی قورس ماڵەکانیان چۆڵ بکەن.

نزیکەی ملیۆن و نیوێك کوردو عیراقیی دیکە ماڵ‌و حاڵی خۆیان جێ‌هێشت‌و پەنایان بردە بەر ناوچە شاخاوێکانی عیراق‌و تورکیا و ئێران و ژیانێکی یەکجار سەختیان دەبردە سەر، ڕۆژانە گەلێکیان لە سەرمانا ڕەق هەڵدەهاتن و لەبرساناو

((and Turcomans (a regional minority which moved into the area some centuries ago))).

(72) دەمێکە پرۆژەیەکی زانستیم بە دەستەوەیە بۆ هەڵسەنگاندنی جاشایەتی لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی کورددا، ڕۆژانی ئەو ڕاپەڕینەی کوردستان لە سلێمانی بووم، بەچاوی خۆم دەمدی ئەوانەی ناونراون جاش چۆن بە گەرمی رووی چەکەکانیان ئاراستەی بنکەکانی ڕژێمی صەدام حسەین دەکرد.

لەبەر هۆی دیکە دەمردن، شەوانە جیهانیش لە رێگەی تەلەفزیۆنەوە ئەو مەینەتییەیان بەچاوی خۆیان دەبینی[73]. کۆمەڵگای نێودەوڵەتی دەستوبرد کەوتە خۆو لەسەر پێشنیاری سەرەك وەزیرانی بەریتانی (پەناگەی ئەمین) (الملجأ الامن)[74] دانراو ژمارەیەك هەوارگە (مخیم) لە باکووری عیراق بۆ لێقەوماوان، تایبەت هی کورد، دروست کران و پاراستنیان لە هێرش دابین کرا. نەتەوە یەکگرتووەکان تیمێکی فریاگوزاریی دامەزراند، کە لە نزیکەی نۆسەد کەس پێکهاتبوو، بۆ دابەش کردنی خۆراك و چاککردنەوەی پرۆژەکانی ئاوو تەندروستی و ئاوەڕۆو بەو جۆرەیش هەزاران کەس لە مەرگ قوتار کران.

هێزە ئاسمانی و ئەرزییەکانی بەریتانیا و دانیمارك و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و تورکیا و فەرنسا پاراستنی ئەو پرۆژانەیان گرتە ئەستۆ، ئەمەیش چارەسەرێکی کاتیی بوو بۆ بەرەنگاربوونەوەی پێویستییە پەلەکانی پەنابەرەکان. ئامانجی سەرەکیی ئەم کارانە ئەوەبوو لێقەوماوەکان لە دواڕۆژی خۆیان دڵنیا بن تاوەکو دوایی بتوانن لە شاخەکانەوە بگەڕێنەوە سەر ماڵو حاڵی خۆیان. عیراقییەکان یادداشتێکیان لەگەڵ نەتەوە یەکگرتووەکاندا مۆر کرد دەربارەی رێگەدان بە دامەزراندنی (پەناگەی ئەمین) و کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٩١ ماوەی کارپێکردنی ئەو یادداشتە بۆ شەش مانگی دیکە درێژ کرایەوە.

لە مارتی ساڵی ١٩٩١وە رژێمی عیراقی دەستپێشکەریی کرد بۆ دەست پێکردنەوەی وتووێژ لەگەڵ بەرەی کوردستانیدا و پێشنیاری کرد ئۆتۆنۆمی لەسەر بنەمای رێککەوتننامەی ساڵی ١٩٧٠ بدرێتە کورد. صەدام حسەین دەرکی ئەوەی کردبوو کە لەو کاتی لاوازییەدا پێویستە لەگەڵ کورددا رێك بکەوێت. شەرمەزاریی پەناگە ئەمینەکانی لێقەوماوانی کورد پاڵی دەنا بە صەدام حسەینەوە هەوڵ بدات نەتەوە یەکگرتووەکان قایل بکات واز لە بڕیارەکانی دەربارەی سزا دانی عیراق بهێنێت، هیوایشی وابوو هێزە نێودەوڵەتییەکانی پاراستنی باکوور دەست لە

---

(73) لە فەرهەنگی سیاسی هاوچەرخی کوردیدا ئەو کارەساتە کەم هاوتایەی مێژوو ناونراوە: ((کۆچ و رەوی ملیۆنی)).

(74) کارەساتە دڵتەزێنە کەم وێنەکانی کوردستان بوونەتە هۆی داڕشتنی زاراوی نوێ لە بواری مێژوونووسیی و سیاسیی جیهانیدا، هی وەك ((پەناگەی ئەمین)).

کارەکانیان هەڵبگرن و هەوڵی دەدا بگاتە ڕێککەوتننامەیەک بەپێی مەرجەکانی خۆی لەگەڵ کورددا.

ڕەهبەرانی کورد پێشنیاری دەستپێکردنەوەی وتووێژیان پەسەند کردو بەو جۆرە وتووێژ لە بەغدا دەستی پێکردەوە. (پارتی دیموکراتی کوردستان) لە (یەکێتی نیشتمانی کوردستان) بە پەرۆشتر بوو بۆ ئەو وتووێژە. بەپێی تەکتیکی صەدام دەبوو فشاری سەربازی و ئابووری لەسەر کورد بەردەوام بێت لەکاتی وتووێژ لەگەڵ ڕەهبەرانی سیاسیی کورددا کە بێگومان دەیویست لەو ڕێگەیەوە ناچاریان بکات یا بگەڕێنەوە باوەشی حوکمەت، یا بە ئۆتۆنۆمییەکی نیوەو نیوەچڵ قایل بن.

پایزی ساڵی ١٩٩١، کاتێك بەغدا بەشێك لە ئابڵۆقە ئابوورییەکانی خستەوە سەر ناوچە کوردنشینەکان، مەسعوود بارزانی گفتوگۆی وەستاند، بەڵام هەمان کات (پارتی دیموکراتی کوردستان) ڕایگەیاند ئامادەیە بێتەوە سەر مێزی وتووێژ کاتێك میری ئەو ئابڵۆقە ئابوورییە دەوەستێنێت. مووچەی زۆربەی کارمەندە کوردەکانی باکوور وەستێنرا، فەرمانبەرە گەورەکانی وەك پارێزگا و پاشماوەکانی سوپای عیراقی لەگەڵ دەستپێکردنەوەی ئابڵۆقە ئابوورییەکەدا ناوچەکەیان جێ هێشت، مووچەی تەقاویتی و گشت پرۆژە خزمەتگوزارییە گشتییەکانی (ئەو ناوچانە– ك. م.) وەستێنران[75]. هەروەها بەغدا بە ڕێژەیەکی زۆر هەناردنی خۆراك و سووتەمەنیی بەپێی نرخی میری بۆ ناوچە کوردنشینەکان کەم کردەوە. سوپای عیراقی گشت ئەو ڕێگە و بانانەیان بە خاڵی پشکنین تەنین کە دەچوونە باکوور، هەموو ئوتومبیلێك دەپشکنن و خواردەمەنی و سووتەمەنی و کەلوپەلی دیکە زەوت دەکەن، بۆیەکا سەردارە کوردەکان ناچارن ئەو هەنگاوانە بنێن کە پێویستن بۆ پێکەوەنانی ئابوورییەکی سەربەخۆ، دەستوبرد خاڵی پشکنین لەلایەن کوردیشەوە دانران، تایبەت ئەو ئوتومبیلانەی لە تورکیاوە دێن و ئەوێ دەبرێن[76]. عیراقییەکان

---

(75) ئەو بارودۆخە ناهەموارە ژمارەیەکی زۆر کوردی دیکەی عیراقیان ناچار کرد لە برسانا پەنا بەرنە بەر وڵاتە ڕۆژئاواییەکان.

(76) ئەو خاڵی پشکنینانە لەلایەن کوردەوە دوای ئەوە دامەزرێنران کە ڕژێمی بەعس شووڵی لێ هەڵکێشاو کار گەیشت بەوەی دەیان ئوتومبیلی بەمین چێنراو (سیارات مفخخة) بنێرنە شارەکانی کوردستان، تەنانەت بەشێك لەو ئوتومبیلە بەمین چێنراوانە لە تورکیا و سووریاوە دەهاتنە کوردستانی باشوور.

به پێچەوانەی بەندەکانی بڕیاری ژمارە ٦٨٨ی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە ڕەفتار دەکەن کە دەبێت دەست لە چەوساندنەوەی کورد هەڵبگرن و هاریکاریی دەزگا مرۆڤییەکان بکەن. پۆلیسی عیراقی لە باشوور تەنانەت لە جارانیش خراپتر ڕەفتار لەگەڵ شیعەکان دەکەن.

مانگی مایسی (ساڵی ١٩٩٢- ك. م.) هەڵبژاردنی ناوچەیی لە باکووری عیراق بۆ دەستنیشانکردنی ڕەهبەرێکی کوردی و ئەنجوومەنێکی نوێنەران دەکرێت بۆ ڕاپەڕاندنی کاروباری یەکخستنی پێشمەرگە لەژێر سەرکردایەتییەکدا. بەو بۆنەیەوە (پارتی دیموکراتی کوردستان) ڕایگەیاند کە هەڵبژاردنەکە لەبەر ڕۆشنایی ڕێککەوتننامەی مارتی ساڵی ١٩٧٠دا ڕادەگەیێنرێت بۆ دەستنیشان کردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی نەك حوکمەتێکی جیاواز.

ئاواتی صەدام حسەین ئەوەیە کوردی باکووری عیراق بهێنێتەوە ژێر ڕکێفی حوکمەتی ناوەندی بێ دەست تێوەردانی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی، بەڵام هاوپەیمانان بنکەیەکی ئاسمانییان لە باشووری تورکیا هەیە بۆ پاراستنی دانیشتووانی باکووری عیراق، نەتەوە یەکگرتووەکانیش بەردەوامە لەسەر سەرفی بەشی زۆری خەرجی ئەو کارانە لە عیراق‌و بەریتانییەکانیش لە نیسانی ساڵی ١٩٩١وە پەنجا ملیۆن پاوەنی ئەو خەرجە دەدەن))[77].

لە کۆتاییشدا دەڵێم نازناوی ((شا ڕاپۆرتی ڕاپۆرتان)) پڕ بەپێستی ئەم دوا ڕاپۆرتەیە، نرخی بێ ئەندازە بەرزی ئەم ڕاپۆرتە لەوەوە هاتووە کە دانەرانی وەك مێژوونووسێکی کوردی بێ لایەن، یان بە دەستووری پێشکەوتنخوازێکی ڕەسەنی عیراقیی وەك دادوەر زوهێر کاظم عەبود عەودالی ڕاستییەکانن، پێم وا نییە کەسمان لەو بڕوایەدا بووبین کە ڕۆژئاواییەکان بەم ڕادەیە بە پەرۆشن بۆ دەربڕین‌و تۆمار کردنی ڕاستییەکان وەك خۆیان چۆنن بەو جۆرە. بریا کاتی خۆی دەقی ئەم ڕاپۆرتە دەست دادوەر ڕەوف ڕەشیدو مودەعیی گشتی جەعفەر موسەوی و جێگری مودەعیی گشتی مونقیز ئەلفرعەون دەکەوت تاوەکو کاتی دادگایی کردنی صەدام حسەین و عەلی حەسەن مەجیدو دەستەو دایەرەکەیان پێشکەشیان دەکرد.

---

(77) N.A., F.O., 973/687, Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, May 1992, The Kurdish Problem in Iraq, PP. 1-6.

پاشبەند

وێنە و بەڵگەنامە

شاهیدی بێدەنگیی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد

مێژوونووسەکان دەڵێن: (مێژوو) بەبێ هەبوونی بەڵگەنامەی نووسراو جێی متمانەو بروا نابێت، ئەگەر جاران ئەو بۆچوونە پاساوی خۆی هەبووبێ، ئەوا لەئەمڕۆی سەردەمی ئینتەرنێت و تەکنۆلۆژیا ئەوە قوڵتر بۆتەوە. لەم سەردەمەی ئێمەشدا (وێنە) جۆرێکی دیکەیە لە بەڵگەنامە، بەڵکو لەزۆر لایەنەوە لەبەڵگەنامەی نووسراو پڕ وردەکارترەو تەنانەت تێیشی دەپەڕێنێت.

ئەوەتا کاتی خۆیشی (شەرەفخانی بەدلیسی) کە کتێبی (شەرەفنامە)کەی نووسیوە کۆمەڵێک تابلۆی لەگەڵ داناوە. وادیارە مێژوونووسانمان ئەوسا هەستیان بەبایەخی ئەو تابلۆیانە نەکردبوو و درەنگتر تێیگەیشتوون، بۆیە نەیانخستبووە دووتوێی لاپەڕەکانی وەرگێڕاوی (شەرەفنامە)کەی هەژار و چاپە عەرەبییەکەی محەمەد عەلی عەونی و دواتریش چاپی یەکەمی عەرەبییەکەی مەلا جەمیل رۆژبەیانی، ئەوەبوو دواتر (عەبدولرەقیب یوسف) کارێکی زۆر باشی کرد کە ئەم میناتۆرانەی پەیداکردن، لەگەڵ لێکۆڵینەوەیەک و لێکدانەوەی تابلۆیەکان هەمووی چاپ کردن. دیارە بیانییەکان، بەماوەیەکی زۆر بەر لەئێمە، هەستیان بەگرنگی و بایەخی وێنە کردووە، هەر بەنموونە (مێجەر نۆیێل) بەدەیان وێنەی کوردانی لەگەڵ رۆژانەکانی داناوە، هەروەها ئەرشیفخانەی بەریتانیاش، وەکو دکتۆر کەمال لەم کتێبەدا ئاماژەی بۆ کردووە، پتر بایەخی بەوێنە داوە، هەر بیانییەکانن، لەرۆژگاری ئەمڕۆشماندا، بەر لە خۆمان، بایەخیان بەوێنەی کوردان داوە. ئەوەتا بەم دواییانە (سۆزان مەیسیلاس)ی ئەمەریکی لەژێر ناوونیشانی (کوردستان لەسێبەری مێژوودا) کتێبێکی وێنەداری پڕ گرنگی لەسەر کورد دەرکردووە.

لەئەمڕۆی ئێمەدا نامەی ماستەرو تێزی دکتۆراکان، لە هەر بوارێکی مێژوودا بن، بایەخێکی باش بە (وێنە) دەدەن. کاتی خۆیشی من، لەکاتی ئامادەکردنی بەرگی دووەمی کتێبی (چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی گەلی کورد)، هەوڵم دابوو زۆرترین ژمارەی وێنە، بەپێی پێویست، بەسەر لاپەڕەکانی ئەم کتێبەدا دابەش بکەم، ئەوەبوو وێنەکان شوێنی خۆیان گرت.

لەم کتێبەشدا ئەوەندەی بۆم چووەتە سەر درێغیم لەدانانی (وێنە) لە ناوەوەی کتێبەکەدا نەکردووە، لەبەر هەندێ هۆو هۆکار هەر ئەوەندەشم بۆ کراوە. بەڵام هەندێ جار لەکاتی گەڕان و پشکنین و ئیش کردندا مرۆڤ هەندێ سەرچاوەی دیکەی دێتە بەردەست، بەدەست خۆی نابێت کە حەز بکات بیانخاتە بەردەست هەموو لایەک. ئەوەبوو چەند رۆژێک بەر لە چاپکردنی کتێبەکە بۆ هەندێ پرسی ئەم کتێبەو مێژووی بنەماڵەی بەدرخانیان سەردانی (سینەمخانی جەلادەت بەدرخان)م کرد. هەر زوو ئەلبوومێکی تایبەتی دامێ، کە لەلایەن (پەرلەمانی تورکیا)وە چاپکرابوو، کاتێ ناوونیشانەکەیان بۆ کردمە کوردی ئاوەها دەرچوو: (شاهێدی بێدەنگی بەری (١٥٠) ساڵان)، بەڕاستی ناوونیشانێکی سەرنج ڕاکێش و پڕ بەپێستی خۆی بوو، وێنەو باسی، (٥) یان (٦)، لە دوا

سوڵتانەکانی عوسمانی و خانەوادەو دەست و پێوەندەکانیان تێدابوو. نەك هەر ئەوەندە بەڵکو وێنەی (مستەفا کەمال ئەتاتورك)ی گورگەبۆری تورکەکانیشی لەخۆ گرتبوو. ئەوەی لەم ئەلبوومەدا بۆ من شایانی لێ وردبوونەوەبوو (١٢) وێنەی تایبەت بەهەندێ لە کەسانی خانەوادەی بەدرخانیان بوو، لەوانە عەلی شامیل و عەبدولرەزاق بەدرخان ...

تەنانەت وەکو (سینەمخان) بەهاوکاری کچێکی قوتابی خەڵکی باکوور، بەناوی (میدیا)، هەندێ لەپەراوێزی وێنەکانی لەتورکییەوە بۆ کردمە کوردی، وادیاربوو باسی کوشتنی ئەو (رەزوان) پاشایەی تێدابوو کە لەسەر ئەم کارە لەلایەن سوڵتان عەبدولحەمید گەورەو بچووکی بەدرخانییەکان سرگونی (تەرابلووسی رۆژئاوا) کران، هەروەها باسی (خالیدە ئەدیب)ی بەناوبانگی تێدا بوو، دیارە عەلی شامیل (زڕ باوك)ی خالیدە بووە، لای من هەبوونی ئەم وێنانە لەم ئەلبوومەدا لێکدانەوەی زۆر هەڵدەگرێ هەقە کورد لەمەودوا چاو بەڕابردووی خۆیدا بگێڕێتەوە و زۆر پرسیار لەبارەی خۆیەوە بکات. بەنموونە ئایا زیان و قازانجیان چەند بووە کە بەردەوام لەدەسەڵات دردۆنگ و دوور بوونە؟ بەرمەکییەکان، ئەگەر کورد بووبن، ئایا کارێکی باشیان کردووە ، کە ببوونە پشت و پەنای عەباسییەکان یان خراپ ؟ باشە دەستەو تاقمی هەر نەتەوەیەك ئەگەر لەدەسەڵات نزیك بووبن، ئایا بۆ نەتەوەکەی خۆیان باش بووە یان خراپ؟ ئایا ئەوە کارێکی باشە کە هەندێکمان کلتووری سەڵاحەددینی ئەیوبی و عوسمانی و ئێرانی بەهی خۆمان نازانین؟ لەو پرسیارانە زۆرن و وەڵام و لێکدانەوەی تایبەتییان دەوێت...! تەنانەت لەپاڵ ئەم پرسیارانە من لای خۆمەوە زۆر جاران گومان لەئازایەتی خۆمان دەکەم، پێم وایە ئەوە ناکا ئازایەتی کورد هەر ئەشقیا بن و لەپەنا بەرد و کەپکە شاخان ئینجا بوێرن تەقە لە دوژمنانیان بکەن و لەولاوەش خێروبێری وڵاتی خۆیانیان بۆ جێبێڵن. ئەگەر بڕە دەسەڵاتێکیشیان بدەنێ، ئاگایان لەخۆیان و دەوروبەرەکەیان نەمێنێت...!.

دوا بەدوای ئەم وێنانەی سەرەوە چەند وێنەیەکی (شێخ سەعیدی پیران)یشم چنگ کەوتن، کەوا دیارە کاتی خۆی (مالمیسانژ) برادەرێکی خۆی بە ناوی ((سەعید ئایدۆکموش)) لەمزایەدەیەکی ئەوروپا لەتورکانیان کڕیوەتەوە، لەوێنەکاندا دیارە گەرماو گەرم دوای گرتنی ئەو زاتە لەلایەن جەندرمەی تورکانەوە گیراوە.

لەبەرئەوەی بابەتی هەشتەم درێژترین و چڕوپڕترین بابەتی ئەم کتێبەیەو پێویستی بەدانانی کۆمەڵێك وێنەو بەڵگەنامە دەکرد، بۆیە بۆ ئەمیش هەندێك وێنەی دانسقەو دەگمەن بۆ هێماکانمان داناوە، هەرچەندە کاتی خۆی مەلا مستەفای بارزانی چەند جارێك شای ئێرانی لەنزیکەوە بینیوە، بەداخەوە هیچ وێنەیەکم چنگ نەکەوت کە لەگەڵ شای ئێران و پاشاکانی عیراق و سەرۆك وەزیرانی ئەوسا گیرابێ، بۆیە هەر بەوەندە وازدێنم با وێنەکان خۆیان بەبێ دەنگی بدوێن.

وێنەیەك بۆ یادگاری لەچەپەوە:

١) بینباشی سەعید

٢) متەسەڕفی میدلی سەمتە غالب پاشا

٣) عەبدولڕەزاق بەدرخان

٤) قایمقام بەدرخان

٥) قایمقام جەمیل (میرێ خۆشکاوانە)

عەبدولڕەزاق بەدرخان، برازای عەلی شامیل پاشا، لەگەڵ مرۆیەکی سەر بە ڕەزوان پاشا بووە ناخۆشییان، لەو نێوەدا ڕەزوان پاشا لەنزیک ماڵی عەلی شامیل کوژرا، ئەوەبوو ئەوانەی ڕەزوان پاشایان کوشت تەسلیمی عەلی شامیل کران. عەبدولڕەزاق بەدرخان تەدەخولی کرد و ئەوانەیان بەڕەڵڵا کرد، لەبەر ئەمە سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم هەموو خانەوادەی بەدرخانیانی سرگونی (تەرابلوسی ڕۆژئاوا) کرد.

مفەتیشی ئەنقەرە ئەمین عالی بەدرخان لەگەڵ کوڕی وی سورەیا لەقوتابخانەی سولتان لەگەڵ هەردوو کوڕەکەی دیکەی جەلادەت و کامەران.

سورەیا بەدرخان قوتابی قوتابخانەی مەکتەبی سولتان

میقداد میدحەت لەسەیرانگای باخچەی کارتال لەنزیک ئەستەنبۆڵ

٢ – فەرەیدوون ٣ – عەبدولڕەحمان (ئاگادارین ئەو کەسە خاوەنی ڕۆژنامەی کوردستان نییە – ع. زەنگەنە)

بێ ژمارەکە خوالێخۆشبوو عەلی سالحە، هەردووەکەی دیکە برای ژنی میقداد میدحەتن

عەلی شامیل پاشا

دوو لەزارۆکەکانی عەلی شامیل پاشا

دووی زارۆکی دیکە لەزارۆکەکانی عەلی شامیل پاشا.

علی شاملك دامادی یوسفك كنجلكی

زاڤایێ عەلی شامیل ناڤی وی یوسفە

بوزغاد متصرفی حسینك داماد

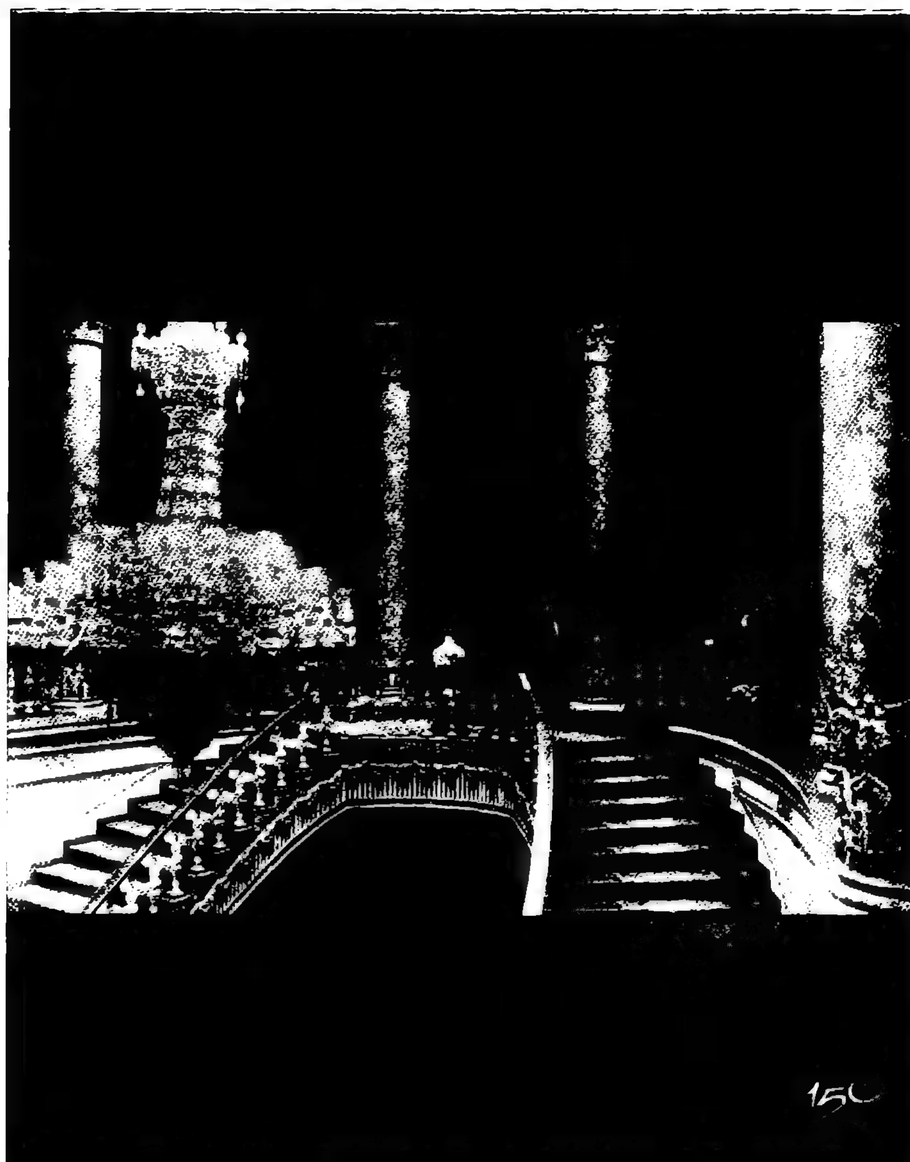
حسێن ناوێك زاوای متەسەرفی یوزغادە کەتزیکی ماڵباتی بەدرخانیانە

وێنەیەکی دیکەی عەلی شامل

یەك لەخانەوادەی بەدرخان بەجلی نیشتمانییەوە

ناوو بەرگی یەکەمی ئەلبووم: شاهیدی بێدەنگی بەری ١٥٠ سالان

بەرگی دووەمی ئەلبووم: وێنەکانی سەرای دۆلمە باخچە

شێخ مەحموود دوای یەخسیرکردنی لە شەڕی دەربەندی بازیان

دانیشتووان: (فەیسەڵ – منداڵ)، ئەحمەد عوسمان هەولێری (موتەسەریف)، شێخ مەحموود، شێخ محەمەد غەریب

راوەستاوان: شێخ نووری شێخ محەمەدی قازانقایا، شێخ رەشیدی شێخ عەلی سەرکار، ماجد مستەفا، کەریم جاو، رەزا بەگی ئیسماعیل بەگ، فەهمی سەعید

ریزی پێشەوە: سەید محەمەد جەباری عەبدوڵڵا عادیل، حامید بەگی جاف، عیزەت بەگی وەسمان پاشا، شێخ مەحمود، حاجی مەلا سەعیدی کەرکوکی زادە، ئەحمەد موختار جاف، سەید نووری نەقیب

سمکۆی شکاک و هاوەڵاکانی

شێخ سەعید و چەند هەڤالێن خوە پشتی کو هاتن گرتن، د ناڤ مەفرەزەیا زیا بەگ دە. (فرقا ١٢)، جی: دیاربەکر، سال: ١٩٢٥

شێخ سەعید و هەڤالێن خوە پشتی کو هاتن گرتن، لەگەلّ مەفرەزەیا زیا بەگ، جی: نێزی دیاربەکر، ل بەر پرا دجلێ، سال: ١٩٢٥

دەما سەرهلدانا شێخ سەعید، مەحکومێن پێشین ل بەر سێپێیان، جێ: دیاربەکر، ساڵ: ١٩٢٥

ئەو سێ وێنەیەی پێشووی شێخ سەعید و هاوەڵانی سەعید ئایدۆکموش لەمزایەدەیەکی تورکان کڕیویەتەوەو "مالمیسانژ" لەوی خواستۆتەوە.

شێخ سەعیدی پیران لە بەندیخانەدا

حەپسەخانی نەقیب و شێخ قادری هاوسەری، دوو لە چالاکەکانی راپەرینی بەر دەرکی سەرا سلێمانی

ساتەکانی پێش راپەرینی بەر دەرکی سەرای سلێمانی

ئیحسان نووری پاشا و یەشار خان، دوو لە خەباتگێڕانی شۆڕشی ئارارات

سەرچاوە: کوردستان لە سێبەری مێژوودا، سوزان

دەستەی مامۆستایانی سەردەمی کۆماری کوردستان لە مهاباد

پێشەوا قازی محەمەد و یاوەرانی لەسەردەمی کۆماری کوردستان

پێشەوا قازی محەمەد لە نووسینگەی خۆی لەسەردەمی کۆماردا

پێشەوا لە نێوان هەردوو شاعیر هێمن و هەژار لەسەردەمی کۆماردا

پێشەوا قازی محەمەد ۱۹٤۷/۳/۳۱

عیزەت عەبدولعەزیز مستەفا خۆشناو خەیروڵڵا عەبدولکەریم محەمەد قودسی

لە ۱۹ی حوزەیرانی ۱۹٤۷دا لە بەغدا لە سێدارە دران

بەر لە ساڵی ١٣٠٦ی هەتاوی/ ١٩٢٨ی زایینی – مهاباد

لە ڕاستەوە بۆ چەپ: ١– ؟ ٢– مەلا حسامەددین شەفیعی. ٣– قازی شێخ محەممەد موحسن قازی موکری. ٤– مەلا سەدیق سدقی (ئەو مەلایەی لە شەوی خنکاندن تەلقینی قازی محەممەدی دا و وەسیەتی بۆ نووسیوەتەوە) ٥– مەلا عەبدوڵڵای مودەڕیسی.

برایم ئەحمەد – جەلیل هۆشیار / بەندیخانە، کۆتایی چلەکان

لای چەپ بۆ ڕاست: کەمال فوئاد (سکرتێری کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا)، عیسمەت شەریف وانلی (سەرۆکی کۆمەڵە)، ئەوەی هەرە دوایی، لای ڕاست، جەودەت خەزنەدارە

(وێنەکە لە ڕۆژی ٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٠ لەکاتی کۆنگرەی شەشەمی یەکێتی قوتابیانی جیهانی لە بەغدا گیراوە)

لەڕاستەوە بۆ چەپ: مارف خەزنەدار، عیسمەت شەریف وانلی، کاوس قەفتان.

(پێش دەرگای سەرەکی ئامۆژگای فێرکردنی زمانی ڕووسی بۆ بێگانان، لەهاوینی ساڵی ١٩٦٠ دا، بەبۆنەی هاتنی عیسمەت شەریف بۆ مەسەلەی خوێندکارانی کورد، گیراوە).

لەڕاستەوە بۆ چەپ: مارف خەزنەدار، عیزەددین مستەفا ڕەسول، کەمال مەزهەر، ڕەحیمی قازی، کاوس قەفتان،؟ بابان.

(ئەم وێنە دەگمەن و دانسقەیە، لەناو باخچەی پێش بەشی ناوخۆی قوتابیان لەڕۆژی یەکشەمووی ١٩٦٠/٦/١ لەمۆسکۆ گیراوە).

بەشدارانی وەفدی خوێندکارانی کورد لەکۆنگرەی قوتابیانی جیهانی، لەساڵی ١٩٦٢ دا، بەشداربووانی وەفدەکە لەڕاستەوە بۆ چەپ بەپێی دانیشتن ئەمانەن:

عیسمەت شەریف، کەمال فوئاد، ئیحسان فوئاد، مارف خەزنەدار. (وادیارە ئەندامی کۆنگرە کاوس قەفتان دەمی گرتنی وێنەکە لەوێ ئامادە نەبووە).

ئـەم دوو وێنەیــە لــەهاوینی ســاڵی ١٩٦٠ دا کۆمــەڵێك لەبەشــداربووانی کــۆنگرەی خوێنـدکارانی کـورد لەئـەورووپای بـۆ ئەرشـیف کـردووین. بەداخـەوە لـەمارف خـەزنـەدار (کەسی دووەمی لای ڕاست) زیاتر ئەوانی دیکەمان نەناسییەوە.

کۆمەڵێك لە ئەندامانی کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لەئەوروپا.

لەڕاستەوە بۆ چەپ: میران فوئاد مەستی، مارف خەزنەدار، سەڵاح فەرەج، تەلعەت نادر، ئەمین

جەلال بەرزنجی (١٩٣٩ – ١٩٦٨)، کاوس قەفتان.

(لەرۆژی ١٩٦٠/٥/٨ دا لە چەریۆمشیکینیکایا گیراوە).

جەلال تاڵەبانی، دووەم کەس لەلای چەپەوە، لە فیستیڤاڵی پێنجەمی لاوان و

خوێندکاران لە وارشۆ – ١٩٥٥

دوو وێنەی فیستیڤاڵی شەشەمی لاوان و خوێندکاران لە مۆسکۆ - ١٩٥٧

لە هەردوو وێنەکەدا لەلای چەپەوە دووەم کەس جەلال تاڵەبانی لە وێنەکەی سەرەوەدا

لەلای راستەوە: قەدری جان، ئۆمەری دزەیی

عەبدولکەریم قاسم — مەلا مستەفای بارزان (٧/١٠/١٩٥٨)

مستەفا بارزانی لە نێوەڕاستی پیاو ماقوڵانی شاری هەولێر لە دوای هاتنەوەی لە یەکێتی سۆڤییەت، ئەوانەی ناسراونەتەوە لەلای راستەوە: جەلیل هۆشیار، عیزەدین فەیزی، موسا سەمەد، گیوی موکریانی / ١٩٥٨

لە چەپەوە (ریزی پێشەوە): مەلا مستەفای بارزان، جەمال عەبدولناسر، نووری ئەحمەد تەها، سالح میران، ؟

لە راستەوە (ریزی دواوە): ئەسعەد خۆشەوی، سادق بابۆ بارزانی، برایم ئەحمەد، میرحاج ئەحمەد

لە راستەوە بۆ چەپ: عەبدوللا ئەلحەدیسی، فەوزی جەمیل سائیب، (لە پشت ئەوانەوە وێنەگر عەبوش)، باباعەلی شێخ مەحمودی حەفید (وەزیری ئەشغال)، بارزانی مستەفا، خالید ئەلنەقشبەندی (ئەندامی ئەنجومەنی سەرۆکایەتی)، لە سەیرانێکی ناوچەی عەزیزیەی پارێزگا (لیوا)ی کوت، لە کۆتاییەکانی سالی ١٩٥٨دا.

(دیاریی: موئەیەد عەبدولغەفار ئەلنەقشبەندی، ژمارە (٢٠)ی گۆڤاری (دهۆک)ی حوزەیرانی ٢٠٠٣).

Mustafa Barzani (second from right) on a visit to the pyramids, Egypt, 1958.

مەلا مستەفای بارزان و یاوەرانی لەکاتی سەردانی ئەهرامەکانی میسر/ تشرینی یەکەمی سالی ١٩٥٨

شێخ ئەحمەدی بارزانی ، مەلا مستەفا بارزانی
بەغدا کانوونی یەکەمی ١٩٥٨

لیوا روکن عەبدولکەریم قاسم و مسعود بارزانی
(لە تەمەنی ١٣ ساڵیدا)

Mustafa Barzani after his return to Iraq from the Soviet Union. his son Idrees is seated to his right. 1958.

بارزانی لەدوای گەڕانەوەی لە یەکێتی سۆڤییەت/ مێرد منداڵەکەی لای چەپ ئیدریس بارزانییە، ئەوەی لای راستیش: شێخ خالد بارزانی

Mustafa Barzani (centre) on a visit to an establishment in the Soviet Union/1960

بارزانی لەکاتی سەردانی یەکێك لە دامەزراوەکانی یەکێتی سۆڤییەت لە ساڵی ١٩٦٠دا

مەلا مستەفای بارزان لە سەردەمی دانوستانی ١٩٦٤ لەگەڵ سەرۆک وەزیرانی عیراق تاهیر یەحیادا

لە راستەوە:

باباعەلی شێخ مەحموود، مەلا مستەفای بارزان، فوئاد عارف، تاهیر یەحیا ١٩٦٤

له راستەوە: تاهیر یەحیا، مەلا مستەفای بارزان، ئەوەی لە پشتییەوە وەستاوە نوری شاوی پاشان موحسین دزەیی

مەلا مستەفای بارزان — تاهیر یەحیا لە (ناوەڕاست)، لەلای راستەوە: عەبدولکەریم فەرحان (وەزیری کشتوکاڵ)، لای چەپەوە: وەزیرێك

له راسته‌وه: ١-٣ (نه‌ناسراون)، ٤- مه‌لا مسته‌فای بارزان. ٥- تاهیر یه‌حیا. ٦- عه‌لی حه‌یده‌ر سلێمان
٧- جه‌لال تاڵه‌بانی. (دیاریی: فه‌خری سیلاح شۆر)

له‌لای چه‌پی مه‌لا مسته‌فای بارزانییه‌وه: تاهیر یه‌حیا، سه‌رهه‌نگ روکن: ئیبراهیم فه‌یسه‌ڵ

ئه‌نساری، سه‌رهه‌نگ: عه‌زیز چه‌له‌بی

له‌لای راستییه‌وه: عه‌بدولره‌زاق سه‌ید مه‌حموود (متەسه‌ریفی سلێمانی) - خه‌له‌کان، ١٩٦٤

عەزیز شەریف — مەلا مستەفای بارزان

مەلای مستەفای بارزان و کامیل چادرچی، ئەوەی جل سپیەکە هەمزە عەبدوللایە

جەلال تالەبانی سەرۆکی وەفدی کوردی لەگەڵ سەیدا ساڵح یوسفی بۆ دانوستان لەگەڵ حکوومەت بەرەو بەغدا دەچن

لە راستەوە: ؟ ئەحمەد حەمەدەمین دزەیی، جەلال تاڵەبانی، عەلی عەسکەری، ئیبراهیم ئەحمەد، کاکە زیادی کۆیە، عومەر دەبابە/ نیسانی ١٩٦٤

لە راستەوە بۆ چەپ: ساڵح یوسفی، جەلال تاڵەبانی، عەگید سدیق، شاخەوان نامیق (شوان). رانیە شوباتی ١٩٦٤.

(دیاریی: د. عەبدولفەتاح بۆتانی، ژمارە (٢٠)ی گۆڤاری (دهۆك)ی رێکەوتی حوزەیرانی ٢٠٠٣).

رۆڵەکانی دوارۆژ لە یەکێك لە قوتابخانەکانی سەردەمی شۆڕشی ئەیلولدا

لە راستەوە بۆ چەپ: سەرهەنگ سالم (فەرماندەی مەوقعی سلێمانی)، مەلا مەعصوم خدر (باوکی دکتۆر فوئاد)، مەلا مستەفای بارزان، پەیامنێری گۆڤاری (روزالیوسف)ی میسری جلال الکشك، مەسعود بارزانی، لوقمان بارزانی، شوباتی ١٩٦٤ رانیە.

(دیاریی: میقداد هورەیی، ژمارە ٢٠ی گۆڤاری (دهۆك)ی حوزەیرانی ٢٠٠٣).

Mustafa Barzani with Kurdish warriors in Rania. His son Masoud Barzani is standing to his right. 1964.

بارزانی مستەفا لەگەڵ پێشمەرگەکان لە شاری رانیە/ لەگەڵ مەسعود بارزانی لەلای راست. ساڵی ١٩٦٤ رانیە.

Mustafa Barzani (foreground), with the Kudish Representative in Europe. Kurdistan, 1964.

بارزانی مستەفا لەگەڵ عیسمەت شەریف وانلی، نوێنەری شۆڕشی کورد لە ئەوروپا، ساڵی ١٩٦٤

یاری شەترەنج لەگەڵ ڕۆژنامەنووسی ئەڵەمانی (دیشنەر)

ڕاوەستاوان: ئەسعەد خۆشەوی و ئیدریس بارزانی

مەلا مستەفای بارزان و سەرۆك كۆماری عیراق عەبدولڕەحمان عارف / ١٩٦٦

مەلا مستەفای بارزان و عەبدولڕەحمان عارف – بەرزێوە / ١٩٦٦

بارزانی مستەفا لەکاتی گفتوگۆیەکی رۆژنامەوانی لەگەڵ پەیامنێری
ئاژانسی دەنگوباسی عیراقی لە ساڵی ١٩٦٦دا

Mustafa Barzani in an interview with an Iraqi journalist, Kurdistan, 1966.

Mustafa Barzani with the Iraqi Defence Minister, Kurdistan, 1966.

مەلا مستەفای بارزان و لیوا روکن شاکر
مەحموود، وەزیری بەرگری پێشووی
عێراق. ساڵی ١٩٦٦

1970. March. 10 Mulla Mustafa Barzani and Saddam Hussain just before the signature of the 11 of March Agreement.

۱۹٦ مەلا مستەفا بارزانی و سەدام حوسێن پێش مۆرکردنی ڕێکەوتنی ۱۱ ئادار

دیاریی: د. جمشید حەیدەری

مەلا مستەفای بارزان — کەمال جان پۆلاد

مەلا مستەفای بارزانی و
پریماکۆف

بارزانی و پیاوی ئایینی
مەسیحی قەشە یوسف
پەری لە ١٩٦٧دا

Mustafa Barzani with
a Christian priest,
Kurdistan, 1967.

BERBANG

DR. QASIMLO HAT KUŞTIN

59

بەربانگ

ئەمری بو خەباتگیر د. قاسملو

A group of members of the Kurdish students society in their National dress hand in hand for unity.

بنۆڕە پەراوێزی ژمارە (٢٥٠)ی لاپەڕە (٥٠١)ی ئەم کتێبە

بە کامێرای کریس کۆچێرا

دوای (راپەڕین) کۆچڕەو

پەرلەمانی کوردستان

بەڵگەنامەکان

د. کەمال مەزهەر، لەگەڵ هەر پۆستەیەکی بەشەکانی ئەم کتێبەدا، هەر جارەو کۆمەڵێك بەڵگەنامەی بۆ ناردووین، لەسەر هەموو لاپەڕەکانی ژمارە و کۆدی بەڵگەنامەکانی بە دەستی خۆی نووسیبون، تەنانەت هەندێکیان روون کردنەوەی، بە زمانی کوردی، لەسەر داناون و بەتەلێك لە بەڵگەنامەکەی بەستاون، بەداخەوە یەك لە هەڵەکانی من لە ئامادەکردنی ئەم کتێبەدا ئەوەبووە، هەموو بەڵگەنامەکانم، لەگەڵ دەقی ناوەڕۆکی بەشەکانی کتێبەکە بۆ لەبەر گرتنەوە ناردە سلێمانی، دیارە ئەو کەسەی بەڵگەنامەکانی سکان کردووە، لەکاتی لەبەر گرتنەوەدا، بەبێ مەبەست، هەمووی تێکەڵ و پێکەڵ کردوون، ئەوەبوو کە هاتینە سەر نەخشەسازی کتێبەکە هەر پەڕەو بەڵگەنامەیەکمان لەلایەك دەدۆزییەوە، لەکاتی ماوەی دوو مانگێك خەریك بووین تا ئەوەندەمان لێ هەڵێنجاون، ئەوەش دوای ئەوەی هەموو بەڵگەنامەکانمان رێکخستەوەو دووبارە سکانمان کردۆتەوە، لەوانەیە بەقەد ئەو ژمارەیەشمان لەلا ماوەو دیارە هەندێك لە بەڵگەنامەکانیش دیار نەماون، بەنموونە شتێکی نۆبێل، شتێکی عەزمی بەگی بابان، شتێکی حەپسەخانی نەقیب... هتد. دیارە د. کەمال لە کاتێکدا ئەوانەی هەموو بۆ نووسیووم، ئەوەتا دوای ماندووبوونێکی زۆر ئێمە هەر ئەوەندەمان بۆ رێکخراوەتەوە، پێمان وایە کتێبەکەش وەکو خۆی هەر ئەوەندە لە بەڵگەنامە ئۆریژناڵەکان هەڵدەگرێ، ئومێدەوارین د. کەمال دانەی دیکەی لە ونبووەکانی لەلا مابێ، هەر تۆژەر یان نووسەرێك بیەوێت کار لەسەر ئەم بەڵگەنامانەدا بکات، ئەوا بەدڵفراوانییەوە لە خزمەتی دادەبین و تەنانەت بەڵگەنامەکانی دیکەشیان دەخەینە بەردەست.

ع. زەنگەنە

پاشکۆی ژمارە (١)

نامەکەی شێخ مەحموود دوای دامرکاندنەوەی شەڕی بەردەرکی سەرا، بنۆڕە:ل (١٩٨)

(C o p y.)

17-9-30. To: His Excellency the High Commissioner for 'Iraq.

After Compliments,

No doubt Your Excellency well knows the present state of administrative affairs in Kurdistan and especially the outrages which have taken place in Kurdistan. The atrocities that were perpetrated by the Arabs in Sulaimani have had no precedent in Kurdistan, and after such state it must be evident to Your Excellency how quite impossible it has become for the Kurds and the Arabs to live together. The Kurds always and without conditions are obedient to the British Government now and in the future. The Kurds, as in duty bound, have never been lacking or late in showing their friendship for and obedience to the British in the past nor will they do so in the future. But with great regret this friendship and obedience has hitherto only brought trouble on the Kurds and given advantage to the Arabs.

According to the letters and messages of condolence I have received, I understand that the hopes of our neighbour Kurds have changed into despair, while from all sides of this Kurdistan I receive incessant information that the Kurds are bereft of patience after this outrageous use of arms against our Kurds by the Arabs.

In the name of this Aryan nation, the Kurds as a whole request that you will liberate and separate them from the Arabs. They strongly and definitely ask that they may only remain under the protection of the British.

(Signed) M a h m o u d.

پاشکۆی ژمارە (٢)

ئەمە وێنەی ئەو وتارە فەرەنسییەیە کە ڕۆژی بیستی مایسی ١٩٤٦ بڵاوکراوەتەوە. بنۆڕە:ل (٢٧٦)

LES KURDES revendiquent leur autonomie

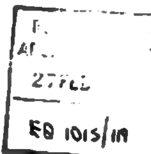
پاشکۆی ژمارە (٣)

نامەیەکی نهێنی بایەخداری باڵوێزی بەریتانی لەمۆسکۆ دوای کودێتاکەی هەشتی شوباتی ١٩٦٣ بە سیانزە ڕۆژ کە لەبابەتی هەشتەمدا ئاماژەی بۆ کراوە، شایانی باسە ڕۆژئاواییەکان هێشتا لەسروشتی کودێتاکە تێنەگەیشتبوون. بنۆڕە: ل(٢٧٦).

ئەم بەڵگەنامەیە لەفایلی ژمارە (١٧٠٤٣٣/٣٧١)ی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیادا هەڵگیراوە.

PERSONAL AND CONFIDENTIAL

M. Goodchild please bear A in mind

British Embassy,
MOSCOW.
February 21, 1963.

GPM 26/2

Dear George

N/R on Dup

Thank you very much for your letter of February 14, which I was very pleased to get. I am naturally following the news from Iraq as closely as I can from the newspapers and I hope that you will copy anything of interest from Baghdad to me which I would not see in the normal course of events. The Iraqi Ambassador here is very pleased and neither he nor the U.A.R. Ambassador show the slightest concern about the number of communists, etc., who have been shot. But neither the Iranian nor the Syrian Ambassador like it very much. They are clearly afraid of the longer-term effects on Iraq and the surrounding countries. I hope that the present régime will soon settle down and stabilise things. I know none of the soldiers excepting Naji Talib, but the civilians are all reasonably sensible people and it is encouraging to see that Wattari is now Minister of Oil. I am not surprised to see that Mahdawi and Mohamed Amin, Taha Sheikh Ahmed and Jalal Auqati were guilty, but I was surprised that they had it in for Abdul Majid Jalal, the head of Security. My impression was that he was from time to time involved in plots against Qasim and the Security was sufficiently friendly to us to tip us off every now and again when there was something on foot against us. I only hope that Tariq al Qodi is all right. This particular plot looks, from the scanty information I have, as if it were one which was beginning in my time. I remember particularly our information about Taher Yahia and the suggestion that they had the Habbaniya Air Squadron with them.

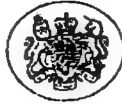
2. You probably know that two of Qasim's men got away. I gather that he told Hashim Abdul Jabbar to get out of the country, that Vienna was too hot for him owing to the opposition of the Iraqi students and that he is now in Sofia. Khadhim, the old Iraqi Military Attaché in Moscow, also got away and is now in London.

3. The attack on the Iraqi Government's action against communists is now in the form of a direct attack by the Party here, but I hear that the Soviet Ambassador in Baghdad has pointed out that it is a Party and not a

/governmental

G.P. Miller, Esq., C.M.G., O.B.E.,
Foreign Office,
London. S.W.1.

PERSONAL AND CONFIDENTIAL

governmental attack. So I presume the Soviet Government are still prepared to get on as best they can with the Iraqi Government and keep on their technical aid, etc. This is what I should expect. But of course I have no detailed information on this.

4. I may add that Adzhubei, the Chief Editor of Izvestiya and Khrushchev's son-in-law, asked me, half jocularly, what part we had in the new Iraqi revolution. So I naturally replied that I was personally responsible for it, as I had been for all recent revolutions in Iraq including that of 1958.

Yours ever.

Humphrey Trevelyan.

پاشکۆی ژمارە (٤)

هەردووك یاداشتەكەی لیژنەی باڵای (حركة الدفاع عن الشعب العراقي) بەئیمزای جەواهیری دژی تاوانەكانی ڕژێمی بەعس و لەدووەمیاندا بەتایبەتی ئاماژەی كردووە بۆ ڕەفتارە نامرۆڤانەكانی ئەو ڕژێمە لەكوردستان، بارەگای لیژنەكەش لە ڤیەننای پایتەختی نەمسا بووە. بنۆڕە: ل(؟)

HIGH COMMITTEE — اللجنة العليا

The Movement of Defending Iraqi People • حركة الدفاع عن الشعب العراقي

Postamt Wien 64 : Postfach 220
WIEN — AUSTRIA

Your Excellency,

Following the Coup d´etat of 8th February in Iraq and the seizure of power by force and violence Iraqi citizens, inside the country and abroad, nave been subject to a form of oppression hardly matched in history. The present government has tortured to death citizens inside Iraq, persecuted those abroad regardless of their political beliefs, withdrawn the passports of some of them, halted the stipends of students and prevented their people back home from sending them means of support etc.

The High Committee for the Defence of the Iraqi People appeals to you to extend a helping hand to the victimized Iraqi students studying in your country or to those Iraqi citizens who have found refuge and protection under your laws, by permitting them to continue their studies or medical treatments, etc. We appeal to you to give them every possible help until this black cloud hanging over the Iraqi people will be dispersed. The Iraqi people will never forget this kindness.

Please accept the Committee´s thanks and deepest respect.

High Committee
THE MOVEMENT OF DEFENDING IRAQI PEOPLE

CHAIRMAN
Mohamed Mahdi Al Jawahiri

HIGH COMMITTEE
Movement of Defending Iraqi People • اللجنة العليا حركة الدفاع عن الشعب العراقي

Postamt Wien 64 : Postfach 220
WIEN — AUSTRIA

Your Excellency,

The coup d'etat of 8th February in Iraq revealed its non-democratic and illegal methods from the very first day. It seized power by sword and fire, vainly trying to impose its will on the people by terror, torture and murder. The number of those who have lost their lives under torture and in prison has reached an unbelievable figure.

The tyrannical despotic junta which seized power in Iraq, with every passing day, discloses new methods of oppression and cruelty. The Iraqi people have begun to rally their forces to defend their freedoms and their lives, since no one in the world can remain silent in the face of such violence and brutality. But the more intensive becomes the struggle of the Iraqi people, the more ferocious and barbaric is the response of those in power.

The Iraqi people, in general, are outraged and are struggling against this regime. Recently, war has been declared against the Kurdish people in Iraqi Kurdistan in order to impose on them conditions which contravene the legitimate demands of the sector of the Iraqi people. The rulers of Iraq are not even ashamed to officially announce that they would annihilate every Kurdish village that fired a shot, that is,

HIGH COMMITTEE

Movement of Defending Iraqi People • اللجنة العليا حركة الدفاع عن الشعب العراقي

Postamt Wien 64 : Postfach 220

WIEN — AUSTRIA

---

they would annihilate whole villages if a single person in that village disobeyed them. This is but one example of their barbarity and cruelty.

We appeal to your excellency to study closely up the news and events in Iraq. You will realise that by supporting those who are courageously defending their rights as human beings you are doing your duty. We are fully confident that the murderers and criminals cannot continue for long, but your voice and that of your others like yourself who defend democracy and the rights of the peoples, may help cut short the battle and reduce the number of victims.

We are confident that your excellency will stand side by side with the oppressed who are defending their lives against a most savage clique. We hope that our appeal will find a sympathetic and warm response on the part of your excellency.

The High Committee for the
Defence of the Iraqi People

CHAIRMAN
Mohamed Mahdi Al Jawahiri

پاشکۆی ژماره (٥)

وێنەی نامەیەکی (طالب شبیب)ی وەزیری هەندەرانی عیراق لەڕۆژی بیستی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ لەسەر لاپەڕە فەرمییەکانی ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی عەبدولکەریم قاسم چاپکراوە، بنۆڕە: ل ٢٦١ ی ئەم کتێبە.

الجمهورية العراقية
وزارة الخارجية
التشريفات

بغداد في ٢٠/[illegible]/١٩٦٣

سيادة السفير

انه يسرني اعلامكم بتسلمي كتابكم المؤرخ في ٢٠/٢/١٩٦٣ الا انه لم يكن بوسعي ان اتسلم طيها مذكرة وزارة الخارجية حالما هي مذكرة سفارة صاحبة الجلالة البريطانية حول اعتراف حكومة صاحبة الجلالة بالحكومة العراقية الجديدة .
منتهز هذه الفرصة لاعرب لكم عن فائق التقدير والاحترام .

(طالب حسين الشبيب)

السير روجر الن
سفير صاحبة الجلالة البريطانية
بغداد

پاشكۆی ژماره (٦)

وێنەی ئارشـەرکووك و سێر رۆجەر ئەلینی باڵوێزی بەریتانی لەبەغدا و وێنەی خۆپیشاندانێکی گەورەی خەڵکی کوێت بەبۆنەی سەرکەوتنی کودەتای هەشتی شوباتەوە، بنۆڕە: ل ٣٥٩ ی ئەم کتێبە.

FIRST British reporter in Bagdad

ARTHUR COOK cables from Iraq

The voices of Nasser speak

BAGDAD, Tuesday

THE real struggle for power is yet to come in Iraq as Communists are put to death by the hundred.

But so far there are signs that relations between Britain and Iraq may improve.

The first meeting between Sir Roger Allen, our Ambassador, and Mr. Talib Shabib, the new Foreign Minister [illegible]

[illegible]

Split

[illegible]

[illegible] more than a [illegible] Brigadier [illegible] the fighting [illegible] as the stronger man.

The hub of the new Government is Baathist, the party which would realise Nasser's "United Arab" ambitions. But Baathism in Iraq could cover many things.

In two days, as the first journalist to reach Bagdad since last Friday's revolution, I have talked with many of the new politicians.

First indications are that Iraq [illegible] avoid another [illegible]. The Government's [illegible] are internal and [illegible]

SIR ROGER ALLEN

been made by taking two Kurds into the Ministry. No Iraqi Government could bow to Kurdish demands for an independent State.

Kuwait may take longer to solve. One Government announcement [illegible] the "independent State of Kuwait" has been withdrawn.

No mention of that phrase "independent State" in answer to Kuwait's recognition of the Government has been made since. In fact, Kuwait is the one country which is not being [illegible]

It could be difficult to drop Kassem's claims to the tiny State with its vast oil wealth which [illegible] for Iraq.

CROWDS IN KUWAIT HAIL THE NEW REGIME

Sidney James Webb, 1st Baron Passfield

From Wikipedia, the free encyclopedia
(Redirected from Sidney Webb)

Sidney James Webb

self-portrait

Born 13 July 1859
London, UK
Died 13 October 1947
Spouse Beatrice Webb

Sidney James Webb, 1st Baron Passfield PC (13 July 1859 – 13 October 1947) was a British socialist, economist and reformer, normally referred to in the same breath as his wife, Beatrice Webb.

He was one of the early members of the Fabian Society in 1884, along with G. Bernard Shaw (they joined three months after its inception). Together with Beatrice Webb, Annie Besant, Graham Wallas, Edward R. Pease, Hubert Bland and Sidney Olivier, Shaw and Webb turned the Fabian Society into the pre-eminent political-intellectual society in England in the Edwardian era and beyond.

Webb was born in London to a professional family. He studied law at the Birkbeck Literary and Scientific Institution for a degree of the University of London in his spare time, while holding down an office job, and in 1895 helped to establish the London School of Economics, using a bequest left to the Fabian Society by a benefactor. He was appointed its Professor of Public Administration in 1912, a post which he held for fifteen years. In 1892, Webb had married Beatrice Potter, who shared his interests and beliefs. The money she brought with her had enabled him to give up his clerical job and concentrate on his other activities.

Both were members of the Labour Party and took an active role in politics, Sidney becoming MP for Seaham at the 1922 general election.[1] The couple's influence can be seen in their hosting of the Coefficients, a dining club which attracted some of the leading statesmen and thinkers of the day. In 1929, he was created **Baron Passfield**, continuing as a government minister (serving as both Secretary of State for the Colonies and Secretary of State for Dominion Affairs) under Ramsay MacDonald. In 1930 ailing health resulted in his stepping down from the Dominions Office, but retaining the Colonial Office. The Webbs were supporters of the Soviet Union until their deaths, their book, *The Truth About Soviet Russia* being published in 1942.

Webb co-authored a pivotal book on the *History of Trade Unionism* (1894) with wife Beatrice Webb.

In H.G. Wells's *The New Machiavelli* (1911), the Webbs, as 'the Baileys', are unmercifully lampooned as short-sighted, bourgeois manipulators. The Fabian Society, of which Wells was briefly a member (1903-08), fares no better in his estimation

Contents

Archives

Sidney Webb's papers are among the Passfield archive at the London School of Economics.

پاشكۆی ژماره (٨)

شتێكی بەعسییەكان، بەیاننامەی (ئەنجوومەنی سەركردایەتی شۆڕش) بنۆڕە: (٢٦٣-٢٩٧)

- 1 -

NOTIFICATION ISSUED BY THE NATIONAL COUNCIL OF THE REVOLUTIONARY COMMAND

The National Council of the Revolutionary Command issued today the following notification:

IN THE NAME OF GOD THE ALL-MERCIFUL

Ramadhan 14 Revolution emanated from the very sanguinary heroic struggle of the people against the Qassimite rule which opposed people's hopes and objectives in liberty, democracy, and national and social flourishing. It came to eliminate that rule, and its pillars and traces, as well as to correct all the abnormal situations which it created within 4½ years, especially the abnormal situation which it attempted to found between Arabs and Kurds, who lived together for ages with amity and solidarity and under a common destiny. Also it came to realize a gigantic developmental drive that shifts Iraq from a state of backwardness and poverty into a state of progress and prosperity. Out of these ends, and in view of the wish of the National Council of the Revolutionary Command to expedite with removing the injustice caused to the Kurdish citizens in the black Qassimite regime, the Revolution immediately took the initiative for a cease-fire in the region of military operations in the North, released the Kurdish political prisoners who were jailed by Qassim, and reinstated the Kurdish officials, employees and workers who were dismissed by Qassim's (the divider) despotic authorities, in order to partake with their brethren in building a new revolutionary community. Moreover, the revolutionary government adopted all decisive and urgent measures to remove the economic blockade which Qassim (divider) had imposed on the northern regions, in order that the economic life may flourish and all the citizens enjoy prosperity.

The revolution hastened to restore the confidence between Arabs and Kurds, which was threatened by the rule of the criminal Qassim (divider). It sent a popular delegation, comprising Sayeds Al-Sheikh Mohammed Ridha Al-Shabibi, Hussain Jamil, Faiq Al-Samerra'ie, Faisal Habib Al-Khaizaran, Dr. Abdul Aziz Al-Douri, and Zaid Ahmed Othman, to conduct talks with the representatives of Mustafa Al-Barazani and his party. The responsibles

maintained continuous contact with them to establish everlasting peace in the northern regions, consolidate the historic relations between Arabs and Kurds, and fulfill Kurds aspirations for greater contribution to the nationalistic and progressive flourishing operation in Iraq. This is in addition to the fact that our people is quite aware that the abnormal circumstances, which caused the fight between Qassim's (divider) Government and the Barazanis, completely vanished upon the emanation of the people's democratic rule that represents all the citizens and their aims and ambitions.

Despite the fact that Mustafa Al-Barazani and his clique have no right of representing all the Kurds; despite the fact that the Barazanis were from among the elements that supported, with all capabilities, Qassim's abnormal dictatorial rule and aided it in the dreadful bloody massacres that took place in Mosul and Kirkuk, and their backing up of the local communists in their criminal policy, opposing the people and his aspirations in liberty democracy and national prosperity; despite of their feudalistic identity and their relation with imperialism, reactionary and Zionism, and their antagonistic attitudes and crimes committed against the other citizens from among the Kurds...the Revolution government's belief in the unity of destiny that joins the Arabs and Kurds was clearly manifested in enabling the Kurdish representatives to partake with the official and popular delegations in studying the unity affairs in the Arab regions, thus enabling the Kurds to have a close contact with the proceedings and results of the Federal Unity talks between Egypt, Syria and Iraq.

After the Revolution government studied the demands submitted by Mustafa Al-Barazani and having faith in the necessity of taking quick serious measures in fulfillment of the demands of the Kurds and the achievement of their objectives in the national prosperity and the actual participation in the revolutionary rule, the National Council of the Revolutionary Command announced on 9th March, 1963, its historic statement concerning the application of the system of decentralization only after the elapse of one month on the emanation of the Revolution and at a time when dangers were threatening it from every side. The revolutionary government hastened towards the formation of official and popular committees to study the principle of decentralization and reach the best form for it. Drawing up of the special draft law regarding the system of decentralization was actually completed.

The Revolution government quickly, commenced on re-considering the economic plan in such a way that enables the reconstruction of the area destroyed during the fight between Qassim and the Barzanis, and in a way that ensures for the northern areas a big share of the projects that attain economic flourish in that part of the homeland and shift it from backwardness to a state of progress.

O, Citizens,

The people's revolution announced in its First Declaration and in other two notifications of its leadership Council, as well as in its Stage Program, its belief in Kurds aspirations for increasing their contribution to the operation of nationalistic and progressive flourishing in Iraq. The national government endeavoured sincerely and faithfully, since the very beginning, to reach a peaceful and rapid solution for the problem which emerged in the Qassimite regime...this problem which damaged, by keeping it pending up to now, the national economy, badly affected the security, and hindered all the construction and development projects in the northern regions, such as the industrial, agricultural, irrigation, Agrarian Reform and Summer resort and tourism projects. But the secessionist and feudalist phalanx, which is well known for its relations with imperialism, reactionary and Zionism, and which supported for a long time the dictatorial and reactionary Qassimite rule, was not affected by this noble attitude of the National Government, neither it took into consideration the legitimate interests of Kurds and all the Iraqis, nor did it endeavour to spare the blood of the Arab and Kurdish citizens and establish security and stability, so as to end the abnormal state of affairs. Also, this phalanx did not place the national interest and that of the Kurdish masses above its selfish and ill-famed interests, nor did it discard its opportunist covets of dominating the Kurdish masses. But, it followed the track of gangs and was stubborn in its attitudes which appeared, undoubtedly, to the national government that it is not looking for the development of the economic and social life of Kurds, neither aiming to consolidate fraternity between Arab and Kurds, nor endeavouring to achieve prosperity for them. But it is concentrting on an imperialistic reactionary secessional demand, firmly linked with the interests of the covetous foreign countries, and aiming to threaten Iraq's independence, national unity, and revolutionary drive.

Several incidents brand these feudal phalanges as having secessional intentions and desiring to foil any attempt for reaching a peaceful solution. Below are some of these incidents:-

1- Sheltering all the communists and murderers who have fled from justice, civilians and militarists, and not handing them over to the Iraqi authorities.

2- Some members of these armed gangs are wandering throughout the northern villages, threatening the citizens to join them, imposing taxes and collecting arms from the secured citizens.

3- Issuance of instructions by representatives of the insurrectionists to the citizens in the northern area not to call upon the government atuorities, forcing them to call upon them in regard to any matter relating to them.

4- Inspecting the vehicles along the main roads, plundering and looting properties of the citizens.

5- Attacking the remote police stations, captivating the policemen and looting their arms, as well as fittings and furniture of the police stations.

6- Cutting off the telephone lines between the cities and Qasabats to affect the activity of the government authorities and to delay the proceedings of the citizens.

7- Opening of fire at the armed forces.

8- Kidnapping the citizens and officials like the kidnap of (Marga Soor) Qaimmaqam, three members of the national guards in (Makhmoor), five in (Al-Tun-Kupri), and five others in (Ain Dibis) area.

9- On 5/5/1963, three hundred insurrectionists and communists attacked Ibn Nasser village and looted weapons and money, and oppressed the peaceful inhabitants of the village.

10- On 14/5/1963 the seccessionists opened fire at the army units working in the area of the National Electricity Service in Dibis.

11- The ruffian Jabar Al-Jbbari and Adel Izzat, with 150 more ruffians attacked (Qara Hassan) area, looted its weapons, and retreated toward Takiya Jabary village. All were from Barzani groups.

12- The secessionists attacked in (Harir) area an ambulance carrying a sick soldier, plundered from the two soldiers escorting the sick their guns and amunitions.

13- On 28/5/1963 they attacked (Zalka) village in (Maydan) area, killed Sheikh Nouri Zalka, burned the village, because he refused to cooperate with them and thus the citizens were forced to take shelter in Maydan Police Station.

14- On 4/6/1963 the secessionists and the fleeing communists opened fire at Salah Al-Deen cavalry. The clash lasted more than five hours and ended with the withdrawal of the insurrectionists their loss was 16 dead, 30 wounded, and 18 prisoners. From the cavalry force Sheikh Sami Abid Ghezala head of Slivani tribe was killed.

15- On 5/6/1963 the secessionists opened fire for 15 minuets at the army in Haj Abrahim Bey village, which ended by killing one of the citizens and killing another. Four of the deserters privates were arrested.

16- On 5/6/1963 the secessionists opened fire at the Police operating in Qara Jouk mountain, while they were invistigating about the communists, dessertere, and insurrectionists, who are carrying provocative action there and who killed a national guard.

17- The secessionist Umar Mustafa known as (Umar Dabbaba) used the office of the lawyer Kamal Muhi Aldin in (Kousinjaq) as court and passed unjust sentences on the innocents.

18- The secessionists in Amadiya, Zawitta, Zakho and other areas attacked passengers cars, detained some of the passengers, kidnapped officials and prevented the inhabitants from their daily work.

9- The criminals opened fire at a helicopter during its flight over Chamchamal area and wounded the pilot in his leg.

20- The traitorous secessionists formed an anarchist court in (Khanaqeen) and passed death sentences on four innocent citizens. The sentences were actually passed on them.

21- On 6/6/1963 the insurrectionists attacked a supply convoy in Azmir Police Station and a fierce battle took place which lasted for hours.

22- On 8/6/1963 the insurrectionists attacked another supply convoy in (Kuler) area and opened fire at it.

23- On 8/6/1963 they also attacked a military convoy of soldiers on leave, while this convoy was on an ordinary movement in (Sbeelik) area. they killed the martyr Lt. Abbass Kamal and three privates and wounded 23 non commissioned officers and soldiers and set fire to four military vehicles.

These are some of the many incidents of crime and disturbance committed by the secessionists during the period of negotiation in addition to their criminal acts of inciting the Kurds in the army and police force to flee with their arms.

In regard to the above/and being keen on protecting the citizens of the northern area and reinstating peace and stability in the homeland in order to enable the national government to execute what was provided/for in the Stage Programme of the National Council of the Revolutionary Command, and in compliance with the will of the people in protecting his independence and national unity from the havoc of the reactionary, secessionist traitors, we decided purging the national areas from the remnants of the Barzanis and their followers with effect from today, as we also decided considering all the northern areas an area of actual military movement.

The National Council of the Revolutionary Command hereby warns the treacherous clique that opposed the people's will and his national unity to lay down/their arms within 24 hours from the date of announcing this warning and to announce their allegiance to the popular democratic national rule in order to save the area

from
the disasters of war that all may work on building the free and prosperous nation. Otherwise the National Council will hold this clique responsiblefor all the consequences resulting from its treacherous attitude.

citizens,
Tho National Council of the Revolutionary Command calls upon all the citizens to support and aid the armed forces and the government authorities to destroy this treacercus clique and to inform of any person who may dare to help this clique in any form whatsoever.

the
Long live/Revolution of blessed 14 Ramadhan.
Death to the traitorous secessionists, enemies of the people.

Signed

THE NATIONAL COUNCIL OF THE
REVOLUTIONARY COMMAND

Issued in Baghdad on 18th of Muharam Al-Haram, 1383 Hijri; coinciding 10th June 1963.

پاشکۆی ژمارە (٩)

عەلی سالح سەعدی تۆمەتەکانی (ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) دووپات دەکاتەوە و هێرشێکی زۆر دەکاتە سەر بارزانی و تاڵەبانی، بنۆڕە: ل (٤٠٣) ی ئەم کتێبە.

SAYED ALI SALIH AL-SA'ADI, DEPUTY PRIME MINISTER AND MINISTER OF GUIDANCE, HELD A PRESS CONFERENCE AT 11.30 A.M. TO-DAY, AT THE BROADCASTING STATION

Sayed Ali Salih Al-Sa'adi, Deputy Prime Minister and Minister of Guidance, held a Press Conference at 11.30 A.M. to-day, at the Broadcasting Station, and it was attended by newsmen, News Agencies Correspondents, and cinematographers.

The Minister opened the conference saying: Ramadhan 14 Revolution has demonstrated complete understanding of the Kurdish question since the very first day. It made direct contacts with a number of Kurds to elucidate the government's attitude regarding several points. In fact, a large number of our Kurdish brethren understood the government's attitude and showed their readiness to cooperate, so as to put end to the Kurdish question, lay sane solution for it, restore the fraternal relations which are founded through out the history between Arabs and Kurds, and clear the negative atmospheres left by the reckless Qassimite rule. But as soon as a few days elapsed over the revolution, the government noticed that some strange and odd acts were committed by Barazani phalanx.

These suspicious acts did not prevent the Revolution Government from endeavouring seriously to solve this question in a sane way that guarantees the reasonable rights and demands reiterated by Kurds. This condition continued, but Barazani's phalanx explained the situation as being infirm. They began stirring up difficulties and placing barriers in the way of the government and its efforts to solve the problem; also they began propagating lies and fabrications among the Kurdish citizens. But even this behaviour did not provoke the government, and it continued its efforts to solve the problem created by Qassim. Thus, it released the Kurdish political prisoners who were arrested by Qassim, reinstated the officials and employees dismissed in Qassim's regime, removed the economic blockade which Qassim imposed on the Kurdish region, and planned many bi, construction projects in the areas destroyed by the fight during Qassim's regime.

The government has also worked towards increasing the direct contacts with them. It formed a popular delegation which got in touch with them several times.

The contacts were at the same time made on the official level and were ever constant.

We at the same time used to receive information about behaviour of Al-Barazani gang which made raids and looted vehicles that passed through their areas. They also kidnapped a number of the Arab and Kurdish officials, and cut off all their contacts with the administrative authorities as part of their scheme, aiming not to recognize the existing rule.

The Minister added saying that the crimes which have been committed are more than could be numbered some of which have been mentioned in the notification issued to-day by the National Council of the Revolutionary Command.

Sayed Al-Sa'adi said that the negotiations resumed despite all these incidents. The Barazani phalanx made a proposal which is considered a clear and obvious call for secession. This proposal has uncovered their real intentions. It also exposed their false claim in that they do not want to secede.

The government has proposed a draft law on decentralized government. It will publish Barazani's proposal and also the decetralization proposal which the government of the Revolution has prepared for the press.

The Minister of Guidance said that the Kurds instead of accepting the government's proposal, their representative, Jalal Al-Talabani went abroad to publish a series of statements hostile to the existing revolutionary government in Iraq. And instead of prevailing a peaceful state of affairs in the northern region, phalanx of Al-Barazani carried out lately large-scale attacks against the army units. They killed one officer and four soldiers and wounded 25 others. And as a result of this attack three other soldiers were missing. They burnt down four army trucks. This is in addition to the assaults and orimes which have never ceased for one single day.

In accordance with the above, the government has warned Mustafa Al-Barazani and his phalanx to stop these incidents within 24 hours, to hand over the criminals who assaulted the army and to release the prisoners. In case of non-responsence to this warning, they themselves will bear the responsibility.

In conclusion of the press conference, the foreign and Arab pressmon and correspondents directed a number of questions which the Minister answered.

In reply to a question relating to the time of Barazani's attack at the military convoy, Sayid Al-Sa'adi said, it took place yesterday.

In reply to another question whether the Syrian and the United Arab Republic governments have participated in studying the Kurdish problem, he said, "Certainly, Egypt, Syria and Iraq signed the Charter of forming the Federal State. It is natural that these regions should meet and discuss all the affairs concerning the three regions and it is also natural that this case has already been clarified from the very first day up till now.

Asked whether the events of the north would delay the establishment of the Federal State and conducting of the plebiscite, and whether Iraq would seek assistance of Egypt and Syria, Sayid Al-Sa'adi said that the liberated Arab regions, even if there was no agreement among them, it is natural that they would cooperate in treating any case that concerns any part of the homeland, for, what affects Iraq affects Syria and Egypt at the same time, and as well as the other liberated Arab countries. He added saying, "Despite that the Arab Unity has not been attained yet, but we believe in the unity of the Arab destiny and that any occurrence in the far Arab east or west affects all parts of the homeland. And this is a historic destiny faced by the Arab Nation, being one Nation.

Asked about the real motives that instigate Barazani, Sayid Al-Sa'adi said, "If we review the history of this man and his social reality we will conclude that he is an influencial feudalist, his background is full of crimes, and he is ever inclined towards imposing his influence over all the Kurds and for that reason he indulged himself in bloody battles with the

other Kurds. In fact he has committed horrible crimes against the Kurds, burnt to the ground Kurdish villages, slain old men and women, and committed rapacious acts motivated only by his lust for leadership.

The second reason is that he is surrounded by a number of feudalists whose only concern is to preserve their feudalistic interests which were threatened by the Agrarian Reform. Their purpose out of all this dispute is the abolishment of the Agrarian Reform law.

The third reason is that the movements carried out by the Barazani have proved that there is a foreign hand stirring them up.

The fourth reason, is communist instigation. Because Barazani fully cooperates with the local communists: in fact, many local communists have fled to Barazani districts.

Sayed Al-Sa'adi was asked whether it was possible that the Barazani movement expresses the aspirations of Kurds. He said, no, and the best proof to that is that thousands of Kurds have filed petitions to volunteer and fight the Barazanis, already we have over 10,000 applications. These are insisting that under no circumstances they would accept Barazani's leadership, besides, they despise him because of the crimes he has committed against them.

In reply to another question regarding "whether it was possible to know the foreign fingers moving Barazani", Sayed Al-Sa'adi said that the foreign fingers are known in this region and are the ones who have interests in Iraq.

Sayed Al-Sa'adi was asked about the contents of the Barazani and government proposals. He said, the two proposals will be published tomorrow in the local newspapers.

Replying another question on the attitude of the Revolution Government towards those who helped Barazani during the regime of the tyrant Qassim, and who now declare their allegiance to the national government, Al-Sa'adi said: "We know well that many who have raised arms with Barazani are from among the plain

persons who were forced, under pressure and suppression, to be with Barazani. But actually, they want peaceful life and aspire re-construction of their districts which were ravaged by the fight during Qassim's regime, and the government appreciates their circumstances and could never bear vengeance towards them.

Answering a question on the role of communism in this problem and the steps to be taken by the government in facing this role, al-Sa'adi said: Prior to this, the government announced repeatedly that the local communist party has betrayed and opposed the national cause, since its founding, and taken always antagonistic stands towards our national issues, such as Palestine cause, the subject of local and international Zionism, the issue of Arab unity, and its instigation of the minorities, by deceiving them in that the Arab National movement is a racial movement. This contradicts reality of the humane national movement which movement is completely far away from racial and denominational fanatism; while the local communist party never took into consider-tion the national interst in defining its political attitudes. For this, the government will never allow the local communists to exercise their political activity specially after they became stooges to Qassim (divider) rule and raised arms against the Ramadhan Revolution.

The last question put before Sayid Al-Sa'adi was whether the military movements in the north will affect the constructional and economic projects, he replied "No doubt that any military movement will affect the expenditures of the country which will in turn affect the economy in general..

In conclusion of his conference which lasted over two hours, Sayid Al-Sa'adi thanked the journalists and foreign correspondents for attending the conference and participating in directing questions.

****

پاشکۆی ژمارە (١٠)

وەڵامی تۆمەتەکانی (ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)و جێگری سەرەك وەزیران و وەزیری ئیرشاد عەلی ساڵح سەعدی لەیاداشتێکی جەلال تاڵەبانیدا، بنۆڕە: ل (٤٠٤ – ٤٠٥) ی ئەم کتێبە.

مذكرة القاهرة :

فيما يلي المذكرة التي قدمها الطالباني باسم الوفد الكردي [illegible] مفاوضات القاهرة بتاريخ ٨ نيسان ١٩٦٣ .

الى السادة رئيس واعضاء الوفد العراقي في مفاوضات القاهرة

المحترمين

بمناسبة حضوركم اجتماعات القاهرة المعقودة بين ممثلي الجمهورية العراقية والجمهورية العربية السورية والجمهورية العربية المتحدة ، وبالنظر لطبيعة المباحثات التي تجرى اثناءها وحصول اثرها لعامة الشعب العراقي بما فيه الشعب الكردي المحافظ بطريقه الخاصة المميزة له ولمشاكله ، وجدنا من واجبنا نحن اعضاء الوفد الكردي المخول بالمفاوضة مع الحكومة العراقية حول تمكين الشعب الكردي من ممارسة حقوقه القومية على اساس اللامركزية ، ان نخبر الوفد العراقي المحترم برأي الشعب الكردي وموقفه من شكل العلاقة التي قد تنشأ بين العراق وبين دولة او دول عربية ، كي تكون القرارات التي قد يتم الوصول اليها حول ذلك منسجمة مع طبيعة مركز الشعب الكردي في العراق وخالية من التعارض مع حقوقه القومية .

اولا — نقول ابتداء انه مما تقتضيه طبيعة الشمول لمباحثات القاهرة ان يكون الشعب الكردي ممثلا فيها على وجه من الوجوه لان ما قد تتخذ فيها من قرارات حول تنظيم العلاقات بين الجمهوريات الثلاث ينسحب اثرها مباشرة الى الشعب الكردي وحقوقه في الجمهورية العراقية ، وينعكس ذلك الاثر في رأينا الى موضوع اللامركزية كما سيتضح لكم من سياق هذه المذكرة .

قد يقال ان وفد الجمهورية العراقية يمثل الشعب العراقي كله من الناحية الدستورية والقانونية الا اننا مع تقديرنا لهذا الاعتبار نرى ان المشاكل القائمة من جهة والصفة الحساسة لمباحثات القاهرة من جهة اخرى ، تستدعي ان يكون الوفد الممثل للعراق اوفى تمثيلا لمحتواه المتمثل في القوميتين الكبيرتين العربية والكردية ، كي تأتي القرارات التي يصادق عليها اكثر انطباقا على واقع العراق ، وان خلو الوفد العراقي من عنصر يمثل التركيز الواجب في تمثيله للشعب الكردي

…/٢

كان الدافع الباعث [illegible]

ثانيا – [illegible] الكردي لا يظهر في يوم من الايام موضوعه

ارادة الشعب العربي في نوع العلاقة التي تجمعها مع اجزائه

وتكويناته . ومن دواعي اعتزاز الشعب الكردي ان وجد الفرصة

لتكون له شرف الاسهام في تسهيل الصعب من موضوع

العلاقة المراد ايجادها بين سائر اجزاء الوطن العربي عامة

والدول العربية المتحررة خاصة ايا كان نوع تلك العلاقة وحداها .

ثالثا – ضمانا لان اشكال محتمل في المستقبل ، ودفعا لاي تعارض

بين القرارات التي قد تتمخض عنها اجتماعات القاهرة وبين

الحقوق القومية للشعب الكردي في العراق نلخص في ما يلي

رأيه المنبثق عن طبيعة وجوده ومركزه في العراق ، ومن

كفاحه وتجاربه خلال التاريخ في قضية تدعيم العلاقات بينه

وبين الشعب العربي في الاحوال المختلفة .

(أ) فيما اذا بقي العراق بدون تغيير في كيانه يقتصر

مطلب الشعب الكردي في العراق على تطبيق البيان

الصادر من الجمهورية العراقية بشأن الحقوق القومية

للشعب الكردي على اساس اللامركزية .

(ب) فيما اذا انضم العراق الى اتحاد فيدرالي فيجب منح

الشعب الكردي في العراق حكما ذاتيا بمفهومه المعروف

غير المتأول ولا المضيق عليه .

(ج) فيما اذا اندمج العراق في وحدة كاملة مع دولة عربية

اخرى يكون الشعب الكردي في العراق اقليما مرتبطا

بالدولة الموحدة على نحو يحقق الغاية من صيانة

وجوده ، ويحقق في الوقت نفسه شبهة الانفصال ويضمن

تطوير العلاقات الوثيقة بين الشعبين الشقيقين نحو

مستقبل افضل . وتقبلوا فائق الاحترام .

من الوفد الكـــــردي [illegible]

رئيس الوفد : جلال الطالباني

مذكرة الوفد الكردي

وفي ما يلي نص المذكرة التي قدمها الوفد الكردي الى الحكومة العراقية في ٢٠ نيسان ، بناء على طلبها ، وباسطا فيه المطالب الكردية .

ان التطلع للاخوة العربية الكردية ، والحرص على تمتين الروابط التي تشد الشعبين العربي والكردي بعضهما الى بعض منذ فجر الاسلام ، لا يمكنه في مجال العمل الا ان يتلمس خير السبل لادامة تلك الاخوة وارساء التضامن بينهما على اسس راسخة قوية .

وحقائق التاريخ تعلمنا ان اكمل صورة للارتباط الاخوي بين الشعوب هي التي تقوم على اساس الاتحاد الاختياري بينها بعيدا عن موجبات الضم القسري الذي لم يولد عبر الزمن الا المشاكل والمآسي والمنازعات .

ولا يكون للاتحاد الاختياري الاخوي معنى موضوعي اذا لم يقم على اساس الاعتراف بحقوق الامم المكونة له ، وبضمانتها معا وتمكينها من ممارسة تلك الحقوق داخل الكيان العام لهذا الاتحاد .

ويدلنا واقع الدول الحديثة على ان الحكم القومي الخاص الذي تمارسه القوميات المتآخية في ادارة مرافقها السياسية والاقتصادية والثقافية والاجتماعية ضمن اطار الحكم الاتحادي العام ، خير ضمان كفيل بادامة الاتحاد الاختياري بينها ، بجانب كونه جوهر هذا الاتحاد واساسه الوطيد ، وما اتحادات سويسرا ويوغوسلافيا وجيكوسلوفاكيا والهند وغيرها الا شواهد على افضلية الاتحاد الاختياري كأساس لسلامة الحكم وكضمان لوحدة الدولة .

وقد بلغ من وضوح الفائدة لهذا النوع من الاتحاد الاختياري ان اصبحت شعوب قومية واحدة تأخذ به باعتباره شكلا راقيا للحكم الديمقراطي ، وتعبيرا صادقا عن الارتباط الطوعي ، كما هي الحال في المانيا الاتحادية وايطاليا والبرازيل وبريطانيا والولايات المتحدة ، وكما سيكون شأن الجمهورية العربية المتحدة لاقطار مصر وسورية والعراق .

انا نجد الادلة في احداث التاريخ وفي الواقع الراهن على ان تمتع القوميات المتآخية في ظل دولة واحدة بحقوقها القومية عن طريق ممارستها

التشريعية والتنفيذية [illegible]

وحدة الدولة وحكومة [illegible]

[illegible]

ويعكس هذه الاعتبارات والدلائل البينة من الحلول يحدونا الايمان بأن موافقة حكومة الجمهورية على هذا المشروع [illegible] جهدا جديا في تعزيز الوحدة العراقية العادلة وترسيخ الاخوة العربية الكردية وتحصينها ضد عوامل التصدع واسباب الوهن في الداخل والخارج . وانها اذا اقرت هذا المشروع تكون عند مستوى مسؤوليتها في صون تراث الاخوة العربية الكردية الموكول اليها من صنع التاريخ وتسلمه الى الاجيال القادمة اروع نموذجا واهدى سبيلا وافضل بدواعي التطور .

الا نتأمل من ان مجلس قيادة الثورة المنبثق من ثورة ظافرة ذات فلسفة ومنهاج ، ويكون وفيا لعهده المعلن عنه مرارا على لسان قادته باحترام الحقوق القومية المشروعة للشعب الكردي بما فيها حق تقرير المصير . ان يكون اقراره لهذا المشروع وفاء منه بالوعد الذي التزم بموجبه على نفسه ويفتح بذلك عهدا جديدا لروابط الاخوة التاريخية بين الشعبين العربي والكردي واقامتها على اسس متينة من الصراحة والوضوح والله من وراء القصد .

اولا — الجمهورية العراقية دولة موحدة مؤلفة من القوميتين الرئيسيتين العربية والكردية المتمتعتين بحقوق متساوية وبعد تعبيرا عن ارادتيهما استنادا الى حق تقرير المصير المعترف به .

ثانيا — ينص الدستور العراقي تصريحا بجهاز تشريعي اعلى للجمهورية ولرئيس الجمهورية وللحكومة . كما يتضمن الدستور تنظيم المجلس القومي المعتبر بممارسة الشعب الكردي لحقوقه القومية في الامور التشريعية والتنفيذية والقضائية في منطقة كردستان .

ثالثا — تكون الامور التالية من صلاحيات الحكومة المركزية :

١- رئاسة الدولة .

٢- الشؤون الخارجية وتتضمن — التمثيل السياسي والقنصلي والتجاري ، المعاهدات والاتفاقات الدولية ، هيئة الامم المتحدة ، اعلان الحرب وعقد الصلح .

٣- الدفاع الوطني (القوات البرية والبحرية والجوية) .

٤- السلطة باصدار النقد .

٥/...

٩- البرق والبريد واللاسلكي .

٩- السكك الحديدية والطرق العامة الرئيسية .

١٠- شؤون الجنسية .

١١- تنظيم الموازنة العامة للدولة .

١٢- الاشراف على الاذاعة المركزية والتلفزيون المركزي .

١٣- الطاقة الذرية .

ثالثاً - أ- تكون ممارسة الشعب الكردي لحقوقه القومية عن طريق مجلس تنفيذي منبثق عن مجلس تشريعي منتخب من قبل المواطنين في كردستان بالاقتراع السري الحر المباشر .

ب- يختص الجهاز الذاتي المنصوص عليه في المادة الثانية بشؤون :

العدل ، الداخلية ، التربية والتعليم ، الصحة ، الزراعة ، التبغ ، البلديات ، العمل والشؤون الاجتماعية ، الاعمار والمصايف .

وكل ما يتعلق برفع المستوى الثقافي والاجتماعي والتنمية الاقتصادية وغير ذلك من الامور التي لم ترد ضمن اختصاص الحكومة المركزية .

ج- للمجلس التشريعي سن كافة القوانين اللازمة لممارسة الصلاحيات المذكورة في الفقرة الثانية اعلاه . وينتخب المجلس التشريعي رئيس المجلس التنفيذي وله حق حجب الثقة عن اعضاء المجلس التنفيذي .

د- يقوم المجلس التنفيذي بممارسة السلطة التنفيذية في حدود اختصاصات الجهاز الذاتي الواردة في الفقرة الثانية اعلاه ، وينفذ القوانين التي يصدرها المجلس التشريعي ، وكذلك القوانين والانظمة العامة التي تصدرها الحكومة المركزية بقدر علاقتها بكردستان وله تعيين موظفي اجهزة الادارة

/٦

[illegible] والدوائر الاخرى في المنطقة [illegible]

في اعمالها كافـــة .

خامساً — مالية الجهاز التنفيذي لمنطقة كردستان تتكون من :

أ — الموارد المحلية والضرائب والرسوم التي تجبى داخل كردستان [illegible]

ب — حصة كردستان بنسبة عدد سكانها الى عدد سكان العـــراق
واردات النفط ، والكمارك ، والمطارات ، والموانئ ، والمصارف
والمؤسسات الحكومية والسكك والبرق والبريد والتلفون ، عـــلى
ان تخصم منها مصاريف الرئاسة والدفاع والخارجية ، واصـــدار
العملة وادارة وزارة النفط والبرق والبريد والمطبوعات وادارة —
المصارف بنسبة عدد سكانها الى سكان العراق .

ج — حصة كردستان من المساعدات والقروض والمعونات الخارجيـــة
التي ستحصل عليها الحكومة بنفس النسبة السابقة .

د — القروض الداخلية والقروض والمساعدات غير العسكرية التي ستحصل
عليها كردستـــان .

هـ — واردات التبغ والمحاصيـــل والغابات .

و — تعتبر كردستان مساهمة بحصة تعادل نسبة سكانها الى ســكـــان
العراق في المؤسسات والمشاريـــع والمصالح ذات النفع العام .

سادساً — تشمل منطقة كردستان الوية السليمانية وكركوك واربيـــل والاقضيـــة
والنواحي التي تسكنها اكثرية كردية في لوائي الموصل وديالى .

سابعاً — يكون نائب رئيس الجمهورية العراقية كردياً ينتخبه شعب كردستـــان
بالطريقة التي ينتخب بها رئيس الجمهورية العراقية .

ثامناً — يضمن دستور الجهاز وادارة المعارف بنسبة عدد سكانها القومـــي
لمنطقة كردستان الحقوق الثقافية والاجتماعية والاقتصادية والحريـــات
الديمقراطية والدينية للمواطنين من الاقليات كالتركمان والاشوريـــين
والكلدان والارمن وغيرهم من الطوائف الدينية والعنصرية مع ضمـــان
مساواتهم التامة في الحقوق والواجبات مع ابناء القوميتين العربيـــة
والكردية ، وضمان تمثيلهم في المجلسين التشريعي والتنفيـــذي
والاجهزة المختلفة بنســـبة عادلة .

[illegible]/٢

[illegible]

١- يمثل شعب كردستان في المجلس الوطني العراقي بعدد من النواب يتناسب مع نسبة سكان كردستان الى سكان العراق .

٢- يكون لشعب كردستان عدد من الوزراء في الوزارة المركزية يتناسب مع نسبة سكان كردستان الى سكان العراق .

٣- تكون نسبة الموظفين الاكراد في الوزارات المركزية المختلفة متناسبة مع نسبة سكان كردستان الى العراق .

٤- (أ) يقبل في جامعة بغداد والمعاهد العالية العراقية عدد من طلاب كردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق .

(ب) ترسل الحكومة سنويا ضمن البعثات والزمالات والمنح الخارجية عدد من طلاب كردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق .

٥- يكون احد معاوني رئيس اركان الجيش كرديا .

٦- يحتفظ الجيش العراقي باسمه وفي حالة تبديل الاسم يطلق على القسم الكردي منه اسم " فيلق كردستان " .

٧- يؤدي ابناء كردستان خدمة العلم فيها ويعاد الضباط وضباط الصف المفصولين لاسباب سياسية قومية الى الجيش العراقي .

٨- يقبل في كليات العسكرية والشرطة والاركان والطيران والمؤسسات العسكرية الاخرى عدد من طلاب كردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق .

٩- للحكومة المركزية ارسال قوات اضافية الى منطقة كردستان في حالة التعرض لهجوم خارجي او وجود تهديد حقيقي بالاعتداء الخارجي على الجمهورية العراقية . وفي غير هذه الحالات يجب اخذ موافقة المجلسين التشريعي والتنفيذي في كردستان .

١٠- يكون قيام قطعات الجيش العراقي بالحركات العسكرية الفعلية داخل كردستان بموافقة مجلسها التشريعي او بناء على طلب المجلس التنفيذي .

١١- يعتبر باطلا كل نص تشريعي ايا كان مصدره . اذا كان من شأنه تقييد حقوق الشعب الكردي القومية والديمقراطية وتعطيل مجالات تمتعه بها .

٨/...

[illegible]

يكون اعلان الاحكام العرفية في كردستان [illegible] في حالة
الحرب او وجود خطر حقيقي بالعدوان الاجنبي — بموافقة
المجلس التشريعي .

٣ — يكلف احد الوزراء الاكراد العاملين بتأليف المجلس التنفيذي في
البوقت ليمارس صلاحيات المجلس مؤقتا .

٤ — ازالة آثار حكم الطائفية باسم بتعويض جميع المتضررين نتيجة
ثورة كردستان تعويضا عادلا سريعا في فترة لا تتجاوز اربعة اشهر .

٥ — في حالة تعديل الجنسية العراقية الى الجنسية العربية
يذكر في وثائق شهادة الميلاد ودفاتر النفوس وجوازات السفر على
كون حاملها كردستانيا ضمن الجمهورية العربية المتحدة
اذا كان من منطقة كردستان ، وكرديا اذا كان من اصل كردي .

٦ — عند تبديل العلم العراقي او شعار الدولة العراقية
تضاف اليهما اشارة كردية .

١- في شهر نيسان سنة ١٩٦٢ جرى تبادل الرسائل بين الضباط الاحرار وقيادة الحزب الديمقراطي الكردستاني حول امكانية التعاون بين القوى القومية في العراق من جهة وبين القوى الكردية من جهة للاطاحة بحكم الطاغية قاسم . وكانت الرسائل توقع من قبل السيد طاهر يحيى رئيس اركان الجيش حاليا بالنسبة للضباط الاحرار والسيد ابراهيم احمد السكرتير العام للحزب الديمقراطي الكردي حاليا بالنسبة للاكراد . وكان الرفيق الاول "كهم لره ني" يحمل الرسائل الى الجهتين . تم الاتفاق بين الجانبين على توحيد الجهود لاسقاط قاسم . يعترف الجانب العربي بالحكم الذاتي للاكراد ضمن الدولة العراقية ، ويقوم مصطفى البارزاني بتأليف حكومة محلية مؤقتة في كردستان لحين اجراء الانتخابات ويشترك في الوزارة المركزية كل من السادة ـ فؤاد عارف ، بابا علي ، عمر مصطفى وجلال الطالباني .

٢- كانت تجري اتصالات مستمرة بين الجانب الكردي والقوى القومية العربية في العراق ، وكان الاستاذ صديق شنشل يمثل الجانب العربي والمهندس شوكت عقراوي يمثل الجانب الكردي ، وفي عدد من الاجتماعات قبل الانقلاب انضم الى الجانب الكردي السيد صالح اليوسف واسعد الخيلاني وتم الاتفاق على ان الاكراد يمنحون الحقوق القومية بعد الانقلاب .

٣- كانت الاتصالات مستمرة بين الزعيم فؤاد عارف والسيد طاهر يحيى ، وكانا على وفاق تام حول جميع الحقوق القومية للشعب الكردي ضمن الدولة العراقية وكانا على علم بكل المراسلات والاتصالات الجارية بهذا الشأن .

٤- في اوائل سنة ١٩٦٢ جرى اضراب عام في جامعة بغداد وقد توسع حتى شملت جميع انحاء العراق واشترك بها الطلبة القوميين العرب وكذلك القوميين الاكراد ولم يشترك بها الشيوعيين ومؤيديهم وكان لهذا الاضراب صدى كبير بين الاوساط العراقية وبانت بوادر الثقة

٢/...

[illegible] والبعثيين بحضور [illegible]

وتم في يوم [illegible]

بين قادة حزب البعث [illegible] والحزب الديمقراطي الكردستاني [illegible]

بغداد [illegible] وحضر الاجتماع عن البعث السيد علي صالح السعدي وشخص آخر وعن الجانب الكردي صالح اليوسفي واحمد الغيلاني [illegible] تم الاتفاق ان يقوم الجهتان بانقلاب مشترك للاطاحة بحكم قاسم مع الاعتراف بالحكم الذاتي للشعب الكردي الا ان علي صالح السعدي لم يكتف بالحكم الذاتي فحسب ، بل عرض حق تقرير المصير ايضا . وكذلك تم الاتفاق على عقد اجتماع آخر في يوم الاثنين ١١/٢/١٩٦٣ . يجري خلاله تسجيل الاتفاقية على شريط مسجل على ان يحتفظ كل من الجانبين بنسخة من هذا التسجيل ـ لكن الاجتماع لم يتحقق حيث وقع الانقلاب في ٢/٨ .

. . . .

<u>ابان الانقلاب .</u>

١ـ في الساعات الاولى من صبيحة ١٤ رمضان (اي يوم الانقلاب) اتصل كل من السادة صالح اليوسفي والمهندس شوكت عقراوي بالاستاذ فيصل فقال لهم الاستاذ فيصل بالحرف الواحد ـ بأن القائمين بالحركة هم الشباب الذين كان يتصل بهم ، وعليه يجب تأييدهم وانه يضمن مطاليب الاكراد القومية كما هو المتفق عليه .

٢ـ حضر كل من الزعيم عارف والسيد اليوسفي وعقراوي الى مقر المجلس الوطني في دار الاذاعة ـ ووجدوا هناك جميع اعضاء الحكومة الجالسين بما فيهم السيد عبد السلام عارف ، وعند القبلات والتبريكات لومهم لعدم اطلاعهم بساعة الصفر اجاب السيد علي صالح السعدي بأن القرار اتخذ نهار امس نظرا لاحالة ٥٨ ضابطا من القوميين على التقاعد ، لذا كان يجب عليهم القيام بالحركة لكن رغم هذا لومهم على وجودهم ـ وطلب من الجانب الكردي اذاعة نداء على الشعب الكردي لتأييد الثورة ، الا ان الجانب الكردي اكتفى بارسال برقية تتضمن مباركة الحركة وانتظار الاكراد للخطوات الايجابية لحل القضية الكردية ، وذلك بضمان الحكم الذاتي ضمن الدولة العراقية

كما طلب البارزاني [illegible]

([illegible] بعد هذه البرقية

عشرات المرات وليس [illegible]) .

جـ- على اثر البرقية اعلاه بدأت جماهير الشعب الكردي بتأييد الانقلاب وبتوقف الجنود الاكراد الموجودين في الجيش العراقي عن الدفاع عن قاسم [illegible] .

د- اصدر البارزاني امرا الى جميع النقاط الثورية بايقاف القتال فورا والتعاون مع سلطات الانقلاب .

هـ- في اليوم الثاني من الانقلاب حضر السيدين صالح اليوسفي وشوكت عقراوي مقر المجلس الوطني ممثلين بحضرة عبد الكريم قاسم وطالبين اطلاق سراح الـ (٧١٢) معتقل من الاكراد الذين اعتقلهم قاسم الا انهم عذروا بحجة انشغالهم في ملاحقة الشيوعيين الذين تصدوا للثورة على حد زعمهم .

٦- في اليوم الثالث من الانقلاب حضر السادة : فؤاد عارف ، صالح اليوسفي ، شوكت عقراوي الى مقر وزارة الداخلية وقابلوا السيد علي صالح السعدي وطلبوا منه اطلاق سراح المعتقلين واجراء الاتصال مع قادة الثورة الكردية ، الا انه تظاهر من الاجابة بصورة واضحة مؤكدا حرصه على مصلحة الاكراد لانه على حد قوله " اخوال الاكراد " .

٧- في مساء اليوم الرابع من الانقلاب اصدر مدير الشرطة العام برقية الى كافة سجون العراق باطلاق سراح جميع الوطنيين القوميين الاكراد ما عدا الشيوعيين ، وعلى اثر تلك البرقية تم في نفس الليلة اطلاق المعتقلين في كل من لوائي الناصرية والرمادي ، لان متصرفي اللوائين المذكورين (في ذلك الوقت) كرديان ، هما السيدين فوزي جميل صائب والشيخ عارف الطالباني .

... وفي صبيحة اليوم الثاني اصدر الحاكم العسكري برقية يلغي فيها برقية مدير الشرطة العام وبذلك لم يتم اطلاق سراح الوطنيين في جميع السجون ، ما عدا سجني الناصرية والرمادي وللسبب المذكور اعلاه . وكذا تم اطلاق سراح سجناء نقرة السلمان بعد حل من [illegible]

[illegible]

... كذلك فر (٢٠٠) سجين من سجن الكوت وعدد مماثل من سجن معسكر الرشيد صبيحة الانقلاب حيث تم كسر السجون ، وهكذا اصبح عدد الذين خرجوا من السجون بحوالي (١٢٠٠) من بينهم (٧٠٢) سجيناً والباقين الانتهازيين فيها ، وقد زاد عددهم حتى بلغ اثناء القتال بحدود (٣٠٠٠) معتقل .

بعد الانقـــــــلاب

١- في يوم ١٠/٢/١٩٦٣ ارسل المكتب السياسي للحزب برقية الى الحكومة فرحوا فيها ما تركه قاسم من الاثار السيئة في كردستان وطلبوا ان تباشر حكومة الانقلاب تنفيذ وعودها وحل القضية على اساس الحكم الذاتـــــي وفتح باب الاتصال بين الجانبين .

٢- يوم ١١/٢ سافر السيد صالح اليوسفي من بغداد الى كردستـــــان بطائرة عسكرية يرافقه السيد لقمان نجل الملا مصطفى الذي كان قد هـــرب من سجن معسكر الرشيد وذلك لمقابلة البارزاني واطلاعه على حقيقة الوضع .

٣- في يوم الاثنين ١٨/٢/١٩٦٣ حضر السيدين جلال الطالباني وصالـــح اليوسفي الى بغداد حاملين رسالة الى السيد عبد السلام عارف مـــــن سيادة البارزاني بخط يده يخول فيها الطالباني واليوسفي بالتفـــاوض مع الحكومة حول اصدار بيان رسمي تعلن فيه الحكومتان انتهاء عهد الكريـــم قاسم هو انتهاء للمذابح الدموية في كردستان ، والعمل على حـــــل القضية الكردية على اساس الحكم الذاتي .

٤- بعد وصول السيدين اليوسفي والطالباني الى فندق بغداد ، جـــــاء اللواء طاهر يحي الى الفندق وبعد الترحاب اعلن بأن المجلس الوطنـــي قد وافق على اصدار بيان يعلن فيه منح الاكراد الحكم الذاتي – وسيتـــم ذلك في نهار الغد وكان ذلك بحضور الزعيم لؤاد عارف وشوكت عقراوي .

٥- يوم ١٩/٢/١٩٦٣ بعد ان زار الوفد السيدين عبد السلام عـــارف واحمد حسن البكر . . . تم اجتماع في غرفة وزير الدفاع في مقر المجلـــس الوطني حضره من الجانب الحكومي الفريق مهدي صالح وعلي صالـــــح

٥/...

السعدي والزعيم حردان التكريتي — [illegible]
[illegible] — كما حضر الاجتماع الوزير الكردي فؤاد عارف وبابا علي الشيخ محمود .

افتتح الاجتماع السعدي بلوم الحزب الديمقراطي الكردستاني على تعاونه مع الشيوعيين ومعاداته للبعث — واجابه الطالباني بان البعث لم يكن لينشر شيئا حول القضية الكردية ، وان جميع المنظمات بعثية كانت او قومية كانت تعادي القضية الكردية والآمال الكردية فلا بد للحزب ان يقف ذلك الموقف ، وبعد الاخذ والرد استعرض الوزير فؤاد عارف الروابط التاريخية بين الشعبين الكردي والعربي ودور الاكراد في خلق الدولة العراقية . . . ثم اضاف الوزير بابا علي بعض الشيء على ما قاله فؤاد عارف وبعد ان اصبح الجو وديا قال الفريق مهدي عماش ما يلي : (ان لم يكن ما قاله حرفيا ، فمفهوما معناه)

ايها الاخــــوان :

ليس الاكراد جماعة من الناس او قبيلة او عشيرة او طائفة . . بل انهم شعب ذو تاريخ حافل بالبطولات ويملكون كل مقومات ذلك ، ولهم ارضهم وتاريخهم وادابهم . . الخ ولا بد لهذا الشعب ان ينال حقه في تقرير مصيره بنفسه . لذلك وللاسباب الاتية علينا نحن العرب ان نساعد الشعب الكردي في تحقيق حقوقه ليكونوا نصيرا لنا ونكون نصيرا لهم .

١— لو فرضنا بأنه تم القضاء على الثورة الكردية الحالية ، وذلك بتجنيدنا جميع القوى العربية في العراق ضدها فبعد سنتين تندلع ثورة اقوى واذا دامت الثورة الحالية ١٨ شهرا فان الثورة الثانية ستدوم ثلاث سنوات . ولو فرضنا باننا جمعنا جميع القوى العربية ضدها وتم سحقها ايضا فبعد ثلاثة سنوات تندلع ثورة اقوى واعظم واعمق من سابقاتها ، ويحقق الاكراد امانيهم في حق تقرير المصير — وينفصلون من العراق ويصبحون اعداءنا بعد ان كانوا اخوانا لنا هذا من الناحية السياسية .

٢— من الناحية الاقتصادية فان الثورة الحالية انحصرت على منطقة محدودة ، الا ان الاقتصاد الوطني شل من اقصى الشمال الى اقصى الجنوب . . . . واثره السيء محسوس حتى في البصرة .

٦/ ٠٠٠

٢- من الناحية العسكرية [illegible]
ولحين اللجوء اذا جعلنا من الوطنيين الاكراد [illegible]
الذين نسميهم بالاخوة [illegible] على الروابط .

ب- من الناحية الدولية اثارت محاولة القتال الطاحنة ضد الكرد استياء دوليا عاما فكيف اذا حاولنا القضاء على شعب عريق كالشعب الكردي .

ولم يخف الضابط من كلامه على اجابة الاكراد الاربعة وهم فؤاد عارف و بابا علي والطالباني والوسعي ... بصوت الا وهو " والله صرت من كل ما يحصل في [illegible] "

وبعد تلك المقدمة قال الطالباني — على اننا لا نمثل جميع العرب في العراق وكذلك انتم لا تمثلون جميع الاكراد في العراق . لذا من الضروري عقد مؤتمر شعبي واسع يحضره من الجانب العربي اضافة الى الوفد الحكومي الرسمي كل من السادة : صديق شنشل وفيصل حبيب الخيزران ومحمد رضا الشبيبي وحسين جميل وكامل الجادرجي . وكذلك على الجانب الكردي ان يضيف الى وفده عددا من الشخصيات الكردية يمثلون مختلف الجهات الشعبية . على ان يتم الاجتماع في يوم الجمعة ٢٢/٢/٦٣ فوافق الجانب الكردي على ذلك علما بانه اوضح بانهم يمثلون الاكثرية المطلقة للشعب الكردي ، ووضع ذلك ضمن مؤيديه من عقد المؤتمر الشعبي — وانفض الاجتماع على أن يتم عقد المؤتمر في ٢٢/٢/١٩٦٣ .

ج- في يوم ٢٠/٢/١٩٦٣ عقد اجتماع اخر غير رسمي مع اللواء طاهر يحيى حضره السادة الطالباني والوسعي وعزازي وطالب اللواء طاهر يحيى بارسال برقية الى البارزاني لاطلاق سراح المعتقلين الموجودين لدى قوات الانصار الكردية فوافق الجانب الكردي على أن يطلق بالمقابل سراح المعتقلين الاكراد ورفع الحصار الاقتصادي على كردستان وعلى اثر ذلك ذهبوا الى غرفة رئيس الوزراء السيد احمد البكر وحضر الحاضر كذلك وطلب من الطالباني بارسال البرقية فحصل ذلك — طلب رئيس الوزراء من الحاكم العسكري (تلفونيا) اطلاق سراح المعتقلين الاكـــراد .

٢/...

طلب العماري ان يرافق الطالباني الوفد العسكري اليمني والمصري الى القاهرة للتهيئة بعيد الوحدة . ذلك يدعم موقف الوفد العراقي ويؤكد النية في الاتحاد حول سنعي نوافق على ذلك معتمدا على ابلاغه رأي البارزاني بذلك .

٦- في صباح ٢١/٢ سافر الطالباني بصحبة الوفد الى القاهرة والجزائر وعلى اثره لم يتم المؤتمر الشعبي المزمع عقده في يوم ٢٦/٢/١٩٦٣ :

٧- ارسل الحاكم العسكري برقية عاجلة الى بعض السجون لاطلاق سراح المعتقلين الاكراد ، الا انه ارسل برقية سرية بعد ذلك فلم يتم اطلاق سراح المعتقلين الاكراد رغم ان البارزاني امر باطلاق سراح جميع المعتقلين الذين هم في الحقيقة اسرى حرب حيث اعتقلوا في ساحات القتال بينما المعتقلين الاكراد هم مدنيون قد اخذوا من بيوتهم او اعمالهم .

٨- بعد عودة الوفد من القاهرة والجزائر طلب الجانب الكردي عقد المؤتمر المتفق عليه ، الا ان الجانب الحكومي تملص من عقده بحجة اعطائهم المزيد من الوقت للدراسة لطلب الطالباني السماح له بالعودة الى كردستان لاطلاع البارزاني على حقيقة الموقف ونتائج زيارته الى القاهرة والجزائر واجتماعه بسيادة الرئيس جمال عبد الناصر واحمد بن بيلا .
ابدى العماش رغبته بالسفر معه الى كردستان لمقابلة البارزاني فرحب الجانب الكردي بذلك واتفقا على السفر في اليوم التالي بنفس الطائرة الا انه عند ذهاب الطالباني الى المطار العسكري لم يجد عماش هناك فسافر لوحده .

٩- على اثر عودة الطالباني دون الوصول الى نتيجة توترت الحالة في بغداد وكردستان فاصدر المجلس الوطني بيانا مبهما ذكر الروابط التاريخية بين الشعبين ويبين ان القضية الكردية ستحل .

١٠- الا ان البيان لم يقلل من حالة التوتر ، فسافر كل من اللواء طاهر يحيى والزعيم فؤاد عارف والسيد بابا علي والسيد علي حيدر سليمان سفير العراق في الولايات المتحدة الى كردستان واجتمعوا بالبارزاني واطلعوا على وجهة نظره الذي اصر على وجوب اعلان الموافقة على مبدأ الحكم الذاتي ثم خلق جو امين للتفاوض .

٨/...

وبعدها يتم وضع الخطوط العريضة لنوع الحكم الذاتي — طلب اللواء طاهر يحيى من البارزاني اشتراك الحزب الديمقراطي الكردستاني بالحكم الا انه البارزاني اشترط اشتراك جميع القوى الوطنية بالحكم ومنح الحقوق التامة الديمقراطية لكافة المواطنين ووقف عمليات الاعتقال والضرب والتعذيب بحق الناس مقابل ذلك .

١١- خلال الاسبوع الاول من شهر مارس سافر وفد شعبي مكون من السادة محمد رضا الشبيبي والدكتور عبد العزيز الدوري وفيصل حبيب و فائق السامرائي وحسين جميل واجتمعوا بالبارزاني الذي اصر بدوره على اعلان مبدأ الحكم الذاتي ، وبعد اجتماعات لمدة يومين تم الاتفاق ان تعلن الحكومة منح الحقوق القومية للشعب الكردي على اسس اللامركزية ، كذلك يتم في الوقت نفسه :

١- اطلاق سراح جميع المعتقلين الاكراد القوميين .
٢- رفع الحصار الاقتصادي عن كردستان .
٣- اصدار عفو عام عن القائمين بالثورة الكردية .
٤- فك الحجز عن اموال القائمين بالثورة الكردية .
٥- تبديل الموظفين الاداريين الفاسدين الذين اساءوا الى الاكراد بغيرهم من الموظفين النزيهين .
٦- عودة قطاعات الجيش الى مقراتها الاعتيادية .
٧- تسريح الشرطة غير النظامية .

وبعد ذلك تؤلف لجنة مشتركة من الجانبين لرسم الخطوط العريضة للامركزية .

١٢- عاد الوفد الشعبي الى بغداد في يوم ١٩٦٣/٣/٩ واصدر المجلس الوطني بيانا اعلن فيه ، بعد مقدمة طويلة ، اعترافا بالحقوق القومية للشعب الكردي على اساس اللامركزية .

١٣- بعد يومين صدر قانون بالعفو عن القائمين بالثورة الكردية وسماهم (القائمون بالحركة الكردية المسلحة) كذلك تم رفع الحصار الاقتصادي عن معظم المناطق .

١٤- كان للبيان اثره العميق في نفوس الاكراد وعلى اثره دعا البارزاني الى

.../٩...

مؤتمر شعبي واسع النطاق بين ١٨ و ٢٢ مارس حضره البارزاني نفسه وقادة الحزب الديمقراطي الكردستاني ورؤساء العشائر المشتركين في الثورة وممثلي المنظمات الشعبية كالمنظمات الطلابية والنسائية والعمالية والجمعيات الفلاحية ومنظمات الشبيبة وعدد كبير من المثقفين الغير حزبيين وشخصيات كردية كثيرة معروفة بماضيها في القضية الكردية .

بعد ان بحث المؤتمر كيفية نشوب الثورة ومراحل المفاوضات التي جرت مع الحكومة والبيان الصادر عن المجلس الوطني تم وضع خطوط عريضة للامركزية حسب وجهة نظر الاكراد وتم انتخاب وفد يتكون من ١٢ شخصا برئاسة الطالباني للسفر الى بغداد وعرض المشروع على الحكومة ومفاوضتها حول التوصل الى حل معقول للقضية . وتألف الوفد من السادة جلال الطالباني وصالح اليوسفي والعقيد الركن مصطفى عزيز وحبيب محمد كريم وعبد الحسين الفيلي وهاشم العقراوي وكلهم اعضاء في الحزب الديمقراطي الكردستاني وكذلك من السادة الشيخ حسين خانقاه المحامي مسعود محمد العقيد رؤوف احمد المحامي ابا بكر محمود المهندس رشيد عارف التاجر محمد سعيد جاف المعلم مكيه صديق وعبد الصمد محمد .

١٥ — حضر الوفد الى بغداد يوم ١٩٦٣/٣/٣٠ وعند دخول من جمهوره جاء السيد حسين جميل مرحبا بهم . كذلك حضر لتحيتهم السادة فائق السامرائي وفيصل حبيب وعبد العزيز الدوري وغيرهم .

١٦ — في يوم ١٩٦٣/٤/٢ عقد اجتماع تمهيدي بين الجانب الكردي والوفد الشعبي الذي سمي وزار كردستان .

١٧ — في يوم (١٩٦٣/٤/٣) عقد اجتماع في جامعة بغداد حضره الوفد الكردي والوفد الشعبي وطلب من الوفد الكردي بيان مطاليبه الا ان الوفد الكردي ابدى بأن الحكومة قد اصدرت بيانها حول الموضوع . لذا فان الوفد يرغب الاطلاع على ما تقدمه الحكومة للاكراد .

١٨ — في يوم ١٩٦٣/٤/٤ تم اجتماع اخر في نفس المكان وطلب الوفد الكردي من الوفد الشعبي بيان صلاحياته وهل انه يمثل الحكومة . وهل الحكومة تتمسك بما يتوصلون اليه .... الخ . واذا كان

١٠/....

ذلك طلبته الحكومة صراحة ، وعلى اثر ذلك تم الاتفاق على أن يجتمع شخص واحد من كل جانب برئيس الوزراء لبيان الموقف وتم الاتفاق على أن يمثل الجانب الكردي المحامي مسعود محمد والجانب الآخر السيد فيصل حبيب الخيزران و بعد الاتصال برئيس الوزراء تلفونيا لتعيين موعد للاجتماع به ، اخبرهم انه سيضطر الى الاجتماع بالوفد الكردي الثاني اعتبارا من يوم الخميس المصادف ٦/٤/١٩٦٣ وانه بنفسه سيترأس الجانب الحكومي .

١٩- بعد حوالي ساعتين من المخابرة التلفونية مع رئيس الوزراء اعلن راديو بغداد سفر وفد عراقي برئاسة رئيس الوزراء الى القاهرة لاجراء محادثات حول الوحدة الاتحادية .. وهكذا تأجل الامر ، ولم يتم اي اجتماع حتى عودة الوفد في ٢٧/٤/١٩٦٣ الى بغداد .

٢٠- خلال وجود الوفد في القاهرة جرت اتصالات عديدة بالمسؤولين امثال حازم جواد وطاهر يحيى وغيرهما حول وجود تحشدات عسكرية في كردستان وفرض الحصار الاقتصادي وعدم اطلاق سراح المعتقلين ، بالعكس زاد عددهم . وكذلك عدم تنفيذ قانون العفو العام ، وكان جوابهم دوما ان هذه قضايا بسيطة .. وانما بصدد تشكيل جمهورية كردستان الاشتراكية ، وغيرها من الاقوال المضللة .

٢١- اثناء المفاوضات والاتصالات ابدى كل من السعدي وعماش تعرضهم من حل القضية الكردية لان القاهرة ستستغله سلاحا ضدهم وتتهمهم باستقطاع جزء من الوطن العربي . وفي احدى الاحاديث قال عماش مشيرا باصبعه على رقبته " والله جمال عبد الناصر يكسر رقبتنا اذا وافقنا على مطاليبكم " .

كما كانوا يخبرون الوفد الكردي بان جمال عبد الناصر لا يوافق على اعطاء الاكراد حقهم . وعندما ابدى الطالباني بان سيادة الرئيس جمال عبد الناصر يوافق على كل حل يتوصل اليه الجانبان وانه موافق على مبدأ الحكم الذاتي ، كان جواب السعدي وعماش بأنه يتكلم بهذا الشكل معكم وبشكل آخر معنا .

٢٢- بعد عودة الوفد الحكومي من القاهرة بيومين ، تم الاتصال بهم فحصل اجتماع في مقر وزارة الداخلية حضره من الجانب الحكومي علي صالح السعدي والتكريتي وضابط آخر . وحضره سبعة عشر-

١١/...

اعضاء الوفد الكردي ... وبعد اجتماع استغرق اكثر من ساعة قال البعض بان انكم قد قمتم بثورة وطنية لكم مطاليبكم ، وعليه يرجى تقديمها بصيغة دراستها علما بأن للحكومة مشروع آخر ستتم دراسة المشروعين معا .

٢٣- يوم ٢٤ / ٤ / ١٩٦٣ قدم الوفد شرحا بين ان هذا المشروع قابل للتفاوض وهذا يمثل وجهة النظر الكردية . وابدوا استعدادهم لابداء منتهى المرونة في الوصول الى حل يضمن الحقوق القومية للاكراد ويضمن سيادة الدولة الكاملة .

٢٤- لم يتم الاجابة على المشروع الكردي الا ان الاخبار الواردة من كردستان بعد الحكومة جيوشها وارسال الطيارات التي كانت في البصرة الى كركوك ، ارسال كتائب المدفعية وفرق المشاة الموجودة في الجنوب ، ارسال الدبابات والمدافع الثقيلة ، وكذلك وجود ارهاب وتعديات على الاكراد في كل مكان ، وان الطرق قطعت التي المناطق الكردية ... وان الحصار الاقتصادي فرض مرة اخرى الخ ... فاشعر الجانب الكردي الاتصال بالمسؤولين فكانت اجوبتهم بانها اعمال فردية ولا تمثل سياسة الحكومة ، وبحل القضية الرئيسية ستحل جميع هذه القضايا الثانوية .

٢٥- في يوم ٢٩ / ٤ جرى اجتماع بين عدد من اعضاء الوفد الكردي واللواء طاهر يحيى واخبرهم بأن رئيس الوزراء سيجتمع بهم يوم الاربعاء ١ / ٥ / ١٩٦٣ .

٢٦- في يوم ١ / ٥ تم الاجتماع برئيس الوزراء واخبر بدوره الجانب الكردي بانهم قد ارسلوا المشروع الى القاهرة بدون تعليق للوقوف على وجهة نظرها - وهنا طلب الطالباني السماح له بالسفر الى القاهرة لاطلاع سيادة الرئيس عبد الناصر على وجهة النظر الكردية ايضا . فأجاب رئيس الوزراء بانه يعرض الامر على المجلس الوطني ويطلب الموافقة على ذلك ويخبره بالقرار بواسطة طاهر يحيى في اليوم التالي وخلال المناقشات ابدى الجانب الكردي استياءه للمماطلة والتسويف من الجانب الحكومي اضافة الى الاستعدادات لاستئناف القتال ، ونهض رئيس الوزراء ورفع القرآن الشريف وقال - وحق هذا القرآن ليس لدى نيات سيئة تجاهكم - وقال الطالباني - وحق هذا القرآن قد لا تكون لديكم نيات سيئة تجاهنا ، لكن نيات جميع قادة البعث هي سيئة تجاهنا .

.../١٢

وطلب من رئيس الوزراء الموافقة على عودة الوفد الى كردستان لمفاتحة السيد ... الا انه رفض وقال – ان هذا يعني قطع المفاوضات وانه يرغب في مواصلة الطرفين المعودة قبل الوصول الى نتيجة مرضية .

وهكذا انفض الاجتماع دون الوصول الى نتيجة ..

٢٨- في يوم ١/٥/١٩٦٣ اخبر اللواء طاهر يحيى الجانب الكردي موافقة المجلس الوطني على سفر الطالباني الى القاهرة وهيأوا له جواز السفر في اليوم التالي الذي كان يصادف عيد الاضحى المبارك .

٢٩- عندما طلب الطالباني من البارزاني موافقته على السفر الى القاهرة استجاب البارزاني الى الطلب قائلا لان البارزاني مؤمن بان القضية الكردية لا تحل الا على يد القاهرة .. وهكذا تم سفر الطالباني الى بيروت والقاهرة .

٣٠- بعد سفر الطالباني الى القاهرة شعر البعث بخطأ السماح بخروج الطالباني من العراق واقتناع كل منهم لانهم لم يوصلوا المطالب الكردية الى القاهرة وكانوا يرمون من ذلك كسب بعض الوقت لان الرئيس عبد الناصر كان مشغولا جدا في تلك المدة ويتعذر على الطالباني مقابلته ، حيث صادف عودته من الجزائر وبعدها تم زيارة احمد بن بلا وعودة القوات العربية من اليمن ثم السفر الى اديس ابابا . طلبت الحكومة من الوفد الكردي الاسراع الى الطالباني للعودة حالا بحجة ان مشروع الحكومة جاهز . وان وفدا وزاريا مكونا من (٥) وزراء جاهز لمفاوضتهم وكانوا يرمون من وراء هذا كما ذكر منع الطالباني من مقابلة الرئيس عبد الناصر من جهة ومن جهة اخرى خلق فتور بين القاهرة والاكراد مع ان الطالباني انتظر عودة الرئيس من اديس ابابا وقابله .

٣١- استنسخت الحكومة العراقية بعض مواد قانون ادارة الالوية الذي وضعه نوري السعيد في الاربعينات ، مع تعديل بعض العبارات ، وعرضها على الاكراد بصورة غير مباشرة كمشروع مقابل لمطاليبهم ، ولم ينص على الحقوق القومية للاكراد ولا اي نوع من اللامركزية او الحكم الذاتي بل الى كيفية انتخاب المجالس القروية وغيرها من القضايا التي لا علاقة لها مطلقا بمطالب الاكراد ، وابلغ الجانب الحكومة ان هذا المشروع لا يصلح اساسا للتفاوض .

١٣/...

٢٢- اخبرت الحكومة الجانب الكردي أن هناك ثلاثة مشاريع ستعرض عليهما للمناقشة :

١- المشروع الذي قدمه الوفد الكردي
٢- المشروع الحكومي
٣- مشروع مركب من المشروعين الاول والثاني

٢٣- وضع الوفد الكردي تحت المراقبة الشديدة ثم تحت الاقامة الجبرية في فندق سميراميس ببغداد حيث كانوا ضيوف الحكومة العراقية .

٢٤- في اوائل شهر حزيران جرى اجتماع سري على نطاق واسع حضره قادة البعث بما فيهم ميشال عفلق والاتاسي وكثير من العسكريين والاداريين المنتمين لحزبهم وحددوا الموقف الصريح اتجاه الشعب الكردي وقرروا استئناف القتال في الوقت الذي تحدده الحكومة وخاصة الصالحي وسعدون التقرب للموسومين الكرديين - فؤاد عارف وبابا علي لتحديد الضمهة من نياتهم ، اضافة الى ان طاهر يحيى زار الوفد الكردي في فندقهم واخبرهم بقرب انتهاء الحكومة من اعداد المشروع وحل القضية حلا مرضيا للجانبين وذلك بحضور الوزير فؤاد عارف .

٢٥- يوم ٥ و ٦ حزيران توارد الاخبار من كردستان الى بغداد بشأن القطعات بدأت تتحرك نحو المراكز الكردية وبدأت الدبابات تزحف بعد أن تجري تحشدات استطلاعية داخل المدن للتخويف والارهاب .

٢٦- في يوم ١٩٦٣/٦/٨ اجتمع الدكتور بابا علي وبعض اعضاء الوفد الكردي برئيس الوزراء واخبروه بأن تحرك القطعات وزحف الدبابات نحو مواقع الاكراد ، فنهض رئيس الوزراء ووضع القرآن الشريف على جبينه وقال " يا رب يا قرآن اعمني واشلني على وطن المقابل اذا كانت للحكومة نيات سيئة " .

٢٧- في نفس اليوم اجتمع السيد صالح اليوسفي بوزير الدفاع واخبره بالامر الا ان الصالحي نفى ذلك واقسم بالاسلام ووجهه بان الامر غير صحيح .

٢٨- في مساء ١٩٦٣/٦/٩ حضر السيد طاهر يحيى الى فندق سميراميس مع الوزيرين فؤاد عارف وبابا علي وسلم الوفد الكردي المشروع الحكومي لحل القضية الكردية واخبرهم بان [illegible] جاهزة في مطار معسكر الرشيد لنقلهم الى كردستان لعرض المشروع على البارزاني

وهنا عم الفرح بين الاكراد والعرب [illegible]
اخذ الى سجن معسكر الرشيد نقلا الى [illegible]

كانت الحكومة ترمي من هذه الغارات تشجيع الاكراد بالظهور امام الامن حيث احضرت الحكومة قائمة بأسماء (٧٠٠) كردي لالقاء القبض عليهم في بغداد فقط وحتى لا يختفي احدهم .

٢٩- بدأ الجو من الدس والتسويف والمماطلة والغش والخداع اصلي البعث من حملة الابادة يوم ١٠/٦/١٩٦٣ وجه انذارا الى القوات الكردية بوجوب تسليم اسلحتهم والا اعلنت الحكومة حرب الابادة ضدهم .

الخلاصة

قد يكون من المفيد بيان مواقف الجانبين خلال الاتفاق حتى الان .

الجانب الكردي

١- ارسال برقية تأييد لبيان ثورة ١٤ رمضان في ساعاتها الاولى .
٢- وقوف جميع الاكراد من المدنيين والعسكريين الى جانب حكومة الانقلاب في يومها الاول .
٣- ايقاف عمليات القتال في جميع الجبهات .
٤- ارسال وفد الى بغداد للتهنئة وتوضيح وجهة النظر الكردية ، سفر الطالباني الى القاهرة والجزائر .
٥- اطلاق سراح جميع المعتقلين الذين هم في الواقع اسرى حرب .
٦- جلاء القوات الكردية في المدن بناء على طلب الحكومة .
٧- السماح للقطعات العسكرية المطوقة بالعودة الى مراكزها .
٨- السماح بتبديل القطعات العسكرية .
٩- اطلاق سراح الجنود المعتقلين في يوم ٢١/٢/١٩٦٣ عند هجومهم الاستطلاعي على منطقة [illegible] واعادة السيارات العسكرية العائدة التي تركها الجيش ورائه مع جميع الاسلحة .
١٠- ارسال الطالباني برقية شكر بمناسبة اعلان المجلس الوطني الحكم اللامركزي .

١٥/...

١١- انسحاب القوات الكردية من جميع جهات الطرق [illegible]

١٢- انسحاب القوات الكردية من المناطق [illegible] .

الجانب الحكومي

أ- الاعمال الايجابية

١- اصدار بيان الاعتراف بالحقوق القومية للشعب الكردي .

٢- اصدار قانون العفو عن القائمين بالثورة الكردية .

٣- رفع الحصار الاقتصادي لفترة من الزمن .

٤- اطلاق سراح ما يقارب من (١٢٠٠) معتقل .

ب- الاعمال السلبية خلال فترة المفاوضات

١- عدم تنفيذ قانون العفو العام عن القائمين بالثورة .

٢- عدم رفع الحجز عن اموال القائمين بالثورة .

٣- عدم اطلاق سراح (٢٠٠٠) معتقل عند حكومة [illegible] الاخرين في المعتقلات .

٤- تسريح جميع الضباط الاكراد من الجيش خلال المفاوضات .

٥- الاستغناء عن خدمات الاكثرية العظمى من الموظفين الاكراد الاداريين بصورة خاصة .

٦- اعادة فرض الحصار الاقتصادي بصورة ابشع .

٧- اعادة التحركات العسكرية قرب المناطق التي تتركز فيها القوات الكردية .

٨- عدم تبديل الموظفين الاداريين الذين طلب تغييرهم والمعادين الى الشعب الكردي من امثال بدر الدين علي محافظ اربيل والزعيم صديق مصطفى الذي قال الشعب عنه بأنه مجرم خطير يجب أن يحاسب على كل اعماله .

٩- قيام [illegible] العناصر [illegible] القرى [illegible]

١٠- عدم القيام بأي عمل يقلل اثر [illegible] السيئة .

١١- عدم تسريح الفرسان [illegible]

١٢- [illegible]

مذكرة القاهرة

فيمايلي المذكرة التي قدمها الطالباني، باسم الوفد الكُردي الى مفاوضات القاهرة، بتأريخ ٨ نيسان ١٩٦٣:

الى/ السادة رئيس واعضاء الوفد العراقي في مفاوضات القاهرة المحترمين.

بمناسبة حضوركم اجتماعات القاهرة المعقودة بين ممثلي الجمهورية العراقية والجمهورية العربية السورية والجمهورية العربية المتحدة، وبالنظر لطبيعة المباحثات التي تجرى اثناءها وشمول أثرها لعامة الشعب العراقي، بما فيه الشعب الكُردي، المحاط بظروفه الخاصة، المميزة له ولمشاكله، وجدنا من واجبنا نحن اعضاء الوفد الكُردي المخُول بالمفاوضة مع الحكومة العراقية، حول تمكين الشعب الكُردي من ممارسة حقوقه القومية على اساس اللامركزية، ان تنور الوفد العراقي المحترم برأي الشعب الكُردي وموقفه من شكل العلاقة التي قد تنشأ بين العراق وبين دولة او دول عربية، كي تكون القرارات التي قد يتم الوصول اليها حول ذلك منسجمة مع طبيعة مركز الشعب الكُردي في العراق وخالية من التعارض مع حقوقه القومية.

أولاً- نقول ابتداء انه مما تقتضيه طبيعة الشمول لمباحثات القاهرة ان يكون الشعب الكُردي ممثلاً فيها على وجه من الوجوه، لأن ما قد تتخذ فيها من قرارات حول تنظيم العلاقات بين الجمهوريات الثلاث، يسحب أثرها بداهة الى الشعب الكُردي وحقوقه في الجمهورية العراقية، ويمتد ذلك الاثر، في رأينا، الى موضوع اللامركزية، كما سيتضح لكم من سياق هذه المذكرة.

قد يقال ان وفد الجمهورية العراقية يمثل الشعب العراقي كله من الناحية الدستورية والقانونية، الا اننا مع تقديرنا لهذا الاعتبار، نرى ان المشاكل القائمة من جهة والصفة المصيرية لمباحثات القاهرة من جهة اخرى، تستدعي ان يكون الوفد الممثل للعراق اوفى

شمولاً لمحتواه المتمثل في القوميتين الكبيرتين العربية والكُردية، كي تأتي القرارات التي يصادق عليها اكثر انطباقاً على واقع العراق، ان خلو الوفد العراقي من عنصر يستكمل التركيز الواجب في تمثيله للشعب الكُردي، كان الدافع المباشر لتزويدكم بهذه المذكرة.

ثانياً– نوضح لكم ان الشعب الكُردي لايقف في يوم من الايام بوجه ارادة الشعب العربي في نوع العلاقة التي يقيمها بين اجزائه وحكوماته. ومن دواعي اعتزاز الشعب الكُردي ان وجد الفرصة ليكون له شرف الاسهام في تسهيل الصعب من موضوع العلاقة المراد ايجادها بين سائر اجزاء الوطن العربي عامة والدول العربية المتحررة خاصة اياً كان نوع تلك العلاقة ومداها.

ثالثاً– تفادياً لاى اشكال محتمل في المستقبل وربما لاى تعارض بين المقررات التي قد تتمخض عنها اجتماعات القاهرة وبين الحقوق القومية للشعب الكُردي في العراق، نلخص فيمايلي رأيه المنبثق عن طبيعة وجوده ومركزه في العراق، وعبر كفاحه وتجاربه خلال التأريخ في كيفية تنظيم العلائق بينه وبين الشعب العربي في الاحوال المختلفة:

أ. فيما اذا بقي العراق بدون تغيير في كيانه يقتصر مطلب الشعب الكُردي في العراق على تنفيذ البيان الصادر من الجمهورية العراقية بشأن الحقوق القومية للشعب الكُردي على اساس اللامركزية.

ب. فيما اذا انضم العراق الى اتحاد فيدرالي، يجب منح الشعب الكُردي في العراق حكماً ذاتياً بمفهومه المعروف غير المتناول ولا التضييق عليه.

ج. فيما اذا اندمج العراق في وحدة كاملة مع دولة عربية اخرى يكون الشعب الكُردي في العراق اقليماً مرتبطاً بالدولة الموحدة، على نحو يحقق الغاية من صيانة جوده، ويبقى في الوقت نفسه شبيهة الانفصال ويضمن تطوير العلاقات الوثيقة بين الشعبين الشقيقين نحو مستقبل افضل.

وتقبلوا فائق الاحترام.

عن الوفد الكُـــــــردي المفاوض

رئيس الوفد: جلال الطالباني

مذكرة المطالب

وفيمايلي نص المذكرة التي قدمها الوفد الكُردي الى الحكومة العراقية في ٢٥ نيسان، بناء على طلبها، باسطاً فيه المطالب الكُردية.

ان المخلص للاخوة العربية–الكُردية، والحريص على تمتين الروابط التي تشد الشعبين العربي والكُردي ببعضهما الى بعض منذ فجر الاسلام، لايسعه في مجال العمل الا ان يتلمس خير السُبل لادامة تلك الاخوة وإرساء التعايش بينهما على اسس راسخه قوية.

وحقائق التأريخ تعلمنا ان اكمل صورة للارتباط الاخوي بين الشعوب هي التي تقوم على اساس الاتحاد الاختياري بينها بعيداً عن موجات الضم القسري الذي لم يولد عبر الزمن الا المشاكل والمآسي والمنازعات.

ولايكون للاتحاد الاختياري الاخوي معنى موضوعي اذا لم يقم على اساس الاعتراف بحقوق الامم المكونة له بتعايشها معاً، وتمكنها وتكونها من ممارسة تلك الحقوق داخل الكيان العام لهذا الاتحاد.

ويدلنا واقع الدول الحديثة على ان الحكم القومي الخاص الذي تمارسه القوميات المتآخية في ادارة مرافقها السياسية والاقتصادية والثقافية والاجتماعية ضمن اطار الحكم الاتحادي العام، خير ضمان كفيل بادامة الاتحاد الاختياري بينها، بجانب كونه جوهر هذا الاتحاد وأساسه الوطيد، وما إتحادات سويسرا ويوغسلافيا وتشيكوسلوفاكيا والهند ونيجيريا الا شواهد على افضلية الاتحاد الاخياري كأساس لسلامة الحكم، وكضمان لوحدة الدولة.

ولقد بلغ من وضوح الفائدة لهذا النوع من الاتحاد الاختياري، ان أمماً متجانسة قومياً، اخذت به بإعتباره شكلاً رائعاً للحكم الديمقراطي، وتعبيراً صادقاً عن الارتباط الطوعي، كما هي الحال في المانيا الاتحادية وايطاليا والبرازيل وبريطانيا والولايات المتحدة، وكما سيكون شأن الجمهورية العربية المتحدة لاقطار مصر وسورية والعراق.

انا نجد الادلة في احقاب التأريخ وفي الواقع الراهن على ان تمتع القوميات العائشة في ظل دولة واحدة بحقوقها القومية عن طريق مجالسها التشريعية والتنفيذية الخاصة، لا يتعارض مع انسجامه مع منطلق وحدة الدولة وتماسكها فقط، انما يجاوزه الى تمتين تلك الوحدة وتقويتها وتغذيتها بزاد البقاء وشد اجزائها وابنائها بعضها الى البعض شداً وثيقاً محكماً.

فعلى هذه الاعتبارات والحقائق المتقدمة نقول بثقة وإيمان ان موافقة حكومة الجمهورية على هذا المشروع هي اسهام جدي منها في تعزيز الوحدة العراقية الصادقة وترسيخ الاخوة العربية والكُردية و تحصينها بوجه عوامل التصدع واسباب الوهن في الداخل والخارج...وانها اذا اقرت هذا المشروع تكون عند مستوى مسؤولياتها في صون تراث الاخوة العربية–الكُردية الموكل اليها من ضمير التأريخ، وتسلمه الى الاجيال القادمة اوضح منهاجاً واهدى سبيلاً واحفل بدواعي الخلود.

انا لنأمل من ان مجلس قيادة الثورة، المنبثق من ثورة عقائدية ذات فلسفة ومنهاج، سيكون وفياً لعهده المعلن عنه مراراً على لسان قادته وباحترامه الحقوق القومية المشروعة للشعب الكُردي بما فيها حق تقرير المصير. فيكون اقراره لهذا المشروع وفاء منه بالوعد الذي التزم به وقطعه على نفسه ويفتح بذلك عهداً جديداً، لروابط الاخوة التأريخية بين الشعبين العربي والكُردي وإقامتها على أسس متينة من الصراحة والوضوح والله من وراء القصد.

أولاً– الجمهورية العراقية، دولة موحدة مؤلفة من القوميتين الرئيسيتين العربية والكُردية، المتمتعتين بحقوق متساوية، وعبرتا عن ارادتيهما استناداً الى حق تقرير المصير في العيش معاً.

ثانياً- يتضمن الدستور العراقي نصوصاً بجهاز تشريعي أعلى للجمهورية ولرئيس الجمهورية وللحكومة. كما ويتضمن الدستور تنظيم الجهاز القومي المختص بممارسة الشعب الكُردي لحقوقه القومية في الامور التشريعية والتنفيذية والقضائية في منطقة كُردستان.

ثالثاً- تكون الامور التالية من صلاحيات الحكومة المركزية:

١. رئاسة الدولة.

٢. الشؤون الخارجية وتتضمن: التمثيل السياسي والقنصلي والتجاري، المعاهدات والاتفاقيات الدولية هيئة الامم المتحدة، اعلان الحرب وعقد الصلح.

٣. الدفاع الوطني (القوات البرية والبحرية والجوية).

٤. العملة واصدار النقد.

٥. شؤون النفط.

٦. الكمارك.

٧. الموانئ والمطارات الدولية.

٨. البرق والبريد والتلفونات.

٩. السكك الحديدية والطرق العامة الرئيسية.

١٠.شؤون الجنسية.

١١. تنظيم الميزانية العامة للدولة.

١٢. الاشراف على الاذاعة المركزية والتلفزيون المركزي.

١٣. الطاقة الذرية.

رابعاً-

١. تكون ممارسة الشعب الكُردي لحقوقه القومية عن طريق مجلس تنفيذي منبثق من مجلس تشريعي منتخب من قبل القاطنين في كُردستان بالاقتراع السري الحر المباشر.

٢. يختص الجهاز القومي المنصوص عليه في المادة الثانية بشؤون: العدل، الداخلية، التربية والتعليم، الصحة، الزراعة، التبغ، البلديات، العمل والشؤون الاجتماعية، الاعمار والمصايف وكل ما يتعلق برفع المستوى المعاشي

والاجتماعي والتنمية الاقتصادية وغير ذلك من الامور التي لم ترد ضمن اختصاص الحكومة المركزية.

٣. للمجلس التشريعي سنّ كافة القوانين اللازمة لممارسة الصلاحيات المذكورة في الفقرة الثانية اعلاه. وينتخب المجلس التشريعي رئيس المجلس التنفيذي وله حق حجب الثقة منه وعن اعضاء المجلس التنفيذي.

٤. يقوم المجلس التنفيذي بممارسة السلطة التنفيذية في حدود اختصاصات الجهاز القومي الواردة في الفقرة الثانية اعلاه. وينفذ القوانين التي يصدرها المجلس التشريعي، وكذلك القوانين والانظمة العامة التي تصدرها الحكومة المركزية بقدر علاقتها بكُردستان، وله تعيين موظفي اجهزة الادارة والدوائر الاخرى في المنطقة ويكون مسؤولاً امام المجلس التشريعي في اعماله كافة.

خامساً– مالية الجهاز القومي لمنطقة كُردستان، وتتكون من:

١. الموارد المحلية والضرائب والرسوم التي تجبى داخل كُردستان.

٢. حصة كُردستان بنسبة عدد سكانها الى عدد سكان العراق من واردات النفط، والكمارك والمطارات والموانئ والمصارف والبنول الحكومية والسكك والبرق والبريد والتلفون، على ان تخصم منها مصاريف الرئاسة والدفاع والخارجية واصدار العملة وادارة وزارة النفط والبرق والبريد والتلفونات وادارة المصارف بنسبة عدد سكانها الى سكان العراق.

٣. حصة كُردستان من المساعدات والقروض والمعونات الخارجية التي ستحصل عليها الحكومة بنفس النسبة السابقة.

٤. القروض الداخلية والقروض والمساعدات غير العسكرية التي ستحصل عليها كُردستان.

٥. واردات التبغ والمصايف والغابات.

٦. تعتبر كُردستان مساهمة بحصة تعادل نسبة سكانها الى سكان العراق في المؤسسات والمشاريع والمصالح ذات النفع العام.

سادساً– تشمل منطقة كُردستان ألوية السليمانية وكركوك واربيل والاقضية والنواحي التي تسكنها اكثرية كُردية في لوائي الموصل وديالى.

سابعاً- يكون نائب رئيس الجمهورية العراقية كُردياً وينتخبه شعب كُردستان بالطريقة التي ينتخب بها رئيس الجمهورية العراقية.

ثامناً- يضمن دستور الجهاز وادارة المعارف بنسبة سكانها القومي لمنطقة كُردستان الحقوق الثقافية والاجتماعية والاقتصادية والحريات الديمقراطية والدينية للمواطنين من الاقليات كالتركمان والاشوريين والكلدان والارمن وغيرهم من الطوائف الدينية والعنصرية، مع ضمان مساواتهم التامة في الحقوق والواجبات مع ابناء القوميتين العربية والكُردية، وضمان تمثيلهم في المجلس التشريعي والتنفيذي والاجهزة المختلفة بنسبة عادلة.

مواد عامة

١. يمثل شعب كُردستان في المجلس الوطني العراقي بعدد من النواب يتناسب مع نسبة سكان كُردستان الى سكان العراق.

٢. يكون لشعب كُردستان عدد من الوزراء في الوزارة المركزية يتناسب مع نسبة سكان كُردستان الى سكان العراق.

٣. تكون نسبة الموظفين الاكراد في الوزارات المركزية المحضة متناسبة مع نسبة سكان كُردستان الى العراق.

٤. أ. يقبل في جامعة بغداد والمعاهد العالية العراقية عدد من طلاب كُردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق.

ب. ترسل الحكومة سنوياً بين البعثات والزمالات والمنح الخارجية عدداً من طلاب كُردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق.

٥. يكون احد معاوني رئيس اركان الجيش كُردياً.

٦. يحتفظ الجيش العراقي باسمه، وفي حالة تبديل الاسم يطلق على القسم الكُردي منه اسم فيلق كُردستان.

٧. يؤدي ابناء كُردستان خدمة العلم فيها ويعاد الضباط الصف المفصولون لاسباب سياسية قومية الى الجيش العراقي.

٨. يقبل في الكليات العسكرية والشرطة والاركان والطيران والمؤسسات العسكرية الاخرى، عدد من طلاب كُردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق.

٩. للحكومة المركزية ارسال قوات اضافية الى منطقة كُردستان في حالة التعرض لهجوم خارجي، او وجود تهديد حقيقي بالاعتداء الخارجي على الجمهورية العراقية. وفي غير هذه الحالات يجب اخذ موافقة المجلس التشريعي والتنفيذي في كُردستان.

١٠. يكون قيام قطعات الجيش العراقي بالحركات العسكرية القمعية داخل كُردستان بموافقة مجلسها التشريعي، او بناء على طلب المجلس التنفيذي.

١١. يعتبر باطلاً كل نص تشريعي، اياً كان مصدره، اذا كان من شأنه تقييد حقوق الشعب الكُردي القومية والديمقراطية وتضييق مجالات تمتعه بها.

١٢. يكون اعلان الاحكام العرفية في كُردستان، في غير حالات اعلان الحرب او وجود خطر حقيقي بالعدوان الاجنبي، بموافقة المجلس التشريعي.

١٣. يكلف احد الوزراء الاكراد الحاليين بتأليف المجلس التنفيذي المؤقت ليمارس صلاحيات المجلس مؤقتاً.

١٤. إزالة آثار حكم الطاغية قاسم، بتعويض جميع المتضررين نتيجة ثورة كُردستان تعويضاً عادلاً سريعاً في فترة لاتتجاوز اربعة اشهر.

١٥. في حالة تبدل الجنسية العراقية الى الجنسية العربية ينص في وثائق شهادة الميلاد ودفاتر النفوس وجوازات السفر على كون حاملها كردستانياً ضمن الجمهورية العربية المتحدة اذا كان من منطقة كُردستان، وكُردياً اذا كان من اصل كُردي.

١٦. عند تبديل العلم العراقي او شعار الدولة العراقية تضاف اليهما اشارة كُردية.

القضية الكُردية والبعث فى العراق

قبل حركة ١٤ رمضان

(١) في شهر نيسان سنة ١٩٦٢ جرى تبادل الرسائل بين جماعة الضباط الاحرار وقيادة الحزب الديمقراطي الكُردستاني حول ايجاد تعاون بين القوى القومية في العراق من جهة، وبين القوى الكُردية للاطاحة بحكم الطاغية قاسم. وكانت الرسائل توقع من قبل السيد طاهر يحيى رئيس اركان الجيش حالياً بالنسبة للضباط الاحرار والسيد ابراهيم احمد، السكرتير العام للحزب الديمقراطي الكُردستاني، بالنسبة للاكراد. وكان الرئيس الاول "كريم قرني" يحمل الرسائل الى الجهتين. تم الاتفاق بين الجانبين على توحيد الجهود لاسقاط قاسم، يعترف الجانب العربي بالحكم الذاتي للاكراد ضمن الدولة العراقية، ويقوم مصطفى البارزاني بتأليف حكومة محلية مؤقتة في كُردستان لحين اجراء الانتخابات، ويشترك في الوزارة المركزية كل من السادة: فؤاد عارف، بابا علي، عمر مصطفى وجلال الطالباني.

(٢) كانت تجري اتصالات مستمرة بين الجانب الكُردي والقوى القومية العربية في العراق، وكان الاستاذ صديق شنشل يمثل الجانب العربي والسيد شوكت عقراوى يمثل الجانب الكُردي، وفي عدد من الاجتماعات قبل الانتخاب انضم الى الجانب الكُردي السيد صالح اليوسفي واسعد الخيلاني وتم الاتفاق على ان الاكراد يمنحون الحقوق القومية عدا الانفصال.

(٣) كانت الاتصالات مستمرة بين الزعيم فؤاد عارف والسيد طاهر يحيى، وكانا على وفاق تام حول جميع الحقوق القومية للشعب الكُردي ضمن الدولة العراقية وكانا على علم بكل المراسلات والاتصالات الجارية بهذا الشأن.

(٤) في اوائل سنة ١٩٦٢ جرى اضراب عام في جامعة بغداد وقد توسعت حتى شملت جميع انحاء العراق واشترك بها الطلبة القوميون العرب وكذلك القوميون الاكراد، ولم يشترك بها الشيوعيون ومؤيدوهم، وكان لهذا الاضراب صدى كبيراً بين الاوساط العراقية، وباتت بوادر الثقة والتضامن تظهر بين القوى القومية العربية والكُردية.

(٥) في يوم ١٩٦٢/٢/٥ هيأ فؤاد عارف اجتماعاً بين اثنين من قادة حزب البعث ومسؤولي الحزب الديمقراطي الكُردستاني في بغداد، حضر الاجتماع عن البعث علي صالح السعدي وشخص آخر وعن الجانب الكُردي صالح اليوسفي واسعد الخيلاني، وبعد المداولة تم الاتفاق على ان يقوم الجهتان بانقلاب مشترك للاطاحة بحكم قاسم مع الاعتراف بالحكم الذاتي للشعب الكُردي، الا ان علي صالح السعدي لم يكتف بالحكم الذاتي فحسب، بل عرض حق تقرير المصير ايضاً، وكذلك تم الاتفاق على عقد اجتماع آخر في يوم الاثنين ١٩٦٣/٢/١١، يجري خلاله تسجيل الاتفاقية على شريط مسجل على ان يحتفظ كل من الجانبين بنسخة من هذا التسجيل، لكن الاجتماع لم ينعقد حيث وقع الانقلاب في ٢/٨.

أبان الانقلاب

(١) في الساعات الاولى من صبيحة ١٤ رمضان (اي يوم الانقلاب) اتصل كل من السادة: صالح اليوسفي والمهندس شوكت عقراوى بالاستاذ شنشل، وقال لهما الاستاذ شنشل بالحرف الواحد "إن القائمين بالحركة هم الشباب الذين كان يتصل بهم، وعليه يجب تأييدهم وانه يضمن مطاليب الاكراد القومية كما هو المتفق عليه".

(٢) حضر كل من الزعيم فؤاد عاف والسيدان اليوسفي وعقراوى الى مقر المجلس الوطني في دار الاذاعة – ووجدا هناك جميع اعضاء الحكومة الحاليين، بمن فيهم السيد عبدالسلام عارف، وبعد القبلات والتبريكات ولومهم لعدم اطلاعهم بساعة الصفر، اجاب السيد علي صالح السعدي بان القرار اتخذ نهار امس نظراً لاحالة (٥٨) ضابطاً من القوميين على التقاعد، لذا كان يصعب عليهم القيام بالحركة، لكن رغم هذا فهم على وعودهم– وطلب من الجانب الكُردي اذاعة نداءات الى الشعب الكُردي لتأييد الثورة، الا ان الجانب الكُردي اكتفى بارسال برقية تتضمن مباركة الحركة وانتظار الاكراد للخطوات الايجابية لحل القضية الكُردية، وذلك بضمان الحكم الذاتي ضمن الدولة العراقية، كما طلب الجانب الكُردي الاجابة على البرقية بالموافقة ، الا ان العماش (صالح مهدي عماش –الناشر) قال ان نشر البرقية معناه موافقتنا على محتوياتها، (اذيعت هذه البرقية عشرات المرات وليومين متتاليين).

(٣) على اثر البرقية اعلاه بدأت جماهير الشعب الكُردي بتأييد الانقلاب، وتوقف الجنود الاكراد الموجودون في الجيش العراقي عن الدفاع عن قاسم، بل باشروا بمحاربته.

(٤) اصدر البارزاني امراً الى جميع النقاط الثورية بايقاف القتال فوراً والتعاون مع سلطات الانقلاب.

(٥) في اليوم الثاني من الانقلاب حضر السيدان صالح اليوسفي وشوكت عقراوى مقر المجلس الوطني مهنئين بمصرع عبدالكريم قاسم وطالبا باطلاق سراح ال (٤٧١٢) معتقل من الاكراد الذين اوقفهم قاسم، الا انهم تذرعوا بحجة انشغالهم في مقاومة الشيوعيين الذين تصدوا للثورة على حد زعمهم.

(٦) في اليوم الثالث من الانقلاب حضر السادة: فؤاد عارف، صالح اليوسفي، شوكت عقراوى الى مقر وزارة الداخلية، وقابلوا السيد علي صالح السعدي وطلبوا منه اطلاق سراح المعتقلين واجراء الاتصال مع قادة الثورة الكُردية، الا انه تملص من الاجابة بصورة واضحة مؤكداً حرصه على مصلحة الاكراد لانه، على حد قوله، خواله من الاكراد".

(٧) في مساء اليوم الرابع من الانقلاب اصدر مدير الشرطة العام برقية الى كافة سجون العراق يقضي باطلاق سراح جميع الوطنيين القوميين الاكراد ماعدا الشيوعيين، وعلى اثر تلك البرقية تم في نفس الليلة اطلاق المعتقلين في كل من لوائي الناصرية والرمادي، لان متصرفي اللواءين المذكورين كانا (في ذلك الوقت) كُرديان، هما السيدين فوزى جميل صائب والشيخ عارف الطالباني.

وفي صبيحة اليوم التالي اصدر الحاكم العسكري برقية يلغي فيها برقية مدير الشرطة العام، وبذلك لم يتم اطلاق سراح الموقوفين في جميع السجون، ماعدا سجني الناصرية والرمادي للسبب المذكور اعلاه، وكذلك تم اطلاق سراح سجناء نقرة السلمان بتدخل من وزير الشؤون الاجتماعية الحالي السيد حميد خلخال الذي كان معتقلاً في نفس السجن، وكان له علاقة قوية مع المعتقلين الاكراد.

كذلك فرّ (٤٠٠) سجين من سجن الكوت وعدد منهم من سجن معسكر الرشيد صبيحة الانقلاب حيث تم كسر السجن، وهكذا اصبح عدد الذين خرجوا من السجن يقدر بحوالي (١٢٠٠) من مجموع (٤٧١٢) سجين والباقون لايزالون فيها، وقد زاد عددهم حتى قبل استئناف القتال بشهر الى (٤٠٠٠) معتقل.

بعد الانقلاب

(١)في يوم ١٩٦٣/٢/١٠ ارسل المكتب السياسي للحزب برقية الى الحكومة شرحوا فيها ما تركه قاسم من الاثار السيئة في كُردستان وطالبوا ان تباشر حكومة الانقلاب تنفيذ وعودها وحل القضية على اساس الحكم الذاتي وفتح باب الاتصال بين الجانبين.

(٢) يوم ٢/١١ سافر السيد صالح اليوسفي من بغداد الى كُردستان بطيارة عسكرية يرافقه السيد لقمان نجل الملا مصطفى الذي كان قد هرب من سجن معكسر الرشيد، وذلك لمقابلة البارزاني واطلاعه على حقيقة الوضع.

(٣) في يوم الاثنين ١٩٦٣/٢/١٨ حضر السيدان جلال الطالباني وصالح اليوسفي الى بغداد، حاملين رسالة الى السيد عبدالسلام عارف من سيادة البارزاني وبخط يده يخول فيها الطالباني واليوسفي بالتفاوض مع الحكومة حول اصدار بيان رسمي تعلن فيه الحكومة ان انتهاء عبدالكريم قاسم هو انتهاء للمذابح الدموية في كُردستان، والعمل على حل القضية الكُردية على اساس الحكم الذاتي.

(٤) بعد وصول السيدين اليوسفي والطالباني الى فندق بغداد، جاء اللواء طاهر يحيى الى الفندق وبعد الترحاب اعلن بان المجلس الوطني قد وافق على اصدار بيان يعلن فيه منح الاكراد الحكم الذاتي وسيتم ذلك في نهار الغد، وكان ذلك بحضور الزعيم فؤاد عارف وشوكت عقراوي.

(٥) يوم ١٩٦٣/٢/١٩، بعد ان زار الوفد السيدين عبدالسلام عارف واحمد حسن البكر، تم اجتماع في غرفة وزير الدفاع في مقر المجلس الوطني حضره عن الجانب الحكومي الفريق مهدي عماش وعلي صالح السعدي والزعيم حردان التكريتي وحضره عن الجانب الكُردي الطالباني واليوسفي، كما حضر الاجتماع الوزيران الكرديان فؤاد عارف وبابا علي الشيخ محمود.

افتتح الاجتماع السعدي بلوم الحزب الديمقراطي الكُردستاني على تعاونه مع الشيوعيين ومعاداته للبعث، واجابه الطالباني بان البعث لم يكن له شعاراً حول القضية الكُردية، وان جميع المنظمات، بعثية كانت او قومية، كانت تعادي القضية الكُردية والامال الكُردية فكان لابد للحزب ان يقف ذلك الموقف. وبعد الاخذ والرد

استعرض الوزير فؤاد عارف الروابط التأريخية بين الشعبين الكُردي والعربي ودور الاكراد في خلق الدولة العراقية..ثم اضاف الوزير بابا علي بعض الشئ على ما قاله فؤاد عارف، وبعد ان اصبح الجو ودياً قال الفريق مهدي عماش مايلي: "ان لم يكن ما قاله حرفياً، فهو ما معناه"

ايها الاخوان..

ليس الاكراد جماعة من الناس او قبيلة او عشيرة او طائفة، بل انهم شعب ذو تأريخ حافل بالبطولات ويملكون كل مقومات ذلك، ولهم ارضهم وتأريخهم وادابهم..الخ ولابد لهذا الشعب ان ينال حقه في تقرير مصيره بنفسه، لذلك وللاسباب الاتية علينا نحن العرب ان نساعد الشعب الكُردي في تحقيق حقوقه ليكونوا نصيراً لنا، ونكون نصيراً لهم.

١. لو فرضنا بانه تم القضاء على الثورة الكُردية الحالية، وذلك بتجنيدنا جميع القوى العربية في العراق ضدها فبعد سنتين تندلع ثورة اقوى، واذا دامت الثورة الحالية (١٨) شهراً فان الثورة الثانية تدوم ثلاث سنوات، ولو فرضنا باننا جمعنا جميع القوى العربية ضدها وتم سحقها ايضاً فبعد ثلاث سنوات تندلع ثورة اقوى واعظم واعمق من سابقاتها، ويحقق الاكراد امانيهم في حق تقرير المصير، وينفصلون عن العراق ويصبحون اعداءنا بعد ان كانوا اخواناً لنا، هذا من الناحية السياسية.
٢. من الناحية الاقتصادية فان الثورة الحالية اقتصرت على منطقة محدودة، الا ان الاقتصاد الوطني شل من اقصى الشمال الى اقصى الجنوب، واثره سئ مجسم حتى في البصرة.
٣. من الناحية العسكرية نجد ان اسرائيل في يسارنا ويكون من الحماقة وقصر النظر اذا جعلنا من اخواننا الاكراد اعداء على يميننا في الوقت الذي نسميهم بالاخوة ويربطنا واياهم تلك الروابط.
٤. من الناحية الدولية اثارت محاولة اغتيال الطاغية عبدالكريم قاسم استياء دولياً عاماً، فكيف اذا حاولنا القضاء على شعب شقيق كالشعب الكُردي.

وبعد تلك المقدمة قال العماش: على اننا لانمثل جميع العرب في العراق، وكذلك انتم لاتمثلون جميع الاكراد في العراق، لذا فمن الضروري عقد مؤتمر شعبي واسع

يحضره من الجانب العربي اضافة الى الوفد الحكومي الرسمي كل من السادة: صديق شنشل وفيصل حبيب الخيزران ومحمد رضا الشبيبي وحسين جميل وباسل الكبيسي. وكذلك عن الجانب الكُردي ان يضيف الى وفده عدداً من الشخصيات الكُردية يمثلون مختلف الجهات الشعبية، على ان يتم الاجتماع في يوم الجمعة ١٩٦٣/٢/٢٢، فوافق الجانب الكُردي على ذلك علماً بانه اوضح بانهم يمثلون الاكثرية المطلقة للشعب الكُردي، ورغم ذلك فهم يؤيدون عقد المؤتمر الشعبي- وانفض الاجتماع على ان يتم عقد المؤتمر في ١٩٦٣/٢/٢٢.

٥. في يوم ١٩٦٣/٢/٢٠ عقد اجتماع آخر غير رسمي مع اللواء طاهر يحيى حضره السادة الطالباني واليوسفي وعقراوي، وطالب اللواء طاهر يحيى إرسال البرقية الى البارزاني لاطلاق سراح المعتقلين الموجودين لدى قوات الانصار الكُردية، فوافق الجانب الكُردي على ان يطلق بالمقابل سراح المعتقلين الاكراد ورفع الحصار الاقتصادي على كُردستان، وعلى اثر ذلك ذهبوا الى غرفة رئيس الوزراء السيد احمد حسن البكر وحضر العماش كذلك وطلب من الطالباني بإرسال البرقية ففعل ذلك، وطلب رئيس الوزراء من الحاكم العسكري (تلفونياً) اطلاق سراح المعتقلين الاكراد.

طلب العماش ان يرافق الطالباني الوفد الحكومي الرسمي والشعبي الى القاهرة للتهنئة بعيد الوحدة، مما يدعم موقف الوفد العراقي ويؤكد النية في ايجاد حل سلمي، فوافق الجانب الكردي على ذلك مبدئياً على ان يؤخذ رأى البارزاني بذلك.

٦. في صباح ٢/٢١ سافر الطالباني بصحبة الوفد الى القاهرة والجزائر وعلى اثره لم يتم المؤتمر الشعبي المزمع عقده في يوم ١٩٦٣/٢/٢٢.

٧. ارسل الحاكم العسكري برقية علنية الى بعض السجون لاطلاق سراح المعتقلين الاكراد، الا انه ارسل برقية سرية بعدم تنفيذ ذلك، فلم يتم اطلاق سراح المعتقلين الاكراد رغم ان البارزاني امر باطلاق سراح جميع المعتقلين الذين هم في الحقيقة اسرى حرب حيث اعتقلوا في ساحات القتال، بينما المعتقلون الاكراد هم مدنيون قد اخذوا من بيوتهم او اعمالهم.

٨. بعد عودة الوفد من القاهرة والجزائر طلب الجانب الكُردي عقد المؤتمر المتفق عليه، الا ان الجانب الحكومي تملص من عقده بحجة اعطائهم المزيد من الوقت

للدراسة، فطلب الطالباني السماح له بالعودة الى كُردستان لاطلاع البارزاني على حقيقة الموقف ونتائج زيارته الى القاهرة والجزائر واجتماعه بسيادة جمال عبدالناصر واحمد بن بيلا. ابدى العماش رغبته بالسفر معه الى كُردستان لمقابلة البارزاني، فرحب الجانب الكُردي بذلك واتفقا على السفر في اليوم التالي بنفس الطائرة، الا انه عند ذهاب الطالباني الى المطار العسكري لم يجد عماش هناك، فسافر لوحده.

٩. على اثر عودة الطالباني دون الوصول الى نتيجة توترت الحالة في بغداد وكُردستان، فاصدر المجلس الوطني بياناً مبهما ذكر الروابط التأريخية بين الشعبين، وبين ان القضية ستحل.

١٠. الا ان البيان لم يقلل من حالة التوتر، فسافر كل من اللواء طاهر يحيى والزعيم فؤاد عارف والسيد بابا علي والسيد علي حيدر سليمان سفير العراق في الولايات المتحدة الى كُردستان واجتمعوا بالبارزاني واطلعوا على وجهة نظره الذى اصر على وجوب اعلان الموافقة على مبدأ الحكم الذاتي، ثم خلق جو اخوي للتفاوض، وبعدئذ يتم وضع الخطوط العريضة لنوع الحكم الذاتي. طلب اللواء طاهر يحيى من البارزاني اشراك الحزب الديمقراطي الكُردستاني بالحكم، الا ان البارزاني اشترط اشراك جميع القوى الوطنية بالحكم ومنح الحقوق التامة الديمقراطية لكافة المواطنين ووقف عمليات الاعتقال والضرب والتعذيب بحق الناس مقابل ذلك.

١١. خلال الاسبوع الاول من شهر مارس سافر وفد شعبي مكون من السادة محمد رضا الشبيبي والدكتور عبدالعزيز الدوري وفيصل حبيب الخيزران وفائق السامرائي وحسين جميل واجتمعوا بالبارزاني الذي اصر بدوره على اعلان مبدأ الحكم الذاتي، وبعد اجتماعات لمدة يومين تم الاتفاق ان تعلن الحكومة منح الحقوق القومية للشعب الكُردي على اسس اللامركزية، كذلك يتم في الوقت نفسه:

١. اطلاق سراح جميع المعتقلين الاكراد القوميين.
٢. رفع الحصار الاقتصادي عن كُردستان.
٣. اصدار عفو عام عن القائمين بالثورة الكُردية.
٤. فك الحجز عن اموال القائمين بالثورة الكُردية.

٥. تبديل الموظفين الاداريين الفاسدين الذين اساءوا الى الاكراد بغيرهم من الموظفين النزيهين.
٦. عودة قطاعات الجيش الى مقراتها الاعتيادية.
٧. تسريح الشرطة غير النظامية.

وبعد ذلك تؤلف لجنة مشتركة من الجانبين لرسم الخطوط العريضة للامركزية.

١٢. عاد الوفد الشعبي الى بغداد، وفي يوم ١٩٦٣/٣/٩ اصدر المجلس الوطني بياناً اعلن فيه، بعدمقدمة لطيفة، اعترافاً بالحقوق القومية للشعب الكُردي على اساس اللامركزية.
١٣. بعد يومين صدر قانون بالعفو عن القائمين بالثورة الكُردية وسماهم (القائمون بالحركة الكُردية المسلحة)، كذلك تم رفع الحصار الاقتصادي عن معظم المناطق.
١٤. كان للبيان اثره العميق في نفوس الاكراد، وعلى اثره دعا البارزاني الى مؤتمر شعبي واسع النطاق بين ١٨و ٢٢ مارس حضره البارزاني نفسه وقادة الحزب الديمقراطي الكُردستاني ورؤساء العشائر المشتركين في الثورة وممثلو المنظمات الشعبية كالمنظمات الطلابية والنسائية والعمالية والجمعيات الفلاحية ومنظمات الشبية وعدد كبير من المثقفين الغير حزبيين وشخصيات كُردية كثيرة معروفة بماضيها في القضية الكُردية.

وبعد ان بحث المؤتمر كيفية نشوب الثورة ومراحل المفاوضات التي جرت مع الحكومة والبيان الصادر عن المجلس الوطني تم وضع خطوط عريضة للامركزية حسب وجهة نظر الاكراد، وتم انتخاب وفد مكون من ١٤ شخصاً برئاسة الطالباني للسفر الى بغداد وعرض المشروع على الحكومة ومفاوضتها حول التوصل الى حل معقول للقضية، وتألف الوفد من السادة: جلال الطالباني وصالح اليوسفي والعقيد الركن مصطفى عزيز وحبيب محمد كريم وعبدالحسين الفيلي و هاشم العقراوى وكلهم اعضاء في الحزب الديمقراطي الكُردستاني، وكذلك من السادة الشيخ حسين خانقاه والمحامي مسعود محمد والعقيد رؤوف احمد والمحامي ابابكر محمود البشدري والمهندس رشيد عارف والتاجر محمد سعيد خفاف والمعلم عكيد صديق وعبدالصمد محمد.

١٥. حضر الوفد الى بغداد يوم ١٩٦٣/٣/٣٠، وبعد دقائق من حضوره جاء السيد حسين جميل مرحباً بهم، كذلك حضر لتحيتهم السادة فائق السامرائي وفيصل حبيب الخيزران وعبدالعزيز الدوري وغيرهم.

١٦. في يوم ١٩٦٣/٤/٢، عقد اجتماع بين الجانب الكُردي والوفد الشعبي الذي سبق وزار كُردستان.

١٧. في يوم ١٩٦٣/٤/٣ عقد اجتماع في جامعة بغداد حضره الوفد الكُردي والوفد الشعبي، وطلب من الوفد الكُردي بيان مطالبه، الا ان الوفد الكُردي ابدى رأيه بان الحكومة قد اصدرت بيانها حول الموضوع، لذا فان الوفد يرغب الاطلاع على ما تقدمه الحكومة للاكراد.

١٨. في يوم ١٩٦٣/٤/٤ تم اجتماع اخر في نفس المكان، وطلب الوفد الكُردي من الوفدالشعبي بيان صلاحياته، وهل انه يمثل الحكومة، وهل الحكومة تتمسك بما يتوصلون اليه..الخ واذا كان ذلك فلتعلنه الحكومة صراحة. وعلى اثر ذلك تم الاتفاق بان يجتمع شخص واحد من كل جانب برئيس الوزراء لبيان الموقف، وتم الاتفاق على ان يمثل الجانب الكُردي المحامي مسعود محمد والجانب الاخر السيد فيصل حبيب الخيزران، وبعد الاتصال برئيس الوزراء تلفونياً لتعيين موعد للاجتماع به، اخبرهم انه سيتفرغ الى الاجتماع بالوفد الكُردي المفاوض اعتباراً من يوم السبت في ١٩٦٣/٤/٦، وانه بنفسه سيترأس الجانب الحكومي.

١٩. بعد حوالي ساعتين من المخابرة التلفونية مع رئيس الوزراء اعلن راديو بغداد سفر وفد عراقي برئاسة رئيس الوزراء الى القاهرة لاجراء محادثات حول الوحدة الاتحادية، وهكذا تأجل الامر، ولم يتم اي اجتماع حتى عودة الوفد في ١٩٦٣/٤/١٧ الى بغداد.

٢٠. خلال وجود الوفد في القاهرة جرت اتصالات عديدة بالمسؤولين امثال حازم جواد وطاهر يحيى وغيرهما حول وجود تحشدات عسكرية في كُردستان، وفرض الحصار الاقتصادي، وعدم اطلاق سراح المعتقلين، وبالعكس زاد عددهم، وكذلك عدم تنفيذ قانون العفو العام، وكان جوابهم دوماً ان هذه قضايا بسيطة، واننا بصدد تشكيل جمهورية كُردستان الاشتراكية وغيرها من الاقوال المعسولة.

٢١. اثناء المفاوضات والاتصالات ابدى كل من السعدي وعماش تخوفهما من حل القضية الكردية لان القاهرة ستستغله سلاحاً ضدهم وتتهمهم باستقطاع جزء من الوطن العربي. وفي أحدى الاحاديث قال عماش مشيراً باصبعه على رقبته" والله جمال عبدالناصر يكسر رقبتنا اذا وافقنا على مطالبكم".

كما كانوا يخبرون الوفد الكُردي بان جمال عبدالناصر لايوافق على اعطاء الاكراد حقهم. وعندما ابدى الطالباني بان سيادة الرئيس جمال عبدالناصر يوافق على كل حل يتوصل اليه الجانبان، وانه موافق على مبدأ الحكم الذاتي، كان يجاوب السعدي وعماش بانه يتكلم بهذا الشكل معكم وبشكل آخر معنا.

٢٢. بعد عودة الوفد الحكومي من القاهرة بيومين تم الاتصال بهم، فعقد اجتماع في مقر وزارة الداخلية حضره من الجانب الحكومي علي صالح السعدي والتكريتي وضابط آخر، وحضره سبعة من اعضاء الوفد الكُردي، وبعد اجتماع استغرق اكثر من ساعة قال السعدي انكم قد قمتم بثورة وطبعا لكم مطالبكم، وعليه يرجى تقديمها بغية دراستها، علما بان للحكومة مشروع آخر سيتم دراسة المشروعين معاً.

٢٣.يوم ١٩٦٣/٤/٢٤ قدم الوفد مشروعاً، وبين ان هذا المشروع قابل للتفاوض وهذا يمثل وجهة النظر الكُردية.وابدوا استعدادهم لابداء منتهى المرونة في الوصول الى حل يضمن الحقوق القومية للاكراد ويضمن سيادة الدولة الكاملة.

٢٤. لم يتم الاجابة على المشروع الكُردي، الا ان الاخبار تواردت من كُردستان بحشد الحكومة جيوشها وارسال الطيارات التي كانت في البصرة الى كركوك وارسال كتائب المدفعية وفرق المشاة الموجودة في الجنوب و ارسال الدبابات والمدافع الثقيلة وكذلك وجود ارهاب وتعديات على الاكراد في كل مكان، وان الطرق قطعت الى المناطق الكُردية، وان الحصار الاقتصادي فرض مرة اخرى ..الخ. فباشر الجانب الكُردي الاتصال بالمسؤولين، فكانت اجوبتهم بانها اعمال فردية ولاتمثل سياسة الحكومة، وبحل القضية الرئيسية ستحل جميع هذه القضايا الثانوية.

٢٥. في يوم ٤/٢٩، جرى اجتماع بين عدد من اعضاء الوفد الكُردي واللواء طاهر يحيى واخبرهم بان رئيس الوزراء سيجتمع بهم يوم الاربعاء ١٩٦٣/٥/١.

٢٦. في يوم ١/٥ تم الاجتماع برئيس الوزراء واخبر بدوره الجانب الكُردي بانهم قد ارسلوا المشروع الى القاهرة ودمشق للوقوف على وجهة نظرهما، وهنا طلب الطالباني السماح له بالسفر الى القاهرة لاطلاع سيادة الرئيس عبدالناصر على وجهة النظر الكُردية ايضاً. فاجاب رئيس الوزراء بانه يعرض الامر على المجلس الوطني ويطلب الموافقة على ذلك ويخبره بالقرار بواسطة طاهر يحيى في اليوم التالي، وخلال المناقشات ابدى الجانب الكُردي استياءه للمماطلة والتسويف من الجانب الحكومي، اضافة على الاستعدادات لاستئناف القتال. ونهض رئيس الوزراء ورفع القرآن الشريف وقال: "ومن حق هذا القرآن ليس لدي نيات سيئة تجاهكم"، وقال الطالباني " وحق هذا القرآن قد لاتكون لديكم نيات سيئة تجاهنا، لكن نيات جميع قادة البعث هي سيئة تجاهنا".

وطلب من رئيس الوزراء الموافقة على عودة الوفد الى كُردستان بمناسبة العيد، الا انه رفض وقال: "ان هذا يعني قطع المفاوضات وليس في مصلحة الطرفين العودة قبل الوصول الى نتيجة مرضية.

وهكذا انفض الاجتماع دون الوصول الى نتيجة...

٢٨. وفي يوم ١٩٦٣/٥/١ اخبر اللواء طاهر يحيى الجانب الكُردي موافقة المجلس الوطني على سفر الطالباني الى القاهرة وهيأوا، له جواز السفر في اليوم الثاني الذي كان يصادف عيد الاضحى المبارك.

٢٩. عندما طلب الطالباني من البارزاني موافقته على السفر الى القاهرة، استجاب البارزاني الى الطلب حالا، لان البارزاني كان يؤمن بان القضية الكُردية لاتحل الا على يد القاهرة..وهكذا تم سفر الطالباني الى بيروت والقاهرة.

٣٠. بعد سفر الطالباني الى القاهرة شعر البعث بخطأ السماح بخروج الطالباني من العراق وافتضاح كذبهم لانهم لم يرسلوا المطاليب الكُردية الى القاهرة، وكانوا يرمون من ذلك كسب بعض الوقت لان الرئيس عبدالناصر كان منشغلا جداً في تلك المدة، ويتعذر على الطالباني مقابلته، حيث صادفت عودته من الجزائر ويوغسلافيا ثم زيارة احمد بن بلا وعودة القوات العربية من اليمن ثم السفر الى اديس ابابا. طلبت الحكومة من الوفد الكُردي الابراق الى الطالباني للعودة حالاً بحجة ان مشروع

الحكومة جاهز، وان وفداً وزارياً مكوناً من خمسة وزراء جاهز لمفاوضتهم، وكانوا يرمون من وراء هذا كما ذكر منع الطالباني من مقابلة الرئيس عبدالناصر من جهة، ومن جهة اخرى خلق فتور بين القاهرة والاكراد، غير ان الطالباني انتظر عودة الرئيس من اديس ابابا وقابله.

٣١. استنسخت الحكومة العراقية بعض مواد قانون ادارة الالوية الذي وضعه نوري السعيد في الاربعينيات، مع تبديل بعض العبارات، وعرضها على الاكراد بصورة غير مباشرة كمشروع مقابل لمطالبهم، ولم ينص على الحقوق القومية للاكراد، ولا اي نوع من اللامركزية او الحكم الذاتي، بل الى كيفية انتخاب المجالس القروية وغيرها من القضايا التي لاعلاقة لها مطلقاً بمطالب الاكراد، وابلغ الجانب الكردي الحكومة ان هذا المشروع لايصلح اساساً للتفاوض.

٣٢. اخبرت الحكومة الجانب الكُردي ان هناك ثلاثة مشاريع سيعرضونها للمناقشة:

١. المشروع الذي قدمه الوفد الكُردي.

٢. المشروع الحكومي.

٣. مشروع مركب من المشروعين الاول والثاني.

٣٣. وضع الوفد الكُردى تحت المراقبة الشديدة ثم تحت الاقامة الجبرية في فندق سميراميس ببغداد حيث كانوا ضيوف الحكومة العراقية.

٣٤. في اوائل شهر حزيران جرى اجتماع سري على نطاق واسع حضره قادة البعث بما فيهم ميشل عفلق والاتاسي وكثير من العسكريين والاداريين المشهورين بحقدهم وعدائهم الصريح تجاه الشعب الكُردي، وقرروا استئناف القتال، وفي الوقت نفسه ابدت الحكومة، وخاصة العماش وسعدي، التقرب للوزيرين الكُرديين–فؤاد عارف وبابا علي لتبديد الشبهة عن نياتهم، اضافة الى ان طاهر يحيى زار الوفد الكُردى في فندقهم واخبرهم بقرب انتهاء الحكومة من احضار المشروع وحل القضية حلا مرضياً للجانبين وذلك بحضور الزعيم فؤاد عارف.

٣٥. يوم ٥و٦ حزيران تواردت الاخبار من كُردستان الى بغداد بان القطعات بدأت تتحرك نحو المراكز الكُردية، وبدأت الدبابات تزحف بعد ان أجرت استعراضات استفزازية داخل المدن للتخويف والارهاب.

٣٦. في يوم ١٩٦٣/٦/٨ اجتمع الوزير بابا علي وبعض اعضاء الوفد الكُردي برئيس الوزراء واخبروه بانه يجرى تحرك القطعات وزحف الدبابات نحو مواقع الاكراد، فنهض رئيس الوزراء ووضع القران الشريف على يمينه وقال "يارب يا قرآن اعمينى واقضي علي وعلى اطفالي اذا كانت للحكومة نيات سيئة".

٣٧. في نفس اليوم اجتمع السيد صالح اليوسفي بوزير الدفاع واخبره بالامر، الا ان العماش نفى ذلك واقسم بطلاق زوجته بان الامر غير صحيح.

٣٨. في صبيحة ١٩٦٣/٦/٢، حضر السيد طاهر يحيى الى فندق سمير اميس مع الزعيمين فؤاد عارف وبابا علي وسلم الوفد الكُردي المشروع الحكومي لحل القضية الكُردية واخبرهما بان طائرة هيليكوبتر جاهزة في مطار معسكر الرشيد لنقلهما الى كُردستان لعرض المشروع على البارزاني، وهنا عم الفرح بين الاكراد وانتشر الخبر بين الناس بحماس شديد، الا ان الوفد اخذ الى سجن معسكر الرشيد بدلاً من المطار واعتقل هناك.

كانت الحكومة ترمي من هذه المناورات تشجيع الاكراد بالظهور امام الاعين حيث احضرت الحكومة قائمة باسماء (٧٠٠) كُردي لالقاء القبض عليهم في بغداد فقط وحتى لا يختفي احدهم.

٣٩. بهذا الجو من الدس والتسويف والمماطلة والغش والخداع اخفى البعث حقيقة نواياه ، وفي ١٩٦٣/٦/١٠ وجه انذاراً الى القوات الكُردية بوجوب تسليم اسلحتهم والا اعلنت الحكومة حرب الابادة ضدهم.

الخلاصة

قد يكون من المفيد بيان مواقف الجانبين منذ الانقلاب حتى الان.

الجانب الكردي:

١. ارسال برقية بارك فيها ثورة ١٤ رمضان في ساعاتها الاولى.
٢. وقوف جميع الاكراد من المدنيين والعسكريين الى جانب حكومة الانقلاب في يومها الاول.
٣. ايقاف عمليات القتال على جميع الجبهات.
٤. ارسال وفد الى بغداد للتهنئة وتوضيح وجهة النظر الكردية، سفر الطالباني الى القاهرة والجزائر.
٥. اطلاق سراح جميع المعتقلين الذين هم في الواقع اسرى حرب.
٦. جلاء القوات الكردية في المدن بناء على طلب الحكومة.
٧. السماح للقطعات العسكرية المطوقة بالعودة الى مقراتها.
٨. السماح بتبديل القطعاعات العسكرية.
٩. اطلاق سراح الجنود المعتقلين في يوم ١٩٦٣/٣/٢١، عند هجومهم الاستفزازى على منطقة شوان، واعادة السيارات العسكرية الثمانية التي تركها الجيش وراءه مع جميع الاسلحة.
١٠. ارسال البارزاني برقية شكر بمناسبة اعلان المجلس الوطني للحكم اللامركزى.
١١. انسحاب القوات الكردية من جميع مقتربات الطرق المؤدية الى المدن.
١٢. انسحاب القوات الكردية من المناطق البترولية.

الجانب الحكومي:

أ. الاعمال الايجابية:

١. اصدار بيان الاعتراف بالحقوق القومية للشعب الكُردي.

٢. اصدار قانون العفو عن القائمين بالثورة الكُردية.

٣. رفع الحصار الاقتصادي لفترة من الزمن.

٤. اطلاق سراح مايقرب من ١٧٠٠ معتقل.

ب. الاعمال السلبية خلال فترة المفاوضات:

١. عدم تنفيذ قانون العفو العام عن القائمين بالثورة.

٢. عدم رفع الحجز عن اموال القائمين بالثورة.

٣. عدم اطلاق سراح ٣٠٠٠ معتقل منذ حكم قاسم، وزج الاخرين في المعتقلات.

٤. تسريح جميع الضباط الاكراد من الجيش وخلال المفاوضات.

٥. الاستغناء عن خدمات الاكثرية العظمى من الموظفين الاكراد الاداريين بصورة خاصة.

٦. اعادة فرض الحصار الاقتصادي بصورة ابشع.

٧. اعادة التحركات العسكرية قرب المناطق التي يتركز فيها القوات الكُردية.

٨. عدم تبديل الموظفين الاداريين الذين طلب تغييرهم والمعادين الى الشعب الكُردي من امثال بدرالدين علي متصرف اربيل، والزعيم صديق مصطفى الذي قال العماش عنه بأنه مجرم خطير يجب ان يحاسب على كل اعماله.

٩. قيام فوج المغاوير بالاستفزازات وحرق القرى اثناء مؤتمر كويسنجق.

١٠. عدم القيام باى عمل يزيل اثار قاسم السيئة.

١١. التسويف والمماطلة لمدة اربعة اشهر.

پاشکۆی ژماره (١١)

وتارێکی ڕۆژنامەی (فیگارۆ) ی فەرەنسی کە دوو بەشە و ٢٦ و ٢٧ ی ئابی ١٩٦٥

بڵاویکردۆتەوە، لەنووسینی پەیامنێری ڕۆژنامەکە ج . ف . شاڤیل.

LE FIGARO — 26 AOUT 1965 — CINQ

En Irak, avec les rebelles kurdes

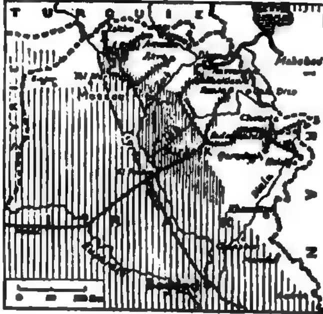
Un grand reportage de Jean-François CHAUVEL

• Les « PECH MERGUÉ » : Ceux qui sont devant la mort • Attaque d'un poste irakien près de Rawanduz • Repli dans la montagne sous le tir d'une mitrailleuse lourde

Ces guerres que le monde semble ignorer...

« Pour nous le front c'est la route »

In Bagdad ...

La carcasse incendiée d'une voiture blindée

Bombardement au mortier

« Kurdistan ou néant »

PROCHAIN ARTICLE :

SOUS LE FEU DES ‹MIG› IRAKIENS...

Concours photographique

Nom et prénom : ....

Adresse préc... : ....

Photo prise à : ....

Légende : ....

....

En Irak, avec les rebelles kurdes

Un grand reportage de Jean-François CHAUVEL

• Les « Mig » irakiens nous survolent mitraillant au hasard • Des villages qui vivent la nuit • Quinze mille partisans sous les armes • Une garnison encerclée

Des silhouettes de pilotes casqués de noir

L'officier déserteur

… sous … mot s'ils nous mitraillent à nouveau. Un jeune officier kurde tente de les atteindre à la mitraillette ! Le carrousel dure dix minutes.

Des fumées montent un peu partout autour de nous. Finalement le ronronnement des réacteurs décroît. Les avions piquent vers le sud en direction de leurs bases, à Kirkouk ou Bagdad.

Des meules de paille incendiées par les balles traçantes brûlent. Le paysage se ranime. On s'interpelle joyeusement. Dégâts matériels seulement. Un soldat kurde ramasse des douilles de laiton tombées du ciel. Il est sept heures du soir. Dans quelques minutes il fera nuit.

— *L'heure dangereuse est passée,* dit le colonel Aziz. *Ils ne viennent que tôt le matin ou tard le soir.*

— Et pendant la journée ?

— *Il fait trop chaud !*

Ecrasée sous le soleil, désertée par les habitants qui fuient … Aucune maison n'est occupée pendant la journée.

— Cela doit être dur de vivre ainsi, surtout pour les femmes et les enfants. Ils ne s'en plaignent pas ?

— *Notre condition actuelle n'est pas pire qu'elle ne l'était autrefois. Au contraire, puisque maintenant nous avons l'espoir,* a répondu un vieux paysan.

Il m'avait invité à prendre une tasse de thé dans sa maison. Opinant du bonnet, sa femme ajoute cette lapalissade qui symbolise tout le fatalisme de l'Asie :

— *L'homme naît pour mourir !*

La nuit recouvre maintenant les montagnes kurdes. Sous le ciel sans nuages où brillent des milliers d'étoiles, la campagne s'anime. Des groupes de soldats, surgis de l'ombre, remontent vers la ville où le colonel Aziz nous conduit en jeep, tous phares allumés.

— *Pas besoin de camouflage, les Irakiens ne volent jamais dans l'obscurité.*

Le souci de se « régulariser »

La rue principale de Galala est remplie d'une foule dense qu'éclairent imparfaitement les lampes à pétrole. L'électricité fournie par une ligne venant du sud est coupée depuis le début de l'insurrection. D'ailleurs, il n'y a plus de fils électriques sur les poteaux. Ils ont été « récupérés » pour un autre usage, comme les câbles téléphoniques, qui ont permis d'installer un téléphone de campagne entre le « front » et le P.C. des deux bataillons kurdes qui surveillent Rawanduz.

Devant la porte de l'adjoint qui assure la permanence tandis que le « *firmanda bataillon* » — le commandant de bataillon — Abdullah Agha Pechderi visite les avant-postes, un soldat monte la garde, brassard rouge sur la manche et stick à la main, comme les policiers militaires de l'armée gouvernementale.

Réorganisés à la suite des délibérations qui eurent lieu en juillet dernier entre représentants de l'armée, du peuple et du parti (« Parti démocrate du Kurdistan ») à Rania et dans la ville voisine de Qal'a Dizeh, les Pech Mergué sont aujourd'hui articulés en unités qui vont de la compagnie à la division, dans un souci de se « régulariser ».

— *Les militaires avaient envoyé une centaine de délégués — presque tous les commandants d'unité — le parti en avait sept cents et le peuple était représenté par huit cents députés,* m'apprend le colonel Aziz. *De ces trois réunions sont issues nos institutions actuelles.*

… Pech Mergué actuellement sous les armes, plus des deux tiers viennent de l'armée et de la gendarmerie régulière. Le seul critère pour nous est celui de la compétence.

Trapu, le visage barré, comme tous les Kurdes, d'une moustache qu'il porte taillée court, le lieutenant-colonel Aziz Akraoui a les yeux clairs et des cheveux châtains. C'est un homme énergique qui approche de la quarantaine. Il est un des trois premiers officiers kurdes à avoir déserté leur unité pour rejoindre l'insurrection.

— *C'était le 5 juillet 1962,* raconte-t-il. *Je n'avais prévenu personne, même pas ma femme. A l'époque, j'étais major de l'artillerie à l'état-major de la troisième division irakienne, stationnée à Nakouba, à soixante kilomètres au nord-est de Bagdad. Je suis sorti un matin en civil du camp et j'ai gagné la capitale où un autre officier m'attendait, le major Baker Abdul Karim. Il est de la région d'Erbil et avait obtenu une permission pour aller chez lui. C'était pendant le premier cessez-le-feu, celui qui a suivi la mort de Kassem. Un troisième officier, un lieutenant que je ne connaissais pas, était là aussi. Seul Baker était en uniforme, puisqu'il avait une permission régulière. Nous sommes tous montés dans sa voiture jusqu'à Rawanduz. Après, nous l'avons laissé chez ses parents et nous sommes partis à pied dans la montagne.*

Il sourit.

— Votre famille n'a pas été inquiétée ?

— *Si. Les Irakiens étaient furieux. J'étais le premier officier supérieur à fuir. Alors, ils ont arrêté ma femme, mes enfants, mon frère, sa famille, tout le monde ! Ils sont restés pendant six mois enfermés tous ensemble dans une cellule. Et puis, un jour, ils les ont relâchés. Je les ai fait venir auprès de moi … dix jours de mulet avec les quatre petits dans des sacs, de chaque côté de la selle, deux par deux.*

« Les parachutages tombent dans nos lignes »

Aziz a suivi autrefois un stage de perfectionnement pour officiers d'artillerie en Grande-Bretagne. Il parle bien l'anglais.

— *J'ai été six mois en Russie aussi,* dit-il. *Nous suivions un cycle d'études accélérées. C'était très théorique, uniquement des idées générales. J'ai préféré mon stage en Angleterre, plus concret, plus pratique.*

— Vous étiez nombreux chez les Soviets ?

— *Oui, assez. Il y avait des officiers de tous les pays arabes. Mais nous, les Kurdes, nous restions à part. Les Egyptiens et les Syriens faisaient du marché noir,* ajoute-t-il en riant.

Il me montre sur la carte les poussées des soldats irakiens en direction de Choarta, vers le nord, et de Qaradagh au sud, depuis la rupture du cessez-le-feu, le 5 avril.

PROCHAIN ARTICLE :

LES CAVALIERS DE SALADIN

پاشکۆی ژمارەی (١٢)

تکایە با توێژەران ئاگاداربن ئەم نامەیە دەبوایە، بەپێی ڕۆژ و ساڵی بەڵگەنامەکە، لە دوای پاشکۆی ژمارە ١٤ دابندرایە. بنۆڕە: ل(٤٨٣–٤٨٥).

سيادة المستر ولسن رئيس وزراء المملكة المتحدة الموقـــر
بواسطة سعادة سفير المملكة المتحدة بطهران المحترم

تحيـــة واحـــتراما

يسرني ان اوجه هذا الخطاب الى سيادتكم آملا ان اضع بين يديكم حقائق الحرب الدائرة في بلادنا كردستان العراق . وليس بخاف على سعادتكم ان الشعب الكردي يتعرض لحرب عنصرية شوفينية منذ مايو على اربع سنوات تعاقبت على ادارة دفتها ثلاثة عهود دكتاتورية عسكرية .

وامد هذه الحرب يزيد عن الحرب العالمية الاولى ولا يقل الا بضعة اشهر عن امد الحرب العالمية الثانية . واسلحة التخريب والموت والدمار من طائرات ودبابات ومدافع والتي تستخدمها الحكومة العراقية في حربها العدوانية ضد الشعب الكردي الأعزل هي احدث و اشد فتكا من تلك التي استخدمت في الحربين الكونيتين . فبوسع سعادتكم وشعبكم الذي ذاق ويلات الحرب العالمية ونكباتها . ان تقدروا ما تقاسيه بلادنا من كوارث وما يعانيه شعبنا من مآس والآم .

وبالاضافة الى الحرب التي هي وحدها نكبة يتعرض شعبنا الصابر لسياسة عنصرية مقيتة و اجراءات تعسفية انتقامية وذابح جماعية وسلب ونهب وتهجير وتشريد . وحرق الحقول والبيادر والقرى . ودك البيوت على رؤوس ساكنيها من اطفال ونساء وشيوخ . والتعدي على الكرامات والحرمـــات .

وانما يدفعني لتوجيه هذا الخطاب لسيادتكم هو تمادي الحكومة العراقية في غيها وايغالها في سياسة الارض المحروقة وتشريد عشرات الألوف من المواطنين الاكراد بعد حرق قراهم وسلب ممتلكاتهم في الآونة الأخيرة . واتخاذ هذه الحرب طابع الابادة مجددا ومحاولة القضاء على الشعب الكردي بعد فشل الحكم الدكتاتوري العسكري في القضاء على الثورة الكردية .

يجري كل ذلك بحق شعبنا لأنه يريد المحافظة على لغته وتراثه وهويته القومية . وان اقصى ما يطالب به شعبنا هو التمتع بحقوقه القومية المشروعة ضمن الجمهورية العراقية . الأمر الذي تقرّه كافة الشرائع الدولية وينسجم مع تقاليد بلادكم في حرية الشعوب ومواقف حكومتكم من حق تقرير المصير .

واما ادعاء الحكومة العراقية بان القضية الكردية مشكلة داخلية فباطل من اساسه . لأن الشعب الكردي يشكل قومية لها لغتها وتراثها ومقوماتها . ولأن عصبة الأمم اشترطت تثبيت حقوق الشعب الكردي التي نطالب بها اليوم . في قرارها الخاص بالحاق كردستان الجنوبية بالعراق وذلك في ١٦ تشرين الثاني عام ١٩٢٥ . فضلا عن ان الحكومة العراقية استقدمت جيشا اجنبيا وهو الجيش السوري لمحاربة الشعب الكردي وذلك في عام ١٩٦٣ . ولأن استمرار الحـــرب في كردستان لا يمكن الا ان يهدد السلم في الشرق الأوسط الأمر الذي يعرض الاستقرار و المصالح الدولية المشروعة في المنطقة للخطـــر .

فباسمي وباسم شعبنا المظلوم اناشد سيادتكم ان تمتنعوا عن تزويد الحكومة العراقيـــة بالســلاح وان تسعفوا الشعب الكردي المنكوب بهذه الحرب وان تستخدموا نفوذكم الواسع ومساعيكم الحميدة لحل القضية الكردية بالطرق السلمية وعلى اساس اقرار وتحقيق الحقوق القومية المشروعة لشعبنا .

ارجوان تتفضلوا بقبول شكري وتقديري

المخلص
مصطفى البـــارزاني
رئيس مجلس قيادة الثورة لكردستان العراق
١٩٦٦/١/١٥

نامەیەکی بارزانی کە لە تەمووزی ساڵی ١٩٦٥ دا بۆ هارۆڵد ویڵسنی سەرەك وەزیرانی بەریتانی ناردووە، ئەمە دەقی وەرگێڕانەکەیەتی بۆ سەر زمانی ئینگلیزی، ئەم بەڵگەنامەیە لەفایلی ژمارە (١٨٠٨٤/٣٧١) ی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیدا هەڵگیراوە، ئەوەی ژێرەوەش وێنەی زەرفی نامەکەیە کە ئەمجارەیان ڕاستەوخۆ لەڕێگەی پۆستەوە ناردراوە. بنۆڕە: ل (٤٨٣-٤٨٥)

FO 371/18084

(TRANSLATION)

Iraq
July, 1965

R30

Right Honorable Harold Wilson
O.B.E., M.P.
Prime Minister, London

Dear Prime Minister

Greetings:

We have the honor to present to Your Excellency the latest developments of the Kurdish Question in Iraq, and the new crisis created by the Iraqi Government concerning it.

As Your Excellency may know, we had ceased fire on February 10, 1964, so as to provide the Iraqi Government ample opportunity to resolve the Kurdish Question through peaceful negotiations and to respond to the national and justified demands of the Kurdish people, which do not exceed an autonomy within the framework of the Iraqi Republic. Such a demand is the least that any nation may accept in this century in order to secure its national rights. But to our great disappointment the government refused to respond to any of our national demands, even the simplest. On the contrary, the government disregarded even those national rights previously recognized in the Temporary Iraqi Constitution of 1958. Instead, the Iraqi government, pursuing the path of a chauvinistic military dictatorship, in order to entrench itself, demanded that we demobilize the Kurdish Army of Liberation. This, in effect, meant unconditional surrender, which is unjustified and wholly unacceptable to any loyal Kurd.

In March, 1965 the government again initiated actual war against us. More than 80 percent of the Iraqi armed forces have been sent to carry out the agression and they have resumed the bombardment of peaceful Kurdish towns and villages with artillery and planes, using napalm bombs, destroying our beautiful country and killing its innocent inhabitants.

Ever since March, 1965 there have been continual clashes between the aggressive Iraqi Army and the Kurdish Army of Liberation. We also know definitely that the Iraqi government has purchased large quantities of toxic gases for use against civilian Kurdish

Fo 371/180814

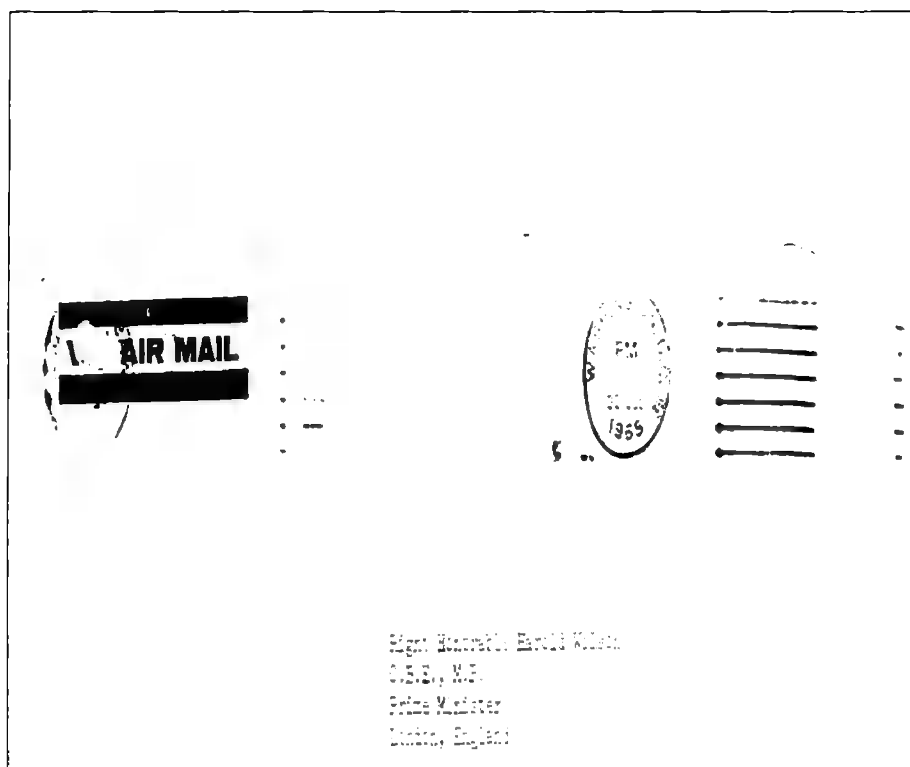
inhabitants so as to terrorize them. This is against the Geneva Convention and international law. Furthermore, this continual fighting in Kurdistan endangers the security and peace of the Middle East which may lead to dangerous consequences on world peace.

We therefore beg of Your Excellency that you support the wronged Kurdish nation, that you stand against the sale of arms to the Iraqi Government during this crisis and that you use your wide influence and appreciated efforts to prevent injustice and atrocity against our nation. Our people are looking forward to your support and are appreciative of any moral and material help that can be offered.

Please accept our sincere regards and appreciation.

Respectfully,

(Signed) Mustafa Barzani,
President of the Command Council
of the Revolution of
Iraqi-Kurdistan,
President of the Democratic Party
of Iraqi-Kurdistan,
Commander-in-Chief of the
Revolution.

AIR MAIL
PM
1965
Right Honorable Harold Wilson
O.B.E., M.P.
Prime Minister
London, England

پاشکۆی ژمارەی (١٣)

نامەیەکی دیکەی مەلا مستەفای بارزان لەگەڵ وەرگێڕدراوی دەقەکەی بۆ ئینگلیز. بڕوانە: (ل٤٨٦)

تحية واحتراما

نتشرف باطلاعكم على آخر تطورات القضية الكردية في العراق والازمة الجديدة التي خلقتها الحكومة العراقيه حولها . لا يخفى على سيادتكم باننا اوقفنا القتال منذ ١٠/٢/١٩٦٤ وفسحنا فرصة واسعة امام الحكومة العراقية لتحل المسألة الكردية عن طريق المفاوضات وبالطرق السلمية ولتستجيب لحقوق الشعب الكردي القومية العادلة التي لم تتجاوز الحكم الذاتي ضمن الجمهورية العراقيه . وهو اقل مما ترتضيه اية قوميه في العصر الحديث . ولكن ومع مزيد الاسف لم تبد الحكومة الاستعداد لتلبية اي حق من حقوق شعبنا مهما كان بسيطا . بل صادرت ما كان لدينا من حقوق شكلية في الدستور العراقي الموقت لعام ١٩٥٨ وسارت في اتجاه تثبيت حكم دكتاتوري عسكري شوفيني واخذت تلح علينا لحل فصائل الانصار اي ما معناه الاستسلام دون قيد او شرط وهذا ما لا يقبل به اي كردي مخلص وهو في ذات الوقت ليس من العدالة في شيء .

ومنذ اوائل آذار ١٩٦٥ باشرت الحكومة بالقتال الفعلي ضدنا وحشدت اكثر من اربعة اخماس الجيش العراقي في كردستان لهذا الغرض واخذت تطهر القرى والمدن الكرديه الآمنة بالمدافع والطائرات وقنابل النابالم المحرقة وزارعة الموت والدمار في بلادنا الجميلة . ومنذ ذلك الحين لا يكاد يمر يوم دون حدوث معركة بين الجيش العراقي وفصائل الانصار الكرديه . هذا وقد توفرت لدينا معلومات اكيدة تفيد ان الحكومة العراقيه قد ابتاعت كميات كبيرة من الغازات السامة لاستعمالها ضد السكان المدنيين بقصد ابادتهم الامر الذي يحرمه ميثاق جنيف وكافة الشرائع الدوليه .

ولا يخفى على سيادتكم ما ينطوي عليه استئناف القتال في كردستان من اخلال بالامن والاستقرار وتعريض السلام في منطقة الشرق الاوسط لاشد الاخطار .

لذا فاننا نرجو سيادتكم ان تقفوا الى جانب الشعب الكردي المظلوم وان تمتنعوا عن بيع السلاح في هذه الظروف الى الحكومة العراقيه وان تستخدموا نفوذكم الواسع ومساعيكم الحميده في رفع الظلم والعدوان عن شعبنا الذي يتطلع اليكم وهو يقدر اجل التقدير اية مساعدة ماديه او معنويه تسدى له .

وتفضلوا بقبول فائق احترامنا وتقديرنا .

(TRANSLATION)

Iraq
July, 1965

Greetings:

We have the honor to present to Your Excellency the latest developments of the Kurdish Question in Iraq, and the new crisis created by the Iraqi Government concerning it.

As Your Excellency may know, we had ceased fire on February 10, 1964, so as to provide the Iraqi Government ample opportunity to resolve the Kurdish Question through peaceful negotiations and to respond to the national and justified demands of the Kurdish people, which do not exceed an autonomy within the framework of the Iraqi Republic. Such a demand is the least that any nation may accept in this century in order to secure its national rights. But to our great disappointment the government refused to respond to any of our national demands, even the simplest. On the contrary, the government disregarded even those national rights previously recognized in the Temporary Iraqi Constitution of 1958. Instead, the Iraqi government, pursuing the path of a chauvinistic military dictatorship, in order to entrench itself, demanded that we demobilize the Kurdish Army of Liberation. This, in effect, meant unconditional surrender, which is unjustified and wholly unacceptable to any loyal Kurd.

In March, 1965 the government again initiated actual war against us. More than 80 percent of the Iraqi armed forces have been sent to carry out the agression and they have resumed the bombardment of peaceful Kurdish towns and villages with artillary and planes, using napalm bombs, destroying our beautiful country and killing its innocent inhabitants.

Ever since March, 1965 there have been continual clashes between the aggressive Iraqi Army and the Kurdish Army of Liberation. We also know definitely that the Iraqi government has purchased large quantities of toxic gases for use against civilian Kurdish

inhabitants so as to terrorize them. This is against the Geneva Convention and international law. Furthermore, this continual fighting in Kurdistan endangers the security and peace of the Middle East which may lead to dangerous consequences on world peace.

We therefore beg of Your Excellency that you support the wronged Kurdish nation, that you stand against the sale of arms to the Iraqi Government during this crisis and that you use your wide influence and appreciated efforts to prevent injustice and atrocity against our nation. Our people are looking forward to your support and are appreciative of any moral and material help that can be offered.

Please accept our sincere regards and appreciation.

Respectfully,

(Signed) Mustafa Barzani,
President of the Command Council of the Revolution of Iraqi-Kurdistan,
President of the Democratic Party of Iraqi-Kurdistan,
Commander-in-Chief of the Revolution.

ڕوونکەرەوەی هۆشتەریست

پێم وایە دیاردەیەکی سەرنج ڕاکێشە لە ماوەیەکی
زۆر کورتدا سەرکردایەتی شۆڕش ئەو هەموو نامانە
بنێرێت تایبەت بۆ بەرپرسانی بەریتانییەکان و کار بکات بەوەی
وەزیری هاریکاری حکومەتی سەرەکی وەزیران ئارزانی
نامە بنێرێت بۆ لۆرد کارادۆنی وەزیری دەوڵەت بۆ
کاروباری دەرەوە و نوێنەری بەریتانیا لە نەتەوە
یەکگرتووەکان، لەوە دەچێت ویستبێتیان ڕێزێکی
عەبدولسەلام عارف بە جارێک ڕیسوا بکەن،
جا ئەگەر پێویست بە پەراوێزێکی ڕوونکەرەوە هەبوو
ئەمە پوختەی ژیانی لۆرد کارادۆنە لەگەڵ سەرچاوەکەیدا:
لۆرد کارادۆن (Lord Caradon) ڕۆژی هەشتی
تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٠٧ لە دایکبووە، لە
بنەماڵەیەکی ناودار بووە، دەرچووی زانکۆی کامبریجە،
لە هەرێمی لە ئەوروپا بۆتە کارمەندی وەزارەتی موستەعمەرات و
دواییش وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیا، لە نێوان
ساڵەکانی ١٩٢٩ و ١٩٣٧دا بۆتە ئەفسەری کارگێڕی بەریتانی
لە فەلەستینە، سێ ساڵیش (١٩٣٩-١٩٤٠) لە ئوردون
کاری کردووە، دوای ئەوە وەک دیپلۆماسی لە قوبرس و
جامایکا و نایجیریا کاری کردووە، لە نێوان ساڵانی ١٩٦٤ و
١٩٧٠دا بۆتە وەزیری دەوڵەتی بەریتانی بۆ کاروباری
دەرەوە و نوێنەری وڵاتەکەی لە نەتەوە یەکگرتووەکان.
بڕوانە:

«Who's Who[1980] An Annual Biographical Dictionary», London, 1980, P. 413.

بنوڕە: ل٧٢٢

پاشكۆی ژماره (١٤)

ئەم بەڵگەنامەیە دەقی وەرگێرانی ئەو نامەیەیە کە دیسان بارزانی تەمووزی ساڵی ١٩٦٥ ناردوویە بۆ نیویۆرك بۆ (لۆرد كارادۆن – Lord Caradon)ی نوێنەری بەریتانیای گەورەو باکووری ئیرلەندە لە نەتەوە یەکگرتووەکان، هەمان بابەت لەفایلی ژمارە (١٨٠٨١٣/٣٧١)ی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانیادا هەڵگیراوە. بنۆڕە: (ل٤٨٦)

(TRANSLATION)

Iraq
July, 1965

His Excellency the Rt. Hon. Lord Caradon, G.C.M.G., K.C.V.O.
Minister of State for Foreign Affairs
Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain
and Northern Ireland to the United Nations
845 Third Avenue, 10th Floor
New York 22, N.Y.

Greetings:

We have the honor to present to Your Excellency the latest developments of the Kurdish Question in Iraq, and the new crisis created by the Iraqi Government concerning it.

As Your Excellency may know, we had ceased fire on February 10, 1964, so as to provide the Iraqi Government ample opportunity to resolve the Kurdish Question through peaceful negotiations and to respond to the national and justified demands of the Kurdish people, which do not exceed an autonomy within the framework of the Iraqi Republic. Such a demand is the least that any nation may accept in this century in order to secure its national rights. But to our great disappointment the government refused to respond to any of our national demands, even the simplest. On the contrary, the government disregarded even those national rights previously recognized in the Temporary Iraqi Constitution of 1958. Instead, the Iraqi government, pursuing the path of a chauvinistic military dictatorship, in order to entrench itself, demanded that we demobilize the Kurdish Army of Liberation. This, in effect, meant unconditional surrender, which is unjustified and wholly unacceptable to any loyal Kurd.

In March, 1965 the government again initiated actual war against us. More than 80 percent of the Iraqi armed forces have been sent to carry out the agression and they have resumed the bombardment of peaceful Kurdish towns and villages with artillery and planes, using napalm bombs, destroying our beautiful country and killing its innocent inhabitants.

Ever since March, 1965 there have been continual clashes between the aggressive Iraqi Army and the Kurdish Army of Liberation. We also know definitely that the Iraqi government has purchased large quantities of toxic gases for use against civilian Kurdish

inhabitants so as to terrorize them. This is against the Geneva Convention and international law. Furthermore, this continual fighting in Kurdistan endangers the security and peace of the Middle East which may lead to dangerous consequences on world peace.

We therefore beg of Your Excellency that you support the wronged Kurdish nation, that you stand against the sale of arms to the Iraqi Government during this crisis and that you use your wide influence and appreciated efforts to prevent injustice and atrocity against our nation. Our people are looking forward to your support and are appreciative of any moral and material help that can be offered.

Please accept our sincere regards and appreciation.

Respectfully,

(Signed) Mustafa Barzani,
President of the Command Council
of the Revolution of
Iraqi-Kurdistan,
President of the Democratic Party
of Iraqi-Kurdistan,
Commander-in-Chief of the
Revolution.

پاشکۆی ژمارە (١٥)

نامەیەکی شەفیقی ئەحمەدی عەزیز ئاغا کە بەزمانی ئینگلیزی و بەئیمزای خۆی وەك (ئەندامی لیژنەی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی عیراق و گوتەبێژی جەنەڕاڵ مستەفا بارزانی)یەوە ڕۆژی ٢٢ی تەمووزی ساڵی ١٩٦٥ ناردوویە بۆ هارۆڵد ویلسنی سەرەك وەزیرانی بەریتانی، لەفایلی ژمارە (١٨٠٨١٤/٣٧١)ی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانیدا هەلگیراوە. (بنۆڕە: ل(٤٨٦)

July 22, 1965

Right Honorable Harold Wilson
O.B.E., M.P.
Prime Minister, London

Dear Prime Minister

Being one of the members of the Command Council of the Revolution for Iraqi Kurdistan, and having been authorized to speak in the name of the Revolution and its Commander, General Mustafa Barzani, I must speak to you with utmost urgency about recent events in Iraqi Kurdistan, from where I have just come.

On April 3, 1965, the Iraqi government launched its military campaign against the Kurdish people by using four out of the five divisions that make up the whole of the Iraqi Army. This organized offensive is supported by tanks, artillery and aircraft, which indiscriminately and inhumanely attack the civilian population as well as the Kurdish Revolutionary Army. One can conceive of the true measures of destruction which is being carried out by knowing that scores of villages are burned and that dozens of the aged, women and children are being killed.

The Iraqi Air Force is spreading destruction through the use of napalm bombs, a fact that has made life for the civilian population impossible in their homes and has forced them to take refuge in the caves. Already thousands are homeless and without food. We also know definitely that the Iraqi Government has purchased large quantities of toxic gases for use against civilian Kurdish inhabitants with the intention of further extending its destructive measures. In addition, the Iraqi Government has imposed an economic blockade on the entire Kurdish region, all of which points to a war of extermination.

No doubt the United Nations and the Great Powers are aware of this situation, but they have made no move to do anything about it. In a world where the United Nations has taken upon itself the protection of minorities, it seems incongruous that the Kurds should be ignored. The Universal Declaration of Human Rights and the Genocide Convention are adhered to so that rights of oppressed peoples such as the Kurds will not be forgotten.

The Iraqi Government, in an attempt to hide the facts about the just demands of the Kurdish people, has resorted to a news blackout and accuses the Kurds of being, first, agents of the imperialists, then of CENTO, again of the Zionists, and finally of the Communists and the Soviet Union. These accusations are made to distract world opinion from the fact that the Kurds are fighting for themselves, are fighting for autonomy within Iraq. Furthermore, the Kurdish revolt is being labeled as a separatist movement, while the Kurds have made it clear time and again that their fight is for autonomy within the Iraqi Republic.

There should be no doubt about the fact that the Kurds were forced to pick up arms. Force has been the answer of the Iraqi governments to the Kurdish problem, not negotiations or compromise. Force has placed our civilian population in an inhumane condition where starvation is common and disease is prevalent.

This is a plea on behalf of the Kurdish people in Iraq for your efforts in bringing about an end to the expressive military offensive, to influence a peaceful settlement, and to ease the suffering of our people by any moral or material help you might offer.

Please accept my greetings on behalf of the Kurdish people of Iraq.

Respectfully,

Shafiq Ahmad

Shafik Ahmad
Member of the Command Council
of the Revolution of Iraqi-
Kurdistan, and
Spokesman for General Mustafa
Barzani

پاشکۆی ژمارە (١٦)

ڕاگەیاندراوی کۆنگرەی حەفتەمی (پ.د.ک) لە ساڵی ١٩٦٦ (بنۆڕە: ل٣٦٨)

Translation

The Final Communiqué of the Seventh Congress of The Democratic Party of Kurdistan

The Congress was held at Galala on 15 November, 1966. It discussed the agenda, and received the political, organisational and financial reports prepared by the Command of the Party. These reports were debated closely and in detail by representatives present, in a democratic and fraternal atmosphere.

The Congress was attended by 425 delegates, representing thirty thousand members. In addition to these there were present a large number of guests, including delegations from fraternal Kurdish parties, certain Iraqi parties, the Secretary of the Committee for the Defence of the Rights of the Kurdish people, representatives of the Kurdish Students' Union, the Kurdish Youth Federation, Kurdish Teachers' Union, members of the Executive Bureau, some members of the Revolutionary Command Council and envoy of the Party's Organisation in the U.K., a representative of our Arab brothers who are participating in the Kurdish Revolution, and Monsieur Jean Bradié, a French research student from the University of Toulouse. The Congress received a number of messages and telegrams of greeting and congratulation from other friendly parties, from our Party's organisations in Europe and from the Kurdish Students' Union; as well as many telegrams despatched to the Congress by the Unit Commanders of the Peshmerga (partisan) forces.

The meetings and debates of Congress lasted six days and resulted in a number of important resolutions. The Congress approved the reports of the Party's Leadership and its assessment of the international and internal situations. It also approved the suggestions made for strengthening the Party and raising its efficiency at various levels. Congress also elected a new Party Leadership, unanimously re-electing Mustafa al-Barzani President of the KDP. Congress approved certain changes in the programme and the internal regulations of the Party, to conform with the new situation of our Kurdish people. It also decided to open a special school for the training and commissioning of Party cadres.

As regards the internal situation and national co-operation the Congress approved the following resolution:

> "In spite of the fact that the published and the unpublished provisions of the Declaration of 29 June do not meet the aims of the Revolution as regards self government, this Congress being desirous to restore security and peace throughout Iraq, and to stop bloodshed between Arab and Kurdish brothers, approves the Declaration and demands its application in text and spirit; and requests the Revolutionary Command to submit a memorandum in this regard to the Government.

/Congress

Congress furthermore calls upon the Central Committee to continue its efforts towards the establishment of a national coalition of all constructive political forces in Iraq for the purposes (a) of ensuring a healthy democratic parliamentary system and (b) of developing the national rights of the Kurdish people to the extent defined as self-government in point No. 3 of the Party Programme."

Congress also took a decision providing for "the indictment of the Talabani-Ibrahim Ahmed clique for high treason; calling upon the Central Committee to take political steps to expose and isolate them totally from the people; and requesting the Revolutionary Command to continue the policy of pardoning - those /of their followers/ duped and to fix a reasonable time for this purpose". As regards the Syrian régime's policy towards our Kurdish people, Congress took the following decision:

"In spite of the fact that certain progressive steps have been taken by those in power in Syria, they are applying in that country a policy of "racial persecution" against our Kurdish people. Instances of this policy are deprival of Kurds of their nationality; the adoption of the reactionary policy of the "Arab Belt" in the governorate of al-Hasaka which aims at making the Kurds emigrate from the Syrian/Turkish/Iraqi frontier area (especially from the petroleum bearing district 15 kilometres away), deporting Kurds from their land and settling them in remote districts among the Bedouin of the Jezira. While deploring this racist policy which contradicts the principles of humanity and democracy, Congress urges the Syrian authorities to end this policy, and release Kurdish detainees and political prisoners; and recommends that a memorandum covering these points be submitted to the Syrian Government."

On the international scene, the Congress decided to support the international trends working for the preservation of peace in the world; to work to reduce international tension, to adhere to the U.N. Charter and to the principles of peaceful co-existence, and to try and solve international problems by means of negotiation while banning the use and testing of nuclear weapons.

Congress also supported movements of national liberation carried out by people struggling against imperialism for their independence and right of self-determination, particularly in the Arab homeland; deplored the policy of apartheid in South Africa and Rhodesia and called for the restoration of peace in Vietnam on the basis of an end to foreign interference and by affording the Vietnamese people the opportunity of self-determination.

As regards the activity of the Revolution abroad, Congress

/thanked

thanked all friendly peoples who have supported the just case of the Kurdish people, and expressed its gratitude and appreciation to all Organisations, societies, personalities, press and broadcasting stations of the world which have participated in broadening the struggle for Kurdish rights. Congress called upon the Central Committee to work for extending the scope of the Revolution's activities abroad, and also to work for the the expansion of the Revolution's publicity among the Arab peoples, for the purpose of explaining its aims, the justness of our people's case, and its harmony with the aims of the Arab liberation movement. Congress also approved other resolutions and recommendations about domestic problems including a decision to give fixed monthly financial assistance to the families of Pshmerga casualties and other victims of the war.

In conclusion, the Party thanks all Iraqi and friendly parties, democratic organisations and those who expressed friendly and fraternal feelings towards the Congress. At the same time Congress calls on the struggling masses of our Kurdish people and its revolutionary armed forces to be more united and to march forward behind the banner of our glorious Party so that we may obtain the legitimate national rights of our Kurdish people, under the aegis of a free, democratic and prosperous Iraq.

Central Committee
Kurdish Democratic Party

15 November, 1966.

پاشکۆی ژمارە (١٧)

نامەیەکی دووروودرێژی (مۆنرۆ)ی کارمەندی باڵوێزخانەی بەریتانی لە بەغدا، بۆ بەشی

ڕۆژهەڵاتی وەزارەتی هەندەرانی بەریتانی لە لەندەن. بنۆڕە: ل(٤١١)

CONFIDENTIAL

Disturbing background...

The Iranians are ... a ...

RECEIVED IN ARCHIVES ... 1 JUN 1963

EQ 1015/214

BRITISH EMBASSY,

BAGHDAD.

(10114/98/63)

June 8, 1963

Dear Goodchild,

We have not lately been in close contact with the Kurdish delegation which is still in Baghdad to negotiate with the Iraq Government, and the following round-up of the situation is based largely on reliable second-hand information.

2. The negotiations between the Government and the Kurds were supposed to re-open on Saturday, May 18. The Government side consisted of 5 Ministers (Defence, Justice, Interior, Municipalities and Industry), and 5 non-governmental personalities, Hussein Jamil, Faiq Samarrai, Ali Haidar Suleiman, Mohammed Ridha Al Shabibi and one other. We understand that the Kurdish demands were rejected and that the Government then put in counter-proposals. These consisted of very limited local autonomy, with elected Kurdish town and village councils, the members and actions of which would be subject to the veto of the central Government, and were in turn rejected by the Kurds. Ali Haidar Suleiman told the Ambassador that he then produced a set of compromise suggestions for discussion and that he had withdrawn from the committee while his ideas were being discussed.

3. These proposals broadly provided for a provincial council containing both elected and officially appointed members; and for the boundaries of Kurdistan to be fixed by a plebiscite in the doubtful areas. There was to be a provincial governor, who would be appointed by the central government, but would be a Kurd, or someone acceptable to the Kurds. The council would deal with such matters as education and cultural affairs, and presumably local administration, but the proposals did not touch on either finance (though it was the government's intention to allot funds for Kurdistan from their oil revenues) or the armed forces (presumably this means that neither the stationing of Iraqi military units in Kurdistan nor the possibility of a "Kurdish" division in the army were dealt with). Ali Haidar Suleiman did not seem very optimistic that his proposals would be accepted, but it was something, he thought, that the government should be putting them forward. Baba Ali Sheik Mahmud told the Ambassador on June 5 that he had that morning expounded the Kurdish case to the Council of Ministers and received an attentive hearing. Meanwhile, Jalal Talabani had gone to Cairo in the hope of seeing Nasser some time between the latter's visits to Algeria, Yugoslavia and Addis Ababa. We saw a mention in the Cairo daily "Al Akhbar" that Talabani had seen Abdul Hakim Amr and afterwards Nasser by whom he is said to have been received sympathetically. The Kurds now say that in the present circumstances he will not return direct to Baghdad but will probably make his way back to Kurdistan via Turkey or Iran.

/The

D.L.N. Goodchild Esq.,
Eastern Department,
Foreign Office,
London, S.W.1.

CONFIDENTIAL

4. The Kurdish delegation in Baghdad is now under the leadership of Saleh Abdullah Al Yusufi. He is believed to have had several interviews with the Prime Minister and today, June 8, there is to be another meeting of the delegation, but there is no firm indication that any progress is being made in reaching agreement. You will however have seen the message from the I.P.C. (Baghdad telegram No. 605) in which the Minister of Oil told the I.P.C. that the Government had put generous proposals to the Kurds amounting to offering them a separate province and considerable autonomy therein (he was no doubt referring to the Ali Haidar Suleiman proposals mentioned above). If the proposals were rejected, the Government could hardly be expected to do otherwise than take military action, which he said would be justifiable. In our telegrams Nos. 589 and 592 we have reported the movements of tanks, artillery and infantry to Kirkuk and Mosul and considerable quantities of bombs and ammunition have been delivered to units in Kirkuk and Mosul within the last two days. It is clear that the Government is preparing both to defend the oil fields to the best of their ability and to launch an attack against the Kurds if negotiations break down. Baghdad is full of rumours about an approaching offensive, which is said to have been postponed from June 3 to June 9, and it is also believed that the Minister of Defence himself is going to the north to supervise the launching of the attack.

5. There have already been incidents in the north including some bombing of villages in the Khanaqin area and the looting of Christian villages in Tel Keif and Al Qosh near Mosul. There are tales of the beating of the inhabitants by the troops, and the deaths of two or three women. Several hundred armed Christians, with allegedly pro-Communist inclinations, are said to have fled to join the Kurds.

6. The Kurds are said to be biding their time, as they do not want to take the initiative in an offensive. They also want to get the harvest in and get their students back into Kurdistan at the end of the University year before joining battle. It is believed that if they do have to start fighting again they will be quite ruthless. One of our contacts says that the Kurdish leaders have been greatly influenced by a translation of a book written by a former Yugoslav Chief of Staff on partisan activities against the Germans during the war. Apparently, among the tactics used by the Yugoslavs to rouse the whole country against the Germans, was the assassination of German soldiers, which resulted in the taking and shooting of Yugoslav hostages. Further deliberate assassinations by the partisans led to more severe reprisals by the Germans, until in the end most families had lost someone shot as a hostage and the whole population was prepared to back the partisans wholeheartedly. Widespread acts of sabotage, not only in Kurdistan, are rumoured to be under plan and it is understood that the oil installations and dams will also be subject to violent attacks. We understand that the Kurds are now confident that they are about to receive the support weapons they need as a minimum to take on the Iraqi Army on more equal terms. The minimum requirement is said to be for some 30 Bazookas, some 4 3 inch (or 81 mm) mortars and a couple of 35 or 40 mm light anti-aircraft guns. Our source had no idea where these arms might be coming from but thought that delivery might be through Iran.

/Mohammed

CONFIDENTIAL

7. Mohammed Said Khaffaf, a prominent Kurdish businessman in Iraq, left for the United Kingdom two days ago. It is thought that he will not return to Baghdad, but will probably make his way to Kurdistan after leaving Europe. The Kurdish delegation here, and Khaffaf himself, have been subject to stringent surveillance, both by the security police and the National Guard. They believe that they will be at least thrown into jail if fighting starts again and possibly assassinated by the National Guard under orders from the Government. Khaffaf himself was rather nervous before he left Baghdad on B.O.A.C. for London.

8. It is impossible to forecast clearly what might happen, but in general the signs seem to indicate that some violent fighting may break out shortly. If it does, the Kurds may well use whatever means they can, for example the tactics referred to in paragraph 6 above, in order to make the maximum impact on world opinion. The B.B.C.'s report about our supplying arms to the Iraqis, which I mentioned in my letter to you of May 31 (not copied), does seem to have upset the Kurds. Baba Ali mentioned it to the Ambassador, as did another Kurdish contact. It was explained to them that the arms would not be delivered for some months, and it seems likely that the Kurds would have sufficient reasons for attacking the oil installations anyway, though this broadcast may have confirmed them in their resolution to do so if occasion arises.

9. I am copying this letter to Ankara, Beirut, Cairo, Damascus, Tehran, Washington and Moscow.

Yours ever,

(R. W. Munro)

They have repeatedly told us they would do so long before we agreed to supply arms to the Govt.

پاشكۆی ژماره (١٨)

ئەو بەڵگەنامە نهێنییەی کۆمبس دەربارەی محەمەد سەعید خەففاف نووسیویە/ بتۆرە:(ل٥٠٤–٥٠٧)

CONFIDENTIAL

Minutes

An Iraqi Kurd, Mohammed Sa'eed Khaffaf, came to see me at my house yesterday. He is a prominent merchant in Baghdad and I knew him very well when I was Commercial Counsellor there. He told me that, although he had never engaged in politics since 1948, which I believe to be correct, he had been roped in to be a member of the Kurdish committee negotiating with the Iraqi Government. Sometime after the negotiations had broken down, he had been detained by the police for a day, and although he was not afraid that he would be in serious trouble, he had decided to leave Iraq for the time being. He came to London on June [illegible] and, if he can, intends to stay here until things quieten down. His family is still in Baghdad.

2. He appears to be in touch with Taha Marouf, who I believe was at the Iraqi Embassy in London until dismissed by Qasim. He has also seen Khalid Al Sham, Commercial Attaché at the Iraqi Embassy in London, with whom he has been on friendly terms for a number of years.

3. Being a Kurd, Mr. Khaffaf took the usual line about the Kurdish question, but perhaps it is worth reporting one idea that he has got fixed in his head. He said that H.M.G. had a plan to support the Kurds and help would include the provision of aircraft and pilots. I said it was none of my business, but any such thing was quite impossible. Mr. Khaffaf said he realised I might not know, but I could take his word for it that what he had told me was definitely true.

(W.I. Combs)
June 24, 1963.

Eastern Dept.

پاشکۆی ژمارە (١٩)

خشتەی رۆژانەی رووداوە سەرەکییەکانی ئێران دوای کەوتنی محەمەد رەزا شا. بنۆڕە: ل(٥٢٤–٥٤٠)

FO 973/93

[redacted]

V.A, F.O, 973/93, Foreign and Commonwealth Office, May 1980 London

- 1 -

CHRONOLOGY OF THE PRINCIPAL EVENTS IN IRAN FOLLOWING SHAH REZA PAHLAVI'S DEPARTURE ON 16 JANUARY 1979 AND AYATOLLAH KHOMEINI'S SUBSEQUENT RETURN FROM EXILE (1 FEBRUARY 1979 - 5 MAY 1980)

1979

1 February	Ayatollah Khomeini returned to Iran from France.
3 February	Khomeini called on Dr Bakhtiar's government to step down.
5 February	Khomeini named Mr Mehdi Bazargan as Prime Minister of a Provisional Government.
9-10 February	Fighting at Air Force barracks in Tehran; police and army installations attacked by mutineers and civilian guerrillas.
11 February	Dr Bakhtiar and his Cabinet resigned.
12 February	Troops ordered back to barracks after four days of fighting in Tehran against insurgents. Ex-Ministers and military personnel arrested in recent weeks to be tried by Islamic Courts.
14 February	Bazargan government recognised by Britain.
15 February	First executions ordered by Islamic Courts of military and civilian personnel found guilty of crimes under the Shah.
17 February	PLO Chairman, Mr Yasser Arafat, visited Tehran.
6 March	Government announced that the Shah and his family would be tried *in absentia*, as a means of freezing their assets abroad.
12 March	Iran and Pakistan announced their withdrawal from CENTO. Iranian contingent to the UN's Israel-Syria peace-keeping force recalled.
16 March	Khomeini banned executions and suspended Revolutionary Courts pending publication of new judicial regulations. Serious fighting between Government forces and insurgents in Kurdistan and Turkoman provinces.

This paper has been prepared for general briefing purposes.

30 March	Shah left Morocco for the Bahamas.
30-31 March	National Referendum: overwhelming vote for Islamic Republic.
7 April	Executions resumed including that of former Prime Minister Hoveyda. Iran's Justice Minister resigned.
11 April	Former Foreign Minister, Mr Khalatari, and 10 Shah officials executed.
16 April	Mr Kiyanuri, leader of Iran's Tudeh (Communist) Party, returned from exile.
19-26 April	Intercommunal fighting at Naqadeh in Azerbaijan left 500 dead.
7 May	Iranian Ambassadors recalled from overseas.
30 May	Troops and Muslim militia clashed with Iranian Arabs in Khorramshahr; 80 reported killed.
4 June	Iraqi aircraft bombed Kurdish villages in west Azerbaijan.
8 June	Iranian and foreign banks in Iran nationalised.
10 June	Shah left the Bahamas for Mexico.
13 June	Government accused Iraq of supplying arms to Khuzestan Arab rebels andimposed a curfew in the border areas.
15 June	Draft Constitution for the new Islamic Republic published.
25 June	Insurance and finance companies nationalised.
29 June	Over 50,000 attended a Marxist Fedayeen Khalq rally at Tehran University to express criticism of Iran's clergy.
5 July	Key industries nationalised.
7 July	Oil/gas installations at Abadan sabotaged.
mid July 2 August	Following intense fighting in Kurdistan, an army division was despatched to the border garrison of Marivan, besieged by tribesmen.
3 August	Pro-Khomeini Islamic Republican Party gained majority in vote for 73-seat Assembly of Experts to consider draft Constitution.
12-14 August	Fighting in Tehran between left and right-wing groups.
18 August	Troops took border town of Paveh in fighting against Kurds, and closed the adjacent border with Iraq.

mid- August	Several Kurdish rebels executed at Paveh and Kermanshahr, but the fighting continued.
28 August	Khomeini rejected "unofficial" cease-fire with Kurdish rebels. Further executions of Kurdish and Turkoman rebels.
10 September	Ayatollah Taleghani (Iran's second Mullah) died in Tehran.
13 September	Assembly of Experts approved Constitutional proposal to invest supreme power in Khomeini.
3 October	Tudeh (Communist) Party newspaper, *Mardom*, allowed to re-issue.
4-8 October	Clashes in Mahabad between Kurdish rebels and Government forces. 50 Revolutionary Guards killed in ambush.
[illegible] October	Shah left Mexico for medical treatment in USA.
24 October	Committee of Ministers met in Sanandaj to negotiate with Kurds.
4 November	Following anti-American demonstrations in Tehran arising from Khomeini's criticism of USA for harbouring the Shah, US Embassy was occupied by Iranian students and Embassy personnel were taken hostage.
5 November	British Embassy in Tehran occupied for six hours by Islamic students and Revolutionary Guards.
	US Government declared it would refuse to return the Shah.
	Iranian Government unilaterally abrogated the 1921 Security Treaty with USSR and the 1959 Defence Pact with USA.
6 November	Bazargan government resigned. Khomeini assigned the Revolutionary Council (RC) to govern Iran pending elections.
8 November	Student militants rejected Palestine Liberation Organisation (PLO) offer to mediate on hostages.
	UN Secretary-General asked RC to secure hostages' release.
	First démarche by European Community (EC) Ambassadors in Tehran over US Embassy siege.
	RC ordered the serving of a warrant for the Shah's arrest.
9 November	UN Security Council called unanimously for speedy release of [illegible] hostages. The Pope made a similar appeal.
10 November	Khomeini repeated his demand for the Shah's return. Second démarche by EC Ambassadors.

NA, FO, 973/93

11 November	US hostages visited by Vatican, Swedish, Syrian, French and Algerian envoys.
	Kurds reopened broad offensive, attacking Sanandaj and Saqqez.
12 November	President Carter ordered halt to US imports of Iranian oil.
	All [redacted] foreign envoys in Tehran summoned to hear Iran's demand for the Shah's extradition.
	Third démarche by EC Ambassadors.
14 November	Iranian Government assets in USA frozen.
	Security Council refused Iranian request for a debate.
15 November	Council of Experts presented final draft of new Constitution.
19-20 November	Thirteen US hostages released and returned to USA. Khomeini announced that most of the remainder would be tried as spies.
20 November	EC Foreign Ministers condemned the holding of US hostages and Iran's threat to try them as a breach of international law.
22-23 November	Khomeini warned that it might not be possible, should America attack, to restrain the students from killing the hostages. President Carter spoke of "extremely grave consequences" if any hostage was harmed.
24 November	Fourth démarche by EC Ambassadors.
28 November	Mr Bani Sadr appointed Finance Minister, and Mr Sadeq Qotbzadeh Foreign Minister.
29 November	US case against Iran presented to the International Court of Justice (ICJ) at The Hague.
30 November	EC Heads of Government, meeting at Dublin, called for release of the [redacted] hostages.
1-4 December	UN Security Council Resolution called for prompt release of hostages. Iran rejected Dr Waldheim's offer to visit Tehran.
3 December	Fifth démarche by EC Ambassadors in Tehran.
6 December	Azerbaijani guerrillas took over Tabriz radio and TV stations.
7 December	New Constitution giving power to Khomeini and the Muslim clergy approved by Referendum.
11 December	US Chargé (Mr Laingen), held separately in Iranian Foreign Ministry, visited by Canadian Ambassador.

N.A., F.O., 973/93

13 December	NATO Council called for immediate release of the hostages.
15 December	Shah left USA for Panama.
	Interim decision of ICJ ordered Iran to release hostages and return Embassy to US jurisdiction.
17 December	Mrs Thatcher (visiting Washington) assured President Carter of UK support in event of UN economic sanctions against Iran.
	RC announced that elections for President would be held on 25 January and for the Majlis (Parliament) on 15 February.
18 December	EC Foreign Ministers declared their support for US diplomatic pressure to secure the hostages' release.
19-22 December	Revolutionary Guards clashed with Baluchi tribesmen at Zahedan.
25 December	Christmas services for hostages conducted by visiting clergymen.
28 December	Iran accused USSR of aggression against all Muslim countries by invading Afghanistan.
	Further serious clashes at Tabriz.

1980

1-4 January	Dr Waldheim visited Tehran but left without seeing Khomeini.
4-5 January	Clashes in Qom and Tabriz between supporters of Khomeini and the moderate Ayatollah Shariat Madari.
6 January	Clash between Sunni and Shia Muslims in Bandar Langeh; 41 reported killed. Iraqi attacks on border installations.
7-8 January	Revolutionary Guards' HQ in Tabriz set on fire by supporters of Shariat Madari.
13 January	UN Security Council Resolution for economic sanctions against Iran vetoed by USSR and East Germany.
17 January	ICJ invited Iran to present her defence (not taken up).
	Mr Qotbzadeh said Iran was willing to negotiate with USA on Shah's extradition, return of Iranian funds and release of hostages.
18 January	Intercommunal clashes in Kurdistan between Jash'ha (Labour) Organisation and Kurdish Peshmerga.
20 January	Revolutionary courts continued to deliver death sentences.

N A, F O, 973/93

[redacted] January	Khomeini hospitalised in Tehran.
25 January	Presidential elections won by Mr Bani Sadr.
26 January	Tabriz airforce base trial ended. Four officers executed.
29 January	It was disclosed that six US Embassy staff who since 4 November had hidden in Canadian Embassy (closed 28 January) had escaped.
30 January	Further hostilities in Kamyaran and Kurdistan and anti-Government demonstrations at Isfahan. Rival groups clashed at Tehran University.
31 January	Prosecutor-General signed the order for the Shah's arrest.
1 February	Price of Iranian crude increased by $2.50 to $31 a barrel.
2 February	RC agreed to the proposed UN inquiry into the Shah's role.
3 February	Eighty reported killed in Kurdish clashes with the army.
4 February	Mr Bani Sadr sworn in as Iran's first President. Khomeini (in hospital) condemned the Soviet invasion of Afghanistan.
5 February	President Bani Sadr elected Chairman of RC (to continue until election of the Majlis).
8-12 February	Serious intercommunal fighting at Gonbad, Turkoman.
11 February	Student captors of the hostages said that release could only be made on Khomeini's orders. President Bani Sadr spoke of the hostages being released "within days" if an international commission examined Shah's record and USA accepted responsibility for its "crimes" in Iran.
12 February	Minister of Defence claimed that military equipment worth £30 billion was unserviceable due to lack of spares.
13 February	President Bani Sadr said Khomeini had approved plan for release of hostages. Split between the President and the student captors widens.
14 February	Iran appealed for aid following severe floods in Khuzestan. (British Government later contributed £10,000 through UN).
19 February	Khomeini ceded his position as Armed Forces Commander-in-Chief to the President.
20 February	UN Commission of Enquiry (comprising Venezuela, Algeria, Syria, Sri Lanka and France) set up to investigate Iranian grievances.

N.A. F.O. 973/93

21 February	Rival Muslim factions clashed in several major cities.
23 February	UN Commission of Enquiry arrived in Tehran.
	Khomeini said the fate of the hostages would be decided by the new Majlis when elected.
	Ayatollah Beheshti appointed Head of the Supreme Court.
29 February	Radio station on the Iraqi border blown up.
1 March	Kurdish Democratic Party (KDP) presented President Bani Sadr with new proposals for Kurdish autonomy.
2 March	Khomeini left hospital.
5 March	Gas pipeline to USSR blown up at Saveh, near Tehran.
6 March	Oil production now only 2 million barrels a day (5 million bpd before the Shah's departure from Iran).
7 March	Announcement that Khomeini would in future rule only on religious questions. Foreign Minister Qotbzadeh to take charge of hostages and US Embassy.
8 March	Student captors defied Mr Qotbzadeh and refused handover.
11 March	UN Commission of Enquiry left Iran having taken evidence but having been denied access to the hostages. (Contradictory statements by Khomeini, the student captors, the RC and Mr Qotbzadeh displayed great confusion as to who actually had control of hostages).
14 March	First round of Majlis elections polled majority for Islamic Republic Party (IRP). Allegations of electoral malpractice rejected by Khomeini. Second round scheduled for 4 April.
14-16 March	Demonstrations by 4,000 unemployed in Khuzestan left many dead.
18 March	USA asked ICJ to condemn Iran for failure to implement Court order to release the hostages.
	Iran ended gas supplies to USSR after price talks breakdown.
20 March	Amnesty for minor offenders of the Shah's regime.
	Student captors now said the hostages would not be released until completion of the Iranian Revolution.
[illegible] March	Shah left Panama for hospital treatment in Egypt.
24 March	Iran's request for Shah's extradition presented to Panama.
	President Bani Sadr said Iran would never relinquish the Hormuz Strait islands (occupied since 1971).

[redacted] March	President Carter asked Mrs Thatcher to urge European Governments to concert action with Iran on the hostages.
31 March	Iraqi troops said to have attacked border post at Khosravi.
1 April	President Bani Sadr held out the possibility that hostages could be transferred to Iran Government custody. President Carter deferred sanctions.
6 April	Further sabotage of oil and gas installations at Abadan.
	20 overseas clergy (including the Greek Orthodox Archbishop Capucci) visited US hostages.
7 April	Khomeini stated that hostages situation was unchanged, and that they would remain under their student captors.
	USA broke diplomatic relations with Iran and imposed economic sanctions.
	Iranian Embassy staff in Baghdad recalled. Several thousand Shia Muslims ("Iranians") expelled from Iraq.
8 April	On Tehran Radio, Khomeini urged the Iraqi people and army to overthrow the regime of Saddam Hussein.
9 April	Iranian diplomats left USA.
10 April	EC Foreign Ministers agreed at Lisbon to instruct Ambassadors to make an immediate démarche to President Bani Sadr and postponed a decision on sanctions.
11 April	EC Ambassadors told by Mr Qotbzadeh that American sanctions would prejudice early release of hostages.
12 April	Ambassadors of EC and Japan called on President Bani Sadr (their fifth démarche) to urge early release of hostages.
14 April	Mrs Thatcher stressed the importance of united international support for USA, and pledged UK's full support.
15-22 April	Widespread violence on Iranian campuses (several dead and 1,000 injured) apparently instigated by the Islamic Front. President Bani Sadr warned that defiance of legal authority was plunging Iran towards "the atmosphere of a coup".
17 April	President Carter strengthened economic sanctions and warned that next step might be a blocade or other military action.
	Iranian air strikes on Kurdish villages drew Turkish warnings about violation of air space.

N.A., F.O., 973/93

17-23 April	Intensified fighting on the Kurdish front.
20 April	Japan followed BP and Shell in refusing to purchase Iranian crude at the new higher price of $35 per barrel.
22 April	EC Governments agreed to economic sanctions against Iran from 17 May if no progress made towards the hostages' release.
[redacted]4 April	USSR and Iran agreed on trade pact in anticipation of Western sanctions. Announcements of expansion of energy cooperation by East Germany and of the oil trade with Romania.
	Kurdish guerrillas in Sanandaj attacked by Iranian Air Force.
25 April	US military attempt to rescue hostages aborted at Tabas in Iranian desert for technical reasons. Subsequent display in Tehran of the bodies of eight Americans killed in the collision of two of the aircraft involved in the mission.
	Resignation of US Secretary of State, Cyrus Vance (who had disagreed with the rescue attempt), made public.
[redacted] April-3 May	Mr Qotbzadeh visited Syria, Lebanon, Kuwait, UAE and Bahrain to explain Iran's Islamic Revolution and seek Arab support.
27 April	Despite ceasefire ordered by President Bani Sadr, fighting continued in Kurdistan (375 military and 500 Kurds killed in recent battles).
29 April	Assassination attempt on Mr Qotbzadeh in Kuwait. Bahrain Ambassador recalled from Tehran after Iranian accusations of Bahrain's involvement in failed US rescue mission.
30 April-5 May	Gunmen claiming to represent the Arabs of Khuzestan seized Iran's London Embassy, demanding release of 91 prisoners in Abadan and Iran Government recognition of minority rights in return for release of some 20 Embassy personnel and visitors. After gunmen had murdered two hostages, SAS stormed the Embassy, freeing the remaining 19 (including a British policeman) and killing most of the gunmen.

پاشکۆی ژمارە (٢٠)

راپۆرتێکی سەرپەخۆ دەربارەی کێشەی کورد – مارتی / ١٩٧٩. بڕوانە:ل(٥٤٠–٥٥٤)

March 1979

THE KURDISH PROBLEM

The Kurdish people, now thought to number around 10 million, represent significant percentages of the populations in Turkey, Iran and Iraq and form smaller proportions of those in Syria, the Soviet Union and Lebanon. Most live in the mountainous areas in Eastern Turkey and the surrounding States, including the Soviet republics of Armenia, Georgia and Azerbaijan (see table). Almost all Kurds are Muslims, mostly belonging to the Sunni sect.

The Kurds have existed as a tribal people in this area with their own cultural tradition and language for at least 3,000 years. But it was not until the late nineteenth century that a Kurdish leader emerged with the idea of uniting the whole Kurdish people in one State. Varying attempts have been made since then. One of the main difficulties in establishing a single national identity has been the fact that the Kurdish language has two main dialects, another that about 85 per cent of the Kurds are illiterate. Tribal differences have also hindered unity.

From the 17th to 20th centuries three-quarters of the Kurdish population were under Ottoman rule and the rest under the Safavid dynasty of Persia. There were repeated Kurdish uprisings, particularly against Turkey in 1826, 1834 and during the Russo-Turkish war of 1853-56.

With the defeat of Turkey in the First World War, each of her subject peoples expected to achieve independent Statehood: President Woodrow Wilson's "Programme of the World's Peace" of 1918 said that the non-Turkish minorities of the Ottoman Empire should be assured of an "unmolested opportunity of autonomous development". The Treaty of Sèvres, signed in August 1920 between the Allies and the Sultan, provided for the creation of a Kurdistan and an Armenia, as well as the three Arab States of Hejaz (later Saudi Arabia), Syria and Iraq. It stipulated that the setting up of a Kurdish State would depend on the majority wish of Kurds living in the specified areas, provided that the League of Nations Council considered them capable of exercising independence.

The Treaty was never ratified by the Turkish National Assembly and in November 1922 the Sultanate was abolished. Subsequent military campaigns by Mustafa Kemal Ataturk suppressed the Armenian Republic, which had already been established, and effectively ended hopes of an independent Kurdistan. The 1923 Treaty of Lausanne, which was ratified by the Turks, confirmed the creation of the three Arab States but made no mention of either Kurdistan or Armenia. The question has never seriously been reopened.

In recent years Kurdish nationalist movements in Iraq, Iran and Turkey have functioned largely independently of each other, though there has been a considerable amount of cross-border activity. Only in Iraq have they had the strength to pose a serious threat to the central government. They have avoided recourse to terrorist actions in the manner of some elements in the Palestine Liberation Organisation.

This paper has been prepared for general briefing purposes. It is not and should not be construed or quoted as an expression of Government policy.

N.A., F.O., 973/32, Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, March 1979, The Kurdish Problem.

-1-

Turkey

Since suppressing the Kurdish uprisings of the 1920s and 1930s, the Turkish authorities have consistently discouraged any manifestation of separate Kurdish identity. In 1967, a Kurdish Democratic Party was set up illegally, having a strong Socialist element and being allied to the then legal Turkish Labour Party. The main effect of this alliance was increased military repression in Kurdish areas. In recent years the Turkish military presence in Kurdish areas has been more discreet and there has been little Kurdish activity, but the Kurds remain a potentially de-stabilising force.

Iran

Unlike the Kurds of the Ottoman Empire, Iranian Kurds were not encouraged directly after the First World War to think of setting up an independent State. Their proximity to the Soviet Union, however, gave them early contact with Soviet ideology and short-lived Soviets were set up in parts of Kurdish Iran in 1905 and 1918. After the British and Soviet occupation of Iran in 1941, the Kurds and Azerbaijanis who lived in the Soviet occupation zone were able effectively to rule themselves, in contrast to those who lived in the British zone, where Iranian troops were free to regain control. In December 1945 two republics were established in the Soviet zone: the Democratic Republic of (Iranian) Azerbaijan, and the Kurdish Republic of Mahabad. After the withdrawal of Soviet forces in May 1946, however, the Soviet Union made no attempt to prevent the Iranian seizure of both Azerbaijan and Mahabad in December 1946 and the execution of their leaders. The Shah then continued to suppress the Kurdish nationalists and banned the Kurdish Democratic Party, which called for autonomy within a democratic Iran, but which did not question the powers of central government in foreign policy, long-term economic planning or defence.

With the ending of the Shah's regime, the question of future relations between the Iranian Kurds and the new Islamic government arises. In drawing up the new Iranian constitution,the government will clearly be concerned to avoid setting a precedent in granting concessions to the Kurds, since they are only one minority among many - including Turkmans, Afghans, Baluchis, Azerbaijanis and Iranian Arabs. Soon after its accession to power in February 1979, the government sent a delegation to investigate the situation in the Kurdish region ("Kordestan"), following reports of Kurdish demonstrations and of clashes between Kurdish tribesmen (led by the Iraqi Kurdish leader Jalal Talabani) and supporters of the new government. The delegation met Sheikh Ezzedin Husseini, the Kurdish religious leader in Mahabad, who stressed the Kurds' desire for autonomy, while leaving foreign affairs, defence and economic planning in the hands of the central government. The Deputy Prime Minister, Amir Entezam, has, however, stressed that the government will not allow any part of Iran to secede.

The more radical Kurdish Democratic Party led by an economist, Abdul-Rahman Ghassemlou, and founded 32 years ago by Ghazi Mohammed (President of the short-lived Republic of Kurdistan), is operating above ground for the first time and is concerned that the Ayatollah Khomeini has been negotiating with the conservative secondary-level leader, Ahmed Muftizadeh of Sanandaj. Another Kurdish leader, Ali Homam Ghazi, is reported to have said that although the Iranian Kurds do not pursue separatist aims, if their claims for an autonomous democratic region were to be disappointed again, this could lead to difficulties.

N.A., F.O., 973/32, ..., The Kurdish Problem, March 1979.

Iraq

The Kurds in Iraq - concentrated in the mountainous North-East of the country and representing perhaps a fifth of the population - have been at odds with the government in Baghdad since the end of the Ottoman Empire. Unlike her neighbours, Iraq was faced between the two World Wars, both under the British mandate and as a newly independent State, with constitutional requirements by the League of Nations for a degree of Kurdish autonomy. The Iraqi authorities, however, fear that by giving too much autonomy to the Kurds they could risk the secession of Iraq's main oil producing areas around Kirkuk, which fall within the Kurdish area. Fighting has taken place over the years between the Kurds and Iraqi forces. The Iraqi Kurdistan Democratic Party has claimed to be struggling not just for the autonomy of Kurdistan but for freedom and democracy througbout Iraq. The party's military wing is Pesh Merga, which [redacted] the height of its military activities had more than 50,000 men.

Iranian-Iraqi power rivalry has also complicated the situation: up to 1975 the Shah had provided arms and material support for the Iraqi Kurds but, following the Algiers Agreement in 1975, Iranian backing ended and the Kurdish revolt collapsed. Iraq has accorded perhaps the greatest extent of autonomy of all the Middle Eastern countries to her Kurdish area, though according to the Kurdish Democratic Party about a quarter of a million people have recently been uprooted to create a free zone along Iraq's frontiers with Turkey and Iran. As with Turkey, the Iraqi Government is likely to be concerned at the possible repercussions of recent events in Iran. With the traditionally continous movement of Kurdish tribesmen over the frontier areas, a belief on the part of Iranian Kurds that they can exploit the new Iranian Government's weakness could encourage neighbouring Kurds to assist this process or to intensify their own efforts to attain greater autonomy.

The Soviet Union

Within the Soviet Union the Kurds, one of the smaller minorities, are recognised as a Soviet nationality and allowed some degree of cultural expression. But the Soviet authorities clearly have no desire to further the emergence of a pan-Kurdish independent Kurdistan, or even greater autonomy for the Kurds within existing boundaries. The Soviet Kurds have little contact with the Kurds in other countries and have not been associated with wider national aspirations. As a result, the Soviet authorities' attitude to Kurdish organisations in neighbouring countries has varied considerably. Where Kurdish interests have coincided with Soviet policy objectives, for example in supporting local Communist Parties against other political movements, the Russians have given cautious support. This was the case in Iraq, where they maintained contact with Kurdish leaders and granted asylum to Mullah Mustafa Barzani after the collapse of the short-lived Mahabad Republic from 1947 until his return to Iraq in 1958 (he died in exile in the United States on 1 March 1979). But, following the refusal of the Iraqi Kurds to join the National Front formed in July 1973, Soviet support declined. In Iran the Russians were careful not to compromise their relations with the Shah by openly supporting the Iranian Kurds. While Soviet national assistance for Kurdish insurgents has in the main been minimal, the Russians hope, through long-established contacts with Kurdish leaders, to be able to exercise some influence on events if Kurdish bids for autonomy in Iran and elsewhere succeed.

Syria

The Kurds in Syria have been given little opportunity to press for autonomy, and the Syrian authorities have pursued an Arabisation policy in Kurdish areas. Kurdish nationalism has not been a live issue in Syria in recent

√A., F.O., 973/32, ..., The Kurdish Problems, March 1979.

years. Between 1975 and 1978 the Syrians gave national support to Jalal Talabani's activities in Iraq, but with the recent *rapprochement* between Iraq and Syria such support has ceased. The Kurds in the Lebanon are essentially refugees with no territorial base. They have been allowed greater self-expression than in other Middle Eastern countries and in consequence are divided into parties across the political spectrum. They are, however, liable to expulsion at any time.

TABLE

Accurate estimates of the number of Kurds are difficult to secure since censuses are rarely undertaken and wide discrepancies occur between figures given by Kurdish leaders and those of countries with substantial Kurdish minorities. The following table presents the latest available estimates in terms of minimum/maximum figures.

	Minimum	Maximum	Total population of country
Turkey	3,200,000	8,000,000	35,666,500
Iran	1,800,000	5,000,000	28,448,000
Iraq	1,550,000	2,500,000	9,498,000
Syria	320,000	600,000	6,294,000
USSR (Armenia, Georgia, Azerbaijan)	80,000	300,000	13,132,000
Lebanon	(40,000)	70,000	2,645,000
	6,990,000	16,470,000	

Source: "The Kurds" (Minority Rights Group), 1975

N.A., F.O., 973/32, ..., The Kurdish ...

پاشکۆی ژمارە (٢١)

راپۆرتێکی سەربەخۆی دیکە دەربارەی کێشەی کورد. حوزەیرانی ١٩٨٣. بنۆڕە: ل(٥٥٥–٥٦٧)

[redacted]

N A, F O, 973/319, Background Brief, Foreign and Commonwealth Office, London, The Kurdish Problem, June 1983 (revised)

June 1983
(revised)

THE KURDISH PROBLEM

The Kurds, who number about 10 million, represent significant proportions of the populations in Turkey, Iran and Iraq, smaller numbers being found in Syria, the Soviet Union and Lebanon. They are concentrated principally in the mountainous areas of Eastern Turkey and the surrounding States. The majority are Sunni Muslims, but in Iran some are Shi'ites.

The Kurds have existed as a tribal people with their own cultural tradition and language for at least 3000 years, during which they have developed a strong tradition of independence. From the 17th to 20th centuries three-quarters of the Kurdish population were ruled by the Ottomans and the rest by the Persians. There were repeated Kurdish uprisings, particularly against the Ottomans in the first half of the 19th century; but it was not until the late 19th century that a Kurdish leader, Ubaidullah, emerged with the idea of uniting the people in one State. Various attempts at creating a single national identity foundered on tribal differences and rivalries, which central governments have been able to exploit. Other obstacles to a cohesive national movement include the political differences between conservative feudal leaders and left-wing radicals, the high rate of illiteracy among Kurds and the fact that their language has two main dialects.

With the defeat of Turkey in the First World War each of her subject peoples sought independent statehood. The Treaty of Sèvres, signed in August 1920 between the allies and the Sultan's government, as well as creating the three Arab States of Hejaz (later incorporated into Saudi Arabia), Syria and Iraq offered the Kurds their first and only prospect of a separate Kurdistan. However the Treaty was never ratified by the Turkish National Assembly. In November 1922 the Sultanate was abolished and the subsequent establishment of the Turkish Republic effectively ended hopes of an independent Kurdistan. The 1923 Treaty of Lausanne (ratified by Turkey) made no mention of Kurdistan, and the fixing of new national boundaries, which left the Kurds distributed among several countries, created further complications for Kurdish aspirations.

This paper has been prepared for general briefing purposes. It is not and should not be construed or quoted as an expression of Government policy.

N.A., F.O., 973/319, ..., The Kurdish Problem, June 1985.

In recent years Kurdish nationalist movements in Iraq, Iran and Turkey have functioned largely independently of each other, though there has been much cross-border activity. Only in Iraq have they had the strength to pose a threat to the central government. The Kurds have eschewed international terrorism as a means of promoting their cause.

Iran

The concept of an independent Kurdish State, envisaged by the Treaty of Sèvres, did not apply to the Kurdish region of Iran. In the 1920s and 30s a number of Kurdish revolts were vigorously repressed by Reza Shah. The British/Soviet occupation of Iran in 1941, and the abdication of Reza Shah, led to a loosening of central government control in all provinces. In Azerbaijan and Kurdistan, which were under Soviet control, a degree of Soviet-influenced autonomy was encouraged. This led to the establishment in December 1945 of the Democratic Republic of Azerbaijan and the Kurdish Republic of Mahabad. The refusal of the Soviet forces to withdraw from northern Iran, as they were bound to do by the original treaty of occupation, led to the first major crisis in East/West relations after the war, with strong American support for the central government in Tehran. In May 1946 the Soviet forces were persuaded to withdraw in return for privileged access to the oil fields at Sarrakhs in north-eastern Iran (a condition which the Iranian parliament elected in 1947 refused to ratify). In December 1946 the Iranian Army reoccupied the former Soviet zone in an action which led to the collapse of the Pishevari régime in Azerbaijan and the Kurdish régime in Mahabad. Ghazi Mohamed, President of the Kurdish Republic of Mahabad, was hanged and the collapse of the Mahabad Republic was accompanied by the reimposition of central government control throughout Iranian Kurdistan.

The Kurdish Democratic Party (KDP) had been formed in 1945 by Ghazi Mohamed. At one time the most radical, it is the strongest and most important of the nationalist groups and commands the Pesh Merga (guerrilla) force. Ideologically inclined towards the Soviet Union, from where it has received support, the KDP now claims to have broken its ties with the Iranian Tudeh (Communist) Party. In November 1981 the KDP joined the Paris-based National Council of Resistance set up by Masoud Rajavi, the exiled leader of the Mojahedin-e-Khalq. Under its present leader, Abdul Rahman Qasemlu, the KDP rejects the concept, held by many Kurds, of a Greater Kurdistan comprising areas of Turkey, Syria, Iraq, Iran and the USSR, in favour of a single Kurdish province enjoying a modest degree of autonomy. Allied to the KDP is Komalah, a small Marxist-Leninist/Maoist group. Sheikh Izzedin Husseini, a Kurdish religious leader, commands the National Organisation, another left-wing group composed of religious and nationalist figures, who call for autonomy while leaving foreign affairs, defence and economic planning to the central government.

With the end of the Shah's regime in February 1979, the Kurds pressed the new Islamic Republic for concessions. Iran's new leaders sent a delegation to investigate the situation in the Kurdish region, following reports of demonstrations and clashes between tribesmen and supporters of the new government. Discussions between the two sides broke down, and in August 1979 Ayatollah Khomeini gave orders to crush the rebels. In November 1981 Bukan, the last Kurdish town still held by the nationalists, was captured, and Iranian forces have since succeeded in driving the Kurds further back into the mountains. A concerted offensive by government forces in late 1982/early 1983,

N.A. F.O. 973/319 --- The Kurdish Problem June 1983.

which included the taking of the strategic Piranshahr-Sardasht road, cut Kurdish lines to Iraq from where both the KDP and Komalah have received support. This appears to have presented the Kurds with a major setback and in April 1983 an appeal by Dr Qasemlu for international support against the Iranian Government was broadcast from Baghdad.

By tying up government forces which could otherwise be used against Iraq, the Kurdish rebellion has been of more concern to the Iranian Government than the unrest among Iran's other ethnic minorities.

Iraq

The Kurds in Iraq, concentrated in the mountainous north-east and representing about one-fifth of the country's predominantly Arab population, have been at odds with the government in Baghdad since the end of the Ottoman Empire. Unlike her neighbours, Iraq was faced between the two World Wars, both under the British mandate and as a newly independent State, with constitutional requirements by the League of Nations for a degree of Kurdish autonomy. For their part the Iraqi authorities feared that too much autonomy might lead to the secession of their oil-producing region around Kirkuk. Fighting has occurred repeatedly over the years, the heaviest being between 1961, when Mullah Mustafa Barzani proclaimed an independent Kurdish State, and 1970, when a ceasefire was declared. A fragile peace was maintained until 1974.

The Iraqi Kurdistan Democratic Party (KDP), formed after the 1958 Revolution, has claimed to be struggling not just for the autonomy of Kurdistan but also for freedom and democracy throughout Iraq. The Kurds have aligned themselves with, and been members of, Iraqi opposition parties, including the Communist Party of Iraq. In its early years, the KDP advocated Communism as well as Kurdish nationalism, but under the leadership of Mullah Mustafa its radical ideology tended to give way to the tribal interests of the dominant Barzanis. Now led by the two sons of Mullah Mustafa, the KDP is the biggest and best equipped of the Kurdish groups; its Pesh Merga wing was able to muster some 20,000 regular fighters at the height of its activities (some reports suggest that there may have been as many as 40,000). The second largest group is the Patriotic Union of Kurdistan (PUK); founded in 1975 by Jalal al Din Talabani, it is Marxist and politically the most militant, enjoying Libyan and Syrian support. Between 1976-80 the KDP and the PUK were fighting each other in a dispute over territorial control. Other organisations are the Kurdish Socialist Party (KSP), founded in 1979 as the Kurdish United Socialist Party which has achieved prominence in recent years by kidnapping foreigners working in Iraq and holding them for ransom, and the Kurdistan Democratic People's Party (KDPP), formed in 1981.

Iraq's provisional Constitution of 1968 recognises Kurdish nationality. The March 1970 ceasefire envisaged a four-year period of negotiation for an acceptable form of autonomy, and in March 1974 a limited degree of autonomy was introduced. An unrepresentative Kurdish Legislative Council opened in Arbil in October 1974. These concessions were rejected by the Kurds, who claimed that among other things they fell short of the offers regarding government representation. Fresh fighting broke out. Taking advantage of the opportunity to destabilise the situation in Iraq, Iran provided the Kurds with material support.

N.A., F.O., 973/319, ..., The Kurdish Problem, June 1983.

In March 1975 Iran and Iraq signed the Algiers Agreement, under which Iraq accepted Iranian frontier claims in exchange for Iran's withdrawal of support for the Kurds. As a result the rebellion quickly collapsed. The Iraqi Government subsequently adopted a more conciliatory attitude, implementing a construction programme in Kurdish areas, redistributing land and allowing the return of some of the 40,000 Kurds who had been forcibly settled in the south. In September 1980, elections were held for the Legislative Council of the Autonomous Region of Kurdistan.

The Iran/Iraq War has, however, given the Kurds an opportunity to take up arms once more against the central government. The breakdown of the agreement with Iran has enabled them to come and go across the border and Iran has provided assistance. In 1981 an alliance was formed between various Kurdish organisations, including the KDP, the militant Shia opposition group, Al Da'wa, and other Iraqi dissident bodies; and the Government, anxious not [redacted] have troops tied down in the north, has responded with further concessions. Thus Kurdish troops have been allowed to serve in Kurdistan, Kurdish dissidents have been released from jail, and in July 1982 an amnesty was granted to dissidents not accused of murder or the abduction of foreigners.

Turkey

The events surrounding the establishment of the Turkish Republic affronted Kurdish religious feeling, as well as blocking their nationalist aspirations. It was the abolition of the Caliphate in March 1924 as much as resentment at Turkish rule which sparked off the first great Kurdish revolt in 1925. The Turkish Government has never recognised Turkish Kurds as a separate people or as a minority within Turkey, and has consistently discouraged any manifestation of separate identity. Further disturbances in the 1930s were also firmly suppressed. The illegal establishment in 1967 of a Kurdish Democratic Party, having a strong socialist element and being allied to the then legal Turkish Labour Party, led to increased military control in Kurdish areas. More recently, the general breakdown of law and order during the 1970s resulted in the imposition of periods of martial law in Kurdish areas of Turkey, as well as elsewhere. Attempts by the illegal Turkish Communist Party, broadcasting from East Germany, to foment discontent by allegations of military repression and atrocities in Kurdish areas appear, however, to have had little success. Kurdish communities, with their traditions of bloodfeud and smuggling, have always been prone to turbulence but the security situation appears to have improved since the 1980 military takeover. Although the Kurds in Turkey may be a potentially destabilizing force, the majority show no inclination at present to follow the lead of the few left-wing activists among their number, or to adopt the militant nationalism of Iranian and Iraqi Kurds.

The Soviet Union

Within the Soviet Union, where they are one of the smaller minorities, the Kurds are recognised as a nationality and allowed some degree of cultural expression (broadcasts in Kurdish and a newspaper). Soviet Kurds have little contact with those in neighbouring States and have not been associated with their wider aspirations - a fact which has allowed the Soviet authorities to support Kurdish activities elsewhere when these have coincided with Soviet policy objectives, for example when Kurds have backed local Communist parties. This was the case in Iraq, where the Russians maintained contact with Kurdish

leaders for many years and granted asylum to Mullah Mustafa, exiled in 1946, until his return to the country in 1958. Soviet support declined following an improvement in relations with Iraq in 1972.

The instability caused by the Kurdish problem provides the Russians with opportunities for exerting pressure on governments they dislike. In Iran, they view favourably the Kurds' demands for autonomy; however, they were careful not to compromise their relations with the Shah's government by giving overt support [illegible] the Kurds, and have denied accusations by the country's present Islamic leaders that they have been helping the Kurds with arms, money and military intelligence.

<u>Syria and Lebanon</u>

The Kurds in Syria have had little opportunity to press for autonomy, and the Syrian authorities' Arabisation policy has been applied in Kurdish areas. Kurdish nationalism has not been a live issue in Syria in recent years although there have been protests against Arabisation. The Syrians have supported Jalal al Din Talabani's activities in Iraq.

In Lebanon the Kurds are essentially refugees. They have been allowed a greater degree of self-expression than in other Middle Eastern countries, and are represented across the political spectrum. They are, however, liable to expulsion at any time.

N.A., F.O., 973/319, The Kurdish Problem, June 1983-

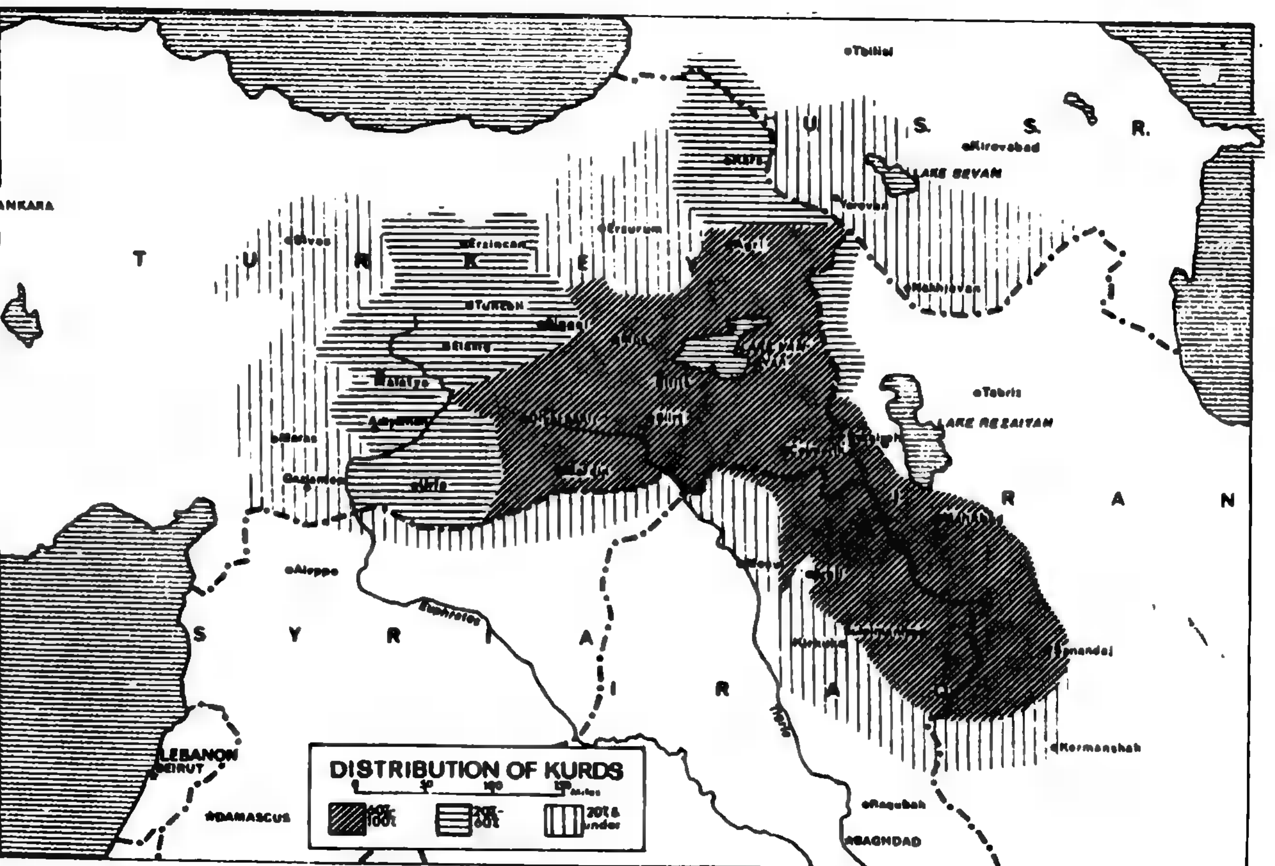
TABLE

Accurate estimates of the number of Kurds are difficult to secure since censuses are rarely undertaken and wide discrepancies occur between figures given by Kurdish leaders and those of countries with substantial Kurdish minorities. The following table presents the latest available estimates in terms of minimum/maximum figures.

	Minimum*	Maximum*	Total population of country (latest available statistics)
Turkey	(1) 3,200,000	8,000,000	45 million (1981)
Iran	1,800,000	5,000,000	34 million (1980)
Iraq	1,550,000	2,500,000	12.2 million (1977)
Syria	320,000	600,000	8.98 million (1980)
USSR (Armenia, Georgia, Azerbeijan)	80,000	300,000	14.4 million (1981)
Lebanon	(40,000)	70,000	3.16 million (1981)
	6,990,000	16,470,000	

(1) According to 1965 census the Kurdish speaking population was 2.2 m

* Source: "The Kurds" (Minority Rights Group), 1981

DISTRIBUTION OF KURDS
0
50
100
150 Miles
40%-100%
20%-40%
20% & under
ANKARA
T U R K E Y
U. S. S. R.
Tbilisi
Kirovabad
LAKE SEVAN
Yerevan
Nakhichevan
Erzurum
Erzincan
Sivas
Tunceli
Elazig
Malatya
Tabriz
LAKE REZAIYEH
Aleppo
S Y R I A
I R A Q
I R A N
Euphrates
Tigris
Kirkuk
Sanandaj
Kermanshah
Baqubah
BAGHDAD
LEBANON
BEIRUT
DAMASCUS

N.A., F.O., 973/687, Background Brief, Foreign and Commonw. Office, London, The Kurdish Problem in Iraq, May 1992.

Background Brief

Foreign & Commonwealth Office, London

FO 973/687

May 1992

THE KURDISH PROBLEM IN IRAQ

"The Kurdish problem is .... the problem of escaping the dangers of annihilation, of genocide, of deportation."

(Jalal Talabani, leader of the Patriotic Union of Kurdistan, April 1991)

The Kurds, who number more than 15 million, have existed as a tribal people with their own cultural tradition and language for at least 3000 years; but despite their strong desire for independence from external authority, they have never been united under one ruler. They live mainly in the mountainous areas of northern Iraq, north-western Iran and south-eastern Turkey. Smaller numbers are to be found in Syria, the Transcaucasian States of the former Soviet Union and Lebanon. The majority are Sunni Muslims although in Iran, and to a lesser extent Iraq, some are Shia. Tribal divisions have always been deep, and central governments have been able to exploit these as well as political differences between conservative feudal leaders and left-wing radicals. Other obstacles to unity have been the high rate of illiteracy among Kurds and dialectal differences within their language.

Hopes of autonomy

From the 17th to 20th centuries, the majority of Kurds came under the Ottoman Empire, though there was a sizeable group in Persia. During the disintegration of that Empire following the First World War, the unratified Treaty of Sevres between the Allies and the Ottoman Sultan envisaged local autonomy for the predominantly Kurdish areas, with the possibility of the creation of an independent Kurdish State. However the Treaty was rejected by the new Turkey of Kemal Ataturk, and replaced by a Treaty of Peace with the Allies at Lausanne on 4 July 1923 which made no mention of Kurdistan. Thereafter the Kurds were divided between Turkey, Persia (Iran), and the newly created States of Syria and Iraq. But it was not until the signing of the Anglo/Turkish/Iraqi Treaty of

---

This paper has been prepared for general briefing purposes. It is not and should not be construed or quoted as an expression of Government policy.

N.A., F.O., 973/687, ---, The Kurdish Problem in Iraq, May 1992.

5 June 1926, after a League of Nations Commission had decided that the Vilayet of Mosul, with its large Kurdish population, should be included in Iraq, that the frontier between Turkey and Iraq was settled.

In the 1960s and 1970s the Kurdish Democratic Party (KDP), led by Mulla Mustapha Barzani, conducted a campaign against the Government in Baghdad aimed at securing local autonomy for Iraqi Kurds. The Kurdish rebellion broke out in 1961 and fierce fighting continued throughout the 1960s, despite the recognition of Kurdish nationality in the Iraqi provisional Constitution of 1968. The Iraqi authorities feared that Kurdish successes might lead to the secession of the oil-producing region around Kirkuk in the north. In March 1970, a 15-point peace plan was agreed between Kurdish leaders and the Revolutionary Command Council (RCC). (Saddam Hussein was then only Vice-President, but already the real power in the Ba'ath Arab Socialist Party. He became President in 1979.) According to the plan, which was to be implemented within four years,

- Kurds would participate fully in the government and the army, and one national Vice-President would be a Kurd;
- Kurdish officials would administer areas populated by a Kurdish majority;
- Kurdish areas would receive a fair share of economic resources;
- Kurdish nationality would be recognised and Kurdish designated an official language in Kurdish areas (as well as Arabic);
- a census would take place to determine those areas with a Kurdish majority.

There also appears to have been a secret protocol to the March 1970 agreement, dealing with the position of the Kurdish fighters (Peshmerga) and the disbanding of the local forces opposed to them, the rights of the KDP to operate in the Kurdish region and the holding of the census within one year. Little progress was made towards the implementation of the agreement, and relations between the Kurds and the Government steadily deteriorated. Four years after the signing of the agreement, the Government unilaterally promulgated an autonomy law purporting to implement the agreement of 1970 but in fact failing to do so.

A Kurdish Legislative Council opened in Arbil in October 1974, but this and other concessions were rejected by the Kurds as falling short of their demands, particularly on representation in government. (A Kurd was appointed Vice-President, but he had little authority and was not regarded as a true representative by the Kurds). There was no progress on the census to show Kurdish majority areas. Fresh fighting broke out and Iran, taking advantage of the opportunity to destabilise Saddam Hussein's regime, provided

N.A., F.O., 973/687, ..., The Kurdish Problem in Iraq, May 1992.

the Kurds with material support. The Iraqi Government began deporting tens of thousands of Kurds, mainly to parts of southern Iraq. Hundreds of villages are believed to have been razed at this time, in a scorched earth policy to prevent the return of the former inhabitants. The regime hoped to weaken the power-base of the Kurdish Peshmerga, and to dissipate any feeling of Kurdish national identity, to allow the growth of Iraqi nationalism.

When, in 1975, as part of the Algiers Agreement, the Shah withdrew his support for the Iraqi Kurds partly in return for Iraq's acceptance of Iranian frontier claims, the rebellion collapsed. The Iraqi Government subsequently implemented a construction programme in Kurdish areas, redistributing land and allowing the return of some of the 40,000 Kurds who had been forcibly resettled in the south. In September 1980, elections were held for a new 50-member Legislative Council of the Kurdish Autonomous Region.

The other main Kurdish opposition party, the Patriotic Union of Kurdistan (PUK), was created in 1975 by a breakaway faction of the KDP and led by Jalal Talabani. The PUK saw themselves as leftist, urban and modernising against the tribalised and more traditional KDP. The PUK inclined towards the Baghdad Government in the late 1970s but then took up arms against it, with the KDP, when Iraq's preoccupation with fighting in Iran caused the Kurds to believe that they had an opportunity to assert their own autonomy. In July 1983 the KDP, supported by Iranian troops and Iraqi Shi'ite dissidents, and using weapons supplied by Iran, retook the mountain stronghold of Hajj Omran six kilometres inside Iraq, which they had lost eight years previously. During the summer and autumn of 1983, Iranian forces made further incursions into Iraq's Kurdish areas.

Saddam's tactics

At times of difficulty, Saddam Hussein has tried to pacify the Kurds by negotiations, which have broken down when it no longer suited one side or the other. Talks with the PUK, one of the two largest Kurdish political groupings, which began in December 1983 (when Iraq was having particular difficulty in finding military and financial resources for the war with Iran), broke down after a few months, although they were resumed sporadically until January 1985. The PUK had demanded the return of 8,000 families deported to the south, the release of political prisoners, control of the security forces in their autonomous region, the inclusion within this region of the oil reserves around Kirkuk, and a fixed percentage of oil revenues. Also required was the dissolution of the "Jash" - those irregular troops formed into "Light Brigades" serving the Baghdad Government. The Jash kept many of the tribes of northern Iraq official supporters of the regime during the Iran/Iraq war.

The year 1987 saw the progressive gathering of Kurdish political and military strength, through the rapprochement of the KDP and the PUK, and the subsequent formation of the Iraqi Kurdistan Front, a coalition of five main Kurdish parties. As the Iranian military threat in the south diminished in 1987, Saddam Hussein's

N.A., F.O., 973/687, --- , The Kurdish Problem in Iraq, May 1992.

regime turned to the north to punish the Kurds for their collaboration with Iran. Saddam's cousin Ali Hassan al-Majid, now Minister of Defence, supervised its repressive policies. By 1988, it is estimated that 3,000 Kurdish villages had been destroyed. A third of the Kurdish area had become uninhabited. Many Kurds considered disloyal, including a large number of the male members of the Barzani tribe, were apparently eliminated; others were deported to camps in southern Iraq. Later most Kurds from the destroyed villages were settled in camps in northern Iraq, where they could be more easily controlled than in their mountain villages. Over 60,000 troops were sent into an offensive against rebel fighters and civilians. Chemical weapons were used, and in the most widely publicised case of the town of Halabja, perhaps as many as 5,000 people, many of them women and children, were killed by poison gases. According to some reports, scores of other villages suffered gas attacks with thousands more casualties.

In September 1988 the "resettlement" campaign intensified. Iraqi forces created a 30-kilometre wide, uninhabited "security zone" along the borders with Turkey and Iran. Some 300,000 people were moved from these areas in the next year; the Government claimed they were being provided with better facilities.

Over the last decade, many thousands of Kurds have "disappeared". A report published by Amnesty International, the independent human rights group, in June 1990, indicated that the number of disappearances and executions of Kurds had increased since 1988. Some of the victims were those who returned from exile in response to a series of amnesties granted by the Government.

Even when it is not being actively persecuted, the Kurdish population of Iraq is deprived of basic political and economic rights. Candidates for election to the Kurdish Legislative Council are vetted in advance by the Government, and the Council is widely viewed as a puppet of Saddam's regime. Until the discovery of oil in southern Iraq in 1969, the Kurdish north, with its oil and agricultural produce, supplied most of Iraq's wealth; it still produces a substantial proportion of Iraqi oil. The regime has tried to make the Kurdish regions economically dependent on Baghdad and undermined local economic activity. It was reluctant to carry out the census because it feared that it might have shown a Kurdish (and Turcoman) majority in the oil-producing Kirkuk area, strengthening the arguments for its incorporation in the Kurdish Autonomous Region. The Government has brought numerous Arab Iraqi families (and other nationals) from the south to Kirkuk, to dilute the population of Kurds and Turcomans (a regional minority which moved into the area some centuries ago).

<u>Recent developments</u>

Following Iraq's invasion of Kuwait in August 1990, and subsequent defeat by the multinational coalition forces, large areas of Shia southern Iraq, particularly around Basra, and the largely Shia areas between Basra and Baghdad, rose in revolt against the central authorities in late February 1991. Saddam Hussein moved the

remains of his army to deal with the situation there, withdrawing fresh forces from their bases in the north. The Kurdish opposition groups used this opportunity to rise in revolt. Much of the population in the region supported them, and the Jash and their leaders decided to turn against the Baghdad regime.

With the regime distracted elsewhere, the Kurds made significant advances, capturing much of north-eastern Iraq, including the major towns of Arbil, Sulaymaniya, Dohuk and, briefly, Kirkuk by 25 March. However, once the revolt in the south had been crushed, the Government moved its forces north. The lightly armed resistance had little chance, and by 3 April the Government had regained control of much of the north. Large sections of the local population began to flee from their homes in the face of the Government counter-offensive involving helicopter gunships, tanks, multiple rocket launchers and heavy artillery.

About 1.5 million Kurds and other Iraqis left home to take refuge in the mountains of Iraq, Turkey and Iran, where they were forced to live in appalling conditions with many dying every day from cold, hunger, exposure and injuries. Their suffering was portrayed nightly on the world's television screens. The international community moved swiftly to address the situation. At the initiative of the British Prime Minister the "safe havens" operation was launched, establishing encampments in northern Iraq where refugees, particularly Kurds, would be safe from attack. The UN set up a major relief operation in northern Iraq with some 900 personnel involved in food distribution, rehabilitation of water supplies, health and sanitation projects. Many thousands of lives were saved.

The security of these temporary sites was provided by British, Dutch, US, Turkish and French air and ground forces. This deployment was short-term to meet the immediate needs of the refugees. The objective was to give them sufficient assurance of their future security to enable them to come down from the mountains and, later, return to their homes. The Iraqis signed a memorandum with the UN, allowing the establishment of a comprehensive relief operation. This Memorandum of Understanding was renewed in December 1991 for a further six months.

In March 1991, the Iraqi regime took the initiative to resume talks with the Kurdish Front, offering autonomy on the basis of an improved 1970 agreement. Saddam Hussein realised in his weakened position that he had to come to terms with the Kurds. The opprobrium he faced for the plight of the Kurdish refugees was hindering his efforts to persuade the UN to lift sanctions against Iraq; and he hoped to accelerate the departure of the multinational forces protecting relief operations in the north. But he remained determined to achieve an agreement on his terms.

The Kurdish leaders accepted the offer of talks, which took place in Baghdad. The KDP were more enthusiastic than the PUK. Saddam's tactics were to maintain military and economic pressure on the Kurds while continuing to negotiate on an autonomy agreement

N.A., F.O., 973/687, ..., The Kurdish Problem in Iraq, May, 1992.

with Kurdish political leaders, no doubt hoping to force them to accept either the return of Government authority or a much less favourable form of autonomy than originally envisaged.

Barzani suspended talks in autumn 1991, when Baghdad imposed a partial economic blockade on Kurdish areas. But the KDP made clear that they were ready to resume talks when the blockade was lifted. The majority of public servants in the north (ethnic Kurds) are no longer in receipt of Government salaries. The senior, Baghdad based, civil servants such as governors (as well as the remaining units of the Iraqi armed forces), were removed from the Kurdish areas after the imposition of the blockade. Pensions have been stopped, as has all Government funding for public sector projects. Baghdad has significantly reduced the supply to the north of food and fuel from Government stocks for sale at officially-controlled prices. Iraqi army check points were set up on all the roads leading north; vehicles were searched; and food, fuel and consumer goods were confiscated. Kurdish leaders responded by asserting a measure of economic independence; tolls were collected from Turkish truck drivers crossing into Iraq and the Kurdish Front reportedly began distributing its own ration cards. The Iraqis are acting contrary to the terms of UN Security Council Resolution 688, which demands an end to repression in Iraq and Iraqi cooperation with the humanitarian effort. Iraqi policies against Shia refugees in the south have been even more repressive.

Regional elections in northern Iraq are taking place during May to elect a single Kurdish leader and an Iraqi-Kurdish regional assembly, to take charge of the civil administration and to place the Peshmerga under unified command. The KDP have emphasised that the elections are consistent with the 1970 agreement establishing a Kurdish autonomous area, and are not intended to create an alternative government.

Saddam Hussein hopes to bring the Kurds of northern Iraq back under central government control without provoking intervention by the international community. The coalition maintains aircraft in southern Turkey, which continue to deter renewed repression of the people of northern Iraq. The UN continues to undertake a major relief operation in Iraq, Britain's contribution to this having amounted to almost £50 million since April 1991.

پێڕستی ناوان

له بارەی ئەم پێرستەوە:

پێرستی ناوان، بۆ کتێبی زانستی، وەکو کلیلی جۆکەر وایە، ئەوەندەی ئێمەش ئاگادارین د. کەمال زۆر بایەخ بەم لایەنە دەدا، زووش ئامۆژگاری کردووین کە ئەم کتێبەی دەبێ هەر چۆنێك بێ ئەو جۆرە پێرستەی بۆ بکرێت، ئەوەتا لێرەدا ئەوەندەی بۆمان چۆتە سەر ئەو حەزەمان بۆی هێناوەتە دی، لەوانەیە هەندێ زێدەڕۆییشمان تێیدا کردبێ. بۆیە لەکاتی نەخشەسازیدا ناچار بووین هەندێ لە وشەو دەستەواژەکانی ناو پێرستەکە، لەسەر کۆمپیوتەر لەگەڵ لاپەڕەکانی ناو کتێبەکە خۆیدا بەراوردی پێ بکەینەوە، ئەوانەش کە گرنگ نەبوون دەریان بهێنین. با خوێنەرو تۆژەران لەکاتی بەکارهێنانی ئەم پێرستەدا ئاگایان لەم خاڵانە بێت.

١- هەردوو دەستەواژەی (کورد) و (کوردستان) و ناوی دانەرو ئامادەکاری کتێبەکەو ئەو ناوانەی زۆر دووبارە دەبنەوە لەم پێرستەدا دانەنراون.

٢- مەرج نییە ڕێنووسی هەندێ لە ناوەکانی ناو پێرستەکە وەکو ناوەکانی نێو ناوەڕۆکی کتێبەکە نووسرابن، بە نموونە: لەوانەیە (**شاذل طاقة**) بە(**شازل تاقە**) نووسرابێ.

٣- لەوانەیە هەندێ ناو لە دووتوێی کتێبەکەدا بە دوو یان سێ جۆر دووبارە بووبنەوە، بە نموونە: جەلال تاڵەبانی، مام جەلال و جەلالەدین، لەوانەیە ئێمەش ئەم جۆرە ناوانەمان هێنابێتە پاڵ یەك و لێکمان دابێ.

٤- پەراوێزی هەر لاپەڕە و ناوەڕۆکی لاپەڕەکە وەکو یەك حسابیان بۆ کراوە و هیچ نیشانەیەکی جیاوازییان بۆ دانەنراوە، بەڵام لە هەر لاپەڕەیەك وێنەی کەسێك هەبووبێت لەتەك ژمارەی لاپەڕەکە نووسراوە: (وێنە).

پێرستی ناوی کەسان

(ب، پ)

(ت)

(خ)

(د)

(ص، گ)

(ع)

(ل)

(م)

(و)

(ی)

پێرستی ناوی جۆراوجۆر...

(ج)

(چ)

(ح)

(ر)

(ز)

(و)

دوا وشە

بێگومـان دەزانم بـە نـاوەڕۆکی ئـەم بەرهەمـە هێنـدەی دیکـە چـارەی خاوەنەکـەی لای دوژمنـانی نەتـەوە سـەربەرزەکەی و خـۆفرۆش و گێلـەپیاوانی قورستر دەبێت، بـەڵام ئـەوەیش تاکـە دەسـکەوت و ماندوو نـەبوونی پـیرۆزە بـۆ خـۆی و شـەهلای هاوسەری و خوشك و کەسوکار و مامۆستا و شاگرد و دۆسـت و بـرادەرە نزیکـەکانی و ئەوانـەش کـە ئاسـانکارییان بـۆی کـرد تـاوەکو بتوانێـت بـەم بەرهەمەی زاخاوی مێشکی ڕۆڵەی کوردی هاوچەرخ بداتەوە.

کمال مەزهەر
لەندەن
٢٠٠٧/١٠/١٠

پاشگۆتن

ع. زەنگەنە

خوێنەری بەڕێز...

وەکو لە (**پێشگۆتن**)ەکەی سەرەتای ئەم کتێبەشدا ئاماژەمان بۆی کردووە، لە ساڵی (٢٠٠١)دا بەرگی دووەمی کتێبێکی دیکەمان بە ناوونیشانی (**چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد**) بۆ د.کەمال ئامادە کردووە، جیاوازی نێوان ئەم کتێبەی بەردەست و ئەویان، چ لە ناوەڕۆك و چ لە ئامادەکردن، یەکجار زۆرە. ئەو کتێبیان لەسەر داوای دەزگای موکریان، ئێمە لەو وتار و لێکۆڵینەوانە ئامادەمان کردبوو کە زۆربەیان پێشتر لەسەر لاپەڕەی گۆڤار و ڕۆژنامەکانی بەغدا بڵاوکرابوونەوە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەویان، سەرباری کۆنی تەکنیکی چاپەمەنیی ئەوسای کوردستان، بە چاپێکی ڕێکوپێك بڵاوکرایەوە، دەشتوانم بڵێم هەڵەو کەموکوڕییەکی ئەوتۆی تێدا نەبوو، تاوەکو ئێستا، لەسەر ئەو کتێبە، تەنیا دوو ڕەخنەم لێ گیراوە، یەکێکیان لە لایەن د.کەمال خۆیەوە بوو کە بەم دواییە لەگەڵ خۆ ئامادە کردن بۆ ئەم کتێبەی بەردەست لێی گرتووم، ئەویش لە بارەی دانانی تەقەڵ (–) بوو لە جیاتی وێرگوڵ (،) لەنێوان ژمارەیەك و ژمارەیەکی دیکە لە پێرستی ناوان، کە دیارە ئەوەشیان پەیوەندی بە کاری نەخشەسازییەوە هەبووە و نەخشەسازکارەکان گوایە بۆ جوانی ئەو تەقەڵانەیان لە نێوان ژمارەکان دانابوو، کەمێك مابوو ئەو هەڵەیەم لەم کتێبەشدا بەسەردا تێپەڕێنن..!

ڕەخنەکەی دیکەشیان لە سەرەتای دەرچوونی کتێبەکە لێمگیرابوو و لەسەر ئەمەبوو کە(**دوا گوتە**)یەکم، وەکو ئەم (**پاشگۆتن**)ـەی ئێرە، لە دواوەی کتێبەکە نووسیبوو، دیار بوو بەرپرسانی دەزگاکە هەندێ لە ناوەڕۆکی بۆچوونەکانمیان خوێندبۆوە و بەدڵیان نەبوو، بۆیە کارمەندیان ناردبوو لە بازاڕ ئەو چەند لاپەڕەیان لە هەندێ دانەی کتێبەکە کردبۆوە کە لە کتێبخانەکان دەستیان پێرا گەیشتبوو، دیارە ئێمە ئەوسا ئەو کارەمان قبووڵ نەبوو، ئەوەبوو مەسەلەکەمان گەورە کرد، بەڵام باش بوو بەخێر بۆ هەموو لایەك گەڕایەوە و تاقیکردنەوەیەکی دیکەش خرایە سەر مەعریفەی کوردان. هەروەها هەر ئەم کتێبیان سەرەتا و کۆتاییەکەی، تەنانەت ناوەڕۆکەکەیشی بەدەست ئێمە بوو. بیرمە لەو

وتار و توێژینەوانەی ئەوسا بۆ دەزگاکەم ئامادە کردبوو، درەنگتر هەستم پێی کرد چەند دانەیەکیان لێ دەرهێنابوو و بڵاونەکرایەوە، لەوانە وتارێکیان لە بارەی (**پیرۆسترۆیکا**) بوو ئەوەی دیکەشیان لەسەر (**عەزیز نەسین**)و یەکێکی دیکەشیان لەسەر (**عەبدولڕەحمان قاسملوو**) بوو، ئەوە جگە لەوەی هەموو بابەتەکان، وەکو لە پێشەوەش ئاماژەم پێدا، پێشتر بڵاوکرابوونەوە، کەواتە خوێنەر، هەروەها د. کەمال خۆشی، سەرەتا ئەوەندە پەرۆشی بڵاوکردنەوەیان نەبوو، بە تایبەتی تا کتێبەکە بڵاونەکرایەوە، پێم وانییە هیچ کام لەم بەڕێزانە لەوانەیە چاوەڕێ نەبووبن کتێبەکە بەم قەبارە و شێوەیە بڵاو بکرێتەوە.

زۆر چاک بەبیرمە ئەوسا هەر هەڵە و کەموکورییەکم لە وتارەکاندا بدۆزیبایەوە، ئەگەر بۆ ڕاست کردنەوەی نەچووبامایە بەغدا ئەوا بێ دوودڵی و بیرکردنەوە، بە چاوپۆشی لە ترس و تۆقینی ڕێگا و پیاوانی ڕژێم لە بازگەکانی دەسەڵاتی بەغدا، خۆم بەشاری (**مووسڵ**)دا دەکرد و هەر لە گەراجەکەی باکووری ئەو شارە تەلەفۆنم بۆ د.کەمال دەکرد، دوای ئەوەی لە مەبەست حاڵی دەبووم زۆر بە شێنەیی و بێدەنگی، بەبێ ئەوەی بەم لاو بەو لادا چووبام، سواری تاکسییەک دەبووم و دەگەڕامەوە هەولێر. هەرچی ئەم کتێبەیە، ئەوا دانەرەکەی، وەکو لە (**پێشگوتن**)یش ئاماژەم بۆی کردووە، دەستنووسێکی فۆتۆکراوی خۆی بە چەند بەشێك و لەکاتی جیاجیادا بۆ ناردووین تا خۆی بە نامە دوابابەتی کتێبەکەی بۆ دیار نەکردین، نەماندەزانی بەچی کۆتایی پێ دێت و ئەنجامەکەی چی دەبێ؟ ئەوە هیچ لەوەی کە بابەتەکانی پێشتر بڵاو نەکراونەتەوە، کەواتە دانەرەکەی هەقی خۆیەتی پەلە لە بڵاوکردنەوەی بکات. هەروەها دانەرەکەی چەند مەراقی بڵاوکردنەوەی بێت، ئەوا توێژەر و خوێنەرانی دەیان ئەوەندە مەراقیانە کە بزانن کارمەندانی حکومەتی بەریتانیا لە دووتوێی بەڵگەنامە نهێنییەکانیاندا چییان لەسەر کورد و کوردستان نووسیوە، ئەوا بە چاوپۆشین لەوەی ئەم جارە دانەری ئەم کتێبە بە هەزاران کیلۆمەتر لێمانەوە دوورە، بۆیە بۆ حاڵی بوون لە پرسێك تەنانەت بە تەلەفۆنیش نەدەکرا هەموو جار پەیوەندی پێوەبکەین، چونکە جاری وا هەبووە چەند سەعات خەریك بوویمە و کارتێکی مۆبایلم ڕۆییوە هەتا وەرمگرتووە.

کەواتە ئێمە، وەکو ئامادەکاری ئەم کتێبە، کەوتبووینە نێوان لێپرسینەوەی خوێنەران و دانەر لە لایەکەوە، هەروەها حەز و ئارەزووی خۆمان لەلایەکی دیکەوە، کە پێموایە مرۆڤ هەرکارێکی دەستی بداتێ دەبێ لەوەی پێشووتری باشتر و ڕێك و پێکتر

بێت، ئەوە بەپێچەوانەی بۆچوونی هەندێ لە دۆست و خۆشەویستانم ئێمە دەمانزانی د. کەمال چی لەئێمە دەویست و قەبارەی کتێبەکەشی چەند دەردەچێت؟ ئەوەتا ئەو داوای کردبوو بەلای کەمییەوە (٥٠٠٠) پێنج هەزار دانە لەم کتێبەی بە فۆنتی گەورە چاپ بکرێت. بەڕاستی خۆشم حەزم کردووە ئەو کتێبەی بە چاپێکی پێشکەوتوو لە چاپخانەیەکی باش چاپ بکرێت، نەوەك بەشێوەی ئۆفسێت و وەکو هەندێ کتێبی ئەمڕۆ کە پەڕە پەڕە چاپ دەکرێن، کە من ناوم لێناون (کتێبی قوندە!)، ئەوەش لەبەر ئەوەیە تێکستی ناوەوەی هیچ کامێکیان ناگاتە (١٨,٥×١٢) یان (١٩×١٢)سم، بەڵکو زۆربەی زۆریان قەبارەی تێکستەکەیان لە هی کتێبی ئاسایی ناچێ، کە ئەوەش پێچەوانەی کتێبە چاپکراوەکانی پێشووتری دوکتۆرن. کاتێکیش ئەو حەزانەم لە (بنکەی ژین) نەدەهاتنە دی، ناچاربووم لەگەڵ هاوکارانم قسە بکەم، ئەوەتا کتێبەکەم بەم شێوەیەی لەبەردەستە چاپ دەبێت، پێشەکی دەبێت سوپاسی هاوکارانم بکەم کە گرفتێکی ئەوتۆیان بۆ دروست نەکردم، کاتێکیش کتێبەکەم هێنایەوە بەردەستی خۆم، ناچاربووم داوای یارمەتی لە کارمەندانی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان بکەم تا ئەو ماوەیەی دواتر بە هەوەسی خۆمان کاری تێدا بکەین.. دەشتوانم بلێم هەڵەی ئەوتۆمان لە ناوەرۆکی بابەتەکاندا نەهێشتۆتەوە. بڕوا بکەن هەڵەی وامان تێیدا دۆزیوەتەوە وەکو دەڵێن لە قوتووی هیچ عەتارێکدا نەبووە. تۆ وەرە (کۆرت ڤاڵت هایم) بە (کوڕی خالد هایم) یان ناوی (Goodchild) بە (good child)هتد... بخە بەردەستی خوێنەر و توێژەران. ئا لێرەدا دەبێ ئەو هەلە بقۆزمەوە و سوپاسی ئەنجومەنی سەندیکا، بە تایبەتی (فەرهاد عەونی) نەقیبی ڕۆژنامەنووسان بکرێت کە هەموو ئاسانکارییەکیان بۆ کردبووین، تەنانەت یەکێك لە هاوکارانم، کە کارمەندی سەندیکایە و ئەیوب محەمەد بابەکری ناوە، چەندین جار کتێبەکەی بردۆتەوە ماڵەوە و شەوانە کاری تێدا کردووە.

هەروەها داوای لێبوردن لە هەموو ئەو دەزگا و کەسانە، چ لە هەولێر و چ لە سلێمانی، دەکەین کە نەمانتوانیوە بچینە ژێرباری داواکانیان و گرفتی چاپ کردنی ئەم کتێبە لەکۆڵ خۆمان بکەینەوە، پێموایە هەر هەموویان لەو ئاستە ڕۆشنبیرییەن و ئەو هەقەمان پێ دەدەن ئەگەر ئێمە خۆمان ئەندامی ئەنجومەنی کارگێڕی دەزگایەك بین و هەموو دەم دڵمان لای ئەوان بێت، ماقوڵ نییە کتێب لەوێ بێنینەوە و بیدەینە لایەکی دیکە بۆمانی چاپ بکات، با قازانجی شەخسیشی تێدا بێت. ئەوەتا حیسابی بەرایی تێچووی کتێبەکەمان پێمان دەڵێ پارەکەی بەقەد بودجەی دوومانگی (بنکەی ژین) زیاتر

دەبێ، کەچی بۆ هێنانە دی حەز و ئارەزووەکانی هەموو لایەك وا چووینەتە ژێر باری، دایکی خۆشەویستیشم پارەی پێویستی لای هەندێ کەسان بە قەرز بۆ وەرگرتووین. ئەوە جگە لەوەی ئەو ماوەیە هەموو کارێکی تایبەتی خۆمان وەلاوە نابوو، بە پێچەوانەی د. کەمالیش، کە چەند جارێك لەسەر لاپەڕەی بڵاوکراوەکان خوێندوومانەتەوە گوتوویە: هەموو شەوێك لەگەڵ مەلا بانگدان لە خەو هەڵدەستم و مێژووی کورد دەنووسمەوە، ئێمەش شەوانە تا مەلا بانگدان ماوینەتەوە و کارمان لەم کتێبەدا کردووە.. ئەگەر شەومان نەگەیاندبێتە ڕۆژ ئەوا دوای نوێژی بەیانی ئینجا خەوتووین.. ئەو خۆماندووکردنەشمان هەر بۆ ئەوە بوو کتێبێکی جوان و بێ هەڵەت و پەڵەت بخەینە بەردەست هەموو لایەك، کە شایەنی کتێبەکە و خوێنەرانی کورد و شوێن و پایەی زانستی دانەرەکەی بێت. بەم حاڵەوەش ئەگەر لە بارەی حەزەکانم و لەبارەی دەرهێنانی ئەم کتێبەوە بەم شێوەیەی ئێستا پرسیار لە خۆمان بکەن ئایا لە هەموو لایەنەکانی رازین یا نا؟ دیارە ئێمە بە نەرێ وەڵام دەدەینەوە، چونکە هەر لە سەرەتاوە حەزمان دەکرد ئەم کتێبە بە کۆمپیوتەری ماکنتۆش تایپ بکرایە، لە لایەکی دیکەوەش ئێمە پێمانوایە، هەر بڵاوکراوەیەك دوای ئەوەی نەخشەسازی بۆ دەکرێ و هەموو ناوەڕۆکەکەی دیار دەکرێ، ئەگەر بە پەلەش بێت دەبێ پەیوەندیداران بە سەریدا بچنەوە، بەداخەوە ئەم کارەمان بۆ نەچۆتە سەر، چونکە ئەم کتێبە لەبەر چەند هۆیەك زیاتر لەو ماوەیەی بۆ تەواوکردنی دیار کرابوو درێژەی کێشا.

ئەم وێنانەی ئەلبوومەکەی کە لەم کتێبەدا دانراون سەرەتا بەتەمابووین بەسەر ناوەڕۆکی کتێبەکەدا دابەشیان بکەین، بەڵام دوای ئەوەی ١٢ وێنەکەی بەدرخانییەکانمان لای سینەمخان چنگ کەوتن ئەوەبوو بیرۆکەکەمان گۆڕا و بڕیاردرا کۆمەڵێك وێنە لەدوای یەکدی دابنرێ و بەمجۆرە نەوەی نوێ بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد ئاشنا بکرێ، ئەوەتا بۆ خزمەتی هەموو لایەك دەرگای زۆر ماڵ و کەسانمان قوتاوە، کۆمەڵێك وێنەی دانسقە و دەگمەنمان لێ وەرگرتوون و ناوی زۆربەی ئەو کەسانەش بە سوپاسەوە لە شوێنی خۆیان نووسراون، تەنانەت جوامێرێکی وەکو شێخ مەحمودی شێخ کاوەمان ناچار کردووە، بەتایبەتی لە سلێمانی بگەڕێتەوە (پیرمام) و وێنە تایبەتییەکەی لاپەڕە ٢٩ی مەلیکی کوردستانمان بۆ بنێرێ..! هەروەها سوود لە کتێبی (مام جەلال لە پێشمەرگایەتییەوە بۆ سەرۆك کۆمار)ی سەلاح ڕەشید و بەرگی سێیەمی کتێبی (بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد)ی مەسعوود بارزانی، هەروەها گۆڤاری هەرێمی

کوردستان و ئەرشیفی شکار نەقشبەندی و هندرێنی سەرنووسەری رۆژنامەی (**ڕێگای کوردستان**) و د. مارف خەزنەدار وەرگیراوە. ئای خۆ ئەوە لەبیرم نەبوو، لەوانەیە هەندێ لە پەیوەندیداران لایان سەیر بێت بڵێن ئۆی ئەوە ناماقوڵیت کرد چۆن دەبێت ناوی د. مارف خەزنەدار بخرێتە نێو ئەم کتێبەی د. کەمال مەزهەر، یان ئەوە چۆنە د. مارف خەزنەدار بۆ ئەم کتێبە باوەشی خۆی کردۆتەوە..؟! تکا دەکەم تۆزێك ئارام بگرن، تا ئەو مەراقەشتان لە دڵ دەردەکەین، سەرەتا دەڵێم بەداخەوە زۆربەی ئەوانەی پێش ئێمە هاتوون ئاوێکی باشیان بۆ نەڕشتووین. ئەوەتا سیمای مرۆڤی کورد خۆبە خۆیی وایە هەرکاتێ دووکەسیان ساردی بکەوێتە نێوانیان کەم وابووە کەسی سێیەم دوو قسەی خێریان لە نێواندا بکات، بەڵکو زیاتر دەیانوروژێنن و لێکیان دڕدۆنگ دەکەن و لە یەکیان دوور دەخەنەوە.لەسەر ئەو بۆچوونەشمان دەیان نموونە و بەڵگەمان لایە، لێرەدا تەنیا یەکێکیتان بۆ دەگێڕینەوە. مامۆستایەکی خۆشەویستمان هەیە کاتێ خۆی ئەوەندە هەوەسی بە د. کەمال نەدەهات، دژایەتی هەموو ئەو کەسانەش دەکات لەگەڵ بۆچوونەکانی ئەو نەبن، بۆیە زۆر دەترسام پێ بزانێ کەمن کتێبم بۆ د. کەمال ئامادە و چاپ کردووە، وادیارە چەند ساڵ دواتر بەم کارانەی منی زانیبوو، بۆیە لە ڤیستیڤاڵی دووەمی بەدرخان لە دهۆك، کە شوێنی حەوانەوەی ئێمە (ئوتێل ژیان)بوو، ئەو مامۆستایەشمان لەوێ بوو، کاتێکم زانی هات لە پێشم چەقی و پرسیاری کتێبەکەی لێکردم، دەمم تێك ئاڵا و هیچم پێ نەما و پێیم گوت: ئەو کارە کۆن بووە و هی (٥) ساڵێك لەمەوبەرە. پێشموایە جارێکی دیکە ناماقووڵی واناکەم ..! دیاربوو بە ئاسانی سارد بۆوە و لەکۆڵم بۆوە.. بەیانییەکەشی کاتێ لە شوێنێکی لاچەپی بەرانبەر دەرگەی دەرەوەی چێشتخانەی ئوتێلەکە دانیشتبووین خەریکی (تێشت) خواردن بووین، مامۆستام بینی بە خۆی و جانتای دیبلۆماسییەوە هاتە ژوورەوە و چاوێکی بەناو خەڵکەکەدا گێڕا، کە لە دوورەوە منی بینی هاتە لام و بەیانی باشی لێ کردم و لەنزیکمەوە دانیشت. خواردنەکانی خۆی هێنا، دوابەدوای ئەمیش چەند مامۆستایەکی زانکۆ، کە یەکێکیان ئافرەت بوو، هاتن و دانیشتن، وا پێدەچێ سوخەتی دەستەبژێری ئەمرۆی کورد وایە دوو قسان لەگەڵ یەکدی بکەن دەبێ هی سێیەمی (غەیبەت) کردن بێ، بە هەموو لایەك، بە ئافرەتەکەشەوە، هێنایان و بردیان لای مامۆستا کەوتنە باسی د. کەمال، ئەوەبوو لەم دەمەدا تێشتەکەی خۆمم خواردبوو، وەکو زۆر جاری دیکە حەزم نەدەکرد خۆم لە بابەتێکدا بگلێنم کە خزمەتی کەس ناکات، ئەوەبوو یەکسەر هەستام و

ڕووم لە جەماعەت و مامۆستا کرد و گوتم: مامۆستا گیان ئەمن لە ساڵی ١٩٩٨ەوە هاتوچۆی لای د. کەمال دەکەم، زۆر جار ناوی جەنابت دێتە پێشەوە کەچی ئەو بەڕێزەوە باسی ئێوە دەکات. ئەوەبوو وەکو دەڵێن هەموو لایەك دەمیان بوو بە تەڵەی تەقیو!. ئەوەتا ئێمەش ، بە بێ ئەوەی گوێ بدەینە قسەی ئەم و ئەو، جارێکی دیکە تێی هەڵچووینەتەوە و ئەوەندەی بۆمان کراوە خۆمان بەم کتێبەوە ماندوو کردووە. ئای لەبەر ئەم سەربوردانە خۆ کەم مابوو لەبیر بکەم پێتان بڵێم، کاتێ کتێبەکەی دیکەم ئامادە دەکرد زۆر دڵم بە بابەتی سێیەمی ل٥٦٣-٥٦٦ خۆش بوو کە بە ناونیشانی (یادی نەورۆز و خۆزگەیەك) بڵاوکراوەتەوە و لەوێدا د. کەمال باسی نەورۆزی ساڵی ١٩٦٠ دەکات کە چۆن ئەو ڕۆژە لە باڵەخانەی قوتابیان لە گەڕەکی سۆکۆل لە مۆسکۆ لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە کچ و کوڕی ڕووسی و ئەڵەمان و پۆڵۆنی و چیکی و ڕۆژهەڵاتی و هی دیکە ئاهەنگی جەژنی نەورۆزیان گێڕاوە، لەگەڵ د. مارف خەزنەدار و د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ لەنێو حەشامەتەکەدا دەنگیان لێ بڵند کردووە و سروودی (نەورۆز)کەی پیرەمێردیان گوتووە: ئەوەی لای من زۆر گرنگە و پێموایە لە ژیانی ڕۆژانەشمدا حەزی لێ دەکەم و دیارە ئەوەیە د. کەمال نووسیویە: (**ئەوە یەکێك بوو لە نەورۆزە هەرەخۆشەکانی ژیانم. خۆزگە و هەزار جار خۆزگە هەروا بە سێ قۆڵی لە ڕقی هەژدەهاك پێکڕا نەورۆزمان بگوتایە و بگوتایەوە، حەیفە ئێمەی کورد دەست لە ملان و بە کۆمەڵ هەمیشە (ئیمڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە نەڵێین. ئەوە خۆزگەی پیرەمێردی نەمریش بووە. خۆی سروودی نەورۆزی، هەر بۆ ئەوە بۆ داناوین**). ئەوەبوو ئەوسا زۆر بەدوای وێنەیەکدا گەڕام کە ئەو سێکوچکەیەی مەعریفەی کوردی بەیەکەوە کۆ کردبێتەوە تا لە کتێبەکەدا لەگەڵ ئەم بابەتەدا دابنابایە، بە داخەوە ئەوسا هەر چنگم نەکەوت، شەرمیشم دەکرد داوای وێنەیەکی ئاوەها لە هەر یەکێکیان بکەم، ئەوەبوو بەم دواییانە، کەخەریکی ئەم کتێبە بووم، وێنەی تابینم لەناو کتێبی (**وێنەکان لە خۆیان دەدوێن**)ی عەبدولخالید سابیر دزەییەوە کە لە ساڵی ٢٠٠٧دا لە سلێمانی چاپ بووە، هەر لەو کاتەشدا (محەمەد زادە)ی خۆشنووس نەخشەسازی بەرگی ئەم کتێبەی بەردەستتانی تەواو کردبوو، دیار بوو هیچی لەسەر بەرگی دواوەی نەنووسیبوو، بۆیە داوای لێکردم چەند دێڕێك بنووسم و بیخەمە سەر بەرگەکە، تەلەفۆنم بۆ د. کەمال کرد تا شتێکم بۆ بنووسێ، کەچی ئەو بە بێزارییەوە گوتی: خۆت بینووسە..! کاتێك دەمویست وێنەی ئاماژە بۆکراو بخەمە تەك ئەو چەند وێنەیەی کە د. کەمال لە گۆڤاری کوردستان

(**کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا**) وەریگرتبوو تا بیخەمە نێو بابەتی حەوتەمی ئەم کتێبە، بەخەیاڵم داهات بۆ داوا لە د. خەزنەدار نەکەم ئەو چەند دێڕێکم بۆ سەر بەرگەکە بۆ بنووسێ، کاتێ پێشنیازەکەم خستە بەردەمی هەستم کرد یەکسەر کەوتە بیرکردنەوە، لەولاوەش ئاگام لێبوو سەعدییە خان (**دایکی میدیا**) لەگەڵ پێشنیازەکەم گەشایەوە و کەوتە پیاهەڵدانی د. کەمال و بە چاو هانی دەدام قسە بکەم، ئەوەبوو باسی کتێبەکەی پێشوو و وتارەکە و حەز و ئارەزووەکانی خۆم بۆ کرد یەکسەر رازی بوو بەو مەرجەی پێشتر کتێبەکە بخوێنێتەوە، بۆ رۆژی دواتر دانەیەك کتێبەکەی پێشوو و کۆپیەکی هەموو ناوەرۆکی ئەم کتێبە و (**پێشگۆتن**)ەکەی خۆمم بۆی برد کە چەند رۆژێك دواتر تەلەفۆنی بۆ کردمەوە و چووم کتێبەکەم هێنایەوە هەستم کرد چەند تێبینییەکی جوان و وردی لەسەر (**پێشگۆتن**)ەکەی من نووسیبوو و تەنانەت رەخنەشی لێگرتبوو، لەسەر چەند پەراوێزێکی د. کەمالیش یەك-دوو سەرنجی خۆی نووسیبوو، دواتریش چەند وێنەیەکی دیکەی ئەندامانی (**کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا**) لە ئەرشیفەکەی خۆی بۆ هێنام. بەهەرحاڵ وەکو دەبینن لەبەرئەوەی دواتر (**خلاصة**)ی عەرەبیم بە د. کەمال نووسیوە هەروەها ناونیشانی کتێبەکەم بە زمانی عەرەبی خستۆتە شوێنی ئەو وتەیەی کە بەتەمابووم بۆم بنووسێ. لەبەر ئەوەیە دواتر وازم لە بیرۆکەی نووسینەکەی سەر بەرگی کتێبەکە هێنا. بەڵام ئەو هەوڵەمان دڵی ئێمە و دایکی میدیای خۆش کرد و بووینە شاهیدی رەواندنەوەی لێکدابڕانێکی ساڵانی پێشوو. ئێستاش دڵم زۆر بە ئەو هەڵوێستە جوانانەی ئەو دوو مامۆستایەم خۆشەو هەردوو کتێبەکەی د. کەمالی لە لا خۆشەویستتر کردووم.

هەرچی بەڵگەنامەکانی ناو ئەم کتێبەی بەردەستە دوای ئەوەی چەند جارێك بەناو کتێبەکەدا چووینەوە هەستمان کرد پاشکۆی ژمارە (١١) لە هیچ شوێنێکی ئەم کتێبەدا ئاماژەی بۆ نەکراوە، ئەوەبوو دواتر بە بیرمان هاتەوە ئەم بەڵگەنامانە لە نووسینی پەیامنێرێکی رۆژنامەی (**فیگارۆ**)ی فەرەنسییە، د. کەمال تەنیا بۆ سوود لێ وەرگرتن یان وەرگێڕانی، لە لایەن هەر فەرەنسیزانێکەوە، لەوانە د. نەجاتی عەبدوڵڵا ناردوویە، بە داخەوە دوای نەخشەسازی نەدەکرا ئەم بەڵگەیە لە شوێنی خۆی لابەین، لەبارەی بەڵگەنامەکەی (**محەمەد مەهدی جەواهیری**)شەوە تووشی هەمان گرفت بووین.

لێرەدا هەر بۆنموونە دەقی ئەم نامەیەی د. کەمالتان دەخەمە بەردەست تا بزانن رێنماییەکانی لەسەر ئەم کتێبەی چی و چۆن بووە؟

ڕەنگەنەی خۆشەویست

دوای سڵاو و ڕێزێکی شەهلاو خۆم بۆ خۆت و براکانت و سەرجەمی برادەران... ئەوا بەشی یەکەمی بابەتی هەشتەمت لە ڕێگەی برای بەڕێز دوکتۆر فوئاد ئامادە بۆ دەنێرم، بەو جۆرەیشی دوایەشەکانی ئەم بابەتەو بابەتی نۆیەم ماوە کە بابەتێکی گەورە نییە، واتا کتێبەکە لە سەر تەواو بوونە.

هیوادارم ئەم بەشەی ئێمڕۆکە بۆتی دەنێرم لە هەموو ڕوویەکەوە بە دڵت بێت، لەم ڕۆژانەدا قەڵەمم پاندانێکی نوێمان دۆزییەوە کە تا ڕادەیەکی زۆر کاری پاکنووسەکەی بۆ ئاسان کردووم.

دەمەوێت ئەم پێشنیارانەت بۆ بکەم:

١- ڕەنگبێ باشتر وابێت بابەتەکان هەموویان ناونیشانەکانیان وێک بچن، بۆیەکا ئەگەر لات پەسندە وایان لێ بکە، بە وێنە ناونیشانی بابەتی سێیەم تەنها «شەڕی بەردەرکی سەرا»یە لەکاتێکدا باشتر وایە ببێتە:

شەڕی بەردەرکی سەرا لە بەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنییەکانی حوکمەتی بەریتانیدا[1].

٢- حەز دەکەم پاشکۆکان بەم جۆرە بن:

أ- شتێکی نوێتر،
ب- نامەیەکی کۆرنوالیس،
ج- نامەکەی حەپسەخانی نەقیب،
د- نامەکەی شێخ مەحمود دوای داگیرکاندنەوەی شەڕی بەردەرکی سەرا،
هـ- شتێکی عەزیز بەگی بابان و حەمەی ئەمین عەبدولڕەحمان ئاغاو تۆفیق قەزاز و دەستەو دایەرەکەیان،
و- نامەکانی بارزانی،
ز- یادداشتەکەی تاڵەبانی،

ح - شتێکی عەبدولکەریم قاسم،
ط - شتێکی بەعسییەکان، ڕەنگە بەیاننامەکەی «ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش» شتێکی لەو بابەتە بێت،
ی - شتێکی عەبدولسەلام عارف.

٣- لە زۆر لاپەڕەدا نووسیوە: (بڕوانە پاشکۆی ژمارە)، دیارە ئەوە بۆ ئەوەیە بۆ خۆت بە پێی لاپەڕەی چاپکراوەکان پڕیان بکەیتەوە.

سڵاوو ڕێزی زۆرم بۆ هەموان دووپات دەکەمەوە، تایبەت ماچۆستا سەیفی ساڵح، هیوادارم چاپکراوەکانی «بنکەی ژین» هەمیشە لە برەودا بێت. سڵاوی تایبەتیم بۆ کاکە فەرهاد.

پیران کەمال مەزهەر
لەندەن
٢٠٠٧/٩/٤

بكرێت.. دەڵێین ئەوەندەمان خوێندۆتەوە و ئەگەر مێشكی جارانمان هەبوایە ئێستا بە خاڵ و وێرگوڵەكانیشیانەوە هەموومان لەبەر دەكرد.. بەم حاڵەوەش لێی وەرس نەبووینە و ماوەش هەبووایە دوو–سێ جاری دیكەمان دەخوێندەوەو نەبادا هەڵەی دیكەی تێدا مابێ..

شتێكی سەیر و سەمەرەیە دیبلۆماسییەكانی ئینگلیز هەر ڕاپۆرتێكیان نووسیبێ دانەیان بۆ ئەو هەموو باڵوێزخانانەی خۆیان ناردووە كە لە جیهاندا بڵاو بوونەتەوە، هەر بۆ نموونە ئەو ڕاپۆرتەی كەلەسەر ڕاگەیەندراوی كۆتایی كۆنگرەی حەوتەمی (پ.د.ك) لە ساڵی ١٩٦٦ نووسیویانە، بەلای كەمییەوە وێنەی لێدراوەتە (١٢) لە باڵوێزخانەی وڵاتەكەیان و سەیرەكە لەوەدایە بەڵگەی تەواوم لەبەر دەستە ئێستا ئەو بەڵگەنامەیە لەلای ئەو حزبە خۆی نییە، بەتەمام ئەگەر دەقە ئۆریجیناڵەكەی لە

کتێبخانەکەم بدۆزمەوە لەگەڵ پاشکۆ وەرگێڕدراوەکەی بۆسەر زمانی ئینگلیزی لەم کتێبەدا دایبنێین.

دواجار لە برادەرێکی خۆشەویستم بیستووە، کەوا دیارە (پێشگۆتن)ەکەی منی خوێندۆتەوە، کە پێدەچێ ئەوەی لەبارەی (هاوڕێ نەمەلی) نووسیومە بەدڵی نەبووبێ، گوایە ئەو ڕایەم بۆخۆم و د. کەمالیش باش نییە و لەسەرم بە گران دەکەوێت، بەو خۆشەویستانە و هەر کەسێکی دیکەی وابیر دەکاتەوە دەڵێین: ئەوەی نووسیومانە ڕای خۆمانە و با کەس ناوەڕۆکی نووسینەکانمان لەسەر د. کەمال نەکاتە ماڵ، بەڕێزی ئاگای لەم پرسانە نییە و تەنیا خۆمان لە ناوەڕۆکەکانیان بەرپرسین، دە ئێوەش مێژوو بخوێننەوە تابزانن ناحەزانمان بۆ بەرژەوەندی خۆیان چیمان پێ دەکەن، کەچی لای زلهێزەکانیش کە خۆیان بە پارێزەری مافی مرۆڤ دەزانن، ئەوە بە چاوپۆشی لەوەی ئەوان چارەنووسی میللەتی ئێمەیان وا لێکردووە، ئەوتا هەرحیسابی کۆمەڵە هۆزێکی کێوی بۆ ئێمە دەکەن. هەرای ئەو چەند ڕۆژەی پرسی کەرکوک و ناوچە دابڕاوەکانی دیکەی کوردستان، بەڵگەی بۆچوونەکانن، ناوەڕۆکی ئەم کتێبەش بەڵگەیەکی دیکەی حاشا هەڵنەگرە. دە ئێوەش فەرموون ئەوەش مێژوو بە شێنەیی و لەسەر خۆ بیخوێننەوە!...

الخلاصة العربية

عنوان الكتاب هو ((**الكُرد وكُردستان في ضوء الوثائق السرية البريطانية**))، الجزء الاول، تأليف: كمال مظهر، اعداد عبدالله زنگنه وشهلاء طاهر الحيدري. يتألف الكتاب من مقدمة وتسعة ابوابٍ وخاتمةٍ، فضلاً عن ملحقٍ صوري فريد في بابه.

يتحدث المؤلف في المقدمة والباب الاول عن اهمية الوثائق السرية البريطانية بوصفها مصدرا اصيلاً نادراً، وعن تأريخ الارشيف الوطني البريطاني واقسامه مع اهم محتوياته وطبيعة مراجعي الارشيف ومن استفاد من الكُرد من وثائقه، مع التركيز بصورة خاصة على المرحوم وليد حمدي الذي اتحف المكتبة العربية بكتابٍ قيمٍ يَحمِلُ عنوانَ ((**الكُرد وكُردستان في الوثائق البريطانية. دراسة وثائقية تأريخية**)) (مطابع سجل العرب، لندن، ١٩٩١)، والذي تحول منذ صدوره الى مصدرٍ مهم بلنسبة للباحثينَ في تأريخ الكُرد المعاصر، ومن غير الكُرد من امثال الاستاذ نجدت فتحي صفوة اطالَ اللهُ في عُمُرِه.

كرّس المؤلف البابَ الثاني من الكتابِ لموضوع ((**مُستَقبَل الكُرد أمامَ مؤتمر الصلح في باريس ونشاطات شريف باشا وزملائه**)) بعد ان وضعتِ الحربَ العالميه الاولى اوزارها مع جانبٍ مما كانَ يجري خلف الكَواليسِ، وأصداءِ الاتفاق الارمني – الكُردي بوصفهِ حدثاً تأريخياً مفاجئاً شهدته المرحلةُ تلكَ.

اما عنوان الباب الثالثِ من الكتابِ فهوَ ((**نُبذةُ عن رحلةِ الميجر نويل**)) في كُردستان، والمعروف عن الضابط البريطاني ادوارد شارلس نويل إنه كان مغامراً جريئاً، أحبَ الكُردَ وكُردستان دونَ حدود وساعَدَ الشيخ محمود في حدودِ إمكاناته، وقامَ بجولةٍ في شتى المناطق الكُردية في العراق وتركيا، وكتبَ عنها ملاحظات في غاية الدقة، إنعكست جوانب غير معروفة منها في الوثائق السرية البريطانية التي تعودُ الى المرحلةِ المبكرةِ التي أتبَعَت الحرب العالمية الاولى.

يَتَحَدثُ البابُ الرابع مِن الكتابِ عن ((**الشخصيات الكُردية في العام ١٩١٩**)) في ضوء الوثائق السرية البريطانية، مما يُعكِس جوانب غير مرئية مـن دور الفـرد في تـأريخ الكُـرد المعاصـر، فقـد تابعَ البريطانيون كُل صغيرةٍ وكبيرةٍ تخص الشخصيات الكُردية في تلك المرحلة، منهم، على سبيل المثال لا الحصر، الشيخ محمود وَعَدد مِن أقرب أعوانه مِن أمثالِ الزعيم الكُردِي الايرانـي محمـود خان دزلي، وسمكو الشكاك، وحمدي بيك بابان، والبدرخانيين والشيخ عبيـدالله النهـري وذريتـه، وسالار الدولة الذي كان كُردياً من طرف والدته وكان من أشدِ منافسي رضـا شـاه بهلـوي علـى عرشِ إيران، بل وحتى الدكتور ميهران الارمني الذي كان يقُيمُ في بغداد وكـان مـن ألـد أعـداءِ البريطانيين وأشدِ المخلصينَ للكُردِ وزعيمهم يومذاك الشيخ محمود.

كُرِسَ الباب الخامِسُ مِن الكتابِ لموضوع انتفاضة السادس مِن أيلول عام ١٩٣٠ في السليمانية في ضَوء الوَثائق السرية البريطانية، مما يُعَدُ موضوعاً في غاية الأهمية كونهُ يمثل بدايات التَحـول النَوعي في الحَركة التَحررية الكُردية التي بدأت المدينة تتحولُ، في خضمها، إلى مَركزها الـرَئيس بَدلَ الريف، وَبَدأتْ الفِئَةُ المُثقفةُ الكُردية النامية تَرنو الى قيادَتها مُنذُ حِين، وَهو، كَما لا يخفى، مَوضوعٌ فكريٌ مَطلوبٌ تَتَحدثُ الوَثـائقَ الـسريةُ البريطانيـة عَـن جَوانِـبَ نـادرة مِنـهُ في سِـياقِ عَرْضِها الدقيق لِوَقائِعَ الأنتفاضَـةِ تِلـكْ ونتائجهـا، ممـا مَهَـدَ الطَريـقَ للتَحـولات اللاحقـة الـتي شُهدتها الحركة الكُردية بسلبها وَإيجابها. وَنشر في هذا البـابِ لأولِ مَـرةٍ رسـالةُ إحتجـاج شَـديدة اللهجة وَنادرة للشخصِية النِسائيةِ الكُرديـةِ البـارزةِ حفـصة النقيـب عَقيلـة الـشيخ قـادر شَـقيق الشَيخ محمود التي إستهزأت بِاسلوب مُعبر للغاية مِـن عَدالـة الحُكـام البَريطـانيين تـسِعُ مَـراتْ، وَقبل ذلك تَحَدث عَنْ مأثرها النادرة الرحالةُ والصَحفِيون والديبلوماسيون الأجانب.

فَرضَ مَضمُون البابُ الـسابق عِنوان الباب الـسادس اللاحِق وَهـو ((**الظـواهر الأساسـية للمَرحَلـة الجَديدة مِن النضال التَحَرري الكُردي بَعدَ إنتهاءِ الحَربِ العالمية الثانية في ضَوء الوَثائق السرية البريطانية**))، فَقَد تابَعَت الوثائق تِلك نَشاطات المُنظمات السرية الكُرديـة الجَديـدة الـتي ظَهـرت فاعلة فَوق المسرح السياسي، بما في ذلك مَواقِفَ نادرة، بَل وَغيرْ مُتوقِعة أضطَلع بها كُردُ سـوريا الذينَ أولوا، حَسَب وَثـائق وَزارة الخارجيـة البريطانيـة الـسرية، تحَـولات جمهوريـة كُردسـتان عـام ١٩٤٦ في مهاباد إهتماماً يَفوق التَصور، جَلب إهتمـامَ مَـسؤول سـوري كَـبير مِـن وَزنِ شـكري القوتلي. وَهنا يَفرض اليَسـارُ بِوصفِه قـوةً جَديـدةً جَريئـة نَفـسها عَلـى الـساحة الكُرديـة بـصورة

أذهَلت الديبلوماسيين البَريطانيين الذينَ تابَعوا بدقةٍ ومَوضوعيةٍ كُلّ ظواهرِها وآثارها المباشرة وَغير المُباشرة عَلى شتى الصُعُدْ الفكريةِ والسياسيةِ.

وفي هذا الخَضَمْ المتَلاطمْ تُظهَرُ فَوق الساحَةِ السياسية الكُردية لأول مَرةٍ جمهوريةٌ أذهَلتْ الديبلوماسيينْ البريطانيين الذينَ تابعوا أخبارَها وَتطوراتِها أولا بأول، مما إنعَكَسَ واضحاً في مَتون مئات الوَثائقِ السرية الدَقيقَة التي فَرضَت عِنوانَ الباب السابع مِنَ الكتاب - ((**شروق وغروب شَمس مَهاباد السَريع في ضوء الوَثائق السرية للحكُومة البَريطانية**))، لنَقرأ في ثنايا الوثائق ما لايخطُرْ عَلى البالْ في خِضم صراعٍ دولي مُستَفْحَلْ دَشَنَتْ بِداية ما وَصَفه رَئيس الوزراء البِريطاني المُخَضرَم ونستن تَشرشل في العام ١٩٤٦ تَحديداً بـ((**الحَرب البارِدة**)) التي قَدّر للكُرد أن يَكونوا أُولى ضَحاياها، مما إنعَكَس بِصورةٍ مُذهلةٍ في الوَثائقِ السرية البَريطانية التي تابَعَتْ بِصورةٍ موضوعيةٍ مَوقِفَ الحكُومةِ السوفيتية تَجاهها بروحيةٍ لَم تَختَلِفْ عَن مَوقف الدُوَل الغَربية، بضِمنها بَريطانيا، تجاهَ أحداثِها، فَلا غَروَ أنْ إحتَوَت الوثائقُ تِلكَ عَلى أندرِ الصُورِ عَن أصداءِ تأسيس وإنهيار جمهورية كُردستان عام ١٩٤٦ في الكُردِ أينَما كانوا، وَهُنا نَودُ أن نَشير بصورة خاصةٍ الى التَقارير المسَهبة للسَفيرِ البريطاني في طَهران يومذاك السَير ريدر وليام بولارد التي لم يطلع عليها سوى عددٍ قليلٍ مِن كبار المسؤولين البريطانيين، كما وردت عبارة ((**سريٌ للغايةِ**)) على العديد مِن التقارير تِلك.

((**القضية الكُردية بينَ رُحَى عبدالكريم قاسم و البَعثْ كيفَ انعكَسَتْ في الوثائق السرية البريطانية**)) هي عنوان الباب الثامن مِنَ الكتاب. يَتَضَمن هذا الباب بين دَفتيه وَثائق نادِرة تَتَحَدثْ بِأسهاب، وبِاسلوُب حيادي عَن مَوقِفْ الكُرد تجاه ثورة الرابع عَشَر مَن تَموز عام ١٩٥٨، كما عن موقف زعيم الثورةِ عبدالكريم قاسم و الأسباب المباشرةِ وغيرِ المباشرةِ، الداخلية منها والخارجية، التي أثرت في البدايةِ إيجاباً ومن ثم سلباً عَلى علاقات الطرفين لتتحول انتفاضة الكُرد المُسلَحَة منذ أيلول ١٩٦١ الى أحدِ الأسبابِ الأساسيةِ التي زَعْزَعَتْ مَوقِعَ النظام ومِنْ ثمَ ساعَدَ عَلى إسقاطه صَبيحة الثامن مِن شباط عامَ ١٩٦٣، لتتوالى الأحداث بَعد ذلك في خِضَمِ صراعٍ مُسْتَفْحِلْ اودى بحياة النظام الجديد قبل أن تَبْلغ عُمرهُ نيفاً وَتسعَةِ أشهرٍ فَقَط ليَبدَأ عَهدُ عَبدالسلام عارف الذي يجد الباحث خفاياه في الوثائق السرية البريطانية بِصورة تفصيليةٍ، بما في ذلك مَوقفه المتشنج مِن القضية الكُردية والذي تابعته

السفارة البريطانية في بَغداد عَن كَثبْ، وَلا سِيما شَخصْ السفير ستيفن ايفيرتون الذي مثل بلاده في العراق على مدى حوالي خمس سنواتٍ متتاليات، ويقتنع المرء من خلال الوثائق السرية البريطانية أن عبدالسلام عارف لم يكن زعيماً وحدوياً كما أُشيعَ عَنهُ.

أما عِنوان الباب التاسع والاخير مِن الكِتابِ فهو ((**القضية الكرديةُ في خِضَم صِراع القطبين المُتناقِضَينِ الأمام الخميني وصدام حسين في ضوء الوثائق البريطانيةِ السريةِ**))، ومَع أن جَميع الوثائق المتعلقةِ بهذا الموضوع الحَساس للغايةِ لم يَكشَف عنها بَعد، إلا أن المتوفر مِن تِلكَ الوثائق يُمَكِن المرء مِن الوقوف عَلى القوى والعَوامل المحركة الخفيةِ الأساسيةِ لوقائع تلك المرحلة، بما في ذلك ما كتبتهُ اشهر الصَحف العالميةِ الغربيةِ عَنها والتي تحتفظ مَلفاتُ ((**الأرشيف الوطني**)) البريطاني بالنصوص الأصليةِ لكل تِلك المقالات التَحليلية القيمة التي هي مِن نتاج يراع صَحفيين مَعروفين خاطروا بحياتهم مِن أجل التوصل إليها. ومِن المفيد أن نُشيرَ في خاتمة هذه الخلاصَة المركزة إلى أنّ المؤلف قَدم للقارئ موجزا عَن حياة جميع الديبلوماسيين البريطانيين الذين وَرَدَت أسماؤهُم في أبوابِ الكتابِ، وبالإستِنادِ إلى مجموعةٍ مِنَ المَصادرِ الرَسميةِ البريطانيةِ، فضلا عَن هَوامِشَ تَوضيحيةِ ضروريةٍ عَن أحداثٍ وَشَخصيات عَديدةٍ أخرى غَير بريطانيةٍ وَرَدَتْ أسماؤها في ثنايا الكِتابِ الذي نَتَمَنى مُخلِصين أنْ يَسُدَ ثغرةً في المكتبةِ السياسية والتأريخيةِ الكُرديةِ، وتتحول دروسه وَعبَره إلى تَجربةٍ مفيدةٍ تُساعِد عَلى تَجاوزِ أخطاءِ الماضي وَتعزيز ما هو إيجابيٌ وَمفيدٌ في ذلك الماضي مِنْ أجل مُستَقبَل مَنشودٍ يَتَمَناهُ كُلُ مُخلص لوَطنِهِ الجَريحْ.